KOLOZSVÁR
TÖRTÉNETE

Presented to the Library of the American Unitarian Association Boston - Mass by John Fretwell jr Del: B. & F. U. A. of London

KOLOZSVÁR

TÖRTÉNETE.

Első Kötet.

T. ifjabb Fretwell János úrnak szíves emlékül
adta Kolozsváratt (Magyarország erdélyi részében)
junius 3-kán 1873-ban

Jakab Elek mk
erdélyi országos levéltárigazgató
és a magyar tud. Akadémia
tagja.

My dear Mr Shippen.

Before going home I would beg the Committee of the American Unitarian Association to accept from me, through you, the accompanying history of the City of Klausenburg, the Unitarian Boston of Eastern Europe — in acknowledgment of all the courtesy which I have received at your hands, and of your aid in my endeavours to benefit our eastern brethren.

The book was given to me by the author Alexander Jakab, formerly the archivarius of Klausenburg and now a supporter of our cause in Buda Pesth: and I am sure that he would wish for it no worthier place than in the library and for its contents than in the thoughts of your Association.

Yours very cordially

John Fretwell junior

New York 31/3

KOLOZSVÁR

TÖRTÉNETE.

IRTA

JAKAB ELEK,

A MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA LEVELEZŐ TAGJA.

ELSŐ KÖTET,

OKLEVÉLTÁRRAL.

ŐS-, Ó- ÉS KÖZÉPKOR.

(513 Kr. e. – 1540 Kr. u.)

KIADJA SZAB. KIR. KOLOZSVÁR VÁROS KÖZÖNSÉGE.

BUDÁN, 1870.

NYOMATOTT A MAGYAR KIRÁLYI EGYETEMI KÖNYVNYOMDÁBAN.

KOLOZSVÁR
TÖRTÉNETE.

ELSŐ KÖTET.

oklevelek elolvasása és czélszerü lemásoltatása, rajzok és mérések stb. a versenyzőktől sok időt, költséget s szem- és lélekrongáló munkát kiván, a város v. e. közönsége és tanácsa, elől emlitett pályázati hirdetéséhez pótlólag a következőket adja és teszi közzé :

‚A birálat eredményének kihirdetése a v. esk. közönség gyüléstermében 1867 julius 1-én történik meg, s a jutalom azonnal kiadatik. Ha az történnék, hogy csak egy pályamű érkezik be, ezen esetben is, ha azt a birálók és jutalomtűző a maga nemében jelesnek s jutalomra méltónak tajálják, a pályadíj szintén kiadatik.

Az előbbi hirdetés e kifejezésének : ‚a mű tulajdoni joga iróé marad' értelme az, hogy a város esküdt-közönsége és tanácsa a kinyomtatást a műhöz méltó alakban, az iró felügyelete alatt végrehajtván : 200 példányt saját czéljaira megtart, a többit teljes tulajdoni joggal az iró szabad rendelkezése alá bocsátja.

A pályamunkák idegen kézzel irva, a neveket rejtő pecsétes levélkék mellett a város községi tanácsához küldendők be, a honnan azok a már kijelölt birálóknak adatnak át.

A határidő a fennebbi okok tekintetéből 1865 december 31-ről 1866 december 31-re tétetik át.

Az első hirdetés egyéb föltételei érvényben maradnak.'

Szab. kir. Kolozsvár város v. e. közönségének 1865-ik évi julius 8-án s tanácsának e hó 18-ikán tartott üléséből. *)

A BIRÁLÓ BIZOTTSÁG JELENTÉSE.

Tisztelt városi esküdt-közönség!

Folyó 1869-dik évi április 9-dikén kelt s 867 tanácselnöki szám alatt hozzánk intézett megbizása folytán föl levén arra szólitva, hogy az 1863 évi 291 és 4433 sz. alatt kelt pályázati hirdetés következtében, és a pályázati határidőnek meghosszabitása iránt két izben 1865- és 1866-ban kelt esküdt-közönségi végzések értelmében mult 1868 évi december 31-dikére, mint végső határidőre beérkezett **‚Kolozsvár város története'** czimű pályamunkát biráljuk meg : jelentésünket ez eljárásunkról következőkben van szerencsénk előterjeszteni.

A beérkezett pályamunkát, melynek I-ső kötete a hozzá tartozó s külön kötetet képező **‚Oklevéltár'**-ral együtt Kolozsvár városának a legrégibb kortól 1540-ig, Erdélynek az anyaországtól való elválásáig terjedő történeteit tárgyazza, valamint az egész munkához tartozó s 14 táblát tevő nagybecsü s pontos rajzokat is átvizsgálván: örömmel győződtünk meg

*) Kolozsvári Közlöny 1865 évi jul. 22-ki számából.

arról, hogy a pályázó az elébe tűzött nagyszerű föladat kiviteléhez kellő előkészültséggel és hivatással fogott, a czéljára szükséges adatokat a város, a főkormányszék, a helybeli egyházak, közintézetek és czéhek, valamint Erdély- és Magyarország több közlevéltáraiból nagy gonddal és a pályadíjt már is csaknem megközelitő költséggel fölkutatta, híven lemásolta és lelkiismeretesen fölhasználta; munkája kidolgozásában pedig fáradságot nem kimélve, oknyomozó történetiróhoz illő alapos vizsgálódás után elfogulatlanul, részrehajlatlanul, helyes fölfogással és higgadt itélettel járt el. Egy szóval, a pályázó oly munkát állitott elő, mely a tudomány ma méltányosan megkivánható követeléseinek megfelel, s városaink és vidékeink monographiái között díszes állást fog elfoglalni; Kolozsvár multját, mely összes hazánk, de különösen Erdély történelmére nevezetes befolyást gyakorolt, pályázó, jóllehet csaknem egészen töretlen úton járt, oly kimeritőleg s oly behatólag tárgyalja, hogy munkáját, különösen városaink középkori bel-életének rajzát illetőleg, a jövendő korbeli leghivatottabb magyar történetiró is biztos és mellőzhetetlen segédeszközül fogja használhatni.

Ennél fogva mi e pályaművet, bárha szerző, mint a munkájához mellékelt iratában kifejtette, annak hátralevő második kötetét terhes hivatali elfoglaltatásai, de különösen súlyos és hosszas betegsége miatt még kellőleg ki nem dolgozhatta és be nem nyujthatta, a kitűzött jutalomra egyező értelemmel érdemesnek itéljük. S azért is méltányosnak tartjuk, hogy a tisztelt képviselő-közönség a szerzőnek a kitűzött pályadíjt, ha egészen nem is, legalább a munka már készen levő részéhez aránylagosan méltóztassék kiadatni, hogy ezen összeggel az irónak munkájára eddig tett költségeiből a nagyobb rész megtérittessék, és igy a jutalmazandó szerző, munkája teljes bevégzése előtt is segitve legyen a következő kötetre s az ahhoz melléklendő gazdag oklevéltárra még mulhatatlanul teendő tetemes költsége viselésére.

A pályadíj ily értelemben leendő kiadatásában — nézetünk szerint — nem szolgálhat akadályul az, hogy ezen több évi szakadatlan buvárlatot és kitartó fáradozást kivánó munka 2-ik része még nincs beadva; mert egyfelől az aránylagosan kiadandó díjt a már készen levő s a régibb korra nézve így is teljesen használható rész valóban megérdemli, de másfelől arról sem lehet kétségünk, hogy a pályázó, ki munkájának több évi szorgalommal, test- és lélekfárasztó erőfeszítéssel egybeállitott első részében, készültségét, buzgóságát és lelkiismeretességét kellően bebizonyitotta, ezen élete föladatává vált munka befejezését erkölcsi és becsületbeli kötelességének fogja tekinteni és vallani. E tekintetben az iró saját érdeke, irói és polgári hitele s becsülete a legbiztosabb kezesség.

Ezekután, az eredeti pályázati hirdetésben s annak pótlékában foglalt föltételek értelme szerint a megjutalmazandó munka I. részének és mellékleteinek minél elébbi kiadatását a tisztelt képviselő-közönségnek annál bátrabban ajánlhatjuk; mert bizonyosnak tartjuk, hogy e munkát történetirodalmunk minden barátja örömmel fogja üdvözölni, s abban nem csak e város kimeritő monographiát, hanem irodalmunk is maradandó becsű művet fog

nyerni. Csupán arra kivánjuk a szerzőt figyelmeztetni, hogy a kinyomtatandó ‚Oklevéltár‘ minden egyes darabja elébe ohajtanók annak rövid magyar tartalmát is beigtattatni, hogy e gyűjtemény annál könnyebben használható legyen.

Mely jelentésünk előterjesztése után hazafiui tisztelettel maradunk a tisztelt városi esküdt-közönségnek

alázatos szolgái:

Kolozsváratt, jun. 6. 1869.

Szabó Károly m. k.
Sámi László, m. k.
Torma Károly, m. k. *)

A PÁLYADÍJ KIADÁSÁT

ILLETŐ

KÉPVISELŐ-TESTÜLETI TÁRGYALÁS- ÉS HATÁROZÁS.

Elnök polgármester előterjeszti, hogy a városi volt vál. esküdt-közönség szónoka, jelenleg képviselő Simon Elek Kolozsvár városa története megirására 1863-ban pályadíjt tűzvén ki, s a volt vál. esk. közönség ezt országszerte kihirdetvén, miután a pályaművek megbirálására bizottság neveztetett ki s a pályázat határideje több izben, legutóbb pedig a képviselő-közgyűlés m. évi 64. sz. a. kelt határozatánál fogva 1868. deczember 31-éig lőn kiterjesztve, e napon egy pályamű érkezett be, mely a biráló bizottságnak átadatván, ez véleményes jelentését a műről már benyujtotta, mire nézve szükség volna ez ügyben a képviseletnek határozni.

E tekintetből felolvastatnak a volt vál. esküdt-közönségnek ez ügyben 1863-tól 1866-ig keletkezett összes határozatai, s a biráló biztosok: Szabó Károly, Sámi László és Torma Károly uraknak a benyujtott pályamű iránti véleményes jelentése f. jun. 6-ról, mely szerint nyilvánitják, hogy a bejött pályamunkát, melynek I-ső kötete a hozzátartozó s külön kötetet képező ‚Oklevéltárral‘ együtt Kolozsvár városának a legrégibb kortól 1540-ig terjedő történeteit tárgyazza — valamint az egész munkához tartozó s 14 táblát tevő nagybecsü rajzokat is gondosan átvizs-

*) Kolozsvár szab. kir. város képviselő-testülete 1869 évi jun. 23-iki közgyülésében 89. jegyzőkönyvi szám alatt költ s julius 10-én helybenhagyott végzésének alapul szolgált eredeti beadványból.

galták s a nagy feladatu művet tetemes gonddal, fáradsággal és költséggel s történetirói hűséggel elkészültnek találván, mely a magyar történetirás becses segédeszközét fogja képezni: addig is, mig a munka második kötete elkészülhetne, a kitűzött jutalomra egyhangulag érdemesnek itélik, s ennek bár a munka már készen levő részéhez aránylagosan leendő kiadatását, hogy a szerző a még hátralevő rész költségeiben segitve legyen, annyival inkább javaslatba hozzák, mert a mű II-ik részének is elkészitésére nézve irónak saját érdeke, irói és polgári hitele s becsülete a legbiztosabb kezesség; végre a munka I-ső részének s mellékleteinek minél elébbi kiadatását és az ‚Oklevéltár' minden egyes darabja elébe ennek rövid magyar tartalma beigtatását is véleményezik.

Ezt követőleg a pályadij kitüzője Simon Elek képviselő terjedelmesb beszédben fejtvén ki, hogy városunk történelmi jelentőségü multja s erre vonatkozó oklevelekben oly gazdag levéltára hozták ama gondolatra, hogy e becses adatok egy nagyobbszerű műben a közhasználatnak átadassanak, s utóbbi szónoki hivataloskodását ez eszme kivitelére kivánta tiszti fizetése felajánlásával érvényesítni, a birálók véleménye nyomán örömét fejezi ki, hogy a magyar történetirás ezuttal egy jeles művel gazdagodott, s a kitűzött jutalmat a kisegitő-pénztárban felgyült kamatjaival együtt 1255 forint 20 kr.-ban, továbbá a műhöz mellékelt rajzok kiállitására s eshetőleg a jutalom pótlására később felajánlott 300 forintban közgyülés rendelkezése alá az elnök kezeibe átadja.

A városunkra nézve jelentékeny érdekü fennebbi szakmunka létrehozásában elért eredmény tekintetéből a képviselő-közönség Simon Elek városi képviselőnek meleg köszönetet fejez ki, hogy e művet lelkes ajánlatával elősegité s a kitűzött és ezúttal közgyülés rendelkezése alá át is bocsátott pályadíjat összesen 1555 ft. 20 kr. azaz egy ezer ötszáz ötvenöt forint 20 krajczárban o. ért. az illetékes biráló bizottságtól e jutalomra egyhangulag érdemesnek itélt munka szerzőjének ezúttal egészben véve kiadatni anynyivalinkább meghatározza, mivel a műre tett eddigi fáradság és költségek s további részének előkészületei által e jutalom már ki lőn érdemelve.

Egyúttal azonban biztos reménynyel várja meg képviselő-közönség a munka irójától, hogy a mű még hátralevő részét is lehetőségig mielőbb befejezve fogja a város rendelkezése alá átnyujtani.

Ezután a pályanyertes munkához mellékelve beadott s eddig elnöki és jegyzői pecsétek alatt sértetlenül megőrzött jeligés bezárt levelet mutatja be elnök a közgyülésnek. E levél boritékán kivül következő szavak vannak följegyezve : *Vellem equidem vobis placere, sed multo malo, vos salvos esse, qualicunque erga me animo futuri estis.* Tit. Livius Patav. Libr. III. stb. A levél felbontatik s benn a jeligétől különböző kézirással szerzőnek **Jakab Elek** találtatik megnevezve.

A pályadíjt nyert szerző neve *éljen*-zés közt vétetik tudásul s a jutalom azonnali kiadásának ünnepélyes végbevitelére a nevezett irót a képviseleti közgyülésbe meghivni : Demeter Károly, Ferencz József és id. Hintz György képviselők küldöttekül bizattak meg.

Nem sokára a pályanyertes iró, országos levéltár igazgatója Jakab Elek, a képviselet élénk *éljen*-nei közt jelenik meg a teremben a küldöttséggel, s elnök polgármestertől üdvözölve, értesitetvén a pályázat eredményéről s a képviselet határozatáról: a pályadíj összegét elnök 1555 ft. 20 krban kezeihez a közgyülés színe előtt szintén átadja ; mely után a jutalmazott iró meghatott szavakban fejezi ki hálaérzelmeit az elégtételért, mit a munkára forditott hat évi terhes fáradtsága, mely alatt betegség is két izben látogatá, a mai kitüntetésben nyert, s nyilvánitva, hogy mig a munka hátralevő részét is elkészithetné, az átadott összes pályadíjnak csak kétharmadát kivánja megnyertnek tekinteni, ünnepélyes igéretet tesz, hogy Isten segélyével a mű hátralevő részét is befejezendi ; ezután köszönetet mond a városi tisztviselőknek s a jutalomtűző szónoknak, kik feladatában támogatták, valamint a polgármester- s a képviselőközönségnek, és beszédét azon ohajtással rekeszti be, hogy Kolozsvárnak általa megirt történelme üdvös tanuságul hasson városunk közjava-, boldogsága- és felvirágzására.

Éljen-zés közt vétetik tudásul.

E jegyzőkönyvi határozat, helybenhatott 1869-en julius 10-én tartott képviseleti közgyülésben, bizonyságára aláirja

LUGOSI ISTVÁN,
jegyző. *)

*) Kolozsvár szab. kir. város képviselő-testülete eredeti jegyzőkönyvének 89. száma alol.

KOLOZSVÁR TÖRTÉNETE.

IRTA

JAKAB ELEK,

A MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA LEVELEZŐ TAGJA.

ELSŐ KÖTET.

His ego gratiora dictu alia esse scio. Sed me vera pro gratis loqui, etsi meum ingenium non moneret, necessitas cogit.

Vellem equidem vobis placere, - - - - Sed multo malo vos salvos esse. qualicunque erga me animo futuri estis.

Tit. Livii Patavini Historiarum Libri Qui Exstant etc. Decadis Primae, Libri III, Cap. LVIII, pag. 376. Editio Parisiensis, MDCLXXIX.

ELŐSZÓ.

Az előszó-irás irodalmi köz szokása, e műnél kényszerű szükség. Az olvasót meg fogják erről győzni azok, miket mint természetöknél fogva ide tartozókat ime elmondok.

El kell beszélnem eredetét: mi adott rá okot, alkalmat és módot, hogy létesült az?

Mike Sándor, Erdély történelme halhatatlan érdemű buvárlója s anyaggyűjtője, 1863 elején egy alkalommal az erdélyi kir. kormányszék levéltárában e mű irója jelenlétében beszélgetett Simon Elek ügyvéd úrral az erdélyi magyar városok homályos multjáról s naponta inkább feledésbe menő történeteiről, rámútatva azon különbségre, a mi ezek és a szász városok történetei s multjok ismerete közt van. ‚Lám mint gyüjt és dolgozik — mondá a hona tudományügye iránt melegen érző öreg — e hangyamunkásságu kis nép, mint siet felderítni multját, hogy teszi közzé levéltárai tudománykincseit: egy kis irodalmat képez történelmi munkásságának szellemi terméke. Meg van irva — ámbár még csak vázlatban — Medgyes város története, Szebené 1692-ig; Beszterczé, Segesvár, Brassó történeteire nézve a ‚Provinzial-Blätter‘, ‚Quartalschrift‘, ‚Deutsche Fundgruben der Gesch. Siebenbürgens‘, ‚Archiv des Vereins für Siebenb. Landeskunde‘, a Kurztól alapitott s Trauschenfelstől új folyamatba inditott ‚Magazin für Gesch. Siebenbürgens‘ czímű kútfőgyűjtemények feldolgozásra teljesen elkészitett, nyomtatásban levő, mindenkitől fölhasználható bő anyagtár; Beszterczét illetőleg különösen Wittstock Károly tanár, Segesvár történetéből Goebel és Wachsmann, úgy Teutsch György, most Erdélyben az ágostai hitvallásuak superintendense, Brassónak kivált műveltségtörténetéből Dück József, s más szász városokra nézve mások.

felette nagy számmal oly érdekes részleteket bocsátottak közre, hogy ezek multjáról az eddigelé nyilvánosságra jött adatokból is megannyi tanuságos könyvet lehetne irni ..... Magyar városaink tétlensége — jegyzé meg némi keserüsséggel — káros hatású a történelemre, pirító szemrehányás maguk a városok értelmiségei és tisztviselői sőt átalában az erdélyi magyar irók ellenében. Ma annyit érünk, a mennyi a tudományunk; ennek pedig legbiztosabb mértéke az irodalmi munkásság és szellemi termékenység ..... Pedig anyag van. Ime nekem — mondá rámútatva ‚*Claudiopolis*', czímü, két vaskos ivrétü kötet gyüjteményére — Kolozsvárról mennyi adatom van egybegyüjtve, 10—20 év óta váró a feldolgozó kezet; örömmel adnám át a Magyarország történetében nagy politikai fontosságu, előttem kedves város története megirójának. Önnek, igyekezete után, Isten módot adott — szóla beszélgető társához, tüzzön ki pályadíjt; ha a nagyok nem gondolják meg, gondoljuk s tegyük meg mi — kis emberek. A város a pályamüvet nyomassa ki; ez érdekében áll : multja lesz fölelevenitve, jelesei méltányolva, a mai nemzedék és utódaik okulnak rajta. Sőt a város becsülete is kivánja azt, tehát tennie kell, bizonyosan tenni is fogja.' Ekkor a jó öreg hozzám fordult. ‚Ön történelemmel foglalkozik. Kolozsvár gyönyörü történeti tárgy, ennél még csak Buda-Pest és tán Esztergom város története lehet szebb; fognak erre mások is pályázni, tegye ön is; gondolkozzék meg; én gyüjteményeimet átadom s kútasásaiban szívesen fogom segitni. Ha e szép czélt hazánkfiai úgy méltányolják, a mint érdemli, sőt ha szinte nem is, de mi annak létesitésére magunkat elhatározzuk, nehány év mulva általunk vagy más erősebbek törekvései következtében a régi hiba jóvá lesz téve, a századok mulasztás pótolva, Kolozsvár történetét még mi megirva látjuk. Ez által a köztörténet gyarapodik, de nyer kivált szülő-városunk, melynek polgárai önérzetére mély erkölcsi hatást gyakorol multja fölelevenitése, s e fölött a magyar városok előtt egy követésre méltó szép példa fog állani....' Eddig az agg tudós; szavai szívünkre s velőnkig hatottak; az eszme mindenikünket meghóditott, s kivitelére egymásnak férfiasan szót adtunk..... A mint az olvasó az első lapon s az ‚*Oklevéltár*' CCLVIII-ik száma alatt láthatja, Simon Elek úr még az 1863-ki év őszén a díjt kitüzte, Mike Sándor úr gyüjteményét átadta, s három éven nehéz vállalatomban folyvást segitett, én megirtam ‚*Kolozs-*

vár történetét‘ úgy, a mint akkora munkát ily rövid idő alatt és sokképen szorongatott körülményeim közt megirni lehetséges volt. Az olvasó lássa, szakértők itéljenek róla. A pályadíjtűzőnek irodalom- és műveltségtörténelmünkben egyedül álló azt a tettét, hogy hivatali munkássága két évi díját, mint tett-hazafi, egy parlagban levő hazai tudomány-ág mivelésére s éppen szülő-városa történetei megirására áldozta, kétségkivül a város minden művelt polgára méltánylólag fogadja; e tény a késő nemzedék előtt háladatos emlékezés tárgya lesz, tudományosságunk s főleg a történelem barátai hazánk minden pontján üdvözlik őt, mihelyt erről értesülnek; de nekem, kit mint pályázót, a város levéltárának megnyitása, a czéhelőljárók rokonszenvének és bizalmának részemre megnyerése, saját hivatali irodájának három évi fáradságos kútatásom ideje alatt rendelkezésemre bocsátása, betegségem miatt olykor meg-meglankadásom sőt csüggedezésem óráiban bebizonyitott őszinte részvéte által munkám kezdetétől végeig gyámolitott, nyilvánosan megköszönni, valamint az eszmeadó s időközben közülünk eltávozott Mike Sándor emlékére áldást mondani, munkám bevégzése e nagy pillanatában kötelességem — az első egyszersmind örömem. . . . .

Tájékoznom kell az olvasót az iránt: mennyiben volt megmívelve irodalmunkban művem tárgya és tere.

Csodálatos, sőt szinte megfoghatatlan ama tény, hogy Kolozsvár, e nevezetes népü s multu város története eddig még csak krónikailag sem volt megirva. A mit róla a XVI-ik században Bonfini, Heltai és mások, a XVII-kben Ortelius, Braun, Toppelt, Tröster, Kelp, Kreckwitz, Behamb, a XVIII-kban Heldmann, Bombardi, Szegedi, Kaprinai, Benkő, Seivert, a XIX-ken Eder, Marienburg, Kőváry László s többek, bel- és külföldi utazók: Kazinczy, De Gerando, Hunfalvi János s mások irtak; a mit folyóirataink: a ‚Tudományos Gyűjtemény‘, ‚Erdélyi Muzeum‘, ‚Tudománytár‘, az elébb [1]) idézett szász történetforrások, az ismeretterjesztő lapok, minő: ‚Magyarország és Erdély képekben‘ s többek, végre a naptárak köztudomásra hoztak, bár sok szép és használható van bennök—átalános irányu s olykor encyclopédiai alakban irt ismertetések; Segesvári Bálint krónikája, Vizaknai Briccius György és Szakál Ferencz na-

[1]) 1. lap.

plója, Horváth Kozma önéletleirása szintén becses részleteket közölnek, de tüzetes tárgyuk nem Kolozsvár, valamint Linczegh János naplója, Eder értekezése Kolozsvár hajdani lakóiról, Nagy-Ajtai Kovács István nyomos történelmi értekezése Kolozsvár régészeti és történeti emlékeiről, [1]) mind csak töredékek, Pánczél József 1865-n térképpel két kiadásban megjelent kis dolgozata elemi tanodáknak irt kalauz. [2])

Egyetlen tüzetesen irt ismertetése van Kolozsvárnak 1734. jun. 23-ról [3]), melyet Pater Pál, idősb Pataki István, Gyergyai Pál városi tanácsosok és Füzéri György jegyző — úgy látszik — felsőbb rendeletre, a tanács nevében, közzétevési — nem létesült — szándékkal [4]) készitettek. Van ugyanis Kolozsvár levéltárában Wallis Ferencz erdélyi főhadvezérnek 1734-en május 1-én költ és az erdélyi politikai hatóságokhoz, azok közt Kolozsvár tanácsához is intézett egy rendelete, melyben tudtára adja : „hogy a fejedelem akarata a levén, hogy Erdélyről igazi és pontos földirati térképet készittessen, e végre még a mult évben architecturában jártas tiszteket küldött volt be, de a lakók sok helyütt nem fogadták úgy. a mint kellett volna, néhol még élelmök sem volt; ez okból *Weiss* mérnökkari alezredes s az erdélyi és oláhországi erőditések igazgatója vezetése alatt újabb kiküldetésöket meghatározván : a hatóságoknak meghagyatni rendelte, hogy azoknak mindenben a lehetőségig segitségökre és szolgálatukra legyenek, ezt kivánván nem

[1]) Ez irók művei, a folyóiratok s az elébb idézett történelmi kútfők teljes czímeit ott adom, hol művemben legelőbb eléjőnek.

[2]) Kolozsvár részletes leirása... Pánczél Ferencz... Kolozsvártt, 1865 1—18 ll.

[3]) Descriptio Civitatis Claudiopolis, ab origine repetita, cum inscriptionibus in moeniis et aliis notabilibus aedificiis, undique conspicuis, pro augmento et varietate incolarum ac religionum, vicissitudinibus fatorum, directione item politica, usque ad modernum statum continuata, per deputatos ad hocce negotium Civitatis, amplissimos dominos Paulum Pater, Stephanum Pataki seniorem, Paulum Füzéri juratum Civitatis notarium. Anno domini 1734. Die 23. Juni. (sic.)

Vass József : Emléklapok Kolozsvár előkorából czímü könyvecskéje 6—7 lapjairól.

[4]) Gyanitatják ezt a kis dolgozat bezáró szavai : ‚a nyájas olvasónak ezennel átadja s ajánlja a kolozsvári tanács‘ sat. . . . . . Emléklapok stb. 50 l.

csak ő Felsége szolgálatjának érdeke, de Erdélyfejedelemség közjava is. Egy város vagy falu földirati térképe rajzához és leirásához — úgymond a rendelet — szükségesek . . . . . [Az 1. 2. 3. 4. pontok láthatók alább csillag alatt [1])] . . . . . 5-ik pont: *‚A város eredete, alapitása, történetei, birtokai, igazgatásformája; az iskolák alapitványai mely évben tétettek? régi feliratok hol vannak? 6—ik: Kolozsvár leirásához hozzá adhatni még a czigányokat, város czimerét, eredetét, nevét, szőlőből, borból, erdőkből való jövedelmeit, tűz- és épületfára való erdőit, a vetések hozzávetőleg kiszámitott mennyiségét, az ó és nem rég épitett új vár alapitása idejét*..... [2])‘ Nekem úgy tetszik, hogy a két utóbbi pontnak a ‚*Város- leirás*‘ már czíméből látszó tartalmával való összevetése, ama tény, hogy a kormányi rendelet és e munkálat keletkezése egymáshoz közel esnek, és hogy a szerzők magukat erre a várostól kinevezetteknek irják, feljebb kifejezett nézetemet ha kétségtelenné nem is, de hihetővé teszi. S bárha e szerint ama munkálat városi hivatalnokok hivatalos müve, a történettudomány és történetirás igényei, izlése és előkészülete nélkül, e fölött kivált ó-kori részében egy és más tévedés is van, még is nagy értéküvé teszi, sőt az ‚*Unicum*‘-ok becsszinvonalára emeli az a körülmény, hogy irodalmukban egyedül áll, és hogy abban akkor fenállott emlékeink és közállapotok híven s a szemmel-látás részletező és meggyőző hitelességével vannak leirva. Ezt Vass József, magyar tudom. akadémiai levelező tag, a leirási hibáktól nem ment Pataki- és Mike- féle egyszerü másolati példányokból 1865-en magyarra forditotta, s itt-ott megigazitva ‚*Emléklapok Kolozsvár Előkorából*‘ [3]) czím alatt kiadta. Én hosszason nyomoztam az eredetit, kivált a város levéltárában, hol annak egykor meg-voltát fel kellett tennem; de sem az egészre, sem bárminő töredékes szövegre nem akadtam. Csodálatos, és mégis úgy van, hogy a kolozsvári tanács nevében, tisztviselői által készült munkálat eredetije a város levél-

[1]) 1 pont.) hány család van, 2) miféle nemzetüek : a) magyar b) oláh c) szász d) német, görög, lengyel stb. 3) ezek miféle vallásuak : a) cath. b) reform. c) évang. d) Ariánus (unitárius), e) gör. egyesült f) gör. nem egy. 4) mennyi a császári rendes adó ? . . . . .

[2]) Látható a város levéltárában Fasc. II. 754. sz. alatti oklevélben.

[3]) Vass József, kegyes tanitórendi közoktató, a magyar tudományos Akadémia s erdélyi Muzeumegylet levelező tagjától. Kolozsvártt, Stein János bizománya, 1865. 8-adrét 1—50 ll.

tárában nincs meg, sőt hogy valaha meg lett volna, azt sem tudtam kinyomozni! Kútatásaimban Pesten az Akadémia könyvtárában és a Nemzeti Muzeum Eder-féle gyűjteményében, Maros-Vásárhelyt a Teleki- s Gyula-Fejérváratt a gróf Batthyányi-könyvtárban levőket átvizsgáltam, a Brassó város levéltárában levőnek eredetiségét nyomoztam, a Pataki- és Mikeféle példányok kezeimen voltak, idősb Bodor Pál és Gyergyai Ferencz uraktól saját példányaikat használatra elkértem, ügyvéd Veres Lajos úrtól egyet eredeti gyanánt megvettem; de csalódásomat belátva, azt mint szép példányt 1865-n a városi levéltárnak ajándékoztam. E szerint az eredeti hiányában az érintett forditást kellett használnom, magam előtt tartva a Mike- féle példányt; a régi értesitéseket csak a mennyiben azok saját nyomozódásaim által is megvoltak erősitve, azon előadásaikat ellenben, hol a szerzők mint egykoruak szólnak, teljes megbizással, egész kiterjedésökben fogadtam el, s a kútfőt megnevezve felhasználtam..... Némi tekintetben feldolgozta még a kolozsvári ev. reform. főtanoda és egyházközönség multját illető adatokat Huszti János és Szilágyi Ferencz, az unitárius hitvallásuak tanodáit, nyomdáit s átalában az ő itteni történeteiket illetőket Székely Sándor, az ágostai egyházközönségnek a XVI-ik században a piaczi sz. Mihály-egyházért folyt vitás ügyét egy névtelen egykoru krónikairó [1]), újabb történeteit Schaser, a sz. Ferencz-rend farkas utczai, első és óvári, később időbeli zárdáját és mindkét egyházát, úgy a sz. Mihály-egyházat illető adatokat legújabban gróf Eszterházi János úr, melyeket én is használtam. Azonban mindez összevéve is csak egy-két talp-alattnyi megmivelt tér, a parlagban állott, beláthatlan mezőből, nehány adat-tény- és eseményrészlet a feldolgozásra váró roppant tárgyhoz. Csaknem egészen új úton indultam el; egyetlen úgy alkotott részecskét sem találtam, mit művembe fáradság nélkül beilleszthessek. Nekem kellett az egész történet-épületet terveznem, anyagját összegyűjtenem, rendeznem s megalkotnom .....

Ki kell mútatnom az álláspontot, melyet igénytelen művemmel a magyar történetirodalomban elfoglalni akartam és a melyről kiindulva azt egyszersmind megbiráltatni ohajtom.

---

[1]) Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens. Herausgegeben durch Gr. Joseph Kemény, Mitglied der ungarischen Gelehrten-Gesellschaft. Klausenburg, Tilsch u. Sohn, Buchhändler, 1839. I. Band, 69—149 ll.

Irányadóm, szabályozó törvényem a *‚Pályázati hirdetmény‘* volt. Nekem ehez kellett alkalmazkodnom; ennek szavai és szelleme szerint a jutalom eredeti forrásokból meritett, nyomozó, tehát pragmatikai történetirásra volt kitüzve, mely egy *‚Oklevéltáron‘*, mint megingathatlan talapzaton nyúgodjék. Ez határozottan kizárta a böngésző és felületes előkészületet s a gyüjtésben a már ismert adatokra támaszkodást éppen úgy, mint az alkotásban a mások kritika nélküli, hagyományokkal színezett, regéket utánmondó előadása nyomán járást, szóval : a mulattató és könnyed müalkotást, sőt határozottan föltételezte, a mélyebb alapu, lelkiismeretes és sok tanulmányozással járó munkától elválaszthatlan idő, szellemi és anyagi erőbefektetés szükségszerüségét. Én igy fogtam fel feladatomat, ily irányban fogtam munkához. A város levéltárában külön zár alatt levő 564 kiváltságlevelet, az ó-levéltárbeli 1500-ban kezdődő, 1790-ben végződő jobbadán hivatalos ügykezelési, de gyakran érdekes mert éppen a fejedelmi korszakból való 3914 darab eredeti levelet, a rendezetlen levéltár-rész több ezerre menő irományait, 1559-ben kezdődő politikai, törvénykezési és gazdasági jegyzőkönyveit, Diósy György városi jegyzőnek 1594-ben latinul és magyarul egy-egy példányban készült eredeti iratjegyzékét, az 1769-beli betürendes nagy iratlajstromot és mútatóját, s az azon inneni városi jegyzőkönyveket harmadfél éven át betüztem, másoltam, másoltattam, belölük kivonatokat készitettem és készittettem és mindezt a nyilvános adatokkal összevetve tanulmányoztam; ezután az erdélyi kir. kormányszék, Erdélyi Országos Muzeum, a kolozsmonostori Convent, róm. kath. plébánia és szent Erzsébet-aggház, ev. reformált és unitárius tanodák és főtanácsok levéltáraiban nyomozódtam, gyüjtöttem, jegyezgettem; ez alatt koronként, a mint az alkalom, a czéhelöljárók ideje s szívessége engedte, 32 czéh leveles-ládáját kútattam fel, melynek némelyikéből 40—50 oklevél-másolatot s olykor terjedelmes kivonatokat vétettem; a nyári évszakokban Gyula-Fejérváratt a káptalani levéltárban, Maros-Vásárhelyen a Teleki-könyvtárban, Pesten a magyar tudom. Akadémia, Nemzeti Muzeum és az Egyetem könyvtárában kútatva, okleveleket másolva, jegyezgetve, több ízben heteket töltöttem. Legutoljára nyilt fel előttem hat évi vágyakodás és törekvés után a szász nemzet egyetemi levéltára, nagytiszteletü és tudós Teutsch György ágostai hitvallásu egyházközönségi superintendens és Seivert Gusz-

táv szebenvárosi tanácsos urak engem felette lekötelező, szíves közbenjárásuk következtében, a kiknek ezennel legbensőbb köszönetemet nyilvánosan kifejezni kötelességemnek ismerem s egyszersmind szerencsémnek tartom. E két tudós hazánkfiától czélomra tartozó, sok érdekes, új és oly hiteles alakban mint most soha nem közölt oklevelet kaptam, mi által tudnivágyásomat végre valahára kielégitve, oklevélgyűjtési feladatomat befejezve láttam. Egyetlen átküldött oklevélnek nem nyertem meg az eredeti szerénti kijavitását; de ennek oka egyik jóakaróm betegsége volt. Az *‚Oklevéltár‘*-ban ez ki lesz jelölve.

A ki az ily munkát ismeri, tudni fogja, hogy a tőlem látott és áttanulmányozott 6000-nél több, gyakran elkopott, viztől és légtől elsenyvesztett, olykor az idő és kiméletlen használat, olykor égés és elrablás elől rejtegetés vagy éppen ellenkezőleg gondviseletlenség miatt, kivált a behajtásoknál megtört, elszakadozott, kivásott vagy elmosult irásjegyű pergamen- és papir-oklevelek elolvasása, a királyi és hiteles-helyi jegyzőktől és iró-deákoktól különböző időkorokban használt sajátságos irásjegyek megfejtése s diplomatikailag és olykor graphikailag hű lemásoltatása, mily kimondhatlan nehézségekkel, idő- szem- és lélekölő munkával volt egybekötve. Két-háromszáz oklevélnél több akadt olyan, melynek teljes szövege megállapitása, napokba, hétbe, hű másolata hihetetlen költségbe került. Ezek közt örökre emlékezetes lesz előttem négy nagy fontosságu, de képzelhetlenül nehezen megfejthetett oklevél : a szent Mihály-egyház épitési korára vonatkozó pápai búcsujárást (bűnbocsátást) tárgyazó, más két bibornoki, szintén bűnbocsátási levél, s a szöcs czéhnek szász tájkiejtéssel irt egy XV-ik századbeli német szabálytervezete. Ezeket a derűsebb napokon, üres óráimban, mikor ily munkára kedvet éreztem, hónapokon át tanulmányoztam. Munkálkodásom ez ágában mindig egyformán kész, szíves sőt megelőző barátsággal gyámolitott tisztelt barátom Szabó Károly, magyar akadém. levelező tag és erdélyi orsz. muzeumi könyvtárnok úr, a régi oklevelek olvasásának nagy-mestere, kinek ezennel legszívesb köszönetemet nyilvánitom.

E munka folyama alatt alkalomszerűleg az irodalmi nyilvánosságra jött adatokat is kútattam, felkerestem s előkészületeimet belőlök elvégeztem. Itt tettek a Mike Sándor gyűjtemény-kötetei megbecsülhetetlen szolgálatot, a melyekben bő tájékozás van adva

arról, hogy a magyar irodalomban Kolozsvárról hol, mi van irva? ..... Az összes egyházak, tornyok és azok harangjai, a tanintézetek, tudományos, közmivelődési s jótékony intézetek létező feliratait a hely szinén, a Kolozsváratt volt nyomdák XVI. és XVII. századbeli nyomtatványritkaságait többnyire Szabó Károly úrnak, az, *Ungaricumok*' avatott és szerencsés felfedezőjének gyűjteményéből jegyzékbe vettem, az e században történt épitkezéseknél jelen volt, még élő mérnökök s épitésvezetők észleleteit kikérdeztem, az újabb időbelieknél az alap-ásást figyelemmel kisértem s amazokat mint szintén a leletekben rejlő tanuságot is felhasználtam, a még fennálló külső és belső várfalakat, bástyákat, a régi vár-sáncz helyeit, a falak mellett kivül-belöl levő telkeket, valamennyi régi épületet egyedül vagy Böhm János mérnök és b. Orbán Balázs barátimmal megjárva tanulmányoztam, a várfalak kiterjedését felmérettem, a bástyák és kapuk áll-helyeit hivatalos adatok s különböző korszakbeli rajzok nyomán megállapitottam, a történelmi becsü létező emlékekről rajzot vagy fényképet, a bel- és külvárosról úgy a határrészekről és Kolozsvár határával érintkező hegyvonalokról két helyrajzi s egy geologiai térképet, az ó és új városrészről és eltünt bástyákról s. a t. mérnöki rajzot, a fennlevőkről fényképeket, a város különböző időbeli, az egyházak és közintézetek, a czéhek, Kolozsmonostor és Kolozs mezőváros, úgy Kolozsvármegye mint Kolozsvárral érintkező történetü törvényhatóság pecséteiből, a történelmi becsü emlékek, feliratok s egyéb nevezetességek meglevő maradványaiból részint a különböző vélemények közötti könnyebb eligazodás s a tények biztosabb megállapitása, részint az ezekhez fűződő nemzeti hagyományok tiszteletben tartása s megőrzése tekintetéből rajzokat készittettem. A különböző természetü, de mind történelmi becscsel biró rajzok gyűjteménye, XIV táblára osztva, a szövegnek a ‚*Pályahirdetés*' és a munka érdeke által egyiránt igényelt kiegészitő részét képezi, a mi a multak eseményei- és emlékeinek jelenitése s a történeti előadás érthetőbbé és vonzóbbá tétele tekintetéből monográphiai müveknél már ma nélkülözhetetlen tudományi szükség.

Mint a mondottakból látszik, müvemmel a kútfő-nyomozás és történet-előadás illetőleg történetirás kettős czélját kelle elérni igyekeznem. Nem levén semmi kellőleg előkészitve, magamnak kellett a tények hitelességét megállapitnom s belőlük az alig egy-két sornyi történeti valót elvonnom, az események szálait — felőlük tanu: -

kodó oklevelek hiányában — gyakran mellékes körülményekből, adattöredékekből, egyes műemlékek néma tanuságtételéből, néha késő-kori vonatkozásokból inductiv úton, következtetőleg összeállitnom s a lehetőségig történeti egészszé szőnöm. Ebből következett, hogy néha egy történeti balvélemény megigazitása, egy igazság felderitése végett ivekre terjedőleg kellett nyomozódnom, járva a közvetett bizonyitás hosszadalmas útján, a mit egy rövid oklevél, egy sor krónikai följegyzés képes lett volna egyszerre tisztába hozni. Mit volt tennem mást, midőn ez gyakran a legfőbb történeti mozzanatoknál hiányzott?! Én nem teremthettem. Szomorú, hogy ha az ősök semmit fel nem jegyeztek, szomorúbb, ha tették, s a gondatlanság följegyzéseiket megsemmisítette. Nekem a létezőkből kellett épitnem. A tárgyilag ok- és következménynyomozó, alakilag művészi történetirás és előadás, a hajdani élet és erkölcsök eleven festése s a kornak hű képe adása, mintegy plastikai kidomboritása csak ott lehetséges, hol a tények meg vannak állapitva, okai ismeretesek, az adatok teljesek nem hézagosok, s az egész történet-anyag megbirálva, felvilágosítva, sőt maga a történet is vagy legalább annak egyes részei, krónikákban, sőt önálló egész művekben is immár másoktól elő vannak adva, és a később ezeket feldolgozó, elég idővel, élénk életerővel és a szükséges léleknyúgalommal rendelkező iró, új tanulmányok segélyével, saját conceptioja szerint, ezekből alkotja új művét. Nekem magamnak kellett a kútatást és történetirást egyidejűleg elkezdenem és elvégeznem. Lehet, hogy a történetnyomozási rész nagy terjedelmével elnyomta a történetelőadási részt, s az által, hogy sokat idézek, s a helyett, hogy magam mondjam el, a mi történelmi elem az oklevelekben van, azok szerkesztőit igen sokat beszéltetem, művem hosszadalmassá válik. De én így véltem jónak azért, hogy miután az idő árja már úgy is a mult sok emlékét eltemette, a mi még megvan, lényege többé el ne veszhessen; hanem az élő nemzedék előtt legyen ismeretessé, és ismét, hogy a kort, melyről beszélek, embereit, a kik szerepelnek, erkölcseit és szellemét, melyek festése által hatni kívánok, hívebben állitsam elé. Különben is a magasb, úgynevezett művészi történetirásra törekedni 4—5 évi időre mért ily nagy tárgynál, nekem, a kinek időm s szellemi erőm két évtized óta két kötelesség súlyos munkái közt oszlik meg, hiu törekvés lett volna. Akaratom volt rá, sőt egy ideig hittem is, hogy tán jobbat alkothatok; de az anyag-

gyűjtésnek már derekán át kellett látnom, hogy az én legfőbb érdemem jórészt a lelkiismeretes gyűjtés és út-törés, az — ugy hiszem — becses *‚Oklevéltár‘*, nem pedig a műalkotás lesz. Különben is sok jelesünk példájából tanultam meg, hogy a kik késön fognak nagy munkához, az előkészület lelkök erejét kimeríti, életerejöket elfogyasztja, ők tán egybegyűjtik a tervezett épület anyagát, tán fel is épitik egyes részeit, de egész művöket ritkán végzik be! Ezt a sors rendesen másnak juttatja osztályrészébe. Oly nehéz tárgynak, minő a tőlem feldolgozás végett elvállalt, tudniillik egy tekintélyes város harmadfél ezer év időközére terjedő történetének alapos felszerelésére s művészi megirására az illetők teljes erkölcsi és anyagi gyámolitása mellett legalább tízévi előkészület, ugyanannyi megirási idő, teli erszény, hivatallal el nem foglaltság, vas kitartás, erőteljes férfikor, ép szem és jó egészség kell..... Legyenek ezek birálóim és az olvasó megfontolása alá terjesztve.

Fel kell fejtenem, mint szokatlant: miért bocsátottam történeti mű elébe égaljviszonyi, földrajzi és földtörténeti részt? miért vettem fel Kolozsvár történetébe függelékként Kolozsvár viránya és faunája átalános jelleme ismertetését, és a sajátképi történet előadásánál miért adtam Erdély ős történetének is rövid és átalános körrajzát?

Itt e nézetek vezettek.

Kolozsvár most lett először történetirás tárgya; történetfolyama gyakran érintkezik a magyar államéval, teljesen egybevegyül az erdőntuli részekével, de mint városnak, önálló, egészen sajátságos egyedisége van : századokon át se nem magyar, se nem szász egészen — a kettőnek időnként változó arányu vegyüléke előbb, most — egyik vagy másik megbántása nélkül mondhatni — magyar; népe vérében a magyar tűzzel, hon- és szabadságszeretettel, a szász munkásság, iparösztön és takarékossági szellem egyesül, s őt a magyar birodalom népessége legderekabbjai, a várost a kissebb szabásu, de legnemzetiebb és legszebb városok közé emeli. E város története nem csak egy osztályt vagy népet érdekel, de igen szent István birodalma egész egyetemét, a jelen s jövendő korokat egyiránt. Olvasni fogja ezt néhány történetbuvár s egy-két nagy olvasottságu és történeti készültségü más olvasó : ezeknek szorosan véve csak az *‚Oklevéltár‘* kellene; megtudják ők abból alkotni maguknak a történetet sokkal jobban, mint a hogy én képes

valék; olvassa több történetkedvelő s e téren szintén jártas: ezeket a munka mindkét része egyformán érdekli, izlésök, történetmivelői hajlamaik iránya szerént; ezek elolvasandják a szöveget, czéljaikra merítnek az oklevelek tudás-kútfejéből, s igy mindkettőnek veszik hasznát; azonban kétségenkivül legtöbb van olyan, a kinek élethívatása miatt kevés rá az előkészülete, de van élénk tudásvágya, az ősök iránt szivében kegyelet s a polgári elemet illető minden nagyobb és szebb mozzanat iránt mély érdekeltség: ezeknek az oklevelek nem kellenek, akár ott se lennének könyvében, hanem az egész anyag történelmi alakba öntése szükséges, és pedig a város ős multjából, az itt élt nemzetek történeteiből minden érdekesre és tudni- valókra kiterjedőleg; az ilyeneknek úgyszólván mindennapi olvasmányuk, történet- tudásuk csaknem egyedüli kútfejévé lehet e téren e könyv; végre olvassák a tudás hő vágyától ihletett ifjak, kik a történelemhez tartozó minden mellék ismeretköri ágakról és tárgyakról felvilágositást várnak, a multat az élő emlékek földirati s ólom- rajzaiban jelenítve ohajtják látni. És ez ohajtás már ma teljesen jogosult. Komoly olvasónak a történetet lehetetlen ábrák és földrajz nélkül haszonnal olvasni, mint szintén irni is. Színjátszónak színpad, történetirónak történethely, egyiknek mint másiknak kellő scenirozás kell. Már Liviusnál rajzban vannak adva Róma története főbb mozzanatai, a nagy történeti egyediségek, a pénzek s a t. A franczia történetirók a hadi tactikát, a csaták helyeit is tanulmányozzák és rajzban adják. A világ és tudomány halad, nekünk sem szabad elmaradnunk. Ha szükséges és jó az újitás, helyeselni és követni kell . . . . . Ezek — úgy vélem — eléggé indokolják művemnek égaljviszonyi, földrajzi, helyirati és őstörténeti részét . . . . . Azonban a tudásvágy még itt sem áll meg. ‚Hát a földnek, melyre a város épült, mi az eredete? milyen lehetett földtani alakulása, kifejlődése? Nem lehet-e erről is valamit tudni?‘ — kérdi bizonyára nem egy olvasó. . . . . Ime ez idézte elő a földtörténeti részt. Azt, a ki e földtájat lakta, melyen később Kolozsvár felépült, egyfelől a földtalaj alakulása, az égalji és földrajzi viszonyok, másfelől nagy kiterjedésű határai a földmivelésre, bortermelésre és baromtenyésztésre már évezredek előtt útalták, s lakóinak e hármas életfoglalkozás mintegy eleve elrendelt sorsa volt. Ez e mű utósó kötetében meggyőzőleg ki lesz mútatva. Öt-hat századdal ezelőtt az ország ez északi részében

kezdetleges állapotban volt a földmivelés és szőlőtermesztés. Kolozsvár népének nem volt tanácsos vidékére támaszkodni, sőt igyekezni kellett, hogy őt határa s keze ipara eltartsa; nem is szorult rá, sőt inkább elzárkozott magát s iparát védő kőfallal, s gazdasági és ipartermelése kelendőségét kiváltságokkal biztositotta. Ő, az iparhoz kellő nyers anyagon kivül, igazán meg tudott *főni saját zsirjában.* Jövőben is egyik, természetszerü s földtani viszonyokon alapuló foglalkozásnak kell lenni népénél a gazdasági termelésnek, de a régi rendszer elhagyásával, átvéve, megnemesítve, kifejtve a kor előhaladási s reform eszméit mindkét téren és ipar-ágban, sőt sietni kell ezeket mintegy vérébe fölvenni és teljesen assimilálni.

Az itt ős időkben élt népek történeteire mintegy futólag kiterjedést még egy más körülmény is szükségessé tette. Az átalános tudás-szomj és terjedő miveltség természetes és megfejtést igénylő érdekeiként tüntek fel előttem : Vajjon hol volt tulajdonképpen a városnak első eredete? laktak- e itt a magyarok és szászok előtt más népek? kik voltak? mi volt sorsuk? mit miveltek? maradtak- e fenn emlékeik? mit kapott készen a magyar és szász? s mit alkottak ők? volt-e és mennyi befolyása volt az itt élt és elenyészett vagy felolvadt népeknek a magyar államélet alakulására? végre mikor enyésztek el? Ezek s ezeken kivül egy téves nemzeti hagyomány és egy történelmi balhit, a legősibb kor történetei legalább vázlatos előadását elútasithatlan szükségként tüntették fel előttem. E hagyomány az oláh nép e földön való elsőbbségét, a balhit a szász népnek a magyarok előtti megtelepedését tárgyazza. Amazt tarthatlanná teszi a skytha-agathyrz nép egy része megállapitott ittlakása, a géta-dák-oláh fajegység bebizonyitatlan s be sem bizonyitható volta és az a történelmi tény, hogy Kolozsváratt oklevéli tanuságok szerint a legelső oláh lakó azon 16 család, melyet Kolozsvár városa a maga *‚Felek‘* nevü erdejében az országútak őrizése végett Robert Károly és Nagy Lajos királyok alatt telepitett le; eredetök feljebb oklevélszerüleg nem vihető. Ezek müvemben pragmatikailag elő vannak adva. A szász népről való balhitet Sigler Mátyás, Schädel Márton, Nadányi János, Toppelt Lőrincz és később Haner György hozták forgalomba az által, hogy régi irók felületes állitásai alapján, s a névhasonlóság sikámlós útján indulva, a szászokat a dákok, géták és góthok utódainak állitották; részint pedig Kelp Márton, Tröster János, Miles Mátyás, Schmeitzel Márton az által.

hogy azt a hypothesist állitották fel, hogy a dákokon és góthokon kivül gépidák és longobárdok is maradtak e földön, s azok a későbbi szaporodásokkal képezik a szász telepek ős- régi magvát; egy harmadik osztálya pedig a szász iróknak őket Nagy Károly telepitvényének hirdette, holott a frank fejedelem soha nem is látta az erdőntuli földet, hóditásainak határt vetett a Tisza. Az, hogy a szászok az ős hajdankorban jöttek volna e földre, történelmileg be nem bizonyitható; ellenben, hogy Magyarországba és ide az erdőntuli részekbe előbb nemzetségek- majd nagyobb tömegekként szent István, Péter, II Geyza, II Endre, IV Béla és V István alatt jöttek, elannyira megállapitott tény, hogy ezt már ma történetismerők előtt kérdés tárgyává tenni sem lehet.

A történet-tárgy és tér ismerése s helyes megállapitása a czélszerü előadásnak és maga-megértetésnek alapföltétele. Ha az előbbiekben kifejtett felfogásom téves, én is, olvasóim is eltévedtünk; ha helyes, jó útat választottam. Én e reméyben indultam el rajta.

Meg kell mondanom személyes indokaimot is.

A kitünés nálam nem volt indok: erre képességem nincs, tehát igényem sem lehet; elvem : boldog a ki feltünés nélkül élhet [1]); a haszon sem lehetett: kiadott költségem a nyert pályadíjt feljülhaladja. E felett mint provincián élő irónak müvem kelendősége iránt szintoly mérsékeltek igényeim és reményeim, mint kilátásaim. Sok érdek dolgozik arra, hogy jutalmam csak erkölcsi legyen s ne anyagi ..... Egyéb az, a mi engem vezetett. Azokon kivül, a miket legelöl érintettem, erős indok volt előttem történetirodalmunk azon bámulatgerjesztő hézagossága, hogy régi történet- és krónikairóink a városok, az ipar és kereskedelem történetére, átalában a hon polgári népére igen kevés gondot forditottak, e tért csaknem parlagban hagyták. A polgári élet csendes köre s ez által a lakosok ezer meg ezer apró kényelmi és életszükségei fedezése, a nemzeti vagyon folyvást növelése fáradságos müve s nagy érdeme mintha nem is érdekelte volna őket; pedig ezek a népek és országok anyagi életének s jólétének valódi és biztos alapjai. A kik ebben munkálkodnak, oly fontos tényezők a társadalomban, mint a honnak bármely életfoglalkozásu fiai. A vitézség magában hatalmassá igen, de

[1]) Bene, qui latuit, vixit.

ritkán vagy soha sem tette oly gazdaggá és boldoggá a nemzeteket, mint az ipar és kereskedés. A földmivelés ipar nélkül, nagy termelés feldolgozó kezek, gyárak s kereskedelem nélkül, a legtermékenyebb ország, bölcs politikai intézmények s a legszebb alkotmány gyár- és müiparos városok s erős, mivelt polgárosztály nélkül, a gazdagság és jóllét csak fél eszközét birják, s valódi nagyságra soha sem jutnak. Valóban nem csak a kard és zöld asztal, a törvényhozás és országlás a hazai történelem tárgya — az, a gép és mesterségi eszköz, a mühely- és bankárasztal, valamint a kereskedő áru- padja is. Amazok századok óta szolgáltatják a szükséges iparczikkeket a nép millióinak, ezek a kereskedelmi forgalom ezernyi ezer erein vért és életet visznek szét a nemzeti élet minden tagjába, egész szervalkatába. Hellásznak s Athenének bölcsei, de Carthagónak s Genuának kereskedése szerzett történelmi nagyságot s világhirt. Angliát és Észak- Amérikát ipara és kereskedése emelte a gazdagság, jóllét és hatalom csaknem tetőpontjára. Az ó és új világ története egyiránt intőleg szólnak hozzánk, hogy hazánk polgári elemét füzzük hozzánk, becsüljük meg s erősitsük. A csizmadia, asztalos és szabó, mint a kereskedő, gyárnok és bankár oly tiszteletre méltó ma, ha szakmájában kitünő s egész ember, mint az ügyvéd, tanár, a születés és nagy birtok ura. Ezt a mai kor szelleme így tanitja, s nekünk figyelmeznünk kell rá, e tant el kell fogadnunk s mindenkit szellemi és erkölcsi értéke szerint becsülnünk. Ezek az új idő eszmeforradalmának egyik nagyszerü haladási mozzanatát képezik. Régi történetiróink előtt ez ismeretlen volt; ezért müvök jobbára harczi dicsőség és alkotmányos küzdelmek apotheosise, pártoskodás és trónviszályok elegiája inkább, mint a nemzet egyetemes közéletének hü tüköre. A müvelt népek ennek tiszta öntudatára jutottak. A kik ma történetet irnak, ezt felejteniök nem szabad, söt a régi mulasztást is helyre kell hozniok. Nagy királyaink s eszélyes nemzeti fejedelmeink e tekintetben túlszárnyalták korunk tudósait. Nekik a városok — mint élő kincstár, s mint az ipar tüzhelyei — gondjaik és rokonszenvök különös tárgyai voltak mindig. Kolozsvár ipar- és kereskedelmi története ama korszakok alatt egy lélekemelő, nagyszerü haladás, az ausztriai uralkodó- ház alatti kormányzás idejéből egy sajnos viszszaesés tanuságteljes ellentétét meghatóan mútatja. Mi más arcza volt, midőn Nagy Lajos, Zsigmond és Mátyás mulattak falai kö-

zött, midőn I. Zápolya halálakor Budavára törökbasai lak-helylyé lett s az onnan elköltözött királyi tekintély és fénykör az erdélyi nemzeti fejedelem udvarában lett honos, és az udvar székhelye felváltva Kolozsvár és Gyula-Fejérvár volt! Mennyire más idő volt az, midőn Báthori István, Bethlen Gábor és I Rákóczi György lakott itt pompás fejedelmi udvarával! Mint különbözött a rákövetkezőtől a város azon kori iparélete, midőn a piaczi nagy egyház óráját a négy égi tájra nézőleg kolozsvári festő festette ki s a város birája, Bethlen István kormányzónak parancsára, fejedelmi költségen, a fejérvári vár kőfaragó- s diszmunkáira kőfaragókat, a vár épitésére kőmiveseket Kolozsvárról küldött..... Van valami kimagyarázhatlan büverő sőt a sors különös kegye és áldása rejlik abban, ha egy városban királyok és fejedelmek laknak. A magyar királyok és fejedelmek korszaka éppen ezért Kolozsvár történetében is a fejlődő életerő, gyarapodó jóllét és nagy küzdelmek árán vett, de elvitázhatlan dicsőség korszakai voltak. A mi ezután jött, kül beavatkozás, belső meghasonlás, a közjó munkálására hivatott erőknek egymás megsemmisitésére fordult állandó harcza, a magával jóltehetlenség és hanyatlás csüggesztő időszaka volt.

E hanyatlás és visszaesés külső legfőbb oka az, hogy Erdély állami helyzete a XVII-ik század végtízedében megváltozott, önállása megszünt, ipari és kereskedelmi sőt összes érdekei Ausztria érdekeinek lőnek alárendelve, kéz- és gyáriparának vásárpiaczává, gyarmatává lőn. Másik oka, hogy az ország kormányzásának súlypontja Bécsbe tétetvén át: az erdélyi vagyonos nemesség e várossal, részint mivel az a hatalom, czím, birtoknyerés és befolyás forrásává lett, részint mert a nyúgati polgáriasodással egyszersmind a nyúgati fényüzésnek is tüzhelye és közvetitője volt, mind sürübb érintkezésbe jött; idejét ott kezdette tölteni, kényelmi és divat szükségeit onnan hozatott iparczikkekkel fedezte s ez által Kolozsvár ipara és kereskedelme láthatólag sülyedni kezdett. Az oda bételepedett s házat-birtokot szerzett nemesség a város kedvezményezett helyzetén mind több-több rést tört az által, hogy a polgári jogokat s javalmakat olykor a terhek viselése nélkül követelte s gyakran ki is vívta. Elősegitette e hanyatlást a polgárság belső meghasonlása, a tanácsnak a hatalommal való visszaélései s a közte és nép közt támadt versenygés, mit a kormányt kezében tartó nemesség titkon mintegy szítni látszott, hogy maga a befolyás-

jog- és javalomszerzési czéljait inkább elérhesse. Sokat tett erre az új időszellem, mely a polgári osztály kizárólag kiváltságolt állásában a közszabadsággal ellenkező, magát túlélt intézményt látott, az ipar korlátozása helyébe az iparszabadság hamar kelendőségre kapott tanát állitotta. Ez által a régi czéh-intézmények meg lőnek támadva, az ipar és kereskedelem véderődei bomladoztak s újakat nem állitottak helyökbe. Hogy Erdély és Kolozsvár ipara Ausztriáéval versenyezhessen, reál- és ipariskolák, bankok, polytechnikai intézetek állitása, az iparos osztálynak a kereskedelmi számviteli, rajz- természet- mér- vegy- és erőműtani ismeretekbe beavatása lesz vala égető szükség s mindezeken feljül beruházási és forgalmi töke kellett volna. De a bécsi kormánynak Erdély és Kolozsvár mostohája volt; a hazai kormány pedig nem törte fejét a polgár elem erősitését eredményező intézmények létrehozásán, maga a polgárság — czivakodásai miatt önmegmentése eszközeit kitalálni képtelen — még alább sülyedt, csaknem elesett.....

E nagy következményü történetek érdemesek alapos megismerésre. A jóllét és virágzás időszakainak vonzó emlékeit fel kell elevenitnünk, hogy az önérzetet emelje, nagy példáival lekesítsen, sikerei cselekvésre s kitartásra buzdítsanak; a megállapodás és viszszaesés szomoru eseményeit pedig azért, hogy nagyobbra nem mehetésünk okai s akadályai nyilván tudva legyenek. A történet az élet mestere: vajjon multunk nyomos megismerése sem adja-e kezünkbe szebb jövőnk Ariadne-fonalát s eszközeit? Kik ma Kolozsvár lakói s az ősök által szerzett s küzdés és áldozatok árán fenntartott alkotmány jótéteményeinek örökösei, örökösei egyszersmind a mult dicsőségének és oktatásainak. A mi szép és nagy emlék a lefolyt időkből e városban van : maga a város, melynek már csak neve némi büszkeségre jogosit, kanaáni határa, szép birtokai, melyek kor- és okszerü használás által, a város állandó erőforrásává válhatnak, díszes ódon középületei, a tanácsterem, hol a polgárok a közügyeket mindjájoknak és a közboldogságnak előmozditására irányzólag önállóan intézik, a tölök választott közigazgatási és igazságszolgáltatási közegek, az egyházak, hol imádkozunk, a tanodák, hol az ifjuság a tudományban növekedik, a temető, hol egykor pihenni fogunk — mind az ősöktől maradt ránk. A ki ezeket nem tudja, az nem érdeklődik, a ki tudja, de zajos életfoglalkozásai miatt elfeledi, annak jó emlékezetébe hozni; ha megolvassa, le-

hetetlen, hogy szívében a hála érzését ne költsék fel. Ha Kolozsvár mivelt polgára látja és olvassa, szülőfölde másfél ezredéves emlékein Róma sisakos legióinak nevét, félezred év után az azoktól rakott vár romján épitett magyar föld-vár hagyományos emlékét, látja új századok eltelte után, hogy alakítja át magyar és szász önvédelmül kővárrá, mint áll elő alatta a kisded város, ez hogy emelkedik királyi szabad és kulcsos várossá, s hogy lesz végre népének szorgalma, ügyessége s bölcs intézmények által vagyonos, szabad s boldog kis polgári társasággá, lehetlen, hogy e föld és haza iránt érdekeltség ne ébredjen lelkében, s ne érezzen több vonszalmat hozzá az után, mint érzett ezek tudása előtt. Midőn végre jeleseinek nevét és tetteit olvassa, azon férfiakét, kik — mint Livius Róma történetében irja — ‚a bölcsesség, erő, mértékletesség, hazaszeretet és vallásosság nagy példányai voltak,' egy Mun Miklós, Schleynig György, Mátyás Miklós, Kalmár András, Dávid Ferencz, Diósy György, Linczegh János és több másokéit, kik e városnak mint egyszerű polgárok, nagy szogálatokat tettek, dolgait bölcsességgel kormányozták, az utódoknak terjedelmes birtokokat szereztek, iparát és kereskedelmét, müveltségét és haladását elémozdító intézményeket alkottak számára, érette — úgy kivánván a közjó — életöket is áldozatul vitték, szóval : emlékeiket polgárerények által örökítették — vajjon van-e polgár, a kit ezek ne érdekelnének? Ha van, elfajult korcs az, nem ama derekak derék utóda.

Meg kell említnem még két indokot, a mi tollat vétetett kezembe : *egyik* az élénk vágy, hogy e város egyetemes történelme bár vázlatos megirása által a hazai történetnek a mai idő tudományi igénye és szüksége szerénti megirásához én is valamicskével járuljak; a *másik* : tárgyam komoly és mély szeretete, azon hü érzés, melylyel legnemesb életörömeimet adó második honom — e müvelt magyar város története s jövendő nagysága iránt viseltetem, valamint a pályakérdéshez fűződő közérdekek. Nyúgodt lélekkel mondom, hogy én munka, fáradság, önmegtagadásig menő áldozat tekintetében, az anyagi és erkölcsi erőmegfeszités legszélső határaig elmentem, a végre, hogy müvem az irányában ébredt, a lehetőség és méltányosság határi közt maradó reményeknek megfeleljen. Sikerült-e, nem tudom. Lehet, hogy az némelyeknek hosszadalmassága, másoknak igen tudományos jellege, harmadiknak idézeti túl-terhetsége miatt nem fog tetszeni. Megtörténhetik, hogy egy ügyesebb tollu

írónak újból meg kellend azt irni, összevonva, népies, vonzóbb modorban, hogy az nem mint most nehéz és fárasztó, de a nagy közönség mulattató s kedves olvasmánya legyen..... Nem fog bántani, örömömre lesz, sőt ha napjaim lesznek, tán magam teszem meg ezt. Önérzetem azt súgja, hogy ha az író a történelmi igazságot veszi vezetőjéül, nyomaimon kell járnia. A tőlem századosfeledés s tengernyi adat chaoszából mondhatlan fáradsággal kifejtett s az igazság derűjével nagyobbára megvilágított tényeket és eseményeket újra egybe fűzni s folyékony nyelven, ragyogó irálylyal előadni neki könyű lesz: ő vert úton jár, nekem, a ki útat magam törtem, lehetetlen volt. Érdeme és a siker — nem bánom — temesse el fáradalmaim emlékezetét.

A rendszer és előadási modorra nézve is nyilatkoznom kell.

Az időkorok nem a világtörténetéin alapulnak; tárgyam időtartama s történet-egésze, a nagyobb változások s jelesebb vagy gyöngébb királyaink és fejedelmeink uralkodása szerint természetszerűen oszlott fel úgy, amint az olvasó látja. A haladás vagy megállapodás, emelkedés vagy sűlyedés mozzanatai jelölték meg az elválasztó határt. Én így fogtam fel a különböző korok jellemét.

Az ‚*Őskor*‘ megirása a ‚*Pályahirdetés*‘-ben nem volt feladatul tűzve. Az engem annak megirására biró indokokat feljebb már kifejtettem. A késedelmes elkészülés s netaláni hosszadalmasság oka a tárgy nagysága s szokatlan nehézségei.

Előadásomban a kifejtő modort választanom az összetétes modor felett az ajánlá, hogy mindannak, a minek a város multjában nagyobb a történeti érdeke, eredete és fejlődése nyomról nyomra, tanuságos figyelemmel legyen kisérhető, s az időkorok és emberek jelleme, bűne és érdeme megitélhető. E szerint első minden korszakban : az ó és új vár, a város, népesedés, határai állapota, birtokterülete; azután következik kiváltságai ismertetése, tekintve a politikai igazgatás, törvénykezés, adó, honvédelem, földmívelés, ipar és kereskedés állapotait; végre a közmivelődési és jótékonysági intézmények : egyházak, zárdák, tanodák, ápoló-intézetek. A magyar és szász nemzetiség gyarapodási arányára s a városnak elébb Beszterczéhez, azután Szebenhez vagy is a hét és két szász szék [1]) területéhez tartozására tüzetes figyelem van forditva. A vá-

[1]) Septem et duae Sedes — ez a tulajdonképeni *Királyföld* diplomatikai elnevezése.

ros vagyonkezeléséről s gazdasági ügyeiről 1540 előtt semmi részletes adatot nem találtam, erre csak az útóbbi századokban terjedhettem ki ..... Az *‚Oklevéltár‘* kevés kivétellel az eredetiről véve, csaknem most jut a történet-irodalom rendelkezése alá; az egész a lehetőségig lelkiismeretes, szó és betű szerint olykor graphikailag hű és öszszeolvasott másolás.

Az astronomiai és földrajzi részt e mű elején — szíves kérésemre — nagy tudományu Brassai Sámuel, az erdélyi országos Muzeum igazgatója, a földtörténeti részt és Kolozsvár határa virányának jellemző ismertetését Pávai V. Elek ugyanott a természetiek volt őre, faunáját Hermann Otto erdélyi muzeumi conservator urak dolgozták ki s czéljaim szerénti felhasználás végett az ügy iránti érdekeltségök, egyszersmind pedig irántam való barátságuk tanusitásául páratlan liberalitással, lekötelezőleg átadni szívesek voltak, s ez által művemnek nagyobb tudományi értéket adni segitettek. Fogadják érette legőszintébb s legbensőbb köszönetemet.

Végül ki kell fejeznem hálámat hidvégi gróf Mikó Imre magyar királyi közlekedésügyi miniszter ő nagyméltóságának azon kitűnő szívjóságáért, hogy engem — egy közöttünk volt s rám nézve szerencsésnek mondható korábbi viszony emlékénél fogva — kivevén 1851—1854-n falusi elhagyatottságomból, melybe alkotmány-ellenes hivatal viseléstől való állhatatos idegenkedésem és szegény sorsom miatt önkéntesen száműzve s a világtól elzárkozva voltam, az erdélyi szétzilált és megtört magyarságnak a socialis és tudományos közmunkássági téren való egyesitésére és megszilárditására czélzó hazafiui munkáiban segédkezés végett maga mellé vett, a politikai üldözések sanyaru éveiben biztos menhelyet, vendégszerető hajlékot, s alkalmat adott arra, hogy hazánk történelmének alapos tanulmányozása, valamint alkotmányunk visszaállitása után, hivatali helyzetem és időnként nyilvánossá lett történelmi dolgozataim által — folyvást lelki hajlamaim szerént munkálkodhatva — képessé legyek e nagyobb tudományi értékű, önnálló művem megirására.

Polgári hő üdvözletem Kolozsvár művelt és szabad érzésű s gondolkozásu fiainak és leányainak!

Irtam Kolozsváratt, deczember 31-én, 1868-ban.

JAKAB ELEK.

KOLOZSVÁR

TÖRTÉNETE SZINTERÉNEK

ÁTTEKINTÉSE.

Első Rész.

KOLOZSVÁR

FÖLDIRATI FEKVÉSE, LÉGKÖRI VISZONYAI

s

HELYIRATI RAJZA.

Kolozsvár fekszik Magyarország erdélyi részében, az erdélyi történet és alkotmány szerént úgynevezett *‚magyarok földén'*, Kolozsvármegyében, a Ferro szerénti délvonaltól számitott hosszaság 41° 20′-e, az északi szélesség 46° 46′-e alatt [1]).

Az idő- illetőleg órabeli különbséget nehány nevezetes hely és Kolozsvár között a következő tábláeska mútatja.

Mikor d. 12 óra:	akkor	ó.	p.	mp.	
Washingtonban	**Kolozsváratt**	6	42	52	e.
Greenwichben	„	1	34	40	e.
Párisban	„	1	25	20	e.
Rómában	„	12	44	46	e.
Berlinben	„	12	41	5	e.
Bécsben	„	12	29	4	e.
Budán	„	12	18	28	e.
Athenaeben	„	11	59	45	r.
Konstántinápolyban	„	11	38	4	r.
Jéruzsálemben	„	11	13	54	r.
Moszkauban	„	11	4	22	r.
Madrasban	„	8	13	43	r.
Bataviában	„	6	27	13	r.
Cantonban	„	6	1	44	r.

[1]) Megjegyzendő, hogy a legpontosabb és legtökélyesb eszközökkel felszerelt állandó csillagdák észleletei után sem lehet a fekvést maig meghatá-

Helyzete következtében Kolozsvárnak a leghosszabb napja juniusban 15 ó. 49 p. 6 mp. a legrövidebb deczemberben 8 ó. 28 p. 28 mp.; mely adatokat Európa különböző pontjaival összehasonlitva láthatni ím e táblácskában :

Város	Szélesség		Leghossz. nap	Legrövid. nap.
Tornea	65°	51′	22 ó. 42 p.	2 ó. 39 p.
Petersburg	59°	57′	18 „ 44 „	5 „ 47 „
Stockholm	59°	21′	18 „ 32 „	5 „ 58 „
Edinburgh	55°	58′	17 „ 32 „	6 „ 52 „
Koppenhága	55°	41′	17 „ 28 „	6 „ 56 „
Berlin	52°	30′	16 „ 46 „	7 „ 36 „
Amsterdám	52°	22′	16 „ 44 „	7 „ 36 „
London	51°	30′	16 „ 34 „	7 „ 46 „
Páris	48°	50′	16 „ 7 „	8 „ 11 „
Bécs	48°	13′	16 „ 1 „	8 „ 16 „
Buda	47°	29′	15 „ 55 „	8 „ 23 „
Kolozsvár	46°	46′	15 „ 50 „	8 „ 28 „
Róma	41°	54′	15 „ 11 „	9 „ 4 „
Konstántináp.	41°	13′	15 „ 6 „	9 „ 9 „
Palermo	38°	7′	14 „ 46 „	9 „ 28 „
Athenae	37°	58′	14 „ 46 „	9 „ 29 „
Algir (Afr.)	36°	47′	14 „ 39 „	9 „ 36 „
Alexánd. (Afr.)	31°	13′	14 „ 8 „	10 „ 4 „

Légköri viszonyainak érthető előadása szükségessé teszi helyirati fekvése s viszonyai átalános ismertetését.

A város [1]) épült abban a völgyben, melyet a Kis-Szamos vize

---

rozni oly móddal, hogy éppen semmi kétség fenn ne maradjon. Nem kell tehát csodálkozni azon, hogy Kolozsvár földrajzi fekvése kimútatásában nem mentünk a másod, hanem csak az első perczekig, sőt hogy ezekre nézve is csak a különbségeket tüntethetjük ki a meglevő adatokból. Igy p. o.

	Hosszaság			Szélesség		
Lipszky szerént:	41°	14′	28″	46°	44′	8″
A budai csill. naptár szer.	41°	28′	30″	46°	44′	0″
Kreil szerént	41°	19′	51″	46°	45′	33″₅
				46°	45′	28″₅

[1]) A várost képezi az ős alapitású Ó-vár, a későbbi eredetű Uj-vár és szintén más-más korokban alapult hat külváros; az 1852—1857-n készült felmérési hivatalos munkálatban az I-ső határ-rész névvel van megjelölve. feloszlik tizenkét tizedre.

A) BELVÁROSI TIZEDEK.

1. *Óvári tized*; utczái: serutcza, vizutcza, kenyérutcza, óvári kis piacz, klastromutcza (régen sikátor), toronyutcza, Candia-utcza, szent lélek-utcza

vájt a közte és az Aranyos közti vizválasztó vonal hosszában, s a mely csekély eltéréssel nyúgatról keletre, pontosabb meghatározás-

bástyautcza; beligazgatási tekintetben hozzá van csatolva a keleti oldalánál elterülő hídutcza is.

II. *Bel monostorutczai tized*; utczái: bel monostorutcza, rózsautcza, kis mesterutcza, piacz-sor nyúgati része.

III. *Bel szénutczai tized*; utczái: bel szénutcza, búzautcza, fogolyutcza (a seminarium megett), bel Torda-utcza nyúgati része, bel farkasutcza, boszorkányutcza, a reform. főtanoda nyomdájától északra le a királyutczáig.

IV. *Bel középutczai tized*; utczái: bel királyutcza, csillagutcza, bel közép utcza, (orvostudor Szabó József házától a gr. Teleki Domokos szeglet házáig 9—456. ház-szám.)

V. *Bel magyarutczai tized*; utczái: bel magyarutcza, (a Szathmári ezüstműves házától vagy is a nagy piacz keleti részétől tart le a magyar kapuig s vissza az ágost. hitvallásuak templomáig, görbe szappanyutcza, kurta szappanyutcza, hosszu szappanyutcza.

B) KÜLVÁROSI TIZEDEK.

VI. *Kül magyarutczai tized*; utczái: kül magyarutcza, új utcza, más néven: tizenhárom város.

VII. *Kül középutczai tized*; utczái: kül középutcza, kül farkasutcza, Pata-utcza, agyagdomb, új-sor, czigány-sor, kül Torda-utcza déli része a zsidó temetőig.

VIII. *Kül szénutczai tized*; utczái: görögök sikátora, májális-utcza (régen házsongárdutcza), szénutczai piacz, muzeumutcza (eddig alsó szénutcza), közép szénutcza, kőkertutcza, felső szénutcza, holdvilágutcza, új-sor, akasztó oldala.

IX. *Kül monostorutczai tized*; utczái: kül monostorutcza, Földesi-sikátor, Haller-kerten átvivő út, libuczgáti malom sikátora, új-sor, Wesselényi-utcza újabban London-utcza, Páris-utcza, gatyaszárutcza, sétatérutcza.

X. *Kétvízközi tized*; utczái: malomutcza, Széchenyi-tér (régebben barompiacz), timárutcza, Bayer-utcza, Eperjes-utcza, csertörő-utcza, téglamelléke, Wesselényi-utcza, Krizbai-utcza, Ágoston-utcza, Lázár-utcza, hosszu utcza.

XI. *Hidelvi tized*; utczái: kül királyutcza három sikátorával, u. m. dézmacsűri sikátor, Lupsa és sziget nevü; új utcza, a királyutczai és új utczai két sikátorral, hidelvi nagy utcza, ebben van: boldog utcza, kis utcza, Gáspár-havasa sikátora, Jelen Pál-utcza, bácsi utcza, sáncz-oldal, sáncz-alja.

XII. *A XII-ik tizedet* képezi Felek nevü oláh falu, mely a város magántulajdoni természetü majorság birtokán települvén: 1848-ig irányában úrbéri viszonyban állott, sőt politikailag maig kiegészitő része: ezért is e munkában, mely Kolozsvár 1848 előtti történetét tárgyazza, s melyben azon inneni adatok és történelmi részletek csak esetleg és a munka s olvasó különös érdekében vannak használva, a várostól külön nem választható. Az egy tömegben levő tizenegy tizedben az 1866-ra tett hivatalos házbérjövedelem-bevallási

sal ny. d. ny.-ról k. é. k.-re vonul. A völgy lapályos feneke a város nyúgati részén oly keskeny, hogy az épületek egy része a völgy két oldalát alkotó emelkedésekre húzódik fel. Kelet felé azonban, hol a Szamosba balfelől beszakadó Nádas terével összevág, kiszélesedik a lapály, melyen a város keleti része terül el. A Szamos és Nádas között a *Fellegvár* nevü domb vagy hegytető, hajdan *Kőmál teteje* fokot — promontorium — alkot, mely a város tere felett 29°b. ölnyi 175′-nyi, a tenger szine felett 212°—1272′ b. lábnyi magasságra emelkedik. Maga a belváros tere a közepe táján[1]) 183°-nyire van emelkedve a tenger szine felett. A város déli oldala mellett magasan végig vonuló *Felek* nevü hegységen, a Tordára vivő országút legmagasabb pontja a tenger felett 358°— 2148′ b. l. a város tere felett 175° 1050′ b. lábnyi magasságu.

A szél-viszonyok. A völgynek kijelölt iránya és szük-volta nagy és nevezetes befolyással van a szél-irányra. Az északi passát ugyan is nagyobbára é. ny. szél képében, a déli passát pedig mint d. ny. szél jelenvén meg : a völgy vonala mint egy nyúgatkeleti csatorna mind a kettőt nyúgativá változtatja, úgy, hogy néha csak a melegmérséknél, vagy a légsúlymérő állásánál fogva vagyunk képesek megkülönböztetni, hogy melyik passsát módosulása a Kolozsváratt nyúgatról fúni látszó szél. Kelet felé sokkal nyiltabb levén a völgy : az a tájról, de jóval ritkábban [2]) fúvó szelek irányában több változást és észrevehetőbb különbséget tapasztalhatni. Átalában mondható, hogy az uralkodó két szél Kolozsváratt az é. ny. és d. ny. A mikor az első túlnyomó, szárazságot okoz; esőt csak úgy várhatni, ha a második válik uralkodóvá, váltakozva az é. ny-val.

A légnyomásnak a légköri folyamok által okozott különbségeit a következő számok fejezik ki jellemzőleg :

ivek szerént voltt 2915. ház-szám, az 1857-ki összeirás szerént 21446 lélek: a tizenkettődik tizedben szintén az 1866-ik évi házbérjövedelem- bevallási ivek szerént 305 ház-szám s 1289 lélek ; együtt : 3210 ház-szám és 22735 lélek ; az 1870-ik évi összeirás szerént 24826 lélek.

[1]) A piacz közepén levő *oszlop* fekvési helye.

[2]) Légköri-történeti tekintetben megjegyzendőnek látom, hogy egy szaktudós 1847-n egy évi e tárgyu észleletei eredményét följegyezvén : tizenkét hónap közül egyedül novembert találta olyannak, melyben a keleti szél uralkodott, a többiben mindig a nyúgatival egyesülve. *Berde Áron*, Légtüneménytan ..... Kolozsváratt, 1847. 88 — 89 ll.

A kéneső oszlop magassága, köz. sz.	27″	10‴ [1])
Legmagasabban állott 1864 febr. 1	28″	6‴
Legalantabb 1864 márcz. 28.	27″	2‴

E szerént tehát mostanság a légsúly ingadozása 16 vonal, u. m. a közép számon feljül is, alul is 8 vonalnyi.

Melegségi viszonyok. A melegség viszonyaira nézve átalában megjegyzendő az, hogy a nap súgarai, már földirati fekvésénél fogva, az egész magyar földet tehát Kolozsvárt sem érintik soha függőlegesen; továbbá az, hogy egy 1836—1840-n tett számitás szerént Kolozsváratt 12 év alatt a hévmérő legalsóbb állása — 21° legfelsőbb 32° volt; a hőmérsék-ingadozás határközét tehát 53° fejezi ki: nagyobb mint Francziaországban, Angliában, Lombárd-Velenczében [2]). Húzamos évi észleletek szerént azonban e viszonyokat ím e számok mútatják:

Az évi közép melegség köz. sz.	7°	17°	R.
Az évi közép m. 1841-n	8°	17°	„
„ „ „ 1864-n	5°	03°	„

Szélsőségek gyanánt megjegyzendő, hogy 1863-n jul. 24. délben 23° 1 R. meleget és 1864 jan. 20 reggel 23° 4. R. hideget mútatott a hévmérő.

De van följegyezve a lefolyt 66 év alatt 32° meleg és 25° hideg is. Utóbbit illetőleg áll az, hogy nálunk télben gyakran oly hideg és tömött a lég, mint Oroszországban vagy éppen az északi foknál, hol a leghidegebb hónap közép hőmérséke — 4, 5°, Kolozsváratt pedig — 4, 8° [3]).

Kolozsvár légköri változásai felől való némi tájékozás végett ide igtatom még a fennebb érintett irónak ezelőtt 20 évvel erre nézve tett kivételes tapasztalását. ‚Kolozsvárnak — úgymond — sajátságos égalja van. Mint Európa bármely tengermelléki vidékében, oly sok eső esik e városban. Oka abban lehet, hogy körülötte hideg havasok terülnek el, melyek gyakori göz-sürüdésre, esőzésekre adnak alkalmat. E város égalja Udine olasz városéval egyezik.‘ [4]) Ugyan azon iró jegyezte meg, hogy Kolozsváratt a

[1]) A mértékszám a bécsi lábra vonatkozik.
[2]) Légtüneménytan ..... sat. II. rész 63—74 ll.
[3]) Légtüneménytan ..... II. rész 211 ll.
[4]) Légtüneményt. II. rész 127—131 ll.

keleti vagy délkeleti esős idő ritkaság, az legtöbbször észak-nyúgatról következik [1]).

A lég nyirkossága meghatározására évekig folytatott számbavételek hiányában csak az 1863 és 1864 éveket vehetni fel például biztosan:

1863 a vizgőz nyomása	6‴	9
1864 „ „	6‴	6

volt, melyek közül amaz a meleg-mérsékletnek megfelelő teliségnek, az az annyi nyiroknak, a mennyit a levegő az illető foknál megbir, $^{59}/_{100}$ részét, ez pedig $^{77}/_{100}$ részét tette.

Eső-viszonyok. Az évenkint lehulló eső-viz magasságát hüvelykekben s a hüvelyk tized és század részeiben fejezvén ki, a következő összehasonlitó táblácska tiszta fogalmat ad róla.

	Téli eső	Tavaszi eső	Nyári eső	Őszi eső	Egész évi eső
Avignon	4.04	6.05	3.61	8.21	21.91
Bécs	3.13	3.76	6.28	3.85	17.02
Belgrád	4.66	6.16	8.28	6.08	25.20
Bern	9.28	8.89	15.58	10.70	44.16
Sz. Ber.-hegy	17.95	15.82	10.00	17.46	61.23
Bordeaux	7.00	5.06	6.01	6.02	24.09
Brassó	4.39	8.16	11.68	4.99	29.22
Brüszszel	6.18	5.98	8.00	7.28	27.44
Buda	3.14	4.17	4.32	4.84	16.47
Czernovitz	3.22	5.46	11.93	4.03	24.64
Dresda	3.70	4.39	7.96	4.41	20.46
Dublin	6.53	5.66	8.75	8.06	29.00
Innsbruck	3.93	8.06	11.61	4.21	27.81
Köln	4.68	6.20	7.71	6.89	25.38
Kolozsvár	1.41	7.68	8.30	6.57	23.96
Lancaster	10.03	6.15	10.82	11.25	38.25
Lemberg	3.73	6.47	10.01	4.51	24.72
Limerick	7.70	8.20	8.92	8.81	33.63
Lőcse	4.46	5.90	11.84	3.24	25.44
London	3.88	3·64	5.43	5.61	18.56
Manchester	7.84	6.61	9.52	10.22	34.19
Nercsinszk	0.31	1.62	11.65	3.29	16.87
Nimes [Fr. or.]	5.39	5.47	4.39	9.71	23.96
Orel	4.96	6.14	7.22	4.45	22.77
Orenburg	3.46	3.89	5.38	3.68	16.21
Prága [Cs. or.]	2.15	3.57	6.03	3.00	14.75

[1]) Légtünem. II. rész 146 ll.

	Téli eső	Tavaszi eső	Nyári eső	Őszi eső	Egész évi eső
Salzburg	8.33	10.40	17.19	9.25	42.17
Strassburg	4.31	6.04	9.33	6.65	26.33
Stuttgard	4.04	5.46	8.18	6.58	23.36
N. Szeben	3.23	5.83	12.44	5.60	27.10
Tiflis	2.30	6.67	7.95	3.33	22.25
Utrecht	7.29	5.64	8.12	8.06	29.21
Versailles	4.22	5.78	6.16	5.23	21.39
Zürich	5.22	7.45	11.44	7.89	32.00

Európa éghajlatának, esőzés tekintetéből, három arcza van. Az elsőt, melyet délen, a földközi-tenger mellékén észlelhetni, a téli esőzés és főképpen a nyári esőtlenség jellemzi; a másodikat, az atlánti-tenger mellékét a nyárival versenyző s azt sok esetben meghaladó őszi esőzés; legterjedelmesb tért foglal el a kiválólag *szárazföldi éghajlatnak* nevezett harmadik, melyet a nyári esőknek minden más évszakét tulhaladó mennyisége különböztet meg. Kolozsvár, valamint egész Erdély, mint a feljebbi lajstrom kimútatja, a szárazi éghajlat alatt fekszik.

Kolozsvár és határai kiterjedését [1]) hivatalos adatok nyomán következőleg részletezhetni.

		hold	□ öl
I.	Város területe [kiterjedését láthatni hátul e Rész végén].		
II.	Borjumál holdszám szerénti kiterjedése . .	148 hold	1571 □ öl.
III.	Fellegvár	8 „	170 „
	Ez tulajdonképpen a városhoz tartozik, de minthogy avval csak egy pár száz öl hosszu felvivő lépcsőzet s fa-sor által van összekötve, a felméréskor el lőn szakitva.		
IV.	Kőmál	30 „	284 „
V.	Borjumál és Fellegvár háta mege	119 „	1200 „
VI.	Nádas innenső melléke	173 „	658· „
VII.	Nádas tulsó melléke	188 „	600 „

[1]) Láthatni az I. és II. táblán, a Rajzok külön kötetében. Hogy az olvasó Kolozsvár helyirati fekvéséről tiszta képzetet alakithasson, s az itt következő összevont táj-jellemzéseket, valamint a hátrább olvasandókat ismert helyekhez köthetve, könnyebben megérthesse: egyfelől a városról, annak határairól, ugy a szomszéd faluk ezekkel érintkező határ-részeiről mérnök Tompa János urtól, saját mérésein alapuló, czélomnak és adott útasitásomnak megfelelőleg készült két egészen eredeti rajzot szereztem meg, s művemhez csatolva, a midőn itt azokra útalok, egyszersmind ide igtatom a határ-részek neveit s holdkiterjedésöket azok telekkönyvi egymás után következési rendje szerént.

VIII. Túzokmál és Asszupatak közötti határ-rész . 141 hold 500 □ öl

IX. Asszupatak . . . . 151 „ 647 „

E helyen gazdas. épületei és 100 holdnyi tagositott birtoka van Hintz György ágostai hitvallásu kolozsvári első papnak, mintegy 45 holdnyi Boheczel Sándor naszód vidéki főkapitánynak s kisebb mennyiségben többeknek.

X. Asszupatak háta megett és
XI. „ felett
együtt . . . . 375 „ 1000 „

E határ-rész neve a régi oklevelekben: *Andornokmál.*

XII. Túzokmál . . . . 55 „ 900 „

XIII. Csere alatt . . . . 270 „ 1400 „

XIV. XV. XVI. Hegyes domb. Itt van a néhai Pataki József-féle [1]) szépen rendezett tagositott birtok a szükséges épületekkel; tovább Zsidó, Csatorna, Brétfő . . . . 289 „ 1292 „

XVII. Lomb, alsó, felső: a) Kakuk, b) Hendely c) Csillaghegy . . . . 187 „ 800 „

Itt van özv. Stasiczki Pálnénak szép tagositott birtoka, háza, sok gazdas. épülete.

XVIII. Nádas tere: alsó, közép, felső, ... 91 „ 1300 „

Itt van Dézsi József b. ü. m. hivatalnoknak a jód-tartalmu Nádas vizén levő fürdő-helyisége a brétfői híd-átjárásnál.

XIX. Brétfő és Nádas tere alja . . . . 251 „ 200 „

XX. és XXIV. Kajántó völgy innenső oldala, termékeny és terméketlen együtt . . . . . . 1332 „ 400 „

Itt van a Biásini Ferencz-féle tagositott birtok. [2])

XXI. Lombi legelő . . . . 654 „ 1200 „

Ebből 22 hold erdő.

XXII. Lombi csere, erdő . . . . , . . . 194 „ 1300 „

XXIII. Csonka, erdő . . . . 90 „ 1300 „

XXV. Kajántó völgy tulsó oldala első része . . . 147 „ 1308 „

XXVI. XXVII. Kajántó völgy tulsó oldala második, harmadik része . . . . 1443 „ 894 „

A három együtt: 1591 hold 602 □ öl

[1]) Művem e része a kitünő férfinak még életében készen volt. Az igazságnak teszek eleget s a barátság kötelmét teljesitem akkor, midőn nevéhez fűzöm e helyet, hogy az, melyre annyi veritéke hullott, az ő mint a tagositás egyik úttörője nevét örökre tartsa fenn.

[2]) E helyhez is legméltóbban tehető e név, mint kezdeményezőé.

		hold	□ öl
XXVIII.	Elővölgy innensö oldala első része	443	1171
	E határ-részekben birtak hajdan szénafüveket a farkas- és közép-utczai úgy az óvári tizedek.		
XXIX.	Elővölgy innensö oldala második része . . .	640	1974
XXX.	Plébánus [most a r. kath.] tölgyesi legelője .	159	400
XXXI.	Elővölgy tulsó oldala első része	676	37
XXXII.	Előv. tulsó old. második része	536	970
XXXIII.	XXXIV. XXXV. Harmadvölgy 1-ő, 2-k, 3-k rész	1496	565
XXXVI.	XXXVII. Nagy- és Kis-Morgó	537	1540
XXXVIII.	Kis tartsai legelő	319	200
XXXIX.	Kis tartsai rét	80	400
XL.	Nagy Tartsa első része	294	1100
XLI.	„ „ második része	339	300
XLII.	Tartsai baromlegelő első része	379	760
XLIII.	Tartsai baromlegelő második része	282	1110
XLIV.	Tartsai-város udvarházához tartozó-határ-rész	77	690
	A tartsai határ-rész neve a régi oklevelekben: *Tarchahaza* másképen *Ondotelke.*		
XLV.	Filléres járás, első rész	232	1270
XLVI.	„ „ második rész	332	1100
XLVII.	Melegvölgy	435	400
XLVIII.	XLIX. Kullancsos és Bakamál	959	868
L.	Elővölgy innensö oldala harmadik része . .	360	95
LI.	Gerla	284	1200
LII.	LIII. Szent-györgyhegyi gerla és sz. györgyhegyi új-hegy	277	735
LIV.	Cambiatori legelő	88	1000
LV.	Sz. György-hegy alatti tér	185	1500
LVI.	Kölesföld	268	900
LVII.	Tégla melléke, kaszáló és szántó	189	298
LVIII.	Tó köze	171	1300
LIX.	Város tója	162	300
LX.	Eperjes tere	310	1000
LXI.	LXII. LXIII. Nagy Szopor 1. 2. 3. rész . . .	1185	522
LXIV.	LXV. Borhánts első, második rész	437	1400
LXVI.	Szent Jakab tere	205	1417
LXVII.	Alsó köves pad	213	1308
LXVIII.	Felső „	401	—
LXIX.	Békáson inneni rész	453	800
LXX.	Békás-pataki szőlőhegy	100	100
LXXI.	LXXII. Békáson feljüli első, második rész . .	728	400
LXXIII.	Házsongárd feletti első rész	117	800
LXXIV.	„ „ második rész	266	1300
LXXV.	Házsongárd, szőlőhegy és gyümölcsös . . .	116	1330

E határ-részekben van együtt 11,173 önálló darab föld — parcella — vagy a terményágak szerént:

	7262 hold	1129 □ öl	szántó
	9730 „	305 „	kaszáló
	470 „	105 „	szőlő
	3889 „	1437 „	legelő
	313 „	210 „	erdő
	920 „	1248 „	terméketlen föld.
A határrészek területkiterjedése együtt:	22,567 hold	634 □ öl [1]	

Az olvasót történethelyem felőli könnyebb öntájékozhatása végett a szomszédos falvak távolságával is szükségesnek látom megismertetni. E távolsági mérés a piacz-sori *oszloptól* indul ki, s alapul a helybeli volt cs. kir. épitészeti hivatalnál levő egy hiteles felmérési munkálaton.

Kolozsvárral határos falvak nyúgatról indulva el:

Kolozsmonostor, mezőváros, fekszik	$0^{2}/_{8}$	mérföldre	napnyúgatra
Kardosfalva, [praedium]	$0^{6}/_{8}$	„	„ „
Bács, falu	$1^{1}/_{8}$	„	é. ny.
Papfalva, falu	1	„	„ „
Kajántó, falu	$1^{4}/_{8}$	„	é.
Fejérd, falu	$2^{6}/_{8}$	„	é.
Felső-Zsúk, falu	$2^{6}/_{8}$	„	é. keletre
Nemes-Zsúk, „	$2^{4}/_{8}$	„	é. k.
Alsó-[máskép Oláh-] Zsúk, falu. .	$2^{7}/_{8}$	„	é. k.
Apahida, falu	2	„	k.
Dezmér „	$1^{4}/_{8}$	„	k.
Puszta-Szent-Miklós . . falu . .	$1^{4}/_{8}$	„	k.
Szamosfalva, ... „ . .	$0^{6}/_{8}$	„	k.
Győrgyfalva, ... „ . .	$2^{1}/_{8}$	„	keletdélre
Rőd, ... „ . .	$1^{5}/_{8}$	„	„
Bányabükk, ... „ . .	$1^{6}/_{8}$	„	„

Felek földrajzi tekintetben Győrgyfalva és Bányabükk közé lenne sorozandó ugyan, de Kolozsvártól — melylyel politikailag egy — különválasztani, vagy — területén fekűvén [2]) — avval szomszédositni nem lehet; egyébiránt távolsága . . . . . 1 mérföldre délkeletre

[1]) A városnak az ideiglenes kormányzás ideje alatt hivatalosan készült eredeti földkönyvéből. A bel- és külvárosok területkiterjedését láthatni a határ-részekével egy összegben e **Rész** végén.

[2]) E viszony közelebbről némi változást szenvedett, a minek kivételes érintése e mű II-ik kötetébe tartozik.

A határ fekvését — mint elébb is említve volt — a Kis-Szamos [1]) és Nádas völgyéből összeszakadó Szamos-völgy jellemzi. A Nádas völgye s az összeszakadáson alól a Szamosé meglehetős egyenesben irányulnak nyúgatról keletre; a Szamosé is a szakadáson feljül igen kevéssé tér el délre, úgy, hogy a két völgy igen éles szögletet képez egymással, és csaknem párhúzamosoknak mondhatni.

Az egész Szamos-völgy déli oldalát a széles értelemben vett Felek-hegy északi lejtője alkotja, melynek hullámzó emelkedéseit inkább csekély mélyedések, forrás-helyek s patakárkok választják el egymástól. Az emelkedések sorban nyúgatról keletre, Házsongárd, Békás patak, Köves pad és Eperjes tere neveit viselik, az utóbbiak háta megett és felettök délre, Békástól keletre sorban sz. Jakab tere, Borháncs és Nagy Szopor határ-részek esnek Kolozsvár birtokában s mindnyájokon uralkodólag a tetőn — Felek falu és határa.

E táj mellék-völgyületei közt jelentékenyebbek: *a monostori patak* völgye, mint a Házsongárd nyúgati határa; ez a város határán kivül esik és Kolozsmonostor nevü [hajdani mező-] városban szakad a Szamosba; *czigány-patak*, a Házsongárd keleti szélén a városba délről északra lejt be s vize a szénkapun kivül 40 — 50 lépésnyire fedett csatornába ömlik; a másik *czigány-patak* a Békás-tető irányában indul s a gazd. egyesület birtokán áthaladva, a külső farkasutczai kertek között lejt a kelet felőli külvárosnak; *békás patak*, mely a feleki határon ered s Békás patak nevü szőlőhegy déli oldalán elkanyarodva a *kerek domb* alatt a Szent Jakab terén lejövő *zavaros patak*kal egyesülve a Békás és Köves pad keleti határát képezi s a Szamos terén, az úgynevezett *Város tóján* [2]) át halad — Szamosfalvát megkerülve — a Szamosba; utolsó ez oldalon a *nagy szopori patak*. Mindezek folyása főiránya délről északra tart, vizök többnyire csekély s száraz időben gyakran egészen elapad.

A Szamos és Nádas völgyeit a szilágysági Meszes-hegységnek egy kis ága, illetőleg a hegy-ág már elébb érintett előfoka választ-

[1]) Kolozsvár lakói *Nagy-Szamos*-nak mondják, a város egész hosszában átvonuló s *Kis-Szamos* nevet viselő folyamcsatornától vagy malomároktól megkülönböztetés végett — a régi oklevelekben : Zomus, Zamus, Somus — a mint később látni fogjuk.

[2]) E hely hajdan a város halastava volt, ma füves, gyepes hely és nádas ingovány; története hátrább adva lesz.

ja el; a hegy-ágat a város határán kivül eső mélyedés vágja át, melynek közönségesen használt neve vágási út, hagyományos neve: *Törökvágás* [1]. Az előfok tetejét — mint már feljebb emlitve volt — elfoglalja a Fellegvár [2], egy 8 hold 170 □ öl kiterjedésü, körös-körül sánczokkal, hadmütanilag készült erőd [citadella], mely belől 34 lakrészre van osztva, az oldalát délről nyomorra mutató viskók sürü csoportja, keletről szőlők boritják.

A Nádas-völgy és ezt folytató Szamos-völgy északi oldalát hasonlóképpen csekély mellék völgyekkel hasogatott magaslatok teszik, melyek szintén a Meszes-hegység szélső ágazatai. Ez oldalon levő városi határ északnyúgatnak irányuló szélénél a papfalvi völgy vonul jelentéktelen patakjával észak-déli irányban, s a vágásúttól nyúgatra Kardosfalva-praediummal szemben szakad a Nádas völgyébe; alább keletre a kajántói völgy északnyúgatról délkeletre; patakja a keleti külváros vége irányában szakad a Szamosba, a Nádas beszakadásán alól. A közbe eső magaslatok legmagasabb pontját egy kis csere-erdő, az úgynevezett *Kerek erdő* foglalja el; mely a város főtéri középpontja felett $167\frac{1}{2}^0$ [1005′], a tenger szine felett 354^0 [2124′] magasan fekszik. Ez alatt van az úgynevezett *Rozsakút*, a kolozsváriak kedves nyári mulató-helye; felséges vizü hideg forrás s abból eredő kis csermely, százados diófák árnya [3], dús lombozatu vad virágbokrok, buján nőtt zöld fügyep, s a városra való festői kilátás teszik e helyet kiessé, s az itt mulatókra tett benyomásokat feledhetlenekké. E helynek a város főtéri középpontja feletti magassága 72^0 [432′], a tenger feletti 255^0 [1530′]. A többi részeket erdős foltok, legelők, mivelt darabok, kopár oldalok és az aljban szőlők képezik.

A határnak a kajántói úttól keletre fekvő részét egy nagy kiterjedésü hullámzatos hegy- vagy inkább halomtömeg teszi, melynek *Kolozsvári Szénafü* a neve. Ezt a Szamos völgyéével hegyes szögletet alkotó irányban a kajántóival csaknem párhúzamosan vonuló két völgy két halom-vonalra osztja. Az egyik, a Szamoséhoz közelebbi völgy fenekén a csekély s gyakran kiapadó *sós patak* foly, a masikén a *tarcsai* patak.

[1]) A történeti részben bővebb emlékezés lesz róla.

[2]) Története hátrább jő elé, képe látható a Rajzok kötetében IV sz. a.

[3]) E fákat e munka elkészülése után következett csaknem kamtsatkai két évi hideg tél szinte semmivé tette.

A Szamos folyam illetőleg a Kajántó-patak és a sós patak közti halom-vonal legmagasabb csúcsa a *Lyukas csúp,* mely a város felett 159° [954′], a tengerszin felett 342° [2052′] magasságra van. Az ettől délkeletre nyuló bércz-orom kevéssel alantabb fekvő azon tájának, melyet a szénafüvekre vivő mezei út átmetsz, *Tekintő* a neve. Ennek a város piacz-része feletti magassága 88½° [531′], tenger feletti 271½° [1629′]. Ezen belől nyúgatra van egy három dombból álló hegycsoport, melynek neve *Pokol kapuja.* A vonal déli lejtője többnyire legelő és kopár oldal, az alján Sz.György-hegy nevű jókora darab szőlő; ennek teteje a szénafüi úton a város piaczi része felett 35° [210′], a tenger felett 218° [1308′], az északi lejtő *Elővölgy* nevet visel s kaszálókból áll.

A sós patak és Tarcsa pataka közti halom-vonal déli lejtőjének felső része az Elővölgyhez tartozik; az alsóbbak Bakamál és Melegvölgy nevek alatt ismeretesek. Az északi azaz a Tarcsa patakára lejtő oldal neve feljebb *Harmadvölgy,* alább Kis- és Nagy-Morgó. Eddig elé a határszél Tarcsa pataka jobb partján húzódik el. A Morgókon alól azonban átcsap a patakon s a szóban forgó völgy egész nyilását, a két patak közti halom-vonal előfokát a Városnak *Tarcsa* nevű praediuma foglalja el. [1])

A Szamos-völgy talpa teres ugyan, de oly keskeny, hogy a város nemcsak egészen betölti, hanem a külvárosok két felől az oldalakra is felhúzódnak. A Fellegvár-fokon alól a két folyó egyesült tere jókorán kiszélesedik, a Szamos felől ismét egy nagy helyet a külvárosok teritnek be, a többi része szántó, kaszáló, gyep és ingovány.

A VÁROS HATÁRHALMAI ÉS HATÁRJEGYEI.

Kolozsvár határ-területe a régi oklevelekben így van körülirva. A határjegyek kijelölése, az oklevéli bizonyitékok kezdete óta délről indul ki; itt első határos falu Bányabükk, [melynek egykor Magyar- és Oláh- előneve volt.] A kölcsönös határhalmok és jegyek kezdődnek kelet felől egy hegyoldal lejtőjén a liget-

[1]) Az elszámlált mellékvölgyek fenekei vagy semmi vagy itt-ott néhány lábnyi teret képeznek. A völgy oldala legtöbbnyire a patak árka szélétől mindjárt kezd emelkedni.

ben — egy nagy tagba szakadt hársfánál, hol két nagy földhatárjegy van, az északi Kolozsvár városáé — *Cluswar* —, a keleti Rőd falué — *Reud* —, a harmadik dél felől Bányabükké — *villa Banabüke*; ezek közelében észak felől Kolozsvárnak, dél felől Bányabükknek két határhalma van; nyúgat felé a hegyről leereszkedve, egy völgy közelében, a régi halom körül ismét egy, a város és falu határát elválasztó szokásos új határjegy; áthaladván a völgyön kinyúló hegy oldalában két új határjegy, az északi Kolozsváré, a déli Bányabükké; kissé tovább nyúgatra ismét más, még tovább nyúgat felé egy völgyi átjárónál — *portus* — egy új; egy kis patakon átugorva egy egyenesen nyúgatnak menő hegy oldalában mindkét félnek egy közös határjegye; felhaladva a hegycsúcsra, az azon levő két régi halom mellett két új határjegy; onnan lefelé nyúgatra menve, a Bányabükkről Kolozsvárra vivő nagy út keleti felén az úthoz közel egy szokásos új határjegy; átmenve az úton nyúgatra, az út közelében két régi mellett két új; innen kissé délre hajolva, átlépve egy patakon s a völgyen jódarabig haladva, egy — azon patakocska feletti — hegy oldalán két régi mellett egy új határjegy; ezentul a fennebb érintett nyúgati rész felé kanyarodva, a hegyen fel, később aljára lehaladva egy közönséges határjegy; megint jódarabot menve tovább nyúgatra a hegyen elé egy nagy térségre, a régi határjegy mellett ismét egy új; innen a többször emlitett nyúgat felé tartva jó nagy távolságra, ama hegyecske lejtőjénél levő térségen, a régi mellett egy új; innen a hegyről lefelé, egy nagy völgyben egyenesen a nyúgati résznek tartva, ama hegy oldalán egy szokásos határjegy; ettől egy nagy hegy tetejére jutva, két régi határjegy mellett két újonnan állitott; innen lefelé indulva egy nagy út mellett ismét egy szokott határjegy; itt egy völgyen áthaladva s nyúgat felé tartva, egy hegy élén új szókásos határjegy; tovább az út mellett, mely Kolozsvárról Járába visz, két régi határjegy közelében két új, mely a monostori apát birtoka határjegyeivel érintkezik, ezek egyike Bányabükk déli határszélét, az északi Kolozsvárét jelöli, a hol a monostori apát a maga részéről egy új határjegyet állítatott. [1])

[1]) E határjárást kolozsvári Miklós birónak, Tamás fiának és László esküdt polgárnak, Lőrincz fiának a kolozsvári polgárok és vendégek nevében költ kérésére s Lajos király parancsára végrehajtotta László veszprémi püspök s királyi cancellár, Benedek a király káplánja és esperest, maguk mellé fel-

Visszatérőleg oda, hol a város és Bányabükk határjegyei végződnek s onnan keletnek tartva, több helyen új halmok vannak hányva; átmenve innen egy kis tón, s rajta túl azon nagy úton, mely Kolozsvárról — *Cluswar* — a rődi nemesek faluján át Tordára viszen, azon tó mellett, hol Kolozsvárnak a györgyfalvi nemesekkel való határhalmai végződnek, s a hol a rődiek határjegyei mind a Kolozsvár város, mind a Györgyfalva határaival érintkeznek, két határjegy van téve. [1])

Az 1377-en költ I [nagy] Lajos király korabeli sarkalatos határlevében, [2]) mely Kolozsvár határegyenetlenségeinél századok óta alapul vétetik, Kolozsvár és Rőd határai részletesebben vannak megjelölve. Az első két határjegy — igy szól az — mely a Gerendi Miklós és Kolozsvár határait elválasztja, van a Felek [3]) hegyen a keleti és déli tájak között, ezt hajdan László veszprémi püspök állittatta; ettől azon a hegyen egy kőhajtásnyira menve keletnek, a rődi nemesek s kolozsváriak két határjegye; innen a hegyen lemenve kelet felé ismét két földhatárjegy ; tovább a hegyen még inkább le s kelet felé menve a Rődről Kolozsvár városába vivő út mellett két földhatárjegy; az úton áthaladva, kelet felé kanyarodólag egy hegy oldalában két földhatárjegy; innen a hegyen kissé felmenve ismét kettő; tovább kanyarodva a hegyen megint három: egyik Kolozsvár városé, másik Rődé, harmadik Györgyfalváé. Itt Kolozsvár határa Rőd határával többé nem érintkezik.

vett Otto kolozsmonostori apáttal; az ellenfél volt Gerendi Miklós s ennek képviselője Benedek itélőmester; a király parancslevele költ Gyula-Fejérváron márczius 26-n 1368-n, a kijárás napja virágvasárnapja előtti hatodnap, a jelentés költ a határjárás 4-k napján, a királyi megerősitő levél pedig Csík-Székhelyen — *Datum in Chyk Zekel* — ápril 16-n. [Fasc. M. Nr. 9. *Oklevéltár*, XXXIV szám.]

[1]) E határjárás királyi parancsra történt 1370-n Judica vasárnapja után harmad nappal, végrehajtották a felek megegyezésével s kölcsönös belenyugvása mellett Benedek királyi ember, az egri egyházhoz tartozó pankotai esperest és Simon, királyi jegyző, jelen voltak Kolozsvár város részéről a királyi küldöttek, a rődi nemesek részéről Turi János. Költ Tordán, Judica vasárnap után az ötödik napon. [Fasc. M. fasc. 11. sz.]

[2]) E fontos okmány kelési idejét s körülményeit a határjegyek leirása rendén hátrább adom.

[3]) Az oklevélben végig *Flek*-hegy.

Innen észak felé menve Kolozsvár határai Györgyfalváéval érintkeznek; a XIV. században birták János, Mihály fia, továbbá Mihály, Tamás és László, mindnyájan Henke nemzetségbeliek, Imre, Bacho fia és Miklós, Pethő fia. A határjegyek kiindulási pontja az úgynevezett Felek-bércz — *Felek Berch* —, a hol két régi földhatárjegy van, s mellette két új, egyik a Kolozsváré — *Clwswar* — másik a györgyfalvi nemeseké; e táj déli részéről alá szállva, egy kis erdőn át, azon út mellett, mely Ajton — *Cothun* — faluba visz, egy hársfa — *Hasffa* — alatt egy új földhatárjegy; az erdőn északra átmenve egy nyil lövésnyi távolságra a Felek pataka mellett egy szokásos földhatárjegy; tovább menve északnak, azon út mellett, melyen Kolozsvárról Györgyfalvára mennek, és a melyet közepén átmetsz a határpataka nevü folyamka s hol a város határában egy kis kanyargót képez, van egy új határjegy. Onnan északra tovább menve, egy szopor bércz — *Zupor berch* — nevü cziheres hegynél, azon út mellett, mely Szamosfalvára — *Zamosffalwa* — viszen, ismét van egy új földhatárjegy. Innen az úton északnak és Szamosfalván át szopor bércznek menve, két régi határjegy mellett két új; a szopor bérczen tovább haladva északra egy hegyes halom — *Hegeshalom* — nevü hegyecskén két régi s mellette két új határjegy; a szopor bérczen kissé tovább menve, Csere bércze — *Chere berche*[1]) nevü berkes hely körül három régi határjegy van: egyik Kolozsváré, másik a györgyfalvi nemeseké, harmadik a szamosfalvi nemeseké, s mindenik mellett egy új is. Itt végződnek a Kolozsvár és györgyfalvi nemesek birtoka közti határjegyek.

Tovább keletre egy Baglyastó nevü halastó alsó részén, a Pathába vivő út mellett két régi határjegy van s mellettek két új; tovább menve az Erős patak-fő — *Ereospatakfeo* — nevü helyen azon kúthoz, melynek neve sós kút — *Sooskwth* — Györgyfalva és Dezmér között keletre, a Csere nevü berek körül, ezen sós kútat egy akarattal határjegynek ismerték el; még tovább menve keletre egy Akna tere nevü réten át, ott is egy régi és egy új határjegy van állitva. Itt végződnek a Györgyfalva és Dezmér közötti határjegyek[2]).

[1]) Olvasható így: csere berke és csere bércze — egyiránt, mivel ék-ezés az akkori irásokban nincs, a hosszu ſ betü-alak pedig z-t és h-t jelenthet, elannyira, hogy én nem merem erősiteni, hogy vajjon a bércz és berek fogalomszók nincsenek-e olykor roszul használva.

[2]) E határkijárást a kolozsvári esküdtek és polgárok kérése folytán Lajos

Az 1377-beli sarkalatos határlevélben [1]) az itt leirt határjegyek így fordulnak elé:

A györgyfalvi, ródi és kolozsvári hármas határhalomtól a a berkeken kissé lemenve, kelet felé azon út mellett, mely Ajtonból — *villa Ahton* — Kolozsvárra visz, van egy, a két helység határát elválasztó közönéges földhatárjegy; tovább menve le a hegyen s a berkeken át a keleti tájra, a Györgyfalváról Kolozsvárra vivő nagy út mellett egy patak nevü folyamka mentében hasonló földhatárjegy; itt a nagy úton átmenve s egy más kisebb út mel-

király parancsára végrehajtotta Széri Posa fia, István mester s királyi udvari nemes, a király káplánjával Benedek pankotai esperesttel, Henrik kolozsmonostori frater és custos mint felvett tanu jelenlétében, kiadta a kolozsmonostori konvent 1366-n jul. 17-n, átiratta s megerősitette Zsigmond király 1425; újból átiratta Báthori Kristóf fejedelem 1580-n a Fejérváratt tartott Reminiscere törvényszaki gyűlés ötödnapján. Megjegyzendő, hogy ez oklevélben a szopor bércz öt alakban van leirva. Óvatosságra intő adat arra nézve, hogy az idegen nyelvü papok és királyi jegyzők leirásai után a magyar helynevek leirásánál vigyázva menjünk. [Fasc. M. nro 48, *Oklevéltár*, XXXII. szám.]

[1]) E határjárási levél keletkezése. A város kijáratta volt határait korábban, Benedek, pankotai esperest és István Pousa fiával, de arról bizonyos akadályok miatt levelet nem eszközölhetett. Később 1377-n Demeter zágrábi püspök és királyi cancellár, Zéchi Miklós Horváthország bánja, a húsvét utáni nyolczadnapos törvényszakon Erdélyben Tordán a nemesekkel s más állapotu emberekkel közgyülést tartván: Miklós, Tamás fia mint kolozsvári biró, és ugyan Miklós, Hassensarch János fia, odavaló polgár, az ott jelenlevő országbárókat megkérte, hogy e kijárásra nevezzenek ki más királyi embereket. A gyűlés kiküldötte Zömlyni Ramaz Mihály királyi udvari jegyzőt és solyomkői Bothos János gyűlési esküdt ülnököt, a kik azon évi szent-György napján Kolozsvár határára menvén, a Benedek esperest és Pousa István által kijelölt határokat újból kijárták s megjelölték s arról jelentésöket a királynak beadván: a király ezt helybenhagyta 1377-n sz. háromság ünnepén Székely-Vásárhelyen költ királyi nyilt levelében, s kijelentette, hogy ha ezt előtte annak idejében bemútatják, kiváltság alakjában azonnal ki fogja adatni. Bemútatták tehát Miklós kolozsvári plébánus és Miklós, Tamás fia ugyan kolozsvári biró, azon városi polgárok és vendégek nevében; a király kedvezőleg fogadta, az abban való határkijárást és határ-megjelölést szóról szóra a kiváltságlevélbe igtatta s azt a nevezett polgároknak és vendégeknek, jogutódaiknak és örököseiknek mint királyi tekintélye által örökérvényüvé váltat megerősitve, megszentesítve kiadatta — épen maradván azonban mások joga. Kiadta Demeter, zágrábi püspök és alcancellár 1378-n julius 14-n. [Látható egész szövege az *Oklevéltár* LV. száma alatt.]

lett, mely a nagy útból indulva ki, keletre viszen, egy földhatárjegy; onnan a Felek-hegyről lemenve és az emlitett keleti táj felé haladva, egy hegy végénél két földhatárjegy; innen kelet felé kissé tovább menve, egy hegytetőn két földhatárjegy; a tetőről lehaladva, kelet felé azon út mellett, mely Felek-hegyről Szamosfalvára visz, három földhatárjegy: egyik Kolozsvár városáé, a másik Györgyfalváé, harmadik a szamosfalvi nemeseké.

Következnek a Szamosfalvával érintkező határ-részek. Ezek határjegyeit így irja le az érintett sarkalatos határlevél.

Az iménti hármas halomtól kissé le felé menve s folyvást keletnek tartva, azon hegyen egy szokásos földhatárjegy; innen eltérve, a kelet és északi tájak között át, s a mondott hegyen lemenve, egy másik hegy oldalán hasonló földhatárjegy; a mondott két tájon át egy mocsáros völgyen vivő út mellett, mely Pathából Kolozsvár királyi városba — *ad Civitatem regis Cluswara* — mentek, egy kis halmocskán — a köznép nyelvén szólva: dombon [1]) két földhatárjegy; ezen túl jó messze haladva észak felé Szamosfalvához közel — *Zamosfalva* — [2]) két hegyecske közt két földhatárjegy; innen folyvást északnak tartva, s valamivel tovább áthaladva egy Vásár-rév — *Wasarrew* — nevü patakot, melynek az oklevél szerént más neve sós patak, s mely a város halas tavából foly ki, egy nagy út mellett, melyen Szamosfalváról Kolozsvárra mennek, két földhatárjegy; innen észak felé egy kőhajtásnyi távolságra a nagy útnak másik szélén egy szokásos földhatárjegy; innen némi térköz után észak felé menve, a Szamoshoz közel, a vizen való átjárásnál két földhatárjegy; azon át-menőleg egy kis szigetbe jutva, egy folyó földhatárjegy, s innen azon szigetben egy nyillövésnyire, észak felé menve, egy más folyó földhatárjegy; innen a szigetből kihaladva, s a Szamoson átkelve folyvást észak felé, egy hegy alatt, melyben szőlő van ültetve, kissé tovább menve, hasonló földhatárjegy; innen északra azon a hegyen átmenve, s rajta kissé leereszkedve, egy bérczen — *Berch* — két földhatárjegy; a hegyen még kissé alább szállva észak felé egy közönséges földhatárjegy; innen eltérőleg keletre, közel egy nagy árokhoz, melynek neve Bocstele-

[1]) Vulgariter: *domb*. A királyi jegyző a *vulgaris nyelv alatt nyilván a nemzeti nyelvet* értette.

[2]) Ez oklevélben a Zamus és Zomus szóalak a hányszor eléjő, annyiképpen változik.

ke pataka, egy közönséges földhatárjegy; azután egy hosszu völgy oldalában dél felől azon keleti résznek tartva nagy darab térköz áthaladása után egy hegyecske, rajta egy hasonló földhatárjegy, s innen kelet felé menve egy hegyoldalban azonút mellett, melyen Kolozsvár városából a város Tarcsaháza másképpen Ondotelke — *Tarchahaza alio nomine Ondoteleke* — nevü birtokába mennek, van két földhatárjegy. Itt a városnak Szamosfalvával való határjegyei elvégződnek.

E határhalmok iránt 1381-n egyenetlenség támadván, új kijárással enyésztették el; mely alkalommal a határok így lőnek kijelölve: először egy kettős meglevő földhatárjegytől fel felé egy bércznek s a szőlők felett északnak tartva egy út mellett van egy régi földhatárjegy, a mit megújitottak; onnan északra lemenve két közönséges határjegy; kevéssel messzebb egy más földhatárjegy, mi ismét meg lőn újitva; tovább egy nagy árok mellett, melynek neve Bocstelke [vagy Bóstelke] pataka — *Bochtelke pataka* — egy másik, a mi szintén meg lőn újitva; keletre azon völgy és hegyecske végénél, melynek neve a köznép nyelvén Kapus, a melyen egy köz út ment át, van a peres hely határának s a viszálkodást okozó igen nagy távolságu térköznek vége, a hol a határjegy megújítatott, mindenik fél tulajdonát birtokába adták, s minthogy egyik fél is ellene nem mondott, őket e határjegy-távolsági ügyben örök hallgatásra útasították. [1])

Következnek Kolozsvár és Puszta-Szent-Miklós szomszédos határai. Ezeket egyedül az 1377-ki határlevél szabályozta.

[1]) E határ-kiigazitás eredete ez. János, budai prépost, a király papja s királyi ember és Bubál Mihály mester s királyi udvar vitéze, az erdélyi részekbe küldetvén a végre, hogy a László erdélyi vajda és zonuki ispán és a részén levők t. i. egyfelől az ispánok, várnagyok és tisztviselők, másfelől az ország nemesei közt fennforgó egyenetlenségeket megorvosolják s egyúttal azon országrész népei és a királyi vendégek — *hospites regales* — határait megvizsgálják: ő az erdélyi nevezett vajdával s az országnak Kolozsváratt egybegyűlt főrendeivel törvényszéket tartott; jelen voltak László és Tamás, Kemény fiai, úgy Szamosfalvi Mykola László, a kik panaszolván, hogy az ők és kolozsváriak határai közt Demeter zágrábi püspök és Zéchi Miklos a király udvarbirája oly távol állitotta a határjegyeket, hogy azóta folyvást egyenetlenségben éltek, kérték sérelmök orvoslását. A király küldöttei tehát mindkét részről felvett tanubizonyságok jelenlétében, mindkét fél beleegyezésével határaikat kijáratták és megjelölték. A határlevél költ Kolozsváron — *in Cluswar* — 1381-en Mária Magdolna napja előtti szombaton. [Fasc. M. Nr. 12.]

A tarcsaházi fenn emlitett két határhalmon túl folyvást délre hajolva — igy szól ama határlevél — egy nyillövésnyi távolságra van két földhatárjegy; egyik a Kolozsvár, másik a szentmiklósi nemesek birtokai határszélét jelöli; innen a bérczen fel keletnek tartva, annak végén két földhatárjegy; a bérczen lejőve s kevéssé a keleti tájak felé menve, egy mivelés alatt álló földön egy földhatárjegy; ezentul tovább is keletnek tartva a Szamos mellett éppen szembe a boldogságos szüz kápolnájával, mely a Szamoson túl a kolozsmonostori apátság földén van épülve, két földhatárjegy; egyik a Kolozsvár, másik a Szent-Miklós határa szélét jelöli. Ezen túl a két helység határszélei nem érintkeznek.

Kolozsvár és Zsúk határjegyeire nézve szintén alap az iménti sarkalatos határlevél.

A Szamos mellett annak folyamát követve, — igy szól az — egy jókora távolságig menve s határjegyül mindenütt a folyamot hagyva hátra, van egy határjegy, mely Kolozsvár Tarcsaháza másképpen Ondotelke nevü birtokát a zsúki — *Swk* — nemesek birtokától elválasztja; innét balra térve észak és nyúgat közt egy kis árkon a hegyre feljutva, annak oldalában az árok mindkét részén két-két földhatárjegy; a hegycn felmenve s a keleti és északi tájak közt jókora távolságra haladva két földhatárjegy; innen mindig a hegyeken, ugyanazon tájak közt, feljebb haladva a hegyen egy közönséges földhatárjegy; ugyanazon hegyen, a mondott tájak közt, még feljebb menve s egy magas bérczen jó távolságra elő haladva, hasonló földhatárjegy; ezen túl a bérczen, a mondott két táj között két földhatárjegy. Itt a Kolozsvár és zsúki nemesek határai egymást érinteni megszünnek.

E határjegyekben 1545 és 1553-n javitás történt. Az első kezdődött a Szamos mentében kelet felé levő kukuritó — az oklevél szerént *kukuritho* — nevü peres helynél, a hol egy régi határjegy volt.

E hely végénél a Szamos és országút mellett a kukuritó farkánál Oláh-, mai néven Nemes-Zsúk felé egy megújitott határjegy, balra azon tó közepe táján, melyet más néven kukoritou-nak [1]) hivnak, egy másik; a tón átmenve egy nagy árok felé, mely a hegyről jő le s egyik végével érinti a Válaszút felé vivő útat,

[1]) Az oklevélben betü szerént így van.

az árok alsó végénél balról fel felé menve, oldalvást az árok közepe táján az ötödik földhatárjegy; onnan az árok oldalánál északra felmenve mintegy két nyillövésre a bérczen a hatodik új határjegy; onnan a bérczen Fejérd felé tovább menve a megújitott hetedik földhatárjegy, a mi régen is ott volt. Tovább a hegyen végig Fejérd felé mindenütt látszanak a kolozsváriak határjegyei. [1])

Kolozsvár és Magyar- s Oláh-Zsúk határai az 1377-ki határlevél alapján 1553-n is kijáratván: midőn az e végre kiküldött itélőmester a tanukkal Szent-Míklos falu határát elhagyva a Szamos vizén átkelt s jókora távolságra folyvást a mellett ment, határul a folyamot jelölve ki, némi távolságra egy földhatárjegy volt, mely a Kolozsvár Tarcsaháza másképpen Ondotelke nevű hátár-részét a Sukiak birtokától elválasztja; innen a Szamos partja közelében, a szántóföldek végénél a Szamostól mintegy 42 lépésre az Asszonyfalvára vivő út mellett egy elavult határjegy, balra menve észak és nyúgat közt s egy árkon a hegyre felmenve, az árok mindkét oldalában ismét egy-egy elavult határjegy, melyet a Sukiak nem akartak elismerni, s a határt egészen máshol állitották elvonulni; azonban, hogy a Kolozsvár régi határlevele határhalmai megmaradjanak, az egymás iránti gyülölséget és ellenkezést szíveikből kiirtani kivánván: megegyeztek abban, hogy az itélőmester az imént érintett helyeken a határjegyeket megújithassa, de tovább újakat ne állítasson, mivel Fejérd felé a hegyen végig a régiek mind látszanak. Nagy új halmot hánytak tehát az asszonyfalvi út mellé s abba egy dárdahegyet — *cuspidem* — és veres borral töltött szük száju üveget temettek. Innen a baloldalra térvén, nyúgat és észak közt, az árok alsó végénél a hegy oldalában, a Kolozsvárról

[1]) E határjárási levél 1545-ből való, kijárta Kolozsvár város kérésére a kolozsmonostori konvent két világi emberrel apostalok oszlása napján, jelen volt Szamosfalvi Mikola László királyi al-helytartó; mindkét fél leveleit elolvasták, a Sukiak egy 1326-ki határlevelet mútattak elé és több tanuk hallgattattak ki, miben három óra telt el. A Sukiak eleinte akadékoskodtak, irományaikat a határjáró királyi küldöttek kezéből erőszakkal kicsikarták, s a határjegyeket más irányban akarván vitetni, eltávoztak; de később megjuhászodva visszajöttek s a kijárásnál végig jelen voltak; ellene egyik fél sem mondott. Ebből 1632-n fejedelmi parancsra átiratot készitett szintén a nevezett konvent, Lőrincz nap után ötödnappal. [Fasc. M. Nr. 27.]

Válaszútra vivő út mellett ismét egy mást, a mely észak felől elválasztja Zsúk határát Kolozsvár déli határ-részeitől, s így ez ügyet bevégezték. [1])

A Kolozsvár és Zsúk közötti 1377-n készült határlevél végső határjegyétől nyúgatra térve s egy hosszu és nagy földtávolságra haladva, kezdődik Jánosnak Simon bán fiának Fejérd nevü birtoka, a ki nem levén jelen, a határjárás felőle meg nem történhetett. Azonban 1415-n ki lőn egészitve. Kolozsvár és Fejérd határjegyei kezdődtek — igy szólnak a határjáró biztosok — egy hegyen, hol két határjegy van, egyik Zsúké, másik Kolozsváré — *Clwsvar* —; innen nyúgatra menve egyenesen a hegy oldalán egy szokott határjegyet csináltak; tovább menve a völgyön a hegy vége felé egy másikat, azután egy rét közepében egy nádas patakocskához közel ismét egyet; ismét a rét és patak mellett Fejérd felől egyenesen nyúgatra menve más földhatárjegyet, melytől a pataknak tartva, és a patak mellett jókora távolságra nyúgat felé kanyarodva, a a hol két patak ér egybe, a kettő közt egy földhatárjegyet; onnan kissé felmenve nyúgatra, a város felől egy kő-kút-patak a — *Kewkuthpathaka* — nevü patak vagy árok mellett felmenve ismét egy földhatárjegyet. A mint itt mind a nyúgati részen haladva az árok mellé jutottak: hozzájok közeledvén János, Nyir-Báthori György fia, az ő megegyezésével Fejérd felől két határjegyet csináltak; kimenvén az árokból, azon hegy oldalán kis távolságra ismét kettőt, feljebb menve ugyanazon hegyoldalon egy szokott határjegyet; ezután a hegy tetején egy kis dombocska közelében Fejérd felől két földhatárjegyet, s innen a hegyen vagy bérczen messze és nagy távolságra haladván nyúgatra, két határhalmot; innen egy völgybe szállva a szántóföldeken két földhalmot, s innen a bokrok vagy berek közt felmenve ismét kettőt; innen felmenve két régi határjegyhez értek, egyik Kolozsváré, — *Cluswar* — másik az apáté Kajántó határán, a hol Kolozsvár határa amattól elválván [2]), Ka-

[1]) E határjárást Bod Gáspár itélőmester hajtotta végre Báthori Endre erdélyi vajdának Kolozsmonostoron Judica vasárnap után másodnappal költ parancsára. Jelen voltak Suki János és Benedek; a határjáró-levél kiadatott a vajda nevében Ujvár várában húsvét utáni vasárnapon. [Fasc. M. Nr. 29.]

[2]) Zsigmond király a boldogs. szűz születése másod napján költ kir. parancslevelénél fogva kibocsátotta Nádosi László erdélyi al-vajdát és bátor

jántóéval érintkezik. Az iménti két határjegytől — igy szól tovább az 1377-ki határlevél — egy Tölgyespatak — *Teulgyspatak* — nevü árokhoz közel levő hegycsúcsra felmenve van két földhatárjegy, mely a Kolozsvár és monostori apát Kajántó nevü faluja határait különíti el; a hegyen lejőve nyúgat felé, egy hegyecskén egy nagy völgyhöz közel egy szokás szerénti földhatárjegy; innen a völgyet és egy a völgyben levő viz-eret — köz nyelven patakot — átlépve s a nyúgati tájra balra átmenve, egy más nagyobb vizér, vagy vizfolyás mellett, mely a kajántói berekből foly ki, egy szokás szerénti földhatárjegy; innen tul egy viz-eren vagy folyáson [1]) s egy dél és nyúgat közt fekvő hegyen felmenve, egy szokás szerénti nagy földhatárjegy, mely a Kolozsvár, Kajántó és Papfalva határait választja el, s a hol Kolozsvárnak Kajántóval való határjegyei elvégződnek. E határokat Otto apát elfogadta és rajtok megnyúgodott.

Következnek Kolozsvár és Papfalva határai. Eltérve innen

vitézt, illetőleg Stibor vajdát a végre, hogy a kolozsmonostori — *Klusmonostor* — konventtől maga mellé veendő tanuval szálljon ki Kolozsvárra, hivja egybe a fejérdi birtokosokat, s azok jelenlétében a város határait Fejérd felől járja ki, a régieket újittassa meg, s ha ellenmondó találkozik, határleveleit adassa elé, vagy mútattassa ki a régi igaz határokat; ha sem leveleiket elé nem adják, sem határt nem mútatnak, határozzon benne lelkiismeretesen, állitson határjegyeket s mindkét fél birtokait különítse el, ellenmondásnak helye nem levén. Ő tehát a konvent embereivel kiment, meghivták Nyir-Báthori György fiait: Jánost, Antalt és Barabást, úgy Istvánt Szaniszló fiát oly formán, hogy minden leveleiket kivigyék sz. Mihály árkangyal ünnepe utáni nyolczadnapra Fejérdre, a hely szinére. Az al-vajda a parancs szerént cselekedett, a meghivást megtette; Antal nem, de János, Barnabás és István megjelent; az al-vajda a konvent küldöttével a határkijárást megtette, a kijelölt birtokokat Kolozsvárnak átadta, s azokba beigtatta. Az erről való határ-levél költ a vajda pecséte alatt Szent Imrén — *in Zenth Emreh* — szent Mihály nap után 16 nappal 1413. [Fasc, M. Nr. 14.] E határjárási jelentést a kolozsmonostori konvent is kiadta 1413-n ugyanazon keltettel, zöld és veres selyem zsinoron függő pecséttel erősitve. (Fasc. M. Nr. 15.), mit később 1414. october idusa 6-n a király Schlewnyg János biró és Jakab, polgár és szabad művészetek mestere kérésére, neje, és a királyi tanács beleegyezésével megerősitett s veres és zöld zsinoron függő pecsétes kiváltságlevél alakjában kiadott. [Fasc. M. Nr. 16].

[1]) Mai neve: határpatak.

egyenesen délnek — igy szól a 1377-ki határlevél — keveset menve, van két határjegy, mely Kolozsvár és Papfalva határát elválasztja: innen dél felé egy nagyocska hegyen van egy szokás szerénti nagy földhatárjegy; kevéssel tovább ismét délre egy nagy vizérhez vagy pataknak nevezett vizfolyáshoz közel egy hasonló nagy földhatárjegy; innen még egy kissé délnek menve egy földdel felhányt fa-határjegy, neve: tölgyfahatár — az oklevélben *Tul fahatar* —; innen kevéssé nyúgatra tartva egy nagy út melletti hegy oldalán két földhatárjegy; a hegyen lemenve s az úton átlépve kissé nyúgat felé egy szokásos földhatárjegy; tovább az Andornokmál nevü hegyen lemenve s ott kissé nyúgat felé haladva, két földhatárjegy; innen kissé a nyúgati táj felé a mondott Andornokmál nevü hegyen át egyenesen egy patak nevü viz-érbe vagy vizfolyásba szállva le, egy kőbánya — az oklevélben *Kwbanya* — nevü köves hegy alatt két földhatárjegy, hol a Kolozsvár és Papfalva közötti határjegyek elvégződnek.

A határkijárás és megjelölés a Kolozsvár, Bács és Monostor közötti határokig haladott elő, s midőn a király emberei, királyi udvari jegyző Ramaz Mihály és solyomkői Bothos János a Kolozsvár, Bącs és Monostor határai kijárását tovább folytatni akarták — így szól tovább az 1377-ki határlevél — Otho monostori apát ügyvéde és jegyzője István, ura nevében ellene mondott azonképpen, mint ezt — egy az előtt Benedek esperest és István, Posa fia által végbevitt — határjáráskor tette volt; mire nézve a határjárást végbevivő Miklós bán a feleket kiegyeztetni kivánván: kérésökre a határjárást kevés idővel később bevégezte. Egyik határjegy t. i. az első, Kolozsvár és Bács s Monostor határai közt, van a Papfalva-pataka nevü patak mellett, t. i. a mondott Kőbánya nevü hegy alatti két földhatárjegy alatt, az apát Bács nevü birtoka azon pataknak keleti oldalára esvén; azután a folyam mentében jó messze menve, a határszél azon pataktól átmegy keletnek, a hol a viz és út között két új földhatárjegy van, onnan Kolozsvár felé jó meszsze menve mindenütt az úton, a határszél a Nádas vizéig jő, hol az átjárásnál két út közt két határjegy van, hol a Kolozsvár és Bács közötti határjegyek végződnek s elkezdődnek a Kolozsvár és Monostoréi.

Innen a vizen áthaladva — mondja az 1377-ki határlevél — a határszél egyenesen délnek tart, a hol egy hegynek a csúcsán, a

szőlők felett, egy nagy út van, melyen a nyúgat felől maradó Bácsból Monostorra mennek; itt van egy szokás szerénti földhatárjegy; a hegyen lemenve dél felé, a szőlők közt ismét egy más; innen a Szamos felé tartva s azon átmenve, közel két földhatárjegy; innen délre ismét az apátság Monostor nevű faluja végében a nagy országút és patak között két földhatárjegy; innen a határszél délnek irányul fel az akasztófa felé, melynek egyik oszlopa Kolozsváré, a másik Monostoré; innen délre a szántóföldeken felmenve egy földhatárjegy; — —[1]) innen déli irányban egy bérczig haladva, rajta van két földhatárjegy; innen az apát szőlője és szántóföldei felett dél felé menve, a szőlőhegy egy szegeletében egy szokás szerénti földhatárjegy; onnan a szőlők közt és szántóföldeken tovább haladva egy más bérczen egy földhatárjegy; ismét egy más bérczen délnek tartva két földhatárjegy; innen mindig dél felé, egy berekben levő gyepes út felé megy a határszél s amaz úton egy kis patakhoz, azon áthaladva, egy hegy oldalán egy földhatárjegy; ezután egy nagy út felett dél-táj felé menve, e nagy út és egy berek között ismét egy szokás szerénti határjegy; innen egy bérczen dél felé menve s a berekben egy hegyecskére érve két földhatárjegy; innen a hegyecskén leszállva s egy jó darab térköz után egy más hegyecskére érve, annak csúcsán egy szokás szerénti földhatárjegy; innen egyenesen dél felé menve s az útat áthaladva és ismét hozzá visszatérve, az út mellett két földhatárjegy. Végre a déli és nyúgati táj között a mondott úton jó messze haladva, van a három utolsó határjegy, melyeket egykor László veszprémi püspök állíttatott, egyik Kolozsvár, másik Bányabükk — *Banabyk* —, a harmadik Monostor határszéleit jegyzi. És így a Kolozsvárral határos Monostor falunak határait minden ellenmondás nélkül, a tanuk jelenlétében kijárták s megigazították.

Eddig az 1377-ki határlevél. 1430-n versenygés támadván Kolozsvár és Antal kolozsmonostori apát között az utóbbi három falu, mint apátsági birtok és Kolozsvár határaira nézve: ez új kijárást idézett elő, a mi legelőször is a kolozsvár-kajántói és papfalvi határon így ment véghez.[2]) Elkezdve egy hegy tetején a

[1]) Innen az oklevélből két szó kiszakadt.

[2]) E határjárás eredete ez. Zsigmond király, Antal monostori apát ellen, Pavor Péter és Sufflar András kolozsvári — *Clusvar* — polgárok

Tölgyespatak — *Tewlgespatak* — nevü árok közelében, melynek tetején két kis dombocska van, két földhatárhalom volt, mely a város és Kajántó határát elválasztja, hol az apát ellenmondott. Innen a hegyeken a nyúgati oldalra lemenve, egy hegyecskén, egy nagy völgy közelében, egy szokásos földhatárhalom, mely a domb tetején magasra kitünt; az apát itt is ellene mondott. Innen nyúgatra a völgyön egy patakocska mentében haladva s azon átmenve, egy nagyobb viz mentében, mely a nép nyelvén *pataknak* hivatik, mely a kajántói berekből jő ki, azon viz bal felén haladva egy szokásos földhatárhalom. Az apát itt is ellenmondott. Onnan azon a részen a viz mentében nyúgatnak tartva fel felé, átmenve a berekbe, s dél-nyúgat tájban felhaladva, egy nagy cziherbeli út mellett, nyúgat felől egy nagy földhatárhalom; mely a Kolozsvár város és az apátság Kajántó és Papfalva nevü falvai és az odavaló nemesek határait elválasztja. Az apát itt is ellenmondott.

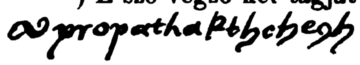
Másnap a kijárás folytattatván, a Kolozsvár és Bács s Monostor közötti határokat így különitették el. Kolozsvár határa kezdődik ama patak mellett, melynek neve Papfalva pataka t. i. két elavult határjegynél, kőbánya — *Kwbanya* — nevü köves helyen a mondott patak mellett, mely a város határát a papfalvitól elválasztja, s a melyet a kolozsvári polgárok és papfalvi nemesek most és hajdan valódi határjegynek elismertek és azokban kölcsönösen megegyeztek. Az apát itt is ellenmondott. Innen a viz mentében jókora távolságra menve, és a patak mellől nyúgatra áttérve a patak átjárójánál a nagy út mellett két régi határjegy volt, azt megújitották; itt az apát nem mondott ellent. Innen azon az úton egyenesen Kolozsvár felé egy darabocskát jőve, az út mindkét felén keletre és nyúgatra — minthogy a régi határ kimútatva nem volt —

kérésére 1431-n minden szentek napja utáni ötödnapon Pozsonyban költ határ-visszajáró parancslevelet küldvén Csák László erdélyi vajdához és zonuki ispánhoz s általa a gyula-fejérvári káptalanhoz a Kolozsvár és Kajántó, Papfalva, Bács, Monostor és Bányabükk falvak közötti határkijárás ügyében: Csák vajda Varaskeozy Lépes Loránd al-vajdát nevezte ki, s az alperes részére László kánonokat, a város részére Daan Tamás kánonokat, a kik Mária Magdolna napja után negyednappal oda kiszállottak s az egybehivott tanuk előtt a kolozsvári birák és esküdtek kimútatása szerént a peres felek jelenlétében a határjegyeket kijárták. A határ-levelet róla kiadta a gyula-fejérvári káptalan a határjárás kilenczvenötödik napján 1430. húsvét másodnapján. [Fasc. M. Nro 18.]

a felek megegyezésével most két határjegyet hánytak. Onnan azon az úton Kolozsvár felé keveset haladva, a Nádas vize átjárójánál a két út között egymás mellett két nagy határjegy volt, melyek Kolozsvár és Bács határait elválasztják; az apát itt sem mondott ellent, de még sem újitották meg a határjegyet; itt a vizen átmenve dél felé fel azon hegy csúcsára, mely a szőlőkön átmenő nagy út felett van, s a melyen Bácsból Monostorra mennek, egy szokásos földhatárjegy van, a hol az apát ellent mondott; innen a déli tájra jővén le a szőlők felé, ismét egy földhatárjegy, az apát itt is ellent mondott. Innen dél felé nem messze haladva, közel a Szamos folyóhoz — *Somus* — ismét egy szokásos határjegy; az apát itt is ellent mondott; tovább menve délnek s a vizet áthaladva, a kolozsváriak mellette két határjegyet állitottak lenni, de nem voltak láthatók, a hol az apát ellenmondott. Innen kevéssé délnek tartva és egy kertbe bemenve, azt mondották, hogy ott határjegy van, de nem látszott jele, az apát ellentmondott; onnan kijőve, Monostor falu végén a nagy út és egy kis patak között két határjegyet mútattak, de mivel nem voltak láthatók, az apát ellene mondott; innen azon hegy felé indulva, hol az akasztófa van, kevéssé a szántóföldek felé hajolva, egy nagy szokásos határjegy, az apát ellentmondott; dél felé egy bérczen két jól látszó határjegy, annak is az apát ellene mondott; tovább délre egy más bérczen egy szegletben egy nagy földhatárjegy, az apát ellene mondott; kissé tovább menve, egy völgyben, állitották, hogy egy földhatárjegy van, de nem látszott, az apát ellene mondott; innen a déli tájra menve át, egy más bérczen földhatárjegy volt, hol az apát ellene mondott; innen délre egy fűvel benőtt útban egy berekhez érve s a berekben egy kis patakon átmenve egy cziherbe jutottak, s ott is egy szokásos határjegyet találtak, az apát ellene mondott; innen dél felé, a hegyen fel egy nagy úthoz értek, azon keveset fel felé menve azon út és egy berek közt egy szokott földhatárjegyet találtak, a hol az apát ismét ellene mondott; tovább a hegyen felmenve, és hosszas menés után tetejére érve, találtak két földhatárjegyet és megújitották, ott az apát nem mondott ellene; onnan lejőve a hegyről és egy jó darab helyen áthaladva, ismét egy más hegyre s itt egy nagy út mellett egy nagy földhatárjegyhez jutottak, a mit megújitottak, az apát itt nem mondott ellent; innen délnek menve, az útat áthaladva és ismét ahoz visszatérve, azután két földhatárjegyet

találtak, melyet megújitottak, a hol az apát semmiben nem mondott ellent. Végre nyúgat és dél közt nagy darab helyen áthaladva, a három utolsó földhatárjegyhez értek, melyek egyike a városé, másik az apáté, harmadik a bányabükki nemeseké, a hol az apát nem mondott ellent, de a bányabükki nemesek határjegyét újitatlan hagyták.

Ezután az apát kimútatása szerént járták ki a határjegyeket e szerént. Egy hegy fensíkján, melynek neve Tölgyespatak — *Telgespathak* —, közel azon út mentéhez, a hol ámbár az apát mondotta, hogy határjegy volt, de most semmi sem látszott, a polgárok ellene mondottak; nyúgatra a mondott hegyen leszállva, egy völgy közelében levő hegyecskéhez értek, melynek csúcsánál az apát egy szokásos határjegyet lenni állitott, de semmi jele nem volt, a hol a polgárok ellenmondottak; innen nyúgatra haladva a völgyön lefolyó patak mentében, átszökve egy más viz-éren, ismét egy patakhoz értek, a mely viz-ér az előbbi nagy hegy oldalából indult ki; ezek irányában felmenvén, a nagy hegy oldalában és maga a viz-ér mellett, balról az apát határjegyeket jelölt ki, de nem volt semmi nyoma, a polgárok ellent mondottak; onnan egy nagy hegy felől délnek hajolva, annak csúcsa felé fel egy cziher körül az apát határjegy helyét mútatta, de semmi jele sem volt, a hol a kolozsvári polgárok és papfalvi nemesek ellentmondottak, s állitották, hogy ott soha határjegy nem volt, és így azon per alatt levő helyet az ott levő nemesek két királyi ekére való kiterjedésünek — *ad duo aratra regalia* — becsülték. Ezután a mondott ünnep utáni ötödnapon tovább menve, az előbbi két határjegy körül, a mondott kőbánya — *Kwbanya* — nevü köves hegy alatti Papfalvapataka néven nevezett viz mellett — mely hely mintegy kőhajtásnyira van egy nagy út mellett — kelet felől határjegyet állitott lenni az apát, de semmi jele nem volt, a polgárok ellene mondottak. Onnan egy darab távolságra a város felé menve, egy hegy alatt, melynek neve Sirópatak — — [1]) a hol a Papfalva pataka átjárójánál az apát kelet felől határjegyet lenni állitott, de semmi jele nem volt, a polgárok ellene mondottak; az itt levő peres hely kiterjedése egy királyi ekényi föld felét tette. Ezután a Nádas mellett a város felé menve s a vizen átkelve, a kelet-déli részen le, onnan a patak felé

[1]) E szó végső két tagját nem tudtam kiolvasni, hasonmása ím ez:

tartva a szőlők felett egy hegyre jutottak, melyről az apát azt állitotta, hogy ott mintegy oldalaslag, határjegy lett volna, de nem volt semmi jele, a polgárok ellentmondottak; azután a hegyen átkelve s kelet-dél felé lehaladva, a szőlők között a hegy oldalán, az apát határjegyet állitott lenni, de nem volt jele, a polgárok ellent mondottak. Végre jöttek a Szamoshoz — *Zomus* — s átkelve a vizen, az apát a város malmához közel két határjegyet állitott lenni, de nem volt jele, a polgárok ellent mondottak. Onnan egy keveset le felé menve, egy kert mellett az apát ismét határjegyet lenni állitott, de nem volt, a polgárok ellent mondottak. Dél felé tovább menve, egy újdon épült kápolnának ajtójához értek, a hol az apát két határjegyet lenni állitott, de nem volt, s a polgárok ellent mondottak; onnan felmenve a hegyre s a város akasztófáját dél felé elhagyva, egy dombra jutottak, a melyen állott az apát szerént az akasztófa; onnan a szántóföldeken keveset haladva, a hol az apát a határt állitotta lenni, nem volt jele, a polgárok ellent mondottak; azután délre menve egy köves bérczen az apát két határjegyet állitott lenni, de nem volt, a polgárok ellent mondottak; onnan azon irányban jöttek az apát szőlője felett, a hol az ismét határjegyet állitott lenni, látszott is, de a polgárok ellent mondottak; tovább menve a szántóföldeken egy út mellett, az apát két határjegyet állitott lenni, de nem volt jele, s a polgárok ellent mondottak; innen dél-nyúgot közt tovább menve egy kis patak mellett, egy berekben a fűzfák közti út mellett határjegyet állitott lenni, de nem volt jele; onnan egyenesen délre menve, egy kis liget mellett az apát ismét földből hányt jegyet lenni állitott, de nem volt s a polgárok ellent mondottak; utoljára az erdők közt fel felé délnek menve, egy hegy csúcsán két földhatárjegyet lenni állitott, azokat mindkét fél megegyezéséből megújitották s így a határjártató feleknek határkimútatásait, a határjegyek megújitását, ellenmondását és tiltakozását kezdettől fogva végig, mint előttök élő szóval előadottakat leirták.

Később 1460 az apát és kajántói jobbágyai foglalást tettek a kolozsváriak határában; Wingárdi Geréb János az erdélyi részek al-kormányzója Mária születése utáni harmadnapon költ parancslevélben Temesvári János itélőmestert és vajdai jegyzőt határkijárásra bocsátván ki, egyidejüleg meghagyta a fejérvári káptalannak, hogy hozzá hiteles emberét adja. Mellé lőn rendelve János

ugocsai esperest; nemeseket és szolgabirókat vettek fel, a régi levelek és kiváltságok alapján a kijárást sz. Mihály árkangyal ünnepe előtti harmadik napon megtették, a határokat megújitották [1]) az utolsó határjegyig, a melynél a város birája és két esküdt polgár az ország szokása szerént a királyi kiküldöttek előtt a kijárt földek és határjegyek igaz voltára meztelenül megesküdt, de a kijárásnak Domokos, Benedek-szerzeti barát és zárda-őr ellene mondott s azt meggátolta [2]).

---

[1]) Egészen az imént emlitett 1430-ki határjárás alapján.

[2]) Költ 1460-n a határkijárás tizedik napján. E határkijárást a fejérvári káptalan 1577-n Simon és Judás apostol ünnepe utáni harmad napon a kolozsvári biró és esküdt polgárok kérésére a fejedelem parancsa következtében átirta és kiadta [Fasc. M. Nro 19.]; nem különben Mátyás király is megerősitve kiváltság alakjában kiadatta 1468-n Antal hitvalló ünnepe után harmadnappal [Fasc. M. Nro 2.]; később pedig 1474-n Budán, boldog asszony születése utáni második napon Magyar Balázs erdélyi vajdához intézett parancslevelében meghagyta, hogy miután a Kolozsvár város és Kajántó falu között bizonyos szántóföldek iránt támadt s Geréb János al-kormányzó által az akkori apátsági kormányzó orvostudor Bertalan és a kolozsváriak között kellő módon bevégzett határegyenetlenség már akkor el volt intézve, új határjegyek állittattak és azok hitelességére eskü tétetett le: ez okból a Péter apát kérésére e már egyszer elenyészett és bevégzett ügybe ne avatkozzék, sőt Kolozsvár várost igaz jogaiban minden háborgatók ellen oltalmazza meg. [Fasc. M. Nro 22.]

1563-n megint megtámadták a kajántóiak e határokat, a régi határjegyeket titkon elhányták; de a midőn II János vál. király és fejedelem a kolozsváriak kérésére határjárókat küldött ki, hibájokat átlátták s a dolog kiegyenlitődött. [Fas M. Nro 30.] Egy év sem telt el csendesen, ugyanazok újra megtámadták a határokat, harang-félreveréssel s 1 forint birság terhe alatt hivták ki az egész falut s elhányták a határjegyeket. A fejedelem 1564-n február 12-n újból határkijárást rendelt ellenök, kiküldötte Mekchey udvarmestert, Wesselény Miklós közügyigazgatót nehány fejedelmi táblai ülnökkel; azok a határt kijárták, azután Kolozsváratt Invocavit vasárnap után 4-ed nappal törvényt ültek, s a kajántói birót és négy esküdtet fejök s őket illető javaik elvesztésére itélték, e felett arra, hogy az elhányt határjegyeket azonnal újitsák meg. Az alperes az ügyet felebbezte a fejedelemhez, de ott is vesztes lőn; a fejedelem az érintett itéletet helyben hagyta s az elhányt határjegyek két akkorára felhányását rendelte, a fő- és jószág vesztési büntetést kegyelemből elengedvén. Költ Oculi vasárnapján 1564-n, átiratban kiadatott a kolozsváriaknak Laetare vasárnap utáni szombaton. [Fasc. M. Nro 31—32.]

Kolozsvár és Papfalva között volt egy derekas határkijárás 1561-n is, mikor az 1377-ki sarkalatos határ-levél alapján a határok igy lőnek elkülönitve. Egy erdő felett Kajántó felől keletre egy nagy földhalom, tövissel, cserjével benőve, a mit a Kolozsvár és kajántóiak közötti határjegynek mondottak, ellenmondás nélkül meg lőn újitva. Innen az I. Lajos király-féle határ-levél nyomán dél-nyúgatnak menve fel egy hegyre, ott találták Papfalvi Nagy Benedeket, Nagy-Laki Choronk Márton fejedelmi tanácsos tisztét más papfalviakkal, ott is volt egy nagy földhalom, mely Kajántó, Papfalva és Kolozsvár határait választja el; a tanúk ezt nem tudták, de a királyi küldöttek gondos keresés után egy nagy tölgyfa alatt megtalálták, s nem messze az úttól a felek megegyezésével halmot hánytak. Innen délre egy bérczre jutván, a cserefák közt két régi határjegy volt, s azt megújitották; azon bérczen nagy messze menve déli irányban egy hegycsúcsra értek s az ott levő jegyet is ellenmondás nélkül megújitották. Onnan délnek le felé jőve egy levágott erdő felé, egy más növekedő erdő felett egy más jegy, a melyet midőn megújitni s abba a kolozsváriakat beigtatni akarták, Nagy Benedek ellentmondott s nem engedte a tovább menést.

Az okadásra meghivott Choronk Márton meggondolván a per kétes kimenetelét, beléegyezett, hogy a kijárás az I. Lajos király-féle határ-levél alapján tovább folytattassék. Azért az előbbi helyen talált régi halom mellett újat állitottak; délnek jőve egy Csere nevü cziher felé, ott is egy szokott halmot találtak, melynek közepében egy tölgyfatörzsök volt, mit szintén megújitottak; alább az erdőben egy tölgyfánál levőt ismét meg; innen az erdőből kijőve a Lyukas-domb akkori leirás szerént — *Lÿwkas-domb* – nevü hegy oldalában egy út mellett találtak két határhalmot, egyik földből volt nyúgatra, a másik az út szintén nyúgati szélén — mindkettőt megújitották. Innen egy lankás hegyen vagy inkább az Andornokmál nevü bérczen nyúgatra leszállva s keveset nyúgat felé tovább menve, egy határhalmot állitottak. Onnan tovább menve azon Andornokmál nevü bérczen, a szántóföldek vége felé, hol egy patak nevü út mentében a mondott hegy végződik, egy köves hegy alatt, melynek neve kőbánya, a Papfalváról Kolozsvárra vivő út mellett két földhalmot hánytak, melyek Kolozsvár határát Papfalvától elválasztják. Ily módon az ezen túl való határjegyek, a

felek megegyezésével mind kijáratván, a kolozsváriak birtokába adattak.[1])

Még a Kolozsvár és Szamosfalva között 1579-n történt határigazitást emlitem meg, mely alkalommal a határokat így jelölték ki. A Felek-hegyről Szamosfalvára vivő út mellett volt három határjegy; egyiknél végződik a győrgyfalviak határa, a más kettőnél kezdődik a Kolozsváré és Szamosfalváé; innen kelet-északra menve egy hegyen inneni árkon át egy más hegy oldalában, s innen ismét két nyilhajtásra két határjegy; a szántóföldeken tovább menve, a nagy út mellett, melyen Kolozsvárról Patába mennek, s innen egy szoros vőlgyen áthaladva egy út mellett, melyen Patából jőnek Kolozsvárra, egy kis dombon két határjegy; északon a város felé tartva egy pázsintos út — a köznép nyelvén *határ-út* — mellett nagy darabig tovább menve s az útat közösnek hagyva, tovább jó messze átugorva egy varsa-rév — akkori leirás szerént *Warsa rew* — vagy Sós patak nevű patakocskán, mely a város halastavából foly ki, a nagy út mellett, mely Kolozsvárról Szamosfalvára viszen, két földhatárjegy; innen a Szamos mellé jőve, onnan ismét északra, a határjegyeket mindenütt megújitották vagy újakat hányattak a szőlőkig; kiérvén a szőlőkből egy kis réten s innen egy cseresznyefának menve, a mint a réten levő két régi határjegyet meg akarták újitani, a város ellene mondott azon okból, hogy Teremi Péter város birája azt csak magára állitotta Mikola László erdélyi al-vajdával. A szamosfalvi nemesek e kijáráson megnyúgodtak.[2])

A lefolyt századok alatt sokszor támadt határegyenetlenség Kolozsvár és a szomszéd falvak közt, de azokra nézve, a melyekről az I. Lajos király-féle 1377 — 78-ki határlevélben intézkedés van téve, mindig e sarkalatos oklevél értelmében költek úgy a

[1]) E határjárásra 1561-n Tordán májás 1-n költ fejedelmi parancslevél által kiküldetett Mekchey László itélőmester, kiment Mária foganatatása utáni legközelebbi szombaton, mely napon azt bevégezte, s a fejedelemnek jelentését is megtette. Fodor István kolozsvári biró kérésére hiteles alakban kiadatott a fejedelem által 1564-n, Filep és Jakab apostol napján. [Fasc. M. N° 33.]

[2]) E határjárásra a fejedelem 1578-n Laetare vasárnap utáni szombaton költ parancslevéllel küldötte ki Wesselényi — akkori leirás szerént *Wysselen* — Miklós itélőmestert; kiment 1579 Jakab apostol ünnepe utáni szombaton; a határkijárás iránti jelentése költ Kolozsváratt, Dénes vértanú ünnepe utáni harmadnapon 1579. [Fasc. M. N° 46.]

törvényszéki mint a politikai hatósági határozások és itéletek; minélfogva méltó, hogy mint a városnak egyik örökbecsü oklevele a nagy király iránti hálával s az oklevél iránti hü emlékezéssel és kegyelettel megőriztessék. Az abban ki nem járt határ-részekre nézve közöltem a legrégibb s leghitelesebb oklevelek kivonati tartalmát, melyeket szintén régiség és sok viszálynak azokon alapuló megnyúgtató elintézése tesz a kegyelet méltó tárgyává.

Kolozsvár és határa köröskörül igy megjelölt s a RAJZOK I-ső számu térképén vörös vonallal kitüntetett egész földterülete holdszám szerénti kiterjedése ím ez:

		hold	□ öl
I. belváros:	Ó-vár — castrum —	9 hold	792 □ öl
	Új-vár	82 „	196 „ „
	belváros területösszege:	91 „	988 „ „
II. külváros:	Külmonostor-utczai tized . . .	79 „	563 „ „
	Külszén „ „	205 „	1007 „ „
	Külközép „ „	157 „	503 „ „
	Külmagyar „ „	125 „	301 „ „
	Hídelve	176 „	860 „ „
	Kétvizköze	295 „	103 „ „
	külvárosok területösszege:	1039 „	137 „ „
	a bel- és külváros együttes területösszege:	1130 „	1125 „ „
	a határ kiterjedése:	22567 „	634 „ „
	az egész területkiterjedés:	23698 „	159 „ „

	holdat	□ ölet
Ebből a főpiacz elfoglal	3 holdat	1559 □ ölet
Az óvári piacz	— „	750 „ „
Trencsin-vár	10 „	1043 „ „
Széchenyi-tér	3 „	1450 „ „
A nagy köztemető	28 „	652 „ „
A hidelvi kisebb, úgynevezett „Kis mező“	2 „	134 „ „
A sétatér, melynek hossza 440 folyó öl .	26 „	279 „ „

Ide számitva Felek mint Kolozsvár XII. tizede és határa kiterjedését:

	hold	□ öl
A falu kiterjedése	477 hold	7375 □ öl
szántóföldei „	1010 „	168 „ „
rétek és kertek kiterjedése .	1117 „	486 „ „
legelők „ . .	162 „	1100 „ „
erdők „ . .	1327 „	836 „ „
terméketlen helyek „ . .	121 „	1224 „ „
együtt	4217 „	389 „ „

Kolozsvár város I—XII. tizede, azok és határai összes területkiterjedése tesz: 27915 holdat 548 □ ölet.*)

*) Tompa János városi mérnök úr 1867-ik évi kiszámitása szerént.

MÁSODIK RÉSZ.

KOLOZSVÁR
ÉS
HATÁRA FÖLDTANI TÖRTÉNETE.*)

A földtalajnak, melyen Kolozsvár fekszik, a városét megelőző története van; annak és a rajta tengő és élő növény- és állatvilágnak eredete, fejlődése s mai alkata szintoly tárgya az olvasó figyelmének, mint a politikai történet; s mint ennek kútfejei a levéltárak és oklevelek: úgy a föld talaja történetének tolmácsai a szirtrétegekbe becsukódott állatok és növények kiásott maradványai, melyekről a tudomány segélyével az őket évezredek előtt oda fektetett természeti temetés idejére a valót megközelitő lehetőséggel lehet következtetni. A geolog feladata rokon a történészével: ez a régi becses adatokat, okleveleket, amaz az őslényeket tanulmányozza; ketten egymásnak kezet nyujtva az ősidők homályos korszakairól levonják a fátyolt s a világosságot kereső lélek előtt feltárják az igazat.

Kolozsvár vidéke és talaja történetének érthető előadása Magyarország erdélyi része geologiája futólagos áttekintését teszi szükségessé.

Mint az emberi nemzet történetét, úgy a föld nagy átalakulási műfolyamát is, ős, közép és új korra szokták osztani avval a különbséggel, hogy amazokat kevesebb és bizonyosabb, a föld alakulási korszakait ellenben — hasonlóul az égi testek millió meg millió mérföldekre szabott körútjaihoz — szinte a végtelenségig terjedő évezredekre határozzák. Az évezredek e nagy folyamárjában ha-

*) Az ide tartozó geologiai térkép látható a RAJZOK III-dik táblája.

zánkat sokszor boritotta részletenként tenger, de újra elvonult. *Az első korszak* kezdődik e földnek a világegyetem zürzavaros gőzköréből kiválásával s tart a szerves lényeknek felszinén való előállásáig. *A második korszakban,* midőn a szerves teremtmények fejlőfése kezdődött, a földnek már egy tisztább légköre volt, melyen át a nap elevenitő s éltető súgarainak fénye szétterjedhetett. A dőld egy, különbféle vízi növényekkel s állatokkal benépesitett szelidebb hőségü világtengert hordozott fölületén, melyből hegyormokkal s völgyekkel tele kisebb-nagyobb szigetek emelkedtek felszinre; de még nem birt csak levegőt lélekző gerinczesekkel, a szárnyasok tarka világával, nem az emlősökkel, legkevésbbé pedig emberi lénynyel. *A harmadik korszak* kezdődik a földövek különböző éghajlatainak beálltával. Ekkor pirult fel a földön a teremtés hajnala. A növények és állatok kezdettek a mostaniakhoz hasonlitni. Bolygónk felületét nem csak tengerek, hanem kisebb medenczéjü, édes vizü tavak is borították. E korszakot bezárja az emberi nem külön fajainak átalánosan az egész föld szinén megjelenése, mely után még jóval később emelkedtek szédítő magasságra az Alpesek, és vált el az európai száraz-földtől Ánglia.

Erdély mostani felülete az érintett *első korszakban* csaknem egészen víz alatt feküdt, melyet az őshegységek kőzeteiből alakult s különböző pontjain felmerült öt sziget mint itt-ott megtörött gyürü vett körül. Ez, egykor létezett szigetek ma is megismerhetők hazánk határhegységei között, s jegeczes tömeg- s palás őskőzetekből állanak. *Az első sziget* az észak-keleti rész szögletét képezte s ma radnai havasoknak hivják. A *második* kezdődött a Székelyföld északi csúcsánál, a Kelemen-havas keleti oldalánál, s a gyímesi szorosig nyult le. E 10 mérföldnyi hoszszu szigetnek legnagyobb szélessége Borszék körül 3 mérföld volt. A *harmadik* Brassón innen tünt fel, s magába foglalva a mostani déli havasok roppant magasságu csúcsait, a Maros kifolyásánál merült lankásan víz alá. Ez volt szigeteink legnagyobbika; a bánáti oldalt is hozzá számitva, hossza megközelitette a 40, szélessége átlagosan véve az 5 mérföldet. A negyediket képezte a nyúgati havasok egy része, mely különösen Offenbánya, Vidra és Gyalu között 20—25 □ mérföldnyi kerekded alakkal emelkedett ki az akkori őstenger hullámai közül. Az ötödik több apró csúcsokból állott s hazánk észak-nyúgati részében egy egész szigetcsoportot alkotott; jegeczes kőzeteit ma is

lehet látni Csucsa, Zilah és Szilágy-Somlyó körül, továbbá a Farnicza hegye és Lápos folyam mellett.

Az elésorolt szigetek vagy csoportok egyes kúpjaikkal sokkal magasabbak voltak akkor, mint most; mert azon roppant földtömeg, mely Erdély őstengerének mély öblét kitöltötte, s ma hazánk belföldének hegyes-völgyes területét képezi, nagyobbára az emlitett őshegységek elmállásának eredménye, azokról mosódott le s ülepedett tengerünk fenekére. E hosszu időszakot a földtanban a *halak uralmi korszakának* nevezik.

Kolozsvár vidéke, minthogy ott jegeczes kőzetü sziklatömegek nem látszanak, sőt hihetőleg egész Erdély, az első korszak alatt folytonosan víz alatt volt.

A *második korszak* első felében Erdély feljebb emlitett határszéli szigeteinek arra alkalmas helyeit virágtalan növények — *Cryptogamae* — egész halmaza borította, melyből óriás nagyságu buja erdők emelkedtek ki. Bámulatra méltó, hogy akkor a föld minden tengereit egyenjellegü szerves lények lakták. Az ausztráliai ez időbeli kövült állatok ugyanazonosak az észak- és délamerikaiakkal, s ezek ismét feltalálhatók a jó-reményfoki s európai hasonnemü képletekben. E korszak közepét az Erdélyben is érdekes nyomokat mutató Jura-képlet alkotja, melynek tengereiben a polypok myriadjai és az Ammonitáknak száz meg száz fajai nyüzsögtek. Ekkor, éltek ama phantastikus küllemü vértezett *hüllők* is [Amphibium] melyek a természet legbizarabb teremtményeit képezik. Ezek voltak az akkori időben Neptun birodalma félelmes kalandorai, kik velök született pánczéllal borítva, tetőtül talpig fegyverzetten, mint valódi tengeri kalózok, barangolták össze a Jura-képlet csendes oczeánját s bozontos partvidékeit, sőt az ezeken tenyésző fák szellős koronái felett is a rejtélyes alakzatu szárnyas hüllők serge lebegett; de a melyek már ma a föld szinéről végkép ki vannak irtva és családfájuk kiveszve. E korszak folytán törtek Erdélyben felszinre a különbféle *porphyrok,* melyek számos, eddigelé leülepedett réteges képződményeket kisebb-nagyobb hegyekké torlaszoltak, vége felé pedig a Jura-tenger is lecsapolódott és számtalan hátramaradt csigacsoportban tartotta fenn maig a Jura-képletet jellemző kövületdús, tömör mészkőzeteket. Erdélyben az úgynevezett *augitporphyrok* csaknem mindenütt érintkeznek a Jura-képletekkel, de legnagyobb mérvben a nyúgati és keleti hegységekben láthatók:

amott Thoroczkó, Máda, Zám és Körösbánya környékén, itt Borszék, Balán, Vargyas és Brassó vidékein. Ezt a korszakot a *hüllők uralma korának* mondják. Be van bizonyitva, hogy ez időben Európa Ámerikával egy földszoros által volt összekapcsolva.

A harmad-korszaki nagymérvü lerakodások, melyek a vidéken majd mindenütt észlelhetők, azt látszanak mútatni, hogy Kolozsvár vidéke a másod-korszak alatt is folytonosan víz alatt volt.

A harmadik korszak vagy az emlősök uralmi korszaka az, melyben Erdély földe mostani alakzatát nyerte, midőn a Kárpát-hegységek felemelkedtek. E korszak alatt egész Európa talaját számos vízmedencze borította, melyekben nem egyszer hol sós, hol édes víz váltotta fel egymást, mit az ottani ülepedésekben létező kövült állatok világosan bizonyitnak. London, Brüssel, Páris, Basel, Mainz, Varsó, Turin, Bécs, Pest, mind ily medenczék rakodványára épült. Egy ily nagyobbszerü tengeri medencze volt Erdély belfölde is, partjait a határszéli hegységek képezték. Ez időben éltek ama csinos korong vagy lemez alaku kerek testü állatok, melyek neve: *nummulit.* Minthogy ez állatokból nagy közettömegek képződtek, az egész képződményt *nummulit-képletnek* nevezik. Számos fajuk volt tallérnagyságtól le a lencse-nagyságig, sőt olyanok is, melyek csak nagyitó üveggel láthatók. Köznépünk e csigatekercses lapos kövületeket Szent László pénzeinek nevezi, amaz ismeretes monda után, mely szerént e dicső királyunk a pogányoktól üldöztetve, folytonosan pénzt szóratott maga után, hogy üldözőit annak felszedésével késleltethesse, mignem szerencsésen megmenekült. Azonban — a monda szerént — Isten nem engedte, hogy üldözői e pénzeknek örvendjenek, mert azok csakhamar mind kövé változtak át. A nummulit-tengeröblök és nummulit-képlet nagyon el van terjedve hazánkban is határhegységeink keretje szélein: a magyarok földén Radna, Lápos, Zsibó, Gyerő-Vásárhely, Fejérvár, a Királyföldön: Talmács, Porcsesd, a Székelyföldön: Nagy-Hagymás és Zsedánpataka környékei az ősidőkben mind ily nummulit-tengeröblök fenekét képezték.

Erdélynek e harmadkorszak alatti tengere tetemesen befolyt földünk gazdagitására. Ebből csapolódott le ama roppant sótelep, mely közel 400 □ mérföldet foglal el s néhol, például Parajdon és Szovátán 600 lábnyi hegygyé magasodik. E korszakban rakodtak le a különböző mélységben csaknem mindenfelé található barna

kőszénrétegek; valamint akkor ülepedett le azon terjedelmes tengeri fövény is, mely azon különös sajátsággal bir, hogy tömegében concretiokat képez, melyek utóbb nagy gömbökké nőnek; sok helyt találhatók hazánkban, de legnagyobb és legszabályosabbak a felekiek és oláh-lapádiak.

E korszak vége felé hazánk egész területe számtalanszor volt vulkáni rázkodásoknak s azokkal egybekötött földrengéseknek kitéve, a miknek következménye Erdély belföldének mostani egyenetlen hullámos alakja s lassankénti fölemelkedése. A harmadkorszak ifjabb ülepedései idejében törtek ki azon tüzroham — vulcanicus — kőzetek, az úgynevezett *trachytok*, melyek terjedelmökkel s tömegjökkel minden eddigelő hazánkban feltünt vulcanicus kőzeteket feljülmulnak s Magyarországot ezek classicus hazájává teszik. Ezek az erdélyi részekben is feltünően vannak képviselve: keleti részében ott áll a 20 mérföldnél hosszabb Hargita-hegylánczolat, 5—6 mérföld szélességben; ezt egészen a szürke Andasit nevü trachyt képezi, s hasonlit a dél-ámérikai Andes-hegylánez kőzetéhez; déli felében még ma is felgőzölög e roppant vulkán maradványa: a kénes *Büdös*, s tőle nem messze a czukorsüveg idomu hegykúp tetején egy tüzhányó katlannak beomlott kerekded száda látható, mely most vízzel telten *Szent Anna* tavát képezi. A természet szépségében gyönyörködő buvár előtt minden elenyészik azon bübájos varázs mellett, melyet e tó-környék tündéri tájképe a fogékony kedélyre gyakorol. Északon a radnai havasok nagy része és a gyönyörü hármas ormu Czibles zöld trachytból állnak; hasonló kőzet alkotja nyúgaton a 6 □ mérföld terjedelmü Vlegyásza hegység egy részét s a gyalui eruptiv területet. Jőnek elé kúpos alakban kovagtartalmu trachytok is *dacit* és *rhyolit* név alatt.

A vulkáni müködés tájkép-alakító hatályát hazánkban a bazáltok kitörésével, mint a harmad-korszaki roham-kőzetek legifjabb tagjával fejezte be. Legtöbb bazált-kúp Homoród és Héviz közt, úgy Maros-Brettyénél látható, legszebb Verespatak és Abrudbánya környékén a világhirü *Detonáta*.

E sok rendbeli müködés által Erdély belfölde mostani magasságára emelkedvén, a medenczéjében levő víztömeg roppant nyomásával a nyúgati havasok által képezett gátat a Szamos és Maros kifolyásánál ketté vágva, a mostani Tisza-völgyet fedő tengerbe szakadt, hol később Magyarország nagyszerü pusztáinak homokja

rakodott le. Igy kihúzódván az erdélyi medencze tengervize, hazánk belföldjének mostani egyenetlen alakjában a harmad-kori képződmények kerekedtek felszinre. Ez időben volt Erdélynek legregényesebb arcza. Mig belföldének hullámos területét meleg-égövi virány borítá, mely között egy sajátságos állatvilág tanyázott: addig a hó- és jégfedte Kárpátok tövében fekvő kis völgyi tartományok: Radna, Borgó, Gyergyó, Csík, Erdővidéke, Háromszék egy része a Barczasággal és Hátszeg vidéke még víz alatt voltak. E gyönyörü lagunák síma tükrében a vízi szárnyasok serege uszkált és sátés partjain gólyák, gémek s más hosszu lábu gázlók tábora örködött. Akkor hazánk belföldét vízi lovak, ősgímek, hyénák, elefántok lakták; erdeinket pedig magnaliák, pálmák, babérfák díszitették. Ez ős állatoknak ma is bővön található maradványait a köznép egykor itt élt óriásoknak tulajdonitja; de ez óriások alatt nem embereket, hanem azon nagy állatokat kell érteni, melyek a harmad-korszakot követő vízözöni vagyis diluvialis képződmények ideje alatt éltek hazánkban s ma már nehánya csak az egyenlítő tájain lelhető.

Később az iménti vízözöni tavak is lecsapolódtak; tán fenekök emelkedése, tán az évezredek óta őket körző hegyekről medenczéikbe gyült víz nyomása — mihez földrengési erők is járultak — a gyengébb oldalt megrepesztvén, vizeiknek útat nyitott: a keleti részekben levőknek a szomszéd oláhországi tengerbe, mely útat ma az Olt jelöli ki, a hátszegvidékinek pedig a Vaskapun át. Evvel bevégződött hazánk diluvialis képződménye; belföldét többé áradás nem bántotta, annál kevésbbé a vízözön. Minden televény föld, melyből földmivelésünk s erdőszetünk táplálkozik, a különböző szirtnemek elmállásából származott, mit a körlég élenye s nedülete lassanként idézett elé; a tőzeg s aranymosó torlaszföldi képleteink, mind a legújabb idők szüleménye.

Azon kis pontnak, melyen Kolozsvár épült s melyet határa elfoglal, tájképi alakzata a harmad-kori korszak alatt fejlődött ki; ennek minden színt-jét — *horizon* — fe'lelhetni talajában; s bár felszinét a későbbi vízözöni vagy is legújabb áradmányi képződmények változtatták s ma is némileg változtatják: azért e vidék configuratioja ma is az, a mi évezredek előtt volt. Ha feltámadhatna sirjából ama kóbor-család, mely legelsőbben lépett vagy telepedett e vidék talajára, hol ma Kolozsvár fekszik, bizonyára

rá ismerne egykori hazájának tájképi alakzatára. A nagyobbára felhőkbe burkolt Vlegyásza kúpja, mely rhyolit nevü trachytos kőzetből áll, s — mint érintve volt — a harmad-korszak vége felé lőn feltolva a föld gyomrából szinte 6000 láb mágasságra, már kiemelkedése perczében készen találta azon hegylánczot, mely a Kis-Szamos bal partja mellett vonul le, melynek ormait erdő ékesíti, déli oldalait szőlő, végcsúcsát a Fellegvár; meg volt alakulva a jobb-parti vonal azon része is, melyet most a monostori erdők fednek, s a feleki hegy zöme, csakhogy ez egy későbbi, ifjabb korszakban lőn újabb képződmények által burkolva s betakarva.

Talajunk geologiai korok szerinti történetét a mi illeti: már meg volt jegyezve, hogy azon tért, melyen Kolozsvár és határa fekszik, a két első korszakban tenger fedte, mely ha olykor el is vonult, hogy kiszáradt fenekén növény és állat lakhassék, a harmad-kori tengeri ülepedések és rakodványok által annyira fedve. oly vastagon van burkolva, hogy a talaját alkotó kőzeteket s azon egykor élt szerves lényeket még gyanítnunk is alig lehet. A szomszédos vidékekről következtetve azonban valószinünek látszik, hogy legalsó rétegeit azon jegeczes palás kőzetek képezik, melyeken át a Meleg- és Hideg-Szamos vájtak maguknak medret és melyek a geologiában *gnaisz* és *csillámpala* név alatt ismeretesek. Ezekre ülepedtek később a Trias- és Jura-képletek, melyek nagyobbára fövény- és mészkőzetekből állanak, s rajtok már egy sajátságos, a későbbi korszaktól egészen elütő növény- és állatvilág diszlett. E képletek a szomszéd nyúgati hegységekben mind fellelhetők. Azonban az is lehetséges, hogy a harmad-korszaki telepek határunkon néhol közvetlenül jegeczes őskőzeteken nyúgosznak, mert a vidéken ez sok helyütt fordul elé, például Gyerő-Monostornál a nummulit-rétegek közvetlen a gránitou, Nagy-Kapus és Egerbegy közt amphibol szirten feküsznek.

Kolozsvár talaja harmad-korszaki fejlődmény. Ennek megértése a négy al-korszak szerénti tárgyalást teszi szükségessé; ezek nevei: *Eocen*, *Oligocen*, *Miocen* és *Pliocen*-képlet vagy korszak.

A) EOCEN-KÉPLET.

A *kolozsvári medencze.* Midőn a Kolozsvár határán látható Eocen-rétegek képződtek, Erdély észak-nyúgati részét — a határszéli hegyeken kivül — víz boritotta, az úgynevezett Eocen-tenger, melynek északi partját a lápos- és kővárvidéki, a nyúgatit a Meszes és királyhágói, a délit a kalotaszagi s Gyalu háta megett levő jegeczes kőzetü hegységek képezték.[1]) E medret geologiai szempontból, a londoni, párizsi, bécsi és mainzi medrek elnevezése hasonlatára *kolozsvári medenczének* lehet nevezni; kőzeti, kövületi és rétegzeti szempontból ez leginkább a párizsihoz hasonlit, s az őt környező bérczkereteknek az a sajátsága van, hogy hosszan nyuló hegygerinczei meredek homlokzatukat mindig szembe állitják a jegeczes kőzetü párkányhegységek rétegfejeivel, mely jelenség e külön nemü kőzeteknek egy későbbi korban egyszerre történt széthányatását bizonyitja. E medencze szélére rakodtak le azon réteges kőzetek, melyek az eocen-képlet párkánybérczeit alkotják. Ezen bérczkeretek egyike Gyalun innen kazdődik, a Kis-Szamos partjai mellett vonul el, s benyulik a kolozsvári határba jobbról a monostori erdő széléig [2]), balról a Török-vágásig. Ehez tartozik a Nádas völgyét képező papfalvi patak mellett lefutó hegyvonalzat: az előbbi egész zömestől, az utóbbinak csak alja, mert közepe és gerincze már ifjabb képződmények, az úgynevezett *Cerithium*-rétegek által van tetőzve.

A kolozsvári eocen-bérczkereteket jellemző kőzetnemek következők: 1.) *Fövénykövek,* melyek apró kovag-szemerkékből állanak, bizonyos ragaszszal egymáshoz forrasztva; a kovag hol fínom homokforma, hol egyenetlen nagyságu szögletes darabkákból áll; a kötem [ragasz] nagyobbára márgás vagy meszes tésztaszerü anyag. Azonban jönek elé oly fövénykövek is, melyeknek köteme is kova-

[1]) Ez öbölnek keletre meddig terjedése pontosan nem határozható meg, mivel ifjabb képződmények által egészen el van fedve; azonban hihető, hogy Erdély egész földére kiterjedt.

[2]) Geologiai tekintetek szükségessé tették, hogy tanulmányozásunkban Kolozs-Monostor határát Kolozsváréhoz foglaljuk. Ezt egyszer mindenkorra meg kellett jegyeznünk.

gos ragaszt képez; mi által az ily kőzetek nagy sziljárdságot nyernek. E képlethez tartozó itteni fövénykövek szinökre nézve kékes szürkék, vagy rozsdás-sárgák, vagy éppen veresek; a két első szinü mindenütt van, a veres fövénykő leginkább a Hója nevü hegy alsó rétegeiben. E bérczkeretek fövénykőzetei nagyobbára palás rétegzeteket képeznek, melyek könnyen elválaszthatók egymástól; de néha koczkázott ponkokat is alkotnak, például — a monostori gátnál. A meszes kőtem gyakran nyomul előtérbe annyira, hogy ez esetben azokat meszes fövénykőzeteknek lehet nevezni. 2.) *A mészkövek* szintén számos képletben jönek elé, néha csak nagyitó üveg segélyével látható korállok, mohállatok és csigák mésztartalmu héjjaiból képződtek. Ugyanis e piczin állatkák az akkori tengerekben milliárd meg milliárd példányokban éltek, s halálok után azok fenekére szállván, hatalmas telepeket alkottak, de egyszersmind a vízben feloldva volt meszes kötemmel egymáshoz ragadván, szilárd mészkőzetté egyesültek. Ezen kivül jönek még tömör és apró jegeczü mészkőzetek is elé, de kevésszer tiszta, hanem többnyire idegen alkatrészekkel vegyülve, minek következtében átmenetet képeznek másnemü kőzetekbe, mint a fövénykövek és márgák. Igy állanak aztán elé a meszes márgák és meszes fövénykőzetek. E kőzetek állománya és szilárdsága nagyon különböző — a porhanyóságtól kezdve a közép keménységig; szinökre nézve a fejéres, sárga és szürkések leggyakoriabbak, de találtatnak tarkák és csíkosak is. Ily mész- és meszes kőzetekből állanak a monostori, bácsi és Hója feletti kőbányák. 3.) *A márgák*, leginkább el vannak minden kőzetek között terjedve. E név alatt bizonyos agyag és mészvegyületet értünk. Azonban a természetben ritkán van itt a vegyészi arány megtartva, hanem hol mész, hol agyag van több; gyakran fövény is vegyül közbe. Innen származtak az agyagos, meszes és fövenyes márga nevezetek. Különösen a két utolsó nagy mérvben jő elé az emlitett helyeken. hol a mész és fövénykőzetek között fekvényeket képeznek többszörös változatban; leginkább a szürke, sárgás és kékes-szürke szinüek vannak elterjedve; de néha vörhenyesen és tarkán sávozottak is mútatkoznak; szilárdságuk nem igen nagy és a légen könnyen szétmállanak, mivel likacsos laza természetöknél fogva a körlég nedületét csakhamar magukba veszik, és a körlégbelieknek (atmosphaeriliáknak) esnek áldozatul. 4.) *Görgyületek* [Conglomerat]. Ezek különbféle kőzetek szétrombolása által eredett, és hömpölygés kö-

vetkeztében gömbölyitett töredékekből állanak, melyeket bizonyos ragasz köt össze. Ily görgyületekből áll a papfalvi völgynek alja, különösön az Asszu-pataknál. A közetnemek, melyekből az itteni görgyületek vannak alkotva, igen különbfélék: őskőzeteken kivül találhatni bennök mészköveket, kovag darabokat és régibb képlethez tartozó fővénykőzeteket egymással össze-vissza elegyedve, e fölött fényes márgás kötem által összeragasztva.

A KOLOZSVÁRI EOCEN-BÉRCZKERETEK KÖVÜLETEI.

Az eocen-képlet legjellemzőbb maradványai a nummulitek. E nagy medernek észak-nyúgati része, mint parti képződmény felette kedvező volt ez állatok tenyészetére. Minthogy Kolozsvár fennebb emlitett szamos- és nádasvölgyi határ-részei egyik ágát alkoták e bérczkeretnek, a nummulitek gyöklábu állatai családja itt is nagyon el volt szaporodva. A monostori, szamos-parti [a gátnál], hójabeli és bácsi mész-, fövény- különösen pedig márgakőzetek tele vannak ily lencse alaku kövületek példányaival, sőt némely rétegzetek egészen azokból állanak. Ezért e képződmények összegét *nummulit-képletnek* nevezzük; ezek kőzeteit pedig a ragasztó kötem szerint nummulitmész- vagy nummulitmárga-kőzeteknek. A nádas-völgyi kőzeteket leginkább a Nummulites mamillata és Nummulites perforata nevü fajok jellemzik; a szamos-völgyieket pedig a Nummulites laevigata és Nummulites Leymerici fajok.

Habár e lencse idomu *gyöklábuak* [Rhyzopoda] családja számra nézve legterjedtebb volt e képletben, de azért más alaku állatok is tanyáztak e helyeken. Különösen a *moháll atok* [Bryozoa] közül a nádas-völgyi kőzetekben az Operculina ammonea és Operculina granulosa, a szamos-völgyiekben pedig a Hornera, Membranipora, Lepralia, Defrancia fajok tünnek fel mint jellemzők. Az *ázalagok* [Foraminifera] közül mindkét völgyben találhatók a Nummulina radiata és Orbulina universa. Rendkivül nagy számban van képviselve a *tüskönczök* [Echinidea] családja is. A nádas-völgyi és a szamos-parti gátnál levő kőzetekben az Ananchytes, Echinolampas és Conoclypus fajok; ellenben a monostori erdei és Hójabeli kőzetekben a Laganum, Scutellina és Gualteria fajok, a család vezény-

lői. *A puhányok* [Mollusca] nagy osztályából csak a kagylók és csigák jőnek tetemes mennyiségben elé, azonban a fejlábuak [Cephalopoda] sem hiányzanak egészen.

A *kagylók* [Conchiferae] közül a következők legnevezetesebbek a kolozsvári nummulit-képletben:

Ostrea latissima, Desh.
Ostrea Budensis, Pet.
Ostrea rarilamella, Desh.
Ostrea Svenoniensis, Desh.
Ostrea arenaria, Desh.
Ostrea deltoidea, Lk.
Ostrea tuberosa, Münst.
Anomia Casanovei, Desh.
Vulsella legumen, d'Arch.
Vulsella falcata, Goldf.
Spondylus bifrons, Münst.
Pecten multistriatus, Desh.
Pecten multicarinatus, Desh.
Pecten ornatus, Desh.
Pecten tripartitus, Desh.
Cardium rachytis, Desh.
Pholadomia Puschi, Goldf,
Pholadomia nodosa, Desh.
Pholadomia [Lima] gigantea, Goldf.
Corbis lamellosa, Lam.
Corbis pectunculus, Lam. sat.

A *csigák* [Gasteropodae] közül pedig a következők említendők.

Terebellum convolutum, Lam.
Pleurotomaria armata, Desh.
Xenophora cumulans, Brong.
Trochus margaritaceus, Desh.
Ampularia spirata, Desh.
Natica angulifera, d'Orb.
Natica ligaretina, Desh.
Natica cepacea, Lam.
Murex truncatus var. giganteus.
Nerita conoidea, Lam.
Turitella imbricatoria.
Cerithium unisulcatum.
Cerithium crispum, Defr.
Cerithium cornucopiae, Sow.
Cerithium giganteum, Desh.
Melania Striatissima, Zitt.

A fejlábuak [Cephalopoda] is vannak képviselve eddig tett észleletek nyomán két nemmel: egy *Belemnites*-töredékkel, a monostori Szamos-parti gát mellől, és a *Nautilus danicus*-nak egy nagy válfajával ugyancsak a monostori gát környezetéből.

A kolozsvári medencze nummulit-képletét még azon körülmény is nevezetessé teszi, hogy az akkor élt állatok némely nemei, a mostaniakhoz mérve óriás nagyságu fajokban jelennek meg. Különösön a puhányoknál a Fusus, Cerithium, Nerita, Terebellum, Ostrea, Pectunculus és Vulsella nemek birtak ily óriás fajokkal. Ez eset a párizsi medenczének a miénkhez hasonló alkatu képleteiben is előfordul, csak azon különbséggel, hogy mig nálunk az akkori puhányoknak csak belürege tölt meg kövesülési anyaggal, a tulajdonképpeni héj- vagy csigaház pedig szétmálván, végkép

eltűnt, [tehát ma már csak úgynevezett kőbél — Steinkern — alakjában találhatók]: addig a párizsi medenczében előforduló őskori puhányoknál maga a csigaház is eredeti alakjában legjobban megmaradt, úgy annyira, hogy Lamarck hires természetbuvár, ki éppen a puhányok ismeretében volt kitűnő szaktudós, egy Cerithium giganteum nevű őskori csigafajt egy a jelen korban élő fris példány gyanánt fogadott el.

A gyűrünyök [Annelidae] osztályát a torlia mészkő-képletben közönségesen elterjedve levő Serpula variabilis Desh. képviseli. A monostori gátnál és a monostori kőbányákban az előbbi kövűleteket tartalmazó azonos kőzetben, bizonyos gerinczes állatnak lapoczkáját, oldalbordáit és agyarait valamint gerinczcsigolyáját bitumenes fekete mészkővé átváltozva találhatni fel. Ez ős állat eredeti kül alakjára e nehány darabból nem lehet biztosan következtetni; csak annyi gyanitható, hogy az a Jura- és Kréta-képletben, tehát a hüllők uralmi korszakában élt csodás alaku óriás halgyíkok [saurier] egyik utódának maradványai. Brassai erdélyi muzeumi igazgató úr őskori czethal — Halynassa — maradványainak tartja, melyet a bécsi geologiai muzeumban meglehetős ép példányban láthatni.

A kolozsvári medenczének nummulit-képződménye az utóbbi felfödözések által idővel nagy jelentőséget fog nyerni, mivel az ily telepekben még eddigelé ritkán vettek észre ehez hasonló ősállati maradványokat.

Lélekemelők a geologusra nézve az ily felfödözések. Ott, hol most Kolozsvár és határa elterül, maga előtt látja képzeletében az ősvilág oceánjának egyik öblét karélyos hullámaival; látja az ezek felett úszó felhőkben a czikázó villámok fényét, s nagy következményeit ama verseny-harczoknak, melyeket itt sok évezredek előtt a tűz és viz eleme, a vihar és menydörgés egymás között végig küzdött; látja a kolozsvári medencze szirtes partjain csúszni-mászni a létezett s végkép kiveszett csigák és kagylók óriásait, hullámzó felületén csoportosan vitorlázni a révészek [Nautilus] seregeit; végre e meder sós vizében nyilsebesen úszni ama bizar alkotásu s rémes küllemü, de már kihalni készülő halgyíkokat, melyek fénykora a Jura- és Kréta-korszakban oly sokáig tartott, de a nummulit-tengerben e pánczélos ragadozóknak már csak egyedül álló utódai kalandoztak még szanaszét, hogy bennök az évez-

redeken át uralkodott régi ős családfaj teljesen kiveszszen. A látkör hátterében ott világolt örök fényben a vlegyászai, sebesvári és Zilah mellett a mojgrádi trachyt vulkánok izzó tömege s felhőket érő lángja, hogy fényes tanubizonyságot tegyenek mostani kialudt kúpjaikkal, e rég eltűnt földi világ egykori létezéséről.

Ma már az ősvilág nehéz, zavaros légkörének azon koromsötét felhői, melyekben csaknem örökös vihar honolt, vidám, szelid kinézésü göndör felhőkké alakultak át s hosszan nyuló fürtökben lebegnek vagy gomolyokban úsznak a könnyü tiszta körlégben, honnan az enyelgő szellő is képes azokat véglegesen szétoszlatni . . . . Minden a legtisztább fényben ragyog, s fejünk felett a felhőtlen ég azurjában lángoló nap tűzszikrái lövellik világitó súgaraikat szerteszét, vagy a játszi hold enyeleg önmagával a tavak síma tükörében. A fennemlitett tenger évezredek óta elvonult itteni medenczéjéből, s az imént elősorolt bizar őslényeket iszapjába temetve hátra hagyta az emberi nem számára, hogy ez buvár szellemével kibetüzhesse belőlök a csodaszerü ősvilágok sok ezer éves történelmének különböző korszakait.

B) OLIGOCEN-KÉPLET.

Miután a kolozsvári medenczében a nummulit-képződmények befejeződtek, az az e rétegek lerakodásával az ezeket jellemző pénzigék rég kihaltak: kezdődött a ma Oligocen-képletnek nevezett rétegek leülepedése. Erdélyben több helyt mútatkozik e képlet; legszebben Kóródon és Magyar-Zsomboron, hol az terjedelmes kőszén-telepet képez. Ide tartoznak mind azon fekvények, melyekben az úgynevezett *borostyánkő* [Succinit = Bernstein] jő elé, mely a *Pinites succinifer* és *Thuja occidentalis* nevü tülevelü fáknak gyantája. Ezen fenyőfák az Oligocen-tenger partjain virultak, honnan a héjjaikból kicsepegett gyanta [néha rovarokat is zárva magába] könnyen juthatott a tenger iszapjába. Semmi kétséget nem szenved, hogy e gyantakő a toboztermő fáknak ásványult mézgája.

Kolozsvár határán e képlethez csak azon földnyelv tartozik, mely a Szamos és Nádas völgye között nyult be az Oligocen-tengeröbölbe, s melynek végcsúcsán van a Fellegvár. A fellegvári Oligocen-képződmények a vágás-úton innen kezdődnek, déli olda-

lain a borjumáli szőlők, s a kolozsvári Lazaronik nyomoru viskói, északi lankás oldalán szántó-földek terülnek el; rétegeinek kiálló részei a déli oldal keleti végén meztelen szirt alakjában vannak szabadra feltárva, és 5 foknyi gyenge mélyedéssel merülnek lankáson észak-keletre, a harmad-korszak ifjabb képződményei alá.

E képlet közetei határunkon nagyon egyszerüek. Leggyakoribbak a könnyen szétomló, fínom apró szemcséjü *fövénykőzetek*, melyek — a mint már érintve volt — nagyon lazán levén bizonyos márgás kötemmel összeragasztva, mihelyt a körlég hatálya alá kerülnek, gyorsan laza fövénynyé mállanak szét. Néhol a *márga* is jelentkezik vékony rétegekben. Azonban szilárdabb alkotásu ama *kovagos fövénykőzet*, melyben az összeragasztó kötem is kovagos gyurmából áll. A borjumáli Oligocen-képletben e kovagos ragaszu vagy kötemü fövénykövek kétfélék, u. m. apró szemcséjüek és nagyobb durva szemekkel birók, tehát csaknem görgyület [Conglomerat] alakuak. A fínom szemüek szine inkább vörhenyes, a durva- és görgyületeseké pedig rozsdás sárga. E közetek hol vékonyabb, hol vastagabb fekvényeket vagy rétegeket képeznek, és egymással többszörösön váltakoznak. A borjumál legalsó részében a görgyület alaku s kovagos kötemü nagyon szilárd fövénykőrétegek és zátonyok [Bank] terülnek el, melyek az apró szemcséjü ugyancsak kovagos ragaszuakkal ismétlődve cserélődnek; azonban e rétegöszlet [Complex] fedve van laza fövenyes törmelékkel [Detritus] és a leomlott fövénykövek és görgyületek halmaza által, mely a felsőbb rétegek közeteinek mállamából származott, vagy eldarabolódás s elválás következtében hömpölygött le a meredek lejtőn és halmozódott össze. E szilárd fövénykő-rétegek a Fellegvár alatti délre néző szirtfalon is észlelhetők s itt is a lazább fövénykő és márgás közetekkel többszörösön cserélődnek s ismételten váltakoznak.

Mindezen különböző keménységü s állományu rétegek és fekvények tele vannak számos könnyen töredező, apró kagylókkal; a laza márgás kötemü fövénykövek éppen úgy, mint a kovagos ragasz által szilárd állományuak és görgyületes alakuak. Ez utóbbiakban is a kövült kagylók gyengült kopácsai elég épen maradtak meg, de nagyon ritkán lehet azokat az anyaközetből úgy kivenni, hogy szerte ne omoljanak. Ily alkalommal rendesen mind össze szoktak porlani. Nevezetes jelenség itt még az is, hogy egyes közet-rétegekben ez apró kagylók folytonosan párhúzamos fekvényekben

terülnek el egymás felett, mi által némely kőzet barna és fejér csíkuvá lesz. Ismét más rétegzetekben ez apró kagylóknak csak kő-belei látszanak, magát a csiga-házat alkotó anyag helyett pedig csak egy kevés meszes liszt-boriték maradt vissza, vagy még ez is végképpen eltünt. Még azon eset is fordul elé, hogy két réteg, mely durva nagy szemü fövénykőzetből áll és tele van e kis kövült kagylók hófejérszinü maradványaival, közbe fog egy olyan fövénykőfekvényt, melynek szemcséje nagyon fínom és egyetlen kövületmaradványt sem tartalmaz, vagy legfeljebb egyes példányokat itt-amott szórványosan zár magába.

Az egész Oligocen-réteg öszletben, mely csak a Fellegvár alatt van napvilágra tárva, nem igen sok faj mútatkozik, de a példányok száma rendkivül nagy. A kagylók közül leginkább egy *Corbula*-faj van elterjedve, mely kopácsának aránylag rendkivül nagy és izmos zárfoga által könnyen megismerhető. A bécsi geologusok az egész fellegvári képződményt vagyis rétegöszletet ezen Corbula Henkeliusiana, nevü kagylóról *Corbula-ponknak* vagy *Corbula-zátonynak* [Bank] keresztelték el. A kagylók közül eléjőnek itt még: Cyrena semistriata, [Desh.] Corbulomya crassa, [Sandb.] továbbá a Venus és Cardium-nemnek fajai; a csigák közül pedig egy Cerithium, Turitella és Serpula-faj észlelhetők, sőt a laza fövényes közbenfekvő rétegekben a Sphaerodus és Capitodus nevü ős halaknak apró, zománczos fogai is feltaláltattak. Határunkon, az Oligocen-képlet nagyban kifejlődve más helyütt nem ismeretes. Azonban megjegyzésre méltó, hogy a kolozsmonostori határon a pap-patak csorgójánál feltárt szirtek egyikében a koródihoz hasonló laza fövényréteg van, melyben a *Neithea gigas*, [Schloth.] nevü óriás kagyló-maradványai láthatók. Ugyan ezen kagyló Koródon is eléjő, s némelyek az egész színtet [horizon] az Oligocen-képlethez sorozták.

C) MIOCEN-KÉPLET.

Hazánkban a Miocen-korszak alatt leülepedett képződmények közül négy csoportot lehet megkülönböztetni. A legalsó, tisztán tengeri képlet; utána jő a *kősó-képlet;* reá az úgynevezett *Cerithium-telepek;* végre a *fél sós-képlet;* ez utolsót keserédes vagy poshadt vízi telepnek is nevezik, mivel az ilyes medenczékben a tenger sós vize, édes folyó vízzel volt vegyitve. Ilyen fél sós öblök ma is vannak a tenger oly helyein, hol nagy folyók ömlenek beléjök.

E négy képlet-csoport közül a három utóbbi Kolozsvár határán tisztán kimútatható. Csak a legalsó, az úgynevezett tengeri [marine] rétegöszlet nincs feltárva, azonban nem lehetetlen, hogy későbbi tüzetes vizsgálat után ennek is nyomába jövünk. Ugyanis muzeumunkban Schütz Károly úr adományai közül három példány *Gryphea* látható, mely állitólag a Czigány-patak árkában találtatott; azonban közelebbről több izben tett kutatások után sem volt található a nevezett árokban bárminő ilyszerü kövület. Ellenben az úgynevezett kősó-képlet nagy területet foglal el határunkon; s ha bár maga a kősó [mely ezen korszakban ülepedett le Erdély közép területe szélei körül] nincs is napvilágra tárva, de az azt kisérni szokott képződmények, melyek ugyanazon korszakból valók, oly nagy mértékben vannak kifejlődve, hogy e képletnek határunkon létezése iránt kétség többé nem lehet.

Egész Erdélyben a lerakodott kősó-tömzsöket és telepeket csaknem mindenütt bizonyos márgák, agyagok, és tuff nevü közetek kisérik. A márgás és agyagos közetek alkotórészeit már feljebb tárgyaltuk. *Tuff* [szivag] név alatt pedig oly képződményt értünk, mely különnemü közetek töredékeinek elegyéből származott; tehát a fövény-közetekhez hasonlóan a tuffok sem egyebek rom-közeteknél; nevökhez még azon közetet is szokás mellékelni, melynek eredetöket köszönik, azaz, melynek elporladásából származtak. Igy vannak hazánkban *porphyr-*, *bazált-* és *trachyt-tuffok,* melyek többnyire azon közetek környékében jönek elö, melyből eleállottak. A tuffok alkotása rendesen laza és földes törésü; szinökre nézve pedig anyaközetök szerént igen különbözők. A só-telepeket hazánkban kisérő tuff-közetek rendesen fejéres, sárgás és zöldes szinüek. Ezeket nálunk köz nyelven *paláknak* is nevezik. Gyanitják, hogy a zöldes tuffok, ha a só-tömzsök közelében előfordulnak, alját képezik a telepeknek; az pedig bizonyos, hogy a fejéres és sárgás palák, ha mint kisérők tünnek fel, akkor tetőzik a só-telepeket.

Határunkon a fejéres és sárgás világos szinü palarétegek, melyek nagyon tömött földes kinézésü és kagylós töretü tuff-közetekből állanak, már a papfalvi völgy bal felöli tetőzetén kezdődnek, és a határ egész északi részét fedik. Tehát e képződmény burkolja a lombi legelőket, kajántó-völgyet, az egész szénafüvet, sós-patak völgyét és a tarcsai legelőket. Ezen tuffok rétegei több helyt vannak az emlitett határ-részeken szabadra feltárva, például: a kajántó és sóspatak völgyében, de legszebben észlelhető a Tekintő *Hár-*

mas domb nevü helyén, hol a rétegek szélei napvilágra állnak, s a lég hatásának következtében koczka alaku darabokra válnak el, melyek ismét vékony lemezekre oszlanak szét. Az ily lemezeken nagyon csinos közös központu [concentricus] ereket és vonalakat lehet látni, mind meg annyi bizonyitékait az eredetileg lágy kőzet széthasadozása [Zerklüftung] és száradása alkalmával keletkezett egyes koczkadarabok központos összehúzódási törekvésének. Határunk északi felének legmagasabb kúpja az úgynevezett Lyukas csúp is sárgás fejér tuff-kőzetekből áll.

Hogy a Meleg-völgyben a só-telep nem rejlhetik nagyon mélyen, onnan is kiderül, hogy némely ponton a felsőbb helyekről leszivárgó vizek nagyon szíkes tartalmuak, és elpárolgásuk alkalmával fejér por alakjában visszahagyják a talaj felületén az eddig oldva tartott szíkes alkat-részeket. Ily helyeken szokás aztán nagy szárazság alkalmával mondani, hogy a talajon kifejlődött a sóvirág, vagyis *a föld kivirágzott.* Az ily talajoknak egy sajátos növényzete is van, melyet a füvészek *sóvirány* névvel szoktak megjelölni, minthogy talajuk minőségét és tartalmát rögtön elárulják. A sós patak völgyének is van néhol ily szíkes vagy sós talajt jelző viránya, de erről határunk növényzeti vidékeinek leirásában többet. A Békás nevü dülőben is jelen van a só-telep, és talán még sekélyebben fekszik, mint az előbb érintett határ-részben; azonban itt nincs tuff-nemü kőzetek által tetőzve, hanem az egész helyet újabb képződmények fedik, melyekről hátrább lesz szó.

A kősó-telep után hazánkban a *Szarmáth-képlet* [Sarmatische Stufe] rakodott le,— melyet régebben *Cerithium-telepek*-nek hivtak. Ezek olyan fövények, márgás és agyagos kőzetek, melyekben a *Cerithium, Tapes, Donax* sat. nevü csigák mint jellemző kövületek jönek elé. Határunkon a Szarmáth-telepek is el vannak terjedve. Ide tartozik a Házsongárd- és Felek-hegynek, továbbá a Kolozsvár és Papfalva között levő magaslatoknak termő-föld alatti burkolata, mely részint laza homokból, részint nagyon szilárd fövénykőzetekből áll és tartalmazza azon általánosan ismert fövénygömböket, melyeknek eredetéről eddigelé különbféle nézetek léteztek. Véleményünk szerént e gömbkövek sajátos concretiok, az az: a fövényszemeknek, egy központ körüli összecsoportulása.

Tudva van, hogy a mésznél, agyagnál s más homogen anyagoknál nagyon gyakoriak szoktak lenni a concretiók, azon általános

természeti törvénynél fogva, hogy a széljelszórt egynemű [homogen] anyagok ha nagy akadályra nem találnak útjokban, igyekeznek egymás mellé csoportosulni; mely összetartásra a minden testben eredetileg egyaránt rejlő vonzódási erő ösztönzi. Azonban másként áll a dolog az itteni fövénykőzeteknél; mert ezek nem csak kovag szemerkékből állanak, hanem a kötem anyaga is szerepel bennök. Az itteni ragasz rendesen márga, mely a laza fövény között is el van széledve, sőt kisebb-nagyobb tisztán márga göröngyöket is lehet látni mind a laza, mind a szilárd fövénykőzetekben. Sok fövénygönb tartalmaz közepében ilyen márga tömeget, mely körül a márgával vegyes fövényszemerkék szivár vizek segélye által mozgóvá tétetvén, az említett vonzerö hatályánál fogva csoportosultak össze. Azonban számos fövénygömb nem tartalmaz központjában ilyen márga-magvat; ez esetben az összecsoportosulás [concretio] csak úgy magyarázható meg, hogy az emlitett szivár vizekben feloldva levő meszes anyagok [miután az oldó szer telitve volt], örömest váltak ki és rakodtak le a laza homok közt már meglevő meszes [márga] vonzo-pontok körül, mely csoportosulási törekvésökben magukkal ragadták az útjokban levő fövényszemerkéket is. Ha ily úton bárcsak borsószem nagyságu gömböcske keletkezett is, már magvát képezhette, tehát nucleus gyanánt szolgálhatott a tovább fejlődő és ily úton növekedő concretióknak. E physikai törvényből lehet kimagyarázni a fövénykőzetekben gyakran előforduló sinor vagy kolbász alaku concretiókat is. Ezekben a vonzerő nem egyes pont, hanem számos egymás mellé sorozott pontok — tehát vonal alakjában működött. Ha a buvár a hely szinén észleli a fövény-képletet, felette érdekes jelenségek tünnek elébe; ugyanis az egész házsongárdi és feleki Szarmáth-telep legalsó rétege nagyon szilárd fövénykő fekvényekből áll, idegenszerü kisebb-nagyobb márga zárványokkal, és itt-amott megszenesült növénymaradványok nyomaival. E szabályosan réteges fövény-zátonyokon nagy laza homokrakodványok terülnek el, hol finom, hol durva szemerkékkel. Ezen laza homokban képződnek a már emlitett fövénygömbök a légkörből lecsapódott szivár vizek segélyével. Serét nagyságtól kezdve egész ölnyi átmérővel biró óriás gömbökig fokozatosan lehet találni e kerek köveket, melyek nem mindig gömb vagy golyó, hanem néha köröund vagy petend [ellipsoid] vagy éppen laposra nyomott hengerded alakuak is. Gyakran a gömbök is összecsoportosultan

jelennek meg; vannak kettős, hármas és négyes ikrek is; sőt a golyók a köröndd, lapos és hengerded alakuakkal is egyesülnek, s ily úton a legbonyolultabb s bizarabb alakzatokat állitják elö. Az ily összekúszált s bonyolodott idomzatok, valamint az ikrek eredete sem más, mint a fölebb tárgyaltaké, csakhogy itt az egyes vonzópontok közel állván egymáshoz, gátolják a gömbök szabályos fejlödését, és növekedésök idejében egymáshoz ragadnak; vagy a vonzási erő több irányból jövén, ferde alakokban nőnek, vagy bonyolultan csoportosulnak össze. Az az eset is fordul elé, hogy a szilárd fövénykő-réteg lapjára félgömb alaku dudorodások keletkeznek, melyek folytonos növekedés által végre nagy fél golyókat állitnak elő. Világos innen, hogy ez esetben a vonz-pont a szilárd fövénykő-lapnak felszinén volt, s csak félkörben terjedhetett ki müködése. Végre megtörténik, hogy az egész laza fövényhalmazatot néhol vasoldat által szinezett vékony lemez alaku rétegek szelik át. Ha a gömbképződés történetesen ily helyeken kezdődik, önként következik, hogy a kifejlett golyókat is ily szines sávok övezik, melyek a körültek fekvö laza fövény sávjaival ugyanazon színtben — horizon — vannak. E jelenség is dönthetetlen bizonyságául szolgál a gömbkövek concretio utjáni eredetének. Hogy Házsongárd valaha egy lett volna a Felekkel, és később csúszott vagy suvadt volna le onnan, minden alap nélküli hozzávetés. Az emlitett fövénygömbök mindkét helyen jelenléte nem bizonyitja azt. Ugyanis azok határunk más részeiben is előfordulnak, sőt Erdély halmos belterületének több helyein kimútathatók.

A Miocen-képletet határunkon a *fél sós telepek* rekesztik be, és csak is Békás nevü dülőre szoritkoznak. Emlitettük feljebb, hogy határunk északi felében rejlő kősó-képlet a Békás alsó színtjére is kiterjed. Ez állitásunkat megerősiti azon körülmény, hogy a helyi szivár vizek a márgás rétegek közé gipszszel vegyült kősó lemezeket raknak le. Lehet, hogy a kősó-telepet kisérni szokott tuffos közeteket is fellelhetni mélyebb színtekben; azonban a felsőbb rakodványokat azon fél sós telepek képezik, melyeket jelenleg csak közet-rajzi szempontból áll hatalmunkban megitélni, mivel eddigelé egy *Pecten*-faj és egy kis hal lenyomatán kivül egyetlen kövület sem ismeretes előttünk e helyről. Leginkább el vannak a fakó és kékes márgák terjedve, melyek némely fekvényekben nagyon szilárdak; a hal-lenyomatok is ilyes rétegek közé vannak zárva. Az

itteni közetek közül legnevezetesebbek: *a bitumenes gipsz márgák*, melyek szenesült növény-maradványokat is tartalmaznak; ily esetben e zárványokat közvetetlenül vékony gipsz-réteg kérgezi, melyet a szerves növényi test választott ki a márgából. Ilyen közetben rejlett a Pecten-kagyló-töredék lenyomata is. A bitumenes gipszmárga néha apró éles szögletü kovag-törmelékekkel van telitve, mi által nagy szilárdságot nyer. Jönek *szemcsés gipszmárgák* is elé, az az olyan közetek, melyek apró gipsz-szemerekből állanak márgás kötem által összeragasztva. Néha a gipsz-szemereken tisztán kivehetők a jegecz-oldatok; ilyenkor az egész közet gombostő-fok nagyságu gipsz-jegeczekből áll márgás kötemmel és fövénykő küllemmel bir. Nevezetes még e gipsz-márgák azon változványa is, midőn a gipsz-szemerek nagyobbodni kezdenek, s a közet görgyület alakuvá válik. Ezeknél észlelhető a rostos gipszbe való átmenet. Az elősorolt gipszes közetek kősóval vannak vegyülve, mit nyelvünk érintésével is rögtön észre lehet venni.

Könnyen megeshetik, hogy későbbi nyomozások után ki fog derülni, hogy a békási képződmények a tulajdonképeni kősó-telepek kiegészitői. Jellemzők e telepre nézve a 2—7 vonal vastagságu rostos gipsz-fekvények, melyek az agyagos, márgás és szemcsés gipsz rétegekkel több izben váltakoznak; vannak egy láb vastag fekvények is. Minthogy e telepekben nagyon gyakoriak szoktak a vasas és agyagos concretiók lenni, különösen az úgynevezett *solyomkövek* [Adlerstein]. Megemlitendőnek tartom, hogy Házsongárdnak termő-föld alatti fövény-burkolatában is meglehetős mennyiségben jönek elé e tojásdad alaku vasas concretiók. A solyomkövek barna vaskőből [Limonit] állanak; alakjok hosszu tojásdad, vagy éppen köröndös [ellypsoid] és belől mindig üresek. Az ilynemü concretióknál a feljebb tárgyalt vonzerő megforditott irányban működött t. i. a központból a kerület [peripheria] felé; ezért üresek belől a solyomkövek. A Házsongárdban még agyagból is alakulnak ilyen solyomkövekhez hasonló belüreges concretiók.

D) PLIOCEN-KÉPLET.

A harmad-korszak legfelsőbb — legújabb — telepei s rakodványai, hol édes vízi, hol tengeri ülepedésekből állanak, fövényes, agyagos és márgás képződményekkel. Ez legszebben ki van fejlődve

Felső-Olaszországban az Appenninek lejtőin, hol rétegeinek öszlete néhol 2000 láb magasságra is rug. Ezt hazánkban is több helyütt láthatni; például: a kolozsvári határon elég nagy területet foglal el, csakhogy mindenütt újabb képződmények által van boritva; de minthogy e burok nem igen vastag, a mélyebb pincze- vagy kútásások alkalmával elérhető. Csak egy helyet ismerünk, hol a Pliocen-képződmények napvilágra vannak tárva, s ez a monostori határban folyó pap-patak, melynek partjában az úgynevezett csorgónál szabadon van. Kolozsváratt és Monostoron bármelyik telek birtokosa vehette észre, hogy kút-ásatás alkalmával ha a felső termő-földet. és az alatta fekvő kavics-réteget áttörték, egy kékes szürke szinü márga-fekvény tünt elé, hol kevesebb, hol több agyagtartalommal. csillám-lemezekkel, és itt-amott tengeri kövületek zárványaival. Ezen kékes szürke agyagos márga-réteg az itteni Pliocen-tergerszemből ülepedett le, melynek terjedelme, csak völgyünk aljára szoritkozott, és csekély mélységgel birhatott, mivel jellemző rakodványait sem a lejtők oldalain, sem a halmok tetőzetén észlelni nem lehet. Hogy e telep tengervízi képződmény volt, bizonyitják azon csigák, kagylók és habarczok maradványai, melyek több helyt történt ásatások alkalmával, de különösen az emlitett Pap-patak csorgójánál levő omlatagnál kerültek e csillámos márga-rétegből napfényre. A legnevezetesebb kövületek az Ostrea, Pecten, Mytilus, Nucula, Pectunculus és a Venus-nemből valók; ezeken kivül még *moh-állatok* [Bryozoa] is jőnek elé.

Igen érdekes körülmény még az is, hogy a Pap-patak csorgójánál e képlet alatt mind az Oligocen-, mind a nummulit-korszakbeli kövületek találhatók; például: Neithea Gigas, Pectunculus Fichteli, [Desh.] Nummulites mammillata, [d'Arch.] és Nummulite. Leymerici. [d'Arch.] Ennek következtében szinte hihető, hogy a kékes márga réteg is ezekhez sorolandó.

Végre *a negyed al-korszaki telepekről vagy az ember uralmi korszakáról* [Anthropozoische Periode] kell szólnunk.

Ezen nevezet alatt mind azon képződményeket értjük a geologiában, melyek a harmad-korszak befejezte után keletkeztek. Ezeket két csoportra szokták osztani, u. m. özönvízi és áradmányi — diluvialis és alluvialis — csoportra.

Az özönvíz-telepek [Diluvialis formatio] a pliocen- és jelenkori telepek között rakodtak le, és hazánkban hol emelvényeket [Ter-

rasse], hol halmokat képeznek, néha pedig az idősebb képződmények burokjait alkotják. Az özönvíz-telepek közvetlenül a történelmi korszakot előzték meg, és többnyire laza, porhanyós ásványi anyagokból állanak, melyeket egy általános és nagyszerű édesvízi áradat hozott létre. Azon lerakodványok közül, melyek hazánkban e korszakot jellemzik, legnevezetesebbek a *kavics-telepek* és a *válag* [Löss]. Az első alatt értjük egész halmazát mind azon különnemű köveknek, melyek hosszas hömpölygés következtében kerekdedek lettek és most minden ragasz nélkül telepenként egymás mellett hevernek. Ezen hömpölyők völgyeink szélein vagy hegyeink lejtőin kavicsos emelvényeket [Schotter-Terrasse] vagy párkány-síkokat képeznek. Válag [Löss] nevezet alatt pedig értjük mindazon rakodmányokat, melyek agyag, mész és fínom fövény-vegyitékből állanak s gyakran barna vas-málladékot is tartalmaznak. Az ilyes közetek földes kinézésűek, könnyen szét dörzsölhetők, és sárga vagy sárgás barna szinűek. A válag-telepeket azonban néha tiszta *agyag, tályag* [Lehm], *omlék* [Frus], *törmelék* [Detritus] és durva fövény-rétegek is kisérik, s mind az özönvíz-csoporthoz tartoznak. Ide sorolandók még aranymosó, torlott hegységeink is [Seifengebirge]. Ezen özönviz-telepek rendesen csak mint térek s völgyek töltvényei jelennek meg ugyan, de néha nagy magaslatokon is mútatkoznak; képződményeik vastagsága nehány lábnyitól kezdve több száz lábig terjed.

Az özönvíz-telepekben találtató szerves lények maradványai közül legjellemzőbbek a kihalt emlős állatokéi, melyeknek több fajai találtattak már hazánkban. Ezek között első helyen áll az *ős-éléfánt* [Elephas primigenius], melyet közönségesen Mammuthnak is hívnak. E kihalt állat nagy csordákban lakta hazánkat, mert alig van olyan özönvízi képlet nálunk, melyben az ős-éléfántnak maradványaira ne akadtak volna. Leggyakoriabbak az agyarok, alsó zápfogak és lábszár-csontok, mig a koponyák nagyon ritkák. Találtattak még hazánk özönvízi telepeiben a *kúpfog* [Mastodon maximus] a forrói határon, az *ős-szarvorru* [Rhinoceros tichorhinus] Póka-Keresztúron; az *óriási ős-gim* [Cervus giganteus] Oroszfalunál Bethlen mellett; ezen kivül számos kihalt *ős-szarvas* faj; továbbá az *ős-ökör* és *ős-ló* [Bos taurus fossilis, et Equus caballus fossilis]. Végre a homoród-almási, oncsáczai s más barlangokban az *ős-medve* [Ursus spelaeus] csontvázai. De legnevezetesebb lelet történt 1865. nyarán az alvinczi vas-úti vágásnál, hol e geologiai történet-rész

irója maga egy mammuth agyart egy kőből készült baltával együtt talált az özönvízi telepben. Tehát nincs kétség arról, hogy az emberfaj hazánkban is együtt élt az özönvíz előtti már kihalt állatokkal.

Kolozsvár határán az özönvízi telepek is képviselve vannak. s e város lakói csak örvendhetnek e képlet terjedelmének, mivel határuk legtermékenyebb része özönvízi emelvényeken fekszik. Ha a geologus Szász-Fenes felől Kolozsvárra sétál, a falun innen a völgy déli oldalán rögtön észreveszi az özöni párkánysík kezdetét, mely némely helyeken a lejtők oldalaira meglehetős magasságra emelkedvén, kevés megszakadással, a völgy déli részén egész Puszta-Sz. Miklósig terjed. A Kolozsmonostor közelében levő dombokon átvonuló ország-út az özönvízi telepek kavics-emelvényeibe van bevágva, hol e képlet vastagságát jól észrevehetni. Kolozsmonostorhoz közeledvén, láthatjuk, hogy az özönvízi emelvény annyira kezd terjedelmében növekedni, hogy magát a Szamos-völgyet is jóval keskenyebbre szorítja. Ily emelvényre épült Kolozsmonostor, kálváriájával együtt; ilyenen terül el az egész Muzeum-kert szomszédos nyúgati s keleti telkeivel a felső szénutczáig. Itt már — legalább szinleg — megszakadni látszik; de lejebb a Györgyfalvára vivő út irányában ismét napvilágra tárul s megalkotván a Köves padot, Eperjes terét és a Város tója s Kölesföld közti emelvényt, [melybe a Beszterczére vivő út van vágva], Nagy Szopor nevü dülő lejtőjén vonul tovább keletnek s hihető, hogy a Nádas melletti két oldal is ilyen párkánysíkon lejt alá.

Azon kőzetek görgetegei. melyek határunkon az özönvízi telepek kavics-emelvényeiben összelhalmazódtak, mind a Vlegyásza hegycsoportozata környezetéből valók, s a nyúgati havasoknak ezen részét alkotó szirteiről hengeredtek össze, hogy az akkori vizek segélyével határunkra hömpölyögvén alá, a fenntárgyalt köves párkánysíkokat alkothassák. Ha e hömölyöket apróra vizsgáljuk, könnyen ráismerünk eredeti lel-helyökre; ugyanis a jegeczes tömeg- és palás kőzetek közül: a *gránit, gnaisz* és *csillámpala* számos változványaival, valamint a roham- és telep-kőzetek közül: a *porphyrok* és *trachytok* különbnél különb válfajaikkal, továbbá a mészkőzetek és *Verrucano* nevü vörös görgyületek mind az említett szirtöszletből vándoroltak hozzánk. Ezen görgetegekből alakult emelvényekre rakodott később, de csakugyan e korszakban az agyag, mész és fövény-keverékből álló, úgynevezett *válag* [Löss],

mely minden talajok között legtermékenyebb s kevés kivétellel határunkon is a legjobb földeket alkotta.

Eredetileg a válag egy iszap-képződmény volt, mely a legkülönb nemű kőzetek málladékából képződött s a hegyek lejtőire vagy zugaiba, hossz- és haránt völgyekbe ülepedett le. A *vályog* [Lehm], agyagból és fövényből áll, tehát abban különbözik a válagtól [Löss], hogy nem tartalmaz meszet, tehát nem pezseg, mint amaz, ha savanynyal hozzuk érintkezésbe. A határunkon elé forduló és a téglavetök s fazakasok által használni szokott tisztább vagy vegyültebb agyagok és vályogok mind özönvízi képződmények. Ilyen főként az *Agyag-domb* a felső szén-utcza tetején; a Borjumál töve és a Kajántó völgye; továbbá a város-tói, téglamelléki és flistiki tégla-vető helyek. Habár e három utolsó, áradmányi [alluvialis] területen van másodszor leülepedve, de eredeti lel-helyök kétségkivül az özönvízi telepekben volt, s csak az újabb időkben rakodtak le a nevezett határ-részekbe. Az agyag-dombi képződmény még azért is érdekes, hogy tele van mészmálladékot tartalmazó erekkel és az egészet meglehetős terjedelmű válag-képlet tetőzi.

Az özönvízi telepeket jellemző *szerves lények* közül a kolozsmonostori párkány-síkon találtatott az ős-szarv-orrunak [Rhinoceros tichorhinus] egy zápfoga, mely leghátulsó volt az alsó jobb oldali állkapczában, s hasonlólag az ős-tuloknak is [Bos primigenius] egy foga; mindkettő látható Muzéumunkban. Ezeken kivül a bécsi geologusok Erdélyt tárgyazó munkájokban Kolozsvár mellett a Szamos völgyéből került Mammuth csontmaradványokról is emlékeznek, de a tulajdonképeni lel-hely nincs kijelölve. Végre az agyag-dombi válagban [Löss] a következő részint élő, részint végképp kihalt csigák fordulnak elé : Helix hispida, [L.] Helix diluvii, [Br.], Succinea oblonga [Drap.], Pupa muscorum [Drap.] és Bulimus tridens. [Pfeif.]

Meg kell emlitnünk, hogy az özönvíz vagy *Diluvium*-szó nem igen alkalmas kifejezés az emlitett képletre, mert könnyen vezethet oly nézetre, mely a tudomány mostani állásával megférhetlen; ugyanis az özönvízi telepek koránt sem szüleményei azon nagy özönvíznek, mely a Szent Irás állitása szerént földünkre rohant, hanem a régibb közeteknek évezredek óta tartó s bár lassan de folytonosan haladó szétrombolásának és elmállásának egyszerű eredménye.

Az áradmányi telepek [alluvialis formatio] alatt azon rakod-

ványokat értjük, melyeknek eredete a történelmi korszakot feljül nem múlja és képződésök jelenleg is folytonosan tart. A figyelmezőnek azonnal feltűnik, hogy közet-képződmények jelenben szemünk láttára is a legkülönbözőbb úton és módon történnek. Az esővíz a hegyekről a kőzetek törmelékeit és földek mállamait a völgyi patakokba hordja, ezek pedig a folyókba viszik, hogy legalább egy részét valahol lerakhassák. A folyamok néhol partmosásokat okoznak, hogy ez omladékokból egyebütt új talajt képezzenek; tehát kicsinben azt eszközlik, mit a tenger hullámai nagyban; következőleg földünk felülete habár lassu, de folytonos átalakitásnak van kitéve. A kőzetek hol mechanikai uton képződnek, például : a folyók torkolatainál vagy a tenger partja mellett levő fövényrakodványoknál, hol vegyészeti módon, például : a különnemű forrás-vizekből lecsapolódni szokott ülepedéseknél. Azonban van még egy harmadik neme is a kőzetképződésnek : a *tőzeg-* [Torf] *telepek* és *koráll-szigetek* képződése : amazt a növényi, ezt pedig egy állati élet hozta létre.

Hazánkban e jelenkori képződményekhez vagyis az alluviumhoz soroljuk mind azon völgyi síkokat, melyek csak néhány lábbal emelkednek folyamaink tükre fölibe. Ezek rakodványai rendesen víz-szintesen terülnek el, és iszapból, fövényből, kavicsból és hömpölyökből állanak, melyek nagyobbára termő- vagy televény-földdel [Damm-Erde] vannak boritva. A televény-föld a legkülönbfélébb kőzetek széttöredezése folytán eredett részecskék elmállásából származott, melyhez még az elkorhadt szerves testek, tehát állatok és növények málladéka is, a korhany — *Humus* — társult.

Kolozsvár határán az alluviumhoz vagy mostankori telepekhez számitjuk a Szamos és Nádas völgyében a két folyam parti képződményeit, melyek víz-szintesen terülnek el, és kavicsból, homokból, iszapból és televényes rakodványokból alakultak. Továbbá ide sorolandók a legújabb-kori édes-vízi mészkövek, az úgynevezett mész-szivagok [Kalk-Tuff], melyek meszet tartalmazó forrásokból rakodnak le. Ugyanis a szivár vizek ha meszes kőzetek mellett vonulnak el, kisebb-nagyobb mennyiségü szénsavas mész-éleget oldanak fel, melyet egyebütt ismét leraknak mész-tuff alakjában. Ezen ülepedések vagy mint külön álló rakodványok, vagy mint más kőzetek kérgei tünnek elé. Minthogy határunkon a már tárgyalt nummulit-képlethez tartozó kőzetek nagy mész-tartalmuak,

világos, hogy ilyen mészkérgezések [incrustatio] gyakran fordulnak elé. Legjelentékenyebbek az itteni kőbányákban levők. Különösön a bácsi kőbányában oly nagy mérvben történik e mész-szivag lerakodás, hogy az ottani üregekben mint önálló kőzet mútatkozik. Söt még szépen kifejlett mész-csepegéseket vagy úgynevezett kőcsapokat [Stalactit] is lehet ottan észlelni. Megjegyzendő azonban, hogy nem minden mészvirágot lehet jelenkori képződménynek tekinteni, mert a szivár vizek a hajdankorban is hasonlóan működtek, s különösön a diluvialis korszakbeliek oly szoros összefüggésben állanak a mostan képződtekkel, hogy e két korbeli képződmény között éles határvonalat húzni teljes lehetetlenség. Nem csak köveken de szerves maradványokon is történnek a jelen korban ilyszerű mészkérgezések. A monostori erdőkből lefolyó csermelyekben, különösen a Pap-patak árkában a legszebb ilyszerű kérgezéseket lehet különnemű maradványokon találni, melyek a közbe vegyült vastartalom miatt hol sötétbarna, hol rozsda szinre vannak festve.

Igazság szerént az egész száraz földnek, tehát egész határunknak is legfelső vékony kérgét a mostankori képződményekhez kellene sorolni, mivel az atmosphaeriliák romboló hatása most is mindenütt folytonosan működik és változtat; de meg kell gondolnunk, hogy például a homokot vagy szirteket boritó felső málladékok csak újabb átalakulás, nem pedig lerakodás által származtak, tehát az új-kori képződmények nevezete alatt inkább csak máshonnan összehordott rakodványokat kell értenünk. Azonban ha a helyi átalakulások nagy mérvben létesülnek, például a tőzeg-[Torf] képződéseknél, akkor ezek is ide sorolandók.

Tőzeg nevezet alatt oly anyagot értünk, mely részint félig szenesedett, tehát a barna kőszénhez közel álló, részint félig mállott, részint pedig egészen földdé korhadt növényrészek keverékéből áll. Ezen alkat-részek sajátságos modorban vannak összeszövődve s tömörülve, mi által a tőzegnek egy összetartó [compact] földes vagy nemezes [filzig] alkata lesz. A tőzegképződés a legújabb idők szüleménye, most is folytonosan tart, és álló vizek fenekén történik. Anyagul szolgál azon számos virágos vagy virágtalan vízi és mocsári növény, melyek évenként elhalván, s fenékre szállván, korhadásba mennek át. Világos, hogy mind a növényfajoknak, mind az időszaknak, melyekből és mely alatt az átalakulás képződött, nagy befolyása van a tőzeg küllemére s tulajdonságára. Ezért

különböző neveken jelzik azokat. Hazánkban leginkább a hanga-, moh-, réti és földes tőzeg van elterjedve; a két első havasainkon, a két utóbbi inkább alanti vidékeinken. Különösön a mezőség meglehetős terjedelmü tőzeg-telepeket tartalmaz tavai környezetében. Határunkon mind azon helyek, melyek húzamos ideig szolgáltak álló-vizek gyülhelyéül és mocsárt kedvelő növények tanyájául, rejtenek talajukban kisebb-nagyobb mértékben tőzeggé átalakult növény-maradványokat, de e telepecskéket alig lehetne szokott használatra alkalmazni, mivel igen sok iszappal s földes részekkel vannak vegyülve, mint ez a város-tói sánczásások körül elég jól észlelhető. Lehet azonban, hogy mélyebb színtekben tisztább tőzeg is fordul elé e helyen.

Az alluvialis telepekbe zárt szerves lények maradványai a még élő fajokhoz tartoznak és valódi kövületeknek nem is tekinthetők, mivel az újabbkori kőzet-rakodványok sokkal lazábbak és az idő is sokkal rövidebb volt, hogysem azoknak megkövesülését eszközőlhették volna. Ilyszerü szerves maradványokat leggyakrabban a mész-szivagok és tőzeg-képletek zárnak magukban. A bácsi s monostori kőbányáknál valamint más helyi szivár vizeknél alakult mészvirágokban sokszor lehet növénylevelekre vagy szár- és ágrészekre akadni; a csigák közül pedig a jelenkori Helix obvia és Helix instabilis nevü fajok találhatók incrustálva; sőt az is megtörténik különösön a bácsi kőbányáknál, hogy a mostani mész-ülepedések a régibb korszakokhoz tartozó s már egészen kövült csigákat is bekérgezik állományukkal, mi által a szakavatatlant könnyen tévedésbe, zavarba hozzák.

A város-tói tőzeges képződmények növény-maradványokon kivül csigákat és kagylókat is rejtenek magukban, melyek a mostanság is élő Unio, Paludina, Limnaeus és Planorbis fajaiból valók.

Ennyi kezdet gyanánt elég. Az észszerü folytatás a tévedéseket kiigazitandja. A nyájas olvasó fáradjon el erdélyi Muzeumunk geologiai termébe; ott három osztályu szekrényben megláthatja mind azokat a kőzeteket és kövületeket, melyek e dolgozat alapjául szolgáltak, éppen azon geologiai korszakok szerént rendezve, a mint azok itt elé sorolva vannak.

KOLOZSVÁR

ALAPITÁSA S EGYETEMES FEJLŐDÉSE

TÖRTÉNETE.

Első Rész.

ŐS KOR.

I. FEJEZET.

Agathyrz korszak.

— Kr. e. 513—335. —

Azon földterületről, melynek mai neve Erdély, valamint lakóinak e korszak alatti mivoltáról és történeteiről a legélénkebb tudnivágyással párosult bármely kiterjedt nyomozás sem képes — azon kivül, hogy itt laktak — a történetirodalomban semmi teljesen bizonyost találni. Mind az, a mit és a minő alakban az ó görög és római, a középkori byzánti és latin történet- és földrajzirók nép- és világismerete a földirat- és időszámitástan fejletlenségével párosulva, fenntartani e tekintetben képes volt, csak egyenként álló homályos és elmosódott rajzvonások és történet-töredékek, melyek némelyike az azóta tett fölfedezések eredményeinek, más része az időszámitás és földirat, nagy része a biráló történetirás kivánalmainak nem felel meg, melyekből tehát a valót kikeresni s egészszé alkotni nem lehetvén: kénytelen iró és olvasó, valószinüvel, töredékekkel — amaz őskor így is érdekes maradványaival — megelégedni.

Ha ez Erdélyre vonatkozólag így van, nem lehet másként annak ama kis részére nézve is, melyet ‚*Kolozsvár*'-nak nevezünk, melynek földirati fekvése, s évezredes romokon nyúgodt ős épitkezéseinek gyér maradványai, a szintén elenyészve volt, de kutatások következtében újonnan feltárult romok és emlékek azt mútatják, hogy e szikláktól átölelt országnak napnyúgotról, kivált a rómaiak óta mindig, minden népek idejében védelmi pontúl e hely szolgált;

mindazáltal hogy mi volt ott ezelőtt kétezer s nehány száz évvel: szabad polgári alkotmányu néptelep vagy katonai tábortanya és erőditmény? melyik időben, minő történeti nemzetiség, meddig lakta, s mely évben és hogy vesztette el? határozottan megmondani akarni lehet, kivánni is igen, teljesítni nem. Az embernem fajai a föld különböző pontjain századokig sőt évezredekig léteztek, mielőtt népcsaládokká, ezek rendezett társadalmakká, országokká vagy politikai államtömbökké alakultak; gyakran új századok sőt ezredek teltek el, míg életök az emberiség közéletével és polgárosodásával egybe fonódván, annak külön folyam-ágát, viszontagságaikat a világtörténet köztengerfolyama önmagába fölvette. Sőt sok népnek, mely önálló létet kivívni, vagy sorsát önálló mivelt népekével, mindenik érdekét biztosító és fejlesztő módon egybekötni nem tudta, tetteivel és alkotásaival az emberiség fejlődésére és nemesítésére nem folyhatott be, a történelem alig emliti nevét, s egykor azt is elfelejti, mint nem érdemest arra, hogy e tudomány szép és nagy emlékekkel rakott tárházában értéktelen lomként helyet foglaljon.

Valóban mint egykor e földrészt ős erdőségek árnya: úgy borítja az agathyrz nép itt lakását a történetirás előtti korszakok sötéte. Herodotus — a történetirás ős atyja — a ki Kr. e. a 404-ik évben született, leirván Darius Hystaspes persa királynak az európai skythák ellen, ugyan Kr. e. 513-ban, az Ister — *Duna* — közelében viselt hadjáratát, azt jegyezte fel, hogy a mint ő a thrákokat meghóditván, indulófélben volt a skythák ellen, az együtt szövetségben élő s szomszédos skytha néptörzsek — *tribus* — között voltak a tőle fenntartott őskori monda szerént, a Borysthenes — *Dnieper*, *Danapris* — Pontus Euxinus — *Fekete tenger* — és a Moeotis-tó közt fekvő Hyläa-ból[1]) azon tájra költözött agathyrzek is, a kiknek királyát amazok a közös ellenállás iránt tartott hadi tanácsba, illetőleg segitségül hivták, de foganat nélkül. ‚Mi — mondának azok — a persákat soha sem bántalmaztuk, most sem akarunk elsők lenni a támadásban; ha ők országunkba jönek s

[1]) Atlas Antiquus. Delineavit Dr. C. de *Spruner* XXVII. Tabulas coloribus illustratas et alias LXIV. Tabellas in margines illarum inclusas continens. Editio secunda. Gothae, sumtibus Justi Perthes. Anno MDCCCLV. I. és IX-dik tábla. Összevetendő: *Herodoti* Halicarnassei Historiarum Libri IX. sat. Industria Jacobi Gronovii sat. Lugduni Batavorum sat. 1715. Fol. Lib. IV. 228. l. 18. 19. szakaszocskáival.

minket megtámadnak, nem tűrjük el; mig ez nem történik, honunkban maradunk, nem hiszszük, hogy ellenünk jöjjenek.'[1]) Ez elhatározásukat később hadi követők által Dariusnak tudtára adván, egyszersmind országuk határait fegyveresen elállották. A fegyveres tiltakozásnak kivánt eredménye lett. Darius a szomszédságukban élt népeket északra-keletre lakhelyökből mind felzaklatta. Az agathyrzek békében maradtak hegyeik között. [2]) Ugyan e történetiró Darius hadútja irányáról, az agathyrz népről és skytha rokonaikról nehány érdekes földirati és népismei adatot is hagyott fenn. ‚Darius — úgymond — az Isteren átkelvén, torkolatától, hol két ágra szakad, két napi távolságra útazott a skythák és agathyrzek hazája felé északnyúgotra. A skythák földéről — mondja tovább — öt víz foly az Isterbe, melyek közül első s legészakibb az, melynek neve a skytáknál Porata, a görögöknél Pyreton — ma *Pruth* — második Araros — ma *Szeret* —, harmadik Naparis — *Jalomnicza* —, negyedik Ordessos — *Ardsis* —, a legnyúgotibb a Tiarantos[3]). Ptolemaeusnál : Aluta, a Peutinger tábláiban : Alutus — *Olt* ; — az agathyrzek országán át egy, Máris nevü víz[4]) foly az Isterbe[5]) ; azután megjegyzi, hogy a skythák földe lapályos és mezőségi természetü, az agathyrzeké köves; ezek férfiai bőségszeretők, többnyire aranyat viselnek ; a skythák szokásai közül nevezetes a vérrelvaló szövetségkötés, kik karjaikból a borba vért eresztvén, abban a tőrt, nyilat, bárdot, parittyát megmártják, azután imádkoznak s úgy iszszák ki a szövetség-poharat kicsinye-nagyja egyiránt'[6]).

Ennyi az, a mit 'Herodotus e két rokon néptörzsről följegyzett; pedig róla tudva van, ‚hogy bőven ir, sokat útazott, a mit irt,

[1]) *Herodoti* Lib. IV. 259. l. 119. szakasz.

[2]) Ugyanott 261. l. 125 szakasz.

[3]) Dr. C. de *Spruner*, Atlas Antiquus sat. Látható a II-ik táblán ily czim alatt : Orbis Terrarum notus usque ad Alexandri Magni tempora. Megnézendő a III. tábla is, melynek felirata ez : Regnum Alexandri. Öszszevetendő Herod. Lib. IV. 237. l. 48. szakasz.

[4]) Herod. sat. L. IV. 237. l. 49. szakasz.

[5]) Atlas Antiquus sat. III. tábla.

[6]) *Herodot.* sat. Lib. IV. 243. l. Egyéb, itt felhozottak a IV. könyv, 9. 18. 19. 23. 48. 49. 70. 104. és 125. szakaszocskáiból vannak véve, egybevetve a Gr. Kemény és kivált Schuller J. Károly — alább kijelölendő értekezésével.

többnyire látta vagy tudós emberektől hallotta, s abban, hogy igazat irjon, akarata nem, csak olykor mesésségre való hajlama, olykor az elbeszélt idők távolsága gátolta'[1]); de arról nem tesz emlitést: mi volt polgári vagy katonai szerkezetök, mily nyelvet beszéltek, maradtak-e fenn emlékeik[2]). A Homerus idejéből — Kr. e. 900 évről — úgy a Hecataeus koráról — Kr. e. 500 évről — készült földrajzon egyik nép sincs följegyezve; ellenben a Herodotus' korabeli — Kr. e. 400 év körüli — emliti; a Nagy Sándor koráig

[1]) *Thucydidis* de Bello Peloponnesiaco Libri octo, Christoph. Fried. Ferd. Haacke. Lipsiae MDCCCXXXI. De Thucydidis vita et Libris XI. l.

A skythák őskori történetéről sok újat, érdekest és ránk nézve tanuságost olvash tni ily czímü jeles munkában: A Jász-Kúnok Története. Irta *Gyárfás István,* I. kötet 1—87. ll.

[2]) A Persiában talált ékiratok skytha szövegéből — így ir egy kitünő tudósunk — a legeldöntőbb nyelvemlékeket fedezték föl a turáni és árja nyelvet beszélő népek eredetéről. Müller Miksa, Bunsen, Oppert és Norris tudós utazók és nyelvészek legújabb időbeli nyomozódásai és fölfedezései összevetett birálatából a skythák nyelvének az ugorokéval, Norris szerént, a magyar és osztják, wolgai finn és ugro-tatár nyelvekkel rokonságát, és azt, hogy ezek az ékiratok nyelvét beszélték, teljesen bebizonyithatni. *Csengeri Antal.* Történelmi Tanulmányok, 1870. I. k. 194. l. Ugyanez irónk részletesen is eléadja a fenebb emlitett tudósok ide vonatkozó nézeteit. *Lathan,* Anglia jeles etymologja szerént a skythák legnagyobb része a turk családhoz tartozott. Történ. Tanulm. I. k. 181 l. *Rawlinson* azt irja, hogy a nomád turk törzsek physikai sajátságai leginkább közelitnek a régi skytha typushoz. *Ugyan ott,* I. köt. 181. l. D' Omalius D' Halloy a turkokkal együvé sorozza a finneket és magyarokat, mint a régi skythák maradékait. *Ugyan ott,* I. k. 182. l. Csengeri ezeket nem tartja eldöntőknek, s ezért tovább megy idézeteiben. Azon néptörzsek, — irja Rawlinson után — melyek az ékiratok nyelvét beszélték, ugyanazon nép vagy legalább is igen közel rokonok voltak a tulajdonképeni Skythia lakóival. *Ugyan ott,* 195 l. Oppert pedig így ir: a méd-skytha nyelv grammatikai formái minden tekintetben hasonlók mindenek előtt a magyar, aztán a turk, mongol, finn nyelvekkel. *Ugyan ott,* 196 l. Ezután Norris nyomán indulva előszámlálja Csengeri azon skytha szókat, melyek jelentése ugyanazon értelmü magyar szavainkkal egyezik, s végeredményül így nyilatkozik : ‚A nyelvészeti vizsgálatok eredményeiből annyi bizonyos, hogy az ékiratok szerént azon ős nép, melynek az emberiség, történelmi tudomásunk szerént legrégibb miveltségét, legelső irásrendszerét köszöni — a mint a tudomány ma áll — az altaji népcsalád azon ágához sorozandó, melyhez nyelvénél fogva nemzetünk is tartozik.' *Ugyan ott,* 199. l. Gyárfás István azt irja, hogy az elől emlitett tudósok skytha pénzeket is fedeztek föl. *Gyárfás István,* A Jász-Kúnok Története I. k. 23. l.

ismert világrészről készitett földrajzban az agathyrzek határozottan a mai Erdélybe vannak helyezve[1]).

Az első forrásu, őskori adatok e hiányát az újabb időbeli történetnyomozók a nyelvek történeteinek és alkatának nyomozóival kezetfogva az újonnan felfödözött ékiratok irásjegyei és tartalma tanulmányozásával és az újabb időben nagy előhaladást tett egybehasonlitó nyelvészet kutatásainak eredményeivel igyekeznek pótolni. Schuller J. Károly a Herodotus földrajzi tévedéseit, ismereteinek e tekintetben hiányos voltával mentegeti[2]), gr. Kemény József kiegésziti és megigazitja[3]), Heeren a botlások daczára oly bizonyosnak tartja az agathyrzeknek Erdélyben lakását, hogy a többi európai népek lakhelyének földrajzi meghatározásában kiindulási pontúl ezt választotta.[4]) Származás és nyelv tekintetében Schuller az agathyrzeket a kelta törzshöz számitja, gr. Kemény a Herodotus leirása alapján őket tartja a legigazibb skythá knak. Horváth István, Fejér György, Csengery Antal, Gyárfás István és több magyar történet-nyomozók pedig eredetre nézve a skytha-hún eredetü magyarokkal, nyelv tekintetében az ural-altaji nyelv-családhoz tartozó kazarokkal, meg mások a skytha nyelvet átalában az ujgor és a turk — régi — és a ma is fenn levő osztják, wolgai-finn és ugrotatár nyelvekkel rokonnak állitják, s én e nézetet támogató érvek alapján hozzájok csatlakozom.

E sejtelemszerü nemzeti ösztön után indulva irják erdélyi történetiróink : Felmer[5]), gróf Kemény[6]), Schuller[7]) és Kő-

[1]) Atlas Antiquus sat. I. II. tábla.

[2]) Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen. Vierzehnter Band, Wien, 1855. *Schuller Károly* értekezése. 100 l.

[3]) *Gr. Kemény József*, ‚Magyar historiai zsebkönyvhez valók‘ — czímü értek. kéziratban: Miscellanea XX. köt. II. értekezés 3. l. Az erdélyi Muzeum birtokában.

[4]) *Schuller* fenebbi értekezésében 99– 100 ll. Heerennek Ideen über die Politik, den Verkehr und den Handel der vornehmsten Völker der alten Welt sat. czímü müve II. 275 l. után. [*Én e kiadást nem találtam meg, a könyv czímét az erdélyi Muzeum egy négy kötetes másik kiadásából irtam ki.*]

[5]) *Martini Felmer*, Primae Lineae Historiae, Transsilv. Cibinii et Claudiopoli [*év nélkül*] 30 l.

[6]) *Gr. Kemény J.* fennebbi zsebkönyvi előkészületében 1—3 ll.

[7]) *Joh. Carl Schuller*, a) Umrisse und kritische Studien zur Geschichte

vári[1]), hogy az agathyrzektől lakott hegyes, köves, aranynyal bővölködő föld és ország a mai Erdély s ennek története e skytha törzsü ős néppel — a magyar faj legrégibb őseivel — kezdődik. Szilágyi Sándor[2]) a dákokon kezdi Erdély történetét.

Ez ugyan történelmileg még most nem teljesen hiteles[3]), mert a midőn Herodotus az agathyrzekről értesité nemzetét, a maga idökora előtt több mint száz évvel történt dologról irt, előadása egyéb részeiben gyakran mesés, s e felett amaz állitása, hogy a Maris folyó az Iszterbe szakad, oly földirat tévedés, mely csak úgy tehető jóvá, ha azt netalán újonnan felfödözendő adatok alapján a könyvkiadóra lehetne háritni; hézagai s egyéb botlásai pedig egyedül régészeti kutatások és eredmények által pótolhatók és helyre igazithatók; de minthogy az ő itt létezésöknek, a Herodotustól fenntartott e homályos nyomokon kivül kételyt kizáró módon megállapitott egyéb maradványa nincs : azt pedig szintén ő irja, hogy a skytháknak átalában, tehát a törzsrokon agathyrzeknek is sem városaik, sem épitett váraik nincsenek, hanem házaikat magukkal hordozzák[4]) : ennél fogva arról, hogy a mai Kolozsvár területén volt-e telepjök vagy városuk, sem nála, sem a hagyományokban biztos felvilágositást nem találhatni. Müller Frigyes történet- és régiségbuvár hazánkfia, Vocel prágai tanárnak, a. réz-, bronz- és vas-müemlékek korszakairól felállitott elmélete nyomán indulva, és saját tudományos összevetései alapján, azon nézetre jutott, hogy a hazánkban talált réz és bronz régiségek, a keresztény századok előtti korszakból valók s hihetően kelta-agathyrz, vagy góth-dák-müemlékek. Ezt Kolozsvárra is alkalmazólag, felhoz ott talált két

von Siebenbürgen. Erstes Heft. Hermanstadt 1846. 4 l. ; b) Archiv für Kunde österr. Geschichts-Quellen sat. XIV. B. II. 97—107. ll.

[1]) *Kővári László*, Erdély Történelme I. k. Pest, 1859 2—4 ll.

[2]) *Szilágyi Sándor*, Erdélyország Története, tekintettel mivelődésére. Pest. MDCCCLXVI, 2. l.

[3]) Hogy az ékiratokból legősibb történeteinkre nézve gyakorlati tudományos hasznunk legyen, szükséges, hogy az agathyrzek itt lakásán kivül még a skytha történeti és nyelvemlékeket a hún-magyar nyelvvel egybekötnünk sikerüljön, a mit Hunfalvi Pál még most lehetlennek mond. *Hunfalvi Pál*, Magyar nyelvtudományi Emlékek, IV. k. 228—229. ll. Azonban ezelőtt ötven évvel az ékiratokról sem tudtunk. Ki tudja, mit hozhatnak újabb ötven évi szerencsés nyomozások napvilágra !

[4]) *Herodoti* Lib. IV. 237. l. 46. szakasz. 262. l. 127. szakasz.

bronz csákányt[1]), egy hegyesfoku csákányt[2]), a Felek-hegy oldalában talált kisded gombokkal diszitett bronz-gyűrűt[3]) és egy szobrocskát[4]), melyek közül az elsőket ha nem is, de az utolsót, azon oknál fogva, mivel a Felek-hegyen római telepitvény, tehát az emlékek összevegyülésére alkalom nem volt, rómaiak előtti, kelta korszakbelinek mondja[5]). A piaczi nagy templom északi környezetében egy 1822-iki épitkezéskor, mely hátrább a római korszakban ismertetve lesz, 10—12' mélyen, egyebek közt egy réz bikát leltek; a lelet magyarázója szerént ezt is némelyek az agathyrzek korából valónak állitják[6]). Ackner, a nagy tekintélyü régész, egyik művében így ir: ‚Mindinkább s világosabban kitűnik, hogy a Kr. e. időkorból is vannak nálunk evő csészék és főzőfazakak, tálak, kancsók, házi szerszámok, harczi csákányok s más fegyverek. Vigyázni kell tehát, nehogy a rómaiak előtti régiségeket a rómaiakkal összetéveszszük'[7]). Tudás-szomjam s régiség iránti előszeretetem, az elmélet és belőle elvont következtetés méltánylására ösztönöz; de az agg archaeologus intése — bár ellenkező irányban van téve — valamint történetirási igazságérzetem óvakodást parancsol. Én ez adatokból Kolozsvár helyén lehetett agathyrz-telepre nézve, bármi történeti valót elvonni, s művembe mint ilyet igtatni bátor nem vagyok. Azoknak, a miket csak mintegy tudásul elmondottam, teljes felderitése és megállapitása vagy megdöntése legyen jövendő idők kutatásainak fenntartva.

Az agathyrzek további történetei nincsenek följegyezve az ó-kori történetiróknál, valamint nevök is utoljára fordul elé a

[1]) *Dr. J. F. Neigebaur*, Dacien. Aus den Ueberresten des klassischen Alterthums, mit besonderer Rücksicht auf Siebenbürgen. Kronstadt. Druck u. Verlag von Joh. Gött, 1851. 228. l. 37. szám.

[2]) Ugyanott 38. szám.

[3]) Ugyanott 231. l. 47. szám.

[4]) Ugyanott 228 l. 34 szám.

[5]) *Friedrich Müller*, Die Bronze-Alterthümer der ältesten siebenbürgischen Geschichte. Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge III. Band 335—336. ll.

[6]) Unterhaltungsblatt für Geist, Gemüth und Publicität czímü lapban ily czím alatt: Nachricht über die im Sommer 1822 in Klausenburg entdeckten Alterthümer Nro 14. 15 von 22. September 1837. Verl. Joh. Gött in Kronstadt.

[7]) Transilvania sat. 1856 aug. 22. 145. l.

Nagy Sándor utódai alatti — Kr. e. 250 év körüli — földrajzon, ellenben az Eratosthenes korabeli — Kr. e. 200 évi — a Strabo korabeli, — Kr. u. 20 és a Ptolemaeus korabeli — Kr. u. 160 évről készült — földrajzokon nem fordulnak elé; az újabb időbeli nyomozások eredményei pedig még nem állnak minden kételyen feljül. ‚Azon áthathatlan sötétből — irja Schuller J. Károly — melybe e nép sorsa temetve van, életének egy nevezetes mozzanatában előtünt, hogy ismét elmerüljön, a nélkül, hogy nyomait tovább kereshessük‘ [1]).

Herodotus érinti ugyan, hogy az Istertől délre lakó géták és az észak-keletre lakó agathyrzek közt sürü közlekedés levén : utóbbiak már korán thrák — *géta* — szokásokat sajátitottak el; a későbbi földrajzirók is emlegetnek tarkán öltözködő agathyrzeket — *agathyrsi picti* —, de lakhelyöket oly különbözőleg adják elé, hogy azokból e nemzet egyediségére, a kettőnek nemzeti rokonságára vagy különbözésére nézve biztos következtetést vonni, átalában a későbbi sorsukra vonatkozó történeti valót is megállapitni nem lehet. Némelyek azt állitják, hogy visszamentek Ázsiába, s ott a Káspi-tenger északi partján éltek századok során át akatzir[2]), Jornandes szerént agatzir, akatizir név alatt[3]), mások hazájokból a kelták által északra kiszoritottaknak[4]), mások ismét a khazar népcsaládba beolvadottaknak irják. Ezek még bizonyitásra várnak, de az teljes bizonyos, hogy a történetirás a Darius korabeli agathyrzeket a másodiktól fogva a nyolczadikig terjedő keresztény századokbeli khazarokkal, akatzirokkal még eddig egybekötni nem tudta; politikai életök megszünését az Al-Duna vidékének Nagy Sándor általi elfoglaltatása idejére — Kr. e. 335. évre — teszik. Erdély lakója utánok a géta-dák nép lett.

---

[1]) *J. Karl Schuller* . . . fennebb idézett értekezése. 103 l. Vesd össze *Spruner* sat. Atlas Antiquus sat. czímü müve I. IV. tábláit.

[2]) Lásd *Sprunernél* a X. táblán.

[3]) Ea Gens [Acatziri] est Scythica, quae in potestatem Attilae devenit. Priscus Rhetor. Legationes ab Attila ad Theodosium sat. *Stritternél* I. kötet 489. l. a 25. §. szövegében és az e) alatti jegyzés végén.

[4]) Lásd : *Spruner,* Atlas Antiquus sat. czímü müve IX. tábláját, hol az agathyrzek az európai sarmaták országának legészakibb részébe vannak jegyezve, közel a föld ismeretlen határihoz.

II. FEJEZET.

GÉTA-DÁK KORSZAK.

— Kr. e. 335 — Kr. u. 206. —

Ugy hiszem, nem térek el tárgyamtól avval, hogy e két nép ezen kori állapotainak ha bár homályosan is átalános képét adom. Magamat és az olvasót egyiránt meg akarom nyugtatni az iránt: ha kimútatható-e az, hogy e két népnek a mai Kolozsvár helyén valami ott-létezési emléke lett volna? Azt, a mit felőlük e földtájon létük idejéből az őskor ránk hagyott, a lehetőségig híven s összevontan előadva, az imént tett kérdésre önként fejlik ki egy csaknem határozott felelet.

Dariusnak — a mint már érintve volt — midőn a skythák elleni hadjáratát megkezdette, a sajátképpen úgynevezett thrák nép önként meghódolt, a Dunán túl lakó géták — e vitéz és jogérző nép — erős ellentállás után legyőzetvén, szolgaságba estek s a hódító seregéhez csatlakozni kényszerültek.[1]) Dák népet Herodotus még nem ismert, vagy ha igen, róla feljegyezni valót nem talált. Thukydides — a ki Herodotusnál alig pár évtizeddel volt ifjabb s a peloponnesusi háboruról irt történetéhez adatait épen thrák földön, húsz évig tartott ottani számüzetése alatt gyüjtvén: a thrák-géta viszonyokat látásból ismerte — azt irja halhatatlan müvében, hogy a géták akkor a Hämus — *Balkán* — hegyek, Ister és a Pontus Euxinus közötti földön laktak. Ő sem szól dákokról, s valamint a Homerus-, Hecataeus-, Herodotus- és Eratosthenes-féle, úgy a Nagy Sándor korabeli földrajzok sem emlitik, mig a géták hazája az utóbbi földrajzon is ki van jelölve[2]). Strabo ellenben, ki a Krisztus korában élt[3]), már mindkettőről terjedelmesen irt, nyel-

[1]) *Herodoti* IV. Libr. 93. 96. ll. *Spruner*, Atlas Antiquus sat. II. tábla.

[2]) *Thucydidis* de Bello Peloponnesiaco Libri octo sat. II. könyv 96. fejez. Lásd *Sprunernél* az I. II. táblát.

[3]) *Strabonis* Rer. Geographicar. Libri septemdecim a Guilielmo Xylandro Augustano sat. czímlapján ez áll: Basileae ex officina Henricpetrina; hátul is: Basileae, ex officina Henricpetrina anno salutis humanae MDLXXI. mense augusto, Praefatio 3. levél.

vöket, lakhelyöket kijelöli, kettős elnevezésökben csak földrajzi megkülönböztetést lát. ‚A dák föld ősrégi felosztása — úgy mond — az, hogy egy részét dáknak, a mást gétának nevezik : géták a Pontus felé, keletre levők, inkább a közel lakó görögök nevezik így; az Ister forrása s Germania felé lakók pedig dákok, ezeket meg a szomszédos rómaiak hivják e néven.‘ A gétákról különösön azt irja Strabo, ‚hogy az Ister mellett mindkét part hosszában laknak [1]. földjük — nyúgotról indulva, annak mentében — keskenyen kezdődik, szemben a herczíniai erdőkkel, északra kiterjed a Tyragétákig és Borysthenesig [2], azon foly át a Marisius — *Maros* — bele a Dunába [3], a melyen a rómaiak hadi szereiket szokták szállitni; ama víznek eredete felé t. i. a dákok földén, neve Danubius — *Duna* — a Pontus felé a géták szomszédságában : Ister.‘ Azonban ez iró korabeli földrajzokba a dák föld még nincs bejegyezve [4]. E földirat- és földrajztani adatok sem elég szabatosak, de annyit bizonyitnak, hogy a géta név még akkor használatban volt, s a géta-dák földterület a mai Erdélyt is magában foglalta. Egyéb történeteikről az iró nem szól.

Ptolemaeusnál, a ki Kr. u. 140 évvel élt [5] már a géta név helyett a dák és Dacia név nyomul előtérbe; Dacia határai szerinte : északról a Kárpáthegy, nyúgatról a Tisza és a Metanaszta Jászok földje, délre a Duna a Tisza beléömlésétől torkolatáig fel, keletre a Tyras, Borysthenes és Duna kanyarodása és Hierasus. [6] Ugyan ő a dák városokat is elősorolja, de történeteikről nem szól.

Mikorra esik e földön a géta-dák nép megtelepülése s országgá alakulásuk ideje, bizonytalan. Már érintve volt, hogy a géta nép Kr. e. 471-n a sajátképpen úgynevezett thrák birodalom szomszédságában lakott s délszaki hazája az Isterig terjedett. Darius alatt kezdettek egyesek északra a Duna felé, söt a mai Erdélybe is bejöni.

---

[1]) *Strabo,* sat. VII. k. 334—335. ll.

[2]) „ sat. VII. k. 335. 354. ll.

[3]) „ e tévedése oka hihetően Herodotus hibás értesülésében van.

[4]) Lásd *Sprunernél* az I. táblát.

[5]) *Ptolemaei* Pelusiensis Geographiae universae tum veteris, tum novae absolutissimum opus etc. Libri octo etc. Illustrante Jo. Antonio Magino Patavino etc. 1597 Colon. Aggrippineus. Petrus Keschedt. Commentaria et adnotationes 6—8. ll.

[6]) *Ptol.* III. k 71. l. *Katanchich,* Orbis Antiquus 1. k. 368. l.

de tömegesen legelsőbben Filep makédoniai király alatt nyomúltak át mint menhelyet keresők, amattól Kr. u. 335 körül, thrák szövetségeseikkel együtt megveretvén. [1])

Az ősi lakhelyöken maradottak, de makédoniai felsőség alá jutottak Kr. u. 330 körül Nagy Sándor alatt jármukat lerázni akarván : a thrákokkal másodszor is szövetkeztek, de most is legyőzettek, minek következtében ‚a géták egybegyüjtvén becsesb kincseiket magukhoz véve nőiket és gyermekeiket, elhagyott s járatlan helyekre húzódtak‘ [2]). E leirás alatt sokan a mai Erdélyt értik. . . . Nagy Sándor halála után, birodalmának részint feloszlása — Kr. e. 322 — részint Lisymachus és a következő makédoniai királyok szerencsétlen hadjáratai a görög után a makédoniai birodalomnak is elenyésztét idézték elé s romjai Róma világuralomra emelkedésének lőnek alapjaivá. A thrák és géta nép nem egyszer hősileg küzdött ugyan a föléjök tornyosuló világ-ár ellen, de sikertelenül...

A thrák törzsfaj folytonos gyöngülésének s a római birodalom folytonos növekedésének látása a Duna torkolatánál lakott géta-dákokat is — mai névvel nevezve — a moldovai és erdélyi hegyek közé húzódásra birták. Ez — úgy látszik — Strabo korában már megtörtént volt, mert azok elhagyott régi lakhelyét — a mai Bessarabiát — ‚géták pusztaföldjének‘ — *solitudo Getarum* — nevezte [3]). E lakhelyváltoztatás őket a római provincziákhoz közelebb hozván : forgalomba jött a rómaiak által a ‚Dák‘ és ‚Dácia‘ nevezet. Az Erdélybe a thrák birodalomból és a Duna mellékén és torkolatánál levő géta-földről hosszu idő folytán lassanként beköltözött géta-dákok, a Duna mentében maradt rokonaikkal szövetséges államot képezve, századokig állottak fenn, érve jó és rosz történeteket; Kr. e. 56. évben Boerebistes alatt benn feltünőleg megerősödve, künn nagy tekintélylyel birva, győztes fegyvereikkel a Borysthenesig hatottak, s ott a görögök telepeit elfoglalták; délnyúgotra legyőzték a bojokat, kik a mai Magyarország Dunán-túli részében laktak, s országuk határait messze kiterjesztették, söt

[1]) *Jo. Christiani Engel* sat. Commentatio de expeditionibus Trajani ad Danubium sat. Vindobonae sat. MDCCXCIV. 95. l. Dio Chrys. XII. or. ed. Casaub. p. 198 sat. után.

[2]) *Engel* sat. 97. l.

[3]) *Strabo* sat VII. k. 357. l. *Herodotusnál* : deserta Scytharum. *Katanchich*, Orbis Antiquus sat. I, k. 370 l.

Julius Caesar alatt — Kr. e. a 46-ik évben — Róma pontusi tartományaiba is benyomultak.[1]) Ugy látszott, mintha új dicső századok előkorát élnék ..... A népek életkönyvébe egyéb volt jövő sorsukról beirva. Boerebistes után a géta-dák nép meghasonlván, hanyatlani kezdett : egyenetlenkedő királyai szomszéd fejedelmek segélyéhez folyamodtak, harczaik jobbadán belháboruk s önvédelmiek, csatáik s apró győzelmeik kalandoriak inkább mint fegyelmezett sergek rendszeres csatái s győzelmei voltak; birodalmuk határa a Dunáig terjedt, de ők nem voltak-e oly eszélyesek, hogy e határokat tiszteletben tartsák, vagy a világ-város volt immár túlnépesedve s háborura, hóditásra és telepitésre maga keresett okot? nehéz elhatározni. A dák népnek nincs saját történetirása. Róma történetirói pedig azt hagyták fenn, hogy azok hol magukra, hol más népekkel szövetkezve, kivált télen, midőn a víz befagyott, a rómaiakkal barátságban élő szomszéd népek mezőn talált barmait, sőt magukat az embereket is zsákmányul vitték, azoknak fejét és vállát a dák nők égő kanóczczal sütögették[2]); a mint a római legiók a római tartományokból eltávoztak, a dákok azonnal beütöttek, sőt gyakran azok őrségeit s táborhelyeit is megtámadták. E kalandos hadfolytatás a dák nép erkölcsére károsan hatott, Rómát bántotta s visszatorlásra hivta fel, de általa a katonaság edződött s kedvet és gyakorlottságot kapott rendes harczokra, elannyira, hogy a bátor lelkü Decebal trónra lépése — Kr. u. 89-n — a legalkalmasabb időben történtnek, s a dák népre nézve mintegy a jó szerencse müvének látszott lenni. A dák király és hadsereg ez egymás hangulatában támaszt találó szelleme Daciát az eddigieknél nagyobb mérvü harczokba sodorta, a római tartományokba való erőszakos betörések és rendes csaták egymást váltották fel, Decebalt tekintélyes hadvezéri ügyessége és harczi szerencséje oly magosra emelték, hogy Domitianus, a géta-dákok és markománnok ellen viselt szerencsétlen háboruja következtében, tőle tetemes ajándék, évenkénti adófizetés s különbféle római kézművesek küldése árán vásárolt békét.[3])

---

[1]) *Sveton.* I. k. 44. fej.

[2]) Columna Trajani, sectio XXXIII.

[3]) *Svetonius,* VII. k. VI. fej. *Eutrop.* VIII. k. *Cassii Dionis* Cocceiani Historiae Romanae, quae supersunt volumen II. sat. cum annotationibus

Ez volt a dolgok állása, midőn az agg Nerva császár Trajanust fiává s császár- és consultársává fogadta. E fejedelem a nagy ember és uralkodó minden tulajdonaival birt s hozzá — szerencsével is. Róma uralma Brittanniától Armeniáig és a Káspi-tenger déli végeig terjedvén : határa mintegy ketté hasitotta a földgömb ismert részét[1]), középpontján azonban Dacia, az óriás-birodalom természetes határai egyenes irányát csorbitotta : elesése Trajanus becsszomja kielégitésére s Rómára nézve egyiránt szükségesség volt. Ő a Róma nevén s becsületén ejtett sérelem megtorlása végett Decebalnak hadat izent, két diadalmas hadjáratban teljesen legyőzte — Kr. u. 103-n 104 és 105-n; — az első után oly értelmü békét kötött, melynek tárgyamra tartozó egyik pontja szerént ez kötelezte magát : ‚hogy várait s minden erődeit lerontja s a rómaiaktól elvett tartományokból visszavonul sat.' Trajanus a kötött béke biztositásául táborát Zarmizegethusa körül hagyta, s az ország több pontjára római őrséget tevén[2]), visszatért Rómába; azonban Decebal békeszegései és a Senátus végzése öt ismét a géta-dák földre hozta; Kr. u. 106-n már meg volt hóditva Dacia: önállása elveszett, királya — hagyomány szerént — Kolozsváratt a mai hídkapu helyén tört döfött mellébe, fejét Rómába vitték, teste — egy más hagyomány szerént — Déván lön eltemetve[3]).

A géta-dák nép és ország politikai önállásának itt vége van ; további sorsának czélomhoz képest a lehető legösszevontabban előadása a következő korszakba való.

Azonban szükségesnek látom még azon kérdést érinteni, minő nyelvcsaládhoz tartozott a géta-dák nép-törzs ?

Az ezt tüzetesen és történeti szempontból tárgyaló egykoru irók müvei: Criton és a Jornandestől történésznek nevezett prusa-i

Hermanni Samuelis Reimari sat. Hamburgi, Sumpt. Christiani Heroldi CIƆIƆCCLII. Lib. LXVII. 7. 1106. lap.

[1]) *Spruner*, Atlas Antiquus sat. IX. tábla.

[2]) *Cassii Dionis* Cocceiani Histor. Rom. Lib. LXVIII. 9. 1126—27 ll.

[3]) *Stephanus Zamoscius*, Analecta Lapidum Vetustorum et nonnullarum in Dacia antiquitatum etc. Patavii, apud Laurentium Pasquatum 1593. 73 l. (Mike Sándor gyüjtem. Benkő József saját kézirása szerént). Hogy Decebalnak ily vége lett, bizonyitja Rómában a Trajanus-oszlopon levő CXIX. tábla 310-ik képlete, mely szerént a kétségbe esett király térdére rogyva jobb kezében felfelé tartott s azután lehajtott tőrrel magát átszurja.

Dio geticá-i elveszvén : részint a régibb, részint a későbbkori történet- és földrajzirók útmutatását elfogadnunk a kényszerűség parancsolja; ezek pedig csak homályos fogalmakat hagytak ránk, a miknek kitisztázása az újabb nyomozódásoknak még eddig nem sikerült. Strabo, a géta-dák népet thrák nemzetiségűnek tartja, melyet a görög gétának, a római dáknak nevez[1]); szerinte mind hárman egy nyelvet beszéltek[2]) ; a görögök általános hiedelme volt az, hogy a géták a thrákokkal egy törzsü nép, saját nyelvöken nevezték Γετες-nek, miből lett a géta s azért ismerték és nevezték őket így, mivel gyakran látták szomszédságukban az Ister hol egyik, hol másik partjára költözni; és mivel sok mysiai és thrák volt közéjök vegyülve[3]), együtt laktak tiznél több néppel, melyek idővel Európából mind elköltöztek, csak a mysiai maradt velök[4]); az ő korában annyira meg volt fogyva erejök, hogy a kik régen 200,000-et, akkor alig voltak képesek 20,000 harczost kiállitani.[5]) Mi volt a közös nyelv? volt-e saját betüjegyök? Maradtak-e fenn valami nemü emlékeik, s ha igen, hol, miben? Thracia és Dacia a thrák és dák uralkodók korában a thrák-géta-dák népnek közös — *collectiv* — neve-e, minők a skytha és german, elnevezések vagy a thrák és géta-dák két külön polgári kapcsolatban élő, de egy nyelven beszélő országnép nevét fejezte ki? Átalában e név ősi, nemzeti, eredeti elnevezés-e, vagy kölcsönzött és későbbkori római iróké? E kérdésekről az akkori irók hallgatnak, s az újabb időbeliek kielégitőleg felelni nem tudnak. Nyelvöket és törzsüket, némelyek keltának, mások germánnal vegyültnek, meg mások szlávnak, végre némelyek önálló eredetinek mondják, de irásjegyeik — a betük — sehol följegyezve nincsenek. Thukydides az éles figyelmü s örökhirü történész a thrákok között hosszasan élt, Ovidius, a közéjök számüzött költő beszélt és irt mind géta, mind sarmata nyelven, de betüjegyeiről emlitést egyik sem tett. Az újabb időben roppant előhaladást tett nyelvészet sem tud a dák nyelvre nézve semmi határozott eredményt felmútatni. Grimm a

[1]) Gothicar. et Langobard rer. Scriptores sat. *Jornandes*, Episcopus Ravennas De rebus Geticis sat. Lugduni Batavor. 1618. IX. fej. 29. l.
[2]) *Strabo* VII. k. 335. l.
[3]) *Strabo* „ „ 343. 353. l.
[4]) „ „ „ 353. l.
[5]) „ „ „ 353. l.

híres nyelvbuvár nem ismer több dák szót, mint az első keresztény században élt Dioskorides által fenntartott 32 vagy 33 növénynevet.[1])

A legújabb nyomozódások szerént dák pénzek és feliratok léte lehetségesnek kezd látszani. Azonban a történeti bebizonyitás még eddig nem teljes hitelü; az ő legyőzetésöket ábrázoló pénzek római pénzek vagy hitelnélküli utánzások.[2]) Bántás azt tenni fel róluk, hogy ők a maguk gyalázatát ily módon örökítették volna. Hogy a Philippus Arabs — Kr. u. 246—49 és Gallienus alatt — Kr. u. 268 körül — a bitor Sponsianus által veretett pénzeket szintén nem mondhatni dák nemzeti pénzeknek, világos abból, hogy az elsőkre *'Dacia ugyan nemzeti süveggel van rá metszve, de a XIII. és V. római legio zászlói között'*[3]) a mi a dák nemzetet inkább lealázott és szégyenitő mint önálló s önérzetemelő állapotban tünteti fel. Az utóbbi is nem mint dák király, hanem mint római bitorló Róma nevében uralkodott rövid ideig[4]) s pénzeinek csak aranya és ezüstje dák : verete, czímere s körirata római.

A dák romok, edények, házi eszközök, gazdasági szerszámok kérdése felett is a kelta emlékek nyomozóinak megbecsülhetlen fáradozásai következtében némi hajnal kezd derengeni. Fegyvereik és ruházatuk iránt a római történetirók és a Trajanus-oszlop dombor metszései kielégitő felvilágositást adnak.

Pénz-, kő- és más feliratukról nem lehet addig szó, mig megállapitott betüjegy — *alphabetum* — nincs. A történelemnek az ő történeteiket tárgyazó folyama, nemzetiségöknél, nyelvöknél és irásjegyeiknél egy kérdőjellel — ? — végződik.

A géta-dák nép nemzetiségét és nyelvét boritó e világtörténeti nagy sötétségbe lövell-e valaha fényt az erdélyi vagy külföldi régészeti és történeti kutatás? a jövő titka ; a legújabb nyomozódások után remélnünk lehet, munkálkodnunk rajta kötelesség; de eddigelő semmi teljesen bizonyos fölfedezve nincs.

[1]) *Friedrich Müller*, die Bronze-Alterthümer etc. Archiv für Sieb. Landeskunde, Neue Folge III. Band 368. l. *Jo. Christ. Engel* sat. 72—74. ll.

[2]) Ilyen ama két darab pénz, melynek rajza az 'Archiv des Vereins für Siebenbürg. Landeskunde sat.' I. köt. I. füzetében 1843. megjelent s melynek koholt voltát gr. Kemény József a 'Magazin für Geschichte, Litteratur sat. Siebenbürgens' czímü folyóirat I. köt. I. füz, 67—79. ll. kimútatta.

[3]) *Jo. Christ. Engel* sat. 273 l.

[4]) *Jo. Christ. Engel* sat. 256—7. ll.

Itt előadásom Kolozsvár ó kori történetével egy monda közvetítése által érintkezik. A hídkapun kivüli Szamos-árok, úgynevezett *Kis-Szamos* kőhidja alsó vagy keleti oldalában a felső szegleten ma is látható egy feliratos kő[1]), mely hajdon a maig fennálló[2]) tornyos hídkapunak ezelőtt nehány évtizeddel lebontott elő-erőde felvonó kapuja felett a homlokzaton volt s onnan 1831-n lőn mai helyére téve.

E felirat jegyeit a monda Decebal dák király idejéből való dák betűknek tartja s Benkő[3]), Huszti[4]) s más késő századi irók műveikbe felvevén, a mondát kiegészitőleg azt irják, hogy abban a szerencsétlen királynak a hídkapu előtti téren történt önkivégzése emléke volna örökitve. Szerintök t. i. a mai Kolozsvár helyén a Domitianus császártól békedíj fejében kapott kézművesek és mesteremberek segélyével már Decebal kezdett volt várost épittetni, s ő az építés, vagy alattvalói az ő itteni halála emlékére vésették kőre ama jegyeket sat.[5]) Azonban e hagyomány hihetőségét elenyészteti azon történeti bizonyosság, hogy ama jegyek arab számok, melyek a XIII. századon kezdve a XVII. végeig gyakran fordulnak elé az oklevelekben és feliratokban, s itt — a monda szerénti — egyik történelmi mozzanatot sem, hanem tisztán az 1477. évet mint az emlitett előerőd vagy inkább a külső hídkapu-bástya épitési évét jelölik[6]).

A tárgyalt géta-dák és következő római korszak némely eseményeinek s a Kolozsvár helyén volt római telep nevét illető különböző véleményeknek világosabb előadhatása végett ide igtatom a Strabo-, Ptolemaeus- és Peutinger-féle földabroszokon megjelölt géta-dák-római nevezetesebb városok nevét, az eredeti kútfők után: — utóbbit a Katanchich meghatározásai szerént . . .

[1]) Látható a RAJZOK külön kötete illető tábláján.

[2]) E munka megirása és megjelenése közben a nagy emlékekkel díszlő hídkapui bástya közlekedési és utczaszépitési tekintetekből — fájdalom! — lerontatott; rajza s története hátrább adva lesz.

[3]) *Benkő Josephus*, Transsilvania, sive Magnus Transsilvaniae Principatus, dum Dacia Mediterranea dicta sat. Pars Prior sive Generalis Tom. I. Vindobonae MDCCLXXVIII. 14. l.

[4]) *Huszti András* Ó és Új Dacia, azaz Erdélynek régi és mostani állapotjáról való Historia sat. Kiadja Diénes Sámuel Bécsben 1791. 15. l.

[5]) *Erdélyi Nemzeti Társalkodó*, 1840. II. félév 45—46. ll.

Emléklapok Kolozsvár előkorából, *Vass József*, Kolozsvár 1865. 20. l.

[6]) *Erd. Nemz. Tár.* fennebb idézett helyén. *Perger János*, Bevezetés a Diplomátikába sat. I—III. Rész. Petroszai Trattner János sat. költségével 1827. 130—131. ll. I. táblázat 7. szám.

STRABO [1]	PTOLEMAEUS [2]	II. THEODOSIUS *korából való* vagy *Peutinger-féle hadi földabrosz.* [3]
		Acidava VII. a.
	Acmonia	Acomana pontica IX. c.
		Ad aquas (Hydata) VII. b.
	Amutrium	Amutria VII. a.
Angustia	Angustia	
Apulum	Apulum	{ Apulum — IX. a. { Apula — VII. b.
Arcobadara	Arcobadara	(lásd B. alatt Bad I. d Badera)
Argidana	Argidana	Arcidava VI. c.
	Augusta Praetoria	Augusta pretoria II. c.
Carsidana	Carsidana	
	Comidana	
Dierna	Dierna	(lásd T. alatt Tierna)
Docirana	Docirana	
	Druphegis	Drubetis VII. a.
Hydata	Hydata id est aquae	(lásd A. alatt = Ad aquas)
Lizysis	Lizisis	
Marcodana	Marcodana	
Napuca	Napuca	Napoca VII. c.
Netindana	Netindana	Netido VII. d.
Paloda	Paloda	
	Parolissum	Porolisso VIII. a.
	Patridana	
	Patavissa	Patavissa VII. c.
Patruissa	Patruissa	
Petrodana	Petrodana	Petris VII. b. IX. c.
Pinum et Pirum	Pinum et Pirum	
	Phrateria	Pretorio VII. a. b. I. c. (3 ily nevü város)
	Rhuconium	
Rhamidana	Rhamidana	
	Salinae	Salinis VII. c.
Sandana	Sandana	Sanderva VI. b.
		Sarmategte VII. a. (l. Egeta és Zama név a.)
Singidana	Singidana	Singiduno VII. b.
Sornum	Sornum	
Tiasum	Tiasum	
Tibiscum	Tibiscum	Tivisco VII. a. (2 ily nevü helység)
		Tierna (l. D. alatt Dierna.)
	Tiriscum quod jam Taros dicitur	
Triphulum	Triphulum	
	Vlpianum	
Vtidana	Vtidana	
Zarmizegetusa	Zarmisegetusa regia	(lásd Sarmategete, Zama IX. c. Zamaregia IV. f. f.
Zermizirga	Zermizirga	
Zeugma	Zeugma	Zeugma XI. d.
Ziridana	Ziridana	
Zuribara	Zuribara	
Zusidana	Zusidana	

[1]) *Strabo* VII. k. 350—51 lapjain ,*Tabulae Thraciae*' név alatt.

[2]) *Ptolemaeus* III. k. VIII. fej. 72. lapon ,*Daciae Situs*' név alatt.

[3]) Peutingeriana Tabula Itineraria sat. Vindobonae, Typographia Trattneriana MDCCLIII. Segmentum VII. VIII. IX. XI. A Peutinger-féle földrajz czímű könyvből először a névmutató nyomán igtattam ide a Strabo és Ptolemaeus által feljegyzetteknek megfelelő városokat s helységeket, aztán magáról a földabroszról, azon sorban, a mint az út iránya ment, utána téve a Katanchich meghatározásait.

Újabb kiadású földrajzokban és íróknál a dák városok ,dana' helyett *dava* végzettel vannak irva, de én Strabo és Ptolemaeus leirásait tartottam meg.

A DACIA BELSEJÉBE VIVŐ HÁROM HADI ÚT KATANCHICH MEGHATÁROZÁSAI SZERÉNT: [1]

Első hadi útirányban fekvő városok és helységek :

Hajdan alsó Moesia, most a Szerb-Bánság.	Lederata — Új Palánka. Apo — Fejértemplom. Arcidana — Szászka (az, a mi Ptolemaeusnál Argidana.) Centum Putea — Alibunar (Archiv des V. szerént Oravitza.) Bersouia — Bershova, mezőváros. Ahihis — Tsákova. Caput bubali — fekvése ismeretlen. Tiuisco = Temesvár (Ptolemaeusnak Tibiscon.)

Második útirányban fekvő városok és helységek :

Temesi Bánság.	Tierua — Orsova, Cserna folyam mellett (Ptol.-nak Dierna.) Ad Mediam — Mehádia. Praetorio — Tergova, (Ptolemaeusnak Phrateria.) Ad Pannonios — Fenish falu. Gaganis — Gogény. Masclianis — Káránsebes. Tiuisco — Kaveran. Agrauie — Kristna. Ponte Augusti — Marga falu, (Ptolemaeusnak Zeugma. Mannertnek is ez a nézete.) E volt ez útirányban az első római telep a mai Erdélyben Vaskapu táján.
A mai Erdély földe nyúgattól északkeleti irányban átmetszve Várhelytől Tordáig; azon túl némelyek szerént a Marosvölgyön fel Szász-Régen—Beszterczéig; mások szerént Tordáról át Kolozsvár, Szamosújvár felé szintén Beszterczéig.	Sarmategte — Várhely, (Ptolemaeusnak Zarmisegethusa.) Ad aquas — fekvése ismeretlen. (Ptol. Hydata.) Petris — Barts falu. Germizera — Szászsebes, (Ptol. Zarmizirga.) Blandiana – tán Alvincz körül, de meghatározni nem lehet. Apula — Gyula-Fejérvár (Ptol. Apulum.) Brucla — Enyed, (Ptol. Marcodana.) Salinis — Torda, (Ptol. Salinae.) (Eddig a Marsigli meghatározásai szerént.) Patavissa – fekvése ismeretlen, (Ptol. Patruissa.) Napoca, (Ptol. Napuca), Sponius szerént Kolozsvár, Mannert szerént Nyárádtő, D'Anville szerént Szamosújvár. Optatiana — Sáromberke, Mannert szerént Gernyeszeg. D'Anville szerént Déés. Largiana – helye ismeretlen, D'Anville szerént Bethlen, Mannert szerént Szász-Régen. Cersie — Alfalu (Gyergyóban), Mannert szerént Remete Marosszékben. Porolisso (Ptol. Parolissum) fekvése ismeretlen, D'Anville szerént Beszterczc, Marsigli szerént Mikháza, Mannert szerént a Gyimes nevü útszorosnál volt. Itt volt határa a római Daciának az Antoninusok korában.

Harmadik irányban voltak :

Havasalfölde, ma Oláhország.	Drubetis (Ptol. Druphegis), Drivitza falu Szerbiában. Amutria (Ptol. Amutrium) Motra falu. Pelendona — Drosman falu. Castris nouis — Farkas m.-város mellett, (Ptol. nem ismerte.) Romula — Szlaviteshti mezőváros, (Ptol. nem ismerte.) Acidana — Almaneshti, falu, (Ptol. Argidana.) Rusidana — Osztrov mezőváros. Ponte Aluti — Robesti, falu az Olt mellett (Ptol. Aluta.) Itt az út a mai Erdélybe ért :
Erdély.	Buridana — Verestorony. Castra Tragana — Disznód körül. Arutela — Tamálcs körül. Praetorio — Szeben körül. Stenarum — Orláth, mások szerént Segesvár. Cedone — Szerdahely (Ptol. Comidana.) Acidana — Szászsebes, (Ptol. Ziridana. Apula — Fejérvár.

[1]) Dr. Math. Petri Katanchich Orbis antiquus ex Tabula Itineraria quae Theodosii Imperatoris et Peutingeri audit. etc. Pars I. Budae. MDCCCXXIV X. fej. 367—381 ll. Lásd Sprunernél XVII. táblát.
Megolvasandó ily czimű könyv is : Historisch-Genealogisch-Geographischer Atlas zur Uibersicht der Geschichte des Ungrischen Reichs und Seiner Nebenländer von Joseph Bedeus von Scharberg — — Hermanstadt 1847. Dritter Theil, Erste Karte: Zustand der Länder, in deren Mitte sich in der Folge die Ungern niederliessen zur Zeit der grössten Ausdehnung des Römischen Reiches gegen Norden.

Strabo 31 géta-dák várost és falut jegyzett fel, Ptolemaeus 44-t, a Peutinger hadi földabroszán a névazonosság és földrajzi fekvés nyomán alig találunk meg belőlök 22-őt, ellenben egészen új nevű várost és helységet 25-öt. Tudnunk kell, hogy a két első iró az egész Dacia nevezetesb városait adta elé, utóbbi azokat, melyek a mai Erdélybe vivő három római hadút közelében voltak. Annak kinyomozására, hogy ama városok s faluk helyein a maiak közül melyek feküsznek, a XVII-ik században Cellarius és Cluverius, később D'Anville, Mannert, Engel, Katanchich, Bedeus [1]), s egy névnélküli szász iró [2]), legújabban pedig Justus Perthes [3]) különbféle földrajzi és történelmi kisérleteket tettek, egyik az egykoru Itinerariumokat, másik Strabo és Ptolemaeus, harmadik Peutinger, Cluverius és Cellarius földabroszát használta, egyik ide, másik amoda tette ama városok, helységek fekvését, indulva a térképek rajzán, az adott távolsági mértékek s az itt-ott talált történeti leirások és emlékek útmutató nyomán. Mindenik magyarázónál több a hozzávetés mint a valóság, a találgatás mint a bizonyos, a következtetés mint a történelmileg hiteles. Az elsökkel czélt érni nem lehet : ásatás, buvárlat, iratos romok, emlékek felfedezése s azok tanulmányozása az erre vivő egyedül biztos út, s ha valaha sikerül is a helyfekvés meghatározása, kérdésekül maradnak fenn: ha vajjon a Ptolemaeus által feljegyzett 12 új nevű város az ő és Strabo ideje között épült-e? neveik változtak-e meg, vagy az irók cserélték fel? Melyek voltak géta-dák, s melyek római alapitásuak? Erről ők semmit nem jegyeztek fel. Annyi látszik, hogy Ulpia Trajana, Apulum, Napoca, Salinae, bár dák romokon, de kétségkivül rómaiak által épült, s Daciának a mai Erdélyt magában foglaló részében volt, a mi a következő czikk tárgya lesz.

Volt-e és melyik volt ezek közül a géta-dák korszakban a mai Kolozsvár helyén? E kérdésről az összes történetirodalomban nincs feljegyzés. Létezik azonban — a már fennebb emlitett — néphagyomány, a mi ha idővel felfedezendő emlékek vagy más adatok által biztos történelmi alapot nyer, tán tudtunkra adja a Decebál

[1]) Az előbbi lapon idézett művében.

[2]) Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde I. k. III. füz., Szeben 1845. 1—44. ll.

Összevetendő a Peutinger-földabroszról mellékelt kivonattal.

[3]) *Spruner*, Atlas Antiquus sat. XVII. Tábla.

idejében e helyen volt védmű vagy város nevét, mely ha létezett, egyfelől maga Decebál által a Trajánnal kötött első béke következtében, másfelől — a mint hátrább eléjő — Traján által, utóbbi irtó hadjárata folytán saját győzelme, s az új szerzemény biztositásául kétségkivül lerombolta tván : nem csoda, ha az irodalommal s művészeti emlékekkel nem biró géta-dák nép bizonytalan létezésü védművének vagy városának neve is kiesett az idők emlékezetéből.

III. FEJEZET.

RÓMAI KORSZAK.

— Kr. u. 106—274. —

A mint hagyományon s földrajzi és történelmi töredékeken alapuló homályos képnél nem egyéb az, a mit a dák népnek és földterületnek rómaiak előtti politikai, társadalmi és müveltségi állapotáról a történetirás felmútatni képes : a római korszakból éppen oly sok az irott történet, annyi a fényes történeti emlék, a mi a polgári hatalom, művészi kéz s müvelt ember-ész müve s egy erős politikai és katonai tartomány szerkezete határozott körvonalait mútatja, a miket az irodalom és a nagy emlékeket híven megőrző anyaföld fenntartott s a tudományszeretet újabb időben napfényre hozott.

A géta-dák nép itt-létezése anyagi és szellemi nyomainak eltünését a századok, müveltségök alant álló foka, elkeseredett ellenállás után történt leigáztatásuk, s Rómának példátlan nagyravágyással és türelmetlenséggel párosult észfensősége, egymásra kölcsönösen hatva idézték elé. Társadalmuk egy-két egyetemes, erősb vonása világot vet miveltségökre, sejtenünk engedi nemzetök mivoltát. ‚Házaik — így mútatják a Rómában levő Traján-oszlop dombormetszései — többnyire rakó-fából, négyszögre készültek, a szögletek szeggel levén egybe foglalva; az ablakok kicsik, a híjuk törpék, deszkából valók; némely ház kerekded alaku vagy oszlopokra volt épitve, mint a mi galambbúgjaink,[1]) táborhelyeik, várerőditéseik

[1]) *Engel*, Commentatio sat. 199. l. XVIII. tábla.

hasonlították a feljül hegyzett deszkából s czövekekből készült török-palánkhoz [1]; némelyik négyszögre rakott fagerendákból állott [2], városaikat rendetlenül egybehalmozott, közben-közben tornyos kőfalak vették körül [3]), némely irók szerént váraikat négyszögü kőből is épitették' [4]).

E könnyü épitkezés, a hadviselő felek egymás megsemmisítésére törekvő szelleme s a római és dák katonaság kölcsönös boszszuja indokolják azon tényelőadást, hogy Traján második hadjáratakor a dák székvárost [5]), mely némely történetirók szerént fából, mások szerént kőből volt épitve, felgyújtotta s a földdel egyenlővé tette [6]). Julianus, Caesárokról irt müvében azt mondatja magával Trajánnal, ‚hogy ő a géták (dákok) bosszantásai miatt kezdett ellenök háborut, az Ister melletti népeket megtámadta, öt év alatt semmivé tette s egészen eltörölte' [7]). E lett sorsa a dákok lakhelyeinek az ország hosszában és szélében [8]); maga a nép ügyét veszve látván, felgyújtotta hajlékait s méreg és fegyver által vesztette el, vagy foglyul adta magát [9]); sokan nőstől, gyermekestől, barmostól együtt elköltözni kényszerültek [10]).

Ez élénk szinezés alapulhat inkább Róma népének és iróinak dicsekvési hajlamában, mint valódi tényeken, sőt abban is, hogy római diadaloszlopra római művész keze a nemzeti hiuságnak hizelegve véste; a történelem is eleven példákban mútatja, mily nehezen irthat ki egy népet fegyver s bár a legsúlyosabb szolgaság is; de az bizonyosan áll, hogy Traján a géta-dákokat éveken át gyöngitette, fogyasztotta, kibujdosásra vagy önként beolvadásra kényszeritette; földjükön új telepeket, gyarmatvárosokat alapitott, azokba az egész római birodalomból végtelen sokaságu népet hozott be, kikkel a földet miveltesse, városokat épittessen [11]), s mint

[1]) *Engel*, Commentatio sat. 202. l. L. tabla.
[2]) „ „ „ 202. „ IV. „
[3]) „ „ „ 202. „ LXXXVII. tábla.
[4]) „ „ „ 203. „ L. LVI. „
[5]) „ „ „ 185. „ CI. CVI. CIX. „
[6]) „ „ „ 226. „
[7]) „ „ „ 189. „
[8]) „ „ „ CI. CVI. CIX. tábla.
[9]) *Heyne* leveleiből, Engel idézett művében 32—33. ll.
[10]) „ „ „ „ „ „ „ „
[11]) *Eutropii*, Breviarium Historiae Romanae cum Metaphrasi Graeca

Julius Caesar irója a rómaiak politikájáról szólva megjegyezte: a legyőzötteket engedelmességben tartotta[1]), fővárosává Sarmisegethusa géta-dák főváros romjain épült s a maga nevét viselő Ulpia Trajana Sarmisegethusa városát tette[2]). El lehet mondani, hogy a tartománynak csak neve, a faluknak és városoknak romjai, a népnek szétszórt töredéke maradt fenn, csaknem beolvadott a szintoly müvelt mint hatalmas világváros nagy államtestébe.

Nevezetes, a mit Róma Senatusáról s népéről két nagy iró mond. ‚A rómaiak politikája a volt — irja Napoleon — hogy a meghóditott területen a földmivelő és katonáskodó népet szaporítsa' [3]). Mommsen szerént pedig: ‚az ő hadviselési és hóditási politikájuknak, valamint alkotmányuknak alapja és végczélja a volt, hogy a birtokos római polgárok számát minél nagyobbra neveljék. A legyőzött nép községeinek vagy egészen belé kellett olvadniok a római földmivesek osztályába, vagy ha e szélsőségig nem ment el a dolog, nem róttak ki rájok hadi sarczot, vagy meghatározott adót, hanem földbirtokaiknak rendesen harmadrészéről le kellett mondaniok, a hová aztán római földmivesek telepedtek. . . . . Sok nép volt győztes és hóditó, mint volt a római, de úgy mint ő, arcza verejtékével s ekevasával egy sem tudta sajátjává tenni s mintegy másodszor meghódítni a fegyverrel nyert földet' [4]).

Hogy a rómaiaknak a mai Kolozsvár területén ily politikai, és katonai telepitvényök volt, az itt átmenő hadi útak, az Ó- és Új-vár majd minden pontján, a város határán és közelében több helyen, a föld mélyében és felszinén, romok közt és szabadon elszórva talált fedélcserepek, vízcsövek, jegyes és jegy nélküli téglák, edények, eszközök, fegyverek, érmek, fogadalmi táblák és koporsók szóval: számtalan iratos és iratlan emlék, irodalmi adat és a századokról századokra átszálló hagyomány kétségtelenné teszik. Sajnos, hogy a város és határa területe régészileg tüzetes kutatás és

---

Patavii etc. Recussit etc. Henricus Verheyk. Lugduni Batavor. MDCCLXXII. Lib. VIII. Sect. VI. 374. l.

[1]) *Napoleon*, Julius Caesár Története stb. MDCCCLXV. 21. lap.

[2]) *Neigebaur*, Dacien. Aus den Uiberresten des Classischen Alterthums sat. Kronstadt sat. 1851. 19. lap. 3. 4. 5. 6. 126. l. 7. 9. számu feliratok.

[3]) *Napoleon*, Julius Caesar Története sat. 92. l.

[4]) *Theodor Mommsen*, Römische Geschichte, Erster Band sat. Vierte Auflage, Berlin, 1865. 187. l.

tanulmány tárgyává téve még nem volt, s így — a mennyire nem szakértő teheti — nekem kell teljesítnem a régész, s a mennyire ismét az ilyképen megállapított régészeti hiányos eredmények engedik, a történetiró tisztét. Mi más lett volna művem e része, ha a Kolozsvár helyén volt római telepek mint az alsó-ilosvai álló táborhelynek oly áldozó, éles figyelmü és készült tanulmányozója[1]) akad, s az ott egybeállitva levő tanulmányi anyaghoz hasonló áll vala rendelkezésemre. Szomoru, hogy nincs így; a nagy vagyon és müveltség ez életteljes központján nem akadt oly régészetkedvelő, a ki ezt megtegye vagy tétesse! De ez engem nem ment fel történetirói kötelezettségem alól. A közönség megvárja, hogy a mi a maig történt felfedezések alapján tudható, elmondjam, s nekem meg kell felelni e jogosult várakozásnak. Hadd legyenek tehát mind egy csoportba gyüjtve a könyvekben, emlék-romokban és más leletekben valamint a hagyományokban és éltes emberek tudatában élő adatok.

Kiindulás-pontunk a hídkapu és Ó-vár.

A hídkapun — nincs kijelölve külsőn, belsőn s mely helyen — irja Lazi[2]) két feliratos kő van, egyik hátrább lesz adva, mint oda tartozó, a másiknak Seivert olvasása szerént magyar értelme ez: ‚*Publius Aelius Dáciánusnak, (Lazi szerént : Trajánusnak). Élt*

---

[1]) *Torma Károly*, Erdélyi Muzeum Évkönyvei III. köt, I. füzet. Kolozsváratt, 1864. 10—67. ll. I—XIV. kőrajzu magyarázó táblával. Régiségkedvelőknek élvezetes és tanulságteljes mű.

[2]) PVBLIO TRAIANO *(Tröster is így irja 454. l., csak nála elöl még ott van :* D. M. *Seivert:* DACIANO) VIX. AN. XXVIII. FIL. ET AEL. LIBERO ALVMNO. V. A. III. P. AEL. DA. [*Trösternél s Seivertnél :* CIANVS DE. ET. ÆDIL. COL.] F. C.

Wolfgangus Lazius, Reipublicae Romanae in exteris Provinciis bello acquisitis constitutis Commentariorum Libri duodecim etc. Francofurti ad Moenum, MDXLVIII. XII. könyv. 930—31. ll.

Seivert olvasása szerént :

[*Publio Aelio Daciano (Lazi* szerént : Trajano*) Vixit Annis Viginti Octo, Filio et Aelio Libero Alumno, Vixit Annis Tribus, Publius Aelius Dacianus Decurio Et Aedilis Coloniae Faciendum Curavit.*]

Joannis Seivert, Cib. Transilv. Inscriptiones Monumentorum Romanorum in Dacia Mediterranea. Vienna 1773. 84. l. CXIV. szám.

Tröster, 454. l.

Neigebaur, 233. l. 2. sz.

huszonnyolcz évet. Fiának és Aeliusnak mint szabaddá tett fogadott fiának. Élt három évet. Publius Aelius Dacianus, a Colonia főnöke és aedilise állíttatta.‘

. A Kis-Szamos vagy malomárok szabályozásakor, annak medrében, a hídkapu iránt csonttal telt nagy földedényt[1]) s egy feliratos követ találtak, melyet Literati Nemes Sámuel a régi hídkapui előbástya helyén levő háza falába rakatott s mely hátrább szintén közölve lesz. 1870-n a belső kapubástya lerontásakor négyöt száz éves sötétségéből iratos felével falba berakott emlék-kő került elé, melyet hátrább ismertetek. A hídkapun belől egy házépités alkalmával — nincs kijelölve : melyik? — durva mívü 4' magas bronz Venus-szobrot[2]), 3' magas 2' széles emlékkövet találtak, melyre egy dombormívü szarvasfő volt vésve, mellé hosszu öltönyü nő-alak s egy nő-fő, sok római fedélcserepet s római kőfalrakást a mész közé tört cserépdarabokkal, az ismert római czementtel rakva[3]).

Az Ó-várba bemenve a falakban és falak környezetében, a vár területén szerteszét, ház-alapok, pinczék, kútak ásása alkalmával hol a föld felszinén, hol annak mélyében számos feliratos követ találtak, melyeknek megemlitése hátrábbra való, kettőnek azonban itt van helye. Az elsőt több kőfal-iratokkal együtt báró Jósika Jánosné küldötte fel Bécsbe Steinbüchel bécsi muzeumi igazgatónak s ennek kéziratából lőn az másolva 1817-n, lelhelye az Ó-vár melléke, a felirat ez :

‚A nagy Ceresnek szentelve, Januarius, ezen udvar és gabnaraktár vidám rendezőjének üdvéért, a ki — — — —‘ [4])

. A másodikat szintén ott egy pincze ásása alkalmával — *a hely nincs megnevezve* — 1791-n május 12-én találták, melynek feliratát

---

[1]) *Neigebaur*, 231. l. 49. sz.

[2]) Ugyanaz 228. l. 39. sz.

[3]) „ 228—29. ll. 40. 41. 42. sz.

[4]) CERERI AVGVSTAE
SACRVM
PRO SALVTE IANVARII
HILARIS DISPOSITORIS
AREAE ET HORREIHVIVS
QVI — — — — —
— — — *Neigebaur*, 224. l. 6. sz. l.

Szathmári P. Mihály elolvasta, leirta, s később a követ megszerezvén, külső magyarutczai majorjába vitette. E helyen ma főhadnagy Szabó Ferencz úr nyári mulató-kertje van; ott van a kő is, de már csak egy része olvasható. Torma Károly első, ki azt közölte, után téve azt is, a mi Szathmári P. Mihály korában még olvasható volt.

A felirat kiegészitve ím ez:

‚Lucius Aelius Aurelius Commodus Caesar imperatornak, a kegyesnek, boldognak, felségesnek, Sarmaticus-, Germanicus-, Maximus Brittanicusnak, Aelius Constans procurator tizedosztálya (decuria) s Julius Pa — — — [hivatali állása kivehetetlen] iránti tiszteletből, Maximus Januarius a Colonia augurja és Julius Flavius Germanicus, annak főnöke (decurio), mit a sereg szárnyosztályai igértek vala, maguk költségén állitották. A hely a tizedosztály végzéséből lőn adva' [1]).

Ott találtak nehány évtized előtt egy víztartó medenczét s avval kapcsolatban egész vízvezetéki hálózatot, melyek hátrább tüzetesen elö lesznek adva. A régi Domokos-szerzetbeliek — ma szent Ferencz-rendiek zárdájában is volt hajdan három fel-

---

[1]) IMP ▴ CAES ▴ I ▴ AELIO
AVREL ▴ COMMODO
P ▴ F ▴ AVG. ▴ SARMGER
MANIC ▴ MAX ▴ BRITT ▴
OBHONOREMDEC ▴
AELCONSTANTIS
PROC ▴ EIVSET ▴ IVL ▴ PA
'ATIANI QVONDM
/ / ' / AXI ▴ IANVA
' / ' / / ▴ COL ▴ ET
' ' ' ' . / VVS

[*Imperatori Caesari L. Aelio Aurelio Commodo Pio, Felici Avgusto Sarmatico Germanico Maximo Brittanico, ob honorem decuriae Aelii Constantis procuratoris ejus et Julii Pa (l.?) atiani quondam* [*hivatali állása*][*M*]*aximus Januarius* [*augu*]*r Coloniae et Julius Flavius Germanicus decurio Coloniae quod decuriones alares promiserunt pecunia sua posuerunt. Locus datus decurionum Decreto.*]

Torma Károly, Archaeologiai közlemények IV. kötetében a 14—15. ll. közőlte a Szathmári P. Mihály jegyzetei után.]

A következő sorok, a Szathmári olvasása, ma már nem látszanak:

DEC. ▴ COL. ▴ QVOD DC
ALARES PROMISE
RVNT ▴ PECVNIASV
A ▴ POSVERVNTLD.
D ▴ D ▴

iratos kő, egyiknek előadási helye hátrább van, a más kettő[1]) ide tartozik.

Seivert olvasása szerént az egyiknek értelme ez :

‚A halottak istenült lelkeinek. Aurelia Aureliana. Élt XVII évet. Fia Aurelianus Marianus egy évet, négy hónapot.‘

A másodiknak ez : *‚Fortunának, a fennségesnek, Cajus Aurelius Attilianus, Auraria Procuratura. (Lazinál : császári proconsul).*

Szintén az Ó-várban a most Tauffer-féle szöglетház alapja ásatásakor 10—12 láb mélyen, négyszögre faragott asztalnagyságu köveket — quader — találtak, melyek aprójából a legszebb falszinbe való vízvető köveket faragták, nagyját mint valami természetes sziklatömeget alapnak hagyván; ugyanazon ház épitésekor a mondott mélységben csatornát, mely egy irányban a piaczi nagy templom, másban az ó-vári piacz felé vonult[2]); a piaczi templom mellett északra levő, ma Tauffer Károly háza alapjában 1822-n egy második medencze és fürdő romjait[3]); ugyanott 1847-n a kapubejárásnál balra egy kőfal-alap ásásakor fogadmányi oltárt, mely egy szakállos férfit ülve ábrázol, balkezében kehely, középben gyerek, szőlő-gerezdet tartva kezében, mellette fátyolozott fejű nő; ismét öt roppant nagyságu sisakos főt, $1\frac{1}{3}$ hüvelyk magas ón tekegolyót beleöntött vasfogantyuval, régi kőfalrakást, egy márványfőt, melynek művészi hajzata még akkor is látszott[4]); 1845 táján

---

[1]) D. M.
AVRELIA AVREL. VIX. AN. XVII
AVR. MARIANVS FIL. EIVS.
VIX. AN. I. M. I. III. AVR.
BABVS VET. PATER P.

[*Dis Manibus Aurelia Aureliana, Vixit Annis XVII. Aurelius Marianus Filius ejus vixit annum unum, Menses quatuor, Aurelius Balbus (Lazinál : Babus) Vetorianus Pater posuit.* ——

FORTVNAE AVG. C. AVRELIVS
ATTILIANVS PROC. AVG.

Fortunae Augustae Caius Aurelius Attilianus Procurator Aurariae (Lazinál: PROC. AVG. *Proconsul Augustus.)*]

Az AVG *végső szót Seivert* AVR-*nak* AVRARIA*nak olvassa.*
Lazi, XII. k. 930—31. ll.
Tröster, 454. l.

Seivert, 120. l. CLXXII. sz.
Neigebaur, 224. l. 4. sz. — *Tröster*, 454. l.

[2]) *Tauffer József*, ma is élő háztulajdonos előadása után.

[3]) Alább le lesz irva.

[4]) *Neigebaur*, 228. l. 29. 30. 31. 46. sz. utóbbi egykor gr. Kemény József birtokában.

Monostor utczában — *a találás helye nincs feljegyezve* — egy $1\frac{1}{2}$ m. magos s 29 m. széles csigamészkő fogadmányi oltárt, mely ezelőtt a Schütz-kertben volt, ma az erdélyi Muzeum birtokában van, ily feliratu :

‚A legjobb, legfőbb Jupiternek Aelius Maximus jós jelre állitotta‘ [1]*;* a görög katholikusok belső szénutczai papi telkén az egyház táján, egy hosszukó alaku kő-névlajstromot, melynek oldalirása feljülről lefelé jövő betűvel ím ez: *‚Irta Zoilianus‘*, mely a papi lakház udvar felőli keleti oldalába van berakva [2]; ugyan ez egyház

---

[1]) I. O. M.
EX VISV
P. AELIVS
MAXIMVS.

[*Jovi Optimo Maximo ex visu Publius Aelius Maximus.*]

Torma Károly, Archaeologiai közlemények, IV. kötetében a már idézett helyen.

[2]) *Neigebaur*, 225. l. 11. sz.

ZOILIANVS SCRIPSIT — *látható alább oldalvást.*

SEVERO ET QVINTIANO COS	NOMINA SASIANORVM	
GERMANVS	S — RIRAR . . AES	Z
TATTARIO	EPIPODIA MATER	O
ERMES	VALENTINA	I
DIZO	AVGVSTA	L
CAIVS	ASCLEPIODOE	I
HYIVS	TIBERINA	A
ZOILVS	MAXIMIAN	N
VALERIVS	TZINTA	V
ZOILIANVS	IVSTIAN	S
CRESCENS	CORNIPICIA	S
EPTALA	LONGIAN	C
VLPIVS	CORNELIA	R
MVCIANVS	VERA	I
CARVS	HILARA	P
SVRI	GREGA	S
TZINTO	RVFINA	I
LONGIMANVS	VICTORINA	T
VLPIANVS	PAVLA	
IVLIVS		
ERMES		
AGRIPPINVS		
VALERIAN — -		
CVRIN — — —		
REV — — — —		
CO — — — —		
V — — — -		
— — — — —		

mellett egy hat lábnyi magas homokkőből faragott férfi alakot, mely öltönyének felemelt előrészében szőlőt s kerti gyümölcsöt tart; fején edény helye látszott, a mi, valamint a kéz és láb is meg volt csonkitva, jobbjában sas, bal lábánál balta-forma, melyen villám vonul alá a balkarig[1]); tovább azon egyház melletti telken 1846 őszén, midőn Kremer nevü kereskedő új épület-alapot ásatott, tíz láb mélyen egy homokkőből durván faragott magas férfi alakot széken ülve[2]); belső szinutcza déli során régen Winkler-ma Grois-háznál — pincze épités alkalmával hét nyolcz láb mélyen roppant nagyságu faragott köveket, melyekből részint falszinbe való vízvető köveket vágattak, részint újból az alapba rakták[3]): a belső Torda-utczában a régen báró Jósika- ma Schütz-háznál pincze épités alkalmával 10 láb mélyen televény földben egy °76 m. magas °91 m. csigamészkő fogadmányi oltárt, mely ma az erdélyi Muzeum birtokában van, felirata ez : ‚*A győzedelmes Vénusnak, Aurelius Umbrianus, a szabadító Colonia-főnök, szent fogadalmát önkéntes hajlamából teljesítette*‘[4]); az országház udvarán, hol most a kir. főkormányszék hivatal-helyisége van, mely épület hajdan a Jezsuiták Collegiumáé volt, 1845—1846 táján ásás alkalmával 12—14 láb mélyen egy °29 m. magas °13 m. széles és °23 m magas °17 m. széles csigamészkő fogadmányi oltár töredékeit, melynek párkányzatát virágmetszések díszitik, a kő ily feliratu :

‚*Végzés következtében — — — Aurelius*
a Colonia augurja — — — —‘[5])

---

[1]) *Neigebaur*, 227. l. 27. sz.

[2]) Ugyanaz 228. l. 28. sz.

[3]) Élő szemtanuk.

[4]) VENERI
VICTRICI
AVR ▲ VMBRI
ANVS ▲ VIND
DEC ▲ V ▲ S ▲ L ▲ M

[*Veneri Victrici Aurelius Umbrianus. Vindex Decurio. Votum Solvit Lubens Merito.*]

Torma Károly, Archaeologiai közl. IV. köt. 15. l.

[5]) ////////// NIAE
//////// DE DEC ▲
ÆAVREL ////////
ANVS ▲ A ////////

[*niae /// de //// decreto ////// et Aurelius////* vagy megforditva : *et Aurelius //// anus a[ugur coloniae /// de decreto.*]

Torma Károly, az előbbi helyen.
Neigebaur, 225. l. 10. sz.

Ugyanott találták egy 3' 11" magas szürke márványkőből való egész dombormű keretét, melynek felső párkányán jobbról le melléig ép madár áll, erdélyi sasainkhoz hasonló, balról egy fodrokba szedett dús hajzatu nő-fő; e rész 1' 4" magas és széles, szöglete azonban le van törve, s együvé tartozásukat csak a ráillesztés után ismerhetni meg[1]); most került még hozzájok egy kemény égetésü, négyszöglábnyi, 2" vastag, egyik szögletén csonka tégla, a mi szintén rómainak látszik, a legio-szám azonban hiányzik. Ma mind három a muzeum birtokában van. Az egykor gróf Bánffy József-féle, ma orvostudor Szabó József házánál, a tanácsháznál és minoriták templománál talált római romokat hátrább adom elé. A gazdasági egyesület kertében, az úgynevezett *Czigány-sor* megett 1859—1860. egy kút ásása alkalmával 12—14 láb mélyen egy rendkivül nagy, durva mívü, szürke gránit kő-koporsót, s a benne levő földvegyülékben nehány darab pénzt és kisebb értékü régiséget, később ismét sok kisebb-nagyobb különböző alaku kőkoporsót sorban — úgy mútatják a nyomok — az út hosszában egymás mellé helyezve találtak[2]); ez irányban nyúgatra a tordai úton átmenve a Brühlné — ma Thoroczkay-féleháznál három kőkoporsót, egyiknek a fedelén egy nő- és egy gyermek-alak volt, az utóbbi kezében kehely; a munkások összetörték, mielőtt az épitető észrevette volna; ugyan azon irányban nyúgat felé a Biasini-vendéglő épitésekor 10—12' mélyen, 3' széles, 2' magas sarcophagot: fedél és alj együtt, felirat nélkül, benne hamvveder volt. A város éjszaki határ-részében a Nádas bal partján jött el, s az újonnan épült vasúti indóház nyúgati végénél csapott át délnek az úgynevezett római út, melynek nyomai az alapfalak ottani lerakásakor teljesen letakarva látszottak. Az indóháztól észak-keletre 1869-n 6—8' mély, 3' 3½" magas, derekánál 1' 4", a párkányzatnál 1' 7½" széles fogadalmi táblát találtak, melynek párkányzata fél körívbe zárt rózsákkal van diszitve s hármas homoru mélyedés választja el a kőlapoktól. A felirattól balra levő oldal vályu módra van kivésve, mélysége 5", hossza 2', szélessége 10"; talán a megtiszteltnek szobra volt bele illesztve; a kő hátulsó lapja durván van hagyva,

[1]) *Neigebaur* idézett müve, 227. l. 20. 21. sz. alatt a kettőt felcserélte; a nő-fő ugyanis csak 1' magas és széles, a másik ellenben 3' magas.

[2]) Egynek alakja látható a RAJZOK illető tábláján.

a mi azt mútatja, hogy az egykor valamely épület oldalába volt berakva. Az irásban a pontok helyét acanthus-levelek képezik. A felirat értelme ez : *‚A legjobb és legnagyobb Jupiternek, Cajus Julius Constans Pontifex lelki üdveért, Cajus Julius Marcus fogadását szíve önkéntességéből teljesitette.‘*[1]). Ugyan ott régi római pénzeket is találtak. A nagy utczában a régi Gyulai-féle, később úgynevezett Haller-kertben, évtizedekkel ezelőtt nehány lábnyi mélyen római sirkő került felszinre, a mi azt gyanítatja, hogy az út itt haladt el s a telepet — *colonia* — érintve, vagy tán átmetszve, a déli kapun túl mindjárt keletnek hajlott a gazdasági egyesület érintett kertje felé; tovább, ez irányban a Kövespad nevü határrészben régen úgy mint a közelebbi időkben szintén számos kőkoporsót találtak, melyek közül egy Hintz György ágostai hitvallásu első pap magyar utczai kertében[2]), másik 7‘ 11“ hosszu, 3‘ széles a Pákei-féle majorban van s itató vállunak használják[3]). A római út e tájon két felé hajlott, egyik ága Békás patak mellett Györgyfalva és Rőd felé Tordának, — mit a nép most is Traján útjának hiv, — a másik Szamosújvárnak tartott; az első irányban a kirakott út nyomai ma is látszanak; a békás pataki út mellett jobb kéz felől talált 1861-n Czukor Sámuel egy nagy koporsó követ, s benne koponyát és arany fülbevalót, küljebb néhai Pataki József több év előtt szintén hasonló követ[4]). E tájatt a Kövespadon találták, korábban az unitárius főtanoda könyvtárában volt, ma azonban rendeltetése valódi helyére — az erdélyi Muzeumba szállitott azon 4‘ 4“ magas és 3‘ széles szép dombormívü követ, mely egy nő mellett álló s kezében korsót tartó férfit ábrázol, a nő jobbjában serleg

---

[1]) I. O. M.
[P]RO SALVTE
[C.] IVL. CON
[S]TANTIS
[P]ONT[I]F[ICIS]
C. IVL.
MA[R]CVS
V. S. L. M.

[Jovi Optimo Maximo. Pro Salut Caji Julii Constantis Pontificis. Cajus Julius Marcus. Votum Solvit Lubens Merito.]

A „*Kolozsvári Közlöny*“ 1869-ik évi 52. számából.

[2]) Élő szemtanuk.

[3]) *Neigebaur*, 227. l. 26. sz.

[4]) Élő szemtanuk.

van, baljában ántik tükör[1]); egy 4' 7" magas, 2' 3" széles dombormívet, melyen szintén egy nő-alak van, jobbjában meritő edény, baljában serleg, maig a Pákei-házba berakva[2]), ismét három egyént ábrázoló más szép dombormívet, melyek egyike támlaszékre dülve, baljában serleget tart, a közbelső mindkét kezében golyót, kis ujjaikon gyürü van; a harmadiknál keveset lehet a faragványból kiismerni; végre egy — szintén a Kövespad határrészben talált — három-lábu lábas előtt álló hosszu öltönyü alak[3]), ugyan a Pákeiháznál egymás hasonló alak dombormívü alakban kifaragva[4]).

A piaczi templomnál talált s feljebb érintett régiségekről van egy szakértőtől irt hirlapi közlemény, mely a Neigebaur által közlött adatokat mintegy kiegészítvén, a Kolozsvár helyén volt római telepitvény ismertetésére lényeges ujjmutatásokat foglal magában. ‚1822. nyarán — igy kezdődik a közlés — a piaczi templomtól észak felé 5—6 ölnyi távolságra egy pincze ásásakor három lábnyira egy második kövezetre akadtak, ezen alól romladék és vastag réteg televényföld volt; valamivel alább a harmadik kövezetre, mindkettő kisded kerek vízi kavicsból volt rakva. A harmadik kövezet alatt különbféle roncsalékokat találtak u. m. széttört, kemény égetésü, széles téglákat, hasonlókat azokhoz, milyenekből a római telepvárosok épitve voltak. E téglákat csak azért nem mondhatni teljes bizonyossággal rómaiaknak, hogy az illető római legio szám-neve nem volt rajta.[5]) E tégla-roncsalék és televényföld között elsőbben egy tíz lábnyi hosszu, felső keskenyebb végén 9" átmérőü összeomlott oszlopra akadtak; ettől nem messze még hat kisebb különböző átmérőü oszloptöredékre, melyek egymástól szabályszerü távolságban voltak; némelyek közülök hosszason voltak a külmonostor-utczai úgynevezett Haller- vagy népkertben, egy maig a köztemetőben látható; a fenék-alap négyszögre faragott közönséges szürke márvány padolat volt, melynek egyik oldala hosszában dél-keletről észak-keletnek tartva magas, széles faragott kótalapzat — *Lage* — vonult el, valami összeronthatatlan anyaggal — *Kitt* — egybe foglalva E kőrakás belső oldalán a kövezett

[1]) *Neigebaur*, 227. l. 22. sz.
[2]) „ 227. „ 23. „
[3]) „ 227. „ 24. „
[4]) „ 227. „ 25. „
[5]) Csak azért nem lehet tagadni. Van felirástalan római kőeléq.

padolat felé három lefelé vivő grádics volt, s három-három lépés távolságra négy $1\frac{1}{2}$ láb magas, négy oldalra, két-két láb széles és hosszu talapzat — *Acropodium* = *Postament*. E grádics-vonallal szemben, egy, az elsővel párhúzamban menő magasabb talapzatra akadtak, de a melyet nem lehetett kiásni, mert az a szomszéd épület alá nyult be. Minthogy a talált oszlopzatok közül, átmérőjükről s magasságukról itélve, némelyek a toskanai, a szoborfejecskék ellenben csigaalakjoknál s levélgazdag diszitésöknél fogva a korinthusi szobor-rendhez tartozónak látszanak: azt lehet következtetni, hogy a felfedezett épület vegyes vagyis összetett épitési modoru volt. Az oszlopok feletti ívezetek — *Arcade* — némely megtalált töredékein sem díszités, sem egyéb figyelemre méltó nem volt. Oldalfalakra nem akadtak; de a mint a lábpadozatot felbontották a végre, hogy az abban levő szürke márványt épitési anyagul felhasználják, alatta földdel megtelt három láb magas csatornát találtak, melynek feneke és oldalfalai szintén négyszögü faragott kőből voltak rakva, a két grádics-vonal — *Treppenlinie* — közepe táján délkeletről északnyúgatnak ment a Szamos folyam mellé, s úgy látszik, a vár északi falai mellett elfolyó malomárok — Kis-Szamos — alatt annál sokkal messzébb kiterjedett. A csatornában hat hüvelyk átmérőü, keményen kiégetett cserépcsöveket találtak, melyek oly kemény kötő anyaggal — *Kitt* — voltak összefoglalva, hogy csak törve lehetett szétválasztani. E romok közt találtak nehány rézpénzt is, melynek egyik lapján Philippus Augustus Arabs császár mellképe és neve volt — uralkodott Kr. u. 244—249-n, — másikon az irást nem lehetett olvasni; egy valódi római cseréplámpát, három hüvelyknyi hosszu kisded réz bikát, egy sárga réz gyertyatartó-kart, egy kőből való Pán-mellképet s két kőből való tört főt. E darabok közt legnevezetesebb a bika, mely sárga rézből van öntve, de a földben egészen megfeketült. Testalkatára nézve ez állat a rövid testü fajhoz tartozik, rendkivül izmos, teste ereje élesen ki van fejezve, feje kicsi, vastag, homloka körül a szőre fodor, de szabályos mint ha ki lenne fésülve, szarvai közép nagyságuak, inkább kisdedek és eléfelé hajlók, fülei hegyesek, nyaka lecsüggő és széles; állása ím ez: teste jobbra hajolva, feje baloldalára fordítva, első jobb lába felemelve, mintha mozdulni akarna, lombos farka S betü-alakulag kondorodik fel jobb oldalról a hátára, hol a gerinczen galambserétnyi mélyedés van. Ehhez

egészen hasonlót közöl b. Hohenhausen Daciáról irt müve utolsó lapján[1]; az mózaik alaku fekete és fejér apró gypsz koczkákból volt kirakva s 1767. Károly-Fejérváratt a hajdani Apulum romjai közt találták. Némelyek azt — jegyzi meg a közlö — az egyiptomi Ápisnak tartják; alakja valóban gyanitatja is; mások az átváltozott Jupiternek vélik; de ez esetben vagy Európának kellene a hátán, vagy neki fekvő állapotban lenni; meg mások a persa Mithrásznak gondolják, a mire a rómaiaknak a persákkal volt egybeköttetésök s harczaik mintegy ráútalnak, annyival inkább, mivel tudva van, hogy a skytha népcsalád, melynek egyik ága — az agathyrzek — e vidéken laktak, persa isteneket tiszteltek. Azonban ez, minden mythologiai jelentés és a lelet helyére való tekintet nélkül, egyszerü díszités is lehetett... A Pán-mellkép szürke márványból volt 1½ láb hosszu, 1 láb széles dombormü alakban, alakja férfias, teljes, homloka magas, a fő tetején egy szarvacska, ép állapotban, a másik a kiásásnál megsérült; teste erőteljes, melle széles, húsos, csontjai a csipőtől lefelé szőrösök, kecskelábbal végződők; jobb kezében korbács, egy fatörzsre támaszkodik, baljában pásztorbot, mely felül püspöki pálcza alakjában meg van hajtva; a fejénél jobbról nádsíp áll. A mü erőteljes, de nem finom. Az egész ép állapotban volt... A lámpának agyagból készült madár alakja van, milyennel a gyerekek játszanak, fenn a közepén borsó-nagyságu lyuk, lába gömbölyü, egyik vége eltörve, karja hasonlit a közönséges gyertyatartókhoz, milyek apáink korában is voltak'[2]).

E közleményben ismertetett leleteket némi különbséggel Neigebaur is érinti, söt egy párral többet emlit.

‚Ez alap-ásásnál — úgymond — több nagy oszlopot találtak, melyek most — 1851. — a köz-sétányon láthatók; továbbá egy szép mívü 2¼ hüvelyk hosszu bronz bikát, mely keresdi gr. Bethlen Gábor birtokában van; egy 4 hüvelyk magas szakállos bronz mellszobrot: egy más 2½ hüvelyknyi ifju arczu mellszobrot; egy harmadik 3¾ hüvelyknyi női mellszobrot, homlokán diadem volt, mellén sas, utóbbiak a bethleni gróf Bethlen József birtokában;

[1]) Die Alterthümer Daciens in dem heutigen Siebenbürgen sat. Wien, gedruckt bei Johan Thomas Edlen v. Trattnern sat. 1775. 148. l.

[2]) Unterhaltungsblatt für Geist, Gemüth und Publicität Nro 14—15 vom 22-ten Sept. 1837. Verl. Gött. in Kronstadt.

két bronz fejszét; egy hasonló szép mívü hegyes fokut, ezek gróf Kemény József birtokában voltak'[1]). Gróf Keménytől vette-e adatait, vagy valamely kéziratból, nem irja meg; de a két közlés mint két különböző helyről származó, egymást hitelesítni s kiegészítni látszik, miután a fő dologban egyezvén, a részleteket egyik egy, másik más oldalról világositja meg.

Ide igtatom élő szemtanuktól kapott értesüléseimet is.

Gaiser Antal élénk emlékezetü öreg úr, az erdélyi kir. főkormányszék mellett egykor épitészeti igazgatósági segéd, előbb mérnöki, majd igazgató-segédi minőségben Kolozsváratt szinte negyven évi hivataloskodása alatt az épitések térmérései, tervek megvizsgálása sőt nehány nagyobb épités személyes felügyelése alkalmával szerzett tapasztalatait kérésemre szives volt elbeszélni; közlöm azokat, mint a melyek az előadottak közül némelyeket megigazítnak, másokat megerősítnek, s átalában az itt volt római várostelepre nézve sok felvilágositást adnak.

‚Midőn 1845 körül az Ó-várban a Sztáncsai-féle szeglethházat felügyelete alatt épitették — igy szólt egy beszélgetésünk alkalmával — a pinczeásatásnál 2° 6" mélységben bolthajtásra akadtak, a mi a legkeményebb czementtel[2]) volt rakva; hogy a ház alapját a szilárd ép földig levihessék, át kellett azt törni, a mi iszonyu munka volt; mikor áthatottak rajta, egy öl és három láb üregü pinczének vagy szobácskának találták. A ház előtt ki a piacz felé szintén azon mélységben, kővel kirakott víztartóra akadtak, melyből a csők a piaczi templom, a Vokál- és Mikes-féle házak felé ágaztak el'[3]). Böhm János épitész úr is hasonló tapasztalatáról értesitett.

---

[1]) *Neigebaur*, sat. 228. l. 32—38. sz.

[2]) A czement mészből és homokból vegyitett habarék. A meszet vagy tengeri csigákból vagy más alabástrom s ahoz hasonló kőből égették, mely utóbbi gyanta-mésznek [*Gyps-Kalk*] is hivatik. A homok közül a vízi homok vagy az úgynevezett fövény — *arena* — a legalkalmasabb. Ezt többnyire csak tiszta vízzel elegyitették, szaporaság okáért ⅓ vagy ¼ rész homokot is kevertek közé. *Gautier* franczia királyi mérnök: Az útak és utczák épitésének módja. Fordit. *Kovács Ferencz*, Pozsonyban és Kassán 1778. 25—64. ll.

[3]) Ez előadást hitelesíti Gautiernek a római útak s földalatti csatornák épitéséről való előadása. ‚A római útakat — így ir ezekről — oly keményen rakták czementbe, gömbölyü kövekből s tégladarabokból összekeverve, hogy az a legerősebb kőrakást képezte, ebből a legserényebb munkás egy óra

1837-n — úgymond — az Ó-várban Győrfi nevü pléhes házánál épitvén : 10 láb mélyen egy szobára akadott, melynek meg volt tüzhelye, rajta szénfogó, látszott a szénmaradék, a szoba egyik szöglete táján festve volt oly verhenyeges színre, minők a pompeji-i ásatásoknál feltünő festések'. Ilyet találtak hídutczában is a Hutter-féle háznál.

Más alkalommal ismét egy más észleletét mondotta el Gaiser úr. ‚Mikor — úgymond — 1831-n a hídkapunál levő mostani hídat a réginek helyén, mely öt boltívre volt épitve, kimérte, a közbelsőnek lábánál, alatt az alapban, töltelékül egy feliratos kő volt bele rakva, melyből homályosan ilyenforma szókra emlékezik: ‚*Imperator aequitate res constituit*'; a többi a dákokra vonatkozott, egy antiquarius vette meg, de nevét elfeledte'[1]). ‚A Felek nevü hegyen — monda ismét máskor — az új út kimérésekor, a mint azt vágták, a hegyoldal közepe táján római vízvezeték maradványait találta; ezek 3 láb hosszu, 5—6 hüvelyk átmérőü, keményen megégetett és rovátkosan egymásba eresztett cserépcsők voltak; közelökben egészen kővé vált nagy tölgyfák feküdtek, a mi arra mútat, hogy e hegyet kétezer év előtt nagy rengeteg fedte, és hogy a rómaiak az ivó-vizet a felek-hegyi forrásokból csatornákon vezették be a városba. Ugyan a Feleken a legelső úgynevezett földhídnál, mocsáros helyen egy tört veres réztáblát találtak; felirásából emlékszik, hogy valamelyik imperator számadását illette s rá volt metszve : *Legio* XIII. . . .' E réztábláról Hormayr azt irja, hogy 9 hüvelyk magas volt s rajta egy felirati töredék[2]). Az előbbi víz-

alatt többet fel nem feszegethetett, mint a mit egyszer elbirt.' Az utolsóról pedig így ir : ‚A rómaiak Róma városának minden utczáin a föld alatt szörnyü költséggel kőcsatornákat épitettek, melyekbe bele folyt az utczák rútsága és vize; oly erős módon volt épitve, hogy a rajtok járó legnehezebb terheket is megbirták; oly szélesek és magasak, hogy a Tiberis vizét azokon átvinni és avval azokat megtisztitni lehetett.' A Coloniák mintaképe Róma levén: természetes, hogy minden nagyobb város annak példája után indult — *Coloniae populi Romani quasi effigies* — irja Aul. Gell. XVI. 13.

[1]) *Literati Nemes Sámuel*, hátrább elé lesz adva a kő története.

[2]) — — VS. AEL — —
— — RORMIS — —
— — RATIOC — —
— D. D. D.

Neigebaur, sat. 226—227. l. 19. sz. alatt a szövegben idézett iró után.

vezető csőkhez hasonlókat Gaiser úr a külszén utczában is saját telkén 10—12' mélységben talált. Faragott kőből való vízvezeték nyomára akadtak a Biásini-szálloda pinczéje ásásakor is 11—12' mélyen, mely bement a vár felé Torda-kapunak, szélessége 3' magassága 2' volt. Földalatti csatornára talált Kagerbauer épitész úr is a Minoritáknál és szén-utczában a Rhedey-háznál, melyek a Felek felől jöttek alá; Böhm úr pedig a Schütz-háznál talált ilyet, a csövek egy lábnál kurtábbak voltak s mindeniknek egyik oldalán egy lyuk. Az Ó-várban levő Horváth- ma Rutska-ház épitése alkalmával a bemenetelnél jobbra ismét Gaiser úr maga rakatott be a falba egy követ, melynek feliratából — úgymond — *Antonius Gordianus* névre emlékezik. Ez hihetőleg a Neigebaur után tőlem is hátrább közlendő felirat. A kettőnek ugyanazonságáról azonban a kő elpusztulta miatt meggyőződni nem lehet. Arra is emlékezik, hogy a midőn Torda-utczában a most dr. Szabó-féle házat gróf Bánffi József épittette, az alap ásásakor 10—12 láb mélyen egy öl széles falrakásra találtak, mely asztalnagyságu faragott kövekből állott, s a ház-sor mostani irányában ment keletnek: e falrakást régebbi időkben, a Minoriták temploma épitésénél is megtalálták. Schütz József úr, ki ifjusága óta a régiségek kedvelője és gyüjtője volt, maga is látta, mikor az imént emlitett gróf Bánffi-ház épitésekor a mélységből roppant nagy köveket emeltek ki, s belőlök részint falszinbe rakott eső-vető köveket füréseztek. melyek maig is megvannak, részint az alapba ismét berakták. 1585-n a tanács rendeletére Barát Péter és Bonczidai Gergely adószedők a piacz-sori tanácsház udvarán egy hátulsó háznak megujitását és a kapubejárás beboltozását vitetvén végbe, arról irt számadásukban van feljegyezve, ,hogy a midőn septemb. 11-n a mészvermet ásatták, találtak valami régi köpádimentomozásra. kihányatták s belőle a szobának egy részét megpádimentomoztatták' [1]). Nem lehet eléggé sajnálni, hogy e padolat-kövek lelhelye mélységéről, lerakási módjáról és kiterjedéséről bővebb értesités sem a tanácsi jegyzőkönyvekben, sem az épitők számadásában nincs; így nem lehet bizonyosan tudni, ha az valamely épület egyes lakrésze vagy folyosója kövezete volt-e? Némely öregek még

[1]) Barát Péter és Bonczidai Gergely városi adószedők eredeti számadásából.

emlékeznek a régi tanácsház e kőpadolatára s azt mondják, hogy az nagy koczkákból állott és igen szép volt. Most kétségkivül az új tanácsház valamely részében falba van rakva. Böhm János épitész úrtól, szintén 25—30 évi épitései közben megjegyzett igen nevezetes leleteiről értesültem. ‚Hídutczában — úgymond — a Czirják-háznál a mostani felülettől 10 láb mélyen az utcza irányában roppant nagy quaderköveket talált, melyek kinyultak az utczára is, ezért, hogy és merre irányulásukat nem kisérhették tovább; nagyobbrészük 3' vastag, 5' hosszu volt; de oly nagyok is voltak, hogy ki sem vehették; itt találtak egy ezüst buzogány nyelet, mit id. gr. Bethlen Ferencznek adott el; a sáncz alatt Borjumál felől pinczeásáskor a hegy oldalában 6' mélyen fejér márványkövet talált, melyen felirat volt; ugyanott sárga szinü ormos fedő téglát nagy mennyiségben, mi azt gyanitatja, hogy ott a rómaiak alatt téglagyár volt; közép-utczában a mai harminczad-épületnél is 12' mélyen televény földre, a Schütz-háznál 9—10' mélyen faragott kőből és □ lábnyi téglából rakott padolatra, Karvászy József telkén pinczeásáskor 10—13' mélyen 8-as szám alaku téglával padolt helyiségre akadtak; ugyan itt az Ó-vár fala mellett árnyékszéknek ásott hely fenekén 10' mélységben tiszta földre rakott patak-kőpadolatot fedeztek fel s egy nagy csatornát, a mi a piaczi templom és Ó-vár felé irányult‘. Csodálatos, hogy Karvászi úr 1572-ben épült házában is egy kis szobácska mind ilyennel van padolva; hasonlót találtak nem messze az úgynevezett *Lábasház*-nál is, de nem oly mélyen.

Kagerbauer Antal úr pedig a következő tapasztalatait volt szíves nekem elbeszélni. ‚A szegények-háza malmánál — úgymond — 3—4' mélyen padolat-köveket kapott legközelebbről is; ugyan ott ki a Kőmál felé falnyomokat, sirköveket, csontokat; a tanácsház épitésekor feles római pénzt, 3° mélyen egy lábnyi vastag szalmaréteget, mely keletről nyúgatnak vonult; itt ép földet a 4-ik ölnél ért; a csizmadia-czéh háza épitésekor szilárd földet egy ponton 15' mélységben kaptak, tömérdek embercsont került fel; a Streicher-féle gyógyszertárnál 1833-n több szekér koponyát és embercsontot hánytak ki s vittek el; a szinháznál tett javitások alkalmával 7—8' mélyen sövényből való házat, kemenczét, tüzhelyet, talpgerendát, tölgyfa lábfákat talált; a szoba fala sárga agyaggal volt tapasztva, a tüzhely és ház földje is, melyen még a

porond is látszott, a mivel be volt hintve. A Hutter-háznál hídutczában egy római téglahalmot, mi összeomlott ház romjának látszott, és egy nagy idomu csontvázat.'

Hagyományképpen régi időkről maradott fenn az is, hogy a város *'Torony'* név alatt ismeretes fogházánál történt korábbi épitések alkalmával, annak mostani földszinti szögletszobájából, melyet ma pinczének használnak, egy lefelé vivő ajtót, s azon belől szinte ember magasságu földalatti folyosót találtak, mely délre és északra nyult; ma is erősebb lábdobbantásra a földüreg tompa viszhangot ad. 1864. tavaszán hídutczában a nyúgati soron Fekete Pál pinczét ásatván, a telek déli oldalában 2° és 2' mélyen, vastag kemény kőfal-rakáson, melynek homokos mészből álló czementje annyira meg volt keményedve, hogy a kőnél nehezebben lehetett összerontani, egy régi kő ajtótalpat talált, melynek hossza 1° 5' 2", széle 2' 1", vastagsága 1' 10" volt; a köven hosszában (két végén kétkét lábnyit kivéve) vaskulcsnak való 3" széles, 3" mély véset huzódott végig, a véset egyik felén megint 2" vastag, 2" széles második véset volt a második kulcs számára, az ajtófeleknek a talp két végén 8" mélységü négyszögü lyuk, ezek közepében ismét kétségkivül vascsapnak $1\frac{1}{2}$' kerek lyuk volt furva. Az ajtószemöldek és ajtófelek hiányzottak, de volt egy más a kőtalphoz hasonló vastagságu és hosszuságu a végében az előbbihez hasonló vésetü, hihetőleg az ajtófelek erősitésére szolgáló kődarab. Ez ajtótalptól hátrafelé nyúgatnak menve 12° és 2' térközre a régi Ó-vár fala mellett 2° széles és $1\frac{1}{2}$° magas kőboltu csatorna — *canalis* — volt. E 12 ölnyi térköz mintegy 14' mélységben szamosi közönséges kavicskővel volt kirakva, feljül töltelék föld s közte vas, római tégla, korsó és más cserépedény darabok, sok szénvegyülék, nagy idomu embercsontok, lábszárak, koponyák, egy bámulatos nagyságu állkapcza s két darab római pénz, melyek egyikének főlapján Trajanus mellképe, elvásott köriratából épebb példányok segélyével e szók olvashatók: IMP. CAES. NERVAE TRAIANO AVG. GER. DAC. P. M TR?COS V (vagy VI?) P. P. főlapján Trajanus mellképe, hátlapján S. P. Q. R. OPTIMO PRINCIPI[1]). A másiknak

[1]) Összevetendő: Istri Adcolarum Geographia Vetus e Monumentis Epigraphicis, Marmoribus, Numis, Tabellis eruta sat. a *P. Math. Petro Katanchich* sat. II. rész Buda MDCCCXXVII. czímü könyv 275. lapján levő Dáciában talált római pénzek felirataival.

fölapján Fortuna fennállva és balra fordulva látszik, fején jobbról babérkoszoru, jobbjában egy hajón nyúgvó kormányevezőt tart, baljában bőségszarvat, mellette jobbról-balról S. C. betűk.

Az első kétségkivül Trajanus pénze, melynek felirata, ha ötödszöri consulságát (CCV) jelöli, akkor 104—110. veretett Kr. u., ha a hatodikszorit (CCOS. VI.) akkor 112—117-n Kr. u.

A másodikból alig kivehető egyéb mint az, hogy valamely császárné pénze ; a fő-ék után itélve : *Julia Domna,* Septimius Severus neje, ki Kr. u. 193—211 volt császár, vagy *Julia Soemias,* Heliogabalus anyja, meghalt 221. Kr. u.

Ugyan az udvar északi oldalában a kapu alatt is pincze ásatván: az elébbi kővezetet szintazon mélységben és minőségben megtalálták, ki a telek keleti végéig. E csatornáról néhai Thallinger Frigyes országos épitészeti igazgató, a kié volt egykor e ház és telek, úgy nyilatkozott, hogy az északról a Szamos medrétől indulva, mindenütt az Ó-vár fala mellett megy fel a kir. főkormányszék használatában levő országház felé, ott a szeplőtlen Szüz Mária-szobor mellett délnek tart s azon kevéssel túl keletre hajolva a Békás pataknak megy. E véleményt támogatni látszik azon tény, hogy e század második negyedének elején az országház előtt a szobortól északra egy nagy beomlás történt, melynek — a mint az akkori városgazda beszéli — mélysége s ürege 3—4 öl volt, s betöltésére tömérdek földet vitetett. E földüregről a hagyomány azt tartja, hogy ott folyosó van, mely hajdan a Jézsuiták Collegiuma épülete és az úgynevezett kőkert — szintén a Jézsuiták mulató-helye — közötti egybeköttetés végett volt épitve. Utóbbiban maig is látszanak tágos belvilágu folyosó gyanitató nyomok. Azt is tartja a hagyomány, hogy a mai belváros piacz-során három oldalról — keletnyúgat és északról — a ház-sorok előtt nagy földalatti üregek voltak, némelyek szerént a város tisztán-tartására, mások szerént háborus időkben menhelyül; ezeket később a háztulajdonosok pinczékké alakították át. A több helyen ma is látszó vas rostélyos lyukak e pinczék szelelő ablakai. E hagyomány első részének némi alapja van azon tényben, hogy a rómaiak nagyobb városaik alá tisztasági tekintetből csatornákat készitettek és hogy a magyar telepedés valóban római telep romjaira történt; utóbbit pedig támogatja egy 1662-ki oklevél, mely szerént ezen évben a Kemény János által Kolozsvárba béhelyezett német helyőrséget I. Apafi, mint a

török által kijelölt fejedelem, ostrom alá vevén, s hosszas vivás után a vár parancsnoka önmegadásra kéretvén fel: a fejedelem követe attól május 16-n egy szemrehányásteljes feleletet kapott, melyben az ostromlott vár egyéb előnyei mellett ezt is felhozta: ‚meggondolni való a többivel együtt az is, hogy Kolozsvárnak igen szép föld alatt való rejtek lyukai s nagy helyei levén, azokban a kisdedek és ártatlanok bátran megmaradhatnak, azokat pedig a kiknek eleségek nincsen, kibocsátják‘ [1]).

A város határán és közelében is akadnak római nyomokra. Van az erdélyi országos Muzeumban egy °58^{m} magas — °25 $^{3}/_{4}$$^{m.}$ széles csigamészkő fogadmányi oltár, ily feliratu: *‚Silvanusnak, a legjobb Istennek. Aelius Julianus üdvéért emelte Securus‘* [2]). Ezt 1863^{n} a Kolozsvár mellett levő Dezmér határán a Szamos völgyére nyiló egy kisebb völgyben kétségtelenül létezett római jellegü épület romjai között találták, nem messze az Apahídára vivő — most is látszó — római hadúttól. Ez épület egykor tán major vagy kéjlak volt, mely a kolozsvári római telepedéshez tartozott. [3]) A római hadútak három irányban jőve, központosultak itt, dél- kelet és észak felől; nyomai ma is mindenütt láthatók a határon. Monostor felett egy hegytetőn — a hagyomány szerént — a fü és moha egy régi, a földdel egy szinvonalban álló római, némelyek szerént dák vár romjait fedi. Békás pataknál, a mint az út a patakon átkel, az északi oldalban levő — czementtel rakott — széles kőfal, római hídfőt gyanítat. A tarcsai praediumon, a harmadvölgyi *‚Halmok közé‘* nevü helyen, a Kajántóvölgy innenső oldalán az ekevas, a Kőmál első részében a malom felett, a agg szegények háza birtokai közé tartozott szőlőkben a homlitó-ásó római téglákat és cserepeket vet fel.

Ide igtatom még ama feliratokat is, melyek lelhelye — a

---

[1]) A város levéltárában levő eredetiből.

[2]) D O
SILVΛNO
PROSΛLV
TEΛELIVLIΛ
NISECVRVS
POSVIT

[‚Deo Optimo Silvano pro Salute Aelii Juliani Securus posuit.‘]

Torma Károly, Archaeologiai közlemények, V. kötet. 13. l. 1. sz.

[3]) Ugyanaz, ugyanott.

közlők szerént — Kolozsvár, de hogy az hol van, ki nem jelölték, valamint azokat is, melyek vagy Kolozsvár közelében, vagy meszszebb helyeken vannak, de oda Kolozsvárról kerültek.

Első osztályi feliratok, melyek Kolozsváratt vannak s tudva van, hogy ott találták, de az, hogy hol, nincs tudva.

a) *‚A legnagyobb, legjobb Jupiternek. Valerius Catullinus császári proconsul.‘* [a])

b) *‚Az istenült lelkeknek. Aelia Sura, élt harmincz évet. Aelius Saturninus, élt ötvenegy évet. Aelius Valentinus, élt három évet. II Aelius Siro és hitvese. A legkegyesebbeknek.‘* [b])

c) *A megdicsőültek lelkeinek. Aelia — — — élt — — évet stb.‘* [c])

a) I. O. M.
VALERIVS
CATVLLI
NVS.
PROC. AVG.

[‚Jovi. Optimo. Maximo. Valerius Catulliaus. Proconsul Augustalis.]

Neigebaur, 225. l. 12. sz. gr. Kemény József kéziratából. Van a gróf Teleki József egykori kertében, mely ma az erdélyi Muzeumé.

b) D. M.
AELIA. SVRA
VIX. AN.
XXX. ET
AELIVS
SATVRNI
NVS VIX
AN LI ET
AEL. VALE
NTINVS
VIX. AN
III. AELIVS
SIRO II
ET CONIV
PIENTIS
SIMIS

[Diis. Manibus. Aelia Sura Vixit Annos XXX. Et Aelius Saturnimus Vixit Annas LI. Et Aelius Valentinus Vixit Annos III. Aelius Siro II et Conjunx Pientissimis.]

Neigebaur, 226. l. 16. sz. főkormányszéki titkár Gebbel szállásán, a szentegyházutczai Pap-Szathmári-féle háznál.

c) D. M.
A[E] LIA —L.-ARV
VIXIT. [a] AN — —
CREAVII. N — —
OSVII POSVIT — —
— — VA. VIATOR — —
MALD
- - ENTIS -- --

Látható a gr. Teleki-Mikó-féle, ma Muzeum-kertben. Gróf Kemény leírásából *Neigebaur,* 226. l. 14. sz. a.

A régészektől eddigelé meg nem magyarázott c) alatti felirat fordítását én, mint nom régész, nem adhatom.

Második osztályiak, melyek Kolozsvär körül vannak, s tudjuk hogy Kolozsváratt, de azt, hogy hol találták, nem, értem a gróf Csáki János kolozsvármegyei egykori főispánnak Turban levő feliratos köveit, s a gróf Kemény József gerendi gyüjteményében levőket. Turban — irja Neigebaur — Kolozsvártól nem messze, főispán gr. Csáki Jánosnak Kolozsváratt talált régiségekből egy gyüjteménye volt, ezek egyike azon bronz tábla, mely idő folytán a nagy-enyedi ev. ref. Collegium birtokába jutott, s ott 1848—49 semmivé lett, de feliratát Neigebaur a tudós Henzen-nel közölvén: az a ‚*Bulletino di corrispondenza archeologica*' czímű folyóiratban nyilvánosság elé hozta; felirata ez:

‚*A megdicsőült Vespasianus caesar imperatornak felséges fia Domitianus Germanicus, Pontifex Maximus, tribunusi hivatala ötödik, imperatori és consuli hatalmának tizenkettődik évében, örökös censor s haza atyja. Azon két szárnyosztályban katonáskodó lovasoknak és gyalogoknak, melyek neve: kiszolgálttak, getulusok, és mauretáni első thrákok osztálya, továbbá a következő négy csapatnak t. i. a lusitánok első, a thrákok első és második, és a cantaberek második csapatjának, melyek Judeában Cn. Pompejus Longinus alatt vannak, a kik huszonöt évet szolgáltak, s neveik alább fel vannak irva, maguk, gyermekeik és utódaik részére polgári és nősülési jogot — Connubium — adott, hogy t. i. a kikkel éltek volna e jog nyerésekor, vagy ha nőtlenek voltak, azokkal, a kiket azután magukhoz vettek, de minden egyes katona csak egy nővel, május harmadik idusáig egybekelhessen.*

Sextus Octavius Fronto, Titus Julius Candidus Marius Celsus Consulságok idejében, a thrákok második csapatja, melynek vezére Claudius Montanus' [1]).

[1]) IMP. CAESAR. DIVI. VESPASIANI. F. DOMITIANVS
AVGVSTVS. GERMANICVS. PONTIFEX. MAXI
MVS. TRIBUNIC. POTESTAT. V. IMP. XII
CENSOR. PERPETVVS. COS. XII. P. P.
EQVIBVS. ET. PEDITIBVS. QVI. MILITANT. IN
ALIS. DVABVS. QVAE. APPELLANTVR. VETE
RANA. GAETVLORVM. ET. I THRACVM. MAV
RETANA. ET. COHORTIBVS. QVATTVOR. I. AV
GVSTA. LVSITANORVM. ET. I. ET. II. THRACVM. ET
II CANTABRORVM. ET. SVNT. IN. IVDAEA. SVB
CN. POMPEIO LONGINO. QVIQVINA. ET. VI

A további homályos értelmü latin szöveg homályos magyar forditásával az olvasót nem terhelem. Maradjon az fenn későbbi részletes tanulmányozás tárgyaul s örömeül. A kő másik felén volt felirat alol látható.

Ugyan e felirat meg volt még egyszer csaknem szószerént egy más réz táblán; különbséget csak a betük és sorok beosztása, nehány szónak tisztább vagy homályosb leirása, s hátulról a polgárositottak neveinek kimaradása tett. Avval is növelni a könyvet szükségesnek nem tartottam [1]).

Ily emlék a boldogult gr. Kemény József gerendi kertében levő. Ez 4' magas kő, melynek dombormíve (Relief) vendégséget ábrázol. Egy támla-széken nő ül, kezében madarat tart, előtte három-lábu serpenyő, a megett más nőalak, melynek kezében szintén madár van, megint egy harmadik nőalak, mely egyik kezében kisded golyót tart, mellette férfi, kinek kezében kehely van. Ugyanott egy — ehez tartozni látszó — más kő, női mellképet ábrá-

---

CE NA. STIPENDIA MERVERANT. QVORVM
NOMINA SVBSCRIPTA. SVNT IPSIS LIBERI
POSTERISQVE EORVM CIVITATEM DEDIT ET
● ●
CONVBIVM. CVM. VXORIBVS QVAS. T VNC
HABVISSENT. CVM. EST. CIVITAS IIS DATA. AV
SIQVI. CAE — — BESESSENT CVM. IIS. QVAS. POSTEA
DVXISSENT. DVMTAXT. SING — LI. SINGVLAS
AD III IDVS MAIAS
SEX. OCTAVIO FRONTONE
TI IVL IO CANDIDO MARI O. CELSO COS
COH II THRACVM CVI PRAEST
CLAVDIVS MONTANVS EQVITI
SEVTHE TRAIBITHI — — COLO. LET. IC
DESCRIPTVM. ET. RECOGNITVM. EX. TABVLA. AE
NEA. QVAE. FIXA EST ROMAE IN CAPITOLIO
POST TROPAEA GERMANICI. IN TRIBVNAL
QVAE SVNT. ADEDEM. FIDEI. PR

Auf der Rückseite steht :

D CONSI ● ALCIMI
C TERENTI NATALIS
P. SALLIENI PHILVMENI
TI CLAVDI ERASTI
C HOSTILI MARTIALIS
P. SILI HERMETIS
C QVINTI ● PHILETI

Neigebaur, 229—230. ll.

[1]) Látható *Neigebaur*-nál 230. lapon, 44. szám alatt.

zol, kezében kis golyó, alatta kurta öltönyü férfi, a ki szintén korsót tart kezében [1]).

Harmadik oztályiak, melyeket a közlők Kolozsváratt, vagy közelében találtaknak irnak, de sem lelhelyöket, sem hollétöket nem jelölik meg s az maig nincs is tudva. Ilyenek a Katanchichtól közlött következő feliratok. *‚A prusai legjobb és legnagyobb Jupiternek, Aurelius Alexander fogadástételét önkéntesen teljesitette.‘* [2]) *‚Merculiusnak tett fogadását teljesitette Messianus.‘* [3]) *‚A legjobb és legnagyobb Jupiternek, Juno, Minerva királynénak a dicsőült Nerva, Marcus Antonius, Gordianus, kegyes és boldog császárok, és Sabina Terentiana császárné üdvéért, Lucius Laelius Terentianus, Coloniafőnök és aedilis.‘* [4]) *‚A legjobb és legnagyobb Jupiternek Cajus Publicius Antonius Probus császári proconsul, szives fogadástételét önként teljesitette‘* [5]).

Utoljára a Kolozsvárt érdeklő feliratok teljessége végett közlöm azon négy feliratot is, melyek elsőjét Lazi mint a városon kivül levőt emlit meg, de sem ő hollétét nem jelöli ki, sem senki más iró arról nem emlékezett [6]); a más kettőnek én jöttem müvem

---

[1]) *Neigebaur*, 231. l. 45. sz.

[2]) I. O. M.
PRVSENO
AVR. ALEX
ANDER
V. S. L.
Katanchich, II. 261. l. CCIX. sz.; találták Kolozsvar közelében.
Neigebaur, 225—226. l. 13. sz.

[3]) MERCV
RIO. VO
TVM. SO
— IT. M
ESSIA
NVS
Katanchich, 263. l. CCCXXV. sz.
Neigebaur, 226. l. 15. sz.

[4]) I. O. M.
IVNONI REGINAE
MINERVAE
PRO SALVTE D. N.
M. ANT. GORDIANI
P. F. AVG. ET SABINAE
TRANQVILINAE
AVGVSTAE
L. LAEL. TERENTIA
NVS DEC. COL. AED. PRAEF.
Katanchich, II. 218. l. XXXVI. sz.
Neigebaur, 226. l. 17.

[5]) I. O. M.
C. PVBLICI
VS ANTO
NIVS PROBVS PROC.
AVG. G.
V. S. L. M.
Katanchich, II. 247. l. CCX. sz.
Neigebaur, 226. l. 18. sz.

(Kolozsváratt a városon kivül),

[6]) I. O. M.
V. VL. COR. PRO SALVTE SVA ET SVORVM IVL. AR. DECORATVS DEC. COL. AQ. PLA IVL. AEDIL ET M. AVR. FILIORVM S. DE COL. AQ. QVES V. S. L. M. PERPETVO ET CORIOLANA COS VIII. IDVS IVNIAS

megirása után tudomására [1]); a negyediket nem rég vették ki a lebontott hídkapu falaiból [2]).

Ez régészeti nyomozódásaim eredménye; következik kimútatnom, mi belőlük a történelmi való. Bárha az adatok e nagy tömege együtt sem pótolja egy alapos archaeologiai kutatás és tüzetes epigraphiai tanulmány concret eredményeit: mindazáltal annyi áll, hogy általuk történelmi bizonyossággá lesz amaz eddig homályos tudalom, s szilárd alapot nyer azon általános sejtés, ‚hogy a mai Kolozsvár helyén római telepitvény volt és hogy az — a mint eddigelé a közhiedelem tartotta — nem csak az Ó-várt foglalta magában, hanem az egész főpiacztérre, belső monostor-, szén- belső

Lazi, 931. l. emlit ugyan még ott egy más feliratot is, melyet Seivert a 86—88. lapon s CXXII. sz. alatt három olvasás szerént közlött, de az mint Apulum romjai közti lelet, nem tartozik ide.

[1]) IOM DOI
VIE PATF
ET IVSTIN

E kő 1 láb széles, 14 hüvelyk hosszu, be van rakva a Ó-vár fala északi oldalába, a városi serház mellett nyitott új utczától keletre; látható a fal melletti épület híjában. A felirat többi részét lefaragta az, a ki a követ falba illesztette.

AV AELIA PROBAVIX ▲
AN [*Itt a kőből egy darab ki van törve.*]
XIP ▲ AELIVS INGENVS VIX
LIVS PROBVS FLAMEM MVN
PIENTISSIMIS ET SIBI VIX

E követ az erd. gazdasági egyesület kertje mellett találták 1869-n; én a g. e. esperesti lakban láttam s irtam le.

[2]) [D]EO SOLi
[I]NVICTO
PR ▲ SALVESM
ET SVO[R]VM
MCOCC" MA —
— I SVE PROC
AVG CNN
PR [C] DA P R L
V L M P

E kő most jött napvilágra; művem már sajtó alatt levén ekkor: csak egyszerü közlésére kell szoritkoznom; ha majd történelmi jelentőségét régészeink megállapitják, a következő kötetbe utólag felveszem. Most legyen elég annyit jegyeznem meg, hogy az *porolissumi Daciáról*, tehát egy eddigelő nálunk egészen új tartomány-felosztásról szól.

Torda-, farkas-, híd- és közép utcza területére is kiterjedt.' Magyar- és szentegyház-utczában talált római emlékekről megbizható adatom nem levén, sőt régi és újabb épitéseknél az alap-ásáskor több helyen való vizsgálódásaim után is semmi nyomra nem akadván: e városrésznek a telepitvényhez tartozását vagy nem tartozását további nyomozások tárgyának kell fennhagynom.

A telepitvény neve felett rendkivül szétágazó vélemények tömege ismét a hosszas és tán némelyek előtt únalmas fejtegetés terére visz. Közkézen forog egy kézirat, közelebbből magyarra átdolgozva ki is lőn nyomtatva,[1]) melyet — a mint már elő volt adva — 1734 a kolozsvári tanács készittetett[2]); ennek szerkesztői amaz irókkal vannak egy véleményen, a kik ezt a Ptolemaeustól feljegyzett Zeugmának [3]) állitják, mint Szamosközi, [4]) Fasching [5]) s többen; támogatják Bombárdi Mihálylyal, ki szintén e nézetben van, [6]) sőt azon ténynyel, hogy az Ó-vár egy utczája a kézirat kelte idejében is *Zeugma* nevet viselt. De ez érveknek nincs tudományi értéke. Ptolemaeus emlitett ugyan Zeugma nevű várost Daciában, de a földabroszon nem jelölte meg s ez által annak hollétét meghatározhatlanná tette. A 130 évvel későbbi keletü Peutin-

[1]) *Vass József,* Emléklapok Kolozsvár előkorából, Kolozsváratt, 1865. 8-adr. kútfőül e nyomtatványt használom és idézem a hátrább * jegy alatt emlitendő kéziratokkal egybevetve, mivel nyomtatva levén, többeknek lehet meg, mint a kézirat.

[2]) Czíme látható elől a 16-ik lapon.

E kéziratból egy példány van az ágostai hitvallású brassói gymnasium könyvtárában: *Sammlung Vaterländischer Manuscripte* I—XVI. kötetes gyűjtemény IX-ik kötetében, [a pesti Nemzeti Muzeum Eder-féle gyűjteményei közt 34/fol lat. könyvtári jegyü kézirat 5. 6. száma szerént]; másodikat láttam ugyanott a Széchenyi-könyvtár 1208/Fol. Lat. könyvtári száma alatt; meg mást Maros-Vásárhelyt a Teleki-könyvtárban; negyediket a néhai Mike Sándor gyüjteményében; ötödiket én adtam át a város — ezt nem biró — levéltárának; hatodik van néhai Pataki József örökösei birtokában, [a melyből Vass József magyar forditása készült], hetedik nálam s még kétségkivül másoknál is több helyen lehet.

[3]) *Ptolemaeus,* Geogr. Libr. 3.

[4]) *Stephanus Zamoscius,* Amalecta sat. 6. l.

[5]) *Fasching* .... Nova Dacia 79. l.

[6]) *Mihaelis Bombardi,* Topographia Magni Regni Hungariae sat. 335. l. Cluveriusnak is ez a nézete. Lásd: *Cluverii Introductio in Univers. Geogr.* 468 l.

ger-földabrosz azt Dacia Erdély-részében a vaskapui szorosnál legelső telepnek és pedig *Ponte Augusti* néven jelöli meg. E két érvnek egyike a mennyit mellette, a másik annyit bizonyit ellene. Szamosközi több tanusitó feliratra hivatkozik, de egyet sem nevez meg, s előttünk ma egy sem ismeretes. Fasching történelmi és földrajzi művei irodalmi böngészetek — felirati adatok támogatása, alapos tovább nyomozás és birálat nélkül. Bombárdi értesitése is e szempont alá esik. A legkutatóbb irók egyike Cellarius, a Maros és Strigy vize összefolyásánál véli lenni Zeugmát [1], Benkő József Zernyestnél [2], Lazi Szász-Sebesnél [3]. Engem éppen e nagy véleménykülönbség botránkoztat, s valamennyi irányában óvakodóvá tesz. A vélemény bizonyitatlanul csak hypothesis, s még pedig ez — nekem úgy látszik — a XVII. század első feléből való, midőn a görög és deákos elnevezések divata szerfelett uralkodott hazánkban. Egyik században a tanács vagy valamely deákos senator a fennforgó utczákat *Zeugma-* és *Candia*-utczának nevezte el — a mint ez ma is történik, — a más században valaki, tán éppen ama kézirat szerzői, következtetést vontak az utczáról a városra, s így származhatott a Zeugma név iránti vélemény. A mely alapon ezt, ugyanazon a Candia nevet is ráruházhatni, pedig ily nevű telep Daciában nem volt.

E névről való értesitése a kézirat szerkesztőinek azért sem alapos, mert ők — a mint hátrább elő lesz adva — a Candia névből is vonnak el egy tényt, t. i. hogy e várost Claudius császár telepitette, tehát egy dologról kettőt tanitván: az olvasóban mindkettő iránt — és méltán — kétséget önmaguk támasztanak.

Egyébiránt a Zeugma és Candia utcza-név Szamosújváron is meg van, a miből következnék, hogy csak a Szamos folyam mellett két Zeugma nevű telep volt. Az etymologia a történetirásban csak magára nem biztos kalauz.

Mások szerént, e helyen a hatodik római város-telep, *Colonia VI. Trajana* — vagyis a Strabotól és Ptolemaeustól fenntartott *Patruissa* vagy *Patriussa* feküdt. E vélemény főképviselője Benkő József, s

[1] *Christoph. Cellarii*, Notitia sat. II. könyv, VIII. fej. 479. l.

[2] *Benkő J.* Transsilv. Generalis, P. I. 24. l.

[3] *Wolfgangus Lazius*, De gentium aliquot migrationibus, sedibus fixis, reliquiis sat. Francofurti sat. MDC sat. 928. l.

bizonyitékul a hídkapui feliratot idézi, melyen a telep emlitve nincs. Mi okozta, hogy e gondos irónk véleménye ma ily szembeszökő tévedésnek tűnik fel? nem tudom.

Tán létezett Benkő idejében a hídkapu előbástyáján egy második ily feliratu kő? ... Felhozza Benkő érvül, hogy e város *Salinae*-tól *két* római mérföldre volt — erre hátrább mondom el nézetemet, hivatkozik Szentiváni Mártonra is, kinek szintén ez a véleménye. De indokolatlan véleménynek — bárki mondja — nincs bizonyitó ereje. Én úgy hiszem, mindeniket egy, Lazinál közlött felirat vitte e nézetre, melyet ő az Ó-várban a Ferencz-rendi szerzetesek zárdájában találtnak állit, s melynek felirata Seivert olvasása szerént magyarul ím ez: ‚*A legjobb imperatoroknak. Severus Maximus Pontifexnek. Antoninus Piusnak. Az istenitett Hadrián fiának. Marcus (Aureliusnak) az istenitett Nerva fiának. Trajanus Caesar Parthicus imperatornak — a császári hatodik colonia*‘[1]).

Ez ellen két ok szól, *egyik:* hogy Lazi maga azt nem úgy vék, hanem *Ad aquas* nevü város-telepről hiszi hogy itt volt, az itt megállapodó Nagy-Szamos folyótól[2]). Ha ő vagy értesitője látták ama követ, mi okuk volt, hogy ne ide tegyék a: *Colonia VI-tát?* vagy tán szerinte ez és *Ad aquas* egy telepet jelölne? *másik:* hogy Húnyad vármegyében Pestényben találtak egy feliratos követ [3])

[1]) IMPERATOR OPTIMI SEVER MAXIMI PONT. ANTONINI P. DIVI HADRIANI MARCO AVG. COLONIA VI. IMP. CAES. TRAIANI PARTH. DIVI. NERV.	[*Imperatoribus optimis. Severo Maximo Pontifici, Antonino Pio Divi Hadriani Filio; Marco* [*Aurelio*] *Augusta Colonia Sexta Imperatoris caesaris Traiani Parthici, Divi Nervae* [*Filii*].]

Wolfgangus Lazius, sat. 930. l. E feliratot Seivert is így közlötte azon különbséggel, hogy minden szó után (.) pontot tett. *Seivert*, 129. l. CLXXII. *Tröstern*él is így van 454. l. csak a PARTH. [ICI] van egészen kiirva s a végső szóban NERV helyett NERU.

[2]) Ugyan ott, 930. l.

[3]) *Neigebaur*, sat. 46 l. 1. sz.

IMPERAT — — —
TIMI SEVER —
MAXIMI. PON — —
ANTONINI P — —
DIVI. HADRI — —
— — MARCO — —

Seivert-nél a 129. l. CLXXII. számu felirat. Csak ennyi látszik, a többi elpusztult.

melyet Seivert az előbbivel egynek tart s csudálatát fejezi ki a felett: miért irta arról Lazi, hogy Kolozsváratt találták; Kolozsvármegyében Aranykúton pedig egy mást, melyen e felirat volt: *,Trajanustól alapitott VI-dik colonia*[1]).'

Két köven volt-e az előbbi felirat? vagy csak egyiken? melyik a valódi? hol van lelet-helye? s ha egyik vagy másik helyet fogadjuk el, mit-tevők leszünk az Aranykúton talált felirattal? Ez adatok ellentétességének kideritése előtt e kérdést eldönteni nem lehet..... Előttem Lazi azon véleménye, hogy e telepet egy más álló vízről nevezték el, a helyfekvési viszonyokkal is ellenkezőnek látszik; s ha mégis úgy lenne, miért és hol állapodott meg a Szamos? mikor törte át gátját s lett gyorsabban folyóvá? oly kételyteljes kérdések, melyek merő talánynyá teszik Lazi közleményét..... Benkő nézetében két feltűnő is van, mire észrevételt kell tennem; azt állitja t. i.: hogy a *Colonia VI-ta* alatt csak az Ó-vár értendő, és hogy az nem más, mint a Ptolemaeustól emlitett *Patruissa* vagy *Petriussa*. Tudja ugyan ő — úgymond — hogy Fasching és Huszti s mások azt vélik, hogy itt *Zeugma* volt, de Huszti ezt Húnyadvármegyében Petrosz nevű faluhoz, mások máshová teszik. Egyik véleménye sem állhat meg. A római telep ugyanis a — fennebbiek szerént — a mai Kolozsvár belvárosa csaknem egész területén feküdt, egy városnak pedig azon egy időben két neve nem lehet.

Mások — mint Cellarius[2]), Timon[3]) stb. szerént *Patavissa* vagy a Pandektákbeli *Patávicensium vicus* nevű mezőváros volt e helyen. E volt a nézete előbb főképpen a Kis-Szamos medrében talált, de némelyektől Literati Nemes Sámuel gyártmányának állitott egy felirat alapján[4]) Torma Károly tudós régiség-búvárunknak is[5]) ím ez indokokból: mivel a Peutinger-táblán *Salinae* és *Patavissa* — szerinte akkor Torda és Kolozsvár — közti földrajzi távolság

[1]) *Seivert*, 222. l. 1. sz.
COL. TRAIANA. VI = *Colonia Trajana Sexta*.

[2]) *Cellarius* stb. a Peutinger-táblán levő Patavissát a Ptolemaeus Patruissa-jának véli 478. l.

[3]) *Timon*, Imago antiquae Hung. sat. Tyrnaviae 1735. 134. l.

[4]) E feliratot hátrább Nagy-Ajtai Kovács István előadása nyomán ismertetni fogom.

[5]) Erdélyi Muzeum Évkönyvei I. kötet, 31. l.

egyező, mivel ott kétségkivűl római telep volt s a *Napoca* és *Patavissa* — szerinte Szamosújvár és Kolozsvár — közti távolság is egyezik; azonban később tőle közlött s fennebb ismertetett, valóban Kolozsváratt talált több római felirat megismeréséhez jutván: e nézetét megváltoztatta, mert — a mint maga írja — meggyőződött, hogy Patavissát csak Septimius Severus — Kr. u. 193—211 között — emelte városi rangra, Kolozsvár helyén pedig már Kr. u. 180—193 közt Aurelius Commodus császár alatt római joggal s önhatósággal biró császári telepváros — *Augusta Colonia* — volt, Patavissát tehát — úgymond — máshol kell keresnünk [1]).

Elterjedt vélemény az is, mely az 1734-beli Pataki-Fűzéri-féle kézirat szerkesztőinek előadásán alapul, a kik azt írják, hogy az Ó-vár kőfalainak belső oldalán még a XVII. század elején látszottak ős alaku lapos és völgyelt cserepek, csínos kőfaragványok, beléjök vésett, de már akkor olvashatlan feliratokkal többnyire széttöredezett állapotban, melyek közül egy épebb 2' hosszu faragott kő volt, s az Ó-várnak — hajdan Claudia, korunkban elrontott néven Candia nevű — utczája végében a fal külső felén keresztbe volt téve s oldalán eltörve. Seivert olvasása szerént felirata magyar szövegben ez: „*A halottak szent árnyainak! Aulus Mamilius, Geminae nevű XIII legiobeli katona, élt tíz évet, két hónapot, öt napot* (Dan — ua Aureliana: ez érthetetlen) *élt — évet, két napot*, — — *Augustus felszabadítottja V. Z. Eneias emelte.*" [2])

Ebből azt következtetik, hogy e telep alapitója Claudius császár volt.

E feliratnak mint szövege, úgy olvasása is homályos értelmű s ki sem javitható, mert a kik nyomtatásban közölték, a kútfőt nem nevezték meg, de észrevehetőleg a Pataki-Fűzéri-féle kézirat volt forrásuk. Előttem ennek három példánya állott: a Vass-

[1]) Archaeol. Közlem. IV. kötet, 16. l.

[2]) *Seivert*, sat. 146. l. CCVI szám. *)

*) *Seivert* fennebb egész czímével idézett művében kiolvassa e feliratot. A háromféle olvasás egybehasonlitásából láthatni, mily különbség, ha szakértő irja le a feliratokat vagy dilettáns: annak előadására megelevenülnek, sőt megszólalnak a mult emlékei, mig ez érthetlenség homályába burkolja. Azonban lássuk a megfejtést: *Manibus Sacris! Aulus. Mamilius Miles Legionis XIII. Geminae, Vixit Annis X. — Mensibus II. Diebus V. Dan — ua Aureliana, Vixit annis — Diebus II. Vsthio — Libertus Augusti Nostri. V. Z. Eneias Posuit.*

féle példány [1]), a mi a Pataki-örökösökéből van átdolgozva, a Fridvaldszky- [2]) és Seivert-féle [3]); a nagyobb különbség bennök a sorok beosztásában van; az elsőnek előnye az, hogy az egyik szerző utódainál találták és a lelet-helyet is megnevezi. Sokban eltér a Seivert-Fridwaldszky-féle közlés, melyeknek előnye a némileg több érthetőség. Azonban e feliratban levő érv kevés nyomatéku, mivel a Claudius vagy Claudia név nem fordul benne elé és a Candia szó, a Claudia és Claudius névnek oly otromba torzítása, mi e hypothesis hihetőségét minden észrevételen alol helyezi. A Pataki-Füzéri-féle kéziratban van még egy másik hozzávetés is, hogy t. i. Claudius császár alatt [melyik? nem jelölik ki] egy legio-főnök a Szamos folyam mentében egy nem nagy térfogatu várat épittetett s azt Claudius imperator nevéről *Urbs Claudiana* vagy *Claudiopolis*-nak nevezte el.

E vélemény vallói hivatkoznak egyfelől azon tényre, hogy Kolozsvár latin neve ma is Claudiopolis, másfelől az ifjabb Pliniusnak Bythinia császári propraetorának Trajanus császárhoz írt

---

[1]) *Vass*-féle közlés:	[2]) *Fridwaldszky* közlése:	[3]) *Seiverté:*
M.	M. S. A. M. A. M. M	M. S.
A. M. A. M. M.	XII. N-N. X. RII.	A. MAM. M —
XII. N. N. X.	DVDA	XIII. G. V. AN. X —
RII DVDA.	NVI AVRII	M. II D. V. DA —
NVI AVRII.	VAVIXII AN	NVA. AVREL —
NAVIX II. AN.	EI IVSTHIO	NA. VIXIT — AN —
EII VSTIO	II NVNO	D. II VSTHIO -
II NVNO.	SVS. V. Z.	LI. AVG. NO
SVZ VZ.	ENEI AVG.	STRI V. Z.
ENEIAVS	POSVIT. **)	ENEIAS
POSVIT *)		POSVIT ***)

*) *Vass*-féle közlés, Emléklapok Kolozsvár előkorából, 12. l.

**) Inscriptiones Romano Transsilvanicae sat. ab I. L. B. *Josepho Thoroczkay de Thoroczko,* AA. LL. Phil. et Math. Auditore Claudiopoli Typis Collegii Acad. Societatis Jesu Anno MDCCLXVII. CVI. szám. Neigebaur közölvén e feliráat e könyv után: azt b. Thoroczkai Józsefének írja, azért, hogy neve alatt van kiadva; de szerzője Fridwaldszky János jezsuita. A jezsuiták a főranguak kedvének keresése s tanitványaik ösztönzése tekintetéből műveiket kitünőbb tanitványaik neve alatt — azok költségén — adták ki. Hogy e műnél ez az eset van, kitetszik a ‚*Privilegirte Anzeiger*‘ czímü folyóirat 1773-ki III-ik évfolyama 298. l. levő tudósitásból; de kitetszik a Fridwaldszkynak ‚*Szkumpia*‘ czímü értekezése 1-ső lapján ‚a‘ jegy alatti jegyzéséből is, a hol így ír: ‚Albae Juliae, ubi olim Colonia Apulum dicta stetit, uti patet ex Inscriptionibus Romano Dacicis, Ao 1767 a me in lucem datis.‘ Egyébiránt maga a tárgy is mútatja, hogy azt 18—20 éves ifju nem irta.

***) Lásd elébb a 146. lapon levő utósó jegyzés alatt.

egy levelére s a császárnak erre adott válaszára[1]. Az elsőben a császár parancsát kéri Plinius arra nézve : mit-tevő legyen a niceaiak félben levő theatrumával s felégetett gymnasiumával; azután kéri, küldene a császár Rómából mesterembereket, s utoljára a Claudiopolis-városiakról így ír : ‚A *Claudiopolis*-városiak is alant fekvő helyen egy hegy alatt a földbe nagyszerü feredőt ásnak inkább mint építnek, azon pénzből, melyet a te kegyelmedből a buleuták[2] fizetnek, s részint már megajánlottak tanácsba bejutásukért, részint, ha én kivánom, megajálandják.‘ A császár a theatrum és gymnasium iránti nézetét egy-két szóban megírván, a feredőre nézve így nyilatkozott: ‚Mit kelljen tenned a Claudiopolis-városiak által — a mint irod — alkalmas helyen építni kezdett feredő ügyében, határozd el te magad. Építő mesterek ott is vannak. Egy tartomány sincs, melynek tanult és eszes emberei ne legyenek. Egyébiránt ne véld, hogy rövidebb út, ha én Rómából küldök, holott oda is Görögországból szoktak jőni.‘ [3]

E sokképpen támogatott véleményt éppen saját érvei döntik meg. Egy történeti tényt történetileg XVI századdal később gyakorlatba jött név nem hitelesít; pedig Plinius bithyniai Claudiopolis-ának a IX—X. században alapított erdélyivel semmiféle ugyanazonossági viszonya nincs. Daciát Trajanus Kr. u. 106-n hódította meg, egyik Claudius Kr. u. 41—54-ig, a másik 268—270 közt uralkodott; az első nem építhette, mert nem birta a földet; az utóbbi nem, mivel azelőtt már régen létezett : az Antoninusok, Commodus, Bassianus korabeli s több feliratok kétségbe vonhatatlanul bizonyitják.

De a Claudius-névből egyéb okoknál fogva sem lehet biztosan

---

[1]) *Caii Plinii Caecilii Secundi*, Epistolarum Libri decem sat. Recens. Gottlieb Curtius et Paulus Daniel Longolius etc. Amstelodami apud Janssonio-Waesbergios CIↃIↃCCXXXIV. XLVIII. XLIX. levél.

[2]) *Buleuta* = Ezek a szokott száz számon feljül Trajanustól kinevezett számfeletti senatorok voltak, kiknek e tisztességért 1000—2000 denárt kellett fizetniök, s abból építették a kérdésben levő feredőt. Pompejus törvénye szerént Bithynia és Pontus tartománybeli rendes senatorok nem fizettek hivatali díjt, de Trajanus némely városoknak megengedte, hogy a törvényes számon feljül is választhassanak, azonban ezek érette szintúgy díjt fizessenek. Az utóbbiak közé tartozott Claudiopolis városa is.

[3]) *Plinius* és *Trajanus* fennebb idézett leveleiből.

következtetni. Tény az, hogy a római imperatorok és hadvezérek a tőlük meghódított tartományokat és alapított városokat saját vagy nőik nevéről nevezték, a ‚*polis*‘ ragot pedig görög gyarmatvárosokhoz tették. Ilyek voltak Paphlagoniában és Ciliciában *Pompeiopolis*, Phrygiában *Tiberiopolis*, Isauriában *Claudiopolis*, Thraciában és Mysiában *Trajanopolis*, Bithyniában *Helenopolis*, Cappadociában *Irenopolis* sat. A római Dacia erdélyi és magyarországi részében többnyire latin neve volt a gyarmatoknak: *Apulum*, *Ulpia*, *Salinae*, *Patavissa*, *Colonia VI Trajana*, *Ad aquas*, *Optatiana*, *Largiana* sat. Amazoknál — hihetőleg a görög nemzeti érzés iránti kiméletből, vagy tán hellenismusi hajlamból — legalább a város nevének felét görögnek hagyták, itt várost és népet, törvényeit és erkölcsét, nevét és lényét rómaivá alakították. Azt is meg kell jegyeznem, hogy az ó-kori szótárakban és földrajzokon e szók: *cludo*, *clusilis*, *Clusum*, *Clusium*, *clusus*, *clusa*, *clusae*, úgy a *Claudius*, *Claudium*, *Claudia*, *Claudias* név számtalan alakban fordulnak elé; *Claustrum*, *Claustra montium*, *locorum*, *regni*, *clausa*, *clausae*, *Clausurae*, sat. régente zárt helyeket, gátlásokat, végbeli erősségeket, hegyszorosokat, kapukat jelentett; *Clusium* a Samnitesek mások szerént Etruskok egyik városa [1]), Hoffmann szerént etrusk municipium [2]), *Claudia* = sziget, *Claudinum*, *Claudivium* [Ptolemaeusnál], *Claudia* = Klagenfurt [3]), Hoffmann szerént *Claudia* [Ptolemaeus és Cluverius szerént Claudium] *Clausen* nevű bajor falu [4]), az, mit Plinius noricumi városnak ír [5]), *Forum Claudii*=italiai mezőváros [6]); *Claudius* nevű császár, hadvezér, szónok, történetiró, bölcsész és szent tömérdek van az ó történetekben, van egy hegy is Pannoniában; *Claudia* nevet viselő császárné, tribus, törvény, út, sat. szintén sok van; végre van *Clodia fossa*, hajdan *Claudiopolis* nevű város az ádriai tenger partján [7]), sőt tisztán *Claudiopolis* nevű város négy van a régi föld-

[1]) *Ptolemaeus*, Geogr. sat. I. r. 63. l.

[2]) *Johann. Jacobus Hoffmann*, Lexicon Universale, Lugduni Batavor. MDCXCVII. 236. l.

[3]) *Cellarius* sat. 433. *Ptolemaeus*, II. rész, 82. l.

[4]) *Joh. Jac. Hoffmann*, sat. 885. l.

[5]) *Plin.* III. könyv, 24. fejez. U. ő II. k. 184. l.

[6]) *Cellarius* sat. 115. 199. ll.

[7]) *Hoffmann* sat. 898. l.

rajzokban följegyezve: Galatiában [1]), Isauriában [2]), ezt Ptolemaeus Catalonia-tartományba teszi [3]), Bithynia Mediterraneá-ban az Eleata folyó mellett [4]) és Cappadociában [5]); Cellarius földabroszán is négy van följegyezve: *első*, a melyet Claudius telepitett Pontus vidékén Bithyniának Honorius nevü tartományában Hypias és Parthenos folyók közt, nyúgotra Prussa, északra Heraclea, keletre Craton városok közt, neve *Claudiopolis*. Erről azt írta az ifjabb Plinius, ki ott propraetor volt, hogy más neve Bithynia; közel esvén a galaták határához, azért tették némelyek Galatiába [6]); Cellarius pedig azt, hogy Claudius császár, Drusus fia [nem a gothicus] épitette. A *második* van ugyan Bithyniában Paphlagonia tartományában Parthenos és Halys folyók közt, nyúgotra Craton, északra Gangra és Germanopolis, délre Pompeiopolis városok közt, neve: *Claudiopolis nova*, hajdan Andraca. *Harmadik* Isauria tartományában Eurymedon és Calycadmus folyók közt feljül nyúgotra Titopolis, északra Isauria és Laranda, délre Philadelphia városok közt, neve: *Claudiopolis* [7]). A *negyedik* Cappadociában a Halys folyó keleti partján, neve *Claudias* másképpen archelais [8]). Lehet-e kétség az iránt, hogy a Claudius és Claudia névről nevezett ‚*Claudiopolis*'-városok az egykori Pannoniában, a görög félszigeteken, Kis-Ázsiában, nem pedig Erdélyben keresendők, és hogy a történelmi tévedések közé tartozik azok nézete, a kik Szamosközi szerént azt hiszik, hogy az *Apulum*, *Salinae*, és a mai Kolozsvár helyén fekütt várostelepen át a jászok és pannonok földére vivő római had-út neve *via Clodia* vagy *Claudia* volt [9]).

Szamosközi szerént, némelyek a mai Kolozsvárra *Gormanus* nevü római telepet helyezik. ‚Csalódnak — jegyzi meg ő — mert

---

[1]) *Ptol.* III. könyv, IV. fejezet, 158. l.

[2]) *Ammianus Marcellinus* XXXIV. k., XV. fejezet.

[3]) *Ptolemaeus*, I. k., 123. l.

[4]) *Ptolem.* XII. k., 389. l. *Dio Cocceianus*, sat. LXIX. könyv, 11. szak., 1159. l. *Claudiopolis, qui et Bithynium*, civitas Bithyniae.

[5]) *Dio Cocc.* sat. in Hadriano, 192. l.

[6]) *Plinius*, V. k., I. fejezet.

[7]) *Ptol.* fennebb idézett helyén.

[8]) *Cellarius* sat. 296. l.

[9]) *Steph. Zamosius*, sat. 34. 48. l.

ennek a földsarki távolság s a tartomány fekvése egyiránt ellene mond. E telep helyén ma Kassa városa fekszik.' [1])

Bartalis, Timon, Felmer, Huszti s több irók tagadva, hogy *Napoca* Kolozsváratt lett volna, azt Szamosújvárra, mások, mint Seivert [2]) Torda vármegyében levő *Póka* nevű faluba, de némelyek, mint Cellarius, azt egyenesen Kolozsvárra helyezik. A Póka nevű falura névhasonlóság útján indokolatlan kihagyással tett következtetés nem állhat meg, mert az a magyar ős nemzetségi rendszerrel ellenkezik. A Púka, Póka nemzetség oly régi, mint nemzetünk, a magyar ős nemzetség pedig ősi, még pedig tekintélyes birtokot föltételez. Seivert azon ellenvetése, [3]) hogy az erre útaló feliratos kő máshonnan vitetett Kolozsvárra, csak gyanitás, minek bizonyító ereje nincs.

Timon, Felmer s társaik nem eléggé indokolt véleménye mellett sokkal készültebben szólalt fel nem rég Torma Károly tudós régiségbuvárunk s felhozta: ,hogy a Peutinger-földabrosz szerént Salinae és Napoca közt levő térkülönbség a mai Torda és Szamosújvár köztivel talál, utóbbi mellé a földabroszon, folyóvíz van rajzolva, a Szamosújvárnál volt romok nagy telepre mútatnak, s végre, hogy a következő két feliratos követ is ott találták:

,Nemesis istennőnek és királynénak, Valerius Valentinus a Gordianus XIII-ik ,Geminae' nevű legiojának kedvezményezett consuli katonája, Napoca Colonia aedilise, adójegyzékbe vette Samust a völgyön túli tartománynyal együtt, a nagy Antonius Gordianus felséges úr és imperator alatt s Aviol . . . A . . . consulságuk idejében. [4])'

[1]) *Steph. Zamosius* u. ott 6. l. második oldal.

[2]) *Seivert*, sat. 108. l.

[3]) *Seivert*, sat. 108. l.

[4]) DEAE — — - ESI
REG — — VAL VA
LENTINVS BF
COSMIL S LEG
XIII G. GORDI
AED — L COL NAP
A CEN SVBSIG
SAMVM CVM REG
ANS VAL — - M
IMP DNMANT GORDI AVGVS
TOETA VIOL COS X

[*Deae NEMesi / reg INAE Valerius V / lentinus be eficiarius / consularis miles legionis / XIII geminae Gordianae / aed IL / is / II Coloniae Napocae / a censibus subsignarit* *) *Samum cum regione TRans val LVm (vagy val. LEm) imperatore domino nostro M. Antonio Gordiano augusto et Aviól. A. Consulibus* / 239 év Kr. u.]

*) *,a censibus subsignarit'* mailag szólva az adóktól aláj egyezte, nem jó, hanem vagy adó alá irta, vagy kitörölte. Úgy kell lenni, hogy az ,a' névhatározó fölöleges. — *Torma Károly*, Erdélyi Muzeum Évkönyvei I. k. 37. l.

‚Nerva Trájánnak, a világ urának, a fegyverrel ellenálló barbár népeken át az útak szabaddá tétetése után állította Napoca Colonia. [1])‘

E nézetek ellenében Benkő József már régen kifejezte kételyét arra nézve, hogy Napoca Szamosújváron lett volna, de azt, hogy hol volt, meghatározni nem tudta. Nem csuda; mert azon érvek közül, melyekkel Napocának Szamosújvár helyén létét támogatják, egy sem állja ki a szorosabb birálatot.

A Salinae-, Napoca-, Patavissa = Torda-, Szamosújvár-, Kolozsvár városok közt a Peutinger-földabrosz nyomán kijelölt távolság, a mellé rajzolt folyam, az a körülmény, hogy ott nagy telep volt, valamint a fennebbi feliratok Napocára vonatkozó helyei csak azután lesznek valódi érvek, ha a telepitvények ugyanazonossága s mindkét felirat helyesen történt kiolvasása bebizonyult, addig csak félig-meddig bizonyitnak, s pedig mindkét feliratos kőre nézve kétség támadhat az iránt : vajjon azokat valóban a szamosújvári telepitvény romjai közt találták-e?

Hátra van még azok véleményét és indokait emlitnem meg, a kik a Ptolemaeustól feljegyzett Napocát Kolozsvárra helyezik. Ezek egyike Cellarius. E vélemény — irja ő [2]) — a Sponius Ja-

---

[1]) DOMINO ORBIS
T N
PER BARBARAS GENTES
ARMIS RESISTENTES
VIIS PATE FACTIS
N. C. P

[*Domino Orbis Trajano Nervae, per barbaras gentes armis resistentes viis patefactis Napocensis Colonia posuit.*]

Bartalis, Ortus et Occasus Imperii Romani sat. 57. l.
Neigebaur, 232. l. 1. sz.
Torma Károly, Erdélyi Muzeum Évkönyvei, I. k., 31. l.

[2]) NVMINI. AVGVST.
M. VLP. CAECIL.
BASSIANVS.
M. AVG.
AVGVSTALIS.
COL. NAP.
D. D

[*Numini Augusti, Marcus Vlpius Caecilius Bassianus, Maximus Augur Augustalis Coloniae Napocensis Dedicat.*]

Én e feliratot *Neigebaur* után közöltem, [látható nála a 223. lapon 3. sz. alatt] Seivert kiolvasása szerént, [látható nála a CLV. szám alatt] ki azt — úgy látszik — Reinesius ily czímü könyvéből vette át : Classic Inscription. CLXVIII-ik felirás a 185. lapon. Utóbbi könyvet nem tudtam megkeritni.

Cellarius, Geogr. Antiquae sat. 478. l.

kab[1]) és Reinesius Tamástól[2]) közlött s szerintök Kolozsváratt talált ím e feliraton alapul : *'Az isteni Augustusnak, Marcus Ulpius Caecilius Bassianus, Napoca császári Colonia legfőbb Augura szentelte. [Lásd a 152-ik lapon a 2-ik jegyzést].*

E köről Bartalis azt gyanitja[3]), hogy Szamosújvárról vitetett Kolozsvárra. De miután ez csak azon feltevésen alapul, hogy Napoca Szamosújváratt feküdt, meg is lehet forditni, s azt mondani, hogy az ott levő Napoca feliratu kő vitetett Kolozsvárról Szamosújvárra. Huszti tagadja, a mit Bartalis állit, mivel szerinte a Napoca nevü telepitvény római joggal birt, Kolozsvár pedig — szerinte *Clusa* = municipium.[4]) Ez okoskodás hiányos, mert egyfelöl történelmileg nem áll, hogy azon municipiumnak, melyről Huszti azt állítja, hogy itt feküdt, Clusa lett volna neve; másfelöl az Antoninusok korabeli municipium nyerhetett később coloniai jogot; vagy ha a Digestákat[5]) alapul elfogadjuk s Napocát már Trajanus alatt coloniai joggal birónak állitjuk, azt is lehetségesnek kell elismernünk, hogy azt később municipium-joggal cserélhette fel; mert ez a római coloniáknál és municipiumoknál annyira szokott dolog volt, hogy Hadrianus császár a Senatus elött tartott beszédében csudálkozását nyilvánitotta a felett, hogy az itáliaiak és némely más municipiumok, a midőn saját törvényeikkel élhetnének, erkölcseiket és szokásaikat megtarthatnák,

---

[1]) Eruditar. antiquitat. Miscell. 168. l. *Mannert*, Res Trajani ad Danubium gestae p. 79.

[2]) *Thom. Reinesii*, Class. Inscript. CLXVIII. 185. l.

Seivert. 107. l. CLV. sz. [*Látható fennebb bővebben*].

Bähmer, Dissertat. praelim. §. VII. Seivert ide vonatkozólag azt jegyzi meg, hogy Reinesius és Bähmer a végső sort M. AGG-nak olvassák, de ő nem tudja mi okért?

Huszti, Ó és Új Dácia 21. l. *Bartalis*, 57. l. *Vass József*, Emléklapok, sat. 11. l.

[3]) *Bartalis*, Ortus et Progr. sat. 57. l.

[4]) *Huszti*, Ó és Új Dácia sat. 21. l.

[5]) Indicia (helyesebben in Dacia) quoque *Zernensium colonia* a Divo Trahiano deducta, juris Italici est. *Zarmizegethusa* quoque ejusdem juris est: item *Napocensis colonia*, et *Apulensis*, et *Patavicensium vicus*, qui a Divo Severo jus coloniae impetravit. Corpus Juris Civilis Romani sat. Lipsiae, Sumptibus Jo. Friderici Gleditschii P. filii Anno MDCCXX. Digestorum Liber L. Tit. XV. 1000. l.

maguknak coloniai jogot szerezni törekednek, holott — úgymond — a praenesteiek Tiberiust arra kérték, hogy coloniából municipium-állapotba tétessenek[1]). A Reinesius nézete mellett hathatósan szólalt fel a mult években Torma Károly, s e tárgy felőli előbbi véleményét megváltoztatva, határozottan úgy nyilatkozott, hogy a mai Kolozsvár helyén Napoca feküdt; érvül felhozta a Szathmári P. Mihály-féle idézett feliratot, mely mint kétségtelenül Kolozsváratt a föld mélyében, s e felirat szerént, Napoca romjai közt talált emlék czáfolhatlanul mútatja, hogy abban decurio és augur, tehát polgári és vallási főnök volt[2]), az pedig csak coloniákban létezett; továbbá idézte a tőle fölfedezett s fennebb szintén közlött feliratokat, a melyek után — úgymond — ‚világos lett előtte, hogy Napoca Kolozsvár helyén feküdt; mert különösen a Szathmári-féle felirat mútatja, hogy az egykor ennek leleti helyén létezett telepedés már Commodus alatt római telepvárosi ranggal birt, s hogy így e császár uralkodása alatt ott más telep, mint Napoca nem létezhetett.‘[3])

A hozzávetések, egymásnak ellenmondó etymologiai és földrajzi okoskodások hosszu sorának végeredménye az : hogy a Kolozsvár helyén volt telepitvény nevét teljes bizonyossággal megmondani nem lehet. Torma Károly érvei annak kitisztázására sokat tettek, de ki nem tisztázták. A hídkapuba berakva talált feliratos köven a hetedik sorban levő C N N betűjegyeket eleinte eldöntőknek hittem, azt vélve, hogy azokban a COLONIA NAPOCENSIS rejlik; de később meghányva-vetve a dolgot, véleményemet függőben hagytam. . . . . Én a név iránti kételyt eloszlatottnak mondani nem merem, s eloszlatni magam szintén nem tudom.

A telep alapitójáról és megalapitása koráról létező vélemények is csak tapogatózások; többnyire Claudius császár és Claudia császárné névvel s a Pataki-Füzéri-féle kézirat után, egy ismeretlen legio-parancsnokkal hozzák kapcsolatba. Az elsőnek történeti alapja nincs, utóbbit a telep-alapitási fontos jog teszi hihetetlenné. A római tartományok gyarmatvárosainak egész névsora mútatja.

[1]) *Aulus Gellius*, Cap. 13. lib. 16.

[2]) A Pontifex itt lakását tamogatja a kolozsvári indóház közelében újonnan talált feliratos kő is, melyet fennebb ismertettem.

[3]) *Torma Károly*, Archaeologiai Közlemények IV. köt. 16. l.

hogy e nevek az építtető császároké vagy császárnéké. E tisztességet önként egy uralkodó sem engedte alattvalójának, s egy alattvaló sem merészelte uralkodójától igényelni. A miből az alapítás korára és az alapítóra nézve némi bizonyossággal lehet következtetni, ez, az alábbi felirat, mely egy o 89ᵐ magas és o 66ᵐ széles csigamészkőbe vésve s a hídkapunak belső balfelébe berakva van, mely Taurinus olmüczi püspök feljegyzése szerént már 1519-n ott és egészen olvasható volt.[1]) Ezt — jegyzi meg Nagy-Ajtai Kovács István — legelsőbben Reychersdorff közölte, utána Tröster, Seivert, Kaprinai, Benkő, Létavai s többen, de mind hiányosan.[2]) Ő maga is közli s a mint Torma Károly és Henzen olvasásából látszik[3]), az eredetihez nem egészen híven. Én Kovács István és Torma Károly olvasása szerént igtatom ide.

A becses feliratu kő mint Kolozsvár ó-korának legszebb emléke ma a Kolozsváratt székelő országos Muzeum őrizete alatt van.

Seivert és Mommsen olvasása szerénti értelme ez: *,A legjobb s legnagyobb Jupiter Taviánusnak, Antoninus és Marcus Aurelius Caesárok üdveért, a municipiumban élő galaták* [Seivert: militeS = katonáknak olvasta] *állították.'*[4]) Látni való, hogy a 7-ik sorban a MILI-

[1]) *Engel*, Monumenta Ungrica sat. 452. l. *Seivert*, Inscript. Monument. 181. 22. sz. *Neigebaur*, sat. 223. l. 1. sz.

[2]) Erdélyi Nemzeti Társalkodó, 1840. 57. l.

[3]) Lásd itt következőleg mind a két olvasást. *Torma Károly*: Über einige Dacische Inschriften, Sonderabdruck aus den Mittheilungen der k. k. Centralcommission sat. 1865. Heft sept.-octob. 12. l. *Henzen*, Bulletino 1848. 130. 135. ll.

Kovács István olvasása:	*Torma Károlyé és Henzené:*	
I O M	I· OM	[*Jovi Optimo Maximo Taviano*, *Pro Salute Imperatoris Antonini Et Marci Aurelii Caesaris* [Seivert szerént: *MILITES*, Mommsen szerént: *GALATAE*] *Consistentes. Municipio. Posuerunt.*]
TAVIANO	TAVIANO	
PRO SALV	PROSALV	
IMP ANTO	IMP· ANTO	
NINI ET M	NINI. ET. M	
AVRELI CAES	AVRELI. CAES	
AE CON	GALATAE CON	
SI S TENTES	SISTENTES	
MVNICIPI PO *)	MVNICI PO	
	POSIERVN **)	

*) Erdélyi Nemz. Társalk. 1840. 57. l.

**) Az idézett helyen.

[4]) *Seivert*, műve 18 19. ll. XXII. sz. a. e kőre nézve megjegyzi, hogy az első sort némelyek így olvassák: IM. N. vagy I. O. M. TRAIANO - és TAVIATIO — hibásan, s hivatkozik Reychersdorffra: Scriptores R. H. I. k.

TES, az eredményre nézve rendkivül hibásan volt olvasva GALATAE szó helyett, a mi a történetben nagy különbség!

E szerént e követ Antoninus és Aurelius császár dicsőitésére a municipiumbeli galaták emelték, hihetőleg a tartomány helyre állott békéjének emlékére, és mivel e császároknak a telepitvény és tartomány irányában tán különös érdemei voltak. Előttük csak két császár birta Dacia e részét: Trajanus a meghóditó, s következője Hadriánus. Utóbbiról történelmileg áll, hogy Trajanus dicsőségét irigyelte [1], a tőle alapított városokat — s a mi vétkes volt — a dunai álló-hídat lerontatta, császári elődе híveit s az alatta lett nagy embereket üldözte; barátainak tulajdonitandó érdemül, hogy a keleti tartományokat vesztökre nem hagyta, s bár birodalma legnagyobb részét beutazta, még sem bizonyos, hogy mint császár e tartományban járt volna; [2]) a mi emlék itt szól felőle, többnyire Ulpia Trajana és Apulum körül van, de mint alapítóról egy sem emlékezik; Trajanusról ellenben történelmileg áll, hogy ő az egész római birodalomból tömérdek népet telepített be, várakat és városokat épitetett, melyek nevét viselték, hat telepvárosnak tőle alapítatását a *Colonia VI-ta Trajana* világosan bizonyitja [3]), a só- és aranybányákat mivelés alá vétette, nagy hadútakat készítetett sat. Önként értetik, hogy a hadi megszállás és

793. l., Trösterre: 453. l., Lazira: 397, 930—31. ll., a ki a végső sorhoz hozzá teszi SI, Fridwaldszkira : N. CVII. sz. a., idézi az általa CLXXVII. sz. alatt közlött feliratot, a hol szintén TAVIANVS — van irva . . . . Azóta a kő a hídkapuból kivétetett, felirata jól elolvasható vagy legalább a főbb alkotó részek; az eddigi olvasási botlások ebből maguktól feltünnek; láthatni híven lemásolva a RAJZOK illető tábláján.

[1]) *Cassii Dionis Cocceiani*, Histor. Roman. LXIX. könyv, 3. czikk.

[2]) *Seivert*, sat. 10. l. 10. sz.

[3]) Egy német iró szerént a mai Erdély földén hét katonai telep volt. E hét telep : *Sarmisegetusa*, *Apulum*, *Napuca*, *Zerna* vagy *Dierna*, *Malre* vagy *Malva*, *Parolissum* s *Tibiscum*. A többiek — szerinte — csak katonai álló táborhelyek : ‚*castra stativa hiberna*‘, vagyis kisebb helységek, majorok voltak. *Torma Károly*, Erd. Muz. Évkönyvei III. k. I. füz. 61. l. *Zumpt Ágost* ‚De Coloniis Romanorum militaribus‘. Berlinben 1850 megjelent müve I. köt. 404—406. ll. után. Seivert azt véli, hogy Apulum a VII-ik római municipium volt, bizonyitásul idézi a CL. és CLIV. számu feliratokat, müve 105. 107. ll. Ha ez olvasás helyes, akkor a mai Erdélyben már Trajanus alatt meg volt alapítva hét római Colonia.

megerősités első volt, de hogy ezt nyomon kövesse a telepítés s az új hoditmánynak őrséggel megrakása, Róma politikája hozta magával, valamint az is hihető, hogy a sor e vidékre csak később kerülhetett, mikor a Maros- és Aranyos-vonal s tán az aranytermő nyúgoti Kárpát-vonal hadi megszállása s erősitése be volt végezve. Az Ajtonban talált mérföld-mutató oszlop, mely Kr. u. a 108-ik évből való [1]) s a mojgrádi felirat — Kr. u. 157-ből, melyen az ott volt amphitheatrum a régiség miatt összedültnek iratik [2]), kétségtelenné teszik, hogy a Nagy- és Kis-Szamos völgyét már Trajanus meghódította és hogy táborhelyeinek délről kelet és észak felé kiterjesztésében hihetően a mondottakból visszatükröződő egymásután-t követte . . . . A meghóditás katonai dicsősége s megnépesités és beolvasztás polgári érdeme — ha érdem — alig lehet másé, mint e nagy uralkodóé! A két tény egy fő gondolata, ugyanazon erős kar müve. A mint a vaskapui hegyszoros védelmére Zarmiz dák királyi város romjaira Ulpiát, a Maros közép völgyén Apulumot, a nemes érczbányák központján Aurariát épittette, és Salinae-t mivelés alá vétette : szintúgy — bár nem bizonyithatva — hihetjük, hogy sem pusztán, sem védetlenül nem hagyta hóditmánya e részét, mely az ő nevét viselő Daciának [3]) észak-nyúgotról kapuját és kulcsát képezte. *Napoca* vagy *más név* alatt e területen katonai telepitvény állott, még pedig — *alsóra* és *felsőre* levén alatta a tartomány osztva — felső Daciában. A felső ismét *Auraria*, *Apulensis*, *Malvensis* részekre oszolván : a telep hihetően az utósóban mint legészakibb részben feküdt. [4]) Aurelianus korá-

[1]) *Seivert* 80. l. IX. szám. *Neigebaur* sat. 222. l. 1. sz. *Torma K.* A Magyar Akad. Évkönyvei XI. kötet, 17. l.

[2]) *Torma K.* Magy. Akad. Évk. XI. köt. 17. l.

[3]) Dacia, Provincia Trajani. *Cellarius*, Notitia Orbis Antiqui sat. MDCCLXXIII. 437. lap melletti földabroszán.

[4]) Dácia felosztása a Rómaiak után, irta *Torma Károly*, külön nyomat sat. Kolozsváratt, 1863. 15—19, 26—27. ll. Megtekintendő : *Spruner*, Atlas Antiquus sat. XVII. táblája, hol Dacia Mediterranea Moesia déli, Dacia Ripensis északi részében van jegyezve, a Dunától északra pedig a harmadik, mely magában foglalta Moldovát, Erdélyt s Magyarországot a Tiszáig, a melynek megkülönböztető neve nincs, de némelyek havasinak nevezik. A három-részre osztást Kölesér Károly-Fejérváron talált két feliratra alapítja. [*Samuelis Kölesćri*, Auraria Romano Dacica sat. Posonii et Cassoviae 1780 1. fej. 45. l.]. Megerősiti ezt Justinianus császártól Kr. u.

ban ismét új felosztás történt: *parti*, *közép* és *havasi* Dacia lőnek a részek nevei. Melyikbe tartozott az itt levő telep, a részek neveit, kiterjedését és hol-fekvését illető adatok megállapítatlansága miatt kétségtelenül meghatározni egyebek közt azért sem lehet, mivel az utóbbi felosztás Trajanus és Aurelianus Daciáját együttlegesen foglalta magában, azon érvek pedig, melyekre a mai Erdélynek *havasi Daciához* tartozását alapítni szokták, nem teljesen meggyőzők. [1])

Mikor ily áthathatlan homály fedi a telep nevét, fekvését s alapítóját, a minek tudása kutatásainkat biztosan vezethetné: természetes, hogy azt sem lehet tudnunk: mi volt a rómaiak alatt közjogi állása. A hídkapui fal-kő felirata szerénti municipium, a Szathmári-féle és több későbbi keletü iratos köveken már Colonia; tehát az Antoninusok korában municipium ranggal biró telepitvény Commodus császár alatt Colonia-jogot nyert volna. A csere nem lehetetlen, de a bebizonyitás még most az.

Fennebb érintettem, hogy ugyanazon város felváltva volt colonia, municipium és praefectura. [2]) Egy római régiségbuvár megvallja, hogy nem tudja, mi a különbség a municipium és colonia közt, de úgy tartják — jegyzi meg — hogy utóbbiaknak szebb jogai vannak. [3]) A municipiumok — szerinte — saját törvényeikkel és jogukkal élő hatóságok, miket a római néphez csak bizonyos tisztelet-ajándékadás közössége köt. Ha valamely municipium tagja Rómába ment, joga volt befogadtatását kérni s a

535-n költ egy oklevél, melyben második Pannonia — Pannonia Secunda — egy részét a Justiniana Prima nevü érseki megye hatósága alá rendelvén: világos kifejezéssel jegyzi meg, hogy az alatt a hatóság alatt van: *közép* és *parti* Dacia — Mediterranea et Ripensis Dacia — Mysia sat., továbbá, hogy a Duna mind két partja az ő hatalma alatt van, s második Pannonia nincs messze közép Daciától. [*Fejér*, Cod. Dipl. I. k. 131—133. ll.] A *havasi* — Dacia alpestris — névre a Szamosközi által közölt ‚Provincia Collia' felirat [Analecta Lapid. Benkő kézirata szerént V. fej. 33—34. ll.] mint a szónak nem tiszta értelmén, hanem következtetésen alapuló, nem kielégítő alap, annál kevésbbé, mert Seivert és Gr. Kemény József Oláhországot vélik ennek. *Torma K.* idézett müve 16. l. A hídkapuban most talált kő felirata szerint Napoca a *Provincia Parolisensis*-ben feküdt.

[1]) Lásd az elébbi jegyzés végét.

[2]) *A. Gellius* után Hoffman sat. 236. l.

[3]) „ „ „ „ 924. l.

közhivatalokban résztvenni. A municipium tehát a római nép jogával biró várost jelentett.[1]) A coloniák más néző-pont alá esnek; ezek nem magukból, saját életgyökereikről fejlett hatóságok, hanem a városból telepittettek ki s mindenben a római nép jogát és intézményeit tartották — nem magukéit.[2]) Ez a telepítés a Senatus végzése által, törvény következtében történt; főoka volt a szegényeknek Rómában szerfelett elszaporodása, ezek nem tudták fizetni az adót, csavargás volt életmódjuk s az állam terhére váltak; egybeiratván tehát koronként, a kiknek kedve volt, új telepekre kiszállittatták, a város megszabadult tőlük, s ők vagyonra tettek szert, mert a coloniákban 2—4, sőt 6—8 hold földbirtokot is kaptak.[3]) Római hadi jog szerént közföldnek — ager publicus — tekintették a meghóditott tartományt, s kiszolgált katonák[4]) s kitelepített rómaiak közt tetszés szerént osztották fel a bennszülöttek földbirtokát. A hol a római győzött, ott lakott is.[5]) A coloniáknak két osztálya volt: római és latiumi; mindenik Rómából kiszármazottakból állott; amazok római, ezek jus latiummal vagy jus italicummal birtak; mi a római jognál alább állott.[6]) E kérdésre világot vetnek Julius Caesár irójának ide vonatkozó szavai, a ki a gyarmatositásokban magasabb állami tekinteteket lát s a colonia és municipium közti jogi határvonalt szabatosabban adja elé. ‚A rómaiak — úgymond — a gyarmatokat azért alapították, hogy szerzett birtokaikat fenntartsák, az új határokat biztosítsák, a közlekedési vonalok fontosabb pontjait őrizzék, sőt elvileg azért is, hogy a Rómában levő csavargó osztálytól megszabaduljanak‘[7]) Cicero a coloniákat a birodalom védbástyáinak nevezi[8]) s csaknem eszményíti. ‚Ezek — úgymond ő — a hadi szolgálattal tartozó osztályok közül családostól együtt áttelepíttetvén: a polgár czíméhez kapcsolt kiváltságokat úgy mint kötele-

[1]) *Gellius* után *Hoffman* sat. 235—36. ll.
[2]) „ „ „ „ 235—36. ll.
[3]) „ „ „ „ 924. l.
[4]) *Seivert*, Inscriptiones sat. 136. Transsilvania II. 2. 249. l.
[5]) *Seneca De Consol.* ad Helv. 6. fejez. után *Wass József*: Erdély a Rómaiak alatt 90. l.
[6]) *Napoleon*, Julius Caesar tört. sat. 65. l.
[7]) Ugyanaz ugyan ott.
[8]) *Cicero*, agrar. II. 27.

zettségeket elannyira megtartották, hogy a gyarmat beligazgatásában Romáé tükröződött vissza.'[1]) A municipiumoknak három osztályát különbözteti meg; ,az *első* lakosai tribusokban voltak beosztva s a római polgár minden jogában és terhében részesültek: a *második* osztálybelieknek nem volt szavazatjoguk; ezek egészben vagy részben élvezték a *quirites*-ek jogát s bizonyos föltételek alatt elnyerhették a római teljes polgárjogot. Ebből állott a *jus Latii.* E két első megtartotta önkormányzatát és hatósági jogait. *Harmadik* osztályiak voltak azon városok, melyek Róma polgári törvényeiért kényszerültek egész függetlenségöket cserébe adni; önállóságukat elvesztették, lakosai ki voltak zárva a legfontosabb politikai jogokból.'[2])

Melyik volt a kettő közül az itteni telepitvény: municipium-e vagy colonia? Ha az első, mik voltak azok a saját jogok és törvények, melyek határai közt a népnek helyhatósági és politikai jogélete volt s meddig tartott? Dák-római vagy görög gyarmati jogok és törvények? Ha az utósó, polgári vagy katonai vagy vegyes telep volt-e s tartama mennyi időre terjedt? . . . És bár melyik volt, közjoguk minő viszonyban állott Ulpia Trajana tartományi fővárossal s az ott székelő politikai és birói legfőbb hatósággal? Vagy tán a tartománybeli több politikai hatóságokkal együttesen gyakorolt külön jogokkal birt? A feliratokon levő aedilis, augur, pontifex kifejezések polgári, a decuriok katonai, a galata görög telepet és telepszerkezetet gyanítatnak, a proconsul és augustalis colonia feliratu kövek, ha valóban itteni leletüek — a császárok nevében kormányzó proconsulok itteni gyakori látogatását s a fővárossal való politikai egységet sejtetik, együtt mindenik egy politikailag és katonailag szervezett vegyes városteleprõl tanuskodnak. Azonban mind ezek még most csak — kérdések, mikről éppen oly könnyü lenne érdekes, sőt hihető, a mily nehéz, sőt lehetlen, teljesen megalapított és a pragmatikai történelemben helyet érdemlő részleteket irni. Azért is ezt későbbi idők szerencsésebb kutatóinak hagyván fenn, s a mondottakkal ama történetirói tisztnek: ,mely csak bizonyost és igazat szólnunk s tanitnunk kötelez' — eleget tevén : inkább az olvasónak a hosszas bonczol-

[1]) *Cicero* agrar. 62. l.
[2]) „ „ 62. 63. ll.

gatás által való untatásáérti kárpotlásául s jövő kutatásokra ösztönadásul mintsem hogy azoknak történeti hitelt követeljek, elmondom egy bevonva e telepitvényről átalános vélelmemet.

Trajanus Decebált legyőzvén, az észak-keleti végvidék védelmére már az első években a mai Kolozsvár ó és új vára területén egy nagyobbszerű álló táborhelyet alapitott, melynek fekvése az itteni leletek szerént a mai szinfelületnél 8—10 lábbal alantabb állott, s melyet északról a Szamos — a malomárok vagy Kis-Szamos századokkal később van ásva — kelet, dél és nyúgot felől — római szokás szerént — várfal, a szegleteken őrtornyok, a falak körül kövezett s szükség esetében vízzel megtölthető sáncz védett. Az Ó-várnál meglevő észak-nyúgoti bástya-alapfal és délkeleti szegletbástya alakjából következtethetőleg csaknem derék négyszög alakja, rendszeres vizvezetése, a fennmaradt erőditési és csatornázási nyomok gyanítatják, hogy elébb az képezte a telep magvát — az úgynevezett *Castrum*-ot s tán valamivel magasabban is feküdt, de népe szaporodtával s a római uralom megszilárdulása után, a mellé az egész piacztérre, közép-, farkas-, Torda-, szén- és monostorutczára kiterjedő polgári telepitvény lőn csatolva. A telepitvény külvédelmére a közelében eső emelkedettebb pontókon kissebb táborhelyek — castra stativa — és őrszemek — vigiliae — voltak állitva. Ilyenek nyomai látszanak délre a Monostor feletti erdőben, nyúgotra a Kőmál oldalában; a mik hajdon hihetőleg a hegytetőn volt római erőditményből az 1714—15-ki várépitéskor kerültek le a hegy aljára; északra a kajántói völgy innenső oldalán a csillaghegy háta megett s a tartsai praediumon, keletre a Békás patak teteje körül, hol még 1627-n hihetően a római őrhely romjain épült kápolna látszott.[1]) A telepitvény alatt annak egésséges lége, tisztán tartása s a fürdők vizeinek kivezetése végett tágas üregű földalatti csatornák voltak épitve. Az itt három felőlről központosuló hadútak arra mútatnak, hogy a tartomány északnyúgoti részének központja itt volt; a proconsulnak itt gyakran megfordulása, az auguri és a pontifexi állomás sejteti, hogy a vidék innen volt kormányozva; a császárok és proconsulok emlékére a telep és benne levő katonaság által állitott emlékek

[1]) A kápolna látható a RAJZOK között Kolozsvár 1627-ből való látképén.

fejlett polgári s élénk katonai életet gyanítatnak. Fájdalom! elődeink nem forditottak figyelmet e multra: az épitésekkor napfényre jött emlékeket feljegyzés és tanulmányozás nélkül falbarakatni, összeromboltatni, ide-oda a földbirtokosok által szét- vagy a házából kihordatni, s ekként elpusztulni engedték, sokan engedik még ma is!! Sőt voltak, a kik az itt talált feliratos köveket s más leleteket külföldre küldötték kedvkeresésből a nélkül, hogy bár csak ismertetésöket hagyták volna itt fenn, vagy tették volna közzé hazai lapokban s folyó-iratokban. A szerencsés véletlen nehány emléket megkimélt, egy-két értelmes és a régiség kegyeletét szivében biró polgártársunk itt-ott levő némi romokat megőrzött, másoknak feliratait lejegyezte, ma is olykor tárul fel egy-egy, s azokkal kell lelkünk régiség utáni vágyának s a tudománynak megelégedni.

Ez emlékek és romok közül a legnevezetesebb azon épületrom, mely a piaczi templom északi egykori udvarterületén épült sorház alatt van közel két ezer év óta eltemetve, melyet némelyek pogány templomnak, én fürdőnek tartok, s melynek egy része 1822-n ki lőn takarva és a talált régiségek történeti becse felfejtve; a többi t. i. keletre a róm. katholicus egyház házai és a város vámháza, nyúgotra a mészárszék és róm. kath. ekklézsia szeglet-boltépülete még ezután várja feltakartató régészét és magyarázóját. Vajha a piaczi templom környezete megtisztitásának tiszteletre méltó szándéka avagy csak azért is mihamarabb tetté válna, hogy a városi tanács a Muzeum-egylet igazgatóságával egyetértve az e tájatt volt fürdő letakarását s szakértő tanulmányozását bevégeztethetné! Hátha az ásatások a városunk helyén volt római telepitvény vagy tán az előtti idők ismeretéhez oly adatok birtokába juttatnának, melyek után rég óta vágynak már a tudomány barátai, s a mi, ha eddig történik, e szerény münek is nagyobb történelmi érdeket s több belbecset kölcsönöz vala . . . . Másik nevezetes középitészeti emlék a belváros területén azon kettős vízvezeték, melyek egyikét a Felekről szénutcza felé hozták be, medenczéje az Ó-várban volt, vezető csövei innen ágaztak szét s valószinűen az adta az egész telepitvény számára az ivó-vizet. A másik szintén a Felekről Torda utczán jöve keresztül az imént érintett templom-környezeti fürdő-épületnél volt központosítva, terjedelmes viztartóval s mellé épült hideg és meleg fürdő-helyi-

ségekkel, melyekből a víz a csatornán lőn a Szamosba kivezetve. Számtalan körülmény mútatja, hogy itt nem lehetett csak egyszerű víztartó, hanem fürdő-helyiség. Átalánosan tudva van, de közelebb Torma Károly jeles régészünk szaktörténeti számos adatokkal mútatta ki és saját fölfedezéseivel erősitette meg ama tényt, hogy hazánkban, a hol római telepek voltak, rendesen fürdőnek is lenni kellett.[1] ‚A rómainak — mondja ő — nélkülözhetlen szükségesség volt a fürdés és testi tisztaság; fürdőik a telepitvénytől rendesen délre vagy délkeletre feküdtek‘ sat. . . . . A piaczi templom környékén talált oszlopzatok egy fürdő előcsarnokát, a levivő grádicsok ülő hideg fürdőt — *frigidarium* — a csatornák alólról való fürdő-melegitést sejtetnek. A tanácsház hátulsó részében talált lapos kőpadolat szintén valamely középület folyosóit gyanitatja. Különös figyelmet érdemelnek az ó-vári és piacz-sori házak alatt 10 – 12 láb mélyen levő nagy kőalapzatok — *substructiok* — melyek kétségtelenül valamely templom, középület vagy mulató-hely ittvoltát s mindezek összevéve egy elenyészett nagyobbszerű telepváros romjait mútatják. A telepitvény köztemetőhelye a gazdasági egyesület gyümölcsös- és növény-kertjén át a Köves pad felé kivonuló tábor-út melléke volt, ámbár a castrumok melletti nyilttérekre is temetkeztek, a mint ezt az apulumi és ilosvai romok s a hídkapun belőli épitéseknél a régi vár sánczban talált ember-csontok, szén- és hamvveder-darabok mútatják.

A telepitvény ma meglevő műemlékei közül kitűnőbbek az unitáriusok főtanodájából a Muzeumba átszállitott és a Pákei-háznál levő féldomborművek, a réz bika, Pán-mellszobor és egy márvány fő. Vannak a kik az itt talált régiségeket nagyobbára durva mívőkről itélve, dák korszakiaknak vélik, de azt történetileg bebizonyitni nem lehet;[2] a rómaiakról ellenben bizonyos, hogy minden gyarmatvárosukban a művészet nem állott a fejlettség azon magossági vonalán, mint Rómában és a görögökkel szomszédos városaikban, sőt a Trajanus császár idézett levele azt gyaní-

[1] Számos szakértekezései közül lásd az *‚Alsó-Ilosvai római álló-tábor s műemlékei‘* czímüt az Erdélyi Muzeum Évkönyvei III. k. I. füzete. 10 – 67. ll.

[2] *Friedrich Müller*, Die Bronze-Alterthümer der älteren Siebenbürgischen Geschichte. Archiv des Ver. für Siebenb. Landeskunde. Neue Folge III. B. 335. s következő ll.

tatja, hogy az itt talált műemlékek készitői, ezen gyarmatbeliek — hihetően Galatziából áttelepültek voltak — s a kő mint a mű e távol fekvő keleti tartomány legészakibb része müveltségének bélyegét viselte magán.

A lakók közt voltak: rómaiak, dákok, galaták — tizenötnél több bennszülött és jövevény faj. A mag volt a Trajanus nagyszerü telepitése. Azután Antoninus alatt ismét sok nép jött be s keresett menhelyet római Daciában: asting, quad, bastarn sat. némelyik önkéntesen, másik kóbor népek által üzetve, harmadik mint szökevény; sőt a foglyok közül is sokakat telepitettek dák földre és falukba. Innen magyarázhatni meg Ptolemaeus amaz előadását, hogy Daciát — mely fogalomban a mai Erdély is benne volt — a legkülönbözőbb népek zagyvaléka lakja.[1]) Commodus császár alatt a telepités ismét tovább folyt, egy békeszerződés 11 ezer burri-nak engedett ott lakhelyet.[2]) A tartományt lakó népek e nagy különféleségében, az emlékek nyomán indulva, két osztályt jelölhetni meg: a katonait és polgárit — provincialistát, azonban politikai szervezetök, hatáskörük s egymáshoz való viszonyuk szabatos meghatározására nézve specialis adatok hiánya miatt semmi bizonyos nem mondható. Vajjon közigazgatása a birodalom nagyobb városai mintájára volt-e szervezve, a közdolgokat a tanács és nép — senatus populusque — igazgatta, a mint ez Ulpia Trajana városban volt? vagy a kisebbek belszervezése szerént, duumvirek, decuriok, aedilisek intézték? Erre iróknál nincs adat, a feliratok az utósót gyanitatják; annyi a pénzek bőségét kifejező jelvényrajzokból bizonyosnak látszik, hogy a földet és bányákat az egész tartományban szorgalmas, hozzáértő munkások mivelték, valamint a sok szőlőkoszorus szobron s dombormüveken serleget tartó öregek és ifjak jelképei sejtetik, hogy a bort bőven termesztették, Bachusnak — mint ma is — sok tisztelője volt; az itt talált emlékek kőanyaga éppen az, a mit ma is látunk a Kolozsvár körüli bányákban, s mútatják, hogy a szobrászatban, a vízvezetési és fedélcserepek s téglák, hogy az agyagfölddel való bánásban valódi mesterek s főként hogy a fának bővében voltak; téglagyáraik helye — úgy látszik — a Fellegvár alatti oldalon Borjumál felé.

[1]) *Dio Cassius* sat. LXXI. könyv, II. fejezet, 1185. l.
[2]) „ „ „ „ „ III. fejez.

Mindezek a művészet és kézműipar fejlett állapotát gyanitatják. S ez tán polgáriak műve. A telep védművekkel volt erősítve, a közeli dombokon és hegyeken levő őrségekben legionariusok védték a belbékét, tartós hadútakat, erős hídakat és hídfőket, czélszerű fürdőket és vízvezetőket épitettek. Erre mint másutt, hihetően itt is a katonaság volt használva. Dacia bővölködött. Róma büszke volt e birtokára.

Hogy volt e két osztályban képviselve a római polgár — *Civis Romanus* — és a bennszülött dák s betelepült vagy menekült számtalan népfaj, erre még kevesebb az adat. Az emlékekből ellenben az tűnik ki, hogy a rómaiak viselték a főbb hivatalokat[1]), birták a hadjogon nyert föld — *ager publicus* — javát[2]), a kereskedés közvetitői voltak[3]), közhatalom, nyelv, intézmények, műveltség római volt; a dák és többi népvegyülék politikai és társadalmi alárendeltségben élt, a hatalom-biró népbe beolvadt. Róma és a rómaiak 168 évi uralmáról szóló emlékekben gazdag a mai Kolozsvár területe; a dákról ez időszakból, a mi felirat vagy hagyomány van, mint adófizetőkről és szolgákról, felkelt és legyőzött barbárokról emlékezik. A sok adat közül idézek egyet, melyet éppen itt találtak; hitelességét némelyek kétségbe vonják; Nagy-Ajtai Kovács István így ir felőle: ‚Elégedetlenek voltak a meghóditott dákok Róma rajtok uralkodásával, Antoninus Pius alatt felzendültek, de elnyomattak; Lucius Aurelius Commodus alatt ismét megkisérlették, de viszont legyőzettek, s nem maradt fenn remény, hogy többé önállásu népi rangra juthassanak . . . . Dacia e szomoru állapotáról szól e felirat‘ . . . . [4])

[1]) Tanuk a feliratok.

[2]) *Johann K. Schuller*, Kritische Studien sat. Erstes Heft. 9. l.

[3]) *Seivert*, Inscript. sat. 131. l. CLXXXV. sz.

[4]) I. O. M. FAV. Q. Q. FVR. DAC. NVLL.
SPES PACIS AC SAL. RELINQ
IMP. CAES. INV. L. AVR. COM. CLAR.
AEQVI. RES CONST F. C. COL. P.
Neigebaur, 22. l. 8. szám.

Nemzeti Társalkodó 1840. I. évfolyam, 28. l. Látható a hídkapun kivül, jobbra a régi őrház mellé épült ház falán az északi felső szegleten, hová az épitető Literati Nemes Sámuel rakatta be; találták 1831 a mellette levő malomárokban, Torma K. nem tartja hitelesnek. Hihetően erre vonatkozik Gaiser mérnök úr fennebb érintett előadása, csak hogy azt állítja, hogy e kő a feleki oldalban lett volna találva.

Azonban Rómának a dákoknál sokkal hatalmasabb ellensége lőn a góthokban; ezek mind gyakrabban s növekvő sikerrel támadtak tartományaira, társokul véve a meghóditott népeket. Egyike volt a velök mindig szövetkezőknek a dák nép, mely Hadrianus, Commodus, Caracalla, III. Gordianus, Decius s mások alatt is feltámadott, de mindig legyőzetett. Philippus Arabs és Regillianus, állítólag dák vérből való tyrann alatt elalélt nemzeti életök lobbot vetett, de II. Claudius alatt ismét és ekkor örökre kialudt. Aurelianus császárt a római birodalom növekedő belzavara s a góthoknak Gallienus alatt a római legiókkal vívott diadalmas harczai arra birták, hogy a tartományt önként hagyja el. Egy rá nézve kedvező fegyvertény után békét kötött, s azt — egy római iró szerént — arra használta, hogy a rómaiakat a dák földön levő telepekből és falukról kivonta s Mysiába telepitette át.[1]) Egy más iró pedig azt irja, hogy ekkor a mi római volt Daciában — katonaság és provincialisták — mind kiköltöztek.[2]) Az utósó legionarius és a civilizatio egyszerre távoztak el. A rövid világosság után e földrészre hosszu sötétség éjje borult . . . .[3])

Ennyi az, a mit Kolozsvár rómaiak alatti multjáról történetbe valónak tartottam. Kevés, hiános és nem mindenütt megbizható, de több mint a mi eddigelé köztudomásu volt, s még több és bizonyosabb lesz, ha a városi képviselő-testület szivére vevén azon kárt, mit a régészettan s városunk ó-kori története az eddig felszinre jött s ismét eltemetett vagy összerombolt régiségek elpusztitása által vallott : jövendőben részint az épitéseket mérnöke

---

[1]) A római birodalom ez időkori kiterjedése keletdélre indulva el a középtenger partján : Egyiptus, Cyrenaica, Numidia, Mauretania, Hispania, Gallia, Britannia, Pannonia, Dacia, Moesia, Illyricum, Macedonia, Thracia, Achaja, Sicilia, Sardinia, Corsica, Italia, innen ismét keletre menve, a Pontus Euxinus mellett Kis-Ázsia, vagy a pontusi királyság s alkotó részei : Bithynia, Galatia, Cappadocia, Armenia, Assyria, Babylonia, Mesopotamia, Syria, Cilicia, Cyprus, Pamphylia, Caria, Pergamum, Rhodus, Creta, sat.

Spruner, Atlas Antiquus sat. IX. tábla. ‚*Imperium Romanorum* (tempore Trajani) *latissime patens.*‘

[2]) *Eutropii* Histor. Romanor. Breviarium IX. könyv, XV. szakasz, 447. lap.

[3]) *Vopiscus Aurelianus*, 39. l. Scriptores Historiae Augustae, Sextus Rufus. Festa brev. VIII.

által figyelemmel kisérteti s az ezutáni leleteket a Muzeum helyiségeire egybegyüjteti, részint ha a muzeum-egyleti igazgatóság egy szakértőt megbiz s költséget ad számára a végre, hogy a tanács által gyámolitva, a város és határa területén alkalmas helyeken ásatásokat tétessen s a lelendő emlékeket az eddig ismertekkel együtt tanulmányozván: az eredményt a tudomány rendelkezése alá adja. E nyomozást és tanulmányozást tán siettetik, tán valamennyire könnyitik e sorok. Egyik mint a másik erkölcsi kárpótlás lesz sok fáradságu s kevés positiv eredményü kutatásaimért.

IV. FEJEZET.

GÓTH KORSZAK.

— Kr. u. 274—375. —

A dákoknak a római uralom alatti gyakori felkeléséből az látszanék következni, hogy azok kivonulásával, e nép, sorsának ismét ura lesz s önálló állammá szervezkedik. Ellenkezőleg történt. A 170 éves uralom átalakitó civilisatiója s felolvasztásra irányult politikai intézményei által a dákokat úgy megtörte, hogy erre többé képesek nem voltak. Dacia mint egy volt és megszünt birodalom neve, a dák mint ős népfaj, történelmi és földrajzi fogalomként, de politikai test és alap nélkül, a latin és byzánti krónikákban és történetiróknál s más népek tudósainál is folyvást, de mind elmosultabb szinben élt a XIII—XIV. századig, sőt a XVII—XVIII. században közöttünk, kivált a tudós jézsuita iróktól, utóbbi időkben pedig némely politikai tulzók által a történeti jogosultság érdekében fel lőn elevenitve; de az történelmi tény, hogy e nép másfél évezred előtt politikai szerepét bevégezte, a tőle lakott föld szerte-szét darabolva más meg más nép birtokába ment át, maga átalakult vagy kihalt; Aurelianus Daciája, mit a történetirók emlegetnek, s a földrajzirók a kelet-római birodalom tartományai közé szoktak bejegyezni[1]), politikai név, a római meg-

[1]) *Spruner*, Atlas Antiquus sat. X. tábla.

szégyenült büszkeség takarója, valódi neve Moesia, lakossága többnyire góthok által kiűzött római, szóval : a dák nép s birodalom a népek s országok sorából végképen eltűnt.

Róma után e föld a góthok — egy a scandináviai félszigetről [1]) Berich királyuk alatt, részint egyenes úton, részint megkerülőleg a Fekete-tenger és Duna-völgy irányában hóditva e tájig nyomult, sok ágra szakadt germán faj — birtokába került s neve *Gothica* [2]) volt: a dákokról nincs emlékezés. Moesiát, Thráciát, egy ideig, a Pannonia felőli országrészeket hosszason a visigóthok [3]), közből a Maros és Körös folyók partjait vandalok és gepidák [4]), a keleti részeket, mely hazánk határán túl északra a Boristhenesig, délre a Dunáig s Fekete-tengerig terjedt, az osztrogóthok lakták [5]); a visigóthok hazáját — a mi, Jornandes szerént a régi Daciát foglalta magába — a Dunán túl magas hegyek koronaként köritik, melyen két útszoros viszen be : *Bontas* és *Tabas* [6]); a góthok birodalma határos keletre a roxolánok földével, nyúgotra a tamazitákéval, északra a sarmatákéval és bastarnokéval, délre a Duna folyóval. [7]) E hegy koronát a Bastarn-havasok képezik, melyeknek északi ré-

---

[1]) Gothicarum et Longobardicarum Rerum Scriptores aliquot veteres sat. Lugduni Batavorum 1618. *Jornandes*, Episcopus Ravennas de Getarum et Gothorum origine et rebus gestis. 7. 11. ll. — Lásd *Sprunernél* is : Atlas Antiq. sat. a X. táblán.

[2]) *Jornandes*, Gothicar. et Longobardicar. Rerum Scriptores stb. Lugd. Batavor. 1618. sat. 39. l. Vajjon nem : Gothia? Jornandesnél tisztán Gothica áll.

[3]) *Jornandes* stb. 44. l.

[4]) „ 63. l.

[5]) „ „ 44. l.

[6]) „ „ 39. l. Vajjon e két útszoros neve nem a hún korszakból való? velem hangzásuk ezt sejteti. Báró *Orbán Balázs* ‚Székelyföld Leirása‘ czímü becses müve I-ső kötetében a 33. lapon azt irja, hogy a *Bontas* és *Tabas* nevü útszoros a tulajdonképpeni régi Székelyföldre bevivő útak lettek volna; az első Nagy-Galambfalvánál volt; bizonyitékul felhozza a ma is létező *Bonta* nevü völgyszorost és *Bonta-pataka* folyócskát; az utósó Alsó-Rákosnál, a hol az Olt vize Erdővidékéről kimegy; erre nézve érvül a rákosi és ürmösi *Tepej* nevü hegycsúcsokat hozza fel, melyek a régi iratokban *Tapaj* és *Tabaj* néven is fordulnak elé, és a melyeken hajdan várak is voltak.

[7]) *Jornandes* 39. l.

sze Ptolemaeusnál a Kárpát — *Καρπατες* — délkeletre Ammianus szerént *Caucaland*-havas, a déli Strabonál *Cogaeon*-hegy, a nyúgati Dio Cassiusnál *Tapas*, Jornandesnél *Tabas* nevet visel, melyek közül az elsőt Mannert és D' Anville Pons Augusti vagy Pontos nevü telephez [ma Marga nevü falu helyére a Bisztra folyam mellett], az utósót Verestoronyhoz teszi, Katanchich az elsőt Lugos közelében Tapia nevü ma is létező faluhoz, az utósót Ojtozhoz, vagy a földrajzi mérték útmútatása szerént Verestoronyhoz.[1]) Kétségtelen, hogy e körülhatárolt földdarabon volt a mai Erdély is. A gépidák — irja egy helyen Jornandes — góth eredetü nép; másutt testvérszövetségesnek[2]), meg másutt az ostrogóthokat és visigóthokat ugyanazon népfajnak mondja[3]); a byzánti történetirók a vandalokat is a góth fajhoz számitják. ‚Ez — szerintök sokfelé ágazik, de csak névben különböznek, egyébben egyek: mindenik szőke, sárga haju, nyilt tekintetü, egy nyelvük, törvényök és vallásuk — az Ariusé, egykor bizonyára mind egy nemzet voltak[4]); a görög és római irók — mint a polgárosultság akkorban kiváltságos képviselői — barbároknak hivták őket; kegyetlenebb nép — irják a byzántiak — mint ezek, a földön nem volt : a bevett városokat úgy semmivé tették, hogy egy-egy toronynál vagy kapunál egyéb nem maradt fenn; ha igen is — úgy mondják — már az ő korukban az sem létezett; kit elől találtak, vént, ifjat megöltek, nem kedveztek nőnek, gyermeknek.‘[5]) Alarikh góth király — irja Thierry, a nagy történész — halálcsapást mért a régi polgárosultságra[6]), Rómát a szent várost 412 Kr. u. feldulta s

[1]) *Katanchich*, Orbis antiquus sat. I. köt. 368. 374—375. 380 ll. *Spruner*, Atlas antiquus sat. X. tábla.

[2]) *Jornandes* sat. 52—53. ll.

[3]) „ „ 53. l.

[4]) Összehasonlitandók Theophanes, Anastasius, Constant. Porphyr. Procopius följegyzései, *Stritternél* : Memoriae Populorum e Scriptoribus Historiae Byzantinae I. köt. Petropoli MDCCLXXI. 58—59 ll. Gothi, Visigothi, Gepides, Vandali ubicunque una communi lingva loquentes. Ugyanott 69. l. Ostrogothae et vesegothae ejusdem gentis populi. Jorn. de reb. Getic. 53. l.

[5]) Összehasonlitandók Theophanes Zonaras, Cedrenus sat. *Stritternél:* Memoriae Populor. sat. I. köt. 62. l.

[6]) Attila Történelme, irta *Thierry Amadé*, fordította *Szabó Károly*, Pest. I. köt. 1. l.

kiraboltatta, Salvia nevű illyricumi várost katonái úgy lerombolták, hogy régi díszéből egy kapunál s padolatnál egyéb nem maradt fenn.[1]) Egyik királyuk — Geberikh — megirigyelte a vandalok hadi szerencséjét, kik egy év alatt az Oceántól a nyúgoti góth határokig nyomultak, a Maros partján harczot vívtak, őket honukból ki, Pannoniába szoritotta, a hol a rómaiaktól nyertek menhelyet.[2]) A másik — Fastida, gepida király — saját véreivel a visigóthokkal és osztrogóthokkal kezdett háborut, mivel neki lakföldet adni vonakodtak; Osztrogótha őt az Aucha folyó mellett Galtis mezővárosnál megverte s országába visszakergette'[3]); ezek 274-től 375-ig lakták e földet s védték meg önállóságukat. Ekkor a leigázott dák s a győztes góth keleten és nyúgoton egyiránt hún hatalom alá jutott. Ily nép, hasonló viszonyok közt nem alapit, sem nem újit városokat, inkább lerontja. Nincs rá adat, hogy alattuk az ország épült, hogy itt rendezett polgári társaságuk, irodalmok, művészetök lett volna; az ó-kori földabroszokon, mint az ó germán birodalom alkatrésze emlitődnek, város nem viseli nevöket, kő vagy ércz emlék nem szól róluk, külső-belső háboruik s a római müveltség emlékeinek romjai azok, a mik legszólóbban tanuskodnak itt-létökről.

Jornandes ravennai góth püspök, a ki Kr. u. 530[4]) körül élt, az egyedüli nemzeti történetiró, kitől részletes és alapos értesitést lehetne várni, de nem nyújt, sőt ő az, a ki gétát, góthot, skythát egynek tart, nemzetét néha azon egy lapon három néven nevezi; rómaiak, skythák, húnok különböző időkben és világrészekben viselt dolgait felcseréli, vagy egybe zavarja. De mivel oly közel koru s feljegyzései itt-ott csaknem egyedül állók a világtörténelem ős forrásai közt, figyelmére méltatja, szavainak — kellő meg-

[1]) Theoph. Procopius sat. *Strittcrnél*: Memor. Populor. I. k. 60—62. ll. *Jornandes*, de reb. Goth. XXX. fej. 85. l. Lucius Marincus Siculus de Gothorum in Hispania adventu Jornandesnél 154. l.

Stritter 410-re teszi Theophanes után. Memor. Pop. I. k. 64. l.

[2]) *Jornandes* sat. 62—63. ll.

[3]) „ „ 53—54. ll.

Schuller úr azt gyanitja, hogy e folyó az ‚*Aluta*' elferditése s Galtis a Kőhalom közelében levő Galt nevü falu, a hol egy rómainak állitott táborhely valóban létezik. Umrisse und kritische Studien zur Geschichte von Siebenbürgen. Erstes Heft. Hermannstadt, 1840. 18. l.

[4]) Jornandes idézett müve előszavában.

vizsgálás mellett — hitelt ad a történész. Ő hagyta irva számos harczi tetteiket, valamint azt is, hogy egy tudós püspökük — Ulphilas — a germán és rún irásból saját irásjegyet talált fel, mely a X—XIII. századig a legbecsesb okiratok, missalék és tudósmunkák közös irásjegye volt, melyeknek könyvtárainkban gyönyörü maradványai vannak fenn, s a bibliát nemzeti nyelvre forditotta. Ellenben hallgat épitési modorukról, a mi kétség kivül későbbi kor fejleménye, mellőzi Pannoniában volt egyházi megyéiket, melyekre hivatkozólag lőnek alapitva a VIII-ik században a római katholikus egyházak és püspökségek; miért is adatai nem ingatják meg a felőlük ez időben létezett amaz átalános felfogást, hogy a Jornandes korát megelőző góthok és vandalok gyülölték a tudományt, elégették a könyvtárakat, lerombolták a városokat és müvészet emlékeit. Hogy az egykori Daciát s abban Erdélyt is biró góthokra ez kiválólag illik, feltételeti róluk nyers jellemök, a rómaiakat halálosan gyülölő dákokkal való szövetkezés, valószinünél többnek mútatja azon történeti tény, mely a Strabo-, Ptolemaeus- és Peutinger-féle hadi földabroszon megjelölt városok tanulmányozásából elvonható. Strabo — Krisztus idejebeli iró — 31 géta-dák nevezetes várost jegyzett fel[1]), Ptolemaeus Kr. u. 150 évvel 44-et, Theodosius hadi mérnöke kora vagy tán a megelőző idők földrajzi müvei nyomán a góthoknak Erdélyből kiüzetése — Kr. u. 376 — után mintegy 17 évvel, tehát 393 körül csak 22 oly várost jegyzett fel, melynek névhasonlósága s földrajzi fekvése létezésöket sejteti. Hová lett a többi? miért van más nevök? nincs róla semmi följegyzés? körülbelől 22 város s közöttük Ulpiana sincs az abroszon. Vajjon a hadi útaktól esett félre? vagy az Alarikh-féle visigóthok törölték le onnan? Napoca és Patavissa ott van, de egészen más föld-tájon; s vajjon itt is nemcsak tornyai-e azok, a mik még akkor fenn voltak, miket a hadi rajz készitője hártyára jegyzett, de a byzánti irók korában már ezek sem léteztek? Sötétség itt és amott — mindenfelé.

A Kolozsvár helyén volt római telep emlékeit oly kegyetlenül összerombolta dák, góth s más barbár szövetséges, hogy a létezőkből avagy csak nevét sem lehet kétségtelenül meghatározni. .... Hol az emlékek hallgatnak, a történet ott nem beszélhet.

---

[1]) Látható a géta-dák korszakhoz csatolt földrajzi egybehasonlitásban.

V. FEJEZET.

HÚN KORSZAK.

— Kr. u. 376—454. —

A góthokét a hún-skytha népcsalád uralma váltotta fel. Ott van nevök a földabroszokon, a történetirók azután is beszélnek viszontagságaikról, de nem többé mint országalkotó népről, a tőlük lakott tartományok a hún birodalom alkotó részévé, ők alávetett néppé váltak[1]), s később cselekvési szinterök más országokba lőn áttéve.

A húnok történetét egy nagy nevü történetiró megirta[2]), s a történelmi átalános érdek tekintetében elég lenne arra hivatkoznom. E könyvben is hátrább a *hungar* vagy *magyar* néptörzs eredete tárgyalásával kapcsolatban bővebb emlékezet lesz róluk; de az előttem álló czél ennek körébe eső némely részleteknek, az avar és magyar honfoglalás történeti jogosultsága tekintetéből már itt e szakaszban érintését szükségessé teszi.

A húnok — beszéli egy római egykoru iró után Thierry — egy azelőtt nem ismert népfaj, ősi lakhelyéből — ázsiai Skythiából[3]) Balamer, — Jornandes szerént Balamir — vezérlete alatt kiindulva, mint egy népfergeteg[4]) először a Volga és Don közötti álánokra indult, azután Kr. u. 374[5]), felháborodott tengerként

[1]) *Spruner*, Atlas Antiquus sat. X. tábla.

[2]) Olvasható ily czímü könyvben: Attila Történelme sat. *Szabó Károly* forditása szerént, Pest. 1866. I. köt. 1—218. ll. II. k. 1—404. ll.

[3]) Skythiát a Don folyam ázsiaira és európaira választotta, az európai Herodotus idejében a Kárpáthegy és Don között terült el, az ázsiait a Volga vize ismét nyúgotira és keletire hasította; a nyúgotinak határai: a Don, Pontus Euxinus, Phasis és Volga, a keletinek északra és keletre az ismeretlen földek, délre a Ganges. Megjegyzendő, hogy európai Skythiát Herodotus *Régi*, Strabo *Kis-Scythiának* nevezi. A húnok eredete ...... *Fejér György*, Pest 1850. *Mathias Belius*, Hungar. Antiquae Prodromus II. k. 1. fej. 30. l.

[4]) *Jornandes*, de reb. Getic. XXIV. fej. 69. l.

[5]) *Thierry* idézett müve I. köt. 15. l.

Európába tört át, amazokat az európai Skythiában s Daciában lakó s Ermanarikh királyt uraló ostrogóthokra, ezeket az — Erdélyben lakó — visigóthokra tolta, kiknek egy része eleinte velök csatára kelt, de később mint félénk nyáj futottak mindnyájon előtte.[1]) Ázsiából kiindulásuk hirére — irja egy éppen góth származásu iró — a góthok megrettentek s arról gondolkoztak[2]), hová meneküljenek ily veszélyes ellenség elől.[3]) Athanarikh társ király tanácsa volt, hogy vonuljanak fel a Caucaland nevü — erdőségei miatt hozzáférhetlen — hegyekre, s a Kárpátokra.[4]) Friedigheré a rómaiak oltalma alá menekülés. Ez lőn elfogadva. A visigóthok Valens hitbuzgó római császártól kértek s Ulphilás püspökük közbenjárására nyertek is menhelyet, két föltétellel: hogy a rómaiakat a barbárok ellen segitsék s Arius vallására térjenek. Útra költek tehát: elől a fegyveres nép, utánok a nők, gyermekek, vének, nyájak és társzekerek[5]); a Dunához érvén, a római tisztviselők számba akarák venni, de belé fáradtak. ‚Könnyebb megszámlálni a fövényt — irja Ammianus — melyet a vész a tenger hullámaival Afrika partjaihoz hord'[6]); annyit mégis kiszámitottak, hogy csak a fegyver foghatók száma 200,000-nél nagyobb volt[7]), s ekként hazájokat elhagyván, parti Daciában, Thraciában, Moesiában telepedtek le.[8]) Más történetirók szerént a húnok a visigóthokat erős ellenállás után 376-n legyőzték, s a kiket megfoghattak — nőket és gyermekeket — a kinzás különböző nemeivel meg-

[1]) *Ammianus Marcell.* XXXI. 3. *Thierry*-nél, Attila Történelme sat. I. kötet, 24. l.

[2]) *Jornandes*, de reb. Getic. XXIV. fej. 69. l. Lásd Zozimust (élt CDX—CDXXV. körül) baseli kiadás szerént, IV. könyve, 67. l.

[3]) Ugyanaz ugyan ott.

[4]) ad Caucalandensem locum altitudine sylvarum inaccessum et montium .... Ammian. Marcell. XXXI. 4. l.

A tudós Schuller J. K. *Kokel-landot*, Katanchich a *Küküllővölgyet* gyanitja e szó alatt, a miben én is osztozom. Umrisse und kritische Studien sat. I. k. 20. l. Katanchich. M. Petrus: Istri Accolarum Geographia vetus II. r. 286. l.

Thierry idézett müve I. köt. 17. l.

[5]) U. az ugyanott 21. l.

[6]) *Ammianus Marcell.* XXXI. 4. Thierrynél, Attila Történ. I. k. 28. l.

[7]) *Eutrop.* Hist. 6. fej. Thierrynél, Attila Történ. I. k. 28. l.

[8]) *Jornandes*, de reb. Getic. XXV. fej. 73. l.

ölvén, hazájukból kiűzték[1], pusztán hagyott földeiket Balamer húnjai elfoglalták. A keleti góthok ellenállás nélkül hódoltak meg, hazájukban maradtak, s hún felsőség alatt álló saját nemzeti királyt uraltak tovább is[2]; mihez azonban a hún király jóváhagyása volt szükséges, s azon önlekötelezés, hogy az a király akaratát teljesítni fogja, még akkor is, ha testvér vagy saját atyja elleni háborura hivta fel.[3])

A húnok vagy khúnok, Ptolemaeus korában Kr. u. 140 év körül a Káspi-tó és Kaukazus közt laktak, a IV. században az Urál-hegyláncz két oldalán és a Volga völgyében[4]), különböző néven nevezték, de két nagy ágra voltak osztva: a Káspi-tó mellékeiknek *fejér*, a nyúgoti vagy Urál-ágnak *fekete hún* volt neve; amazok szőkék — törzsnevök: akatzir, kazar, törzsrokonaik az euthalita húnok, ezek barnák sőt feketék voltak[5]) s utódaik az avarok, húnok, magyarok.

A fejér hún törzsekről azt hagyta fenn Procopius, hogy nem pásztor életűek, hanem fejedelmök van, társaságot alkotnak és szomszédaik irányában törvényt és igazságot gyakorolnak, barátságosak és vendégszeretők[6]). A feketéket ellenkezőleg jellemzi Ammianus. ‚Ezek — úgymond ő — a legborzasztóbb és vadabb nép, mit csak képzelni lehet; étkeikhez nem kell fűszer és tűz: vad gyökér az és félig nyers hús; ekével nem tudnak bánni; öltönyük bőrmente vagy dolmány, fővegük hajlott süveg; családaik tábori szekereikben tanyáznak; itt fonják és varrják a nők a férfiak öltözeteit, a mi vászon köntös s nyest-bőr mentes sisak vagy hátravetett süveg, s lábszáraikra tekert kecskebőr egészíti ki viseletöket; gyalog csatára nem valók; ellenben mintha rá volnának szegeszve kicsiny csúnya, de fáradhatlan s szellő-gyors lovaikra: lovon töltik életöket részint lovag módra, részint mint az asszonyok oldalvást ülve, lóháton tartják gyűléseiket, azon árulnak,

[1]) Illustr. Chronic. Pasch. 448. l. *Stritternél:* Memor. Popul. I. k. 46. 48. ll. *Isidori* Chronic. Gothor. 205. l.

[2]) *Jornand.* de reb. Getic. XLVIII. fej. 158--59. ll.

[3]) *Thierry*, Att. Tört. I. k. 5. l. *Ptolemaeus*. III. 5. l.

[4]) Ugyan ő ugyan ott 5. l.

[5]) U. ő u. ott. 6. l. *Jornandes*, de reb. Getic. 8. 11. fej. *Procop.* Bell. Pers. I. 3.

[6]) *Procop.* de bello Persico. Párizsi kiadás, 1662. I. k. III. fej. 9. l.

adnak-vesznek, esznek, isznak, azok nyakára hajolva alusznak... közdolgaikat közösen tanácskozva igazitják, fejedelmök irántok való szigorát nehezen türik ... vallásuk nincs, legalább semmi szertartást nem követnek, az arany után sóvárogva vágynak' [1]). Jornandes boszorkányoktól származtatja őket; gyermek meséit hitel nélkülivé teszik Priscus Rhetornak mint szemtanunak jellemzései. ,A húnok — irja ő — kisded, rütyesz emberek, ravaszok, gyorsak, s a legjobb lovasok; lovaik nyereg kápája széles, született íjászok, nyakuk kemény, maguktartása büszke, [2]) halottaik temetésekor gyászénekeket énekelnek, utána tort — *strana* — űlnek s szomoruságukat evéssel-ivással űzik el' [3]).

Ammianus és Jornandes jellemzésében van igazság, más irók is jegyezték meg róluk ezeket; de olyan is van, a mit máshol nem láthatni, a minek kútfeje elfogultság és kicsinyitő gyűlölség; látszik, hogy mindkét iró műve a nemzetők vereségeire emlékezés benyomásai alatt született. Azonban az való, hogy a húnok Európába nyomulása rómaira és góthra rémitő, a polgárisodásra nézve aggasztó esemény volt. A hún birodalom nehány évtízed alatt a Káspi-tengertől a Cetius hegyig terjedett ki [4]), tetőpontot Attila alatt ért, a ki 454-n történt halálakor egyikét hagyta hátra a legnagyobb birodalmaknak, melyeket a világ látott, mely magában foglalta ázsiai és európai Skythiát, Daciát és Gothicát — *a mai Erdélyt*, — Thraciát, Moesiát, Pannoniát, Illyricumot és Noricumot, [5]) a ki előtt Róma és tartományai: Gallia, Germánia reszketett, kit Theodosius császár adóval engesztelt meg, az irók és papok gúnyosan és remegve nevezvén világ urának, Isten ostorának.

A nagy hún király székhelyét némelyek a mai Erdélyben keresvén: szükségesnek látom erre nézve hagyományainkat s az idegen irók följegyzéseit érinteni, azon okból, hátha e kérdés tisz-

[1]) *Thierry*, Attila Tört. I. k. 9—11. l. ismét 36. l. *Ammian. Marcell.* XXXI. 2. l. után.

[2]) *Jornandes*, De reb. Get. XXXIV. fej. 66—71. ll.

[3]) Ugyanaz ugyanott XLIX. fej. 145. l.

[4]) *Spruner*, Atlas sat. X. tábla.

[5]) Ugyanezt vesd össze, *Jornandes* De reb. Getic. czímű könyve XLIII. fejezetével a 125 lapon.

tázása nálunk a hún épitészetnek valamely bizonyos nyomára vezetne.

Cantoclarus véleménye szerént, a ki Priscus útazásához jegyzeteket irt, s melyet Timon is elfogad, a hún király székhelye Havasalfölden a mai Moldova erdőtlen s kő nélküli részében volt,[1]) onnan — székely hagyomány szerént — át lőn téve Udvarhelyre, a honnan jött e város neve; innen ismét Magyarországra a Tisza-vidékre, némelyek szerént[2]) Jász-Berénybe, mások szerént Budára. E vélelem mellett tanuskodik ama hún árok, mely Sepsiszékben Réty falu Ceredomb nevü határrészében kezdődik, neve *Hon árka* (a nép kiejtése szerént Homárka) s a magyarósi havas vidéken a bozzai szoros felé, a hol *cszősz* (talán csőrsz) *árka* névvé alakul, áthaladva kelet felé Havasalföldébe, északra Udvarhelyszék területén át Magyarorszag keleti részében Tokaj tájáig nyulik s folytatása Hont vármegyében is *Hon árka* név alatt léteznék. Erre látszik mútatni a *Budvára* nevü rom Udvarhely mellett, a mi Attila testvéréről, *Kadicsfalva,* mely Kadicha hún vezérről, *Csala-* vagy *Csele tornya* a homoródalmási barlangnál, mely Cseléről Kadicha testvéréről, a *Rika* nevü erdőség, mely Rekáról (vagy is Krekáról), Attila egyik kedves nejéről neveztetnék s annak közepében levő várrom, melyet a székely nép maig *Attila várának* hiv.[3]) Priscus az Attila székhelyét a Tiphisas, Jornandes a Tysia és Tibisia, Szabó Károly a Tisza mellékén Jász-Berénytől nyúgotra a mai *Kerek Udvar* nevü pusztára teszi. Ő — irja Priscus —

[1]) *Stritter,* Memor. Populor. I. k. 496 l. — *Jászai* idézett müve 39 l. — *Timon,* Imago Antiquae Hung. II. k. V. fejez. Hic — irja Timon Priscus után — cum in ea opinione essemus, ut in occasum iter tendere existimaremus, simulac illuxit sol exoriens, sese oculis nostris objecit. Timon e szókból következteti, hogy Attila székhelye Moldovában volt. *Pray,* Annales Veter. Hunnor sat 125 l.

[2]) *Otrokocsi,* Origin. Hungar. I. r. 4. fej. — *Pray,* Annales Veteres sat *Stritter,* idézett müve 507 l. — *Jornandes* igy irja le ezt: Ingentia flumina Tysiam Tibisiamque transeuntes, in quo rex Attila morabatur, accessimus vicum ad instar civitatis amplissimae, in quo lignea moenia ex tabulis nitentibus fabricata reperiuntur. — *Jornand.* De reb. Getic. XXXIV. fej. 98—99. ll.

[3]) *Benkő József,* Imago inclytae in Transsylvania Nationis Siculicae Historico - Politica sat. Cibinii et Claudiopoli sat 1791. 17—20. ll. *Jászai Pál:* A Magyar nemzet napjai sat. Pest MDCCCLV. 37. l. Thuróczi után. Székely hagyományok.

követsége alkalmával a Dunán túl a Tiphisas vizen és több mocsáros helyeken át jutott Attila király székhelyére[1], mely egy halmon égre emelkedő magas tornyokkal szegélyezett kastély volt, a mi már messziről magára vonta a figyelmet; ebben volt a király, királyné és fiai laka; fakerités övezte, a belső lakok is fából voltak oly tökéletesen egybe ragasztott nagy deszkákból, hogy az egész egy darabnak tetszett; a királyné laka könnyebb és ékesebb épitészeti modorban, minden oldalról dombormetszetű faragványokkal volt díszitve, melyek azt kellemessé tették; fedelét gondosan metszett négyszög oszlopok tartották, melyek közt egész sor oszlopocskákon nyugvó esztergályozott ívezet látszott, mintegy boltozott folyosót képezve. Skythia e részében sem kő, sem fa nincs, hanem máshonnan ide hozott anyagokból épitnek.‘[2]) ‚Midőn a követ oda ért, — így foly tovább a leirás — a király is éppen akkor érkezett haza; fogadtatása szerfelett meglepő volt. A város hölgyei mentek elébe két sorba állva, fejöken fejér fátyol volt, hoszszában kifeszítve, melyek alatt hét-hét fiatal leányka lépdelt, a király magasztalására szerzett dalokat énekelve.‘[3]) Jornandes pedig azt irja, hogy midőn Attila a catalaunumi csatavereségét jóvá akarván tenni, Róma ellen, a visigóthok elpártolásáért háborut kezdett, Daciából és Pannoniából indult el, melyekben akkor a húnok különböző alávetett népekkel együtt laktak[4]), s Priscus szerént hún, góth és római nyelven — a dák nincs emlitve — felváltva beszéltek.[5]) Szerintem ez döntő adat arra nézve, hogy Attila állandó székhelye a Tisza mellett volt; hún nevét nem ismeri a történelem, mert nem hagyta fenn a hún irodalom. Söt a hún nemzet szó- és irásjegyeit sem ismerjük, ámbár létezésöket egykoru irók bizonyitják. Ammianus a hún nyelvet homályosnak, képes kifejezésekben gazdagnak irja.[6]) ‚Midőn Priscus Attila asztalánál vendég volt, — irja Thierry — két hún férfi — kétség-

[1]) *Thierry*. Attila Tört. I. k. 78. 206. ll. *Priscus*. Exc. Leg. 58. l. után.

[2]) *Thierry*, Attila Tört. I. k. 83—84. ll. *Priscus*, Exc. Leg. 58. l. után.

[3]) U. o. Látható ez Stritternél is I. k. V. fejezetben, 507. l.

[4]) *Jornandes*, De reb. Getic. XLIII. fejezet, 125—126. ll.

[5]) *Stritter*, idézett művében, Priscus után, I. k. V. fej. 509. l.

[6]) *Benkő*. Imago Nationis Siculicae sat. 23. l. *Thierry*, Attila Történ. I. köt. 99– 100. ll. – Priscus után, Excerpt. Legat. 67. l. után látható Stritternél I. k. 518. l.

kivűl dalnok — általuk készitett s a király győzelmét és hadi erényeit dicsőitő verseket énekelt és szavalt; ének és szavalás után Zerkon, udvari bohócz latin, hún és góth szókat vegyitve beszédébe mindenkit oly jó kedvre és vidámságra hangolt, hogy az egész vendégség tomboló kaczajban tört ki[1]), sőt — szerinte — a húnok maguk között mindig saját barbár nyelvöket beszélték. Attila temetésén az egész hún nemzet lovagjainak színe-java halotti dícséneket énekelt, melynek Jornandes szövegét is — fájdalom latinúl — fenntartotta[2]). Mind ezek mellett a hún nyelvből minden kétely felett álló csak két szót ismerünk, egyik a ‚v á r‘ szó, melyet a VI. század első felében élt Jornandes[3]), a másik a ‚*vadon*‘, melyet Stephanus Byzantinus[4]) IV-ik századbeli örmény történetiró tartott fenn. Az első erősséget, erősített helyet, az utóbbi nagy erdőséget, rengeteget fejezett ki a húnoknál, s ma — közel másfél évezred után is — a magyar nyelvben változatlanúl ez értelemben használjuk. Hún nyelven magának a birodalomnak nevét kifejező jegyzés vagy emlék sem maradván fenn: hihető, hogy bi-

[1]) Olvasható *Thierrynél*, Attila Történ. I. köt. 99—100. ll. — *Jornandesnél*, De reb. Getic. XLIX. fej. 144—145. ll.

[2]) Jornandes megbecsűlhetetlen hagyománya, mely ezt fenntartotta, teljes szövege szerént ím ez: ‚pars Hunnorum in eas partes Scythiae petebat, quas Danubii amnis fluenta praetermeant, quam lingva sua *Hunni Var* appellant.‘ (De reb. Getic. LII. fej. 153. l.) Pray ezt Procopius byzánti történetiróból idézett helylyel így világosítja fel: ‚Ad oram fluvii (értendő a Duna vize) Hunnorum ut vocant *Castro veteri* cum alia providit (t. i. Justinianus) tum muros accuravit,‘ — megjegyezvén, hogy a *vár*-szó egy ázsiai nép nyelvében sincs meg, kivéve a húnokkal rokon finn törzseket. — *Pray*, Dissertationes Historico Criticae in Annal. Veter. Hunnor. Avar. et Hungaror. Vindobonae MDCCLXXV. 2—3. ll. — *Schuller Károly János* kritikai tanulmányaiban, idéz egy párizsi codexet, melyben Jornandes fennebb közlött helye így van irva: *Lingua sua Huni uar appellant*: így olvasta ezt *Bél Mátyás*: Hungariae Antiquae et novae Prodromus I. k. I. szakasz, I. fej. 51. lapján, valamint *Desericzky* is: De Initiis ac Majoribus Hungarorum Commentaria sat. Tom. Primus Budae in Hungaria sat. MDCCXLVIII. I. könyv. V. fej. 49. l. Ez teljes világot vet e szó érteményére. — Umrisse und kritische Studien I. k. 21. l. 3. jegyzet.

[3]) Látható a 2. számu jegyzésben *Thierrynél*: Attila Történ. II. k. 18. l. Megolvasandó ily czímü könyv is: Disquisitio de Var Hunnorum pariter atque Hungarorum. Londini, ex Typographia Vilsonia, A. MDCCC. in lucem emissa per *Joseph Hager*. Tud. Gyüjtem. 1822. II. köt. 101—102. ll.

[4]) U. o.

rodalmuk országai addigi nevöket tartották meg. A latin és görög történetirók Attila összes országaira nézve ‚Húnok országa' — *Regnum Hunnorum* [1]) — sőt *‚Hunnia'* [2]) nevet is használták; a nép neve pedig már Ammianus korában, Kr. u. 370. év körül, hún nemzet — *Gens Hunorum* [3]) volt. A hol a történeti valót kikutatnunk nem lehet, hozzávetéssel is meg kell elégednünk. . . . Erdély is — ámbár dák, góth, gépida és hún vegyesen lakta — e fogalomszó körébe volt foglalva.

A hún épitészetről Ammianus azt hagyta fenn, hogy nem laknak semmiféle épületben, sőt kerülik azt mint a koporsót; fedél alatt nem érzik magukat biztonságban; náddal fedett kalyibát sem találhatni köztük; bolyongva hegyek és erdők közt szállásaikat szüntelen változtatják, költözködéseikkor magukkal viszik barmaikat, szekereiket, családaikat. [4]) Bél Mátyás *Húnyadvár* és *Hunnivár* jobban: *hún vár* közt összefüggést lát s azt véli, hogy Attila fiai Pannoniából kiszorulva, a keleti tartományokba, Közép-Daciába menekültek, a hová a mai Húnyadvár környéke is tartozhatott, annyival inkább, mivel szerinte a székelyek — mint hún ivadék — mai hazájokba telepedése is, ez időre esik. . . . Sok századokkal későbbre született egyéni vélemény, minek egykoru történeti alapja még fölfedezve nincs. Udvarhelyet, Budvárát és a rikai Attilavárat illető hagyományokon kivül semmi oly adat nincs, a miből következtetni lehessen, hogy a húnok e hazában várakat, helységeket épitettek, vagy a létezőket fenntartották volna. Míg e hagyományoknak alapot készit az idő és újabb történet-nyomozás, addig a hún nép hóditási hajlama, költözködő élete s királyának deszka palotája az ellenkező hivésére útalnak.

Arról sincs semmi feljegyzés: ha a mai Kolozsvár helyén volt-e telep a húnok alatt; s ha igen, mi sorsa volt? Későre halad nálunk oda a régészet, hogy a romok töréseiből tanulmányozzuk: góth, hún vagy minő nép fegyvere ejtette azokat. Az bizonyos, hogy az ott talált e vagy amaz irott emlék római kéz műve,

[1]) *Jornandes*, De reb. Get. I. fejez. 146. l. — *Stritter*, Memor. Popular. I. k. 480. l. 10. §.

[2]) *Thierry*, Attila Története II. k. 198. l.

[3]) *Ammianus Marcell.* XXXI. könyvében.

[4]) *Thierry*, Attila Története, I. k. 9. 36. ll. Ammianus után.

de a rombolóké bizonytalan. Én a hún korszakból, tárgyamra tartozólag, egész biztonsággal csak azok nemzeti jellemét és viseletét, a vérrokonságunkról szóló másfél ezredéves hagyományt, nyelvökből a *,vár'* szót merem feljegyezni, mely mint az előre vetődött napsugár a hajnalt, úgy jelenti a magyar honfoglalás közeledő korszakát. A skytha-hún magyar rokonság előttem bizonyos.[1]) A mag el van vetve, várjuk, mig kikel: birtokunkban drága lakhelyünkre, Kolozs-*várra* nézve az egyik szó, társát majd jövő századokban találjuk meg.

VI. FEJEZET.

GÉPIDA KORSZAK.

— Kr. u. 454—568. —

Attila halála után birodalma felett fiai meghasonlottak. Ellákh a legidősebb fiu, ki már atyja életében Hunnia keleti részében uralkodott, atyja által mintegy ki volt jelölve arra, hogy birodalmát a királyi hatalom teljességével örökölje; de testvérei: Denghizikh, Irnákh, Emnedzár, Uzindur[2]) az országoknak és népeknek, mint vagyonnak, sors szeréuti felosztását követelték. E rabszolgákhoz való bánás a népeket és királyokat egyiránt bántotta. Ardárikh gépida király — Attila leghűbb vazallja — fegyvert fogott fiai ellen, zászlója alá gyültek: góth, svév, rúg, herul s más népek; hívek maradtak: a hún, scir, alán, sarmata, akátzir

[1]) Korunk egyik nagy nevü történetirója így nyilatkozik erről: ,A hún-skytha népcsalád különböző név alatt, néha e földről kiűzve, néha önállóságától is megfosztva, tizenöt század óta áll fenn Erdélyben és a Tisza és Duna partjain a végre, hogy őrködjék Európa és Ázsia kapuján, s polgárositó és szabadságfenntartó rendeltetését az északi barbársággal szemben betöltse.' *Thierry A.* Attila Történ. I. köt. előszó XIII. l.

[2]) *Jornandes* azt irja, hogy Attilának egész sereg szerelem gyermeke volt — per licentiam libidinis pene populus fuit. — De reb. Getic. L. fej. 146. l. — Ilyen volt Gheism is, ezen Ardarikh gépida király hugától származott fél germán Sarj.

és satagár sat. fajok. Pannoniában a Netád folyam mellett lőn víva az irtoztató harcz. A húnok s szövetségeseik vezére Ellákh volt. A gépidák — reményen kivül — győztek, közel 30,000 hún és szövetséges maradt a csatatéren, köztük a vezér, ki annyi megölt ellenség holt testén, oly dicsőn esett el, hogy, a mint Jornandes irja, ha atyja él, ily halált ohajt vala neki; testvérei az apai örökségből kiszorítatván : a Pontus partjaira húzódtak vissza, Dengizikh az Ellákhot uraló akátzirok közé, a korábban góthoktól lakott földre, a Duna és Dniper melléki pusztákon, melyeket a húnok régi hazájának és örökségének tartottak[1]) azért, hogy őseik egy század előtt űzték el onnan a góthokat; Irnákh a Kis-Skythia szélére, mint a húnok ősi lakhelyére, mely a Duna és Fekete-tenger közé szorult félsziget — Attila fiai korában *Hunnivár*, később Peuce, ma Dobrudzsa — mely körületén számos erősséggel volt megrakva, délről egy sánczczal elzárva s maig Traján nevét viseli[2]); Emnedzár és Uzindur parti Daciába; a herulok, rúgok és svévek a Duna mellett felvonulva, annak jobb partján terjeszkedtek ki; góth és gépida Traján régi Daciáján s Attila Hunniáján osztozott meg; az ostrogóthok a rómaiak által birt Pannoniában állandósitották lakhelyöket, melynek szomszédai keletről felső Moesia, délről Dalmatia, nyúgotról Noricum, északról a Duna[3]); a gépidák királya Ardárikh alsó Pannoniát foglalta el Daciával együtt[4]) s székhelyét a Tisza síkjára helyezte. Hátrább az avarok korában látni fogjuk, hogy a rómaiak a Tiszán átmenvén, csak három gépida falu lakóiból több ezeret öltek meg. Az új birodalom neve *Gepidia* lett, mely országfogalom Erdélyt is magában

[1]) *Jornandes*, De reb. Getic. L. fej. irja, hogy a húnok saját régi szállásaikra tértek vissza. Hunnorum populi suas antiquas sedes occuparunt. — Összevetendő : *Thierry*, Attila Tört. II. k. 267. l.

[2]) *Thierry A.* Attila Története II. kötet. 15—17. ll.

[3]) *Jornandes*, De reb. Getic. L. fej. 149—150. ll.

[4]) Ante bellum gothicum gothorum imperium ex gallorum agro usque Daciae fines, ubi Civitas Sirmium est, protendebatur; Sirmium vero vicinamque regionem gepaedes habebant. *Stritter*, Memor. Pop. I. kötet, Gothic. IV. fej. 125. l. Továbbá : Gepaedes olim — ante bellum gothicum — Sirmium Daciamque omnes obtinuerant — — — — — *Stritter*, Memor. popul. I. köt. 370. l. — Cum Romanorum copiae erant in Italia, Sirmium vicinamque Regionem Gepaedes habebant. *Procop.* Histor. Arc. 18. fej. 54. l.

foglalta.[1]) Erről tiszta tudomásunk van Jornandes után, a ki Kr. u. 526—30 körül élt.[2])

Megkisérlették ugyan Attila fiai atyjok birodalmát s a hún név egykori tekintélyét visszaszerezni 455-n, 462- és 467-n; a Dniszter és Dnieper melletti hún törzseket a góthok ellen segitségül hivták, maguk hősileg harczoltak, de mindig szerencsétlenül; kétszer Hunnivárig lőnek visszaverve[3]); utóbb a góthok a rómaiakkal egyetértve Denghiziket tőrbe csalták, sergeit felkonczolták s magát megölvén, fejét 469-n Konstántinápolyba vitték. Az utósó hún király eltorzitott fejét láncsára tűzve hordozták végig az utczákon és piaczokon s azután a kiváncsiak bámulatára a küzdtéren karó hegyébe tűzték ....[4]) E halál a legutolsó köteléket is elszakította, mely Attila családja tagjait egybetartotta. Hunnia megszűnt lenni. Az V-ik század végén Denghizik birodalmának több törzsei elenyésztek, mások szállást változtattak, új csoportozatok szerveződtek, faji egyéniségök azonban még azon egész század folyamában megismerhető volt viseletökről, nyelvökről s némely intézményeikről; a hatalmasb törzsek fejei azontúl is király nevet viseltek.[5]) Hihető, hogy a székely nép, vagy az Attila halála után vívott döntő hún csata után, vagy a birodalom végfeloszlásakor vonult hegyei közé, mai lakföldére.

Az európai hún birodalom e lassu szétmállásából a gépidák uralmának megerősödése önként következett. De ez sem tartott sokáig s megszűnését a germán faju longobárd néppel való versengése idézte elő. Ez a skandináviai félszigetről, túlnépesedés és a föld ridegsége miatt Ibor és Ayon vezérök alatt a második keresztény század elején[6]) nyomult nyúgotra, új hazát keres-

---

[1]) Daciam antiquam, quam nunc Gepidarum populi possident sat.: tovább ismét: Daciam, quae nunc ut diximus, Gepidia dicitur. *Jornand.* De reb. Getic. XII. fej. 39. l.

[2]) *Jornand.* De reb. Getic. L. fej. 150. l. Bővebben megolvasandó ez ugyan azon irótól az L. fejezetben 146—151. ll.

[3]) *Thierry*, Att. Története II. k. 18. 22. 28. *Jornand.* De reb. Getic. LII. fej. 153—155. ll. — *Stritter*, Memor. Populor. I. k. 457. 476. ll.

[4]) *Thierry*, Att. Tört. II. k. 36—43. ll. — *Priscus Rhetor*, Excerpt. Legat. 44—45—46. ll.

[5]) *Thierry*, Att. Tört. II. k. 44. l.

[6]) Gothic. et Longob. sat. *Paul. Warnefr.* 7. l. Megolvasandó: *Stritter*, Memor Popul. I. 395. l. — Petrus Magister után; Excerpt. de Legat. 24. l.

ni.[1]) Útjokban legelől a Maeotis tava körül tanyázó vandalokat találták s győzték le, de a táj szegénysége tovább vonulni kényszerítette.[2]) Azután a rúgok földére telepedtek[3]), hol egy ideig lakván, Kr. u. 494-n a herulokra támadtak — némelyek szerént, ezek támadták meg — királyukat megölték, népét meghóditották[4]), még később a svéveket, scireket s több más népeket győztek le[5]), mignem határaik a gépidákéval és Róma város tartományaival érintkeztek. Ez alkalmat adott, az elsőkkel meghasonlásra, utóbbival szövetkezésre. A longobárdok hírhedt fegyver-diadalai mellett, két nevezetes esemény történt, a mi nekik Európába mind beljebb, s végre a legáldottabb országba útat nyitott. Egyik az, hogy egy trónkövetelő longobárd, legyőzetése után, a gépidákhoz menekült, hosszasan ott élt, s ez a két nemzet közt kibékíthetlen gyülölség forrásává lőn. Másik, hogy Róma a góthokkal élet-halál harczot vívott, s miután Narses őket — részint a longobárdok segélyével is — legyőzte, saját uralkodónéja, szolgálataiért irigységgel fizetvén, őt a longobárdok behivására kényszeritette.

A rómaiaknak, a góthokkal folytatott háboruja, a longobárdoknak a gépidák elleni gyülölsége e két népet szövetségesekké tette. Ők voltak elsők, kik segélyt adtak Justinianusnak, s ezért tőle 526-n — némelyek szerént 549-n — Noricumot és Pannonia számos erősségét ajándékul nyervén[6]) : a Szirmiumot és közelében levő tartományokat biró gépidák tőszomszédaivá lettek. A viszály hamar kitört közöttük, 549-n először támadtak egymás ellen. Mindkét fél Justiniánushoz folyamodott segitségért; ez meghallgatta mindkettőt, segítette a longobárdokat, a kik győztek, de a gépida király kérésére — a rómaiak akaratja ellen — békét kö-

[1]) Gothicarum et Longobardicarum rerum Scriptores aliquot veteres sat. *Pauli Warnefridi* [mások szerént : Diaconi] Longobardi filii de gestis Longobardorum I. k. II. fej, 6—7. ll. *Stritter* . . . . . . I. k. 391. l.

[2]) Gothicar. et Longob. Script. *Pauli Warnefr.* I. k. X. fej. 14. l.

[3]) U. az I. k. XIX. fej. 22. l.

[4]) U. az I. k. XX. fej. 25. l. — *Procop.* de bello Goth. II. k. 14. fej. 42. l. — *Stritternél*, I. k. 367. l. 3. §. 391. 396. ll. Lásd kalandos útjokat: Atl. Antiq. X. tábláján.

[5]) Gothicar. et Longob. script. *Paul Warnefr.* I. k. XXI. fej. 26. l.

[6]) *Stritter*, Memor. Popul. I. k. 370. 397. ll. — Gothicar. et Longobard. Script. — *Warnefr.* I. k. XXII. fej. 27. l.

töttek.[1]) 551-n másodszor állott szemben gépida és longobárd, győztes az utóbbi lett[2]), s megint békeszövetséget kötöttek 553[3]). Most Nárses tanácsára a longobárdok mentek Justinianus segitségére s a góthokat teljesen legyőzni segitvén : ajándékokkal ugyan terhelve, de kicsapongásaikkal a rómaiakat sokképpen megbántva mentek vissza Pannoniába.[4])

Ez alatt a gépida király meghalt, trónjára fia, a tüzes vérü Kunimund ült, ki atyja vereségei megboszulására szövetségszegőleg hadat izent Alboin longobárd királynak. Ez tartván attól, hogy ellensége Rómától segélyt nyer, a már ekkor a Duna dereka feléig előnyomult Baján avar[5]) fővezérrel lépett véd- és daczszövetségre, oly feltétellel : hogy a longobárdok barmainak tízedrészét engedje át, s ha győznek, a zsákmány fele s egész Gépidia legyen övé.[6]) A gépidák birodalma kétfelől lőn megtámadva. Kunimund terve a volt, hogy elébb a longobárdokkal ütközzék meg, kiket ha legyőzött, az avarokat azután országából könnyen kikergetheti. A harcz elkezdődött s mindkét részről oly dühvel lőn folytatva, hogy a gépidákat csaknem megsemmisítette. Két részen 40,000 harczos esett el. ‚Ily ütközetet — irja Jornandes — e földtáj Attila halála után egynél többet nem látott.‘[7]) Alboin maga ölte meg Kunimundot, s koponyájából ivó-poharat készitetett, leányát s nagy sokaságu népet — nem tekintve nemre, korra — fogságba vitt, katonái roppant zsákmányt tettek, a gépidák seregéből alig maradt hírmondó, számuk úgy megapadt, hogy ezentúl több királyuk nem volt, a kik a harczot túlélték, a longobárdok vagy húnok [avarok] hatalma alá estek, hol ma is vannak.[8])

[1]) *Stritter*, sat. I. k. 398. l. 7. §.

[2]) *Stritter*, Memor. Popul. I. k. 399—400. ll.

[3]) Ugyan ott I. k. 401—402. ll.

[4]) *Stritter*, Memor. Popul. I. k. 403. l.

[5]) Avarok, kiket előbb húnoknak neveztek ..... *Warnefrid* I. k. XXVII. fej. 40. l.

[6]) *Stritter*, sat. I. k. 404. l. *Menander*, Exc. Leg. 110. l. után.

[7]) *Jornandes*, De Regnorum Successione 150. l.

[8]) Gothicar. et Longob. Script. *Warnefried* ...... I. k. XXVII. fej. 40—41. ll. Ez iró élt Kr. u. 757-n dédatyja közte volt a Lombárdiába költözött longobárdoknak.

Desericii Innocentii ...... De Initiis ac Majoribus Hungarorum Commentaria, Tomus Primus. Budae in Hungar. MDCCXLVIII. előszó XI. l.

Ekkor esett Narses, ritka hadi szerencséje s gazdagsága miatt Justinianus császár neje s a római nép előtt gyűlölségbe; a császárnénak korosságára vonatkozó ama bántó izenete: *‚hogy vegyen orsót kezébe'* — lemondásra s a longobárdok behivatására birta; követséget s Olaszország különbféle gyümölcseiből gazdag ajándékot küldött Alboinhoz, biztatva, hogy Pannoniát hagyja el, s népeivel költözzék a termékeny Olaszországba. Alboin követte a tanácsot, Pannoniát hún [avar] szövetségeseinek hagyta, s 42 évi ott-lakás után ő és népe nőstől, gyermekestől, vagyonostól, a mai Lombardiába ment át áprilisben Kr. u. 568-n.[1])

A longobárdok itt lakására nézve csak egyes igen gyönge adatszálaink vannak, söt ez csak annyiban hihető, a mennyiben Pannoniához akkor tán Dacia Erdély-része is tartozott, s a longobárdok, a gépidákkal folytatott harczaiknak mindjárt elején Gépidia feletti felsőségöket kivívták ugyan, de a gépidákkal, hol békében, hol háboruban együtt élve birták, s csak a legutolsó csatában semmisítették meg őket; de ekkor sem az övék, hanem Baján vezéré lőn az ország s neve nem *Longobardia,* hanem *Avaria* lett. Baján a régi Hunniát visszafoglalta s száz év mulva királyi sátora Attila ősi lakhelyén volt. A longobárdok állami felsősége Gépidia felett történetileg ki nem mútatható, tehát önálló korszakot nem alkot.

A gépidák nyelve és nemzeti jelleme — mint már érintettem — egy a góthokéval, kevéssé tér el a longobardokétól; életök hadviselés és vándorlás, politikai s társadalmi intézmények nyomait, tudományi s műemlékeket nem hagytak hátra; a földrajzokba itt mulatásuk nincs béjegyezve.[2]) Mi volt a gépidák alatt a helyen, hol ma Kolozsvár fekszik: római vár-rom, feldult hún-szállás, vagy gépida-telep? nem lehet rá felelni.

[1]) Gothicar. et Longobardicar. Rer. Script. sat. *Warnefrid* .... II. k. 50—53. ll.

[2]) *Spruner*, Atlas Antiquus sat. XI. tábla.

VII. FEJEZET.

AVAR KORSZAK.

— Kr. u. 568—887. —

Az avarok valódi neve : *ouar* vagy *var*, a khún névvel [Var et cheunni] [1]) összetett alakban, várkhún, varchonita, két hasonnevű ogor törzsfőnökről, ámbár Theophylactosz szerént még az ó idejében — a VI. században — megkülönböztették a varokat és khúnokat. A két törzs csak később olvadt össze s közös fejök neve: khán. Azon igaz hún eredetü törzsekhez tartoztak, melyek a Don mellett a turkok szomszédságában avar, a Fekete-tengertől északra, a Volgától keletre terülő sikokon *ugur*, *ugor*, *uigur*, *ungur* és *hungur* név alatt voltak ismeretesek s az V. VI. században nyúgotnak tartva, csaknem folyvást ide s tova vándoroltak; egykor valamennyi közt leghatalmasb a vár-khún volt. [2]) Az egyik törzsrokon — az avar — ellenök támadt s meghóditotta; ezeket viszont a turkok — egy korábban avar felsőség alatt állott másik törzs — igázta le, s az altaji-hegység körül fekvő birtokukat elfoglalta. A turkok khánja akkor a vár-khúnok ellen fordult s véres csaták után őket is meghóditotta; de nem sokáig tűrték, mintegy 200.000 fegyverfogható nép [3]) jött át új hazát keresni és az *ugurok*, *hunugurok*, *sabirok*, *akatzirok* s más hún eredetü nemzetek lakhelyein át [4]), a Fekete-tengert megkerülve, 562-n a dunai si-

---

[1]) *Theophylactosz Simocatta* [VII. könyve, VII. fejezete] után, Stritter, I. k. 627. 643. ll. *Thierry*, Attila Tört. II. k. 147. l. Ez ős hajdan-korból származott le *Várkony* falu és a *Vári-*, *Várkonyi*-nemzetség.

[2]) *Stritter*, Memor. Pop. I. k. 625. l. *Pray.*, Dissert. in Annales Veteres Hunnor. sat. 4. l. fuit gens *Ogor* [Ugor] cum numero, tum exercitatione validissima. Haec in oriente ad Fluvium Til [Ethel] accedit. Vetustissimi Principes *Var* [Avar] *Chuni* vocabantur. Tehát avar és hún már ott együtt élt jegyzi meg a nagy tudományu Fejér György : A khúnok eredete 1850. 80. l. Simocatta után.

[3]) *Theophyl. Simoc.* VII. k. 7. 8. fej. Thierrynél 149. l. E számitást maguk a turkok tették II. Justinianus kérdezősködésére. *Menand.* Excerpt. Legat. 108. l.

[4]) Ugyanott 7. fej. Thierrynél 149. l.

kokra értek; a folyamon átkelvén, Kis-Skythiát elfoglalták[1]), a népek avaroknak hitték, ők örvendettek, hogy oly vitéz néppel cserélik fel; lakhelyök változása kedvező volt a zavarra nézve s így a név rajtok maradt.[2])

Távozásuk s később Rómával kötött szövetségök hirére a turkok boszura gerjedtek, a kelet-római császárnak értésére adták, hogy a valódi avarok ázsiai tartományukban az ő alattvalóik, s ő ál-avarokkal [Pseudo avari], az ő szolgáinak szolgáival kötött frigyet. Ez bántotta Justinianus császárt; Felső-Moesiát igérte tehát a khánnak cserébe s barátságosan kérte, hogy Kis-Skythiát hagyja el; de annak tetszett az új lakhely, mint a Fekete-tenger környékén meghóditott tartományokkal való alkalmas egybeköttetési pont, s kijelentette, hogy nem távozik.[3]) Róma és az avarok közti ellenségeskedés kitörése előtt II. Justinianus meghalt, éppen akkor, mikor az avarok khánja Baján lett.

Ez időtájt 568 a gépidák és longobárdok között viszály keletkezett; utóbbiak segitségül hivták Bajánt; az eredmény az előbbi czikkben elő van adva. Az avar és római birodalom érintkezése a kettő közt azonnal viszályt támasztott; ürügy Sirmium város és a Tisza és Száva közötti vidék átengedése volt. ‚Minden gépida miénk mondá Baján — mint rabszolgánk, minden gépida birtok, mint hóditóké, a mi tulajdonunk.‘[4]) Baján uralkodása 565-től 597-ig e kevély jelszó valósitása volt. Sirmium 582[5]) meghódolt, a húnok maradványai a Fekete-tengertől kezdve, Dacián át felső Pannoniáig egyesitve lőnek; a két világrész avarjainak egybekötő kulcsa Kis-Skythia volt: bolgárok, szlávok, gépidák őket uralták, birodalmuk a frankokéig terjedt, Róma adót fizetett nekik, az avar fővezér királyi tanyája a Tisza és Duna közt terült el, azon helyen, hol száz év előtt Attila palotája — az avar birodalom a húnnak folytatása, Hunnia neve *Avaria* lőn.[6])

[1]) *Menander*, Exc. Legat. 100. és követ. l. *Thierry*, Attil. Tört. II. k. 153—154. ll. *Stritter*, Memor. Pop. I. k. 626. l.

[2]) *Ouar* itaque et *Khuni* ut perfugium sibi feliciter evenisse adverterunt, errorem sese honorantium non aspernati Avares dici voluerunt. *Theophyl. Simoc.* VII. k. 7. fej. Thierrynél, Att. Tört. II. rész, 149. l.

[3]) *Menander*, Excerpt. Leg. 102. l. Thierrynél, Att. Tört. II. k. 157. l.

[4]) Thierry, Attila Tört. II. k. 174. l.

[5]) *Stritter*, Memor. Popul. I. k. 680—81. l.

[6]) *Thierry*, Att. Tört. II. k. 375. l.

A mi a hún néptőrzsnek Attila, a volt az avaroknak Baján: mindkettő megalapította terjedt birodalmát, magát és népét fél Európa rettegte, de mindkettő halála után az óriási épitmény azonnal roskadásnak indult, Hunnia és Avaria a föld szinéről egy-két század alatt eltűnt. Baján 602-n halt el, halála s birodalmának lassu hanyatlása a köztörténetekbe valók; csak nehány jellemző eseményt látok szükségesnek ide jegyezni. Az avarok 610-n Itália ügyébe avatkoztak, 622. és 626-n Konstantinápolyt akarták meghóditni; soraik közt egy osztály besorozott gépida szolga is volt, kiket különben idegenkedtek ügyeikbe avatni; [1]) aug. 2. végződött az utóbbi évi szerencsétlen hadjárat. A konstantinápolyiak kétségbe esett harcza miatt csak kevés avar tudott daciai honába menekülni [2]); 630 után nincs többé emlités köztük és a kelet-római birodalom közt folyt harczról; ellenben fel van jegyezve 634-n és 642-n a mysiai és pannoniai bolgárokkal folytatott háborujok, a kik közül tízezer honából kiszorítva, a frank királynál keresett oltalmat [3]), valamint egy 736-ki kalandor-háborujok is, midőn Bajorországban Laureacum városában feldulták a szent helyeket. [4]) Ez időtájatt ismét nem szól felőlük a történelem, mig 867-n a frankok trónjára Nagy Károly ülvén: ez hóditásait délen és nyúgoton elkezdette s ez által az avarok birodalmával több helyen érintkezésbe jött. Nagy Károly bátorsága és szerencséje bántotta a bajor, thüringeni és szász fejedelmeket, de haragjukat magukba zárták. Thassilo bajor herczeg volt első, ki 787-n ellene az avarokkal szövetkezett. Az avarok Itáliára rontottak, de a frankok visszaverték [5]); a khán másodszor támadott, s most tízezer embert vesztett; harmadszor is sereget küldött Károly ellen s akkor is veszteséggel vonult vissza. [6]) A frank király ezt a nemzetközi jog megsértésének véve: az avarok ellen a fenyegetett keresztény vallás védelmébe vétele által az egész frank birodalmat, az akkori kereszténységet, sőt Európát belevonta érdekeibe. A tudósok toll-harczra költek ellenök; egybezavarván

[1]) *Thierry*, Att. Tört. II. k. 275. l.
[2]) „ „ „ II. k. 285. l. *Stritter*, M. Pop. I. k. 749. 754. ll.
[3]) „ „ „ II. k. 305. l.
[4]) *Haimo*, Gesta Francor. IV. k. 24. fej. Thierrynél, Att. T. II. k. 299. l.
[5]) *Thierrynél*, Att. T. II. k. 318. l. Germania Sacra I. k. 121. l.
[6]) *Monachus Engolism.* ad an 788. *Thierrynél*, Att. Tört. II. k. 335. l.

őket a húnokkal, azok nagy tetteit s olykor bizonyitatlan tényeket fogott rájok; fel lőn idézve Attila átkos emlékezete, mint bánt szent Genovevával, s a tizenegy ezer szűzzel sat. A papság átalános böjtöt rendelt, zsoltárt és litániákat énekeltek, misét maguk a püspökök mondottak, a papok az ünnepi menetek — *processio* — alatt mezitláb jártak, sat. Ez izgatások következtében a népek az avarok ellen a legirtóztatóbb háborura lőnek feltüzelve. Elkezdődött a frank-avar háboru; nyúgotról és délről Károly és Pipin egyszerre támadták meg: az avar vár-gyűrűzet — *hring* — 3 nap alatt egymás után el lőn foglalva, kincseik feldúlva, a nép rabszolgaságra hurczolva; Pipin — irja a frank király nejének — egy maga annyi avart ölt meg, hogy ehez fogható mészárlást ember nem látott[1]). A frank hadseregek Pannoniát minden irányban átjárták s a Dunán túli Hunniát a Vág vizéig elfoglalták; csak az a nagy térség, melyen a Tisza hömpölyög s a Kárpátok alja, és e hegyektől nyúgotra a Fekete-tengerig terjedő vidékek maradtak meghóditatlanul[2]).

Az avar nép meg volt félemlitve, pártokra szakadt, khánját megölte, új vezére Thudun khán keresztényné lett, de a germánok ösztönzésére csakhamar újra feltámadtak s pogányhitökre visszatértek. Pipin 792 ellenök ment, a Tisza mocsáros vizéig nyomult elő, királyuk rhingjét bevette, s a nemzeti kincsek rakházát elfoglalta; keresztény zászló lengett az *Isten ostorá*-nak egykori laka felett, a béke a rhing romjain lőn megkötve[3]). Thudun másodszor vette fel a kereszténységet, követték őt nemesei is[4]). Alcuin költő s Nagy Károly egykori tanitója magasztaló verset irt rá, ‚ki diadalmas pálczája alá hajtotta a hún fajt, mely oly rettenetes volt ősi barbárságában, s a hit járma alá igázta ezeket a büszke nyakakat.'[5])

Nagy Károly a hún katonai állomások biztositása végett

[1]) *Chron. S. Arnulphi* ad an 791. *Thierrynél*, Att. Tört. II. k. 335. l.

[2]) Epistola Caroli M. ad Fastrad, *Bouquet:* Receuil V. k. *Thierrynél*, Att. Tört. II. köt. 348. l.

[3]) *Thierry*, Att. Tört. II. k. 348. l.

[4]) Eginhardi Annales ad an. 796. *Thierrynél*, Att. Tört. II. k. 356. l. A rhingek leirása hátrább adva lesz.

[5]) *Thierry*. Att. Tört. II. k. 359. l. Látható bővebben leirva: Epistola Alcuini ad Car. M. a. 796. *Thierrynél*, Att. Tört. II. k. 360. l.

mindkét Pannoniát s a Duna bal partját a Vág vizéig magának tartván, a többi mint hún királyság, de frank hűbér Thudun kezében maradt.[1]) E felett a hún-avar, szláv és pannoniai népségek ellenében védelemül Bavariából németeket, Karinthiából szlávokat telepitett a Duna hosszában, s számukra külön kerületeket engedett át.[2]) Ez a hún-avarokat haragra gerjesztette; 799-n Thudun újból visszatért az ősi vallásra; népével együtt, fegyverrel kezökben, gyilkolva, égetve Bavariára mentek s elő-őrsei annak őrgrófját Geroldot megölték. Nagy Károly, hogy a hitszegést megboszulja, Hunniába rendelte minden hadi népét; e háboruja különböző fordulatokkal 803-ig tartott — jegyzi meg Thierry — az egykoru irók többnyire e rövid szókkal jegyezték fel kimenetelét: ‚Thudun és az avarok hitszegésekért meglakoltak.'[3]) Nagy Károly újra szervezte Pannonia igazgatását, az eddigi kormányzók helyett a határszélekre őrgrófokat állitott s Hunniát egyházi tekintetben a salzburgi püspök hatósága alá helyezte; birodalma határa a Száváig, felsősége s vele a kereszténység a Fekete-tengerig terjedt. Pannoniában és Daciában újra állott a keresztény vallás. ‚E háboru — irja titoknoka és történetirója — nyolcz évig tartott. A puszta, néptelen Pannonia, s a földig lerombolt királyi lak, melynek nyoma sem maradt, bizonyságot tesz a vívott csaták számáról s az ott kiontott vér mennyiségéről. A hún nemesség e háboruban mind elhullott, dicsőségök elveszett, századok hosszu során felhalmozott kincseik zsákmányra jutottak. A frankok a khánok palotájában annyi ezüstöt és aranyot találtak s a harcztéreken oly gazdag zsákmányra tettek szert, hogy elmondhatni : ők visszaszerezték a húnoktól mind azt, a mit ezek a világ többi részeiből raboltak.'[4])

E megaláztatás után a szlávok és bolgárok boszuja s hadi szerencséje következtében az avarok egy része frank oltalom alá vonult, a másik régi daciai honában maradt[5]), ott — a mint

[1]) *Thierry*, Att. Tört. II. k. 367. l.

[2]) Ugyan ő, ugyan azon könyve 368. l.

[3]) *Eginhardi* Annal. ad A. 799. Poeta Saxo, ad A. 799.

[4]) *Eginhard*, Vita Caroli M. 13. fej. *Thierrynél*, Att. T. II. k. 373. l.

[5]) Lajos, frank-király 830 az avarok földén levő altahai monostornak tett adomány-levelében azt irja, hogy nagyatyja azon földeknek egy részét hóditotta meg : Innotuit nobis, qualiter postquam terra Avarorum ex parte

Thierry véli — elsánczolták magukat, vagy a magasabb kárpátvidékekbe vonultak, melyek a szlávok ellen biztos védelmökre lehettek. Erdély egyike volt — úgymond ő — ama természeti erősségeknek, hol Baján és Attila utódai találkozhattak s egybe olvadhattak.[1])

Nagy Károly után darab ideig nincs szó a történetekben avarról; 819-n nevök ismét feltűnik, résztvettek Liudevit, Alsó-Pannonia kormányzója lázadásában, 822-n követeket küldöttek az aix-la-chapelli országgyűlésre, 826-n Tutund khánhoz levelet irt Eugenius pápa, őt felszólitotta, hogy fő nemeseivel egyetértve, állitsák vissza azon régi püspökségeket, melyek Pannonia és Hunnia vagy Avaria tartományaiban a rómaiak és gépidák uralma alatt fennállottak, különösen pedig Alewinus nyitrai püspök megyéjét.[2]) Alcuin pedig Arno salisburgi érsekhez 798-n irt levelében irja, hogy némileg a húnoktól — avaroktól — jött a gondolat, hogy ő megtéritésökre hozzájok menjen; legyen nyúgodt — jegyzi meg — erős hadsereg megy vele fedezetül.[3]) Menynyi önkéntesség volt az avarok kereszténységre térésében s valóság a királyi költő levelében? mi sikere lett a pápai felhivásnak valamint a fegyveres védkiséretnek? nincs felőle világos feljegyzés a történetiróknál; azonban tények bizonyitják, hogy az avarok földén keresztény egyházak és püspökségek alakultak. Nagy Károly 811-n Avariában az altaha-i monostornak 40 üléstelket — mansus — adományozott[4]); Lajos — a kegyes — 823-n folytatta ez adományozást[5]). Ugyan ő 836-n a pataviai hajdan Laureacum-egyháznak az avarok tartományában Kirchbach helységet adományozta[6]); az idézett pápai levél is a püspökségek visszaállitása tárgyában bizonyitó erejü. Mindezek arra mútatnak, hogy az avarokat balszerencséjök, a nyúgoti népekkel való gyakoribb érintkezés s a részben felvett keresztény vallás mind szelidebbekké

ab avo nostro Domino Carolo Imperatore capta fuisset ...... *Fejér*, Cod. Dipl. I. k. 163. l.

[1]) *Thierry*, Att. Tört. II. k. 375. l.

[2]) *Fejér*. Cod. Dipplomat. I. k. 158. l. *Thierry*, Att. Tört. II. k. 377. l.

[3]) *Fejér*, Cod. Dipl. I. k. 149. l.

[4]) U. ő, u. o. 152. l.

[5]) U. ő, u. o. 186. l.

[6]) U. ő, u. o. 165. l.

tette, a kalandor életet és zsákmánylást kezdették elhagyni, s az addig folyvást háborgó népet, mély csöndben, egy nagyszerű átalakulásra készen találta a húnok harmadik rajának a *hunogurok-nak* vagy *ungaroknak* e tájakon megjelenése.

A hún és avar nép ugyanazon tőrzs két hajtása — édes testvérek. Erre a történelemben számtalan adat van. Menander VI. századi iró állitja, hogy korában az avarokat *khúnok*-nak nevezték.[1]) Gregorius Turonensis DXC. év körül élt iró, krónikájában szintén *húnok*-nak[2]) Theoph. DCCXXCVII. körül élt iró krónikai jegyzésében *unnus*-nak vagy *abar*-nak[3]), Ado Kr. u. 879. körül élt bécsi krónika-iró *húnok*-nak irja az avarokat[4]), Theophilactus, Procopius, Menander — egykoru irók — az avarokat folyvást *húnok*-nak nevezik[5]); fennebb mondva volt már, hogy az *ogor* nemzetnek két főtörzse a vár és khun; az *ogor, ugur, unugur* pedig egy fogalmat kifejező szó-alakok, s a byzánti irók egyező nézete szerént *hún tribust* jelentenek; más helyt ismét ugyanezen irók az avarokat északi *skythák*-nak vagy *húnok*-nak mondották.[6]) Pray Kr. u. 588-n kezdve 805-ig tíz krónikást s ugyanannyi történetirót idéz, kik a hún és avar nevet a hún népcsalád e két törzsére felváltva alkalmazzák[7]), a longobárdok történetirója egy népnek irja a húnokat és avarokat[8]). Ez egységet nyomatékosan bizonyitja Evagrius földjegyzése, a ki azt irja egyháztörténetében, hogy az 564-n Európába jött avarok a Daciában élő húnokkal egyesültek[9]). valamint Thierrynek is azon állitása, hogy Baján az első húnok

---

[1]) *Pray*, Dissert. 6. l. *Stritter*, sat. 644. l. *a* jegyzés.

[2]) *Pray*, Dissert. sat. 6. l.

[3]) *Stritter*, I. k. 680. l. Abares *Hunni* origine sat.

[4]) *Pray*, Dissert. sat. 4. l.

[5]) *Stritter*, I. k. 625. 645. ll. 5. jegyzés.

[6]) Ugyanaz ugyanott.

[7]) *Pray*, Dissert. sat. 3—4—5. ll.

[8]) Alboinus cum Avaribus, qui prius huni sunt dicti, perpetuum foedus composuit, *Gotefried*, Muratorinál az 588. évre téve. Láss többet u. o. Scriptor. rer. Italicar. II. k. 393. 394. ll. Eo tempore — — — huni qui et avari — — — más helyt: Huni, qui et avares dicuntur sat., meg más helyt: Hunis hoc est avaribus. — — — Gothicar. et Longob. Script. *Warnefried* Paulus [Diaconus]. De gestis Longobardor. II. köt. X. fej. 56. l. IV. köt. XII. fej. 129. l. IV. k. 38. fej. 144. l.

[9]) Ugyan Muratorinál, lásd Evagrius V. k. 1. fej. is.

maradványát Skythiában és Daciában ön népébe kebelezte[1]); végre azon tény, hogy az ó-kori földrajzokon az avaroknak nyomát nem találjuk, hanem azon vidékeken, a hol laktak, *chun*, *chuni* nevü nép van bejegyezve.[2]) A Bécs melletti Commagenus-hegy neve is, mint a húnok — *chuni* — vagyis avarok birodalmának hajdani határa, *hún-hegy*[3]), országuk a Cetius-hegytől keletre, *Avaria*, Commagenustól Ensig *Hunnia* volt. Nagy Károly, mint szintén ifjukori tanitója Alcuin, s utóda Lajos az avarokat *húnok*-nak, földjüket *húnok országának* nevezi[4]), egy 811-iki levelében *Avariának*[5]), Eugenius pápa *Hunniának* máskép *Avariának*[6]) sat.; a földrajzokon azonban utóbbi elnevezésnek nincs nyoma, s az avar birodalom és határai sincsenek kijelölve.

A húnok és avarok név-ugyanazonságán kivül viseletök s nemzeti erkölcseik is véregységre mútatnak. Midőn Kr. u. 557-n az avar fővezér követei Konstantinápolyban megjelentek, a kiváncsi nép azt jegyezte meg, hogy öltözetük hasonló a húnokéhoz[7]), újdonság csak lobogó hajfürteik voltak, melyek — ellenkezőleg a hún rövid hajviselettel — hátok közepéig értek.[8]) 610-n az avarok Friaulba becsapván, midőn a khán egy reggel Forum Julii fellegvára sánczait fényes lovag kiséretével körüljárta, Romhilda, Friaul megölt herczegének özvegye, a mellvéd megül őt megpillantván, oly szenvedélyesen belé szeretett, hogy nem tudott nyúgodni, mig magát vele el nem vétette. Úgy kell lenni — jegyzi meg Thierry — hogy Baján utóda szép ifju volt s deli

---

[1]) *Thierry*, Attila és fiai Tört. II. k. 147. l.

[2]) *Spruner* .... Atlas Antiquus sat. IX. X. tábla.

[3]) Chunberg — — — — Hansiz, Germania Sacra I. k. 5. l. II. k. 71. l. *Thierry*, Attila Tört. II. k. 319. l. Avaria Anno 814 extendebatur usque ad Laureacum, ubi Anensus — Ens — fluvius Bavaror. a Pannonia tunc temporis separabat. *Fejér*, Cod. Dipl. I. köt. 153. l.

[4]) Imperator Carolus Regnum Hunnorum suae ditioni non sine magno proeliorum labore subjugavit, et homines illius terrae cultui religionis christianae mancipavit. *Fejér*, Cod. Dipl. I. k. 149—150. 155. ll.

[5]) *Fejér*, Cod. Dipl. I. k. 152. l.

[6]) Hunnia, quae et Avaria — — — F. Cod. Dipl. I. k. 158. l.

[7]) Theoph. Chronogr. 196. l. Anastas. 65. l. *Stritternél*, Memor. Populor. I. k. 644. l.

[8]) Theoph. *Stritternél*, 645. 5. jegyzés. Annal. Franc. et Bertin. 782. évről Comes Marcell.

termetét jól kiemelte nemzete fényes öltözete.[1]) 782-n a Nagy Károly által hirdetett padernborni országgyülésen az avarok képviselői megjelenvén, öltözetök, fegyvereik s befont hajuk által, mely hosszan nyult le hátukon, a frankok előtt rendkivüli meglepetést idéztek elé.[2]) A bolgárok is annyira megszerették az avarokkal érintkezésök folytán azok viseletét, hogy a magukét megtagadva, avarral cserélték fel. Az avar khán ágya s kerevettrónja selyem-szövettel volt bevonva, metszett mívekkel díszitve, felettök drága-kövekből tündöklő mennyezet és kárpit; a meghóditott népektől drága ruhaszöveteket kivántak; Baján maga kész köntösöket küldetett magának[3]), egy béke alkalmával ezüst poharat, aranyat és skytha szabásu mentét[4]), egy város feladásakor pedig a keleti császártól római szövetből, római szabó által skytha szabásu öltöny készitését kivánta.[5]) Ezek élesen tüntetik ki az avarok fényűző kincsszomját; kiváló jellemök volt : a bor és buja szerelem, még nőik sem igen tartózkodtak tőle vissza. sőt a női közösségnek is kedvelői voltak; kormányuk, mint rendesen a pásztor-népeké, egyszerü, de abban a húnokhoz hasonlitott, hogy a khán a politikát és hadügyet, egy más főfő avar az igazság-szolgáltatást intézte[6]); a khán égre emelt kivont karddal esküdt. Az avar erkölcsökhez lényeges adatokat nyujtnak elpusztulásuk okai. Kérdezvén egy alkalommal Cremus a bolgár király az avar foglyoktól az okokat, ezek a következőket sorolták elé: ‚Az egymás elleni vádaskodás, a perlekedési őrjöngés, a biráknak rablókkal szövetkezése, a boritalban elmerülés, az egymást megvesztegetési hajlam és nyerészkedési vágy, mely annyira ment, hogy egyik a másikat csalta meg.‘[7]) Külső okokul még hozzá járul a keresztény vallás felvétele, a frank és bolgár fegyverszerencse s az ungar vagy magyar honfoglalás.

[1]) *Warnefrid Paulus* [Diaconus] IV. k. 38. fej.

[2]) Annales Bertin. ad An. 782. sat. *Thierrynél,* Attila és fiai Tört. II. k. 337. l. *Stritter*, Memor. Popul. I. k. 758. l.

[3]) *Thierry*, Att. Tört. II. k. 200. l.

[4]) Togulam scythicam ..... A skytha szó alatt nyilván avar van értve. Menander. Excerpt. Legat. 113. l. *Stritter,* Memor. Popul. I. k. 659. l.

[5]) *Thierry*, Attila Tört. II. k. 200. 201. ll.

[6]) „ „ „ „ „ 202. l.

[7]) *Stritter*, Memor. Popul. Suidas után I. k. 758—59. ll.

Az avarok nyelve ismeretlen : sem irásjegyök, sem egy szó nem maradt fenn belőle. A létezést töredék feljegyzések bizonyitják. Theophylactus Simocattánál látható, hogy az avarok magus papja az ő nyelvöken : *bokolabras*.[1]) Ugyan ő jegyezte fel, hogy Mauritius császár egy elfogott kémnél talált levelet Baján anyanyelvén magyaráztatott meg magának.[2]) Menander egykoru iró is emliti, hogy a hún tolmácsok a fegyvernyugvás iránt, hit alatt adott szavukat fenhangon előterjesztették.[3]) Ez jelenthette a tolmácsoló és tolmácsolt nyelvet egyiránt, de ugyanez iró más helyen határozottabban fejezi ki erre vonatkozó itéletét, midőn irja, hogy a II. Julianus császárhoz a húnok [avarok] által küldött skythául irt levelet a császár tolmács által elolvasta, s a követséget jó kedvvel bocsátotta el.[4])

Épitészeti egyedüli emlékük : hringjeik; ezeken kivül csak egy falu vagy város neve sem szól felőlök. Midőn Baján 582-n a Dunán át a római tartományokra akart törni, fürdőépités ürügye alatt, de hídépités végett Tiberius császártól kért ácsokat.[5]). Theophanes irja, hogy Priscus római vezér egy alkalommal Baján sergeit a Tiszán túl üldözvén, három gépida falu lakóit — avar falukról nincs emlékezés — éj idején meglepte; ezek az avarok az előtti napon való vereségéről semmit nem tudva, nemzeti szokásuk szerént együtt lakmároztak s hajnal felé harmincz ezernél többen ölettek le közülök[6]). Baján — a mint érintve volt — úgy

[1]) Fuit homo Scytha — e szó ez irónál mindig avart tesz — bocolabras vulgo dictus — — — vocabulum graeca lingva Sacerdotem magum sonat — — — — *Stritter*, Memor. Popul. I. köt. 689. l. Theophanes után I. k. 8. fej.

[2]) Tabellarius intercipitur — — — litteras imperatorias tradit — — — quibus Chaganus patria lingva per interpretem Cognitis — — — Theophyl. VI. k. 7. fej. *Stritternél*, I. k. 710. l.

[3]) Menander, Exc. Legat. 131. l. *Stritternél*, I. k. 677. l.

[4]) Imperator ubi legit per interpretem litteras scythice scriptas, legationem lubenti animo abmisit. Menander, Protector, *Stritternél*, Memor. Pop. sat. III. k. 47. l. Megolvasandó erre nézve : A Jász-Kúnok Története. Irta *Gyárfás István* sat. I. köt. jelesen az, a mi e könyvben a 113. lapon fel van hozva.

[5]) *Stritter*, Memor. Populor. I. k. 670. l.

[6]) Romani — — — — transeunt et offendunt Gepidarum villas tres sat. — — — *Stritter*, Memor. Populor. I. k. 737. l.

szólva örökségképpen s készen találta és foglalta el Attila királyi székét s birodalmát. A hol végig menve ellenállásra talált, mintha a természet minden csapása eljárta volna, úgy el volt pusztitva a föld és népe; Mysia elfoglalásakor — irja Theophanes — a Duna mentében nyolcz várost rombolt le földig[1]). Rontás volt az avar szilaj jelleme, nem épités; épitészetök egy hazájok földirati viszonyaihoz s geniuszokhoz való védrendszer, az úgynevezhető keringő sáncz-vár alkotásában határozódott, a minek hagyományos emlékei hazánkban az avar-sáncz és hún-árok név alatt itt-ott ma is létező erőditési nyomok. Ennek hihetően eszméje és kivitele is avar, de avar neve bizonyosan nincs tudva, a germánok Adalbert szent-galli barát szerént *hring* vagy *ring*, *haga*, *hegin* néven nevezték[2]). Rhenanus Beatusnál ez így fordul elé : *hag*, *haga*[3]). Vajjon a ‚*ring*' szó nem a magyar ‚*keringő*,' ‚*haga*' nem ‚*hágó*' [gyepüs, árkolt meredek], a *hegin* nem a ‚*hegy*', ‚*vár-hegy*' egykor avar most magyar szókból vétetett át a frank krónikákba? Spángár krónikairónk *hagan* és *hegin* nevü palánknak, váracskának nevezi az avarok Ausztria közelében volt két fő erődét[4]). Bármint legyen, a ringet magyarul : várda, kör-vár, vár-karika, vár-gyürüzet, keringő árok-vár, vár-hegy nevekkel lehetne kifejezni; Párizpápai *rigya* néven nevezi; mondják így is : *várinka*. Ezek épitésmódját a frank-avar táborozásokban jelen volt elébb emlitett barát hagyta emlékezetben[5]). ‚Képzeljen az ember — úgymond — kilencz-kilencz köralaku sánczot vagy keritést, egyiket a másikba foglalva úgy, hogy az, az ország szélétől közepéig egy központtu körvidékre volt osztva. Ezek voltak az avarok erősségei. E keritések a földszin nehézségeihez alkalmazva a következő módon készült széles gátlásokból állottak, t. i. egymástól 20 láb távolságra, 20 láb magosságra álló két egyenközü sor czöveket vertek földbe, a sorok közét megtöltötték kővel, mészszel, mely utóbbi amavval egybeforrva egy tömeggé állott össze; azután az egészet meghordották földdel, beboritották hanttal, beültették

---

[1]) *Stritter*. Mem. Pop. I. k. 690. l.

[2]) *Desericzky*, II. k. 2. fejez.

[3]) Hunnos exstructis novem *Hagis* in Pannonia habitantes Carolus M. octennali bello edomuit. I. könyv.

[4]) *Spángár*, Krónik. 110. l. *Nemzeti Társalkodó* 1830. 45. sz. 356. l.

[5]) *Thierry*, Attila Tört. II. k. 341—42. ll

bokrokkal, melyek egymásba fonódva áthathatlan eleven gyepüt képeztek. Némely kerités számos magas toronynyal volt beszegve[1], a táborhelyek sánczokkal védve[2]. Két ily kerités közti téren feküdtek a falvak és tanyák, úgy rendezve, hogy egyiktől a másikig az egymásnak jelt adó emberi szó elhallatszott. A körfalak rendesen a folyók mentében és hegyláncezok hosszában vonultak, helyenként jó távol egymástól kapuk voltak, hogy az ott lakók egymással közlekedhessenek. Ha egy körfalat elfoglaltak, ingóságaikkal és marháikkal a másikba, s ha azt is megvívták, a harmadikba vonultak vissza. Egyik körfaltól a másikig kürtszóval értesitették egymást, megállapitott szabályok szerént különböző jeleket adva. Egyik várkarikának a mástól való távolsága 30—40 mérföldet tett, átmérője annál inkább rövidült, minél közelebb esett a kör középpontjához, a hol állott a fejedelmi rhing — a frankok és longobárdok szerént tábor — s a melyben volt a kincstár, Hunnia fejedelmeinek lakával együtt nem messze a Tiszától azon a helyen, hol a közvélelem szerént Attila palotája emelkedett‘[3]).

Volt-e a mai Kolozsvár helyén avar telep vagy erődités, sőt hogy Erdélyben is lett volna, vagy hogy a szent-galli barát előadása szerént a tiszai fejedelmi rhing-gel az erdélyi avar és hún sánczok egybefüggésben lettek volna s a távolsági mértékek találnának — erre nézve előttem a történelemben egy határozott bizonyitó szó sem ismeretes.

[1]) *Thierry*, Attila Története II. k. 346. l. Lásd : *Spángár* Krónikája 110. l. és a *Nemzeti Társalk.* 1830. 353—357. lapjait.

[2]) *Thierry*, Attila Története II. k. 347. l.

[3]) Ugyan az ugyan ott.

Második Rész.

MAGYAR Ó-KOR.

VIII. FEJEZET.

Magyar vezéri korszak.

— Kr. u. 888—1002. —

Az avarok szétbomlott birodalmának, nehány még fel nem deritett évtized időköz után, a skytha-húnok harmadik és utolsó vér-ága, a hún-ugarok, mai néven magyarok lőnek urai. E kétféle szóalak ugyanazon egy népnek két nyelven megnevezése. A hún-ugar szó a hún-törzsből s ogor, oigor, ugor, urg, ugur összetételből áll, s *‚hún‘* vagy *‚kún‘* magyart jelent. A hún és kún szintén egy értelményű. ‚Az ugrok nagyobb része — irja egy helyen Strabo — nomád életet él, csak kevesen művelik a földet‘ [1]. ‚Skythiát — irja másutt — melyet turkországnak is mondanak, Ethele vizétől az Imaus hegyig és azon túl Zerica-ig negyvennégy nemzet lakja . . . . köztük van az ephtalita — fejér hún — nemzet [2]; az ephtalitáknak — Procopius szerént — mind nemzete, mind neve egy a kúnokéval‘ [3]. Az *ogor* nemzet a Volga vize mellett lakik,

[1]) Regionis totius, quae inter Istrum et Borysthenem superjacet, prima portio est solitudo Getarum — — post hos — — Jazyges, et qui Basilii id est Regii dicuntur, et *Urgi. Strabo,* III. könyv, VI. fej. — *Ugri,* e quibus pars maxima nomadibus id est pastoribus constat, pauci agrorum colendorum studio tenentur. *Strabo*. VII. 7.

[2]) Scythiam, quae et . . . . . Turcia dicitur, ab Ethele flumine ad Montem Imaum et ultra usque Zericam quatuor et quadraginta gentes incolunt — — — — Ephtalitae [huni albi] *Strabo*, 305. l.

[3]) Ephtalitae et genus et nomen *Chunorum* participant, licet cum *Hunnis* occidentalibus, borealibus atque orientalibus, quos novimus, nullum ipsis commercium intercedat, haud enim eorum confines sunt, neque accolae, sed Persarum, ubi est Gorgo [urbs] ad oram sita extremam Persi-

számra és gyakorlottságra egyiránt hatalmas, legrégibb fejedelmei *Wár* és *Kún* [1]).

Ezek az egykoru adatok, a milyen a görög és latin iróknál még sok van, ama három név teljesen egy jelentőségét történelmileg megalapítják. A hún és kún törzs-szók egy érteménye két történetirói iskolának adott életet s régi idők óta élénk vitatkozás tárgyát képezi.

A hún név legelsőbben Pliniusnál jő elé, a ki Kr. után 78 év körül élt, s azt irja róluk, hogy keleti Skythiában laknak [2]); utána Claudius Ptolemaeusnál Kr. u. 150 körül, ‚*kún*' szó-alakban, a ki azt, mint európai Skythiában lakó népet említi. ‚A kúnok — úgymond — a bastarnok és roxolánok közt laknak' [3]). Ammianus Kr. u. 370 körül régi emlékeknél fogva kevéssé ismereteseknek írja a húnokat; Menander és Procopius az *ongorokat* irják *hún* nemzetnek. Egy más töredék szerént : ‚Attila népei közt voltak a *hugorok,* megint : ‚a *húnok onoguroknak* is' mondattak [4]). Priscus Rhetor Kr. u. 456 körül egy követségről emlékezik, melyet ‚a *hunnogarok, ugorok* és *hunnogurok* küldöttek a keleti császárokhoz' [5]), Jornandes Kr. u. 530 körül azt irja a

dis. — *Procop.* Bell. Pers. I. k. V. fej. IX—XI. ll. *Mirkond,* persa iró pedig azt irja, hogy a napkeleti vagy fejér hún nemzet négy nemzetségből állott 1) *abar*, a görögöknél *var*, *Tibur*, *owar*, *awar*, 2) Kazar [persa kifejezés szerént] chazar, katzir, akatzir [görög elnevezés szerént], 3) uz, oz. *Mirkonds* Geschichte des Szeldschuckischen, übersetzt von Dr. Joh. August Vullers 8. l. *Fejér György:* A kúnokról irt müve 19. l.

[1]) Fuit *ogor* gens cum numero, tum exercitatione notissima .... in Oriente ad fluvium Til [Ethel, Wolga] accolit ... vetustissimi Principes *Var* et *Chuni* vocabantur. *Theoph. Simocatta*, Niebuhr kiadása szerént 203—204. ll. *Fejér György:* A kazarokról irt müve 18. l.

[2]) Inde a sedibus Attacororum sunt gentes *Hunni* ..... *Plin.* Hist. Natur. IV k. XVII. fej. — Ugyan Plinius a húnokat a skytha népek közé számitja s lakhelyöknek keleti Skythia belső részeit állítja. *Desericius Innocentius*, ... De Initiis Major. Hungarorum 10. l.

[3]) In Scythia Europea inter Bastarnos et Roxolanos sunt *Chuni. Ptol.* Geograph. sat. VIII. k. V. fej.

[4]) *Ongori Hunnica gens* ..... *Menander* Excerpt. de Abaris. *Procop.* Bell. Goth. Fragmen. IV. k. Attila inde ad Hugoroas — — — — *Hunni* qui et *Onoguri. Agathias Smyrnaeus,* III. k. *Deseric. Innoc.* 121. l.

[5]) *Hunnogari* ..... *ugori* et *Hunnoguri* miserunt legationem ad orientales Imperatores. *Priscus Rhetor*, Excerpt. Legat. 12. l.

hunugorokról : ‚első és főszékök — szállásuk — Skythiában van, a Moeotis tava mellett, második Moesiában, Thraciában és Daciában, harmadik a Pontus felett‘[1]). Nicephorus Callisthes VII. századi görög iró az *utrigurokat* szintén hún népnek irja[2]), a VIII. században nevök eltünik, a IX-ikben egy új európai birodalom alkotásával adják tudtul a világnak nevöket s ki-létöket.

A IX. X. XI. századbeli persa, örmény, byzánti, latin és orosz irók, *hún*, *hún-avar*, *hun-gar*, *kún*, *vár-kún*, *katzir*, *akatzir*. *kazar*, *kozar*, *turk* s több hasonló kifejezéseit mint a magyar nép különböző nyelven való megjelölési alakjait mellőzöm.

Előttem történeti bizonyosságként áll, hogy az *ojgor*, *ugor*, *hugor, ungor, hún-ogor* gyökből lassanként állott elé, s alakult meg az *ongor*, *ungarus*, *hungar*, *hungarus*, *hungarius*, *gens hungarorum* latin név- és szóalak, melylyel nemzetünket a görög, latin és germán népek saját nyelvöken kezdet óta maig nevezik, s mely név a mint maga egy csoport más változatot mútat : úgy a nép is, melyet megjelől, a századok, ide-oda vándorlás és harczok folytán, a *hún*, *avar*, *kazar*, *turk*, *kún*, *székely* s több rokon törzsöket magába felvett s egy államtestbe olvasztott.

A magyar elnevezésnek szintén ily bonyolult etymologiai genesise. Erre nézve az idegen irók homályos ujjmutatásait is figyelemre méltónak, de illetékesebb kútfőknek — ha bár nem egykoruak is — a magyar krónikásokat s történetirókat tartom. Ezek egyike Magóg-tól származtatja Magor-t, ettől a ‚Magyar‘-t[3]); másik Hunortól és Mogortól[4]), Thuróczi szerént Magor-tól[5]); harmadik Megyert-től, a hét főnemzetség egyikétől, melyből való

---

[1]) *Hunugori* autem hinc sunt noti, quia ab ipsis venit pellium murinorum (czoboly) commercium ..... quorum mansionem primam esse in Scythiae solo juxta paludem Moeotidem, secundam in Moesia, tertiam super Ponticum. *Jornand.* De reb. Getic. V. fej. 17—18. ll.

[2]) *Utriguri* populi *Hunnici* .... *Nicephor.* Histor. VII. k. Béla király névtelen jegyzője azt hagyta följegyezve, hogy a magyarok *hungar* neve a Pannoniába érkeztökkor épitett *Hungu* vártól jő : hungvar, hungvarus, Schwandtnernél I. köt. 4. l.

[3]) *Anonym.* Belae Reg. Notarius, Historia Hungarica. De septem primis Ducibus Hungariae, Schwandtnernél Scriptor r. Hungar. I. k. 2. l.

[4]) *Magistri Simonis de Keza.* De originibus et gestis Hungarorum Libri duo, Edit. *Jos. Podhradczky*, Budae 1833. 10. l.

[5]) *Schwandtnernél*, I. k. II. fej. 45. l.

Árpád a honalapító is, s éppen ez oka, hogy az egész magyar nép e nagy érdemek által kitűnő nemzetség — tribus — nevét vette fel [1]).

A magyar megtelepedés történetét egykoru külső történetirók nem irták meg. Ez természetes. Egy ily roppant népáramlat irányában védgátak emelése — úgy hiszem — a legfőbb érdek volt, mely a fenyegetett európai népeket önsorsuk biztositására útalta inkább, mint a félelmes vendég s új vetélytárs viselt dolgai fölјegyzésére. Egyébként is az avarok történetirói görögök és rómaiak voltak. ‚A görög irók — mond Stritter — a népek eredete kitudásával nem sokat aggódtak, őket különbféle neveken nevezték, költözködéseiket nem vették számba, viselt dolgaikat csak annyiban emlegetik, a mennyiben őket illette. Ha kérdezték : miféle nemzetség volt ez vagy amaz? ezt felelték : barbár, skytha, kún, turk. A népek neve előadásában hihetetlen az ő állhatatlanságuk, ugyanazon iró más- meg másképpen nevezi el lakhelyöket, romlottan, szorosabban meg nem határozva; csak avval foglalkoznak, mi roszat okoztak azon népek az ő nemzetöknek'. [2]) A rómaiaktól — ezen öndicsősége érzetével eltelt, mindenben érdekeitől vezérelt, valamint a germán néptől sem vehetni rosz néven, ha uralkodóik és iróik inkább magukkal és a keresztény vallás terjesztésével foglalkoztak. Mégis krónikáikban ránk vonatkozó hasznos és valóban használt feljegyzések vannak. A görög irók közt pedig Konstantin császár [3]) a magyar megtelepedésre nézve köszönetet érdemlő részleteket hagyott fenn, melyek teljes bizonyitó ereje ellen csak az az észrevétel tehető, hogy félszázaddal későbbi időből valók, és hogy ő turknak nevezi azon népet, melyet földrajzi, ethnographiai, physikai és nyelvrokonsági okok magyarnak bizonyitnak, s a mit a történetirás éppen azért megállapított ténynek ismer el.

A magyarnak szintén nincs e korból sem krónikása, sem történetirója; munkássága új hon szerzésében s megalapitásában határozódott; iró tudósai későre lettek, mikor a már alkotmányos alapokon nyugvó honban az európai keresztény müveltség gyökeret vert, s a nemzet élete történetirásra méltó irányu folyamot vevén : általa egyszersmind multja is örökitésre méltóvá lőn.

[1]) *Szabó Károly*, Constantinus Porphyrogenita után. Magyar Vezérek Kora. **Budapesti Szemle,** III-ik kötet, 1858. 262. l.

[2]) *Stritter*. Memor. Popul. I. k. Előszó, XVI—XVII ll.

[3]) De Administr. Imperio sat. (Kollárnál).

Első hiteles hazai kútfőnk — úgymond egyik történet-buvárunk [1]) — a XI. században tehát két századdal később élt Béla király névtelen jegyzőjének, történetirásunk ős atyjának, a magyar királyok és nemzetségek eredetét s a magyar honfoglalást tárgyazó műve, ‚melyet — saját nyilatkozata szerént — nem a paraszt nép mesés beszéde vagy az énekesek tréfálódó dalai után irt meg, hanem a létező történetirásokat kibővitve, adatait világosan megmagyarázva.' [2]) Következik Kézainak a XIII. század végén és Thuróczinak a XV-nek utolsó felében irt krónikája. Az első — előszava szerént — ‚a külföldi irók téves állitásai által indittatva' irta krónikáját, kútfejeit nem nevezve meg, [3]) utóbbi Robert Károly és Nagy Lajos király korabeli két krónikát használt. [4]) Hozzá járulnak még Pray [5]) és Desericzky [6]) mély kutatási szellemmel irt művei, Stritter [7]) byzanti irókból készitett nagy becsü, ámbár nyelvi tévedésektől nem ment kivonatai, végre a hazai, bécsi és németországi újabb történelmi kútfő-gyüjtemények és nyomozódások nagy eredményei. Ezeken az alapokon terjedelmesen, éles elmével s a nemzeti önérzetet emelőleg irták meg újabb történetiróink: [8]) hogyan foglalta el a magyar nemzet örökség jogán az egykori Hunniát és Avâriát, s politikai uralmát az áldott földön erős karral, ősi tisztaságu erkölcsök, s bölcs törvények által miként alapította meg. Midőn az olvasót e müvekre útalom, az ott eléadottak főbb mozzanatait — mint későbbi történetek magvait s az én czélomra is tartozókat — szükséges érintenem, megjegyezve, hogy az idézett müvekben a biráló tör-

[1]) *Szabó Károly,* Magyar Vezérek Kora. **Budapesti Szemle,** III. köt. 1858. 263 l.

[2]) *Anonym.* Belae Reg. Notar. Prologus *Schwandtnernél :* Scriptor. Rer. Hung. veter. et genuini I köt. 2. l.

[3]) *Magistri Simonis de Keza,* De origin. et gestis Hungaror. Libri Duo, Budae 1833, előszó 5—6 ll.

[4]) *Sahwandtner* idézett kútfő-gyüjtem. I. k. 41. l.

[5]) Dissertationes Historico-Criticae sat. czímü idézett müve.

[6]) De Initiis Majoribusque Hungaror. sat. czímü idézettmüve.

[7]) Memor. Popul. I. II. k. sat.

[8]) *Szalay László,* Magyarország Története I. köt. 1852. *Horváth Mihály :* Magyarország Történelme : Második kiadás. Első köt. Pest 1864. *Szabó Károly :* A Budapesti Szemle idézett kötetében s idézett czikksorozatában... Közelebbről e mű önállóan is megjelent tetemesen bővitve s igazitva.

ténetirás absolut mértéke szerént hiányok lehetnek, de azok kétségkivűl ama korra esnek, a hol a positiv adatokat minden nép történetében hagyomány pótolja : igazságos olvasónak anynyit meg kell vallani, hogy a mit irtak, az eddig felfedezett adatokkal pragmatismus tekintetében arányt tart, nemzetünk szükségének s a tudomány mai állásának megfelel.

Míg tovább mennék, a magyar honfoglalásra és annak megalapítására vonatkozó külföldi irókról, úgy szintén hagyományaink- és krónikáinkról meg kell mondanom nézetemet. E szerént krónikásainknak a húnok és avarok korára visszamenő feljegyzései csak úgy fogadhatók el teljes biztossággal, ha a forrásokat megnevezik s ha azokat egykoru külföldi iróknál is megerősitve látjuk. Ezért gyűjtöttem egybe mind azt, a mit a hazánk földén történeti emlékezés óta lakott népekről, s utoljára a magyar nemzetről is irva hagytak egykoru vagy közel időben élt külső irók. Czélom a volt, hogy az olvasó ezek nyomán a hazai történelmi kútfőkbe és irott művekbe, sőt hamis adatok és értesülés folytán a népek öntudalmába is belopózott téves hitet s ábrándos felfogásokat megigazítsa, s így a rajzolt idők történetét mintegy maga alkossa meg. Nem tudom megtagadni azon meggyőződésemet, hogy a mint egy igazságos itélethez szemmel látó és saját tudást s tapasztalásokat beszélő tanuk szükségesek : úgy a történetirásban is csak az valóság és megállapitott tény, a mit egykoru vagy közel időben élt és szemmel látó vagy irott adatokhoz férhetett jó hiszem-ü férfiak hagytak irva. A hagyomány az egyéni visszaemlékezéssel egy értékü, az elődök hiedelme gyakran jámbor álmadozás, s a századokkal korábbi időkről késön tett följegyzések közé sokszor vegyül mythosz, elégszer költemény, legtöbbször emberi és nemzeti gyarlóság. Ezeket és a történeti valót erős határoknak kell egymástól elválasztani. E határok az egykoru irott emlékek, miket az adat-megbirálás tisztáz ki. Ez nálunk különösön megfontolandó azért, hogy nemzetünk vérében igen sok a költészeti elem és önnagyzási hajlam, hagyományaink pedig egymástól éppen a leglényegesebb dolgokban térnek el; a névtelen Jegyző és Kéza krónikáiban a nemzeti szinezetű burkon mintegy fátyolon át meglátszik a külföldi irók adatainak a nemzeti hagyományokkal vegyülése. A ki a magyar történelmi külföldi kútfőket előbb áttanulmányozza s azután a hazaikkal összeveti.

kétségkivűl ez eredményre fog jőni, bebizonyítva némely kutatók azon sejtelmét, hogy a pergamenre irott krónikák újabb időbeli kiadatásuk előtt is használva voltak.

Azonban erről elég ennyi. Hadd folytassam nyomozódásaimat. Külföldi és hazai krónikák s történetirók egyértelmű tanusága szerént a turk vagy magyar nép ősi hazája közép ázsiai Skythia [1]) volt az altaji-hegyek s a káspi-tenger közt, a Khazarok szomszédságában, a Volga [Atel], Jajk [Ural] folyók közti síkon, a hol a ki nem költözöttek utódait a IV. Béla királytól [2]) felkeresésökre küldött Julian, domokos-szerzeti magyar pap még a XIII. században is megtalálta, ‚velök beszélvén, őt megértették, örvendettek látásán, körülvették; akár a hitről, akár egyébről való beszédeit figyelemmel halgatták, mivel teljességgel magyar volt nyelvök; őseik hagyományából tudták azt is, hogy az európai magyarok közülök származtak, de hol volnának, nem tudták.‘ [3]) A magyar történeti hagyományok szerént túlnépesedés miatt, [4]) byzanti évkönyvek szerént a turk és khazar birodalomnak az uzok és besenyők miatti szétbomlása következtében, [5]) a IX. század vége felé régi lakhelyét elhagyva, nyúgotra indult hont keresni; előbb Kr. u. 884 a velök vérrokon és szövetséges khazar nép földén át Lebedia [6]) tartományban települt le; három év mulva a Bug, Neszter, Pruth, Szereth folyamok közt Atelköz nevü térre huzódott [7]) — a mai Moldovába és Bessara-

---

[1]) Skythia alatt a közép-kori irók északkeleti Európát s északi Azsiát értik. *Szabó Károly,* Magyar Vezérek Kora, **Budap. Szemle** III. köt. 261. l.

[2]) Uralk. 1235—1270 közt. Melyik évben volt a missio kiküldetése — nincs tudva.

[3]) *Jos. Innocent. Desericii,* Hungari Nitriensis sat. De Initiis ac Majoribus Hungaror. Commentaria Budae MDCCXLVIII II könyv. VI fejezet 185 l. Hasonló tanuságot tesznek *Ascellinus, Rubruquis* és többen. *Fejér.* Cod. Dipl. IV. vol. I. 9. 421—439. ll.

[4]) *Anonym.* Belae Reg. Notar. Historia Ducum Hungar. sat. 5 l. *Schwandtner*nél : Scriptores Rer. Hungar. I. köt.

[5]) *Constant. Porphyrog.* De Administr. Imperio. Bonni kiadás, 40. fej.

[6]) Prope Chazariam habitabant — értetnek a hungarok — cui cognomen Lebedias, a primo ipsorum Boebedo, qui nomine quidem Lebedias appellabatur, dignitate vero quemadmodum reliqui eorum successores, Boebodus vocabatur. Ugyan azon iró azon műve 38. fej.

[7]) *Const. Porphyrogen.* császár görögös leirása szerént, e vizek nevei:

biába. Nem sokára khazar rokonaik egy része is ugyan azon okok miatt utánok jött, velök 889-n Atelközben egyesült, más része Persia északi szélére a Kaukázus mellé vonult vissza, s bár a Pontus Euxinus elválasztotta, az egybeköttetés és barátságos viszony közöttük félszázadon át fennállott [1]).

Konstantin császár szerént *Nyék, Megyer, Kürt, Tarján, Jenő, Kara, Kaza* volt azon hét nemzetségfőnök, kik alatt — eleinte fővezér nélkül — költözött be a 108 törzs nemzetségre s hét táborra oszlott turk-magyar nép Európába [2]); a névtelen jegyző hét magyar fejedelmi férfinak — hetumogernek — irja a beköltözöttek főnökeit, s nevöket így adja elé: *Almus* [Árpád atyja], *Elöd* [Szabolcsé], *Kund* — Szabó Károly olvasása szerént Kond — [Csörszé] *Und* — Szabó K. szerént Ond — [Etéé], *Tas* [Lelé], *Huba, Tuhutum* [3]); Kéza és Thuróczi hét kapitánynak nevezi ezeket [4]), Szabó Károly — a székelyek hat nemzetség-főnökénél a XVI. századig fennállott tribus-rendszer alapján — hadnagynak [5]). Hagyományaink s más adatok szerént a khazar khán a magyarokkal való jó viszony tekintetéből, némely történetirók véleménye szerént azon okból, hogy a hungárok előbb a khazar khántól függöttek, azok fővajdáit ő tette, béke- és háboru-kérdésekben ó határozott [6]), Elód vezérnek ajánlotta, hogy a törzsfőnökök feletti fejedelemséget fogadja el s khazar nőt vevén, a két népet egyesítse. Előd Almust vagy ennek fiát Árpádot ajánlotta, a *Megyer*-nemből, [7]) kit mindnyájan elfogadtak, paizsra emelve khazar szokás szerént fővezérökké tették, vele öt pontu alkotmánykö-

Baruch, Kuba, Trullos, Brouton, Seretos [*Stritter*, Memor. Popul. III. 511. l.] — E térségről az idézett görög kútfő után azt jegyzi meg egy történetirónk, hogy azt a Szeret vize, a Duna — a Traján hidjáig — és az erdélyi hegyek keritik, neve *Atel Kuzu*, rajta át folynak a Kuzu és Aluta nevü folyók.

[1]) *Const. Porphyrog.* De Adm. Imp. 40. fej. *Stritter*, III. köt. 572. l.

[2]) *Szabó K.* A Magyar Vez. Kora **Budap. Szemle** III-ik köt. 1858. 261 l.

[3]) *Anonym.* Bel. Reg. Not. 5. l. Schwandtnernél.

[4]) *Mag. Sim. de Keza*, de orig. et gest. Hung. 36. l. *Mich. Joh. de Thurocz*, Chronica Hungaror. 81. l. Schwandtnernél.

[5]) *Szabó Károly*, a **Budapesti Szemlében** megjelent Magyar Vezérek Kora czímű müve 262. l.

[6]) *Thierry*, Attila Történelme, II. köt. 380—81. ll.

[7]) *Szabó Károly*, idézett müvében. Mások a *Turul*-nemből származtatják, igy: Horváth, Kéza sat. E nemzetség birtokához tartozott hajdon Gyula-

tésre léptek, hűségére vér-esküt tettek s így indultak el tovább nyúgot felé hazát keresni [1]). A khazár khán és hungár főnök közti viszony, háboruik oka és folyama, a hét vezér neve közti különbség elenyésztetése vagy egyeztetése a köztörténetirás körébe tartozik. Én az ő további útjaikat kisérem csak mintegy átfutó figyelemmel addig, mig történettárgyamhoz érek.

888-n VI. Leo görög császár segitségül hivta az atelközi turk magyarokat — hungarokat Simeon bolgár fejedelem ellen; [2]) szívesen mentek mint egykori szövetségesei a khazaroknak, kikkel meggyalázólag bánt fejedelmök. Míg ők bolgár földön diadallal szétjártak, az ellenök lázasztott besenyők szállásaikat feldulták, őket tovább vonulásra kényszerítvén. Konstantin szerént Árpád a mai erdélyi hegyek közé vonult, [3]) magyar történeti hagyományok szerént ellenben a Fekete-tenger hosszában felment a Borysthenes tájára s Kiew alatt az oroszokkal és kúnokkal vivott diadalmas csaták után, harczi népe a később részökre állott, *Ede, Edömér, Ete, Bongér, Acsád, Bojta, Ketel,* hét kún törzsfővel és népeikkel egyesülvén, [4]) a mint a Karpat-havasokon [5]) át a mai Magyarországra beindultak, útjokban a székelyek, ősi lakföldjükről a ruthenek földén elejök mentek, Árpádot idvezelték, öt pontot képező alaptörvényeik megtartása föltételével fővezérökké fogadták, [6]) s az így kétszeresen megerősödött honfoglaló magyar sereg Kr. u. 889-n Ung-várig ért [7]).

Ez időben e földterűleten különböző népfajok laktak, önfeje-

Fejérvár, a hol nevét egy 15-ik századbeli oklevél ‚*Turul berke*‘ nevű hely azon századig fentartotta. [Lásd az OKLEVÉLTÁR. LXVIII. számát.]

[1]) *Const. Porph.* De Adm. Imp. 20 l.

[2]) Imperator — érti Leo császárt — iratus, *Turcos* Istrum accolentes, qui et *Hungari,* vocantur, muneribus compulit, ut Bulgaros ulciscerentur. *Zonaras* a 889 évre, Leo Grammaticusnál, *Thierry,* Att. Történ. II. k. 384 l.

[3]) *Const. Porph.* De Adm. Imp. 40. fej.

[4]) *Horváth Mihály,* Magyarorsz. Történ. I. k. 28. l.

[5]) Tunc dux Galliciae duo millia sagittariorum anteire praecepit, qui eis per Sylvam Houos viam praepararent ad confinium Hungariae sat. *Anonym.* sat. XII. fej. 10. l.

[6]) Zaculi — Zeculi — Hunorum sunt residui — — — — qui cum Blochis in montibus confiniis Sortem habuerunt. *Sim. Kéza.* sat. 83. l. *Szabó Károly.* idézett művében 277. l. Chronicon Budense, *Joseph. Podhradczky* 1838. 31. l.

[7]) *Horváth Mih.* Magyarorsz. Tört. I. k. 29. l. Nestor orosz történet-

delmeik s törzs-vezérek alatt s jelesen : ‚a Tisza s Duna közt a ruthen-lengyel határokig a bolgárok nagyvezére Kean utóda Zalán vezér s bolgár és szláv népség; a Tisza és Erdély [Erdeuelu] közötti földön a Marostól a Szamosig Marót vezér és kozár nemzetségek; a Maroson túl délre Orsova váráig [Urseia] Glad, bolgár fejedelem,[1]) Erdély nyúgoti részében vagy is az erdőn-túli földön — terram ultra silvanam — Gelou blach vezér és szlávval vegyült blach népség' . . . . . Eddig Anonymus.[2]) E meghatározást egy más helyen közvetőleg szintén ő egészíti ki, midőn a székelyek — e hún eredetű nép felől[3]) azt irja, hogy fegyverviselő férfiai közül a honfoglalás alkalmával a Mén-Marót ellen vívott ütközetekben 15-ön estek el[4]), a mi az ő korábbi ott-létöket feltételezi. Ez adat, egybevetve a magyar hagyományokkal s Kéza és a Csíki székely krónika adataival, valósitja azt, hogy a székely nép már ekkor a keleti hegyvidékeket lakta, minél fogva az érintett Bedeus-féle földrajzról kihagyása indokolatlan[5]). A székelyek földéről — regio Zekel — mint a IX-ik században már létezőről, szólnak Abulfeda, közel koru földrajziró, Regino és a csiki székely krónika adatai, valamint húnoktól való származásuk más fél évezredre terjedő hagyománya is a magyar honfoglaláskor itt-voltuk mellett tanuskodik; Szabó Károly ennek bizonyitékául fogadja el a magyarok bejövetelekor már létezett öt pontu alaptörvényeiket[6]), a szakadatlanul élő hagyományt, régi hiteles irók följegyzéseit, a magyarokétól sokban eltérő hadi és polgári intézményeiket, melyek közül leg-

---

iró után. Igy beszél legrégibb hazai krónikásunk is... ad Castrum *Hung.* pervenerunt . . . . *Anonym.* Schwandtnernél XIII. fej. 11. l.

[1]) *Anonym.* XI. fej. 10. l. Lásd *Fejér György* ily czímü művét : Bevezetés a Magyarországi Históriába, 1849. 63. l.

[2]) *Anonym.* XXIV. XXVII. fej. 17. 19. ll. Lásd e földterület rajzát : *Bedeus* sat. Historisch-Genealogisch-Geographisches Atlas sat. Zweite Karte.

[3]) Lásd az elébbi lapon a [6] jegyzés alatt *Kéza* feljegyzését. Vesd össze *Anonym.* krón. L. LI. fej. 32. 33 ll. *Kurz,* Magazin sat. II. füz. 255. l.

[4]) *Anonym.* LI. fej. 32. 33. ll.

[5]) Lásd *Fejér Gy.* ezek itt léte iránti véleményét fennebb idézett művében s a szintén idézett helyen.

[6]) *A Csíki Székely Krónika,* magyar szövegét lásd: Új Magyar Muzeum 1855. XI. köt. 40. l. Szabó Károly és Bartal György között a székely vérszerződés feletti vitát : Uj Magyar Muzeum 1858. I. köt. 126. l. Erdélyi Muzeum-Egylet Évkönyvei II. köt. 1863. 10 - 26. ll.

sajátságosabbak a nemek és ágak szerénti hivatalviselés és örökösödés, földjük székekre oszlását, a mi szállást, letelepedési helyet jelent; miknek alapján nézete az, hogy a székelyek Attila birodalma feloszlása után a Fekete-tenger mellé vonult kúnok közül váltak ki s húzódtak Erdély keleti bérczei közé [1]).

A magyar honfoglaló sereg több ponton táborhelyekkel, várakkal, váracsokkal [Castrum, Castrum terreum] védve találta az új honföldet. Ung, Laborcz, Zemplén, Alpár, Bihar, Győr, Várad, s több vár és város létezett s várőrizettel volt megrakva; sőt létezett Veszprém és Nyitra városa is [civitas] [2]); azután építtette az északi határok védelmére Bors vezér a neki sorsul jutott földön — a mai Hegyalján — a Boldva vize mellett, a mint a krónika irja, nagyszámu földmivelők és polgárok segélyével Borsod várát, Tarczal, kún főember a Bodrog vize mellett Hymes udvart, Szabolcs és Tas a Tiszavonal védelmére a nevökről nevezett várakot, az utóbbi Tas városát, s azokba a föld lakóiból sok nemest vagy is katonát — servientes — rendeltek, a kik az ő [Anonymus] korában polgároknak — civiles — neveztettek; a Maros-vonalon Glad utóda, Ohtum, hasonnevü várat, mely később Szent István király rendeletéből Csanádnak, Dobuka fiának nevére lőn változtatva; Bars egybehivott nagyszámu polgárok segélyével hasonló nevü várat s így mások is. Árpád a vele jött nemeseknek a vérszerződés értelmében különböző földeket és birtokokat osztott ki, azok minden lakóival egyetemben, továbbá várakat és várispánságokat, így Böngérnek a Sajóig terjedő földet és Győr várát; Boytának Baranya várát s a Duna mellett nagy kiterjedésü földeket megszámlálhatlan néppel; Uszubunak — Szabó Károly olvasása szerént Ösébnek — Veszprém várát, Hubának a Zsytva mentében levő földet s Nyitra és több várak ispánságát; Veleknek a zarándi várispánságot [Comitatum de Zarand]; Ondnak Ete fiának Szert a Tiszától a Boldváig, Tuhutumnak — Szabó K. szerént Töhötömnek — elfoglalásra hagyta az erdőn-túli földet. Ez Gelou blach vezért az Almás vize mellett megvervén, midőn Szamos melletti várába [3]) akart menekülni, a mi Kolozs-

[1]) *Szabó Károly,* **Budapesti Szemlé**-ben megjelent **Magyar** Vezérek Kora czímü müve 277. l.

[2]) *Botka* T. várnak véli a *civitas*-t is. Erről hátrább bővebben lesz szó.

[3]) Hol volt e vár? nincs feljegyezve; közönségesen az egykori Gyalu

vártól egy posta állomásra levő Kapus vize mellett megölte s a tőle birató tartományt meghóditotta [1]). A honfoglalás 894. Kr. u. bevégződött [2]), Árpád birodalmának határaul a Meszes-hegyen — a mai Szilágyságban — élőfákból rakott erős zárfalat [clausura] és kőkaput állitottak. Tuhutum és utódai Erdélyt szent István király idejeig birták.

Milyen volt ez időszak alatt annak arczulatja? Hogy folyt le, minő rombolásokat s épitéseket hagyott maga után a honfoglalás nagy küzdelme? mint lőn az erdőn-túli föld vagy a hétváru tartomány [3]) birtoklásán s védelmezésében való megosztozkodás — átalában az önszervezkedés? Ezekről egykoru adatokat

várát vélik annak. E vélelem mellett a blach vezér és vár névrokonságán kivül az a körülmény szól, hogy e vár neve egy 1266-k évi oklevélben Golou [OKLEVÉLTÁR VII. sz.], egy 1282-k éviben Gylo [OKLEVÉLTÁR XI. sz.], egy 1291-kiben Golo [OKLEVÉLTÁR XII. sz.], egy a kolozsmonostori konvent levéltárában levő 1206-ik évi hiteles-helyi átiratban Villa Gelo, egy 1298-kiban Gyolo név alatt jő elé: megint. hogy sok századokon át királyi vár — Castrum regale — volt. Utóbbi két oklevélre nézve lásd: Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens. Erster Theil sat. Wien 1857. 128. 204. ll. Később püspöki birtokká lett, s a volt a secularisatio idejeig, 1557-ig.

[1]) Az egész szakasz adatai Anonymusnak Schwandtner kiadása szerénti krónikájából vannak véve. Az egyenkénti idézést fölöslegesnek láttam. Lásd : *Fejér György* előbb idézett müve ezt illető részét.

[2]) *Szalay*, Magyarország Történ. I. köt. 12. l.

[3]) I. Géza, egy 1075-ki adománylevelében ezen egyszerü alakban jő elé Erdély : ‚*túl az erdőn*' — Ultra Syluam, ad castrum, quod vocatur Turda, dedi tributum Salinarum in loco, qui dicitur hungarice *Aranyas*. *Fejér*, Cod. Dipl. I. köt. 437. l. *Kéza* szerént az ‚*erdőn-túli föld* más neve *Erdew-elu*' 38. l. 7. §. és ismét : *Septem Castra*. E név legelőbb *Benkőtől* [Milkovia I. köt. 55. l.] közölt egy [állitólag] 1096-ki oklevélben jő elé, a minek hitelességében sokan kétkednek. *Fejér*, Cod. Dipl. II. köt. 16 18 ll. Emlitve van egy II. Endre korabeli német de latinul irt krónikában is. Lakott vala akkor 1208 körül Magyarország ‚*hét vár-tartomány*' nevü részében — in partibus Ungariae, quae *Septem Castra* vocabantur — egy gazdag nemes, a ki filosofus és a világi tudományokban ifjuságától kezdve jártas, neve : Clingsor mester sat. *Theodoric*, Vita S. Elisabeth. Canisiusnál, Antiquae Lectiones czimü müvében IV. köt. 118. l. *Vass József* után : Hazai és külföldi iskolázás az Árpád korszak alatt, 1862. 117 l. A pozsonyi kézirati krónikában : ‚*Herdewel*.' Lásd : *Kéza* kiadásában 37. l. 2. §. 2. jegyzést; *Thuróczinál* : ‚*Erdewelwe*' I. r. XXIV. fej. 78. l. az ő korában — jegyzi

nem bir a történetirás, sőt — Erdély történelme kipótolhatlan kárára — a közel koru Anonymus sem ír róluk részletesen. Hagyományos emlékek, krónikai előadások s egy-két közel-kori oklevél sejtelmes útmutatása mind az, a mi czélomra megemlithető.

Gelou megnevezetlen vára létezett; Kozárvár falu ma is fenn van, neve s Anonymus följegyzése nyomán indulva azon-kori kozár erősségnek mondható; [1]) a Kozárvári-nemzetség is innen eredhetett, valamint Kazárd nevü puszta Szatmárvármegyében; Budvárt Attila korából valónak hiszi a hagyomány; Gyula- ma Károly-Fejérvár kétségkivül a vezéri korszakból való, alapitója Gyula, a hét vezérek egyike, Anonymus szerént Tuhutum utóda. a hol, mint ez országrész fejedelme hihetően lakott, s a maga nevéről azért nevezte; [2]) Szent-Lélek [Castrum Zenth Lelewkh] várát IV. Béla 1251-n megujíttatni rendelvén, azt irja felőle, hogy réges-régen [olim] lőn ama határszélre épitve s eleitől fogva az erdőn-túli föld védelmére és javára volt [3]). Hartvic, sz. Istvánnal

---

meg — *,Erdel'* II. r. 1. fej. 81. l. Schwandtner kiadása szerént. E megjegyzés arra mútat, hogy az *,Erdőelő'* név korábbi időkben volt használatban.

A szász történetirók azon nézete, hogy Erdély hétvár-neve, Septem Castra az ő barczasági hét váraikról vagy nemzeti czímerökben levő hét városaik jelképétől származott volna, történelmi anachronismus; meg nem állhatóvá teszik azt a krónikák adatai s annak lehetlensége, hogy a magyar nemzet saját hazája legszebb és leggazdagabb részét századokig elnevezetlenűl birja, vagy egy, utána későn bejött s csak egy kis földterületet biró nép városairól nevezze el. A *,Siebenbürgen'* név ugyanis csak a XIII-ik században kezd előjőni. *Hormayers* Taschenbuch für die vaterl. Geschichte. 2-ter Jahrg. 1821. Sammlung des H. Nikolaus Jankovits, pag. 337. Celtes, Conradi, Carmina ad sodalitatem Danubianam et *Septem Castrensem.*

[1]) A kozár nép itt laktáról Anonymus följegyzése fennebb már emlitve volt.

[2]) *Kéza* 38. l. — *Anonymus* kisebb Gyula — Gyla — néven emliti. kit szent István a keresztény vallás elleni törekvéseiért harczban legyőzött s fogva vitetett Magyarországra. XXXIV. fej. — *Kéza* Jula néven nevezi 47. l. 1. §. 18. l.

Fejérvármegyének szent István korában létezését oklevelekkel s meggyőzőleg mutatja ki gr. *Kemény* J. — Kurz A. Magazin für Geschichte Siebenbürgens sat. I. k. III. füz. 233—234. ll. A vármegye a vár létezését is tanusitja.

[3]) *Fejér*, Cod. Dipl. VII. kötet. III. 33. l.

egykoru legenda-iró azt irja, hogy korában Erdélyben erősitett városok — urbes munitae — voltak; [1]) Müller szász író tagadja, de ellenbizonyitás nélkül [2]). Kéza azt irja, hogy az erdőn-túli föld a vezérek korában hét várból állott, melyeket szent István, Gyula fejedelem legyőzése után Magyarországhoz csatolt [3]). Horváth István egy 1313. évi oklevél nyomán Árpádot a *Turul*-nemzetségből származottnak állitja [4]); hogy az erdőn-túli földön az első vár *Gyula* nevet viselt, azt látszik mútatni, hogy a legnagyobb megyeterület a volt, melynek e vár központját képezte. Fejérváron — mint egy tőlem felfedezett s közlött oklevélből látszik — még 1400-n is létezett *Turul berke* nevü hely. Vajjon nem hihető-e, hogy Gyula vezér vára és az Árpáddal rokon *Turul*-nemzetség nevét viselő Turul berke közt történeti egybeköttetés van? [5]) Ez adat, összevetve azokkal, a miket már érintém, s a mik hátrább a megyei várakról még mondva vannak, hihetővé teszik azt, hogy már a vezérek alatt nem csak Fejérvár, de több várak is léteztek, söt hogy a Tuhutum foglaló sergei is szintúgy mint az Árpádéi találtak, vívtak meg és rontottak le várakat és erősségeket s helyettök épitettek új táborhelyeket, várakat s erőditményeket. Nincs arra mútató adat történelmünkben, hogy az erdőn-túli föld merőben faluk, várak és népnélküli puszta lett, hogy hóditója más útat és eszközöket használt volna, úgy a foglalásban, mint az elfoglalt ország megszállásában és védésében. A mint Árpád birodalmában Szabolcs, Borsod, Csanád s más várak birtokterületei, megyéi, eredetileg a honfoglalásban résztvett törzsnemzetségi birtokok, fejei maguk az első foglalók s váralapitók vagy utódaik voltak, azokat gyakran nevökről nevezték: úgy az erdőn-túli földön Gyula, kinek származása már érintve volt, Turda, Bendegutz atyja, némelyek szerént Veleknek, Árpád egyik kedvelt vezérének utóda [6]), Dobuka, Csanád

[1]) *Schwandtner* I. k. 421. l.

[2]) Archiv für Siebenb. Landeskunde. Neue Folge, II. Band. 306. l.

[3]) . . . . et adjunctis septem Castris Pannoniae sat. *Kéza* sat. 47. l. 1. §.

[4]) *Kéza* sat. 104. l. *Horváth* I. 62. l.

[5]) Látható az ezt illető oklevél az OKLEVÉLTÁR LXX. száma alatt.

[6]) *Thuróczi* Krón. II. r. II. fej. 81. lap. összevetendő *Anonym*. Krónikája XIX. fejezetével a 19. lapon, továbbá az LII. fej. 34. l. - E vár hi-

atyja [1]), Zonuk, [2]) Kolus, [3]) Hunod, [4]) Kikellew [5]), voltak azon törzsnemzetségek, melyeknek eme nevet viselő vártartományi

hetően a szent István korában létezett hét várak egyike volt. Turda Anonymus korában 1060. körül püspök volt. *Anonym.* Hist. Ducum Hungar. XVIII. fej. 15. l. — Turda vára [Castrum Turda] I. Géza egy 1075-ki adománylevelében emlitve van. *Fejér* Cod. Dipl. I. k. 437. l. A Torda-nemzetségről egy 1219-ki oklevél is szól, Cod. Dipl. III. köt. 1. rész 27. l. — Torda-vármegye az előttem ismeres adatok szerént legelőbb egy 1256-ki oklevélben fordul elé. Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens 71. l.

[1]) Csanád, szent Istvánnak híve s Anonymus szerént [XI. fej. 10. l.] unokája. Doboka vára is a vezérek korából való; Salamon király alatt városnak irja Anonymus, de hihetően a ‚*vár*' szóval van felcserélve. Midőn ezen király Géza és László királyi herczegekkel 1070. a cserhalmi ütközetre ment, Erdélybe érkezve, Doboka városában nyúgodtak meg. *Thuróczi* Krón. II. r. XLIX. fej. 116. l. Egy 1169—1173 közti oklevél szerént, Doboka vármegye már ekkor létezett. Urkundenb. XIV. l. Dobokán az egykori várhely maig felosztatlan. *Hodor Károly,* Doboka-vármegye természeti s polgári ismertetése, Kolozsváratt 1837. 616—17 ll.

[2]) *Kéza* szerént Zounok a magyar törzsnemzetségek egyike 106. l. Zonuk ispánt a pogányságra visszatérni akaró magyarok megölették 1046-n *Thuróczi* Krón. II. r. L. fej. 107. l. 1197-n Zounuk várnak ispánja volt Herman, két évvel később Tiburtz. Urkundenbuch XVI. l. 19. pont XVII. l. 24. p. egy 1292-ki oklevél szerént Lápos Zonuk várhoz tartozott. Urkundenbuch 179. l. Az Árpád-házból való királyok alatt, az erdélyi vezér vajdák egyszersmind zónuki ispánok voltak, mi e vármegye nagy terjedelmére s tán arra mútat, hogy egykor a honfoglaló vezér nemzetségi birtoka lehetett.

[3]) Kolus — ősmagyar nemzetség. Ez hátrább — önállóan lesz tárgyalva.

[4]) Huna, mint Som fia van említve egy 1171-ki oklevélben. Monum. Hung. Histor. VI. köt. 39. l. Honod — peres fél a váradi törvényszék előtt 1214-n folyt egy ügyben [Ritus explor. veritatis sat. Schwandtnernél, CCCLXXXVI. §. 273. l.] Hunod, mint királyi vár, eléfordul IV. István korában egy 1267-ki oklevélben. Urkundenbuch 86—87. ll. egy 1376-ki oklevélben már Piski [akkor Pyspuki] mint hunod-vármegyei falu van emlitve. Urkundenb. 111. l. — E történelmi szó-alak sűrűn jő elé nyelvünkben, így Vadad, Etéd, Nyujtód, Onod, Várad, Szabéd, Rőd s több szókban.

[5]) Kykullu — folyóviz egy 1277-ki oklevélben Cod. Dipl. I. k. 462. l. egy 1349-kiben [a gróf Mikó-nemzetség eredeti adománylevele Hidvégről] Küküllő vidék - Districtus de Kukulew — emlittetik. Kukulevar királyi vár egy 1394-ki oklevélben Cod. Dipl. X. k. II. r. 224. l. János, kukullewi esperest és krónika-iró — nem Küküllői János, mint történetiróink nevezik — Nagy Lajos király korában; Thuróczi krón. czíme szerént Kykyllewar szintén mint királyi vár említetik. *Thuróczi* Chr. III. r. XXXIII. 192. l. 1359-n

területek a honfoglaláskor osztályrészül, honvédelmi kötelezettséggel jutottak, melyeket ők várakkal erősítettek meg s azokat szintén nevökről nevezték. Igy keletkezett a krónikáinkban fenntartott erdélyi hét vár-terület, s a később úgynevezett hét vármegye u. m. nyúgotról Fejér- és Húnyad, délről Küküllő, mely mellett Fejérvármegye szintén messze nyult be a Székelyföld felé, keletről Torda- és Doboka-, északról és észak-nyúgotról Szolnok- és Kolozsvármegyék területei[1]); innen jöhetett az országnak *‚hétváru tartomány‘* neve — regio septem castrensis — mely vármegyék úgy Erdély pragmatikai és közjogi irataiban, mint az irodalomban s közéletben ma is *‚magyarok földe‘* nevét viselik; ott birtak a kihalt Kalota, Apafi, Zsúki, Kende, Báthori s több nemzetségek, és pedig az utóbbiak Kolozsvártól északra és keletre, az első nyúgotra egész vidéket, melynek neve ma is Kalotaszeg, [2]) valamint a ma is élő Kemény, Kabós, Zsombori, Bethlen, Csáky, Dezsö, Bánffy, Gyulai s több törzsnemzetségek; e megyék intézményei lényegben, az ott lakó magyarok nyelvkiejtése, szokásaik, hagyományaik, olykor viseletök is a magyarországiakéval maig egyezők.

Székelyföld hún korszakból való külön terület s nemzeti ispánság volt; neve a nép ajkán maig : Székelyország.

Az egykori theuto vagy flamand — mai néven szász nép — települési helye még akkor pusztaság és a vármegye-területek kiegészitő része volt.

Endre erdélyi vajda Lajos király parancsára több királyi várakkal együtt ezt is a püspöknek és káptalannak visszabocsátotta, azon okból, hogy azokat a vajdák az előtt erővel foglalták volt el. *Az erd. kir. Fiscus levéltára*, fasc. 20. lib. 2. litt. J.

[1]) Láss erről egy 1347-ki eredeti határjárási oklevelet az OKLEVÉLTÁR XXV. száma alatt.

[2]) Egy 1275-n october 3-án költ oklevélben Kemin, kalotai Mikola fiának iratik, [Urkundenb. 104. l.] egy 1296-n ápril 18-n költ oklevélben János, kalotai Mikola fiának, [Urkundenbuch 195. l.] egy 1297-n január 3-n költben Miklós mester kalotai Gereu fiának [Urkundenbuch, 118. l.]. Ez, a két nemzetség véregységét mútatja, és azt, hogy az ős hajdonkorban egész Kalotaszeg övék volt. *Heltai* krónikája 5. l. 2-ik oldalán 6-ik erdélyi vármegyéuek mondja a *Kalotai*-t; hihetően magán nemzetségi ispánságot: Comitatus-t ért. A Gyerőfi-utódok és a Kemények ott ma is nagy birtokuak.

Ez adatok mútatják, hogy a két országbeli honfoglalás, birtokfelosztás, annak védelmezése ugyanazon elvek és rendszer szerént történt. A meghóditott föld megtartása érdekében, táborhelyek, várak — castrum — lepték el mindkét országot széltében-hosszában, a határszéleken és az ország közepében védni alkalmas pontokon. E táborhelyek és várak sánczokkal, töltésekkel [vallum], folyóvizekből oda vitt csatornákkal, vagy veszszőből, fából, téglából, kőből rakott gátakkal, erődökkel, védfalakkal s tornyokkal voltak erősitve, gyakran óriási hegymagaslatokon erdők, meredek szirtoldalok, a téreken mocsárok folyóvizek medrei képezték a természeti erősséget [1]).

A birtoklás nemzetségenkénti volt, de a nemzetségfőnökök, egy vezér alatt egymást oltalmazni kötelező frígyben éltek, a honvédelem, igazságszolgáltatás köz és magán ügyintézés formái az anyaországéinak mintájára voltak alkotva. Az elfoglalt várak, mint az ország törzsvagyona s a honvédelem alaptőkéi köz államjavak gyanánt fentartva lőnek, de azok kormányzása részint harczi díjjul, részint a hatalom megosztása végett a nemzetségfőnökökre bizatott örök-birtokosi jog nélkül. A harczok kedvezőtlen fordulatai a nemzet duzzadó kaland-hevét lelohasztották; kedélyvilágára a keresztény vallás szelid hatalma átalakitó befolyással volt. Már e korszakban készen voltak egy erős katonai és polgári hatalom elemei; a szervezés nagy műve a szent királyra várt.

Kolozsvár-vára kétségen kivül, bár positiv adattal nem bizonyithatólag e castrumok, Kolozsvármegye e vártartományok egyike volt a magyar ős vár-rendszer alapitása óta, időre és névre testvér eredetűek; mint Gyula-Fejérvár magva *Apulum*, Tordáé, *Salinae:* úgy ezeké *Napoca* nevü római castrum; romjain magyar kar emelte a honvédelem és szabad nemzeti alkotmány első védbástyáit, melyek az Árpád-házból való királyok alatt újra lőnek épitve, további korszerü kifejlődést s a vegyes uralkodó-házakból való királyok korában szabatos politikai és közjogi állást nyertek.

Az ősz hajdonkor sűrü homályai közül tágasabb, itt-ott derülő láthatár kezd bontakozni szemünk előtt. Tartsunk arra — a magyar keresztény és alkotmányos monarchia új aerája felé.

---

[1]) *Rogerius* Carm. Miserab. 312. 313. 319. ll. — Schwandtner idézett kútfőgyüjteményében.

IX. FEJEZET.

ÁRPÁD-FIUÁGI KIRÁLYOK KORSZAKA.

— 1002—1301. —

E korszak két első századában Kolozsvárról semmi egykoru feljegyzés, sőt csak egy megbízható adat sincs; de azt, hogy helyén vár — castrum — volt, mely a hét tartományok egyikét s a leendő Kolozsvármegye magvát képezte, már az előbbi czikkben eléadottakból lehet sejteni; a harmadik századból fenmaradt adatok s kivált a magyar királyi várszerkezet létező közemlékei pedig e sejtelmet a tudás és tények szinvonalára emelik.

Tárgyam rendkivüli nehézsége e várszerkezet köztörténete adására kényszerít, mert meg vagyok győződve, hogy Kolozsvár várának [1]) is történeti kör- vagy legalább árnyrajzát magában foglalandja. Ez egyetlen út látszott előttem czélszerűnek arra, hogy a tudnivágyó olvasó figyelmét leginkább érdeklő ez első századok homályos és tán laza összefüggésü eseményeit — én, mint annyi más monographia-irók tették, nem mellőzve — a mit megállapítottnak vagy megállapíthatónak tartok, már e korszakból mondjam el s ne ott kezdjem az előadást, hol a történet a lehető nagy arányt véve, már csaknem áradó folyammá növekedett. Nehéz feladat, de irói lelkiismeretességem előle kitérnem nem hagyott.

Magyarország — a mint tudva van — az erdőn-túli [2]) föld-

[1]) E név e korszakbeli oklevelekben részint Kluswar vagy Cluswar, részint Koluswar vagy Kuluswar alakban jő elé, felváltva C-vel vagy K-val irva; idézetemben úgy használom, a mint az eredetiekben van; a szövegben azonban e valódi névmegjelöléssel élek, mert azt — a mint hátrább kiderül — a meggyőződésig indokoltnak s történelmileg hitelesnek tartom.

[2]) E kifejezést magyar állampolitikai értelemben veszem, mely szerént Magyarország központja Buda-Pest; a földrajziró méréseinél, a statistikus, ethnograph és történész meghatározásainál köteles magát ehez alkalmazni. Az erdélyi iró helytelenül mondja Debreczent Tiszán-inneni városnak; rá nézve lehet igaz, de itt nem egyéni helyzet és felfogás, hanem általános állampolitikai, földrajzi és diplomatikai meghatározás forog fenn és dönt.

részszel [1]) együtt legelébb a hét kapitány által vezetett 108 honfoglaló nemzetség közt, vérszerződésük értelmében, ugyanannyi nemzetségi föld- vagy birtokterületre, nemzetségi tartományra [2]) oszlott, a kik a részökbe jutott területből, időteltén, vér-ágaikkal ismét megosztoztak, földbirtokaikon megtelepedtek, szállásokat — descensus — és erődöket, várakat alapítottak, a létezőket megújitották, sorsul kapott földjeik egy részét az azok őrizetére rendelt saját fegyvereseik között kiosztották. [3]) A székely föld már ekkor nemek és ágak szerénti ülésekre, székhelyekre volt oszolva, innen van a maguk ‚**Székely**' s politikai hatóságaik ‚**Szék**' neve. A szászok megtelepedési helye még ekkor megyei föld volt. E nemzetségenkénti birtoklás és szövetségi jogalapu kölcsönös oltalmi vagy védrendszer a magyarok közt a királyság megalapításaig, a kúnoknál a XIII-ik, a székelyeknél a XVI-ik századig maradt fenn; utóbbiak a hivatalokat is nemek és nemzetségi ágak szerént viselték. Szent István a királyi hatalom s a magyar nemzet politikai egysége megalapitása végett, a megkoronáztatásakor népével kötött szerződés alkalmával a nemzetségi birtoklási rendszer helyébe az egyéni birtoklást, a nemzetségi területek megszüntetésével, az ország meghatározott számu s politikailag önálló tartományterületre osztását, s a szövetségi védelem helyett a királyi várvédrendszert hozta be, a nemzetségi főnököknek a vártartományokban eddigelé volt örökös kormányzási jogát megszüntette, őket a királyi hatalomtól függőkké tette, s helyökre maga választott várispánokat, kik az ő tetszéseig a korona birtokát képező vártartományok népeinek békében főbirái, hadban vezetői legyenek. [4])

---

[1]) *Terra ultra Sylvam, Terra Ultrasylvana, Terra Transsilvana.....* Ezek az első századok okleveleiben a mai Erdély neve megjelölési szó-alakjai.

[2]) In terras et provincias..... *Theodor. Botka,* Notitia Diplomatica veteris Constitutionis Comitatuum etc. Pestini Impensis Josephi Beimel, 1831 több helyen. A tisztelt iró nézetei egyben-másban azóta változtak, de alapfelfogása a régi. Én előadásomnak a töle vett idézeteken és más tanulmányaimon alapuló része módositását, némely adatokat kivéve, indokoltnak nem látom. Az olvasó, derék buvárunk e tárgyról való legújabb összeállitását megláthatja a **Századok** 1870-ik évi folyama VIII. füzete 499—522. lapjain.

[3]) Lásd *Botka T.* előbb idézett művében.

[4]) S. Stephanus .... Decretum perpetui foederis subscriptione ad suos

A XI-ik századi oklevelek, az arany bulla előzménye, IV. Béla 1231. és 1267-ki törvényei világosan mútatják, hogy Magyarország földét szent István osztotta fel a létező és tőle alapított várakhoz és erősségekhez képest várispánságokra, vártartományokra, vármegyékre. A király a korona számára, keleti szokás szerént, a már ekkor létezett várakat és várbirtokokat, a városokat és erősitett helyeket megtartotta; ki lőnek szakasztva a Bakony, Rába, a szepességi föld — terra Scepus — Nigra nevű erdőségek, tömérdek halas-tavak, folyók, szőlőhegyek, udvarházak és azok népei.[1]) Hány vártartomány és város volt amaz időben? a szent István legendái név alatt ismeretes ős okmány adna felvilágositást, mint a melybe a megyék szervezete nagy codexekbe volt beigtatva; de ez Székes-Fejérvárról Visegrádra vitetésekor 1339 körül elveszett.[2]) Lehetne a IV. Béla által a királyi várak visszavételére küldött biztosoknak adott várlajstromokból is — Regestrum — elútasodni, a melyekben szintén lehettek tájékozó adatok a várak és várföldek állapotjáról,[3]) de ezek sem maradtak fenn.

Két ismert adat van eddigelé ez időszakból, a mit alapul vehetünk.

posteros transmisit. Hartvic, *Schwandtnernél.* Scriptor. Rer. Hungaricar. Majores, Edit. Tyrnav. 1755. 2. 13. ll.

Comites castri pro tempore constituti..... *Fejér,* Cod. Dipl. III. 2. 459. l. II. Endre 1222-ik évi arany bullájának 5. 14. 16. 29-dik czikkei.

A várrendszer hanyatlása korában és azután a XIII. XIV. és XV-ik században adományoztak a királyok különös hűség által kitünteknek örökös ispánságokat; ilyen volt Magyarországon a visegrádi, borsovai, az erdőn túl a beszterczei, a szent-györgyi és bozini, a zörényi, [táu a kalotai] és többek, de ezek nem koronai vagy vármegyei királyi, hanem hadi szolgálatra kötelező nemesi, magán várak ispánságai vagy várgrófságok voltak.

[1]) Curtes et populi.... *Fejér,* Cod. Dipl. X. k. V. rész elején levő értekezésében. *Curtis, Cortis* sunt domus sive mansiones, quas abusive Curtes vocamus; *Curtis regia,* est villa regis propria; *Curtis publica,* quae ad regem et rempublicam spectat; *Curtis monasterii* est clausura, coenobium; *Curtis* est tentorium principis, est aula regia vel palatium; *Curtis* est *Comitatus, fiscus* regius, Curia, ein Hof s a t. *Caroli Du Fresne,* Glossarium Manuale. Edit. Halae. II. köt. 745—47. ll.

[2]) *Mart. Georg. Kovachich,* Supplem. ad Vestig. Comitior. I. köt. 284. l.

[3]) *Botka* idézett műve 33. l.

III. Béla 1184-ben Margit, franczia királyi hölgyet, II. Fülöp testvérét, nőül akarván venni, azon állam-okmányban, melyet a magyar királyság terjedelme és belső mivolta ismertetése végett magával vitt, annak kiterjedéséről ez volt irva: ‚Béla, magyar király birodalmát a következő országok alkotják: Magyarország a birodalom feje, továbbá Croatia, Dalmatia, Rama sat. a királyságban van 72 várispán — Comes — s a királynak az azoktól bejőni szokott adók őt illető $\frac{1}{3}$-dából 25,000 márka jövedelme — — — az erdőn-túli püspökségtől 2000 márka, ugyan az erdőn-túli idegenektől 15,000.[1])

A másik Rogerius 1244-én irt siralmas krónikájában van feljegyezve: ‚Senki előtt nem ismeretlen — úgymond ő — hogy Magyarországnak 72 vármegyéje van, melyeket a király tetszése szerént ad érdemeseknek vagy elveszi, senki ezért magát megsértettnek nem érezhetvén.[2]) Ezekből van a királynak gazdagsága, hatalma, tisztessége és ereje.‘ [3]) A párizsi államirat és Rogerius feljegyzése megerősitést talál az 1499. szent György napján tartott rákosmezei országgyülés egykorunak látszó hivatalos iratában, melyben a vármegyék egyenként számba vétetvén, a magyarországi megyéket, melyek közé Közép-Szolnok és Kraszna is be volt foglalva, Kővárvidéke pedig nem említve, 62-nek találták a szlávoniaikét, háromnak, u. m. Körös, Zágráb, Varasd, az erdélyiekét hétnek, u. m. Colos, Doboka, Belső-Szolnok, Torda, Küküllő, Fejér és Huniad, együtt 72-nek.[4]) A törvény a várispánságok idegenek-

[1]) Idem Rex habet de *alienis* hospitibus de Ultra-Sylua 15,000 mille marcar. Fol. 20. Ex Codice Regio 6238 *Cornides Dániel*-nek a magyar Akad. könyvtárában levő ily czímű gyüjteményéből: Collectan. Dipl. s a t. nincs lapszámozva..... Unusquisque Comitum 72 semel in anno regem procurat et antequam de mensa surgat, dona dat — ez áll ugyanazon államokmányban. Látható *Endlichernél* is: Monum. 247. l. *Fejér*, Cod. Dipl. II. 214—18. l.

[2]) Magistri Rogerii Hungari Varadiensis Capituli Canonici: Miserabile Carmen Seu Historia Super destructione Regni Hungariae temporibus Belae IV. regis per tartaros facta s a t. *Schwandtnernél*, X. fej. 297. l.

[3]) U. o. *Werbőczi István* LXXIV vármegyét ir, Hármas könyv II. r. 205. l., de azok a kétszáz évvel későbbi alakulásu vármegyék. *Fejér György* eredeti oklevelek nyomán 64-et mútat ki ez előtt 50 évvel. Az az óta felfedezett oklevelekből könnyü lenne valamennyinek létét bebizonyítani.

[4]) Látható a Magyar Tudom. Akadémia kézirat-tárában, Czech — ott létemkor 1865-ben még — számozatlan gyüjteményében.

nek adományozását tiltotta.[1]) Gyula, erdőn-túli vezér legyőzetése — mint fennebb mondva volt — történelmi valóság. Hartvic püspök irja, s minden történetiróink, köztük Szalay és Horváth is elfogadják tényül, hogy szent István Magyarországon tíz püspökséget állított, központjukká érseki ranggal az esztergamit tevén, s én fennebb [2]) oklevél-idézéssel bizonyítottam, hogy az erdőn-túli ezek egyike volt. [3]) Ennyi adat alapján a két ország szoros politikai egységét s a 72 vártartományba az erdőn-túliaknak is béfoglaltatását megállapított ténynek tartom. E vártartományok neve a nem éppen szabatos, t. i. az azok határszéleit jelelő megye, a székelyeknél ma is használatban levő mesgye, végre a középben épült várról — vármegye [4]) fogalom-szóból eredett s a részint hozzá tartozó földek és birtokok határterületétől, részint a várispánról várispánságnak — később megyeispánságnak is — Comitatus [5]) — felváltva mon-

---

[1]) Comitatus Regni seu Castra Advenis vel hospititus non conferemus. III. Endre 1291-ik törvénye 3. czikk.
Urkundenbuch..... 150 l.

[2]) Látható a megelőző korszakban.

[3]) Provincias [S. Stephanus] in X partitus est Episcopatus: Strigoniensem ecclesiam metropolim et magistram ..... caeterarum constituens. Hartvici. Legenda S. Stephani Regis Major. *Endlichernél*, Rer. Hungaricar. Monum. Arpadiana. 8. pont. 144. l. Más helyt ismét így ír azon életiró: Ipse vero [Stephanus] Episcopia nuper incepta simul cum abbaciis, prediis et curiis, famulis et reditibus regaliter disposuit. *Hartvici* Legenda S. Steph. Ugyanott 10. pont 146. l. Ezt még határozattabban körülirja Hartvic püspök egy más helyen: Ipse vero Rex episcopia nuper incepta tam videlicet ipsam archiepiscopalem, quam omnes episcopales ecclesias amplissimam singulis assignans dioecesim et unicuique semper preficiens idoneum presulem simul cum abbaciis s a t. [*Tovább úgy mint fennebb.*] Hartvici Episc. Vita Sancti Steph. Reg. *Endlichernél* 10. pont 174. l.

[4]) A székelyeknél ma is a földek határ-széleinek neve: mesgye. A megye latin neve okleveleinkben: Mega = parochia, provincia sat. Mega Regis ..... Kálmán kir. végz. I. k. 37. fej. *Botka T.* idézett műve 7. l.

[5]) E szónak különbözők érteményei. Szent István egy 1001. és 1009-ki I. Géza egy 1075-ki adománylevele, valamint László király végzem. III. k. 16. fej., úgy Kálmán király végzem. I. könyve 28. 30. 78. fej.szerént jelenti a mai vármegyéket, *Botka* idézett műve 5. 7. ll. szerént valamely vár, város, egyházi szerzet vagy más testület birtokait — latifundiorum tractus...... Donamus in Comitatu Visegradiensis Civitatis villam unam..... *Botka* idéz. m. 5 l. jelenti a birtok fejét, Caput bonorum, ha a tulajdonossághoz örökös és szabad grófsági czím adatott — praerogativa Comitum perpetuorum

datott. A vár rendesen a tartomány központján feküdt; volt saját külön területe, várvédő katonasága, voltak polgári iparűző és földmíves lakosi; több-kevesebb falu, helység, birtok, udvar, olykor mezőváros — praedium, possessio — tartozott hozzá, melyeknek tulajdonossága a vezérek alatti korszakban meg nem határozható, de tény, hogy az illető nemzetségfő, ki a várispán volt, azokban magát örök birtokosnak tartotta; szent István óta azonban a király, mint a korona és állam személyesitője, vette azt annak tulajdonába, ő adta ki a visszaszállottakat vagy lakók nélkül maradt falvakat s birtokokat mint hűségi bért, vagy adományozta el örökösen. De szintúgy nagy földterületek, olykor több faluval biró várak s ispánságok tulajdonosai voltak a törzsnemzetségek utódi, a bárók, főrendűek, nemesek, XIII. század óta a papság, szerzetek, templomok. Az apostoli király a templomok, püspökségek s apátságok biztositásaul már alapítatásuk alkalmával roppant kiterjedésü praediumokat, udvarházakat, cselédeket, jobbágyokat, szóval oly jövedelmes birtokokat adományozott,[1]) a minőket Európában ma is alig találhatni. És a papság a keresztény vallás szelid hatalmát úgy tudta használni, hogy javai nem hogy apadtak volna, de folyvást növekedtek, s kivált Álmos herczeg, II. Béla, II. Endre, IV. Béla, V. István és Kún László királyok alatt még a korona és államjavak, mint a honvédelem egyedüli alapját képező várbirtokok közül is sokat maguknak adományoztattak.[2])

Törvények, oklevelek, hiteles följegyzések mútatják a királyi várföldek és vártartományok területi egységét, és azt, hogy azok — közéjök értve a nemesi és egyházi rend egyes birtokait is — együtt képeztek egy-egy katonai és politikai tartományterületet, később vár-megyét. A királyi várföldek, faluk, birtokok csak magukra nem képeztek várispánságot, de külön a nemesség várai s az egyházi rend birtokai sem vár-megyéket.[3]) A mint a király,

minőkre már fennebb volt példa idézve. Igy lőn, hogy a királyi jegyzők a ‚Comitatus‘ kifejezésre ‚Mega, Parochia, Provincia‘, sőt a városok biráit jelentő ‚Comes Civitatis‘ s a t. fogalom-szókat is felváltva használták. E tudósunk idézett legújabb összeállításában [**Századok**, 1870. 515. l.] a civitas-t a várral egy érteményben veszi; én erről meggyőződve nem vagyok.

[1]) *Hartvici*, Vita S. Steph. s a t. Legenda Major 10. pont 146. l.

[2]) *Botka* idézett műve 11. l.

[3]) U. o. 16. l.

nemesség és papság teljes hatalmu tulajdonosa volt örök birtokainak:[1]) úgy a várbirtokok is elidegeníthetlen államjavak, várörökségek voltak.[2]) Árpád Hubát, Nyitra és más várak ispánjává tette, és saját földéből birtokot adományozott neki,[3]) tehát a várra nem, csak egyéb birtokokra kapott örökségi jogot. Szent István, királyi tanácsa beleegyezésével megengedte, hogy adományi birtokát kiki szabadon birja életéig, kivéve azokat, melyek a püspököké és várispánoké,[4]) a melyek visszavehetők voltak. Adományoztak ugyan el azokból a királyok, de mindig a törvények ellenére, melyek azt határozottan tilalmazták, s a III. Endre alatt hozott törvények 8-dik czikke a IV. László király törvény ellenére tett adományozásait érvényteleneknek bélyegezte. Ezeknek következése volt, hogy[5]) IV. Béla és III. Endre az elidegenített várakat kiküldött biztosokkal országszerte visszafoglaltatta. A várörökségeknek a korona birtokába visszaszerzését I. Károly, I. Lajos és I. Mátyás királyok a várrendszer megszünése után is folytatták. . . . Erdély nemzeti fejedelmei alatt az ország átadta ugyan használatul a fejedelmeknek, de a tulajdonosságot örökké magának fenntartotta; ha el voltak idegenítve, visszaszerzésöket s elidegeníthetlenségöket törvénynyel biztosította,[6]) s a fejedelmeknek

[1]) Szent István végzem. II. k. 6. fej. Volumus, ut sicut caeteris facultatem dedimus dominandi rerum suarum: ita etiam res, milites et servi et quidquid ad regalem dignitatem pertinet, permanere debeat immobile.

[2]) Latin nevök volt: perpetuitates Castrorum; I. Géza a szent Benedekről nevezett apátságnak 1075-ben tett adománylevelében világosan parancsolja, hogy a várföldek az egyház birtokaihoz ne csatoltassanak. *Botka* id. m. 25. l.

Kálmán király a várföldekről készült minden adománylevelet megsemmisített, a szent Istvánéin kivül. Kálmán kir. végz. I. könyv. 15. fej.

II. Endre törvénynyel biztosította az országot, hogy egész várispánságokat, vármegyéket el nem adományoz = Integros Comitatus non conferemus..... II. k. 6. fejezet.

[3]) Anonym. XXXVII. fej. *Schwandtner* kiad. 24. l. Hogy ez alatt egyszerü beleegyezést, s inkább csak a sorsul jutott birtok sanctióját s nem formaszerü donatiót kell érteni — úgy vélem, nem kell magyaráznom.

[4]) Unusquisque dominetur propriorum similiter et donorum regis, dum vivit, excepto, quod ad episcopum pertinet et Comitatum. II. k. 6. fej.

[5]) Urkundenbuch..... 160. l. látható az 1267-ki törvények között is.

[6]) „Az ország házai, fiscalis várai és jószágai, noha a fejedelmeknek

mindkettő megválasztatásuk egyik feltételévé tétetett, sőt arra esküt is kellett letenniök.[1]) Az erdélyi királyi várak némelyike mai napig fenn van, mint úgynevezett pura fiscalitas, ilyen: Déva, Húnyad, Fogaras, Szamos-újvár, Görgény, Gyalu s a t., melyek azonban — a két elsőt kivéve — már ma mind magánosoknak vagy testületeknek vannak ideiglenesen inscriptio-képpen adományozva.[2]) A mint a király a várakat el nem adományozhatta, úgy volt megtiltva a várispánnak, hogy a vár népét elpusztulni engedje.[3])

A várhoz tartozott: a várnép. Ez ismét egy tágas körű fogalomszó volt, melyet jól megkülönböztetve kell ismernünk. Elsők voltak a várjobbágyok, a kik a megyében szerteszét birtokló nemesekhez — nobiles, milites servientes — legközelebb állottak. Ezek magva a vár alapításakor azok környékén levő szállásokon, descensus —, később a villákban, helységekben és praediumokon megtelepedett magyar, kabar, kún, besenyő, bolgár népek voltak, a kik a honfoglaláskor vérszerződés jogán a fővezértől, azután a törzsnemzetségektől, ajándék vagy más czímen, később a királyok adományából nyert birtokterületekből az idők folytán örökség, osztály, csere, adomány, felszabadítás útján kapták birtokaikat, s érette a vár és azok földei őrizetére és a szükség szerént folytonos katonáskodásra voltak kötelezve.[4]) Az új hon védhelyei csak ily

kezekbe engedtettek, de proprietásokat azoknak az országnak megtartsák.....'

Approb. Const. II. rész, IV. czíme, I. czikke.

[1]) Approb. Const. II. r., I. czíme, III. czikke, IX. pontja, VII. czikke, VIII. pontja s a t.

[2]) Az elidegeníthetlen erdélyi fejedelmi jók következők: ‚Huszt, Kővar, Szamosújvár, Várad, Gyalu, Kolozsmonostor, Fejérvár, Déva, Fogaras, Görgény, Káránsebes, Lugos, Liberae Civitates et Oppida libera, vámok, harminczadok, sóaknák, mindenféle bányák legitimus proventusa, Tőresvára, Lippa, Jenő és vashámorok, melyek ab antiquo a fiscusé voltanak.' Approb. Const. II. r., VIII. czíme, I. czikke.

[3]) Si quis Comes.... destruxerit populum castri sui, convictus super hoc coram omni regno, dignitate privetur cum restitutione ablatorum. II. Endre 1222-ik évi törvénye, 29. czikke.

[4]) Ad servitium castri Oluptulma, filius Ketel, tam de suo populo secum ducto, quam a Duce acquisito duas partes condonavit. *Anonym.* XV fejezet, 12. l.

kezekben maradhattak biztosan. Ezekhez járultak a honfoglaláskor szolgaságba esett szláv, oláh és más nemzetü benszülöttek közül kiválasztottak s fegyveres szolgálatra érdemesítettek, valamint az akkor és később a vezéri korszak alatt lassanként külföldről bejött jövevények,[1]) kik közt gyakran nemesek is voltak, s a kiket szent István a keresztény vallás felvétele után a főuraktól országszerte magához váltott, a királyi várföldekből birtokkal ajándékozott meg s szabadokká tette, a honnan ‚király szabadjai‘,[2]) ‚szent István király szolgái‘ nevök volt, s e szabadságokban őket a következő királyok is megtartották.[3]) A jobbágy magyar név ‚jobb ág‘ fogalom-szótól jő,[4]) honnan van a latin szó-alak is; az oklevelek gyakran vitéz — miles — szóval jelölik meg őket, a mi a ‚regius‘ mellékszó nélkül mindig várjobbágyot tesz, azért, mivel ezek voltak a király állandó katonasága.[5]) A jobbágy szó e korban nem szolgát, de szabad állapotu jogosult embert tett, mint a Serviens, Comes, Minister Regis, Minister regalis, Aulites — Du Fresne szerént: Aulates regii — szintén szabad nemest.[6]) A ‚királyi‘ mellék szó azért van itt mindenütt, mivel a királyi zászlók alatt harczoltak. E névvel az orsság báróit, sőt az országgyülést is nevezték. A király, királyné, főnemesek, egyháznagyok, szerzetek, templomok jobbágyai, praediálisták, udvarnokok, magok a jobb-

---

Jobbagiones Castri sunt pauperes nobiles, qui ad regem venientes terram eis tribuit de Castri terris ut pheuda Castri, ut Castrum guerrae tempore custodirent. *Kéza* idézett müve 91. l.

[1]) *Kéza* id. m. 88—89. ll.

[2]) *Kéza* id. m. 89. l.

[3]) Concedimus tam eis, quam aliis Jobbagionibus ac Servientibus libertatem a S. rege consessam. 1231 végzem. előzm. és XXVII. czikk. *Kovachich* Vest. Comit. 98. l. Jobbagiones Castror. tenentur secundum libertatem a S. rege Stephano institutam 1222. 19. Statuimus Jobbagiones Castror. secundum libertatem a S. Stephano Rege institutam perpetuo teneri 1231. XXVII.

[4]) *Fejér,* Cod. Dipl. X. VII. elől az értekezésben. László király, Béla fia 1082-iki határjárási oklevelében ily alakban fordul elé a ‚jobbágy‘ szó: donavimus..... unum ‚iobbagÿ‘ nomine Leurencz..... ismét..... et tredecim ‚jobagi‘ vocatos. Ezek a jobbágy szó magyar eredetét megállapítjak. *Fejér,* Cod. dipl. I. 448. l.

[5]) *Kovachich,* Disquisitio s a t. §. 2. 6.

[6]) Martinus et frater ejus, nobiles filii jobbagionum de Thwrocz Cod. Dipl. IV. 3. 303 l. Nobiles Hungariae universi, qui servientes regales dicuntur..... 1267. végz. előzm. Vestig. Comitior. 1342. *Botka* id. m. 70. l.

ági vendégek [hospites jobbagi] s a t. mind jobbágyok, de azért az ősi alkotmány értelmében az ország-jogokkal biró szabad polgárai voltak. [1]) Ezek is fordulnak elő így is: szent király jobbágyai, szabadjai, született nemzetes jobbágyok — jobbagiones naturales, jobbagiones a generatione, [2]) várjobbágyok — Jobbagiones Castri, Castrenses, Castrensium meliores, Castrenses quasi Nobiles. [3]) Kéza a fennebbi idézetben oly szegény nemeseknek írja a várjobbágyokat, kiknek a királyok a várföldekből hűbéri birtokokat adtak. Azonban egyfelől bizonyos, fennebb már láttuk, hogy az ő korában a vár-rendszer már lehanyatlott, másfelől a következőkből ki fog tűnni, hogy ezek alatt csak egy osztály volt értve.

A várjobbágyok alsóbb osztályát képezték az úgynevezett várszolgák vagy a polgári osztály, az oklevelekben: Castrenses, Suburbani, Cives, Civiles, [4]) a kik szintúgy a várföld területén, a vár aljában, a közel levő villákban, falvakon, praediumokon és mezővárosokban laktak. Ezek is többnyire hazafiak voltak, a várak földén határozott bérfizetésért — census — és a várak fenntartására szükséges kézimunkatételért, mint hűbériséget, attól elidegeníthetlenül birtak s maguk is feloldhatlanul a várakhoz voltak kötve. Ezeket a jövevényektől [hospites] meg kell különböztetnünk, mert a ‚polgár' és ‚polgári' elnevezés [praedicatum] ez időben csaknem kizárólag a Castrensiseket illette. [5])

A két osztály viszonyai közt voltak érintkező pontok. Mindkettő várföldet birt, azok biztonságáért és fenntartásáért volt állítva, azoktól elválaszthatlanul; lovas és gyalog századokra oszlottak; nem voltak mindig fegyverben, de mihelyt szükség volt, a

[1]) Egy 1267-iki ítéletlevélnél fogva Lőrincz nádor a tychoni monostor lovas jobbágyait azért, hogy számuk felette felszaporodott volt, 12-tőn kivül, mind szolgai állapotra szorította, kik ha földeiken akartak maradni, évenként adniok kellett a monostornak fél fertot, 3 fontot sz. György, 3-at sz. Mihály napkor; a többi 12-őt továbbra is a régi szokás szerént jobbágyi és lovas szolgaságukban meghagyta; de a király különös kegyelemből megengedte, hogy e miatt szabadságuk meg ne csonkuljon, legyenek ezután is jobbágyok és a király katonái, mint addig voltak. Cod. Dipl. IV. III. 420. l. *Botka* id. m. 68. l.

[2]) *Botka* id. m. 73. l.

[3]) *Fejér* Cod. Dipl. X. VII. k. előértekezésében.

[4]) *Botka* id. m. 82. l.

[5]) *Botka* idézett müve 82. l.

nádor és a várispán parancsára a vármegye zászlója alatt[1]) mindkettő felkelni és a királyi hadseregbe állani tartozott; a várispán időről-időre mindkét osztály felett szemlét tartott.[2]) De eltérések is voltak közöttök, a mik egyiknek a másik feletti felsőségét mútatták. A várjobbágyok nagyobb része a nekik adományozott földet mintegy allodium gyanánt örökjogon birták,[3]) melyek apáról fiura, ezek nem létében a legközelebbi rokonra szállottak, mindig hadi szolgálat feltétele alatt; de ha a várjobbágy magtalanul s rokon nélkül halt el, bérbirtoka a várra, várispánra, illetőleg a koronára visszaszállott, s a király hasonló szolgálati kötelezettség alatt ismét másnak adhatta.[4]) A várszolgák, várpolgárok földe ellenben hűbéri természetű, feudum, s elidegeníthetlen, sőt vissza is vehető volt; az elsők viselték a vártisztségeket és hivatalokat, utóbbiakat az ilyekre nem vették fel; amazok szabad állapotuak, ezek köz sorsuak, plebeus; amazok a várakat őrizték, háboru idején a királyt hadba önköltségükön az országon kivül is követték a megyei zászló alatt, egyébbel nem tartoztak;[5]) szolgai munkákra őket nem alkalmazták, ezeket igen: bérfizetésen felül váraknál, erődítményeknél dolgoztak, sánczot ástak, fát vágtak, az országból kivivő szorosoknál — indagines — az utakat bevágták, élelmet hordtak s a t.[6]) Voltak még az úgynevezett tisztességes sorsu jobbágyok [Collegium honestorum Jobbagionum], és végre a szállás-adók, kik a várispánoknak szállást adni és gazdálkodni [Descensus] tartoztak. A várak parancsnokai vigyáztak, hogy az ily tartozások alól magukat el ne vonják.... Terhes sors, mitől minden szabadulni ígyekezett.

A várakhoz tartoztak a királyi vendégek és jövevények —

---

[1]) Rex fecit proclamari per totam Hungariam, ut tam Nobiles, qui Servientes Regis dicuntur, quam Castrenses et pertinentes ad Castra superius nominata — érti a 72 várat — se ad exercitum praeparent. *Roger.* XIV. fejezet, 299. l.

[2]) Regestr. Varad. 304. §.

[3]) *Botka* id. m. 80—82. ll.

[4]) IV. Béla egy 1240. okleveléből.

[5]) Nobis facientibus exercitum extra Regnum nobiscum ire teneantur Comites et stipendiati et Jobbagiones Castri, et quibus amplas concessimus possessiones. II. Endre király 1231-ki végzem. 15. czikke.

[6]) Lásd a Váradi Regestr. adatai közt.

alieni, aduenae, hospites, adventitii, cives ac hospites regii, — a kik a más két osztálytól jogi és kötelezettségi tekintetben merőben különböztek. Ily jövevényeket Géza vezér, [1]) a szent király maga, a fia és hitvese, [2]) sz. László, II. Géza, IV. Béla, [3]) V. István királyok nagy számmal telepítették a várak alá; azoktól népesült meg Székes-Fejérvár, Esztergom, Pest, Buda, Szathmár-Némethi, az erdőn-inneni, — Déés, Fejérvár, Kolozsvár sat. az erdőntúli részekben. Ezek főként iparüzők voltak, kézi mesterséget folytattak, nem voltak nemesek, de személyi és tulajdoni szabadságuk volt; némi mentességekkel birtak, miket már a szent király törvény által biztosított számukra, fő kötelezettségök elébb csak az adó — census — fizetés volt. [4]) A tatárpusztitás

[1]) Introiverunt quoque temporibus Geiche Ducis quam aliorum Regum Boemi, Poloni, Graeci, Bessi, Armeni et fere ex omni natione extera, quae sub Coelo est, qui servientes regibus vel caeteris Regni Dominis ex ipsis Pheuda acquirendo Nobilitatem processu temporis sunt adepti. *Kéza* id. műve 87. l.

[2]) Bizonyság erre II. Endre királytól a szathmár-némethieknek adott arany pecsétes kiváltság-levél, melyben ez áll irva: Nos charissimi nostri progenitoris Regis Bele necnon Baronum nostrorum ducti consilio dilectis et fidelibus nostris hospitibus Theutonicis de Zotthmar Nemethÿ juxta fluvium Zamus residencium, qui se dicebant in fide domine Regine Geysle ad Hungariam convenisse, talem dedimus, donauimus et concessimus libertatem. *Magyar Tudom. Akadémia* kézirat-tára, Diplomatar. IX. kötet 159-160. l. Ez Thuróczy előadását teljesen igazolja, a ki azt irja, hogy a németek és szászok Magyarországba és Erdélybe bejövése már szent István neje Gizela, német császár leánya közbenjárására megkezdődött, sok nemes nemzetség jövén be akkor, s a magyarok közé telepedvén, *Thuróczy*, Chron. Hungar. II. rész X. fej. Szent István fiához tett végrendelkezése is tanúsítja.

[3]) IV. Béláról irja *Fejér Gy.* kútfő-megnevezés nélkül, hogy a világ minden népeinek adott szállást s lakhelyet a pusztává lett hon megnépesitése végett. Cod. Dipl. X. VII. előértekezés.

[4]) Deo dignum est et hominibus optimum, unumquemque in suae industriae libertate vitae cursum ducere..... Secundum regale Decretum statutum est, ut nemo Comitum vel Militum post haec aliquam liberam personam Servituti subdere audeat. Szent István II. végz. 20. fej. — Indigenas subditos parte maxima suismet aut Castror. regior. servitiis deputavit — Sanctus Rex — alios Ecclesiarum et Monasteriorum ministeriis certis sub praestationibus addixit. *Fejér* Cod. Dipl. IX. II. VI. l. előzm.

Kálmán király tartozásukat e szerént határozta meg: Liber quoque hospes sicut Slavi et caeteri extranei pro libertate tantum denarios dent,

után V. István, IV. Béla fegyveres szolgák állitását is kivánta az ily telepesektől. De itt már az ősi vár-rendszer intézménye eredeti alakjából át kezd változni, s az ily adományozások a középkori városok magvát hordják magukban.

A várakhoz tartoztak végre a falukon lakó földmívesek, szabad jobbágyok — coloni liberi, rustici — a kiknek szabad lakhelyök vagy szállásuk volt, a földet mivelték, egyéb szolgálatokat is tettek, s eleitől fogva szabad költözködési joguk volt.[1]) Oda tartoztak a feltételes szabadok is — conditionati liberi — kik a királytól szintén földbirtokot kaptak különböző kötelezettséggel. Ilyenek voltak: a kasznár, pinczér, ajtónálló, továbbá az udvarnokok: szakács, sütő, solymár, vadász, csősz, szekeres, bojtár, peczér;[2]) utósók voltak a szolgák, a kiknek sem személyi, sem vagyon-szabadsága nem volt, nevök: mancipii, glebae adscripti, ha pedig urok felszabadította: libertinus, manumissus.

Az alkotmány által ez osztályok közé vont merev határ bármikor megszüntethető volt: érdem és vitézség által egyik rendből a másikba lehetett jutni. Gyakran a várszolga várjobbágygyá, ez nemessé — Serviens — várispánná emelve fel a legmagasabb polczokig. Oklevéltárainkban számtalan az oly eset, a mai nemesség tekintélyes része ilyekből áll. Egy 1215-ki kiváltságlevél három testvért, kik születésökre nézve várszolgák, [Castrenses] a pozsonyi vár hatósága alól kivéve, az esztergami ekklézsia jobbágyivá — nemesekké — tett. V. István a székesfejérvári várhoz tartozó négy Inárcsi-testvérfit tett szolgálataikért a várszolgák sorából — conditio castrensis — már korábban kivevén: most ugyanazon vár szabad nemes jobbágyai közé tette át — in numerum et libertatem Nobilium Jobbagionum — s

---

non etiam alios denarios insuper pro opere aliquo. Kálmán kir. végzem. I. fej. 80—81. ll.

A szabad dénár értelmét sokat világosítja szent Istvántól a pécsváradi Benedek-rendi monostornak 1015-n adott adománylevél ezen kifejezése is : Liberorum denariorum tertiam partem, que ab advenis in terra ecclesiae habitantibus debetur, ad calceamenta fratrum concessimus. *Fejér*, Cod. Dipl. I. 300—301. ll.

[1]) 1298. 73. t. czikk.

[2]) *Fejér*, Cod. Dipl. X. vol. VII. 25. l.

erről nekik kiváltságlevelet adott; [1]) négy évvel később 1275. IV. László ugyanazokat ezen várjobbágyság alól kivéve, a királyi nemesek sorába emelte — in coetum et numerum Servientium nostrorum regalium — mind azon földekkel, melyeket ők mint várjobbágyok mások sérelme nélkül birtak, s meghagyta, hogy őket jövőben ne a várjobbágyok, hanem a királyi nemesek — Servientes regales — közé számitsák, s a királyi zászlók alatt katonáskodjanak. [2])

A királyi várak s tartozmányai: a villák, faluk, helységek, a főpapságnak adományozott kastélyok, udvarházak, praediumok s egyéb birtokok, a vártartomány területén levő első foglalású törzsnemzetségi magán várak és várispánságok, [Comitatus] mint szintén az örök birtokokat biró adományos és más lett nemesek összes birtokterületei együtt képeztek egy katonai és politikai vár-tartományt, vár-megyeterületet. Hogy a várak hajdan a vármegyei területben voltak benfoglalva, mútatja az, hogy ugyanazon várhoz nem egyszer különböző vármegyében levő faluk s birtokok tartoztak [3]). A várföldek külön nem képeztek hadi és polgári municipalis hatóságu várispánságot, s szintúgy a megyei nemesi birtokok sem a várterület nélkül vármegyét [4]). Kétségbehozhatlan tény, hogy a vármegyék a várakból vették eredetőket [5]). A magánosok közbeneső várispánságai nem tartozván czélomra: csak a királyi vár- és várispánsági, valamint vármegyeispánsági viszonyt kell megismertetnem.

A vizsgálódó előtt e kettőnek látszó intézményt olykor külön jogkörben működő, de bensőleg és átalában ugyanazon egységes organismusnak mútatják az oklevelek.

A vártartomány más néven vármegye központja a királyi vár, a vár-ispán, vármegye-ispán [Comes Castri, Comes Parochianus, Provincialis] az Árpádok alatt az egész vártartománynak és igy a várnak is fő tisztviselője volt: hadba vezette a vármegyei nemességet, a saját várparancsnoka alatt levő várjobbágyságot, bészedte századonként az egész vártartományból a

[1]) *Wenzel* G. Monum. Hung. Histor. VIII. köt. 257—58. ll. 154. okl.
[2]) *Wenzel* G. Monum. Hung. Histor. IX. köt. 49—50. ll. 25. okl.
[3]) *Botka* id. m. 22. l.; van példa rá e könyv OKLEVÉLTÁRÁBAN is.
[4]) *Botka* id. m. 16. l.
[5]) *Botka* id. m. 12. l.

termény- és szabadsági denár-adót, $^{2}/_{3}$-dát a király számára Esztergomba küldötte be évenként kétszer u. m. sz. István és sz. György napkor, vagy azt engedélylyel a vár fentartására forditotta, $^{1}/_{3}$-dát pedig magának tartotta meg; legfőbb-hatóságilag itélt a vártartomány egész területén, a hatósága alól törvénynél vagy kiváltságnál fogva ki nem vett ügyekben. Volt azonban rá példa, hogy a két hivatalt kettő viselte. A vármegye-ispán után a vár népe közvetlen feje, annak helyettese béke idejében a várnagy [Praefectus Castri, Castellanus] volt, háborukor a hadnagy [Major exercitus], a vármegyei nemességre nézve pedig az alispán [Comes Curiae, Comes curialis, Comes castellaris vel Castellanus, Vice-Comes, Vice-Judex]. Ezek után a vártisztek közt következett a századosa [Centurio], tízedes [Decurio] [1]) s ezeknek megfelelőleg a vármegyén levő nemességre nézve : a nemesek birái, a szolgabirák, [Judex nobilium] az esküdtek és széküllők [Jurati, Assessores]. E kettős hivatali személyzet intézett el hatósági köréhez képest a vár területén és a vártartományban támadt minden ügyet. Az Árpád-korszak alatt mindkettőnek látjuk párhúzamos életnyilatkozatait az oklevelekben s fenmaradt adatokban, de a vártiszteket midig elmosultabb alakban, míg végre a vegyesházi királyi korszak alatt elenyészvén : a megyei föispánban és megyei tisztségben öszpontosultak e két hatóság minden functioi.... A vár-ispáni és vármegye-ispáni hivatal kettős természete némileg homályosnak látszván : felderitéseül egy-két példát idézek. A várispán [Comes Parochianus] — a mint érintém — a vármegye feje, föispánja volt; ez fennebb ki volt mútatva. E kifejezési alak legelőbb a zalai zárda 1024-ki alapitványlevelében jő elé [2]). II. Endre egy oklevélben az ország bárói elészámlálását így végzi : ‚jelen levén a várnak több más ispánjai is.‘ [3]) Hogy a váraknak ispán-

[1]) Bővebb felvilágositás található erre nézve, Botka, Kovachich, Fejér György, idézett müveikben, úgy Kollar, ‚Amoenitates‘ sat. czímü könyvében. E kettős tisztség had idejébeni teendőiről így ir Botka: Exercitus servientium regiorum seu nobilium ducibus a rege praestitutis suberat; exercitus militum castrensium in turmas, hae in centurias, istae in decuriones divisas belli principi, duci exercitus, vulgo főhadnagy, pacis tempore praefecto castri, vulgo várnagy cum centurionibus et decurionibus fuerat subordinatus 42. l.

[2]) *Katona*, Histor. Crit. I. k. 313. l.

[3]) .... et aliis quam pluribus aliorum Castrorum Comitibus existentibus. Cod. Dipl. III. 2. 405. l.

jai is voltak, sok oklevélből látszik. III. Béla király a pécsi ekklézsiának adott 1190-ki kiváltságlevelében azon ekklézsia tagjait a maga vármegyei ispánjai itélő hatósága alól vette ki. [1]) Ezek nem voltak mások, mint a 72 királyi várispán. Ugyanazon király biztosítja Pécs városát, hogy ott a nádor vagy tartományi ispán összehivására országos köz- vagy tartományi részletes gyülés nem fog tartatni. [2]) Továbbá ismét meg van állapítva, hogy azon ekklézsia valamely vásár-piaczczal biró vagy akár nem biró villájában se maga a nádor, se a vármegye ispánja törvényt ne tehessen, s ha tesz, becsületvesztett legyen. [3]) IV. Béla 1252. a thúróczi prépostság alapitványlevelében azt rendelte, hogy a szerzeteseknek a nekik adományozott bármiféle sorsu népek közt támadható perek és bajok elintézésével senki terhére ne legyen, népeiket — bármely várakban és vármegyékben lakjanak — a várispánok hatásköre alól egészen kivette. [4]) Ugyan ily kiváltságot adott a solti egyháznak V. István 1272-n. [5]) A székes-fejérvári egyház 1257-ki kiváltságlevelében erre nézve még világosabb intézkedés van; — ‚a mint azon egyház valóságos nemes jobbágyai [Jobbagiones nobiles] és bizonyos kötelezettségü szabad [conditionarii] lakosi felett — így szól az — nem a király biráskodik: szintúgy ügyökben is az idő-szerénti nádor, várispán vagy vármegyeispán sem itélhet.‘ [6]) A jászói prépostság kiváltságlevelében ki van kötve, hogy e monostor népei felett se az abaújvári

[1]) ..... imo etiam a nostris Comitibus Provincialibus Parochianis ..... *Botka* id. m. 104. l.

[2]) ..... Congregatio generalis Regni vel etiam particularis cujuscunque Provinciae a Comite Palatino uel Comite Parochiali uel Provinciali nunquam possit fieri. *Botka*, u. ott.

[3]) ..... nec ipse Comes Palatinus uel Comes Parochianus possit residere ad judicandum ..... Comes Prouincialis sui honoris privatione mulctetur u. ott.

[4]) ..... ipsos populos a jurisdictione Comitum Castrorum in quibus Castris et Comitatibus existere dignoscuntur, exemimus pleno jure. *Botka* u. o. 107. l.

[5]) .... populos a jurisdictione Comitum Castrorum in quibus Castris et Comitatibus existere dignoscuntur, exemimus sat. Cod. Dipl V. 1. 225. l.

[6]) Sicut jobbagiones tam nobiles quam conditionarios ejusdem ecclesiae non tenemur judicare..... sic nec Palatinus pro tempore constitutus, nec Comes alicujus Castri seu Parochialis u. o. 108. l.

ispán, se pedig más várak idő-szerénti ispánjai ne biráskodjanak. [1]) A várispán távollétében vagy akadályoztatása esetében helyettese az alispán — Comes curialis, Magister castellanus sat. itélt a vár népe felett, vagy egyedül, a nemesek felett azok biráival, vagy csak a megyék birái magokra a fő- és alispán nélkül [2]).

Van még a tartományi ispán — Comes provincialis — fogalom-szónak egy értemény, midőn az a városok első tisztviselőjét, biráját jelöli. V. István 1271-ki kiváltságlevelében a szepességi szászoknak szabadságot adott arra, hogy maguknak tetszés szerént válaszszanak ispánt vagy birót, a ki az akkori idő-szerénti vármegyeispánnal Lőcsén, mint a tartomány főhelyén, minden előforduló nagyobb ügyben itéljen, azok birságából utóbbi két részt, a város ispánja egy részt vevén, az adományi s örökséget illető kisebb ügyekben pedig itéljen a város ispánja vagy birája [3]).

Ezt megemliteni később eléadandó események tekintetéből szintén szükséges volt.

A várvédrendszer, ez a legeredetibb és legczélszerűbb nemzeti intézmény, a magyar királyság második századában gyengülni kezdett s a harmadik elején már feltarthatlanul hanyatlásnak indult. Okai voltak : a keresztény vallás terjedése s ennek kiséretében a papi befolyás növekedése, Árpád fiu-ágából való

[1]) ..... Nullus Comitum de Abaujvár et de aliis Comitibus Castri pro tempore constitutorum populos monasterii..... praesumat judicare ..... Cod. Dipl. IV. II. 302. l.

[2]) Comites Curiae nullum penitus nisi populos sui castri discutiant. 1231. törvény 13. cz...... Comes Curialis de Bihor ex praescripto Domini sui Micae Comitis..... *Botka* i. művében..... Paulus, Comes Curialis de Zonuc ex praescripto Domini sui Smaragd, *Botka* i. m. Alaposan kifejtve olvasható e tárgy *Botka* idézett műve 145—154. ll.

[3]) ..... liberam habeant facultatem inter se Comitem uel judicem quemcunque volunt eligendi, qui una cum Comite pro tempore constituto [Parochiano] omnes causas emergentes judicabit in Leutse Civitate Provinciae capitali..... De poenis vero seu mulctis seu birsagys de Causis majoribus provenientibus Comes pro tempore constitutus duos recipiet denarios, Comiti Provinciae tertio denario remanente, casus vero minores pro pecunia vel haereditatibus Comes Provinciae per se judicabit. *Botka* i. m. 108. l. Egy 1061-ki oklevélben Otto Somogy városa ispánjának vagy birájának — Sümeghiensis Civitatis Comes — iratik. Cod. Dipl. I. 598. l.

királyaink némelyikének tulzó vallásossága s olykor a papság és főnemesség által önérdekében felhasznált gyengesége, a keresztes hadjárat, a nyúgati civilisatio átalakitó befolyása, végre az országnak a tatárok által több izben feldúlatása, s a föld népének rabságra hurczolása, miknek következtében a magyar népnek saját élet-gyökereiről való természetes megújhodásra ideje nem levén: királyaink kényszeritve voltak egyfelől a főpapságot Olasz- és Németországból nagy jutalmakkal s jótéteményekkel édesgetni az országba, másfelől idegen országból való népeket kedvezményekkel s kiváltságokkal hivni be s azokkal népesítni meg az elpusztult országrészeket.

Ez állapot eredményezte azt, hogy a királyi várak, jószágok s más javadalmak nagy része részint a papságnak, szerzetes rendeknek, részint a külföldi jövevényeknek lőnek adományozva, így az anyaországban Esztergom, Eger, Fejérvár, Győr, Veszprém, Várad, s több más várak az illető püspököknek, [1]) Buda 1212-n a budai prépostnak [2]), az erdőn-túli részekben Fejérvár, Gyalu, Doboka és Kolozsvár tartományaikkal együtt szintén a püspöknek, Turda vára és a hozzátartozó falvak az aranyos-széki székelyek őseinek, Déézs vára a theutóknak, Szepesség, Szeben, Selyk és Medgyes, úgy Besztercze és vidéke a szászoknak s mások más jövevényeknek adófizetési és katonáskodási kötelezettségekkel, de a melyek ha megtartva voltak is, a nemzeti honvédelem súlypontját annak természetes és egyedül biztos alapjáról elvevén, s azt részint arra már élethivatásánál fogva nem oly alkalmas, részint nem oly kész osztálylyal osztván meg: magát a várvédrendszert s az ország ősi alkotmány-alapját renditette meg.

És most gyűjtögessük össze Kolozsvár e korszak alatti történetének kevés fenmaradt anyagát.

Első, a mi itt elénk ötlik, a vár és vármegye eredete s alapulási ideje.

A pannonhegyi monostornak III. Béla király korában, az 1173—1175 évek időközében — így szól egy oklevél — Kaba nevű birtokos végrendeletet tevén: a király tanácsában ülők közül aláirták Gallus, az erdőn-túli fejérvármegyei és Tamás *clus-i* vár-

[1]) A veszprémi püspökségnek Sz. István 1009-n négy várost adományozott, köztük Fejérvárt, Veszprémet, Visegrádot. Cod. Dipl. I. 289. l.

[2]) *Cornides*, Diplomatar. IX. köt. 59. l. A magyar Akad. kézirattárában.

megyeispán [1]). Ugyan III. Béla alatt, ezen király Péter spalatói érsek és Szalok-nemből való Baya kérésök következtében a Pécs közelében fekvő szent-háromságról és minden szentekről nevezett okuri kolostort Temesföld birtokában megerősitette 1183-n — a kelési nap nincs kitéve; az aláirók közt van Gallus *culus*-i ispán [2]); tehát az 1173—1175 között Gallus erdőn-túli fejérvármegyei ispán, 1183-n már *kolozsi* ispán volt. Imre király 1201-n a pataki vendégeknek némi kedvezményeket adván : a királyi tanács neveiket aláiró tagjai közt volt Pázmán *kulusi* ispán [3]); 1214-n Valkói Filep három márka adóssági ügyében Kristóf *clus-i* al-ispán itélt, de az bővebb vizsgálat végett Váradra lőn útasítva [4]).

[1]) Tomas *Comes Clusiensis* ..... Monumenta Hungariae Historica I. osztály, Okmánytár, Hatodik kötet 1866. 69. l. 33. oklevél.

[2]) Gallo *Culus*-iense Comite. Hazai Okmánytár. I. köt. 2. l. kiirva a pécsi káptalan 1326-ki átiratából.

[3]) Pazman *Comite de Kulus* ..... Hospitibus de Potak ..... *Fejér* Cod. Dipl. II. 388. l. Lásd Kat. Histor. Crit. IV. köt. 615. l. valamint egy királyi megerősitéssel biró átiratát V. István 1272-ki kiváltságlevelében. Cod. Dipl. V. I. 182. l. Hogy éppen *Kulus*-alakban van irva, nem vagyok meggyőződve, mivel az eredetit szemeimmel nem láttam. Azonban, ha azt e kitünő buvárok bármelyike látta s így olvasta, elfogadhatónak itélem.

[4]) Philippus de villa Vulkho ..... *Comes curialis de Clus* ..... *Bél Mathias:* Adparatus ad Histor. Hungariae sat. ..... Ritus explorandae ueritatis seu Jndicium Ferri Candentis, quo in dirimendis controversiis Gens Hungarica olim utebatur. Editio post Claudiopolitanam A. MDL secunda uberius Notis illustrata. CCCLXXX §. 272. l.

Az olvasó könnyebbségeért megjegyzem, hogy ezen — a hibás olvasás daczára is a történelemre nézve megbecsülhetetlen adatokat a magyar történetirás Martinuzi püspöknek és a kolozsvári nyomdának köszönheti. Hét év alatt Imre és II. Endre királyok alatt hozott ily itéletek töredék emlékei vannak abban fentartva.

I. év 1214.	CCCLXXIV §-tól	CCCLXXXIX-ig	271—73. ll.
II. „ 1216.	CCXLII §-tól	CCCXLIV-ig	242—262. ll.
III. „ 1217.	XXIX §-tól	CIX-ig	202—217. ll.
„ „ 1217.	CCVIII §-tól	CCXLI-ig	238--242. ll.
IV. „ 1219.	I §-tól	XXVIII-ig	191—202. ll.
„ „ „	CX §-tól	CXXXV-ig	217- 224. ll.
V. „ 1221.	CCCLXI §-tól	CCCLXXIII-ig	267—271. ll.
VI. „ 1229.	CCCXLV §-tól	CCCLXI-ig	262—267. ll.
VII. „ 1235.	CXXXVI §-tól	CCXLI-ig	224—242. ll.

Kiadta ezt *Endlicher* is ily czimü nagy becsü gyüjteményében: Scri-

Az Agad századbeli *clus*-i várpolgárok : Csanád, Várda, Apa és többen gyámolítván őket más várjobbágyok is u. m. Egeben hadnagy, Izsák százados, Béda hadnagy, Béla és Vadasa 1214. beperelték Nicusnak Nidus fiának némely jobbágyait : Vida nevűt és öcscsét Hitset, őket a maguk polgártársaiknak mondván. Ezek azt állitották, hogy ők teljesen szabadok, és ezen szabadságuk tanusitása végett hivatkoztak Násztbafalvi Istvánra. Kristóf, *clus*-i ispán vagyis biró, Szopori Ela végrehajtó birótól Váradra küldötte. Az alperes és jobbágyai megjelentek, ellenfelei nem, sem mentségöket be nem küldötték; visszajött tehát az ispánhoz vagyis biróhoz, s kérte az igazság kiszolgáltatását; ellenfelei ekkor háborgatásuk igazságtalan-voltát átlátván : azon biró rendeletéből Béla, Vadasa és Várda Váradra mentek s maguk és társaik nevében megvallották, hogy az elől emlitett Nicus jobbágyai nem az ő polgártársaik[1]. 1216-n Deregfalvi Minos beperelte Ela, Pázmán és Endre nevű falus-feleit és Ondó Mártont két és fél márka adósságért Basa *clus*-i alispán előtt; követelése igaznak lőn elis-

---

ptores. Rerum Hungaricarum Momumenta Arpadiana. Edidit *Stephanus Ladislaus Endlicher*, Sangalli, Scheitlin et Zollikofer 1849. 640—742. ll.

Endlicher 1209-n kezdi így : 1.) Anno dominice incarnacionis millesimo ducentesimo *nono*, Bel ellenben így : ducentesimo *decimo* nono. Utóbbi kútfejét megnevezi, Endlicher nem. Én Bél kiadását használtam; egyébiránt a kettő közt az év különbségen kivül csak az orthographiában látok eltérést. Endlicher a régi irásmódot látszott megtartani, Bel kora irásmódjához alkalmazta azt; évbeli tévedése pedig sajtóhiba.

[1]) *Castrenses de Clus* . . . . . de Centurionatu Agad . . . . . Sunad Vardou . . . . . coadiuvantibus iobbagionibus eiusdem Castri scilicet Egeben, Principe exercitus . . . . . Isaac Centurione . . . . . Beda Hadnagy, impetierant quosdam iobbagiones Nicus filii Nidus, scilicet Vedam et Hiscem, dicentes eos suos esse conciues. Illi autem dixerunt se esse liberos, omnino et adduxerunt defensorem libertatis eorum, uidelicet Stephanum de villa Natztha, Christophorus itaque *Comes de Clus* per Pristaldum nomine Ela, de villa Zupur misit eos ad Candens ferrum Varadinum . . . . . sat. u. ott CCLIV. §. 246. l. E nevek nagyobbára mint előkelő férfiak nevei fordulnak elé a következő évtizedek és századok okleveleiben. *Vardw*, nemes férfi 1214-n *Fejér*, Cod. Dipl. III. 1. 48. l. *Wardu*, hasonlóképpen 1270-n u. o. VII. 3. 69. l. továbbá 1271-n V. 1. 104. l. *Vadasa*, határjárás alkalmával mint birtokos bizonyságtevő jő elé 1255-n *Fejérnél* IV. 2. 349. l. *Apa*. ispán 1266-n *Fejérnél*, IV. 3. 326. l. *Beda*, nemes ember 1336-n *Fejérnél*. VIII. 4. 204. l. *Nycus* pozsoni polgár, 1383-n *Fejérnél*, X. 8. 126. l.

merve [1]). Pókai Móg és *Clusvár* más jobbágyai: Erdő, hadnagy, Sikló, Tenkő, Pőka, főhirnök, Csejczimam [2]) és Bulcsu látva azt, hogy Gotfred, Farkas, Vil, Olbert, Péter, András és Fila nevü idegenek azon vár elölemlitett földeiből két ekényi részt jogtalanul elfoglaltak: őket 1229-n Sebestyén *clus*-i ispán mint Béla királytól kirendelt biró elébe idéztették. Ez mindkét fél feleletét meghallgatván: Farkas itélet-végrehajtótól, Csóka fiától izzó vas általi ítélethozás végett Váradra küldötte [3]). A felperesek izzóvas próbára bocsátották az ügyet, de ellenfeleik hibás-voltuk érzetében onnan tovább állottak s az érintett várföldet amazoknak engedték. A felperesek megegyeztek, hogy az itélő biró ispánnak és végrehajtó birói segédnek eleget tesznek. Ez ügy-baj elintézésének állandósága végett az érintett földet köröskörül határjegyekkel jelölték meg, melyek egyike van a Borsors nevü hegyen, onnan megy a Kusal völgyön Ágashalomra s onnan Ér nevű völgyön Vista határáig. E határokon kivül nevezett Mógnak az északi tájak felé még húsz hold birtoka volt [4]). Hat évvel később a *clus*-i vár jobbágyai s

---

[1]) Elam, Poznanum et Enderem ..... Martinum de villa Vndou ..... coram Judice Basu, *curiali comite de Clus* ..... Ugyanott CCCVI. §. 255. l.

[2]) Kitalálhatlan ferditése az első kiolvasónak. Egyébiránt e nevek közül maig egy-nehány fenn van Kolozsváratt u. m. az Erdős, Póka, Farkas nemzetségeké; Tenke, ma falu Biharvármegyében, Siklós, szintén falu Magyarországon és Erdélyben, Gotfried, Olbert létező szász nemzetségnevek sat.

[3]) *Mog*, de villa *Poca* cum aliis ioubagionibus *castri Clus*, scilicet *Erdeu* Principe exercitus, *Chicolou, Tenqueu, Pouca* Archipraecone, *Cheycimam* et *Bulchu*, videntes de predicta terra castri partem ad duo aratra, a quibusdam alienis, videlicet *Gotfredo, Farcasio, Vila*. [Endlichernél: Vilo] *Olberto, Petro, Andrea*, et *Fila* iniuste occupari, citauerunt illos ante Sebastianum *Comitem de Clus*, iudicem a Rege Bela delegatum, qui auditis responsis sat. misit ad examen ferri candentis Varadinum ..... Ugyanott CCLVIII. § 266. l.

[4]) Ubi prenominati actores fecerunt portari ferrum; sed aduersarii eorum, se ipsos recognoscentes, subterfugerunt praedictam terram Castri praenominatis actoribus, et idem actores conuenerunt satisfacere iudici et Pristaldo et ut exitus huius causae indelebilis existat, praedictae partes terram quaesitam metis circumpositis fecerunt separari, quarum metarum una est in monte nomine *Bursors*, inde per vallem *Kusol* vadit ad *Agosholm* et inde per vallem nomine *Er* vadit ad metam nomine *Visata* sat. Ugyanott CCLVIII. §. 366. l.

némely idegenek között ismét egy érdekes per folyt le. Beda várnagy, Igeben [fennebb Egebennek volt irva] hadnagy, Izsák százados és Vodasa [fennebb Vadasának volt irva], mint a *clus*-i várhoz tartozók, Kristóf ispán mint biró előtt 1235-n perbe fogta Nádudvari Bansát és Koma, Izsó és Elek nevü öcscseit mint sehonnai birtoktalanokat. Váradra küldetvén, midőn ők készek lettek volna eskütételre, a felperesek nem esküdtek meg s megvallották, hogy ellenfelöknek van három ekényi földjük [1]). Ugyanazon évben Bechy [polgári állása nincs megjelölve] a szováti várpolgárokat két márka megfizetéseért perbe fogta, itélő biró volt Békény *clus*-i alispán. A perlekedők Váradon úgy egyeztek meg, hogy a várpolgárok fizessenek neki 34 frtot, ő elégitse ki az itélő birót és végrehajtót [2]). Ugyan azon évben István pap Hics fia, tiltakozott az iránt, hogy a midőn egy Hagya nevü *kulus*-i polgár Hem-falvi Hengust 1235-n tolvajsággal vádolta, és ez izzó vas próbával hozott itélettel igazolva lőn : Hagya hat márka büntetésen marasztatott, a mit fizetni nem tudván, az ügyben biráskodott Nueden alispán, Lombfalvi Lukács végrehajtó [3]) által őt, nejét s egyetlen Aba nevü fiát azon hat márkaért nagy apjánál bihari vendég Valternél kezesül hagyta. Ez meghalván, irt Hagya mint kezes, Husnál a tiltakozó atyjánál az elől emlitett Valter fiánál s az is meghalván, azon tul nála maradt, de később a harmadát megfizetvén, maga, neje s fia örökre szabaddá lettek [4]). Szintén ez évben

---

[1]) *Beda, Varnog,* [kétségtelen, hogy a két szó nem két név, hanem az utóbbi az elsőnek tiszti állását jelöli] Igeben hodnog, Isac Centurio et Vodasa *de Castro Clus,* coram iudice Christophoro Comite, Pristaldo Fabiano impetierunt Bansan, de villa Naduduar et fratres eius scilicet Comam, Isoum, et Elexium, dicentes eos extorres sat. u. ott CLVII. §. 329. l.

[2]) Bechy impetiit de villa *Zuat* Castrenses pro duabus marcis iudice *Beken, curiali Comite de Clus,* Pristaldo Petro; praedictae autem partes taliter convenerunt sat. u. ott CXLV. §. 226. l.

[3]) A ,Luxa' név egy 1214-ki itéletben így fordul elé : Lukus; tán nem csalódom Lukácsnak [Lucas] olvasva. A szöveg ím ez : Agya, Cesárnak, Legi fiának jobbágya, Kalotai Endes urat [Dominum Engues de Kalatha] rablásért perbe fogta. Bihari alispán Nuethlen vizsgálván meg az ügyet : őket *Lombfalvi Lukács* végrehajtó által [per Pristaldum Lucum de Villa Lomb] Váradra küldötte. Endes igazolva lőn.

[4]) Stephanus Clericus, filius Hus, protestatus est, quod quidam Hagya Ciuis *Kulusiensis,* impetiisset nomine Henguch, de villa *Hem* pro furto.....

Eczke *clus*-i ispán mint biró itélt egy várjobbágy és szolgája tolvajsági ügyében [1]. 1291-n Miklós *Clus*-várhoz tartozó jobbágy maga és János fia nevében *Clus*-vármegyében levő Lomb nevü birtokukat — földjüket — az ahoz tartozó erdőkkel, veszszőshelyekkel, berkekkel, rétekkel és szénafüvekkel, és így minden hasznaival és tartozmányaival a tőlük birtokolt régi határok és határjegyek között — az oklevél szavai szerént — adta, átbocsátotta, s visszavonhatlanul eladta húsz márkaért az erdőn-túli püspöknek [2] és püspökségében utódinak örökjogon birandólag és használandólag. Az eladó kötelezte magát és fiát arra, hogy ha a vevő püspök azon földért idő folytán, bár kitől is megtámadtatnék, ő a maga fáradságával és költségével helyt áll érette [3].

Ez adatokban – a magyar várszerkezeti előzményekkel kapcsolatban véve figyelemre — egy, még a vezérek korában alapult, Szent István királytól szervezett s — a mint később előadva lesz — a tatárpusztitás koráig fenállott királyi vár és vártartomány képe megismerhetőleg vissza van tükrözve. Élén volt a fennebb rajzolt kettős minőségü vár- és vármegye ispán, helyettese a polgári ügyekben biráskodó alispán, ez egyszersmind az itéletek végrehajtásában amannak társa; a várnak volt saját földbirtokos és katonáskodó — hűbéri — népe : nemes jobbágyok, várszolgák, szabadosok és jövevény polgárok; amazoknak hadnagya, századosa, tízedese, még pedig az itt fenntartott személyi és tiszti nevek egy-kettőn kivül maig fenn levő magyar hadi tisztségi és törzsnemzetségi nevek. Mikor a Gotfred és Olbert az oklevelekben mint a vár mellett megtelepedett s földet szerző iparos vendégek legelsőbben feltünnek: Endre, Valkai, Pázmán, Ond s több ősmagyar várnemesek mint a vár őrei s a várföldek

Henguch iustificatus est ..... Hagya remansit in iudicio ..... iudex ..... nomine Nucden curialis Comes per manum Pristaldi sui nomine Luxa de villa Lomb, posuit eum, uxorem et unicum filium ..... nomine Abbeus, pro sex marcis apud avum ..... nomine *Ualderum* hospitem de *Bichor* ..... U. ott CXLI. §. 225—226. ll.

[1]) Judice Ecce *Comite de Clus* ..... Ugyanott CCLXXX. §. 232. l.

[2]) Neve nincs kitéve, kétségkivül a vagyon szomjas és hatalmas Péter püspök volt.

[3]) Nicolaus iobagio *Castri de Clus* ..... terram suam *Lomb* vocatam dedit, tradidit ..... sat. Az eredeti kötlevél látható az OKLEVÉLTÁR XIV. száma alatt a 29. lapon.

ős tulajdonosai már régóta ott voltak, amazokat ellenőrizték, hogy a várföldet el ne foglalják, neveiken hívatván még a határrészek is. Egy idő szülötte a magyar ős alapitású vár és vármegye egyiránt. A mai *Kolozsvár* helyén állott *Klusvár* volt magva a városnak és vármegyének; a XIII-ik századnak a tatárpusztitás által gyászossá lett első felében, a vár aláhanyatlott s — a mint hátrább elő lesz adva — hanyatlásából V. István emelte ki.

Ez irott, egykoru adatokkal szemben a brassói templom falán Honter korában 1540-n — közel 400 évvel később — talált feljegyzéseken, úgy az Eber-féle s más régi kalendariumok adatain alapuló azon krónikai előadás, hogy Kolozsvárt 1178-n szászok alapitották, nem egyéb hagyománynál, melynek történelmileg való alapja nincs. Az erdőn-túli részek e gazdag sótelepekkel teli vidékének védvára s önkormányzatu vármegyéje diplomatikánk köz tanuságtétele szerént volt e helyen sok századokkal az előtt, mikorrá teszik ama krónikák a szász nép e földre érkezését s letelepülését.

Kolozsvár és Kolozsvármegye alapításának őskorisága s egyidejüsége a bizonyitatlan állitások közé soroztatja velem Kaprinainak és az őt követőknek — kútfőidézés nélkül hihetően a Pataki-Füzéri-féle ‚Emlékirat' hagyományi elbeszélésén alapuló — amaz állítását, hogy Kolozsvár az elébb irt évben épült s Kolozsmonostor régibb alapitásu Kolozsvárnál. ‚III. Béla [1]) — irja Kaprinai — a kolozsmonostori apátság közelében, a Szamos partján, a szászok segélyével 1192-n mintegy az Isten szolgái védelméül épittette a Trajanus VI. coloniája romjaiból *Clus-* vagy *Colus* nevü castrumot [2]), mely később *Kolozsvár*-nak hivatott, ma széltiben hivják Őrvárnak, [Óvár] a mint ezt a szent Ferenczszerzeti atyák zárdájában levő, és a hídkapuba berakott két iratos kő tanusítja. Hogy a vár és város újabb kori, mint a monostor, világosan látszik onnan, hogy az utóbbinak adomány- és beigtató-leveleiben, melyekben az egybehivott szomszédok és határosok meg szoktak neveztetni — a várról és városról nincs

[1]) Uralkodott 1172—1196, meghalt ez utóbbi évben, ápr. 23. *Szalay László*, Magyarorsz. Történ. I. k. 261. 268. ll. Az ‚Emléklapok Kolozsvár előkorából' czímü leirás 14. l. az építés 1178-ra van téve.

[2]) *Castrum Clus..... Kaprinai*, Historia Diplom Regni Hung. I. k. 21. l.

emlékezet.'[1]) Igy adja elé ezt Szegedi is azon különbséggel, hogy ő Örvár-ról nem szól[2]). Bár vannak, a kik a monostor alapitását szent Istvánnak tulajdonitják: mindazáltal az, eddig ismert oklevelek alapján az 1061—63-n uralkodott Béla király alapitásának látszik; ezen király és szent László gazdagon adományozták, IV. Béla a tatárpusztitás után 1263-n a porból új életre költötte[3]). Mind e három tény a keresztény időkorbeli, midőn a vár és vármegye már régen léteztek. Maga a monostor ‚Kolozs' előneve tanusítja ezt; hanemha a bezártság, földrajzi terület-szorosság fogalmából származtatjuk a monostort, várat és várispánságot t. i. Clusa monostra, Clusum Castrum és Clusus Comitatus. Erre azonban nincs meggyőző tanusitvány, sőt én ezt a dolog természetével és történeti adatokkal annyira ellenkezőnek tartom, mint az ős magyar vár-rendszerből önként folyónak és természetesnek azt, hogy mindhárom a várról vette előnevét is, eredetét is.

Az is föltevés, hogy a vár a zárda lakóinak védelmére épült, s nem egyéb etymologiai következtetésnél, hogy neve Őrvár lett volna. A kettő fogalmilag, rendeltetésére nézve és történelmileg különbözik, s e felett anachronismus; mert az Ó-vár-név csak egy újabb várnak már létezése után képzelhető. A századokig létezett castrumnak ne lett volna neve a sokkal későbbi új város épitéseig? E szakasz elején előadottak világosan arra mútatnak, hogy a római telep romjain a magyar honfoglaló sereg emelt elsőben védvárat, az vitt belé vidám hadi életzajt, s a mint hátrább látni fogjuk, csak századokkal később lőn az egy középkori kisded város alapjává s honszerző magyar és beköltözött theuto vagy flamand nép közös igyekezete után mindkettőjök közös hajlékává, a kor izlése szerént épült várossá. A vár római váranyagból épülte oly bizonyos, mint bizonytalan azon határjárási levelekből vett érv, a milyenre Kaprinai hivatkozott ugyan, de közülök egyet sem közölt. Én sem láttam e korszakból valót hosszas kutatásaim alatt. A tatárpusztitáskor e tájon minden emlék megsemmisült, IV. Béla király 1263-ki új adománylevele csonka; Katona, Fejér, Frid-

[1]) *Kaprinai*, Histor. Dipl. Regni Hungar. 1. 21. l.

[2]) *Szegedi*, Decreta et Vitae Regum Hungariae sat. Pars Secunda MDCXLIV. 184--185. ll.

[3]) *Joan. Fridvaldszky*, Reges Ungariae Mariani, Viennae MDCCLXXV. 58-62. ll.

valdszky, Kaprinai, Szegedi s valakik csak közölték — mind éppen a leglényegesebb részt, a monostor falui és birtokai nevét hagyták ki. I. Károly 1324-n átiratta mind az előtte bemutatott, Béla király-adta adomány levelet, melylyel a monostornak másoktól elfoglalt birtokait és faluit visszaadta, mind a fejérvári káptalannak ama falvak birtoklásába való beigtatásáról készült jelentéstevő-levelét, de én egyiket sem tudtam megkapni; mert a Fejértől közölt átirat csak bevezetés és záradék, az átirt okmányok magva, tartalma nélkül [1]); az elsőt tehát csak a fennebbi hiányos közlésből ismeri a történet-irodalom, az utóbbi — beigtatási hiteles oklevél — pedig még eddig közölve nincs, sőt létezése s hol-léte sincs tudva. Én a kolozsmonostori convent levéltárában ezelőtt több évvel láttam s használtam volt [2]) egy ilyforma beigtatási jelentéstevő-levél, újabb századokbeli néven — statutoria relatoria — eredeti fogalmazványát, mely a hitelesség küljegyeivel nem, de tartalma dologbeli belső igazsággal birt, az irásjegyek azt a XIII. század végéről vagy a XIV-diknek elejéről valóknak mútatták; szóval: amaz oklevéltöredék a benne levő apátsági 40 falu- és birtoknév s határjárási részletek egykoruságánál s tényhűségénél fogva megbecsülhetetlen történelmi adat volt [3]), s teljes hitelességét a forma hiányo-

[1]) *Fejér Gy.* Cod. Dipl. VIII. 2. 518. l.

[2]) Lásd : Magyar Történelmi Tár XIII-ik kötetében megjelent : ‚Apátságok Erdélyben' czímü történelmi dolgozatot.

[3]) E faluk és birtokok következők : 1. Monostor. 2. Szent-Benedek. 3. Leske nevü erdő és annak havasai, más néven Apát-havasa, a Gyalu nevü falu [villa] felett levő birtokrészekkel. 4. Saaság, hihetően a mai : *Szucság.* 5. Bács. 6. Szent-Iván, elpusztult vagy átalakult nevü falu. 7. Szent-György. 8. Mária-telke, később *Tiburtz-telke*, ma praedium. 9. Kajántó. 10. Kis-Bénye. 11. Nagy-Bénye. 12. Érd más néven Szilvás-teleke. 13. Apáthida. 14. Egres. 15. Onteleke. Ez hihetően az elenyészett s ma csak *Tarcsaháza* egy név változatában fen levő *Ondó-teleke*. 16. Solyomtava, ma tán : *Solyomtelke* nevü falu. 17. Eperjes, ma ily falunak csak neve van fenn *Eperjes tere* határ-részben. 18. Jegenye. 19. Nádas. 20. Nagy-Szőlős. 21. Brád. 22. Nagy-Holdvilág. 23. Dános. 24. Szent-László. 25. Baromlak. 26. Kapus. 27. 28. Két Teremi. 29. Hollós. 30. Csanád. 31. Szent-Péter. 32. Keresztur. 33. Apát-tava. 34. 35. Két Szász-Kerelő, [egyik megyével, másik a nélkül]. 36. Dátos. 37. Lekenczető. 38. Csergöd. 39. Gergelyfája. 40. Péterlaka. Mindezek — amaz irомány szerént — az Uj-Szamos, Gorbópatak [Kolozsvártól délre s nyúgatra], Nádaspatak [nyúgatra és északra], a Maros, Nyárád vize

kon kivül azért nem merem állitni, hogy az adományozott falvak nevét sem az eredeti kir. adomány- és beigtatási levélben, sem ezek átirataiban sehol egy közlő sem adta, s az a kolozsmonostori konvent levéltárában ma sem található meg. E kételyt csak a teljes szöveg közlése oszlatná el.

Erősebb támaszt nyujt Kaprinai nézetének a gyula-fejérvári káptalannak, a király 1341-n kereszt feltalálása ünnepe utáni vasárnap [május 20.] költ parancsára 1342-n az úr menybe menetele utáni napon [május 19.] kiadott azon bizonyságtevő levele, ,melyben János, kolozsmonostori apát és konventje folyamodása következtében Henkc Péter királyi ember és Conrád, szászfenesi plebánus a *clusvár*-i összes vendégek vagyis polgárok között megjelenvén, s őket *Kolozs*-Monostor villa népének szabadságai felől megkérdezvén : egy értelemmel azt felelték, hogy ámbár tudva van az, hogy *Kolozs*-Monostor fekvésére és alapitására nézve régibb mint maga *Clusvár,* mégis — a mint ők ezt a régiektől és az ő eldődeiktől értették és megtanulták, s a mint az egészen az ő mostani idejökig megszűnés nélkül megtartatott — a boldogságos szűz *kolozs*-monostori egyháza területén és határain belől támadt minden ügyekben mindig az apát úr tisztje vagy birája itélt, és a tartományi birónak az egyház népei felett soha sem-

és Küküllő vidékein, a szászok, székelyek és magyarok földein. Rendkivül fájlalom — kivált ha nem kerülne elé többé ez oklevél-töredék, miért nem tartottam meg annak hajdoni leirása lényeges sajátságait . . . . s miért nem másoltam le az egészet. . . . Nem hittem, hogy valaha éppen e szempontból váljék rám nézve fontossá. E faluknak egész története van : sok közülök elpusztult s ma nem létezik, soknak más lett a neve, vagy praediummá lett, nehány Kolozsvárba és területébe olvadt bele, a mint a századok szoktak bánni az emberi művekkel!

A történelemmel foglalkozó kivált készülő nemzedéknek szolgáljon ez óvó figyelmeztetésül arra, hogy a véletlen által kezébe jutott régi ritka okleveleket ne csak akkori czélja szerént, de egész terjedelmökben s betü szerént híven másolja le. Az újabb irásmód szerént módositni azt mindig lehet; de ha az eredeti iromány — mint, úgy látszik a szóban levővel történt — eltéved, gyakran ama kor irásjegyeivel s szó- és név-leirási alakjaival a legérdekesb és legfontosb történelmi igazságok temetődnek el örökre.

Lásd az idézett dolgozatban, s hátrább Kolozsvár határa alakulása történetében.

miben itélni joga nem volt, mivelhogy az egyház népei a *clusvár*-i vendégekkel mindenha egyenlő szabadságban részesültek.'[1]) Ez oklevél Monostornak Kolozsvár város előtti alapitását mútatja; ez már a fennebb előadottakból is világos; de ha úgy értelmeztetnék, hogy Clusvár alatt nem a város, hanem a hajdani Castrum van értve, s a zárda ennél is régibb lenne, ez oklevélnek erre nézve döntő erőt tulajdonitni, alábbi — e tárgyu fejtegetéseimre hivatkozva — nem merek, mivel egy oly régi és bonyolult történelmi tényre nézve, a minő itt fennforog, csak a magyar vezéri és Árpád-királyi korszakbeli oklevelek, emlékek és történetek ismeretével biró egykoruak tehetnek illetékes tanuságot. Ez illetékessége a fennforgó bizonyságtételnek és így magának az oklevél tartalmának sincs meg, minthogy a vallók az előtt századokkal történhetett esemény felől hallomáson épült tudás és értés alapján mondanak itéletet.

Egy más történelmi vélemény szerént Kolozsvár Kolozs mezővárosról vette neve eredetét, sőt a város felfedezője is egy kolozsi pásztor. Az elsőt sok irónál láthatni, az utolsót — ha nem tévedek — Huszti András hozta forgalomba, hihetően a Pataki-Füzéri-féle ‚*Emlékirat*' szerkesztői előadása után. ‚Kolozsról egy alkalommal — így szól szerinte a rege — egy kecskepásztor elveszett juhai keresésére indulva egy rengeteg erdőbe, s ott egy tündéries szépségü városhoz ért, melynek neve hajdan Zeugma vagy Claudia volt és sok ideig pusztán hagyattatván s a gyomban, tövisben és magasan felnőtt fák közt mintegy eltünvén, annyira feledékenységbe ment, hogy a föld lakosai arról semmit sem tudtak: a pásztor e hirt megvitte Kolozsra, a nép az ő nyomán vele jött, a várat a Szamos partján megtalálták, a folyam vizét megszerették, s a mezőségi lakást különben is megunt emberek a puszta várat elfoglalták, és belé telepedtek. Innen — a kolozsi települőkről — a *Kolozsvár* név.'[2]) Kolozs és Kolozsvár városok levéltárai tanulmányozásánál éber figyelemmel voltam mindig arra, ha találhatnék-e a hagyománynak bárcsak a régibb századokból valamely történelmi alapjára, de nem találtam. Kolozs mezőváros

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR XXIII. száma alatt, a 43—44. lapon.
[2]) *Huszti András*, Ó és Új Dácia sat. 1791. 22. l. Emléklapok Kolozsvár előkorából, *Vass József*. Kolozsvártt sat. 1865. 13. l.

levéltárában van 1733-n jun. 13-án költ egy hivatalos összeirás, melynek bevezetésében meg van emlitve azon hagyomány: ‚hogy Kolozs-Akna a vármegye legrégibb mezővárosa, s nevet adott a vármegyének és Kolozsvár városnak.‘ Felveszem történet irásomba, de mást és többet mint hagyományi értéket nem tudok annak tulajdonitni. Ez nézetem az iménti regéről is, mely némi költőiessége mellett mint rege is oly naiv — hogy ne mondjam együgyü, hogy az iránt a történetiró a megemlitéssel minden kötelességét megtette. Forditsuk hát figyelmünket komolyabb vélemények és nézetek vizsgálatára.

A magyar vár-rendszer katonai alkotása s fennebbi történeti rajza, Kolozs mezővárosnak központiasságra s védelemre egyátalában nem alkalmas fekvése, az országos fő útirányoktól s a közforgalom csatornáitól félen-léte, azon tény, hogy ott valamely nagyobb vár romjai nem látszanak, [1]) Kolozsvár helyén ellenben

[1]) Van ugyan Kolozson is *Kőmál, Aknamál* nevü szőlőhegy — mint Kolozsváratt *Kőmál, Túzokmál, Bakamál* stb. de ez a verőfényes, köves rétegü határ-részek rendes neve országszerte. Van továbbá *Dedarus* nevü határ-rész 600—700 ölnyi távolban keletre a várostól: téglák s vastag fekete cserép-edénydarabok ottan egykor római épületek létét tanusitják. Dedarus alatt a *rózsatő* nevü szénafü és *rózsakút* [ez Kolozsvár határán is van] meg a *budai tó* nevezetesek; továbbá a *Taho* nevü határ-rész, benne *Taho kútja; Győrberke* nevü határ-rész, benne *György-Újvár,* a várostól egy órára. Ezt a nép *leányvárnak, tündérvárnak* is hivja. [Kolozsvártól nem messze a fenesi határon is van *leányvár* nevü vár-rom.] Ott is kaptak cserepeket; a monda oda is római telepet helyez; azonban ez elnevezés világosan újabb keresztény időbeli. Van *Gyöngyvár* nevü erdős hely, benne a *király rétje,* [Kolozsvár határán is van királyrét, királykút.] *Biboros,* valamelyik Báthori adománya — hihetően Endre biborosoké. Ennek használata rendje ősi idők ótá az, hogy abban szegény-gazdag legeltethette tulkait, borjait [Kolozsváratt is ilyen a Filléres-járás.] A fiscus hajdan elfoglaltatta volt, de a hagyomány szerént az előbb érintett Báthori fejedelem a kolozsiaknak a bányamivelés érdekében tett hasznos szolgálataikért visszaadta.

Kolozs kiváltságai régi királyoktól valók. III. Endre Thorda-Aknának a tatároktól elpusztitott kiváltságai helyébe azon szabadságot adta, melylyel a dézsaknai, széki és kolozsi aknák vendégei birnak. [Látható az OKLEVÉLTÁR XIII-dik száma alatt, a 28—29. l.] Ez ősrégiségre s egykor theuto-vendégek ott-létére mútat. Egy másban, melyet Nagy Lajos 1377-ben Thordán Filep és Jakab apostol napján adott, s a kolozsmonostori konvent 1629-n Szentháromság vasárnapja után másodnapon átirt, a nevezett király Kolozs-Aknát városnak — Civitas — nevezi, [az atirat szerkesztője a

védő táborhelye volt már a rómaiaknak, folyam mellett fekszik az anyaországba vivő vőlgyszoros nyilásában, szinte párhúzamosan haladó két hegyláncz vőlgyében egyiknek fokánál, az egykori castrumhoz tartozó helynevek tényleg ma is itt vannak, e körülmények arra mútatnak, hogy e vidék és vármegye központja itt volt, s eredeti neve van, nem mástól vett.

---

bévezetésben és záradékban mezővárosnak — oppidum Kolos-Akna] s azt bénépesitni ohajtván: megengedte, hogy bármely szabad állapotu ember ott lakás végett oda bemenni akar, szabadon menjen bé; ott bántatlanul lakjék; ez okból minden jobbágyokat biró ispánnak, várnagynak, nemeseknek meghagyta, hogy ha bármely jobbágyuk elköltözésre szabadságot kér, jogszerü tartozását s földbérét lefizeti, a mondott városba minden háborgatás nélkül bé- s onnan ismét kimehessen, bántatlanul maradván vagyona és személye. [Lásd az OKLEVÉLTÁR XLVII-dik száma alatt, a 78—79. ll.] [*Kolozsvárnak is — a mint látandjuk — a nagy király ez előtt hét évvel szent György nap után hatod nappal éppen ily megtelepedési s beköltözési kiváltságlevelet adott.*] Zámlyowi Lachk Jakab erdélyi vajda és zonuki ispán 1405-n [Kolozsváron — in *Clusvar* —] szent Bertalan napján megparancsolta az erdélyi részekben volt királyi adószedőknek, hogy ‚mivel Zsigmond király — a mint ő az ez iránt kőlt királyi levélből nyilván és bővebben megértette — az erdélyi részekbeli Kolozs polgárainak és vendégeinek — civibus et hospitibus — valamint más ott lakóknak azon kiváltsági kedvezményt adta, hogy személyöktől, jószágaiktól és áruiktól vámot — tributum — venni ne merjenek: ennél fogva e királyi rendeletet teljesitni el ne mulasszák.‘ [*Vajdai rányomott pecséttel erősitett egykoru parancslevélmásolat — eredetije ma nincs meg.*] Ugyan Zsigmond király 1406-n pünkösd ünnepe után harmad-napon értesülvén a *klus-aknai* összes polgároktól és vendégektől arról, hogy az odavaló kamaraispán [Comes Camerarum Salium regalium] őket gabonájukból és borukból kilenczedfizetésre akarja kényszeriteni, a mit soha nem fizettek: meghagyta nekik és következőiknek, hogy őket ez után is soha annak fizetésére ne szoritsák és minden újitástól tartózkodjanak. [*Hártyára irt s kivülről rá ragasztott nagyobb királyi pecséttel erősitett eredeti parancslevél.*] Báthori Gábor 1611. october 20-n az oda települést ismét kiváltságlevéllel biztositotta s *kolozsi mezőváros* néven emliti [Oppidum Kolosiense]. A többi Báthoriak és Bethlenek, kiváltságleveleikben hasonlóképpen mindig kolozsi mevővárosnak [Oppidum Colosiense] irják. I. Rákóczy György Gyula-Fejérváratt május 29. [az évet megjegyezni elfeledtem] adott kiváltságlevelében a többek közt igy ir: ‚Mindenek előtt nyilván levén, hogy kolozsi mezővárosunk többnyire inkább mind jövevény emberekből állván, ha a jövevényeket a fejedelmek mind ki hagyták volna vitetni, [világos innen, hogy a vármegyékről földesúri hatóság alól bételepülteket ért] ez ideig a hely pusztán maradván: az fiscusnak nem

Kolozs lehet a magyar honfoglalással egykoru; sőt sóbányája tán használatban volt már a salinae-i [ma thordai] bányákkal egy időben — a rómaiak alatt; a kebelében alakult ekklézsia is régi származásu: 1199-n Incze pápa Henrik *clus*-i esperestet s világi s egyházi minden javait a maga és szent Péter különös pártfogásába fogadja [1]; a váradi törvényszék előtt már 1217-n a *clus*-i ekklézsiának Zela és Pósa nevü jobbágyai s szolgájok Posu, úgy János Turdis ispán fia között Her nevü praediumon elkövetett rablásért Mika bihari al-ispán előtt egy perügye folyt le; [2]) *Clus*-on 1310-n sóbánya és kamarai hivatal volt, mit László erdélyi vajda békezálogul s meghódolás jeléül adott át I. Károlynak. [3]) I. Károly alatt 1332. Tamás a *clus*-i plébánus és

kicsiny kára következett volna belőle. Minél fogva nekik a régi királyoktól és fejedelmektől igen szép privilegiumok és szabadságok adattak, melyeket mi is mint illendő és méltó dolgot helyben hagytunk és megerősitettünk.' [*Rányomott fejedelmi pecséttel s titkári aláirással erősitett eredeti kiváltság-megerősitő levél.*] 1662. márczius 9-én Apaffi Mihály fejedelem pártfogását igéri Kolozsnak a Kolozsvárban benn lakó németek ellen, a kik lakóit mindenekből kipusztitották. [Eredeti fejedelmi védlevél.]

Kolozs hármas hegy teknőjében fekszik Kolozsvártól 2, Szamosújvártól 3, Tordától Bozs felé 3⅜ mérföldre; határa 13,000 □ öl kiterjedésü, bő levén a föld, lakói felosztatlanul használták; [Kolozsváratt is így a szénafüveket 1770-ig] mikor új határ-részt fogtak mivelés alá, a ben lakó birtokosokkal a fiscus is mint bányatulajdonos és földbirtokos együtt osztozván: ma legnagyobb birtoka van. A ki földét nem tudta mivelni, a tanács hirével másnak adatott át; [Kolozsváratt is meg volt ez] a ki eltávozott, nem hagyhatta oldal-atyafira birtokát: visszaszállott a városra. [Kolozsváratt is így szállott vissza a magszakadó birtoka.]

E részleteket a Kolozs és Kolozsvár város határ-részeiben levő névazonosság és névkülönbözések, a birtok használatának hasonlósága, a történeti emlékü helynevek megismerése s a mennyiben alaposan lehet, azoknak Kolozsvár története irásánál tájékozásul használása végett láttam szükségesnek ide igtatni.

[1]) *Magyar Történelmi Emlékek*, Okmánytár. XIV. köt., 1868, 203—4. ll.

[2]) Joannes, filius Turdis Comitis, impetiit iobagiones ecclesie de *Clus*, scilicet Scelam et Pousam et servum scilicet Posu de praedio Her, pro latrocinio, iudice Mica, curiali comite de Bichor, Pristaldo Joanne, Sela itaque et Posu iustificati sunt, Pousa combustus est. Ritus explorandae veritatis, *Bélnél*, Adpar. sat. CCCXIII. §. 256. l.

[3]) Villa ..... *Clusz* cum officio Camerae ..... *Joan. Fridvaldszky* Minerologia M. Princ. Transilvaniae MDCCLXVII. 108. l.

esperest e kettős hivatala után pápai adóba két márka garast fizetett,[1]) más évben LXXX új bánális pénzt,[2]) 1336. Mihály, a *clus*-i esperest két márkát, egyet LXVI garasba számitva;[3]) a vármegye is tarthatta ott gyűléseit, lehetett sőt valóban volt háza. Mindezt lehet mondani, az utóbbit annyival inkább, mert oklevélileg áll, hogy Kolozsvármegye 1760-ig az egész vármegyében szerteszét vándorolva, más-más faluba gyűlekezett össze.[4])

Kolozs neve Kolozsváréval az első századok diplomatikai okirataiban gyakran cserélkezik, nem levén mindig hozzá téve utóbbihoz a vár-szóalak, el annyira, hogy a tárgyra feszített éles figyelem kell arra, hogy elhátározhassuk: melyikről van szó; lakossága, közintézményei, olykor még határ-részeinek nevei is egyeznek, de mindez nem állapíthatja meg annak Kolozsvár-előttiségét. *Klusvár* a legelső: a város és vármegye magva; mikor

---

[1]) *Rupp Jakab*, Magyarország pénzei ..... 280. l.

[2]) ..... Banales novos ..... *Theiner*, Monum. Hungar. Sacra sat. 560. l.

[3]) U. ott. 562. l.

[4]) Dorgó László úr, Kolozsvármegye érdemes levéltárnoka közölt velem egy vármegyei jegyzőkönyvi hiteles kivonatot, melyből meglátszik, hogy a vármegyének régen állandó praetorialis helye nem volt, hanem köz — generalis — gyűléseit a főispán rendes lakhelyén s itt-ott jószágaiban, vagy bizonyos helyeken a vármegyétől épitett és fentartott úgynevezett quártély-házakban tartotta, a censuralis vagy partialis gyűléseket pedig szerteszét a vármegye egyik-másik falujában; a levéltárt a főjegyző magával hordozta. Igy volt a vármegyei közgyűlés 1739-n Apahidán, 1741-n Alsó-Zsúkon, 1742-n Katonában, 1749-ben Oláh-Fenesen, 1753-n Gyaluban, 1756-n Mérában, [ez éven kezdve viszik a jegyzőkönyvet latin nyelven], 1757 és 1758-n Felső-Zsúkon, [az utóbbi gyűlésen hirdették ki a vármegye pecsétéről költ királyi adomány-levelet], 1759-n juliusban Bátosban, septemberben Szamosfalván. 1760-on kezdve állandóul Kolozsváratt kezdi tartani a vármegye gyűlését. A főispán báró Korda György e végre saját házát felajánlotta; a vármegye 2600 forintot adott kölcsön, hogy kamatjában azt a vármegye használja gyűléstartásra, levéltárnak és pénztárnak. Azonban ezután is történt kivételesen, hogy a közgyűléseket a főispánnál tartották, így 1761-n Boncz-hidán, 1763-n Drágban sat. [*Kivonat az eredeti j. könyvekből*]. Kolozson volt a vármegyének szép nagy háza, mit 1815 körül egy kis veteményes kerttel cseréltek el s kőanyagából a kamara mint védúr római catholicus papi és iskolatanitói lakot épittetett, a templomot is ekkor a régi kápolna helyéről Kolozs város közepére hozván be. A kis telek-rész ma is meg van a reformátusok temploma szomszédságában.

attól elválva, várossá, akkor egyszersmind municipiummá is lett, a vármegyében feküdt, de magát fallal s jogokkal vette körül s autonom politikai életet vivott ki. A két municipalitást a földrajzi fekvés s a szükség érzete egyiránt összetartotta, politikai szövetség volt a kettő között kezdet óta, s ez a vármegye érdekeinek megfelelőbb volt egy jól megerősitett helylyel, mint egy védtelen mezőség közepében álló faluszerü mezővárossal.

Ha a hagyományt, mely szerént *Kolozsvár* [Castrum Clus] 1170 1192 közt épült, melynek történeti alapja nincs, történeti tényül fogadjuk is el, ez alatt okszerüleg csak a Castrum körüli egy újabb és pedig flamand települést és épitkezést lehet és kell értenünk, miután a Castrumnak azelőtt jóval létezése feljebb meg van állapitva.

Ez időtől 1246-ig áthatolhatatlan homály veszi körül a várat s lakóit. De van 1222. 1225. és 1332-ről három oklevél, melyek egybevetett tartalma képpes azt legalább a sejtelem némi szürkületével cserélni fel. ‚A *clusa*-i monostor apátja — így szól az első — sulyos panaszt emelt Honorius pápa előtt az iránt, hogy Vilmos,[1]) erdőn-túli gyula-fejérvári püspök követve a zsarnokságban elődét, Adrián püspököt,[2]) a ki az isteni félelmet megvetve, lerombolván [destructo] a monostort, L. nevü apátot, a panaszló hivatali elődét kegyetlenül fogságba tette — a mondott püspök is ugyanazon apátot és R. J. A. és E. nevü két fejérvári kanonokot és némely másokat is iszonyu módon elfogott s őket tömlöczbe zárván, a nevezett monostort erőhatalommal megrohanta, szent széktől kapott kiváltságát elégette, s királyi kiváltság-levelét vízzel semmisítette meg. Minek következtében később az apát és konvent bántalmazóik hamis keresete ellen elvesztett kiváltságaikkal magukat nem védhetvén: elébb világi jókban bővölködött monostoruk oly szegénységre jutott, hogy abban az úr szolgáinak elegendő kenyerök sem volt, s szükségeik nyomása alatt alig tudtak lihegni: mig a fejérvári püspök és kanonokok cselédei az ő nyomoruságuk maradványait szerfeletti tobzódásban emésztették fel. . . . . Hogy a kíváltságlevelek el-

[1]) *Antonius Szeredai* sat. Series Antiquor. et Recentior. Episcopor. Transilvaniae. 1790. 6. lap szerént püspök volt 1207-től 1219-ig.

[2]) Ugyanaz 5. lap szerént püspök volt 1181-től 1202-ig.

veszése miatt a monostor éppen semmivé ne legyen, a panaszló azok megújitását kérte, a pápa pedig az ügy állásának kinyomozását s jelentéstételt rendelt.'[1]) A másodikban ugyanazon pápa, ,a *clus*-i monostor apátjának Magyarország királya több izben való kérésére püspöki süveg és gyűrű viselésére jogot adott oly hozzáadással, hogy a mint ez által az ő külső tisztessége nevekedik s az isteni tisztelet ékesebbé lesz: úgy az ő életének cselekedetei is jóságban gyarapodjanak.'[2]) A harmadik egy, a fejérvári püspök és *clusa*-i monostor és konvent között évek óta fenforgó egyenetlenséget tár fel. ,A püspök t. i. követelte az apáttól és monostortól, hogy bizonyos dézma-részt neki adjon, továbbá állitotta, hogy azon monostor alá lenne rendelve az erdőn-túli püspöknek, az iránt engedelmességgel, tisztelettel és egyéb püspöki jogok elismerésével tartozik. A monostor az elsőt illetőleg időmúlásra hivatkozott, a másikra nézve az aradi, fejérvári és szebeni prépostok által egy alkalommal részére kedvezőleg hozott itéletre.[3]) De a püspök új bizonyitást kivánt. A pápa tehát nyomozást rendelt, s a nyomozó egyházi férfiaknak meghagyta, hogy a felek elfogadható tanuit hallgassák ki, irásbeli bizonyitásaikat vizsgálják meg, mindkét tárgyban hozzanak itéletet, s a panaszt béke útján enyésztessék el; ha nem sikerül, a feleket a következő szent Mihály-napra hivják elébe.'[4])

Én ez oklevelek tartalmát összevetve az ezután nem sokára történtekkel, azt vélem, hogy a két főpapban egyfelől az anya-

[1]) Látható egész kiterjedésében az OKLEVÉLTÁR III. száma alatt, a 16—17. lapon.

[2]) Látható egész kiterjedésében az OKLEVÉLTÁR IV. száma alatt, a 17. lapon.

[3]) A kolozsmonostori apátnak mint szintén a szebeni prépostnak is egy érdeke volt abban, hogy mindkettő függetleníteni kivánta magát az erdőn-túli püspök hatalma alól, sőt a prépost egyenesen önálló püspökségre vágyott. Erre őket leginkább nagy birtokuk képesítette, sőt mintegy ösztönözte. Az apát birtokai nagy kiterjedését feljebb érintettem. A szebeni prépostot a vízaknai sóbánya birtokában I. Károly 1330-n költ új adománylevelében emlékezetet feljül muló idő ótai birtoklás jogczímén erősítette meg. *Gr. Kemény*, Dipl. Transsilv. I. köt. 213-ik oklevél. *Fejér*, Cod. Dipl. VIII. III. 411. l.

[4]) Látható egész kiterjedésében az OKLEVÉLTÁR V. száma alatt, a 17—18. lapon.

országi püspökségeknek és monostoroknak ekkor napirenden volt dús adományoztatása, másfelől a várvédrendszer hanyatlása s ennek romjain és birtokaiból a várispánok emelkedése és gazdagodása, a bennök addig sem hiányzott világi vagyonszomj ingerét s a Gyalu és Kolozsvár s más királyi várak birtokaiban leendő osztakozás vágyát már ekkor felköltötte volt, s a szerént a mint a királyi udvarban befolyást szerezniök sikerült, azt egyik mint a másik birtokok adományoztatására használta fel. A kolozsi monostor apátja — ha a fennérintett 1263-ki új adomány-levélre vonatkozó beigtatási töredékjelentést hiteles adatul elfogadjuk — már I. Béla és szent László királyok óta bő javadalmakat s nagy jószágokat birt elannyira, hogy adományok s szabadság tekintetében a magyarországi apátságok s ekklézsiák felett tündökölt. Természetes, ha az apát úr most is terjeszkedni kivánt. A püspök mint legelső pap s a lelkiekben a kis országrész feje, nem szivesen türt maga mellett szülemlő annál kevésbbé létező s világi jók által növekedő befolyásu papi nagyságokat. Innen a szebeni préposttal és kolozsmonostori apáttal való folytonos versenygése. A püspök és apát közötti érintett viszálkodás mélyebb indoka aligha nem a kolozsvári várbirtokokban már ekkor kilátásban volt egykor bekövetkezendő oroszlány-osztály előküzdelme volt.

A hat év mulva országszerte történt tatárpusztitás az alkalmat meghozta. Mind a kolozsi monostor, mind a fejérvári püspöki székváros fel lőnek dulva. ‚Midőn Gyula-Fejérvárhoz értek — irja az 1242-ik év körül Rogerius, az élő szemtanu — semmit egyebet nem láttak, mint meggyilkolt emberek fejeit, a templomok és paloták aláásott, leomlott és vérrel mocskolt falait; a megrészegült föld nem mútatta ugyan a beszivott ártatlan vért, de mútatták a kövek, melyeken az még most is mint a bársony úgy piroslott, s a keserü nyögés jajjai miatt alig tudtak tovább haladni.‘ [1]) A kolozsi monostor elpusztitását Rogerius nem emliti meg, de emlékezetben hagyta IV. Béla király a részére 1263-n adott fennérintett új adománylevelében. ‚Az eddig békében és nyúgalomban volt kolozsmonostori [2]) templom — így szól maga

[1]) *Magistri Rogerii* sat. Carm. Miser. sat. Schwandtnernél 318. l.

[2]) Az eredeti új adomány még közölve nem levén: nem tudható, hogy van abban a *Colos*-szó leirva. Az eddigi közleményekben így áll — én is így használom.

a király — fájdalom! a mi időnkben földig leromboltatott és elégett, javairól s birtokairól, szabadságairól és vámjairól szóló s szent királyoktól nyert minden kedvezménylevelei elvitettek vagy egészen elégtek, a szerzetesek legnagyobb része megöletett.' [1]) ,Akarván tehát — így ir tovább a király — a nevezett monostornak birtokairól, szabadságairól és vámjairól költ s elveszett kiváltságleveleit saját hiteles pecsétünk alatt megújitni, azon templomot helyre állitni, s a régi viszálkodásoknak elejét venni: ezennel annak apátsági birtokait, faluit, mezővárosait, vámjait, valamint e birtokokban volt kiváltsági kedvezményeit és szabadságait saját bizonyos tudásunk szerént ezen levelünkbe igtatjuk és megerősitjük, nehogy az, az emberek emlékezetéből kitöröltessék, a templom jogaiban csonkulást szenvedjen, és szent királyoktól nyert összes szabadságai, a bekövetkezhető időkben hitszegés következtében valamely itélő szék előtt elhomályosittassanak, hogy így azon apátság mind birtokainak, mind kiváltsági kedvezményeinek élvezetében minden háborgatók és perrel ostromlók ellenében biztosan megmaradhasson. A birtokok nevei tehát — folytatja az adomány levél — ezek: első a monostor alatt levő falu; azután — — —.' Itt a birtokok előszámlálását tartalmazó szöveg megszakad, [2]) s folytatása átmegy a kedvezményeket illető rész előadására. ,A mondott ekklézsiának [3]) — így szól tovább az oklevél — szent királyoktól nyert szabadságai pedig ezek: Az előlnevezett Béla király a mi ősünk atyja, a boldogságos László király és más elődeink az elől megnevezett minden birtokok és mezővárosok mindenféle *tizedeit általánosan a már mondott ekklézsiának* rendelték és adományozták, a miket mi is ezennel örök időkre oda adunk és adományozunk. Akarjuk tehát — így végződik az adománylevél és örökre szentesitőleg meghatározzuk, hogy a mondott birtokokban — — — és falukban,

---

[1]) *Kaprinai*, Hungaria Diplomatica etc. I. rész 38—40. ll.
Fridvaldszky, Reges Ungriae Mariani sat. 58—62. ll. *Fejér*, Cod. Dipl. IV. 3. 106.
Katona, III. 381. Robert Károly megerősitése. *Fejér*, Cod. Dipl. VIII. 2. 518. Urkundenbuch, *Teutsch és Firnhaber* sat. Nro LXXV. 76—77 ll.

[2]) Ezt fennebb 240-ik lapon kiegészitettem.

[3]) Ez oklevél latin szövegében felváltva templom és ekklézsia van irva; bár a kettő amaz időben egyet jelent.

a haszonvételeket, birtokjogokat és vámokat egészben és teljesen valamint egyenkénti részeiben azon szokás szerént, a mint eddig vették, azon monostor mostani vagy leendő apátja teljes szabadsággal vegye, azonképpen, a mint azt a szent királyok isten iránti tiszteletöknél fogva és saját örök megjutalmaztatásukért rendelték.'[1])

Az apát és püspök közötti viszály gordiusi csomóját Béla királyketté vágta.

Hogy a dúlás, gyilkolás és kártétel, melynek emlékét egyedül ez adománylevél tartotta fenn — a tatárok műve volt — bár az előbbi oklevelekben kifejezve nincs, a történetirók átalános véleménye, a minek alapot ad Rogerius azon előadása, hogy a mint a tatárok Erdélyen át hazájukba visszamentek, ez országot egész kiterjedésében ellepték s — némely várak kivételével — elpusztítva üresen hagyták,[2]) valamint az a tény is, hogy Radna vára, sőt a Kolozsvártól nem messze levő Gyerő-Monostor is ugyan akkor lőn elpusztítva.[3])

Mi sors érte ekkor *Klus*-várt? a várőrséggel biró, jól védett, vagy tán erős és fel nem dult, vagy önként megkímélt várak közé tartozott-e? elpusztították-e? teljesen megbizható adat nincs róla. Azonban az a körülmény, hogy Fejérvár városa, valamint a *klus-i* monostor elpusztítását Rogerius és Béla király két oklevele is világosan megemlitik, *Klus*-várét ellenben egyik sem, sőt a közel időbeli egyenesen felőle szóló oklevelek is mint a hűség és tett szolgálatok megjutalmazására alkalmas királyi adomány tárgyát emlitik, velem annak épen megmaradását gyanítatja. Gyanításom eredeti okleveleken alapul, melyek tárgyamra tartozó részét, mint egykoru s teljesen hiteles adatok pótlóit, előadásomba szövöm be.

---

[1]) Ugyan ott.

[2]) Tartarorum exercitus depopulata omni regione Transsilvana ..... Exceptis quibusdam castris, terram totaliter occuparunt, et eam, procedentes, desolatam et vacuam reliquerunt. — Civitatem Rodna ..... penitus personaliter accedentes invenimus desolatam ..... *Roger*. 40. fejez. 319. l.

Thomas, Archidiac. Spalat. Historia Salunitanor. Pontificum atque Spalatensium ab Ao Chr. usque 1266. 37. l.

[3]) *Schuller* J. K. Archiv. für die Kenntniss von Siebenbürgens Vorzeit und Gegenwart. I. köt. 1841. 56. 59. ll.

Az első IV. Béla királynak 1246-n május 4-kén Gallus erdélyi püspök részére kiadott levele [1]) melyben annak ama kérésére, hogy mivel a tatárok ellenséges dúlásai következtében az ő püspöki megyéjében a lakosok száma annyira meggyérült, hogy attól fogva a mostani időig Fejérváron mint a püspöki székesegyház helyén valamint Dobokavármegyében levő Harina és Bilak, Kolozsvármegyében levő Gyalu, és Szolnokvármegyében levő Zilah és Tasnád [2]) falvakban és más püspöki udvarházakban — in Curtibus — [3]) vagy semmi vagy csak igen kevés lakó volt, sem azután oda egybe nem gyülekeznek másképpen, hanem ha ők a királyi kegyelem bővebb javaiban részesítetnek — azon czélból, hogy azon püspöki megye régi állapotjába visszahelyeztethessék, azokat a királyi jó indulat kedvezésénél fogva azon különös kegyelemben részesítette, hogy a mondott falvak mind netalán életben maradt előbbi lakói, mind az oda ezután egybegyülendő szabad állapotu vendégek, az idő szerénti vajda, vármegyeispánok, valamint minden néven nevezendő más birák biráskodása alól legyenek kivéve, és senkinek másnak itélethozás végett elébe állani ne tartozzanak, hanem csak a püspöknek és

---

[1]) Találtam még egyet t. i. Kadán mongol fővezérnek 1242-n Szathmáron költ s többek közt *Clusa* várparancsnokához intézett egy parancslevelét, melyben pénzeinek a byzántiakkal egyképpen elfogadását rendelte, melyet azonban mint apocryphet használni nem, csak mint létezőt megemlitni láttam jónak.

Látható az OKLEVÉLTÁR VI. száma alatt, a 18—19. lapon.

[2]) Az oklevélben betű szerént így vannak leirva: Dobokavármegyében Herina, Byolokol; Culus vármegyében Golou és Zonuk vármegyében levő Zÿlac és Tusnád. [*Látható egész kiterjedésében az Oklevéltár alább kijelölt száma alatt.*] E falvak és mezővárosok mai politikai és földrajzi állása és fekvése hátrább meg lesz magyarázva.

[3]) *Curtis* vagy *Cortis* francziául *court:* értetik alatta valamely nagy falu vagy udvarház, így: Betancourt, Harcourt sat. jelent királyi udvart — villa regia — mely a király tulajdona, actum in *curte Regia Zurich* sat. *Curtis publica*, a mi a királyé és országé; *curtes dominicae*, melyek az uréi; *curtis monasterii Cenobii* zárda; jelent: királyi palotát, udvart, a fejedelem háznépét — la Cour du Prince — *Cortis regia* jelenti a királyi fiscust is sat. *Du Fresne*, Glossarium Manuale C. köt. 745—46. ll. Nálunk jelent nemesi udvarházat: Si vero miles quis curtim vel domum alterius militis invaserit ..... Sancti Regis Steph. Decr. Lib. I. art. XXXV. Kiadja *Wenczel Gusztáv:* Monumenta Arpadiana sat. czímü Okmánytárában. I. k. 12. l.

tőle kinevezett időszerénti birónak vagy felügyelőnek, és ha a püspök vagy felügyelő az igazság kiszolgáltatásában rest lenne vagy lágymeleg, vagy oly fontos ügy forogna fenn, hogy azok abban itéletet hozni nem tudnának, akkor az csak a királyi felség elébe terjesztetik elhatározás végett. E kiváltságlevelet V. István ugyanazon püspök kérésére aláirta és megerősitette 1267-n.[1]) Ez oklevélben nincs megemlítve, de László király egy 1275-n költ s az egész királyi tanácstól aláirt adománylevelében világosan irja: ‚hogy a mint Péter erdélyi püspöktől értesült, Kolozsvármegyében levő *Kolozsvár* nevü villát[2]) lelke üdveért még felséges emlékü édes atyja István király adományozta a szent Mihályról nevezett erdélyi fejérvári templomnak és azt azóta a nevezett templom mind a mai napig békességesen birta. Esedezett azért nála — irja tovább — hogy azon villát hagyja a mondott templom birtokában s az arról való adományt királyi kegyelménél fogva újitsa meg. A király a megjelölt templomot minden jogaiban sértetlenül megtartani kivánván: mind az iránti buzgósága végett, mind az elölemlitett kérelmes tisztelendő atya jeles hüségeért s kedves szolgálataiért, a mondott *Kolozsvár* nevü villát[3]) minden hasznaival és tartozmányaival örökre és visszavonhatlanul az emlitett templom birtokában hagyta. E szerént a király, nevezett édes atyja adományozását e részben, e levelénél fogva megújitván: azon akaratát jelentette ki, hogy azon villát birja az emlitett templom, valamint azt édes atyja adományánál fogva eddigelé is birta.'[4])

Azonban a király a püspök vélt hütlensége miatt adományát csakhamar visszavonta s Kolozsvárt[5]) és a hozzá tartozott birtokokat másoknak adományozta. Az erről költ oklevél nincs felfedezve, de ismeretes egy másik 1280-ból, melyben a király kinyilatkoztatja: ‚hogy miután előtte nyilvánvalóvá lett, hogy tisztelendő Péter erdélyi püspök, Lodomer esztergomi és János kalocsai érsekeknek, mint állitásuk szerént e végre az apostoli

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR VI. száma alatt, a 18 –19. lapon

[2]) Villam *Kulusvar*, in Comitatu *Kulus* ..... Lásd az OKLEVÉLTÁR IX. száma alatt, a 22–23. lapon.

[3]) Villam *Kulusvar* ..... sat. u. ott.

[4]) Az elébbi szám alatt.

[5]) Villam *Kulusvar* ..... Látható u. ott.

szentszéktől felhatalmazottaknak rendeletéből és parancsolatra s nem az önmaga akaratából — a mint a mondott érsekek előtte állitották — fogatta el Arbuz nevü kúnt, a király rokonát s két unokáját, valamint Moius erdélyi vajdát — kedvelt híveit — miután továbbá a jeles és méltóságos királyoktól, úgymint a király fényes emlékü nagyatyjától Béla, és atyjától István királytól, valamint általa is a szent Mihály nevét viselő templomnak adott és adományozott *Kolozsvár*[1]) nevü villát tartozmányaival, és ismét Fejérvár nevü villát egész birtokterületével és minden hozzátartozandókkal, valamint szintén ama templomnak királyi kiváltságlevéllel megerősitett más adományait is csak ezen okból ajándékozta volt másoknak: ennélfogva minthogy azon tisztelendő atya az ő kegyelmét ismét visszanyerte, magát az előlirt dologban az elébe szabott parancs végrehajtására nézve egészen ártatlannak bizonyította, másoknak tett adományait visszavonva, az előbbi birtokokat és mind azon adományozásokat, a melyekről kiváltságlevél van, visszavonhatlanul a szent Mihályról nevezett templomnak visszaadni határozta, hogy az mint a királyi nagyobb kegyelem és kedvezés jeleit továbbra is tulajdonul birja és birtokolja, a mint eddig is régóta és bántatlanul birtokolta s tulajdonául tartotta; a minthogy mindazoktól, a kiknek a fennevezett villákat és birtokokat adta, ez adománylevélben azokat visszavonta s e jószágadományozásról költ leveleiket megsemmisülteknek, érvényteleneknek és a törvény előtt meg nem állhatóknak nyilvánitotta.‘[2])

A püspök háládatos volt e különös kegyelmért s új szolgálatokat tett a. királynak, melyekért viszont újabb kedvezményekben részesült. Egy 1282-ki szent Benedek hitvalló ünnepén [octob. 23.] a Hernád folyam mentén Zaka falu mellett kiadott pótlék-adományi s illetőleg megerősitő nyiltlevél körülményesen megismertet mindkettővel.

‚Tisztelendő Péter erdőn-túli püspök — így szól az — a király kedvelt híve, elébe járulván, alázattal kérte, hogy mivel püspöki megyéjében a lakosok a szászok ellenséges támadásai s az

---

[1]) Az oklevélben *Culusvar* ..... Látható ott az eredeti leirás szerént közölve.

[2]) Látható az OKLEVÉLTÁR X-ik száma alatt, a 24. l.

országban dúló különböző háboruk miatt — még a király gyermek korában — úgy meggyérültek, hogy mai napságig Fejérváron, mely a püspökség és székes egyház helye, s az ahhoz tartozó többi falvakban és udvarházakban u. m. Sárdon Fejérvármegyében,[1]) Szent-Királyon Tordavármegyében.[2]) Kolozsvár, Gyalu, Kapus és Körösfő villákban Kolozsvármegyében,[3]) Harina és Bilak dobokavármegyei villákban.[4]) Zylahon és Tasnádon Szolnokvármegyében,[5]) Ebes szathmárvármegyei és Barátpüspök biharvármegyei villákban[6]) csak igen kevesen vannak, s nem is kivánnak azokban letelepedni másképpen, hanem ha őket és más hozzájok gyülekezőket a király kegyelme bővebb szabadságaival ajándékozza meg. Tekintetbe vevén a király azt, hogy a püspök tisztessége nevekedése által a királyi méltóság is gyarapodik, azon czélból, hogy azon püspöki megye hajdoni állapotja szerént ismét megújuljon, valamint azon tisztelendő atyának abbeli hűségét és szolgálatra való készségét is, a mit az ország némely lakóinak azon várai ostromlása és lerontása alkalmával tanusitott, melyekből a királyi méltóság kisebbségére és az ország nem kicsiny kárára a Szamos folyam körül,[7]) és azon országút mellett, mely az erdőn-túli részekbe viszen, gyakori rablásokat és pusztításokat követtek el — a királyi kegyelem kedvezésénél fogva emlitett szolgálatai viszonzásául azon kedvezményben részesítette, hogy Fejérvár városnak[8]) és a többi megnevezett villáknak mind

---

[1]) Ma a mezővárosok közé számitják és Alsó-Fejérvármegyéhez tartozik.

[2]) Puszta-Szent-Király, ma praedium.

[3]) In Comitatu de *Kulus* villa *Kulusvar,* villa Gylo, villa Kopus et villa Keresfeu ..... Látható az oklevélben.

[4]) Villa Harina et Bylokul ..... Látható ugyancsak az oklevélben.

[5]) In Comitatu de Zonuk villa Zylah et villa Tusnad u. ott. ‚Tusnád' hibás leirás *Tasnád* helyett, hol erős vár volt már a honfoglalás korában, s *Tas* vezérről volt a neve; ma mezőváros, és Közép-Szolnokvármegyéhez tartozik. Ez adat is tanúsitja, hogy a mai három Szolnokvármegye hajdan egy volt s fél Magyarországon és csaknem egész Erdélyen keresztül vonult. Ezért volt oly hatalmas úr a szolnoki ispán — *Comes de Zonuk.*

[6]) In Comitatu Byhoriensi villa Barat pispuk u. ott. *Ebes,* ma puszta, Barátpüspök ily név alatt nem létezik, talán *Püspöki* nevű dél-bihar-vármegyei mezőváros lesz.

[7]) Circa fluvium Zomus ..... u. ott.

[8]) Civitas Albensis ..... Látható az oklevélben.

korábbi lakosi, mind pedig az oda újonnan egybegyülekezendő szabad állapotu vendégek,[1]) az erdőn-túli időszerénti vajda, vármegyeispánok,[2]) valamint minden más birák, hatósága alúl teljességgel kivéve legyenek, és magukat senki más biráskodása alá adni ne tartozzanak, mint az erdőn-túli egyház püspökének, az ő birájoknak vagy időszerénti gazdájuknak,[3]) s ha a püspök vagy a tőle tett birák az igazság kiszolgáltatásában restek vagy hanyagok lennének, vagy oly fontos ügy forogna fenn, hogy abban itélni nem tudnának, az egyedül a királyi felség elhatározása alá legyen terjeszthető, — a minthogy ezt a szabadságot is Béla király úr, a király kedvelt nagyapja engedte volt meg a püspökség némely villáinak és udvarházainak, mint ezt a király az erről költ s édes atyja István, Magyarország méltóságos királya által megerősitett kiváltság-levelében önmaga látta.‘[4])

E kiváltságlevelet ugyanazon püspök kérésére III. Endre király is 1291. márczius 1-n Tivadar, fejérvári prépost és cancellár által[5]) szószerént átiratva megerősitette. A megerősitési záradék újabb adományozást foglalván magába: közlésre és figyelemre méltó. ‚Kedvezőleg hajolván a király — így hangzik az — azon tisztelendő atya kérésére, az ő elől megirt népei, egyházmegyéje és más ezen levelébe igtatott[6]) villáinak szabadságait t. i. a Fejérvár városáét tartozmányaival együtt, úgymint Tordavármegyében levő Szent-Királylyal és Szent-Miklóssal[7]), Kolozsvármegyében levő Vista és Saaság-gal[8]), és Dobokavármegyében

---

[1]) Hospites liberae condicionis. Látható az oklevélben.

[2]) Comitum parrochialium ..... Látható az illető oklevélben.

[3]) Villicus ...... l. az oklevélben.

[4]) Látható az OKLEVÉLTÁR XI. száma alatt, a 25—26. ll.

[5]) Vajjon ez és ama szintén fejérvári rendfőnök [Prior], a ki 1313. László király 1275-ki kiváltságlevelét átiratta, nem egy-é? Nem a királyi ház változása következménye-e magas állomásának egy igénytelenebbel felcserélése? Vagy az előbbi Székes-Fejérvár lenne?

[6]) Villarum ..... quarum nomina praesentibus subscribi faciemus..... itt a subscribi, *inscribi* helyett fog lenni.

[7]) Ma praedium.

[8]) Vista ma is van, de Saaság nem létezik, sem Kolozsvármegyében, sem máshol Erdélyben, hihetően vagy elpusztult, vagy — a mi hihetőbb — a mai Szucság volt amaz oklevélben hibásan irva, mely falu e vármegyében, s az előbbi falvak szomszédságában van.

levő Nécs villával,[1]) melyeknek egybegyűlt vagy ezután egybegyülendő vendégeit az elől megirt szabadságokban megtartani akarja, helyeselte és elfogadta, s a László király emlitett kiváltságlevelének tartalmát ezen levelébe igtattatva és megerősitve kettős pecsétével hitelesitette.[2]) A kolozsmonostori apát[3]) és erdöntúli püspök közötti csaknem százados versenygést — úgy látszik — az szüntette meg, hogy az első az apátsági nagy kiterjedésü faluk és jószágok, az utolsó Kolozsvár és Gyalu vára s az azokhoz tartozó falvak és jószágok birtokában végképpen megerősödött. A váradi káptalannak egy 1297-n Filep és Jakab apostol ünnepe után hatodnappal költ határjárási jelentése szerént az apát Kolozsvármegyében levő Monostor és Szent-Benedek nevü birtokait kijáratván: a határjegyek megújitására meghivták más szomszéd birtokosokkal együtt az erdőn-túli püspököt is, s a kijárást, senki által nem gátoltatva, szentháromság-vasárnap után negyed nappal bevégezték. ‚A határjárást — így hangzik a jelentés — a Nádas vizénél kezdvén, egy nagy úton át egy hegyre értek s annak tetején jegyet csinálván: átmentek a Szamos[4]) folyóhoz; onnan azon úthoz, melyen Monostornál Kolozsvárra[5]) mennek; innen egy négyszögü ásott sáncz között egy halomhoz[6]) jutva, két meglyukgatott határjegyet találtak, melyek egyike Kolozsváré volt; innen egy más halomhoz, s így tovább a monostori Bikkfő[7]) nevü nagy erdő felé, hol egy nagy úthoz érve s onnan délnek tartva, három határjegyet találtak: a keleti Kolozsváré, a déli Bányabükké, a nyúgati Monostoré volt; innen dél felé jó távolságra menve ismét két határjegyet, a hol Monostor határa Mikes-faluéval[8]) érintkezett; megint egy bérczi úton

---

[1]) Item Vÿsta et Sasag in Comitatu de *Culus* et villa Neech [ma *Netz* vagy *Nécs* falu] in Comitatu de Doboka u. ott.

[2]) Látható az OKLEVÉLTÁR XII. száma alatt, a 26—27. lapon.

[3]) Abbas de *Clus* — kétségtelen, hogy itt a kolozsmonostori apát van értve.

[4]) Az oklevélben: Zamus.

[5]) Az eredetiben: *Coloswar*.

[6]) Az eredetiben: holm.

[7]) Az oklevélben: Bikffeo.

[8]) Az oklevélben: Mykes.

messze menve a Szilvásével[1]), itt is két határjegy volt, a déli Szilvásé, a nyúgati Monostoré és Szent-Benedeké mint apátsági birtoké; innen nyúgatra a hegyen leereszkedve egy határjegy volt, mely Szent-Benedek határát Szelecse[2]) határától elválasztja; egy bérczen lejőve Gorbópataka közelében ismét egy határjegy választja el e két falu határát; innen a határszél a Gorbópatakára jő le s érintkezik a szász-fenesi[3]) püspöki birtokkal, hol a patak Szent.Benedek, Szelecse és Szász-Fenes határait jelöli: innen északra egy füzesen át a Szamoshoz értek; tovább nyúgatnak fordulva egy határvőlgy nevü vőlgy felé tartottak, hol a Szamosnál Monostor és Szász-Fenes[4]) határai ismét érintkeznek: innen át a vizen és berken északra s a határvőlgy közepén fel a hegy csúcsára tartva, Monostor határa elválik a Szucság[5]) határától s érintkezik a Bácséval[6]), hol ismét három határjegyet állitottak: a nyúgati Szász-Fenes[7]), a déli Bács[8]), a keleti Monostor határát jegyzi[9]). Ez adat után még foroghatna fenn az a kétely: vajjon a püspök mint *Kolozsvár* vagy Szász-Fenes birtokosa hivatott meg e határjárási tényhez? de minden kétséget megszüntet 1299-n a szent-kereszt-felmagasztaltatása napján éppen Kolozsváratt kelt egy másik szerződő-levél, ,melynél fogva Péter, erdőn-túli püspök egyfelől püspöki megyéje kényelmesb birtoklása s használása tekintetéből, másfelől, hogy a Kolozsváratt[10]), Fenesen és más körülfekvő püspöki villákban lakó népei

---

[1]) Az oklevélben: Zilwas.

[2]) Az oklevélben: Zeliche, máshol: Zeleche, ma hibáson Szelitse, történethíven: Zeleche = Szelecse vagy Szelicse, mert a ch = cs. E falu ma Tordavármegyéhez tartozik. Van Kolozsvármegyében is a Körös folyam mentében Szulutsa, de az Kolozsvártól nagy távolságra van; erről nem lehet itt szó.

[3]) Az oklevélben: Zaz fenes.

[4]) Az oklevélben: Safades.

[5]) Az oklevélben Sausagd, kétségtelenül a mai: *Szucság* neve van elferdítve.

[6]) Az oklevélben elferdítve: Vath.

[7]) Az oklevélben elferdítve: Saafoyd.

[8]) Az oklevélben elferdítve: Vash.

[9]) A magyar Akadémia könyvtárában ily czím alatt: Diplomatarium IX. köt. 649—652. ll. átiratta a váradi káptalan 1313. Látható: Collectio Hevenesiana. V. köt. 189. l.

[10]) Az oklevélben: *Klusuar.*

kényelmesebben, békésebben élhessenek s javaikból neki szabadabban és bővebben szolgálhassanak : Lázár kolozsmonostori [1]) apáttal csere-vásárt csinált, s annak Leske és Szent-György nevü s a püspöki falvak közt fekvő földeiért [2]) cserébe adta a maga Nádasd és Bogártelke nevü falvait, melyek a monostor falvaival és földeivel határosak, s a püspöki más birtokoktól és földektől bizonyos határokkal és jegyekkel vannak elkülönitve és megkülönböztetve, azon igéret mellett, hogy ha azoknak együttes vagy részletes birtoklásában a nevezett apát úr vagy hivatali

[1]) Az oklevélben : *Klus*-monostor.

[2]) Az oklevél szerkesztője terra ‚fogalom'-szóval él, a mi földet jelent, ámbár jelent falut is. Egyébiránt e kifejezést érthetővé teszi a fennebb a 240-ik lapon idézett határjárási oklevél, melynek 3-ik pontja a *Leske* nevü földet erdőnek mondja, melynek más neve : Apát havasa, a gyalui villa felett levő birtok részekkel, a 7-ik pedig Szent-Győr-t, Szent-Iván és Mária telke [= Tiburtztelke; e kettő egy voltát oklevél bizonyítja, mely látható a kolozsmonostori konventben K n-ro 10 jegy alatt,] nevü faluk közé sorozza, tehát még akkor hihetőleg villa volt.

Szent-György hegye emlitve van a kolozsmonostori konvent levéltárában levő 1264-n költ s 1294. átirt egy oklevélben is, mely szerént Albert a sz. Mártonról nevezett szepesi káptalan apátja szent-györgyhegyi Hilbrandnak — Hilbrando de monte sancti Geurÿ — Scoyan vagy Stoján faluban [Láthatni az oklevélben kétszer előfordulva e leirás hasonmását.] levő örökségét minden pünköstkor fizetendő két márka szepesi súlyu ezüstért eladta, oly módon, hogy ha ez azon földre lakosokat telepithet, felettök biráskodni is joga legyen . . . . . [Látható az Oklevéltár VIII. száma alatt a 21—22. lapon.] A ki ez oklevelet, a *Fejér* Cod. Dipl. VI. kötete 1 fele [volum.] 332—335 és 335—336. lapjain levő oklevelek tartalmával összehasonlítja, látni fogja, hogy itt szepesi birtokokról van szó; de érdekes az, hogy az eredeti oklevél ide került, azért, mert némileg ez is támogatja azon történelmi vélelmet, hogy az erdélyi szászok egy tetemes raja Magyarországról a Szepességről telepedett át Erdélybe, még pedig elébb Beszterczére jőve s onnan lassanként úgy terjedve ki az ország északi részeibe. Annak pedig, hogy ez oklevél a kolozsmonostori konvent levéltárába került, oka vagy az, hogy annak eredeti birtokosa előrelátásból több helyre küldötte el megőrizés végett, vagy az, hogy a reformatio elején a konvent levéltára sok ideig világi egyének s a városi tanács őrizete alatt levén: az oly — kétségkivül szász eredetü — tanácsosnak lőn gondjára bízva, kinél ez oklevél is mint nevezetes szász adat őriztetett, és így midőn a levéltár a XVIII. században ismét egyháziak és a konvent gondviselése alá került, e levél is oda visszajutott.

utódai háborgattatnának, kötelesek lesznek a püspök és hivatali utódai őt annak békés birtoklásában megtartani, a mit ha nem tennének, a cserebirtokok minden kérdés nélkül visszamennek azon monostor birtokába. E felett nevezett püspök azt is igérte, hogy a mostani apátnak, valamint a leendőknek, a mikor kívánnák, a monostorban épitendő épületekre, a monostor vagy abban levő szobák fűtésére fára lenne szükségök, a Leske nevü erdőből szabadon vágathatnak és azt elhordathatják, minden akadály nélkül.' [1]).

Az Árpád-fiuági királyi korszakból ennyi a tárgyamra tartozó előttem ismeretes adat. Van azonban Robert Károly korából két nevezetes oklevél, melyet, minthogy egy sokkal korábbi nagy fontosságu tényt t. i. Kolozsvár megalapitása tényét a főbb vonásokban részletezve tartotta fenn, a következő korszak történetéből mintegy előre kivéve ismertetnem kell. Szinte hat száz év szól hozzánk ennek soraiból; hangja ünnepélyesen komoly, mint a kegyeletes emlékezeté. Hagyjuk beszélni magát a vén pergamenlapot: elevenen tárja elénk az a sírjából felköltött multat; hallván szavát, mintha látnók megfejéredett fürtü dédőseinket kiemelkedni a századok hullámárjából, mintha újra élnők küzdelmeit azoknak, kik nekünk e várost, a kedves kis hazát örökségül szerezték .... ‚Minthogy nagy királynak méltán azt lehet mondani — így kezdi azon kor sajátságos fellengésü nyelvén 1316-n aug. 19. [2]) költ kiváltságlevelét a király — a ki népek sokaságával dicsekedhetik, büszkélkedvén avval, hogy szép békében s csendes nyúgalomban él és marad fenn a város, tele néppel, jólétben bővölködve: innen van, hogy ama tiszteletes férfi, Benedek, kolozsvári [3]) plebánus és fejérvári kanonok, úgy Tarch ispán [4]), *kulusvári* biró a maga és a király minden odavaló vendégei [5]) nevében

---

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR XV-k száma alatt, a 30. lapon.

[2]) Tehát a cancellár *küküllői* esperest és nem *Küküllői* János volt. *Kaprinai* 17-re számitja. *Fejér*, Cod. Dipl. VIII. köt. 1. 596. l.

[3]) Az oklevélben: *Kuluswar.*

[4]) Az oklevélben: Comes Tarch Judex de eadem *Kuluswar*. [Hasonmása látható az OKLEVÉLTÁR 31. lapján.] Kérdés: vajjon a *Comes* a vármegye ispájnát jelöli e, vagy mint sok más esetben, értelménye itt is: biró, városi biró, a kit a király nevezett ki. E szó Kolozsvárra vonatkozó diplomatikai nyomozódásom egész folyamában legelőbb itt jött elé ez alakban.

[5]) Az oklevélben: hospes.

elébe járulván, alázatosan könyörögtek, ily előterjesztést téve: hogy a midőn István Magyarország méltóságos királya, a király jó emlékű őse és dédatyja [1]) meg akarván alapítni és egybegyüjteni a nevezett *Kolozsvár* városát [2]), polgárait a szabadság sok kedvezményeivel díszitette és ruházta fel; de annak utána háboruságos idők viszontagságai miatt a világ sorsának állapotja alá szállván, mondott vendégei szabadságaik ösvényéről letérittetve, maguk is lehanyatlottak — könyörögve kérték annakokáért a királyt, hogy őket régi, ősi szabadságaikba helyezze vissza s azokban megtartani méltóztassék. Innen folyólag — mond tovább a király — mivelhogy könyörgéseiket hallva, egyfelől fontolóra kell vennie amaz ide illő mondatot: a békeszerető király kegyelmesen úgy intézi alattvalói dolgát, hogy azok békében, csendességben s megsokasodva szabadságban éljenek, — másfelől mivel maga is ezen példa szerént kiván cselekedni: figyelmezve az előlemlitett vendégek és szászok [3]) azon szolgálataira, melyeket nem csak javaiknak, vagyonaiknak és személyeiknek is a véletlen esélyek veszedelmeinek kitételével, hanem több izben a halált és magok meggyilkoltatását is elszenvedve, a legnagyobb hűség tanusitásával bebizonyitottak, különösen pedig figyelembe véve, hogy a legutóbbi időkben is a király vetélytársai ellen támadva, vagyonaik és személyeik nem kicsiny koczkáztatásával hív szolgálatokat tettek: mindezen okokból s ama királyi tisztnél fogva, mely azt hozza magával, hogy igazában senki sérelmet ne szenvedjen, sőt a jogtalanság jogos állapotra állítassék vissza — nevezett vendégei igaz kérését meghallgatván: őket és örököseiket visszatette és helyezte azon ősrégi szabadságokba, melyekkel emlitett István király által az elől szintén emlitett város első alapítása alkalmával és népe egybegyűjtésekor megajándékozva voltak, hogy azon szabadsági kedvezményekkel a jelen időben is élhessenek.' Ezeket a király e fenforgó kiváltságlevelében ily renddel sorolta elé és fejezte ki: ‚Az emlitett város mindazon vendége, a kinek ekéi

[1]) Az oklevélben: attavus et progenitor ..... ebből látszik, hogy a megjelölés tágabb érteményben van használva.

[2]) Civitatem ..... *Kuluswar* ..... A civitas szó itt jő legelébb elé *Kolozsvárrol* egy fogalmi kapcsolatban.

[3]) Az oklevélben ..... Hospitum et Saxonum ..... E szó: *Saxo* itt jött elé legelőbb diplomatikai nyomozódásim folyamaban.

vannak, minden évben szent Márton-napkor egy királyi súlyu fertot vagy negyedrész márkát fizessen[1]; más vendégek, kiknek nincsenek házuk és ekéik, egyenként minden évben a mondott ünnepen három pondus-t, a zsellérek — inquillini — ugyanakkor földbér czím alatt egyenként másfél pondus-t[2]; ezenkivül tartoznak 60 ülés után a királyi seregbe egy illőleg felszerelt fegyverest küldeni; elöljárójukat — villicus — [3]) szabadon választják, azt, a kit közmegegyezésből és akaratból jónak látnak; ez közöttük és határaikon támadt minden ügyben itél; kivéve az emberölés, lopás és gyilkosság, gyújtogatás és megsebzés — a köznép nyelvén Bajseb[4]) eseteit, melyeket az ő elöljárójok és a király birája együtt itélnek el, s a birságot úgy osztják, hogy az első egy, az utósó két részét kapja; azt is megengedte a király nevezett vendégeinek, hogy az erdőn-túli részek határi közt, mind a városokban, mind más helyeken áruiktól és javaiktól semmi vásárvámot — tributum — ne fizessenek; papot és plebanust közakarattal szabadon válaszszanak, úgy, a mint az más váro-

[1]) *Ferto, fertum* = quarta pars marcae; Sambucus szerént 84 dénár. A szászoknál Feorth = negyedik, feorthling = negyedrész márka. *Du Fresne*, Glossar. sat. 8-adrét kiadás D — G köt. 513—14. ll. Egy márka ezüst hajdon tett 8 uncziát, 1 unczia 1 tallért. A XIV-ik században e számitás megváltozott, s egy súlyozott márka ezüst tett 3 forintot. Allgemeine Deutsche Real-Encyclopaedie. 1827. Siebenter B. M — N. 148. l. Szent Istvántól kezdve az ausztriai ház uralmáig kétféle márka volt a magyar királyságban, budai és szebeni; amaz nagyobb súlyu mint ez. Viginti novem marchae (ad Pondus Transsilvaniense) — mond egy régi adat — quae valent viginti quatuor marchas et tres uncias et tertiam partem unius unciae ad pondus Budense. Erd. Muzeum Évkönyvei 1868. IV. köt. 71. l.

[2]) *Pondo, pondum*, aevo medio dicitur de argenti libra, sicuti de libra auri. *Pondus, auri pondera*, abusive dicitur pro una libra vel unus as. Marca hungarorum auri adpendit 72 flor, argenti gravioris ponderis 4 fl. levioris fl. 1. *Math. Bel*, Adpar. ad Histor. Hung. 192. l. g. jegyzés 197. l. e. jegyzés 207. l. d. jegyzés. *Du Fresne*, Gloss. MDCCX-ki ívrét-kiad. III. köt. 382. l. Az ötvenkét márka tehát 208 forintot tett.

[3]) Villicus est villae Gubernator, Praefectus, Praepositus, Provisor, Major villae, unde a villa nomen habet . . . . = igazgató, elöljáró, gondviselő, városnagy mint hadnagy, később biró. *Du Fresne*, Gloss. VI. köt. 824—25. ll. Praefectus villae idem, qui Consules vel Praetores in civitatibus. *Math. Bel*, Adpar. ad Histor. Hung. MDCCXXXV. 219. l. n. jegyzés.

[4]) Az oklevélben Boyseb . . . . Én *párbajvivás*-nak tartom.

sokban szokás, a ki az őt törvényesen megillető minden jogokkal birand; azt is megengedte, hogy azon köröskörül fekvő földeket, melyeket eddig igaz joggal birtak és birtokoltak, erdőkkel, berkekkel, rétekkel, szántóföldekkel és minden más haszonvételekkel együtt ezen túl is tartsák, birják, használják békével és csendesen, de mások joga sérelme nélkül — ezeknek és egyebeknek, miket ugyanazon István király úr engedett volt nekik, sértetlenül megtartása igértetvén.' [1])

Ez oklevél 1316-n költ eredetije a király kettős pecsétével erősített kiváltság alakjában a város plebanusa és birája kérése következtében volt kiállítva; az 1331-ki átirat a kolozsvári vendégek [2]) kérésére, a király nagyobb pecséte alatt az előtte bémútatott, s minden részben hibátlannak talált eredetiből készült s a király újabb hiteles pecsétével is meg volt erősitve; az 1336-ik évi harmadik megerősitő átirat Nagy Péter [3]) kolozsvári városnagy máskép biró [4]) és Tamás vendég kérésére lőn kiállítva; ennek előzményében amaz oklevél a király akkori pecsétével megerősített nyiltlevélnek mondatik, melyet a nevezettek kiváltság alakjában kértek kiadatni, de a király azt országa főrendeinek és báróinak tanácsával és neveik aláirása által igazolt beléegyezésével nyiltlevél alakjában új kettős és hiteles pecséte alatt adta ki. E királyi nyiltlevelet Dávid ispán és polgár [5]) és Reymar *Kolozsvár* város [6]) jegyzője az összes királyi polgárok és vendégek nevében tett kérelmezésére 1353-n márczius 30-n I. Lajos király is azon okból, hogy az ő *kolozsvári* polgárainak és vendégeinek száma és hűsége növekedjék, annak teljes tartalma szerént, az ott kifejezett minden szabadságokra nézve örök érvényüleg meg-

[1]) Látható az 1336-an költ átiratban, mely Kolozsvár város levéltárában a legrégibb oklevél. [Megolvasandó az OKLEVÉLTÁR XVI-ik a.) száma alatt a 31—34. lapon.] Az 1316-ki eredeti és 1331-ki legelső átirat nincs meg a város levéltárában.

[2]) Az oklevélben : hospites de *Kuluswar*.....

[3]) Petrus Magnus ..... Én Nagy-nak fordítottam; Gross is lehetett; Magnus aligha igen.

[4]) Az oklevélben : Villicus seu Judex. E szerént a Villicus szó valódi értelményében birót tenne.

[5]) Az oklevélben : Comes David, civis .... van irva.

[6]) Az oklevélben : Reymanus Notarius Civitatis *Kuluswar* .....

erősitette, sőt később, midőn bosniai hadjáratában királyi pecséteit elórozták, 1365-n september 6-n *Kolozsvár* polgárai és vendégei, valamint azok örökösei részére új és törvényes kettős pecsétével hitelesítve újonnan kiadta[1]).

A másik oklevél, az előbbi — 1316-n költ, és 1336-n a királytól átirt — kiváltságlevélnek, szintén az 1336-ki évben a kolozsmonostori conventtől készitett átirata, melyet Valther *kolozsvári* egyik és Dávid *kolozsvári* másik biró[2]) joguk nagyobb biztonságára kivántak kiadatni. Ez MCCCVI-an költ, de a keltezés a leiró hibája, mert 1316-ki és 1331-ki kiváltságlevélnek az előtt több évekkel átírása lehetetlenség. Ez az előbbitől csak két pontban különbözik. Egyik az előzmény, a mi az átiró conventé; a másik az, hogy abban a kiváltság legelső pontjának az előbbitől egészen eltérő szövege és tartalma van, t. i. abban Kolozsvár város egyetemleg van kötelezve arra, ‚hogy szent Márton hitvalló ünnepén LII. márka királyi súlyu ezüstöt fizessen a királynak és következőinek az elől — Károly király kiváltságlevelében — irt módon.‘[3]) Hogy történhetett ugyanazon kedvezménynek ugyanazon keletü két oklevélben ily különbözőleg szövegezése, megmondani nem tudom, nyomozódásimban sehol indokát fel nem találtam, hanem ha az adó szám szerénti meghatározásának a volt czélja, hogy bár hány legyen a három ekényi

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR XVI. száma alatt, a 34—36. lapon. Ez oklevél végén levő jegyzés szerént Nagy Lajos király pecséte mindkét példányát bozniai táborozása alkalmával, Miklós esztergomi érsektől előre feltett gonosz szándékkal órozta el egyik szolgája Uzorán, hova Miklós nádor úr és az ország többi zászlós urai és a király parancsára egybegyűlve voltak. A király, alattvalóinak innen következhető kára és jogsérelmei eltávoztatása tekintetéből új pecsétet metszetett két párban s meghatározta, hogy az mind az ő, mind az atyja, Károly király megkoronáztatásakori első pecséte, valamint azután két izben megújitott pecsétei alatt kiállitott kiváltságlevelekre nyomassék rá, s a mely kiváltság- vagy más oklevelen az első pecséte, valamint az atyja hármas pecséte mellett nem lesz ott megújitott pecséte nyomása, azok érvény nélküliek, törvénytelenek és megsemmisítetteknek tekintendők. Erről többet olvashatni *Praynál*, Syntagma Historicum de Sigillis Regni etc. Budae, 1805. 17—19. ll.

[2]) Az oklevél szavai : Comes Valtherius et alter Comes David de Civitate *Kuluswar* .....

[3]) Látható az OKLEVÉLTÁR XVII. száma alatt, a 36—38. lapon.

földdel biró városlakó vagy zsellér, ötvenkét márka mindenesetre megfizetve legyen. Azonban ennek ez esetben is egyik oklevélben kifejezve kellene lenni [1]). De e kételyt eloszlatja I. Lajos királynak 1378. julius 14-kén költ kiváltságmegújító levele [2]), melynek előadása a következő korszakba tartozik.

Kolozsvár neve ismét kiterjedt kutatást tesz szükségessé a létező sok föltevés, elő- és balvélemény s átalában azon homály és szövevényesség miatt, melybe a lefolyt századok s az ily kérdéseknek csak felszinén járó kutatók hosszu sora burkolta. Előttem az érintett vizsgálódásoknak eddigelé négy jártabb útja ismeretes t. i. mindazok, kik erről eddigelé irtak, a *‚Clusa‘ ‚klucs‘ ‚klus‘ ‚Clausen‘* szógyököt, *‚Claudius‘ ‚Claudia‘ ‚Scholastika‘* — magyarul mind *‚Kolos‘* tulajdon nevet jelentő szókat vették kiindulásponttul. Vegyük vizsgálat alá az egyszerübben és könnyebben kezdve.

Claudius, Claudia Molnár Albert szerént magyarul : Kolos [3]). Ez forditása egy római névnek; a mi arról fennebb a római korszakban irva van, talál erre is. Trajanus Claudiopolisa és a mienk között egész földövek és tizennégy század idő köze s történetei feküsznek. Kolozsvár *‚Claudiopolis‘*- neve az eddigelé ismert adatok alapján csak a XVI-ik század közepére vihető fel. Timon azt állítja [4]), hogy e név a XVI. századon innen született; Szegedi [5]) MDLXXX-ra teszi, Kaprinai azt irja [6]), hogy Báthori Istvánnak a jezsuiták részére 1581-n adott — hátrább közlendő — iskola-alapitási adománylevelében fordul legelébb elé, Sámbóki János [7]) Erdélyről Bécsben MDLX-n kiadott földabroszán már meg van a név, valamint Reychersdorff MDL-n Bécsben megjelent országleirásában is [8]). Feljebb nem visz nyomozásunk.

---

[1]) An ötvenkét márka értéke fennebb a 262-dik lapon immár meg volt határozva.

[2]) Látható az OKLEVÉLTÁR LVII-ik sz. alatt a 96—97. lapon.

[3]) A Magyar Nyelv Szótára sat. Harmadik kötet, IV. füzet. Pest, 1865. 939. l.

[4]) *Samuel Timon*, Imago Antiquae Hungar. I. Rész. XVI. fej 79. l.

[5]) *Szegedi*, Decreta et Vitae Regum sat. 354. l.

[6]) *Steph. Kaprinai*, Hung. Dipl. I. r. 20. l.

[7]) *Joannes Sambucus*, Charta Transsylvaniae MDLXVI.

[8]) *Georgii Reychersdorff* etc. Chorogr. Transsylvaniae. Újabb kiadás: *Schwandtner*, Scriptor. Rer. Hung. I. köt. 784. l.

A magyar nép pedig latin néven nem nevezte, nevetlenül sem maradhatott, magyar fordítása vagy egykoru vagy még ifjabb. Miután tudnom nem lehet, mint természetesnek látszót hinnem jó, hogy a ,Claudiopolis' név-alak a magyar törvényhozás, közigazgatás és egyházi irodalom diákos alakjainak következménye, mit a tudósok és közkormányzati szervek érintkezési, egymást megértési szüksége a város létezése után sok századdal későbben szült.

A ,*Kolos*' szógyököt s ez alapon Kolozsvár elnevezését szent Scholastica szűz nevétől is származtatják. E történelmi vélemény eredeti kútfeje vagy Benigna-asszony imakönyve, melyben Scholastica, magyarul *Kolos*-alakban jő elé [1]), vagy azon XV-ik századbeli *magyar könyv*, melyet Podhradczky József 1832 körül a debreczeni reform. főtanoda köyuvtárában látott, átlapozott s — a mint irja — a többi szentek nevei közül egész figyelmét vonta magára szent Scholastica, szent Benedek apát testvérhugának neve, kit magyarul *Zent Kolos azzoninak* nevezett az iró [2]); vagy pedig Bonfini történeti műve. ,Erdélyben — így szól ezen a régiség tekintélyével valóban biró tudós — a szászoknak hét városa van, melyeket — ha nem csalódik — hét várnak neveznek [3]); nevezetesebb . . . . . *Kolosvár*, melyet magyar [szerénte scytha] nyelven iskolás mező városnak magyaráznak; közelében van a szent Scholastica szűznek szentelt monostor.' [4]) Fasching

[1]) Kolos t. a. n. Scholastica M [olnár] A [lbert]. Megnézendő *Kresznerics Ferencz* Magyar Szótára MDCCCXXXI-n megjelent A — K. kötetében a 323. lapon, úgy: A Magyar Nyelv Szótára fennebbi füzetében 939. l. *Du Fresne* szerént Kolos = vén banya. Glossar. IV. köt. 8-drét H — N betü 305. l. *Batthyány* gróf püspök szerént valamely szent. Leg. Eccles. I. köt. 492. l. *Eseh* et *Gruber*, Allgem. Encyclop. XXIX. köt. 4. l. Kolos nevü geta-dák vezérről származtatja Kolozsvár-t. Én úgy vélem : egyiktől sem származik.

[2]) E könyv áll 314. 8-drétü lapból, hat különböző irás van benne, a könyvtárnak ajándékozta 1753-n a hires Sinai Miklós könyvtárnoksága idejében Csengeri Kereszturi Sámuel; az egész könyv tartalmáról veres betükkel irott czímje körülállásoson tudósitja az olvasót : ,Kezdetik Urnak nevében eztendő által walo Zentöknek eletokrol valo tanusag az idwözwlendöknek lölki haznalatossagokert.' *Tudományos Gyűjtemény*, 1842. XVI. esztendei folyamat III. vagy Márcziusi füzet 83—84. ll.

[3]) Fennebb tárgyalva volt.

[4]) Potiores sunt . . . . . *Colosuarum*, quod *Scholasticum Oppidum* scythica lingva interpretantur. Vicinum est illi Monasterium beatae Schola-

János tudós jezsuitának az a nézete, hogy a nevezett monostor létezett, s jeleit a bétemetett romok az ő korában is — 1743 — mútatták; de az igazsággal egyezőbb az, hogy *Kolozsvár*-t ne a magyar [scytha] szóból származtassuk, mintha így mondanók: *Ischolavár*, hanem a szent Benedek nénjéről szent Scholasticaról, kiről a van emlékezetben hagyva, hogy nevére hajdon Monostoron templom volt szentelve, melyet a jezsuiták újabb időben tiszteletet parancsoló alakban helyre állítottak, hozzá díszes két tornyot épitettek s szűz Máriának szentelték, hová a hívek határozott időkben most is isteni tiszteletre járnak. Hajdon a monostori előváros közepében állott, ma — az iró korában — a szent Benedek-rendi apátság romba dűlt zárdája mellett egy kies emelkedésű halmon áll.[1]). Szegedi megvilágositja Fasching ez előadását; szerénte ugyanis Kolozsmonostor 1581-n a fenesi út hosszában a mostani Rákóczi-oszlopig terjedt, s Monostoron az azon évi úrbéri összeirásban 207 jobbágy volt[2]).

E véleményt a Pataki- Fűzéri-féle *‚Emlékirat'* szerkesztői is felvették dolgozatukba[3]); de azt hiszem, sem egyik, sem másik nem saját nyomozódása alapján, hanem tán Bonfini vagy valamely más iró vagy éppen élő hagyomány után.

Én az *‚iskola'*-szóból eredeztetést, mint azon korban nagy divatban volt etymologiai elmefuttatást, komoly észrevételt érdemlőnek nem tartom; a megjelölt szűzről való nevezést pedig az ím itt elmondottakkal szemben igazoltnak s a XV-ik századbeli könyvek adatai által igazolhatónak sem látom.

Térjünk nyomozódásinkban más ösvényre.

Némelyek a *‚Kolos'* szót *Clusa*-latin, *Kluč* [magyar kiejtéssel: *Klucs*] szláv [csehül: *Klič*], *Clus* [mai oláh kiejtés szerént: *Clusiu*] oláh, *Klausen* ó-német szógyökből származtatják. A vizsgáló első átgondolásra rokon eredetűnek fogja találni mindeniket, melyek ugyanazon fogalom két árnyalatát — a zárt helyet és erősséget — meg annyi nyelven fejezik ki. A szintén szláv *Klus* [ma-

sticae dicatum. *Bonfinii* Decades. Edit. Basiliens. [tertia] A. 1568. ivrét I. könyv I. Dec. 28. l.

[1]) *Fasching* ..... Nova Dacia sat. Claudiop. Typis Acad. S. J. per Michaelem Becskereki MDCCXLIII. 85–86. ll.

[2]) *Szegedi*, Decreta et Vitae Regum Ungariae sat. MDCCXLIV. 226. l.

[3]) *Emléklapok* Kolozsvár előkorából sat. 11. l.

gyar kiejtéssel : *Klusz*] = ügetés, tekintetbe nem vehető. A *klucs*-szláv gyökből Kolozsvár nevét Szegedi[1]) és Bartalis[2]) származtatják. Utóbbi az első nyomán jár. Kettő az iró, de csak egy a vélemény, s ez a Szegedié.

Ez iró kérdésül teszi a ‚*Colos*' vagy szerénte barbár s nem latin ‚*Kolos*'[3]) szó honnan származását, s azt feleli: ‚hogy az Ó-vártól vagy *Klusvár*-tól jő, mely néven az oláhok e várost ma is nevezik; a *Clus* nevet pedig — úgymond ő — nem a Trajanus idejebeli colonia-alapitó rómaiaktól, hanem a Közép-Daciában, ki a Tiszáig lakó szláv vagy sarmata vagy illyr népektől vették. Ehez — szerénte — annál kevesebbé fér kétség, mivel amaz egytagu gyökszónak a latin nyelv bármely szavával nincs egybeköttetése, de nagy rokonsága van a *Clucs*[4]) [kulcs] szláv szóval, melytől egy betűnek a lágyabb kiejtésért megcserélése által származott az oláh ‚*Clus*' mint szintén a magyar ‚kulcs' szó. A dákszlávoknak — folytatja tovább — tetszett a rómaiak e castrumát *clucs* vagy *klus* néven nevezni, azért, hogy annál mint egy kulcsnál fogva a Tisza körül elterjedő Parti Daciából a belső szomszédos havasi részekbe való átmemetel két-három alkalmas ponton védhető és őrizhető.' Ily dák ‚*szoros*'-nevek iró szerént a dobrai és branicskai is. A tatárpusztítás alkalmával leromboltatván Trajanus *Klus*- a vagy szokottabban *Klus-vára,* melyet a rómaiak saját szokásuk szerént csak coloniának még pedig Trajanus hatodik coloniájának neveztek, a harczból megmaradt lakók a szomszéd só-termő hegyek közé költöztek át, magukkal vivén a telep szláv nevét s ott bányát és terjedelmes mezővárost alapítván. A ‚*klus*' név kiejtése a bejött húnoknak a szó elején levő két mássalhangzó miatt nehéz levén : szokásuk szerént a kettő közé egy önhangzót tettek s elébb *Kolus*-nak, majd romlottabban *Kolos*-nak mondották ki. E név később a mező-város, vár-

---

[1]) *Szegedi Joannes,* Decreta et Vitae Regum Ungariae sat. MDCCXLIV. 186—192. ll.

[2]) *Antonii Bartalis,* Ortus et Occasus Imperii Romani in Dacia sat. Posonii 1787. 6. 26. ll.

[3]) Ez a görög és római irók utánzása, kik korukban a mi nem volt az ő nyelvöken, mindent barbárnak mondottak. Fennebb érintve volt s később ki lesz fejtve, hogy e szó nemzetünké.

[4]) Így irja Szegedi.

megye és monostor, utoljára pedig a szászok által újra épitett vár vagy város nevévé is lett, melyet azután sok századokon át falairól — a mikkel Zsigmond király vétette körül — nem csak a magyarok, de a húnok is *Koloss-vár*-nak neveztek.'[1])

Ez — adatok s kútfők helyett — etymologián, föltevésen s ezekből vont önkényes és túl merész következtetéseken alapuló véleménynek a történetirás és történeti kútfő-irodalom mai fejlettségével s az eddig előadottakkal szemben nincs biztos alapja; mivel abban a különböző korok és népek történetei fel vannak cserélve, összezavarva, részei lazák, határozatlanok s századokra terjedő hézagokat mútatnak; az állítások részint csaknem együgyüségig naivok, részint tévesek és bizonyitatlanok, szóval : az iró, századokkal söt ezer évvel ezelőtt lefolyt eseményeket a mult század és saját képzelődései tükörében láttatja, az ős hajdonkort önkorával cseréli fel. Az oláhok szó-kölcsönzése, *Clus*-névnek és várnak Trajanus korából származása, a római coloniának *Kolos*-ra átköltözése s a *Kolos*-szónak a húnok korában klusból alakitása — mind hitelesítést igénylő állítások, meg annyi történelmi rejtvények, miket tényekül s való gyanánt elfogadni nem lehet. Ennyit erről rövid megjegyzésül..... A *Klus*- vagy *Kolos*-névnek a dák-szláv *Kluĉs*-tól [kulcs] származása komolyabb figyelemre méltó.

Történet-irodalmunkban nincs oklevél, sem egykoru adat, a mi mútatná, hogy a kulcs névszó *Kolozsvár*-várral és várossal egy fogalmi kapcsolatban eléfordult, a város megjelölésére valaha használva lett volna. A ‚kolcsos város'-név egyebet jelentett : azt, hogy várral körülvett, zárt kapuval biró volt, melynek kulcsa a várnagy és város birája gondviselése alatt állott. E véleménynek még csak hagyományi vagy monda-alapja sincs. A *Kolozsvár*-név Zsigmond király előtt másfél száz évvel is használatban volt. Az sem áll, hogy a ‚*Clus*'-szónak a latin nyelvben nincs rokonsága, hanem van a szlávban a *kĺúĉ*. Fennebb mondva volt, hogy a *kluĉ* szláv szó magyarul kiejtve éppen az, a mi magyarosan ejtve a *klus*. A fogalmak átcserélődése nem teszi szükségessé a betük seréjét. A magyar nyelv-érzék a bézárt hely vagy zárda és várerősség fogalmát a *kulcs* és *clus*-szó-alakokhoz egyformán

[1]) *Szegedi*. idézett müve kijelölt lapjain.

képes volt hozzá kötni s mindkettőt saját magyaros kiejtés szerént átalakítva polgárosítni. Magyarországon és Erdélyben számos helynév alakult e szerént. Székes-Fejérvármegyében Kulcs puszta, Kulcsod — magyar falu Komáromvármegyében; Szathmárvármegyében van Kis- és Nagy-Kolcs magyar és oláh lakosságu falu; Kolcsin orosz falu Beregvármegyében, Kolcs, Kolcsova tót falu Szepesvármegyében, Spalato és Traun vidékén volt Klissa nevü vár, Sebenico vidékén Klucsics nevü váracska [1]) — mindkettő kulcsát képezte ama tengermelléki városoknak. Ezek szláv eredetét nevök, jelentésöket földirati fekvésök mútatja [2]). Erdélyben a *,Vaskapu'* *,Törcsvár'* *,Bodza'* *,Gymes'* megannyi bejáró útszoros. Itt is a hely erősségét már a név sejteti. Az eléhb emlitett falvaknál ellenben a bézártság, erősség fogalmát aligha nem a tényleges nyelvhasználat pótolja. A ,kulcs'-szó-alakról mondottak bizonyító erejét neveli azon tény, hogy ugyan evvel egyidejüleg számos helységnév alakult hazánk magyar és más népei között is a Kolos szó-gyökből. ,Kolos'- tótul Klucze, Klizs, falu Nyitravármegyében, ,Kolos-Néma' magyar falu Komáromvármegyében, ,Kolosvár' németül : Glossing, Glassing német falu Vasvármegyében; nálunk : ,Kolos' mezőváros és ,Kolos'-vár királyi város. A felvett szláv szógyök alakulásaiból a valót meg nem ismerhetni. Mondani következtetés útján, hogy ebből vagy abból így meg amúgy alakult, lehet, kétségtelenül bebizonyítni nem.

Kisérjük tovább Szegedi véleményét. A rómaiak Castrumai s coloniái sorában *Clus* — az eddig ismert adatok szerént — nincs. Az oláhok *Clus*-elnevezése egy évezreddel későbbi, a közép korból való, mikor az országba vivő útakat, hegyszorosokat, a határszélek keskeny átjáró helyeit latinul *Clusa*, *Clusura*, ó-germánul *Klause* névszóval jelölték; így hivták a városokat, vársánczokat, erőditéseket, Magyarországban a zárgátokat, levágott élőfa-torlaszokat, a szerzetesek czelláit [3]). Ily zárlatokat —

---

[1]) *Salamon Ferencz.* Az első Zrinyiek. Pest, MDCCCLXV. 190. l.

[2]) Klíc Klúč lengyel, cseh és tót névszó = kulcs; Klúček = Klúčka = kulcsocska, klúčik = szintén kulcsocska.

[3]) Clusa idem quod Clausura : angustus montium aditus, Germanis Klause . . . . . In quibuslibet *locis et civitatibus seu Clusis* regni . . . . *Aditus id est clusae*, quibus in Italia intratur . . . . *Clusae sunt munitiones et fossae,*

clusákat — már Hadrián császár épittetett s tornyokkal és váracsokkal erősittette meg [1]). De hogy a mai *Kolozsvár* ilyen lett volna, nincs rá egyenes bizonyiték. Voltak a húnoknak és avaroknak is — amazoknak *,hún-árok'*, ezeknek *,rhing'* nevezet alatt, mit mi sánczvár, várkarika, karingó-vár névvel jelölhetnénk [2]). Heltai, krónikájában a kolozsmonostori apátsági várat is avar várnak mondja [3]), hihetően valamely hagyomány vagy rege alapján, s evvel az épitési rendszert, sánczczal való erőditést értve. Kolozsvár földrajzi fekvését tekintve, sok körülmény mútat arra, hogy az itt legelsőbben — tán évezredekkel ezelőtt — megtelepülők e hadműveleti pont megerősitését a Felek és Kőmál-hegy által képezett vőlgyszoros és Szamos-folyam természeti erősségeire alapították. A telep északról a folyam és Kőmál-hegy, délről tán előbástyák, váracsok, tán vízzel telt sánczok s a hajdanta erdőboritotta Felek vadonságai által volt védve. E vár, később város, sáncz- és más védműveivel az egész Szamos-vőlgy torkolatát csaknem áthídalva, mintegy zár-vár gyanánt szolgált a nyúgat felől jövő támadások ellen; *,Klus'* neve önként jöhetett *,Clusa'*-szóból s előállott *Clus-vár;* de e szó-alak forgalomba hozása nem a blachoknak vagy oláhoknak, hanem vagy a honfoglaló magyar nép nyelvgyakorlatának, vagy a királyi cancelláriák olasz

quibus castra circumdabantur . . . . . Ipsi vero *introeuntes clausas*, cunctum fossatum Longobardorum . . . . . abstulerunt. *Du Fresne*, Glossar. 8-drét C betű 486—87. ll.

[1]) *Clausas*, *clusas* et interpositiones videtur Hadrianus Imperator instituisse, de quo Aelius Spartianus sic scribit: Per ea tempora et alias frequenter in plurimis locis, in quibus Barbari non fluminibus sed limitibus dividuntur, stipitibus magnis in modum muralis saepis funditus jactis atque connexis Barbaros separavit. *Hae clusae propugnaculis quibusdam munitae fuerunt, quae castra et castella dicuntur. Du Fresne*, Glossar. 8-drét C betű 486—87 ll.

[2]) Hungaria [Avaria] difficillibus erat separata interpositionibus, *quas clusas nominat vulgus. Luitprandus*, Episcop. Cremonens. 1. könyv. 2. fej.

Hungarorum gens barbara, *quibusdam Clusis remota*, ad meridiem nec ad occidentem antea habuerat exeundi facultatem, per Arnulphum *ruptis clusis*, emissa . . . . . eo mortuo, per totam Galliam, Germaniam, Italiamque, ut fera tempestas diffunditur. U. azon iró. *Huszti Andrásnál:* Ó és Új Dácia 25. l. 3 dik jegyzés.

[3]) *Nemzeti Társalkodó*. 1830. 353. l. Mikor épült? Nincs rá adat; falai lerontásáról hátrább lesz adat közölve.

titkárainak s a latin papságból való érsek-cancellároknak tulajdonitandó. Az a tény, hogy a *‚Clus, Clusu, Csetate clusu‘* szó-alak a mai oláh nyelvben is megvan, s éppen Kolozsvárt jelöli, nem tanusítja azt, hogy ezelőtt 600 évvel is így létezett, hogy ők a vár alapitói, nevét ők adták, vagy a névadáskor e vidék az ő uralmuk alatt, a vár az ő hatóságuk alatt állott volna, mert ekkor a név utólsó részét, a *‚vár‘* szó-alakot is oláhositniok kell vala, mint ma teszik, — hanem azt igen, hogy e névnek az oláhokkal nincs köze, az, az oláhoknál sokkal régibb származású, hogy az idők során e vár közelébe települt oláhok avval életforgalmi összeköttetésbe jövén: nevét a maguk nyelvöken is ki kellett fejezniök; tanusítja azt, hogy nyelvök dák-római és szlávbloch vegyülék. E korcsnévnek a magyar diplomatikában való megörökitése azon körülményben leli magyarázatát egyfelől, hogy a magyar, fegyverrel szerzett új honában sok nevet talált és vett át, s azt nyelve természete szerént alakította; ezek egyike lehetett a *‚Klus‘* szláv szó-alak; másfelől, hogy Magyarország diplomatikai nyelve a királyság ama korszakában latin volt, melyből hihetően vette az olasz születésű magyarországi diploma-iró pap a *‚Clusa‘*- vagy megröviditett *‚Clus‘*-szót s az akkori irodalom és közélet a királyi kiadványok alapján a *‚Clusvár‘*-nevet.

E szerént oklevélileg biztos tájékozási egyik alapunk eddigelé a *‚Kulus-vár‘* vagy röviditve *‚Klusvár‘* szó-alak. Kétségtelen, hogy *Kolozsvár* így nevezve volt; kezdete nincs tudva, de a *Kulusvár*-alakkal, már a XIII. század első felében való váltakozása fennebb meg van állapítva; megszűnése ideje a XV. század utólsó fele; minő szóból, hogyan eredett, bizonyosan meghatározni nem lehet; a mondottak azonban az e kérdést borító sötét ködöt — ha el nem oszlatják is, némileg ritkitják.

A *‚Clausen‘*-gyökerű *‚Clausenburg‘*-elnevezés a *‚Clusvár‘* és *‚Claudiopolis‘* hasonlatára a szász-német elem szaporodásával annak életszükségéből származott, századokkal a vár és város létezése után — nem eredeti. Úgy látszik, ez is átvitt érteménye a völgyszorosnak, zárlatnak, e város határszéli, végerősségi helyzetének rendeltetésének.

Zárja be e részt a *‚Kolos‘* szó-alak mint nemzetségi névszó körüli nyomozódásim eredménye.

Fennebb egy 1173—75 között költ oklevélben Tamás *clus*-i,

egy 1201-kiben Pázmán *kulus*-i ispánnak van irva; tehát a vármegye neve 25 évi időközben két alakban jő elé. 1201-től 1235-ig a váradi itélő biróság perkönyvében hétszer van az első alak használva, de az utóbbi évben Hagya nevü alperes tisztán mint *kulus*-i polgár van emlitve. Tizenegy évvel ezután 1246. IV. Béla egy már ismertetett adománylevelében ismét *Culus*-vármegye van irva; ez eredetiben ma nincs ugyan meg, de megvan átiratban V. István 1267. évi megerősitő levelében, hol e név kétségtelenül *Kulus*-alakban jő elé. László király 1275-ki megerősitő eredeti levelében, úgy az 1280-n, 1282-n, 1291-n költ más három oklevélben szintén *Kulus*-vármegyében levő *Kulusvár* nevü villa van irva. III. Endre 1291-n a thordai sóaknának a tatároktól elpusztított kiváltságai helyébe a *kolos*-aknai vendégek szabadságait adván : az erről fenn levő s tőlem közölt eredeti szöveg szerkesztője is világosan a *Kolos*-alakot használja. Az előbb szintén ismertetett 1297-iki határjárási oklevélben e név ismét *Kolozsvár*-alakban jő elé mint *Kolozsvár*-megyében levő város; egy 1299-ki szerződő levélben megint felmerül a *Klusvár*-szóalak, de azonnal ismét eltünik s I. Károly 1316—1331—1336-n költ kiváltság- és adománylevelében, melyben e várost mintegy újra alapitja, továbbá I. [Nagy] Lajos király 1353 és 1365-n kőlt királyi megerősítő levelében, állandóul *Kulusvár* van használva; ellenben egy 1322. 1331-ki királyi parancslevélben, melyben meg van rendelve az erdélyi vajdának, főispánoknak, várnagyoknak és adószedőknek, hogy a *kolozsvári* polgárok és vendégek kiváltságlevelét épségben tartsák fenn s őket az abban megirt tartozásokon feljüli fizetésekkel ne terheljék, továbbá egy 1326-n költ parancslevélben, hol azon város polgársága Bostelke nevü határ-rész birtokában Istvánnal, Miklós erdélyi vajda fiával szemben megtartatni rendeltetett; végre egy 1331-kiben, melyben a király *Kolozsvár* városa birájának és ispánjának a kebelében és területén előforduló bűnügyekben biráskodási s az úgynevezett ‚*Fekete erdő*' használatához jogot enged — *Kolusvár* van irva. Igy váltakozott e két alak a XIII. és XIV. században. S minthogy az *o* és *u* szintén folyvást cserélkeztek, hihetőnek vélem, hogy *Kulus*-t és *Kolus*-t a magyar nép, sőt a magyarul értő királyi jegyzők is *Kolos*-nak ejtették ki, a mire nézve egy, minden kételyt kizáró oklevéli bizonyiték is van, a *Kolos*-Ak-

nát [1]) illető imént érintett eredeti kiváltságlevélben. Mindezek a *Klus, Culus, Kolus* és *Kolos*-alak egy jelentését oklevélileg hitelesítik.

Keressük e szó-alak eredetét egy eddigelé járatlan úton.

1217-n Sol nevü birtokos és a váradi püspöki megyében szent Gáborról nevezett apátság főnöke közt per támadt három férfi és két nő iránt, kiket amaz saját alattvalóinak mondott: az apátság ellenben azt állította, hogy azokat a felperes nővére. Sebe különböző egyházi kötelezésekkel az apátságnak hagyta. E szolgák egyikének neve *Choloz* [2]). 1265-n a győri káptalan előtt Sopronvármegyében lakó *Kolos* Péter és Herbard ispán közt az előbbinek *Kolos* nevü ősi öröksége egy részének eladása iránt költ vásár-szerződés emléke van fenntartva [3]). I. Károly király 1332-n szent Bálint vértanu innepén Visegrádon költ adománylevelében *Kolus* mesternek és örököseinek tett szolgálatai- s érdemeiért, azon okból, ,mivel illendőnek látszik, hogy a király hívei a királyi szolgálattételekben, hadjáratokban, fegyverjátékok, fegyveres ünnepélyek és hadi vállalatok alkalmával másoktól saját czímerrel legyenek megkülönböztetve és kitüntetve, és mivel azt nem másképpen, mint egyedül a királytól lehet nyerni — saját jelvényül és czímerül egy sisak alaku czímert adományozott.' [4]) Ugyanazon király 1341-n a szent kereszt feltaláltatása napján Ráda nevü birtokot királyi udvari apród *Kulus* mesternek adományozta [5]). 1531-n ápril 23-n I. Lajos király ugyan *Kolus* mesternek felséges atyja irányában havasalföldi szerencsétlen hadjárata alatt tett azon nagy szolgálatáért, ,hogy midőn az ellenség vad

[1]) *Kolozs*-Akna a mai oláh köznép nyelvén Kos-Okná, a müvelt osztály azonban *Colosiu*-nak ejti ki. Az első láthatólag a ,*Kolos*'-szó rövidítése, s ez alak eredetiségére útal; az utóbbi pedig arra, hogy a jelenkori kiejtést amaz évezredes történeti kérdésben döntő erejünek ismerni el nem tanácsos.

[2]) Ritus explorandae veritatis sat. *Bélnél*, Adpar. sat. 237. l.

[3]) Petrus de Coloch ..... terra haereditaria Coloch ..... *Fejér*, Cod. Dipl. IV. 3. 302—3. ll.

[4]) Magistro *Kolus* ..... pro signo et titulo insignÿ galealis formam angustarÿ vulgariter, *cimer*' dictum .....

Tehát a czímer vulgaris az az magyar népnyelven volt kifejezve a középkorban. *Magyar Történelmi Tár*. IX. köt. MDCCCLXI. 116. l.

[5]) Magistro *Kulcz* ..... aulae nostrae juveni ..... u. ott 118. l.

üldözése közben lováról leesvén, arra hirtelen nem tudna felülni: *Kolus* mester őt gyorsan ismét rá segítette s önélete veszélyeztetésével a királyét mentette meg,' neki feles jószágot adományozott[1]). 1370-n az úr menybe menetele előtti másod napon [máj. 22.] költ levelében ugyanazon király Jakabnak, Szántói *Kolus* fiának Nezte nevű nejét fiusitotta s atyja és fitestvérei birtokaiban örökössé tette[2]); 1376-n a szent györgy-napi nyolczadnapos törvényszék 20-ik napján Szántó nevű falut Laczk fiainak és *Kolus* Lászlónak adományozta[3]); 1379-n május 7-n Dios-Győrön költ új adománylevélnél fogva Szántói *Kolus* fiának, Jakab királyi al-lovászmesternek Komárom vármegyében levő Bana és Arpa nevű birtokokat adományozta[4]); egy 1381-n [kelési nap kitétele nélkül] Visegrádon költ beigtató levél szerént Jakab, Némai *Kolos* fia egy szántói részjószágba lőn beigtatva; egy 1385. szent Katalin napján költ királyi kegylevélben Mária királyné Jakab mesternek, Szántói *Kulws* fiának, a királyi udvar vitézének a gonosztevők elszaporodása tekintetéből jószágaiban karhatalmat engedélyezett[5]). . . . . Ez oklevelek szerént a *Kolos* nemzetségnév megállapitott tény, s létezése bizonyithatólag a XIII. század elejére, e czikk elején mondottak alapján azonban — mint szintén az e nevet viselő vár is — hihetően a magyar vezéri korszakba megy fel. Erre mútatnak ama határ-részek és kihalt falu-nevek, melyek első honfoglalási törzsnemzetségek neveit tartották fenn napjainkig.

Kolozsvár egyik al-határrésze – a mint a határleirási részben láttuk — *Andornokmál.* Ez egy négyszáz holdnyi lankás völgyület, északra és délre tölgy erdő szegi be, a völgyalj neve ma Asszupatak. Festői táj, Árpád-kori oklevelekben sűrűn fordulnak elé változatai . . . . . Ondornuk — dekán, László királynak, Béla

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR XXVI. száma alatt, a 48—49. lapon.

[2]) *Magyar Történelmi Tár*, IX. köt. 122. l.

[3]) U. ott 123. l.

[4]) Látható az OKLLVÉLTÁR LVIII. száma alatt, a 98. lapon.

[5]) *Magyar Történelmi Tár*, IX. köt. 124. l. Láthatni erre nézve számos oklevelet a Nagy Imre és társaitól szerkesztett *Hazai Okmánytár* I—IV. köteteiben, jelesen egyet 1372-ről, III. köt. 192—193. ll. mást 1386-ról. U. o. 240—41 ll. meg mást 1422-ről, I. köt. 316—17. ll. 1425-ről, II. köt. 238—239. ll. ismét 1438-ról. II. köt. 281 – 283 ll. tovább ismét 1446-ról II. köt. 293. l. 1450-ről, III. köt. 384—398. végre 1462-ről, IV. köt. 404—406. ll.

fiának a veszprémi püspökség részére 1082. kiadott határjárási parancslevelében [1]; a kijárásról készült jelentést-tevő levélben Ondurnik [2]; Ondarnuk mint hatalmas nemzetség jő elé egy 1238-ki oklevélben, melynek két folyamka közt Ondornuk nevü földvára van [3]. Ondarnuk Csépán fia László király 1279-ki nemesitő-levelében [4].

Itt látom helyét egy néphagyomány megemlitésének. A mint az ember a város északi határszélein az Andornokmált bészegő hegy-élen a papfalvi út kereszténél leindulva, egy meredek hegyen hirtelen az aljba ér, a pataktól 15—20 ölnyi távolságra van egy kőomlás, melynek neve az I-ső Lajos király korabeli határlevelekben: *Kőbánya.* Lehet, hogy a régi századokban valóban az volt, most vulkáni kitörésnek látszik. A föld belsejében levő tüz erejétől feltolt nehány kőréteg 10—12 láb mély, négy láb magas üreget képez: vadász és mező-pásztorok a hirtelen jövő zivatarok elől oda menekülnek, télen által vadaknak szolgál barlangul. A kőréteget mészcsiga, kavics és áradmányi — alluvialis — porond képezi; felületét a föld belső tüze s a lefolyt századok légköri hatása barna-feketére festették. Vadászok, mező-pásztorok és közelében dolgozó munkások értesitettek ott-jártomban arról, hogy a nép ezt *Fekete várnak* nevezi. E hely eredetére a helyleirás rá mútat . . . . . Hadd maradjon fenn az Andornokmál határ-részt bézáró költőies név a fennebb emlitett meghatározatlan hol-létü *Odornuk-vár* emlékezetével együtt!

Másik határ-rész *Ondotelke*, ma *Tarcsaháza*, melynek térsége a Szamos partján fekszik, völgyei s a hegyi részek északon; kanaáni legelője a város barom tenyésztésének maig ős erejü alapja. — együtt 1784 hold föld . . . . Erre is alkalmaznom kell az An-

[1] *Fejér*, Cod. Dipl. VI. 2. 550. l.

[2] *Fejér*, Cod. Dipl. I. 1. 448. l.

[3] Bank, Ladislaus - - - Hajdu, Andreas [de genere Ondornwk] et caeteri de generatione Ondarnuk traxerunt in causam Petrum filium Pouse Comitis pro quadam terra, quae commetatur inter duos parvulos fluvios pertinente ad terrestre Castrum Odarnuk. . . . . . *Fejér*, Cod. Dipl. IV. 1. 142—143. ll.

Látható a törzsnemzetségek közé sorozva a Podhradczky kiadása szerénti Kézai-féle krónika végén is 104. l.

[4] *Fejér*, Cod. Dipl. V. 2. 505. l.

dornokmál nevet illető észrevételemet . . . . . Ond, a honfoglalás egyik csapatvezére [1]. Már fennebb is volt emlitve, Miros és Ondfalvi Márton között 1216-n a *clus*-i alispán előtt folyt perügy [2]. A győri káptalan 1262-n Sopron vármegyében Laszky falut Kemény, Reynold, és Jak [Ebed fiai] birtokába adván, a tanuk közt volt Ondi Gergely és Ondi Márk [3]; 1267. Kemény [4], Ebed fia s testvérei pereltek Panittal [5] Arnold fiával; nyertes az első lett, s mivel a királyi törvényszék itéletén nem nyúgodt meg, minden jószága Keménynek, Ond Mártonnak [6] s társainak lőn itélve [7]. Az elveszett egyik jószág Panit volt. 1274-n László király András ispán kérésére megerősítette István erdélyi herczegtől s magyarországi királytól Sári, Petend és Ond nevü két darab földre nézve adott kiváltságlevelet [8]. 1352—1353-n Kályáni Manó és öcscse Undoteleke vagy Tarcsaháza nevü birtokukat Kolozsvárnak adják el [9]. 1376-n a zalai konvent Ond és 'Kecse falvak határait több szomszéd birtokosok jelenlétében kijáratván Ondi Tamás és társai felperesek kérésére Kecsei Pál és társai ellenében, a határos szomszéd birtokosok közt voltak Tarchai Jakab és az Ond-falvi plebánus [10]. *Ondotelek* a mai *Tarcsaháza, Kecsed*, falu a kolozsvármegyei örményesi járásban.

Harmadik határ-rész : *Kajántó völgye,* összes részeivel 2929 hold terület . . . . . Kalyán, ősrégi nemzetség Kolozsvár környékén egész földtartományokat birt u. m. Kályán, Kajántó, Kajántó völgye, Ondotelke határ-részeit. Ilyen határ-rész volt to-

[1] Ound et Retel [helyesebben Ketel] ad ducem Arpad citius venientes . . . . *Anonym.* Belae Reg. Notar. *Schwandtnernél* . . . . XVI. fejez. 13. l.

[2] Ritus expl. veritat. *Schwandtnernél :* Item de villa Vndou, Martinum . . . . . CCCVI. §. 255. l.

[3] *Fejér,* Cod. Dipl. VII. 1. 321. l.

[4] Az oklevélben : Kemyn.

[5] Az oklevélben : Ponyth . . . . . egy 1270-ki oklevélben : Ponych ispánnak van irva. *Fejér*, Cod. Dipl. VII. 2. 212—15. ll.

[6] Az oklevélben . . . . . Martino de Ond . . . . .

[7] *Fejér,* Cod. Dipl. IV. 3. 387. l.

[8] Comes Andreas — — — super duabus terris Ond vocatis — — — *Fejér*, Cod. Dipl. V. 2. 145. l.

[9] Hátrább bővebben látható.

[10] Jacobus de Tarcha . . . . Plebanus de Ond . . . . *Fejér*, Cod. Dipl. IX. 7. 591—95. ll.

vábbá *Bozstelke* — a régi oklevelekben : *Bochteleke* és *Bochteleky* — kihalt nevü határ-rész, *Szoporbércz* — régi oklevelekben : *Zupur berch* sat. [1]).

Kolozsvár közelében voltak : *Tyburcztelke*, *Bénye* — a régi oklevelekben *Bene*, *Érd*, kihalt falvak; felette emelkedik a *‚Felekhegy,‘* régi oklevelekben : *Fekete erdő*, átfolyja a Szamos — ősi néven Zomus; nem messze vannak a Kalata, Zombor, Rado, Kemény, Kabós, honfoglaló törzsnemzetségek birtokai. Mindezek nyomatékos adatok arra, hogy a midőn e tájon hegy, folyam, faluk magyar nevet viselnek, a magyar honfoglalás ősi nyomaira ma is lépten-nyomon ráismerhetni; a midőn köröskörül mindenre magyar bélyeg van nyomva, a központnak úgy szólva teremve-termett hely mintegy sziget-vár idegen kezekben szintén nem hagyatott, a magyar kar és ész átalakitó befolyását ez sem kerülhette ki, sőt mindjárt kezdetben sorsul valamely első foglalónak, tán éppen a *Kolos*-nemzetségnek jutott, a kinek — mint már érintém — nevét a magyarul nem tudó külföldi papok rontották el *Kulus*- és *Klus*-alakra, és a kinek ősi nevétől lőn nevezve a vár, a vártartomány, monostor, később a város, vármegye a hajdon hihetően egy területet képező só-akna, szintúgy, mint neveztetett Déésről, Déés-Akna, Tordáról, Torda-Akna, sáros, pozsványos fekvéséről Víz-Akna, Kolos-Akna.... a minthogy a legrégibb oklevelekben így is neveztettek.

Ez a második alap, melyen Kolozsvár neve meghatározásában a való megközelithető. A hún *‚vár‘*-szó minden adatok s irók tanusitása szerént egyik felét képezi. Ennek magyar eredetéhez alapos kétely nem fér. A másik fele a *‚clus‘* és *‚clusa‘* szlávlatin vagy *‚Kolozs‘* magyar nemzetség-név. Ez még bizonyosan el nem határozható. Mindkettő mellett nyomatékos okok vannak. Én a tőlem ismert adatok alapján a magyar vár-rendszer és erdőn-túli hét vártartomány hajdankori szerkezetéből indulva ki, hajlandó vagyok az utóbbit fogadni el. Velem jő-e az olvasó vagy elválik tőlem és saját véleményt alkot? tőle függ — én a létező adatokat részrehajlatlan gondossággal elébe terjesztettem.

Az a tény, hogy *‚Kolozsvár‘*-t a latin oklevelek e három század alatt legelébb *‚Castrum‘* azután *‚Villa‘* s olykor *‚Civitas‘* magya-

---

[1]) Hátrább bővebben lesz szó e névről is.

rázó néven is fejezik ki, a város meg annyi átalakulási és fejlődési állapotát mútatja. Nem mondható ugyan, hogy ez elnevezések szigoru egymás után-t tartva következetesen mindig külön-külön időszakban lettek volna használva, sőt igen gyakran váltakoztak, olykor ugyanazon időben, néha azon egy oklevélben is egy helyt a *Villa*, más helyt a *Civitas* kifejezés fordul elé — a szerént, a mint a mondatban a vár vagy népe van értve; de a *Castrum* kifejezés az Anjou-ház trónra léptéig állandó, az a más két kifejezési alakkal mindig mintegy párhúzamban halad, mignem a kijelölt időtájban állandóul a *‚királyi város‘* elnevezés jő használatba.

Ennek történeti hasznát ama fogalom-szóknak ez időkbeli különböző jelentései ismerete tárja fel.

A *Castrum* általában katonai táborhelyet, táborállást jelentett. A régi franczia történetiróknál az országok főhelyeinek a neve volt: keritett város — Urbs — mezőváros, olykor Municipium. Ennek alárendelve voltak a várak, kastélyok, faluk. Utóbbiak közül a nagyobbak neve szintén város, keritett város volt, de az ország más fővárosainak nem voltak alárendelve. A kastély olykor várost is jelentett. A várak közt a királyi jogon birottak ország várainak, közváraknak neveztettek, s érteményök olykor a villával egy volt.[1])

A *Villa* tágabb értelemben szintén várost jelölt. Du Fresne szerént férfiaktól őrzött, árkokkal és zárlatokkal védett helyet. VI. Károly franczia király Párisról még 1386-n is így ir: *Páris, a mi villánk*. A villák a közép korban nem mezei praediumokat jelentettek, mint a latinoknál, hanem a mezők határaiban levő több ülés és épület csoportulatát; neve a vallum szótól jött, minthogy árkokkal volt körülvéve, nem fallal. Néha feles számu lakóval s házzal biró falut — Vicus — máskor bástyát jelentett. Angliában voltak mezei és fallal keritett villák: az elébbieket,

[1]) *Castra sunt*, ubi milites steterunt ...... *Castrum* singulariter *Oppidum* .....Capita gentium sunt *Urbes* aut *Oppida* necnon Civitates interdum etiam *Municipia*, caeterae Urbes eis subjectae *Castrorum* vel *Castellorum* nonnunquam et Vicorum appellationem designari .....

Castra, Castella ampliora nuncupantur *Civitates*, *Urbes* si alteri urbi, quae Caput Gentis vel Provinciae habetur, non fuissent subdita ..... *Castellum* et *Civitas* ..... Castrum publicum quod juris regii est ..... Castrum interdum pro *Villa* legitur. *Du Fresne* Glossar. 8-drét C köt. 271. l.

hozzájok tartozó földek, rétek, erdők együtt képezték, az utóbbiak neve: vár, város — Burgi et Civitates. Az első villák határterületeit nem faluk, épületek, útak képezték, hanem szántóföldek, nagy földterületek, határgyepük, folyóvizek sat. Voltak fiskusi, királyi villák: amazok tulajdonosa az ország, ezeké a király.[1])

A Civitas a közép korban királyi várat és várost jelentett: az volt, a mi a villa publica, vicus publicus.[2])

E névszóknak ezen európai átalános értemények kevés módositással nálunk is életgyakorlatban voltak. Egyike e módosulásoknak az, hogy a *Castrum* vártartományt, vártartományi, országvédelmi központot tett; királyiak voltak és magánosak; amazokból idővel a vármegyék, ezekből a magán uradalmak keletkeztek. Egy alaptörvény, mely tiltotta a köz vagy királyi várak eladását és idegeneknek adományozását, ezt kétségtelenné teszi.[3]) Egy más törvény a *Castrum* és *torony* fogalomszókat ugyanazonosítja.[4]) A torony nálunk a volt, a mi az ángoloknál a bástya. II. Endre király végzeménye 14-ik czikke szerént a *Castrum*-szó alatt értetik a várispán és a vár népe, valamint mind-

---

[1]) *Villa* et *Civitas* ..... Nunc *Villae* ingentes Oppida parva prius..... *Villa* viris fortibus, vallis et seris undique munita ..... *Villa* nostra Parisius ..... *Villas* hodie non quomodo Latini praedia rustica, sed conplurium in agris mansionum vel aedium collectionem appellamus. *Villa* dicitur a Villis quasi vallum ..... *Vicus* vulgari lingva *Villa* ..... eo, quod polleret frequentia pagensium ac pluribus tuguriis ..... Bastida item *Villa* *Villae seu Burgi* atque Civitates..... *Villa* fiscalis, publica, regia..... Palatia, Curtes Regiae, Fisci et Vici Regis. *Du Fresne,* Glossar. 8-rét S—Z köt. 217—18. ll.

[2]) *Civitas* publica, quae ad fiscum regium pertinet ..... *Civitas*, Villa publica, vicus publicus ..... *Du Fresne,* Glossar. sat. 8-rét C. köt. 477. l. *Botka Tivadar* ‚A vármegyék első alakulásáról és őskori szervezetéről' czímű értekezésében *vár*-értemént tulajdonit a *Civitas*-nak. **Századok,** 1870. octoberi füzet 515. lapon.

[3]) *Castra* vocabantur Oppida, a quibus Comitatus Hungariae potissimum sumebant denominationem. *Bél,* Adpar. 155. lapon, u. alatti jegyzés.

Dignitates seu *Comitatus Regni seu Castra* alienis non conferemus. Urkundenbuch zur Geschichte Siebenb. 159—160. ll.

[4]) *Turres sive Castra* super ecclesiis aedificata aut aliis locis pro nocumento constructa evellantur. III. Endre király 1291-iki végzeménye. *Fejér,* Cod. Dipl. VIII. 2. 144. l.

azon más keritett városok is — Urbes — a melyek nem polgári vagy püspöki joghatóság alatt állottak.[1]) A *villák*-nál még csekélyebb az eltérés. Egyik az, hogy a közgyűlések tartása, közdolgok igazitása a királyi villákban volt, az országos követek ott fogadtattak, kiváltságok, szabadalmak gyakran ott költek.[2]) A *civitás*-nál csak azon egy sajátság tűnik fel okleveleinkben, hogy az Árpád-korszakban gyakran volt felcserélve az Oppidum-szóval. A vár alatt megtelepült városba földmives és iparűző mesteremberek huzódtak, adót fizettek, egyéb szolgálatot nem tettek; városiaknak hivták őket lakhelyökről. Néha ezek s a várjobbágyok vegyülve laktak a vár alatt: utóbbiak egy része fegyverrel szolgált, a másik a közel levő villákban a vár földeit mivelte s barmot tenyésztett.[3])

Hosszas nyomozódásim összevont eredménye ím ez.

Kolozsvár magva, a mint fennebb is érintve volt, a vár — *Castrum Clus*, a vezéri korszakból való magyar alkotás; kezdetben katonai telep s vártartományi őrhely volt — szervezetét fennebb eléadtam; őrségét várjobbágyok és várszolgák képezték, kik részint benn laktak a várban, részint a közel levő villákban voltak megtelepitve s a várhoz tartozó földeket mint szabad férfiak s katonák azaz nemesek birták s érette különböző hadi és várszolgálatokat tettek. A váradi törvényszék per-jegyzőkönyvében Kolozsvárhoz tartozott következő villák vannak megemlitve: *Lomb, Valkó,* [Valkoj], *Póka, Ondo,* [Undo], *Kóród* [Curnad], *Szovát* [Zuat], *Hem, Natztha, Szopor* [Zupur], *Her*-praedium, *Vista, Kalatha.* A vár közelébe lassanként magyar, német és más népből való iparosok telepedtek, kik annak védelme alatt polgári tár-

[1]) *Bél,* Adpar. 194. l. u. jegyzés.

[2]) U. az 192. l. c. jegyzés.

[3]) Cives Castri subjectum Castro Oppidum incolebant, a Jobagionibus in eo distincti, ut census tantummodo non servitutis nomine devincti erant suis dinastis ..... Civitatenses appellantur eo, quod civitabant hoc est Civitatem vel Oppidum incolebant.

Joubagiones idest subjecti Castri diversae fuerunt conditionis. Quidam militaria in Castro praestabant officia, inter quos ducum alii, alii militum fungebantur munere. Nonnulli artes exercebant Sellularias, sicuti fabri, pistores etc. reliqui in Villas et agros collocati, pecuariae et rei agrariae dediti. *Bél,* Adpar. 223. l. h. jegyzés.

saságot alkottak, kézi mesterséget űztek s a várjobbágyoktól és várszolgáktól bérelt, utóbb megörökösitett földeket miveltek. A várnéphez tartoztak a közel levő villákba telepitett ama várjobbágyok és várszolgák, kik a vár védelmi s fenntartási terheiben osztoztak s fő kötelezettségök hadi szolgálattétel volt. A XII. század végén s a XIII. elején a várak elő- vagy külvárosi népe közé számos theuto és flamand=szász jövevény telepedett, kiknek a király, illetőleg a vár ideiglenes birtokosa lakhelyet s lakási jogot, olykor a várbirtokból földet adott; azok — a mint már mondva volt — díjul a királynak adót, a püspöknek tízedet fizettek, kézi mesterségből s földmivelésből éltek. Igy lőn idő folytán az elöváros népessége mind nagyobb. A magyar államélet gépezete a négy utósó tízed alatt sarkából mintegy kifordulván, az ősi várrendszer gyors hanyatlásnak indult. A várak nem voltak többé az ország féltett kincsei, őrszemei; katonai rendeltetésök feledve lőn; az egymással küzdő pártok közül egyszer egyik, máskor másik ragadta kezéhez azokat és a hozzájok tartozó birtokrészeket. A várföldek adás, vevés, csere, foglalás és per tárgyává lőnek; a vár népét a tatárpusztitás, belharczok, keresztes hadjárat és a kúnok betörései megfogyasztották; a vár körüli törzspolgárság a jövevényektől olcsóbb és tán jobb áruczikkekhez jutván, földbirtoka eladásánál bennök hihetőn bőkezű vevőt találván: könnyebb életre, a főurak zászlói alatti katonáskodásra adta magát, a mi száma és befolyása csökkenését eredményezte. Igy jött a születési szaporodás, békésb polgári életmód, új bevándorlások által folyvást gyarapodó vendég nép-elem a régi város-lakosokkal szám, vagyon és polgári jelentőség tekintetében egyensúlyba s nem sokára avval a hatalomban megosztozott. A mit tett IV. Béla 1246-n a tatárpusztitás után nagy mérvű telepítése által, V. István 1263-n város-alapitó kedvezményeivel: azt a béfolyást gyakorolta a várvédrendszer alá hanyatlása Magyarország népesedési, politikai s culturai viszonyai átalakitására.

Valóban ama hatalmas várvédrendszer, mely mint egy erős bástya-lánczolat fonta át meg át a magyar birodalmat, azon perczben gyengülni kezdett, a mint a benne levő katonaság annak országvédelmi nagy rendeltetését feledve, birtokaitól menekülni kivánt, karját a királyi hatalom gyengitésére igyekvő oligarchák kezébe eszközül adta, s az uralkodót oly politika követésére kény-

szeritette, hogy a mig az az ország határainak kültámadás elleni megvédése végett idegen népeket hiva be, mintegy uralkodói tisztet teljesitett: addig egyszersmind magának is a várak elővárosaiba telepedett polgárságban az oligarchiával szemben amazt idővel ellensúlyozni képes véderőt, egy élő kincsforrást teremtett. A következő korszakban látandjuk, hogy Béla és István királyok telepitéseinél oly indokoknak is fenn kellett forogniok. Rogerius siralmas krónikája tanuság erre. Sajnálatos, hogy ma egyik király telepitési adománylevele sem létezik, s a mit róluk tudni lehet, az a kevés, a mit IV. László 1280—1282-ki, III. Endre 1291-ki királyi megerősitő leveleiben úgyszólva csak a sorok között, I. Károly 1316—1331-ki — tehát 50 évvel később költ — újra alapitó-levelében azonban világosan kifejezve láttunk, s a mik mégis e városnak tatárok és kúnok általi elpusztitását s új lakókkal — köztök szász vendégekkel — benépesitését történelmileg hitelesítik.

Az elpusztulás IV. Béla alatt történvén: az 1246—1263-ki oklevélből Kolozsvárnak mint néptelenné vált s kedvezmények által új lakókkal népesített helységnek megemlitése hihetően tévedésből maradt ki, vagy tán azért, hogy arról külön adománylevél költ; ez annál hihetőbb, mert László király idézett kiváltságmegerősitő levelei emlitik. Az is bizonyos, hogy Kolozsmonostort 1285-n másodszor dúlták fel. Nem érhette-e ugyan akkor Kolozsvárt is hasonló sors? I. Károly V. Istvánnak tulajdonitja a megalapitást. Mi okból mellőzi IV. Béla királyt, nem tudom, s előttem feltünő, hogy a mig az Árpád-fiuági királyok leveleiben világosan ki van fejezve az, hogy az adományozott villákban a korábbi lakók — inquilini — megapadtak, a telepités által azok számát kivánják növelni, s mind a megmaradottaknak, mind az ezután oda egybegyülekező szabad állapotu vendégeknek egyedül a vajdai, várispáni s más birói hatóság alóli kivétetését s a püspök és saját birájok hatósága alá rendelése kedvezményét igérik: addig a János, küküllői esperest által szerkesztett Károly-féle eredeti újra alapitó-levélben a korábbi lakók egészen mellőztetvén: csak királyi vendégekről és szászokról van szó, határozottan ki van fejezve, hogy V. István gyüjtötte egybe s alapitotta a várost, annak sok szabadságot és kezvezményt adott, a mikből a nevezett vendégek kedvezőtlen idők s háboruk következtében ki lőnek forgatva; a

király tehát azokat visszaadván: a kedvezmények némely pontjait elésorolta s azokat és egyebeket, *miket István királytól birtak*, sértetlenül megtartani igérte és rendelte.

Határozott, részletesb adatok kellenének ahoz, hogy itt a történeti valót tisztán s teljes benső összefüggése szerént kitudni lehessen; azonban azt a felhozottak is mútatják, hogy a vár mint eleinte katonai intézmény, bölcsője volt a villának vagy elővárosnak, abban egy részről a védelmi biztonság, más részről az iparűzlet és élelemszerzés érdekközösségénél fogva természetes úton fészkelte meg magát s fejlődött a polgárság — civitas — a miből aztán az uralkodó-ház, a közintézmények s kivált a honvédelem változtával önként állott elé az egészen új elemekből álló s magasb társadalmi rendeltetésü királyi város.....

Minő volt a vár s épitési modora az Árpád-házi királyok korszakában? Mi változás történt annak vezéri korszakból való alakján? Abból, a mit ma az Ó-várban látunk, van-e és mennyi van amaz, embereivel és intézményeivel, épitéseivel és rontásaival csaknem egészen eltemetett századokból való? Mi és melyik rész az, a mit Béla és István király alapitásának lehet mondani? Mindezen kérdésekre — rosz kedvvel vallom meg — felelni adathiány miatt nem tudok s a tudás helyébe következtetéseket állitni helyesnek nem tartom. Két körülményt azonban emlitésre méltónak itélek.

Egyik a kolozsvári és budai vár közötti hasonlóságot illeti. Utóbbit IV. Béla a tatárpusztitás után négy évvel — 1246. — épittette. A királyi oklevélben világosan mondva van, hogy ugyan akkor birodalma védelmére más várakat is építtetett.[1]) Rogerius mester irja, hogy az erdélyi részekben a tatárok eltávozása után számos vár azonnal fel lőn épitve. Kolozsvár alapitása is némely oklevéli vonatkozások szerént ez időre, illetőleg IV. István korára esik,[2]) intézményei — a mint hátrább kitűnik Buda városéinak nyomán fejlődtek; a budai vár falmaradványait Kolozsvár déli és észak-nyúgati ó-vári falrészeinek alkotásával összehasonlitva, a kettő között az alaprakás, a falszint alkotó kövek megfektetése

[1]) A magyar tud. Akadémia kézirat-tárában levő Diplomatar. IX. köt. 80. l.

[2]) Ez oklevelek eleje fennebb elé volt adva.

s összeillesztés módja, a kőfal dűlt fekvése, szabálytalan görbe iránya s a használt mészvegyülék figyelemre méltó hasonlatosságot mútat.

A másik az Ó-vár falainak épitési anyaga, a dél-keleti szögletbástya [mai néven; *Torony*], melynek sajátságos épitésmódja hátrább ismertetve lesz. E falakra mind két felől épületek dűlnek, kő és mész a többi várfalakétól különbözők, a római feliratos kövek jobbára ezekbe vannak berakva; a váron kivül, belmonostor utcza északi, hídutcza nyúgati része felől az épületek alapjaiban 10—12 láb mélyen kövezett sima tér — utcza vagy piacz — nyomai, a váron belől a Ferencz-rendieknek, egykor a Domokos-szerzet birtokában volt temploma és zárdája vége egészen a várfalra dűl. A pesti nemzeti muzeum Jankovich-féle gyűjteményi osztályában van egy hártyára irt Agenda-codex, melynek szerzője állitólag Mihály, Domokos-szerzeti barát, Benedek erdélyi püspök korából, kinek az eretnekek üldözésében társa volt s mely a templomi kar-ének és isteni tiszteletbeli szertartások s ama szerzetbeli barátok és nénék eltemetése módját adja elé. A XV. században Erdélyből kivitték Angliába s onnan később ismét visszakerült. Benedek püspököt Szeredai egy 1311-n költ oklevelen látta először[1]); Jankovich azt véli, hogy a szerző 1280—1300 körül élt s az Agenda a szent Domokos- vagy Predikáns-szerzeté lehetett, minthogy a ritualék mindkét szerzetet kötelezték.[2]) Az első esetben a szerző kolozsvári szerzetes s az ó-vári zárda tagja volt. A falakra dűlő zárda és templom s az ottani szent szolgálatokra készült lythurgiai mű a vár XIII-ik századból való eredetét gyanitatják; az pedig, hogy Benedek, kolozsvári plébánus — a mint emlitve volt — már 1316-n a város érdekében annak birájával a király elébe járult — fejlett polgári életet, régi és erős hitközséget feltételez, melynek itt lehetett legelső egyháza.

E részletek átolvasása a két vár épitetési kora közt némi egybeköttetést mintha sejtetne, a kolozsvárinak első megalapitására nézve a valónak némi látszatát mintha mútatná. De a történelem czélja, a történetiró feladata nem sejtelem s nem látszat,

[1]) *Anton. Szeredai* ..... Series Episcopor. .... 61. l.

[2]) Elenchus M. S. Autographorum et Synchronor. rer. Hungaricar. VIII- XV. Fol. Magyar Nemzeti Muzeum. Pest, Jankovich-gyüjt. Könyvtári jegy 38.

hanem bizonyosság és való. Érzem e kötelességet, s éppen azért, nyomozódásaim e tekintetbeni eredményeit hátrább adandom elé.

A város és határa terűleti történetére vonatkozólag előttem csak a tudós Benkő József véleménye ismeretes, a mit az ő szavára sokan elfogadtak, Fejér György is nagybecsű oklevélgyűjteményébe felvett.[1] ‚*Kolozsvár* nevű *villa* alatt — úgymond ő — László király előttünk ismereres oklevele közlése folytán *Cluswar*, később *Claudiopolis*, a magyaroknak *Kolozsvár* nevű szabad királyi városuk értendő; mely III. Béla király alatt az 1178—1192, évek között *Szent-Péter, Szent-György, Szent-Jakab, Sala, Bos-Telke. Ando-Telke és Szopor* nevű hét faluból — Vicus — alakult egygyé. Ekkor építetett a vár is egy régi római vár romjaiból.‘[2])

E véleménynek a város nevét, épitési korát, római várromokból épittetését tárgyazó részével szemben az eddig előadottakra útalva: miként s minő elemekből alakulását itt tárgyalni helyén valónak látom.

Benkő, kora köz hibá át követve, közleménye forrását nem nevezte meg. Én annak sehol ily collectiv alakban nyomára nem akadtam; szavát tehát csak egyszerű állitásnak kell tekintenem, minek igazolási tartozása a nyomozó-történet öröksége.

E sorok is e tartozás törlesztésének némi kisérlete. Legelső a ‚*Vicus*‘ és ‚*Pagus*‘ szók középkori értemémyének megállapitása. A *Vicus* oly kastélyokat és falukat jelölt, melyeknek nem volt városi rangja; lakói: a köznép, s kicsinységök miatt a városokhoz szoktak kapcsoltatni; jelentett táborhelyet, várat is fal-erősség nélkül, a XII-ik század előtt *villá*-t.[3]) A pagus a tartomány vagy vidék része: a tartomány pagusokra, ezek villákra, mezővárosokra és várakra oszlottak.[4]) Érdekes meghatározását adja ezeknek

---

[1]) *Fejér György*, Codex Dipl. Tom. IV. Vol. III. 308. l.

[2]) Milkovia, sive Antiqui Episcopatus Milkoviensis Explanatio ..... Concinnavit *Joseph. Benkő*..... Utósó köt. Bécs, MDCCXXXI. 310. l. a. jegyzés.

[3]) Vici, Castella et pagi sunt, qui nullae [így] dignitate Civitatis honorantur, sed vulgari hominum coetu incoluntur, et pro parvitate sui Civitatibus attribuuntur..... Vicus, Castrum sine munitione murorum, Scriptoribus ante annos 1200 idem quod *Villa*. *Du Fresne*, Glossar. 8-rét S—Z köt. 805—6. ll.

[4]) Pagus pars est regionis: atque ut regio in pagos ita pagi in villas, oppida, et burgos distributi erant. *Du Fresne*, Glossar. 8-rét O—R köt. 94. l.

Benkó József is. ‚A legrégibb időkben — így szól ő — az együtt élő háztájak, családok lakházai kettenként hármanként szerte szét voltak oszolva, mintegy elszórva. A házak nem voltak hosszában utcza-sorokat képezőleg épitve s éppen ezért inkább vicusnak hivták, mint pagus-nak. A királyok rendeletéből alakultak aztán szorosabban társaságba és községekké, házaikat összekapcsolták, a lehetőségig a külső szépségre is ügyelve.‘ [1])

A tiszteletre méltó tudós itt sem nevez kútfőt, pedig hihető, hogy valamely régi magyar forrásból meritette a régi oklevelekkel s falvaink őskori történetével valóban egyező ezen szép és tanuságos meghatározást.

A *Castrum, Villa, Vicus* és *Pagus*-szók érteményei általánosságban nézve a hajdankorban csaknem összefolynak; de ha részletezve és valamely történeti nevezetességű helyhez-kötötten, külön veszszük vizsgálat alá, némi irott adat segitségével azoknak valamely adott időben volt valódi és külön jelentése mégis megállapitható. A magyar vár-rendszer történetében a *Vicus* rendesen valamely vár melletti telepitést jelentett, annak külvárosát, város-részét, olykor utczáját képezte. A XIV. XV. XVI. századokból sok adatot láttam, melyben Monostor-utcza és Szent-Péter [a mai külmonostor és kül-magyar] utczák *Vicus* név alatt vannak emlitve. Hogy Szent-Péter külvárosnak külön temploma s papja volt a XIV. század elején, oklevél tanusitja; ez hátrább idézve lesz. A hídelvét, sőt az Ó-vár némely utczáját is láttam így irva s nevezve, utóbbi esetben azonban kétségkivül utcza-sort jelent.

A *Villa* különböző jelentései, Kolozsvárnak így neveztetése, valamint a várterület körében és tartományaiban levő villák történeti elnevezése s a várhoz való viszonyaik tekintetében az eddig mondottakra hivatkozólag még a következő oklevéli adatokat kell megfontolás alá vennünk. Tény, hogy a várhoz számos Villa volt katonai szolgálattal köteles: így — a Benkő Józseftől emlitettek közül — *Andó-Telke* [a váradi perjegyzőkönyv és tőlem fennebb idézett oklevelek szerént helyesebben: *Ond, Ondo-Telke*] és *Szopor*, [a váradi perjegyzőkönyvben: *Zupur*]. ‚Ondotelkét, más néven Tarchaházát hasznaival és tartozmányaival

[1]) *Josephus Benkő*, Transsilvania Specialis I. köt. 7. l. [Erdélyi Muzeum példánya szerént].

együtt — mint fennebb érintve volt — 1352. aug. 18-n Kályáni Manó és Bertalan testvérek zálogba adták Bertalan ispán kolozsvári birónak, Valternek, Dávidnak, Székely Jánosnak és Remar mester jegyzőnek és kolozsvári polgárnak, általuk pedig Kolozsvár összes polgárságának 45 márka ezüstért mindeniket 80 garasba számitva húsz év elfolyásáig, oly formán, hogy ha addig meg nem fizetnék, akkor tartozzanak két annyit fizetni; ha az előtt bármikor megfizetni tudnák, a város köteles felvenni, de a birtokot húsz évig birni ekkor is joga lesz. Ha a nevezett polgárok czélszerűnek látják azon birtokot lakókkal benépesítni, az eladók tartoznak azok számára saját erdeikből erdő-részt adni, ott, a hol az a letelepítendő népnek inkább keze-ügyében lesz. Ez egyezés szerént a nevezettek 20 év elteltéig a mondott birtokot másnak zálogba nem adhatják; ha valaki pert indit a zálogtartó ellen, a zálogbaadók jót állani s védelmezni tartoznak. Ha pedig ők a faluban benn az Uj-Szamoson[1]) a maguk költségén malmot akarnának állitni, ez szabad lesz; valamint egy lakót is a maguk neve alatt tarthatnak, ellátva azt egy ekényi — egy napi szántásu — földdel.'[2]) A következő évben pedig ‚ugyan Kályáni Manó, nemes Kályáni János fia maga és nevezett testvére s Jakab nevű fia nevében Kolozsvár város jegyzőjének Kymar[3]) mesternek s általa Kolozsvár polgárainak és vendégeinek ugyan azon birtokot minden hasznaival, tartozmányaival t. i. szántóföldeivel, kaszálóival, réteivel, vizeivel, malomhelyeivel és azon birtok minden egyéb jelenvaló vagy jövendőben lehető járandóságaival együtt száz márka ezüstért — nyolczvan garast számitva egybe — eladta, átengedte és bocsátotta Kolozsvár városának örökösön és visszavonhatlanul, semmi jogot és birtoktulajdonosságot sem maguk, sem utódaik részére azon birtokban fenn nem tartván, hanem ahoz való minden jogukat és birtoktulajdonosságukat a nevezett város polgáraira és vendégeire, mint annak igaz uraira és törvényszerű birtokosaira ruházván át, sőt a netalán háborgatók ellen szavatosságot is vállalván s azok ellenében a vevő várost önköltségökön s fáradságuk által megoltalmazni köteleztetvén.'[4]) A

---

[1]) Legelső okleveli adat, mi a kis Szamos-árokra vonatkozik.

[2]) Látható az OKLEVÉLTÁR XXVII. száma alatt, a 49—50. lapon.

[3]) Fennebb *Remar*-nak volt irva.

[4]) Látható az OKLEVÉLTÁR XXVIII. száma alatt, az 51. lapon.

Zupur név ma is él Nagy- és Kis-Szopor nevű 1180 holdnyi határ-részben. *Szent-Pétert* az életgyakorlat ma is csaknem önálló külvárosnak tartja. Ehez kétség sem fér. *Szent-György* nevű villa az e nevet viselő szőlők alatt szintazon nevű téren fekhetett. Gerla, Szent-György-hegy, a hegy alatti tér, cambiátori legelő, kölesföld és a tégla melyéke — együtt 1000 holdnyi terület: hajdan, midőn alig volt századrésznyi népesség az országban, egy kisded telepnek [villa] elegendő élhetési hely volt. Feljebb már érintettem, hogy Péter, erdőn-túli püspök Nádasd és Bogártelke nevű falvait Leske nevű erdőért és Szent-György faluért — mint a melyek az ő birtokai közepében voltak — 1299-n cserébe adta. Nem valószinü-e, hogy ez és nem a Kolozsvármegye örményesi szolgabirói járásában levő Szent-György képezte a csere tárgyát? A Szamoson átvivő hídnál még a mult században is több mezei lak és egy korcsmaház volt. *Szent-Jakab* emlékét szintén fenntartja e nevet viselő közel 300 holdnyi határ-rész. *Bos-Telkéről* feljebb oklevelet idéztem. *Sala* nevű villa egy maig itt lakó nemzetség és határ-rész nevében folyvást él[1]), s bár a városi levéltárban róla adatot nem láttam, hagyományt nem hallottam, mégis mintegy kényszerült vagyok, hogy felemlitsem kutatásaim egy homályos eredményét, egy réges-régi oklevelet, melyre midőn a pesti egyetemi könyvtárban folytatott tanulmányozás közben véletlenül ráakadtam, átpillantva s egy bizonytalan sejtelemtől meglepetve, belőle elébb csak mintegy ösztönszerüleg jegyezgetni kezdettem, azután azt egészen lemásoltam. ‚A szent és megoszolhatlan Háromság nevében — ez a szöveg hű fordításban — legyen tudtára mindeneknek, jelenvalóknak úgy mint jövendőbelieknek, — hogy én István, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmáczia és Ráma királya, a leggyőzedelmesebb Géza király fia, Vidának, Doboka fiának és több nemeseimnek kérésére megengedtem, hogy ő, az én lelkem és önlelke üdveért Sala nevű [2]) praediumot, a szent Péter tiszteletére épült monostort és Sala nevű praedium még egy más részét, valamint egy harmadikat is, melynek neve Enchimil[3]) — azok minden tartozan-

[1]) Salla tava. az Erzsébet-ispotály egy földe erre rug. Transsumpta Conventualia Litterar. Origin. Xenod. S. Elisabethae 1843. 253. l.

[2]) Látható a jegyzés az OKLEVÉLTÁR I. száma alatt az 5—6. lapon.

[3]) Ugyan ott.

dóságaival együtt ajándékozhassa a jeruzsálemi betegápoló szerzetes-rendnek [1]; megengedvén, hogy azokat a nevezett szerzetbeli szegény barátok és szerzetes társak — ellent nem állván előlnevezett ajándékozó szülőinek ellenmondása — Isten dicsőségére és tisztességére, örökre birják. Hogy pedig e rendeletem erős és állandó maradjon, ezen kiváltságot országom főrendű férfiai u. m. Vilcina [2]) erdőn-túli, Chemma egri, Zakariás [3]) pécsi, István csanádi — püspökök [4]) — Ompud nádorispán, Rubert [5]). Vida, Smaragd ispánok jelenlétében megirattam s királyi pecséttel megerősittettem. Ha azért valaki ezen rendelésemnek ellene mondani akar, átok alá vetés itéletével büntettessék és felségsértő bűnösnek itéltessék. Költ ezen levél — kartula — october 24-n, az Úr megtestesülése ezer száz hatvanhatodik évében.' [6])

‚A többi praediumokat — ezt írja a királyi beléégyezési oklevelet mintegy folytatólag maga az adományozó — a mig élek, életem fenntartására meg kivánom tartani; az életből elköltözésem után pedig ezen három praediumok közül fiamnak Merrisásának adok kettőt u. m. Nádas-t [Nadech], Szent-Mihályt, és Szent-György nevü nagy praediumom hasonfelét, a másik felét pedig nőmnek adtam.' [7])

Ez oklevél megtalálásával csaknem egy időben ismertem meg, ‚*A német lovag-rend története*' czímü könyvecskét [8]). E rend

---

[1]) Látható jegyzés az OKLEVÉLTÁR I. száma alatt az 5—6 lapon.

[2]) A [3]) [4]) [5]) számu jegyzést szintén ott.

[6]) U. ott.

[7]) Én ez oklevelet a pesti m. kir. egyet. könyvtárában levő Hevenesigyüjteményből másoltam. A királyi megegyezés [Consensus Regius] végződésénél alól a pecsétjegy volt [L. S.]; hátrább: Ex copia 347 [így] maii Ao 1777. a G, K. mecum communicata.

[8]) Geschichtliche Darstellung des Deutschen Ordens in Siebenbürgen von *Alexis Grafen von Bethlen.* Wien 1831. Druck u. Verlag von Martin Chr. Adolph Leipzig. In Commission bei C. Cnobloch. Elől a német lovag-rend czímerével. E lovag-rendet eredetileg azon jámbor szivü emberbarátok képezték, kik a szent földre vándorlókat s megbetegedetteket a Jeruzsálemben számukra alapitott kórházakba béfogadták és ott ápolták; kórházuk szent Lázárról és szent Jánosról neveztetett, az utósók köpenyüken fejér, az elsők zöld keresztet viseltek; latin nevök volt: *Hospitalarii S. Lazari et Johannis;* a szent föld elvesztése után átjöttek Rhodusba, annak a törökök által elfoglaltatása után Máltába. Innen nevök, keletkeztek 1104.

Magyarországon II-dik Géza alatt terjedt el; első letelepedésök Székes-Fejérváratt volt; Erdélyben a Bárczaságot 1211-n kapták adományul[1]), melyet várakkal erősítettek meg. Némelyek — elegendő alap nélkül — e váraktól származtatják Erdély *'Siebenbürgen'* nevét.... Az idézett iró szerént Kolozsvár környékén is voltak birtokaik; így IV. Bélától 1244. adományul kapták *Ketzeley* és *Suk* földét, melyek közül az első Ketsed, Ketze, az utóbbi hasonló név alatt ma is létezik; Zéla vidékét[2]), sőt Kolozsváratt benn belső magyarutczában levő 442. számu egykori Wesselényiház kapu-ívezete zárkövén a német lovag-rend czímere ma is látható. kis d, vagy hihetőbben O és T betü-felirattal, melynek jelentése: *'Domus vagy Ordo Teutonicus'*[3]); a hídutczában, — jegyzi meg gróf Bethlen Imre, kinek művéből ezt idézem — vannak összeroskadt házi kápolnák...Én ezeknek hollétét kipuhatolni nem tudtam..... Gróf Eszterházi János Kolozsvár nevezetesebb épületeiről írt s szívességből velem közlött ismertetésében így irja le e kaput: 'E kapu csúcsíves, fölötte monoru vért, melyen hat sugáru csillag, alatta egyenkaru máltai rend-kereszt áll és e két góth betü S. F.'[4]). A két vélemény közül melyik egyezik a valósággal, a tőlem közlött rajzból megitélhető[5]). A gróf a piaczi szentegyház körül közelebbről tett épitkezések alkalmával egy ide vonatkozó feliratu sírkövet fedezett fel s velem rajzával együtt azt is megismertette. A 4' hosszu, 3' széles sirkő — úgymond — az északi mellékhajó apsis talaja s a kápolnanyilás küszöbe alatt találtatott; a koponya és lábszárcsontok még elég épek voltak, egy párna az első érintésre szétfoszlott, koporsónak nyoma sem látszott; feliratának csak része maradt fenn[6]), minek domboruan

[1]) Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens sat. 8—10. ll.

[2]) Ezt a nevezett iró *Zilah*-nak véli. Zilah hosszason volt püspöki birtok, s nem hihetlen, hogy az erdőn-túli püspökkel viszongó lovagrend legyőzetése után került oda. Azonban Zéla nevü törzs-nemzetség már fennebb fordult elé.

[3]) Geschichtliche Darstellung sat. 50—54. ll. A Hospitalarius szerzet czímere: veres paizson fénylő ezüst kettős kereszt. *Századok*, 1870. áprilisi füzete 227. l.

[4]) Egy újonnan felfedezett s hátrább emlitendő sírköven a *J* helyén *I* van.

[5]) Látható a RAJZOK VIII-ik tábláján.

[6]) Látható a RAJZOK VIII-ik tábláján.

kivésett betűiből itélve az a XV. század első feléből [1400—1450] valónak látszik; a halál napja deczember 3-kára van téve, de hogy az ezer éven felül melyik század melyik tízedében, nem tudható. A paizs a kő lapra rézsútosan van faragva, mint az a legrégibb időkben előfordulni szokott; a rajta levő egyenkaru fennebb is érintett kereszt, két oldalán góth alaku kis *d*, a mit *o*-nak vagy *s*-nek is vehetni, és t betűk, felette a szintén említett hat sugáru csillag; tehát éppen az a czímer, mi a magyarutczai ház-kapun, különbség csak a betűk alakjának miként magyarázásában van. Ez második adat arra, hogy Kolozsváratt a jeruzsálemi lovag-rendnek talán kórháza és társulata volt, s az iménti emlék egy ily társulatnak előkelő tagját, hihetően éppen perjelét örökítette, mert csak ilyek temetkezhettek az egyházi kápolnák ily kitűnő helyére; sőt ebből tán az is következtethető, hogy e kápolna is ezen rendé volt. Elnyomorodott betegeket ápoló társulatnak s kórháznak Kolozsváratt létezése tény. Erről hátrább bővebben lesz szó.....Sajnos, hogy a kő régi helyére ismét betétetvén, a padlazat-kövezet által el lőn fedve.‘

A Benkő által emlitett Sala nevű villa, az oklevélben megnevezett szerzetes-rend, az annak adományozott falvak s praediumok, úgyszintén a német lovag-rend Kolozsváratt és környékén létezőnek állitott birtokai, sőt a ma is létező rend-czímer mint egy kibonyolithatlan rejtély, valami sejtelemszerű való gyanánt tűnik fel előttem. Merissa — ha tán e névben Méra rejlenék — Nádas, mely 1299-n püspöki birtok volt — Szent-György, a szegényápoló barátok birtoka [Hospitale] és Szent-Péterről nevezett monostor mintegy vonják az elmét, hogy Kolozsvár környékén nyomozódjék ; ellenben Szent-Mihály, Ench, Tiho — hajdon Apafi-birtok — és a Sala nevű praedium — ha tán az alatt nem Zala rejlik — a Szolnokvármegyében volt *salamoni* apátságot idézi emlékezetünkbe. Én e két vonzó hatás közt a valót keresve, bizonytalanul tétovázok : egy későbbi nyomozó majd tán megtalálandja azt . . . . .

Benkő előadása kiegészitéseül még némely részleteket meg kell emlitenem. Fennebb el volt mondva, hogy Lomb földét — melynek kiterjedése ma is az 1000 holdat meghaladja — Kolozsvár 1291-n pénzen vásárolta meg, holott fennebb adatokkal mútattam ki, hogy a várhoz szolgálattal kötelezett ily nevű villa

létezett; Kolozsvár vendég lakói [1]) nevében Hermann fia Miklós ispán és biró — comes et judex – és István mester, Miklós vajda és máramarosi ispán, mint fejérdi birtokos között Bostelke [2]) földe iránt 1326-n egyenetlenség támadván: a király azt Váradon sept. 26-n költ levelében Kolozsvárnak itélte oda, azon okból, hogy emberi emlékezetet meghaladó idők óta annak békés birtokában volt s erről érvényes oklevelei is vannak, egyszersmind meghagyta, hogy annak birtoklásában a nevezett vendégeket és azok utódit jogtalanul s bitorlásképpen soha senki megháborítani ne merje [3]). I. Károly 1331-n julius 11-n a kolozsvári vendégeknek egyéb kedvezmények közt megengedte, hogy a ‚*Fekete erdő*' nevű királyi erdőket — a meddig elhatolhatnak — szabadon élhessék, használhassák [4]). I. Lajos 1367-n Sályiban január 29-n költ adomány- és kiváltságlevelében megengedte, ‚hogy Kolozsvár polgárai egy korábbi nyilt levele alapján az azon város és Bányabükk közötti ‚*Felek*' nevű erdőség hegycsúcsán az ott eléforduló gyakori fosztogatás, rablás és gyilkosság eltávolítása és kikerülése tekintetéből új falut alapítsanak és gyűjtsenek egybe s azt minden más jogokkal és javalmakkal együtt valamennyi más hatóság alól kivéve, a királyi hatalom és jog teljességénél fogva ezen város joga és törvényhatósága, örök időkig tartó birtoklása, igazgatása és hatalma alá rendelte, meghagyva, hogy azon alapítandó falu lakói felett az erdélyi fő- és alvajda, az ispánok, várnagyok és más tisztek soha semmiben ne itélhessenek, törvényhatóságot ne gyakorolhassanak.' [5]) Egy 1377-n Budán sept. 30-n költ parancslevelében ugyanazon király ‚azon okból, mivel egyfelől Kolozsvár előmenetelét és terjedését eszközölni, másfelől mind a kereskedőkre, mind másokra nézve az oda és visszamehetést biztossá és bátorságossá ohajtja tenni : azon város erdejében levő *Felek* nevű oláh falut, a melyben húsz oláh az út őrizése végett letelepítetett, azok, juhaiktól eddigelé részben a királynak fizetett ötvened adójával együtt, azon városnak adta, adományozta és

---

[1]) Az eredeti szövegben : Hospites de *Kuluswar*.
[2]) Az eredeti szövegben : *Bochteluke*.
[3]) Látható az OKLEVÉLTÁR XX. száma alatt, a 40—41. lapon.
[4]) Látható az OKLEVÉLTÁR XXI. száma alatt, a 41—42. lapon.
[5]) Látható az OKLEVÉLTÁR XXXIII. száma alatt, az 58. lapon.

engedte, szigoruan meghagyván, az erdélyi vajdának és az adószedőknek, hogy ezen oláhokkal többé semmi közük ne legyen, tőlük ötvenedet vagy másféle adót ne vegyenek, de hagyják őket egyedül az útak őrizésére békében s háborítatlanul megmaradni.'[1]) Emlékezetébe idézem továbbá az olvasónak a 310 hold kiterjedésü Eperjes-tere nevü határ-részt, mely ösztönszerüleg viszi az elmét *Eperjes* nevü villa vagy telep gondolatára, mely lehetett egy kisebb telep lakhelye, valamint a *Hendely* nevü határ-részt, melyben hihetőleg a fennebb említett Hem nevü villa rejlik. Ezek alapján azt hiszem, teljes bizonyossággal mondhatjuk, hogy a mai Kolozsvár legősibb időkben: *Szent-Péter, Felek, Ondótelke, Bóstelke, Lomb* és *Szopor* nevü villákból, valamint nagy hihetőséggel: hogy *Szent-György, Szent-Jakab, Eperjes* és *Hendely* nevü telepekből alakult, hídelve és külmonostorutcza későbbi település levén.

Ez egybealakulás idejét, mint átalában az ős idők válságos átalakulásait s csöndes folyamu nagyobbszerü történeti fejleményeit szabatosan meghatározni nem lehet. Fennebb láttuk, hogy némely villa határát a város megvette, ebből lehet következtetni, hogy lakói már akkor onnan el voltak költözve, de azt is igen, hogy I. Lajos király szabad költözködési törvénye ellenére mint földhöz kötött jobbágyok, avval együtt eladattak s csak idővel és lassanként telepedtek bé a városba. Az is tény, hogy a tatárok 1241—42-n s a kúnok 1285-n a nyilt mezők és villák lakóit elzaklatták, kiölték, táborukba hurczolták, néhonnan azok a puszta hír hallására a várakba, kastélyokba, mezővárosokba, templomkeritésekbe húzódtak. Ez történhetett a Kolozsvár körüli villák lakóival. Ez alkalmakkal is költözhettek bé a várba és városba.... A vár-rendszer hanyatlása szintén természetes oka a villák megszünésének. Az alap megrendülése az egész intézmény ingadozását vonta maga után. Mint történt ez, fennebb már elé volt adva.

Ily különböző okok okozata volt az, hogy a Kolozsvár környékén levő faluk e vár oltalma alá vonulva egy életerős polgári testületté, várossá egyesüljenek. Ez egyesülés ideje — a mennyire az adatok és emlékek gyanitatják — a vár-rendszer hanyatlása korára s az Anjou-ház uralkodása kezdetére esik. Mint a növényi

---

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR LV. száma alatt, a 94—95. lapon.

és állati szervezetnél a fejlés és hanyatlás jeleit világosan látjuk, de egyetlen izom szülemlését sem : úgy itt is a várat, várost s annak népe és határa összeségét az idő folyamában megannyi tényként feltűnni tapasztaljuk, némely részeknek a központtal egyesülését is ismerjük, de a ténynyé válás perczét s mozzanatát, valamint a különböző elemek egy új organismussá kristályosodása történetidejét s műfolyamát történelmileg megállapitnunk egyátalában lehetetlen.

A vár és város őstörténete körüli, e hosszas nyomozódás után térjünk lakosinak történeteire. Kolozsvár vára és városa népe két különböző elem, de egy a történetök. A vár neve, katonai szerkezete, intézményei, a várőrségi személyzet, tisztségek, vártartományi villák, a határ-részek, erdők, mezők, vizek, hegyek, bérczek magyar nevei teljes bizonyossággal megállapítják ama történelmi igazságot, hogy a vár, sőt a mellé települt város ős lakói is a vezérek és Árpád-fiuági királyok alatt túlnyomólag magyarok voltak; valamint azt is, hogy ez elem harczok és balszerencse következtében megapadván : a fogyatkozás, a város népesitése s gyarapitása tekintetéből behivott szász vendégek által lőn pótolva, s így az Árpád-korszaknak utósó másfél századában a vendégek száma annyira megszaporodott, hogy a XIV. század elején bekövetkezett dynastia-változás csaknem egyensúlyban találta a két elemet, mit az Anjou-háznak önfentartási s az ország benépesitési szükségében találkozó politikája — tán szándék nélkül — nem sokára túlsúlyra emelt. Azonban ez itt legyen csak érintve, tűzetes előadása a következő időszakba tartozik.

A vár katonai, s a város polgári népének politikai és társasági intézményei, a várispán vagy várparancsnok, később vármegyeispán és városbiró egymás közötti jogviszonyai ismertetésére, a beligazgatás és törvényszolgáltatás, az ipari és müveltségi állapotok tekintetében, semmi egykoru adat nem maradt fenn. Annyi látszik, hogy e két osztályt századokon át elválasztották a közintézmények, s az elsők csak későre — a vár-rendszer teljes megszünésekor — léptek egy polgári kapcsolatba, a vár és város benn lakó népeiből városi polgári testület s hatóság alakult, a külső villák- és falvakbeli a várispán alól elvonatván : a nemesi várbirtokkal és falvaikkal egyesülten a vármegye

alkotó részévé lettek, a vármegyei törvényhatóság új intézményét s közjogi fogalmát alkották. Már fennebb idéztem az oklevelet, melyben IV. László király Kolozsvárt a püspöknek adományozta. De hogy ez alatt a katonai szerkezetü belső várnépet s az oda tartozó villák lakóit is kelljen érteni, vagy csak a külvárosi polgárságot? Vajjon ekkor már végképpen kialudt volt a vár-intézmény? Vagy a vár mint katonai telep, mint sziget, ezután is még egy ideig fennállott a polgárias sorsu és életmódu városnak közepében? Ezekre a történetirásnak lehetlen felelnie. Az a tény, hogy a királyi várak és városok már akkor nagyrészben a főpapság birtokában voltak, azt gyanítatja, hogy Kolozsvár vára és városa is a püspök birtokában és hatósága alatt volt, kivéve — az idézett királyi kedvezménylevél értelmében — a vajda, vármegyeispán és minden más birák hatósága s törvénytétele alól, s arra útalva, hogy csak a püspöktől és önmaga-választotta birájától függjön; ha pedig ezek ügyeikben el nem járnak, vagy a dolog annyira fontos volt, hogy azok abban igazat tenni nem tudtak, azt a királyi felség elébe lehetett felvinni.

Itt elő kellene adnom a biróválasztás módozatát és azt: miként gyakorolta a püspök a város népe felett közigazgatási s igazságszolgáltatási jogát. De Kolozsvár levéltárában az Árpádfiuági királyok korszakából egy irott adat sem maradt fenn. Létezik azonban egy oklevél, mely magában foglalja IV. Béla királynak és az ország tanácsának 1243. jul. 5-én Ó-Buda város[1]) polgárai és Tamás mester, budai prépost között, utóbbinak a nevezett város polgárai felett való hatósága s ezeknek a prépost iránti engedelmességgel-tartozási ügyében hozott itéletét, mely a fennforgó viszonyra némi világot vet, ha megfontoljuk, hogy Kolozsvár és intézményei történeti fejlődése egy a Budavároséival. ‚A király — így hangzik az itélet — igazán és kellő módon megfontolta a felek felelgetéseit, s országa nagyjainak tanácsára s beléegyezésével meghatározta és rendelte : hogy a mint világosan áll, hogy a prépostság s illetőleg a budai ekklézsia kiváltságok alapján[2])

[1]) Az oklevélben latinul : Villa.

[2]) Buda vetus Anno 1212. pertinebat ad Capitulum Budense cum omni jurisdictione et territorio. Magyar Tud. Akadém. kézirattárában. Diplomat. IX. köt. 51. l.

Ó-Búdának birtokában volt régi idők óta: úgy azon város — villa — jövendőre nézve is maradjon a prépostság hatósága alatt s az alá ezennel vissza is helyeződik. A prépost tehát választhat magának akár közülök való birót, akár idegent, a ki minden ügyeikben itélni fog az ő nevében és hatalmával, megjegyeztetvén az, hogy a közjó tekintetéből és az igazság kiszolgáltatása végett, a polgárok a prépostnak hat egyént választnak és terjesztnek fel, a kiket ha elfogad, főben járó vagy teljes vagyonvesztést tárgyazó esetekben a prépost birájával együtt ülni es itélni jogositva lesznek; de a prépostnak szabad lesz, azt, a ki nem tetszik, helyes okokból kihagyni, s a polgárok beleegyezésével helyette mást kinevezni, sőt ha később kitűnik, hogy vagy nem valók arra, a mire megbízattak, vagy gyanusak, akkor is a polgárok beleegyezésével mást tehet helyettök; fizetésök a birság harmadrésze. Ha a városnak az ellen szóló bármely kiváltsága lenne, az érvénytelen' [1]). E kiváltságot később 1295. január 12-n II. Endre király is megerősítette [2]).

A fennebb mondottak után következtethető, hogy az erdőntúli püspöknek is a birtokában levő Kolozsvár felett a polgáriakban ily-formán szabályozott joghatósága lehetett; a következő korszakban okiratok fogják ezt tanusitni, világosan mútatók, hogy a városegyetem nevében költ köz cselekvényekben a birón kivül olykor a plebánus, többször a jegyző s legtöbbször 2—3 esküdt és polgár vett részt, a mi a budai biró és esküdt-választási módnak s beligazgatási és igazságszolgáltatási eljárásnak itt is gyakorlatban-voltára mútat s mintegy sejteti, hogy a biró mellett már ekkor nehány egyénből álló tanácskozó, itélő esküdt állott, s a polgár — civis — fogalomszó esküdt polgárt, tanácstagot jelentett; valamint az is oklevelekből fog kitünni, hogy a püspöknek saját birtokaiban lakó népe feletti földesúri joga s a városi és

[1]) Magyar Tudom. Akadém. kézirattárában, Diplomatar. IX. köt. 249—250. ll.

[2]) Ugyan ott. E kiváltságtól sokban eltér az, a mit II. Endre a szathmár-németi theuto vendégeknek adott. ‚Biráj ok — így hangzik az — a számok szokása szerént négy ijászszal együtt kövesse hadba a királyt; minden más biróság alól legyenek kivéve s függjenek csak a tárnokmestertől; birót tetszésök szerént válaszszanak, a ki a lopáson, paráznaságon, gyilkosságon, s más hasonló bűnökben találtakat megitélhesse. U. o. 159—160. ll.

vajdai hatóság irányában volt joghatósági viszonya miképpen volt szabályozva. Azonban ezek nyomán a korábbi századok állapotait biztosan meghatározni nem lehet; én ez alapokon a mondottakat hihetőnek igen, de történeti valóknak állitni nem merem.

Még nagyobb a homály az egyházi hatóságnak a püspök, esperest és plebánus által miként gyakorlása, az ekklézsia választási, beligazgatási s a papság és egyház fentartása iránti jogainak miként érvényesitése, kötelezettségeinek mily módon teljesitése tekintetében. Erről is csak az anyaországban volt, okiratilag bizonyitható hasonló esetekből s Kolozsvárnak a következő században adott — de rég elmult idők gyakorlatára hivatkozó — oklevelekben találunk némi homályos tájékozást. ‚A szathmárnémeti theutó vendégek — így szól azok 1230-n költ kiváltságlevele — dézmatartozásukban egy kalongya búzáért fizessenek 12 dénárt a használatban levő pénz nemében, papjokká tegyék azt, a ki nekik tetszik, a ki dézma-negyedével együtt a szathmári esperest hatósága alól legyen kivéve. Ebbe — mondja az oklevél — az erdőn-túli püspök is beleegyezett [1]). Nekem erre nézve semmi adatom, kényszeritve vagyok tehát helyét hason-esetekkel és tényekkel pótolni s a valóság megállapítását későbbi kutatásoknak hagyni fenn. Hasonló esetet már idéztem; az pedig tény, hogy a kolozsvári ekklézsia, plebánusát a flamand telepek egyetemes kiváltsága értelmében, de — a mint fennebb érintve volt — az I. Károlytól részére megújitott külön kiváltságlevél alapján eleitől fogva szabadon választotta; nem volt esperesti, hanem püspöki hatóság alatt, dézmáját természetben adta plebánusának, de hihetően pénzül a püspöknek.

Föld- és szőlőművelés, kézipar volt a lakosok fő foglalkozása, erre útalta földje talaja, az égalj és életszükség; szőlőhegyei hihetőleg már e korszakban be voltak ültetve, mert a következő századi oklevelek szerént a bordézma-ügy szabályozása mindig a régi gyakorlat alapján történt. A folyamok terét s hegyoldalokat, szintén művelés alá vétette a természet és önfentartás ösztöne, azon jótékony ösztön, mely szárnyra költi a madarat s élelme felkeresésére indítja a legparányibb rovart. A kereskedés mint vagyoncsere csecsemői korát élhette. Mindezekről homályos nyo-

[1]) *Fejér*, Cod. Dipl. III. k. 42. l.

mokat sem találunk e századok emlékei között; csak a rá következett századok történeti adataiból következtetünk a lefolytak e tekintetbeni viszonyaira. Természeti örök törvény az, hogy a mint a tavasz zöld búzahatára egy megelőzött ősz vetését szükségesképpen föltételezi: úgy azon tények, miket a jelenben megszületni látunk, korábbi idők, néha rég lefolyt századok eszmevetésének s előrement munkásságának gyümölcsei.

E századok műveltségéről, polgári, tudományos és erkölcsi állapotiról, bizonyos szintén nem mondható. Ezek fő eszköze ez időben a közélet és egyház volt. A közélet a csatamezőn, a birói tanácsban s az ipar csendes műhelyeiben határozódott, mely utóbbiakról azonban nem mondható, ha volt-e valami testületi alakjuk s életnyilatkozatuk. Amott védték a hont, itt igazgatását intézték; az igazságszolgáltatás hűbéri természetű, katonás, és rövid eljárásu volt. Tán, kevés beszéd, még kevesebb irás, de szigorubb igazság, megvesztegetetlen honhűség s tisztább erkölcsök dívottak. Mindenik pálya gyakorlatilag nevelte önszámára férfiait.

Azonban e rég elenyészett századok eltemették a polgári élet és vallás embereit, a közintézményeket, el a templomokat és zárdákat — még emlékeiket is! Csak három nagyobbszerü alkotásnak emlékét őrizte meg — nem az irodalom, mely a legújabb kor szülötte, nem a tudomány, mely főként a theologia-tanulásban, és missale-irásban központosult; nem is a diplomatika, melyet csak évtízedek óta kezdünk méltóképpen becsülni és művelni, hanem az ősmultnak egy ennél sokkal hűbb és kegyeletesebb barátja — a hagyomány: egyik az óvári templom és zárda, a másik egy szegény- és betegápoló intézet — Hospitale, — harmadik az Ó-vár némely fal- és bástyarészei, melyek létezését a teljes hitelességgel nem bizonyithatás daczára is lehet hinnünk.

Az ó-vári templom épitési idejéről a Pataky- Fűzéri-féle emlékirat azt tartja, ‚hogy annak még Claudius császár előtt vetették meg alapját, amaz időben, midőn az Ó-várt az első lakók kezdették megszállani s midőn még a keresztény vallás itt ismeretlen volt. I. Béla király alatt — 1061—63 — a magyarok a kereszténységre térvén: ezen egyházat először a világi papság birta, később a Domokos-szerzetbelieké volt‘; [1]) Fridvaldszky tudós

[1]) Emléklapok Kolozsvár Előkorából sat. 15—32. ll.

jezsuita iró csak annyit ir róla, ‚hogy pogány egyház romjaira volt épitve.‘ [1]) Fasching szerént e szerzet Magyarországba 1208-n jött be, az erdőn-túli részekbe 1228-n terjedett ki; [2]) nem hihetetlen, hogy az újság ingerével s nimbuszával birván, e szent helyet a világi papságtól nem sokára birtokába keritette. Az első, mint bizonyitatlan állitás, utóbbiak mint szerfeletti átalánosságban, kútfőmegnevezés nélkül kimondott vélemények hivésre bármint vonzzanak, meggyőző felvilágosítást adni nem képesek. Bár kevesebb, mégis megbizhatóbbnak látszik az, a mit erről gróf Eszterházi János ir, a ki a történeti és diplomatikai adatok hiányában, annak épitészeti modora tanulmányozásából indulván ki, egyszerü, de határozott véleményt mond felőle. ‚Ez egyház épitése ideje — úgymond a buvár gróf — kétséges; legelébb szűz Mária és szent Antal tiszteletére volt emelve [3]), a régi alkotásból kevés maradt fenn, többször gyökeres átalakulást ért, alapfalain újabbkori épitkezések állanak; az oklevélileg ismert legrégibb átalakitás az, a mi 1455-n Hunyadi János idejében történt, midőn a régi egyházat és zárdát újra épitették. Ez előtt — úgymond a gróf — e helyen valószinüleg egy, a Domokos-szerzet birtokába tartozott román izlésü egyház állhatott, melynek — úgy látszik — három hajója volt: a középső a mellékhajóknál magasabb, mit a mostani egyházat környező régi támok, úgy szintén az egyházhoz ragasztott kápolnákat körül vonalozó kisebb támok igazolnak. A nyúgati mellékhajónak ma semmi nyoma : ez az újabbkori zárda egyik keresztfolyosóját képezi; úgyszintén a zárdából is az egyik kereszt-folyosó tornya csúcsíves, tagozott: fennmaradt árkádjai késő góth idomu alkotásra emlékeztetnek. E folyosótól nyúlik egy igen díszesen faragott pálczamívü, leszelt lóherlevél-ívü nagyobb ajtózat, és egy kisebb, egyszerübb, szintén ily ívü kapuzat, bevivő a zárda belső helyiségeibe.‘ [4])

---

[1]) *Fridvaldszky* stb. Minerologia Magni Principatus Transsilvaniae. MDCCLXVII. 114. l.

[2]) *Franc. Fasching* sat. Nova Dacia 81. l.

[3]) *Jos. Benkő*, Milkovia sat II. 503. l. Sajnos, hogy B. nem idéz kútfőt. Gróf Eszterházi értekezésében 1455-ben kél azon oklevél, hol legelsőben ez elnevezés eléjő.

[4]) A kolozsvári Ferencziek Egyházának Története : Magyar Sion sat. Negyedik évfolyam, Esztergom, 1866. 566. l.

Ha ez egyházat az Ó-várral egy időbeli alapításunak s a Domokos-szerzeti Codex-iró szerzetest e zárda lakójának fogadjuk el, valamint, ha az egyház épitésmodorának biráló tanulmányo-

Bár az időrend később kivánná, szükségesnek tartom a gr. Eszterházi véleménye mintegy bővebb megerősítéseül ez egyházról és zárdáról b. Orbán Balázs nézetét s azok műrégészeti ismertetését is adni. Ez Kolozsvár régiség-történeti nevezetességei mai állásának ismerése s leirása végett együtt a hely színén tett tanulmányozásink eredménye.

‚Ez egyház — úgymond ő — egy három hajós góth épület; ezt azonban csak szentélyének polygon záródásából lehet következtetni, mert maga az egyház külsőleg mint belsőleg renaissance stylbe idomittatva át, eredeti alakjából teljesen ki van vetköztetve; déli mellékhajója a vál-ivek pillérjeinél átfalaztatva, apró kápolnákra osztatott, északi oldalhajója pedig elrekesztetvén s fölébe még egy emelet rakatván, a kolostor negyedik oldalát alkotó lakosztálylyá lőn átváltoztatva.

‚A kolostorral és templommal egyarányban egybekötött segrestye boltozata meg van tartva, s a késő góth kor szövedékboltozatának combinátioját mútatja; e szerént az egyház újra építési kora a 15-ik század elejére esik. E korból való a kolostor vagy legalább annak két szárnya is. A segrestyével egybekötve levő keleti szárnyba közvetlen a segrestye mellett azon helyen, hol a középkor nagyobb kolostorainál a Capitulum terme [Salle Capitulaire] szokott lenni, díszes terem van, melynek egykori fényét ma csak megrongált ablakai mútatják; faragott kőkeretének díszes veszszőművéből következtethetni, hogy azok a XV-ik század azon egyenes záródásu ablakaihoz tartoztak, melyeknek kőválasztékai közt csinos díszművezet [Masswerk] ékeskedett, a mi ma ki van tördelve. Épebben jött le korunkig a kolostor páratlanul érdekes ét-terme — refectoriuma, — mely szabályszerűleg az egyházzal átellenes [északi oldali] parallelogrammot foglalja el, s azt egész szélében és a konyhával és raktárral együtt egész hosszában betölti. Ennek mintegy előcsarnokául szolgál egy folyosó, melyről a közép udvarra vagy kertre dús tagozatu csúcs-íves vál-ívek [arkadok] nyilnak, ily két vál-ív közt kivülről alkalmazott s az emeleten is átható s egészen a fedélzetig felnyuló oldaltámok emelkednek*). E folyosóra nyílik az ét-terem már emlitett díszes kapuzata [portale], oly kitűnő mű, hogy bármely nagyobbszerű egyházhoz illenék. E kapuzat a késő góth kor modorában átszelt lóher-ívvel záródik s nyilatát dús alakitásu vesszőmű [Stabwerk] kereteli körül, melynek az ajtó belletére eső részét, mély horonyok közé foglalt henger- és körte-tagozat ékiti, s ezt belőlről két hengerke és ugyanannyi lemezkék egybeillesztéséből származott díszpárkányzat veszi körül. Ily szerkezetű az ét-terem nyúgoti bütüjéhez illesztett s a konyhára vezető másik jóval kisebb ajtó is.

*) [*E vál-ívek folyosó csak ez egy oldalon a régi, a más három oldalon — minthogy a templomból szakitott negyedik oldalon ily folyosó nincsen — a folyosók vál-ívei később épültek vagy idomittattak át.*]

zásából meritett iménti .véleményt alaposnak valljuk, s hozzá veszszük azt is, hogy az a hagyományban folyvást él, a keresztény vallásnak e földön a magyar királyság első századában lett

---

A terem maga szabatos arányaival s dús ornamenticájával annál inkább meg fogja lepni a vizsgálódót, mert a kolostori épitészetet jellegezni szokott ridegség és merevség helyett itt az alakok elegántiájával párosult fény és pazar diszitményezést talál, valamint a szent-épitészet műidomainak következetes alkalmazását, s oly értelmes átvitelét látandja, hogy a belépő egy imaháznak áhitatra buzditó szent ívei alatt véli magát lenni; a minthogy a kolostorok refectoriumai — mint egyházszerü szerkezetök mútatja — valóban imaházak is voltak, hol az étkezést és poharazást ima s szónoklat előzte meg.

Ez ét-terem egy hosszudad, egyenes szögü [rectangulaire] terem, melynek hossza [belvilágát véve] 8 öl 2 láb, szélessége 4 öl 1 láb. E mértékek fogalmat adnak annak terjedelméről; épitészetének remek szerkezetét pedig műidomai tanusítják.

Boltívezetének gyönyörü szerkezete, a csillagboltozatok kiváló példánya. E boltozat gerinczei és hevederei igen dús tagozatot mútatnak, oly díszest és bevégzettet, hogy az e kisebbszerü teremben szinte túlterheltnek tetszik. A tág méretü gerinczek tagozatánál két henger van két horonynyal felváltva, mit végén körtvetag egészit ki. Az ekként tagozott gerinczek, a kerület falaira alkalmazott, alolról felfelé táguló gyámkövekre [Tragstein, Consolen] vannak levezetve; *) míg a középen egy önálló s az ét-terem alatti pinczében is folytatott hatalmas tőre [Schaft, Pille] vannak öszpontosítva.

Ezen tő a nyolczszögnek két szeletéből van alakítva, s hogy annak túl-erőteljes tömege könnyitve s a szeletek összeillesztése fedve legyen, két oldalt két kis oszlopka van oda forrasztva, melyek egyszersmind a közép hevedereket is felfogják. A tő maga fejezet nélküli **) s egyszerü válkő- táblájával nagyon sutának tetszik, hanem hogy e hiány némileg egyensúlyozva, kipótolva legyen, az oszlopkákra díszes fejezetet illesztettek, melyek a késő góth kor tömör alakitásu, s mély metszetü növényfonadékával vannak feldíszitve.

A tőnek még egy másik hibája is van, s ez a talapzatnak teljes hiánya, mit az által akartak vagy hittek helyre pótolhatni, hogy a talajtól 4 láb magasságra kidüledő tő gyürüvel övedzték körül ***). A tő-gyürüknek főként az önálló töveknél való előfordulása inkább az angol gothika sajátsága, hol a kövek összeillesztésénél főképpen az épitészeti anyag szük-

*) [*Ezek közül csak a két középen fekvő gyámkő volt — most már letördelt — növénydiszitménynyel ékitve.*]

**) [*Ez a magyarországi emlékeknél gyakori eset.*]

***) [*Ezen tő-gyürün alól a tő testesebbé van téve, az oszlopkák talapzatszerü kidüledése ki van vágva* [Canclin], *legalól pedig szögleteekkel ékelve.*]

elterjedése szükségképpen föltételezi, hogy e vár lakóinak itt eleitől fogva és pedig elébb nemzeti, később keresztény egyháza volt.

Egy elaggott szegények s különbféle betegségben sinlődők ápolása végett alapított kórház [Hospitale, Xenodochium] létezésének hagyománya szintily régi származásu, felmegy az Árpádfiuági királyaink korszakába. Határozott alakban a XI—XV századok folytán csak egy nagy név : *szent Erzsébet királyi özvegy* neve emléke él, melyet a kórház akkor is, azután is, a mai napig megszakadás nélkül viselt, de a történetirás nem tud annak amaz ősz hajdankorban testet adni, mivel egykoru oklevél-alapja nincs. A XVI—XVII. századok okleveleiben váltakozva fordulnak elé szent Erzsébet, szent Lélek, szent Jobb vagy Jóób nevet viselő kórházak, de multjokra való megérthető útalás nélkül,

sége elfedéséért alkalmazták; nálunk elég kő levén s az ily tő-oszlopokat egyetlen darabban is elő lehetvén állitani, az ily nem nagyon előnyös közbeszúrás ritkán fordul elő, ekkor is nem annyira a kő-illeszték fedéséért, mint a talapzat hiányának pótlásáért.

A terem világitása az északi oldalra helyezett négy nagy ablakon át történik; ezek a XV-ik században divatozott olyan egyenes záródásu széles nagy ablakok, melyeket csinos vesszőmű keretelt bé *), s melyeket oszlopokkal ékes kőválasztékok osztottak két részre. Ez osztályokban pedig dús alakitású díszmüvezet [Masswerk] között szines üvegek, néha igen szép ablak-festvények voltak. Az ét-terem ablakainál megmaradt a külső rámázatnak díszes vesszőműve; de a kőválasztékok és díszművezet ki van tördelve. Van egy negyedik kisebb ablak is, mely belülről egy — a nagy ablakok terjével biró — fülkének, vagy vak alakitású bevájatnak felső részébe nyulik. E fülkébe van elhelyezve a szép idomzatu szószék, a fal vonalából kiszökellő erkélyke, mely kivált díszitményezésének gazdagsága által tűnik ki, mint a nálunk nagyon kevés számban fennmaradt ily régiségek egyik kiváló példánya. Ehez a fal vastagságába alkalmazott lépcsőzet vezet, melybe ismét díszes vesszőművel körülkeretelt, a terem belsejére néző ajtócska nyílik. A fülke belletét [Gewände] díszes mérmű [tracée] ékiti. Emlitésre méltó még az ét-terem melletti konyhának igen szép úgynevezett *fucsaros kürtője*, és egy ablak, mely az északi szárnynak *serutczára* néző bütüjén fenn a padlat csúcsa alatt van; ez ablak befalaztatott; de lángozott díszművezete teljes épségben meg van mintegy annak megjelöléséül, minők voltak a Capitulum-terem és a refectorium ablakai . . . . E kolostor a Királyhágón inneni kolostorok legkiválóbb példánya, a régi kolostor-épitészetnek csaknem mintaszerü alkotása.‘

*) [*Egyenek alakja látható a* RAJZOK *kötele XVI-ik tábláján.*]

mindenik csak homályos töredékeket nyújt : egyik az alapító nevét, másik az alapítás vagyis az intézet helyét, meg más annak tárgyát és időkorát nem jelöli meg világosan. Őszült századok ily rommaradványi közt csak tapogatózva megy előre a történetnyomozó. Induljunk el mi is e ködborított s bizonytalan sikerü úton.

A szent Erzsébet-névvel jelölt kórház, mint elnyomorodott *agg szegényeket ápoló intézet* ma is fenn áll a külső magyarutczában. Ettől a tény bizonyitó erejét elvitatni nem lehet. A hagyomány azt mondja felőle, hogy II. Endre királynak II-k nejétől Beatrixtől született Erzsébet nevü leánya, Lajos thüringeni tartománygróf özvegye alapitotta. Hol állott legelsőbben e kórház s mi volt alapitványa? egykoru adat nem szól róla. Egy másik hagyomány szerént, ugyancsak egy más Erzsébet, tán IV. [kún] László király özvegye, az 1290. év, mint a király halála éve körül, e kórháznak 2000 kősót adományozott s áttelepitette a *Kőmál*-hegy aljába, egy önmaga által épittetett házba. Megint egy más hagyomány III. Endre király leányának, a negyedik szent László királynak [1]) tulajdonitja. Egyikről sincs egykoru irott emlék. Megemlitem ama nézetet is, mely ez alapitást Izabella — magyarul szintén Erzsébet — királynénak, I. Zápolya özvegyének mint e kórház bőkezü adományozójának tulajdonitja. Azonban ezt e királyné előtt jóval költ oklevelek teszik meg nem állhatóvá. Bethlen Gábor, I. Rákóczi György, I. Apafi Mihály XVII. században élt erdélyi fejedelmek a 2000 kősó kiadásáról költ parancsleveleikben *ennek előtte való boldog emlékezetü fejedelmek, az ő megelőzőik* adományára hivatkoztak [2]), de a fejedelmeket nem nevezték meg; sem pedig az eredeti só-adományozásról: hol, mikor, ki neve alatt költ az? részletesb emlitést nem tettek; az adományozót vagy az alapítás helyét soha eddig sem e fejedelmek, sem senki más tisztán meg nem jelölte. Ezek szerént mint a hagyomány, úgy a maig felfedezett adatok alapján is a

[1]) A XVII. XVIII. század e tárgyról szóló némely köz irományaiban láttam e kifejezést: Divus Ladislaus. Vajjon ez alatt nem szent László király van értve, a ki herczeg és király korában járt Erdélyben, s a kolozsmonostori apátságnak adományt tett?

[2]) Láthatók az Oklevéltár CCLI. CCLIII. CCLIV. számai alatt.

Szent-Erzsébet-kórház első megalapítása részleteit történelmi hitelességgel megállapitni nem lehet.

Igy vagyunk a más kettővel is. A *Szent-Lélek* és *Szent-Jobb* vagy *Jóób* név alatti kórházak ma nem léteznek; a hagyomány szegény elme-betegek és súlyos nyavalyában levők gyógyitására alapitottnak állitja ezeket; álló-helyöket hol a Kömál alatt, hol a kül magyarutcza végén, egy — a mult század elején a Jezsuiták által állított — veres keresztnél keresi; de a mely részletekről csak azok bizonytalansága bizonyos; a minthogy teljességgel meg sem mondható: két önálló kórházat jelölnek-e e nevek, melyekben más meg más betegségben levőket gyógyitottak? vagy csak egyet, de a melynek két osztálya volt, különböző betegek lőnek bele felvéve s neve a különböző idők szerént változott? valamint azt sem lehet tudni: ki, hol, mikor alapította s mikkel adományozta? mikor, mi okból, hová költöztek át, s mikor és hogy szüntek meg? Nincs tehát más út előttünk, mint az, hogy mindezen kórházak történeteit a hagyományoknak a fennmaradt bár késői kori oklevelekkel való egybehasonlitása által nyomozzuk ki.

1716-n a négy bévett vallás tagjaiból alakitott egy bizottság [1]) a *Szent-Erzsébet*-kórháznak akkor létezett minden leveleit megvizsgálván: legrégibbnek talált egy I. Lajostól 1377-n Tordán ápril 27-n átirt adománylevelet, mely költ 1366-n Kolozsváratt pünkösd ünnepe előtt hatod nappal [május 9.]. Ez azon első biztos oklevél, mely a *Szent-Erzsébet*-kórház legrégibb történetére némi világot vet, tartalma ímez: ‚Elébe járult — így szól a király — Szász Jakab, a Szent-Erzsébetről nevezett kolozsvári egyház kórházának mestere s megerősittetni kérte annak részére korábban adott ama nyilt levelét, melyben szent Erzsébet királynénak, mint országa különös pártfogójának tiszteletére, kinek könyörgései tetteit és lépéseit szüntelen irányozzák s jó dolgok létrejövését segitik, egyszersmind pedig az annak nevét viselő kolozsvári kórház javát s az abban lakó és különbféle betegségek gyötrelmei közt szenvedő erőtleneknek Krisztus ezen szegényeinek testi táplálását és élelmezését előmozditni kivánván: beleegyezett és megengedte azt, hogy a mondott *Erzsébet*-kórháznak a város mellett lefolyó Szamoson épült malmában, hol eddig fahéját, vagy — a mint a

[1]) Munkálata látható 86. 1718-ik évi főkorm. szám alatt.

nép mondja — csert törtek, ezentul örök időkön át visszavonhatlanul a nevezett kórházi szegények és elgyengültek számára lisztörlő malom épittessék, tartassék fenn és mint olyan birassék, meghagyván az erdélyi vajdának és helyettesének, úgy időszerénti tisztviselőinek, hogy a mondott kórházat s annak mesterét vagy gondnokát azon kórház és szegényei tartására s élelmezésére engedett lisztelő malom használatában minden teher és adófizetés nélkül örök időkig tartsák meg és védelmezzék s annak ellene mondani, őket akadályozni vagy bármiképpen is terhelni senkinek meg ne engedjék' [1]).

Ez oklevél szerént bizonyos, hogy a szent *Erzsébet* nevű kórház már I. Lajos király előtt mint a szent Erzsébet tiszteletére épült egyházhoz tartozó intézet létezett s különbféle betegeket és szegényeket ápolt; lisztelő malommá átalakítására elébb királyi nyilt levél, később az ím most idézett kiváltság adatott. Van 1525 [2]), 1539 [3]) és 1557 [4])-ről három oklevél, melyekben azon Erzsébet, özvegynek — Sancta Elisabetha vidua — iratik, a mi által a fennebb előadott hagyomány oklevéli alapot s történeti hitelességet nyer. Csak a kórház álló-helyét s hol fekvését és a só-alapítványt boritja sötétség. Azonban az elsőre nézve szintén vannak később századokbeli oklevelek, melyek egyes helyei e sötétségbe némi világot vetnek. 1509-n Mihály főangyal megjelenése ünnepe után ötöd-napon Fejérváron egy 1368-ki kiváltságlevél alapján hozott püspökhelyettesi itéletben a kolozsvári *kórházi egyház* — ecclesia hospitalensis — van említve [5]); az imént említett 1525-ki oklevélben az áll, hogy a szent *Erzsébet*-ről nevezett szentegyház és annak kórháza — Hospitale Ecclesie Sancte Elisabeth extra muros Civitatis Kolosvariensis fundate — Kolozsváratt a falakon kivül van; ugyan a várfalon *kivül levőnek* — extra murum Civitatis — mondja Izabella királyné és fia János Zsigmond 1558-n Gyula-Fejérváron ápril 13-n költ dézmaelengedési kiváltságlevelében [6]). Ugyanazon királyné 1557-n szent Fábián és szent Sebes-

---

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR XXXI. száma alatt.
[2]) Látható az OKLEVÉLTÁR CCXXIX. száma alatt.
[3]) Látható az OKLEVÉLTÁR CCXLIV. száma alatt.
[4]) Látható az OKLEVÉLTÁR CCXLV. száma alatt.
[5]) Látható az OKLEVÉLTÁR XXXV. száma alatt.
[6]) Látható az OKLEVÉLTÁR CCXLVIII. száma alatt.

tyén úgy remete szent Pál napján Gyula-Fejérváran költ mentesitő leveleiben [1]) a külvárosban — in suburbio — levőnek irja a kórházat, — a szintén említett 1539-ki oklevélben még világosabb kifejezés van erről : Kolozsváratt, *a falakon kivül, Szamos nevü vizen túl alapított Szent-Erzsébet-kórház* — Hospitalis Beate Elisabeth vidue extra muros Civitatis Colosvariensis trans fluvium Zamus vocatum fundati; egy 1496-n Kolozsváratt Krisztus születése ünnepe előtti hatodik napon [decz. 20.] költ végrendeletben e kórház *Kolozsvár külvárosában levőnek mondatik* — in Hospitali suburbii Civitatis sat.[2]) Báthori Istvánnak 1572-n Thordán szent Márton püspök ünnepe utáni negyed napon költ törvénybe idéző levelében pedig ez áll : özvegy szent Erzsébet kórháza, Kolozsvár híduteza nevü külvárosában — Xenodochium Sancte Elisabeth vidue in suburbio — — Civitatis Coloswar Hydwcza vocato[3]); ugyan ezt fejezi ki még világosabban 1628-n szent Anna ünnepe negyed napján [jul. 29.] e kórház érdekében kötött egy szerződőlevél, melyben az így fordul elé : *Kolozsvár hídon túli külvárosában alapított szent Erzsébet nevü kórház mestere* — Magister Xenodochii b. Elisabeth vidue in suburbio Civitatis Coloswar ultrapontano fundati sat.[4]).

A Szent-Lélek és Szent-Jobb vagy Jóób nevü kórházakról kevesebb adatot ismerek. 1459-n Jakab és Filep apostolok ünnepe előtti vasárnapon [ápr. 29.] a kolozsmonostori konvent előtt tett végrendeletben Margit, Schleffer János kolozsvári polgár özvegye egyebek közt így nyilatkozik : *ismét a szent Egyed apátról nevezett zárdabeli apáczáknak, mely zárda a Kolozsváron kivül levő szőlőhegyben van alapítva, öltözetre és egyéb szükségre hagyok tíz arany forintot; ismét a szintúgy azon városon kivüli Szent-Lélekről nevezett egyházban lakó szegényeknek egy edény bort*[5]). Szintén Magdolna asszony minoritarendi apáczának 1531-n jul. 20-n költ végrendeletében ily hely fordul elé : *ismét az ezen városon kivüli Szent-Lélekről nevezett ispotályban lakó bélpoklos szegényeknek és rühösöknek hagyok ötven dénárt*

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR CCXLV. száma alatt.

[2]) Látható az OKLEVÉLTÁR CXC. száma alatt.

[3]) Látható az OKLEVÉLTÁR CCL. száma alatt.

[4]) Látható az OKLEVÉLTÁR CCLII. száma alatt.

[5]) E végrendelet-fogalmazvány látható az OKLEVÉLTÁR CXX. száma alatt.

. . . . ismét a *szent Egyed* pártfogása alatt álló zárdában lakó fekete ruhás apáczáknak hagyom minden ruháimat . . . . az azokba belevart ezüst drágaságokon kivül, oly feltétellel, hogy huszonöt éven át minden szombaton és a szentek ünnepeinek előestéjén saját egyházukban *‚Dícs-ének‘*-et énekeljenek [1]). Fodor István kolozsvári biró királyi adományképpen birt némely örökségeit az odavaló kórházaknak engedvén át : ez átadást Izabella királyné Fejérváron 1557-n ápril 3-n költ megerősítő levélben helyben hagyta s a megerősítő levélben e kifejezések fordulnak elé : a mondott örökségek a *szent Erzsébet, Szent-Lélek* és *franczia nyavalyában* sinlődők kórházában levő szegények tartására adattak, — megint más helyen : a mondott *három kórházban lakó szegényeknek adattak* [2]) ; egy 1601-n márcz. 3-n költ leltárban e kifejezés fordul elé : számvevő uram Reisz András uramot az városnak választása szerént az Szent-Lélekbeli ispotály mesterségére beigtatta . . . sat. [3]) ; egy 1594-n januárban költ leltár elején pedig Nyirő Dávid a *szent Erzsébet*-ről nevezett ispotály mesterének iratik [4]), a miből az látszik következni, hogy ama kórház néha egyik, néha a másik néven neveztetett. A Szent-Jobb vagy Jóób nevet egyetlen oklevélben láttam emlitve t. i. azon 1559-n szent György vértanu ünnepe előtt hatodnapon Kolozsváratt költ végrendeletben, melyben Nagy Salathiel és neje Katalin asszony királyutczában levő sütőházukat jövedelmével és egy darab földdel együtt a *Szent-Lélek és szent Jóób pátriárka emlékezetére alapitott* azon kórházakbeli bélpoklos szegényeknek és más betegeknek ajándékozták, melyek Kolozsvár Szamosfalva felőli külvárosai végén vannak. Ez oklevélben hátrább ugyanazon helyen tisztán két kórház létezése van említve [5]).

Ez oklevéli adatok mellett álljanak még itt saját nyomozódásaim némely eredményei.

A Fellegvárba vivő lépcsőzet hosszában észak-kelet felől az

---

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR CCXXXVII. száma alatt.

[2]) Látható az OKLEVÉLTÁR CCXLVII. száma alatt.

[3]) Látható a szent Erzsébetről nevezett kórház levéltárában 124. l. ily czím alatt : Transsumpta conventualia Litterar. Orig. Xenodochii S. Elisabethae 1843.

[4]) Látható az idézett Transsumptum-gyűjtemény 153. lapján.

[5]) Látható az OKLEVÉLTÁR CCXLIX. száma alatt.

úgynevezett *ispotály volt szőlője* fekszik, kiterjedése 1 hold és 1004 □ öl, mai tulajdonosa Fekete Pál, a ki a lépcsőzet mellett nehány kisebbszerű lakházat építtetett; midőn az alapot ásatta, a legalsótól kezdve fel a végső újonnan épült házig, a föld alatt mindenütt, a hegynek kifelé irányuló épületromokat, egy számos kis czellácskákra osztott nagy épület alapfalait találta meg, melyek tisztán megismerhetőleg egy őskori zárda vagy kórház nyomait mútatták; nagyságuk olyan volt, minőnek irják az észak-amerikai hallgató-rendszer szerént épült fogházakét. E falak egy oldala a felszinen, esős időben, midőn a víz a port és sárt róla elmossa, merősmeztelenül látszik ma is, a mint az, a Szent-Erzsébet-kórház malma nyúgati szögletére a posztónyiró néhai Pataki István 113. számu háza felől lenyúlik. Az itt volt zárdahelyiségről, valamint a Szent-Egyed-zárdáról is a következő korszakban még lesz emlékezés. E táj keletnek fekvő lejtőjén, hol a Kőmál-szőlőhegy és malom közötti téren egy házcsoport fekszik, 3—4 láb mélyen csonthalmok és római s keresztény korbeli sír- és koporsókövek összevegyűlten, egy nagy sírhalmot képezve feküsznek, miket alap-ásáskor az ásó és kapa folyvást felszinre vet. Fennebb már az is meg volt említve, hogy a Kőmál-hegyben az unitárius papi és tanári szőlők tetején szintén látszik maig egy nagyobbszerű egykor erős kőépületnek a föld felett két öl magasan kiálló falmaradványa[1]).

E késő századokbeli adattöredékeket s a hagyomány e zilált emlékeit egybefüggő s hiteles történelmi egészszé alkotni nem lehet. Összevetve mégis a Kőmál-szölőhegyben levő romok lelhelyeivel s az ottan tett épitkezési észleletekkel: a szent Erzsébet nevű és az egykor vele együtt fennállott többi kórházak multjának ilyenforma képe tűnik elé.

Első alapítása az Árpád-fiuági királyok korszakából való, Erzsébet, 1236-n szentek közé avatott magyar királyi hölgy — II. Endre király leánya, a saját korabeli katholikus világnak méltó büszkesége — annak vagy alapitója, vagy az ő szent emlékének örökitése végett lőn az, atyja vagy valamelyik későbbi kegyes király által nevéről nevezve; eredeti álló-helye a hidon túli Kőmál-hegy, hol avval kapcsolatban egy — szintén szent Erzsébetről nevezett — egyház vagy kápolna, és szent Egyedről czímzett női

[1]) Látható a RAJZOK kötete XXI. tábláján.

zárda állott, az utóbbi különbféle szegény betegek tartása és gyógyítása végett alapítva. Ez még 1628-n is ott volt, későbbi sorsát időrendi helyén előadom. Ugyanott hajdon a Szent-Lélek tiszteletére épült egyház vagy kápolna is állott fenn s avval kapcsolatban egy szintén ily nevet viselő kórház, melyben ismét szegény elmebetegeket és bélpoklosokat gyógyítottak [1]; végre a franczia nyavalyában levők gyógyítására volt a szent Jóób pátriárka nevét viselő kórház, melynek eredeti álló-helyéről semmi adatot nem találtam; az 1557-ki idézett oklevélben említett három kórház közül az elsőt időfolytán a belvárosba telepítették át; az 1559-ki oklevélben említett Szent-Lélek és szent Jóób nevü két kórház azon időbeli álló-helye a külső magyarutcza végére van téve; de hogy mikor kerültek oda, nem említetik; a Bethlen Gábor, I. Rákóczi és I. Apafi alatt költ s idézett oklevelekben már csak a szegények két kórháza említetik, a Szent-Lélek és Szent-Jóób-elnevezést hihetően az erőre kapott reformatio-kori orthodoxia az élet használatából kiszorította. Az 1718-n e tárgyban munkálkodott vallásügyi bizottság helyöket a külmagyarutcza végén még látta, de azután nyomuk is eltünt, mígnem a XVII-ik század végén s a XVIII-ik elején némely konventi átiratokban olykor-olykor ismét elé kezdett tünni.

Az Ó-vár falainak megalapítása is e korból való. A sánczvárat és fatornyokat, melyek részint a római, részint a vezérek alatti Castrum romjain voltak, a tatárpusztítás következtében az Árpád-fiuági királyok alatt kőfalak és kőtornyok váltották fel. Helyrajz vagy térkép amaz időkből nem maradt fenn. Egykoru leirás vagy krónika sőt bár közelkoru oklevél is, mely erről tüzetesen szólna, nincs. E korszak történetében eddig előadottak, Kolozsvár bástyáinak a XVIII-dik század első évében történt hiteles számba-vétele[2], s ugyan akkor véghez vitt mérések, némely hajdani rajzok, az 1737. évi leirás, e század első feléből 1840-ből való egy igen érdekes helyrajzi és történeti értekezés, végre a

[1]) Olvastam azon véleményt is, hogy szent Erzsébet, a Szent-Lélek tiszteletére épittetett volna templomot, meg kápolnát és kórházat, s az oklevelek csak tévedésből cserélnék fel e tényeket. De én különböző közhitelességü helyek és hatóságok egyéneiről ily gyakori és rendszeres tévedést feltenni nem tudok.

[2]) Látható az OKLEVÉLTÁR CCLV, sz. a.

falak s bástyák ma is látható kevés maradványai azok, a mik felvilágosítást adni képesek. Az előbbi források használása előadásom rendében hátrább tartozván : itt a két utóbbit kell figyelemre vennem.

‚A vár négy szögletén — mond az 1737-ki leirás — négy torony volt; egyiknek úgymint az észak-keleti szöglettoronynak ma — értve van a leirás kelési éve — csak alsó része látható s a mellette levő épülettel van összekapcsolva, de három magasan emelkedik fel, s közülök a dél-keletinek földszinti része városi közfogház [1]). Az Ó-várba hajdon két nagy kapun s ugyan annyi kis kapun vagyis ajtón lehetett béjutni, melyek közül az északi nagy kapu és kis ajtó ma — ismét azon idő van értve — kővel és mészszel bérakva áll, csak alattok van nyilás hagyva, hogy a vár egy részéből egybegyülő víz kifolyhasson. A délre nyiló kapu, valamint a kelet-déli kis kapu csak lóháton és gyalog való béjárásra alakítva át, ma is nyitva áll. Az utóbbi kis ajtó felett egy ötödik kerek torony emelkedett' [2]).

A másik leirás, mely az összes ó és új várfalakra kiterjed, 1840-ből való [3]). Ennek czélja czímertani és köztörténeti; az egész vár volt a leiró figyelmének tárgya, hogy a még meglevő czímereket és faliratokat enyészettől megmentse, a hagyományok tévedéseit általuk megigazítsa, a város története iránt érdeket gerjeszszen s egyszersmind a köztörténetre is felvilágositólag hasson. E leirásnak adatai, mint szintén a leiró azok iránti véleménye nagyobbára a következő korszakba tartoznak; de az Ó-várt illetőknek itt van helye.

A monostorkapun kezdve a hídkapuig három czímer- és iratos kő van e helyleirásba felvéve. Első a monostor-kapu felett Zsigmond király czímere; második, a puskaporos észak-nyúgati bástya felé menve, a Mayer-féle telek nyúgoti kőfalszinében, Báthori Kristóf erdélyi vajdáé és fejedelemé 1581-ből; harmadik

[1]) Ennek a neve a köz életben ma is *Torony*. Az észak-nyúgoti azonban nem az őskori, hanem — a mint hátrább elő lesz adva — a fejedelmi korszakból való épités.

[2]) *Mike Sándor*, Egyveleg Gyűjtemény X-dik — **Claudiopolis** — czímü kötete.

[3]) *Nagy-Ajtai Kovács István* : Vándorlások Kolozsvár falai körül sat. Erdélyi Nemzeti Társalkodó, 1840. A teljes czímet fennebb adtam.

ugyan arra felé I. Rákóczi Györgyé, az erdélyi három nemzeté és Kolozsvár városáé 1641-ből egy csoportban. Ezekről azt kell megjegyeznem, hogy ámbár igaz, hogy a falakon és bástyákon levő felirás és czímer azok építése idejének s építőinek legigazabb meghatározói; mindazáltal abból nem következik az, hogy ott az előtt hasonló építmény nem volt. Ez hátrább ki lesz mútatva. Ide tartozik még ama másik megjegyzés is, hogy a Kolozsváratt levő szász és magyar elem között 1568-n kötött békeegyezmény az Ó-várból egy északi kapun kivül még két kis ajtót — felsöt és alsót — említ, s azt irja, hogy a király a felső kis ajtót örök időkre bérakatni parancsolta, csak az alsót hagyatva meg[1]).

Ennyi az idézett értekezés ide tartozó helyirati része, melynek tárgya — a mint látók — csak a nyúgoti várfal, mivel az északi falakon semmi közölhető emlék nem volt; a keleti és déli meg sincs említve, tán vizsgálva sem volt; pedig Kolozsvár ó és új váráról csak együttesen, mint a lefolyt századok concret építési emlékéről lehet alapos itéletet mondani, minden időszak alkotásainak s történeteinek gondos figyelemre vételével, mi a leirónak nem levén czélja : látása s észleletei köztörténeti eredményeit az építés korára nézve ezekben vonta össze. ‚A feliratok — úgymond — e várfalak, bástyák és tornyok krónikája. Ezek kezdetét nem kell a századok során igen messze fel keresni : 1405-n rendelte meg Zsigmond király, hogy Kolozsvár városát is kőfallal építsék körül‘[2]).

Én az 1737-ki leirás adatait mint azon időben valóban létezett épitészeti emlékekre vonatkozókat alaposoknak itélem s nem ellentmondást, hanem felvilágositó részleteket látok abban, hogy az utóbbi iró által fennebb már idézett 1568-ki egyezmény az északi oldalon két kis kapuról emlékezik, s úgy tartom : a leirás szerkesztői ezt azért mellőzték, mert az oklevél előttük tán ismeretlen volt, vagy az egyik az idézett fejedelmi parancs következtében végképpen bérakatván : akkor már léte is feledésbe volt

[1]) Az illető oklevél az OKLEVÉLTÁR következő II-dik kötetében lesz annak idejében közölve.

[2]) Vándorlások Kolozsvár falai körül czímü, *Nagy-Ajtai Kovács Istvántól* irt s fennebb már egész terjedelmében idézett czikksorozatban, melynek úgy ezen, mint többi lényegesb pontjai tárgyalásakor majd hátrább részletesebben fogok észrevételt tenni.

menve. A nagy északi kapu a mostani katonai sütőde és dolgozóház közt volt, az alsó kis kapu vagyis ajtó a mai serház keleti végénél — a felső kis ajtó hollétéről adatot nem ismerek.

E tornyok és a fennlevő várfalak 1737-ki vagy éppen mai külalakjából azok építési korát tisztán meghatározni nem lehet. A várfalakon több helyen látszó égési és füstnyomok mútatják a lefolyt századokban szenvedett gyakori és nagy catastrophákat, a sokféle modoru rakás, különbféle falrétegek, kisebb-nagyobb féle hasábu kövekből, több-kevesebb mesterséggel, feleki gömbkővel s római téglatöltelékkel rakott falak, azok megdülései, a kőrétegek helyükről megcsúszása tanusitják a kiállott nagy földingásokat, súlyos harczi ostrommokat, midőn a falak, bástyák, tornyok leégtek, összeomlottak, a földdel egyenlővé lettek s különböző századokban, néha azon évtízedben, egy vagy más részök egész alapjából, olykor a föld szinétől, néha csak éppen a szenvedett töréseknél a pillanat szüksége, a lehetőség s a kor épitészeti izlése szerént újból helyre állíttattak. A következő korszakokban történelmi hitelességgel ki lesz mútatva, hogy a még ma létező és régebben leszedett tornyokat és bástyákat a XV—XVI. századokban mikor, ki s hogy újitotta meg? Irott adatok alapján lesz kijelölve nem egy fal-rész megújitása ideje, sőt hogy az egész új vár mikor épült? Az imént idézett czímerek mútatják, hogy a monostorkapu az újabb kőfalak egy részével Zsigmond király alatt 1405-n, a középkapu V. László alatt épült MCCCCXLIX-n ; fennebb ki volt mútatva, hogy az Ó-vár Zsigmond királyt századokkal megelőzte, s hogy *Castrum*-neve az Árpád-fiuági korszakban századokig élt, oklevelek által volt igazolva . . . . . . Ez adatok, e város-résznek már ama korszakban létezése egy vár és erőditmény létezését szükségképpen feltételezi.

A mi még ma is e vár — ha figyelemmel s a mult történetek ismeretével végig nézzük — megmagyarázza azt, a mi hajdon volt.

A mint a rajzon látszik[1]), alakja minden felől egyenlőtlen, két ponton meggörbült oldalu négyszög — trapezoide. A kelet-déli szögleten a-tól nyúgotra b-ig van a déli oldal 159 folyó öl, ettől c-ig a nyúgoti, 118 f. öl, c-től d-ig, az északi 136. f. öl s ettől

[1]) Látható a Rajzok kötete V-ik tábláján.

vissza a-ig a keleti oldal 104 f. öl. E pontokon volt az I. II. III. IV. számmal jelölt négy szöglet-erőd vagy bástya. Az *a* erődnek — mai néven : Torony-nak — bár egykor magasabb lehetett, ma csak két osztálya van, földszinti és emelet, mindkettő tömör boltozatu, az alsó osztálynak ajtója a román sztil körívével záródik[1]. A Torony udvarát délről a-tól e-ig 18 f. öl hosszu, 3 öl magas, a föld szinénél 9 láb vastag várfal szegi be, mellvéd nélkül, mely lerontatott; belől újabb-kori falszinelés nyomai, kivűl régi, daraboson nagyolt durva kőrakás, időviselte barna szinben fenn álló falak; az f-től g-ig 19 folyó öl hosszu, 2 f. öl magas, 3 láb vastag, g-től h-ig 16 f. öl hosszu 9 láb magas, 3 láb vastag fal képezi az előerődöt vagy bástyaudvart, mely utóbbira van rakva a Torony mellé kapcsolt új fogház-emelet; e-től i-ig a fal megszakad s a 266. és 367. számu telkek fal-helyein kivül-belől új építkezések. A 267. számu Bethlen-ház, régen szarvas ház[2]), délről 268. számu Krausz-ház [a XVI. XVII. században a Heltai-féle nyomda helyisége] falszélénél át, délről a b. Apor-, északról a 198. sz. Stasiczky-ház között kivivő út [régen a déli nagy torony-kapu] köze 2 öl 4 láb. A déli nagy kapu itt-voltát mútatják az út, az utcza-sori építkezések, kétségtelenné teszi azon durva mívü csaknem megkövesedett felvonó tölgyfa-híd, melyet két tízeddel ezelőtt a Stasiczky-háznál levő kút építésekor 18 láb mélyen találtak, a mi mély fekvéséből itélve még a római vagy magyar őskorból való. Hol volt kelet-délre azon kis kapu, mely felett kerek torony állott, kinyomozni nem tudtam. A k-tól l-ig vagyis a 266-tól 200 házszámig ismét nincs fal, az l-től m-ig láthatólag 6 öl hosszaságban s 2 öl magasan fennáll, itt a mellvéd nyomai is látszanak; párkányzatát, melyet egykor hős lelkü polgárok vidám harczi lárma s ágyudörgés közt sürögve-forogva tapostak, most néma csendben nyiló borostyán-cserje díszesiti, tán azért oly bujakövéren, mert gyökerei a vár védelmében elesett polgárok véréből s porából szívnak életet. Itt az n-ig ismét nincs fal; n-től o-ig vagy a 204. számu háznál 5° 4' hosszu és 2° magas várfal látszik, mellvéd nélkül, a monostorutczai oldalról a 189. számu Czirják-háznál

[1]) Látható a Rajzok V-ik tábláján A-val jelölve, úgyszintén a XVIII. táblán is.

[2]) E nevét kivülről a nyúgoti oldalára festett, azonban a mult év tízedben bémeszelt szarvastól vette.

épen, hajdon leomladozott részei ki vannak javitva. Az itt levő fal rézsútosan északra dűl, a falkövek durva alakuak, szinök füstfogott, a mészkéreg sárgás, mállott, a mi egy hajdonkori nagy égésre mútat; o-tól p-ig újra megszakad a fal; p-től q-ig vagy a 205. számu háznál 9° hosszuságban fennáll, mindkét felől beépitve, mellvéd nyomai is látszanak; az ó-vári faloldal lebontott részei egy rég eltünt korszak sajátságos építési modorát mútatják. A fal alulról mintegy kifelé dűlni látszik ; a falszint nem későbbi korbeli sajtolt nagy kőb-alaku, hanem csak felületesen kinagyolt, megegyengetett patak-kövek képezik; a bámulatos tömörségű tölteléket forró mészbe hányt nagy gömbkövek, durva kavicsos porond, mindenféle kő-, cserép- és téglaroncsalék képezi, melyek közt nagy számu római tégla és cserép látható; q-tól b-ig a várfal megszakad; de az ó-vári és monostorutczai telkeket elválasztó határvonal iránya az északfelől r-től b-ig vonuló egészen ép várfal mértani alakja, 1° 4'-nyi vastagsága s a mellvédjárda szélessége, a szöglettelken még ma is látszó falmaradványok a délnyúgoti négyszög torony vagy erőd itt-voltát kétségtelenné teszik. Az innen belmonostorutczára vivő sikátor hihetően az új város alapulásakor lőn nyitva s tán éppen az erőd egyik kapuján át volt a kettő közötti közlekedés. Tovább menve b-től r-ig nyúgot felől 15. f. öl hosszuságban — minek végén egy kisebb erőd nyomai látszanak — a faljárdáig 2° 3' 6" magas és a föld mai szinénél 1° 4' 9" vastag, mindkétfelől felhúzott várfal van teljesépen, félölenként rajta rakott, a bástya felé faragott kőből készült lő-rés; a mellvédjárda a bástya helyétől kezdve 1° 1' széles, a mellvéd a fedélig 5' magas 2' vastag. Ezen túl r-től s-ig négy öl szélességre a fal hiányzik, tovább s-től t-ig vagyis 206. számu háztól a 209-ig 27 öl hosszuságban ismét épen fennáll, utóbbi háznál a mellvéddel és lő-résekkel együtt. E falrészt az Ó-vár sőt a kolozsvári összes várfalak közt legmeglepőbbé teszi az eredeti idomzat, a fal vastagsága és tömörsége s a rakó mész-keverék — cement — csaknem kövesült szilárdsága. Én ezt tartom a legrégibbnek. Az Ó-vár — úgy látszik — leginkább ez oldalról volt támadásnak kitéve és megerősítve. A t-n túl a [III. számu] újabb időben úgynevezett puskaporos bástya alaprajzáig vagy a c-ig sehol nincs fal; e bástyának csak a földdel szinelő alapfalai látszanak, minek újabbkori eredetét ötszög alakja mútatja; innen

u-ig ismét nincs fal. A falnak az u-nál látszó megtörését, valamint a nyúgotinak egész hosszában látszó görbeségét hihetően a régi négyszögü bástya helyére a XVI. században épültnek nagyobb mérvü aránya okozta; u-tól x-ig 19 f. öl hosszában a várfal fennáll s a katona sütőde északi falát képezi; azon túl y-ig, a város serházáig megszakad, ennek ismét északi falát alkotja, s rá emeletes épületfal van rakva; innen tovább haladva d-ig, a [IV. számu] szöglettházig, a várfal időrongált alakban, de épen áll fenn, valamint a fekete vonal hoszszában a mellvéd és járda is; a járda 1° 4' széles, rajta borostyánfa csoportok, a mellvéd-falban forró mészszel rakott római egész téglák, fejér és veres cserepek, szénafűi kevéssé idomitott patakbeli kő és sajtolatlan bányakő egymást váltják fel. Az északi falban római felirat-töredék látható [1], s közelében berakva fogadalmi oltár vagy valamely épület diszítménye, egy acanthus-párkányzat. E szögletépület belső világa az [I. számu] toronyéval egyezik, mindkettő 3° hosszu 3° széles, északi oldalát az ó- és új-vár érintkező falai képezik. Ez ó-vári fal-rész nagy darabokra szabott trachyt alaku, szürkés, símitott s gondosan egybeillesztett kövekből van rakva, melyet az idő viszontagságai csaknem feketére barnitottak. Ily sajátságos külsőjü, szabályos falrakást a fennálló ó-vári falak egy pontján sem láthatni. A ki a hídkaputól nyúgotnak irányuló várfalban a monostori és bácsi fejér bányaköveket az ó-vári fal szürkés-barna köveivel egybehasonlítja, azonnal észreveszi, hogy a két fal rakása közt sok századok időkülönbsége fekszik. A mint az épület északi fala, melyet két időszakbeli várfal képez, úgy belső felosztása is mútatja, hogy két házból alakult egygyé : a keleti rész emelete magasabb s belsője-külsője más modoru, a nyúgoti felének tiszta négyszögü bástya alakja van, melyet nem éppen középen egy fal két szobára oszt. Az északi házoldal fal-váladásától az [I. számu] bástyára egy mértani egyenes vonal megy, a mi szintén mútatja a keletészaki ó-vári bástya itt-voltát. Ezen 245. számu háztulajdonosa 1828-n nyittatott annak északi falain ablakot s háza még akkor is bástya-néven neveztetett [2]. Fennebb már volt érintve, hogy

[1]) Látható elől a 141-ik lapon az 1.) jegy alatt.

[2]) E ház és telek keleti fele a mult század végén Kádár Sámuelé volt, róla szállott testvérére, Katára, s ennek férjére Kolcsár Andrásra. 1805. ápr. 19. megvette polgár és ötvös Ferenczi László ; ettől Rusz vagy egy

Kolozsvár *‚Leirása‘* az északi bástyának e tájon még akkor fennlétét említi, álló-helye az elébbiekben meg van jelölve. Ettől a szent Ferencz-rendiek konventje gabonásáig z-ig nincs fal, ezen túl j-ig 21 folyó öl hosszuságban, 2 f. öl magasságban egészen az egyház szentélyéig látszik a zárda felőli lebontott szinfal tölteléke, kelet felől négy telek szélességében maga a szinfal is, mely — a mint az alapfal itt-ott mútatja — itt is 1° és 3—5' vastag. A várfal az egyház szentélye végében egy kiboltozott kripta vagy kápolna-féle kamarácskával végződik. Ettől w-ig vagyis 263. számu telekig ismét nincs fal, és w-től v-ig 11 f. öl hosszuságban mellvéddel együtt fennáll; a keleti oldalon 282. számu telek felől a falba oldalvást fordított alakban bérakva egy római feliratu kő, a miből tisztán csak kevés olvasható[1]), a v-től a b-ig terjedő ó-kori falrész 1866-n leomolván: helyébe a régi kövekből új modoru fal lőn emelve. Az utósó fal-rész, mely a városi fogda keleti oldalát képezi, s minek hossza $7^1/_2$ f. öl, magassága 4 f. öl, h-tól visszatérőleg, az a-ig teljesen ép s ódonszerüsége a nézőre elkomolyitó hatást gyakorol. Az ó-vári és más — meghatározhatlan időből való — ma is fenn álló falak, földalatti és bástyaromok, a már ma alig érthető tartalmu kevés oklevél és hagyományok homályos emlékei rég elmult időknek, rejtett tárháza oly történeteknek, melyek kulcsát én megtalálni, az itt-ott kezembe akadt adatszálakat egy-

1805-ki szerződő-levél szerént Ruff Gotlieb és neje Lőrinczi Zsuzsánna birtokába ment. Ekkor a ház keleti szomszédja a Slavik-ház volt. Ruff Gotliebtől 1822-n octob. 5. megvette szíjgyártó Bagdi István és neje Szilágyi Klára, s Bogdánfi Antal postamester és neje Lengyel Anna 1820-n 40 váltó forintért engedték meg, hogy Bagdi István az ő — nagy malomnál szemben levő — kertjökre hat ablakot vágathasson oly kikötéssel, hogy ha a postamester vagy neje azt idővel eladják, ezen szolgalommal adják el. Ez 1828-beli egyezésnek úgy történtét 1840. junius 13. költ irásukban Szabó József és Bauer Ignácz kolozsvári szolgabirók tanusitják, a kiket Bagdi István *‚Bástyánál levő szállására hiratott*, melynek szomszédja — a mint irják — a serház, délről a Ferencziek zárdája . . . . .‘ Miért nem az út? Tán roszul fejezték ki magukat az irók? Vagy a Ferencz-rendiek zárdája udvara a szöglettházig terjedt volna?

[*Bagdi István mai birtokos úr eredeti leveleiből.*]

[1]) — E C E T P A T R O
— I X I T A N N I
— E N T I N A M A I
— A C I E N D V M

séges és benső folytonosságu történelmi előadássá alkotni nem voltam képes, de a mi majd, a mikor városaink levéltárai fel lesznek buvárolva s a bennök rejlő kincs közbirtokká válik, tán éppen az én gyönge kisérletem s erős botlásaim nyomán sikerülend.

III. Endre király 1301 elején történt halála a szenvedélyek és fegyver véres zürzavarát idézte Magyarország fölé. A nemesség, papság, várak és városok egyéni léte s története a nagy államtest önmarczangoló küzdelmébe és történetébe olvadt . . . . . . A vérben és lángban leáldozó XIII-k és avval kezdődő XIV-k század e sötétéből siessünk át az utóbbinak derülő éveire.

HARMADIK RÉSZ.

MAGYAR KÖZÉP KOR.

ÁRPÁD-NŐÁGI S MÁS URALKODÓ-HÁZAKBÓL VALÓ KIRÁLYOK KORSZAKA.

X. FEJEZET.

CSEH-, NÉMET- S ANJOU-HÁZI KIRÁLYOK S VÉRUTÓDAIK KORSZAKA.

— 1301—1400. — *)

Az Árpád-fiuág magszakadása után támadt trónváltozási harczok rombolása Erdély történelme egész mezejét elboritván: sürü sötét födte el egyszersmind azt a parányi derüt is, a mit a XIII-ik század utófeléből fenmaradt egyes oklevelek töredék súgara Kolozsvár történetére vetett. Azon 1299-ről való oklevéltől kezdve, mely szerént ama század alkonyán Péter erdélyi püspök birtokában volt több villával együtt Kolozsvár is, az 1316-ból való ama nagyfontosságu kedvezménylevélig, melyben azt I. Károly mint még [V.] István király által alapított várost — Civitatem — mintegy újra alapítja, előttem ismeretes egyetlenegy más oklevél vagy hiteles adat sincs, mely a városnak a villongás e korszakában volt történeteit felvilágosítni képes lenne.

Azonban ez évben a felette borongott sürü köd mintha oszladoznék, története láthatára mind nagyobb-nagyobb körrajzban

*) Az al-korszakokra osztásban nem a királyok uralkodása év- és napszerénti sorrendét s időtartamát követtem, hanem a mely időszaknak ugyan az volt jellege, bárha egyik vagy másik király nem is kezdette vagy végezte ott uralkodását, ugyan azon korszakban adtam elé. Igy p. o. az Anjouk kora előadása 1400-ig terjed; mert az intézményekben ama jeles királyok szelleme élt még Zsigmond uralkodása első éveiben is, Zsigmondét 1458-ig, holott ő már 1457. végén meghalt. Szándékos e beosztás, nem vétség.

tűnik elő, hasonlóul ahoz, midőn az egész éjen át tévelygő útas előtt a hasadó hajnal a vidék egyes részeit lassanként megvilágítván : nap feljöttére egy nagyszerü tájkép változatos szépségeit tárja fel tekintete előtt.

A megelőző korszakban már érintettem amaz új megalapitási oklevélnek a város-épitésre vonatkozó részét; hivatkozva rá. itt annak előidéző okait, a köztörténeteknek ide vonatkozó némely részleteit és a további történeti fejleményeket adom elé.

Erdély köztörténetei szerént IV. László és III. Endre királyok alatt az erdőn-túli részek püspöki székében egy hatalmas férfi — Péter püspök, a vajdai széken László, édesegy testvérek ültek, s a saját gyengeségeik és az idők romlottsága miatt megingatott trónu két gyönge király támogatása díjjául — ama kor szokása szerént — az első, nagy kiterjedésü egyéb birtokai közt Kolozsvárt is adományul nyerte, utóbbi a vajdaság mellett, a székely ispánságot, a radnai ezüst, a déézsi, kolozsi, széki sóbányákat, az egeresi apátság javait s tömérdek más uradalmat kapott, minek folytán erőérzetök s nagy hatalmuk őket a királyválasztásnál döntő befolyásuvá tette. A magyar birodalom pártokra volt szakadva : egyik az özvegy királynéval szemben a cseh Venczelt, másik a német eredetü Otto ellenében Halics fejedelmét, a harmadik Robert Károlyt kivánta az Árpádok trónjára ültetni. A szeben-tartományi szászok az első alkalommal Venczel, az' utóbbikor Otto mellé nyilatkoztak; Kolozsvár városa előszöri pártállásáról nem ismerek adatot[1]), az utóbbikor Róbert Károly pártján volt, polgárai az ő zászlója alatt harczoltak, ezt tették később 1315-n, 1322-n, sőt 1330-n is a havasalföldi szerencsétlen táborozás alkalmával. Ez forrása I. Károly Kolozsvár iránti királyi jó

[1]) 1306-n László erdélyi vajdát Vincze a kalocsai érsek az egyházból kizáratni, birtokait, ispánságait egyházi tilalom alá vettetni rendelte testvére Péter, erdőn-tuli püspök által, a mi ellen János, küküllői esperest, a püspök cancellára ura nevében a pápához felebbezett. *Szeredai*, Series Episcopor. sat. 59. l. E tény s Jánosnak később királyi cancellárrá emelkedése azt gyanitatja, hogy az erdélyi magyarság és székelység, tehát hihetően Kolozsvár is, László vajdával tartott és így Otto ellen volt, bárha Péter püspök is aláírta Rudolf ausztriai herczeggel és testvéreivel 1304-n a magyarországi főrendek által kötött békeszerződést. *Szereday*, Series Episcop. sat. 58. l.

indulata s kegyelme sok jeleinek. A közállapotok e ziláltságában s az ország két legfőbb polczán ülő testvérek e nagy befolyásában van oka annak, hogy másfél évtízed alatt Kolozsvár neve és emléke a közokmányokban mintegy elhalni látszott; ily érdekek bántása a trónkövetelő s háboruival elfoglalt király előtt nem látszott ajánlatosnak. Azonban a püspök 1307, a vajda 1315 körül elhalván: az alkalom az erdély-részi megháboritott országos viszonyok új rendezésére nézve önként elé állott, s a király – úgy látszik — nem késett azt felhasználni arra, hogy egyéb reformjai közt a hozzá híven érző Kolozsvárt, a püspöki hatalom kötelékeiből lassanként kiszabaditsa s királyi széke önálló hatóságu gyámolává tegye. Igy történhetett, hogy midőn Kolozsvár neve ismét elő kezd fordulni, mint a porrá vált phoenix, egészen megifjult alakban állt elő: a villa vár lett, a vár várossá idomult át, a várispán és várnagy nevezetet a város-ispáné vagy városbiróé váltotta fel, az eddig úgyszólván földesúri hatalomtól függött városlakók önálló polgári testületté alakultak, kedvezményeikhez kedvezmény járult, szóval: Kolozsvár őstörténete ködhomályából egy egészen új ég és új föld kezd teljes életvidorságában kibontakozni.

E köztörténeti tájékozás után, folytassuk a vár és város történetét......... A név már tisztán meg levén állapitva: az oklevelek idegen nemzetiségű és hazáju szerzőinek és átiróinak ezentúli ingadozásait, jó és rosz szeszélyeit, vagy tudatlanságát számba venni és követni szükségesnek, sőt szabadnak nem látom; szóljon bárhogy egy vagy más oklevél vagy iró, én úgy tartom, hogy e város történelmileg helyes elnevezése egyedül: ‚*Kolozsvár*‘ lehet — ennél fogva állandóul evvel élek.

Az Ó-vár és ó-város XII. és XIII. században létezése már elő van adva; meg volt telepitve már e századokban a szent Péter-uteza, s a város addig terjedett, meg a magyar-, monostor-, közép-, farkasutcza is: ezt a XIV. és XV. század utósó felében költ oklevelek emlékezései mútatják. 1372-n Bakányi Péter Petrus Bakani — és neje Senyd, magyarutczában levő házát végrendeletileg adta Imre szent Mihály-egyházi plebánusnak[1]). Egy évszám

[1]) E végrendeleti adományozásról készült eredeti oklevelet megirta és kiadta 1372. Ágoston hitvalló ünnepén — aug. 27. — a kolozsmonostori

nélküli töredék szent Péter-utcza lakóinak azon vallomását hagyta fenn, hogy a szent Péterről nevezett azon városbeli egyháznak még I. Lajos király ajándékozott volt egy malmot, a mi elébb csertörő volt, de a király lisztelővé változtatását megengedte, azon város-részbeli gazdák és lakók pedig a plebánusnak lakházat épitettek. 1455-n a váron kivül szent Péter-utczában levő gazdák, lakók és magyar nemzetségből valók egész közönsége a konvent előtt ama vallomást tette : ők jól tudják, hogy a szent Péter-utczában levő egyház első alapitásu és fő egyház, az ott való népnek külön papja volt, a ki nekik éjjel-nappal szolgálatot tett. 1453- és 1466-n a Kolozsvár falain kivül levő magyar-, közép- és farkasutczabeli gazdák és lakók szintén az ő isteni tiszteletöknek a belső városi plebánustól elhanyagoltatása iránt panaszoltak, mit e helyen csak érintvén : tüzetesen hátrább adok elé [1]). A kolozsvári plebánus nagy tekintélyü egyházférfi s fejérvári kanonok volt; 1316-n az első ismeretes újra-alapító levelet ő eszközölte ki Tarcs — Tarch — ispán városbiróval; 1322—38-n pápai adóban LXXX. új banalist, a város kir. adóba — a mint már láttuk — tetemes ezüstöt és minden 60 ülés után egy katonát adott; 1332—38-dik évi pápai tízedjegyzőkönyvben levő ama kifejezés, ‚hogy a Kolozsvár környékén levő faluk [2]) tízedadójukat kolozsvári banalissal fizették‘, saját pénzverő-házzal és pénzlábbal birását gyanítatja; végre e század utósó felében lőn megkezdve szent Mihály tiszteletére a — ma úgynevezett piaczi nagy templom építetése. Kaprinay azt irja, hogy Zsigmond király Myrche

---

konvent, abban ‚*platea ungaricali*‘ van irva ;· kiállitotta János ispán kolozsvári biró is, maga, a kolozsvári esküdt és más polgárok nevében ugyanazon hitvalló ünnepe estéjén. Itt már tisztán így van irva : ‚*In Platea Mager Utcha‘ vocata*. . . . . Ez is mútatja, hogy az okleveleket másoló idegen papok nemzeti magyar neveink latinizálásával történelmünknek felette sokat ártottak, s az oklevelek szövegének absolut bizonyosságát biráló történész el nem ismerheti. [Látható mindkét oklevél az OKLEVÉLTÁR XLI. XLII. száma alatt.

[1]) E részletek felől olvasható nehány oklevél 1453-, 1455- és 1466-ról részint töredékben, részint egész terjedelmében, egyszerü vagy kritikai mértéket ütő másolatban, az OKLEVÉLTÁR CXI., CXII., CXXXIII. száma alatt.

[2]) Neveik : Papfalva, Macskás, Fejérd, Csomafája, Oláh-Fenes, Méra, Sz. László, Szamosfalva sat.

vajda ellen 1392-n folytatott szerencsés hadjárata után kezdette azt el[1]). Ez hátrább lesz tűzetesen tárgyalva.

Ezek egyfelől Kolozsvárnak már ama korban az Ó-várnál sokkal nagyobb kiterjedését, lakóinak nagy számát s a városnak előkelő-voltát mútatják; másfelől a közvetlenül az Ó-vár falaira dűlő XIV-ik századbeli épitkezések azok korábbi építetéséről tesznek tanuságot. Hogy a közhiedelem Zsigmond király nevéhez köti az új város alapitását, onnan van, mivel — a mint hátrább látandjuk — ő szabályozta a polgári viszonyokat, várral körülvétette, önálló királyi várossá emelte. Arra, hogy e században a vár alapjából épült volna, nem ismerek egy irott adatot is : úgy élte azt át e vár, mint a mult hátra hagyta; a mint érintve volt, legfeljebb javitások, foltozások történhettek; de határozottan semmi sem tanusitja, valamint a pontokat sem tudjuk, a melyeken netalán változás esett. Az új város telepítése időkoráról sincs biztos adatunk; csak annyit mútatnak az imént érintettek, hogy a mai külvárosok — a hídelvét kivéve, a mi későbbi település — mint önálló villák még fennállottak, az új város ki azok felé — Monostort is ide számitva — terjedett, utczái alakulásban voltak, a jövő egybeolvadás műfolyama előre készült, de a város fővédelmi helye még mindig az Ó-vár volt, s mint ennek, úgy az új városnak s a hajdani villákból lassanként alakult külvárosoknak legelső megalapulását is oklevéli bizonyossággal meghatározni nem vagyunk képesek mi, s nem fogják tudni hihetően utódink is . . . . . Nincs más mód, mint e tényhez fogantozni, hogy e város-részeket a XIV. században mint létezőket ott találjuk mai helyükön, később-kori adatok mint sokkal régibb időbelieket emlegetik, a történeti valószinűség egész az ősz hajdonkorba viszi fel eredetöket, s mint valószinűt hinnünk késztet, hogy azon idő előtt, mikor a történelem már adatokat bír felőlük, sok századokkal kellett létezniök.

A város határterülete megalakulása e században — úgy látszik — bevégződött. Nem ismerek egy adatot is, mely további területgyarapodásról szólana. Az önálló faluk s jószágok, miket a város később adományul nyert vagy szerzett, nem tartoznak határához. E területmegállapodás az ország belbékéjében s az Anjou-házból való királyok egy erős polgári osztály alkotására

[1]) *Kaprinay*, Hung. Dipl. I. köt. 28. l.

irányzott nagy gondolatában leli magyarázó okát. Fennebb érintve volt, hogy még V. István, s az ő nyomán járva I. Károly a kolozsváriaknak megengedték, hogy a köröskörül fekvő, addig is birtokukban levő földeket, erdőket, berkeket sat. örökre megtartsák. Ondotelkét másképp Tarcha-házát a város megörökösitette, Feleket megalapította s békebelezte, határának széleit I. Lajos király állandó határjegyekkel jelöltette meg, melyek ötszáz év óta állanak fenn, s határkérdésekben ma is döntő tekintélyűek.

Végre I. Lajos király Györgynek, Bertalan fiának, mint kolozsvári birónak, László, Lőrincz fia és Miklós, János fia, mint öregek és esküdtek a Kolozsvár-városi polgárok és vendégek nevében előterjesztett kérésére 1370-n ápril 28-n Székely-Vásárhelyen nagyobb pecséte alatt költ nyilt levelében az eddigi birtokvásárlásokra királyi megegyezését s szentesitését adván : egyszersmind a birtoklásnak időmulással törvényesítését Kolozsvár városában egy évre határozta, annak világos kifejezése mellett, hogy a ki egy év lefolyta alatt más által elfoglalt birtokát vissza nem követeli, ahoz való jogát örökre elveszti. ‚A királyhoz járulván — így hangzik a kiváltságlevél — az emlitett biró és esküdtek, előtte alázattal felfejtették, hogy ők városuk diszéért s gyarapodásáért mindnyájok egyetértésével az ország némely nemeseitől és másoktól is városuk körületében levő némely földeket és birtokrészeket törvényes vásárlási czímen és jogon vásároltak, azokat a község használatába adták s húsz éven át békésen birták, s ma is birják, oly birtokokat, melyek nekik nem csak hasznosak, de szükségesek is; esedeztek, hogy e vásárlást a birtoklás nagyobb biztonságaért s örök érvényeért királyi teljhatalmánál fogva hagyná helyben s megegyezésével erősitné meg. A király megfontolván, hogy a királyi szék fénye és hatalma a népek sokaságában s boldogságában áll, és a ki mások felett uralkodik, annak az alattvalók jóllétéről eleve gondoskodnia kell, e felett azon czélból, hogy a királyi méltóság tisztessége és haszna, valamint a közjólét is gyarapodjék : a kérők folyamodását meghallgatta s azon tekintetből, hogy a nevezett polgárok, mint a királyi tekintély különös és buzgó hívei, teljes békében s csendességben megmaradhassanak, az emlitett bármi néven nevezhető adást-vevést s húsz év ótai birtokhasználatot, a minek ma is békés birtokában vannak, kedvesen vevén és elfogadván, királyi megegyezését adta rá, helyben

hagyta, megerősitette, és hogy azon polgárok ama földeket és birtokrészeket örök időkön át változatlanul birhassák, s minden akadálytól biztosítva legyenek, azon — immár a városhoz csatolt — birtokok irányában mindenkinek örök hallgatást parancsolt. Ennek felette a király a nevezett várost más különös kiváltság díszével is emelni s gyarapodását egyéb jótéteményekkel előmozdítani ohajtván, a végre, hogy az ő mostani jóllétök folyvást emelkedjék, s a király és korona iránt hűségök mind több és kedvesebb bizonyitékait adni ösztönözve legyenek, különös kegyelemből abba is belé egyezett és megengedte : hogy nekik jövendőben is legyen szabad, városuk növelése végett bármely nemestől s az országban levő minden más embertől igaz és törvényes jogczímen földeket és birtokot venni és azokat a maguk szükségökre használni; és e vásárláshoz a király most eleve beleegyezését s megerősitését adta, megparancsolván, hogy a kiknek az idők folytán a város polgárai által törvényes jogczímen vett vagy veendő eme földekre és birtokokra nézve valami joguk vagy keresetök lenne, a vásárlás idejétől számitva egy év lefolyása alatt a törvény rendes útján igazítsák el, s a kik ez alatt hallgatván, igazságukat megkeresni elmulasztják, arra tovább joguk nem lesz, sőt az ilyekre nézve örök hallgatást s a birtokosoknak — bárkik ellenmondása daczára — földeikben és birtokaikban való örök megmaradást rendelt.' E nyilt levelet Miklós kolozsvári plebánusnak és Tamás fiának, Miklós birónak kérésére 1378-ban julius 14-dik napján ugyanazon király saját és a királyi tanácstagok közakaratából s neveik aláirása alatt megerősitve, s új nagyobb kettős függő pecsétével hitelesitve, kiváltság alakjában kiadta. Ez azon nagybecsü oklevél, melyen Kolozsvár város birtokterületének nagy része, úgyszintén nagy számu magán birtoka, mint örök időkre letett jogalapon századok óta nyugszik, s mely ama háborgós időkben a birtokállandóság és békés vagyonhasználat egyedüli kezessége volt s mint ilyen a kolozsvári helyhatósági és magánjog egyik sark-kövét képezte.

A telepítés e században szintén nagy mérvben ment előre. Uj települők, lakók beédesgetése végett Károly és Lajos királyok IV. Béla és V. István példáit követve bölcs előrelátással gondoskodtak, számukra a megváltozott időkhez mért czélszerü kedvezményeket biztosítottak. A megelőző korszakban elő volt adva az

elsőnek, e várost újra-alapító fontos kiváltságlevele, mely már magában is nagy belértékkel birt, de még sokkal nagyobb értéküvé lett az által, hogy adófizetést tárgyazó részének I. Lajos király 1378-n julius 14-kén költ értelmező és megerősitő kedvezménylevele oly magyarázatát adta, melyben a város egykori teljes önállóságának s jövendő nagyságának csirája rejlett. ‚Felséghez illő dolog — így nyilatkozik a nagy király — hogy hű alattvalóinak törvényszerü kivánatait kedvezőleg fogadja s hűségöket fontolóra vevén, igaz kéréseiket teljesitse, kiváltképpen ha azok az ő javukra vannak. Elébe járulván — mondja tovább — tisztelendő férfi, Miklós plebánus úr és ugyan Miklós, Tamás fia, mint Kolozsvár város birája, maguk és az összes kolozsvári polgárok és vendégek nevében, ő felsége előtt felfedezték, hogy ők régóta birt szabadságaikról szóló leveleiket és irományaikat véletlenül elvesztették, mi okon ősi szabadságaik és szokásaik, főként pedig adó és egyéb fizetések tekintetében felette veszélyeztetve vannak, s kérték, hogy annak alkalmas módon orvoslásáról gondoskodnék. A király a kérést meghallgatván, s nevezett polgárai és vendégei szükségén segitni kedvezőleg levén elhatározva, oly czélból, hogy ők a szép békességet élvezzék s csendességben megmaradhassanak, érett megfontolás után számukra azon szabadsági kedvezményt és kiváltságot adományozta : hogy minden évben Márton hitvalló napja körül a királyi kamarába ötvenkét budai súlyu finom ezüst márka ezüstöt fizessenek [1]) a királynak vagy az erdélyi vajdának; ha hadsergével egy évben egyszernél többször megfordul azon vidéken, hadi adóban egyetlenegyszer adjanak 200 arany forintot; a mit azonban hadjárat nem létekor teljességgel nem lesznek fizetni kötelesek; a mostani erdélyi vajda és minden ezutániak a nevezett polgároktól ingyen szállást és élelmezést egy évben csak egyszer követelhetnek. A vajda pedig törvényszolgáltatási eljárásaiban úgy, mint minden ilyes jogaival élés alkalmával nevezett polgárok közt az eddigi szokást tartsa meg' [2]). E kiváltságot Miklós ispán, Tamás fia, Seydel György biró és Nemisch Henrik esküdt polgár kérésére kiadta a kolozsmonostori

---

[1]) Egy nehéz súlyu magyar ezüst márka Verbőczy szerént 4 forintot tevén : Kolozsvár első időbeli rendes adója tett 208 magyar forintot. *Verbőczi*, Hármas könyve, II. r. 28. czím.

[2]) Látható az OKLEVÉLTÁR LVII-ik száma alatt.

konvent 1382-n sept. 27-n[1]). Ugyszintén 1387. január 25-n Bálint kanonok s kolozsvári plebánus és Miklós biró, Tamás fia, Henrik városi jegyző kérésére a fejérvári káptalan is[2]); később 1391. márcz. 30-n Melcher biró és Brustul Hermán esküdt polgár kérésére Zsigmond király is megerősitette[3]).

E kiváltságlevél tisztába helyezi ama kételyt, mely az 1316-, 31-, 36-, 53- és 1365-beli kiváltságlevelek alapján Kolozsvár város királyi adója mennyiségére nézve fennforgott, hogy t. i. egy meghatározott összeget fizetett-e, kiosztván a polgárok és lakók közt, mint az 1317,—1335,—1336-beli konventi átiratban van, vagy mint az ugyanazon évi királyi kedvezménylevél szól, a birtokterjedelem után annyit fizetett, a hány eke- és házbirtokos vagy zsellér-számban levő lakos volt? Itt határozott számokban van kifejezve a fizetendő mennyiség, a kiváltságlevél a többieknél később keletű, úgy hiszem, azt mint történelmileg megállapitott tényt elfogadhatjuk. E módositás Kolozsvár város története egy szép mozzanatát képezi, olyat, mely hálára ébreszt a nagylelkű király, s elismerésre őseink eszélye iránt, még azon esetben is, ha régi kiváltságleveleik eltévedését e módositás kieszközlésének csak eszközeűl használták. Mig a birtokosoknak száma és a birtokok aránya szerént való adófizetés örökös gátja lett volna a népesedésnek, akadálya a jóllét emelkedésének: addig a meghatározott összegfizetés ösztönt ébresztett, s mindkét téren szabad útat nyitott versenyre, egybegyűlekezésre és gyarapodásra. Üdvösen hatott ez irányban ugyanazon királynak 1370-n ápril 23-n Székely-Vásárhelyen [ma Maros-Vásárhely] költ azon másik kedvezménylevele is, melyben ,azon indokból, hogy az erdőn-túli Kolozsvár városát népek sokaságával díszitni szándékozik, azon királyi akaratát jelentette ki, hogy bármely szabad állapotu emberek lakás végett oda bémenni akarnak, szabadon bémehessenek, ott a király pártfogása és védelme alatt bátorságban lakjanak, egyszersmind pedig minden jobbágygyal biró ispánnak, várnagynak, nemesnek és bármely birtokosnak szigoru királyi parancs tekintélye alatt meghagyta, hogy oly jobbágyokat, kik hirrel, földbéröket és tartozá-

[1]) Eredetije látható a városi levéltárban. [Fasc. C. Nro 5.]
[2]) U. o. [Fasc. C. Nro 6.]
[3]) U. o. [Fasc. C. Nro 7.]

saikat megfizetve, az irt városba áttelepedni akarnak, minden akadály nélkül bocsássák el; és ezt a vásárokban és közhelyeken nyilván hirdettessék ki' [1]). A mint ez előrelátó intézkedés egyfelől Kolozsvár növekedésének egyik emeltyűjét képezte: úgy másfelől világosan tanusitja azt is, hogy népének eredeti magva, valamint későbbi növekedése magyar és szász volt, a változó idők és uralkodó szellem szerént változó arányvegyületben.

E század hűbéries jelleme élesen volt kifejezve a teher- és jogrészesség sajátságos viszonyaiban. A jogok kizáró tulajdonosai voltak a korona, a nemesi rend, és papság, a terhekben való kiváló részesülés kötelezettsége — a honvédelmen kivül — a polgári és földmives vagy paraszt osztályra nehezült. A király nevében a korona bészedette a különbféle adókat és vámokat, a papságé volt a dézma és hegyvám, a nemességé a honvédelmi kötelezettség s ezért az ország földterületének nagyobb része birtoklása: a földért robotot, kilenczedet vett a tulajdonjoggal nem biró földmíves néptől, valamint a birtokain átmenőktől, nemkülönben a hidasoknál és réveken átkelési út-, hid- és vízvámot. Való, hogy a kompok, hídak fenntartása a földbirtokosnak költségébe került, s ezért volt a vámvételjogosultság; de mi indokolja azt, hogy egyik-másik falun való átmenetelért a kereskedő és iparos szintén azt fizessen — kitalálni nem lehet, s az oklevelek felvilágositást róla nem adnak, hanemha azokat a honvédelemre köteles nemességnek a zsoldostartásra képesítésében keressük, vagy ama föltevésben, hogy a hol magyar nemes birt, a föld a közútakkal együtt övé volt. E két teher súlyosan nyomta kivált a városokat, melyek a lakosok és határaik aránytalansága s polgári sorsuk által kereskedésre s iparosságra levén útalva: e vámok úgyszólva a polgári élet és csereforgalom ütereinek szabad mozgását fojtották el. A föld termését és a nyers anyagokat az emberi szükségek kielégitése végett fel kellett dolgozni; a termelő és fogyasztó között közvetítőre volt szükség s e kettős küldetés teljesitésére a városok lakói voltak mintegy gondviselésszerüleg kijelölve. A hűbériség és osztályi jogbirtoklás gátot vetett a szabad fejlődésnek; de királyaink bölcsessége orvosolta. A mint a lovag-várak el-eltűnedeztek s a megyei vár-rendszer helyébe városok alapitása szüksége

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR XXXVIII. száma alatt.

lépett, e városok lakossága — egy békés iparos és kereskedő polgári osztály — mintegy magától állott elé. A nemesség közönyösön nézte, de a királyok, a trón és ország egy új gyámolát látták bennök, ők szolgálatokkal s hűséggel igazolták a feltevést s kedvezményekkel lőnek érette elhalmozva.

Itt van eredete és szülő oka Kolozsvár városa számos kedvezményének is.

Azon sarkalatos kiváltságlevélnek, melylyel Károly király Kolozsvárt újra-alapította, főbb pontjait már a mult korszakban érintenem, némely történelmi tények igazolása tette szükségessé; itt azokra hivatkozva, el kell még mondanom az ott és akkor mellőzötteket, el az azok megerősitését, bővítő vagy megszorító magyarázatát, módosulásait tárgyazó későbbi kedvezmény-, kiváltság- és királyi parancsleveleket, hogy azokból a városnak e korszakbeli története elemei mintegy önként kiváladván, concret egészszé alakítása annál könnyebb s előadásom világosabb legyen.

Az adómennyiség, földbér — terragium — és katonaszám, a törvénykezési eljárás és papválasztási jog s egyházi hatósági kör megállapítása, úgy a város környékén köröskörül eddig birt földeik további békés birtoklásában való meghagyatásukon kivül már az első, városalapító kiváltságlevélben biztosítva lőnek Kolozsvár vendégei arra nézve is, hogy áruiktól az erdélyi részek határain belől sem a városokban, sem más helyeken vámot fizetni nem lesznek kötelesek. De — úgy látszik — hogy a megyei birtokosok azt nem tartották magukra nézve kötelezőnek. Ezért már 1322. a husvét utáni octava — ápril 20. — harmadnapján, a király, kolozsvári polgárai és vendégei kérésére azok sokképpen kimútatott hűsége tekintetéből Temesváratt költ királyi nyilt rendeletben saját tekintélye alatt szigoruan megparancsolta az erdélyi vajdának, ispánoknak, várnagyoknak és adószedőknek valamint helyetteseiknek is, a kiknek az előmútattatik : ,hogy mivel kolozsvári polgárait és vendégeit királyi elődeitől nyert és tőle is megerősitett kiváltságaikban és szabadságaikban sértetlenül és károsítatlanul megtartani kivánja, őket az adók, vámok, élelemszeradás és egyéb fizetmények tekintetében szabadságaik határán túl terhelni és megróni ne merészeljék, hanem kiváltságaik tartalma szerénti állapotban békében hagyják élni, nehogy a tőle nekik adott czímjelvény — insignia — és tekintély csorbát szen-

vedjen.' E nyilt parancslevelet a király a pecséteivel történt hütlen visszaélések következtében később 1331. a keresztelő szent János-nap utáni Quindena negyed napján — jul. 11. — Visegrádon újból átiratva megerősitette[1].

A kolozsváriak útvám-fizetési mentessége országszerte ellenzésre talált, elannyira, hogy a királyoknak és erdélyi vajdáknak csaknem évről-évre meg kellett ama kiváltságok és zsarolási tilalmak emlékét s kötelező erejét újitni. Az első ily rendelet Dénes erdélyi vajdának és szolnoki ispánnak 1361-n Kolozsváron octob. 8-n költ egy különleges tárgyu oltalmi parancslevele. ‚Elébe járulván — így hangzik az — a király úr kolozsvári polgárai és vendégei, előmútatták nagyságos Konth Miklós egykori erdélyi vajda, most Magyarország nádorispánja és kúnok birája egy nyilt levelét, melyben egyebek közt az volt világosan megirva, hogy azon polgárok és vendégek a nagyságos férfiunak, Tamás vajdának, Péter, egykor szintén erdélyi vajda fiának egy levelét adták bé neki, melynek a volt foglalatja, hogy az megértvén a thorda-, doboka- és kolozsvármegyei nemesek és nem-nemesek, úgyszintén a kolozsvári polgárok és vendégek az iránti panaszos kérését, hogy a midőn ők és a hozzájok tartozók kereskedési áruikkal a kályáni úton Búza, Teke, Régen, Sárpatak, Monyoró és Székely-Vásárhely[2]) felé menni akarnak, nem kötelesek Bonczida[3]) falun átmenni, hanem, mivel az ő egyenes útjok Kályánon át Szent-Miklósfalva, tehát őket Bonczidára kényszeritni vámfizetés végett nem lehet, hanem egyenesen mehetnek Kályánon és Méhesen át Szent-Miklósra; ellenben a Rettegről, Déésvárról, Lekenczéről és Kolozsvárról Beszterczе felé menni akarók Bonczida felé menni és ott vámot fizetni kötelesek. A kik ez út-irányt elhagyják — így szól tovább ama levél — s másfelé menve rajta éretnek, azoknak javaiból az illetők maguknak kártéritést vehetnek. A vajda tehát hivatali elődeinek, Tamás és Konth vajdáknak ezen rendeletét és határozatát helyben hagyván : az erdélyi részekben levő minden ispánnak, várnagynak és vámtisztnek, névszerént pedig Péter erdélyi alvajdának s a bonczidai és más vámtiszteknek szigoruan parancsolva meghagyta, hogy valamikor a kolozsvári polgárok és

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR XIX. száma alatt.

[2]) Forum Siculorum.

[3]) Történelmi igaz neve : *Boncz híd*a.

vendégek vagyonaikkal és áruikkal Beszterczе felé mennek, Bonczidán és a bonczidai vámon, mikor pedig Régen, Teke és Székely-Vásárhely felé a kályáni és méhesi úton mennek, Szent-Miklóson és az ottani vámon a Tamás és Konth vajdáktól helyben hagyott határozat szerént szabadon átbocsássák.' E levelet az előlirt polgárok és királyi vendégek Miklós erdélyi vajdának 1368-n Kolozsváratt, márczius 19-n bemútatván : ,kérték tőle Dénes és a több emlitett vajdák ez ügyben hozott határozata megerősitését; a mit az elfogadván, és fenntartására magát elhatározván : szigoruan meghagyta az erdélyi részbeli valamennyi ispánnak, várnagynak és vámtisztnek, mostaniaknak és jövendőbelieknek, különösen pedig Péter alvajdának és László bonczidai vámtisztnek, hogy a kolozsvári polgárokat és vendégeket Beszterczére menő útjokban Bonczidán, Régen, Teke és Székely-Vásárhely felé mentekkor pedig, a midőn Kályánon és Méhesen mennek át, Szent-Miklósfalván és az ottani vámon szabadon átbocsássák' [1]).

Ilyen volt I. Lajos királynak 1371-n május 23-n Visegrádon költ parancslevele, ,melyben meghagyta Bubek György királyi tárnokmesternek és liptói ispánnak, úgy körözsfői és bácsi vámszedőinek, hogy kolozsvári hű polgáraitól s áruiktól, teljes jogérvényű kiváltságaik ellenére vámot és egyéb fizetést venni ne merészeljenek' [2]); minek — a mint látszik — nem levén foganata: 1374-n február 20-n Budán költ parancslevelében kinyilatkoztatta ugyanazon tárnokmesternek, személyeseinek és bácsi vámtiszteinek, hogy mivel ő nem azért adta neki a bácsi vámot, hogy a kolozsvári polgárokat és vendégeket megvámolja, hanem hogy őket addigi mentességökben megtartsa : ennélfogva meghagyta neki, hogy azoktól semmi vámot venni se vétetni ne merjen, sőt a mit vett volna is, e parancs vétele után visszaadja ; egyszersmind kijelenti, hogy az erdélyi vajdát arra útasította, hogy a nevezett polgárokat és vendégeket minden vámfizetéstől királyi tekintélyével megvédelmezze' [3]].

1377-n május 9-n Kolozsváratt egy átalános tartalmu és kötelezésű parancslevél lőn kiadva, melyben ki van mondva :

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR XXIX. száma alatt.

[2]) Látható az OKLEVÉLTÁR XL. száma alatt.

[3]) Látható az OKLEVÉLTÁR XLIV. száma alatt.

‚hogy kolozsvári polgárainak kiváltsági szabadsága, melyet ők a király őseitől hűséges szolgálataikért kaptak s melyeket a királynak név szerént elé is mútattak, azt hozza magával, hogy ők vagyonaikról és áruikról egész Erdély földén sehol semmi vámot ne fizessenek; ennélfogva az erdélyi vajdának, alvajdának, ispánoknak, várnagyoknak és azok tiszteinek megrendelte, hogy nevezett kolozsváriak ezen szabadságát fenntartsák, s tőlük és közülök valakitől vagyonaikért és áruikért sem a királyi, sem a magán vámokon és vámhelyeken, sem jöttökben sem visszamentökben, semmi vámot ne vegyenek, vagy őket más ilynemű fizetésre ne erőltessék, hanem inkább nekik mentességeik megvédésében segitségére legyenek, a király kegyelme elvesztése fenyegetése alatt másképpen nem cselekedvén' [1]. Ily értelmű parancs lőn intézve ugyanazon időben pünkösd utáni ötödnapon Székely-Vásárhelyről Sophornik mester, Sebesvár várparancsnokához és parancsnoktársához, kit a kolozsváriak követeik által bépanaszoltak azért, hogy Húnyad [2]) nevű faluban tőlük szabadságaik ellenére vámot csikarnak ki ; ebben a király meghagyta a nevezett várnagyoknak és következőiknek, hogy a nevezett polgárokat többé ne háborgassák s vámfizetéssel ne terheljék [3].

Nem telt el tíz év s a kolozsváriakat szabadságuk több oldalról megtámadtatása orvoslásért ismét a királynál való panasztételre kényszeritette; sőt — sajnos! — egy alkalommal saját birájok tévedése-e, vagy az erdélyi tartományi gyűlés kedvezőtlen hangulata — meghatározni nem lehet — vámmentességi szabadságukon szinte mély csorbát ejtett. Mindkettőt fel kell világositnom. A király a hozzá folyamodó kolozsváriakat meghallgatta s sérelmeik orvoslása végett már most harmadszor bocsátotta ki védelmi parancslevelét. ‚Kolozsvár hű polgárainak és vendégeinek Mykus ispánjok s polgártársuk által eléterjesztett panasziratából megértette — úgymond 1378-n január 24-n Budán költ kiváltságlevelében — hogy némely vámos helyekkel biró várispánok, vártisztek, nemesek, egyházi főnökök, birtokosok és erdélyi

---

[1]) Látható az Oklevéltár XLVIII. száma alatt.

[2]) Szó szerént így van irva. Ez adat egyedül igazolja ama történelmi vélelmet, hogy e név a hún-októl s nem Hunyaditól származott.

[3]) Látható az Oklevéltár LII. száma alatt.

részekbeli más mindenféle sorsu emberek, azok vámtisztei és vámszedői, névszerént pedig az erdélyi ekklézsiák püspöke azoknak — kiváltságokkal biztosított — szabadságaik ellenére saját vámhelyein tőlük és áruiktól vámot vétet s őket háborgatja és terheli; ennélfogva minthogy elhatározott szándéka azok szabadságait fenntartani : az erdélyi vajdának és alvajdának szigoru királyi tilalom alatt meghagyta, hogy a kolozsváriaktól sehol az erdélyi részekben vámot vétetni s őket háborgattatni ne engedjék, sőt inkább e mentességben oltalmazzák'[1]). Ez az egyik esemény. A másik a város birájának a város szabadságával való ismeretlenségét tanusító egy ténye. Zsigmond király 1391-n márcz. 30-n Menyhárt kolozsvári biró és Brustul Hermán polgár kérésére I. Lajos királynak Kolozsváratt, 1377-n május 9-n költ s fennebb ismertetett vámmentességi kiváltságlevelét a királyi tanács megegyezése hozzájárultával megerősitette s új kiváltság alakjában kiadta[2]); 1394-n ugyan ők a király előtt bémútatták Lajos király egy más nyilt levelét, mely az erdélyi részek nemesei és más lakók egyetemének Demeter zágrábi püspök és Széchi Miklós horvát bán országbárók jelenlétében Thordán 1377-n a husvéti ünnep után nyolczadnappal [ápril 5.] tartott közgyűlése 16-dik napján költ, s melyben Miklós kolozsvári biró, Tamás fia, és ugyan Miklós János fia, kolozsvári polgár azt terjesztették elé, hogy a kolozsvári kereskedők és vásáros emberek Húnyad és Almás felé menő útjokban csak Bácson kötelesek vámot fizetni, egyebütt nem, s az ő szavukra a nemesség részéről egybegyült szolgabirák és esküdt ülnökök is ugyanazt tanusították; mire az elölnevezett országbárók őket a szent keresztre megeskették s ők ekkor is ezt állítván: a vámfizetési kötelezettséget a gyülés kimondotta, a király helyben hagyva és megerősitve, örök emlékezetül kiadta[3]). E közgyülési végzést az elől idézett évben április hónap 1-ső napján Zsigmond király, neje Mária királyné és a királyi tanács beléegyezésével újból megerősitette. Három év mulva Stibor vajda ismét közgyülést tartott Thordán 1399-n jan. 8-n. Itt János kolozsvári biró és Teremes György megjelenvén, Zsigmond királynak 1391-n

---

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR LVI. száma alatt.
[2]) Látható az OKLEVÉLTÁR XLIX. száma alatt.
[3]) Látható az OKLEVÉLTÁR XLVI. száma alatt.

ápril 28-n Menyhárt biró és Brestel Hermán polgár kérésére Bubek Imre ispánhoz és a királyi udvar birájához, úgy Detrik Tót-, Dalmát- és Horvátország bánjához intézett s Lajos királynak a bácsi vámügyet a kolozsváriakra nézve kedvezőleg elintéző fennebb ismertetett 1374. évi megerősitett nyiltlevelét mútatták elé, melyet a kolozsmonostori konvent kolozsvári ispán Brestel Hermán és Henrich jegyző kérésére 1396-n octob. 27-n irt át, Stibor vajda pedig az elől érintett tartományi közgyülés 12-ik napján 1399-n megerősitett és kiváltság alakjában kiadott[1]).

Ez egymással ellenkező adatokat másképpen egyeztetni nem lehet, mint ha azt teszszük fel, hogy az I. Lajos király 1377-ki átalános vámmentesítési nyiltlevelét azon évben Tordán tartott tartományi közgyülés Menyhárt kolozsvári biró és Brustul[2]) Hermán polgár hibás tényelőadása vagy tán gyöngesége következtében a város veszteségére változtatta meg, az 1399-n a vajda alatt tartott tartományi közgyülés ellenben ugyan Brustul Hermán kolozsvári ispán és Henrik jegyző közbenjárására I. Lajos királytól a városnak a bácsi vámügyben adott 1377-ki mentességi kiváltságlevelet Kolozsvár javára viszont érvényre emelte. E tények ama kor ziláltságát és a fejlődésnek indult polgári elemnek a nagy birtokosokkal való egyenlőtlen küzdelmeit egyformán tanusitják. Mint figyelemre méltó körülményt kell megemlitnem, hogy a kolozsváriak vámmentessége létező oklevelek tanusítása szerént e században csak az erdélyi részekre terjedett ki, a mikbe a Szilágyság nem volt bele foglalva. ‚Panaszoltak előtte — így ir a király az egyikben, mely 1380-n sept. 14. Budán költ a Szilágyság-tartományabeli[3]) várispánokhoz, nemesekhez és vámtisztekhez — Kolozsvár városi hű polgárai és vendégei, hogy azok vámos helyeiken a szokott vámon kivül kenyeret és bort is zsarolnak, és evvel őket visszaélésképpen és újitólag rendkivül terhelik; ennélfogva megparancsolta nekik, hogy azoktól valamint szekereiktől és áruiktól, bármikor menjenek át az ő vámhelyeiken, kenyeret és bort venni és vételni ne merészeljenek, sem pedig őket ajándékozásra ne kényszerítsék, sőt attól végképpen szűnjenek meg s megvevén az igaz vámot, őket jöttökben-mentökben békével

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR XLV. száma alatt. [2]) E név majd mindenik levélben másképpen van leirva. [3]) Provincia Zilagh . . . .

tovább menni engedjék, különben a király neheztelését vonják magukra'[1]). E vám mivoltára nézve felvilágositást ad a királynak az ország főrendeivel és bíráival együtt 1379. sept. 4-n Diós-Győrön a drági vám ügyében hozott határozása. ‚Miklós, kolozsvári biró, Tamás fia, és ugyan Miklós, János fia, kolozsvári polgárok — így szól ama határozat — maguk és a kolozsvári polgárok, vendégek és kereskedők nevében panaszosan jelentették ki a király előtt, hogy Drághi Miklós fia, Jakab mester és testvérei s atyjafiai, a nevezett biró, esküdtek, polgárok és vendégek, úgy más kereskedők kereskedelmi áruitól régi kiváltságaikon alapuló szabadságuk ellenére erdélyi részekben levő birtokaikban vámot vesznek és vétetnek minden irgalom nélkül. Szabadságaik védelmére a nevezett panaszlók elémutatták — így hangzik tovább az oklevél — boldog emlékezetű Károly király kiváltságlevelét, melyben ők az erdélyi részekben minden vámfizetéstől menttekké vannak téve; hasonlóképpen Drághi Jakab mester is maga és testvérei s atyjafiai nevében ugyan Károly király egy más kiváltságlevelét mútatta elé, mely a fennforgó vámot az ő tulajdonuknak nyilvánitja, hivatkozva Dénes vajdának e vámügyben költ egy másik itéletlevelére is. Ezeket a király érett megfontolás alá vevén, azon czélból, hogy a nevezett városiak és Jakab mester s testvérei és utódai között a fennforgó vámügyben állandó béke és megnyugvás eszközöltessék, a következő jogmérséklő végzést és határozatot hozta, hogy t. i. a nevezett Kolozsvár városában benn lakók, nem pedig a külsők s velök egy vagy más szin alatt egybeköttetésben levő idegen városiak és vidékbeliek, áruikról csak fél vámot fizessenek a következő módon. Egy akó bortól tíz szerecsen dénárt, egy öreg szekér nagyféle haltól kilencz garast, szerecsen denárokban számitva, másféle halakat vivő egy szekértől hat garast, egy sajttal terhelt szekértől négy garast, ezt is a mondott denárokban számitva, egy eladó lóért két ilyen dénárt, egy eladó ökörtől egyet, hat végposztótól két dénárt, hat szalonnától kettőt, egy vég jó és gyengébb posztótól két garast, más kevésbbé finom és árus végposztótól egy garast, szürke vagy is a nép nyelvén *Zefir posztó*[2]) egy végétől egy dénárt, egy bármivel megterhelt nagy kötött sze-

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR LXI. száma alatt.
[2]) panni grisei vulgariter *Zefer* . . . . .

kértől, mit a nép *Mázsá*-nak nevez[1]), tizenhat szerecsen garast, egy ködmöntől egy denárt. Ennél több és másféle vámot venni a nevezett városiaktól a király haragjával való fenyités terhe alatt soha szabad nem lesz' [2]).

E kiváltságok és jogkedvezmények sejtetik Kolozsvár városának Magyarország és az erdélyi részek politikai államszerkezetében volt ezen kori állapotját, rá mútatnak, annak a királyoktól különösön gyámolitott önállósági törekvésére; azonban a városnak a püspök, úgy a nádor és erdélyi vajda hatósága alóli kivételére vonatkozó alábbi adatok erre még nagyobb világosságot deritnek.

A mult század végén — a mint már elö volt adva — püspöki hatóság alatt volt Kolozsvár. Miben állott az? mekkora volt jogköre? mikor s hogy szűnt meg vagy alakult át? meghatározni nem lehet. Mintha semmi viszony nem lett volna közöttük, vagy mintha szándékosan igyekezett volna mindkettő azon egy czélra — a teljes megsemmisitésre — úgy el van temetve ama multnak minden emléke és hagyománya. A mit úgyszólván inkább csak sejteni mint tudni lehet, azon adatok foglalják magukban, melyek e hatóság megszűnése korabeli apró foszlányait képezték.

Károly király egy 1331-n a szent János-napi tizenötöd nap után harmad nappal — jul. 11-kén — Visegrádon költ s hátrább ismertetendő adománylevelében az erdélyi püspöknek megtiltja, nehogy várnagyai és tisztei — castellani et officiales — a kolozsvári vendégeket a város közelében levő Fekete erdő használatában akadályozzák, s tőlük adót csikarjanak. I. Lajos király 1366-n szent Margit asszony és vértanu ünnepe utáni harmadnapon Gyula-Fejérváron költ s hátrább szintén ismertetendő királyi nyiltlevelében a püspöknek és ekklezsiájának Kolozsvár városában levő jobbágyairól világos emlités van s azok felett a püspöki hatóság fenntartása rendelve. Zsigmond király 1387-n november 26-n Budán kőlt védlevelében Imre erdélyi részekbeli püspöknek megparancsolta, hogy Kolozsvár polgárai felett más mint egyházi és véghagyományokat tárgyazó ügyekben ne biráskodjék, s a tőlük hozott itéleteket ne bolygassa[3]). Mindenik egy megszűnt világi

[1]) de uno magno curru ligato vulgariter *Masa* dicto . . . . . .
[2]) Látható az Oklevéltár LX. száma alatt.
[3]) Látható az Oklevéltár LXIII. száma alatt.

hatóság homályos emléke; de vannak fenn egyházi természetüek is. I. Lajos király 1373-n october 26-n Visegrádon költ s a kolozsmonostori konvent által *Hazinschart*[1]) Nykus kolozsvári polgár kérésére még azon évben sz. Márton ünnepe utáni másodnapon átirt azon királyi rendelete, melyben a kolozsvári biró, esküdt polgárok és vendégek, polgártársaikból alakitott küldöttség által előtte panaszosan fedezvén fel, hogy Demeter erdélyi püspök a tőle birt Fenes határán levő kolozsvári szőlők után újitásképpen hegyvámot — tributum montis — kezdett venni és vétetni, s közelebbről egy ily alkalommal három vég posztót elvétetett, holott ők ily vámot szőlőikről a korábbi püspököknek soha nem fizettek : ‚a király az érintett polgárokat és vendégeket régi szabadságaikban és szokásaikban megtartatni akarván : Demeter püspöknek a legszigorubban megparancsolta, hogy az elvett posztót adja vissza, a panaszlókat többé hegyvám-fizetéssel ne terhelje, közéjök efféle újitásokat bé ne vigyen kegyelme elvesztése terhe alatt'[2]). Ily tárgyu ugyanazon király 1379-n május 8-n Diós-Győrön költ parancslevele, melyben Miklós, Tamás fia és ugyancsak Miklós, János fia, kolozsvári ispánok az összes polgárok és vendégek nevében bepanaszolván Goblin erdélyi püspököt, hogy ő és tízedszedői a tőlük járó tízedet a szokott módon és helyen nem fogadják el, de azt felette terhelő és tilos módon csikartatják ki tőlük, nagy hátrányukra és kárukra : a király szigoruan megparancsolta, hogy a püspök ezután a kolozsváriaktól a dézmát a szokott módon, helyen és időben elfogadni tartozzék, szokatlan és nem szabados tízedet s nem a szokott helyen vétetni ne merészeljen[3]). A püspök nyomán indulva Otto kolozsmonostori apát is követelte a kolozsváriaktól a hegyvámot a monostori szőlőhegyekben levő szőlőikből; de I. Lajos király egy 1377-n pünkösd másodnapján Beszterczén költ parancslevelében királyi tekintélyével szigoruan megparancsolta, hogy miután az

[1]) Ime a ‚*Házsongárd*' szónak Kolozsvár egy ős-régi polgárának nevéből származása.

[2]) Látható az OKLEVÉLTÁR XLIII. száma alatt.

[3]) Látható az OKLEVÉLTÁR LIX. száma alatt.

A püspöki tízed egy hátrább ismertetendő 1344-ki oklevél szerént egy tízed kalongyától — capecia decimalis — egy font — unum pondus decimarum — volt.

igaz tízedénél egyebet adni nem tartoznak, hegyvámot tőlük ne vegyen [1]). E kiváltság jelentőségét Kolozsvár polgáraira nézve csak Lajos király 1351-iki 6-dik törvényczikkével kapcsolatban lehet megérteni, melynek előzménye felhatalmazta a királyt és királynét, úgy az ország főrendeit és nemeseit arra, hogy a szabad villákban és udvarnoki falvakban lakó szántó-vető jobbágyaikon minden gabonatermékből és borból kilenczedet vehessenek, az 1-ő törvényszak (§.) pedig az egyháziakat arra, hogy előbb tízedet, azután kilenczedet vehessenek, de a keritett városokat maga e törvény kivette. A püspök — úgy látszik — a törvény kivételes részét nem méltatta figyelemre, s innen támadt a panasz, mi Kolozsvár polgárainak adatott külön kiváltsággal lőn elenyésztetve. Egyébiránt az idézett törvény és kiváltság még két dolgot látszik bizonyitni : egyik az, hogy Kolozsvár már 1377-n a keritett városok közé — Civitates muratae — tartozott; másodszor, hogy közte és az erdélyi püspök között a régi földesúri viszony valamely maradványai tán valóságban is, de az erdélyi püspök képzeletében mindenesetre léteztek; ez ügyben és a törvényhatóság kérdésében követett eljárásai azt nyilván mútatják.

Ennyi az, a mi a Kolozsvár városa és az erdélyi püspök közötti viszonyról s joghatóság feletti viszályaikról az oklevelekben amaz időkből fennmaradt.

Nagyobb következményeiben, tanuságosabb történelmileg a püspök és erdélyi vajda között e tárgyban folyt elvharcz, melynek egy 1344-n Gyula-Fejérváratt az ország főpapjai és bárói, úgy az erdélyiek által tartott tartományi gyűlés végzése vetett véget, a püspöki és egyházi hatalmat, az általa szent hivatásával megegyezőleg bétölthető tisztán egyházi béfolyás határi közé szoritván, s ez által a városoknak teljes felszabadítását és önállósításuk útját megegyengetvén. ‚Jóllehet — így adja elé azt julius 27-n költ kir. rendeletében maga a király — tisztelendő Endre erdélyi püspök és az erdélyi részekbeli nemesek, [értve van a magyar nemzet] székelyek és szászok között a jogszerzés és használat tekintetében sokféle kérdés, egyenetlenség és küzdelem támadt s húzamosb idő óta van fenn : mindazáltal a király az erdélyi részek lakóinak békéjét s kinek-kinek jogaiban való megmaradását

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR L. száma alatt.

ohajtván, azon czélból, hogy e kérdések és egyenetlenség a jog és igazság útjára visszavezettessenek, a fennforgó ügyet úgy látta elintézendőnek : hogy a házasság, menyasszonyi ajándék és női hozomány, úgy a leánynegyed, a papi és női követelések ügyei mint a papi törvényszékekre tartozók, maradjanak egyházi hatóság alatt; de úgy, hogy egyházi biró vagy törvénytevő egy bántott és sérelmes félt se kényszerithessen perlekedni, sem pedig a sértő vagy bántalmazó félt vétségeért megboszulni vagy büntetni, hanemha őt, az illető az egyházi biró előtt a törvény rendes útján keresi meg. Hajadonokon, nőken való erőszaktétel, a parázna férfiak és nők bűnei, ha vérontás nem forog fenn, úgy a végrendelkezési ügyek szintén az egyházi hatóság elébe tartoznak; de azon kijelentéssel, hogy ha a paráznasági ügykereset polgári úton indul, az egyházi; ha pedig büntető-ügyileg, a világi hatóság alá tartozik. Továbbá e gyűlésben meg lőn határozva az, hogy a püspök birtoklási tényekben, a per függőben léte alatt, a perelt birtokokra nézve papi tilalom — interdictum — alá senkit ne vethessen, vagy az egyház kebeléből ki ne zárhasson; e jog azonban az egyház ellen elkövetett méltatlanságért s egyéb bűnös cselekvényekért épségben maradván. Azt is meghatározta a királyi tanács — mondja tovább azon királyi rendelet — hogy a püspök által joggal vagy jogtalanul elfoglalt birtokok ügyei végleges vizsgálat és elhatározás végett a vajda itélete alá bocsáttassanak, s a püspök jövendőben valamely ijesztéssel a nemesek birtokait el ne foglalhassa, sem királyi engedelem és beleegyezés nélkül meg ne szerezhesse, a nemesek falvaiba és ekklézsiáiba erőszakosan s azok akaratja ellenére papot ne tehessen. A püspöknek az erdélyi részekbeli országlakosok minden tízed-kalongyától egy nehezék denárt — pondus denariorum [1]) — fizetnek, a kir. kamarát illető tízedjövedelem kiegyenlítéseül, mit ha a püspök el nem fogad, azon esetben tízedkalongyáit a mezőn fizessék meg és hagyják künn, kivevén a folyó évet azért, hogy ama részekben a mondott tízed-dénárok még bérbe adva nincsenek. E szabályozást a felekre nézve a király örök időkre érvénynyel bíróknak nyilvánitotta, meghagyván a püspöknek és helyettesének, hogy se ők, se espe-

[1]) A pondus-t *,as'* értelemben is használták a középkorban, a mi tizenkettőd részét tette valami egésznek.

resteik a világiak jogkörébe, sem az utóbbiak amazokéba ne vegyüljenek, hanem mindenik fél saját jogai határában békében maradjon; ezenkivül azt is megrendelte, hogy egyházi törvényszéken az esperestek előtt indult keresetekben senki egy márkánál többre ne büntettethessék' [1]).

A püspöki és egyházi hatóságnak a világitól való ezen elválasztása és szűkebb körre szorítása a városok önállóvá tételére nézve rendkivüli eredményü volt. Meglátszott ez Kolozsvár közéletében is, mely az önkormányzás jótékony befolyása alatt alig húsz év folytán oly erőssé lett, hogy az addig csaknem teljhatalmu erdélyi püspök a város területén levő jobbágyai feletti hatósága védelmeért a királyhoz folyamodott. A folyamodás panasz tárgyává, a panasz orvoslása tanuságos történeti eseménynyé vált. ‚Domokos, a fejérvári püspök panaszolt előtte — így szól 1366-n szent Margit ünnepe előtti harmadnapon Gyula-Fejérváratt költ nyiltlevelében a király — hogy a kolozsvári biró. esküdtek, polgárok és vendégek az ő állitólagos szabadalmaiknál fogva azon városban és területén levő saját és ekklézsiája jobbágyait megfogják, letartóztatják és elitélik, nem kérvén előbb sem tőle, sem tiszteitől elégtételt; ennélfogva, miután igazában mindenkit oltalmazni kötelesség, az ország szokásos törvényei és a közigazság úgy kivánván, királyi tekintélyével végezte és rendelte: hogy a nevezett biró, esküdtek és polgárok egyeteme, a nevezett püspök és ekklézsiája azon városban és ahoz tartozó helyekben levő jobbágyait személyes vagy más tényeikért, adósságért, vétségeikért megfogni, letartóztatni és elitélni ne merészeljék, s szabadságukban se legyen, a városnak ezzel ellenkező kiváltságai e részben ellent nem állván; hanem ha valakinek e jobbágyok vagy a püspök és ekklézsia hatósága alá tartozó más egyének ellen keresete vagy követelése lenne, azt terjeszszék a püspök vagy annak tisztjei elébe, ezt kivánván a törvény rendje és az ország szokása, a kik az ily ügyekben a város felkéréseinek eleget tenni köteleztetnek. Kivétetnek azonban a nyilvános lopás, rablás és gyilkosság esetei, mik ha a városban vagy ahoz tartozó helységekben történnek és a tetteseket rajta érik, az ilyeket szabad lesz bűnтényök minősége szerént elitélni és megbüntetni.‘ E

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR XXIV. száma alatt.

nyiltlevél Budán 1367-n márczius 28-kán a püspök kérésére újból átirva kiadatott[1]).

Kik voltak e püspöki jobbágyok, s hol laktak : a város valamely részében együttesen vagy itt-ott szétszórva s a polgári jogokból kirekesztve vagy a közellevő s vele még egészen nem egyesült villákban? kinyomoznom nem sikerült.

Azonban arra, hogy Kolozsvár jövője kedvezőbben alakuljon s egykor kitűnő várossá legyen, legnagyobb befolyású volt a nádori, vajdai és megyeispáni hatóság alól kivétetése. Ez egyike a legkülönösb figyelemre méltó történeti mozzanatoknak. Ez ama kiváltságon alapul, melyet Károly király 1331-n jul. 3-n Visegrádon — úgy látszik, ön királyi elhatározásából — adott. ‚Fontolóra vevén — mondja a király — kolozsvári vendégeinek hűségét, a kik országának többi lakói közt a mostani havasalföldi hadjárataiban is az iránta és a szent korona iránt való hűségökben megmaradásuk miatt javaikban és vagyonukban végtelen és kipótolhatlan kárt szenvedtek és tűrtek el, s az iránta való változhatlan hűségért és állhatatosságért, melyet folyvást tanusitottak, királyi kegyelmességgel kivánván viseltetni, szükségesnek látta, nekik a következő szabadsági kedvezményeket adni: hogy az erdélyi részekben soha, semmi időben, sem a nádor, sem a vajda, sem az ország egyik törvénytevő birája által tartandó gyűlésre megjelenni ne tartozzanak, és semmiképpen ne kényszeríttessenek, hanem ha valakinek ellenök keresete lesz, az ő birájok és a király által tett ispánjok előtt legyen abban itélettétel. Továbbá azt is megengedte — folytatja a király — hogy mindazon gonosztevőket t. i. tolvajokat és rablókat, legyenek bár nemesek vagy nemnemesek, a kiket határaik területén hasonló gonoszságon érnek, az ő birájok és a király által tett ispánjok itéljék meg. Egyszersmind azt is megengedte, hogy a Kolozsvár vidékén levő, s a nép nyelvén úgynevezett ‚*Fekete erdő*‘ nevű erdőt, a meddig hozzá férhetnek, szabadon foglalják el és éljék s használják. Ezek folytán megparancsolta a nádornak, erdélyi vajdának, azok helyetteseinek és minden törvénybiróknak hogy a nevezett városban levő vendégeket a nekik adott szabadságokban háborgatni vagy bárminképpen akadályozni ne merjék; továbbá senki, névszerént pedig

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR XXX. száma alatt.

a szent Mihályról nevezett erdőn-túli egyház püspöke vagy várnagyai és tisztei a kijelölt erdők használatában, az ő villáikon és birtokaikon átmenetelők s különösön adószedés alkalmával terhelni ne merészeljék. Ha valaki e szabadságokkal ellenkezőleg a király nevezett vendégeit vakmerőleg háborgatná s azok ezért panaszolnak, a dolog bebizonyulván, királyi bosszuállásával büntetendi'[1]). E kiváltságot Lajos király, Walther ispán és Bertalan kolozsvári birók és az összes kolozsvári polgárok s vendégek kérésére 1349-n septemb. 24-n, az erdőn-túli földön Sebuson[2]) költ nyiltlevelébe szóról szóra beigtatta, elfogadta s a mennyiben az a mondottak szerént, az ő előadott szabadságaik igaz tartalmát foglalja magában s az édes atyja által nekik adott szabadságokkal egyezik, részökre örök érvényüleg megerősitette'[3]).

De Kolozsvár e szabadsága is nem sokára Lajos király halála után sérelmet szenvedvén, jogai felett éberen őrködő fiai Zsigmond királytól nem csak annak megerősitését eszközölték ki, hanem egyszersmind az igazságszolgáltatás felsőbb foku megvizsgálására nézve is gondoskodtak. Nagy fontosságu Zsigmond királynak e kettős czélból 1397-n deczember 21-n Brassóban első titkos pecséte alatt kiadott s később 1402-ben november 14-kén Bécsben Brustel Hermán kolozsvári birónak és Weinberg-Tamás esküdt polgárnak maguk és a városi összes polgárok és népek nevében kifejezett kérésére megerősitve átirt, s újabb pecsétével hitelesitve kiadott kiváltságlevele, melyben a király emlékezetül hagyta : ‚hogy Hermán kolozsvári biró és Káplán András esküdt polgár maguk és az összes polgárok s vendégek nevében az ő felséges szine elébe járulván, panaszosan fedezték fel, hogy többen voltak közülök, a kiket az ország némely lakói — a mint ez közöttük szokásban van s régen helybenhagyott szabadságuk hozza magával — az ő saját birájok és esküdteik előtt igazságot nem keresve, a nádor és királyi udvar birája előtt perbe fogták, idézték, törvényre meghivták, s szabadságuk hátrányára, városuk kisebbségére elitéltetvén, nekik ez által szerfelett nagy kárt okoz-

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR XXI. száma alatt.

[2]) In Sebus in Terra Transsilvana . . . . . Szász-Sebes e ez, vagy Sebesvár, Kolozsvártól a nagy-váradi útban két postaállomásra, elhatározni nem tudom.

[3]) Látható az OKLEVÉLTÁR XXII. száma alatt.

tak, s alázatos könyörgéssel kérték, hogy ezeknek megorvoslásáról kegyelmesen gondoskodnék. A király vele született kegyelmességénél s királyi hatalmánál fogva megengedte, hogy érdekelt városbeli polgárait és vendégeit, bármely ügyben s annak bárminő ágában a nádor és királyi udvar birája elébe egy országlakos is ne hivhassa, ne idézhesse és kényszeríthesse semmi-letteképpen, hanem ha valakinek keresete vagy vitás kérdése van azok ellenében, azt a kolozsvári biró és esküdt polgárok jelenlétében láttassa el; ha valaki azok itéletének és biróságának törvényességében gyanakodnék, vagy ha azok az ügy ellátásában hanyagok és lágymelegek lennének, hivja fel Besztercze város birája, esküdtei és összes polgárai elé; s ha az odavaló biró, esküdtek és polgárok itéletével sem lenne megelégedve, azt tartozzék és legyen köteles törvényszerüen és minden nehézségtámasztás nélkül a szebeni biró, esküdtek és összes polgárok megvizsgálása és itélete alá terjeszteni, a nevezett biró esküdteivel és a többi polgárokkal azon város szabadságai szerént mindenkinek itéletet tenni, igazságot szolgáltatni és az ügyet végképpen elintézni köteleztetvén.' A király avval zárta bé levelét, hogy ha a kolozsváriak ezt annak idejében előtte bemútatják, kiváltság alakjában is kiadatja részökre [1]).

Az önhatósági jog e biztosításának természetes következménye lett volna, hogy a kolozsvári polgárt, ha idegen földön járkél, bármiféle tényeért saját hatósága előtt keressék meg; de előrelátó polgárai ezt is külön kiváltság által kivánták biztosítni. A király elébe járult tehát kolozsvári biró Székely Miklós, Székely Tamás fia az összes polgárok és vendégek nevében azon jelentéssel, hogy az ország némely helyein őket vagy közülök némelyeket, valamint javaikat és áruikat biráik jelenlétén kivül, s a mint más városok szabadsága hozza magával, kihallgatás és elitélés nélkül, bétiltják és letartóztatják, s ez által nekik nem kevés kárt, bosszuságot és megterheltetést okoznak és a királyi felség előtt az iránti gondoskodásért könyörgött. A király azon tekintetnél fogva, mert az ő és az ország városai szabadsága azt kivánja, hogy minden panaszló a maga igazát elébb ő előttök keresse: 1377-n május 23-n Székely-Vásárhelyen költ nyiltlevelében min-

[1]) Látható az OKLEVELTÁR LXVII. száma alatt.

den főrendeknek, báróknak, ispánoknak, várnagyoknak, nemeseknek s azok tiszteinek és az ország minden törvénytevőinek, nem különben a városoknak és szabad községeknek s azok igazgatóinak, biráinak és sáfárainak szigoru királyi parancsolat alatt meghagyta, hogy Kolozsvárnak sem polgárait és vendégeit, vagy közülök bárkit is, sem pedig javaikat és áruikat letiltani és eltartóztatni ne engedjék; és ha valakinek ellenökben keresete vagy bármi jogügye van, azon város kebelében s birájának jelenlétében a törvény útjának megtartásával keresse meg igazát, a ki azt minden panaszlónak kiszolgáltatja, a mint ezt az egyenes igazság hozza magával. E nyiltlevelet a kolozsmonostori konvent 1382-n sept. 24-n becsületes férfi, Miklós, kolozsvári ispán, Tamás fia, Seydel György és Nemes Henrik esküdt polgárok kérésére átirta, s újból megerősitette[1]).

Ez átalános kiváltsági kedvezmény részletes alkalmazására nézve két nevezetes parancslevele maradt fenn Zsigmond királynak; az egyik, mit 1397-n Temesváron october 22-n András kolozsvári mészáros — carnifex — és polgár s cselédei részére adott, a kik — a mint a levél szól — élelmök megszerzése czéljából vagyonukkal és áruikkal az ország különböző részeit meglátogatni szokták. E védlevélben szigoruan meg van hagyva mindazoknak, kiknek az előmútatva lesz, hogy András mészárost és cselédeit személyökben senki megitélni, bántalmazni, útjában akadályozni, őket megkárosítni, vagy vagyonaikat és áruikat letartóztatni ne merje, kivált pedig mások tartozásáért, hibájáért és kihágásaért; hanem ha valakinek keresete vagy perügye van ő és cselédei irányában, igazítsa a kolozsvári biró és esküdt polgárok előtt, kik ha elintézését húznák-halasztanák, ez esetben nem a béperesítettet, hanem magát a birót és esküdt polgárokat a király vagy a tárnokmester elébe hivja meg[2]). A másikban, mely 1388-n junius 11-n Esztergomban költ, ugyan Zsigmond király az erdőn-túli részek összes kereskedőit, kalmárait és minden más árus embereket s kijelölten Kolozsvár város polgárait biztosította és bátorságossá tette arról, hogy Magyarország határain belől tartatni szo-

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR LIII. száma alatt.

[2]) Látható a kolozsvári városi levéltár *AA* betűvel jegyzett levélcsomagában 2. szám alatt. Az oklevél hártyára van irva, nyitott alaku, a király gyűrü-pecsétével veres pecsétlő viaszba nyomottan hitelesítve.

kott vásári gyülésekre minden áruikkal egyetemben különösön pedig lovaikkal a király különös védelme alatt bizton megjelenhessenek s ott kereskedési ügyöket az adásban és vevésben vagyis áruik kicserélésében elvégezvén, hazájokba vagy bár más helyekre biztosan vissza- és elmehessenek [1]).

E kiváltságlevél az idők folytán minden királytól és fejedelemtől megerősitve, immár négy század óta képezi Kolozsvár helyhatósági jogalkotmánya egyik alapkövét.

Kiváló előszeretetét mútatta I. Lajos király a kolozsvári polgárság egy békés és hasznos müve iránt. Ez, századokig fennállott jövedelmes és a város polgárainak sok kényelmet s a királyok és fejedelmek előtt gyakran nagy tisztességet és kedvességet szerzett halastava alapitása, s a vajdák és várnagyai alól örök időkre kivétetése.

Erről szóló nyilt levelét a király éppen Kolozsváratt adta ki 1370. márczius 30-n ; a becses okirat megérdemli, hogy egész terjedelmében ismerve legyen. ‚A midőn a király — így hangzik az — Kolozsvárott lett volna, hívei : György, városi biró, az esküdtek és a város összes polgárai ő felsége elébe terjesztették, hogy ők s városuk polgárainak és vendégeinek egész közönsége, egy — a szükséges zárlatokkal felkészitett — halas-tót kiván most újonnan állitni és bérendezni, saját kényelmök és használatuk s a város haszna tekintetéből, a köznép nyelvén úgynevezett *feneketlen tó* nevü helyen, a hová délről a ‚Stark-patak‘ nevü forrásból eredő patakocska foly bé, a melyből mint város tulajdon helyéről, a halastó is kapja vizét, mely halas-tónak vége közel van Szamosfalva széléhez ; kérték annakokaért, hogy azon halas-tót az ő saját használatukra és kényelmökre elkészitni engedné meg. A király a nevezett biró, esküdtek és polgárok kérésére hallgatva, megengedte, hogy a kolozsváriak az irt halas-tót elkészitsék és bérendezzék, s azt a hozzá tartozó jogokkal és jövedelmekkel együtt az erdélyi vajda és annak várnagyai és tisztei minden hatósága kizárásával, maga a biró és esküdtek, a polgárok és vendégek közönsége birja és tartsa fenn a maguk és utódaik használatára és kényelmére örök időkig ; egyszersmind annak béállitásához és elrendezéséhez nevezett hívei kérésére királyi megegyezését adta,

[1]) Látható az Oklevéltár LXIV. száma alatt.

azért, hogy a királyi szolgálatokra képesebbek és erősebbek legyenek. Meghagyta azért a király erős parancsolat alatt az erdélyi vajdának s helyettesének, kijelölten pedig ,*Léta-vár*' várnagyának és a ,*kolozsvár*'-i vártisztnek, valamint minden másoknak, hogy a nevezett város polgárai és vendégei által a maguk határán saját javukra és kényelmökre állitandó ezen érintett halas-tó dolgába soha belévegyűlni s birtokosait háborgatni a király ezen tilalma ellenére ne merészeljék, hanem hagyják el, hogy azt minden jogaival és jövedelmeivel együtt a nevezett polgárok és vendégek közönsége a király akaratja és meghagyása rendje szerént békésen és háboritatlanul használhassa' [1]).

Annak, hogy a halas-tó-alapitáshoz királyi megerősités kellett, s az egyszersmind a vajda és vár tisztei hatósága alól is kiváltságilag ki lőn véve, azon közjogi elven kivűl, mely szerént a halászat királyi jog és adomány tárgyát képezi, Diósi Gergely városi jegyzőnek a tőle 1592-n készült legelső levéltári iratlajstromában különös indokául azt találtam följegyezve, hogy ama hely Kolozsváré volt ugyan eredetileg, tulajdon jogon, de Szamosfalva határában, tehát vármegyei földön feküdt. Ezért volt szükséges a vajdai hatóság ellenében való biztositás. E halas-tó nagyfontosságát s jövedelmező-voltát tanusítja Kolozsvár polgárainak hajdani tekintélyes hal-kereskedése, valamint ugyanazon jegyzőnek idézett iratlajstromában két száz évvel később tett azon megjegyzése: ,hogy azt mostan is — 1592. — a város hasznosan bírja, s ő azt — úgymond — a város három faluján haszonra nem adná' [2]).

Kolozsvár önhatósági törekvései s nyert kiváltságai körét mintegy bézárta ama tény, midőn I. Lajos király a saját czímeres pecsétével élést megengedvén, annak közhitelességét elismerte. Az erről 1377. május 18-n Beszterczén költ engedélylevél tanusítja a király lelke fennköltségét s népei boldogitására törekvő valódi királyi jóérzületét. ,Elébe járulának — úgymond — Miklós, kolozsvári biró, Székely Tamás fia, és László, Lőrincz fia, kolozsvári polgárok, maguk és polgártársaik s más vendégek nevében s alázatos esedezéseik rendén felfejtették, hogy ők a miatt, mivel saját

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR XXXVII. száma alatt.

[2]) Legelső eredeti iratlajstrom: Harmadik láda [*Tertia Ladula*] 6-ik levélről való jegyzés.

peres ügyeikben községi pecsétjök alatt költ és kiállitott ügyvédvalló leveleik az ország biráitól és törvényszékeitől eddigelé el nem fogadtattak, sok kárt és megterheltetést szenvedtek s nagy munkát és oknélküli fáradságokat tettek, azoknak kegyelmes orvosoltatását a királyi felségtől alázatos könyörgéseikben kérték. A király fontolóra vevén, hogy midőn a felség alattvalóinak könyörgését meghallgatja, mind saját királyi székét emeli, mind alattvalóit szüntelen hívebb szolgálatokra lelkesíti : nevezett Miklós biró és László, Lőrincz fia kérésének királyi kedvezéssel eleget tenni ohajtván, különös kegyelemből belé egyezett, megadta és megengedte, hogy a mondott Kolozsvár város polgárai és vendégei mostantól kezdve és ezután a városi közönség pecséte alatt, *melyre* — a mint mondatik — *három torony van metszve,* saját tényeik és bajaik iránti perügyletekben, az országban levő — világi és egyházi — bármely törvényszékeknél használandólag, mint minden más királyi városok, úgy Kolozsvár városa is, az ország szokása szerént, ügyvédvalló leveleket adhasson ki s azoknak az ország területén mindenütt teljes hitelt adni mindenki tartozzék' [1]). E czímernek első eredeti metszetével nyomott semmi oklevelet nem találtam a városi levéltárban ; ellenben némely czéhek ládáiban igen ; jelesen egy tökéletesen épet 1369-ből a szőcsőkében, éppen azért annak mint rendkivül nagy történelmi becsű régiségnek rajzát is adom [2]). Ez tényleg erősíti meg az iménti kiváltság ama helyét, mely mútatja, hogy a kolozsvári biró és esküdtek a czímeres pecséttel azelőtt hogy a király megerősítette, sok idővel, hihetően már Károly uralkodása óta éltek... Mély hálámat fejezem ki e helyen azon gondos czéh-atyák iránt, a kiknek e történelmi felvilágositást köszönhetjük — magam és a történelem nevében. Nem egyedül áll ez, a mit én a kolozsvári czéhek híven

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR LI. száma alatt. E czímer nagy divatban volt amaz időben Európában. Sachsenben Ratzenburg czímere három egymás mellett álló bástya, alatta nyílt kapuval ; Magyarországon Buda és Székes-Fejérváré szintén, az elsőjén kétfelé nyiló kapuszárny ; Esztergom városáé négy torony s közbül bástya, alatta szintén kapunyilás, sőt Erdélyben is, Kőhalomszéké egészen az, csak egyenes oldaluak a bástyák, Segesváré szintén, azon különbséggel, hogy egyenes oldalu bástyáin két ablak van egymás felett, kapujában ágaskodó sárkány.

[2]) Látható a RAJZOK külön kötete VI-ik tábláján.

őrzött s mai napig fenntartott leveleiből tanultam. Kolozsvár polgári és társadalmi intézményeire s erkölcsére, a kereskedési és iparviszonyokra nézve kivált a régibb századokból itt találtam igen sok becses adatot. Nehezen jutottam hozzájok, későn nyertem meg polgártársaim bízalmát, de miután ez megvolt, szíves készséggel voltak szolgálatomra. A további századok történelme folyamában az olvasó és polgártársaim saját szivességök jeleivel gyakran fognak találkozni, s tettük erkölcsi örömét a sikerben élvezni.

Idézem még Lajos királynak Kolozsvár városa polgárai és vendégei részére előbb 1366. jan. 6-n Erdélyben, Beszterczén titkos kerek pecséte alatt nyilt alakban kiállitott, azután 1370-n György kolozsvári biró, Bartalis fia, László Lőrincz fia, Miklós János fia, odavaló esküdt polgárok kérésére junius 4-n Medgyesen költ azon megerősitő levelét, melyben parancsolja, hogy azok a király jó emlékű atyjától Károly királytól adott szabadalomlevélben levő, tőle is megerősitett kiváltságaikban és szabadságaikban tartassanak meg s azok határán túl adó, [dacia] földbér [census] és collecta-fizetésre se vajdáktól, se alvajdáktól, se másféle bármily állásu és rangu emberektől ne kényszerittessenek [1]). A honvédelmi kötelezettség mértékét az 1316-ki alapkiváltság szabta meg; e felett Lajos király 1378-ki már ismertetett kiváltságlevelében ki van mondva, hogy a kolozsváriaknak, bár hányszor legyen is új hadjárat, egy évben csak egyszer kell 200 arany forint hadi költséget fizetni; Zsigmond királynak 1395-n január 3-kán Kereszturfalván költ nyiltparancs-levelében pedig a király Frank erdélyi vajdának tudtára adta, hogy ő átnézvén és megvizsgálván Kolozsvár városa birája, esküdtei és polgárai közönségének előtte bémútatott kiváltsági okleveleit, azokból látta, hogy ők az erdélyi részekben viselendő hadjáratra meghirdetett táborozásban megjelenni és abban részt venni nem kötelesek; meghagyta tehát a vajdának, hogy mostani hadjáratában is őket részvételre meg ne hívja, és rá ne kényszeritse [2]).

---

[1]) Látható a városi levéltárban Fasc. C. 2. száma alatt levő eredeti oklevélben, mely hártyára van irva, feljül jobbkéz felől : ‚*Commissio Dni Regis V. Johannis dicti Trencul*‘ alól : ‚*Perlect. et correct.*‘ kivül a király nagyobb, új hiteles pecséte letöredezve.

[2]) Látható az Oklevéltár LXV. száma alatt.

Az előbocsátottakból némely történelmi tények tisztán megismerhetőleg tünnek elő. Évről évre világosabban látszik egy tisztán polgári elemü városnak a királyok különös védelme alatt a helyhatósági önállóság magas czélja felé haladása; kebelében egyfelől a papi túlsúly folyvást csökken, a püspök már csak az egyháziakban és Kolozsváratt benn levő saját jobbágyai ügyében bir hatósággal; másfelől a nádor, a királyi udvar birája, a vajdák és vármegyei tisztek hatása mind szükebb körre szorul; a várispánságnak már csak elmosódott nyomai látszanak a *‚város ispánja‘ ‚város birája‘* fogalomszókban, a mi részint az Árpád-korszaki várrendszerből fennmaradt emlék, részint a várispánság helyét s politikai jogkörét elfoglalni törekvő vármegyei főispáni hivatalnév hasonlatán alapuló új alakulás. Arra, hogy Kolozsváratt, a XIV. században a korábban fennállott várispánságnak, várőrségnek és katonai hatóságnak valamely maradványa lett volna, egyesegyedül áll a kolozsvári halas-tó iránt költ királyi engedménylevélnek a *Léta-vár* várnagyára és *kolozsvári tisztre* — Officialis — vonatkozó intézkedése. A vajda polgári vagy katonai tisztje volt-e ez? a városban vagy valamelyik közeli villában lakott-e, mi volt hatósági köre Kolozsváratt? E kérdésekre tiszta feleletet adó okirat vagy bárminő homályos emlék a kolozsvári levéltárban, sőt — a mennyire én utána járhattam, a magyar történetforrások összes anyagtárában sincs.

Három adat azonban némi vonatkozással van. Egyik Károly király 1317-n febr. 25-én Temesváratt költ kedvezménylevele, melyben megengedte, hogy a szabad állapotu emberek s oly jobbágyok, kik földbéröket megfizetvén, eltávozási szabadságot nyertek, s Gallus mester királyi jegyzőnek s György nevü testvérének, János fiának, Lykteleke, [*ma nem létezik*] Czente [*szintén nem*] Húnyad [ma Bánffi-Húnyad], Zentelke, és a Nádas folyó [1]) körül levő Zsuktelek [2]) [*ma Zsúk*] nevű villáikba lakás végett megtelepedni kivánnának, oda a király védelme alatt bizvást és szabadon mehessenek, ott bátorságban lakjanak, s oda érkeztök után öt évig semmi collectát és más adót ne fizessenek. E védelmet a király maga helyett János mesterre, Beszterczc, Kolos és Kolozsvár

[1]) Az oklevélben : juxta fluvium — *Adas*.

[2]) Az oklevélben : *Lykuteluke, Czente, Hundu omark, Zenke* et *Sukteluk.*

ispánjára bizta[1]. A másik egy 1331-ki oklevél, mely szerént egyfelől Rimai Miklós mester, Miklós fia, Léta-vár várnagya és kolozsvári ispán, úgy szintén Abrágyi Barnabás és Mihály, Simon fiai, másfelől Péter ispán, Németi András fia, és ismét Jakab, Domokos, Miklós és László, a mondott Péter fiai, úgyszintén Mihály és Balogh, Németi Balázs fiai, Nógrád vármegyében levő Németi nevü két falujok, úgy Kalapech [*ma Galabócs*] nevü birtokuk iránt 1331-n az egri káptalan előtt egyességre léptek[2]. A harmadik Zsigmond királynak 1405. julius 2-n Kolozsvár részére kiadott egy adománylevele, melyben Kolozsvár területén levő három lisztelő és három posztó-ványoló és csertörő malmot, mely eddig Léta-várhoz tartozott, a vajda és alvajdák hatósága alól kivéve, onnan elszakítva, várépités végett Kolozsvár városának és polgárai közönségének adott[3]. Az első adat szerént a kijelölt évben Besztercze, Kolos és Kolozsvár egy ispán alatt lett volna, holott egy évvel elébb Tarch volt kolozsvári ispán; a második szerént Léta-vár parancsnoka egyszersmind kolozsvári ispán — a király által kinevezett biró — is. Miként lehetett amaz, ha az ispánság nem csak hivatalczím és kitüntetés volt, s Léta-vár parancsnoka hogy lehetett kolozsvári ispán és biró? Léta- és Kolozsvár várában saját parancsnoka és tiszte alatt külön királyi katona-őrség lakott s a város maga polgári ügyeire nézve ismét külön polgári hatósággal birt volna-e? Vagy tán csak az utóbbi oklevélben emlitett s az előtt vajdák birtokában volt hat királyi malom átruházott haszonvételi joga adott volna Léta-vár parancsnokának Kolozsvárban oly kitűnő hatósági jogot, királyi ispánsági, városbirósági czímet?[4] Mindezekre felelni nem tudván, kénytelen

[1] Látható az OKLEVÉLTÁR XVIII. száma alatt.

[2] *Fejér*, Codex Dipl. VIII. köt. III. dar 120—123. ll.

[3] Látható az OKLEVÉLTÁR LXXVII. száma alatt.

[4] Az erdőn-túli nagyobb királyi várakat a királyok a vajdáknak adták, maguk és hadi népök fenntartására. László vajda birtokainak roppant kiterjedéséről már volt emlités. Egy hiteles oklevél szerént András vajda 1359-n a következő várakat birta: Déva, Csicsó, Bálványos, Léta- és Küküllő-várakat. [*Fejér*, Cod. Dipl. IX. 3. 131. l.] Az éppen most ismertetett oklevél szerént a vajdai birtoklás alatt álló Léta-várhoz tartoztak a Kolozsvár területén levő malmok még 1405-n is, s úgy vette el attól a vártól illetőleg a vajdától, s ajándékozta a király Kolozsvár polgárainak. Az, hogy a

vagyok az olvasó tudási vágyát későbbi nyomozások szerencsésb eredményeire útalni.

Egy helyhatósági szabadelvű polgári alkotmánynak, melynek három fő életnyilatkozata a törvényhozásban való részvétel, a választott tisztviselők által való igazságszolgáltatás és a közigazgatás, az elsőt kivéve — miről semmi adatot nem találtam — egyes körvonalai szintén már e században élesen kezdenek feltűnni. Robert Károly 1316-ki kiváltságlevelében visszaadja az V. István által adott kedvezményeket, s a többek közt azt, hogy városnagyjokká, birájokká — villicus — közegyetértéssel és egyakarattal azt válaszszák, a kit arravalónak látnak; magának pedig fenntartja, e mellé egy ispán — comes — kinevezését, a ki fontosabb bűnügyekben avval együtt ítél. Egy 1326-ki oklevél egy ispánt emlit, a ki Kolozsvár birája; 1331-n Kolozsvárnak egy birája s a király által kinevezett egy ispánja említetik — comes per regem deputatus; 1336-n két ispán van említve; 1344. birája tartományi birónak van irva — judex provincialis — más városokban: ‚terrestris' volt nevök, — azért, mert a város provinciája népe választotta, megkülönböztetésül a királytól kinevezett comes-től ispán- vagy birótól; 1349-n ismét két ispán s mindenik birónak mondatik; itt van legelsőbben emlitve a városnak két jegyzője; 1352-n egy ispán, három más egyén, kiknek hivatali minősége nincs megmondva, és egy jegyző; 1365-n egy ispán és jegyző; 1366-n Kolozsvár biráját, esküdteit és az összes polgárokat tiltotta el a király a püspök jobbágyai felett leendő itélethozástól, tehát már ekkor tágabb körü itélőszék volt, de a birák számát tudni nem lehet; 1367—1368. egy biró van emlitve, 1369-n az ispán egyszersmind biró 1370., 1377., 1379., 1391., 1394., 1395. és 1397-n folyvást egy biró forog fenn; 1370-n egy kedvezmény kieszközlésénél a város birája, a vének és esküdtek — seniores et jurati — voltak jelen; 1372-n egy ispánt mondanak birónak — Comes Joannes judex; sőt átalában ez ispánok sok oklevélben mondatnak kifejezetten biráknak; 1378-n egy biró és egy ispán

vajdának officialis-a volt Kolozsváratt, s hogy néha a Léta-vár várnagya volt Kolozsvár comes-e = ispánja = a királyt képviselő birája is..... ismétlem, ezek oly tények, miknek okai előttem ismeretlenek. Léta-vár és a hozzá tartozó faluk további sorsáról hátrább lesz szó.

fordul elé; 1380-n két ispán; egy 1399-ki oklevélben az ispán mellett a jegyző is van emlitve.

Ez adatok szerént Kolozsvárnak e században két főbb tisztviselője volt, a városi polgároktól választott városnagy vagy biró — *villicus seu judex* — a ki olykor ispán — *comes* — néven is van emlitve, és a király által kinevezett másik ispán — *alter comes* — a ki szintén sok helyt van birónak irva, azért, mivel főbb tisztsége némely esetek alkalmával az itélettételben, biráskodási részvételben állott ; melléjök egy vagy két jegyző, három-négy sőt több éltes időkoru esküdt és polgár volt adva, kik a város igazságszolgáltatási ügyeiben segédkeztek, de a kiknek jogkörébe tartozott annak politikai igazgatása is. Szebenben már 1366-n előjő a polgármester hivatal-név — *Civium Magister*; én ilyennek nyomára nem akadtam. Ott két birót és egy villicus-t állapítnak meg az adatok, az utóbbi a tulajdonképpeni végrehajtó tiszt [1]. Én ezt sem vagyok képes meghatározni. A közigazgatás és törvénykezés formáiról, s a kisebb tisztek, esküdtek és ülnökpolgárok tétele-módjáról, továbbá arról, hogy miféle törvények szerént itéltek, politikai intézkedéseikben a köztörvényeken kivül miféle helyhatósági szabályokat követtek, sőt hogy ama kifejezés, midőn a biráskodásban a város közönsége is résztvenni mondatik — mit jelent ? összes kutatásom folytán avagy csak egy ezt tárgyazó oklevelet vagy feljegyzést sem találtam. Ez ama kor ismeretére nézve kár, művemnek árnyfoltja, de nem hibám.

Kolozsvár e századi történetében feltűnő jelenség az uralkodók hozzávaló különös kegye és hajlandósága. Robert Károly mint várost alapította újra; csaknem elhalmozta magasztalásaival és kegyével. I. [nagy] Lajos sok izben saját királyi városának mondotta, benne szívesen mulatott s valahányszor falai közt volt, számára újabb javalmakat, kedvezményeket adott. Mária királyné 1385-n szent Briccius hitvalló ünnepe után hatodnappal költ biztositó levelében Kolozsvár polgárairól mint elővigyázó s törhetlen hűségü népről emlékezett s őket szabadságaikban újitás nélkül megtartani igérte [2]; Zsigmond előrelátó férfiaknak, valamennyi király önfeláldozó kedvelt híveinek nevezte polgárait; az okleve-

---

[1]) *Gustav Seivert*, Die Stadt Hermanstadt sat. 11. l.

[2]) Látható az OKLEVÉLTÁR LXII. száma alatt.

lekben sűrűn fordulnak elé : ,a mi városunk', ,Kolozsvár városunk', ,híveink', ,különös híveink'[1]), sat. Ez ugyan megszokott udvari irály-alak, de Kolozsvár királyi város-voltát, állami fontosságát világosan mútatja, mert a magyar ős alkotmány szerént a királyok maguknak és királynőiknek a legkitűnőbb városokat szokták megtartani.

A város magyar és szász lakóinak nevekedése és egymáshoz való aránya szintén világosan kezd feltűnni. Vonjuk össze az oklevelek ide vonatkozó tanuságtételeit. Kolozsvár legelső ismeretes városbirája 1316-n Tarcs [*Tarch*] ispán; 1331-n Kolozsvár ispánja Rimai Miklós; 1336-n Nagy [vagy tán *Gross*] Péter — Petrus Magnus, városnagy = villicus; 1336-n és 1365-n Dávid, város ispánja; 1349-n Bertalan biró, ugyan akkor Máté Péter jegyző; 1352-n Bertalan, ispán; Székely János [hihetően esküdt]; 1365., 1368., 1377., 1378., 1379., 1380., 1382., 1384. és 1385-n Székely Miklós, Székely Tamás fia, biró; László, Lőrincz fia, esküdt polgár; 1369-n György, Bertalan ispán fia, ispán és biró; 1370-n Gergely, Bertalan fia, biró; 1372-n János ispán, biró; 1374-n Rimai Miklós ispán ; 1377-n és 1382-n Nemes Henrik esküdt polgár; ugyan ez 1384-n városi jegyző; 1385-n Nemes Henrich — Hench dictus Nemes —[2]) ismét városi polgár; 1378-n Miklós ispán; 1397-n Kaplan András esküdt polgár. Ezeket nevök magyaroknak gyanítatja.

Ugyanezen oklevelek szerént 1326-n Miklós, Hermann fia, ispán; 1336-n Walther egyik ispán; 1349-n ugyanaz biró; 1352-n Reman mester, 1353-n Kymar mester, 1365-n Reymar mester[3]) város jegyzője; 1373-n Hazinschart Nykus esküdt polgár, 1380-n Seydel György biró; 1391-n, 1394-n Melheer vagy Melcher biró, Brüstel vagy Brestel máshol Brustul Hermán mindkét évben esküdt

---

[1]) Ezt azért emelem ki, hogy **Szeben város** történetirója *Seivert Gusztáv* úr, tisztelt barátom, mint különöst jegyezte meg művében, hogy nem olvasott oly oklevelet, melyben Károly király Szeben polgáraira vonatkozólag kedvelt — *fideles. dilecti* — kifejezéssel élt volna.

Gustav Seivert, Die Stadt Hermannstadt. Eine historische Skizze 1859. 10. lap.

[2]) A ,*Hench*' kétségkivül a királyi titoknok tollhibája — Henrich helyett.

[3]) E név aligha nem a két előbbinek változtatott alakja.

polgár; 1397-n Brustel Hermán biró, 1399-n ispán, Wenber Tamás esküdt polgár, Henrik esküdt — hihetően azon Nemes Henrik, a ki 1377-n is esküdt volt. Ezek nevök után itélve szászok. Ha a név nem elég biztos ismertető jellege a nemzetiségnek, a minthogy nem is az, annyit mégis mútat, hogy Kolozsváratt ez időben a közdolgokban forgott, magasb hivatalt viselt annyi magyar, mint szász lakos és polgár volt. Azt a tényt azonban, hogy inkább a király által kinevezett ispánok, mint a választott birák neve magyar, nem hallgatom el, s hogy ennek forrása az ország aristocraticus alkotmányában s a főnemességnek a királyra gyakorolt nagy béfolyásában van, elismerem, valamint azt is hajlandó vagyok hinni, hogy a város-választotta birák között az életben éppen annyi szász nemzetbeli volt, mint a hány magyart az idézett oklevelek felemlitnek.

Nézzük az oklevelek világánál a város lakóit és közönségét.

Robert Károly 1322. és 1326-ki oklevelében Kolozsvár népei e név alatt fordulnak elé : polgárok és vendégek — *cives et hospites ;* egy 1331-kiben : király vendégei — *hospites regis* ; 1341—1342-n vendégek vagy polgárok; 1349-n, 1353-n, 1355-n, 1365-n; 1361-n — királyi vendégek, király úr vendégei, ismét polgárok és királyi vendégek; 1370-n a város polgárainak és vendégeinek közönsége; 1372-n kolozsvári polgárok; 1373-n összes polgárok; 1373., 1374., 1377., 1378., 1379., 1380., 1391., 1394., 1395-n polgárok és vendégek; továbbá a király polgárai; egy 1378-ki oklevélben : polgárok és vendégek, Kolozsvár város egész közönsége, király vendégei; 1397-n Kolozsvár polgárainak és népeinek egész közönsége.

A ‚polgár' szó középkori értelméről, városaink e név alatt jövő ősi lakóiról már elmondottam nézetemet. Itt is arra útalok. A ‚polgár' és ‚vendég' fogalomszóknak e századi oklevelekben való következetes megkülönböztetése, egymástól mindenkor elválasztva emlitése, az utóbbihoz a ‚királyi' praedicatum gyakori hozzátétele mintegy vonzanak annak hívésére; hogy itt az elsők alatt az ország bennszülött népei : a magyar, szláv és oláh, az utolsók alatt a béköltözött szászok vannak értve; de határozott itéletet mondani nem vagyok képes.

Annak ellenében, hogy Kolozsvár népesítése csak a szász

vendégekkel lett volna e században folytatva, nevezetes történelmi tények állanak.

Az erdőn-túli szászok közönsége — *Universitas* — a fejérvári káptalan szerfölötti tized-zsarolásai miatt fellázadván, Gaan, Alárd ispán fia vezérlete alatt 1277-n Reminiscere vasárnapján — febr. 21. — a gyulafejérvári káptalant fegyveresen megrohanta, feldúlta, a székes egyházba menekült négy kanonokot, sok papot és papnövendéket, s közel 2000 minden nemü és rangu embert az egyház rágyújtása által halál martalékává tett, az egyház diszitményeit, könyveit, egyházi eszközeit elvitte[1]); a lázadók a püspökség összes birtokait s azok közt Kolozsvárt annyira semmivé tették, hogy a király — a mint már elé volt adva — 1282-n különböző kedvezményekkel édesgetett oda az országból szabad állapotu új vendégeket. Nem hihető, hogy a szász lázongók szász népü villát duljanak fel, s hogy a püspök kolozsvári villájába ez esemény után csakugyan szász bételepülőket hívott volna. I. Lajos király fennebb idézett oklevelében Kolozsvárra beköltöző minden szabad állapotu embernek s földbérét megfizető jobbágynak kiváltságokat adott s őket különös védelméről tette bizonyossá. E király pedig — jegyzi meg Eder[2]) nem kivánt Kolozsvár régi jogai s lakóinak kedve ellen cselekedni.

Menjünk tovább.

A város e században szerzett birtokainak s azok határjegyeinek mind magyar a neve. Robert Károly 1316-ki kiváltságlevelében a város birája és a királyi ispán biráskodási körét kiszabván, a mástmegsebesités ügyében való itéletet is az ő teendőik közé sorozta, s azt jegyezte meg, hogy azt aköznép — vulgus — ‚*bojseb*'-nek, helyesebb kiejtéssel *bajseb*-nek [mai értelemben hihetően : párbajnak] mondja. Ugyan Károly király 1331-n a kolozsváriaknak egyéb jogengedmények mellett egy erdő elfoglalására is engedélyt adván, azt mondja, hogy az erdőnek a nép nyelvén ‚*Fekete erdő*' a neve. I. Lajosnak 1379-n a kolozsváriak részére a vámügyben adott kiváltságlevelében a latinul jól ki nem fejezhetett törzsökös magyar szóknak eredeti értelme is oda van téve, így : a

[1]) Gr. *Kemény József :* Notitia etc. Capituli Albensis Transsilvaniae, Cibinii, 1836. 22. l.

[2]) Látható ugyan arról *Jos. Caroli Eder*, Observationes Criticae sat. Cibinii, MDCCCIII. 15. 21. 89—94. ll.

szürke posztóról azt irja, hogy az a nép nyelvén : ‚*Zefir*' posztó, a különbféle terhekkel rakott nagy szekeret ‚*mázsá*'-nak, egy későbbi oklevélben ‚*rúdas szekér*'-nek nevezi. Ezek e város eredeti és törzs lakóinak határozottan magyar jellegére mútatnak.

De vannak a XIII. és XIV-ik századból nyomatékos adatok, melyek annak azon időben túlnyomólag szász-voltát gyanítatják. Robert Károly 1316-n költ, de csak 1336-ki átiratban fennlevő kiváltságlevelében e kifejezés fordul elé : a mi vendégeink és szászaink — *hospites et saxones nostri* [1]; Kolozsvár — a mint fennebb láttuk — egy ideig Beszterczével és Déézsvárral egy ispánság alatt állott; egy fennebb szintén idézett 1397-ki oklevél szerént Kolozsváratt elintézett perügyekre nézve másodbiróság a beszterczei, harmad- és végleges biróság a szebeni biró, esküdtek és polgárok, sőt a szász hét birák közönsége volt; Kolozsvár 1478-n és 1480-n a nagyváradi káptalannal volt vámügyi perében az 1224-n a Szeben-tartományi szászoknak adott alap-kiváltsággal védte magát [2], czéhintézményei rokonnak mútatják a szász hét széki városokkal; Kolozsvár még politikai védelmet is keresett Szeben és a hét szász szék lakóinál. Az elsőnek a magyar elemre nézve kedvező indokául felhozhatni azt, hogy a szászoknak mint vendégeknek védelemre különösön szüksége volt; a másodiknak oka előttem maig ismeretlen, ezt csak ezutáni kutatások deritik fel; a harmadik és negyedik tény oka az akkori viszonyokból magyarázható ki. Egy város, melynek lakosai egy része szász volt, illetékesen kivánhatta ügyeinek egy rokon nyelvü és polgári intézményü város birái elébe vitetését. Sőt az erdőn-túli részek lakóiban hihetően már akkor meg volt azon jog-igény, hogy ügy-bajaik közelökben folyjanak le s csak legvégső esetben menjenek kivül a kis ország határán, a király elébe. Minthogy a perlekedési nyelv latin volt, s oly magyar város, melynek biróságához az ügyek felvitethettek volna, nem létezett : Kolozsvár mindkét nemzetiségü lakóinak inkább kézügyben eshetett Beszterczén és Szebenben mint Budán perelni, inkább érdekökben állott magukhoz hasonló polgárok

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR XXVI. száma alatt; megolvasandó : *Jos. Car. Eder*, Script. R Transsilv. Tom. I. Volum. I. 213. l.

[2]) Látható az OKLEVÉLTÁR II. száma alatt; megolvasandó *Eder J. K.* idézett müve 214. lapja

birósága mint tárnokmesteri itélőszék előtt állani. Béfolyással lehetett erre Zsigmond udvarának eleinte németes szelleme, a szász elemnek ez időkben Kolozsváratt hihetően túlsúlyra jutása s a magyaroknak Zsigmond kormányától való idegenkedése miatt a közdolgoktól visszavonulása. Az is való, hogy a magyar nyelvnek a latin hivatalos nyelv miatt a politikai és hivatali életből kiszoritása által a magyar nemzetségi és hivatalnevek ellatinosodtak; az oklevelekben magyar dolgok is latinul adatván elé, nemzeti jellegöket s bizonyító erejöket elvesztették, a magyar emlékek elmosódtak, mig a latinnal rokonabb hangzásu szász nevek épebben s megérthetőbben maradván fenn: ez zavarba hozta a magyar elemnek a szászhoz való szám-arányát is; utoljára e nyelvzavar ténye, érvvé lőn a magyar ellen, számának kisebb-voltát bizonyitva.

Mindezeket összefoglalva előttem a magyar és szász elemnek Kolozsváratt e században egymással aránytartó fejlődése és gyarapodása valószinűnek látszik[1]). Némi visszaesés az első részéről Zsigmond és austriai Albert alatt a következő században volt. Ennek előadása azonban későbbre való.

A társadalmi állapotokról, a polgárok életfoglalkozásiról e században is csak adattöredékekkel birunk.

A földmivelés és bortermesztés haladásáról, a földbért és tizedet szabályozó fennebb érintett kiváltságok és védlevelek minden bizonyosan tudhatót magukba foglalnak. A malom-ipar zsenge korában lehetett, de a város területén levő 3 lisztelő, egy posztóványoló és 2 csertörő malom nagy népességre és gabonatermesztésre s nem csekély bőrkészitési iparra mútat.

A kereskedés — a mint láttuk — már ekkor bő jövedelmi forrásul szolgált, de a nagy földbirtokok urai önkényesen kiszabott vámmal terhelték, mi alól csak kiváltság vagy a király különös védelme által tudtak szabadulni a városok; tárgyai voltak: bor, hal, sajt, ló, ökör, posztó, s inkább csak az erdőn-túli részek belforgalmára volt irányulva. Kolozsvár polgárai az erdőn-túli

[1]) Feltünő, hogy 1321-n Szeben város közönségének az odavaló prépostal folyt egy perügyében Kolozsvári János nevü ügyvéd — Johannes de *Clusvar* — volt képviselő és védő, a ki, mint neve mútatni látszik, kolozsvári és magyar volt. Gróf *Kemény József*. Diplomatarium Transsilv. czímü gyűjteményéhez csatolt függelékei — Appendix — 173. darabja.

részekben járnak-kelnek különböző irányban; az áruforgalomnak az anyaországra is kiterjedését csak az András mészárosnak és lókereskedőknek adott külön királyi védlevelek mútatják. Előttem több adat nem ismeretes.

A kézipart illetőleg — ámbár annak már ekkor fejlődésben létét a következő században virágzott czéhek tanusítják — egyetlen biztos irott emléket ismerek : ez a szőcsök czéh-szabálya, melyet 1369-n márczius 24-n adtak ki György kolozsvári ispán és biró, Bertalan ispán fia, a kolozsvári esküdtek és összes vének. Mint e századból eredetiben egyedül fennmaradt becses emléket ismertetni szükségesnek látom. ‚Eléjök jövének — irják a biró és esküdtek — Fejér István, Szőcs Miklós, Mátyás Péter, Klesel, Márton szőcs fia [1]), s nagy panaszosan fedezték fel előttük, polgártársaik, az összes szőcsök nevében, hogy a más vidékekről, városokból és falukból közéjök jövő vendégek mindenféle állatok bőrének felvásárolása által, melyekből nekik élelmöket megkeresni és a koronának tartozó adót megfizetni kellene, az ő hasznukat és előmenetelöket megsemmisítik nagy kárukra és hátramaradásukra. Minthogy pedig más városokbeli lakos és birtokos polgárok. az idegen vendégek felett saját honjukban különös kedvezményekkel birtak, melyeket ők hathatósan őriznek és folyvást gyarapítnak : úgy a nevezett biró és esküdtek is szőcs polgártársaik kérésére gondoskodni kivántak arról, hogy a kolozsvári szőcsök is élelmöket jobban megkereshessék, a jóllétben gyarapodhassanak s a közszolgálatokra alkalmasabbakká tétessenek. E végre köz szabály gyanánt megállapították, hogy sem kolozsvári, sem oda jövő egy idegen is, juh- és báránybőrt vagy más házi és vad állatok bőreit meg ne vásárolhassa százon aló1 levő mennyiségben, kivéve azokat a kolozsváriakat, a kik élelmöket ez iparral keresik; és hogy senki olyan, a ki az ő szőcs polgártársaival nincs munkakö-

---

[1]) Stephanus Albus, Nykel Pellifex, Petrus filius Mathie, Clesel filius Martini pellionis... Én a nemzetségneveket magyarul forditottam, de evvel nem akarom azt állitni, hogy azok némelyike német vagy szász is ne lehetett volna, p. o. Weiss, Kirschner sat.

A ‚*Transsilvania*‘ czímü heti német folyóirat Uj folyama 2-k — 1862. — évi füzetében az 5-dik lapon értesités van téve a kolozsvári timárok 1369-beli egy okleveléről ; én ezt azon czéh ládájában nyomozódásom alkalmával nem találtam meg, pedig egykori létezése bizonyos.

zósségben, atyafiságban — értetik az egy czéhban létel — ne merészeljen az ő tudtok és beléegyezésök nélkül saját kezére külön mesterséget űzni, s a ki e határozatok ellen cselekednék, a város birája büntesse meg' [1]).

E czéhszabály több tekintetben fontos; először, mert — tudtom szerént — ez időből egyedül maradt fenn, vagy legalább került napfényre. Az erdőn-túli hét szász szék vénei, birái, polgármesterei, polgárai és más tartományi lakosok 1370-n I. Lajos király rendeletéből Goblin erdélyi püspök és Scharpenek — mások szerént — Scharfenek [2]) János, Landskron várnagya közbenjárására Szeben, Segesvár, Szászsebes és Szászváros szebeni ispánsághoz tartozó városok részére a régi és rosz — maguk nyilatkoznak így — társulati szabályok helyébe átalánosan kötelező újakat alkottak [3]), de ama régiek közül sem ők egyet sem neveznek meg, sem azóta egy sem került elé. Szeben város történetirója e tény előadásánál megjegyzi, hogy előtte homályosnak tetszik az oklevél elején ama kifejezés, hogy az iparosok társulatai — fraternitas — a király kegyelméből állittattak vissza, mintha az előtt s tán Robert Károly alatt meg lettek volna szüntetve; másodszor megjegyzi, hogy a négy városban ekkor rendezett 19 czéh és 25 ipar-ág közül ki vannak hagyva az aranymívesek, kőmivesek és ácsok társulatai, pedig egy XIV. századbeli anyakönyvben, mely szerinte 1346-ig megy fel, ezekről emlékezet van [4]). De ez még megállapitásra vár. Másodszor azért is nevezetes ez oklevél, mivel az és az érintett 1370-ki alap-czéhszabály tartalma és keletkezése módja, világosan mútatja, hogy Kolozsvár nem volt a szebeni ispánsághoz tartozó városok szövetségébe belé foglalva, hanem a

---

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR XXXVI. száma alatt.

Meg van konventi átiratban is 1381-ről, költ január 28-kán, kérték: Egyed nevü szőcs [Aegidius pellifex] vagy Szőcs Egyed és Péter, Mátyás fia, kolozsvári vendégek vagy polgártársak — hospites vel concives — s megerősittetett a város hiteles pecsétével. Megvan a nemes szőcs czéh leveles ládájában.

[2]) *Transsilvania*, Wochenschrift stb. Neue Folge 2-ter Jahrgang, Hermanstadt 1862. 5. l.

[3]) *J. A. Grimm* : Die politische Verwaltung im Grossfürstenthum Siebenbürgen, Hermanstadt, 1856. III. Band. 5—8. ll.

[4]) U. ott 12. l.

mint politikai, úgy kereskedési és müipari tekintetben is önálló léttel birt, saját fejlődési úton haladott.

A müveltségnek kevés emlékét találjuk e századból fenntartva. Tudománynak szentelt műhelyek, tanintézetek nyomait nem tartották fenn az oklevelek. A szorosabb értelemben vett tanulás folyvást egyházi irányu maradt, a zárdák lakói és egyházi férfiak körére szoritva. A világiak önmivelésének kiváltképpeni czélja s tere a polgári élet és közszolgálat volt, hol a szükséges harczi és kormányzási képességet kiki megszerezhette. Az erkölcsök szelidülése főként vallásos és humanitarius intézetek létesítésében s gyarapításában nyilatkozott; Kolozsváratt benn és körülette e században kellett alapulni részben, s részben tetemesen gyarapodni azon zárdáknak, kápolnáknak és egyházaknak, melyekről már fennebb volt szó, és a melyekről a következő századok oklevelei mint hajdankori alkotásokról szólnak, ilyenek : a Carmelita-, Domokos-, Minorita- és szent Ferencz-szerzet zárdái és egyházai, az utóbbiakkal egyesült szürke öltönyü, úgy a Domokosszerzeti nők zárdája, a szent Egyedről és szent Lélekről nevezett egyház, zárdák és az utóbbi nevet viselő aggok s nyomorultak kórháza. Az elaggult szegények kórháza gyarapodott, a piaczi kis kápolna és nagy egyház épittetése elkezdődött. E két utóbbiról az illető testületek önfentartási ösztöne megőrzött némely becses adatokat; ezek képessé tesznek arra, hogy felőlük többet tudjunk.

Fennebb már elé volt adva, hogy I. Lajos király a szegények és elaggottak házmesterének egy csertörő-malomnak lisztelővé alakítását megengedte. A hol jószágfelügyelő mester és malom van, hol szegényeket ápolnak és gyógyitnak, ott lakhelynek, alapitványoknak s fenntartásukra szükséges eszközöknek is kellett lenni : adományozhatta tán Robert Károly vagy I. Lajos, de irásos emlékét az idő és feledés eltemette. Csak a következő szá zadokban vannak némi homályos emlékezések felőlük. E helyen ne érintsük. Fogadjuk el azon tényt, hogy ez emberies intézmény létezett, sőt e században gyarapodott, s várjuk be az azt körülborongó sötétség lassankénti eloszlását s a lehetőnek kellő helyén elbeszélése idejét.

A piaczi kis régi egyház vagy szent Jakabról nevezett kápolna és a szent Mihály tiszteletére épitett Zsigmond-egyház, Kolozsvár és azon század tiszteletreméltó emlékei, müveltségének

fényes tanubizonyságai; épitésök kezdetét homály födi. Kolozsvár város mult századi *Leirás*-ában a kisebbről ily emlékezet van: ‚A piaczi szentegyház déli részén egy ős-régi, de már elhagyatott kápolna áll, mely hihetőleg akkor épült, midőn e külső városrészbe új gyarmatosok települtek s azon korbeli lakosok számához volt arányitva. De idő folytával megszaporodván a lakosok, a kápolnába nem fértek bé, ennélfogva jobbra a kápolna falán szószéket alkottak, hogy azok is részesüljenek hit-oktatásban, kik a szabadban maradtak[1]. Az ó-vári templomot — mondatik ugyan ott tovább — világi papság birta mindaddig, míg a piaczi kápolna s később ennek oldalán épitett nagyobb templom a plebánus lakával együtt elkészülvén, a világi papságnak átadatott, s így az ó-vári szentegyház a szerzetes lakkal együtt a Domokos-szerzeteseknek jutott‘[2].

A nagy szentegyház épitésére nézve egyetlen egykoru megcsonkitott felirat van annak nyúgoti ajtója homlokzatán, késő góth korszakbeli minusculával irva, s ez az MCCCCXLII év; továbbá ott van Zsigmond és V. László királyok magyarországi s több más országi czímere; amaz hihetően az épités bevégzése, ez tán később tett javitások idejét jelzi[3]. A felirat egy másolata a templom belsője diadal-ivén is látható. Egy 1822-n végben vitt egyház-látogatási jegyzőkönyvben az épités bevégződése 1414-re van téve[4], de a kútfő megnevezése nélkül, a mi hitelességét kétségessé teszi. Másfelől Zsigmond király 1437-n történt halála a megjelölt felirat valódi megbízhatósága iránt is kételyt hagy fenn. Én még is ezt hitelesebbnek tartom s azt vélem, hogy a király nevének abba beleszövése az épités nagy részének alatta történtére vonatkozik s az ő sok érdemeit halhatatlanítja.

Homály fedi az épitkezés folytatása éveit is. Van a kolozsvári római katholikus plebánia levéltárában egy 1387—1397 közt

[1]) *Emléklapok*, sat. 28. l.

[2]) U. o. 32. l.

[3]) Anno dni MCCCCXLII. Sigismundi clem . . . . . toris est loc. . . . . . Látható Gróf *Eszterházi Jánosnak*: ‚A kolozsvári szent Mihály-egyház történeti s épitészeti leirása‘ czímü értekezése 7. lapján. Külön lenyomat az *Archaeologiai Közlemények* III-ik kötetéből. N. Ajtai Kovács István 1840—1842. évi másolásából közölve.

[4]) Ugyanott 3. l.

s egy más 1400-n költ oklevél, melyek nem csak mind a két templomra nézve eddig nem ismert adatokat tartalmaznak, de egyszersmind a század szellemére is oly erős világosság-súgárt vetnek, hogy megérdemlik a bővebb ismertetést. ‚Az anyaszentegyház minden fiainak — így kezdődik az első oklevél — a kikhez e levél eljutand. Mi, György, veri-i érsek, Vilmos velenczei, Péter galliciai — — — — [— — lard] — —, Anancius xanchi-i, Ferencz vrel-i, Tamás tinniai, János termopoli, Ferencz accium-i, Gergely — — —, Gergely saloni, Ágoston destillari, Jakab — — — János terbuni, János diakovári és Ádám —— püspökök, az Úrban örök üdvet kivánunk. Az Atya világosságának ragyogása, mely kibeszélhetlen fényével a világot megvilágosítja s az ő kegyelmében bizó híveknek buzgó ohajait jóltevő kedvezéssel fogadja mindannyiszor, valahányszor alázatosságuk a szentek érdemeihez és a könyörgéshez folyamodik. Kivánván annakokáért, hogy az erdélyi püspöki megyében, szent Mihály főangyal kolozsvári egyháza és annak leánya, a szent Jakabról nevezett kápolna, illő tisztességben részesüljenek, s Krisztus híveitől szüntelen tiszteltessenek, és hogy mindazon vezeklőknek, a kik az úr születése, körülmetéltetése, vízkereszt, nagypéntek, husvét, az úr menybe menetele, pünkösd, szentháromság, Krisztus teste megtaláltatása és a szent kereszt felemelése napjain, úgy a boldogságos szűz, keresztelő szent János születése és fővétele, szent Péter és szent Pál apostolok és minden más apostolok és evangelisták, az egyház négy olvasói [lector], minden szentek napján, a lelkek emlékének és a mondott egyház és kápolna felszenteltetésének, úgy szent Istvánnak, Lőrincznek, Györgynek, Mártonnak, Balázsnak, Miklósnak, továbbá Mária Magdolna, Katalin, Margit és Lucza szent asszonyoknak napján, az elől emlitett szentek nyolczadain [octava], végre az év minden vasárnapján és szombatján áhitatoskodás és búcsujárás végett a mondott szentegyházba és kápolnába eljárnak, vagy a kik az ott tartatni szokott misékben és reggeli vagy délesti prédikácziókban, úgy bár minő más isteni tiszteletben résztvesznek, azok czintermében imádkozva körüljárnak, vagy a kik a Krisztus testét, vagy a szentelt olajat a pokol szörnyeivel követik; a kik a késő esti harangozáskor a római egyház szokása szerént térdhajtva három ‚*Üdvöz légy Máriá*'-t mondanak; nem különben a kik a templom és kápolna világításához és földíszitéséhez segédkezet nyujtnak,

vagy a kik végrendeleteikben és haláluk alkalmával azoknak aranyat, ezüstöt, öltönyt, könyveket, kelyhet vagy bármi egyéb szükségeseket ajándékoznak, hagyományoznak vagy mások által hagyományoztatnak, vagy végre a kik ezen búcsulevél eszközlőinek, úgymint Nunne Péter kolozsvári polgár és neje, úgy azon városbeli Hennin atyáinak és anyáinak fi- és nőtestvéreinek teste és lelke üdveért „*Miatyánk*"-at, angyali üdvözletet és más áhitatos imádságot mondanak, valahányszor és valahol a mondottak bármelyikét buzgón gyakorolják, a mindenható Isten kegyelméből, s szent Péter és szent Pál apostolok — — — — bizva — — — — a reájok szabott vezeklés alól kegyelmesen felmentjük, csak hogy az illető megyés püspök is adja hozzá megegyezését. . . . . . Mi azért — így szól a bünbocsánati levél végén az illető megyés püspök — Imre, erdélyi püspök, az e czélra kiszabott XL napi bünvezeklést részünkről is engedélyezzük . . . . . Ugyan annyit engedélyezett később 1397-re Kolozsváratt jun. 21-n költ levelében Maternus erdélyi püspök is a töredelmes szívüeknek és büneiket meggyóntaknak" [1]).

A másik IX-ik Bonifacius pápának 1400-ban deczember 10-n költ bünbocsátó [más szóval : büntetést megbocsátó, elengedő] levele, melyben azon czélból, hogy a Kolozsvár városi — Opidum *Calusuar* — szent Mihály-egyház illő tisztességgel gyakoroltassék és fentartassék, hogy továbbá Krisztus hívei buzgólkodás végett abba annál számosabban egybe gyülekezzenek, fenntartására segédkezet nyujtsanak, és hogy ott az égi kegyelem ajándékából magukat annál inkább megújultaknak érezzék, a mindenható Isten kegyelméből, szent Péter és szent Pál apostolok tekintélyében bízva, mindazon igaz bünbánóknak és vétkeiket meggyónóknak, a kik ez egyházat hét éven át az általa megjelölt ünnepek nyolcza-

---

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR LXVI. száma alatt.

Ez oklevél szövegéből ki van szakadva a kelési év és hely; Imre erdélyi püspöknek Gyaluban Reminiscere vasárnapja előtt harmadnappal költ kihirdetésénél is MCCLXX. . . lj számok közül kiszakadt egy X és V vagy tán még egy I-es szám; de azt fel kell tennünk, hogy a búcsulevél már kelési évében ki volt hirdetve: ez pedig minden hihetőséggel 1387-n történt, annyival inkább, mivel 1389-n már Péter volt az erdélyi püspök. *Antonii Szeredai*, Series Antiquorum et recentiorum Episcoporum Transsilvaniae. A. Carolinae 1790. 126. l.

dain [octava] és a pünkösd ünnepe után hét napig meglátogatják, s annak fenntartására segédkezet nyujtnak, a rájok kiszabott bűnvezeklésből száz napot kegyelmesen elengedett [1]).

A piaczi nagyobb és kisebb egyház épitési idejére nézve szükségesnek látom gróf Eszterházi János véleményét is ide igtatni. A gróf az idézett büntetésmegbocsátási — szerinte búcsujárási — engedély-levél hitelessége bébizonyitásánál kimútatja: ‚hogy Imre erdélyi püspök valóban 1386—88 körül élt [2]), hogy Maternus püspök szintén 1395—99-n ült Erdély püspöki székén s sept. 27. halt meg [3]); ez után idézi IX. Bonifacius pápa iménti búcsuengedélyező levelét. Ezek alapján a gróf véleménye az, hogy a nagy szentegyház valamint a szent Jakab-kápolna is 1386—89 között már használatban volt; tehát a kettő egy időben épült, még pedig — a mint a torony alapja ásásakor 1834-n talált bronz Apis és korinthusi fejezetü nagy kőoszlopok s több dombormívü alakzatok gyanítatják — egy Jupiternek szentelt pogány egyház álló-helyére, a nagy egyház isteni tiszteletihelyül, a kápolna eleinte csontházul [Carnarium] vagy keresztelő kápolna gyanánt [baptisterium], minthogy ilyek a régi főbb egyházak mellett valóban állottak fenn [4]); utóbbi később a népesség szaporodtával talán megnagyobbittatva, mint a szent János védnöksége alá helyezett szentegyház isteni tiszteletre használtatott.‘ A két egyháznak egy időben fennállását megállapítja az elébbi oklevél, az épités idejéről s miképpen használtatásukról hátrább szólok; az Apis-re nézve az AGATHYRZ és RÓMAI KORSZAKBAN nézetemet elmondván, itt arra hivatkozni elegendőnek látom.

Még csak egy-két adatot emlitek meg, mi a fennforgó egyházak épitési idejére világosságot vet.

Midőn Robert Károly 1316. Kolozsvár újra-alapító kiváltságlevelét adta, előtte a város birájával Benedek plebánus és fejérvári kanonok jelent meg; 1377. a város határainak I. Lajos király által lett kijáratásakor ismét Miklós plebánus úr a bölcs férfi — discretus vir — járult elébe, úgyszintén 1378-n is, az egy évi idő-

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR LXIX. száma alatt.

[2]) *Szeredai A.* idézett müve 125—126. ll.

[3]) Ugyan ott 131—133. ll. Ezt a fennebb érintett 1387-ki királyi rendelet is tanusitja.

[4]) *Ipolyi Arnold*, Magyar Müemlékek, Csalló-köz 44., 69., 170. sat.

mulást magában foglaló 1370-ki királyi nyiltlevélnek kiváltság alakjában kiadását is egyik ő eszközölte ki; végre midőn Bakányi Péter 1372-n magyar utczai telkét Imre kolozsvári plebánusnak hagyományozta, a véghagyomány első szövegezésében határozottan ki volt fejezve, hogy e férfi a szent Mihályról nevezett megyés [parochialis] egyház plebánusa volt.

Mindezeket összefoglalva, előttem valószinűnek látszik az, hogy Kolozsváratt — hihetően Robert Károly alatt — midőn már az Ó-vár és ó-vári egyház nem fogadhatta bé a szaporodó népet, épűlni kezdett az új város, s ennek az ó-vári falakon kivűl eső lakosi maguk számára és kényelmökre épitették a piaczi kisebb vagy szent Jakabról nevezett egyházat. Majd a városnak tovább is gyarapodása szükségessé tette a nagyobbnak épitését, a minek kezdetét meghatározó adattal nem birunk, de az 1372-ki oklevél e két tény közűl, hogy t. i. egy szent Mihály-egyház vagy ott helyben[1], vagy a város valamely más pontján már akkor fennállott, vagy a szent Jakab-kápolna akkor szent Mihály nevet viselő megyés egyház s plebánusa Imre volt — az egyiket kétségen kivűl bizonyitja. . . . Hogy a kis kápolna a nagy egyház felépitése után csontháznak vagy keresztelő kápolnának használtatott volna — lehetségesnek tartom, de az oldalához ragasztott szószéket a reformatio és pedig János Zsigmond korából valónak s előadását szintén azon korszakba tartozónak hiszem. A büntetés-megbocsátási vagy búcsujárási oklevél hihetőleg 1387-n költ s azt gondolom, hogy az abban megnevezett érsek és XIX. püspök áldozatra buzditó magaközbevetése az akkori keresztény katholikusok szivében nagy megindulást gerjesztett s a kétségkivűl egybegyűlt segély az épitésnek tetemes lendűletet adott, ámbár a monumentalis egyház teljes bevégződése és feldíszitése, mint hátrább adatokkal lesz kimútatva — mégis a következő századra maradván: elbeszélését is azon korszakra kell hagynom.

Mikor adatott át az ó-vári egyház a Domokos-szerzetnek?

[1]) Szeben város történetirója azt véli, hogy az ottani ágostai hitvallásuak 1431-n bevégződött nagy egyháza helyén — a torony román sztilű portaléjából láthatólag — már a XIV-ik században lenni kellett egyháznak és toronynak. Vajjon itt is nem egy északról délnek nyuló régi kisebb szent Mihály-egyház romjaira épittette Zsigmond király a mostani nagy egyházat; melynek tán szentélye volt a szent János-kápolna?

vagy kezdettől fogva azé volt, s a világi papságnak valahol más helyen volt-e egyháza? ezekről semmi adatot nem találtam.

Kolozsvárra nézve e század a fejlődés kora. A város alakulása nagy mérvben ment elő, népesedése s a közvagyon gyarapodott; közigazgatási s igazságszolgáltatási szervei a megalakulás pontjáig érve egy alkotmányos organismus életképes elemeit képezték. államkötelezettségei úgy mint jogai körvonalozottak s a kor szelleme szerént erős kiváltsági sorompókkal védettek; a földmivelés, mesterség, kereskedés, a jóllét, szabadság és polgári erények emez alapjai a királyok eléggé meg nem hálálható figyelme tárgyai, a müvelődés, a vallás és egyház karjain emelkedőben, szóval: Kolozsvár Károly és Lajos király bölcs uralkodása alatt mint egy nagy és szép jövőre hivatott város lépett át a XV-ik századba.

XI. FEJEZET.

ZSIGMOND KIRÁLY KORSZAKA.

— 1400—1438. —

A mint századról-századra erébb közeledünk, a történet mezeje mind termékenyebbé lesz, a polgári élet, a régi társadalom, és maguk után maradandó nyomot hagyott események mind tisztábban tünnek fel. Menjünk az eddigi nyomokon tovább.

A várépités és város-alakulás a tapogatódzó kutatás ködéből kibontakozva, a királyi jótetszés egyoldalu intézkedésén feljülemelkedve, határozott alapot nyert, országos figyelem és gond, köztanácskozás és végzés tárgyává válik: a király és nép együtt határoznak a fontos ügyben. E határozás eredménye az 1405-n tartott országgyülés végzései, hol hihetően Kolozsvár város követei is jelen voltak. A király maga mondja, hogy országa minden vármegyéiben és kerületeiben levő városok küldötteit és követeit meghivta a tanácskozásra[1]. A gyülés május hetedikén végződött

[1] Convocatis ex omnibus Regni nostri Comitatibus et Districtibus Civitatum . . . . nunciis et legatis. [Látható az OKLEVÉLTÁR alább idézendő száma alatt.]

s közhasznu végzéseket hozott az ország sok közérdekü ügyében, s egyebek közt a hazának — a krónikák tanusága szerént — a besenyők, tatárok, s közelebbről a törökök bérohanása miatti sujtoltatása tekintetéből az iránt is ‚hogy némely városok várfallal kerittessenek bé, némely szabad villákat és mezővárosokat városi rangra emeljenek‘ sat.[1]).

Azonban Kolozsvár eszélyes népe, a város megerősitéséről még ez országos végzések hozzá megküldése előtt gondoskodott, oly sarkalatos kiváltságlevelet nyervén a királytól, mely jövőjének egyik szegletkövévé lett, s melynek éppen ezért főbb lényegét ismertetem. ‚Ámbár a királyi felségnek — úgymond az — összes híveit, jótéteményeivel számban és hűségben gyarapitni kell; mindazáltal illő, hogy azoknak, a kik az üldözések idejében is hűségökben tántorithatlanok maradtak s az igazság ösvényétől legkevesebbé sem tértek el, különösebben kedvezzen: ez okból Polkyscher Jakab kolozsvári esküdt és szabad művészetek mestere, úgy szintén Mun Miklós odavaló polgár az összes polgárok és vendégek s a város egész közönsége nevében kifejezték előtte azt, hogy az ő városuk és polgárai a legközelebbről mult háborgások és országos mozgalmak idejében [2]) a király iránti hűségben való állhatatosságokért sok sanyaruságot és elnyomatást állottak ki, személyeik letartóztatva lőnek, vagyonukat és javaikat elkobozták, áruhelyeiken — az igazságról és önlelkiismeretökről megfelejtkező némely hatalmasok erőszakot tettek, Kolozsvár határán levő malmaikat hanyagul, sőt összeromlott állapotban tartották fenn, az ő biráik által hozott végzések meg nem lőnek tartva, itéleteik figyelembe nem vétettek, a kolozsvári polgároknak a beszterczei vagy nagy-szebeni törvényszékekre felhívott ügyeik

[1]) Láthatók e végzések 1—21 törvényczikkre osztva a Magyar Törvénykönyvben: Corpus Decretorum Juris Hungarici, Budae MDCCCXLIV. 171—77. ll.

Megvannak Kolozsvár város levéltárában is eredetileg, czikkekre osztatlanul, mint hihetően az alkotásban résztvevő városnak megküldött külön kiváltságlevél; költ 1405-n decz. 9-n. Látható az Oklevéltár LXXXIV. száma alatt, hol a Mosóczi-féle kiadáson alapuló fennebb idézett kiadás némely helyei az egykoru eredetiből hívebben vannak közölve, illetőleg megigazítva.

[2]) Vonatkozás az erdélyi vajdának és népeknek a király elleni magyarországi felkeléshez csatlakozására, a mi a köztörténetből ismeretes.

felvitelét meg nem engedték, a letartóztatott s megbüntetni határozott tolvajokat és latrokat ajándékért elbocsátották, szóval: az ő régi szabadságaikat és dicséretes szokásaikat megrontották: ezeknél fogva nevezett polgárok a királyt földre borulva kérték, hogy róluk és városuk állapotjáról annak megerősitése, védelmezése és fenntartása tekintetében királyilag gondoskodnék. A király fontolóra vevén Kolozsvár polgárainak hű engedelmességét, s elésorolt elnyomatásaikat, elméjében forgatván, hogy ők és utódaik, kik az ő és korona iránt való hűségben megmaradtak, ama kiállott szenvedéseknek méltó jutalmát vegyék, s szabadság és mentesség által még nagyobb hűségre és állhatatosságra buzduljanak, az erdőn-túli részekben levő Kolozsvár városát, melyet immár falakkal körülvétetni, vártornyokkal, árkokkal, erődökkel és bástyákkal megerősittetni rendelt, valamint a város polgárait, lakóit és népeit országa más éppen és egészen szabad városaival és azok polgáraival, vendégeivel, lakóival és népeivel egy rangra emelte, hozzájok csatolta, számitotta és sorolta[1]). Ámbár Károly és Lajos királyok is gyakran irták Kolozsvárt városnak, saját városuknak, királyi városnak: mindazáltal én itt látom legelébb minden kételyt kizáró határozottsággal kimondva azt, hogy Kolozsvár a többi királyi városokkal teljesen egyenlő joggal és hatósággal biró királyi város, valamint azt is, hogy várral körülveendő, a minek teljesedésbe vételét a király tényleg már meg is rendelte. Az első által egy hosszasan nyomozott kérdés t. i. Kolozsvár szabad királyi város-volta teljesen bevégzett ténynyé, egészen megállapitott történelmi valóvá lett, s ezen túl e néven fogom folyvást emliteni. Az utósóra nézve még sok nyomozni és tisztázni való van — kiséreljük meg.

Némelyek azt vélik, hogy az ország 1405-ki idézett végzése és Zsigmond király szintén érintett rendelése következtében Kolozsvár ó-vári falai épültek. Én ezek épülését korábbi időbelinek tartom. Fennebb ismertettem e nézetemet támogató adatokat: a közönség és a nálamnál több adattal vagy élesebb itélettel birók igazítsanak meg, ha tévedtem; de én tanulmányaimon alapuló meggyőződésemet adtam elé. Az 1405-ki várépitésről azt tartom,

---

[1]) Látható az Oklevéltár LXXVI. száma alatt. E kiváltság által a köztörvény előzményi pontja Kolozsvárra nézve teljesedett.

hogy akkor az új vár lőn fallal körülvéve, t. i. az ó-vári IV. számu bástyától kezdve a híd-, magyar-, közép-, Torda-, szén- és monostor-kapukat magában foglaló s ezeken kivül még 11 kisebb-nagyobb erőddel koszoruzott várfal, a II. számu ó-vári — délnyúgoti — szögletbástyáig. De e nagy kiterjedésü és szép várkoszoru, a mint t. i. azt a hátrább mellékelt rajzok s az erődök ma is fennlevő részei és romjai mútatják, nem egyszerre s nem is egy király alatt épült, hanem a XV. és XVI-dik század egész folyamában lassanként, a szükséghez és módhoz képest. A kezdeményező nem más, mint a piaczi nagy szentegyháznak is bevégzője Zsigmond király. Egy keskeny utcza az ó-vári északi toronykaputól kiindulva a sz. Mihály-egyház előtt tágosra szélesedve a piaczon át Torda-kapuhoz vitt s a piacz nyúgoti részét képezte; a másik, a híduteza, a monostor- és magyar-utczák egyesülési pontján túl mintegy megszünt s a piacz keleti részévé alakult át; két keskeny sikátor u. m. a nyúgoti részen a kismesterutczai, mely monostor utczától a vár déli oldaláig nyult, és a közép-, király- és farkasutczákra átvivő, mely magyarutczától ismét a vár déli oldaláig terjedt: nem különben keletről és nyúgotról szembemenő két főutcza t. i. a közép- és annak nyúgotról megfelelő szénutcza, úgy szintén a magyar- és annak szintén nyúgotról megfelelő monostorutcza, a melyek által négyfelé osztott városrészek keleti felét, a szentegyházutcza, déli felét király- és farkasutcza nevü mellékutczák, nyúgoti felét a búza- és kismesterutcza keresztben metszik át. A három szappanutczai város-rész — a mint az ott 12—14 láb mélyen talált vessző csomók, tölgyfa hídlás-darab- és tégla-leletek mútatják — már a rómaiak alatt a Castrummal kapcsolatban, de azon kivül álló valamely raktár, major vagy egyéb telep-rész álló-helye volt. Az új város alapitásakor is annak alaprajzában — úgy látszik — benne volt; de mint alakja sejteti, későbbi járulék ; földje posványos, bételepülése lassan, későn s a kevesebbé vagyonos osztály által lett a díszesen s rendezetten épült tulajdonképpeni városnak egykor tán csak mintegy fölösleges, tisztasági, várvédelmi vagy éppen gazdasági czélokra használt mellékhelye. A magyar-, közép-, király- és farkasutczai sikátor keskenységét azok keleti szélén tett egy egész teleknyi széles, a minoriták egyházánál másfél öl foglalás okozta, valamint a szénutcza keskenységét s középutczával az északi oldalról mérték-

arányban nem álló alakját is. A ki Kolozsvár új városának fekvéséből észlelhető alaprajzát figyelmesen megtekinti, látni fogja, hogy ennek alapitóját művében a szépség, tisztaság és mértékarányosság elve és szabályai vezették. Voltak az Ó-váron kivül az előtt is telepek, sőt a monostor-, híd-, magyar-, közép-, Torda- és szénutczák eredete, első alakulása is kétségkivül az Anjou — sőt tán az Árpád-korszakba megy fel; de a formaszerü megallapitás, annak az Ó-várral egy testté alakitása, város-részekre, szabályos utczákra osztása s megerősitése a germán izléssel s nyúgot-európai müveltséggel biró Zsigmond király műve. E véleményre engem az ő kora s népei felett álló, gyönyörét szép és nagy művekben kereső szelleme valamint a tőle fennmaradt oklevéli és régészeti emlékek birtak. Az 1405-ki kiváltságlevél várépitési intézkedése, az ott leirt különbféle erőditési művek nem az Ó-vár négy egyszerü szöglet-erődét s a déli kerek kaputornyot jelölik, hanem — a mint hátrább ki fog tűnni — az új várost köritő várfalat s változatos és mesterséges erőditéseket. E felfogást épitészeti és régészeti emlékek támogatják. A monostor-kapu feletti torony keleti oldalán, a kőtornácz felett ez arabs számjegy volt bevésve: 1476 [1]), északi oldalán fenn az ablak felett szintén e számjegyek, alól Zsigmond király kőbe gyönyörűen metszett czímere négy részre osztott paizsban, mely még e század első felében is látszott. A paizs első és negyedik osztályában Magyarország négy folyó vize, vagy — a mint némelyek magyarázzák — a négy kötelék vagy szalag czímere látható, a második és harmadik osztályában a cseh oroszlány. A megdőlve levő paizsra sisak van helyezve strucztoll bokrétával [2]). E két emlék egyike az alapitó Zsigmond, másik az azt tán megújitó, tán csak kibővitő Mátyás királyt hirdeti. A hídutczai bástya előkapuja homlokzatából 1831-n a mostani hídkapui kis kőhíd keleti oldalába áttett kőről a 112-k lapon már — a mit tudtam — elmondottam. A közelebbi hídátalakitáskor ez innen is ki lőn véve; vajha sorsa nem lenne — pusztulás. A közép-kapui torony keleti oldalából ezelőtt három évtízeddel még egy keskeny kőtábla állott ki, rá ó és új góth- s barátbetű-

---

[1]) Látható a Rajzok kötete X. tábláján.

[2]) *Erdélyi Nemzeti Társalkodó*, 1840. 42. l. Látható a Rajzok kötete IX-ik tábláján.

jegyekkel e két sor irás volt metszve : *Czimere Lászlónak, Magyar és több országok királyának, az úr megtestesülése 1449-ik évében*[1], a mi V-ik László királynak az imént emlitett kőtáblán mindjárt alól levő czímerét jelölte, mely ugyanazon helyen a falból szintén kiálló kövön négy részre osztott paizsban volt látható, t. i. a paizs első részében Magyarország négy fő folyója, a harmadikban Morvaország sasa, másodikban a cseh oroszlány némi maradványa,negyedikben Ausztria széles köteléke vagy szalaga[2]).

Az oklevelek szintígy tanuskodnak. Polkischer Jakab kolozsvári esküdt és Mun Miklós polgár 1405-n maguk a kolozsvári polgárok és vendégek s a városi egész közönség nevében a király előtt panaszosan adták elé, hogy a vajdák által az ő városukba kinevezett birák vagy ispánok a Léta-várhoz tartozó, de az ő városuk területén folyó szamosi mind gabonaőrlő malmokat, mind a posztószövők és timárok csertörő malmait oly rosz állapotban tartják és roszul kezelik, hogy néha malomkő nincs bennök, máskor más használatra szükséges részök hiányzik ; s a midőn a kolozsvári polgárok s az erdélyi részek más lakosi a hiányok miatt gabonáikkal más malmokba mennek, ezen birák vagy ispánok ökreiket, lovaikat és szekeröket a rajtok levő terhekkel együtt elveszik, őket kifosztják, megverik és sokféleképpen akadályozzák, kárositják és terhelik ; kérték tehát e sérelmek orvoslását. A király a kérelmező városnak régi szent királyokhoz, kiváltképpen pedig ő hozzá és a szent korona iránt a közelebbi háboruságok idejében tanusitott hűségben való állhatatosságát s őszinte és hasznos szolgálatait véve tekintetbe, az arról való meggyőzésök czéljából, hogy hűségöknek bőséges jutalmát vették, és kivált a végett, hogy azon város fallal körülvétethessék s illően megerősittethessék : a Szamoson levő három lisztelő malmot, a posztócsinálók azok mellett levő két, a timárok szintén azok melletti egy malmát, melyek eddig Léta-várhoz tartoztak[3]) mindeniknek

[1]) Arma ladislai regis hungarie etc. anno dominice Incarnationis M° CCCC° XLIX° ugyan ott 62. l.

[2]) *Erdélyi Nemzeti Társalkodó*, 1840. 62. l. Látható a ·RAJZOK KÖTETE IX-ik tábláján.

[3]) Léta vára nem sokáig volt királyi várispán alatt, mert már 1456-n ápr. 4-n költ új adománylevélnél fogva László király Hunyadi János beszterczei örökös grófnak s általa mostoha húgának, Klárának, Dengeleghi

határival, hasznaival, jövedelmeivel és bevételeivel azon vártól elvéve, elválasztva, elszakitva és lefoglalva különös kegyelemből, bizonyos tudás után, eltökélt szándékkal, s a királyi hatalom teljességénél fogva, az ország főpapjai és bárói érett itéletének is hozzá járulásával új adomány czímén s minden királyi joggal egyetemben nevezett Kolozsvár városnak, közönségének és egyetemének [1]) adta, ajándékozta és adományozta, azon város birtokaihoz kapcsolta, ragasztotta, sajátjává tette és abba békebelezte örökjogon s meghivhatatlanul [2]). Ezek folytán János, Tamási Henrik fia és Jakab szántói Laczkó fia — erdélyi vajdáknak még azon évben Mária meglátogattatása ünnepe utáni szombaton költ királyi parancslevelében meghagyta, hogy ezen — a nevezett város és a királyi kamara haszna és gyarapodása s a korona fénye nevelése tekintetéből tett kiváltsági adomány teljesedéséül a megjelölt malmokat a nevezett városnak és polgárai közönségének parancslevele vétele után azonnal, késedelem, húzás-halasztás és tettetés nélkül bocsássák s bocsáttassák birtokába és használatába s kezeiket azokról levenni, elvonni és mozdítni mindenképpen igyekezzenek [3]). 1438-n szent Tamás vértanu napján [4]) költ oklevél szerént Márton, szent Mihály főangyal kolozsvári egyháza plebánusa kérésére a kolozs-monostori konvent kiküldött királyi

---

Pongrácz vajda özvegyének és László, János, András nevü fiainak adományozván : abban az mondatik, hogy János gróf annak az előtt is birtokában volt. . . . E vár tartozmányai ekkor ezek a faluk voltak: Letha, Zenthlazlw, Kis Fenes, Hosdath, Barbatfalua, Azzonfalua, Felsew Fwle, Also Fwle, Egres, Hagymás, Kek-Bikk, Zenthkirály Monyoroság, Swthmeg és Rakos — thorda- és kolozsvármegyei faluk. Ide tartoztak a Kolozsvár területén levő malmok és szent-miklósi vám is, de ezek elvétettek. Gróf *Teleki J.* Hunyadiak kora, Tizedik köt. Pest MDCCCLIII. 495—96. ll.

[1]) Civitati . . . . . communitati et universitati . . .

[2]) Látható az OKLEVÉLTÁR LXXVII. száma alatt.

[3]) Látható az OKLEVÉLTÁR LXXX. száma alatt. E malmok iránti új adománylevelet átiratták a kolozs-monostori konventtel ugyan 1405-n decz. 6-n Mun Miklós kolozsvári biró és Gáspár deák és város jegyzője, a ki később egy 1409-ki oklevélben a kolozsvári iskolák igazgatójának és városi jegyzőnek van irva. [*Caspar Scholasticus ac notarius Civitatis D. 7. Rector Scholarum D. 9. számu oklevélben.*]

[4]) A *Weidenbach* ó Calendariumában van hat Tamás-nap, de a vértanué nincs meg ; ezért hagytam meg az oklevél keletének régi keltezési alakját.

emberei tanuságot tettek arról, hogy a midőn Olasz Sebestyén Lozsonczi Dezső erdélyi vajdától Kolozsvár városába kinevezett biró vagy tiszt s a város birája és esküdtpolgárai a város ügyeinek elintézésére egybe lettek volna gyűlve, s a vajdai biró a városiakat felszólitotta arra, hogy ha valami oklevelök van arra nézve, hogy a nevezett plebánus kétkerekü szekerével a mondott egyház malmába bármi sorsu városi emberek gabonáját el nem hordathatja s megőrölve vissza nem szállitathatja, mútassák elé: a város birája és esküdtei kijelentették, hogy nekik ily oklevelök nincs [1]), nem is kivánták soha a plebánust attól elzárni; ő maga kivánta a városiak kérésére, nekik annyiban kedvöket keresni, hogy saját szekerével a város falai tökéletesitése tekintetéből egyidőre a gabnavitelt megszüntette, a minek következtében a vajda és biró a Márton plebánus gabna-hordó szekerét illető kiváltságlevélnek megújitását és erősitését kimondotta [2]). Mi a viszony a plebánus őrlési joga felfüggesztése és a város falai épitése közt? megmondani nem tudom; az oklevelet azért idéztem, mert az három nevezetes tényt bizonyit: hogy a szent Mihályról nevezett egyház már ekkor fel volt épitve, hogy a városi biró tanács-ülésben igazitotta a közdolgokat, s hogy abban még akkor a vajda által kinevezett biró vagy tiszt — officialis — benn ült, végre azt, hogy Kolozsvár várfalainak épitése ez időben is folyamatban volt.

Egy 1450-ben junius 27-n költ szerződő-levél szerént Mun Jakab városi biró és a tanácsbeli és esküdt polgárok, bizonyos észszerü okoknál fogva, különösön pedig a város megépítése iránti előgondoskodásból [3]), a városnak a helybeli megyés egyházzal átalellenben levő piaczkörében, délről Brustel Menyhárt, északról Hosszumezei János [4]) házaik között levő udvartelkét és házát, ahoz régi idők óta jogosan tartozó minden járandóságaival, jövedelmeivel és haszonvételeivel eladta okos és körültekintő Péter mester városi jegyzőnek és örököseinek 40 forintért tiszta aranyban oly feltétellel, hogy a Brustel Menyhárt házától kezdve két

[1]) Volt a plébánusnak; érdekes tartalmát hátrább ismertetem.

[2]) Látható az OKLEVÉLTAR CII. száma alatt.

[3]) — — — providenciam Structure et edificio nostre Civitatis facere cupientes . . . [*Látható az alább idézendő oklevélben.*]

[4]) Johannes de Campolongo.

ölnyi út-köz átjárás végett maradjon fenn [1]). Vajjon várépités forog-e itt fenn, vagy a város átalános épitése és rendezése? elhatározni nem merem, de felemlitését helyén valónak láttam.

Ez adatok azt mútatják, hogy a már megjelölt új vár 1405-n kezdett épülni; és pedig a monostorkapui bástya Zsigmond, folytatólag Mátyás király alatt, a középkapui V. László király, a hosszu szappanyutcza végén levő félkör alaku tornyocska Bástya György [2]), a Tordára vivő nagy országút melletti szegletbástya, [ma Bethlen-bástya,] a Torda- és hídkapui bástyák tán ismét Zsigmond vagy László, Mátyás és II. Lajos királyok s Bethlen Gábor fejedelem korában, vagy ha nem akkor épültek is, de akkor lőnek megújitva [3]). Azonban teljes bizonyossággal ezt sem lehet állitni azért, hogy czímeres vagy feliratos köveket mint korábbi idők emlékeit később élt királyok és fejedelmek vagy a városnak a régiség iránt tisztelettel viseltető épitető tisztei és biztosai tétethettek XV. XVI-dik századbeli álló-helyeikre, a minthogy e században épült köz- és magán-épületekbe is látunk századokkal ezelötti eredetü feliratos köveket berakatni. Arra sincs semmi adat, hogy egy időben és az eredeti terv szerént e várfalak és erődök mind megépültek-e vagy csak azok egy része, melyeken át a főbejárás és közlekedés történt? Mily vastag volt első alapitásakor a belső vár s mily magas? milyen volt mellvéde, volt-e a toronykapuknak előerőde s ha volt, milyen lehetett eredeti alakja? Hány bástya díszitette a vár-kört? Mely pontokon volt azon kivül a második és tán harmadik vár körfala, ezek mily vastagak, magasak és mily alakuak, s hol, mily mélységü és szélességü vársánczok voltak? Volt-e mindenütt kettős vársáncz? Az északi oldalt a falak és Szamos-árok mily várműerőditési elvek alkalmazása szerént védték? Átalában vajjon Kolozsvár várerőditési müve Zsigmond király alatt s egy terv szerént lett végrehajtva s abból, a mi ma is fenn van, van-e és mennyi azon korszakból való? Mind e kérdésekre csak az eredeti alaprajz látása után vagy közel időben készült valamely várfelvételi és leirási mű nyomán lehetne

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR CVIII. száma alatt.

[2]) *Emléklapok* sat. 21. l.

[3]) A Bethlen-bástya egy korábbinak ottani álló-helyén és romjaiból épült,— erre hiteles irott adat lesz hátrább közölve. [Látható az OKLEVÉLTÁR CLV. száma alatt.]

szabatosan felelni. De egyik sem létezik, legalább előttem nincs tudva. A fennebbi adatok alapján tehát e korszakból több bizonyost nem tudhatunk. Ismerem Kolozsvárnak nehány részletes és egészleges térképét a XVII-ik s várfalának és bástyáinak katonai és polgári felmérését a XVIII. századból, de ezek eléadását a következő század elejére hagyom, mikor a vár alapfalainak épitését illető legutósó oklevél tartalmát fogom ismertetni.

A város és birtokai területi nagyobbodásáról, a Léta-várhoz tartozott malmok adományozását illető már emlitetten kivül még csak Felek iránti birtokjogát láttam azon király két újabb kiváltságlevelében megerősitve. Az elsőben, mely költ 1409-n Bathán január 30-n, a király Gáspár iskolaigazgató — Rector Scholarum — és városjegyző kérésére Kolozsvár város polgárainak sokszor tanusított hűsége, kitünő szolgálatkészsége, dicséretes és őszinte tetszeni-vágyása tekintetéből, melyet a korona és király iránt a legnehezebb időkben a legnagyobb állhatatossággal s fáradhatlan szorgalmatoskodással bizonyitottak bé, megerősitette Lajos királynak azon adománylevelét, melyben Felek nevű oláh falut [1]), mely Kolozsvár város erdeiben fekszik, azon város polgárainak és vendégeinek adományozta, s tőlük a kir. fiscus részére fizetni kellető júh-ötvenedet elengedte [2]). A másodikban ugyanez oláhok a király és királyné átútazásakori ebédadás és más fizetések alól vannak mentesítve s iránta az adószedők útasítva. ‚Mivel — így hangzik az — a Kolozsvár erdejében az útak őrizésére alapitott s Kolozsvárhoz csatolt Felek nevü faluban lakó összes oláhok [3]) a kolozsvári polgároknak és vendégeknek a magyar király és korona iránt tanusított hűséges szolgálataikért s állhatatosságukért az ötvenedadó, ebédadás [4]) és minden egyéb fizetés terhei alól még

[1]) Villa *olachalis* . . . .

[2]) Hártyára irt oklevél, alól középen a király kisebb pecséte veres viaszba nyomva s papirral fedve. Minden ép. Látható a városi levéltárban D. 9. szám alatti oklevélben.

[3]) Universi *Olahi*

[4]) Vonatkozás a Zsigmond király 1405-ki kisebb végzeménye 13-ik czikke 2. §-kára, mely szerént a városok kötelesek voltak a királynak és királynénak ottani átútazásakor — ha kivánták — egy ebédet vagy vacsorát adni.

Corpus Decretor. Jur. Hungar. Tom. I. 174. l.

Lajos király által ki voltak véve s ezen kedvezménylevél előtte be lőn mútatva : ez okon 1415-n január 13-n a Konstánczban költ parancslevelében az ötvened és hasonló más adók mostani és jövendőbeli szedőinek szigoruan meghagyta, hogy a mondott oláhokat [1]) az érintett adó, ebédadás és egyéb hasonlók fizetésével ne terheljék' [2]). Ellenben az egyes város-részek — a mint már érintve volt — mind tisztább alakban tűnnek fel. Az ,Ó-vár' kifejezés-alak sok oklevélben fordul elé, mint szintén a magyar-, király-, közép- és szent Péter-utcza is : a külmonostorutczáról és hídelvéről e századi oklevelekben sincs emlékezés. A határjárások mindig az I. Lajos-féle alaphatár-levél szellemében történtek; így az Antal kolozsmonostori apát és Kolozsvár város polgárai közt, midőn azok élet és halál felett itélési jogot — jus gladii — nyertek, a bitófának felállitásakor 1430-n támadt határegyenetlenség alkalmával is [3]).

A város beltörténetében Zsigmond alatt szintily nagy változásokat látunk: legelső volt e században kiváltságainak az ország lecsöndesedése után 1402-n jun. 15. Kuthne-hegy melletti réten költ levelében újonnan megerősitése [4]). Ez és azon tény, hogy Kolozsvár a királyi városok közé lőn felvéve, egész sorát vonta maga után oly intézkedéseknek, melyek azt egy független városi municipium állapotára emelték, s annak politikai és törvénykezési hatáskörével ruházták fel. ,A nevezett várost — így szól a király, tanácsa beleegyezésével adott s fenn bővebben megjelölt 1405-ki sarkalatos kiváltságlevelében — a vajdák és alvajdák, s azok alá tartozó ispánok, birák, tisztek s átalában országa bármely világi birósága és törvényhatósága alól örökre kivette, kitörölte és elválasztotta, ugyan ekkor azt is megengedve, hogy e város közönsége és egyeteme [5]) — tehát az egész polgárság — minden évben az új évi ajándék-adás [6]) vagy Krisztus körülmetél-

---

[1]) *Olahos* . . . . [2]) Látható az Oklevéltár LXXXVIII. száma alatt.

[3]) Látható az Oklevéltár XCVII. száma alatt.

[4]) Látható az Oklevéltár LXX. száma alatt.

[5]) Communitas et Vniversitas Ciuitatis. — — — — [Látható az Oklevéltár LXXVI. száma alatt.

[6]) Post diem Strennarum . . . . *Strenna* új évi ajándék. *Kirschii* Cornuopiae sat. S betü alatt. Ez új évi ajándék mivolta a király és királyné részére a törvényben nem volt meghatározva, hanem a királyi főajtónálló

tetése utáni vasárnapon [január 5.] a maguk kebeléből tizenkét esküdtpolgárt válaszszon; ezen esküdtek az öregekkel és birtokos emberekkel, a kik arra valók s képesek, megválaszszák a birót, kiknek aztán az esküdt polgárokkal együtt teljes, szabad és átalános hatalma lesz a közöttük és a városban vagy a város határai területén bármiként és hogy eredett, világi biróság elé tartozó ügyekben az ő régi időktől fogva megtartott szokásaik és kiváltságaik értelmében egyszerre és együttesen itélni, végezni és határozni, valamint a tolvajokat, latrokat és átalában bármi néven nevezett gonosztevőket — nemest mint nem-nemest — elfogni, az elfogottat felakasztani, fejét venni, megégetni, megcsonkitni s rajta az érdemlett büntetés iránt helyesen és törvényesen hozott végzést végrehajtani. Továbbá arra is jogot adott a király Kolozsvár polgárainak, hogy ők a vajdák és alvajdák nádori gyűléseire, vagy a király által az erdőn-túli részekbe törvénytétel végett kiküldött semmiféle biró elébe meg ne idéztethessenek, és senki által azok elébe ne állittathassanak; hanem a kiknek — legyen bár benn vagy külföldön lakó — ellenök keresete, kérdése, ügye vagy panasza van, keresse meg őket városuk kebelében saját birájuk és esküdteik előtt; s ha valaki a hozott itélet által magát megterheltnek s igazságát elnyomottnak véli, azonnal minden nehézség elhárintásával az ő törvényszéküktől a beszterczei — innen — ha szükséges lesz és az illetőknek tetszik — a szebenszéki törvényszékhez felebbezheti, a hol átalában, minden oda felebbezett ügy Kolozsvár város régi kiváltságai s most a király által újból engedélyezett szabadsága értelmében bevégzendő lesz, további felebbvitelnek, húzás-halasztásnak és vizsgálatnak helye nem levén. A beszterczei és szebeni biráknak pedig az ügyek kellő végleges elintézése szigoru kötelességévé tétetett. Azt is megparancsolta a király, hogy bármi rangu és állapotu egy idegen vagy bennlakó is a konventek, káptalanok és szolgabirák idéző leveleinél fogva bárminő méltóságu, hatóságu és hivatalu egyén által kolozsvári polgár és vendég ellen azon városban történt tényért,

mesteré 6 forint volt, a fölovászmesternek pedig a szőcsök egy ködmönt, a szablya-készitők egy szablyát adtak, s így tovább mindenféle iparos társulatok, de csak akkor, midőn a király vagy királyné városukon átútazott. A mely városok ez ajándékkal eleitől fogva nem tartoztak, e törvény 4-ik §-ban is ki voltak véve. Corpus Decr. sat. 174. l.

szintúgy mint Budavárosban szokásban van, semmiképpen és semmi módon bizonyságot ne tétethessen'[1]. E kiváltságot másodszor söt harmadszor is kiadta a király ugyanazon kelet alatt, szóról szóra, de a másodikat megtoldva amaz igen sarkalatos szabadsággal, melylyel egyébiránt a város már Róbert Károly óta élt, t. i. hogy Kolozsvár polgárai a plebánust közakarattal szabadon válaszszák[2]. A hagyomány ezeket a *város 12 szabadságáról szóló kiváltságnak* nevezi[3].

A királynak Kolozsvár város részére a birósági ügyekben adott ezen átalános tartalmu jogkedvezményei érvényrejutását — úgy látszik — a vármegyékben lakó, de a város területén emberölési s más súlyos vétekben talált egyének részint a királytól megkegyelmezési rendeletek kieszközlése, részint vétségeiknek a megyei nemesség törvényszékein, azok szokásai szerént való ellátásának kieszközlése által igyekeztek meghiusitni. Ezek orvoslására a király Ferencz fiának, Gáspár kolozsvári birónak és Keusel Márton s Szőcs Bálint esküdt polgároknak kérésére 1419-n saját tudása alapján, úgyszintén országa báróival, egyházi és világi nagyjaival folytatott érett tanácskozás következtében két fontos intézkedést tett, először szent István király napja utáni másodnapon kelt királyi rendeletében megengedte, hogy Kolozsvár birája és esküdt polgárai az ő törvényszéköket illető s kebelökben bárki által támasztott vagy ezután támasztandó minden ügyekben régi szabadságaik és kiváltságaik szerént itélhessenek, határozhassanak és azokat végképpen eldönthessék, bárkinek bárminő királyi levelei ellent nem állván; és ennek szigoru megtartását s mindenkivel megtartatását az erdélyi mostani és ezután leendő vajdáknak a király kegyelme elvesztése terhe alatt kötelességévé tette[4]. Továbbá azokra nézve, a kik maguknak nem a szabad városok, hanem a nemesek szokásai és törvényei szerént kivántak igazságot szolgáltattatni, annak kijelentése mellett, hogy a királyi

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR idézett LXXVI. száma alatt. E kiváltság által Kolozsvárra nézve a 4. és 5-ik törvényczikk lőn életbeléptetve.

[2]) Látható a Fasc. I. 13. szám alatt.

[3]) A 3-ik példány a legelsőnek hű másolata; mindkettő hártyára van irva, utóbbi sárga-veres zsinoron függő pecséttel erősitve, melyből csak egy töredék van meg. Látható a Fasc. I. 14. szám alatt.

[4]) Látható az OKLEVÉLTÁR XCII. száma alatt.

városok, mezővárosok és szabad községek nem tartoznak magukat az ország nemeseinek törvényeihez és szokásaihoz szabni, és hogy a király a nevezett város régi kiváltságai ellen cselekvést semmiben s jelesen a fennforgó esetben senkinek meg nem engedheti: meghatározta és rendelte, hogy bárminő rangu és állapotu gyilkos vagy más gonosztevő, a ki a kolozsvári polgárok irányában ily bűntényt követ el: őket megöli, vagy ellenök hasonló gonoszságot mivel, mindig azon város régi dicséretes és helybenhagyott törvényei és szokásai szerént tartozzék azért elégtételt adni és meglakolni; a ki ezt nem akarná, a mondott polgároknak legyen joguk ezen királyi rendelet iránti engedelmességre rá szoritni [1]).

Szintily kedvezőleg lőn szabályozva a kolozsváriaknak egyfelől más törvényhatóságok területén elkövetett vétségeik ügye, másfelől az egyházi hatóságoknak saját területöken való viszonylata. Az elsőre nézve Ferenczi Gáspár [2]) biró és Rudolf esküdt polgár, maguk, esküdt polgártársaik, úgy a többi polgárok, vendégek és városi lakosok nevében panaszosan jelentették a király előtt, hogy midőn polgártársaik áruikkal s kereskedési czikkeikkel élelmök megszerzése végett az ország különböző vidékeire mennek, némely nemesek az ország közvégzései ellenére maguk és mások birtokain személyöket, javaikat és áruikat letartóztatják és lefoglalják a nélkül, hogy előbb az ő rendes birájuk előtt igazságukat bebizonyitották volna; minek következtében a király Magyar Brodán 1420-n april 9-n, az ország tanácsával egyetértve meghatározta, hogy bármely nemes vagy más állapotu és sorsu ember a kolozsvári polgárok és vendégek közül valakit vagy vagyonát és javait — mielőtt saját birájától az igazság kiszolgáltatását kérte vagy itéletet nyert volna — a maga birtokán eltartóztatja vagy lefoglaltatja, ha ez világosan bébizonyosul, az ilyen azon vármegye ispánja vagy alispánja által, a hol az történik, erőhatalmassági büntetésen s e felett a letartóztatottnak költsége és kára megtéritésén marasztaltassék; ha a nemes nem a magáén, hanem más birtokán tette ezt, ekkor a letartóztatottnak kárán és költségén; az oly nemes pedig, a ki ily letartóztatást a maga

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR XCI. száma alatt.

[2]) Gaspar, Filius Francisci; talán Ferencz vagy Ferenczi Gáspárnak forditható.

jószágán enged meg, azon vármegye ispánjának vagy alispánjának járó három márka denár fizetésen marasztaltassék, a hol az történt. Ezt a király a vásárokban és piaczokon országszerte kihirdettetni rendelvén : a vajda, alvajda, ispánok és alispánok által megparancsolta, hogy ennek az alájok rendelt törvényhatóságokban szigoru teljesitését és teljesittetését ismerjék kötelességöknek [1]). Utóbbira nézve ugyan az emlitett polgárok szintén panaszoltak a király előtt, hogy ámbár Kolozsvár már régen Magyarország más szabad királyi városai közé soroltatott s azon szabadságokkal, jogokkal és kedvezményekkel kellene élnie, melyekkel a többi városok élnek, és e szabadságuk értelmében egy egyházi vagy lelki biró is világi vagy polgári törvényhatóságot illető ügyekben, jelesen pedig a világi végrendeletek ügyeiben, a hol t. i. világi egyén világinak, testvér testvérnek, unoka unokának, barát barátjának sat. nem kegyes czélokra s templomoknak tesz végrendeletet, semmiképpen belé nem avatkozhatik — mégis vannak némely oly egyházi birák, kik az előbocsátottakra nem figyelve, sőt az ő visszaéléseikre mint szokásos gyakorlatra hivatkozva, minden végrendeleti ügyet az ő biróságuk elébe tartozónak állitnak s magukat világi és világi egyén között tett végrendeletekre nézve is egyedül illetékeseknek tartván, a kolozsvári polgárok és vendégek ily ügyeibe avatkoznak, őket megidézik és idéztetik, sanyargatják, háborgatják, és sokképpen akadályozzák, egyszersmind nagy söt elviselhetlen költségekbe és fáradságokba bonyolitván. Minthogy pedig a nevezett város szabadságai, s az ország főpapjainak és báróinak, úgy a király által meghallgatott némely tudorok és jogászok [2]) egyező tanácsa szerént, az egyházi és lelki biráknak a világi vagy polgári törvényszékeket illető ügyekben, jelesen a végrendeletiekben semmi befolyásuk s itélethozási hatalmuk nem lehet : a király kedvetlenül vevén e panaszt, az emlitett országos tanács és a szintén emlitett tudorok és jogászok véleménye alapján Magyar-Brodán 1421-n Tyburcz és Valerián vértanuk ünnepe előtti hatodnapon költ királyi nyiltlevelében meghatá-

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR XCIII. száma alatt. Ez által a köztörvény 7-ik czikke nyert Kolozsvárra nézve alkalmazást.

[2]) Ime az angol és magyar ős alkotmány közötti hasonlat egy hathatós bizonyitéka !

rozta : hogy ezentúl — az egyházi biráknak e határozatok iránt támasztott bármely ellenvetései hatálylyal nem birván — senki az egyházi vagy lelki birák közül Kolozsvár város biráját, esküdteit, összes polgárait, vendégeit és lakóit a világiak közt teendő minden ily végrendeleti ügyekben — kivéve a midőn azok kegyes czélokra, u. m. szent Péter, szent Pál és szent Jakab apostoloknak vagy más szent helyeknek vagy templomoknak hagyandó gyertyára, valamint szintén egyházi egyének javaiból vagy azok részére teendő hagyományokra vonatkoznak, melyekbe a világi birák belé nem avatkozhatnak — megitélni, maga elébe idézni, vagy idéztetni semmiképpen ne merészelje; a ki pedig ily tárgyakban hozott itéleteikkel megelégedve nincs, hivja fel a beszterczei s innen — ha szükség — a szebeni biró és esküdtpolgárok elé [1]).

A város közhatóságának törvényszéki hatásköre ezen rendezését, hivatalos pecsétének tetemes jogbővitéssel újabban megerősitése s országos hitelességüvé emelése zárta bé, a mi bővebb ismertetést érdemel. ‚Polkescher [2]) Jakab a szabad művészetek mestere és Mun Miklós kolozsvári polgárok — így hangzik az erről kelt oklevél — maguk és több kolozsvári polgárok és vendégek nevében előadták a király előtt, hogy ámbár Kolozsvár városának, s illetőleg annak közönségének és egyetemének [3]) egyebek közt az a kiváltsága és szabadsága is meg volt emberi emlékezetet meghaladó idő óta, hogy saját pecséttel birt és bir jelenben is, s avval a maga törvényhatósági körében, mint az ország más városai, kiváltságai értelmében, jogérvényesen élt; mégis némely egyháziak és világiak azon pecsét törvényhatósági erejének gyengitésével, a város nagy kárára és hátramaradására annak hitelessége alatt költ kiadványoknak sem most, sem jövendőben hitelt adni nem akarnak. A király az ország bárói és főrendei érett megfontolással adott tanácsa nyomán Kolozsvár régi pecsétét 1405-n julius 2-n költ kiváltságlevelében újból helyben hagyta,

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR XCIV. száma alatt. E kiváltság az 1405-ki köztörvény 14. czikkének gyakorlati alkalmazása.

[2]) Egy más oklevélben, Polkischer; ez itt németes, a szövegbeli szászos kifejezési alak; hátrább elé fog fordulni a Bülkyscher kifejezési alak is.

[3]) *Communitas* seu *Universitas* . . . . Látható az oklevélben.

megerősitette és szentesitette, egyszersmind királyi tekintélyénél s e — kettős pecsét alatt költ — kiváltság erejénél fogva meghatározván, hogy bármely végrendeleti, ügyvédvallási sőt bármi más természetü ügyekben a nevezett város polgárai, vendégei, lakói és népei érdekében, akár átalánosságban, akár részletesen, bármely alakban, tartalommal, záradékkal és bármily pontok s czikkek alatt, de helyesen és észszerüen költ vagy ezután kelendő s e pecséttel hitelesitett bármely irómány, az ország bármely világi és egyházi biráinál, törvényszékei és közhatóságai előtt, most és minden időben azon hitelességgel és jogerővel birjon, melylyel azok előtt a Budaváros pecséte alatt költ bárminő irományok birnak, azon pecséttel a város, s az avval kiadott irományokkal annak polgárai szabadon és tetszés szerént élhessenek, azokat használhassák, s így kiállitott irományaiknak mindenki teljes hitelt adni tartozzék' [1]).

A mint a XIV-ik században a katonai várszerkezetből lassanként vármegyehatóság fejlődött ki s a kettő között válaszvonalat húzni hosszu időn át nem lehetséges : úgy a XV-dik században a városok önálló hatóságokká léte első korszakában azok politikai és törvénykezési szerveit és hatáskörét annyira egybeszövődni látjuk, hogy a mint a királyi kegyleveleknek egyik iránti intézkedései a másikat is akarva nem akarva a legtöbbször érintik : úgy a kettőt életnyilvánulásaiban is tisztán megkülönböztetni és elválasztani teljességgel nem lehet. Ezelőtt négy századdal az igazgatás a törvénytétellel csaknem ugyanazon személyekben volt egyesülve, sőt oklevelek mútatják azt, hogy a városi tisztviselők legfőbb functioi eleinte biráskodásban állottak inkább mint közigazgatási teendők végrehajtásában — a városnak mint polgári autonom testületnek mindkettőre nézve ugyanazok levén végrehajtó közegei. A midőn tehát a birósági és esküdt polgársági intézmény fennebbi alakulásait előadtam, úgy hiszem, az olvasót egyszersmind a politikai igazgatásra nézve is némileg tájékoztam. Ide vonatkozólag azonban szükségesnek látom még Zsigmond királynak Kolozsvár városa érdekében költ némely oly intézkedéseit ismertetni, melyek annak inkább politikai és közjogi állását és történeteit érintik.

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR LXXV. száma alatt.

Trónra léptekor s később az ország kibékitésekor 1402-n is Zsigmond király Kolozsvár régi kiváltságait megerősitette volt. De több parancsok mútatják, hogy azok gyakran lőnek megtámadva s a kegyelt városnak folytonos védelemre volt szüksége. 1402-n a Kutne-hegyek melletti réten január 15-n költ parancslevelében mindkét Miklós nevü erdőn-túli vajdának és annak alvajdáinak, úgy a kolozsvári tiszteknek [1]) a király szigoruan meghagyta, hogy Kolozsvár város polgárait Károly és Lajos királyoktól nyert szabadságaikban és régi kiváltságos kedvezményeikben megháborittatni ne engedjék, hanem őket azok élvezetében tartsák meg és védelmezzék, személyeiket ne bántalmazzák, vagyonukban kárt ne tegyenek, őket ne büntessék s büntettetni mások által se engedjék [2]). Ennél átalánosabb irányu és fontosabb ama két kiváltságlevél, mely Magyarországnak és az erdőn-túli vajdáknak 1403-n Zsigmond király ellen támadása alkalmából költ, midőn Kolozsvár azért, hogy hűségében megmaradt, a vidékkel együtt fel lőn dulva s népe szinte véginségre jutott. A király e baj orvoslásául két nagy jótéteményben részesitette, t. i. minden létező kiváltságait megerősitette s kereskedelmének Velenczéig szabad útat nyitott. Az erről költ mindkét oklevél oly érdekes, hogy megérdemli az ismertetést. ,A király elébe járultak — így szól az első, mely 1404-n jul. 28-n Costal [3]) alatti mezei táborában költ, — Kerestély kolozsvári plébánus úr és polgár Mun Miklós, tiszteletes és eszes férfiak maguk és az egész község nevében eléadták, hogy az ország közelebbi zavarai alkalmával, midőn némely székelyek Magyarország erdőn-túli részeibe betörtek, Kolozsváron és vidékén azok népeinek a király és szent korona iránti rendithetetlen hűségeért több dúlást és gyujtogatásokat hajtottak végre, rokonaikat meggyilkolták és nekik elviselhetetlen károkat okoztak; a király siralmas sorsukon megindulván, a végre, hogy őket véginségre jutástól megmentse s kegyelme és kedvezései által jobb állapotra juttassa, boldog emlékezetü Lajos királytól és más királyi elődeitől nyert minden szabadságaikat megerősitette, helyben hagyta, előtte kedveseknek és elfogadottaknak nyilatkoztatta, s

[1]) *Officialibus in Kolusuar.* . . . . Látható az OKLEVÉLTÁR LXX. sz. a.

[2]) Látható az elébb megjelölt oklevélben.

[3]) Hátrább Gostel-alakban jő elé.

Henrik fiának, Jánosnak és Laczk Jakab erdőn-túli vajdáknak, a székelyek ispánjainak és a vajdák alvajdáinak és alispánjaiknak az ezek szerént cselekvést s a Kolozsváratt és vidékén levő összes szászoknak szabadságaikban oltalmazását legsúlyosabb méltatlankodásának magukra vonása terhe alatt megparancsolta' [1]). A másik kiváltságlevél szintén e pusztitásokkal és kárvallással van indokolva, de szerzőinek nem a székelyek vannak mondva. 'A közelebbi zavarok idejében — igy szól a király — 1404-n szintén Jakab apostol ünnepe utáni hatodnapon Morvaországban, Gostel alatti táborában költ másik parancslevelében — bizonyos vetélytársai [2]) az iránta való tökéletes hűségért és abban való állhatatosságért Kolozsvárt és vidékét sőt az erdőn-túli föld minden részeit felzavarták, házakat égettek fel, a lakosok rokonait megölték s csaknem véginségre juttatták; sorsukat szivére véve, nyomorukon segitőleg őket kegyelme bővségében részesiteni elhatározta. Ez okért megengedte, hogy Kolozsvár polgárai áruikkal mind Magyarországon benn, mind azon kivül bár hová, jelesen Velenczébe, Bécsbe, Csehországba, Lengyelországba és Morvába vagy bármely más országrészekbe szabadon elmehessenek, ott vásárlást, cserét és eladást tehessenek, minden akadály nélkül saját szabadságuk szerént, Budaváros netalán ezzel ellenkező szabadsága ellent nem állván, mindaddig, mig a király országa egyházi és világi főrendeivel e dolgot éretten megvizsgálandja, és ha valamely egyháznagynak vagy bárónak ezt meggyengitő irása vagy joga lenne, az iránt észszerűen intézkedik. Meghagyta tehát a király az ország minden egyházi és világi nagyjának, báróknak, ispánoknak, várnagyoknak, nemeseknek, városoknak és szabad községeknek s azok biráinak, igazgatóinak — Rectoribus — és városnagyjainak — villicus — jelesen pedig Buda város birájának és esküdt polgárainak, hogy Kolozsvár polgárait országa határain belől bárhová és bármely helyekre úgyszintén a megnevezett országokra menő útjokban ne gátolják, hanem ha áruiktól a tartozó, szokott harminczadot és vámot megfizetik, szabadon járni és kelni megengedjék, sőt őket kedvezéssel, segélylyel és tanácscsal gyámolitsák' [3]).

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR LXXII. száma alatt.

[2]) Certi 'Emuli' nostri — az előbbiben 'Siculi' nostri volt irva.

[3]) Látható az OKLEVÉLTÁR LXXIII. száma alatt. Az 1405-ki köztörvény 17-ik czikkének alkalmazása.

Nem tudom kiegyenlitő okát adni e két oklevélben előforduló amaz ellenkezésnek, hogy egyik szerént a királynak Magyarországról Erdélybe betört székelyei, a másik szerént vetélytársai dulták fel Kolozsvárt és vidékét. Ezt későbbi kutatások deritsék fel, én az érintett kedvezményadás tényét az indokolásban levő ellenkezés által kétségessé váltnak nem tartom.

Kolozsvár kiváltságainak, azok egész országra kiterjedő, átalános tartalma szerénti érintett megerősitésén kivül, van még Zsigmond királynak a két erdélyi vajdához, alvajdákhoz és székelyek ispánjához külön-külön és együttesen, a három szomszéd vármegye ispánjaihoz és főbb tiszteihez együttesen, úgy az erdélyi részekbeli szászokhoz szintén együttesen intézett három parancslevele, melyek Kolozsvár ezen kori politikai állására s kivált annak a szász székekhez való viszonyára nevezetes világot vetnek.

Az elsőben, mely 1405-n Budán jul. 4-n költ, a király Tamási Henrik fiának Jánosnak, Jakabnak, Szántói Laczk fiának mint erdélyi vajdáknak, egyik jelen nem létében a másiknak, sőt Salamon fiának, Mihály, székelyek ispánjának is megparancsolta, hogy miután Kolozsvár város polgárait, vendégeit és lakosit, azoknak szent királyoktól nyert jogait, törvényhatóságát, kiváltságait, mentességeit, úgy szintén azok javait, királyi oltalmába és pártfogásába vette, őket ezen joguk és törvényhatóságuk gyakorlatában, szabadságaikban sat. úgy vagyonaikban bárki által helytelenül s törvény útján kivül meggátolni, terheltetni, háborgattatni, és megkárositni ne engedjék, hanem őket védjék, pártolják, oltalmazzák, a király rájok ruházott tekintélye nevében [1]).

E parancsát Zsigmond király később még kétszer újitotta meg. Először 1419-n Budán, aug. 24-n Ferenczi Gáspár, biró, Keusel Márton és Szőcs Bálint esküdt polgárok kérésére, intézve azt Miklós erdélyi vajdához [2]), azután 1436-n Prágában, septemb. 4-n, intézve Cseh Péter [3]) és Csáki László erdélyi vajdákhoz, azok

[1]) Hártyára irva kivülről a királyi nagyobb pecséttel hitelesitve, a mi ma töredezett. Látható [P. 23. szám a. oklevélben.]

[2]) Hártyára irva, a király veres viaszba nyomott kisebb pecsétével megerősitve. Látható [P. 25. sz. a. oklevélben.]

[3]) Petro Chech de Lewa. Látható [P. 27. sz. a. oklevélben.] E név egy ugyanezen keletü második példányban Cheeh-alakban jő elé s így helyesebb Cseh-nek olvasni. Látható [P. 28. sz. alatt.]

vajdai helyetteséhez s általuk minden ezután leendő vajdákhoz az iránt, hogy a szászokat, az az Kolozsvár város biráját, esküdt és más polgárait és az egész közönséget . . . régi szokásaikban, szabadságaikban, törvényes örökségeikben, vagyonaikban, valamint háborgatóik ellen a király nevében oltalmazzák [1]).

Szintily fontosságuak a királynak a szomszéd vármegyékhez és szász székekhez intézett parancslevelei is. Az elsőben, mely 1405-n Jakab apostol ünnepe után harmadnappal Zágrábban költ, a király tudtára adván Kolozs, Doboka és Szent-Imre vármegyék [2]) főispánjainak, hogy miután Kolozsvár hű polgárait, vendégeit és lakóit a tőle és királyi elődeitől nyert jogaikkal, törvényhatóságukkal, szabadságukkal, kiváltságukkal, kedvezményeik- és mentességeikkel, úgyszintén javaikkal és jószágaikkal egyetemben — a mennyiben mind ezek igazak és törvényesek — különös királyi kegyelmébe, oltalmába és pártfogásába fogadta : megparancsolta nekik, hogy a nevezett várost és polgárokat az ő emlitett jogaikban, törvényhatóságukban, szabadságaikban és kiváltságaikban, kedvezések- és mentességeikben, mint szintén igaz és törvényes javaikban és birtokaikban törvényen kivül senki által háborgattatni, terheltetni, nyugtalanittatni és megkárosittatni ne engedjék, hanem inkább a királytól nekik adott hatalomnál fogva azok ellen védni, pártfogolni és oltalmazni tartsák kötelességöknek [3]). A másodikban, mely szintén Zágrábban és szintazon napon költ, a király tudtul adván az érintett hét székbeli szászoknak az iménti indokokat és azt, hogy ő a kolozsváriakat királyi kegyelmébe fogadta s maga helyett a hét székbeli szászok védelmére bizta : egyszersmind szigoruan megparancsolta nekik, hogy Kolozsvárt és a kolozsvári polgárokat, vendégeket és lakókat törvényes és igaz jogaikban és szabadságaikban védelmezzék s őket törvény útján kivül senki által megháborittatni ne engedjék, királyi kegyelme elvesztése terhe alatt [4]). Ez adatok és királyi intézkedések

[1]) Feljül jobbról a parancs homlokán ez áll : *Relatio Emerici de Marczaly Magistri Curie.* Látható [Fasc. P. 27. sz. a.]

[2]) Melyik mai vármegyének volt ekkor Szent-Imre neve s tévedés van e benne vagy a korona valamely várispánsága van itt értve? Felvilágositni képes nem vagyok. Látható az OKLEVÉLTÁR LXXXII. száma alatt.

[3]) Látható az OKLEVÉLTÁR LXXXIII száma alatt.

[4]) Látható az OKLEVÉLTÁR LXXXIV. száma alatt.

Kolozsvár municipalis önállóságát sajátságos alakban mútatják. Magokból az oklevelekből látszik, hogy saját törvényhatósága, kiváltságos állása és törvényei vannak, s mégis egyfelől az erdélyi vajdák s a három szomszéd vármegye főtisztviselői, másfelől a nagy távolságra fekvő szász székek védelme alá helyeztetvén: úgy látszik, mintha ez által mintegy maga a király vetette volna a várost idegen gyámkodás alá s fosztotta volna meg önállósága azon fő jellegétől, hogy sorsát függetlenül intézze, önmagának s dolgainak szabad elhatározású ura legyen. Azonban e — ma anomaliának látszó esemény amaz időkben szintoly természetes mint szükséges, a kisebb erőnek nagyobbal társulása, különös királyi kegyelem műve s a városra nézve valódi áldás volt; a király a mellett, hogy a vajdákra saját rokonszenve kifejezése által hatni kivánt — politikai szövetségi viszonyba hozta azt egyfelől a szomszéd vármegye törvényhatóságaival, melyekkel földrajzi fekvése s kereskedelmi és más életviszonyainál fogva leggyakrabban kellett érintkeznie, másfelől egy oly nemzeti elemmel, melyhez lakosainak tetemes része a vérség, s az egész municipium rokon intézmények kötelékei által voltak fűzve.

Hogy a kolozsváriaknak a hét szász szék védelmére bizatása nem volt egyéb a király részéről mint udvari irályi forma s az innen és túl levő s politikai önhatósággal biró két területnek egymás szövetségére s erkölcsi támogatására útalása, világos tanuságot tesz róla ugyanazon királynak 1433-n sept. 21-n költ s Kolozsvár és Beszterczе közönségeihez sőt az erdőn túl a Barczaságig lakó összes szászsághoz intézett parancslevele, melyben a király tudtokra adván, hogy a hét szász székek összes szászai panaszosan terjesztették elébe azt, hogy a beszterczeiek és kolozsváriak azon részek könnyebb igazgatása s a törökök betörései elleni biztosabb megvédhetése tekintetéből tetemes pénzen szoktak a havasalföldi s olykor a török széleken kémeket tartani, sőt a mikor azok hiteles jelentéséből ez országrészekbe ellenséges betörési szándékról értesülnek, Fogarastól Hátszegig a havasok és havasi útak s ösvények elzárolására és bevágására nem csekély fegyveres erőt szoktak azon havasokban önköltségöken tartani, a mint ez a közelebbi évben is történt, midőn az útakat és ösvényeket kétezer emberrel őriztették; mégis a kolozsváriak és beszterczeiek, ámbár e védelmi intézkedés éppen úgy van az ők mint a panaszlók hasznára és

érdekében — a hét szász széket sem munkával és költséggel nem segítették, sem a mondott kémek és határszéli őrök fizetésében semmi segedelemmel közre nem járultak, sőt őket jövendőben is segitni és e költségek fedezésében közrejárulni nem akarnak, a panaszlók világos kárára s jogaik nagy sérelmével; kijelentette egyszersmind azon akaratját is, hogy a kolozsváriak és beszterczeiek a kémtartási és határőriztetési költségekben a hét szász székek lakosit segitsék, minek folytán a legszigorubb királyi parancsolattal meghagyta, hogy vevén ezen rendeletét, mostantól fogva jövendőben — további parancsát nem várva — a mondott védelmi költségekhez a hét szász székkel együtt — a midőn annak szüksége előáll — közrejárulni, azokat pénzzel és munkával illő mértékben segítni, sőt az általuk a mondott két ezer határőrre tett s hitelesen bebizonyitandó költségöknek is rájok eső részét azon mennyiségig, a melylyel ily czím alatt a királynak is tartoztak volna — fizessék meg; mit ha cselekesznek jó, különben meghagyta Chák László erdélyi vajdának és helyetteseinek, hogy őket alkalmas eszközökkel rászoritsák, de a dolog miben állásának előleges kinyomozása és annak alapossága iránti kellő megbizonyosodás után és úgy, a mint azt a törvény és józan okosság hozza magával [1]).

Hogy a hét szász szék lakóinak az önfentartás és gyarapítás ösztönében gyökerező, atyáitól örökölt és századokon át szivós kitartással követett politikája volt az erdőn-túli összes szász elemet egyforma politikai, közigazgatási, törvénykezési és czéh-intézmények, közös adózási és katonáskodási úgy honvédelmi kötelezettségek, szóval : közös nemzeti érdekek létrehozása által saját politikai területökhez csatolni, ez bizonyos, valamint az is, hogy ez érdekben egyik-másik, kivált német nemzetiségű királytól hathatós intézkedéseket vívtak ki. Ilyen volt a fenforgó is. De hogy ez Kolozsvárra nézve életbe lépett volna, én semmi más emlék által igazolva nem láttam; ellenkezőleg e városnak katonáskodás és honvédelem tekintetében Zsigmond alatti önállóságát általam részint a fennebbiekben, részint a mindjárt következő kiváltság által tanusítottnak tartván: e kérdés további tisztázását jövő időknek s kutatóknak hagyom fenn.

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR XCVIII. száma alatt.

Azonban ideje már előadásom egy kapcsolatos más ágára térve tovább haladnunk.

Vajjon Kolozsvár adófizetési kiváltsága érvényben maradt-e ez időszakban is, vagy a király 1405-ki kisebb végzeménye 10. czikke szerént a királyi collectát és adót minden város valamenynyi polgára fizetni tartozván s azoknak, kiket a király mentesít, adóját a községi adó béfizetésekor a kincstárba már béfizetettnek tekinteni, illetőleg a községi adóból levonni kelletvén : e szigoru s átalánosan kötelező erejü törvény alól Kolozsvár polgárai sem voltak kivéve? adathiány miatt meghatározni nem tudom.

Honvédelmi kötelezettsége egy 1405-n julius 2-n költ kiváltságlevélben szabatosan meg van határozva. ‚Pulkyscher Jakab, szabad művészetek mestere és Mun Miklós kolozsvári polgárok, városuk polgárai, népei és vendégei, szóval egész egyeteme nevében — így hangzik az — a király elébe terjesztették, hogy jóllehet ők a királynak csak az erdőn-túli részekben kelet felé viselendő átalános személyes hadjáratai alkalmával kötelesek, ő felségének vagy az erdőn-túli részek vajdájának 200 arany forintot fizetni, de sem többel, sem hadba menéssel nem tartoznak, mégis az erdélyi vajda és alvajda Kolozsvár polgárain, Lajos királytól nyert kiváltságuk ellenére, a 200 forintot minden évben, mikor hadjárat nincs is, felvenni s őket hadba menni kényszeritni akarja, és törekszik. A király megtekintvén Kolozsvárnak mindig de kivált az ország közelebbi háborgásai és mozgalmai idejében tanusitott állandó hűségét, azt nem csak elődeitől nyert szabadságaiban bántatlanul megtartatni, hanem új kiváltságokban és kedvezményekben részeltetni s az ő tisztességével és királyi méltóságával ellenkező visszaélési újitásokat megszüntetni kivánván : országa egyházi és világi főrendei és bárói érett megfontolással adott tanácsa hozzájárultával meghatározta, hogy a kolozsvári polgárok, vendégek, lakók és népek, s az egész városi közönség, mostantól fogva ezutáni minden időkben az előlidézett kétszáz arany forintot — de annál nem többet — olyankor, midőn a király a keleti részekbe hadjáratot hirdet, és azt végre is hajtja, az azon időszerénti vajdáknak megfizetni tartozzék, azon évben, midőn a hadjárat történik, de sem maguk a vajdák, sem más vezérek és kapitányok őket sem hadgyakorlatokra vagy hadbamenésre, sem a mondott hadjárati költségnél többnek vagy másnak fizetésére

kényszeritni vagy rászoritni semmi alakban és módon bármiképpen és ürügy alatt ne merészeljék s meg ne próbálják' [1]).

A földmívelést s kiválóan annak bortermelési ágát illetőleg ismertetek még nehány adatot, melyek a mellett, hogy a tulajdon szabadságának eszméjét érintik, egyszersmind a város önállósitására s a bortermelés emelésére is irányulnak. A király t. i. 1409-n ápril 7-n, Budán költ parancslevelében meghagyta István erdélyi püspöknek és általa püspöki utódinak, hogy mivel ő Kolozsvár városát már régen országa többi királyi városai közé sorozta, számította és csatolta, s azok minden kiváltságai, mentességei, szabadságai és kedvezményei részesévé tette: ennek következtében mint ily kitüntetett és feldíszesitett várost hűségében való állhatatosságáért legújabban, s különös kegyelemből, az ő maguk szőlőhegyökben és határán, valamint szintén István püspök és más bárkik földjén, birtokán, szőlőjében és határain termő boruktól kilenczed és földbér vagy hegyvám fizetésétől mentté és szabaddá tette, arról nekik kiváltságlevelet adott, s hogy avval következő minden időkben élhessenek s dicsekedhessenek, megengedte; ennél fogva a nevezett püspöknek s püspöki utódinak megparancsolta, hogy ezentúl Kolozsvár polgáraitól és vendégeitől az ő borukból és szőlőikről kilenczedet és földbért vagy hegyvámot venni vagy vétetni semmiképpen ne merészeljenek, hanem ha az igaz bortízedet megfizették, hagyják el, hogy ők boraikat minden kilenczed és földbér vagy hegyvám fizetés nélkül békében, szabadon és akadály nélkül vihessék és szállíthassák haza [2]).

Egy másik oklevélben a kolozsváriak bárhol levő szőlőire és azok termésére nézve átalánosan ki van mondva azon elv, mit az előbbi az erdélyi püspöki birtokokra nézve felállitott. ‚Azon indoknál fogva — mondja 1409-n márcz. 25-n költ kir. parancslevél — hogy Kolozsvár eddigi állandó hűségének megjutalmazása által, további állhatatosságra buzduljon, s a végre, hogy e város, mint az ország több szabad városai is, mind népének és vagyonának sokasodása, mind szabadságainak és kedvezményeinek kiterjedése által növekedjék és gyarapodjék, annak bármily hivatali állásu, sorsu és állapotu, mostani és ezután leendő lakóit a boraik-

---

[1]) Látható az Oklevéltár LXXIV. száma alatt.

[2]) Látható az Oklevéltár LXXXVII. száma alatt.

tól és szőlőhegyeiktől való kilenczed és földbér vagy hegyvámfizetéstől — legyenek e szőlők bárhol, bármely vidéken és tartományban, bárkik határiban, mostantól kezdve örök időkre felmentette, szabaddá tette, országa többi városaival különösen pedig az erdőn-túliakkal egyenlő szabadságba helyezte s őket a mondott kilenczed és hegyvám fizetése alól az ország egyházi és világi főrendeinek érett tanácsa hozzájárultával felmentette, királyi teljhatalmánál fogva rendelvén, hogy e mentesitést soha senki, semmi módon és cselszövénynyel meg ne változtathassa, csonkithassa s kétség alá ne vonhassa, de teljes és megdönthetlen legyen ereje, bármily helyen, bárminő községek és egyének közt, s bármiként létre jött szövetkezések, egyezmények, kötések és igéretek, sőt esküvel pecsételt irások is ellent nem állván' [1]).

Ez átalános mentességi kiváltságnak csak alkalmazása s illetőleg megújitása Zsigmond királynak Lőrincz városbiró és Jakab esküdt polgár és szabad művészetek mestere kérésére 1414-ben Esztergomban octob. 7-n költ s az erdélyi vajdához és alvajdához intézett azon parancslevele, melyben nekik meghagyta, hogy Kolozsvár polgárait régi szabadságaikban tartsák meg s jelesen Zsombori Jánosnak, az erdélyi püspök bordézma-jövedelmei haszonbérlőjének — ha az eddig ott szokásban nem volt — meg ne engedjék, hogy püspöki tízedben kapott borát Kolozsvárra béhozza ott letegye és árultassa [2]).

Szintily tartalmu parancs- s illetőleg kiváltságlevelet adott a király Kolozsvár polgárainak 1419-n Budán szent István király napján a kolosmonostori apát zsarolásai megakadályozása végett.

Panaszoltak t. i. ezek, hogy Henrik apát dézmaszedői igen szigoruan, megterhelőleg és túl bőven csikarják fel rajtok a dézmát, dézmásaik idejében nem mennek ki dézmálni, néha nyolcz és több napon is át tele hordókkal a monostori szőlőhegyekben künn várakoznak, a 80-as hordókat száz vedreseknek állítják, ajándékot várnak sat. Megparancsolta azért a király Henrik apátnak, hogy ő és dézmaszedői a kolozsvári polgárok borából az őt

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR LXXXVI. száma alatt.

[2]) Az oklevelen fenn jobbról : *Relacio Domini Johannis Archiepiscopi Strigoniensis ac Vicary Generalis R. Maiestatis.* Regál papirosra irva, a király nagyobb rányomott pecsetével erősítve, a mi azonban le van töredezve. Látható [Fasc. V. 6. sz. a.]

illető dézmát igaz vederrel vagy mértékkel, a maga rendes idejében és helyén, jutalom-várás és késleltetés nélkül, az ő régi dicséretes szokásaik szerént vegyék ki s tulságos dézma-követeléssel vagy bármi más módon őket ne terheljék, mert a nem engedelmeskedés esetére meghagyta az erdélyi vajdának és alvajdának, hogy azok őt a király ezen parancsa teljesitésére keményebb eszközökkel is rá szorítsák [1]).

Ez elveket — a mint fennebb elő volt adva — már I. Lajos király törvénybe igtatta volt 1351-n, sőt kiváltságot is adott róla a kolozsváriaknak 1377-n; de úgy látszik, hogy a püspök, kolozsmonostori apát és némely más földbirtokosok mint akkor úgy most is megfeledkeztek róla, vagy nem akarták azokat megtartani. Ezért voltak kényszerítve Kolozsvár polgárai s felhíva az uralkodók a baj sikeres orvoslásáról ismét és ismét gondoskodni.

Hátra van még a királynak a kereskedelem érdekében tett intézkedéseit ismertetnem. Két tényt állapítnak meg ezek tisztán: egyik az, hogy Kolozsvár lakóinak ez időben életfoglalkozása túlnyomólag a kereskedés, s a városnak magának virágzásba indult kereskedési forgalma volt; a másik, hogy a király a kereskedelmet egész uralkodása folytán következetesen és soha nem lankadó figyelemmel kisérte, közvetlen védelem és közvetett segély által gyámolította. E tárgy megérdemli, hogy vele tüzetesen s a mennyire az adatok engedik, kimerítően foglalkozzam. Nézzünk végig Kolozsvárnak kereskedelmét illető kiváltságain.

Az első derekas kiváltság 1404-ről való, mely költ Budán jun. 20-n. ‚A király dicsősége és ékessége — így kezdődik az — annál fényesebb, minél inkább gondoskodik hű alattvalóinak javáról és boldogságáról, eltörölvén a hibás újitásokat, hogy az által ő dicsőségben, alattvalói hűségben és számban gyarapodjanak. Ez okból mindeneknek értésül kivánja adni, hogy elébe járulván Kerestély mester, kolozsvári plebánus és erdőn-túli egyházmegyei kanonok, úgy Mun Miklós kolozsvári biró, maguk és Kolozsvár polgárai és népei nevében fájdalmason panaszolták, hogy a midőn ők vagy közülök valaki szükséges élelmök megszerzése végett az

---

[1]) Az oklevelen fenn jobbról : *Relatio Petri Tere. de Brezenthe Magistr. Tauarnicor. Reg. Maiestat.* Hártyára irt oklevél, a király kisebb pecsétével erősítve. Látható [Fasc. V. 7. sz. a.]

ország más tartományaiba és részeibe mennek, úgy a király mint némely más birtokosok vámszedői rajtok különböző méltatlanságokat követnek el, javaikat és áruikat erőszakkal elveszik, személyeiket gyalázólag kisebbítik, s átalában ők a vámszedők által önkényesen béhozott különbféle újitások által gyakran minden irgalom nélkül sanyargattatnak; és pedig legelsőbben is az által, hogy a midőn ő felsége hű polgárai és vendégei többen együtt, vagy közülök valamelyik a mondott vámos helyekre érnek, s lovaikat a vámfizetést jelelő sorompóhoz vagy oszlophoz véletlenül meg találják kötni, a vámosok rajtuk azonnal 40 denárt sőt többet is vesznek; vagy ha azon polgárok és vendégek a szükséges fegyverekkel szokott módon ellátva vámfizetés végett a vámszedők házaiba bémennek, s fegyveröket künn nem hagyják, ismét 40 dénárt s annál többet is csikarnak ki tőlük; továbbá ha szekereikkel és árúczikkeikkel a vámhelyekre érve, lovaik vagy szekereik a vámsorompót vagy vámházat csak valamivel túlhaladván maguk után hagyják, vagy éppen szállásaikra hajtanak és az igaz és jogszerű vám megfizetése végett onnan mennek a vámházhoz; végre hogy ha ők a vámházhoz közeledvén, az idő vesztegetésének kikerülése tekintetéből, a vám megfizetése végett emberöket a mezőről jó előre béküldik, s maguk tovább mennek, az érintett vámszedők azonnal csalási szándékkal vádolva őket s állítva, hogy áruikkal együtt a vámot kikerülni akarták, őket javaikban megkárositják, megrabolják és gyakran megverik; sőt a midőn a nevezett polgárok és vendégek vagy követeik saját ügyeikben a királyhoz vagy királynéhoz akarnak menni, vagy szekereiken a maguk számára ágynemüt és élelmet visznek, vagy olykor szekér és árú nélkül csak lóháton járnak az országban bajaik igazitása végett, e vámszedők azonnal tőlük, szekereiktől, lovaiktól, drágaságaikról, a királynak és királynénak vinni szándékolt ajándékokról [1]), sőt kereskedés végett magukkal vitt arany és ezüst pénzeiktől is az ő nagy kárukra vámot csikarnak; egyszersmind e sérelmek orvoslását kérvén. A király országa egyházi és világi főrendeinek egyező tanácsából e hibás újitásokat és ártalmas vissza-

[1]) Ez lehetett a fennidézett törvényről szabott új évi ajándék; vagy tán egyes városok és polgárok kedveskedésül vitt szabad adománya van értve?

éléseket megszüntetni határozván, az ország határán belől vámszedési joggal biró összes főrendeknek, bároknak, egyháznagyoknak, ispánoknak, várnagyoknak, nemeseknek és tisztviselőknek, nem különben a királyi vámok szedőinek is megparancsolta: hogy mostantól kezdve a mondott polgárokat és vendégeket, a fenn elésoroltakért letartóztatni, az érintett büntetést rajtuk felcsikarni, őket háborgatni, javaiktól megfosztani és károsítni ne merészeljék, tőlük vámot ne csikarjanak, hanem őket és utódaikat most és minden jövendő időkben az országban szabadon szétjárni, s a mondott vámhelyekről békésen és háborítás nélkül eltávozni engedjék' [1]) 1405-ből Kolozsvár város vámügyét illetőleg három nevezetes oklevél van, melyek közül az első költ jul. 27-n Zágrábban. Ebben ugyan ez évi királyi végzemény 17-dik törvényczikkével [2]) egyértelmüleg s az ország egyházi és világi főrendeinek és bároinak tanácsából megparancsolta a király országa egész területén bárhol levő, szárazon vagy vízen királyi vámot tartó várnagyainak, tiszteinek és vámszedőinek, hogy miután kolozsvári hü kereskedő polgárait és vendégeit a királyi vámhelyeken minden vámfizetés alól kivette, felmentette, azok javaiért, lovaiért, ökreiért és más eladó állataiért, valamint egyéb áruikért is vámot és a vám ürügye vagy bármi más szín alatt egyéb fizetést zsarolni ne merészeljenek, hanem szabadon hagyják jőnimenni, kereskedni az ország minden részében, se pedig őket fel ne tartóztassák, meg ne károsítsák, ne sanyargassák, a király kegyelmének elvesztésével való fenyegetés terhe alatt [3]). A másikban, mely szintazon évben költ Budán, jul. 4-n, a király azon okból, hogy a mint erről bizonyos tapasztalásból eredő tudása van, Kolozsvármegyében Léta-várhoz tartozó szent-miklósfalvi vámhelyen a fő- és alvámszedők kereskedés végett az országba jött idegen valamint a hazai kereskedőknek javaikban és vagyo-

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR LXXI. száma alatt. Ez oklevélnek van még egy teljesen azonos példánya T. 19. szám alatt, valamint egy harmadik is T. 20. alatt; de ez utóbbiról a levén a városi levéltárban följegyezve, hogy elveszett, azt nem láttam; nem tudom tehát: királyi, konventi vagy káptalani átirat?

[2]) Látható Zsigmond király ez évi kisebb végzeménye rendén, *Corpus Juris Hungarici*. Edit. Bud. MDCCCXLIV.

[3]) Látható az OKLEVÉLTÁR LXXXII. száma alatt.

nukban sok károkat tesznek, őket sanyargatják s bosszusággal illetik, elannyira, hogy több kereskedők és utazók a tőlök való félelemtől meghatva és elrettentve, az erdőn-túli részekbe s kivált Kolozsvár felé közeledni sem merészelnek, a miből mind magának Erdélynek és Kolozsvárnak, mind Magyarország többi részeinek és a királyi fiscusnak nagy kára, méltatlansága és hátramaradása következik; hogy e gonoszságoknak határ vettessék, saját elhatározásából, királyi hatalma teljességénél fogva s országa egyházi és világi nagyjainak helyeslő tanácsát is meghallgatva, ama vámot visszavonta, eltörölte, megszüntette, és megsemmisitette s hogy soha semmi okból és semmi tekintetért többé vissza ne állittassék, meghatározta [1]. A harmadik oklevél, mely szintén az előbbi keltű, a kolozsvári kereskedőknek mások hibájáért és adósságaért idegen helyen le nem tartóztathatását s ügyöknek még ez esetben is saját városuk hatósága előtti elintézéset biztosítja. Ez oklevélben az intézkedő király oly emelkedett szellemmel s országa kereskedelmi ügye iránti oly mély érdekeltséggel szól országa népéhez, hogy a mai idő is nemes lelkesedést s tanuságot meríthet belőle, — ide igtatom gyönyörü tartalmát.

„Súlyos panaszképpen terjesztették elé a kolozsvári polgárok és vendégek — így szól abban a király — országa egyházi és világi főuraihoz, báróihoz, az ispánokhoz, várnagyokhoz, nemesekhez és azok tiszteihez, kivált pedig a királyi és magánosok harminczadosaihoz és vámszedőihez, úgy szintén a városok és szabad villák biráihoz és városnagyjaihoz intézett parancslevelében — hogy a midőn ők élelmök megkeresése végett, javaikkal és árúczikkeikkel az ország különböző vidékeire mennek, találkoznak az elősoroltak közt olyanok, kik őket mások kérésére személyesen megitélik s itéltetik, javaikat és áruikat mások adósságaért, hibáiért, bántalmazásaiért és kihágásaiért letartóztatják az ő nagy kárukra s jogaik súlyos megcsorbításával. Minthogy pedig — mondja tovább a király — az igazsággal megegyező s a jogosság hozza magával azt, hogy senki a más bűneért ne bűnhödjék s bántalmazást ne szenvedjen, s ő királyi méltóságát s uralkodói kötelmeit az arról való különös gondoskodásban véli állani, nehogy az ártatlanok és hiba nélküliek, különösen pedig a kereske-

---

[1]) Látható az Oklevéltár LXXX. száma alatt.

dők, a kiknek szorgalma és eszélyessége országait a szükségesekkel a bővölködésig ellátja, s gazdagokká teszi, illetéktelenül elnyomassanak s javaikban és áruikban megkárosittassanak, sőt inkább sorsuk a királyi kegyelem kedvezményeivel könyíttessék: mindezeknél fogva szigoruan megparancsolta, hogy Kolozsvár azon hü polgárait és vendégeit, kik lovaikkal, ökreikkel és más áruikkal az országba szerteszét járnak-kelnek, megvevén tőlük az igaz harminczadot és törvényes vámot[1], békén s akadály nélkül bocsássák át harminczad- és vámfizető helyeiken, jószágaikon és senki se merje őket megitélni, biró elé állítni, sem arra kényszerítni, vagy javaikat és áruikat letartóztatni; különben ezen parancsa áthágóit, a nádor vagy az erdélyi részek vajdája vagy azon vármegyék ispánja, alispánja és szolgabirái által, a hol ez — a mi azonban távol legyen — netalán történt, parancsai iránti engedelmességre az illetőket királyi hatalma tekintélyével és súlyos megterheltetésökkel is rá fogja szoríttatni és kényszerítni. Ha pedig valakinek valami ügye vagy keresete van ezen polgárok és vendégek ellen, arra nézve saját birájok és esküdt polgáraik előtt a jog és igazság szabványa szerént teljes elégtételt fognak kapni'[2]).

Szintígy védelmezte a király a kolozsvári kereskedőket az idegen országokból jövő kereskedők és kalmárok visszaélései ellen. ‚Szokása — úgymond — némely idegen és külső kereskedőknek és kalmároknak, hogy a király és királyné vámosainak, úgy az ország egyházi és világi főrendei, bárói, nemesei és más lakóinak javát és előmenetelét álnokul kigondolt ravaszsággal maguk érdekében és hasznára kivánván kizsákmányolni, ha a biró és esküdt polgárok őket nem fogadják bé, más városokban, villákban és

[1]) Minthogy az ország 1405-ki úgynevezett kisebb végzeménye — Decretum minus — 18-ik czikkében a kiviendő és béhozandó kereskedési áruczikkektől vámfizetés határoztatott, e teher némi könnyebbitése tekintetéből ugyanazon t. czikkben az is ki lőn mondva, hogy az ország kereskedő és Kolozsvár árus népétől, úgy a királyi mint magán vámhelyeken sem maguktól, sem lovaiktól, ökreiktől és szekereiktől, átalában bármiuő áruiktól és vagyonuktól vámot venni nem lesz szabad. E törvénynyel teljesen egybehangzók a fennérintett kiváltságlevelek. Lásd: *Corpus Decretor. Juris Hungarici*, Budae, MDCCCXLIV. 175. l.

[2]) Látható az Oklevéltár LXXVIII. száma alatt. Az 1405-ki köztörvény 5-ik czikke rendeletének Kolozsvár polgáraira nézve tiszteletben tartását s szigoru teljesitését tárgyazza. Fennebb már volt erről szó.

birtokokban telepednek le, s az egész ország vásáros helyeire és piaczaira szélyel járnak, különböző üzletekbe ereszkednek, vételt és eladást, cserét áruváltoztatást és szerződéseket téve, a nyereséget, hasznot és előmenetelt, sőt mintegy azon életmódot is, melylyel a királyi városok, mezővárosok és villák lakóinak kellene magukat fenntartani, tőlük elvevén, magukhoz ragadják, s azután — a mint gyakran történt — kevés idő multán az országból oda, a hová nekik tetszett, ismét eltávoztak, nagy jogmegcsonkitásával, hátrányára és kárára mind a szabad királyi városok polgárainak, kereskedőinek és lakóinak, mind az ország más lakóinak. Hogy tehát ez álnok és csalárd úton és módon az ország azon polgárainak, kereskedőinek és lakóinak haszna és életfentartási eszközei idegen kezekbe ne jussanak, azon polgároknak és kereskedőknek, kik a király szolgálatában és az ország szerencsés és szerencsétlen kimenetelű hadjárataiban részt vesznek, s javaikat a szerencse és véletlen esélyeinek és veszélyeinek kitenni készek, mások kezeibe ne jussanak, a király észszerü okoktól indíttatva, Nagy-Szombatban 1435-n május 27-n költ kedvezménylevelében meghatározta, elvégezte és megrendelte, hogy külföldi és idegen szülött kereskedők, kalmárok, üzérek, csereberélők, vagy bármi más állásu és sorsu emberek, a király és királyné városaiban vagy bárhol és bármiképpen s bármi szín alatt a királyi felség különös engedelme és beléegyezése nélkül lakás végett bé ne telepedhessék vagy valami kereskedést, üzletet és cserevásárt ne folytathasson, a vásárokat ne járhassa, áruczikkekkel adást-vevést ne tehessen, ne gyakorolhasson sehogy és semmiletteképpen, kivevén egyedül az oly külföldieket, idegeneket és jövevényeket, a kik elhatározták magukat arra, hogy az országban valamely helyen végképpen megtelepednek és meghonosodnak. Ez okon a király az ország báróinak, egyházi és világi nagyjainak, ispánjainak, várnagyainak, nemeseknek s átalában minden egyházi és világi rendü birtokosainak a legszigorubb *császári-királyi* [1]) parancscsal meghagyta és rendelte, hogy ezentul senki ily kereskedő, üzér, cserélő áruforgató és más állásu és sorsu külföldieket, idegeneket és jövevényeket városaikba, mezővárosaikba, villáikba, birtokaikba és jószágaikba béfogadni és ott tartani vagy ilyeneknek oda telepedését és laká-

[1]) E kifejezés-alak itt fordul legelébb nyomozódásimban elő.

sát megengedni ne merészelje semmiképpen és semmi [illegible] azokat megtalálván, áruikkal, javaikkal és vagyonukkal [illegible] azon városok biráinak, esküdt polgárainak, vendégeinek [illegible] dőinek és kalmárainak átadni tartozzanak, a melyek [illegible] felszólítva lesznek. A kik pedig — a mi nem hihető — [illegible] parancsnak ellenére cselekesznek, birtokaik és minden ja[illegible] felség számára elfoglaltassanak' [1]).

E nagy fontosságu s átalános tartalmu kiváltságlevé[illegible] kivül Zsigmond királynak még számos részletes kisebb [illegible] s királyi parancslevele van, melyekkel a vámszedés korlá[illegible] által Kolozsvár kereskedésének birodalma minden részeiben [illegible] jedését, könnyebbségét s az által a polgárok jóllétének gyara[illegible] dását eszközölte. 1404-n ápril 6-n Morva-földön levő Kucho[illegible] mezőváros melletti táborhelyén Kerestély [2]) plebánus és fejérvári kanonok, nemkülönben Mun [3]) Miklós kolozsvári biró kérésé[illegible] megerősítette I. Lajos király 1366-n jun. 6-n Beszterczén ki[illegible] azon kiváltságlevelét, melyben az a kolozsváriaknak Károly k[illegible] rálytól nyert vámmentességét maga is biztosította s Magyaror[illegible] egyházi és világi nagyjainak, az erdélyi vajdának és alvajdának várispánoknak, nemesek biráinak, városok elöljáróinak és az er[illegible] dőn-túli részekben vámszedési joggal biró minden embereknek meghagyta, hogy a kolozsváriaktól vámos helyeiken vámot ne vegyenek [4]); 1409-n febr. 6-n Batha helységben Gáspár mester kolozsvári jegyző kérésére másodszor is átirta és megerősítette a erdélyi nemességnek 1377-n Tordán tartott gyülése által a ko[illegible] lozsváriaknak bácsi vámmentességi ügyében hozott s már egysz[illegible] 1394-n megerősített végzését [5]); 1419-n Budán szent István

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR XCIX. száma alatt.

[2]) Cristanus = rövidítési jegygyel van irva, tehát a hol nincs me[illegible] jegy, a leirók tévedése, nem azt teszi, mintha így mondatott volna ki.

[3]) Az oklevélben hibásan irva ‚*Muny*.'

[4]) Hártyára irva, s a király kisebb pecsétével megerősítve, me[illegible] papir fedett bé s alatta az az irás volt, a mi az oklevél felső jobb fe[illegible] *R[elaci]o Marci de neurenberga tricesimar. et urburar. regalium Comitis.* ható [T. 23. sz. a. oklevélben.]

[5]) Hártyára irt s a király kisebb pecsétével belől rányomva hite[illegible] tett oklevél s kivül rajta ez irás : *Huniad Almás, Bach.* Látható [T. 2[illegible] alatt.]

rály napján költ levelében ismét másodszor erősítette meg I. Lajos királynak 1377-ben költ s tőle 1391-n megerősített azon kiváltságlevelét, mely által a kolozsváriaknak az erdőn-túli összes vámhelyeken való mentessége kimondatott. ‚A kolozsváriak — úgymond a király — az előtte előmútatott 1391-ki úgy a Károly és Lajos királytól adott kiváltságok értelmében a király, királyné és minden mások vámfizetési helyein a vámfizetéstől örökre mentesíttettek levén : megparancsolta az ország főpapjainak, zászlós urainak, báróinak, várispánoknak, nemeseknek és azok tiszteinek, a vámosok és szabad községek elöljáróinak, biráknak és más adószedési joggal biróknak, különösen pedig az erdőn-túli püspöknek és gyerő-vásárhelyi nemeseknek, hogy tőlök és cselédeiktől sehol vámot ne vegyenek‘ [1]). Egy 1421-n Magyar Bródon ápril 6-n költ oltalmi parancslevélben azt rendelte a király nagyságos Csáki Miklós erdélyi vajdának és helyettesének, hogy a [gyerő-]vásárhelyi nemeseket hivassa maga elébe, leveleiket mútattassa elő s ha azok régibbek mint a kolozsváriaké, ezek fizessenek határukon vámot, ha pedig nem, ne fizessenek, mivelhogy ők evvel régi királyok kiváltságainál fogva az erdőn-túli részekben sehol nem tartoznak [2]). Végre 1436-n Morvaország Znaym városában máj. 23-n költ parancslevelében értésére adván a király Istvánnak, Lozsonczi László bán fiának, hogy a kolozsváriaknak Bonczhidán és Húnyadon régi királyoktól nyert szabadságaik alapján vámmentességet adott, egyszersmind megparancsolta neki, hogy tölük vámot ne vegyen, különben Lévai Cseh Péter és Csáki László erdélyi vajdák által fogja parancsát teljesedésbe vétetni [3]). Hasonló parancs-

[1]) Hártyára irt s a király középső pecsétével hitelesített oklevél. Látható [T. 29. sz. a.]

Meg van konventi átiratban is regál papirosra irva, s kivül rányomott pecséttel erősítve, költ 1428-n szent János apostol ünnepe után harmadnappal; átiratták János mester kolozsv. jegyző, Detrich Kerestély — Cristallinus — és Szegény Jakab — Jacobus Zegÿn — esküdt polgárok. Az átirat latin kelte ez : *Datum ferta sexta proxima post. f. b. Joan. apostoli Ante portam latinam* [május 6.] Ao 1428. Látható [T. 30. sz. a. oklevélben.]

[2]) Hártyára irt oklevél, a király veres viaszba nyomott kisebb pecsétével erősítve. Látható [T. 31. sz. a. okl.]

[3]) Látható hártyára és regál papirra irt s a király középső pecsétével megerősített két teljesen egyforma példányban [T. 34. 35. sz. a.], kiadta Zsigmond, magyar királysága ötvenedik, császársága negyedik évében. Fel-

levelet intézett a király 1428-n Tornawán sept. 22-n, a kolozsváriak érdekében Miklóshoz, János fiához, a másik Miklóshoz Gerő [1]) fiához, ismét István, László és György ugyanazon Gerő fiaihoz, továbbá Miklós-, László- és Jánoshoz, Mykola fiaihoz, végre Péterhez, Radóhoz és Keménhez [2]), meghagyván nekik, hogy a kolozsváriaktól [Gyerő]vásárhelyen vámot ne vegyenek, hanem vámról való leveleiket, mindkét részen levők mutassák elé országa nagyjainak a király által nem sokára Székes-Fejérvárott tartandó gyülésében, s ott ez ügy végképpen el fog határoztatni.

Zsigmond király a kereskedés érdekében tett — szinte kényeztetésig kedvező intézkedésein kivül, a nemes ércznek és vert pénznek Kolozsváratt központosítása által a forgalom élénkitésére s átalában annak jövendő kifejlésére is jótékonyan hatott. Ez élénkebb kereskedelmi és pénzforgalom eszközei voltak egy itt minden hihetőség szerént — létezett pénzverő-ház, és királyi kamarai pénzváltó-hivatal. Közel száz évvel ezelőtti időből maradt fenn s én fennebb idéztem azon nehány adatot, mely hihetővé teszi azt, hogy Kolozsváratt már Robert Károly korában pénzverő ház volt. Most ismét és pedig a valóságnak bizonyosabb jeleivel tűnnek fel némely erre mútató irásbeli emlékek, hogy a pénzverőház Zsigmond korában is meg volt. Ez emlékek egyike a királynak 1426-n febr. 6-n Brassóban kiadott azon rendelete, melyben egyfelől a nyers arany-ezüst érczek használása s azokkal való kereskedés, másfelől a forgalomban levő és forgalomból kiment vert pénz béváltása és bécserélése rendét és módját határozza meg s annak egy eredeti példányát Kolozsvár városának is megküldötte. Mivel azonban a Zsigmond király 1405-ki úgynevezett második végzeménye 15., 18. és 21. czikke, úgy a harmadik végzeménye

jül jobbról e van rá irva. *Co ppr. Dni Imperatoris.* Megvan konventi átiratban is; kérték: Hóz Lőrincz, a maga és Budai Tamás fő-, Herczegh Gáspár királybiró nevében 1592-n a vizkeresztnapi nyolczados törvényszak másodnapján az új naptár szerént, kiadatott regál papiroson, kivül rányomott pecséttel erősitve. Az átiró konvent tévesen tette az eredetinek kelési évét 1426-ra, mert akkor Zsigmond nem lehetett ötven éves magyar király, sem négy éves német császár. Látható [T. 32. sz. a. okl.]

[1]) Az oklevélben Gerew . . . . . .

[2]) Regál papirra van irva, belől a király középső pecsétével hitelesitve. Látható [T. 33. sz. alatti okl.]

7-dik czikke e rendelettel egybehangzó intézkedéseket foglalván magukban : szükségesnek látom előbb ezeket ismertetni. Az elsőben ki van mondva, hogy a pénzt az országból kivinni tilos, a másodikban, hogy a pénzverés a király joga, a király által veretett pénzt el nem fogadni, körülmetszeni, a könnyebbeket a súlyosabbaktól elkülöníteni, szóval : bármiképpen meghamisítni nem szabad; a ki tehát a királyi pénzt el nem fogadja, veszítse el követelését s az legyen azon helység biráié és esküdteié, a hol ez történt; a ki körülmetszi, elválasztja vagy bármikép meghamisítja, büntettessék mint pénzhamisító; ha ezt a községek birái elmulasztják, a fiscus őket fogja perbe. Az idézett harmadik törvényczikkben ki van mondva, hogy benn termelt aranyot, ezüstöt — mielőtt az pénzzé veretnék — az országból kivinni, bányásznak a termelt aranyot bárkinek eladni, másnak tőle, valamint bármely sorsu és állapotu más embertől is arany-ezüst érczet megvenni nem szabad, hanem minden termelést az erdélyi kamarába, a királyi kamarás kezéhez kell béadni; magán használatra azonban t. i. arany-ezüst edényeknek, pártának és övnek, isteni tisztelethez tartozó eszközöknek készítésére fordítni szabad. A ki ellenkezőt cselekszik, a vevő pénzét, az eladó arany-ezüstjét veszti, s ennek fele a fiscusé, fele a béjelentőé lesz. Az idézett legutósó törvényczikkben ki van mondva, hogy a kisebb számu forintok eltöröltetvén : ezen túl az adás-vevéseknél egyedül csak a valódi, jó és igaz értékü arany forint használtassék, vagy a régi forint száz új denárral egyenlőittessék [1]). Úgy látszik, hogy e törvények részint foganatosításául, részint kibővitéseül bocsátotta ki a király 1426-n Brassóban maga és neje Borbála királyné nevében a királyi tanács beleegyezése folytán kormányzási úton a feljebb érintett nevezetes rendeletet — edictum. „Krisztus minden híveinek — így kezdődik az — mostaniaknak és ezután következendőknek, a kik ez irást olvasandják, a mindenek üdvezítőjében üdvet! Midőn elménk azon egyéb gondjai között, melyek minket az alánk vetett országok előmenetele és ereje kifejtése tekintetében folyvást foglalatoskodtatnak, mostanában legfőbb az, miképpen tudnánk mind országunk hadi ügyeire, mind alattvalóink

[1]) *Corpus Decretor. Juris Hungarici.* Tom. I. pag. 175. artic. 15. et 18. pag. 176. artic. 21. pag. 178. art. 7.

különböző állapotjaira nézve úgy az arany, mint az ezüst pénz verése, forgalomba hozása és az e tekintetben fennálló szokás szabályozása által minél állandóbb és hasznosabb intézkedéseket tenni : országunk azon főpapjaival és báróival, kiknek pecsétei nagyobb bizonyosság okáért e királyi rendeletünkre fel vannak téve, ez iránt érett tanácskozást tartván, s a fennforgó ügyben előrelátólag tanakodván : mind mostanában, mind jövendő időkben folytonosan szigoruan megtartandólag a következő irásbeli végzéseket, királyi rendeleteket hoztuk, határoztuk és állapitottuk meg, hogy a király mostani arany pénze ezentúl is azon minőségben, mennyiségben és becsfokozatban veressék és maradjon forgásban, a mint eddig is veretett és most is veretik; a nagyobb ezüstpénz pedig ezentúl veressék és készítessék a legfinomabb ezüstből akkora mennyiségben, hogy egy márka tiszta ezüstből legyen hétszáz denár s ezekből száz forogjon egy arany forint értékben. Az eddig vert kisebb denárok, vagyis — a mint a nép nevezi — *‚fillérek‘* pedig, a míg tartanak, legyenek forgásban, azután legyenek a királyi kamaráé s többé ne veressenek sem ezek, sem más fillérek, hanemha az ország elől nevezett nagyjai és bárói az ország java érdekében annak viszont veretése iránt más gondolatra jőnének s egyebet határoznának. Mire nézve országnagyjaink, báróink egyező akaratából e királyi végzeményeknél fogva országunk minden megyéiben, tartományaiban és helyein a legszigorubban meghirdettetni és kikiáltatni rendeljük, hogy a hon minden lakosi, mint szintén más az országban mulató emberek a kisebb hamis denárokat vagy filléreket, milyeknek közbevegyítése által a királyi kamara igazi pénzei meghamisítva lőnek, a következő szent Jakab apostol ünnepéig megsemmisítsék, elvessék, eltöröljék s maguknál tartani semmi szín alatt ne merészeljék. Addig pedig a városok, vásárok és piaczok birái, elöljárói és igazgatói a mi általunk e végre kiküldendő királyi tisztek által a hatóságuk alá rendelt helyeken az ily hamis denárokat és filléreket szorgalmasan kerestessék fel, pénzbélyegét messék le és semmisítessék meg, és így metszve, megsemmisítve adják vissza tulajdonosának. A kinél a kikötött időhatár után a királyi kamara jó pénzeitől külön választott legalább is tizenkét darab ily hamis denárt találnak, az ilyen a hamis pénz feladójának büntetésével büntettessék; a kinél pedig avval vegyesen találnak ily pénzt, például száz fillér

vagy forint közt tíz rosz fillért vagy forintot, az ilyenek személyét le kell tartóztatni s szintén a pénzhamisítók büntetésével kell büntetni — az így talált hamis denárok valamint a kijelölt számon alóli hamis pénzleletek is a birák által az előadott módon megsemmisítetvén. Az is meghatároztatott, hogy a kik az új ezüst vagy másféle pénz meghamisítására, metszésére, lerajzolására és megkisebbítésére vetemedni vagy ilyekkel kereskedni és kalmárkodni merészelnének, a hamis denárokra nézve kiszabott büntetéssel büntettessenek.' E kir. rendelet folytán tovább ugyan e büntetés lőn szabva mindazokra, a kik a könnyebb dénárokat a súlyosabbaktól elválasztják [1]), meglatolják és felszedik, s ily szándékkal a királyi pénzek forgalmát és értékét csökkentik; az is meghatároztatott, hogy egy budai súlyú tiszta ezüst márka érjen 550 nagyobb veretű denárpénzt, melyek közül száz tett egy arany forintot, és hogy adás-vevésben, kereskedésben, senki se merjen veretlen aranynyal-ezüsttel élni, de minden arany és ezüst vitessék bé a királyi kamarához s adassék el ott az előbb meghatározott árban; a vásárlás pedig legyen a király által veretett pénzzel vagy egyéb csere-eszközzel, kivéve az aranyot és ezüstöt. Ha vevő cselekszik ez ellen, arany-ezüst áruját, pénzét és vele volt minden egyéb javait elveszti; ha pedig az eladó, veretlen aranyát és ezüstjét azonnal veszítse el. Végre az is meg lőn határozva, hogy a király birodalma országaiból senki észszerű és illő okokon kivül aranyot és ezüstöt sem vert pénzt kivinni ne merészeljen feje és minden javai elvesztése terhe alatt, de a főpapoknak és ország báróinak, úgy a nemeseknek és az ország többi lakosinak is sorsukhoz és tehetségökhez képest drágaságok — clenodiumok — szerzése végett aranyot és ezüstöt venni, azt ott, a hol tetszik, megtisztíttatni, felgyártatni és feldolgoztatni szabadságukban álland' [2]).

Lehet, hogy ez Kolozsvár városához mint már ekkor emelkedő kereskedelmű municipiumhoz tudás és ahoz alkalmazkodás végett kibocsátott kormányi rendelet; de van az 1405-beli több-

[1]) Itt az ötvösek általi hamisítás van érintve, a mint erre nézve felvilágosítást ad az oklevél hátán levő ezen egykoru jegyzés: *Az nehez penzt nem zabad az Eotweosek palojara* — mérő serpenyőjére — *rinni s megralosztni.* Megint alább ez: Thome de Mera.

[2]) Látható az OKLEVÉLTÁR XCVI. száma alatt.

ször említett köztörvénynek az úgynevezett kisebb királyi végzeménynek — Decretum minus — egy czikkelye, a 19-ik, melyben minden királyi városban egy királyi pénzváltó kinevezése volt elrendelve, a kinek egyedül volt joga, hogy pénzt váltson, az az arany pénzért ezüstet s ezüstért arany pénzt cseréljen be [1]; másfelől Húnyadi János magyarországi kormányzótól szintén fennmaradt 1446-ról aug. 24-n Szegeden és 1452-n october 26-kán Ősi-ben költ két parancslevele, melyek elsőjében azt rendelte az offenbányai és zalathnai arany és ezüst bányászattal foglalkozó polgároknak, vendégeknek és lakosoknak, valamint az arany és ezüst mosóknak, hogy többé arany és ezüst termelésöket ne másnak mint florenczi Olasz Kristóf és Antal kolozsvári királyi pénzváltó- és pénzverő-kamarai tisztviselőknek adják beváltás végett vagy cserébe; s a ki ez ellen cselekszik és nevezett kamaratisztek feljelentik, személyes fogságon kivül javaik és vagyonuk általuk el fog foglaltatni [2]; a másikban meghagyta Brassó város polgárainak s a Barczaföld egész közönségének, hogy a régi arany és ezüst pénzt fel ne váltsák s ki ne vigyék az országból, úgy a havasalföldi vajda pénzét, az oszporát és más régi pénzeket el ne fogadjanak, hanem csak a most újonnan veretett pénzt használják, úgy, a mint az Budán is használatban van, meghozatván a kolozsvári pénzverő-kamara ispánjaitól; s a ki ellenkezőt cselekszik, az erdélyi vajda és a városok elöljárói javaikat elvegyék s két részét a kolozsvári pénzverő-kamarának, egy harmad részét maguknak tartsák meg, személyöket pedig további rendelésig fogva tartsák [3].

Ez adatok egybevetése valószinűnek mútatja azt, hogy Kolozsváratt az 1400-ki 19-dik törvényczikk kelése után azonnal pénzváltó hivatal lőn felállítva, pénzverő-kamara vagy ház pedig immár az előtt is létezett, s az 1427-ki fennebb ismertetett királyi rendelet talán e kettős okból lőn Kolozsvárnak megküldve, melyet levéltára a hazai köz- és jogtörténet javára történetiróinak háláját kiérdemlőleg a mai napig híven megőrzött.

Különös jelenségként tűnik fel előttem az, hogy a midőn

---

[1]) *Corpus Decretorum Juris Hung.* 176. l.

[2]) Látható az OKLEVÉLTÁR CV. száma alatt.

[3]) Látható az OKLEVÉLTÁR CIX. száma alatt.

Kolozsvár e jeles király alatt a polgári élet minden viszonylatában bámulásra méltó haladást mútat : társadalmi szerkezetét csaknem alapjából megalkotja, új polgári intézményeket hoz létre, bortermesztési, szántásvetési és kereskedelmi érdekeit törvények és kiváltságok által biztosítja, szóval : a nagy közállamban magának egy új önálló, kényelmes és biztos hajlékot, csaknem egy kis államot készít; akkor a kézipart illetőleg e félszázados korszakból semmi adat és emlék nem maradt fenn, a mi annak állapotára avvagy csak némi következtetést is vonnunk képessé tehetne. Valószinü, hogy Kolozsváratt számos czéh-társulat már I. Lajos uralkodása korában megalakult s védelmébe fogadta a zsenge kézipart, mégis csak két czéhszabályt sikerült a mai időszakból találnom. Zsigmond király, úgy látszik, a kereskedelmi érdekek iránt volt különös előszeretettel. A czéh- és iparélet munka-zajának még csak nesze sem hallszik át a minket ama kortól elválasztó századok hallgatag csöndén. Iparról ez időkben Kolozsvárnak egyetlen oklevéli emléke van : a mészárosok társulatát — fraternitas -- illető, mely ennek létezését mint tényt állapítja meg, de iránya szintúgy mint a szent Mihály-egyházbeli Katalin-oltár feldíszitésére s isteni tisztelethez méltó fényben fenntartására alakult társulaté is szinte kizárólag egyházi volt. E pár szó az, a mit Kolozsvár ötven évi iparállapotáról mondhatok; nem azért ily keveset, mintha nem kutattam volna e téren s ez időszak eseményeit : kutattam a legsóvárabb figyelemmel sokat; nem is azért, mintha a város ipar-élete ez alatt fennakadva lett, vagy az ipar-ösztön megcsökkent volna ; ezt a népesedés szaporodása s a kor haladása aligha engedte, hanem mivel sem a város, sem a czéhok levéltáraiban, sem irodalmunkban ide vonatkozó több adatot nem találtam. A századok viszontagságai, égések, háboru és gondviseletlenség megemésztettek mindent, a mi ezekről tanuságot tehetne.

E korszaknak és jeleseinek a politikai és társadalmi téren létrehozott alkotásaival öszhangzásban van a vallás-erkölcsi téren tett azon maradandó becsü müvök, hogy a nagy piaczi szent Mihály-egyházat ez időszak alatt bevégezték. Mint már fennebb érintettem, a bevégzés évét meghatározó adat nincs — legalább én nem ismerek ; de az bizonyos, hogy 1408-, 1416- és 1422-beli oklevelek mint már létezőről szólnak felőle. 1408-ban Bülkis-

ser [1]) Jakab szabad művészetek mestere, Mun Miklós város bírája és Kerestély, Bauman János fia kolozsvári polgárok magok és társaik t. i. Kolozsváratt a szent Mihály főangyalról nevezett megyés egyházban levő szent Katalin szűz és vértanu tiszteletére alakult ‚*számüzöttek társulata*‘ nevében, látva az élet változandóságát és azt, hogy minden, a mi lenni látszik, láthatóképpen siet a nem létel felé, valamint áhítattal figyelve arra is, hogy a midőn eljövend az Ur, őket ébren találja és nem aluva, az ő kényelmökért, az isteni tisztelet gyarapodása végett, s földi javaikat égiekkel, a mulandókat örökkévalókkal felcserélni kivánó szándékból : a kolozsmonostori apát birtoka területén levő egy szőlőjüket, Hankó mészáros mellett levő mészárszéköket s Széki Lénárd és Payer Márton mészárosok székei között levő egy másik mészárszéköket minden tartozmányaikkal, hasznaikkal és jövedelmeikkel, végre évenként a bőjt — Quadragesima — első vasárnapján vagyis midőn a templomban az ‚*Invocavit*‘ szent mise-éneket énekelik, fizetendő négy tiszta arany forintot vagy annyit érő s az idők szerént forgásban levő ezüst pénzt, adták és ajándékozták örök időkre és meghívhatatlanul tisztelendő és tudós Kerestély kolozsvári plebánus úrnak s az erdőn-túli megye kanonokjának, szabad művészetek mesterének, s az ő nevében a mondott egyháznak és az ő utána az egyházi törvények — Canon — értelmében következendő plebánusoknak, a mindenható Isten és az ő vértanúja szent Katalin szűz tiszteletére, a minthogy azt a maguk és szülőik lelke üdveért jövendőben is nekik megfizetni és kiszolgáltatni igérték azon világos kikötéssel és föltétellel, hogy a nevezett plebánus és hivatali utódai a káplánok szokott számán feljül még egy káplánt legyenek kötelesek felvenni, tartani és annak gondját viselni, a plebánus minden második míves napon a nép előtt tartatni szokott beszéd után azon egyházban alapított szent Katalin-oltáron [2]) bizonyos számu káplánjaival a megholtak lelke üdveért egy misét énekeljen, e felett hetenként és mindennap örök időkig a főmise után szóval való misét mondjon, a mondott társulat által temetőbe kisérendő minden számüzött temetési meneténél a társulat tagjainak kérésére, valamikor ez alkalmas-

[1]) E névnek már negyedik változata.

[2]) Ez oltár ma is meg van — a bémenetnél jobbra a 2-dik.

nak látszik, legyen jelen, s a menetet ének mellett az egyházba kisérje; a kijelölt szőlőt és egyéb ajándékozottakat elpusztulni, elidegenítetni ne engedjék s ő és hivatalutódi jó állapotban tartsák s a szokott mivelést azoknak megadják. E kegyes adományt István erdélyi püspök mind a két fél kérésére azon évben február 10-n gyalu-vári püspöki házában költ helybenhagyó levele által Isten nevében megerősítette, s a megnevezett plebánusnak örök átok és Isten itéletének fenyegetése alatt megparancsolta, hogy ő és hivatalutódi káplánt tartsanak, a kikötött énekes és olvasó miséket megtartsák s a megjelölt halotti kiséretben mindenha jelen legyenek; mit ha nem tennének, a kolozsvári biró, esküdtpolgárok, vagy a nevezett számüzöttek társasága tagjainak jelentésére a püspök és püspöki utódi, nevezett Kerestély plebánust és hivatali utódit e kötelességeik teljesítésére alkalmas eszközökkel rá szorítani legyenek jogosultak s kötelezettek [1]).

Világosabbá teszi s részint kibőviti ez oklevél tényrészleteit egy 1492-n Mátyás apostol ünnepén költ véghagyomány, melynek lényegét — bár későbbi időbeli — tárgyrokonságáért s az események kapcsolatánál fogva itt adom elé. Ez oklevélben Theremy Benedek, kolozsvári biró s Péter-Mátyás Miklós, [2]) idősb Szabó György, Schőrel Mihály, Bartafi János, Kádár Lőrincz [3]), Peterdi Tamás, Kun Mihály, Tamási György, Részeg Konrád [4]), Belényesi Péter, Régeni Mihály, Tröscher János esküdt polgárok bizonyságot tesznek arról, hogy kolozsvári polgár Goldschmidt Jakab [5]) erényes neje, Anna úrasszony áhitatos elmélkedésektől indittatva, az Istentől neki adott némely földi javait tisztelendő Keuel Orbán kolozsvári prédikátor és a bécsi egyetemben a szabad művészetek tudora érdemkoszorus [6]), úgy Koch Márton, Csiszár Péter és boldog emlékezetü Eppel Lőrincz eszélyes és körültekintő kolozsvári polgárok jelenlétében, a város piaczkerületében nyúgotról Eppel Lőrincz, keletről pedig néhai Csiszár Péter özvegye házai közt az udvar elejétől annak végéig terjedő, férjéről rá örök jogon szál-

[1]) Látható az Oklevéltár LXXXV. száma alatt.

[2]) Az oklevélben : Nicolaus Petrimathie - - - -

[3]) Az oklevélben : Petrus Doleator - - -

[4]) Az oklevélben : Conradus riseg - - - -

[5]) Az oklevélben : vidua Jacobi aurifabri - - -

[6]) Artium liberalium Baccalaureus Alme Universitatis Viennensis - - -

lott házának kapustól együtt hason felét, kijelölt igaz határival, valamint Tuzokmálban kelet felől —[1]) vagy az út, nyúgot felől néhai Jegendorff János szőlőik között levő félhold szőlőjét, egy békötött nyomtatott missalét és aranyban 50 forintot hagyott, rendelt, ajándékozott és adományozott örök időkre és meghivhatatlanul Isten dicsőségére s a szent Mihály főangyal tiszteletére épült kolozsvári szentegyházban levő szent Katalin szűz oltárára, valamint azon oltár nevében a szent Katalin-társulat részére férje és a maga s mindnyájok lelke üdveért, hogy azokat a nevezett szent szűz tiszteleteért örök időkig a megjelölt oltár örök jogon birja és használja, de oly kikötéssel és föltétellel, hogy azon társulat mostani és jövendőbeli tagjai valamint jogutódaik a kolozsvári plebánus vagy káplánja és nem más pap által, azon czélból, hogy ez oltár nagyobb tiszteletben s a hívek gyakoribb látogatásában részesüljön, minden hét harmad-napján az adományozónak férje, szombaton pedig — és nem más napon — a maga lelke üdveért misét olvastatni vagy tartatni legyen köteles; a mikor e napokon oly ünnep lesz, hogy a római katholikus szertartások szerént a miséket megtartani nem lehet, az ünnepi szertartások elvégzése után — a két miseért járó alamizsnagyűjtés terhe mellett — mindig megtartatni köteleztessenek. A véghagyomány tárgyait a nevezett társulat átvette; a véghagyomány jelen volt végrehajtói pedig lelkök ismeretére s Istenre igérték és fogadták, hogy a kikötött miséket hanyagság, álnokság és csalárdság nélkül örök időkig megtartják, mit ha elmulasztanának, a városi tanácsnak az akkori plebánussal együtt legyen joga őket megbüntetni, s ők tartoznak a kijelölt jókat a nevezett egyház használatára átbocsátani. [2])

Vajjon az *‚exulum fraternitas‘* számüzöttet jelent e a szó betüszerénti értelmében, vagy a kórházakban levő betegeket jelöli, mint *„az élet nyomorékjait“ „mint bujdosókat a földön“* [3]) metaphorai

[1]) Az egyik szomszéd nevéből csak ‚paul‘ végszótagok olvashatók.

[2]) Látható az Oklevéltár CLXXXV. száma alatt.

[3]) E sejtelmem alapja látható egy 1496. évi eredeti oklevélben. Ehez hasonló volt a Nagy-Szebenben 1372-n alkotott társulat [Die Gesellschaft des heiligen Leichnams], mely a Máriáról nevezett szentegyházban egy oltárt állított, a mellé külön segédpapi állomást alapított, kinek kötelessége volt, hogy azon oltár mellett a társulat tagjaiért, azok nemzetségeért és minden

érteményben, s ehez képest ezek eltemetésére alakult jótékonysági irányu társulat volt e ez — a mire mútat az első oklevél, vagy pedig egyszersmind a Katalin-oltár templomi költségei fedezése volt rendeltetése elhatározni nem tudom. De azt láttam, hogy később e társulatot a Katalin-oltár szolgálatában más sőt éppen czéhtársulat váltotta fel. . . . Hátrább még eléfordul. . . . A *‚fraternitas‘* szó iránti bővebb tájékozásul ide igtatom gr. Eszterházi János velem közlött nézetét. ‚A *‚confraternitas‘* és *‚corporatio‘* fogalomszavak értemény e — úgymond — a közép korban nem volt mindig tisztán megkülönböztetve, pedig, hogy e kettő két különböző testületet jelölt, tanusítja az, hogy egyik czéh tagjai, egy más czéhbeli confraternitáshoz tartoztak, [l. Livre des metiers, d' Etienne Boileau, publié par Depping. Paris. 1837.] az egyházban többnyire a tőlük alapitott oltárok körül seregelve vettek részt az isteni tiszteletben. Igy többek közt a bártfai czipész czéh szabályai szerént 1499. [közölve van a *Győri régészeti füzetek* 2. köt. 2. füz. 179. l.] a legifjabb mester volt köteles a gyertyákat meggyújtani és eloltani. A vallásos szertartásokon kivül a könyörületességet is gyakorolták, például tagjaik temetésein jelen kellett lenni, a szegényebb sorsuak kiházasitási költségeit a czéh pénzalapjából pótolni, éhség és ragályos betegségek alkalmával egymásnak segitségére lenni. Francziaországban és Németalföldön ólom érmek maradtak fenn, [l. *Arthur Forgeai:* Collection des Plombs histories. Paris. 1862.] melyek mire használata nincs szabatosan meghatározva; előlapján többnyire azon szentek képe van, melynek védnöksége alatt a *‚confraternitas‘* vagy czéh állott, a hátlapján azon eszközök, melyekkel mesterségöket űzték. Ily érmeket nálunk is találtak, de nincs tudva, mi czélra voltak használva.‘ Az emlitett két fogalomszóhoz még hozzáadhatók a *‚congeries‘* *‚communitas‘* *‚consortium‘* *‚checha‘* szók is, melyek szintén használva voltak a czéhtársulat megjelölésére. Én mindezeket a XIV. század vége felé költ s a XV-ikben megújitott czéhkiváltságokban és szabályokban láttam igen gyakran előfordulni. A czéhtársulatok

meghalt kedveseikért misét olvasson, a vagyontalanul elhalt szegényeket tisztességesen eltemesse, érettök misét olvasson sat. fizetésül 20 aranyat rendelt a társulat. [*Aus den Vorlesungen im Hörsaale des Hermannstädter Gymnasiums* : **Skizzen aus Alt-Hermanstadt vor 500 Jahren.** Gustav Seivert. Hermannstädter Zeitung 1869. Nro 316. 1408. lapon.

tagjainak érintett humanisticus kötelezettségei is átalánosak, sőt az egész XV-dik, XVI-dik és XVII-dik századokban hozott szabályokban a beteges, elnyomorodott mesterek segitése, eltemetése, temetőbe kisérése, a sír betöltése sat.; többnyire mindenik czéh szabályaiban sőt a gyakorlatban is mai napig meg van. — Azonban erről tűzetesebben a következő századokban szólok.

A másik oklevél — a mészárosokat illető — kérdésen kivül a czéhtársulaté volt.

Ezt Veres Tamás [1]) kolozsvári biró az esküdt polgárok és Kolozsvár közönsége nevében 1422-n május 26-án Kraus Péter. Bulichen Márton, Hún Jakab [2]) és Rosenlacher Mihály gondos és előrelátó férfiak kérésére adta ki. ‚Elébe mentek — így szól a biró — a megnevezett férfiak maguk és a kolozsvári összes mészárosok nevében s alázatosan és illőleg, de súlyos panaszképpen adták elé, hogy az ő társulatuk, mely a szent Mihály főangyal tiszteletére épült szentegyházbeli isteni tisztelet emelése s nagyobb dísze végett alakult s eddigelé azon egyház számára a miséhez szükséges zászlókat, gyertyát és világitó szereket adta, közelebbről az irigység lelke által súgalmazott némely tagok által felbujtogattatván, elöljáróik, gondviselőik s illetőleg a szent Mihály oltára pártfogói által a társulat s az isteni tisztelet nagy kárára és hátrányára békésen és üdvösen nem kormányoztathatnak; ezek folytán kérték, hogy az ő és utódaik jövendő békéje és egyetértése érdekében alkalmas eszközökről, különösen pedig arról gondoskodnának, hogy ők a lázadókat az ő régi dicséretes szokásuk szerént közakarattal megbüntethessék s kellő engedelmességre és illendő magaviseletre szorithassák, nehogy idő folytával abból zavargás, becsületbeli kisebbités vagy lázadás keletkezzék. Tekintetbe vevén a nevezett biró a város közönségének előmenetelét és hasznát, valamint azt is, hogy a belső harczok veszedelmesebbek a külsőknél, azon kötelességnél fogva, hogy ő polgártársai között a visszavonás és háborgások anyagát Isten segitségével megbüntetni és a botrányt elhárintani tartozik, a város jólléte és haszna előmozdítása tekintetéből meghatározta és rendelte, hogy

[1]) Az oklevélben : Thomas *Rufus* . . . .

[2]) Az oklevélben : Jacobus *Hun* . . . .

a mészáros testület vagy társulat [1]) bármely mester tagja, ha fellázad, zavart, háboruságot és ellenszegülést támaszt, vagy az illendő és becsületes engedelmességet, a városi közönség hasznát nem nézve megtagadja, az ilyet a társulatbeli mesterek, mostaniak és jövendőbeliek, az ő illendő szokások szerént büntessék az oltár dísze emelésére szükséges viasz és gyertya fizetésére, úgy, hogy első esetben fizessen egy vagy két font viaszat a szerént, a mint érdemli; mit ha nem tesz, másodszori sőt harmadszori büntetéssel szorittassék rá, s ha harmadszori intés után sem engedelmeskedik, vágó-széke zárassék bé mindaddig, míg a rendeléseknek eleget tesz. Ha pedig a mesterek és biró rendeletei megvetésével vágó-székét megnyitja, mielőtt neki bocsánat adatnék, s a birságfizetésre kerülne a sor, a birónak és közönségnek szokásos és folyamatban levő pénzbeli tizenegy márkát, a mestereknek egy talentum [2]) érő viaszat köteles fizetni, mire őt a biró mint ellenszegülőt e levél erejénél fogva rá szorithatja. [3])

Voltak e a mészárosoknak ez időben iparügyöket védő társulati szabályai, nem tudom; én levéltárukban nem találtam. Hogy ez kizárólag a piaczi szentegyházbeli isteni tisztelethez való járulásukat szabályozza, első tekintetre látszik. És ez igazolva van más czéhok ma is fennlevő s kezeim közt is megfordult ily szabályaik által. Tény az, mit minden erdőn-túli nagyobbszerü szentegyház történetében látunk, hogy a piaczi nagy templomban is a szentélynek és oltároknak a szükséges díszitményekkel, zászlóval, szőnyegekkel, gyertyával, világitó szerekkel sat. ellátása különböző társulatok — confraternitas — és czéhok joga és kötelessége volt annak épitésétől kezdve a legújabb időkig. Hátrább is idézni fogok régi és újabb időbeli czéhszabályokat, melyekben a czéh tagjainak e vagy amaz oltár irányában való ajándékozási és szolgálattételi kötelezettségeik világosan meg vannak határozva. A reformatio után a protestáns többségü czéhok megújitott szabályaiból kihagyták az ide vonatkozó pontokat, de a róm. katholikusok, a hol többségben voltak, az új czéhszabályokban is mai napig megtartották. Mielőtt e szentegyházra vonatkozó eredményeket összevonnám, még nehány oklevél lényegét ismertetnem kell.

[1]) Az oklevélben : *congeries* vel *fraternitas* . . . . .
[2]) A középkorban a *márkával* vagy *font*-tal egy értékü.
[3]) Látható az OKLEVÉLTÁR XCV. sz. alatt.

Fennebb érintve volt, hogy a piaczi szentegyházban levő Katalin-oltár s illetőleg a plebánus az egyház közelében két mészárszéket kapott adományba. Nehány év mulva 1423-n decz. 20-n Bolkyscher Jakab egyik, Zsigmond szabó mint másik szomszéd birtokos háza között lefolyó csatorna fenntartása iránt kérdés támadt; a még életben levő adományozó Bolkyscher Jakab mester és nevezett szabó ügyöket a városi biró Veres Tamás és a kolozsvári esküdt polgárok elébe vitték, s ott az első élőszóval úgy nyilatkozott, hogy ő azon telkét és házát, mely van az egyház vagy plebánus telke, és az ő — a megyés szentegyháztól nyúgotra eső — másik háza között minden hasznaival, épitményeivel s azon igaz határokkal együtt, melyek között ő és jogrészesei birták, kijelölten pedig a plebániai telekkel érintkező azon fallal együtt, a mely régen és azután is mindig a mondott telekhez tartozott és az eladott telek földére volt épitve, a mint azt a hely és határok kellő megszemlélése és vizsgálása után Rutsch János, Székely Péter és Popparth János városi esküdtek, tisztelendő Meyerley János orvostudor s akkori kolozsvári plebánus jelenlétében, kijelentették, atyjafiainak beleegyezésével örökösen eladta és birtokába bocsátotta nevezett Zsigmond szabónak és örököseinek egy hiján 20 forintért, egy forintba száz dénárt számitva, semmi jogot magának fenn nem tartván, sőt a nevezett Jakab mester azt is hozzá tevén, hogy a mint Zsigmond szabó és a plebánus és örököseik most és minden időben együtt és egyenlő mértékben lesznek kötelesek a plebánus telke felőli csatornákat fenntartani: úgy tartoznak a Jakab mester másik háza felőli csatornákat fenntartani Zsigmond és Jakab mester és örököseik. Évek teltével 1478-n ismét egyenetlenség támadván ez ügyben egyfelől Slewnig Gergely, kolozsvári plebánus és mindkét jogszaki tudor, másfelől Ambrus szabó között, utóbbi az imént ismertetett oklevélre hivatkozott, a mit a plebánus látván, abból mint helyesen költ oklevélből önrészére átiratot kért, s azt Dobó János városi jegyző azon évi szent György napján Kenéz András városbiró és az esküdt polgárok nevében ki is adta. Ez oklevél külső felére ugyanazon kéz irásával e volt irva: Az Ur 1478-dik évében Kenéz András biróságában, mivel Slewnig Gergely kolozsvári plebánus, tudor és a szabad művészetek koszorusa a plebánia udvarának békéjeért s tisztességeért, azt a falát az udvarnak, mely van Ambrus

szabó udvara felé, saját költségén az Ambrus szabó legkisebb hozzájárulása nélkül épittette és emelte: ezért ő is e barátság viszonzásaul, mint házának valódi örököse s néhai Benedek szabónak törvényes fia, ellentmondás nélkül megengedte, hogy Gergely plebánus az ő udvarára nyilólag azon nagy rostélyos ablakot csináltathassa, mely a papok folyosójának a világosságot adja. Másik felén pedig e van irva: E levél azt tanusitja, hogy a szent Mihály-egyház plebánusi telke déli szomszédságában levő csepegést vagyis csatornát közköltségen és fáradsággal kell fenntartani [1]).

Azon érdekösszeütközésre is emlékezhetik az olvasó, mely a kolozsvári plebánus és a város között abból keletkezett, hogy a plebánus kétkerekü taligával a szegény néposztály gabonáját felgyüjtve, szentpéteri malmában megőröltette, haza vitette; ez ellen mint rá nézve malmai jövedelme csökkenése tekintetéből káros tény ellen a város felszólalt s az ügy, egy a plebánusnak igazat adó korábbi királyi kiváltságlevélre hivatkozólag az ő javára dőlt el. Ime azon kiváltság lényege. ,Elébe járult — irja Zsigmond király Konstánczban 1416-n jun. 6-n költ királyi levelében — alázatos, kedvelt, és tisztelendő férfi Kerestély kolozsvári plebánus úr s nála gyakori és kétségbeejtő panaszával ismét és ismét zörgetve, előterjesztette, hogy ámbár a király — a mint erre jól emlékezik — már más alkalommal költ levelében Kolozsvár közönségének szigoruan megparancsolta, hogy nevezett plebánust ne merészelje gátolni abban, hogy azon malmába, mely szinte a város végén, a szent Péter apostol tiszteletére épült szentegyház mellett a Szamoson van, bár kiknek, a kik ott búzát és egyéb gabonát öröltetni akarnak, gabonáikat egy taligával és egy lóval a maga emberei által békében és háborítatlanul elvitethesse, s megőrölve onnan ismét házaikhoz küldhesse; mégis Kolozsvár közönsége a király ezen levelét és parancsát megvetve, semmiben sem véve s inkább a maga muló, világi mint mennyei üdve által vezéreltetve, nem engedi meg, hogy a panaszló plebánus az oly elnyomorodott szegények gabonáját, a kiknek szekerök s azt oly nagy távolságra fogadni módjuk nincs, a maga taligájával és embereivel malmába vitethesse és megőröltethesse, s e miatt az

[1]) Látható az Oklevéltár CLIX. száma alatt.

isteni tisztelet a mondott szentegyházban napról napra csökken annak nagy kárára, jogainak tetemes sérelmével, a plebánus sőt igazán szólva maga a királyi felség nagy visszatetszése daczára. A királyt — így szól tovább az oklevél — a felett bámuló csudálkozás fogta el : hogy eshetik az, hogy a kolozsvári közönség az ő parancsait megszegni nem retteg, s mindnyájok vagy tán csak némelyek vakmerősége által elámítatva, nem gondolja meg, hogy bőkezüsége minő és mennyi kedvezéseivel halmozta el őt, a midőn saját malmait neki adományozta, és sok egyébbel is bőven megajándékozta, a mik hogy előtte elfeledve lennének, nem hiszi; mindezek daczára Isten dicsőségére s lelkök üdvére szolgáló e parányi alamizsnát, melyet saját jó indulatjából maga tartoznék tenni, sőt azt nevelni és gyarapítani, elég háládatlanul, az egyháztól elsajátítni s világi czélokra fordítni nem szűnik meg, a mi a királyi felség parancsainak áthágásán kivül saját lelkőknek is vesztére van. Minthogy pedig ő felségének erős elhatározása meg nem engedi azt, hogy a szóban levő szentegyház, a melynek ő mint szintén a Magyarországban levő minden más egyházaknak is legfőbb és különös pártfogója, a míg ő él, jövedelmeitől megfosztassék s abban a mindenható Teremtőnek dicséretére s dicsőségére folytatandó isteni tisztelet megfogyatkozzék, sem hogy királyi parancsai többé bármiféle s bárhonnan jövő engedetlenségre találjanak : a kolozsvári birónak, esküdteknek s az összes polgároknak és vendégeknek még egyszer a legszigorúbban meghagyta és megparancsolta, hogy másként nem cselekedvén, a mint e királyi rendeletet veszik s tartalmát megértik, további parancsot nem várva, a szokás valamint netalán más ezzel ellenkező értelmű, adott vagy ezután adandó királyi levelei ellent nem állván, a nevezett plebánus úrnak a király e tárgyban részére korábban kiadott levele értelmében azonnal megengedjék, hogy az, érintett malmába saját emberei által két kerekü taligával az elől említett szegények és nyomorultak búzáját és egyéb gabonáját, békében, szabadon, bárminemü akadály és ellenszólás nélkül elvitethesse s onnan ismét házukhoz küldhesse, ellenvetésnek, álnokságnak és bármily alkalmatosságnak e részben hely nem adatván. Ha Kolozsvár közönsége — így végződik a királyi feddő levél — ő felségének, részére bőven adott és ezután adandó királyi ajándékaival élni kíván, s a legsúlyosabb méltatlanság felelőssége alá esni irtózik,

másképpen cselekedni ne merjen; mert ha azt teszi, a mit a király nem hiszen, ezennel e komoly királyi rendelet által kemény parancsolattal meghagyta alázatos hívének, István erdőn-túli püspöknek vagy helyettesének, hogy a kolozsváriakat, együtt és egyenként e parancsuk teljesítésére egyházi fenyiték, úgy szintén alkalmasnak látszó más súlyos és terhes károk által a király e tekintetben rá ruházott hatalmánál fogva rászorítsák és kényszerítsék s ez ügyet úgy intézzék el, hogy az többé elébe ne kerüljön“ [1]).

E királyi feddő levél tartalma és hangulata egyiránt mútatja, hogy azt Kolozsvár közönsége és plebánusa között korábban fennforgott s a plebánus hátrányával végződött valamely egyenetlenségnek kellett megelőzni, a minek ez tán csak közvetett viszonzása volt a plebánus részéről. Ugy is van; a plebánia levéltárában levő egy nagy érdekü oklevél fenntartotta ennek emlékezetét; mit ismernünk egyházi és politikai történeti tekintetben egyiránt szükséges. Ez István erdélyi püspök előtt 1414-n, márcz. 5-n, tehát az iménti feddő levelet hét évvel megelőző időben költ egy békelevél, mely a kolozsvári közönség és Kerestély plebánus között az isteni tisztelet elhanyagolása ügyében fennforgott viszályt kiegyenlítvén: a plebánusnak az isteni tisztelet részeit illető kötelességeit határozottan és örök időkre szabályozta. Panaszoltak t. i. a püspöknél Lőrincz kolozsvári biró, Borsai Bálint és Belény Mátyás polgárok és vendégek a magok és az összes polgárok nevében és képében plebánusok, Kerestély mester és kanonok ellen az iránt, hogy ámbár a nevezett plebánus megválasztásakor tett igérete s elvállalt kötelezettsége szerént a hívek által örök időkre alapitott szőlők és egyebek jövedelmei-, hasznai- és bevételeiért tizenegy részint olvasó, részint énekes fogadalmi külön misét tartozik tartani az alább megirt módon és alakban, mégis ő azok némelyikét megtartani vonakodik. A püspök maga elébe idézvén a bépanaszolt plebánust, ez, az ő komoly felszólitása következtében a mondott tizenegy mise megtartását állhatatos fogadással és megváltozhatlan elhatározással több ízben elismerte, vallotta és erősitette. A püspök

[1]) E királyi feddő levelet Kerestély kolozsvári plebánus házi embere Henrik kérésére a kolozsmonostori konvent átirva, kiadta 1416-n aug. 16-n. Látható az OKLEVÉLTÁR XC. száma alatt

mindkét fél előadását és feleletét meghallgatva, erről költ levelében itéletesen kimondotta, határozta és megrendelte, hogy a mostani plebánus Kerestély mester és az ezutáni plebánusok az előlemlitett tizenegy misét a kellő és szokott ünnepélyességekkel és szertartásokkal, elhanyagolás nélkül, örök időkre megtartsák és elvégezzék, és pedig ily renddel: Mária, a boldogságos szűz tiszteletére rendelt misét tartsa a plebánus, naponként káplánjaival, ünnepeken pedig az iskolai tanulók közbejöttével énekelve: a nap közepén a szent Mihály tiszteletére rendelt misét csendességben, a nagy misét az iskolai tanulók éneklése mellett, a másikat csendességben: a szintén Kolozsvár városában épitett, szent Péterről nevezett egyházban minden nap olvasson egy misét: szent Mária Magdolna asszony kápolnájában minden másod nap káplánjaival a halottakért tartson egy énekes misét: más napokon csendességben; a minden szentek oltárán naponként és csendességben egy misét; szent Anna oltárán ismét egyet; szent Katalin oltárán minden hétfőn káplánjaival a halottakért egy énekes misét; Krisztus teste oltárán minden negyedik míves napon azon oltári társulat tagjaival egy szóbeli misét, más napokon csendességben: végre minden nap reggel hajnalban a város megyés szentegyházában egy misét.[1]) E békeegyezést különösen annak a megyés szentegyházban tartandó misékről szóló részét — úgy látszik — Kerestély utóda János plebánus magára nézve nem tartotta kötelezőnek. ezért a kolozsvári polgárok és vendégek György erdélyi püspök előtt bépanaszolták s annak megújitását jogaik védelme tekintetéből kérték: a püspök igazságos kérésökre hajolt, s azt 1422-n jul. 5-én Gyula-Fejérvárott költ levelében minden pontjában és egész terjedelmében megerősitette s átiratban számukra kiadatta.[2])

Ez adatokból némely tények világosan kiderülnek. A szent Mihály-egyházra és plebánusára az 1372-k éven kezdve s főként 1408-tól 1422-ig mint létezőkre folytonos és egyforma hivatkozás, annak és a plebánusnak adományozása, a káplántartási ügy és isteni tisztelet részleteinek szabatos meghatározása. az oltárok fentartására ez időben alakult társulatok létezése s kegyes adományok előttem bizonyossá teszik azt, a mit már fennebb is

---

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR LXXXIX. száma alatt.

[2]) Látható az elébbi szám alatt.

érintettem, hogy a piaczi nagy egyház teljesen ez időben végződött bé s tán csak a végső küldíszités maradt I. Wladislav és V. László király korára s azért van homlokán az 1442-ki felirás, valamint a nyúgoti nagy ajtó körül az utóbbi király czímere. Az is valószinűnek látszik, hogy — azon kor átalános szokása szerént — az egyház udvara, az úgynevezett czinterem már ekkor kőrfallal volt békeritve, a mi e század második tízedéig fennállott, sőt az északi és délnyúgoti részen néhol ma is fennáll. Min alapul Fasching amaz állitása, hogy a bevégzés ideje 1432[1]), s Kaprinai miért véli azt, hogy ez egyház nem kis részét Zsigmond király MCCCXCII-n a törökök ellen Oláh-országban szerencsésen folytatott hadjárata zsákmányából épittette, tudni nem lehet.[2]) Ők a kútfőt meg nem nevezték s én azt sehol fel nem találtam.

Álljon itt az egyháznak épitészeti leirása. ‚E csarnok modorban alakitott szentegyháznak [Hallenkirche] — így irja le gr. Eszterházi János[3]) — három egyforma magasságu hajója van, a kösépső a nyolczszögből képzett három oldallal záródó s keletre fekvő szentélyben, a mellék hajók szintén a nyolczszög három oldalával alakult mellék kápolnákban végződnek. A szentélynek a mult században újra alakitott keresztboltozata a falból félig kiálló csoportos tám-oszlopokra nehezedik; ezek aránylagos rövid kehely idomu fejezeteit növény-díszitmény körözi, egyiken balfelől a vastag mészburok alatt két emberi alak látszik, szőlőlevél és gerezdek között. Egyik ív zárkövén zőld *à la tempera* festett mezőben aranyos Isten-bárány látható, fénykörözött fővel, a jobb lábával tartott veres zászló felé visszafordulva, a bal láb előtt kehely áll. Az evangelium-oldal felől egy kis ajtózat[4]) vezet a

[1]) *Dacia Nova* . . . 81. l.

[2]) *Hung. Dipl.* I. köt. 28. l.

[3]) E leirás az ‚*Archaeologiai Közlemények*‘ 1862-ik évi III. kötetében, valamint egyidejüleg külön lenyomatban is megjelent; a gróf azóta főleg a történeti részen sokat bővített s kéziratát használat végett nekem átadni sziveskedvén : saját tanulmányaim előadása folyamában közlöm, mindenütt megnevezve e dolgozat liberalis iróját, s ezért valamint velem közlött sok más, a várost illető jegyzéseiért hálámat fejezve ki.

[4]) Ezen ajtózat körivü födözete felső párkányán, száraz fa-ágakon ittott ugyan letöredezve, madarak vannak faragva, melyek a födözet tympanumán domboruan faragott virágfüzérrel játszadozó meztelen gyermekcsoportozatot vizsga szemmel kisérik; ez alatt egy bajusz- és szakáltalan férfi

szentélybe, jobb és balra egy-egy nyomott csúcsívü tagozatlan ajtónyilás az oldal apsisekbe, melyek csúcsos boltozásuak. A diadalív, valamint a mellék hajókból az oldalkápolnákba vezető magas, tagozatlan ajtónyilások szintén az újitás alkalmával körívűen vannak alakitva. Valószinü, hogy a kápolnák és hajók közti válaszfal is újabbkori átalakitás.'

,A hajókat egymástól három pár egy arányu leszelt szögletekkel rézsútosan állitott talapzatból felnyuló, félkör és körte alaku hengerekkel, részint kivájt horonyokkal tagozott szabadon álló fejezet nélküli oszlop-támok s ezeknek az oldalhajókban megfelelő fal tömegéből előszökellő féloszlopok választják el, melyeken közvetlenül a csúcsívüen szervezett csillagboltozatnak horony alakitásu gerinczei és körte élü s a támoszlopra is átvitt vál-és keresztívek hevederei egybe forrnak. A déli mellék hajóban a féloszlop-támoknak éppen oly modorban készült fejezetei vannak, mint a szentélyben; egyikén két szemben álló oroszlán, növény díszit-

---

van, melyet öltözete egyházi férfiunak, arczkifejezése német eredetünek sejtet; hosszu hajfürteit a tizenhatodik században dívó kerek barette nevü kalap födi, a bő tunica, úgynevezett vestis camisialis, újasaiból két kiálló kéz ily feliratu szalagot tart: D. IOHANNES CLY hihetően annak a neve, ki e szép ajtózatot ajándékul készittette a templomnak, nem pedig az épitő mesteré, mert akkor a D. betü, mely annyit jelent mint: ,Dominus' talán kimaradt volna. Hihetően azon Cleen János, ki 1521-n tehát éppen az idő-tájban kolozsvári plebánus volt s neve itt szász tájszólásilag van leirva. E mellkép alá kezeikben szőlő-gerezdeket tartó angyalok helyezvék, kik között felirat nélküli szalag vonul át; két felől gúnyosan mosolygó satyrfők szemlélék e jelenetet; az ajtófeleken ez angyalok alakjai ismétlődnek szörnyállatokat taposva lábaikkal, mintegy a szenvedélyek felett diadalmaskodó erényt ábrázolva; továbbá az enyészet és mulandóság jelvei: halálfő, fövényóra levéldíszitménynyel váltják fel egymást. Heraldicailag az ajtófél jobb talapzatán bevésve egy nyilt várkapu látszik, felette fogrovátkos tetőzetü három torony, Kolozsvár város czímere, és e szám 15. az ajtófél bal talapzatán kivájt vértben meghajlott nyaku pellikán, mely csőrével mellét vágja fel s vérével fiait táplálja, s e helyen nem a Krisztus magasztos feláldozásának jelve, hanem valószinüleg az ajándékozó czímere lehet, mit ezen fölötte álló két betü I. C. azaz Johannes Cly — bizonyit; tovább ezen szám van: 28. mely a jobb talapzaton levő számokkal 15*7*8-ki évet jelöli. Az ajtószárny vasból van, melyen ezen évszám: 1534 és L. B. betük vannak veresen festve. Ez ajtózat ábrája közölve van a: *Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale.* 1865. évi füzetében.

mény között, az utolsó ívhold egyik gerincze egy gyámkövül szolgáló térdelő angyalra nehezedik; míg az északi mellék-hajó féloszlopai a boltozat gerinczeivel közvetlenül érintkeznek. Miből az látszik következni, hogy az első épitész valamennyi oszlop támot fejezettel tervezte s a szentély a déli hajóval együtt így készült el; ekkor tán pénzhiány vagy más akadály miatt az épités fennakadt vagy lassabban haladott elő, mig azt később Zsigmond király kegyes gyámolitása által talán egy második épitész a kornak megfelelőbb modorban ismét folytatta, s így lőn előidézve a támoszlopok közti öszhangzatlanság.'

‚Az egyház nyúgoti részében a fő béjáró közelében helyezett oszlop-támok erőteljesebben vannak a többieknél szervezve. Ezek közűl a déli fejezetes oszlopszálokat képez; úgy szintén a falnak szervezetes vastagsága arra útal, hogy itt két torony volt tervezve; ezek közűl a déli, a magasabb, többszörös tűzvész és villám lecsapás által megrongálva, valószinüleg még a tizenhetedik század folyama alatt lebontatott, míg az északi, a kisebb, a mult század közepéig, kőből faragott négy nagy angyallal ékitve a hagyomány szerént fennállott, a midőn aztán ezt is leszedték. E változások hátrább időrendben elé lesznek adva. Az egyház e részében két egymás fölé helyezett szoba van, az alsóban a kolozsmonostori konvent oklevelei, a felsőben a mult század első feléből való templomi eszközök vannak; a régibbek a villongós századokban elvesztek, vagy Básta kivitette az országból. E szobában a mészburok alatt falfestmények maradványai tűnnek elő, miket a *Magyar Történelmi Társulat* 1868-n Kolozsváratt tartott nagy gyűlése alkalmával a régészeti szakosztály tanulmányozott és a lehetőségig megfejtett. A zárkövek részint üresek, részint dombor faragványokkal vannak ékitve; a vastag burok alatt ezek vehetők ki: a déli mellékhajóban, melynek két ívhold tere a többieknél egyszerűbb, egyiknek zárkövén egyaránt négy felé osztott paizson áll Magyarország czímere; a középhajóban egy nyilt könyv, melynek lapjain a felirat ki nem vehető; az északi mellék hajóban Kolozsvár város czímere; ugyan e hajóban az orgona alatti ívhold ternek zárkövén széles kereszt tűnik elő, melynek alsó gerendája kétfelé válva felfelé kanyarodik; hasonló levén a középkori kőfaragói jegyekhez [Steinmetz-Zeichen], benne nyilván az egyház egyik épitészének vagy kőfaragójának jegye maradt

fenn.[1]) A szentély ablakain félszeg újitás nyomai látszanak; ezek kivülről csúcs ívezetöket megtarták, de belőlről körívüen alakulnak. Művezetökből is alig maradt meg nehány kisebb köralak: tagozatlan bélleteikben a mészkéreg alatt cserfalevelekkel ékitett fejezetek látszanak, melyeken egykor magasabban felnyúló csúcsívezetök állhatott. A mellékhajók ablakainak díszművezetében a hármas és négyes félkör, közbe ékelt orr-idomokkal váltják fel egymást, de túlnyomó az úgynevezett halhólyag [Flamboyant].'

‚Az egyház mértékarányai : A szentély hossza belső világában: 54', szélessége: 22', bécsi láb, magossága: 47'. A hajók hossza: 128'. A közép hajó szélessége: 22', magossága 57'. 6". A déli mellék hajó szélessége: 21'. magossága: 55'. Az északi mellékhajó szélessége: 17', magossága 55'. Sajátságos az, hogy a fő ajtózat nem a homlokzat közepére van illesztve a közép ablak alá, hanem pár lábbal félre észak felé. úgy, hogy a zenekarba felszolgáló kis lépcsőzetnek tér jusson. A mértékarányt zavaró ez eset másutt is előfordul. így Kuttenbergben a sz. Jakab-egyház ajtózata is arányt hagyva félre áll.[2]) A fő ajtózat késő góth idomu. laposan átszelt lóherlevél alaku, közepén oszlop által kétfelé választott ívből áll, béllete erőteljesen tagozva, födözete többszörösen kanyarodott szamárhát alaku csúcsív; tympanumán dombor faragványok vannak: szent Mihály pánczélosan, midőn lándzsájával átdöfi a sárkányt, egyébiránt műbecs nélküli alak: alatta szalag vonul el, melyen minusculákkal irt ezen töredezett felirat látszik: anno dni MCCCCXLII Sigismundi clem ...... toris est loc .....[3]) Ez alatt közvetlenül kiterjesztett szárnyu sas alsó fél része áll,[4]) melynek vértét az alája helyezett liliomos

---

[1]) Ugyan e jegy ismétlődik egy alább ismertetendő sirköven is.

[2]) *Mittheilungen der k. k. Centr. Comiss. zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, VI. Jahrg. 1861. 257. lap.

[3]) *N. Ajtai Kovács István*, 1840-ki olvasása s kiegészítései szerént.

[4]) Ez, itt félszegen álló sas-részek félkörü és e közbe ékelt orr-idomu súgarakkal keretezett paizsa, a fennebb érintett szalag alatti töredezett félkör és orr-idomu keret darabjaival egészen megfelelő levén, nincs semmi kétség, hogy egykor egy egészet képeztek; de úgy a mint most közvetlenül egymásra illesztve vannak, nem találnak, a mit a paizsnak ki nem egészitett mértani alakja, valamint a szalagra domboruan vésett s értelemzavaró felirat is bizonyit: kellett tehát a szalag és sas alsó része között egy térnek lenni. melynek hiányát egykor Zsigmond császár nagy birodalmi czímere egészit-

koronán álló angyal karjaival tartja fel; ezen kivül jobbra és balra egy-egy czímeres vért, czímertanilag jobbra: Magyarország czímere, a kettős kereszt jobbra, a négy folyam jelképe balra; a tulsó oldalon, balra négyfelé osztott paizs áll, melynek felső jobb terében ágoskodó kétfarku koronázott oroszlán, Csehország, balfelől a négy folyam jelképe Magyarország, a harmadik térben jobbra: koronás fejü kiterjesztett szárnyu sas Morvaország, a negyedik térben levő széles fonadék Austria czímerét ábrázolják.[1]) Az ajtózat mélyedéseiben egyfelől töredezett sas, túl bagoly, kis váll-kövekre helyezve, a középkorban dívó jelvek; van még a homlokzaton egy már egészen letöredezett emberi képet mútató faragvány, mely a tíz parancsolatot látszik kezében tartani[2]); rajta alig kivehető nehány töredezett minuscula betü. E kép hihetően Mózes alakja lehetett, kit a késő középkorban többnyire kezében a tíz parancsolatot tartva szoktak ábrázolni, hogy az által a hivek a törvény iránt nagyobb tiszteletre gerjedjenek. Ily képlet van a merseburgi székes egyházon.[3]) Ma a töredezett keresztvirágon kivül egyéb ki nem vehető; a déli oldalról, hol ezelőtt állott, most a homlokzatra van áttéve. E képlet alatt kőtábla van, melyen a leporlott tíz parancsolatra vonatkozólag ezeket lehet kibetüzni:

. . . . . audi. israel. precepta. domini. et. ea . . . . . .
. . . . quasi. in. libr. scribe. et. dabo. tibi. terrea . . .
. . . . conserva. igitur. fauorem
meum. et. ero. inimicus inimicis tuis etc.

lejebb pedig ez áll:

anno dni M° CCCC
XLIIIj posita e. h. ymago
huic alme eclesie sci. Mich
aelis archangeli[4])

hette ki s a mostaninál hosszabb feliratu szalag koríthetett. Mikor s ki által történt e czímer-csonkítás? előadása későbbi időszak történetéhez tartozik.

[1]) Ez V. László király czímere lehet, a milyen volt a középutczai toronykapun is 1449. évszámmal jelölve. Látható a Rajzok köt. IX. tábláján.

[2]) *Emléklapok Kolozsvár előkorából* sat. 28. l. *Tudományos Gyüjtem.* 1818. V. köt. 138. l.

[3]) *Otte*, Handbuch der Kirch. Kunst-Archaeologie. 312. l.

[4]) *Emléklapok* sat. 28. l. *Fasching.* 1432-re teszi. Nova Dacia . . . . . 81. l. nem tudhatni, mi alapon?

A fő ajtózaton és a déli mellékhajóban levő kisebb béjáráson kivül, még három nagyobb kétfelé nyiló ajtózat vezet az egyházba: egyik a déli mellékhajóhoz ragasztott körívezetü előcsarnokból, mely egyszersmind keresztelő-kápolnául [Baptisterium] szolgál; a másik ezzel szemközt, az északi mellékhajó oldalához újonnan épült és a négyszög alapból, a nyolczszögbe átmenő, sisakdad csúcscsal tetőzött tám-tornyocskákkal díszitett torony felől, a harmadik ugyanezen hajó oldalába van helyezve. A többszörösen tagozott oldal-támok, nem érnek feljebb a párkányzatnál, a homlokzat felőliek terei díszművezettel élénkítve levélcsukorral és keresztvirágokkal ékítvék, a többiek többnyire rézsútosan, vagy élire helyezett homlokcsúcsban végződnek, vagy kivételesen vízvezetékkel [Wasserschrägen] vannak felkészitve; a déli egyik oldal-támon kiszökellő váll-köven hosszu haju szakálos emberi alak áll, jobb válláról redőzött rövid köpeny csüng, feje felett mennyezet gyanánt egy liliomos korona, bal lábánál barette, jobb lábát előre nyújtja, mintha lépni akarna, mindkét karja le van törve.‘

‚A födél alatti tető párkányzatot részint egymásba vágó, és száraikkal lóher-levelkékbe végződő ívecskék [arcatures entrecroisées intersectes], részint halhólyag és hármas levél díszmívü — itt-ott letöredezett — medaillonok szegélyezik; a merőben faragott kőből épült egyházat nyereg födél tetőzi; a szentély felett kis torony [Dachreiter] áll. Az egyház régi butorzatából csak a papi szék — Stallum — maradt fenn, melynek mennyezete négylevelü rózsákkal és közikbe vegyült levelekkel van díszitve, melyek egykor színezve voltak, tetejét felfelé forditott pártázat ékiti. Az északi mellékhajó kőpadozatában nyúgotról számitva a második ívhold alatt egy régi emlékkő van, melynek felirata: ‚Az Ur 1458-ik évében készittette e művet előrelátó Ilia István, maga és barátai üdvéért‘ [1]).

Eddig a gróf ismertetése.

Nekem rá két megjegyzésem van. Egyik az, hogy az egyházat aligha nem már Nagy Lajos kezdette épitni, Zsigmond király bevégezte, I. Wladislaw és V. László tán díszitették, tán újitásokat tettek rajta, 1489-n leégett, Mátyás megújittatta. A

[1]) Anno domi MCCCCLVIII. [1458.] hoc opus fieri fecit providus vir Stephanus de Ilia pro sua et amicorum suorum salute.

modorkülönbség tehát teljesen igazolva van. Hátha még meggondoljuk, hogy a következő századokban mily változásokon ment át; ennek előadása azonban ama századokba való. Másik az, hogy a toronyalapitás az épités első századaiból fennlevő oklevelekben világosan sehol sem fordulván elé: előadásomban arra ki nem terjedhettem; a későbbi századokban ellenben sok emlék szólván felőle, ott és akkor én is megemlékezem s az időben volt változásait előadom.

A miveltségi állapotok tekintetében örvendetes ama tény, hogy ez időben Kolozsvárnak iskolája volt, tanulói a plebánus nagyobb mise-szolgálatain énekléssel közrejárultak; a szent-péteri egyház és ahoz tartozott malom létezése, a belvárosi plebánusnak ottani szolgálattételre kötelezettsége is szintoly bizonyos, mint az, hogy az addig terjedő külváros már ekkor Kolozsvárhoz tartozott. A czéhoknak a piaczi templom oltárai s kápolnái irányában való kötelezettségeiket már fennebb érintettem. A Katalin-oltári társulatnak és plebánusnak, illetőleg a piaczi szentegyháznak hagyott végrendeleti adományok további részletezése s nyomozása az egyházi történet körébe tartozik; de itt is ennyit elmondani saját czélom érdekében szükségesnek láttam. A mi még e téren későbbi időkben felmerül, szintén érinteni fogom. Végre Zsigmond királynak a plebánus malomjoga s a szegény nép érdeke védelmére tett erélyes intézkedése, azon nemes harag, melylyel az általa jótéteményekkel elhalmozott várost, a vallás szolgái, az egyház és isteni tisztelet iránti buzgóságra s áldozattételre saját jótéteményeinek szemrehányó felemlitése mellett feddőleg inti, s ama fennkölt szellem s valódi királyi érzület, mely nyilatkozatában van kifejezve, midőn magát — mintegy vonatkozva a pápának országa vallási ügyeibe beleavatkozási kisérleteire — Magyarország összes egyházai főpártfogójának vallván, határozottan kijelenti, hogy a mig ő él, az egyházak jövedelmeinek s az isteni tiszteletnek országában megcsökkenni nem szabad — őt egy felvilágosult, apostoli buzgalmu fejedelem képében tüntetik fel, a ki méltó arra, hogy nevét a nép tisztelettel emlitse s nemes példáján a király ma is lelkesedni tanuljon.

Az ó-vári Predicans-szerzet zárdájának ez időben fennlétét is kétségtelenné teszi a plebánia levéltárában levő egy eredeti oklevél; kivonatilag érdekesnek látom ismertetni. ‚János nagyenyedi plebánus és erdélyi egyházmegyei kanonok — ez veleje

— Györgynek az erdélyi ekklézsiák püspökének a lelkiekben helyettese és az egyházi ügyek-bajok közkihallgatója, tudtul adja, hogy azon peres ügyben, mely hajdan János mester és orvostudor s kolozsvári plebánus mint felperes, és a bold. szüzről nevezett kolozsvári Predicans-rend faterének, Henrik perjelnek és a rend azon püspöki megyebeli fraterei vicariusának, kit a rend tartományi főnöke bocsátott ki, mint vádlott között a papi jogok u. m. a temetkező-helyválasztás, papi díj, gyóntatás és a halottak eltemetése iránt támadt, t. i. azon halottak iránt, a kik a zárdában kivánnak eltemettetni és a szentségeket maguknak ott kiszolgáltattatni, nevezett János plebánus egy sommás kérést terjesztvén elé : a mondott plebánus elölülése alatti papi tanács Gyula-Fejérváron az 1428-dik évben azon határozatot hozta, hogy a mondott konvent és perjele s hivatali utódai a konventbe temetkezni kivánt halottaktól a plebánust illető papi díjakat sat. kötelesek kiszolgáltatni sat[1]).

Összevonva a Zsigmond király korabeli adatok történelmi elemü részeit, Kolozsvárnak azokból mintegy ilyen képe tünik elő. Az új város általa lőn szabályozva, várral vétette azt körül, bástyákkal és erődökkel megerősittette, népét a törvényhozás fontos jogának gyakorlására meghivta, a városi közvagyont szaporitotta, hű alattvalói megélhetése módjairól gondoskodni királyi tisztének tartotta, közigazgatási s birósági rendes tanácsot adott számukra, azt a szükséges jogokkal s másoknál irigységet költött autonomiával ruházta fel; a földmívelés és ipar érdekében tett intézkedései közül csak egy pár maradt fenn, de kereskedelmének nevezetes lendületet adott; a vallás érdekeinek hathatós ápolója volt; azon kor épitészeti remeke, Erdély és főként Kolozsvár egyik dísze, a piaczi szentegyház az ő nevét dicsőiti; az ifjuságnak tudományos nevelését illető egy tűz szikra századok nagy sötétségéből alatta villan fel; én előtte egyetlen sor emléket sem láttam, a mi csalhatatlan tanusága lett volna annak, hogy Kolozsváratt iskola és tanulók voltak; a közerkölcsök állapotához rendeleteiben nem egy érdekes vonást talál a történész; a müvelődés emelkedéséről a humanus irányú társulatok keletkezése s áldozó munkássága tanuskodik. Ezek, a mikről világos emlékek vannak fenn. Ellenben

[1]) Látható a plebániai levéltárban. Fasc. I. 7. szám alatt.

semmi sem szól, egy kő, egy iratdarabka sincs fenn az ó-várin kivüli zárdák áhitatos népéről, a szent-Erzsébet nevü agg-házról, ismeretlen az exulum fraternitas mivolta és további sorsa, közügyszerető polgárok szent czélu adományainak hollétét e létező adatokból tisztán meghatározni nem lehet sat. Hadd maradjanak fenn ezek az ismertetett adatokban itt-ott előforduló más több homályos kérdésekkel a jövendő kérdéseiül. A miket tudunk, élvezzük s épüljünk rajta.

E korszak három feltűnő jelenségére kell még egyszer visszatekintenem. Egyik az, hogy az ispán — Comes — szó a várost illető oklevekből a XV-ik század második tizedében úgy eltűnik, mintha e fonal, mely 4—5 századon átnyult, egyszerre csak ketté lett volna vágva. A városnak nincs többé ispánja, hanem van birája és vajdai s később királybirája. Ez a várrendszer legutólsó nyomainak is eltűnését, a hűbériség kötelékeinek szétszakadozását jelöli..... A *geréb* elnevezést egyik levélben sem láttam.

A másik azon sejtelmem kifejezése, hogy én abból, mivel már a mult században is Rimai Miklós Léta-vár ispánja egyszersmind Kolozsváré is volt, és a Kolozsvár városi tanács ülésében egy alkalommal Olasz Sebestyén az alvajdai birónak vagy tisztnek is jelenlétét szintén hiteles oklevél tanusitja, a mikor tehát a királybiró képét egy vajdai tiszt viselte, továbbá, mivel a Kolozsvár határán volt malmok az időben ama várhoz tartoztak, s a szent-miklósi vámot a Léta-vári ispán s illetőleg a király számára szedték — azon tényt vélem következtethetni, hogy a mikor a XIII-ik század végén, vagy a XIV-ik elején Kolozsvár vára — Castrum Clus — királyi vár lenni megszűnt, annak több tartományai a nem messze levő Léta-várhoz lettek csatolva, ez lett e végvidék egyik őrvára, melyben királyi sereg lakott, mely Sebesvárral együtt védte a Szamosvölgy vonalát, s ispánja és zászlója alatt tán a megyei nemesség is háboru alkalmával egybegyülekezett.

A harmadik azon tény, hogy a kolozsvári törvényszéktől a pereket e században is Beszterczére és Szebenbe felebbezték, de Kolozsvár törvényei szerént kellett azokat eldönteni. Ez a két nép közötti rokonságnak, de egyszermind mindkét municipium önállóságának kétségtelen tanujele. Az anyaországban is megvolt a felebbezés e neme, Zsigmond király 1405-ik kisebb végzeménye 12-ik czikke értelmében a most újonnan alapitott városokra nézve

melyeknek lakosi, ha a maguk biráik és esküdt polgáraik itéletével megelégedni nem akartak, a tárnokmesterhez vagy azon városhoz folyamodhattak fel, a melynek szabadságával éltek.[1])

A város magyar és szász lakói népességi arányára nézve e korszakbeli oklevelekben csak némi gyönge tájékozási pontokat találunk. 1402-n a város népe e kifejezési alakban jő elő : ‚polgárok és vendégek vagy királyi jobbágyok,' 1404-n több oklevélben : ‚polgárok és vendégek,' megint ‚polgárok és népek,' 1405-n, 1416., 1419., 1421., 1422. ‚polgárok és vendégek s a város egész közönsége,' [2]) más helyt ugyan csak 1405-n : ‚polgárok, vendégek, és lakosok,' 1409-n : ‚polgárok, vendégek, lakók és letelepültek,' máshelyt : ‚polgárok, népek, vendégek és lakók;' végre egy 1404-ki oklevélben : ‚a mi szászaink' [3]) kifejezéssel illeti a király Kolozsvár lakóit.

Nézzük a tisztviselők és a város közügyeiben a királynál, püspöknél és konventnél közbenjárólag megfordult előkelő férfiak neveit. 1404., 1405. Mun Miklós város birája, 1405-n Polkyscher Jakab esküdt és szabad művészetek mestere, ugyan 1405-n és 1419-n Gáspár biró, Keusel Márton és Szőcs [kinek azonban „Kirschner" is lehetett neve] Bálint esküdt polgárok, 1421. ismét Gáspár biró, Rudolf esküdt, 1422-n Veres [vagy Roth] Tamás biró, Kraus Péter, Bulichen Márton, Hun Jakab és Rosenlacher Mihály előkelő mészáros mesterek; ugyan 1422-n a plebánus ellen a püspök előtt panaszló polgárok : Lőrincz biró, Borsai Bálint, Belény Mátyás, János mester jegyző, Detrich Kerestély, Szegény Jakab esküdt polgárok, 1436-n Rudolf és Jakab [4]) polgárok. János jegyző, 1438. Olasz Sebestyén kolozsvári nemes férfi s vajdai biró, Szőcs László esküdt polgár, plebánusok 1404-től 1415-ig Kerestély, 1422- 1428. János ..... Az oklevelekben előforduló ‚polgárok' és ‚vendégek,' meg ‚szászok' sat. kifejezési alakokra nézve nézetemet már fenebb elmondottam. A nevek — mint szintén ezt is megjegyeztem — nem biztos ismertető jellegei a

[1]) *Corp. Decr. Jur. Hung.* 174. l.

[2]) Communitas seu universitas ....

[3]) Saxones nostri ....

[4]) E két férfi előneve : ‚Minscüy' — oly torzitás, mit én helyesen olvasni nem tudok, azért nem is használtam — ha csak nem a *Mcnich* nev egy hibás változata.

nemzetiségnek, mert e korszak latinná alakitotta át úgy a magyar, mint a szász és német neveket, de — úgy látszik — magyar biró e korszakban mégis kevesebb, alsóbb tisztviselő több volt. A *‚szász'* szóalak gyérülése s a haladó idő árjában mintegy elmosulása valamint a *‚polgár'* és *‚vendég'* szók mellett a *‚nép, lakosok, közönség, városi közönség,* — populus, incola, inhabitator, civitatis communitas, civium universitas — kifejezési alakok mind gyakoribb használása egyfelől a népességnek nagy szaporodását, másfelől a szász elemnek magyar s más népfajokkal sűrű és túlnyomó vegyülését csalhatlanul bizonyitja. A legkitűnőbb két férfi azonban e század első felében a derék Mun Miklós és Kerestély plebánus volt, a kiknek köszönheti a város legszebb kiváltságait s legsarkalatosabb jogait. Az elsőnek családneve ma is fenn van Schütz János úr piacz-sori háza[1]) ajtó-szemöldökén levő felirásban.[2]) E ház belső béosztása, a díszes ajtó- és ablakművek, oszlopfejezetek sat. kitűnő izlésü, vagyonos polgárra mútatnak. Utóbbi ellen papi tiszte teljesitésére vonatkozólag tehetni kifogást, a minthogy kortársai tették is; de a város jövő boldogsága tekintetében tett szolgálatai kétségkivül oly nagyok, hogy ezt amazokért elfelejteni lehet is, kell is. A mi jó és szépe szinte félszázadon át Kolozsváratt történt, e két jeles férfi mindeniknek részes eszközlője. Ugy látszik, ketten intézték városuk dolgát — együtt legyen nevök a maradék előtt megdicsőitve.

[1]) Látható a Rajzok külön kötetében a XXIII. táblán.

[2]) E nemzetségnév különböző változatokban fordul elé az egymást felváltó századok során : *Mwn, Mun, Mwnich,* ma *Minch*-alakban van fenn. Íme a feliratok : Az első ajtón bémenve : 1576, a másikon : Sera in Fundo Parsimonia. A. D. 1573. az ajtó szárnyán szív alaku paizsban fél kereszt és P. M. A góth ívü bolthajtáson : AN. R H 1636 I. Timoth. VI. v. 6. EST QVÆSTVS MAGNVS PIETAS CVM ANIMO SVA SORTE CONTENTA. A kandallón is az elébbi czímer, párkányzata rózsával s növény-levéllel czifrazva. Egy másik felirat ím ez : MVNDVS TRANSIT ET CONCVPISCENTIA EJVS QVI AVTEM FACIT VOLVNTATEM DEI MANET IN ÆTERNVM I JOAN II PETRVS MINCH 1574. Itt is az érintett czímer és rózsával, s növénylevéllel díszitett gyönyörű kő ajtófelek. Az 1636-ki feliratos követ a híd-utczai Szilágyi-féle háztól ide a tulajdonos Schütz úr tétette bé; e mivelt érzésü polgár háza egy kis muzeum, sok becses régiség van benne; mint az ilyenek tisztelője, a tudomány barátitól szintén becsülést érdemel. Ha sok ily polgára lenne Kolozsvárnak, a mult idők maradványai nem pusztulnának el, történetünk nem lenne oly hézagos. *Ehre wem Ehre gebührt.*

Egy köztörténeti sötét eseménynyel záródott bé az erdőn-túli földre nézve Zsigmond király uralkodása; zárja bé Kolozsvár e korszakbeli rajzát is az, t. i. az 1437-dik évi jobbágy lázadás. Zsigmond király ez időben a hussita mozgalmak lecsöndesitése végett Csehországban mulatott, az erdőn-túli püspök Lépes György nagy béfolyású s jövedelmeit erőszak útján is gyarapítni kivánó főpap volt; Lépes Loránd volt alvajda s hihetőleg a püspökkel rokon; a püspök és nemesség s más erdélyiek között egy egyesség állott fenn, melynek értelmében tízedtartozását mindenki kész leszámlált pénzben volt köteles fizetni, a mit némelyek nem teljesítvén, a püspök még 1436-n királyi parancsot eszközölt ki: bárókhoz, nemesekhez és az ő tízedszedési hatósága alatt levő minden sorsu és állapotu emberekhez, melyben meg volt hagyva, hogy a tízed nagyobbféle pénzzel, az az oly dénárral fizettessék, melyből száz egy arany forintot tesz, vagy egy denárt tevő quartlinggal, s a ki nem fizeti, büntetéssel kényszerittessék. E rendeletet György püspök kapzsisága oda bővitette ki, hogy — a mint a lázadók nyilatkozatából látszik — szinte három éves tízedhátralékát — mit ő állitólag szándékosan hagyott felgyűlni — mind ily jó pénzben kivánta fizettetni s a nem fizetőket egyházi átok alá vetette, minek következtében a nép atyját-anyját, bátyját-nénjét, fiait-leányait s minden hozzátartozóit urvacsora és a szentségek felvétele nélkül, templomon és czintermen kivül, a mezőkön temette el, nénjeit és leányait a róm. katholikus szertartásokat mellőzve adta férjhez. [1]) Ez volt ez időben az erdőn-túli részek egyik égető sebe; a másik a nemességnek azon eljárása, hogy az, az I-ső Lajos szabad költözködést biztozitó 18-ik törvény czikkével szemben, atyja által az erdőn-túli nemességnek adott kiváltságra hivatkozólag, jobbágyainak a szabad költözködést nem engedte meg, hanem — a mint a lázadók panasza szól — őket pénzen vett vagyon, sőt szolgák gyanánt tekintvén, még miután javaiktól megfosztották is, nem akarták a jobbágyságból elbocsátni, [2]) holott

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR CI. száma alatt, továbbá: *Jos. Car. Eder.* Observationes Criticae sat. Cibinii MDCCCIII. 72. l.

Eder, Suppl. Libell. Valachor. 1790. 15. 16. ll.

[2]) Látható az OKLEVÉLTÁR CI. száma alatt, melyet gr. Kemény [*Kem. Anton*: Magazin für Geschichte u. s. w. Siebenbürgens. II. kötete III. füzetében a 359. l.] töredékesen, gr. *Teleky J.* [Hunyadiak kora X. k. 3—10. ll.]

magának Károly királynak vannak kiváltságlevelei, melyekben a jobbágyoknak városokba vagy egyházi birtokokba való átköltözését tartozásaik megfizetése mellett megengedte.

Hogy a panasznak a három éves hátralékokra vonatkozó ága alaptalan, az előbbiekből bizonyos; a püspöknek a tízed felszedése szándékos elhalasztásával vádolása, szintén bizonyitatlan; de másfelől az is kétségtelen, hogy a népet a hit vigasztalása s a vallás erkölcsjavitó béfolyásának megtagadása által akarni a jó, a kötelesség útjára visszavezetni, keresztény paphoz nem illő botrányos eljárás.

A jobbágyság — magyar és oláh — 1437. tavaszán földes urai és a papság ellen fellázadt. Legelsőben az ország déli részében a szászok lőnek megtámadva, mit Lépes Loránd alvajdának a szászok panaszára azon évben sz. György-nap után hatodnappal Déváról irt válaszlevele tanusit [1]; azután az az ország északi részébe ment át; a felkelők vezérei [Nagy] Antal és bizonyos Márton – a mint Thuróczi irja — ‚király' czímet véve fel, s véres kardot hondozván az országban körül, saját zászlók alatt nagy tömegekbe gyűltek össze s áradatként romboltak a vidékeken, a velök tartani nem akarók vagyonát feldulták, magukat megölték.[2]) Bonfini tanuságtétele is ilyenforma. ‚Antal — mond ő — az erdőn-túli részekben, újitási viszketegből s a király iránti hűséget megszegve, roppant tömeg földmívest gyüjtött össze a végre, hogy a szolgaságot magukról lerázzák; nem sokára a mezővárosok ellen inditotta sergét, s a kik hozzá nem csatlakoztak, kiváltképpen pedig a velök ellenkező nemességet összezúzta, sokakat megölt; a falukat és mezővárosokat, a melyek nem engedelmeskedtek, kiraboltatta s tűzzel-vassal pusztittatta. Némely vonakodó főrendüeket a fellázadt nép meggyilkolt, másokat megkötözött s javaikat felosztotta .... Antal a szabadság színe alatt zsarnokká lett.[3]' Az erdőn-túli felkelők hosszasb szétkalandozás és dulás

egészen közölt, én is közlöm azért, hogy abban a lázadás oka alaposan elő van adva. Lásd erre nézve : *Eder*, Observationes sat. 72. l.

[1]) *Eder*, Observ. sat. 99. l.

[2]) *M. Johannis de Thurocz*, Chronica Hungaror. sat. *Schwandtner*-nél, Scriptor. Rer. Hungar. I. kötet 235. l.

[3]) *Antonii Bonfinii*, Rerum Ungaricarum Decades Quatuor cum dimidia sat. Basileae, 1568. 426 427. ll.

után b. Szolnokvármegyében Alparét nevü falu mellett a Bábolna nevü hegyen foglaltak elsánczolt hadállást. Nem sokára ott termettek sergeikkel az erdőn-túli vajda, alvajda és székely ispán. A lázadók követség által békés úton kivánták előbb az ügyet kiegyenlítni. A vajda a követeket felkonczoltatván, sergei a felkelőkre tőrtek. Erős ütközet lőn, de egyik fél sem győzetett le. A lázadók oly elszántan harczoltak, hogy most a vajda és nemesség tettek békeajánlatokat, mit amazok elfogadván : a két fél mint hadfolytató felek között jul. 6-n béke jött létre, a mi a nemességnek és papságnak a tized folyópénzben fizetését, de mindenféle zsarolások eltörlése mellett, s a parasztságra nézve is több kedvező pontozatot foglalt magában, nevezetesen biztosította számára a szabad költözködést, a kilenczed fizetésbeli mentességet s a Bábolna nevü hegyen évenként egyszeri egybegyülhetési jogot a végre, hogy vezéreik végére járhassanak : megtartják e a nemesek a békeegyezmény pontjait? [1])

Azonban a nép nem oszlott szét. Ez arra birta az erdélyi nemességet, minden székek székelységét és a hét és két szász székben s Beszterczén lakó szászságot, hogy september közepén Kápolnán tartott tartományi gyülésökben hüséget esküvén a királynak, atyafiságos egyességre — Unio — léptek egymással a többek közt azon czélból [2]), hogy ha valamelyik fél külellenségtől, névszerént a töröktől nyomatnék, vagy ha valamelyiknek joga bármiféle állapotu ellenségtől megtámadtatnék, jelesen pedig az elvetemedett parasztok gonoszsága megtörése végett a többi egyező és segitségre felkért felek azonnal segítségére siessenek, az ebben késlekedők fővesztéssel fogván büntettetni; ha pedig valamelyik jogát a király támadja meg, a más két fél nem másképpen, hanem térden állva kérjen érette kegyelmet. Ugyanekkor a nemesség és püspök közt fennforgott kölcsönös bántalmazások elfeledése is meg lőn igérve [3]). Ez olaj volt a lázadás tüzére. A

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR CI. száma alatt. Megolvasandó: *Kurz Antal* imént idézett értekezése és *Szilágyi Sándor*, Erdélyország Története sat. I. köt. Pest. MDCCCLXVI. 125—126. ll.

[2]) Az *Unio*-pontokat láthatni : *Katona*, Hist. Crit. Reg. Hung. Stirp. Mixtae XII. 793. *Fejér*, Cod. Dipl. T. X. Vol. XII. 912. után nyomatva : *Kurz A.*, Magazin sat. II. köt. III. füzet. 362—63. ll.

[3]) Megolvasandó: *Eder*, Observat. Criticae. sat. 66—67., 68., 71., 75. ll.

belháboru újból elkezdődött, az egyesség után csak hamar sept. vége felé erős ütközete volt a felkelőknek a vajdai sergekkel [1]), s kölcsönös vérontások után annak Apátiban october 6-án létre jött egy második békeegyezmény vetett véget. A nemesség követei itt Zsuki János, Thuri Péter, Apafi Miklós s többen voltak. A paraszt közönségé [2]) Budai Nagy Antal, kolozsvári Mester János, Vajdaházi Nagy Pál, s többen. Az egyezmény főpontja a volt, hogy a királyhoz mindkét fél követeket küldjön s míg onnan elhatározás jő, legyen közöttük béke; egyszersmind pedig a birtokosok és jobbágyok közötti viszony is — a korábbi egyezménynél a nemességre nézve kedvezőbben lőn ideiglenesen szabályozva [3]).

A király — mint fennebb érintve volt — ez időben Prágában mulatva, megbetegedett s haza indulván deczember havában szűz Mária fogantatása napján Morvaország Znaim városában meghalt [4]). Elébe juthattak-e míg élt e követek? kaptak-e tőle határozatot? nincs feljegyezve..... A rövid ideig parázs alá rejtett tűz harmadszor is — és most éppen Kolozsvár vidékén — lángra lobbant. Két hiteles adat bizonyitja ezt; egyik a szász nemzet egykoru jegyzőkönyvében van. ‚Jegyezd meg — így hangzik az — hogy az úrnak 1437-ik évében egy Nagy Antal nevü magyar felkölt s parasztok gyülevész népével egész Erdélyt meg akarta hódoltatni, különösen pedig a nemeseket. Ez az Antal a kolozsi monostornál a nemesektől megöletvén, darabokra lőn vagdalva, s kilencz társát, kik vele tartottak, a Torda melletti hegyen karóba huzták. Ezután a mondott nemesek deczember 15-én ez okra nézve Enyed mezővárost dulták fel [5]).‘ A másik tanusàg

---

Schlötzer, Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Göttingen 1795. 46—47. ll.

[1]) Látható az azon oklevélből, melyet gr. Kemény J. közlött: *Kurz A.*, Magazin sat. II. köt. III. füzet. 365. lapján.

[2]) Universitas Rusticorum ....

[3]) Ez egyezséget a kolozsmonostori konventben [Fasc. Cottus Kolos Litt. C. Nro. 96. szám alatt] levő eredeti oklevélről egész terjedelmében közölte: *Kurz A.*, Magazin, II. III. füz. 366–371. ll. Megolvasandó erről *Eder*, Observ. Criticae sat. 73. l. *Szilágyi Sándor* és *Kőváry L.* idézett művek, úgy gr. *Teleki J.*, Hunyadiak kora I. k. 77–80. ll. levő egykoru iromáDyból.

[4]) *Thuróczi*, idézett müve 237. l.

[5]) *Eder*. Observ. Criticae sat. 73—74. ll.

Kusali Jakcs Mihály székely ispánnak maga és több magyarországi és erdélyi vezértársai nevében 1438-n jan. 8-n Kolozsmonostoron költ s a hét szász székbeli összes szászokhoz intézett azon levele, melyben megirván nekik, hogy ők e napon Kolozsvár külvárosát oly hatalmas haderővel szállották meg, hogy azon városból egy sem mehet ki : felszólitja őket, sőt Albert király nevében parancsolja, hogy levele vételével azonnal gyalogosaikkal és lovasaikkal a hűtlen parasztok kiirtása végett segitségére siessenek, meggondolva azt, hogy ha vonakodnak, király ő felségének azonnal meg fogja irni [1]). Megemlitem még azon körülményt is, hogy [Burjános] Buda a felkelés egyik vezérének hona, Kolozsvártól alig másfél órára fekszik; a felkelés másik fővezére kolozsvári Mester János, vagy a mint egy oklevélben emlitve van, János, kolozsvári Jakab mester fia volt; végre, hogy félelemből e — a mit a Thuróczi és Bonfini előadásai hihetővé tesznek — vagy más indoknál fogva, a Kolozsvár közelében levő falukból más előkelő nemesek is voltak a paraszt felkelők közt, így p. o. Zsúki Mihály és Dávid, a kik később azért nótáztattak is [2]).

Ez adatokból kitetszik, hogy Nagy Antal s hihetően kolozsvári Mester János az Alparét falu vidékén vívott kétszeri csata, és a Kápolnán létre jött három-nemzeti egyesülés után nem látván tanácsosnak harmadszor is nyilt helyen szállani elleneikkel ütközetre, a szomszéd Fejérd elpusztítása által [3]) Kolozsvár polgárait megfélemlitve a vár feladására birták, és így sergeikkel együtt azt Kolozsmonostor nevü külvárosával együtt elfoglalták. Így lőn, hogy harmadszori nyilt ütközetök Kolozsmonostoron történt, hol Nagy Antal csata közben elesvén, felkonczoltatott, seregének egy része pedig Kolozsvárba vonult.

A nemesség egy része itt a várat vívta, a másik deczember 15-én Enyedet dulta meg az oda szintén magát befészkelt felkelők miatt.

A Kolozsvárt ostromló sereg — a mint emlitve volt — 1438-n jan. 9-n foglalta el monostor külvárost s utána hihetően nem sokára a belvárat és várost is, mert már febr. 2-án a három nemzet

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR CII. száma alatt.
[2]) *Eder,* Observat. Criticae sat. 76. l.
[3]) *Kurz,* Magazin sat. II. köt. 372. l.

Tordán tartományi gyűlést tartott, hol a kápolnai egyességet újból megerősitették, segélyadást igérvén a szászok a magyaroknak a lázadók s a magyarok a szászoknak a törökök ellen [1]..... A győzelem után — irják Thuróczi és Bonfini — a *‚paraszt királyok‘* halállal lőnek büntetve, másoknak, kik nem menekülhettek, részint szemöket szurták ki, részint orrukat s fülöket, ajkaikat és kezeiket vágták el [2].

Ez az 1437-ik évi jobbágylázadás története. A mi az egykoru adatokban van, előadtam, s a mint előadtam, annyiban részes Kolozsvár városa és népe. Egyik fővezér — ki ezért életével lakolt — kolozsvári, a felkelők Kolozsvárt egy időre hatalmukba kerittették, s hadműveleti támpontúl használták. A vajdai seregnek hosszas ostrommal kellett bévenni a kül- és belvárost.

Egykoru, irott emlékek nem szólnak arról : önkéntes volt e a kolozsváriak meghódolása vagy kényszerített. E nélkül, az elébbiek alapján, bünrészesnek állítni nem lehet. Egyetlen tény van, mi erre mútat, az, hogy ezután csakhamar felség elleni vétekért nótáztatott s kiváltságait s királyi városi állását elvesztette; de ezt is csak I.Wladislav egy 1444-ki megkegyelmezési levele sejteti. Ennek azonban előadása a következő korszakba való.

XII. FEJEZET.

ALBERT, I. WLADISLAW ÉS V. LÁSZLÓ KORSZAKA.

— 1438—1458. —

Zsigmond király 1437. decz. 8-n történt halála után I. Mátyás 1458. jan. 24. békövetkezett trónralépteig három király uralkodási időszaka telt le. Ez évek folytonos belviszály s Magyarországnak a törökkel élethalálra folytatott küzdelme válságos évei

[1] *Thuróczi*, idézett krónikája az idézett gyüjteményben 235. l.
Bonfini, az idézett gyüjtem. 427. l.

[2] E megerősítést Lépes Loránd erdélyi vajdának 1438-n Thordán febr. 6. költ s Eder által egész terjedelmében közölt levele tanusítja. *Eder*, Suppl. Libell. Valachor. Transsilv. etc. MDCCXCI. 24—25. ll.

voltak. A béke művei nem ily időkre valók. Ilyenkor nem az építés, a haladás és műveltség, hanem a rombolás, a népek hanyatlása s szenvedéseik története szokott készülni. Az ország köztörténete ily viszonyok közt szűk mederre szorul. A mint az ereje összeségét önmegmentésére vagy a nemzeti és államlét valamely veszélyeztetett más pontjára fordítja, s ilyenkor egyebütt mintha kihalna az élet, a történet folyama mintha fennakadna: szintúgy Kolozsvárról sem lehet ez időben egész történeti képet adni. A városok nagy újjá-teremtője halálával egy hézag állott be, melyben bár a közélet nem szűnt meg, annak csak egyes jelenségeit látjuk, s az egyetemes történetnek alig némely szálait adják kezünkbe az itt-ott fennmaradt emlékek.

Ily töredékek, a miket e korszakból mondhatok. Első fontos esemény Kolozsvár nótáztatása. Erről egyedül I.Wladislav királynak egy 1444-n sept. 21-n Orsován költ megkegyelmezési levele tesz tanubizonyságot.

Elébe terjesztették — így szól abban a király — István biró, Bertalan fia, István deák és Sleynig Jakab kolozsvári esküdt polgárok, hogy Kolozsvár város némely hazafiak feladása következtében ellene elkövetett bizonyos tettek miatt nótáztatván: minden kiváltságaitól, szabadalmaitól és kegyelmi adományoktól, melyekkel az előtt birt, meg lőn fosztva; hegyvám-, kilenczed- és egyéb adófizetésekre szoritották, városa határán levő malmát elvették, szóval: azon kiváltságos állásából, melylyel szintúgy mint más királyi városok egy ideig birt, egészen kiforgatták, s kérték e sérelmeik orvoslását. A király fontolóra vevén azt, hogy Kolozsvár az ő uralkodása kezdetén mindjárt az erdőn-túli városok között legelső volt, a mely hibáját helyrehozólag meghódolását s engedelmességre önelhatározását kijelentette, és a midőn némely gonosz akaratuak törekvése a volt, hogy az uralkodói széken meg ne állapodhassék, s e czélból számtalan akadály lőn elébe gördítve, Kolozsvár magát hűségi állhatatossága és kellő szorgalmatoskodása által előtte kedvessé tette: egyfelől ez érdemek méltó jutalmául, másfelől, mert inkább szeret megbocsátni mint boszut állani — Kolozsvár városának azon hibáit, melyekkel mint a királyi felség ellen vétkező, meg volt bélyegezve s ennek folytán szabadságaitól és kiváltságaitól megfosztva, egészen megbocsátván : örökre felmentette azon

hegyvám, kilenczed és másféle adók fizetésétől, a mire ezen nótáztatás következtében eddig kényszeritve volt; malmait és minden egyéb szabadságait és mentességeit, melyekkel eddig jogosan vagy szokás alapján élt, visszaadta, s azt ismét a szabad királyi városok sorába igtatta, felvette, megengedve, hogy mind azon szabadságokkal élhessen, melyekkel a többi erdőn-túli királyi városok élnek. [1]) Van ezen királynak ugyancsak Orsován september 23-n ugyanazon polgárok kérésére költ egy ily értelmü parancslevele is, melyben éppen azon indokból, hogy Kolozsvár kiváltságait bizonyos okokból egy ideig elvesztette volt, de most kegyelemből ismét visszanyerte, Magyarország és annak alávetett részeiben levő minden egyházi biróságoknak meg volt hagyva, hogy polgárainak világi tárgyu véghagyományokat illető ügyeiben, melyek t. i. nem kegyes czélokra tartoznak, régi kiváltságaik ellenére egyházi vagy lelki biró teljességgel itélni ne merjen. [2]) Ez oklevélben a világi és egyházi véghagyományok tárgyai úgy vannak szövegezve, mint Zsigmond király e tárgyban költ s fennebb ismertetett kiváltságlevelében el-annyira, hogy ez szinte csak annak megerősitése. Mily felségsértési tettek voltak azok, melyek következtében Kolozsvár nótáztatott? az emlékiratokban sehol nincs feljegyezve. Éder azt véli, hogy az 1437-n fellázadt parasztságnak falai közé fogadása volt az [3]); de véleménye alapját nem mondja meg. A mit a krónikairók feljegyeztek, ily nagy büntetésre nem elég indok. A királyt a paraszt-lázadás folyama s az abban bűnrészesek felől értesitő egykoru tanácsosok többet fogtak vagy véltek róla tudni s úgy eszközölték ki e nótáztatást. De én, a mint Kolozsvár ártatlanságát, úgy az eddig ismert adatok nyomán bűnrészességét állitni nem merem. Figyelmet érdemlő fejlődési mozzanat Kolozsvár történetében az, hogy

[1]) Ez oklevél egy szó leirásán kivül egészen egyenlő két példányban van meg. P. 29. és T. 36. szám alatt. Az első oklevél 5-ik sorában hibáson így irt szó : ‚*Consonneri*‘ az utósóban kijavítva így áll : ‚*Conseruari.*‘ Ugy látszik, a királyi jegyző az összeolvasáskor észrevette. [Látható az OKLEVÉLTÁR CIII. száma alatt.]

[2]) Elől : *Cossio ppria Dni Regis.* Hártyára, nyilt alakban irt levél, sárga viaszba nyomott s zöld selyem zsinoron függő pecséttel erősítve. [Fasc. CC. 4.]

[3]) *Carol. Jos. Eder*, Observat. Critic. 116. l.

világi czélu végrendeletek körüli önállóságát Húnyadi János Magyarország kormányzója is megerősitette, 1451. Szászsebesen május 9-n költ parancslevelében, meghagyva Máté erdőn-túli püspöknek és helyettesének, hogy Kolozsvár polgárai felett világi czélu és nem egyházi és kegyes alapitványokat illető ügyekben biráskodni ne merjenek. [1])

Kolozsvár kereskedelmét kedvező és kedvezőtlen változások felváltva érték e korszakban. Kedvező volt az, hogy — a mint fennebb elő volt adva — a pénzverés és pénzváltás itt központositása tetemes pénzforgalmat idézhetett elé. De kedvezőtlen, hogy lakóitól a Bánfiak birtokaikon vámot kezdettek venni. Ez ellen a város Húnyadi János, Magyarország kormányzójához és erdélyi vajdához folyamodott, a ki 1446-ban julius 26-n az erdélyi nemesek, székelyek és szászok Kocsárdon tartott közgyüléséből Istvánhoz, Lozsonczi László bán fiához parancsot intézett, melyben neki, mint *‚nagyságos öcscse uránakʻ* tudtára adván, hogy miután Kolozsvár városa polgárai idvezült régi királyok kiváltságainál fogva — melyeket a kormányzó Kolozsváratt látott, s melyeket a mondott gyülés is megvizsgált — [Bánfi-] Húnyadon, Bonczhydán, Válaszúton és Sebesvár külvárosában [2]) vámot fizetni nem tartoznak, egyszersmind szigoruan megparancsolta, hogy a nevezett város polgárait és lakóit érintett országaiban vámfizetéssel ne terhelje, s vám-nem-fizetésért személyeiket és vagyonukat le ne tartóztassa, őket ne háborgassa, ne kárositsa; különben az ország végzése szerént mind az ő nagysága, mind más olyanoknak azon jószágait, a hol hasonló vámzsarolási merény fordul elé, a koronától neki adott hatalomnál fogva minden bizonynyal és mulhatatlanul el fogja foglaltatni. A másik kedvezőtlen változás az. hogy polgáraira nézve némely iparűzlet gyakorlása meg lőn szoritva a hét és két szász székek területén, azok biráinak és esküdt véneinek 1447-n jun. 5-n hozott végzése által, mely szerént előttök tudva levő bizonyos és észszerü okoknál fogva meghatározták, hogy Kolozsvár és Brassó város és vidék lakói és kereskedői szürke posztót, bársonyt és vásznat sing-számra ne áruljanak, mér-

---

[1]) Ez oklevél papirosra van irva, s belől veres pecsétviaszszal megpecsételve, a mi azonban letöredezett. [Fasc. CC. 5.]

[2]) Látható az OKLEVÉLTÁR CIV. száma alatt.

hető dolgokat kisebb mértékkel el ne adjanak, bort és mézet vedrenként ne vegyenek a hét és két szász szék területén mindaddig, míg arról, hogy mit kelljen e tárgyban tenni, végleges határozat hozva nem lesz. Ennek következtében a hét és két szász székek. elöljáróinak a nevezett birák és esküdt vének nevében meg lőn hagyva, hogy a vásáraikra menő kolozsvári, brassói és vidékebeli lakóknak a fennebb megtiltott dolgokat venni és eladni ne hagyják. [1]) E kizáró irányu végzés azért feltűnő, mert általa a magyar birodalom határain belől egy kiváltságos terület lőn alkotva, hol csak a benszülötteknek lehetett szabadon kereskedni; és mivel ezt éppen velök vér-rokon városok irányában alkalmazták, melyeket sokan a hét és két szász szék politikai területéhez tartozottnak állítnak, de a mely intézkedés annak ellenkezőjét mútatja [2]).

Vallás-erkölcsi tekintetben két nevezetes tény emlékére találok. *Egyik* a piaczi szentegyház már fennebb érintett bevégződése s az abban levő Katalin-oltár-társulat halastó-épitési ügye. A Kolozsváratt lakó összes timárok — így szól egy 1448-n decz. 16-n költ oklevél — a kik a nevezett szentegyházban alapitott Katalin-társulatot képezték, megtalálták Bertram István birót és az esküdt tanácsosokat azon darab földnek átadása és ajándékozása iránt, mely van az Ó-vár falain kivül Fenes felé, a hol ők a maguk költségén a mondott társulat hasznára, az isteni tisztelet emelése s a város könnyebb ellátása végett a mondott évben költ adomány levelében örök időkre terjedőleg egy halastót állítsanak; a biró és tanács meghallgatván az igazságos és jogos kérést: a kért földet, mely az Ó-váron kivül közvetlenül Fenes felé van, délfelé 60 öl hosszuságban, s nekik szükségesnek látszó szélességben azoknak adta, ajándékozta és adományozta örökösen, meghivhatlanul, egyszersmind megigérve, hogy a nevezett timárokat, mint azon társulatot, mely jelenleg a szent Katalin-oltárt tartja, azon földnek birtokában maguk költségén és fáradságukkal minden idők folytán megtartják, védik és oltalmazzák. [3]) A *másik*

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR CVI. száma alatt.

[2]) Eder is e véleményben van. Látható: Analecta Diplomatica czímü kézirati gyüjteménye 3-ik fasciculusában a 33-ik szám alatt levő jegyzése a Magyar Nemz. Muz. kézirattárában.

[3]) Látható az OKLEVÉLTÁR CVII. száma alatt.

tény az ó-vári — akkor Predicans — ma Ferencz-rendi — zárda megújitása. Húnyadi János, Magyarország kormányzója t. i. 1455. Kolozsváratt nov. 1-n költ adománylevelében a szűz Mária és szent Antal hitvalló tiszteletére Kolozsváratt alapitott Predicansok zárdája és monostora megújitására és épitésére a király nevében a széki sókamarából az odavaló királyi kamaraispán által évenként ötven aranyat érő sót rendelt adatni és kiszolgáltatni örök időkig. [1])

V. [német] László uralkodásának több nyoma van Kolozsvár történetében; közép kapu tornyán volt czímere és neve, uralkodása alatt a várépités folytatását, a szent Mihály-egyházon levő czímere, annak bevégzésében való részességét tanusitják.

Politikai jogállása s kereskedelmi érdekei védelmére czélzó intézkedéseiben jellemző az, hogy mind a kérelmezésnél előtérbe vannak állitva Kolozsvár szász lakosi, mind a tett intézkedésekből a királynak irántok való előszeretete s Kolozsvárnak a többi szász városok érdekközösségébe vonási szándéka tűnik ki. 1453-n Pozsonyban jan. 23-n Bertram István biró, Hosszumezei János [Joannes de longo campo] és Egyed nevű szabó kolozsvári esküdt polgároknak, a szászok, polgárok és vendégek nevében kijelentett kérésére átiratta és megerősitette Kolozsvárnak két nevezetes kiváltságlevelét: *egyiket* a Zsigmond királyét, melyben azon király a székelyek megrohanása által megkárositott kolozsváriakat védő pártfogása alá vette s őket káraik és önfeláldozásuk jutalmául, régi szent királyoktól nyert minden kiváltságaikban és ősi szabadságukban megtartani igérte; a *másikat*, melynek értelmében a kolozsváriaktól az erdélyi részekben sehol, kivált pedig [Gyerő-] Vásárhelyen vámot venni senkinek nem szabad. E megerősitő levelében dicsérőleg emlékezik a király a kolozsváriak különösen pedig a szászok azon hűségére és hű szolgálataira, melyeket azok nemcsak anyja Erzsébet királyné asszony iránt az ő gyermekségé korában, hozzá minden balszerencséi között híven ragaszkodásuk által bébizonyitottak, hanem később ő előtte is kedveltekké és sziveltekké tevék magukat az által, hogy személyöket és vagyonukat az ő neveért a szerencse esélyeinek kitették s azért

[1]) *Fridvaldszky*, Reges Ungariae Mariani. 111. lap. Az oklevél látható az OKLEVÉLTÁR CXIV. száma alatt.

kárt és kedvetlenségeket állottak ki. [1]) Három nappal ezután jan. 25-n ugyan Pozsonyban Cilei Ulrik gróf előterjesztésére a király azon okból, hogy a kolozsváriaknak Károly és Lajos királyoktól, úgy Zsigmond császártól nyert minden kiváltságleveleit immár egy más — imént érintett — királyi kiváltságlevelében megerősitette, különösen pedig azt, hogy tőlük vagy cselédeiktől, a kik az ő áruikkal és vagyonukkal kereskedés végett járnak, Erdélyben sehol vám ne vétessék: rendelte, hogy őket ezen szabadságaikban az ország egyházi és világi nagyjai, a bárók, ispánok, várparancsnokok, nemesek tisztei, városok elöljárói s a t. megtartsák, tőlük vámot ne vegyenek, megparancsolva az erdélyi vajdáknak, hogy e parancs teljesitésére mindenkit rá szorítsanak [2]). Hasonló oltalmi parancslevelet intézett László király a kolozsváriak érdekében 1457-n Bécsben augustus 28-n Lozsonczi Dezső Lászlóhoz és Dezső Zsigmondhoz, hogy birtokaikon, kivált pedig Thorda városában — [3]) továbbá Lozsonczi Istvánhoz a bán fiához, hogy semmi birtokán [4]) tőlük vámot ne vegyenek, őket senki kérésére le ne tartóztassák, hanem szabadon hagyják jőni-menni, mert különben gondoskodni fog, hogy megbánják az engedetlenséget; végre ugyanazon egy átalános parancslevélben az ország minden világi és egyházi nagyjainak, ispánoknak, s a t. szigoruan meghagyta, hogy tőlük vámot ne vegyenek, őket senki kérésére le ne tartóztassák, nekik kárt ne tegyenek, hanem ha mi keresetök ellenök van, saját birájuk előtt igazitsák el [5]).

Nevezetes ezen királynak 1453-n márczius 12-n az erdőntúli szászoknak s köztük [?] Kolozsvárnak is adott biztositó-levele, melyben főként azon indokból, hogy ők mindig egy nép voltak s

---

[1]) Hártyára irt oklevél, fejér zsinoron függő pecséttel erősítve. Látható [Fasc. T. 40. szám alatti] oklevélben.

[2]) Fenn : *Cossio Regis*, alól : *Cossio Dmnj Regis, Dno Ulrico Comite Cilie referente*, hártyára irva, belől veres viaszba nyomott pecséttel erősítve, a mi letöredezett. Látható [Fasc. T. 38. sz. a.] oklevélben. Evvel egyenlő két példány van még. [T. 39. és 41. sz. a.]

[3]) Regál papirosra irva, fenn : *Cossio ppria Dni Regis*, közből rányomott pecsét; alól : *Lecta*. Látható [Fasc. T. 42. sz.] oklevélben.

[4]) A máshoz mindenben hasonló kiállítású. [Fasc. T. 35.]

[5]) Hártyára irva, közbül pecsét, alól : *Lecta*. Látható [Fasc. T. 44. sz. alatti] oklevélben.

ezután is meg nem oszthatók, — a hét és két szász szék, Barczaság, Kolozsvár város és Vincz mezőváros ispánjait, polgármestereit, biráit, esküdt öregeit, polgárait és az erdőn-túli részekbeli összes szászságot biztosítja az iránt, hogy őket és a hozzájok tartozó városokat, mezővárosokat, szabad községeket és birtokterületeteket — Talmács várával együtt, melyet szintén a hét szász székhez csatolt — önkezéből és Magyarország szent koronájától senkinek el nem idegeníti, semmiféle, bármily kitűnő állású és sorsu embernek nem adományozza, hanem eldődeitől, Magyarország dicső királyaitól nyert és élvezett jogaikban, hatóságaikban szabadságaikban és szokásaikban megtartja és megtartatja, igérvén egyszersmind azt is, hogy ez elhatározását változhatlanul meg kivánja tartani és tartatni, s akár ő általa, akár más által a szászok jogai és szabadságai, kiváltságai és szokásai úgy más kedvezményei ellen bármily alakban költ és kelendő leveleket semmiseknek és érvényteleneknek nyilvánitván, melyeknek meg nem tartásáért senki feleletre vonható nem lesz. [1])

Ez oklevél tanusága szerént Kolozsvár ez időben a hét szász szék területéhez tartozott, mit én egyéb emlékek által csak egymás kölcsönös erkölcsi támogatásában s czéh- és törvénykezési intézményeik rokonságában találtam igazolva. Kolozsvár politikai életének nevezetes eseményekben való e meddőségével szemben meglepő mozzanatot képez egyfelől Sleynig Gergely plebánus és a városi lakosok közötti csaknem folytonos egyenetlenkedés, másfelől e kitűnő férfinak hívei és egyháza érdekében tett jeles épitkezései, a plebánia jogainak éber megőrizése, javainak eszélyes gyarapitása. E férfi 1450-től 1481-ig volt Kolozsvár plebánusa; a tőle épittetett plebánusi lak felirása, [2]) melynek egyik jegye az 1450-ik évet jelöli, továbbá egy 1480-n apró szentek napján [decz. 28-n] Kolozsváratt a Ferencz-rendi predicansok ó-vári zárdájában tartott jubileum-ünnep, melyen Epi János a szerzet főnöke és Slewnig Gergely kolozsvári plebánus mint biztosok voltak jelen [3]) és egy 1481-ki más oklevél, melyet hátrább ismertetek, ezt kétségtelenné teszi. Sok adat tanusítja, hogy a

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR CX. száma alatt.

[2]) Látható a következő [441.] lapon.

[3]) *Magyar Sion,* Negyedik Évfolyam aug. füzete 1868. 562. lap.

plebánusi lak valóban az ő műve. Már ismertettem azon 1450-ki oklevelet, melynél fogva a város annak szomszédságában egy udvartelket Péter jegyzőnek adott el. E levél ma a plebánia levéltárában van, s e körülmény bár a leszállást kimútató adatot nem találtam, azt gyanitatja, hogy ama ház és udvar Péter jegyzőről a plebániára s illetőleg az egyházra szállott. Az 1478-ki fenn szintén emlitett oklevélben annak sarkára irva a nevezett plebánusról a város jegyzője egy 1423-ki egyességlevél átirása s megerősitése alkalmából azt hagyta emlékezetben, hogy az északfelőli szomszéd birtokostól a plebániai ház folyosójának egy nagy ablak nyithatására szerzett jogot az által, hogy a két ház közötti közfalat önköltségén csináltatta meg. Ez is bizonyitja az épitkezés tényét. De kétségtelenné teszi a nagy béjáró-kapu alatt falba rakva ma is látszó felirat. ‚A plebánia-ház homlokzatán — így irja le e díszes épületet gr. Eszterházi János velem közlött kéziratában — nagy négyszögü ablakok vannak; kapuja henger és horony tagozatu, kúpos, kerek ívvel [Stichbogen] van födve. Az ív felett kivájt paizson nyugvó oroszlán, hátán felfelé forditott pártázatu [créneau] torony és ezen két barát-betű G. S., Schleunig [1]) Gergely egykori kolozsvári plebánus nevét és talán czímerét jelölik, a ki alatt a felirat szerént épült e ház. ‚Ezt az épületet — így hangzik a felirat — épittette a szent-Mihály főangyal tiszteletére tisztelendő Schleunig Gergely törvénytudomány és szabad művészetek koszorusa, az időben kolozsvári plebánus, különösen előre látó Veres Tamás és Schleunig Lőrincz városi biró urak, az ő nagyatyái és szülői és más jó emberek javaiból, a kiknek jutalma el van téve az egekben‘ [2]).

---

[1]) Számos oklevélben tisztán így van leirva: ‚Gregorius Slewnig‘ és ‚Sleunig‘ — a mi a német eu=ei-t jelöli. A mindjárt alább közlendő feliratban is így van. A ‚Slewing‘ tehát hibás olvasás. Hasonmása látható az OKLEVÉLTÁR CIII. sz. alatt.

[2]) HEC STRUCTURA FABRICATA EST AD HONOREM SCTI MICHAELIS ARCHANGELI PER VENEBLEM GREGORIUM SLEWNIG DECRETOR. ET ART. BACCALUM *a)* ET PLEBANUM HUJUS CIVITATIS, DE BONIS PRINCIPALITER D. D. PROVIDOR. THOME RUFFI ET LAURENTY SLEUNIG JUDICUM SIMILITER HUIUS CIVITATIS AVORUM ET PROGENITOR. IPSIUS ET ALIOR. BONOR. HOMI-

a) Baccalaureus a ki a bölcsészetben a legmagasb tiszteleti fokra jutott. *Kirschii*, Cornucopiae sat.

Sleynig plebánus ízlés és müveltség tekintetében oly férfi volt, kinek az épités méltán tulajdonitható. Őt, mint kedvelt hívét, V. László király 1453-n Pozsonyban sept. 4-n költ adománylevelében udvari káplánjává nevezte, s birodalmában szabad járás-kelési jogot adva neki, oly kitüntetésekbe rendelte részeltetni, a mik e tény valóságát és azt, hogy ő nem mindennapi ember volt, egyiránt tanusitják. ‚Jámborsága érdemei — így szól a király — ajánlatot érdemlő erényei, engedelmes alázatossága, s hűségének kipróbált őszintesége, valamint erkölcsének és erényeinek azon nemes kincsei, a mikkel — a mint értette, az ő személye a magasságos Istentől fel van ruháztatva, a királyt arra birták, hogy iránta kegyelme jó hajlandóságát mútassa meg. Ez okon őt különös királyi kegyelméből saját külön házi káplánjává fogadta és többi káplánai társaságába vette fel, oda sorozta, akarva és meghatározva, hogy ő, kegyelmének mind azon kedvezéseivel, azon tisztességekkel és előnyökkel éljen, a melyekkel a király többi káplánai élnek. Egyszersmind minden főpapoknak, világi nagyoknak, herczegeknek, határgrófoknak, ispánoknak, alispánoknak, bároknak, nemeseknek, biráknak, kapitányoknak, városok biráinak, polgármestereinek, várak, kastélyok, mezővárosok, szabad községek, kikötők és útszorosok őreinek, fő- és al-adószedőknek, átalában pedig minden adószedőknek és másféle embereknek, a kikhez e levele eljut, meghagyta, őket kérte és unszolta, sőt minden alattvalóinak egyenként és összesen

NUM QUORUM MERCES RECONDITA EST IN COELIS ꝏ × L × [1450.] Nagy barátbetüvel való irás. E feliratos kőről Létavay Sándor azt vélte, hogy mikor még a piaczi egyház tornya állott, annak falába volt bérakva. *Tudom. Gyüjtem.* 1818. V. köt. 139. l. E véleménynek kútfő-megnevezés vagy más bizonyiték nélkül történelmi értéke nincs; a körülmények is e nézet ellen tanuskodnak. E plebánia egyéb pontjain is sok a czímer, felirás sat. a mi azt mútatja, hogy Sleunig plebánus halhatatlanságra vágyó ember volt. A régi káplání szobába nyúgatról bényíló most béfalazott ajtó felett is e felirat van: MEMENTO MEI DOMINE G. S. s góth számjegygyel irva 1477. Az ajtó béllete díszesen faragott pálcza mívet mútat, alakja lapos loher-ívü. Alatt a konyha külső szögletén kőbe vésett nap-óra, az 5., 6., 7., 8., 9., 10., 11., 12. szám a délelőtti, 1., 2., 3., 4., 5. a délutáni időt mútatja. A nap-órán még ez irás: A. D. 1481.; a pincze-ajtó mellett más czímer: egy kapus bástyatorony, mely heverő oroszlányon nyugszik, alól ismét G. S. Így a nagykapu-bémenetelnél is.

a legszigorúbban parancsolta és rendelte, hogy Schleunig Gergely plebánust és ő felsége káplánját, a mikor az érintett kikötőkhöz, útszorosokhoz, hídakhoz vagy bármi más helyekhez és vidékekre ér, szárazon és vízen ő felsége tekintetéért mindenütt háboríttatlanul tovább bocsássák, őt kiséretével és cselédeivel, lovával és egyéb vagyonával kedvezőleg fogadják, adóval ne terheljék, jőni-menni bárhová és merre szabadon engedjék, számára, a midőn arra szüksége lesz, és ezt kijelenti, biztos kiséretről gondoskodjanak — a királyi felség becsületeért és tisztességeért [1]).

Gergely plebánusnak vagyonnal is birnia kellett. Kolozsvárnak már ez időben nagy volt kiterjedése, s népességének száma és gazdagsága egyesülve az ő szinte tulságig menő takarékosságával számára dús jövedelmet biztosított. E takarékossági ösztön látszik ki szent péter-utczai híveivel folyt egyenetlenségeiből, ez a várossal a szent Péter-egyházi kis malomért, valamint a Kolozsváratt akkor létezett szerzetes-házak és rendek főnökeivel a pápa előtt folyt pereiből. Utóbbiakat — ámbár későbbi időkből valók — szintén itt látom előadandóknak. Két oklevél tanuskodik erről. Az egyikben, mely költ Rómában 1465-n decz. 18-n, a plebánus panaszolt Pál pápánál az iránt, hogy a kolozsvári szent Ferencz-rend gvardiánja, és a szent Domokos, szűz Mária és szent Ágoston-házak priorai, valamint ugyancsak szent Ágostonról nevezett minorita-rendi és a Kármél hegyről nevezett szűz Mária szerzetbeli fraterek a kolozsvári szent Mihály-egyházhoz tartozó híveket azon szentegyháznak ünnep- és vasárnaponkénti látogatásától elvonják, őket ama napokon az ő egyházukban tartott isteni tiszteletben való részvételre s a szentségeknek ottani felvételére erőszakkal kényszeritik — a pápai rendeletek ellenére — meggyóntatják s a halottakat, még ha azok sirhelyül nem az ő templomaikat választják is, oda temetik, a sirhelyet náluk választó halottakérti temetési díjakból valamint hagyatékaikból is a canon-rendelte negyedrészt a nevezett gvardián, priorok és fraterek kiszolgáltatni vonakodnak, a panaszló plebános nagy kárára s jogainak sérelmével. A pápa tehát meghagyta az erdőn-túli püspöknek, úgy a székelyek között és Húnyadon levő esperesteknek, hogy kettő, vagy közülök egy e dolgot a szükséges tanuk s

[1]) Látható az Oklevéltár CXII. száma alatt.

illetőleg elöljárók kihallgatása alapján nyomozza ki, hozzon itéletet, s minden felhívás nélkül és bárminő más kedvezmény ellent nem állván — azt vegye is teljesedésbe [1]). A másodikban, mely 1466-n szintén Rómában ápril hónapban költ, Gergely plebánus újabban panaszolt a pápánál az iránt, hogy ámbár a kolozsvári szent Mihály-egyháznak emberi emlékezetet meghaladó idő óta azon joga volt, hogy az oly halottért is, a ki sirhelyet a szűz Máriáról nevezett Predicans-rend szentegyházában választott, oda vitetése előtt a piaczi szentegyházban lelke üdveért misét kellett mondani, és e gyakorlat mindig fenn is volt tartva a panaszló plebánus hivatali elődei idejében: mindazáltal a mondott szerzet Henrik nevű priora és fraterei szokás ellenére saját vakmerőségöktől indittatva, közelebb ezen megyebeli oda temetkezni kivánó egy halottnak testét, melyet a régi szokás értelmében a szent Mihály-egyházhoz vittek volt bé, onnan erőhatalommal elvitették s egyébként is a megyebelieket ünnep-és vasárnapokon a piaczi szentegyház látogatásásól elvonván, a maguk egyházukban tartottak velök isteni tiszteletet s ott szolgáltatták ki nekik a szentségeket, meggyóntatták, az oda temetkezni nem kivánó híveket is eltemették s a temetési díjakból és hagyatékokból a plebánust canon szerént illető negyedrészt kiszolgáltatni vonakodtak. Ezért a mondott plebánus az emlitett priort és fratereket János erdőn-túli püspöki vicarius előtt perbe fogta, a dologban itélt s itélete jogerőre emelkedett. Most tehát kérte a pápát annak teljesedésbe vételére; a ki erre [hihetően a fejérvári] prépostot és thordai esperestet nevezte ki, meghagyva nekik, hogy az itéletet az előadottak értelmében felebbvitel kirekesztésével teljesedésbe vegyék [2]).

Gergely plebánus érdeme az is, hogy Mátyás királytól Szebenben 1462-n szent Mihály főangyal ünnepe előtti vasárnapon költ királyi kegylevelet eszközölt, melyben megengedte, hogy a szent Mihály-egyház, annak plebánusa, a plebániai udvartelek és udvarház mindazon szabadságokkal, kedvezményekkel, jó szokásokkal, nevezetesen pedig saját malma mellett és saját erdejéből saját szükségére való fahozatás végett kétkerekü taligatartás jo-

[1]) Látható az Oklevéltár CXXX. száma alatt.

[2]) Látható az Oklevéltár CXXXI. száma alatt.

gával most és a következő időkben élhessen, melyekkel azon egyház és plebánusai régi időktől fogva a szent királyok idejében éltek; ezúttal a mondott egyháznak és plebánusainak bármi név alatt és alakban létező minden egyéb oly kiváltságai és szabadsági kedvezményei is megerősitetvén, melyek mások jogainak nem sérelmesek [1]).

E fényes tulajdonok, királyi kitüntetés és tevékenység mellé — mint a napnak saját árnyfoltjait — úgy adta a sors vagy tán önmaga, szorosb hivatali teendőinek mellőzése, saját híveivel való versengés, a kötelességek terén egy ideig járás és onnan ismét könnyelmüen letérés nagy gyengeségeit, a mikhez tán Kolozsvár népének magyar része iránti némi idegenség is járult. Oklevelek egész sora mútat erre bizonyitólag. 1453-n, tehát éppen abban az évben történt, a mikor a király fenn előadott kitüntetésében részesült, hogy hívei s jelesen Kerekes Lukács és Bálint, Imre fia, mint felperesek, maguk és Kolozsváratt a szent Péter utczájában lakó egész magyar nemzetbeli közönség nevében a kolozsmonostori konvent ügyvédvallási felhatalmazó levelénél fogva a Máté püspök által április 15-én Gyula-Fejérváron tartott szent zsinat előtt panaszoltak Gergely kolozsvári plebánus ellen s kérték, hogy mivel azon perbeli egyenetlenség, mely a panaszló magyarok és Gergely plebánus és hivatali elődei között már régebbi időkben támadt arra nézve, hogy ők a szent Péter tiszteletére alapitott magyar utczabeli szentegyházban egy káplánt tartsanak, már több törvényszakon tárgyalva volt, s végleg még el nem döntetett, most azt a püspök e végre kinevezett biró által határoztatná el végképpen. A püspök birákul kiküldötte Antal szászsebesi Cantort és Györgyöt ugyanoda való plebánust, fejérvári kanonokokat és törvénytudorokat, a kik előtt ámbár a per elkezdődött, de el nem végződött, mert a püspök e közben magát közbevetvén, a peres felek között választott- vagy béke-birósági itélet alakjában a következő — örök időkre kötelező erejü — békés kiegyezést és egyetértést hozta létre: *először* minden per és egyenetlenség s az ebben költ minden peres levelek megsemmisítetvén s erő- és érvényen kivülieknek nyilvánitatván, Gergely plebánus és hivatalutódi örök ideig tartozzanak a szent-péteri egyház mellett éjjel-

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR CXXVI. száma alatt.

nappal egy alkalmas és az ő erkölcseikhez való káplánt tartani, a ki ott helyben lakjék és minden isteni tisztelethez tartozandókat végbe vinni köteleztessék, — továbbá minden héten tartson négy misét, azok közül egyet vasárnap; e felett a nagy ünnepeken u. m. Krisztus feltámadása, menybemenetele, pünkösd, Krisztus teste és születése ünnepén misét és vecsernyét [1]) énekelni, valamint szintén szűz Mária, szent Péter és szent Pál apostolok ünnepein is; továbbá köteles lesz a halottak testét a régi szokás szerént kisérni s tisztességgel eltemetni. Ez egyességre mindkét fél magát kötelezte, rajta megnyúgodt s egyik a mást megnyugtatta, de oly föltétellel, hogy ha bármelyik e béke-birósági itéletet bolygatni vagy bármiképpen megtörni merészelné, azonnal öt budai súlyu ezüst márkával büntettessék s a lefizetés előtt pert ne is kezdhessen. E béke-oklevél kiadatott Gyula-Fejérváron szent György vértanu ünnepe előtti hatodnapon Péter zuzini [2]). püspök és erdőn-túli püspöki suffraganeus, Bronislav erdőn-túli alvajda és tisztelendő Balázs, krasznai esperest úr, Kajántói Gergely, János eygeni plebánus, koszorus és a szent Mihályról nevezett fejérvári oltár igazgatója és más hiteles tanuk jelenlétében [3]). Úgy látszik azonban, hogy Gergely plebánus e kötelezéssel nem sokat gondolt. Egy előttem ismeretlen keletü, de hihetőleg az iménti békeegyezmény utáni egyszerű másolatu oklevéltöredékben arról van tanubizonyság téve, hogy Jakab, Miklós fia, Hats György, Orbán Benedek, Kerekes Lukács és Kovács Máté — szent péter-utczai becsületes férfiak megjelenvén az oklevél kiállitója előtt, [4]) mint közpanasz tárgyát tiltakozólag kijelentették azt, hogy ők tisztelendő Máté, Krisztus által erdőn-túli püspök úr előtt a kolozsvári plebánus ellen gyakorizben panaszoltak azért, hogy az — a mint köteles lenne — a szent-Péter és Pál apostoloknak szentelt szentpéter-utczai egyház mellett oly káplánt, a ki nekik a szent sacramentumokat éjjel-nappal kiszolgáltassa, nem tartott és most sem tart, és hogy azon püspök úr mind a két fél t. i. a plebánus és a nevezett lakosok tudtán kivül, kiküldvén e dolog mibenlétének

---

[1]) Missam et vesperas cantare . . . . .

[2]) Episcopo Zuzinensi . . . . . .

[3]) Látható az OKLEVÉLTÁR CXI. száma alatt.

[4]) Ugy látszik, a kolozsmonostori konvent volt.

kinyomozására tisztelendő György fenesi pap és káplán urat: ezen nyomozó biztos bizonyos napokon és éjjeken szorgalmas vizsgálatot tartván, a dolgot mindenekben úgy találta, a mint a panaszlók a püspök úrnak előterjesztették... [1]) Sokkal élénkebb színekkel rajzolja s megállapitott tényekkel világosítja meg, a nevezett plebánus és hívei közötti e feszült állást egy 1466-ki oklevél, melyet kolozsvári Gergely István, gyula-fejérvári káplán, római szentszéki és császári tekintélylyel felruházott jegyző és irodaesküdt, mint a történteken jelen volt s mindent szemmel látó és halló tanu saját kezével irva s pecsétével erősitve kiadott s melynek tartalmát, bár későbbi korszakbeli, de mint szorosan ide tartozót, itt adni elő czélszerűnek látom. ‚Az urnak nevében, Amen — így kezdődik az. Az úr megtestesülése ezernégyszáz hatvanhatodik esztendejében, a tizennegyedik indictioban, november hónap negyedik vasárnapján, esti szürkületkor, Miklósy Jakab előrelátó polgár házánál, mely a Kolozsvár várfalain kivül van, II-ik Pál pápa Krisztusban szent atyánk és urunk harmadik évében magam mint közjegyző és a személyesen meghivott tanuk jelenlétében, mondott Miklósy Jakab, Csörgő Jakab, Gyalai László, Györgyfi Albert, Fekete Barthos, Nagy Máté, [2]) Süveges István, Kötélverő [3]) Dénezs maguk és a Kolozsvár várfalán kivül magyar-közép- és farkas-utczában lakó s a várfalain kivül alapitott megyés egyházhoz tartozó összes vendégek és lakosok nevében, tiltakozólag elém terjesztették, hogy nekik a néhai Máté erdőntúli püspök által létrehozott békeegyezmény tartalma és kötelezése értelmében tisztelendő Gergely plebánus úrral bizonyos egyezésök és békebirósági megállapodásuk volt, [4]) melyet azonban ő nem teljesitett. Ez okon Kőfaragó [5]) Tamás, Budai Lőrincz és Lénárt András előrelátó férfiak előhivatván, az alólirt tanuk jelenlétében Istennek tartozó hitökre azt vallották, hogy a midőn ők bizonyos András nevü ágyban fekvő beteg meggyóntatása, számára a szentségek kiszolgáltatása végett a Gergely plebánus által az ő lelki gondviselésökre beállitott tiszteletes Mihály papot

[1]) Látható az 1822-ki Canonica Visitatio j.-könyvében.
[2]) A szövegben latinul: *Math us Magnus*, a mi ‚Gross' is lehetett.
[3]) A szövegben: *Funifex*, a mi ‚Seiler' is lehet.
[4]) Olvasóim már ismervén ezt, nem ismétlem.
[5]) A szövegben: *Steph. Lapicida.*

háromszor is keresve sem találták meg, fényes nappal magához Gergely plebánushoz folyamodtak, s tőle kérték gyóntató és a szentségeket kiszolgáltató papot; a ki azt felelte nekik, hogy ő emlitett István papot tette és nevezte ki közéjök a mondott végre. Ők tehát ismét Mihály paphoz mentek, de a kit semmiképpen nem találván meg, s elő nem kerithetvén, midőn az éjszaka beállott, gyóntató pap rendelése végett ismét Gergely plebánushoz mentek; de a városnak erősen elzárása és bérekesztése miatt abba bé nem mehettek. Visszajövet tehát több arra alkalmas és becsületes férfiak előtt ez iránt tiltakozásukat kijelentették; de a nevezett beteg a papnak hanyagsága miatt gyónás és a szentségekkel való élés nélkül költözött el e világról. A mire nézve elől nevezett Miklósy Jakab és Csörgő Jakab s a többi tanuk engem mint közjegyzőt illő alázattal kértek, hogy nekik erről nyilvános bizonyságlevelet adnék. A mit jegyzői hivatalomnál fogva ki is adtam, a jog és igazság így hozván magával. Történtek és megirattak ezek a megjelölt évben, indictioban, napon, hónapban, órában és helyen, tiszteletes László szamosfalvi plebánus úr és előrelátó Szőke András, Fekete Kelemen, Vas Pál és a szamosfalvi oskolamester személyesen felkért tanubizonyságok jelenlétében [1]). Egy más, kelet nélküli másolati oklevéltöredékben pedig arról vettek ki bizonyitványt ugyanazon utczai magyar nemzetbeli községi tagok, valamely erre jogosult hatóságtól [2]), hogy tisztelendő Balázs szamosfalvi pap ott azon vallomást tette, hogy bárha a kolozsvári plebánus a Mátyás püspök előtt kötött egyezménynél fogva bizonyos napokon és ünnepeken a szent-péteri templomban isteni tiszteletet tartatni köteleztetik, mégis ő — akaratjok ellenére — oly papot tett közéjök, a ki mellett, mivel őt a közelebbi szűz Mária megtisztulása ünnepe — febr. 2. — körül egy gyermek megkeresztelése végett hiába keresték, mert nem volt megtalálható, ha a fenesi pap véletlenül bé nem érkezik, a gyermek kereszteletlenül halt volna meg, sőt ugyanazon bizonyitvány több más kötelesség-mulasztásait is megállapitja [3]).

---

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR CXXXIII. száma alatt.

[2]) A kolozsmonostori konvent vagy a városi jegyzői hivatal? nem tudom; a töredék az idézett Canonica Visitatio j.-könyvéből való.

[3]) A róm. kath. plebánia levéltárában levő egy újabb időbeli egyszerű másolatról.

A plebánus és általa a szent-péteri egyházhoz rendelt segédpap e mulasztásainak s azok által a közötte és kolozsvári hívei között jogilag létező egyezmény megszegésének ezen felfejtése s tényekkel bébizonyitása azon egyik sebesithető oldal volt, melyen a kolozsvári egyházközség külvárosi magyar nemzetiségű tagjai Gergely plebánushoz hozzá férni s őt, egyházukban rendes isteni tisztelet tartására, vagy közéjök lelkiismeretes papnak kiküldésére kivánták birni. De egy másik úton is megkisérlették ezt, t. i. annak kimútatása által, hogy egyházuk és egyházmegyéjök hajdon önálló volt, annak kellene most is lenni, s a belvárosi plebánus csak az ő jogaik hátrányával erőszakolta magát rájuk s őket a maga lelki hatósága alá. Erről is egy pár érdekes adat tanuskodik. A kolozsmonostori konvent t. i. 1455. jan. 25-n költ levelében emlékezetül hagyta azt, hogy Nyilas Miklós és Kádár Márton kolozsvári előrelátó és becsületes férfiak, úgy gyalui Varga Mihály, Szamosfalvi Csontos László és Gergely, mindnyájan rátelt életkoru, agg emberek a város vagyis a fal kerületén kivül lakó szent péter-utczai magyar nemzetbeli összes gazdák és lakók és az egész közönség alázatos kérésére, nem félelemtől kényszeritve, nem gyülölségtől indittatva, sem pedig kedvezés által meglágyítatva, hanem csupán csak az Istenért és az ő igazsága érdemeiért, a mindeneket teremtő Istennek, az ő anyjának és minden szenteknek tartozó és híven megőrizni kellő hitökre, teljesen egyezőleg, előadásaikban egymástól való legkisebb eltérés nélkül, jó lelkiismerettel és akarattal vallottak és bizonyitottak e szerént: Hogy előttök bizonyos, ők igazán tudják, s emlékezetökben híven őrzik, azt, hogy a szent Péter-utczában szent Péter és szent Pál apostolok tiszteletére épitett egyház a legelső időktől fogva mindig az ott lakó népek önálló megyés egyháza, sőt legelső alapítású és fő keresztény egyház volt, következőleg a mondott nép és közönség teljes és csonkitatlan szabadsággal birt arra nézve, hogy magának egyező közakaratból külön, alkalmas, az embereknek tetsző és mindenre elégséges plebánust választhasson, a ki közöttük a római szentegyház és közönséges keresztény hit szertartásai szerént minden szentséget és isteni tiszteletartási kötelességeket, nappal és éjjel alkalmas időben végbe vigyen és vitessen; a mely plebánusnak a szentegyház mellett a Szamos felöli utcza szegleten levő azon házban volt személyes és állandó szállása és lakhelye, mely-

ben ma Szucsáki János lakik. Ugyan a tanuk azt is vallották, hogy boldog emlékezetű Lajos felséges fejedelem és Magyarország királya idejében a nevezett lakók és gazdák s az egész közönség, sokféleképpen és sok könyörgéssel és közbenjárással eszközöltek ki azon szentegyház javára és fenntartására a mondott Szamos vizének szinte mellette levő folyamán egy malom-helyet, a miben a király őket kegyelmesen meg is tartotta, és hogy Thamásy Péter, Zurja [1]) Miklós és Göde [2]) János szent péter-utczai előrelátó férfiak szent Péter és szent Pál apostolok iránti személyes és különös áhitatossági érzésöknél fogva, valamint a maguk és elődeik lelke üdveért a királytól nyert azon új helyen a nevezett szentegyház használatára s szükségeinek könnyitéseül a maguk pénzöken és költségöken egy három kerekü malmot építettek és állitottak fel: melynek hasznát — költségei némi kárpótlásául — míg élt, a szent-péteri nép beléegyezésével, nevezett Thamásy Péter és a többiek vették. Elköltözvén idő teltével ezek a világból, végrendeletökben az említett malmot minden jövedelmeivel, hasznaival és bevételeivel együtt örökre, meghívhatlanul, birtokjoguk és uralmuk teljességével az említett szentegyháznak hagyták és rendelték, minek következtében azt azon szentegyház hosszu időkön át birván, vett hasznát, jövedelmeit és járandóságait a szentegyház és malom épitésére és fenntartására költötték és forditották, s azon malmot — ezelőtt csak kevés idővel visszamenve — nem tudni, mi okból, sajátitották el maguknak jogtalanul és erőhatalommal Kolozsváratt a falakon belől levő szent Mihály főangyal tiszteletére épült szentegyház plebánusai s a mostani plebánus azt jelenben is használja [3]). Erre vonatkozólag is van ez évből egy keletnélküli másolati oklevéltöredék, melyben Szamosfalvi Csontos László és Gergely, középutczai Kádár Márton és gyalui Varga Mihály a szent péter-utczai gazdák és lakók kérésére — valamely hihetően arra jogosult hatóságnál — hitök szerént ugyanezt bizonyitják [4]).

Ez oklevél kiállitói előtt — úgy látszik — vagy nem volt

---

[1]) Egy alább említendő töredékben : *Zurga* . . . .

[2]) Ugyanazon töredékben ; *Geude*.

[3]) Látható az Oklevéltár CXIII. száma alatt.

[4]) A róm. kath. plebánia levéltárában levő egy újabb időbeli egyszerű másolatból.

ismeretes Zsigmond király azon parancslevele, melylyel a plebánust a várossal szemben annak használatában egy korábbi adománylevelére hivatkozólag védi, vagy ők talán a Zsigmond király előtti időkről, jelesen pedig I. Lajos király egy amazzal ellenkező adományáról valódi tudomással birtak. Én, mivel ma sem az I. Lajos királyé, sem a Zsigmond-féle első adomány nem létezik, legalább fel nem található, itéletet mondani e kérdésben nem tudok; későbbi nyomozók tegyék; de előadását szükségesnek láttam az oklevelek vallás-erkölcsi történelmi részeiért s annak megmútatása végett, mi mély gyökeret vert volt amaz időkben a kolozsvári külvárosi magyar nép és plebánus közötti meghasonlás átkos magva, mily érzékeny sebet ejtett az egyház életszervezetén, oly baj, melynek forrása csak félig van a papság hanyagságában, más és tán nagyobb fele a város népe megszaporodásából s egy papnak ennyi nép lelki üdvéről nem gondoskodhatásából természetesen és szükségképpen következett. Itt nem azon erkölcsi kényszer használása által, hogy a plebánus erején feljülit tegyen, sem a híveknek arra erőszakolásával, hogy az buzgólkodási lelki szükségét fojtsa el, végre nem is létező jogra hivatkozás alapján, mert ez — a mint láttuk — tiszta bizonyosság jellegével nem birt; hanem az egyházérdek és szükség tényeinek méltányló elismerése, s a háborgó kedélyeknek egy önálló papi állomás megalapítása által megnyugtatásával lehetett volna egyedül gyökeresen segíteni. Hogy a surlódásra a város magyar és német polgárai között már régen lappangott feszültség is béfolyással lehetett, egy később előadandó eseményből világosan ki fog tűnni.

Az évtízedekig bonyolult csomót Mátyás, királyok szokásaként, ketté vágta, egy nyomozás következtében a perpatvarkereső öreg helyébe kolozsvári plebánussá János tudort tétetvén. Az erről költ oklevelet — bár későbbi korbeli, itt látom ismertetendőnek. Geréb László választott és megerősitett gyulafejérvári püspök — igy hangzik az — tudtára adja mindenkinek, hogy ő, Mátyás Magyarország királya és fejedelme ő felségének hozzá személyesen és szigoruan meghagyólag intézett irásbeli parancsára elfogadta tisztelendő Sleunig Gergelynek a kolozsvári szentháromság-egyház plebánusának az ő saját kezével irt és pecsétével megerősitett levele és körültekintő kolozsvári Dobó Balázs mint a gyulafejérvári püspöki megye apostoli és császári kettős tekintélylyel biró

közjegyzője által, közhitelesség alatt készült s Jakab, Péter kolozsvári jegyző fia, a szabad művészetek és jogok tudora által előmutatott irásbeli adat alapján tett lemondását, és ahoz azon levélben és okiratban kifejtett okokból megegyezését adta, egyszersmind pedig nevezett Jakab tudort azon szent Mihály főangyalról nevezett Kolozsvár városabeli szentegyház plebánusi hivatalába canon szerént béigtatta és Isten nevében megerősitette, egészen rá bizván mind a lelkek gondviselését és kormányozását, mind pedig azon egyház lelki és világi jogainak igazgatását, s őt püspöki süvegének fejére tétele által új hivatalába teljesen béigtatta — bévevén tőle elsőben az Isten szent evangeliumára rátett kézzel elmondott az iránti testi esküt, hogy hozzá és a canonok értelmében következendő püspöki utódihoz, úgy szintén a püspöki helyettesekhez engedelmes és hű lesz, a mondott szentegyház javait, jogait és vagyonát el nem idegeníti, el nem veszтegeti, el nem osztogatja, sőt ha valami elidegenítve lenne is, teljes tehetsége szerént visszaszerzi. Ezek nyomán a püspök azon egyházmegyebelieknek és más érdekelteknek e levele által meghagyta, hogy az előlnevezett Jakab tudort igaz és törvényes plebánusoknak tekintsék, őt a kijelölt plebánia valódi és testi tulajdonosaként fogadják és bébocsássák s azon plebánia hasznairól és jövedelmeiről, jogairól és bevételeiről teljesen és hiány nélkül neki vagy törvényes ügyvédének feleljenek és feleltessenek, ne senki másnak [1]). A kolozsvári külvárosiak 25 évi tusakodás után élérték czéljokat; Gergely plebánus hivataláról lemondott; önként-e vagy az iménti oklevél tán rá nézve terhelő tartalma nyomán a király kényszerítette — véleményt mondani felőle nem tudok. E lemondási oklevél és a plebániai nap-óra évszáma között én egybeköttetést sejtek. Vajjon nem hivatalát s egyszersmind tevékenységét akarta-e vele megjelölni az agg plebánus? Bármint legyen, az ő neve a történeté: a híveinek okozott sebek fájdalmát az idő meggyógyította, alkotásaiért e kor a jövőnek adja át hálaadósságát.

Ennyi e korszak története. Ismétlem, hogy csak töredék; később mások tán kiegészitik.

Azonban mint az emberiség és népek történetében gyakran, úgy itt is bébizonyult az a nagy és vigasztaló igazság, hogy a leg-

[1]) Látható az Oklevéltár CLXVII. száma alatt.

szomorúbb korszakoknak szerencsétlenségei mellett meg van az a gondviselésszerü szerencséje, hogy politikai és társadalmi jobb idők magvait, a szellemi érdekekre nézve gazdagabb erkölcsi gyümölcstermések reményadó bimbóit önmaguk termik meg. Kolozsvár is e korszakban lett a véletlen által egy nevezetes esemény színhelye, melyet az ahoz füződő nagy következmények e város története egyik ragyogó momentumává emelnek. Itt és éppen ekkor született I. Mátyás, Magyarország hatalmas nemzeti királya, a magyar nép önzés és álnokság nélküli igaz barátja, korának valódi nagy embere! Ezt egykoru és közel időben élt irók különbözőleg adják elé; az, a ki leghitelesebb tanubizonyságot tehetne, az egyidőben élt Bonfini [1]), történetei két könyvében egymástól egészen eltérő értesítést hagyott hátra. E különbözéseket részletes vizsgálat alá vette Kaprinai [2]), később gróf Teleki József [3]), s végre is mindkettő a szinte száz évvel később élt és irt Heltai Gáspár tanubizonyság-tételét fogadta el. ‚Szülé pedig Erzsébet asszony Mátyást — így ir ez — Kolozsváratt Erdélyben, mikoron irnának Krisztus Urunknak születése után 1443-n, bőjt második havának huszonhetedik napján reggel három órakor. Mert az Erzsébet asszony akkor Kolozsváratt szállott vala, jővén Szilágyból egy szőlőmíves gazdag embernél, ki lakik vala az Ó-várban egyenest arczczal, mikoron bémennek az Ó-várba, egy köházban. És az ember szász vala. Annál marada szálláson az Erzsébet asszony a szülésnek utána egy nehány esztendeig. És ott vitték a fiát Mátyást legelőször oskolába. Hogy annakutánna magyar király lőn Mátyás — így folytatja a krónikairó — nagyon megajándékozá a gazdát és feles szabadsággal meglátogatá. Mostan is az vas ajtókon és az vas táblákon rajta vagyon az Mátyás király czímere, az arany gyürüs holló. És örök emlékezetre megajándékozá az várost is igen nagy és jeles privilegiommal és szabadsággal, melynek a drága levele mostan is úgyan [4]) volna : hogy minden kolozsvári

[1]) Decas IV. Lib. VIII. Decas III. Lib. VIII. IX.

[2]) *Hungaria Diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad Regis Hungariae.* Pars I. 8—9. ll.

[3]) *Hunyadiak Kora Magyarországon.* Első kötet. Pesten. MDCCCLXII. 333—334. ll.

[4]) Ékezett *ú*-val irva, e helyett: ‚úgy‘; hasonlóképpen volt leirva ama korban e szó is : *úgyen*, ‚így‘ helyett.

ember egy-egy kalangyától kihányja a két-két kévét a dézmába és az ő gabonáját felrakja az ő akaratja szerént és haza vigye, ott hagyván a dézmát; szűretbe pedig kádba töltse a sajtóknál a szőllő alatt az ő dézmáját és kiki mind haza vigye az ő mustját. Halhatatlan nagy szabadság. De evvel akarta a felséges Mátyás az ő hazáját felékesítni. Mert nem minden bokorban terem olyan felséges és hires neves fejedelem.' [1]) Engel, Lisztinek, Bonfini művére tett jegyzése nyomán azt állitja, hogy Mátyást egy Tuz nevü kikeresztelkedett zsidó tartotta a keresztvíz alá, a ki iránt, valamint a ház birtokosa iránt is ő mindig jó indulattal viseltetett [2]). Bonfini irja, hogy Mátyás első tanulási éveit is Kolozsváratt töltötte [3]). Ranzan Péter úgy emlékezik erről, hogy Mátyás serdülő korában otthon anyja mellett növekedett [4]). Kaprinai erre azt jegyzi meg, hogy első növeltetése nem otthon, hanem az akkori idők háborus állapotjai miatt egy városban volt, mint biztosabb helyen, mely város polgárait az anyja és ő iránta jó- és balszerencséjökben tanusított hűségökért és szolgálataikért király korában — mint Heltai is emliti — jeles kiváltságokkal

---

[1]) Az Erdélyi Muzeum czímlap nélküli példányából a 89—90. lapról. Az ott levő kézirati czímlap a nyomtatottnak eredetiségi jellegét nem birván : helyette a Kaprinai érintett művéből irtam ki a czímet : Chronica az Magyaroknak dolgairól sat. Melyet Heltai Gáspár megirta magyar nyelven és ez rendre hozta, az Bonfinius Antalnak nagy könyvéből és egyéb Historiás könyvekből nem kitsin munkával. Colosvárott végezé Heltai Gáspárné 1575. Kaprinai, Hungaria Diplomatica sat. Pars I. 8. l. Megtekintendő a CXLV. sz. a. oklevél is.

[2]) *Hunyadiak Kora* sat. I. köt. 334. l. Engel, Liszti és Bonfini adatai összevetése alapján.

[3]) *Bonfinii* Rer. Hungaricar. Dec. III. Libr. IX. pag. 542. Edit. Basileensis. 1568.

Szóhagyományként hallottam, hogy az érintett ház keletre néző legszebb szobájában, az emeleten bémenőleg elől balra a nagy király itt születése emlékére — a háztulajdonos-e vagy a város [?] a hagyomány nem mondja meg — faragott kőből kőtalapzatra díszes rengő bölcsőt állíttatott, melyen szintén rajta volt Mátyás holló-czímere : E jelkép — mondják — még e század első tízedében is meg volt . . . Megemlítem, de egyéb támogató adatok hiányában számára a hitelesség igényelése nélkül.

[4]) *Petri Ranzani,* Epitome Rer Hungar. Ind. XXVIII. 390. l. Edit. Budensis.

Schwandnernél : Scriptor. Rer. Hungar. sat.

s a többek között kereskedőit egész Magyarországon vámmentességgel ajándékozta meg. Kaprinai egy ily — kelet nélküli — adománylevél szövegét is közli egy udvari cancellariai irálygyűjteményből, de a melyben a város nincs megnevezve; ő úgy véli, hogy erdélyi város volt s' valószinűleg Kolozsvár; e véleményét avval indokolja, hogy Kolozsvár a János, szentgyörgyi és bozini gróf és Veres Benedek-féle pártütésben csábitás és fenyegetés daczára más városoknál kisebb mértékben vett részt; vagy tán mivel az adományozás a pártütés előtt történt [1]). Észrevételem rá az, hogy a felkelésben részt nem vevő város Erdélyben Brassó volt, megint, hogy én a Kaprinaitól idézett szövegű kiváltságlevélre Kolozsvár összes oklevelei közt rá nem akadtam.

Kolozsvár levéltárában öt különböző időbeli oklevél van fenn ma is, melyek Heltainak Mátyás itt születésére s a városnak nagy szabadságokkal megajándékoztatására vonatkozó előadását erősitik meg, mit minden kételyen feljül emel ama körülmény, hogy azokban éppen maga a király tanuskodik, és hogy egyik ily kiváltságlevelét saját kezével alá is irta. Az első 1458-n Budán jun. 8-n költ. Ebben azon hűség és kész engedelmesség tekintetéből, melylyel Egyed biró, Bartos [2]) esküdt, más esküdtek, a többi polgárok és az egész Kolozsvár város közönsége iránta, László király általi jogtalan letartóztatása ideje alatt viseltettek azon időben, midőn azon királylyal tartók közül sokan az ő kedveltjeit, édes anyját nagyságos Erzsébet úrasszonyt, s tekintetes és nagyságos Horogszegi Szilágyi Mihályt, anyai nagybátyját, most Magyarország kormányzóját, mint az ő részén levőket kegyetlenül üldözték, Kolozsvár népe ellenben őket az ő megszabadítására való törekedéseikben állhatatosan gyámolította — azért ezen városnak, *melyben született*, minden szabadságait, kedvezményeit, kiváltságait és szokásait megtartani igérte [3]). A másodikban, mely 1459-n jun. 3-n szintén Budán költ, a király István kolozsvári birónak, Bertalan fiának előterjesztése következtében kinyilatkoztatván, hogy őt Kolozsvár szabadságai felől némelyek balul értesitették s annak kárával és hátrányára maguknak oly leveleket eszközöltek,

[1]) *Kaprinai*, Hungaria Dipl. I. 54—57. ll.

[2]) Egy 1458-ki oklevélben így fordul elé : *Barthus Feyér*.

[3]) Látható az OKLEVÉLTÁR CXVIII. száma alatt.

melyeknél fogva kolozsvári polgárok mások birósága elébe lőnek állitva, szabadságukban meggátolva s más igazság-ellenes dolgokra kényszeritve : a nevezett biró kérésére Kolozsvár városának, mely hozzá mindenek felett hű, és *a melyben ő született*, megengedte, hogy a tőle bárki által eddig nyert vagy ezután nyerendő oly királyi leveleknek, melyek az ő érintett szabadságukkal ellenkeznek, engedelmeskedni s azok tartalmát teljesiteni ne köteleztessenek; egyszersmind pedig országa és az alávetett részek összes biróságainak s világi és egyházi rendü bármely embereknek szigoruan megparancsolta, hogy a kolozsváriakat idegen biró és törvényszék elébe ne állítsák, szabadságaikkal ellenkezőkre ne kötelezzék, ne terheljék, ne háborgassák és meg ne kárositsák. E kedvezmény-levelet 1465-n aug. 20-n azon különös kedvezménynyel erősitette meg, hogy annak érvényét maga a koronázáskori országos végzés se csorbithassa meg [1]). A harmadikban, mely költ Brünnben 1469-n febr. 3-n s melyben Sompol Miklós kolozsvári polgár kérésére saját kegyelmességi hajlamánál és azon oknál fogva, hogy Isten kegyelméből *ő is Kolozsváratt született* s e város hírnevét tisztességben és becsületben növekedni, s méltó érdemeiért megjutalmazva látni ohajtja, annak lakóit — a Heltai után fennebb előadott szabadságon kivül, még avval is megajándékozta, hogy őket sem egyházi, sem világi idegen biró maga elébe ne idézze, vámot rajtok az erdőn-túli részekben sehol senki s különösen a püspök ne vegyen, hanem a kinek ily dolgokban ellenök keresete lesz, a királynál vagy erdélyi vajdánál keressék igazukat [2]). Ez oklevél azért is nevezetes, hogy az előttem ismeretesek közt ezen volt a legelébb a király neve aláirva, mi később átalánosan szokásba jött [3]). A negyedikben, mely költ 1470-n Budán szüz Mária megjelentése ünnepe utáni másod napon — mart. 26. — a király azon indokoknál fogva, hogy a városokat annálinkább kell gyámolitni, mivel azokban van az ország dísze és haszna, és a midőn béke van az országban, köteles az, a ki a kormányzást kezében tartja, nem csak önmaga dicsőségén, hanem az ország és lakók javán is munkálkodni; végre hallgatva Kolozsvár birájának, esküdteinek s egész községének kérésére, s ohajtván, hogy e város, *a melyben született*,

[1]) Látható az Oklevéltár CXXI. száma alatt.
[2]) Látható az Oklevéltár CXLV. száma alatt.
[3]) Látható a Rajzok kötete XVI. tábláján.

kedvezései által emelkedjék, Kolozsvármegyében levő Kolozs mezővárost birtokaival, pusztáival, s egyéb tartozmányaival, valamint a Fejérdi János Fejérden levő fél jószágrészét, a ki az összeesküvő erdélyi nemesekkel és lakosokkal a pártütő bozini és szentgyörgyi János gróf erdélyi vajdához állva, mint hűtlen, ártani kivánó lélekkel a király ellen támadt, s így felségárulási vétke következtében ama birtoka törvény szerént rá szállott, királyi joggal saját kezeiből — de manibus regiis — a kolozsvári birónak, esküdtpolgároknak és közönségnek adta, ajándékozta és adományozta, örök jogon és meghivhatlanul, hogy az ott lakó polgárok és jobbágyok mindenekben azon szabadsággal éljenek, melyekkel a kolozsváriak, s mindavval, a mivel eddigelé a királynak tartoztak, jövőben Kolozsvár városának és polgárainak tartozzanak és hatóságának legyenek alávetve [1]. A fejérvári káptalan Kolozsvár közönségét e birtokokba Budán ugyanazon évben márcz. 25-n költ kir. parancslevél következtében ápril 4-n ellentmondás nélkül béigtatta, azt neki birtokába adta; erről való jelentése költ a béigtatás után 20-ad nappal [2]. Az ötödikben, mely 1478-n szintén Budán octob. 27-n költ, a király azon okból, mivel Felek nevű falu és Fejérd lakosi, mely utóbbit *Kolozsváratt történt szerencsés születése emlékeül* adományozta e városnak, adó tekintetében nem szoktak az ország közadózói közé rovatni, hanem adórészöket a Kolozsvárra kirótt adóba kötelesek fizetni, szigoruan meghagyta az erdőn-túli adórovóknak és szedőknek, hogy e faluk lakosit az ország közadója közé ne róják [3]. Végre a király a kolozsvári biróra tett egy itéletében világosan *hazájának nevezi Kolozsvárt* [4].

Heltainak a Mátyás születési háza birtokosának adott kiváltságokra vonatkozó előadását is későbbi koru, de az eredeti kiváltságlevél ismerésén alapuló hiteles adatok igazolják. A mult század első felében 1746. február havában, az erdélyi királyi fiscus Sándor László kormányszéki és Imets Antal kir. táblai irnokok által az Ó-várban ‚Mátyás király háza' nevezet alatt levő kőház tulajdonosára s a ház municipalis jogi állására nézve kinyomozást

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR CXLVII. száma alatt.

[2]) Látható [Fasc. D. 13. szám alatt.]

[3]) Hártyára irva, kék és veres zsinoron függő pecséttel megerősítve. Minden ép. Látható az OKLEVÉLTÁR CLXI. száma alatt.

[4]) Látható hátrább.

vitetett végbe. A kérdő pontok ezek voltak: 1. Kiket illet a ház tulajdonosi joga, s kiké volt? 2. Az arra vonatkozó levelek kinél vannak? 3. A házat most kik birják, mi jogon, kitől került birtokukba? 4. Vannak-e járandóságai, hol s mik? 5. Miféle kiváltságai s kedvezményei vannak?... Huszonnégy tanu lőn kihallgatva, köztük tíz városi tanácsos u. m. Enyedi István, Boér Ferencz, Endes Péter, Kolozsvári György, Farkas Gergely, Gyergyai Pál, Pataki István, Hunyadi Ferencz, Ambrus András és Széles Mihály, kik nem vallottak abból az okból, mivel a kérdő-pontok a város jogai ellen vannak irányozva, melyeket nekik védni kötelességök, a 11 18 és 24-ik tanuk hallomás utáni vallomásait részint magukban foglalják, részint megigazítják a 19- 20- 21- 22- és 23-ik tanuk vallomásai: ‚Azon háznak — így vall az első kérdésre Enyedi János, a dolog állásával a levelekből ismeretes 20-ik valló — első tulajdonosa volt Kolb István, kinek adta volt Mátyás király a privilegiumokat, azután idővel szerzés jogán Kovács Gáspárra szállott, kinek — a 21-ik tanu Kövendi Gergely szerént felesége volt Schmelczer Anna, — ettől szállott Dálnoki Jánosra, ki Kovács Gáspár unokáját Ferenczi Katát vette volt feleségűl; kinek a 21-ik valló szerént atyja volt Ferenczi Antal, anyja pedig Kovács Anna; Kovács Gáspárnak örököse a valló, néhai felesége Dálnoki Julia jussán, kit Kövendi Gergely mint gyám adott vallóhoz nőül, átadván akkor a leveleket is, melyeket mint gyám őrzött; másik örökös Joo Mihály, ugyancsak Dálnoki Klára jussán. Valló felesége magtalanul halván el, az egész jus szállott Pápai Istvánné, Joo Borbára asszonyra, a ki egyedüli leánya volt irt Joo Mihályné Dálnoki Klárának. A levelet — így vall tovább — tartotta felesége haláláig, azután által adta Simai Jánosnak, Pápai Istvánné Joo Borbára asszony előbbi férjének, s egyebek most is Pápai Istvánnénál lesznek, hanem a privilegium a kolozsvári tanács kezében van. Most e házat a város birja, vette Pápai Istvánnétól; tartozandóságai szépen vannak a fenesi és monostori határokon t. i. szőlők, a kolozsvári határon pedig szőlők, szántóföldek, jelesen — a 13-ik tanu szerént — a Kayántó völgyén; továbbá tóhelyek, jelesen a 13-ik tanu szerént a Harmadvőlgyben egy vagy két tó, a 16-ik tanu szerént a tarcsaházi határszélen egy tó; utóljára kertek és major; ezek felett egy sütő-ház a kijelölt ház végében, melyet felesége jussán s pénze után Húnyadi Ferencz

tart. Privilegiuma olyan van — így végzi vallomását — hogy minden adó és közszolgálati terhektől örökre mentes legyen azon ház és annak lakosa, s minden évben a kolozsvári adó-összegből akkora mennyiség vonassék le, a mennyi azon házra aránylag esnék, és Kolozsvár adóösszege ennek hijjával teljes összeg gyanánt fogadtassék el.' E vallomás némely ágára több tanuk is világositólag vallanak. ‚A mely privilegiumot — vallja Kövendi Gergely a 21-ik tanu — Mátyás király Kolb nevü szásznak adott, ő maga is látta, s abban mind a ház minden teherviseléstől, mind a hozzá tartozó szőlők és szántóföldek a dézma alól ki voltak véve.' A 22-ik tanu Gyulai Boldizsár — úgymond — szintén látta Mátyás privilegiumát Enyedi Jánosnál, de nem olvasta; azonban hallotta, hogy minden teher alól ki van véve. Veres Ferencz a 23-ik tanu azt hallotta — úgymond — hogy ha valamely gonosztevő oda bémenekülhetett, nem volt szabad kihozni; s a város azért vette meg — úgymond a 15-ik tanu — hogy mivel az szabad ház, nehogy idegen szállván belé, annak szabadsága megvédésével sok bosszuságot szerezzen magának. Szabó másképpen Kovács György, a 19-ik tanu, ismét nevezetes részletekről ad felvilágositást. ‚Enyedi Jánostól — úgymond ez — felesége halála után vétetett el a ház, nála voltak a levelek is; immunitása és appertinentiája volt, különösen a contiguitásában van egy sütő-ház. A kőházról azt hallotta, hogy az volt Húnyadi Jánosnak, az ország Gubernatorának szokott szállása, ottan lett a világra a magyaroknak nagy emlékezetü atyja, Mátyás király, ki is azután születéshelyét akarván tisztelni, szép privilegiumokkal és indultumokkal azon házat és annak jámbor gazdáját megajándékozta, s eleget igyekezék Enyedi István uram a mlgos kir. Gubernium előtt, hogy azon privilegiumokat helyben állathatná, minthogy megrontattak, de nem effectuálhatta.' [1])

Enyedi Jánosnak 1716-ról valóban bé van jegyezve e kiváltságok megerősitése iránti folyamodása az erdélyi királyi kormányszéknél, a kormányszék az ő mentesítetését meg is határozta, de a város a dolog bővebb felvilágosítása ürügye alatt az ismételt rendelet ellenére azt feledésbe merítette [2]). 1750-n már e ház a

[1]) Látható az Oklevéltár CCXLVII. száma alatt.

[2]) Liber Regius Annor. 1714 — usque A. 1717. *P.* 197—98. ll. 47—48

városé volt, s mint Mátyás király születési helye s tőle kiváltságositott birtok, azon évi hivatalos *Összeirás*-ban tehermentesnek lőn beirva [1]).

Ezek szerént a Heltaitól emlitett szász szőlőmíves neve: Kolb István. Ez — a mint elő volt adva — több tanu, de kivált a Mátyás király születési háza vagy a Kolb-féle ház és birtokok örököseinek jog- és levél-őre Enyedi János állításán alapul, a kinek a Mátyás-adta kiváltságlevél birtokában volt, a ki azt egyéb levelekkel együtt olvasta s a dologról való szabatos és részletes tudomását azokból meritette. Én a város levéltárában e kiváltságlevelet nem találtam meg; hihető, hogy vagy az Enyedi János mentesítési ügye tárgyalásakor, vagy a királyi fiscus nyomoztatása alkalmával tűnt el, s tán az utóbbi vagy valamely más érdekelt hatóság birtokába ment át. A Kolb-nemzetség ez időben Kolozsváratt létezését egyebek között egy 1475-ki eredeti oklevél minden kétségen feljül helyezi, t. i. a szabó czéhnak amaz évben a régi *elrothadt* helyett hozott s a tanácstól szent Márton hitvalló ünnepén [nov. 11.] megerősitett czéh-szabályzata, melynek kiadatását három társával Kolb Tamás szabómester eszközölte ki [2]).

E ház [3]) ma is a város tulajdona, száma 258 az ó-vári vagy is kolozsvári első tízedben; belsője tágas termekre oszlik; padlása erős tölgyfa gerendázatu; nagy kő pinczéi mintha föld alatti kápolna vagy egyszersmind rejthely volnának, többnyire patak-kőből szilárdan és szellősen épitve, az épitetőnek nagy mérvű bortermelési gazdaságát gyanitatják; déli oldalán titkos kijáró hely nyoma. Minden, egy, a hanyatló hűbéresség és sűrű belvillongások korából való előkelő, gazdag és hatalmas polgári ház jellegét viseli; neve : *Mátyás király háza;* kül alakja régies, tiszteletet költő; nagy négyszög ablakai feljül pálczamű formára vannak

---

jegyzőkönyvi számok. Ismét : Protoc. Annorum 1716—18. 54. l. [Az erdélyi kir. kormányszék levéltárában.]

[1]) Az erdélyi kir. kormányszék levéltárában levő ily czímű hivatalos irományból : Consriptio Liberae Regiaeque Civitatis Claudiopolis cum Suburbiis necnon pagi Felek — — — legali authentia peracta de Anno 1750. *Nomina Patrum et Matrum Familias Exemptorum* czímű rovatban a 11-dik szám alatt.

[2]) Látható az OKLEVÉLTÁR CLV. száma alatt.

[3]) Fényképi ábrája látható a RAJZOK kötete XXXII. tábláján.

diszitve; rovátkos szegélyzettel; belsőjén a régi műidomokból kevés maradt fenn; kivált az emeleti részen erős vas sínekkel keresztben-hosszában több ponton erősités látszik; a Heltaitól följegyzett vas ajtószárnyak és ablaktáblák czímere eltűnt; a rengő bölcső jelképének nincs nyoma; csak a béjáró, késő góth izlésű nagy csúcsíves kapu maradt fenn épen, melynek bélletét tág méretű horony és henger tagozza. A kapu-folyosó alatt hátra északnak még egy másik ilyen vál-ív [Arcade] is van, mely eredetileg a folyosó hátulsó nyilatánál volt, mert a hátrább levő rész későbbi hozzátoldás. E nagy történeti becsű házat a város hosszasan bézárva, használaton kivül, mintegy tiszteletben tartotta. Ma katonai laktanya, falai ki- s béhajlanak, pinczéi ajtó, ablak nélkül, felhagyva, elárvult állapotban, mint a folyosók és udvar is. A ki történetismerőleg, kegyeletes honfiui figyelemmel nézi meg, elszomorodik ez elhagyatottságon. A nagy király, a ki Kolozsvárért annyit tett, kinek e város főbb anyagi és szellemi erőforrásai tekintélyes részét köszönheti, több kegyeletet érdemelne. A *Magyar Történelmi Társulat* idei itt létekor annak régészeti szakbizottsága figyelmeztetésére azon eszme lőn kifejezve, hogy a nagy király emléke iránti tisztelet megkivánná, hogy azon házat, melyen egy ország, sőt a művelt európai népek figyelme függ, a város a katonaság további rombolásaitól megvédve s eredeti modorában kijavítva, jövőben valamely városi népies, vagy polgári és közműveltségi czélra használja. Vajha a valóban szép eszmét Kolozsvár művelt közönsége szívvel méltányolva, megvalósitná! Ez hálakötelesség teljesitése lenne a király iránt, benső hódolat ama nemes népszerűség irányában, a mi Mátyást más királyok fölébe emelte, őt a magyar nép bálványává és halhatatlanná tette. Ez dícsteljes emlékét képezné az elmult szebb időknek, mely által Kolozsvár látásra méltó kevés ritkaságai számát egygyel növelné, a nemzetnek és önmagának pedig a külföldi útazók előtt tisztességet és becsületet szerezne.

Van még egy épület a piacz északi oldalán, melyhez szintén Mátyás király emlékét fűzi a hagyomány, az úgynevezett *nagy lábas-ház*. Ezt az 1737-ik évi ‚*Város-leirás*' egy helyen Mátyás király megszálló-helyének [1]), más helyen *öt kiálló kéményü konyhajá-*

[1]) *Vas József* : Emléklapok Kolozsvár előkorából sat. 31. l.

nak [1]) irja; de egyebet semmit róla meg nem jegycz. Ugy kell lenni, hogy e volt a király szálló-helye, de irott adat nem tanusítja. Az tény, hogy Mátyás sokszor és sokat mulatott Kolozsvárott, s hogy állandó szállásának kellett lenni. Ezt egész csoport itt költ kiváltság- és parancslevél igazolja . . . . .

E részletek előadásánál való hosszasb mulatásomat bocsássa meg az olvasó. E vigasztalan korszak jövőre vigaszt nyujtó egyedüli eseménye e vala.

XIII. FEJEZET.

MÁTYÁS KIRÁLY KORSZAKA.

— 1458—1490. —

Mátyás király uralkodása korszakot alkot Magyarország, azt Kolozsvár történetében; itt születése valóban gondviselésszerü esemény. Kolozsvár büszke volt erre, híven őrizte emlékezetében s neki ezt felednie szintén nem lehetett. Már atyja, Hunyadi János, az ország nagy kormányzója, világtörténeti csatái után szivesen mulatott itt; szent czélokra adományozott; szállása azon háznál volt, hol később fia, az *igazságos király*, született; halála után özvegye és fiai üldözőbe lőnek véve; László elvérzett, Mátyás fogságra jutott, s bár titokban a nemzet közvéleménye a Hunyadiak részén volt, nyilván csak Horogszegi Szilágyi Mihály, a hű és hatalmas nagybátya védte az elhagyottakat. Kolozsvár Szilágyival tartott; az érintett körülmények egy erős erkölcsi kapcsot képezve, szorosan a Húnyadi-házhoz fűzték őt. Volt ugyan idő, midőn kivülről jött nyomás, s belülről rövidlátólag ébresztett elégedetlenség a kölcsönös szivélyesség e zománczán foltot ejtett; a Mátyás ellen felizgatott nagyravágyó oligarchák érdekükbe vonták az erdőn-túli részek lakosit, sőt magát a hű Kolozsvárt is; de mint a fergeteg hirtelen jő, s több-kevesebb rombolás után hirtelen ismét eltűnik : úgy az Erdély s főleg e város és nagy szülöttje közötti régi viszony, csakhamar újból helyre állott. Kolozsvár mint különös jóltevőjéhez fordult hozzá

[1]) Ugyan ott 30. l.

minden bú-bajában; tán egyetlen nevezetesebb polgári viszonya sincs, melyre nézve neki az ő javukra czélzó intézkedései ne lennének; közállapotainak biztos fejlődési alapot, intézményeinek tartósságot igérő kedvezményeket adott csaknem évről-évre; ez időszak alatti története minden eddigiektől eltérő, sajátságos jellegű, mely míg amazok szép és jó oldalait magában egyesiti, egyszersmind a haladás, jogegyenlőség és polgári szabadság pályáján oly eredményeket mútat fel, melyek egyedül állnak s e város jövő nagyságának csiráit rejtik magukban.

De kezdjünk a történtek előadásához.

Kolozsvár várépitési történetéből Mátyás nevéhez s uralkodása korához két emlék fűződik : a monostor- és hídkaputorony feliratai. Az első az 1476. évet jelölte s a torony keleti oldalán a kőtornácz, és ugyanott az északi oldalon az ablak felett arab számjegygyel volt kőbe vésve [1]). Ez a torony lebontásakor elpusztult, a toronynak még rajza sem maradt fenn; én sehol fel nem találtam. A másik felirat a hídkapui külső bástyán volt. Ezt már fennebb ismertettem. [2]) Bárha az oklevelek és ama tény, hogy Zsigmond király czímere a monostor-utczai bástya nyúgoti oldalán még e század első felében is fenn volt, a hídkapunál pedig csak a külső bástyán volt 1477-et jelölő felirás, a belsőn semmi sem, oda mútatnak, hogy a bástyák alapitása Zsigmondnak tulajdonitandó; mindazáltal én mindkettőnek megújítását, s a hídkapuinak hadműtanilag erősebb, épitészeti tekintetben szebb második megépitését s mintegy újra alapitását a kijelölt 1476. és 1477. évekre és így Mátyás korára tehetőnek, sőt teendőnek vélem. A várépitésről és város rendezésről kétségkivül lenni kellett egyéb emlékek a századok viharos folyamárjában elmosultak.

Ellenben a város népesedésére, s ez által számban és erőben való gyarapodásra nézve Mátyásnak üdvös intézkedései maradtak fenn. 1464. Budán ápril 23-n költ kir. parancslevelében meghagyta minden főpapoknak, országbáróknak, ispánoknak, várnagyoknak, nemeseknek és azok tiszteinek, úgyszintén a városok, mezővárosok és szabad községek igazgatóinak, biráinak és városnagyjainak, hogy azon jobbágyokat, kik a közelebbi napokban

[1]) Hasonmása látható a Rajzok kötete X-ik tábláján.

[2]) Látható a Géta-dák korszakban a 112-dik lapon, rajza látható a Rajzok X-ik tábláján.

Kolozsvárról lakás végett az ő birtokaikba szöktek, le ne tartóztassák, meg ne szenvedjék, hanem régi lakhelyökre visszaútasitsák, különben nagyságos Dengeleghi úr, erdőn-túli részek vajdája és székelyek ispánja által őket ezen parancs teljesitésére az ő kárukkal is rá fogja kényszeritni. [1]) Egy 1478-n május 7-n Budán költ parancslevelében pedig vingárdi Geréb Péternek az erdőntúli részek vajdájának a kolozsvári biró, esküdtek és az összes polgárok és lakosok panasza következtében tudtára adta, hogy a kolozsváriaknak Magyarország szent királyaitól nyert azon régi kiváltsága van, hogy bármely nemesnek birtokaiból és jószágaiból a népek és jobbágyok elköltözési szabadságot kérve s az igaz földbért letéve, valamint egyéb tartozásaikat is teljesen megfizetve — az erdőn-túli részek régi szokása szerént — lakás végett a mondott városba javaikkal és vagyonaikkal együtt beköltözhettek s őket mindenkinek szabadon és akadály-vetés nélkül el kellett bocsátni; és hogy a nevezett vajda ezen szabadságukban őket megtartani s a városukba költözni kivánókat szabadon bocsátni nem akarja, sőt őket az erdélyiek panaszára a nevezett város megterheltetésével régi lakhelyökre visszamenésre kényszeritni törekedik. a mint ez előtte saját előmutatott leveléből bizonyossá lett; egyszersmind meghagyta neki, hogy a kolozsváriakat ezen szabadságukban minden kitelhető módon megtartsa s az oda lakás végett beköltözött vagy ezután beköltözni kivánó jobbágyokat szándékukban gátolni, akadályozni, vagy bármiképpen megkárositni ne merészelje [2]). Azonban ezek daczára akadtak némelyek — mondja a király 1485-n Bécsben szent István király napján költ parancslevelében — kik oly parasztjaikat és jobbágyaikat, kik az ország szokása szerént szabadságot kérve s az igaz földbért megfizetve lakás végett Kolozsvárra akartak átköltözni, álnokul kikeresett különböző ürügyek alatt elmenni nem engednek, a költözni kivánók jogsérelmére s a nevezett város nagy pusztulására; ennélfogva, minthogy az ország régi helybenhagyott törvénye és szokása azt tartja, hogy bármiféle jobbágynak, vagy jobbágy-sorsu embernek a mint a király jószágaiból másokéba, úgy forditva mások jószágaiból is a városokba és más királyi birtokokba — szabadságot kérve és nyerve és az igaz

---

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR CXXVII. száma alatt.

[2]) Látható az OKLEVÉLTÁR CLX. száma alatt.

földbért megfizetve — elköltözni teljes joga és szabadsága legyen : ennél fogva minden rendű és rangu birtokosoknak szigoruan megparancsolta, hogy a mondott jobbágyoknak és jobbágy-sorsu embereknek a költözést az irt módon meg nem engedni ne merészeljék. [1]) Szintily szigoru parancsot intézett a király 1465. aug. 29-n Péter kolozsmonostori apáthoz, melyben tudtára adván, hogy mivel Magyarország eddig megtartott szokása és törvénye szerént a jobbágyoknak és jobbágyi sorsu embereknek mind a király, mind más birtokosok birtokáról és jószágaiból, valamint szintén a városokból és szabad községekből szabadságot kérve s a földbér és egyéb tartozások lefizetése mellett bárkik birtokaiba s úgy szintén a városokba is lakás végett béköltözniök szabad volt — meghagyta neki, hogy a mint erről tudomása lesz, a birtokaiban levő jobbágyokat szabadon és akadályozás nélkül lakás végett Kolozsvárra béköltözni engedje meg, különben az erdélyi vajda által büntetéssel fogja rá kényszeritni. [2]) Oly kedvezmények, mikből a városnak növekedése önként következett.

A határokon csak a kolozsmonostori apáttal Kayanthó és Tyborczfalva felől a Tölgyes pataknál támadt egyenetlenség, mely — a mint a város határai leirásában elé volt adva — 1460-n törvényes határjáratással lőn kiegyenlitve [3]). Ez egyenetlenség 1473-n ismét feleleveneült a kolozsmonostori apát és Kolozsvár között, s a király azon évben Budán sept. 10-n költ parancslevelében elébb Péter apátnak adott igazat, később 1474-n azonban a dolog iránt jobban felvilágosodván, Budán május 12-n költ s Magyar Balázs erdélyi vajdához intézett parancslevelében — azon határozata felfüggesztésével — a feleket a határoknak az elötti állapotában megtartására útasitotta [4]).

[1]) Látható a [Fasc. J. 37. sz. alatt.]

[2]) Hártyára irt oklevél, hátlapján megpecsételve. Látható (J. 37. szám alatt.

[3]) Az erről költ határlevelet a király 1468-n aug. 25-n átiratva kiváltság alakjában s zöld és lilaszin selyem zsinoron függő pecséttel erősitve újabban kiadta. Látható [M. 21. alatt.] Ez ügy kezdetét ugyanott a 19. 20. számu oklevelek adják elé. Ez utóbbiban Tyburczfalva, még falunak van irva, később prédiummá sülyedt.

[4]) Az előbbi oklevél látható [M. 22.] utóbbi [M. 23. alatt] mindkettő regál papirosan s királyi kisebb pecséttel erősítve.

Kolozsvár eddigi birtokterületéhez — a mint fennebb mondva volt — Kolozs-Akna mezőváros és Fejérd hasonfele járult adományképpen. Ez Kolozsvárra nézve jótétemény, de egyszersmind teher is volt. Ismeretes a királynak még 1466-n Székesfejérváron jan. 30-n költ egy, szentgyörgyi és bozyni János grófhoz, erdélyi vajda és székely ispánhoz intézett parancslevele, melyben meghagyta neki, hogy Kolozsvár polgárait és lakóit Fejérdi István biró háborgatásai és rablásai ellen oltalmazza s a kik rajtok rablást követnek el, vagy másképpen ártalmukra vannak, a király nevében itélje meg és szolgáltasson igazságot [1]). Úgy látszik, a vajda arra használta fel az alkalmat, hogy a fejérdieket pártjára vonta, a minek következése a János nótáztatása s jószágainak e czímen a kolozsváriak részére adományozása lett. Ez húzamosan kezén is maradt Kolozsvárnak; de Kolozs-Aknát egyfelől azon okból, mert polgárai előmútatták régi szent királyoktól nyert azon kiváltságukat, mely nekik azt az önhatóságot és kiváltsági kedvezményeket biztosította, a mikkel maga Kolozsvár, Buda és Esztergom városok birtak, s melyek értelmében — a mint a király mondja — nem is volt szabad s nem kellett volna egy ily mezővárost más város hatósága alá vetni — részint pedig azért, mivel azon város lakói önhatósági joguk elvesztése után egy harmad-részre apadtak s teljes elpusztulásától méltán tartani lehet: Vas Tamás és Baldachi Jakab odavaló polgárok kérésére 1471-n Budán sept. 9-n költ mentesítő levelében hatósága alól kivette és régi önállóságába visszahelyezte [2]). 1473-n nov. 22-n költ zálogos szerződésnél fogva Mérai Dezső Albert Kolozsvármegyében Kórogh faluban levő rész jószágát, mely állott két jobbágy telekből minden hozzá tartozóival együtt, sürgős szükségtől kényszerítve, zálogba adta nemes Szentpáli Pálnak nyolcz arany forintért oly módon, hogy azt mindaddig birja, mig ő vagy örökösei kiválthatják [3]). E birtokrész később másokkal együtt Kolozsvár birtokába jött s ott van mai napig. Erről azonban saját időrendében hátrább lesz bővebb emlékezés. Végre a király 1468-n Lavo mezőváros melletti táborában költ királyi parancslevelében

---

[1]) Regál papirosra irva s alól pecséttel erősítve. [P. 51. sz. alatt.]
[2]) Látható az OKLEVÉLTÁR CXLVIII. száma alatt.
[3]) Látható az OKLEVÉLTÁR CLIII. száma alatt.

Felek birtokában szintén megerősítette Kolozsvárt, kimondván, hogy e falu annak erdejében van, Kolozsvár városának tagja, az ottani oláhok teljesen és minden jogaikkal e város hatósága és hatalma alá vannak adva, s azon erdőben a latrok és más gonosztevők ellen az útakat szüntelen őrizni tartozván: ötvened és egyéb fizetésektől menttek [1]).

A kiváltságok átalános megerősítését már érintettem. Ez nagy fontosságu tény volt azon időben, midőn kiváltságban állott a szabadság.

A politikai igazgatás két oly nagy mérvü változáson ment át, mi csaknem teljes átalakulás volt, azért, mert a tisztviselők tételénél az egyenes ős választás helyébe a közvetlen választást állitotta s a megválaszthatást nemzetiséghez kötötte. ‚Szabó Egyed biró és Ambrus deák esküdt, mindketten kolozsvári magyar polgárok egyfelöl — így szól az erről készült oklevél — másfelől Bertrám István és Hon István ugyan oda való szász polgárok, Szilágyi Mihály kormányzó előtt előadván, hogy a magyar és szász polgárok között minden időben, régen úgy mint közelebbről, a biró és esküdt polgárok választásánál visszálkodások, egyenetlenség, balhir, lárma és küzdelem támadván: most az ország nagyjainak és nemeseinek rendeléséből a nevezett kormányzó előtt oly béke-egyezésre léptek, hogy mostantól fogva a magyarok és szászok között a visszálkodás, gyülölség és egyenetlenség minden magva és szikrája elfojtassék, elcsendesüljön s sziveikből kiirtassék, jövendőben pedig örök időkre a biró és esküdtek megtételére válaszszanak a két fél részéről idő szerént levő birók és esküdtek száz hiteles és jó hirnevü egyént — ötven magyart s ugyanannyi szászot — s e száz választott egyén egy akarattal, lárma és veszély nélkül válaszszon és tegyen egyik esztendőben magyar, a másikban szász birót, valamint esküdtnek is hat érdemes magyart és ugyanannyi szászot; a város bármi néven nevezett jövedelmeit, bevételeit és javalmait a magyar polgárok birják és használják azonképpen mint a szászok; a mi e választás ellen szóló levelei bármelyik félnek lennének, vagy ezután keletkeznének, semmiseknek, haszontalanoknak és érvényteleneknek, azon polgárok pedig,

[1]) Az eredeti nincs meg a városi levéltárban, én egy királyi táblai hiteles átiratot használtam. Látható az OKLEVÉLTÁR CXLII. sz. a.

30*

a kik az ország főpapjai és zászlósai előtt kötött ezen egyezséget megszegni vagy visszavonni kivánnák, becsület- és keresetvesztetteknek nyilvánítattak [1]). Ez egyezést Kolozsváratt 1468-n jan. 17-n hártyára írt s lila- és zöld selyem zsinoron függő pecséttel hitelesített levelében a király is megerősítette[2]). Azonban a királynak Visegrádon 1486-n május 18-n költ kir. megegyezési levele azt mútatja, hogy a választás e módozata által az ohajtott czél nem lőn elérve, mert az tán nem, vagy hiányosan lépett életbe. ‚Úgy értette — mond abban Kolozsvár birájának, esküdteinek és az egész közönségnek a király — hogy közöttök a biró-, esküdt polgár- és más tisztviselő-választáskor minden évben különböző balhirek, lárma, egyenetlenség és szinte polgárháboru támad, a miből soha veszélynél egyéb nem szokott származni; mert valahányszor a választás közeledik s ők tanácsházukban átalános népgyülést tartanak, mindannyiszor a különböző nézetüek közül egyik vagy másik más véleményben van, s mindig meghasonlanak azért, hogy egyik a magyart, másik a szászot vagy németet kivánja előléptetni vagy visszavettetni, miközben a nép közt gyakran oly nagy zaj támad, hogy nagyobb veszélytől méltán lehet és kell tartani. Ez okból, hogy a pártoskodásra nagyobb tér ne nyiljék, hanem az érintett választások békésen és kellő csendben mehessenek végbe: megparancsolta a király, hogy Kolozsvár városa a tisztviselők választásánál jövendőre nézve azon szokást és módot kövesse és tartsa meg, a melylyel Buda város él; a mivel ha bár ki ellenkezőt tenne, vagy az ezelőtti visszaélést követni akarva, pártoskodást és egyenetlenséget támasztana s az így közakarattal végrehajtott tisztviselőválasztásnak ellene mondana: az ilyen mint közcsendháboritó s a közjog megsértője fővétellel s javainak elvesztésével büntettessék[3]). A király ennek következtében ugyan azon évben a szentkereszt feltalálása utáni másod napon Bécsben költ parancslevelében azon okból, mivel — a mint állitják — Kolozsvár polgárai a biró és esküdt polgárok s más tisztviselők választásánál eddig is régóta Budaváros jogaival, szokásaival és törvényeivel éltek s ezután is azokkal kivánnak

---

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR CXV. száma alatt.

[2]) Látható J. 21. szám alatti oklevélben az OKLEVÉLTÁR CXXXVII. sz. alatt.

[3]) Látható az OKLEVÉLTÁR CLXXII. száma alatt.

élni: meghagyta Budaváros birájának és esküdt polgárainak, hogy a biró- és tisztviselöválasztásra vonatkozó helyhatósági szabályaikat valamint más szabadságaikat és szokásaikat is Kolozsvár polgárai számára irásba foglalva pecsétjök alatt adják ki. E parancslevéllel Petri [1]) Miklós, Mátyás fia és Bartháfi János kolozsvári esküdt polgárok a kolozsvári magyar és német közönség nevében Ádám Gergelyhez, a pesti új-hegyen levö vár birájához és esküdt polgáraihoz folyamodtak, a kik e jogos és szabados kivánságok teljesítéseül az ö kiváltságleveleikben foglalt biró-választási és más szokásaikat és szabadságaikat czikkekbe foglalva Budán az 1488-dik évben junius hónap 13-dik napján kiadták e szerént: *Első czikk :* A birói és esküdt polgári hivatal letétele ideje vagy ünnepélye elközeledésekor, a biró és esküdt polgárok tiszteikről lemondani és azt letenni tartoznak, de ugyanakkor mindkét közönség polgárai és lakói közül — a városrészek szerént — ötvenötven jó állapotu, becsületes viseletü s jó hirnevü valamint istenfélö és igazságkedvelő oly egyént, a kik családfők s arra alkalmasoknak látszanak, a város különböző piaczain, utczáiban és sikátoraiban lakó polgárok közül, valamint minden czéh tagjai közül legalább hármat-négyet kiválasztanak, a kik kezöket a szent evangeliomra vagy az idvezitő keresztre téve, legelébb is anyanyelvöken megesküsznek arra, hogy gyűlölség vagy szeretet, kérelem vagy ajándék s más álnok szándék mellőzésével, egyedül lelkiismeretök tisztaságát követve fognak a biró- és esküdtválasztáshoz, szabadságukban állván az : kit válaszszanak meg újból, s kit hagyjanak ki. *Második czikk :* Az így megválasztott száz ember azon napon, melyen a biró és esküdt polgárok lemondottak, hivást nem várva, harmadik harangozáskor [2]) megjelenni, egy biztos és bátorságos szobába bézárkozni, s ott susogás, zaj és lárma nélkül rendben leülni tartozik, úgy, hogy két magyar közt egy német s viszont két német közt egy magyar üljön, s helyéről a választás megtörténte elött hivás nélkül senki felkelni ne merjen. Az így leült száz férfi nevét a jegyző felolvassa, kezdve az

[1]) E név miként értelmezésével nem tudtam tiszta megállapodásra jutni : ‚Petri'-nemzetséget tesz e, vagy Péter, Miklós fia, a ki Mátyás fia sat.; Petrinek értelmezvén, ha tévedtem — a megigazitást jóneven veszem, ha megrónak, eltüröm.

[2]) Hol? nincs kifejezve; kétségkivül a városháza van értve.

előkelőbbeken s kiki a maga nyelvén feleli : *‚Itt vagyok'* [1]). Ezek megtörténte s a jegyző távozta után a száz emberek idősebbjei maguk közül négy egyént — két magyart, két németet — választnak azon tábla mellé, melyen a bíróságra és esküdt polgárokra választandók nevei fel vannak jegyezve, a kik legelsőbben adják bé szavazatukat s utánok tovább más következők; kettő közülök a táblát tartja, a más kettő az oda jegyzetteket szorgosan elrejti, de úgy, hogy a szavazók szóbeli nyilatkozatát mindenik tisztán megérthesse. A biró megválasztása után két magyar és két német esküdt polgár választatik s így tovább, mig az esküdtek tizenkettős száma bételik. S mindaz, a mit a kétszer ötven egyén nagyobb része végez, minden mesterkedés nélkül álljon, maradjon meg s elfogadott és érvényes legyen. *Harmadik czikk :* Minthogy a pecsétek, könyvek és levelek hanyag és nem gondos tartásából, olykor a városokra nézve botrány és súlyos veszély következik : ez okból minden kétség és károk eltávoztatása végett, jövendőben a Kolozsvár közjogát illető pecsétek, könyvek, levelek és irások, legalább is nyolcz városi esküdt gondviselése alatt biztos és bátorságos helyen őriztessenek, távollétökben fel ne nyittassanak, s ezen nyolcznak, vagy legalább annyi számu más esküdt polgárnak jelenlétében legyen azok felnyitása, a pecsételés és levelek olvasása, a kik azt lássák, a felolvasást hallják s az így jelenvoltak nevei a kiadásnál mindannyiszor feljegyeztessenek. *Negyedik czikk :* Az új biró megválasztatása után a kolozsvári összes iparosok mesterei saját társulatukkal és az egy mesterséget űzőkkel alkalmas helyre tartoznak összegyűlni, ott maguk kebeléből czéhmestereket választani s a megválasztottakat a tanácsnak bémutatni, a kik a biró, esküdt polgárok és egész közönség iránt testi esküt tesznek le arra, hogy az ő mesterségökre szorgalmasan ügyelnek, nehogy azt arra nem való, nem alkalmas mívesek meggyalázzák, s rosszul készült mívek jók helyett árultassanak. Jelesen a mészárosok sem az *‚angyali üdvözlet'*-re való reggeli harangozás előtt, sem az *‚Üdvözlégy Mária'* esteli harangszó után titkon hozzájok vitt beteges és hibás ökröt vagy más marhát megvenni vagy kivágni ne merészeljék, hanem a húsvágás legyen fényes nappal és a folyóvíz mellett. *Ötödik*

[1]) Assum . . . . . .

czikk : Hogy a város adója kirovásában, felszedésében és számadás alá vételében kellő rend legyen, a város közjava a helyes igazgatás által gyarapodjék, s a nép a béke ölében magát jól érezze — úgy mondanak tovább — némelyeket szükségesnek láttunk ide igtatni. Először, minthogy az adólajstromokat a vendégek és lakók neveinek följegyzésével kell készítni, a száz emberek közül választassék tizenkét alkalmas és becsületes német és ugyanannyi magyar, a kiknek fejévé, miután megesküdtek, egy biró vagy városnagy választatik; a kinek házánál az adó kirovása végett oly renddel, mint a biró-választásnál mind a 24 tag egybeül; elöljárójok az összes városi vendégek és lakók iránt őket az adókönyv sora szerént megkérdezi, hogy ki mint rovassék meg, s a mit a nagyobb rész határoz, az adókönyvbe béiratik. Minden könyvnél két esküdt lesz, egyik magyar, másik német, s ezeknek az adókirovásnál jelen kell lenniök. A kirovás megtörténte után az adó a könyvekbe béjegyzett összegek szerént számittassék öszsze s így a könyvek a 24 adórovó aláirásával és pecsétével hitelesítve adassanak át a birónak és esküdt polgároknak, a kik minden könyv mellé a száz ember közül két-két egyént választnak ki s ezek a város adóját az illető könyv mellé rendelt két adórovó esküdttel együtt felszedik, a száz férfiak közül választott két egyén pedig kézhez veszi. Ha pedig a biró vagy az esküdt polgárok a város előforduló szükségeire az adószedőktől felszedett öszszegeket részben vagy egészben át akarják venni, nekik a birótól és egy német s magyar esküdt polgártól aláirt nyugta adandó; egyébiránt pedig az adószedők a maga idejében a bévételekről és kiadásokról világos bizonyitékokkal tanusitott teljes és igaz számadást kötelesek a száz emberekből választandó nyolcz egyén és két e végre kijelölt esküdt polgár előtt tenni. Ily számadással kötelesek a biró és esküdt polgárok is tőlük átvett és kezelt adópénzekről. *Hatodik czikk :* Minthogy gyakran meg szokott történni, hogy kegyetlenségre s bosszuállásra hajlandó emberek az irigység és bosszu indulatától ösztönöztetve ártatlanok ellen kegyetlenkednek s kaján fogásokkal élve, őket birói segélylyel ártatlanul elfogatják, az itélet napján pedig, midőn vádjok bébizonyitására előállaniok kellene, vagy nem jelennek meg, vagy kellőleg nem bizonyitnak : ily esetekben a városok törvényei és szokásai szerént, az ily igazságtalan elfogató kétannyi ideig tartó

fogságra itélendő, mint a mennyit az igazságtalanul elfogatott kiállott, s e felett hitelt érdemlő emberek meghatározása szerént kár és költség megfizetésére, azon esetet kivéve, midőn valaki súlyos bűnvádi esetben gyanura kitisztitkozásaig lőn letartóztatva. Az elfogató a városban lakó elfogottért a város-szolgának fizet 6 denárt, a külvárosbeliért 12-öt. A ki itélethozás előtt kiszabaditását kivánja, ellenfelével megbékélik, vagy kezességre kibocsáttatik, a birónak fizet 7 denárt, a város-szolgák vezetőjének 12 drt, a biráknak járó büntetéspénz csonkitatlanul maradván. A nem bűnösöknek igazságtalan letartóztatástól megóvása tekintetéből a biró pecséte vagy az esküdt polgárok meghagyása nélkül bárkinek elfogatása — a legnagyobb bűnök esetein kivül — tilalmas. *Hetedik czikk* : Egy polgárnak sem szabad bárminő áru- és kereskedési czikkekre nézve idegen emberrel, külső lakók által béhozott élelmiczikkekre nézve pedig kereskedés és nyerekedés végett kölcsönös vásári szerződést kötni, kivált vásárok alkalmával, mig a város zászlója ki van téve; mikor pedig az már bé van véve, az áruk mellett levők azt, a mi megmaradott, megvehetik [1].

A tanács,köztisztviselők, és száz emberek vagy esküdt közönség választását illető intézmény ez alapelvei, úgy az adókiróvási módozatok, a birónak gyanura elfogathatási és pecsétadási joga 1848-ig, tehát szinte négyszáz évig maradtak fenn Kolozsvár politikai életében. A mi formaságai ez alapoklevélnek használatból kimentek, az idő avitotta meg; a mik módosultak, bővültek, korszerűbb elvekkel lőnek felváltva, ezeken, mint alapon nyúgosznak, ezek fejleményei. Csak a levelek gondviselését szabályozó elvek nem lőnek az idők folytával sem fejlesztve, sem megtartva, a történet kimondhatlan s kipótolhatlan kárára. A város levéltárát e korszakból kiváltságai képezik, egyetlen más levél, vagy ügyirat sincs fennmaradva. Sőt a XVI-ik századból is csak imitt-amott van egy-egy fennmaradt levél, mintha csak történetből kerülte volna ki a pusztitó kezeket. Ezért van az, hogy a város azon kori bel életét rajzolni, polgári és társadalmi erkölcsi s müveltségi viszonyait megismertetni, szóval a magasb értelemben vett történetet a maga teljességében megalkotni, egyátalában nem lehet. Töredék, bővebb-hiányosabb körrajzok,

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR CLXXVII. száma alatt.

többé kevesebbé kidolgozott történet-részletek mind az, a mit ily csekély pragmatikai adat nyomán adni lehet, de nem oly egész mű, nem oly tökéletes alkotás, a milyet a mai történetirodalom megkiván s egy kettőt bír is.

Kolozsvár magyar és szász lakói között létre jött ezen második és a Szilágyi Mihály kormányzó alatti első egyességi oklevél egy tényt állapit meg, melyet az eddig tőlem közölt oklevelek csak mintegy fátyolon át sejtettek — a magyar és szász vagy német elem között létező feszültséget s a közvagyonok és hatalom birásaért való titkos versenygést. E két oklevél tisztán mútatja s régtől fogva valónak mondja a meghasonlást, de hogy hol van forrása? mikor kezdődött? minő alakban s egyik-másik félre nézve minő sikerrel folyt a titkos küzdelem, följegyezve sehol sem láttam. A Zsigmond és V-ik [német] László okleveleiben észrevehető azon változás, hogy a szászok gyakran kifejezetten említetnek s mintegy előtérbe látszanak nyomulni, holott addig egy-két kivétellel a *‚cives et hospites‘* kifejezési alak volt használva Kolozsvár lakóinak megjelölésére. Kolozsvárnak a szász székekhez csatlására vagy tényleg azokhoz tartozására irányuló nehány rendelet szintén V. László alatt költ. A szent Péter-utczában és más külvárosokban lakó magyaroknak a plebánus ellen meg-megújuló panasza szintén e korszakbeli parázsban rejlő tüzet gyanítat, s nyilván oda czélzott, hogy önálló magyar papjok legyen. Azon tény, hogy Sleunyg Gergely plebánust V-ik László udvari káplánranggal díszitette fel, Mátyás király pedig hivataláról lemondatta: vajjon nincs-e ezekkel szintén okbeli egybeköttetésben? Én azt hiszem, hogy van. Átalában én e versenygésnek forrását a budai magyar és német polgárok közt 1438-n történt s erkölcsi hatásában itt is meglátszott sajnos eseményben látom. ‚A magyarok Albert osztrák herczeget Erzsébet Zsigmond király egyetlen leánya férjét -- irja Thuróczi — Zsigmond király rendeléséből s mivel ők is akarták, nagy pompával megkoronázván : erre következőleg mindjárt Budán, melynek népe magyar és német, nagy zavar támadt. A németek azert, hogy a király az ő nemzetségökből való, felfúvalkodván, a magyarokat hatalmuk alá akarták keríteni, s azon régi szokásnak, hogy egyik évben magyar, másikban német biró legyen, eltöröltetését sürgették, s addig is, mig az arra alkalmas idő eljőne, a magyarokat gyalázattal és erőszak-

kal illették. A magyarok, a kik késõre gerjednek bosszura, de aztán — mint a fergeteg — bosszujokat megbántóik irányában kétszeresen szokták éreztetni, mintha mély álomba lettek volna sülyedve, tettették magukat, várva : mit szül a németek ezen sültelenkedése. Volt akkor Budán egy Ötvös János nevü magyar, kitünőleg jeles, s nem utósó ember a városban, a ki az egész magyar nép gyalázatát, egymagára, másoknál nehezebben tűrte, s a mennyiben rajta állott, a magyar polgárok becsületét szóval és erőhatalommal védte. S minthogy ő a németek szemében szálka volt, időt keresve rá, elfogták, s fogva saját házában a kinzás különböző nemeivel illették, mignem a kín miatt meghalván, nyakára követ kötöttek s a Dunába lökték. A borzasztó vétek nyolcz napig volt titokban; akkor holt testéről a kő lemállván, az a partra lőn vetve. A holt test, mely tömérdek kín sebhelyét mútatta, gyilkosairól elhihető tanubizonyságot nyujtott. E tájatt a királyi udvarban tömérdek nemesség volt egybegyűlve. A magyarok e szörnyü bűntény látásán felháborodva, egyakarattal borzasztó lármába törtek ki s bosszut állandók, a düh iszonyu rohamával a városra rohantak, s a gyilkosokat nem találván, palotáikba rontottak, a boltok vasajtóit feltörték s a németek kincseit prédára hányták, nem kimélve meg még a királyi pénztárt is. Volt ez időben Budán egy szent Ferencz-szerzetbeli Jakab [1]) nevü buzgó és vallásos olasz nemzetiségü pap, a kinek egyházi prédikáczióit a magyarok erősen szerették. Ez a szörnyü lárma által a dolgot megtudván, a keresztet kezébe véve, meztelen lábbal futkosott a magyar nép között s a Krisztus képét mútatván előttük, arra, a ki érettök keresztre feszittetett, panaszosan és sirva kérte őket, hogy szünjenek. ‚Az Isten is velünk' — kiabálták azok még inkább s nem szüntek meg a ragadozástól. A barát látva, hogy semmi jót eszközölni nem tud, a szent János evangelistáról nevezett zárdába, a honnan jött volt, visszament. A magyarok pedig a németek bűnös tetteért a tromfot visszaadván, midőn már nem volt mit feldulniok, de főképpen a nagy béfolyásu Garai László maga közbevetésére a ragadozástól megszüntek. [2]) Mind ezek a

[1]) Marchia Jakab, *Gr. Teleki J.* Hunyadiak Kora I. k. 76. l.

[2]) *M. J. de Thurocz,* Chronica Hungaror. sat. *Schwandtnernél.* Scriptor. Rer. Hungaricar . . . 238. l. Látható ez több szempontból felfogattan előadva gr. Teleki idézett müve 75—76. ll.

magyar és szász vagy német elem között már régen létezett versenygésre, mint közös okfőre vihetők vissza. Mátyás király iménti rendelete és a Buda-városi helyhatósági szabályoknak Kolozsvárra is kiterjesztése által a vitázó felek közt a politikai béfolyás és közvagyonok megosztásával igazságot tett, s közöttük a békét egy időre helyre állitotta.

Kolozsvár törvénykezési hatósága Mátyás alatt szintén nem csak hogy teljes épségében fenn lőn tartva, sőt némely igen lényeges jogokkal gyarapodott. 1459-n Sylvester nevü polgár Kolozsvár biráját, esküdt polgárait és némely más polgárokat bizonyos dologra nézve a király elébe idéztetvén: a király jul. 17-n költ nyiltlevelében az ország sok és nagy ügyeivel való elfoglaltsága miatt szent Mihály főangyal ünnepe utáni 8-ad napot tüzte ki nekik megjelenésre és ügyök tárgyalására, s mindkét félnek a megjelenést kötelességévé tette; addig azonban megparancsolta Kolozsvár közönségének, hogy birájának és esküdt polgárainak minden szabados és szokásos dolgokban engedelmeskedjék, s a ki nem teszi, feje és jószága elveszítésével büntettessék. [1]) 1458-n jan. 8-n Budán költ királyi kegylevelében egyfelől Kolozsvár birájának, esküdt és összes polgárainak anyja s nagybátyja iránti állandó ragaszkodása, valamint az ő kiszabadulása érdekében tett hü szolgálatai tekintetéből, másfelől azon czélból, hogy Kolozsvár a szabadság erejével vétetvén körül és díszesitetvén fel: népek sokaságával napról-napra mind inkább gyarapodjék s a benne lakók a király szolgálatára készebbek legyenek, azon szabadságot adta és engedte, hogy akár polgári, akár bünügyi keresetben az ő kebelökben levő perbe fogott bármi sorsu és állapotu embert — kivéve egyedül a nemeseket — törvényes tanusítás és elegendő bizonyitékok alapján, az ő városuk szokása szerént szabadon és mindenképpen megitélhessenek s ebben őket senki meg ne akadályoztassa. [2]) 1473-n sept. 9-n Budán költ parancslevelében meghagyta a király az erdön-túli vajdának és alvajdának, hogy mivel a Kolozsvár jószágaiban és birtokaiban levő népek és jobbágyok felett, voltak bár azok akármely vármegyében, bárminő ügyekben senkinek másnak, mint azon város birájának és esküdt polgá-

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR CXXII. száma alatt.

[2]) Látható az OKLEVÉLTÁR CXVII. száma alatt.

rainak itélni joga nem volt: ennek utána is ezen jog és szabadság épen tartása mellett azok felett itélni, őket törvényállásra maguk elébe idézni senkinek meg ne engedje, hanem a kiknek keresete van ellenök, saját birájuk előtt keresse meg. [1]) A dolog természete szerént ide sorozandó a fennebb már ismertetett 1459-n költ s 1465-n átirva megerősitett kedvezménylevél is, [2]) melynél fogva a király Kolozsvárt az ő kiváltságai ellen kiadandó királyi rendeletek meg nem tartására hatalmazta fel; ugyan 1473-n sept. 9-én Budán költ királyi kiváltságlevele által Kolozsvár biráját, esküdt és más polgárait összesen és egyenként kivette a nádor, királyi udvar birája, az erdélyi vajda és alvajda, vármegyék fő és alispánai, szolgabirái és bármely más világi biróságok hatósága és törvényszolgáltatása alól s őket egyenesen a király személyes birósága alá helyezte, szigoruan megparancsolva, hogy senki a kolozsvári birót, esküdt és más polgárokat bárminő cselekvényért elitélni vagy a maga birósága elébe állitni ne merje, hanem a kinek valami keresete vagy kérése ellenök lenne, azt a király előtt a törvény rendje szerént igazítsa. [3]) Fontos ténye volt a királynak Kolozsvár törvénykezésügyi hatóságára nézve azon kiváltság, a mit a rosz szándéku hitelezők ellenében e város polgárainak adott. ‚Elébe járultak — úgymond a király — Szabó Ambrus mint kolozsvári biró és Eppel Lőrincz esküdt polgár, s panaszosan adták elé a maguk és összes polgártársaik nevében, hogy nekik az erdőn-túli részekbeli nemes és más birtokos emberektől nagy bosszuságot és károkat kell szenvedniök az által, hogy azok vásár alkalmával és máskor is közéjök bémenvén, alku és egyezés szerént áruikat hitelre és becsületre megveszik, sokszor készpénzt is szoktak kölcsönözni, s mikor a fizetés ideje eljő, s a polgárok őket az iránt megszólitják, különböző nehézségeket és akadályokat gördítnek elé, hivatkozólag arra, hogy ők ország nemesei s ha bárkiknek tartoznak, csak a nemesek törvényszékén készek s kötelesek megfelelni érette; ez által a szegény polgárok gyakran áruikat és pénzöket is elvesztik. Kérték azért ezek orvosoltatását. A király mindenek előtt és kivált az igazság által indittatva, de

---

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR CLI. száma alatt.

[2]) Látható az OKLEVÉLTÁR CXXI. száma alatt.

[3]) Látható az OKLEVÉLTÁR CL. sz. a.

továbbá azért, hogy a szegény panaszló város polgárain segítsen, 1486-n május 18-n Visegrádon költ nyiltlevelében kegyelemből megengedte: hogy attól fogva jövendőben, ha valamely nemes vagy bármely más egyén Kolozsvár városában akár vásár útján, akár másképpen adósságot csinál, s a fizetésre felszólitatva, azt teljesítni vonakodik, a hitelező ügyét azonnal vigye nagyságos Báthori István ispánhoz és az erdőn-túli részek vajdájához, a ki maga vagy jelenlegi és jövendőbeli vajdai helyettese a hitelező első panaszos folyamodására idéztesse az adóst maga elébe, s az ügyben az előadott és bébizonyitott panasz értelmében sommás és rövid itélethozás útján az igazságot szolgáltassa ki, s a törvény rendje szerént a ráruházott királyi tekintélynél s az igazság és saját birói hatóságánál fogva szerezzen teljes elégtételt. [1])

Leglényegesebb volt azonban e téren a királynak 1481-n Budán aug. 24-n költ azon kegyelemlevele, melynél fogva Petri Miklós, Mátyás fia, biró, és Szabó Ambrus esküdt polgár kérésére egyfelől azon okból, hogy a kolozsváriak gyakran kárt, fáradságot, alkalmatlanságot, sőt felette sok roszat szenvedtek az által, hogy némely ügyeiket felhivás útján a beszterczei, szebeni és hét szász székek törvényszékéhez kellett felbocsátniok, — másfelől hogy általa panaszló alattvalóinak kényelmesb és csendesebb állapotot biztosítson, Kolozsvár város polgárait és egész közönségét jövendőre nézve királyi hatalomteljénél fogva és kegyelemből Beszterczе város birája és esküdt polgárai biráskodása és eddig bármiképpen és czím alatt bírt és birni vélt hatósága alól kivette, mentté tette és rájok nézve csak a szebeni és hét birák törvényszékének hatóságát tartotta fenn, mint a hol egyébként is mind a hét szász szék és mondott városok birái és senatorai jelen vannak, egyszersmind a szebeni birák és esküdt polgároknak szigoruan megparancsolta, hogy ez ellen cselekedni ne merjenek, hanem a kolozsváriaktól felhivás útján közvetlenül eléjök jutott minden perügyet vizsgáljanak meg s azokat véglegesen lássák és határozzák el. [2]) Beszterczе városa ezért a király előtt panaszolt, a dologban nyomozás lőn elrendelve, eredményének nyomára nem akadtam, de tény, hogy a kolozsvári ügyeket többé oda nem felebbez-

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR CLXXI. száma alatt.

[2]) Látható az OKLEVÉLTÁR CLXV. száma alatt.

ték; [1]) ezt a szebeni levéltárban levő számos oklevél tanusítja. Magának Petri Miklós kolozsvári birónak egy a bácsiak ellem perügye felhivás útján a szebeni biróhoz és törvényszékhez jutott s a kolozsvári biró és esküdt polgárok 1486-n aug. 5-n költ levelökben kérték annak az ő városuk törvényes jogai szerénti elintézését s a hozandó itéletnek hozzájok megküldését. [2]) Egy fennebb idézett oklevélben a kolozsváriak ügyének az ő törvényes szokásaik szerénti elhatározása volt kérve és hangsúlyozva. Ugy látszik, ez azóta megváltozott, vagy tán az átiró tanács figyelmét kerülte ki e körülmény? Azonban valahonnan — hihetően Beszterczе városa részéről — a Kolozsvárról közvetlenül Szebenbe feljebb vitt ügyek ez elintézése akadályra talált; mivel a király 1488-n ápril 28-n Bécsben költ parancslevelében Szeben polgármesterének, esküdt és más polgárainak szigoruan meghagyta, hogy a kolozsváriaknak ‚*kérdés általi per-ellátás*' alakjában — per modum interrogationis — jelenleg hozzájok felhívott azon ügyeit, melyek az előtt Beszterczе városához voltak feljebb vive, de most a király rendeletéből hozzájok vannak útasítva, senkinek ellenmondására nem hallgatva, alkalmas időben, a királytól nekik adott levél tartalma szerént elitélni és azokban a törvény rendje szerént eljárni mindenképpen igyekezzenek. [3])

A kérdéstétel általi perellátásra felvilágosítást ad az aranymíves czéhnak egyik szabálypontja. ‚Ismét — így hangzik az — ha fordulna elé köztünk mesterek között oly ügy, melyet mi elintézni és bevégezni nem tudnánk, akkor a polgár urak [értetnek az esküdt polgárok] akaratja is hozzájárulván, legyen szabad Szebenbe kérdést tennünk az odavaló aranymíves mestereknél, s ha ott sem végződhetik el az ügy, legyen szabad Budán tennünk kérdést, de tovább ne.' [4])

Arra nézve, hogy kolozsvári polgárt és lakost az egyházi birák sem idézhettek maguk elébe, a király kiváltságlevelét feljebb már ismertettem. Megerősitette továbbá a király 1468-n Kolozsváratt Antal hitvalló ünnepe utáni harmadnapon Zsig-

[1]) *Gr. Teleky J.*, Húnyadiak Kora, XII. köt. 193. és 305. ll. *Szilágyi S.* Erdélyország Története I. köt, 163. l.

[2]) Látható az OKLEVÉLTÁR CLXXXIX. száma alatt.

[3]) Látható az OKLEVÉLTÁR CLXXV. száma alatt.

[4]) Látható az OKLEVÉLTÁR CLII. száma alatt.

mond, Wladislav és Húnyadi János kormányzónak a világi és egyházi czélu végrendelkezések tárgyában kiadott kiváltságleveleit is. [1])

Fennebb már érintve volt, hogy ez önkormányzati nagy kedvezményekhez a királyi városok részéről háboru idején bizonyos számu katona állitása s önváraik védelmezése, e felett szintén meghatározott adómennyiség fizetése volt kötve. Egyikre sem találtam adatot, mely mútatná, hogy Kolozsvár ez időszak alatt csak a kiváltságain alapuló katona- és adómennyiséget fizette volna. Sőt azon adót illető nehány oklevél, mely ma fenn van, éppen az ellenkezőt tanusítja. Ennek egyikében, mely költ Budán 1458-n jun. 8-n, a király azon okból, hogy Szabó Egyed biró, Barthos esküdt polgár, s az összes kolozsváriak magukat a magyar korona és az ő személye iránt bébizonyitott hasznos és hű szolgálataik által kedveltekké tették, továbbá a közelebb mult zavaros időkben szenvedett nagy megterheltetéseik és káraik tekintetéből, Kolozsvár minden rendes és rendkivüli adóját és tartozását, minek a királyi kincstárba bé kellene folynia, e levél keltétől számitva három évre elengedte s felszedésétől minden királyi adószedőt kegyelemvesztéssel való büntetés terhe alatt eltiltott. [2]) A másikban, mely költ Visegrádon 1486-n május 18-n Szabó Ambrus biró és Eppel Lőrincz esküdt polgár ama panasza következtében, hogy városukban vannak oly különböző sorsu és állapotu emberek, a kik a mostani királyi felség uralkodása alatt Kolozsváratt házat és örökséget vettek, azok után a város határán földeket, szőlőket birnak, a város birtokaiban levő minden hasznokban másokkal egyenlőleg osztoznak, mégis — ámbár elébb igérték — azon házak után adót és rovatalt a város pénztárába később nyert mentességi kedvezmények alapján fizetni nem akarnak, a miből a városnak nem csekély bosszusága következik; a király ez okból fontolóra vevén, mennyire igazságtalan és méltatlan dolog az, hogy a kik a hasznot veszik, egyszersmind a terhekben másokkal ne részesüljenek, a panaszló birónak és polgárok-

[1]) Hártyára irt oklevél, a király sárga viasz tokba nyomott pecsétével erősítve, mely zöld és lilaszin selyem zsinóron függ. Minden teljesen ép. Látható [CC. 6. sz. alatti oklevélben.]

[2]) Látható az OKLEVÉLTÁR CXVI. száma alatt.

nak s Kolozsvár egész közönségének megengedte, hogy ezentúl mindazokat, kik az ő városukban laknak, ott házat és földeket birnak, s a város hasznát élvezik, bármily sorsuak és ranguak legyenek, a város adójába és rovatalaiba házaikért adó- és taxafizetésre szorítsák és szorithassák. [1]) Azonban a mit ezek gyanítatnak, világosan kifejezi a királynak azon fennebb már ismertetett kiváltságlevele, melynek értelmében a felekiek és fejérdiek nem kötelesek az országos adó és rovatal közé fizetni, hanem abba, a mely Kolozsvár városára vettetik ki.

A katona-állitási kötelezettség ez időbeli mértékarányáról egyetlen adatot sem láttam, s éppen ezért hiszem, hogy az országos törvényeken s nem kiváltságon alapult. Ismeretem köre e kérdésben csak a belvédelemre terjed. Ezt is a czéhok leveles-ládáinak köszönöm. A kovácsoknak 1467-n jul. 21-n Hecht Miklós biró és esküdt polgárok által adott s a k. monostori konvent által 1468-n jan. 27-n átirt czéhszabályaiban a többek közt azon intézkedés van, hogy a kovácsmesterek száz szakállas ágyut 3 arany forintért megkötni kötelesek [2]); egy 1477-n sept. 9-n Petri [Mátyás] Miklós biró, Szegény János, Szabó Egyed, Ambrus deák, Kóch Márton, Boda Péter, Kis Mihály, Márkos János, Csiszér Péter, Kifferbart Márton, Schorel Mihály, és Teremi Benedek főtanácstagok és esküdt öregek által a tanács nevében kiadott másik czéhszabályban pedig az van rendelve: hogy ha belzavar és a város kůlostromoltatásakor valamely mester saját hadi fegyvereivel felkészülve, védelmezésére meg nem jelenik, és ezt szándékosan míveli, mesteri jogától fosztassék meg [3]). A szabók 1475-n nov. 11-n a rothadás által semmivé lett régi helyett Petri [Mátyás] Miklós biró és az esküdt polgárok által Széchy [4]) János, Kolb Tamás és Smithin János szabó mesterek kérése következtében czéhszabályaiban a külön czéhalkotás és czéhkedvezmények indokául a van felhozva, hogy egyfelől a szabók társulatának a főszentegyházban a minden szentekről nevezett oltárt illő díszszel és tiszteletben kell fenntartaniok, másfelől, hogy azon kelet-délre eső szegelettor-

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR CLXX. száma alatt.

[2]) Látható az OKLEVÉLTÁR CXXXVI. száma alatt.

[3]) Látható az OKLEVÉLTÁR CLVIII. száma alatt.

[4]) Seech Johannes . . .

nyot, mely a vár-hely süppedékes részében [1]) van emelve, eldődeik bölcs rendelése szerént, mindenféle fegyverrel, puskával, porral és egyéb drágaságokkal [2]) s védő eszközökkel kell felszerelniök [3]). A szőcsőknek 1479-n decz. 13-n Petri [Mátyás] Miklós [4]) biró és a főtanácstagok és esküdt polgárok által adott czéhszabályokban a czéhbeli mestereknek adott kedvezmények avval vannak indokolva, ‚hogy azoknak Farkas utczában levő vártornyukat saját gondoskodásuk által kell hadi fegyverekkel, védművekkel, lő-nyilakkal, ágyuval és a fegyverek egyéb nemeivel felkészitni és megerősitni [5]). A következő századbeli czéhszabályokban még bővebb emlékezés van arról : mely czéhok, melyik bástyát birták? miképpen szerelték azt fel? s béke és háboru idejében azt mint tartották rendben s a várat abból miként védelmezték. Azon korszakba tartozó események itt elbeszélése nem lenne helyén; de annyit az idézettekből is következtethetőnek vélek, hogy a vár és város belvédelme s a bástyáknak és falaknak háboru idején a szükséges őrizettel ellátása a város polgárainak e korszakban is rendes honvédelmi kötelessége volt.

A földmivelés érdekében két irányban látjuk a király figyelmét Kolozsvárra kiterjedni. Egyik az új dézmálási rend behozása, melyre nézve mind a gabona-, mind a bordézma kiadása tekintetében — a mint már fennebb eléadtam [6]) — oly czélszerű, a termesztőkre oly könnyebbségekkel járó módot engedélyezett, mi abban az időben hallatlan volt, s a földmívelés e két ágának kétségkivül tetemes lendületet adott. Másik azon intézkedése, mely szerént 1458-n Temesváratt decz. 6-n költ királyi kedvezmény-levelében a Kolozsváratt benn lakó külső embereknek szigoruan megtiltotta, hogy külső és idegen bort a városba bévihessenek [7]). Ez által a bortermesztésnek adta meg azt az örök-mozgásu erőt, a mit a nagyobb

[1]) In *Glutino Castri.* Én jobban kifejezni nem tudtam.

[2]) Clenodiis . . . . .

[3]) Látható az Oklevéltár CLIV—CLV. sz. a.

[4]) Az oklevélben *Nicolaus Petrimathie* — a ki e korszak latinoskodását jobban ismeri, igazítson meg ; én ezen és hasonló társain nem tudtam eligazodni.

[5]) Látható az Oklevéltár CLXIV. száma alatt.

[6]) Látható 447. 449. lapon.

[7]) Látható az Oklevéltár CXX. száma alatt.

és bizonyos haszon reménye költ fel az emberben, s megnyitotta azon jövedelmi források egyikét, melyek által Kolozsvár népe hajdan a jóllétnek csudás, sőt irigyelt fokára emelkedett. A nép jólléte ohajtásának és eszközlésének e magas szinvonalán mútatja 1460-n jan. 26-n költ egy egyezmény Bertalan kolozsmonostori apátot és zárdakormányzót is. ‚Elébe mentek — úgymond nevezett apát — egy részről Balog Péter, Sleffer Menyhárt, Bulchin Lenard, Kismester Lukács, Engel Erazm, és Zampol Miklós, okos és körültekintő kolozsvári polgárok a magok és az összes városi polgárok és vendégek nevében; más részről Jó Ferencz, Nagy János, Székely András, Beharth János, Nebleng János és Solar Lőrincz Monostoron lakó előrelátó férfiak, magok és a monostori apátság szőlőhegyében szőlőt biró összes lakók nevében, és előadták, hogy az általok birt szőlők a miatt, hogy nekik eddigelé minden hold szőlőért szőlőbér fejében egy tálentom-érő viaszat kellett fizetniök, jobbára mind megromlottak, sőt a *Gorbó* nevü szőlőhegy nem mivelve, sőt felhagyatva egészen kiveszett és semmivé lett; nem csak, de maga az apát úr is tapasztalván, hogy máshol t. i. a *Kőmálban* és a *Bethlend* nevü szőlőhegyekben levő szőlői is el kezdenek pusztulni: meggyőződött az iránt, hogy azon viaszfizetés eddig is sokkal inkább volt a templom és apátság kárára mint javára; azon czélból tehát, hogy e szőlőhegyek tovább ne pusztuljanak, hanem inkább megújíttassanak, s neki és hivatalutódinak hasznosabbakká tétessenek, szabad önelhatározással s érett megfontolás után, mindazoknak, kik az apátság megjelölt szőlőhegyeiben szőlőt birnak, tartanak és mivelnek, kegyelemből azon örökkétartó engedélyt adta, hogy a tőlük mivelt minden hold szőlőért földbér czím alatt eddigelé fizetett viaszat s minden három holdnyi szőlőért szintén fizetett egy arany forintot, a bor-kilenczeddel együtt, jövendőben soha fizetni kötelesek ne legyenek, hanem mint igaz keresztényekhez illik, csak termesztett boruk után fizessék meg az igaz dézmát: egyszersmind erre nézve létező minden eddigi kiváltságot vagy bármi más kedvező tartalmu levelet megsemmisített, s hogy ez intézkedését valaha hivatalutódai végrendelkezés útján is megváltoztathassák, szigoruan megtiltotta.‘ [1])

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR CXXIV. száma alatt.

Az apátnak — már láttuk — hogy földbért s kilenczedet venni joga nem volt; a dézmavételt törvény, módját a király csak imént határozta meg, de akár szabad önelhatározás, akár királyi tekintély idézte elő ez engedményt, Kolozsvár bortermesztőire nézve kétségtelenül hasznos eredménye volt.

Kolozsvár kereskedelmének Mátyás alatt is meg voltak akadályozói — egyes hatalmasok és testületek. A király 1467-n aug. 17-n költ parancslevelében — hasonlóul a Zsigmond király 1405-n jul. 4-n költ ily tartalmu kiváltságleveléhez — országa egyházi és világi nagyjainak, hatóságainak s mindenkinek meghagyta, hogy mivel Kolozsvár polgárai s azok cselédei, kik az ország különböző részeibe élelmök keresése végett eljárni szoktak, saját birájokon és törvényszékökөn kivül meg nem itélhetők : őket idegen törvényszék elébe állítni, kereskedelmi áruikat lefoglalni senki ne merje, hanem ha keresete van ellenök, igazítsa saját birájuk előtt [1]. Ez átalános értelmű parancsát ismételte a király 1481-dik évben augusztus 24-kén Budán költ leveleiben, de az több felől erős ellenállásra talált. Az első parancslevélben, mely Széchi Miklós kolozsvári biró és Ambrus deák panaszos kérésére költ, Magyarország határain belől levő minden főpapnak, országbárónak, főispánoknak, várnagyoknak és nemeseknek s azok tiszteinek, úgy a városok, mezővárosok és szabad községek elöljáróinak, nem különben minden egyes birtokosoknak, a kik kapu- vagy vásárvámszedési joggal birtak, meghagyta, hogy a kolozsvári polgároktól és lakóktól vagy hozzájok tartozóiktól az ő szabadságaik ellenére, birtokaikban, falvaikon és területeiken vámot, sem semmi fizetést ne vegyenek, őket bárkinek is kérésére le ne tartóztassák, saját biróságaik elé ne állítsák, hanem szabadon és békén engedjék jőni és menni, s ha kinek ellenök keresete van, igazitsa az ő birájok és esküdt polgáraik előtt, különben meghagyta az erdélyi vajdának, fő- és alispánoknak és szolgabiráknak, hogy a ki ez ellen cselekszik, vámos helyét a királyi kincstár részére foglalja le s tartsa lefoglalva addig, mig felőle más rendelést vesz [2]. Ez elsővel csaknem egészen egyező második parancslevelét

---

[1]) Regál papirosra irva s veres viaszra nyomott középső királyi pecséttel megerősitve. Látható [AA. 7. szám alatt.]

[2]) Látható az Oklevéltár CXXXIV. száma alatt.

a király Petri [Mátyás] Miklós kolozsvári biró és Szabó Ambrus esküdt polgár panaszos előterjesztésére adta ki. E szerént a vámszedőknek a kolozsváriaktól nem csak kapu-vagy vásárvámot venni, de őket semmi egyéb fizetési egyezségre kényszeritni sem szabad, s a ki teszi, örökségét és vámjogát veszti el, ha pedig a vajda, fő- vagy alispán a király parancsát nem teljesíti, becsületét s hivatalát [1]).

E királyi parancsok tartalma és hangja egyiránt mútatja, hogy azok nem félretétel, sem feledés, hanem komoly figyelembevétel végett voltak kibocsátva. A váradi káptalan mégis ellenkezőt tett s a Váradon átmenő kereskedőktől szerfeletti vámot zsarolt. Buda, Pest, Székesfejérvár, Kassa, Szeben, Brassó, Kolozsvár, Beszterczе és Segesvár városok a király előtt siralmasan panaszoltak. A király — irja 1467-n jul. 6-n Budán költ parancslevelében — mint kegyes és katholikus fejedelemhez illik, békésen kivánta a felek közt az ügyet elintéztetni, még pedig minthogy a fizetési mennyiségről a felek előmutatott irataiból megbizonyosodni nem lehetett, választott biróság vagy vámszabályozás [limitatio] által. De a káptalan ügyvédei oly vakmerők voltak, hogy sem egyezségre, sem szabályozásra hajolni nem akartak. A király tehát — a mint uralkodói kötelességénél fogva avval tartozik — az igazságtalanul elnyomottak terhét megkönyítni s a perlekedésnek végét szakasztani akarván, a tanácsában levő egyháznagyok és országbárók egyértelmü tanácsolása nyomán az áruk azon cserehelyét, mely eddig Váradon volt, s melynek alkalmával ott a vásárvám — a túlságos vagyonszomj miatt — a panaszoló városok súlyos megterheltetésével napról-napra mérték felett megnöveltetett, onnan Debreczenbe, mint kereskedésre és árúcserére minden tekintetben alkalmas mezővárosba áttétetni végezte és határozta, megparancsolva az előszámlált városok polgárainak és kereskedőinek, hogy örök hütlenség és minden javaik elvesztése büntetés terhe alatt mostantól kezdve áruikat sem eladás és csere, sem lerakás végett Váradra vinni ne merészeljék, hanem vásárra és lerakásra szánt áruikat és kereskedési czikkeiket szállítsák Debreczen mezővárosba [2]). A káptalant — úgy látszik — ez sem

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR CLXIV. száma alatt.
[2]) Látható az OKLEVÉLTÁR CXXXV. száma alatt.

hajtotta meg. Egy 1477-n május 6-n Thatán költ kir. parancslevél a vitás ügynek még akkor is függőben létét tanúsítja. ‚Úgy emlékszik — irja ebben a király tisztelendő és őszintén kedvelt hívének, László budai prépostnak — hogy már három időhatárt tűzött ki a váradi káptalannak arra, hogy a magyarországi és erdőn-túli szabad királyi városok és közötte fennforgó vámfizetés dolgát illető kiváltságait mútassa elé, s ámbár ez ügyet saját kötelezése értelmében is immár elvesztette; mindazáltal — mintegy ráadásul, elhatározta, hogy még egy időhatárt engedjen; legszigorúbban parancsolja tehát a nevezett prépostnak, hogy — más parancsot nem várva — a nevezett káptalant ezen királyi levélnél fogva az ő nevében, mint személye képviselője intse meg, hogy e vámvételi jogot illető minden igazságaikat a következő szentgyőrgy-napi nyolczados törvényszéken elémútassák, a prépost pedig azt haladéktalanul lássa el és végezze bé, s tegye bizonyossá a káptalant arról, hogy ha a kijelölt nyolczados törvényszéken igazságukat elé nem mútatják, sem a magyarországi, sem az erdőn-túli városok lakóinak meg nem engedi, hogy az ő birtokaikban többé vámot fizessenek. S ha szinte a király valamely véletlenség miatt a mondott törvényszakasz megtartását el is halasztaná, a prépostnak kötelessége lesz az ügyet okvetetlen bévégezni, mert nem akarja, hogy az említett városok polgárai egyéb dolgaikat elhagyván, csak evvel nyomorgattassanak [1]).

Erre a káptalan a királyhoz folyamodott s kijelentve, hogy e vámszedési jogügyben költ királyi parancs szerént kész igazságát elémutatni, s azt egy királyi kiküldendő biróság által szabályozólag elintéztetni : kérte a vásárnak Váradról Debreczenbe tételét illető királyi rendelet visszavételét s a város vásártartási, és a káptalan vámszedési jogának visszaadatását. A király a kérést teljesítette; tanusítja 1478-n februar 17-n költ s a fenn említett királyi városokhoz intézett levele, melyben mondja, hogy ámbár közelebbről némelyek alkalmatlan panasza és ingerlése következtében a váradi kanonokok és káptalan jogtalan és túlságos vámszedése miatt megboszankodva a magyarországi városok polgárainak a váradi vásárra menést megtiltotta volt; de minthogy azok azóta szívökbe szállva, jövendőre nézve a király, főpa-

[1]) Látható az OKLEVELTÁR CLVII. száma alatt.

pok és országnagyok által megállítandó igaz vámmal megelégedési hajlandóságukat s mindenre, a mi jogos és tisztességes, készségöket kijelentették : ennélfogva szent László király, Magyarország különös pártfogója iránti tiszteletből, a ki a váradi szentegyház alapítója, s Isten előtt bizonyos közbenjárónk, egyfelől nem akarván a váradi szentegyházat igaz jogától megfosztatni, másfelől János választott és megerősített váradi püspök és több híveknek kérésére is hallgatva, kegyelemből viszont megengedte, hogy a közelebbi szent héten leendő váradi vásárra minden szabad városokbeli, valamint máshová való polgárok is csere és vásárlás végett a régi szokás szerént elmehessenek, de úgy, hogy addig, míg a fizetendő vám kellő vizsgálat és igaz meghatározás alá jöhet, a kereskedőktől semmi vám ne vétessék, hanem a püspök nevezzen ki egy hiteles és jámbor embert, ki a káptalan embere jelenlétében a fizetendő vámról számadást vigyen, s a mit kinek-kinek fizetni kell, hűségesen irja jegyzékbe, biztosítékot vevén minden kereskedőtől, hogy a vámfizetés mértékének meghatározása után őt illető vámösszeget a káptalannak ellentmondás nélkül megfizeti; egyúttal meghagyta a városoknak, hogy az Ur feltámadása közeledő ünnepe utáni tizenötöd napra — ápril 15. — kebeléből nehány egyént teljes felhatalmazással Budán a király elébe küldjenek, mely napon a váradi káptalan és kanonokok is kebelökből némelyeket oda fognak küldeni s akkor a király a főpapokkal és országnagyokkal mindkét fél jelenlétében a fennforgó vám-ügyet Isten és igazság szerént szabályozva fogja elhatározni és eldönteni. A kitűzött nap előtt a király a fennforgó vámszabályozási ügy elintézését Gúthi Ország Mihály nádorra és kúnok birájára bizta: ki előtt ugyanazon évben a kitűzött időben — ápril 15. — Budán Mészáros Benedek szebeni, Dobó János kolozsvári, Bertalan brassó városi polgárok a magok és összes erdőn-túli városok nevében megjelenvén, elémútatták az erdőn-túli káptalannak 1428-n márczius 30-n költ egy kiváltságlevelét, mely magában foglalta Zsigmond király 1387-n Budán jun. 4-n költ levelét, ez Mária királyné 1383-n febr. 20-n költ levelét, ez Lajos király 1366-n junius 20-n költ levelét, ez Károly 1317-n május 25-kén költ levelét, ez II. Endre királynak 1224-n — a kelés napja megjelölése nélkül — költ levelét, vagy kiváltságát, mely utóbbi az itéletlevélben szószerént bé is lőn igtatva. Ezután tisztelendő Monai Gergely olvasó

Huszti János, Jenői Simon és Gyulai Imre kanonokok a váradi káptalan nevében eléterjesztették, hogy ámbár a nevezett erdőntúli szabad királyi városokat Endre király a vámfizetéstől mentesítette, mégis a váradi káptalan Imre [1]) és Lajos királyok adományánál fogva azon városban mindig vámot vettek s azt minden királyi városok polgárai és kereskedői oda bévitt árúiktól fizetni kötelesek voltak s kötelesek most is. Ennek bizonyságára előmutatták Lajos király két kiváltságlevelét, melyek egyike költ 1355. márcz. 20-n, egy 1364-n novemb. 25-n költ záradékkal, mely magában foglalja Károly királynak 1323-n october 8-n költ levelét, ez ugyanazon királynak 1322-ből való egy keltezetlen levelét, ez László királyét 1277-n május 23-ról, ez Istvánét 1262-n sept. 3-ról, ez atyjáét IV. Béla királyét 1261-n márcz. 23-ról, végre ez Imre királyét 1203-n a kelési nap kijelölése nélkül. Ez utósóban egyebek közt ki van fejezve, hogy Imre király, az őt Akyel, Kölesér, Jánosd és a királyné városában [2]) szedetni szokott vámokon kivéve az egész Bihar- és Zarándvármegyebeli szabad községekből és városokból illető vám kétharmad részét, örök időkre a váradi szentegyháznak adományozta. A Lajos király másik levele költ 1356-n február 27-n s magában foglalja ugyanazon király egy 1346-n decz. 10-n Visegrádon költ levelét, melyben azon király tudtul adja minden illetőknek, hogy a midőn ő atyja halála után megkoronáztatván, Isten kegyelméből Magyarország királyi székére lőn felemelve, s országa hű báróival illő tisztességgel szent László királynak — a kitől Isten segélyét mindennap a legnagyobb bizalommal szokás kérni — sirja meglátogatására Váradra ment, ámbár saját buzgóságánál fogva kész és hajlandó lett volna arra, hogy a váradi szentegyháznak, a melyben szent László király Isten akaratjánál fogva különböző csudákkal tündökölve megdicsőülten nyugszik — az ország régi helybenhagyott és szokásos törvénye is azt megengedvén — mintegy újabb megkoronáztatása gyanánt valamely jószágbeli adományt tegyen, és azt mint kegyes elődei is tették, megajándékozza; mindazáltal midőn oda Isten akaratjából egészségben megérkezett, tisztelendő

---

[1]) Az oklevelekben ‚*Henric*‘, de ez alak, valamint ‚*Emerich*‘ is a régi oklevelekben gyakran jő elé s mindig Imré-t jelentett.

[2]) Az oklevélben : ‚*de Foro Regine* . . . .‘ melyik volt?

András atya váradi püspök'és az odavaló káptalan őt mint természetes örököst, a legnagyobb hódolattal fogadván, elémutatták neki elődődeinek u. m. László, István, Béla és Imre királyok kiváltságlevelét, következőleg pedig kedves emlékű atyja Károly király azon megerősítő levelét is, mely kifejezetten azt tartalmazza, hogy azon fényes emlékű Imre király két részét azon vámoknak, melyek az egész Bihar-, Zaránd- és Békésvármegyében levő piaczokról a királyi felséget illetik, kivevén az Akiel, Kölesér, Jánosd és a királyné városabeli piaczok vámjait, örökösen a váradi szentegyháznak adományozta, mely vámbeli két rész azon szentegyháztól helytelenül és erőhatalommal idegenítetett el; kérték tehát annak visszaadatását s a királyt illető harmadrésznek újadományképpen, nekik adatását. Minthogy pedig a király a szentegyházaknak, a melyekben való imádság által él és uralkodik, különösen pedig a váradinak, melyhez most is járulni királyi tiszte hozta magával, kényelmes, békés és csendes fennmaradására gondot viselni köteles : a mondott két rész vámot, melyet attól helytelenül vettek el, királyi hatalma teljéből egészen és csonkítatlanul a nevezett szentegyháznak adta vissza, hogy azt a régi mód szerént birja, a másik harmadrészt pedig, mely eddig nem volt azon egyházé, hasonlóképpen örökösen és visszahivhatlanul annak adományozta minden járandóságaival és jövedelmeivel, úgy, hogy ezentúl az egész vámot a váradi szentegyház birja, élvezze és használja, s abban sem a kir. felségnek, sem seki másnak tulajdonossági joga ne legyen, hanem két részt a régi szokás szerént vegyen a püspök, egy részt a káptalan. Egyszersmind pedig e helyeken való vám testi birtoklásába a nevezett püspököt és káptalant Demeter mester és budai prépost által bé is igtattatta.

Látván e bizonyításokat az erdőn-túli királyi városok polgárai, úgy nyilatkoztak, hogy ámbár azok értelmében a váradi káptalannak a megnevezett királyok ideje óta volt is joguk városukban igaz és törvényes vámot venni; de ők egyfelől az igazságon és az ország szokásán túl menve, határtalan, nem jogos és nem szabados vámot vettek s vétetnek jelenleg is; másfelől pedig az erdőn-túli városok a vámok harmadrészétől Endre király idézett kiváltságlevelénél fogva egész Magyarországon mindenütt és így Váradon is mentesek voltak eddig, s azoknak kell lenniök ezután is : mihez képest ők magukat ezen harmadrész vámfizetéstől a

fennforgó esetben is menteseknek tartják, de a király parancsolatja szerént mérséklőleg megszabandó vám fizetésére készek.

A felek előmutatott irásainak átolvasásából s az egymásnak tett felelkezésekből a kiküldött biróság átlátta, hogy a váradi káptalannak volt és ezután is meg lesz ugyan joga kétharmadrész vámhoz, de azt eddigelé nem oly igaz és törvényes mennyiségben vette, mint az más helyeken történt: ennélfogva a nádor és király különös parancsa következtében a többi ülnökök józan megfontolása hozzájárultával a váradi vámfizetés ügyében ápril 10-n a következő vámszabályozást tette : hogy a vámszedők minden árut és kereskedelmi czikket egyenként ne vizsgáljanak meg, hanem mindenféle áruktól szekér számra t. i. a szerént, a mint az meg van rakva, szabassék ki a vám, és hogy ugyanazon áruról kétszer ne vétessék meg. *Először* azért, egy posztóval vagy egyéb áruval jól megterhelt szekértől fizessen az illető kereskedő egy forintot, kivevén a kapuvámot, mely czímen egy megterhelt szekértől jövetmenet fél forint fizetendő; ürestől 4 dénár; dunai halat [mit a nép *sütög*-nek nevez] vivő szekértől vámul annak egy része, vásárkor sós halat vivő egy szekértől egy illő nagyságu hal, máskor pedig egy dénár; pokróczczal terhelt szekértől 25 dr., hagymás szekértől 2 dénár, vagy két kötés hagyma; vasat vivő szekértől egy negyedrész forint és két vas villa; gyümölcsös szekértől öt dr.; kendert és lenet vivő szekértől négy kötés len vagy kender, kisebb mennyiségüért semmi; sós szekértől két kő só, kisebb szekértől -- mit a nép *komlo*-nak [1]) hív, 8 dr. szénát, füvet, káposztát vivő minden szekértől egy dr., egy szekér gyapjutól 25 dr., kevesebbtől, mit zsákokban visznek, egy dr., egy vég szürke posztótól 1 dr., két szürke vagy más olcsó féle posztóból ványolt köntöstől 1 dr., lovakra való derékszíjtól, nyílhoz való zsinórtól, süvegtől, nyíltól, széktől [2]) nő-övtől s hasonlóktól, a miket az emberek vállaikon vagy hátukon viselnek, egy embernyi súlyutól 1 dr., egy teher [3]) vadbőrből való gereznától 2 dr., báránybőr gereznától 1 dr., tengeri menyét [4]) és [5]) 4 dr., minden

[1]) Helyesebben talán : *Kolya.*
[2]) *Angusteriis depictis* . . . . . . ?
[3]) *de pecys mastrucys* . . . Csomó, teher vagy vég? melyik ?
[4]) *mardurinae* . . . . ?
[5]) *Variolilis* . . . . . . ?

pokrócztól, mit egy ember vállán viszen, fél dr., kisebb pokróczból — a nép nyelvén : cserge — 2 dr., száz bárány- vagy kecskebak bőrből való kordoványtól 4 dr., minden tíz juh vagy berbécsbőrtől egy-egy dr., két ökör bőrtől 1 dr., három kisebbtől 1 dr., nyolcz borjubőrtől 1 dr., 100 róka és menyét bőrtől 20 dr., 1 mázsa viasztól 6 dr., egy mázsa fagyutól 1 dr., egy veder méztől 1 dr., egy nagy, két kisebb és 4 legkisebb sarkantyutól egy-egy dr., egy hordó bortól 4 dénár, két ökörtől 1 dr., három tehéntől 1 dr., két disznótól 1 dr., két szalonnától 1 dr., minden eladó lótól 4 dénár, száz kostól vagy herélttől 4 dr., s így tovább azok kisebb vagy nagyobb száma szerént több vagy kevesebb, egy kecskétől 1 dr. Minden vám az eladótól veendő, nem a vevőtől, a ki mentes. Ezen, az ország nádora által a feleknek kiadott vámszabályozási döntvényt ugyan azon évben május 20-n Dobó János mester és kolozsvári jegyző kérésére a kolozsmonostori konvent átirva hiteles alakban szintén kiadta [1]).

Ez itélet a mellett, hogy benne a szászok Endre-féle kiváltság-levelének érvényessége Magyarország egész területén el van ismerve, egyszersmind az erdőn-túli részek ez időbeli kereskedésére világot vet, egyenként megjelölvén azon áruczikkeket, melyek kereskedés tárgyai voltak. Csak a bizonyitásra nézve kell megjegyeznem, hogy én diplomatikai tekintetben teljesen szabatosnak nem tartom azt, hogy az idézett oklevelek közül úgy az Endre- mint az Imre király-adta kiváltságoknak kelési ideje nincs kitéve, sőt még kevésbbé azt, hogy az Imre király 1203-ki kiváltságát csak kivonatilag adja elé a nádori biróság, s nem — a mint kell vala — egész kiterjedésében s alakilag is teljes hitelességgel. A Lajos királyéban a hiány pótolva van, de a kettő közt a fennforgó ügy elhatározásában a vámjogosultsági elsőbbség levén a döntő érv: a két időbeli kiváltság közt felette nagy a különbség.

De az erdőn-túli részekben is akadályozták a kolozsváriak és más királyi városok kereskedelmét túlságos vámszedés által az egyházi és világi birtokosok, sőt maguk a só-kamarák királyi ispánai. Petri [Mátyás] Miklós biró és Szabó Ambrus [2]) kolozsvári polgárok a király előtt panaszolták — így adja elé az utóbbit

---

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR II. száma alatt.

[2]) Itt : ‚Ambrosius Zabo‘, fennebb : *Ambrosius Sartor* volt irva.

egy 1481-n aug. 24-n Budán költ parancslevél — hogy a kebelökben levő királyi kamara-ispánok, azok ispáni helyettesei és emberei s cselédei, midőn a lakosok tőlük sót vesznek, vagy idegenek közéjök árulás végett sót hoznak bé, mind azoktól, a kik veszik, mind a kik árulják, akár városiak, akár idegenek, házaikban és a piaczon a város régi szabadsága és szokása ellenére erőszakkal elveszik, a mi rájok nézve nagy jogsérelem s nyilvános elnyomatásukra néz; kérték azért ennek alkalmas orvoslását. A király azon kötelessége érzetében, mely szerént alattvalóinak nyúgalmáról s jóllétéről gondoskodni, s hű polgárait régi szabadságaikban és szokásaikban megtartani tartozik, Kolozsvár polgárainak megengedte: hogy ezentúl mindenki közülök, kik a királyi kamara-ispánoktól és a só-kamarákból sót vesznek, vagy a kiknek ök azt eladják, sőt a mi sót városukra idegenek is béhoznak — kőül vagy apró-só alakjában — az ő régi szabadságuk és szokásaik szerént, nekik és közéjök jövő más idegeneknek is a király oltalma alatt szabad legyen eladni és venni akár házaiknál, akár a piaczon, a kamara-ispánoknak és ispáni helyetteseknek, mostaniaknak és jövendőbelieknek ellentmondása azt meg nem gátolhatván; egyszersmind pedig a kamara-ispánokat ez értelemben útasitotta, meghagyván az erdőn-túli vajdáknak és alvajdáknak, hogy valahányszor őket a kolozsváriak ily ügyben megkeresik, védelmökre siessenek s a király parancsa teljesedését mindenképpen eszközöljék.[1])

Az elsőt t. i. az egyházi és világi magán birtokosok vámzsarolásait élénken festi a király 1468-n Antal hitvalló ünnepe után másod- és harmadnapon — jan. 18. és 19-n — éppen Kolozsváratt kiadott két parancslevele. ‚A király — így hangzik az első — erdőn-túli országában[2]) levő, szárazon vagy vízen vámot biró minden egyháznagyoknak, országzászlósoknak, nemeseknek és minden más állapotu és rangu embereknek tudtára adja: hogy mivel ő, királyi elődeinek előtte elémutatott s tőle is megerősitett kiváltság-leveleiből látta, hogy Kolozsvár lakosai sem személyöktől, sem vagyonaiktól és áruiktól, sem szárazon, sem vízen vám-

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR CLXVI. száma alatt.

[2]) In Regno nostro *Transsylvanensi* . . . . . . Én itt láttam e kifejezési alakot legelsőbben előfordulni.

adással nem tartoznak, sőt az alól örökre ki vannak véve, meghagyta nevezett országa minden lakóinak, hogy azok bárhonnan és merről, még ha külországokból is jött s bárhová és merre vitt javaiktól, vagyonaiktól és áruczikkeiktől az erdőn-túli szárazi és vízi vámhelyeken szabadságaik ellenére vámot venni, őket meggátolni, javaikban megkárositni senki ne merészelje, különben, hanem ha valakinek az öveiknél régibb és jogerősebb kiváltsága lenne. Ez esetre megparancsolta, hogy az ilyen vámelsőbbségi ügyek ne a rendes nyolczadnapos törvényszéken, hanem egy kitűzött rövid határidő alatt intéztessenek el, a hasonló ügyekben Zsigmond király és más királyi elődei alatt gyakorlatban volt módon; egyszersmind azon vármegyékbeli minden káptalanoknak, konventeknek, hol ily esetek előfordulnak — ide értve a szomszéd vármegyéket is — meghagyta, hogy az ez iránt folyamodó kolozsvári polgárok kérésére királyi hiteles emberöket azonnal küldjék ki azon vármegyebeli egy nemessel, kit szintén a polgárok ezen parancslevéllel megtalálnak, és a ki a királyi parancs ellen cselekvőt a megidézéstől számitandó tizenötöd napon idézze a király elé oda, a hol Isten vezérléséből akkor lesz, a felek vigyék magukkal leveleiket, s tetteikről a király előtt adjanak számot; akár megjelennek mindketten s jogaikat bébizonyitják, akár nem, a király minden halogatás nélkül a megjelent félnek kérésére azt fogja cselekedni, a mit a törvény rendje hoz magával. A megidézés folyama a királynak megirandó. [1])

A második az elébbihez minden egyébben hasonló, csak ebben a parancs az erdőn-túli vajdához és alvajdához van intézve s a biróságra nézve van az határozva, hogy a királyi parancs megszegőit a magáéból vagy szomszédos vármegyékből idézze az illető káptalan s konvent vagy kiküldendő hiteles emberek által a vajdák elébe s azok az idézéstől számitott tizenötödik napon az elébbihez hasonló módon haladéktalanul határozzák el az ügyet. [2])

Hogy az átalánosan kötelező tartalmu parancsok nem feleltek meg egészen a czélnak, mútatják számos egyidejü utánok

---

[1]) Regál papirosra írt oklevél, alól rá nyomott veres pecséttel erősítve, jobbról fenn : *Cossio dni Regis.* Látható [T. 48. sz. alatt.]

[2]) Regál papirosra irt oklevél, alól veres pecséttel erősítve, fenn : *ppria Cossio domini Regis.* Látható [T. 49. sz. alatt.]

következett külön intézkedések. Még azon évben Antal hitvalló ünnepe utáni harmadnapon Kolozsváratt költ oltalmi parancslevelében a király maga mondja, Bánffi Gergely-, János- és Mihálynak, István, lozsonczi bán fiainak s vámszedőik — és tisztviselőiknek, kik az erdőn-túli részekben s különösen [Bánfi] Húnyadon voltak, hogy Kolozsvár birája, esküdtei és minden más polgárai és lakói, az erdőn-túli részekben levő minden szárazi és vízi vámok fizetésétől személyeikre úgy mint vagyonukra és áruikra nézve régi királyoktól költ s tőle is helyben hagyott kiváltságaiknál fogva örökre ki vannak véve és mentesítve; ennél fogva megparancsolta nekik, hogy tőlük, ha az ő vámos helyeikre mennek, semmi vámot vagy másféle fizetést venni ne merjenek, hanem birtokaikon szabadon át- és visszamenni engedjék, sőt nekik a szükségesekben segitségökre legyenek, különben megparancsolta az erdőn-túli káptalanoknak és konventeknek, hogy mihelyt a kolozsvári polgárok ezt tárgyazó ügyben ezen levél elémutatása mellett felkérik, királyi emberöket az illető vármegyébe, a hol valaki e kiváltságuk ellen cselekedett, küldjék ki, az a király ezen parancsának nem engedelmeskedőt a vajda vagy alvajda elébe idézze meg, kik aztán az ügyet a felebb előadott módon intézzék el. [1]) Másodszor is ismételte a király e parancsát még ez évben Pozsonyban sept. 27-n, melyben emlékeztetve Miklós erdőn-túli gyula-fejérvári püspököt és a lozsonczi bán fiait, [2]) valamint az öszszes erdőn-túliakat arra, hogy a kolozsváriak régi kiváltságaiknál fogva is mind személyökre, mind javaik- és áruikra nézve vámmentesek, de e felett a király közelebb mult évi erdőn-túli részekben létekor az ország lakóival és nemeseivel oly intézkedést tett volt, hogy a királyi jobbágyok közül senki az odavaló nemeseknek és más birtokosoknak semmi vámot ne fizessen; — ennélfogva a tőlük való vámvételt szigoruan megtiltván, az erdőn-túli vajdáknak megparancsolta, hogy azok az ily erőszakos vámszedőknek azon jószágát, a hol az történik, foglalja el a király számára, s tartsa addig elfoglalva, mig arról más rendeletét veszi. [3]) Négy év

[1]) Regál papirosra irt oklevél. alól veres pecséttel erősítve, fenn: *ppria Cossio dmini Regis*. Látható [T. 46. sz. a.]

[2]) *fily Bani ex lossoncz* . . . . . .

[3]) Regál papirosra irt oklevél, belől rányomott veres viaszszal pecsételve, fenn: *de Cossione dni Regis*, Látható [Fasc. T. 47. sz. a.]

mulva a kolozsváriak újból panaszoltak. A király 1472-n ápril 3-n Budán költ levelében Bánffi Endre, Gergely, Mihály és István lozsonczi bán többi fiainak előbbeni parancsát megújitotta s a kolozsváriak vámfizetés fejében lefoglalt javaik visszaadatását jószágaik elvesztése büntetése alatt rendelte; [1]) hasonló parancslevelet küldött ugyan az napon Gergely püspöki helyetteshez s az ő gyaluvári al-várnagyaihoz, meghagyva nekik, hogy a kolozsváriaknak, a tőlük régi szabadságaik ellenére vám fejében letartóztatott javaikat adják vissza s máskor tőlük sehol vámot ne vegyenek, [2]) valamint ugyanazon évben aug. 9-n ugyan Budárúl Nádasdi Hunyor Jánoshoz [3]) és Dezsőfi Lászlóhoz, [4]) megparancsolva nekik, hogy a kolozsváriaktól Bernád nevü erdőn-túli falujokban a szokott és szabados vámnál többet ne vegyenek, s a tőlük azért zálogul elfoglalt ökreiket és egyéb javaikat adják vissza, különben meghagyta az erdélyi vajdáknak, hogy őket ily igazságtalan és tulságos vámköveteléseikben zabolázzák meg s a kolozsváriakat régi szabadságaikban védelmezzék; [5]) végre 1482-n jun. 2-n Báthori István ispán, királyi udvarmester és erdélyi vajda, Lozsonczi Desewfi Lászlónak tudtára adván a kolozsváriak azon panaszát: hogy ámbár ők királyi kiváltságleveleiknél fogva minden vámfizetéstől mentesek, mégis a midőn közelebbről a bonyhai [6]) vásárra mentek, az ő vámszedői és tisztei a nevezett kereskedők és lakók minden szekerétől, jószágától és áruiktól, e felett minden személytől, még a nőktől és kisdedektől is szörnyü nagy vámot vettek és csikartak; meghagyta nekik, hogy jövendőben ily hibák és hallatlan tettek elkövetését tiszteinek tiltsa meg, most pedig a panaszlóktól igazságtalanul és a királyi parancsolatok megszegésével elvett pénzeket és egyéb zsarolt dolgokat azonnal adja

[1]) Regál papirosra irt oklevél, rányomott veres viasz pecséttel hitelesítve, feljül : *Cossio ppria dni Regis.* Látható [T. 50. sz. a.]

[2]) Regál papirosra irt oklevél, alól veres viasz pecséttel erősítve, fenn: *Co ppra dni Regis.* Látható [T. 51. sz. a.]

[3]) Johanni Hunyor de Nadasd . . . . .

[4]) Ladislao Desewfy . . . .

[5]) Regál papirosra irt oklevél, alól veres viaszba nyomott királyi pecsét, s a jobb sarkon ez irás : *Ro. Georgy ppositj et thesaurary.* Látható [T. 52. sz. a.]

[6]) *Bohnya* . . . . .

és fizesse vissza, különben meghagyta a vármegye fő- és alispánjainak, hogy azon jószágát, a hol ez történt, a királyi felség számára foglalják el s addig tartsák elfoglalva, mig iránta más rendelést vesznek. [1]) Nevezetes még Mátyásnak az erdőn-túli hét szász szék s különösen Kolozsvár kereskedése érdekében 1485-n Bécsujhelyen [2]) jan. 6-n költ egy kir. parancslevele, mely által Bélthöki Drágfy Bertalan kérésére kiadott azon engedélyét, hogy némely nemesek Biharvármegyében, Fudi nevü falujában levő vámját a maga és tisztei nagyobb nyúgalmáért Rő [3]) nevü falujába vihesse át, ott a vámszedés jeléül kereket tehessen ki s mások jogsérelme nélkül örök időkön vámot vétethessen — erdőn-túli országa hét szász székei s különösen Kolozsvár polgárai azon panasza következtében, hogy ez rájok nézve idővel terhelő és káros lesz: visszavevén és megsemmisítvén, meghatározta, hogy a fennforgó vám ismét régi helyére vitessék vissza, s ott szedessék ezentúl is. [4]) Mátyásnak a kereskedés érdekében tett intézkedéseit egy 1488-n Bécsben ápril 30-n költ átalános irányu parancslevele zárja bé, melyben a kolozsvári biró, esküdt polgárok és az egész polgárság panaszos előadása következtében a legszigorubban meghagyta Magyarországában s az alája vetett részekben levő minden nemeseknek és más állapotu embereknek, úgyszintén a királyi s mező városoknak, szabad községeknek és azok biráinak, elöljáróinak és város gazdáinak, hogy a kolozsváriakat adásban és vevésben, javaiknak és áruiknak az ő piaczaikon és szabad vásáraikon való szabad és békességes kicserélésében, keresett ürügyek alatt semmiképpen akadályozni és gátolni ne merészeljék. [5])

A kézipar érdekében Mátyásnak egyetlen intézkedését isme-

[1]) Regál papirosra irt oklevél, alól Báthori-czímeres kisded vajdai pecsét. Látható [T. 63. sz. a.]

[2]) Datum in Neuburga Claustellj ......

[3]) Rew ......

[4]) Regál papirosra irt oklevél, alól veres viaszra nyomott pecséttel erősítve, fenn jobbról : *C* ppra dni Regis.* Látható [T. 64. sz. a.]

[5]) Ez oklevél a szabó-czéh levéltárában van, de tartalma mútatja, hogy az a város levéltárából került oda, hihetően azon körülménynél fogva, hogy ez időben a város egyik főbb tisztviselője szabó-mester volt. Látható az OKLEVÉLTÁR CLXXVI. a) száma alatt latinul, CLXXVI. b) alatt magyarul.

rem; ez egy engedély-levél, melyet 1465-n sept. 4-n Petri [Mátyás] Miklós kolozsvári biró kérésére adott a timármesterek Szüz Máriáról nevezett társulatának, megengedvén abban, hogy Kolozsváratt azon társulatban levő timár mestereken kivül az ő mesterségökhez szükséges készitetlen bőrt senki ne vásárolhasson, de úgy, hogy azon mesteremberek a vett bőrt az eleitől fogva fennálló szokás szerént feldolgozzák, s azokat, a kik ezt fel nem dolgoznák, akár bennlakók, akár idegenek, illőleg megbüntessék[1]).

De a városi tanács és czéhtestületek kebelében, valamint az összes polgárok között élénk iparmunkásság s egy pezsgő, tevékeny polgári szellem hathatós életnyilatkozatait mútatják a magukat újonnan szervező czéhtársulatok, a részint megújitott, részint most legelsőbben készült czéhszabályok. A czéhtársulatokban mintegy megújul a régi életösztön, rendeltetésök s nemes feladataik tudata tisztult alakban jelenik meg jobbjaik lelkében, a társulatok alakulni, munkálkodni, magukat szervezni kezdik, a tanácsnál szándékuk erélyes pártolásra talál, a korszellem, mely ily időkben a jó és szép megszületésére csodás béfolyást szokott gyakorolni, s melyre egy lángelmü uralkodó nyomta saját emelkedett lelke bélyegét, előmozditotta e törekvésöket, s így jött létre Kolozsvár iparéletében egy oly mozzanat, mi ama korszak egyik szép emléke, méltó arra, hogy példáján a mai cselekvő nemzedék okuljon, és saját maga és időkora feladatait amazokhoz hasonló erélylyel és bölcsességgel bétöltse.

Tekintsünk végig e hangyamunkásságon.

A fennlevő adatok tanusitása szerént ekkor alkottak maguknak czéhszabályokat a kovács-, aranymíves-, takács-, szőcs- és kötélverő-czéh, megújitották pedig az elavulás vagy rothadás miatt már nem használhatókat a lakatosokkal egyesült sarkantyu-készitők és szabók.

A kovácsoknak két czéhszabálya van e korszakból, egyiket 1467-n jul. 21-n adták ki kiváltság alakjában Széchi Miklós biró és az esküdt polgárok, Simon Antal és Kovács István, meg Kovács Hyeronim eszes és becsületes kovácsmesterek kérésére; a kik panaszosan adván elő, hogy némely czéhon kivüli kovácsok az ő régi, dicséretes és sok időtől fogva megtartott szokásaik ellenére

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR CXXIX. száma alatt.

a czéhnak mindennap különbféle kárt, alkalmatlanságot és jogsérelmet okoznak, mi által ők a szent Mihály-egyházban levő, eddig tőlük fenntartott szent László-oltárnak [1]) illő tisztességgel és díszszel való további fenntartásában akadályozva vannak: kérték a nevezett birót és tanácsot panaszuk orvoslására. Ezek a nevezett oltár tisztességének fenntartása, valamint a város gyarapodása tekintetéből beléegyeztek abba, hogy a mondott czéh szabadságai és szokásai — a mint azok más királyi városokban is fennállanak — ezen czéhtársulat kebelében a mostani és jövendőbeli mesterekre nézve kötelező erővel birjanak. A nevezetesebb pontok ezek : ‚Egy czéhon kivül álló mester is kovácsmívet ne mivelhessen, 15 hónapnál tovább kovácsmívre tüzét meg ne gyujthassa, ha a társulattal meg nem egyezik; számüzött, megbélyegzett és hitszegő a társulatba bé ne vétessék, hanem csak képes, becsületes és jóhirnevü; a városban bármiféle vasmívet darabonként senki ne árulhasson, hanemha négyes számban vagy pedig nagyobb mennyiségben; a lakatosoknak fejszét vagy az ő mesterségökhez tartozó más mívet megigazítni vagy magukat másképpen az ő mesterségökbe vegyítni nem szabad, mindazáltal mások joga sértetlenül maradván. Ha valamely kovácslegény valakinek lovát a vasalással úgy megrontja, vagy bénitja, hogy meggyógyítni nem lehet, fele árát ő, felét mestere fizeti; a gyógyíthatót a mester tartozik meggyógyítatni, zabot és szénát azonban számára a tulajdonos ad; ha a legény a vasaló-szíj hiányossága miatt tesz a megvasalt lóban kárt, felel érette, ellenkező esetben nem. A mesterek tartoznak a városnak 100 szakállast három arany forintért megkötni; saját maguk és legényeik minden ügyét ők igazítják, kivéve a város birája és esküdt polgárai elébe tartozókat. A ki czéhba akar állani, képessége mellett fizet két arany forintot, egy veder bort és 4 font viaszat, a többi az ő becsületére bizatik. Szegénységgel magát senki nem mentheti.‘ E szabályokat Antal, Fábián és Mátyás kovács, városi polgárok átiratták a kolozsmonostori konventtel 1468-n jan. 26-n [2]). Másodszor is kiadta e czéhszabályokat 1477-n sept. 9-n Mátyás, Belényesi Péter, Phanschmidt András, Szathmári János és Simon s Gergely eszes és

[1]) Ez ma nem létezik.
[2]) Látható az OKLEVÉLTÁR CXXXVI. száma alatt.

becsületes kovácsmesterek kérésére Petri [Mátyás] Miklós biró a maga és Szegény János, Szabó Egyed, Ambrus deák, Koch Márton, Buda Péter, Klein [1]) Mihály, Márkus János, Csiszár Péter, Kyfferbart Márton, Schorel Mihály és Theremy Benedek fő-senatorok és esküdt öregek nevében. E szabályok szó szerént az előbbiek, a czéhba-állást illető pontig. Itt kezdve a következő utánpótlások vannak. ‚A ki czéhba akar állani, mívét elébb négy czéhbeli mester lelkiismeretesen vizsgálja meg, s ha kielégítő és maga az egyén alkalmas, minden vonakodási alkalmatosságot eltávolítván, fizessen a czéhnak négy forintot, nyolcz font viaszat, négy veder bort, addig tüzét mestersége folytatására meggyujtani ne merje. Ha a mesterek fiai vagy társai alkalmasok mesterségre, s ha az utósók mesterek leányát vagy özvegyét veszik nőül, a díjak felét fizetik [2]). A ki a czéhügyek elintézése bevégződése előtt észszerü ok nélkül gyűlésből elmegy, fizet egy font viaszat. Özvegy asszony férje mesterségét egy évnél tovább nem folytathatja. A mely mester egy ifjat vagy serdülőt vesz fel tanitásra, fizet egy forintot‘ [3]).

Az aranymívesek német szövegü czéhszabályait Hanuschel András, Zöner Péter, Goldschmidt Mihály és Péter eszes és becsületes aranymívesek kérésére 1473-n jul. 12-n adták ki: Szegény János biró, Ambrus deák, Széchi Jakab, Szabó György, Broda Péter, Csiszár Péter, Lampricht János, Goldschmidt Márton, Miklosy Jakab, Cleyn Mihály, Márkos János, Schőrel Mihály és Sattler Péter. Bémútatták — így szól a tanács — előtte nevezett aranymíves mesterek azon törvényczikkeket és szabályokat, melyeket az aranymívesek egész Magyarországon, különösen *a hét várak országában* [4]) eddigelé használtak, s a melyeket a kolozsvári aranymíves mesterek közegyetértéssel bévettek és megállitottak, s kérték azok megerősitését; a tanács elfogadta s megerősitette; főbb pontjai ezek: ‚Becstelen s hitszegő a czéhba nem léphet, hanem csak az, a ki irásban kimútatja jó hirnevü s becsületes atyától és anyától származását, valamint azt is, hogy

[1]) Michael Parvus. . . . . . Ez ‚*Klein*‘, mint az alábbi német oklevél világosan mútatja.

[2]) Az itt következő várvédelmi pontot már fennebb adtam.

[3]) Látható az OKLEVÉLTÁR CLVIII. száma alatt.

[4]) ‚*Yn dem lande yn Sybenbürgen*‘ . . . .

korábbi mesterénél jámborul és becsülettel szolgált; mívét két czéhbeli mester vizsgálja meg, hogy avval a czéhnak szégyent, s a városnak gyalázatot ne okozzon; hamis forintost senki megaranyozni ne merjen, forintról levágott aranyot meg ne vegyen, czéhon kivül tizennégy napon túl mívet ne folytasson, mig magát nem igazolja; lopott aranyot, ezüstöt egy mester is ne vegyen, s azt fel ne dolgozza, ha ilyet visznek hozzá, a czéhmestereknek jelentse, hogy azt tegyék őrizet alá, mig a káros megkeresi. Ezek felett megerősíttetni kivánták folyamodó mesterek mind azon rendszabályokat, melyeket könyveikben megirtak, s a melyek más királyi városokban is használatban vannak. Ha ezek ellen valamely mester vagy legény szóval vagy tettel vét, vagy vakmerően fellázad, a czéhmesterek a czéh által nekik adott hatalmuknál fogva illően büntessék meg' [1]).

Nekem úgy tetszik, hogy a csak imént emlitett czéhkönyvből valók azon latin szerkezetü pontozatok, melyek az oklevélben levő ismertetett német czéhszabályok után következnek s azokat mintegy kiegészítik. A főbb pontok ezek : ‚A ki hamis forintosokat megaranyoz, minden forinttól fizet a czéhnak egy márka ezüstöt és 12 font viaszat. Egy márkát tevő közönséges öv csinálási ára 2 for., szebbé 3 for., a megaranyozás ára 2 for.; minden mester csak két tanuló inast tarthat; ha egy mester a másik ellen vagy társa ellen tesz valamit, s meg nem békélhetnek, menjenek biró elé, de előbb ne [2]); ha egy mester társa, vagy egy legény más mestertől eljő, addig senki bé ne fogadja, mig meg nem kérdezte : ha erre fel volt-e szabadítva, s becsülettel jött-e el? Czéhba csak azokat vehetni bé, a kik ékszereket és fegyvereket kivül és belől megczímerezni tudnak, arany gyűrüt helyesen készítni s a drága követ abba szépen belé tenni képesek; mester más mestertől vett mívet nem árulhat, a legény a megkezdett munka bevégzése előtt el nem mehet, mikor el akar menni 14 nappal előre köteles tudtul adni; a mesternek nem szabad megengedni legényének, hogy más számára pénzért dolgozzék, ha pedig valamit magának dolgozik, az ezüstöt vegye urától; ha

[1]) A kútfő megnevezése alább.

[2]) A szebeni és budai aranymívesekhez folyamodhatási pontot fennebb közöltem.

megengedi, a perselybe először 2 lat ezüstöt fizet s 2 font viaszat, másodszor két annyit s így tovább; ha aranyos vagy ezüstös clenodiumokat : övet, lánczot, vagy más ezüst marhát : kalánt, keresztet, kelyhet vinnének valamely mesterhez, jelentse s tegyék a czéh perselyébe, mig a tulajdonos megtalálja, ha a mester 12 hónapon túl tartja legényét s vele nem szerződik, a perselybe fizet 1 for. és 2 font viaszat; mester mestertársától szerszámot zálog nélkül kölcsön ne vegyen; ha legény, ura vagy asszonya otthon nem létében az eladni vitt aranyot és ezüstöt hirtétel nélkül megveszi, a vett dolog a czéh perselyéé lesz' [1]).

A társakról a következő intézkedések vannak. ‚Minden jámbor mestertársnak, ha tudjuk, ha nem tudjuk honnan jött, adassék dicséret és tisztesség, s minden társ dicsérje meg magát jámborságával s éljen becsületesen és jámborul; társ senki ne lehessen, a ki nem tud arany paizst, czímert és új arany gyűrűt úgy készítni, hogy a király úr és jobbágyai, főpapok, országbárók és nemesek előtt becsülettel megállhasson; a mestere vagy más mesterek ellen cselekvő társat, mig velök meg nem békélik, senki társul ne vegye; ha valamely társ tolvajságon éretik, két választott mester fogja el, s tartsák addig fogva, mig a mesterek gyűlése vétke felett itél, s akkor minden mester hivja el legényeit, s előbb a vétkes levetköztetvén, mindenik üssön rá vesszővel hármat; a melyik nem akarja ütni, hasonlóul vétkes lesz, s az ily legényt egy mester is bé ne fogadja; a ki titkon és lopva dolgozik magának, míve vétessék el a persely számára; ha a társ a neki megmivelés végett adott munkát mestere távolléte alatt titokban magának mivelné, két választott mester fogja el s ez is vesszőztessék meg, úgy, mint fennebb volt mondva; a ki koczkázik, fizessen a perselybe először 2 lat ezüstöt és 2 font viaszat, másodszor két annyit, harmadszor míve vétessék el, mig kezest nem állít.'

Az inasokról két czikk szól : ‚Ha a mester inasát valamely játékon éri, vigye őt a mesterek elébe s üssön rá vesszővel jó kilenczet; a ki magának vagy másnak mestere műhelyében az ő tudta nélkül formát csinál, mestere vesszővel verje meg, mint elébb' . . . . [2]).

---

[1]) A kútfőt alább megnevezem.

[2]) Látható az Oklevéltár CLII. száma alatt.

A szőcsöknek e korszakban szintén két rendbeli s két nyelven szerkesztett czéhszabályai voltak. Az egyiket 1479-n decz. 13-n Petri [Mátyás] Miklós biró és az összes városi főtanácsosok — Prothoconsules — és esküdt polgárok adták ki kiváltság alakjában, Kun János, Kerestély szőcs, Salczer Gáspár és Jegendorffer János eszes és becsületes szőcsmesterek kérésére, a kik súlyos panaszképpen terjesztették elé a tanácsnál, hogy a más vidékekről, vármegyékből, városokból és szabad községekből közéjök jövő vendégek, az ő előmenetelöket és hasznukat, a mit a különbféle állatok bőreinek megvásárlásából remélhetnének, s melyekből az ő mestertársaik élelmöket és táplálékukat szokták keresni és a királyi szent koronának tartozó adóikat fizetni, előlük merőben elveszik, az ő nagy megromlásukra és jogsérelmökkel. Minthogy pedig — úgymond a tanács — más királyi városokbeli polgárok, a külsők felett különbféle kedvezményekkel birnak, melyek által azon polgárok folyvást hathatósan gyarapodnak, és mivel illő és a józan észszel megegyezik, hogy ugyanazon város polgárai a maguk lakhelyökben más oda jövő idegen vendégek felett különösebb előnyökkel birjanak és éljenek: ez okból a biró és tanács a panaszló polgárok baján segítni s azt alkalmas módon orvosolni akarván a végre, hogy ők bővebb élelemre tegyenek szert, s ez által a város gyarapodjék, a királyi felség szolgálata nagyobb tisztességben és haszonban részesüljön, különösen pedig hogy ők is képesekké váljanak arra, hogy farkas-utczabeli saját tornyukat önerejöken hadi fegyverekkel, védművekkel, nyillal, ágyuval s a fegyverek egyéb nemeivel elkészithessék s megerősitve feldíszithessék, a panaszló társulatnak bizonyos tudásuk szerénti, következő szabályokat adták: — ,Czéhon kivüli egy mester is szőcsmívet ne dolgozzék, sem városi, sem oda béjövő külső szőcsmesterek szőcsmesterséghez tartozó bárminemű házi vagy erdei vadállat bőrét, százon alól meg ne vegye; a mely mester czéhon kivüli mesterrel együtt dolgozik, mesterségét veszti; a ki tanitás végett vesz fel ifjat, fizet 1 for., a ki idegennek vagy czéhon kivülinek saját műhelyében a dolgozást megengedi, elveszti mesterségét, s a birónak 10 márkát fizet; a ki alkalmas czéhba felvételre, fizet a czéhnak 6 for. s szülőitől tisztességlevelet köteles bémútatni; a mesterek czéhba lépő fiai fizetéstől mentesek; a mely mester fia más mester leányát nőül veszi, szintén fizetésmentes; a ki özvegy mesternét

vesz nőül, csak fele díjt fizet; az özvegy mesternék férjeik halála után azok mesterségét egy évig folytathatják, de tovább nem.' E szabályokat a tanács azon megjegyzéssel erősitette meg, hogy a nevezett szőcstársulat a közjó elleni szabályokat ne alkothasson[1].

A második egy német eredeti szövegezés 1481-ről, készitette Baczoni Kerestély, a maga társaival, szombaton, de mely hónap, melyik szombatján? s minő megbizásból? nincs kitéve. Ez szintén a másiknak csak kibővitése. A főbb pontok ezek: ‚Szabónak senki ne adjon el bőrt sem kicsiben, sem nagyban, a ki teszi, egész czéhbüntetést fizet; a ki inast akar tartani, fizet 4 for., a ki elkergeti, 1 fortot; a czéhmesterek hivatalukat karácsonkor tartoznak letenni; az idegen hozzon levelet, hogy jó nemzetségből való; a ki legényeit hétfőn ünnepelni hagyja, fizet 4 font viaszat; a ki más mester legényét elidegeníti, fizet 1 fontot; a ki más mestert gyaláz, a négy czéhmesternek fizet négy-négy, s mindenik más közönséges mesternek 1 font viaszat; a ki külső mesterrel társul, a czéhből kizáratik; a ki mester vagy mesterasszony temetésére nem megy, fizet 1 for., a ki a Krisztus teste ünnepén — jun. 6 — az egyházi menetet elmulatja, fizet 4 font viaszat, a ki a szent János-ünnepi — jun. 24 — áldozatot elmulasztja, 1 fontot; a ki a templom udvarán a czéhmestereknek nem köszön a Krisztus teste ünnepén, fizet 1 fontot; az isteni tiszteletnél a 4 ifjabb mester szolgálni köteles, a ki elmulatja, fizet 1 fontot; a mesterek fia, ha semmit nem tud, két évig köteles szolgálni és 2 font viaszat fizet; a ki a czéhnak adós, és meghal, nem kell eltemetni, mig eleget nem tesz, vagy zálogot nem ad; a mely legény a maga kezére akar dolgozni a mesterek ellenére, esztendeig dolgot ne kapjon, vagy kérelje meg őket; a ki egyszerre öt ködmönnél többet viszen ki, fizet 1 font viaszat; a ki idegen subát vagy ködmönt idegen mesterek társaságában elad, s a czéh megtudja, áruját elveszti; a ki készítetlen bőrmívet ad el, egész czéhbüntetést fizet; a mely mester a négy czéhmester beszédébe bele szól, fizet 4 font viaszat; ha szerdán és csütörtökön mesterasszony veszen bőrt, kivéve ha férje beteg vagy nincs otthon, fizet 9 forintot; a ki régi ködmönt új helyett ad el, fizet egész czéhbüntetést; ha mester és mesterné hal meg, a czéh tartozik lelke

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR CLXIII. száma alatt.

üdveért a szent János oltára mellett [1]) egy misét énekeltetni s díját a czéh perselyéből megfizetni. [2])

A takács-czéh jogait és társulati szokásait magában foglaló szabályait 1479-n szintén decz. 13-n adta ki kiváltság alakjában ugyanazon biró és tanács Barth Mihály, Weber Simon, Helner István és Benedek András eszes és becsületes polgárok és takácsmesterek kérésére. ‚A ki czéhba akar állani — így hangzik az — legyen arra alkalmas, elegendő s adjon levelet becsületes származásáról, sőt arról is bizonyítson, hogy tanulási éveit bétöltötte; béléptekor fizessen egy arany forintot; midőn mester hal meg, vagy felesége, fia, leánya, temetésén minden mester legyen jelen, a ki elmulatja, minden mulasztáskor fizet fél font viaszat; az ifjabbik négy mester pedig ilyenkor a halott körül a szokás szerént szolgálni köteles; a meghalt mester özvegye folytathatja férje mesterségét, ha ezt folytató mesterhez megy férjhez; ha pedig máshoz, akkor a mesterség folytatása megtagadtatik; a ki mester leányát veszi nőül, nem fizet a czéhnak, de a mestereknek ebédet adni tartozik; a vénebb mesterek nézzenek utána minden ifjabb mester mívének, hogy azok kellő rendben és jó módon legyenek készülve, s a kit hibában találnak, büntessék 4 font viasz fizetésére; minden mester tartozik kész szivvel szolgálni a Szent-Lélek oltárára, [3]) a melynek társulatához vallják magukat, saját lelkök üdveért.‘ [4])

A kötélverőknek ismét két nyelven irt czéhszabályai vannak. 1486-n ápril 2-kán adták ki kiváltság alakjában Szabó Ambrus biró és a kolozsvári esküdt tanácsosok és öregek, Lukács Márton, János István és Pál István eszes polgárok és kötélverő mesterek kérésére, a kik eléterjesztették, hogy ámbár köztük és a czéhon kivüli mesterek közt hosszas időn át egyenetlenség, vetélkedés és

[1]) Ma bémenve a nagy templomba jobb felől a 4-dik oltár.

[2]) E szabályok olykor dologismétlő, itt-ott egymással ellenkező szakai, későbbi beletoldások, a hártyán látható különbféle időbeli irások, átalában az egésznek korlátolt szelleme azt gyanítatja, hogy azok tervezve ugyan voltak, de hihetően közhatósági helybenhagyást nem nyervén, tán csak kebliileg voltak életbe léptetve. Én főként a szöveg szász dialectusaiért, szász tudósinknak kivánván kedveskedni, láttam közlendőnek. Látható az OKLEVÉLTÁR CLXXVIII. száma alatt.

[3]) Ez oltár ma nem létezik.

[4]) Látható az OKLEVÉLTÁR CLXII. száma alatt.

lázongás volt s ők egymás ellen sokat méltatlankodtak, azért, hogy a közöttük fennálló czéhvégzések és határozatok s jogok meg nem tartásából, élelmök megkevesedése, pusztulásuk és romlásuk következett; mindazáltal most Isten kegyelméből józanabb észre térve, s a szeretet indulata és felséges erénye által rábiratva, kölcsönös önalárendelési egyességre léptek, mely közöttük örök időkre tartson, és bizonyos czikkekre osztva, irásba is foglalták, kérve azok megerősitését. Az alkotott és megerősitett szabályok lényegesebb pontjai ezek voltak. ‚A ki kötélverő mester akar lenni, legyen nős, e város polgára, becsületes származásáról, jó magaviseletéről, és arról, hogy kitől tanulta a mesterséget, mútasson irást, s a czéhnak fizessen 4 arany forintot, 4 font viaszat, egy ebédet és egy veder bort — egy hónap alatt; ha idegen helyről eladás végett kendert hoz bé, titkon egy mester is magának meg ne vegye, hanem ha meg van véve, a mesterek mind hivassanak össze, a kik sors szerént határozzák meg, hogy az kiké legyen; ha eltitkolja, büntetésül fizet 2 font viaszat, s a kenderből mégis részt nem vehet; a mely mestert azon érik, hogy más legényét elcsábitotta, vagy más módon a czéh ellen cselekedett, fizet 10 font viaszat, s az elcsábitott legényt még sem tarthatja magánál; ha felserdült kiván mesterségtanulás végett valamelyik mesterhez beállani, az a mester annak előbbi mesterével két más mester előtt egyezzék meg s az ifju kötelezze magát, hogy legalább négy egymás után következő évig őt folyvást szolgálja, e felett a czéhnak fizessen 2 frt és 2 font viaszat; a melyiknek módja nem lesz, állitson kezest: időközben senki kereskedés végett istrangot a városra bé ne hozzon, a ki teszi, a czéhmester a biró segítségével foglalja le s forditsák szükségökre; az időszerénti czéhmesterek vásárok alkalmával mind a városiak, mind a külsők neveit vizsgálják meg, a hibásokat javitsák meg, sőt birói tekintély közbejöttével foglalják is le s égessék el; a sóbányákhoz szükséges nagy köteleket minden czéhbeli mester egy árért készitse; ha társmester valamely meghalt mester özvegyét nőül veszi, ha maga is azon mesterségen van, díjt s egyéb tartozást csak felerészben fizet, szintígy a meghalt mesternek fiai is; az özvegy, férje mesterségét két évig folytathatja, tovább nem.‘ [1])

[1]) Látható az Oklevéltár CLXVIII. száma alatt.

A német példány itt is mintegy a másik kibővitésének látszik. ‚A mely mesternek — így hangzik az — nincs inasa, tartson két legényt, a melyiknek van egy, legényt is egynél többet ne tartson; ha az inas tanulási esztendeit kitanulta, mestere adjon 1 forintért egy kabátot [1]), a tanuló legény szolgáljon 4 évig; a tanuló inas adjon 2 forintot és 4 font viaszat; ha a legény szabadságra akar menni, 8 nappal előre tudassa, különben fizet 2 font viaszat, s ha a mester akarja elbocsátni s nem tudatja 8 nappal előre a legénynyel, 4 fontot fizet; a *kedves* (így!) szent András napján — mondatik tovább — a ki áldozni nem megy, fizet 1 font viaszat, ha a férj nincs otthon, menjen a nő, különben azt a büntetést fizeti; azon napon a mestereknek ebédjök lesz, s a ki meg nem jelenik, fizet 4 font viaszat; a czéhmester, a ki ezt meg nem adja, fizet 5 fontot; ha mindkét czéhmester elmulatja, mindkettő 5 fontot fizet; szent Fabián és szent Sebestyén — vértanuk — napján a ki áldozni nem megy, fizet 1 fontot, a ki ünnepek reggelén az oltár körül nem szolgál, a gyertyát meg nem gyujtja s el nem oltja, fizet 1 fontot, a fömisén 1 fontot, a ki a vecsernyén az oltárt bé nem takarja, 1 fontot; a ki egy fötemetésen a kiséretben nincs, fizet 1 fontot, a ki nem kiséri a testet 1, a ki a sirhoz ki nem megy 1, a ki áldozatra nem megy 1, a ki üdvözletre nem megy 1 fontot, a ki a bészentelésre nem megy 1 fontot; ha egy ifju, mester akar lenni, fizet a czéhnak 4 forintot, egy veder bort, és 8 font viaszat. Ugyanez évben határozták a kötélverő mesterek, hogy a melyik mester a czéh napján, midőn az udvarba [2]) kell menniök, 12 órára meg nem jelenik, fizet 1 fontot; a ki nem ül a maga helyére, mig a dolgoknak vége van, 1 fontot [3]).

Azon két czéhszabályi kiváltságlevél, melyben világosan ki van fejezve, hogy azok elpusztult régiek alapján készültek — mint már érintve volt — a lakatosoké s velök egyesült sarkantyukészitőké, meg a szabóké.

Az elsöt mint már régóta hitelesen készült s a kötélverő mestereknek engedélyezve volt czéhszabályt 1472-n márcz. 17-n

[1]) Nem vagyok bizonyos, hogy jól értettem-e e az oklevél pontját?

[2]) *Zu Hoff* . . . . Igy nevezték a város házát.

[3]) Ezen túl van még nehány czikk 1515- és 1542-ről. Ezeket, mint a felvett korszakon túl terjedőket, hátrábbra hagyom. Latható az OKLEVÉLTÁR CLXXIV. száma alatt.

átirat alakjában adták ki Kerekes Lukács, kolozsvári biró maga és esküdt polgártársai nevében, Dobó János jegyző aláirása alatt s a város első nagyobb — már ismert - pecsétével megerősitve János és Péter becsületes polgárok és lakatos mesterek kérésére. megjegyezvén, hogy ezek azon kedvezményeket, czéh-szabályokat és rendeléseket foglalták magukban, melyekkel az ő mesterségöken levő szebeni, brassai és segesvári polgárok élnek. ‚A ki czéhba mer állani, — így kezdődik az — törvényes házasságból, tisztességes szülőktől származását s becsületes magaviseletét irásban tanusítsa, fizessen 4 arany forintot, egy tehetségéhez mért ebédet: a ki inasnak áll, fizet 1 forintot; czéhon kivülinek mesterséget folytatni nem szabad, mert csak ha czéhba áll, úgy adja bizonyos jelét annak, hogy mesterségét érti; a czéhmesterek nézzenek gyakran körül, hogy hamis mívet a mesterek ne dolgozzanak. A tanács azt is megengedte, hogy a városba egy kereskedő is kész lakatot, sarkantyut, zablát külsőktől bé ne hozzon s azt ne csinál-jon, ha teszi, a czéhmesterek a biró segitségével vegyék el; egy mester se merjen viaszba nyomott mintára kulcsot készitni, s egy mester vagy legény se lakatot vagy zárt a tulajdonos otthon nem létében felnyitni, nehogy abból csalás vagy gonoszság származzék' [1]).

A másodikat 1475-n novemb. 11-n Petri [Mátyás] Miklós biró és a város esküdt tanácstagjai adták ki kiváltság alakjában. Széchi Jakab, Lampricht János, Colb Tamás és Smithin János eszes polgárok és szabómesterek, úgy szintén Simon és György posztónyirők kérésére, a kik a tanácsgyűlést élénken és hathatósan kérték arra, hogy az ama tekintetből, hogy a piaczi szentegyházban a Minden szentek oltárát [2]) illő díszben és tiszteletre méltó állapotban fenntartani [3]) az ő társulatuk köteles [4]), a

---

[1]) E szabályok a czéhnak Báthori Zsigmond korából való jegyzőkönyvébe is bé vannak igtatva I—VII. czikkre osztva s azon kor magyar helyesirásával irva oly egyszerü szépséggel, hogy azt mint magyar nyelvészeti ritkaságot az OKLEVÉLTÁR CXLIX. száma alatt egész kiterjedésében közleni érdekesnek láttam.

[2]) Ma nincs meg.

[3]) A másik — a toronyfelfegyverzési indok — fennebb már érintve levén, itt nem ismétlem.

[4]) Arról, hogy az miből állott s mibe került, fogalmat ad az ó-vári Domokos-szerzet 1559-n készült egy leltára.

‚Szokás — így hangzik annak 6-ik fejezete — a konvent szentegyha-

dicséretes szabómesterséget mivelő társulat rothadás miatt megrongált régi czéhszabályait újból állittatná ki, s erősitné meg s ez által azon társulatnak is megerősödését eszközölné. A tanács a czéh régi szabályait hasznosoknak és illendőknek látván, újból visszaállította és megerősítette. ‚A ki czéhba akar állani — ezek a lényegesebb pontok — czéhon kivüli becsületes emberek által ajánltassa magát, s hogy igaz és törvényes apától és anyától született, becsületes nemzetből való, feddhetetlen erkölcsü, s bűnt nem követett el, irásban mútassa ki, e felett azt is, hogy mesterségét érti, négy mester előtt, a kiket becsüljön meg egy veder borral; legyen nős, különben kiútasíttatik; czéhbaléptekor fizessen 4 arany forintot és 5 font viaszat; a mestereknek adjon egy ebédet, úgy, hogy minden asztalnál tehetségéhez mért három fogás étek legyen, e felett két veder bor; a czéhgyűlés egybehivásakor kis gyertyát kell gyujtani, hová megérkezése órájában a társulat minden tagja fizet egy drt, a ki pedig a gyertya kioltása után érkezik meg, 2 drt, a ki nem jő el, 1 font viaszat; a ki nem elég jól béavatott posztóból készit öltönyt, fizet 4 font viaszat az említett oltárra; a ki a hozzá vitt posztóból ellop, mesteri jogát veszti, és soha többé becsületes mesterek közé bé nem vétetik; e felett büneért a biró is megbünteti; ha valamely mester, különbféle szinü posztóból készit öltönyt és azt egy szinre, különösen feketére festi, mint tolvaj úgy tekintetik s fenyittetik; egyik mester is más ismeretlentől titkon posztót ne vegyen, mit ha tesz, elveszti s az a biró kezébe adatik, e felett a czéhnak fizet 1 frt; egy szabó is a posztónyirővel együtt ne lakjék, különben mindkettő 1 frttal büntettetik; a mely mester a másikat kisebbitő szókkal illeti, az emlitett toronyra fizet fél forintot; a mely

zat és karzatát a szentek ünnepén különböző függönyökkel és szőnyegekkel feldíszíteni, kiváltképpen a nagy ünnepeken u. m. Krisztus megtestesülése, vizkereszt-nap, Mária megtisztulása, megjelenése, husvét ünnepén s egyéb ünnepeken tíz vagy kilencz nap szőnyeget tenni fel az állványokra és lépcsőkre, a nagy oltárra 8-at vagy 9-et, a karzaton kivül levő minden oltárra két illő szépségü, míves napokon pedig ugyanannyi kisebb és egyszerübb szőnyeget. Más ünnepélyek alkalmával pedig u. m. az apostolok, doctorok ünnepei, a kettős ünnepek sat. alkalmával egy vagy két tisztességes szőnyeget.‘ *Magyar Sion*, Negyedik Évfolyam, augustusi füzet. Esztergom, 1866. 585. l.

mester bármi szándékkal a városból egy évig távol volt, visszajövetelekor úgy tekintetik mint új mester s a fizetendőket megfizetni köteles; a ki ócska köntöst ad el új helyett, veszítse el és az fordítassék a torony szükségeire; a ki más mester mívét gyalázza, fizet 1 veder bort; a mely mester a másnak adott munkát álnokul magához keríti s megmiveli, elveszti a munka árát s az a toronyra fordítatik; a ki inast vesz fel tanitásra, fizet 1 frt, s az ilyet a mester 15 napnál tovább egyességen kivül, magánál nem tarthatja, ha az ellen tesz, 1 frtra büntettetik; ha az oltár adósai tartozásukat minden évnegyedben meg nem fizetik, az mindannyiszor egy font viaszszal növekedik; a mesterek ellenére munkát vállalt legényt egy szabó is titkon műhelyébe ne vegye, míg azokkal meg nem békél; a ki az ellen tesz, 1 for. érő viaszat fizet; ha inasi esztendeit külső szabóknál vagy a főrendűek udvaraiban kitanult legény jő valamely mesterhez, másképpen ne fogadja bé, hanem ha inasi esztendeit kitölti; a mely mester másnak legényét nyájas szavakkal magához csábitja, a hány napig tartja, annyi font viaszat fizet a mondott oltárra; a mely legény a három nagy ünnep u. m. Krisztus születése, feltámadása és pünkösd előtt mesterségét elhagyja, azt senki bé ne fogadja 10 font viasz büntetés alatt; a ki a Krisztus szent teste ünnepén való egyházi menetről elmarad, fizet 1 font viaszat; a ki a menet előtt árut visz eladás végett a piaczra, 2 fontot; ha valamely mester nagy temetésen nem jelenik meg, 1 fontot, a ki kisebben, felet; ha a Minden szentek oltárának felügyelői ünnepnapokon a reggeli és vecsernyei misék alkalmával a gyertyát nem gyújtják meg, fizetnek 1 font viaszat; a mit az oltár érdekében a négy czéhmester tesz, az összes mesterek tartoznak helyben hagyni, ha ellenkeznek, 4 font viaszat fizetnek [1]).

Ha ez adatokat összevetjük, egyfelől valóvá lesz ama sejtelem, mit az ezen korból fennmaradt czéhszabályok létezése mintegy önkénytelenül felkölt, hogy t. i. Kolozsváratt már I. Lajos és Zsigmond királyok alatt számos czéh, fejlődésnek indult iparélet volt, de emlékeit az idő eltemette; másfelől a Mátyás korabeli czéhoknak mivolta és rendeltetése azok szülő okaival együtt — ha szabad úgy kifejeznem magamat — plastikailag kidomborodva,

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR CLIV. száma alatt.

a polgári és iparélet sajátságosan érdekes képét tárják elénk. Az elsőre nézve teljes bizonyiték az, hogy több czéhszabály megújitása az elrothadással és régiség miatti elavulással van indokolva; ez pedig évtízedek alatt nem történik, erre — csak némi gondviselés mellett — századok kellenek. Az utósóra nézve ez emlékek a kolozsvári czéhokat indokaik- és czéljoknál fogva keletkezésök idejében egyiránt korszerü, hasznos, és életrevaló intézmények gyanánt tüntetik fel. Valamennyi czéhtestület alakulása főindokai abban központosulnak: hogy a czéhkedvezmények által az iparos osztálynak életmódja javuljon s bővebb és biztosb keresetforrásai legyenek, hogy ez vonzóvá tegye a várost s a szabad polgári helyzet édesgesse oda a külső honlakókat s hogy az így előállott vagyonos polgárok növekedő száma által növekedjék a város belső erkölcsi ereje és társadalmi súlya. Ez által azt kivánták elérni, hogy a polgárok egyfelől a korona és király iránti adótartozásuknak, másfelől béke és harcz idejében városvédelmi kötelezettségeiknek megfelelni képesekké váljanak, és hogy a buzgóságukra bizott oltárnak feldíszitése s kegyeletes szolgálata által az egyház és isteni tisztelet fényét emeljék s az emberi és keresztény míveltség terjedését előmozdítsák. Főczél a müipar érdeke, a mesterségek emelése s tökéletesitése volt. Az e végre rendelt inasi és legényi tanulás évei és próbái, valamint a mesterré avatás föltételei és a mestereknek s műhelyeknek folytonos ellenőrzése a müipar fejlődésének kielégitő kezességei voltak. Az is tény, hogy erre a városok útalva, sőt mintegy kényszeritve voltak azon kornak kiváltságkedvelő szelleme, a megyék hatalmas oligárchái, sőt más városoknak is teljesen azonos intézkedései által. A mely intézmény az ország iparát, e nagy és drága érdeket vette hü oltalma alá, s azt és az ahoz fűződő jóllét, a köztársulatot képező tagok valamint az összes polgárzat és korona ügyét oly sikerrel szolgálta, mely szerkezetében az önfenntartás, az iparfejlesztés és müveltség ily erős elemeivel bir, végre mely szigoru törvények és a kegyelet érzésének ápolása által századokig mintegy karján vitte az ipar és polgári jóllét, a korona és vallás testvérérdekeit, s e szerént mintegy küldetést töltött bé — az a multnak kevés árnyai mellett is örökre fényes emléke lesz, mely gondos tanulmányt és tiszteletet érdemel.

Mint a német uralkodó-házból választott királyok ural-

kodásának eredményét, meg kell emlitenem azt, hogy a mig a XIV-ik században csak latinul, ebben némely czéhok szabályai németül is kiadattak; de a hivatalos kiadványok csak latinul — ezen úgy látszik — e kor tudományi és diplomatikai nyelvén. E két érdek előtt a magyar nép — saját nyelvét mellőzve — más népek példájára meghajolt. A mi az akkori európai viszonyok közt másképpen nem is lehetett, ha csak a magyar király magát és országát a többi királyoktól és népektől elszigetelni nem akarta.

E kor élénk munkássági ösztöne s müveltségi hajlama a vallás és egyházélet mezején is maradandó nyomokat hagyott fenn. Ilyen a polgári épitészet köréből a plebánia-épület, Mátyás születési háza és hídkapu-bástya, a szent épitészet köréből a farkasutczai monumentalis szentegyház [1], melyet a mellette volt szent Ferencz-rendi zárdával és a szintén közelében állott szürke öltönyü nő-apáczák házával együtt Mátyás király épittetett a város által kijelölt helyen.

Kolozsvár városa közönsége egy 1486-n nov. 9-n Szabó Ambrus biró és a városi esküdt tanácsosok neve alatt költ ajándéklevélben Mátyás király úr és Báthori István királyi udvarbiró és erdélyi vajda akaratjok és beléegyezésök következtében farkasutczában a szabók tornya melletti helyen, keletre nézőleg, egy zárda épitésére szükséges területet örökre és visszahivhatlanul a szent Ferenczről nevezett Minorita-szerzetnek adományozott oly föltétellel, hogy a szerzet az ott levő házak árát a birtokosnak fizesse meg [2]. A király 1487-n sept. 5. Bécsújhelyen költ parancslevelében kijelentvén, hogy e helyen zárda épitetését határozta el, meghagyta a kolozsvári birónak, esküdteknek és az egész közönségnek, hogy a megnevezett rendnek az épitést akadálygördités és ellenszegülés nélkül engedje meg, s kebeléből két jámbor és alkalmas egyént válaszszon, a kik annak megtalálására minden szükségesekben segitségökre legyenek [3]; 1490-n jan. 18.

---

[1]) Látható a Rajzok kötete XXXIII-ik tábláján.

Fasching az ó-vári szentegyházat is Mátyás által építettnek irja; de kútfejét nem nevezi meg. Én tanusítatlan állítását elfogadni nem merem. *Fasching*, Nova Dacia, Claudiopoli, MDCCXLIII. 81. l.

[2]) Látható az Oklevéltár CLXIX. száma alatt.

[3]) Látható az Oklevéltár CLXXIII. száma alatt.

Visegrádon költ levelében pedig Tarcsai [1]) Márton erdélyi főkamaraispánnal tudatván, hogy a szent Ferencz-szerzeti atyáknak épitetni már elkezdett kolozsvári zárdáját a következő tavaszon folytattatni szándékszik: küld hozzá egy általa ismert barátot, hogy az elkezdett munkát tovább folytassa; egyszersmind pedig meghagyja neki, hogy annak útasitása szerént azon megkezdett szentegyház épitését a legközelebbi tavaszon a király költségén minél jobban és gyorsabban lehet, megszűnés nélkül folytattassa, és szintén a király költségén kőfaragókról gondoskodjék; a mészfőzésért sóval, a kőfaragásért s annak és a mésznek a szentegyházig szállitására a király pénzéből és rovására fizessen. Egyébiránt pedig János barátnak és a vele levő többi barátoknak fából és deszkából készítesse meg a szükséges kamarákat, hogy a mig ott lesznek, kényelmes életök és maradásuk legyen s munkájokat jó móddal folytathassák [2]). Azonban az épités csak II. Wladislaw alatt lőn bévégezve, a ki 1494-n aug. 24. Szebenben költ parancslevelében Kis-Asszonyfái Istvánfi István és Kápolnai Miklós erdélyi sókamarák ispánjait értesitvén arról, hogy a szent Ferenczről nevezett Minorita szerzetnek Kolozsváratt alapjából épitetni kezdett és még bé nem végzett zárdája vagy monostora épitése folytatására annak teljes bévégződéseig a thordai sóaknából szekeren vitetni szokott úgynevezett ‚*szekeres sókból*' 300 arany forint értékü só adatását rendelte el: meghagyta nekik, hogy azt a nevezett szerzetnek a munka bévégződéséig minden évben vonakodás nélkül szolgáltassák ki [3]). Hogy ez épités valóban bévégződött, tanusítja II. Lajos királynak 1520-n márcz. 27-n Budán költ parancslevele, melyben Bottyáni György erdélyi kamaraispánnak, valamint a magyarországi összes harminczad- és vámszedőknek megparancsolta, hogy mivel Kolozsváratt a szent Ferencz-zárdában lakó Minorita-szerzet azon 300 forint áru sót, mit nekik még boldog emlékezetű atyja élelmökre rendelt volt, a víz hiánya miatt Magyarországra ki nem szállittathatta és el nem adhatta: ez okon, ha azt ezután fogja kiszállittatni, őket abban senki meg ne

[1]) Az Erdélyi Muzeum kézirattárában levő egy másolatban : ‚*Barcsai*'. *Jos. Com. Kemény,* Collectio Major Manuscriptor. Historicor. Tom. VI. A lapok számozatlanok.

[2]) Látható az OKLEVÉLTÁR CLXXX. száma alatt.

[3]) Látható az OKLEVÉLTÁR CLXXXVIII. száma alatt.

gátolja [1]). Ez adományt az erről költ kir. parancslevél szerént később János király is megerősitette [2]).

A Ferencz-rendi férfi zárda ez időben építetése ez adatok által igazolva van, valamint az is, hogy vezetője János nevű barát s a kőfaragók és — hihetően a kőművesek egy része is — idevalók voltak, a mi az épitészetnek Kolozsváratt ez időben előhaladott állapotára mútat. A szerzetes-rendnek tényleges részvételét is tanusítja a Servacius tanár és perjel idejében 1509-n kezdett ‚*Leltár*' — Inventarium.

‚E leltárból megérthetik az utódok — így kezdődik annak bévezetése — mekkora munkával, fáradsággal és gonddal lön e konvent a földből kiemelve. Minden szerzetek közt legeléбb a Ferencz-rend reformálván magát : a megújhodás elveit kegyességi tényekben mútatta ki. Feddhetlen férfiakat, a vallás nagy bajnokait nevelte e hely, kik mind tudományban, mind a rend igazgatásában az egész tartományban elől tündököltek, kiknek ritka gondosságát hirdeti e szentegyház épülete, mútatják a szent készületek, tanusítják a szerzet jószágainak bő jövedelmei. Ha az utódok ezeket megértik, tudandják, kikért imádkozzanak, s hogy mily drága örökséget birnak, megismerendik.' [3]) A 4-ik fejezetben pedig a van irva : ‚Napnál világosabb, hogy e konvent épületeit legnagyobb részben a szerzet tagjai építették . . . . . Van a konventnek a kőbányákban mindenféle szükséges kőrontó, sajtoló és faragó szerszámuk, favágó és bárdoló, úgy üvegablak készitéshez való műszerök sat. [4])' E téren — a mint a következő századokban ki lesz mútatva — kivált a Jézsuiták tűntek ki; közöttük voltak minden mesterséget értő teljesen kiképzett szakemberek, tehát építészek is, kik az ő középületeiket maguk tervezték és építették.

Nem ily világos az egyház és nőzárda ez időbeli építetése, mit bizonyítni is csak következtetőleg lehet. Báthori István lengyel király 1581. május 12-n költ alapitványlevelében, farkas-utczában a délkeleti vár mellett levő felhagyott Ferencz-rendi zárdát.

---

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR CCXIX. száma alatt.

[2]) Inventarium Conventus Colosvariensis sat. *Magyar Sion*. — 577. l. E kir. parancslevél eddigelé ismeretlen.

[3]) *Magyar Sion* idézett füzete 567. és 584. ll.

[4]) U. ott.

egyházat és az ennek közelében volt nőzárdát iskolaépitésre a Jézsuitáknak adományozta; [1]) az adomány három tárgyának egy fogalomkörben emlitése s az a tény, hogy zárda és egyházi szerzet egyház és istenes foglalkozás nélkül nem gondolható, s ama föltevés, hogy mikor a király férfi- és nőzárdát, egyszersmind szentegyházat is épített, az első közvetett bizonyiték; a másodikat Faschingnál találjuk, a ki az egyház építését világosan Mátyásnak tulajdonitja, [2]) de a fennebb már idézett 1487. évi Bécsújhelyen költ királyi parancslevél alapján, mely kifejezetten csak a zárdát emliti. A harmadik Kaprinai bizonyságtétele, ki azt irja, hogy farkas-utcza délkeleti szögletében I. Mátyás király alapitott egy nagyszerű és jeles szentegyházat, a minek hiteles bizonyitéka, egy, a nevezett királynak saját kezével aláirt és szokott pecsétével megerősitett levele, mely eredetileg meg van a kolozsmonostori konvent hiteles másolatában a szerzet levéltárában. [3]) Nekem egyiket sem sikerült feltalálnom.

E szentegyház épitészeti leirását érdekes voltáért ideigtatni szükségesnek látom.

‚Ez egyhajós egyház szentélyének záródása a nyolczszög három oldalából képződik. A csúcsíves hálóboltozatnak horonyokból alakitott gerinczei minden közvetités nélkül, a falból félig kiálló nyolczszög alaku fél oszlopokon, vagy tagozott s egykor vesszős művel díszített vál-köveken forrnak egybe, a szentélyt a hajótól tompa csúcsos diadalív választja el, melynek bélletét szintén a tompa körte-él képezi.

‚Mint a padláson fennmaradt meszelés és oszlopok magasabbra nyuló álló-helyei mútatják, a hajó boltozata egykor magasabban állhatott a mostaninál, melyet 1644-n [4]) egy olasz épitész, kinek nevét a történelem nem jegyezte fel, az egészszel öszhangzatlanul körivűen alakitott, tompa körte-él idomu heveder és gerinczek itten is mint a szentélyben, hálóboltozatot képeznek,

[1]) Közölve lesz az Oklevéltár II. kötetében, látható *Kaprinainál*, Hungaria Dipl. I. r. 31. 35. 36. ll.

[2]) *Fasching*, Nova Dacia sat. 82. l.

[3]) *Steph. Kaprinai*, Hung. Diplomat. Pars. I. 35—36. ll.

[4]) 1644-ben külföldről hozott épitőmesterekkel ez egyházat, mint *Szalárdy*, krónikájában irja, nagy szép vesszős faragott kövekre merőn megboltoztatta. [I. Rákóczi György.]

melyet hosszukás négyszög alaku támok, s elejökbe állitott, félkörü oszlopok tartanak; ezek fejezeteit a kinyuló, római antik modorban egybevont hullámu oszlopzáródás — Karniess — képezi; az oszlop egy rézsút, és félhenger által áll kapcsolatban a tagozatlan négy szögü, és ebből előszökellő félhengerü párkányzattal — plinthus.

‚A buta csúcsíves ablakok bélleteit kivülről horony és körte-él képezi, míg belől csak egy rézsútból áll; díszművezeteik: hármas félkör és halhólyag, mely a homlokzati ablakokon virág- és egyéb mértani alakokat vesz fel. A fő ajtózat laposan leszelt lóher levelü ív bélletében körte-élü, vagy sodrott hengerek, melyek fent a szögben egybevágódnak, alant pedig oszloptöveket képeznek.

‚Az oldal támfalak egyszerüek s ötszörösen tagozva, rézsútosan leszelve, a födél alatt állnak. A szentély hosszát és hajó végét jelölő támok a többieknél erőteljesebben vannak szervezve, rézsútosan állnak, téreik a párhúzamosan lefutó lóher száraival díszitvék, gula csúcsban végződnek, keresztvirággal tetőzve, a hajó délnyúgoti szögletén álló rézsútos tám, a boltív-nyomás egyensúlyozásáért, egy tám-ívvel áll kapcsolatban.

‚Az egyház déli részében levő keresztfolyosó egykor a szentélybe vitt, mely azonban most, kisebb helyiségekre osztva, raktárul szolgál; itten állhatott azon torony, melyet I. Rákóczy György 1644-n épittetett, s melyet Szalárdy, krónikájában emlit: ‚az oldalában levő tornyot is nagy szép hegyesen, szép aranyos gombjával, különb-különb szinü mázas cseréppel héjjaztatván, megépitette vala . . . . . de a toronynak napnyúgot felől való oldalában az ablakok arányában való hasadékiban nagyon meg kezdvén indulni, minden harangokat, cserepezést és minden fa épületeit le kellett szedni.‘ Nem sikerülvén e torony, Rákóczy egy másikat a fő ajtózat elébe kezde épittetni, de a mint Szalárdy irja, ez is félszegül ütött ki : ‚Skárpot kellett volna hagyni a fundamentumnak, azaz a fundamentum fenekét jó szélesen kezdvén, mind beljebb való hajtással kellett volna ha csak a templom fele magasságáig is felvinni s azután egyenesen, és sugáron felrakni; így lett volna állandó és nem indult volna meg, mint a másik.‘ Ez is leszedetett tehát; álló-helye pár ölnyi magasságra ma is látható.

‚A fedél alatti tető-párkányzat egy rézsút, negyedrész horony pálczából áll, míg az alsó párkányzatot egy megforditott zár-kó (Karniess) képezi, homlokzata pedig tagozatlan, díszitmény nélküli csúcs.

Mérték-arányai belső világában ezek :

A szentély hossza	:	70' —
„ szélessége	:	31' 6"
„ magassága	:	54' —
A hajó hossza	:	111' —
„ szélessége	:	48' —
„ magassága	:	60' — [1])

Bombárdi, Pázmány után, Kolozsváratt a Pál-szerzetnek is tulajdonit egy zárdát s azt Mátyás király alapitásának mondja. [2]) Schleffer János kolozsvári polgár Margit nevü özvegyének 1459-n ápril 29. költ végrendeletében [3]) a szent Mihály főangyal kastélyvára alatti remetezárdában levő barátoknak [4]) 5 arany forintot hagyományozott. Ha e vár nem a szentegyházat hajdan keritő kastély, s a remete-rend alatt nem a Pál-szerzet van értve, mely talán az egyház kerületében lakhatott, én sem álló-helyéről, sem egyéb körülményeiről egyebet följegyezve nem találtam. A nőzárda itt-létét az idézett Báthori-alapitványlevélen kivül tanusítja ugyanazon végrendelet, melynek egyik pontja szerént Margit aszszony a falakon belől levő szent Ferencz-szerzetbeli szürke öltönyü tertiariáknak hagyta hátra minden felkelhető portékait, kivéve az ezüst-némüket, a végre, hogy abból maguknak öltönyt szerezzenek, a mikből — felügyelőjük — Ilona néne, a ki iránt ő különös jó indulattal viseltetik, a többek felett kapjon egy köpenykét; továbbá minden szőnyegeit az ő kápolnájuknak hagyta, úgy szántóföldeit is. [5])

[1]) ‚A kolozsvári — Boldogasszonyról czímzett Minorita, jelenleg ev. ref. egyház történeti és épitészeti leirása gr. Eszterházi Jánostól‘ czímü külön lenyomatban is meglevő mü 7—8. ll.-ról.

[2]) *Mich. Bombardi*, De Topograph. Magni Regni Hung. 334. l [első, bécsi kiadás] *Kaprinainál :* Hung. Dipl. I. k. 31. l.

[3]) Látható az Oklevéltár CXXI száma alatt.

[4]) Fratribus Ordinis Eremitarum in Claustro B . . . . . Virginis sub Castro S. Michaelis Archangeli exstructo.

[5]) Látható az Oklevéltár CXX. száma alatt.

Fennebb már érintve voltak Sleunig Gergely plebánus érdemei, tusái és — hihetően a nép érdekében — nyugalomba bocsáttatása, a plebániai telek és birtok-öszlet gyarapodása, a plebániának közterhektől mentesitése, malomjogának megerősitése. De az egyházakra és zárdákra tett áldozatai által is kitűnt e korszak. Schleffer János kolozsvári polgár özvegye 1459-n ápril 29-n költ véghagyományában egyfelől mostoha fiának Schleffer János papnak, János és Bertalan nevü más két káplánnak, másfelől Schleunig [1]) Jakabnak, Dorottya és Hermán Gáspárné Kata asszonynak, úgy Gertrud kisasszonynak, Karkói István kolozsvári lakos leányának az Ó-várban Hermán János háza mellett egy házat, Kőmálban nevezett Schleffer János pap és Balog Péter szőlői közt harmadfél hold szőlőt hagyott oly föltétellel, hogy azok mint végrehajtók, halála után azon jókat adják el s árát forditsák istenes czélokra: először is lelkeért mondassanak a piaczi szentegyházban misét, mi végre vegyenek egy mázsa viaszat és gyertyára fél mázsát; ugyanazon szent Mihály-egyházra adjanak 25 arany forintot, Krisztus szent teste és szent János oltárára fél mázsa viaszat, a káplánoknak egyenként 1 ar. for., a Predicans-szerzet zárdája szakácsnéjának 10 ar. for., ugyanazon zárda épitésére 25 ar. for. oly föltétellel, hogy a zárda egyházában egy évig lelkeért misét olvassanak, *a váron kivül a szőlőhegyben levő szent Egyed apátról nevezett zárdabeli apáczáknak* öltönyre s egyéb szükségre 10 arany for. Szintén *a városon kivül alapitott Szent-Lélekről* nevezett *kórházban* lakó szegényeknek egy hordó bort, [2]) a kolozsmonostori zárdának egy mázsa viaszat, János papnak, az ő unokájának 25 ar. for., úgy egy más névtelennek 7 ezüst kalánt, hogy abból serleget készittessen, a készitésre szintén 12 ar. for., a másik Jánosnak, a monostori zárdabeli káplánnak 6 ar. for., a szegények orvosságára 16 ar. for., valamint a mondott ház udvarán a nagy kapu felé levő három kis házacskát, a melyet Gertrud kisasszony és Anna ugyanazon Karkoi István leánya maguk költségén épittettek, halálokig nekik hagyta, azt adván mindezekhez, hogy ha Bálint, a véghagyományozónak András nevü fiától szár-

[1]) Itt a másolati oklevél *Sch*-t használ. Vajjon az eredeti is azt? — megmondani nem tudom.

[2]) A remete szerzetnek tett adományt csak imént idézém.

mazott unokája, a távolból haza kerülne, legyen övé a Túzokmáli két hold szőlő, nyúg. Hermes János, keletről Schleuning [így] Jakab szőlőik szomszédságiban, tovább egy ágy, takarójával s két nagy párnával és négy kisebb aljjal s ugyanannyi lepedővel, végre 5 abrosz, három ónkanna, 1 asztal, egy paizs alaku ezüst tál, semmi egyébből részt ne kivánjon. [1]) 1464-n idősb Vizaknai Miklós erdőn-túli vajda a szent Ferencz-zárdának Szék mellett egy halastót véghagyományozott, [2]) melyet a konvent nevében János frater és Maternus prior fogadott el oly kötelezéssel, hogy az ő szülői és minden eldődei lelke üdveért minden hétfőn misét mondnak, hogy halála napján — a mi jan. 18-n történt — a konvent naptárába béjegyzik, ezt minden évben a szerzet előtt kihirdetik és hogy azon napon a halottakért vecsernyét és beszédet tartnak; 1474-n Zsúki István, lelke üdveért Kolozsvármegyében egy Sóspatakvölgye nevü másik halas-tót, a mibe megegyeztek Zsúki János és fia Miklós is, mint az előbbinek öcscsei, az abból őket illető részt szintén a szerzetnek hagyván; [3]) 1477-n Szent-Gothárdi Vass János Szent Gothárdon egy harmadik halas-tót; [4]) 1486-n Vasvári Gergely ugyanazon szerzetbeli pap feles szántót vett azon zárda részére; [5]) Mátyás király nyilt-levelében teljes hatalmat adott a széki erdőkből az emlitett halas-tóhoz szükséges fa és vessző meghordatására, s a szerzet házát minden adó és más királyi díjak fizetésétől mentesítette, [6]) továbbá megerősitette atyjának a széki 50 kő-só iránti adománylevelét; [7]) 1479-n Erzsébet, Dengelegi Pongrácz János erdélyi vajda özvegye Dobokavármegyében levő jószágát adományozta a szerzetnek oly föltétellel, hogy az általa azon egyházban alapitott oltáron örök időkig mindennap egy misét mondjanak az ő, férje és Mátyás és Kata

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR CXX. száma alatt.

[2]) *Magyar Sion* . . . Negyedik Évfolyam, aug. füzet, Esztergom, 1866. 568. l. Gr. *Eszterházy János*-nak az Erdélyi Muzeum kézirattárában levő eredeti után irt értekezése. A becses történelmi adat czíme : *Inuentarium Conuentus Colosuariensis* 1559.

[3]) U. ott 577—78. ll. Az erről költ oklevél a konvent levéltárában van — jegyzi meg az ‚*Inuentarium*‘ irója.

[4]) *Magyar Sion* sat. 577. l.

[5]) U. ott. 570. l.

[6]) U. ott.

[7]) U. ott. 577. l.

nevü gyermekei lelke üdveért, mit Epi János konvent priora s hittan tanára vett birtokba. [1]) 1489-n [2]) Bánffi Ferencz ajándékozott a konventnek egy vég nagy-féle finom veres bársonyt, melybe aranyvirágok vannak nem belé szőve, de mesterségesen rávarrva; minthogy pedig ezt Bánffi a Mátyás királyról hátramaradt jókból sajátitotta el, s az, az utána következett Wladislaw királyt látszott illetni: midőn ez Erdélyt meglátogatta, a konvent kérésére e szövetet részéről is oda ajándékozta. [3]) Hogy Kolozsváratt ez időben s jelesen a Domokos-nevet viselő Predicans-szerzet ó-vári zárdájában első rangu iskola volt, tanusítják az ott tanárkodott egyházi férfiak: Epi János hittan tanára, [4]) Frigh Márton hittani facultas tanára, [5]) azon fennebb idézett levelek, melyekben a halottakért tartandó miséknél ki volt kötve, hogy azok diákok éneklése mellett történjenek, Mátyás király itt tanulása s végre az idézett ‚*Leltár*' egy nevezetes adata. ‚Minthogy a vallás minden tisztessége a szerzetesek életének tisztaságától és a tudománytól függ — így hangzik az — önként érthető, mily nagy gondot kell forditniok a hittudományokra és a szent könyvek olvasására; a szerzet tisztelendő atyái tehát azon czélból, hogy az irántok való tisztelet megmaradjon s a restség eltávolittassék, a könyvek tartására szép és tágas könyvtartó házat épitettek, azt idővel könyvvel megtöltik, hogy abban mindenki könnyen feltalálja, a mivel lelkét gyönyörködtethesse. Ezért a könyvek számait e fejezetbe béigtatni határozzák, előlbocsátván az isteni tisztelethez tartozó énekkari és misekönyveket.' [6]) Sajnálandó, hogy a könyvek tervezett béjegyzését a becses okirat nem adja.

A szász és magyar elem közötti szám-arány e korban az előttem ismert és közlött adatok szerént egyensúlyt tartott; Kolozsvár e korszak alatt a hét és két szász szék területéhez nem annyiban politikai, mint rokonszenvi és kölcsönös jogvédelmi

---

[1]) *Magyar Sion* sat. 572—579. ll.

[2]) Ez tévedés, hihetőbb az 1490. év, mint Mátyás király halála s természetes fiának az ország nagyjai általi kiraboltatása éve.

[3]) *Magyar Sion* sat. 578. l.

[4]) U. ott 574. l.

[5]) U. ott 574—75. ll.

[6]) U. ott 584—585. ll.

viszonyban állott, annyi különbséggel, hogy — a mint láttuk — a felvitt perügyek másodbiróságilag nem Beszterczén, hanem Szebenben lőnek elhatározva. E rokonszenves viszony ismertetésére két nagybecsü eredeti adatot őriz a szász nemzet szebeni levéltára: az egyik költ Kolozsváratt 1463-n octob. 29-n; ebben Kolozsvár birája és esküdt polgárai fájdalmasan panaszolva adták elé a szebeni polgármesternek, biráknak, esküdt öregeknek és a hét szász székbeli összes rokonaiknak és barátaiknak, hogy ámbár ők a nagyságos király úrnak, Pongrácz János erdélyi vajdának, sőt — hogy úgy szóljanak - az egész világnak irásban és jelentésképpen már több izben felfejtették azon elnyomatást, bosszantásokat, megterheltetést, kiraboltatásokat és kártételeket, melyekkel Dengeleghi Pongrácz László, nemes úr, s a kolozsmonostori apátság kormányzója őket megszünés nélkül illette, azért, hogy azoktól jövendőben szünjék meg, — s íme — úgy mondanak — ezek daczára László apát a közelebb mult másodnapon a maga megátalkodott követőivel gonoszul és pokoli sugallattól indítatva, polgártársaik házaira fegyveresen rárohant, s némelyeket házaikból kihurczolván, s kegyetlen ütésekkel illetvén, megkötözve egy ideig az utczákon és piaczokon szétvonszoltatta és verette, másokat — kiknek ládáit feltörette, pénzöket kiraboltatta — hajukat kitépve, kegyetlenül és különbféleképpen kínozva szörnyített el. A miket a nép közönsége látván, ezen elviselhetlen és erőhatalmas tények által — ámbár akaratja ellenére — nem kevés lármával feltámadt, s László apátot három cselédével együtt megölte. Ez emberölés végbeviteleért a nevezett biró és esküdt polgárok a király haragjától félvén: kérik és az isteni jutalom reményével biztatva, de saját szolgálataikra is útalva, hathatósan esedeznek, hogy ők többi társaikkal, az ő barátjaikkal és jóakaróikkal, a — fájdalom! megtörtént esemény felől úgy végezni és oly intézkedéseket tenni sziveskedjenek, nehogy amazok háborgatásai által veszélyezve legyenek vagy éppen megsemmisüljenek, hanem ők barátságosan segitségökre levén, ezen segély által a fenyegető gonosz ellen biztosittassanak. Egyébiránt — így zárják levelöket — addig is, mig ő királyi felségének az emlitett tényért kegyelmét — haragja megengesztelődésével — megnyerhetnék, fejeiket ő királyi felsége ölébe teszik le, s rajta kivül senki mástól kegyelmet nem várnak, a mit egész életökben megszolgálni köte-

lességöknek ismerendik.[1]) A másik irat 1469-n költ szintén Kolozsváratt jan. 18-n; ebben florenczi Olasz Ferencz és neje Margit irja Goldschmidt Miklós polgármesternek, hogy ő ugyan Ágnes nevü leányát küldi haza, mert kivánságukat megszegni nem akarja, ámbár szivesen tartotta volna magánál, mert nagyon vágyik magyarul megtanulni; de a pestist illető hirre vonatkozólag tudatja, hogy nálok pestis nincs, csak a régi emberek halnak meg; egyúttal egy családi ügyben is ir hozzá. Úgy értette — úgymond — hogy Barth János szebeni ember az ő oda való házát Kristóf úr adósságaért elfoglalta; tudatja vele, hogy az azt a házat véghagyománynál fogva három gyermekének hagyta; kéri tehát a polgármestert, hogy a gyerekeket nevezett János és bárki más háborgatásai ellen védni sziveskedjék; ha neki nevezett Kristóf úr ellen valami keresete van, azt a nagybányai birónál és esküdt polgároknál igazitsa. [2])

Ez bizonyiték Kolozsvár törvénykezési önállósága mellett s tanuságtétel ama barátságos érzületre, mely a hon különböző ajku fiai és leányai között hajdan fennállott, hogy t. i. egyik nemzetiségbeli szülők gyerekeiket a nyelv megtanulása végett a másik nemzetiségbeli városokba küldötték. Vajha sok egyébbel együtt a kölcsönös bízalomnak századokon át létezett e szép erényvirága is el ne hervadott volna az újabb idők nemzetiségi s politikai tusáinak rideg légkörében!

Közbenjártak-e a felszólitottak Kolozsvárért vagy nem? s ha igen, minő sikerrel? nem tudom. Annyit látok egy 1466-n jul. 19-n Székes-Fejérváratt költ királyi parancslevélből, hogy Kolozsvár és a kolozsmonostori apát közötti feszültségnek annyira kellett növekednie, hogy az utóbbi önvédelmére erősséget kezdett építni. Ezt viszont a kolozsváriak vették magukra nézve sérelmesnek, miután abból nekik — a mint a király előtt panaszolták — eddig is sok károkat tettek, s ezután még többet tehetnek. A király tehát — orvoslás sürgettetvén nála — megparancsolta az apátnak, hogy erősségét azonnal bontassa szét és rontassa le, kü-

[1]) A levél végén e megjegyzés áll: Ezen kivül tudjátok meg, hogy nekünk — Kolozsvár biráinak és esküdt polgárainak, lovaink és juhaink nincsenek. Mire vonatkozik ez? előttem nincs tudva. Látható az OKLEVÉLTÁR CXXVII. száma alatt.

[2]) Látható az OKLEVÉLTÁR CXLIV. száma alatt.

lönben — úgymond — meghagyta bozyni és szentgyörgyi János gróf, erdőn-túli részbeli vajdának és székelyek ispánjának, hogy azt földig lerontassa [1]). Mi lett eredménye? nem tudom.

Hogy e korszak képe némileg kidomborodjék, még három nevezetes eseményt kell előadnom. Az egyik élénken tűnteti elénk azon örökös küzdelmi viszonyt s csaknem állandó hadi-lábon-állást, melyben Kolozsvár békés polgár népe a szomszéd faluk hatalmas és gyakran erőszakos uraival állott; a másik az 1467-ki erdőntúli felkelés, mely ama kor oligarchiája féktelenségét és gyávaságát egyformán bizonyítja; a harmadik a kolozsvári birónak Mátyás királylyal való esete, mely a város belviszonyaira vet világot s azon szomorú valóságot jelzi, hogy a tisztviselőknek a nép irányában való zsarolási hajlama már ekkor szülemlőben volt; mindenik a Mátyás király igazság-szeretetére s népszerűsége valódi kútfejére mútat rá, s nagy-királyi jelleméhez ragyogó vonásokat ad. Az elsőnek emléke két oklevélben maradt fenn. Egyik egy 1465-n Budán aug. 26-n költ parancslevél, melyet a király a kolozsvári esküdt és más polgárok kérésére adott ki, meghagyva Bánffi László, János, Gergely és Mihály — István egykori lozsonczi bán fiainak — hogy azok a nevezett város polgárait, azért, hogy Dengeleghi Pongrácz erdőn-túli vajda Póka Mihályt érdeme szerént megvakította, az ő kérésére saját birtokaikban ne háborgassák, javaikat és áruikat, a mint ezek az ő falvaikon átmennek, le ne foglalják, hanem ha Pókának valami ügy-bajos keresete ellenök van, igazítsa a törvény útján a királyi felség előtt [2]). A másikat, mely költ Budán 1476-n jul. 31-n, szintén Mátyás király intézte a szamosfalvi nemesekhez, különösen pedig Erdélyi Istvánhoz és Gyerőfi Istvánhoz, a kolozsvári polgárok, lakók és egész közönség panaszos kérésére, a kik azt terjesztették elébe, hogy azok ki tudja miféle vakmerőségtől indítatva a panaszlókat súlyos és szokatlan kifejezésekkel, bosszusággal, bántalmazással és károkkal illetik, némelyiket közülök saját szántóföldjükön megverik, a másikat kifosztják, meg másikat halálosan megsebesítik elannyira, hogy többnyire keve-

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR CXXXII. száma alatt.

[2]) Regál papirosra irt oklevél, belől a király pecsétével erősitve, fenn jobbról : *Co ppa Dni Regis*. Látható [AA. 6. sz. a.]

sen merik közülök házukat és városukat miattok elhagyni. Minthogy pedig — úgymond a király — ő azt hiszi, hogy mindezeket a nevezett polgárok béketűrése és hallgató természete okozza; de hasonló bánást többé eltűrni nem akar : ennélfogva nekik javallotta, intette őket, s egyszersmind tartozó hűségi engedelmességök kötelezése alatt megparancsolta, hogy hasonló bosszantásoktól és háborgatásoktól ezutánra szűnjenek meg, s Kolozsvár polgáraival és közönségével békében és jó szomszédságban éljenek; különben ha azok önvédelmezése által s az ellenök intézett bosszuságok visszautasítása közben netalán ők is megsértetnének : azt egyedül saját békétlenségöknek fogják tulajdoníthatni. E parancslevél eredetije nincs meg; én egy 1488-n költ kolozsmonostori konventi átiratot használtam[1]. Mi okozta annak akkori fölelevenitését, nem tudom. De a következő 1489. évben Budán nov. 2-n költ egy oklevél némi világot vet rá. Ebben a király Dorogházi László királyi udvari itélőmestert, Thelegdi István erdőn-túli alvajdát és Zöld István nagy-bányai kamaraispánt nyomozó biztosoknak nevezte ki, s őket útasítván, hogy mivel Kolozsvár városa nagyobb részben, piaczi szentegyházával együtt szerencsétlenül leégett, s ezen rosznak minden alkalmatossága és oka sok tekintetnél fogva Szamosfalvi Mykola Ferenczet terheli: meghagyta, hogy egy meghatározott napra Kolozsvárra vagy más közel levő alkalmas helyre egyetértőleg jelenjenek meg, s a szomszéd nemeseket, a nem-nemeseket és másokat, kiket azon dolog érdekel, egybehiván s tőlük a szokott hitet és esküt bévevén, kellő és törvényes nyomozást vigyenek végbe, s ha nevezett Mykola Ferenczet e szörnyü bün végrehajtójának találják, szamosfalvi jószágába a király e részben rájok ruházott hatalmánál fogva Kolozsvár városát azonnal örök jogon igtassák bé s birtokába adják, bárkik ellentmondása akadályul nem levén[2].

Az eredményről semmi további adat. Erre nézve tehát a bővebb nyomozás ezutáni kutatók feladata. Én itt csak annyit jegyzek meg, hogy az önvédelemre mintegy útat nyitó parancslevél felelevenitése után hihetőnek látszik, hogy Kolozsvár és a

[1]) E konventi hiteles átirat költ 1488-ban május 18-n. Látható az OKLEVÉLTÁR CLVI. száma alatt.

[2]) Látható az OKLEVÉLTÁR CLXXIX. száma alatt.

szamosfalvi birtokosok közt a versenygés újult erővel tört ki — bosszu és visszatorlás váltották fel egymást, a mi utoljára a város e nagy-szerencsétlenségével végződött. Legyen ez, mint oklevélileg bébizonyított első égés Kolozsvár történetébe a tény és indokai feletti sajnálkozás érzetének kifejezésével béjegyezve.

E tények a kor erkölcseit durváknak, a vármegyei birtokosokat erőszakosoknak, a polgár osztály társadalmi állását küzdelemteljesnek s állami helyzetét folyvást inkább a királyok bölcsességétől s kegyelmi tetszéstől függőnek, mint törvényeken gyökerezőnek tüntetik fel.

Az 1466-ki felkelés történetét Thuróczi [1]), Ranzan [2]), Bonfini [3]) kútfő-műveikben, s ezek alapján Eder [4]), Kővári László [5]) és Szilágyi Sándor [6]) megirták. E felkelést Farnasi Veres Benedek kezdeményezése nyomán János ispán szentgyörgyi és bozyni gróf, erdélyi vajda és székelyek ispánja, az erdélyi főbb városok biráival és a vármegyék főispánaival szövetségre lépve, csak megkisérlette, de az saját gyávaságuk s a király erélye által teljesen meghiusulván: a kezdeményezőkre nézve szomoru véget ért. Ez eseménynél Kolozsvár mint egyik erdőn-túli főbb és abban kétségkivül részt vett város van érdekelve, és ismét mint olyan, melynek kebelében a hűségtelenség bűnébe esettek közül nehánynak kivégeztetése történt.

A részvevésre Kolozsvár már az 1459-n Katalin napján Medgyesen a nemesség, székelység, hét szász szék, Brassó és Kolozsvár, végre Máté erdőn-túli püspök és a fejérvári kanonokok együttes jelenlétében tartott tartományi gyülésben létre jött *egyesülési szerződés* által kötelezve volt. Ez oklevél 1-ső pontjában annak alkotói hűséget esküttek ugyan a királynak, de hűséget egyszersmind hozott határozataik iránt is; a 2-ikban igérték, hogy terhes szolgálatokkal szerzett régi szabadságaikban és ki-

---

[1]) Látható *Schwandtner* kiadásában a IV. rész XLVI. fejezetében és 288. lapon.

[2]) Látható *Schwandtner* kiadásában 391. l.

[3]) *Antonii Bonf.*, Rer. Ungaricar. Decades sat. Basileae 1568. 566—70. és 572. ll.

[4]) *Josephi Caroli Eder*, Observationes sat. MDCCCIII. 147—154. ll.

[5]) *Erdély Történelme*, II. k.

[6]) *Erdély Története* sat. Első kötet 147—154. ll.

váltságaikban egy szívvel-lélekkel meg kivánnak maradni s egymást azokban meg is tartják, sőt 3-or, ha azok ellen bárki bennszülött vagy idegen vétene és feltámadna, az egyezségbe belé foglalt mindhárom nemzet és mindenik város közönsége egyesülve felkelésre és jogaiknak s egyezségöknek erős karral megvédésére magukat kötelezték; a 4-ik pont szerént, ha az egyesült felek bárhonnan jövő, bárminő támadás, vagy kártételi szándék felől értesülnek, kötelesek egymásnak tudtul adni; az 5-ikben megtiltották, hogy senki a királyi felség Erdélybe küldendő követéhez csatlakozni, vele egyetérteni, azt szokatlan szállás- és élelemadásra, újitásokra, zsarolásokra kérni, tanácsolni, rábirni, semmi szín és keresett ürügy alatt ne merészelje; a 6-ikban a magyaroknak és székelyeknek a védelem terhében osztozás föltételével a szász városokba ellenséges időkben szabad bémehetése volt biztosítva; a zár-pont fő- és vagyonvesztési büntetést szab ez egyezség bármelyik pontja ellen vétőkre, e felett örök megbélyegeztetést, sőt az ilyenek megöletése esetében főváltsági díjokat 3 denárra határozza [1]).

Ez egyesülési oklevélben el volt hintve az 1467-ik évi erdőntúli felkelés magva. Máté püspök, ki ebben főtényező — Fridrik habsburgi gróf s német császár titkos híve — az elégedetlen főurakkal gondoskodtak, hogy az a maga idejében kikeljen. Ez oklevél több pontja csak szinleg önvédelmi czélu, valóságban ellenszegülés a közhatalom, kihivás a király ellen, kinek követe — Lábatlani János temesi és székely ispán éppen akkor jött vala Erdélybe [2]). Mátyás újitásai csak ürügyül szolgáltak a főnemességnek ellene való torzsalkodásra, a valódi ok a lelkökben ellene eleitől fogva meg volt engesztelhetlen gyülölség. Ez úgynevezett eredendő büne volt az erdélyi főnemességnek azok ellenében, a kik lelki tehetség, jellem és érdemek által föléje emelkednek. Fridrik jól tudta ezt, s neki főtörekvése volt Mátyás birodalmában folytonos békétlenség támasztása, a létezőnek rendszeres élesztése, az elégedetleneknek ingerlése s magához csábitása; tanusitvány erre azon tény: midőn ő a pártos György, János és Zsigmond szentgyörgyi és bozyni grófokat azon indokból, hogy

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR CXXIII. száma alatt.

[2]) *Eder*, Observationes Crit. 149. l.

öt ellen-királylyá választani segitették, 1459-n jun. 19-n Magyarország közjoga ellenére kiadott adománylevelében Magyarország régi, törzsökös és nagy nemzetségei fölébe emelte, császári koronás czímerrel s más kitüntetésekkel ajándékozta meg [1]. Ez ama János gróf, kinek hűségét ezután nem sokára Mátyás az erdélyi vajdai hivatallal nyerte meg [2], kit alig egy év mulva — mint maga állítja — az erdélyi összeesküdtek egyik feje pártütésre tudott birni, és a ki nem sokára, hogy fejének kegyelmet nyerjen, esküje megszegésével bűntársai nagy részét hóhér-bárd alá vezette. Bonfini Veres Benedekének irja a felkelés egész tervét; szerinte a vajda csak azért engedte magát élére állíttatni, nehogy — a mint fenyegetődztek — idegen nemzetbelit válaszszanak. De a rút tettet királya előtt szépítni s igazolni kivánó vajda egész élete állitásainak czáfolása; megczáfolja egyébiránt az 1467-n aug. 18-n a kolozsmonostori konvent előtt költ összeesküvési oklevél, mely ez ügyet világosságba, János grófot sötét árnyékba helyezi. Ebben tisztán kiderül egyfelől a vajda mentségeinek hamis-volta, másfelől az, hogy Veres Benedeket mások felett bűnössé nem önmaga, de bűntársainak a veszély órájában vissza- és félre huzódása s a vajda kegyelemkolduló beszéde tette.

Ez oklevél sok tekintetben nevezetes. Ezt a szövetkezők a konvent előtt kötik, mint az 1459-kit a káptalan előtt; amaz egyesülési, ez formaszerű összeesküvési szerződés; kötik az erdőntúli nemesség részéről: Lozsonczi Dezső László, Zsuki Mihály, Farnasi Veres Benedek, Gerendi Mihály, Iklódi Márton, Somkeréki Erdélyi István, Hosszuaszói Péter, a szászok részéről: Vizaknai Miklós, László, szászvárosi biró, Gáspár, medgyesi biró, Pereczsütő Lőrincz, brassai biró, Puns [3] Antal, Török Péter beszterczeiek; a székelyek részéről: Medgyesfalvi Alárd László, Nagylaki Márton, Thoroczkoi Ilyés, [4] Haranglábi Gergely, sepsi széki Borosnyoi Péter, csiki Tárkányi Bálint, marosszéki Szövérdi Bálint és Székely Máté. ‚Látván — így nyilatkoznak a nevezettek — hogy Mátyás király az egész Magyarország kiváltságait felforgatta

[1]) Látható az oklevél gr. *Teleki*, Húnyadiak kora czímü müve X. köt. 621—625. ll.

[2]) *Bonfini*, Dec. III. X. könyv. 546. baseli kiadás.

[3]) Puns? A *Notizen-Blatt*-ban is így van.

[4]) Elyeos? — Ez is így.

és eltörölte, s meggondolván innen eredett elnyomatásukat, megterheltetéseiket és siralmas sorsukat, melynek következtében immár szinte véginségre és pusztulásra jutottak, egyértelemmel és egyenlő akaratból elhatározták, hogy Isten segedelmével saját magukét és egész Magyarország kiváltságát és szabadságait bárminő nyelvü, sorsu, állapotu és méltóságu emberek ellen megoltalmazzák és védik, és azok ellen, a kik ennek ellene mondanak és bármiképpen ellene cselekednek, erős karral tehetségök szerént addig védelmezik, míg Magyarország régi, jó és boldog állapotját helyre állatják. E czélból igazgatóikká és főnökeikké [1]) választották János és Zsigmond szentgyőrgyi és bozyni grófokat és Monyorókereki Elderbach Berchtold erdélyi vajdákat és székely ispánokat, Zápolya Imre és István szepesi grófokat s kötelezték magukat egymás irányában a következőkre... A főnökök és igazgatók iránt engedelmesek lesznek; ezeknek joga lesz az erdélyi részekben igazságot szolgáltatni, őket szabadságaik értelmében az ország ellenségei ellen hadba hivni, s ha a király hadaival lenne összeütközésök, az esetben zászlóik alatt minél nagyobb számban és jobb erővel megjelenni; adó fejében a főnökök kezébe füst szerént fizetnek; szövetséget és békét tudtok nélkül senkivel nem kötnek; ha valamelyik időközben várát, városát vagy más birtokát elveszti, addig bárkivel békét nem kötnek, míg azokat vissza nem szerzik; a netalán elfogottaknak e szövetséget megrontani nem lesz szabad; senki magát e kötelezettség alól sem világi, sem egyházi biróság parancsára ki nem vonhatja; békét választott főnökeik hire nélkül nem kötnek; ha a főnökök a kezeikbe kapott pénzzel az ügyet végre nem hajthatják, a nemesség, szászság és székelység újabb módról gondoskodik; ha egyik nemzet vonakodik, a más kettő kényszerítni fogja. Ezen dolognak teljes végrehajtása előtt választott főnökeiktől sem atyafiság vagy barátság, sem félelem vagy álnokság, sem ajándék vagy szeretet által egész életökben el nem pártolnak, hanem minden erejökkel, fejökkel, jószágokkal s minden igyekezetökkel, fáradságukkal és költségökkel őket segitik és gyámolitják; ha főnökeik közül egyik — mit Isten távoztasson — elesik, a többi ez ügyet hajtsa végre; senki az életben maradtaktól el nem pártol, hanem azok iránt végig

[1]) In eorum Directores et Antecessores — ez a latin kifejezési alak.

hűséggel lesz. S mindezeknek hű megtartására a főnökök és egymás irányában esküt tettek le, kijelentvén abban, hogy a kik ezeket megszegik, becsület- és emberségvesztettek legyenek, s ha két egyházi ember által e kötés megtartására felszólíttatván, nem engedelmeskednek, az egyházból tagadtassanak ki, azután alkalmaztassék ellenök világi karhatalom, és e kitagadás alól a pápa se menthesse fel, hanem örökre megbélyegzettek maradjanak' [1].

Az indokok, melyekkel a nép felkelésre biratott, Bonfini előadása szerént ezek voltak: Mátyás király zsarnokká lett, súlyos és szokatlan adókkal terheli a népet, az ország érdekében nem álló háborukat folytat, senkinek kiváltságait, helyhatósági jogait és szabadságait, sőt a törvényeket sem tartja meg, önkényesen kormányoz sat. [2]) Ezek, a fennebbi összeesküvés és az 1459-ki egyesülési oklevél pontjai benső egybeköttetésben állanak. Sérelmek voltak — ez bizonyos [3]), de ezek orvoslása útja nem a felkelés; az erdélyiek mégis erre tértek. A jogsérelem izgató részletei a mozgalom középpontjáról — úgy látszik Kolozsvárról — az országba szét lőnek terjesztve, az előkelőbb városokhoz követségek küldve, s a felkeléshez csatlakozásra nyilván felszólítva, némelyek kényszeritve is. Ennek következtében a vármegyék, Szeben, Medgyes, Beszterczе, Kolozsvár, szóval, Brassón kivül [4]), csaknem egész Erdély felkölt. Brassó követe aláirta ugyan az augustusi összeesküvési oklevelet, de hogy eszélyes kir. birája tanácsát követve részt nem vett, a király nem egy adománylevele tanusítja [5]). Kolozsvár nem jelenik meg az aláirók közt, de részt

[1]) Látható : *Notizenblatt :* Beilage zum Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen sat. 1852. 13. szám 197—199. ll.

A Veres Benedek, Somkereki Erdélyi Miklós, Zsuki Mihály, Bethlen Márk és Antal, Toroczkai Ilyés, Medgyesfalvi Alárdi László, Kecseti László, Apafi Mihály, ifj. Vizaknai Miklós és Farkas Mihály között, Vizaknai Miklós alvajda előtt, azok ellen, kik őket megtámadnák, s főleg a kóbor nép megrohanása ellenében egymásnak oltalmazására nézve korábban kötött egyezséget, mint a mely alatt politikai czél nem rejlett — mellőzöm. Lásd: *Kővári*, Erd. Tört. II. 88—89. ll.

Eredetije a bécsi cs. kir. házi udvari és állami levéltárban.

[2]) *Bonfini* . . . . . Dec. X. 1. könyv 567. l.

[3]) Lásd ezeket alaposan kimútatva *Eder*-nél, Observ. Crit. 147 —149. ll.

[4]) *Eder*, Observ. Crit. 153—54. ll.

[5]) *Siebenbürg. Quartalschrift*, VII. 287. l.

vett, hihetően azért, mert jól erősitett hely volt, s az összeesküvő Veres, Lozsonczi és Zsuki nemzetségek birtokaitól volt körülvéve. Midőn a király — irja Thuróczi — a szélvész gyorsaságával határukon termett, a felkelők látva az oroszlánt, félénk vadként szétfutottak [1]). A vajda — Bonfini szerént — harcz nélkül [2]), Thuróczi és Ranzan szerént, rövid harcz után [3]), egy követség élén kegyelmet kérni elébe ment, kiséretében a városok birái is jelen voltak [4]). A király — a mint maga irja sept. 23-ról Ónodi Zudor Jakabnak — elébb meg akarta hűtlenségeért büntetni, de később, mert bűnét elismerte, térden bocsánatért könyörgött, s mert vele született kegyelmességénél fogva hajlandóbb az irgalomra mint a bosszura, mind neki, mind vajdatársainak megkegyelmezett, [5]) de csak életökre s vagyonaikra nézve, mert hivatalukat mind hárman elvesztették. [6]) A felkelés főinditóit szintén kizárta a kegyelemből, de Erdély szabadságainak és kiváltságainak megtartását megigérte. [7]) A városok magukat megadták. Ezek közt első kétségkivül Kolozsvár volt, mert a király hadi útjában ha — a mint Bonfini irja, arról jött Erdélybe — legelőbb ezt érte. Innen Tordára ment, s ott october első napjaiban tartományi gyülést tartott. Ezt Kolozsvármegyének adott kegyelemlevele tanusítja, mely octob. 3-n itt költ. [8]) A tanácskozás tárgyát a felkelők ügye tette. Itt a felségsértők és hűtelenek — irja Bonfini — örök számüzetésre lőnek itélve, oly módon, hogy meghatározott idő alatt az ország határait hagyják el s javaikat magukkal vive, a hová tetszik, oda menjenek. Hitlevél is lőn számukra igérve. [9]) Thuróczi szerént, a király tetszése szerént büntette a felkelőket, némelyek közülök maig is paraszt állapotban siratják tettöket. [10]) Ranzan azt hagyta emlékezetben, hogy csak a népnek kegyelmezett meg, azoknak, a kik azt pártütésre birták, keveset használt hütlenségök

[1]) *Thuróczi* . . . . 288. l.
[2]) *Bonfini* . . . . 568. l.
[3]) *Thuróczi,* 288. l.
[4]) *PetriRanzan,* 398. l. [Schwandtnernél] —
[5]) *Wagner,* Collect. Dec. II. pag. 61.
[6]) *Notizenblatt* idézett száma 196. l.
[7]) *Bonfini,* 369. l.
[8]) *Katona,* Histor. Critic. Reg. Hungar. Stirp. Mixtae XX. k. 231. l.
[9]) *Bonfini* . . . 570. l.
[10]) *Thuróczi* . . . . 288. l.

megbánása; ezek tisztségöktől és birtokuktól is meg lőnek fosztva. [1]) Verántz Antal egy 1540-n octob. 30-n költ levelében azt irja ez eseményről, hogy a felkelők közül ekkor sokan fejökkel, mások számkivettetéssel lakoltak, meg mások négy felé lőnek vágva, kerékre facsarva, vagy karóba vonva; sokan nemességöket vesztették, [2]) sőt az erdélyi nemesek főváltságdiját a király ekkor szállította 200 arany forintról 65-re [3]). A mint az újabb nyomozásokból látszik, a király kegyelme csak a vajdákra és népre terjedt ki, több város s azok közt Kolozsvár is önállóságát és kiváltságait, Fejérvár-, Thorda-, Kolozs-, Doboka-, Küküllő- és B.-Szolnokvármegyék nemesi szabadságukat vesztették; a thordai tartományi gyűlés végzése alapján nótázva lőnek névszerént: Veres Benedek, ki a király közeledése hirére Lengyelországba menekült, és Veres János, Lozsonczi László és Zsigmond, Fejérdi István, kinek fejérdi részjószágát később Kolozsvár kapta adományul, s többen mások [4]). Midőn a király Szebenen át Oláhországi hadjáratára indult, tudtára jött, hogy ott a thordai gyűlés végzése ellenére az országból ki nem ment bűnrészesek lappanganak; ezek a szebeni piaczon a hóhér bárdja által vesztették el fejöket; Bonfini meg is nevezi Veresmarti Geréb Péter szebeni királybirót, Zsuki Mihályt és Cserei Jánost [5]), visszatértével pedig jan. 19-n Székely Mihályt, Vizaknai Aladárt és Miklóst a kolozsvári piaczon izzó vasfogókkal körülhordoztatván, darabokra szaggatva, utoljára fejöket vétette [6]). Nem sokára azonban megkegyelmezett mind a városoknak, mind a vármegyéknek, jelesen a kolozsvármegyei nemességnek 1467-n Thordán szent Mihály főangyal ünnepe utáni szombaton — octob. 3-n — költ levelében azon föltétellel, hogy jövendőben ily hűtlenségbe ne elegyedje-

[1]) *Petri Ranzani*, Epit. sat. 398. l.

[2]) *Katona*, Hist. Crit. Reg. Hung. Stirp. Austriacae Tom. XX. 1458—59. ll.

[3]) Verbőczi 66-ra teszi. Tripart. P. III. tit. 3.

[4]) Lásd : Erdély Történelme II. köt. 97. lapját *Kővári Lászlótól*, a kinek köszönheti a történelem mind az összeesküvési, mind a nótázottak névsorát megállapitó oklevelek fölfedezését. Három ily tárgyu oklevelet közlött *Nagy-Ajtai Kovács István* is. Magyar Tud. Társ. Évkönyvei VIII. köt. 1860. 24—29. ll.

[5]) *Bonfini* hibásan Cherci-t ir 570. l.

[6]) U. az 572. l.

nek, s a királyi jobbágyoktól vámhelyeiken vámot ne vegyenek, ne vétessenek, különben e kegyelmi adománya erejét veszítse el [1]; később 1468-n jan. 30-n Váradon költ levelében mind a hat erdélyi vármegye nemeseinek [2], ugyanazon évben január 10-n Kolozsváratt költ levelében e városnak is megkegyelmezett s előbbi jog-állapotába visszahelyezte. ‚Miután — úgymond — Kolozsvár minden polgárainak, vendégeinek és lakóinak a minap, t. i. az erdőn-túli részekbeli nemesek és közlakók felkelésekor elkövetett tetemes hibáit megbocsátotta: alázatosan kérték annak kegyelemből megengedését, hogy Magyarország szent királyaitól s tőle is nyert mind azon régi jogaikkal, szokásaikkal, szabadságaikkal, kegyelmekkel, kiváltságokkal és szabadsági kedvezményekkel, melyekkel ezelőtt éltek, jövendőben is minden időken át élhessenek: a király, a ki az ellene vétőknek kegyelmesen meg szokott bocsátni, a mondott polgároknak javaikra, jószágaikra és minden birtokjogaikra nézve kegyelmet adván, megengedte, hogy azok említett nótáztatásuk elfeledésével mindazon szabadságokkal, jogokkal és kedvezményekkel, a melyekkel eddigelő az ő és király-elődődei engedelméből éltek, ezután is örökre éljenek [3]. Ekkor erősítette meg — a mint már érintve volt — a Kolozsvár magyar és szász polgárai között Szilágyi kormányzósága alatt létre jött alap-szerződést, sőt — a mint fennebb ezt is elbeszéltem — később 1470-n a kolozsváriak iránt egészen kiengesztelődve, a velök egy bűntényben részes Fejérdinek birtokát is ott születése emlékére s azon figyelmeztetéssel, hogy a zavarokat ezentúl kerüljék, nekik adományozta ... Ragyogó példája a királyi nagylelkűségnek. Megfenyítni a vétkest a hatalomnak joga; a bűnbánónak megbocsátva alkalmat adni jobbulásra nagy emberek tulajdona; jótéteménynyel vinni vissza a kötelesség útjára az eltántorodottat, királyi erény! Mátyás kormánya ily hatalom, ő maga ily nagy ember és király hármas dicsőségében tűnik fel. A fenkölt lélek e nemes tette erkölcsi gyümölcsét megtermette — Kolozsvár híven ragaszkodott nagy szülöttéhez, s ez kitüntető

---

[1]) Látható *Katonánál*: Historia Critica Reg. Hungar. Tom. VIII. ordine XV. 229—231. ll.

[2]) Látható az OKLEVÉLTÁR CXLI. száma alatt.

[3]) Látható az OKLEVÉLTÁR CXXXIX. száma alatt.

figyelemmel volt iránta s jótéteményeivel halmozá el haláláig. A kik életöket veszték, a törvény által e büntetéssel tiltott bűneikért lakoltak. A halál kegyetlen nemét a kor erkölcsei igazolják.

Zárja bé e korszak eseményrajzát a kolozsvári biró története.

‚Egy alkalommal Mátyás király hadsereggel Erdélybe menvén — irja Heltai Gáspár — [Bánffi]-Húnyadon sergétől titkon eltávozott, s paraszt köntösben Kolozsvárra bémenve, ott fel s alá az utczákon keringett; azután a mészárszékbe ment, s ott a vágópadra ülve, láblógatva vizsgálódott. Evvel szemben lakott a város birája, ki a város jobbágyival tömérdek tűzi fát hozatott volt bé s a kolozsvári néppel felvágatván: a poroszlók által a piaczról a szegényebb sorsu népet a maga udvarába béhajtatta, hogy azok a felvágott fát kazalba rakják. A poroszló a királyt is elől találván: ‚jere te síma orru — mondá neki — hordj fát biró uramnak.‘ ‚Hány pénzt adsz?‘ kérdé a megszólított. ‚Ebet adok neked‘ — lőn a felelet, pálczájával jót húzott a válla közé, s elhajtá őt a biró háza elébe a vágott fa mellé. Mikor oda ért, a biró könyökére volt dülve, s kérdé tőle: ‚Mit adsz, ha segítem bévinni a fát?‘ ‚Eredj kurva fia, hordjad hamar, mert különben mindjárt megkékül a hátad.‘ És a királynak váltig kellett a fát hordani; de hordás közben három hasáb fára veres krétával nevét felirván, időteltén észrevétlenül elosont s hadseregéhez Gyaluba visszament. Harmadnap mulva béjött Kolozsvárra, nehány napi ott mulatás után hivatta a birót és tanácsot. A mint szemben voltak együtt, kérdé a birót: mint van a város? épül-e, nem-e? van-e valaki, a ki a szegénységet nyomorgatja vagy nincs? ‚Felséges urunk! felelé a biró — felséged oltalma alatt jó békességben vagyunk, a szegénységnek nincs semmi nyomorusága.‘ A király mondá szolgáinak: ‚menjenek el a darabontok, nézzék-hányják meg a biró udvarában levő kazal fát, közötte megtalálnak három hasábot, melyen az én nevem veres krétával fel van irva; hozzák azokat ide; fogják meg a biró poroszlóit és hozzák azokat is magukkal elömbe.‘

‚A darabontok futva-futának, meghányták az új kazal fát, két irott hasábot nem sokára megtalálták s a királyhoz vivén, a király kérdezte a birót: ‚Hol vetted ezt a fát?‘ A biró megrémült s reszketve mondá: ‚a jobbágyokkal hozattam.‘ ‚Kicsoda vágta fel? kérdé tovább a király. A biró hallgatván a tett kérdésre, a király

megriasztotta s parancsolta, hogy mondja meg. ‚A városbeli szegény nép vágta fel' — felelt a biró. ‚Kicsoda vitte bé az udvarodba?' kérdé ismét a király, s az egyik poroszlóhoz fordulván, így szólott hozzá : ‚Lator! nézd meg az orromat, síma-e az? Lator! ismétlé a király — most is ég a hátam ütésed miatt....' És monda a körülötte levő uraknak : ‚Lássátok a nagy kegyetlenséget ———' és megbeszélé nekik az egész historiát.

Ezután mondá a király a birónak: ‚Te hamis biró! agg ebnek, kurva fiának mondál, és hogy a fahordásért fizetést kivánok vala, megakartad kékítni hátamot; e fákot hátamon kelle béhordanom, ihol kezem irása rajta, meg nem tagadhatod. Mi és a többi szent királyok nem jobbágyul adtuk a városoknak a szegény népet és falukat, hogy a birák és tanácsok rabul birják azokat. Nem a ti jobbágyitok ők, hanem mindnyájan én jobbágyim vagytok, mint szintén amazok a szegények is; s minthogy ők együgyüek — szegények! — az ő gondviselésöknek terheit ti rátok raktuk, azért, hogy ők a városoknak épitésére segítségűl legyenek. Még a nemeseknek sem adtuk a szegény népet jobbágyúl vagy rabúl, hanem csak a földet adtuk nekik az ő vitézségekért, hogy ők és a szegénység is majorkodjanak rajta. S minthogy a szegények élik a nemesek földét s arról a király adója mellett nekik is adót adnak és bizonyos napokon szolgálnak nekik : a nemesek ezért viszont tartoznak nekik avval, hogy gondot viseljenek rájok és őket megoltalmazzák.'

‚Te hamis és kegyetlen biró — forditá ekkor a király beszédét a kolozsvári biróra — minthogy te ily törvénytelenséget miveltél és a szegény népet szemem láttára erőszakkal megraboltattad : ezért akasztófa lenne helyed ; de hazámon nem művelem ezt a szégyen dolgot, hanem azt, hogy harmadnapra a fejedet üssék el ! Neked pedig lator poroszló, törvénytelenségnek hóhéra! minthogy te a szegénységet kinoztad, nekem minden ok nélkül hátamot megütötted s eb-bel kináltál engemet, harmadnapra vágják el jobb kezedet, melylyel ütöttél engemet és a szegényeket, s annak utána kössenek egy nagy hevedert nyakadra s avval egyetemben az akasztófára felakaszszanak!' És a másik poroszlónak mondá : ‚Te szegény kergető lator ! téged harmadnapra a perengér alá vigyenek, és ott jó hármat üssenek pálczával a hátadra; annak utána a városból kiüzzenek s

országomból kimenj, mert ha országomban megtaláltatol, akasztófa lesz helyed.'

És ezek mind így lőnek [1]) — zárja bé előadását Heltai.

Vonjuk össze e korszak történeteit.

Kolozsvár vára egy új és egy kiújitott bástyával lett Mátyás király alatt díszesebb s erősítettebb; belső rendezését homály fedi, de mű-emléki becscsel biró köz- és magán-épületeinek száma növekedett; birtokterületéhez egy-két jószágrész járult; határai épségben maradtak; népessége emelkedett, helyhatósági alkotmánya bővült, tisztult, erősbödött; de nagy hézag, hogy törvényhozásban való részvétéről nincs emlékezés; közigazgatási és törvénykezési hatósága és szervei az ős választó-gyűlések helyett a szükségszülte másodfoku választás útján — a magyar és szász nemzetiségüek egyenjogusága alapjára lőnek fektetve s egybeállitva, mi által mindkét fél az erkölcsi erőkifejtés terére s béfolyásuknak ott érvényesitésére lőn útalva; perügyei folyama rövidebbé s egyszerübbé lőn; önkormányzati joga védve volt az egyházi és vármegyei politikai hatóságok irányában; földmüvelése, kézipara, kereskedelme élénkké, biztosabbá lett; adózási s honvédelmi viszonyaira csak egy-egy adattöredék vet némi világot; az egyházi és vallásos élet, a tudomány mezején örvendetes jelenségek tünnek fel: nemes szivü polgárok és polgárnők, egyházférfiakkal, főranguak a városi tanácscsal versenyeznek a vallás és erkölcs, a humanitas és müveltség előmozdítására szolgáló intézmények megalkotásában, egyházak alapításában sat. előljárván mindenben a király, szóval: e korszakbeli adatok Kolozsvárt az önkormányzás, politikai és polgári szabadság, a társadalmi jóllét és müveltség emelkedő fokán mútatják. Ez jó beligazgatásról, rendezett társadalmi állapotról tesz tanuságot, a mi viszont a polgárok politikai érettségét s közügyszeretetét, szorgalmát és tiszta erkölcsét föltételezi. Ha megfontoljuk, hogy a szomoru és vidám élményeket az emberek és társadalmak életéhez maga a történet füzi, ha azon foltra, melyet Kolozsvár loyalis érzelmén az 1467-ik évi ellenállhatlan hatalmu események ejtettek, a királyi bocsánat és későbbi feddhetlenség leplét borítjuk: e korszak

---

[1]) *Heltai Gáspár*, Cronica az Magyaroknak Dolgaikról sat. MDLXXV. Colosvaratt 179. levél.

Kolozsvár történetének oly szép részét teendi, melynek látásán a szív átmelegül, a lélek önérzetre gyúl, s a mai nemzedék büszkén adja át az utódokra a szent hagyományt : *ez Mátyás, a dicső nemzeti király alatt* volt, s e királyt *Kolozsvár szülte!*

XIV. FEJEZET.

II. WLADISLAW, II. LAJOS KORSZAKA.

— 1490—1526. —

Mátyás király nagy szelleme 1490. ápril 6-án hagyta itt e földet s hatalmas uralkodásának nagy emlékeit. Ez esemény egy gyászos korszak kezdetét jelzi Magyarország — azt Kolozsvár történetében is. Mint Aeolusról irja a római hitrege, hogy a szeleket barlangjába zárva tartotta : úgy tartotta Mátyás erős jelleme féken a magyar főnemesség nagyravágyó, irigy, törvényt és felsőséget nem tűrő rosz szenvedélyeit, míg ő élt, a mik halála után rohamosan törtek ki, szétrombolva a nagy király által alkotott társadalmi rendet, közszabadságot és jogállapotokat. Két tény elég ez esemény és korszak embereinek jellemzésére. Veráncz azt hagyta emlékezetben, ‚hogy a midőn Mátyás meghalt, a magyar főrendek tomboltak örömükben, mintha országuk határiról a megvert ellenség távozott volna el' [1]; Báthori, az erdélyi vajda pedig azt irta [helyesebben : iratta, mert irástudatlan volt] a székelyekhez: ‚nem kell több Mátyás király; olyat választunk, kinek üstökét mindig markunkban tarthassuk' [2]. E bélyeget viselik magukon Kolozsvár közállapotai is. Fűzőgessük össze kevés haladást mútató, sok viszálylyal, erős küzdelmekkel és szenvedésekkel tarkított s egy nagy közszerencsétlenség által bézárt történetét.

A város belrendezéséről nincs adat.

Az új vár megépitése most végződött bé. II. Lajos király

[1] *Kovachich*, Scriptor. Minor. Rer. Ungaricar. II. 34.

[2] *Eder*, Observ. Crit. Excurs. VII. ad histor. Matth. Wlad. et Lud. 254. lap.

1517-n september 11-n költ s Várdai Pál préposthoz és kincstárnokhoz intézett parancslevelében azt irja, hogy Kolozsvár okos és hű biráját, az esküdt polgárokat s lakosai egész közönségét bizonyos észszerü okokra nézve, különösen pedig azért, hogy ők azon városban újonnan megkezdett várnak épitését folytathassák és bévégezhessék: a közelebb következő szent Márton püspök és hitvalló ünnepéig tőlök béjőni kellő rendes és rendkivüli minden királyi adók fizetésétől feloldozta és mentesítette volt; de most némely híveinek jelentéséből megértvén azt, hogy azon elkezdett vármű jeles, s a polgárokra nézve nagyon fontos : ez okból, hogy ők megkezdett épitési munkájokat jobban bévégezhessék, előbbi menteségi szabadságukat a jövő szent György-napig hosszabbította meg s a nevezett polgárokat minden rendes és rendkivüli adófizetéstől mentesítette, meghagyva a kincstárnoknak, hogy őket a kikötött időig sem személyi, sem vagyoni adófizetéssel ne háborgassák, ne akadályozzák és semmiképpen ne terheljék [1]).

Ez egyetlen oklevelet találtam a város levéltárában a várépitésről. Semmi följegyzés vagy napló, semmi számadás vagy jelentés, egyetlen levélke irat sincs, mi a tervet, annak rajzát, a részleteket, az épitő-mestert és munkásait, a munka megkezdését, folyamát s bevégződését, a ráforditott költség mennyiségét, a megjelölt adó-elengedésen kivüli forrásait megjelölje s róla felvilágosítson. Vagy a város értelmes és hű fiai nem érkeztek rá, hogy közdolgaikat följegyezzék — a mivel szokás átalában e mulasztást hazánkban menteni — vagy vandalusi dúlás, s nagy pusztulások érték levéltárát, mely a királyok korszakának a kiváltságokon kivül minden emlékeit merőben megsemmisítette. Szomoru tény a történetkutatóra nézve, mely rá és az olvasóra azt a kedvetlen kényszerüséget méri, hogy ha való történetet akar irni, előadásával egyik, ha igazságos tud lenni, igényeivel a másik e határok közt maradjon.

E szerént — a mint fennebb érintve volt — sem az ó- sem a Zsigmond alatt alapított új vár tervéről és alaprajzáról egykoru adat nem levén, későbbiekhez kelle folyamodnom. Öt különböző időbeli s különböző oldalról felvett oly rajzát találtam meg Kolozsvárnak, melyet munkámnál használhatónak láttam. Az első

[1]) Látható az Oklevéltár CCXIII. száma alatt.

1617-ből van, úgy látszik, a Kőmál középpontján levő *Kis mező*-ről véve fel rajzolta Van der Rye Egyed nevü belga, Ferdinánd osztrák főherczeg festője, kiadta Houfnagel György [1]; a második Tröster János kiadása 1666-ról, fölvéve hídkapu felől [2]; a harmadik az asztalosok segédszabadító leveléről van másolva, melyet 1759-n rajzolt Szakáll János aranymíves, felvéve külmonostor- és szénutcza középpontjáról, rézre metszette Clowi [3]; a negyedik 1798-ról való, Simon nevü metsző müve, felvéve a nagy köztemető felől, a lakatosok segédszabadító táblájáról vett kőnyomat [4]; az ötödik, külmonostor- és szénutcza középpontjáról felvéve, egy ismeretlen czéhtábláról vett ismeretlen keletü, de e század elejéről való kőnyomat [5]. E rajzok közül az első — perspectivitási hiányait nem véve tekintetbe — történetileg hü adat és sok használhatót tartalmaz; a második — úgy látszik, csak szemmértékre — à la vue — készült, nem mértanilag szabatos helyfelvételi rajz; a vár északi oldala, szögerődei, a tornyok száma, álló-helye, alakulása, héjazata sat. inkább képzeletiek, mint a valóságnak megfelelők; a harmadik azért becses, mert a bástyákat és kapukat más oldalról mint az előbbi — a szén- és monostorkapu közé rosszul helyezett egy bástyán kivül, a minek én nyomát semmi adatban nem láttam — számuk, alakjok és álló-helyök tekintetében történet-híven adja; a negyediknek és ötödiknek az ad becset, hogy harmadik oldalról láttatják a várost s erősitik meg a más kettőben levő történelmi részleteket. Ezeken kivül találtam a város levéltárában két nevezetes ide tartozó eredeti oklevelet; egyik egy hiteles felmérési mű, mely készült 1718-n május 21-én, s melyben a tanács rendeletére szakértő mesterek középkapunál el-

[1]) Ily czímü könyvből : Theatri praecipuarum Totius Mundi Urbium Liber Sextus Anno MDCXVIII. Hol jelent meg, nincs kitéve. Látható az erdélyi Muzeumegyesület könyvtárában. A könyv nincs lapszámozva. Ez a 13-dik kép. — Látható a RAJZOK kötete X-ik tábláján.

[2]) *Joh. Tröster,* Das Alte u. Neue Teutsche Dacien sat. E könyv teljes czímét már adtam.

Látható a RAJZOK kötete XXIII. tábláján.

[3]) E név iránt nem vagyok éppen bizonyos. A vonások el vannak mosulva.

Látható a RAJZOK kötete XII. tábláján.

[4]) Látható a RAJZOK kötete XIII. tábláján.

[5]) Látható a RAJZOK kötete XI. tábláján.

kezdve s a Bethlen-bástya és Torda-kapu felé folytatva, körüljárják a várost és bástyákat a végre, hogy megállapítsák : hol, mi hiány, romlás van a falakban, ví-folyosókban, mell-védekben, azok járdáiban és födelében, a bástyákban s azok kapui, grádicsai, fedele, sat. körül: miféle s mennyi épitési anyag kell hozzá sat.? egyik bástyától a másikig való távolságot megmérik s ölszámra meghatározzák, csak négy bástya közének nem jelölték meg távolsági mértékszámát, valamint a bástyák czéhtulajdonosait sem[1]) tették fel mindenütt, mely hiányt azonban — a mint hátrább megtetszik — én pótoltam. A másik, egy rajzokkal világosított felmérési munkálat, mely költ 1734-n január 3-n, készítette az erdélyi főhadvezérség rendeletére Breann János Jakab várműépitészeti kapitány. Hogy e mérnöktiszt a vár fölvételéről rajzokat készitett, látszik jelentése ím e szavaiból : ‚a hídkapui bástya a lerajzolásban 1. 2. számmal, a monostorkapu 8. középkapu 18. számmal van megjegyezve.‘ A felvétel és megszemlélés tárgyát — mint a jelentés szól — ‚a város kapuinak, kőfalainak — a bástyák kivételével — épitésére megkivántató matérialéknak és költségeknek kimútatása tette‘, kezdődött a híd- vagy malomkapunál. A bástyákra azért nem terjeszkedtek ki — irják — mivel azok a czéhosok közt vannak felosztva s azok megújitathatják és megerősíthetik [2]). E fölmérési rajzokat több irányban tett nyomozódás után sem sikerült megtalálnom ; de igen egy más éppen az erdélyi főhadvezérség levéltárában levő eredetit, melynek éve ugyan kitéve nincs, azonban annak 1714. után kellett készülni azért, mert rajta az ezen évben tervezett *Fellegvár* rajza látható, s 1734-belinek csak azért nem merem mondani, hogy a bástyákat a leirással öszhangzólag számozva nem látom . . . . . [3]). A bástyatulajdonos czéhok neveit egy hiteles iromány fenntartotta. ‚Első — úgymond az — a középkapu felett való bástya; ez az első székbeli mészáros czéhé; 2-ik a Szamos felé következő, a fazakasoké; 3-dik, az utána következő a kádároké; 4-k a hátulsó székbeli mészárosoké; 5-k — úgymint az olasz fokos bástya — a szappanyos, kupás, üstgyártó, nemezgyártó czéhoké; 6-k a takácsoké; 7-k a hídkapu

[1]) Látható az Oklevéltár CCLVII. sz. alatti oklevelében a 3. 4. 5. 6. pont alatt.

[2]) Látható a városi újabb levéltárban. [Fasc. II. 784. sz. a.]

[3]) Látható a Rajzok kötetében a IV. táblán.

felett, a lakatosoké; 8-k úgymint a szögletbástya, az ötveseké; 9-k a kovácsoké; 10-k monostorkapu felett, a szőcsöké; 11-k a csizmadiáké; 12-k a vargáké; 13-k az asztalosoké [1]; 14-k a thorda-utczai kis ajtó feletti [2] a csiszárok és késcsinálók bástyája; 15-k a szíjgyártóké; 16-ik a kőmíveseké; 17-k a timároké; 18-k a szabóké, mely ezelőtt [3] nemrégen porral felvettetett [4].

Ez és a fennebb emlitett 1707-ki adat egymással a dolog lényegében egyeznek s a bástyák neve és melyiknek melyik czéh gondviselése alá tartozása tekintetében egyik a másik hiányát kiegészitőleg világosítja fel. Hogy a bástyák kiosztásának történeti alapja volt, a már általam ismertetett oklevelek is tanusítják, melyekben például idézve, a szabók és timárok bástyája éppen azon helyen van megjelőlve, hol ez oklevélben. Az történhetett, hogy egyik-másik korszakban kevesebb bástya volt véd-erős állapotban vagy a czéhok közt másképpen kiosztva; de ez csak kivételesen történt, a dolog lényege a régi s a bástyák fenntartási gondja az erre jogosult czéhoké maradt. Hozzávéve e különböző adatokhoz a még ma is épen fennálló vagy romjaikban tisztán ismerhető bástyás nagy kapukat, kis kapus bástyákat és várrészeket, Kolozsvár újabb várának, bástyáinak, bástyakapuinak [5] — az alak és távolsági mértékek meghatározásával együtt — ím e képe állítható össze teljes hitelességgel.

Kezdjük el a várfalakon [6].

Elindulván az ó-vári [IV.] bástyától keletnek, a hídkapubástyáig, az [V.] vagy a-tól b-ig a fal hosszasága 38° [7], vastagsága a 245. számu Bagdi-féle ház északi falán láthatólag alatt 9'; ezt is csaknem az ó-vári falak vastagsága és tömörsége jellemzi; itt a bástya álló-helye 4° 4' szélességben; innen a [VI.] bástyáig a vár-fal hossza 72 öl: ebből c—d-ig 16 ölre a fal déli fele leszedve;

[1] Ez után az eredetiben e van : ,utánna Posztó csinálóké.' Vajjon ez egy, ott közbül volt bástyát jelent, vagy azt, hogy e bástya a nevezett két czéhé volt?

[2] Arról nevezve, hogy Thordának néz.

[3] Hátrább időrendi helyén elé lesz adva.

[4] Látható az OKLEVÉLTÁR CCLVI. száma alatt.

[5] Az Ó-várt fennebb már megismertettem.

[6] A bástyák egyenkénti tüzetes leirásának hátrább van helye.

[7] A meg nem jelölt, de V. számu táblán sajtóhibából áll 28.

tovább d—e—f-ig 12 öl [1]) ép fal, f—g-ig 5° 3' eltűnve, g—h-ig 15° ép fal, vastagsága alatt 1°; h—i-ig 15 öl helyen eltűnve; itt i—j közt 4° úthely [2]); j—k-ig a fal eltűnve; itt az előbb megjelölt bástya álló-helye 5°; ettől az olasz fokos bástyáig vagy az észak-keleti szögerődig [VII.] a várfal hossza 100°, itt az l—m-ig 17° ép fal; vastagsága alatt 1°; m—n-ig 20° félig lerontva; n—o-ig 10° ép, o—p között 5° úthely [3]), p—q-ig 52° teljesen eltűnve, az itt volt bástya [q—r-ig] álló-helye 4°, ettől a kis kerek [VIII.] bástyáig r—x-ig a fal hossza 14°, itt s—t közt 3° kijáró út-hely [4]); t—u-ig 1° fal lebontva, de kelet felől épület takarja; az itteni bástya-rom széle 3°, ettől délre hajolva a magyarkapu-bástyáig [IX.] a várfal hossza 27°, itt x—y-ig a fal elmállott romladozó. E falon kezdetleges építés jellege látszik : a falrakás egyenlőtlen, mondhatni szabálytalan, a ví-folyosót durva faragásu, kiszökellő négy sajtolt kő-sor képezi [5]); 1° 2' széles támfalak legelőbb itt tűnnek fel, a bástya 5°, az északról mellé épitett kis gyalog-kijáróval 6°. A magyarkaputól délre új modoru fal-épités látszik. A ví-folyosó miatt szükségessé vált falkiszöktetés nincs folytatva, hanem 3° és 4' távolságra 1° 2' széles támfalak vannak, s hogy a ví-folyosót folytatni lehessen, izmos kiszökellő gyám-kövek vannak három-négy sorral is összehuzódólag alkalmazva. Ez a fal régi időbeli épitését sejteti. E bástyától a szentegyházutczai [X.] bástya álló-helyéig a fal hossza 53°, a bástyán innen z—aa-ig 11° falra épület van emelve; aa—bb-ig 1° eltűnve, bb—cc-ig 35° ép, itt a bástya álló-helyén cc—dd-ig 5° utcza-hely, ezen túl a középkapui [XI.] bástya helyéig a várfal hossza 43°. Megjegyzendő, hogy a VII. számu bástyától kezdve a IX-ig hihetően, de ettől a XI-ig kétségkivül kettős várfal volt : a belső nagy és a külső kisebb fal, az úgynevezett *Zwinger* [6]). A X-ik bástya-hely mellett dd-től ee-ig 7° fal eltűnve, ee—ff-ig 20° ép; ff—gg-ig 10° eltűnve, gg-től hh-ig 5° csonka; itt hh—ii-ig 12 ölre kibővitett út-hely, középben a bástya álló-helye. Ettől a [XII.] vagyis a délkeleti szöglet-

[1]) A RAJZOK V. tábláján hibásan 22 van 12° helyett.
[2]) Ez az V. táblán tévedésből nincs kijelölve.
[3]) Az út-hely itt sincs megjelölve.
[4]) Az út-hely itt sincs kijelölve.
[5]) *Emléklapok*, sat. 21. l.; összevetendő a IV. szám alatti RAJZ-táblával.
[6]) Látható a RAJZOK V. tábláján K betüvel jelölve.

bástyáig ismét kettős várfal nyult délre [1]), hossza 145°, ebből ii—jj-ig 56° eltűnve, jj—kk-ig 3° királyutczai kijáró-hely, kk-tól ll-ig [2]) 24° eltűnve, ll—mm-ig 55° ép. A bástya felé a belső fal arányosan tömörül, nagy darabokra szegett kövek alkotják a falat, belől a már ismertetett mértékü izmos támfalak, a ví-folyosót a fal középpontján kezdődő homoruan faragott és kidomborodó három sor gyámkő tartja [3]); e bástya homlok-szélessége 6°; innen nyúgotra térve nn—oo-ig a várfal hossza 70° volt, ma teljesen el van tűnve, anyagából a ref. főtanoda épült, a melynek első udvarán volt egykor a [XIII.] bástya 4° kiterjedésü álló-helye; innen a következő bástyáig a várfal hossza volt 69°, ebből pp—qq-ig 50° el van tűnve, qq—rr-ig 18° a ref. egyházközség papi telkén épen áll; tovább a kis vármegyeház udvarán van a [XIV.] bástya 4° széles álló-helye; ettől a következő bástyáig a fal hossza 62°; ebből ss—tt-ig 21° fennáll; tt—uu-ig az erdélyi Muzeum könyvtára bérlett helyiségénél 10° le van bontva, uu—xx-ig 31° fennáll; itt volt a [XV.] bástya 4° széles álló-helye, a 32. számmal jelölt Karacsay-háznál; ettől a thordakapui [XVI.] bástyáig a fal hossza 55°; ebből xx—zz-ig 34° a kir. lyceum iránt annak épitésekor részint lebontatott, részint ráépités történt; zz—vv-ig vagy a convictus udvarán 10° ép, ugyanazon épület hátulsó udvarán w-tól w-ig 19° a lyceum épitésekor szintén lebontatott; itt A—B-ig 7° út-kijárás van, középen volt a bástya álló-helye; innen a [XVII.] számu bástyáig a várfal hossza 55°; ez B—C-ig épen áll; hol egy- hol mindkétfelől beépitve ; C—C-ig 4° széles bástya belől béjárással; innen a [XVIII.] számu vagyis délnyúgoti szögletbástyáig a várfal hossza 46°, kivül-belől ép, az erőd felé rendkivül tömör . . . . A Thordakapu-bástyától a szögletbástyáig ismét kettős fal vonult el egymás mellett párhúzamosan [4]). A RAJZOK IV. tábláján csak a XVII. bástyától kezdve látszik a második várfal [Zwinger]. Itt, mint a Thorda-kapun innen mindenütt, a keleti váróldalon észlelt épitési modornak megint némi árnyalata tűnik fel; a ví-folyosót nem egyes gyámkövek tartják, hanem a fal kő-

[1]) *Emléklapok,* sat. 22. l. Összevetendő a RAJZOK IV. szám alatti táblájával.

[2]) Az ll jegyző betü tévedésből a rajzban nem áll kellő helyén.

[3]) Látható az V. számu RAJZ-táblán E betüvel jelölve.

[4]) *Emléklapok,* sat. 22. l. Összevetendő a IV. számu RAJZ-táblával.

zepétől kezdődő homoruan faragott s mind küljebb domborodó merő faragott kőrakás, mely a támfalak közti hézagoknál félkör alaku bolt-íveket képez [1]). A bástya-rom szélessége D—D-ig 4°. Innen északra fordulva szintén kettős fal vonult le monostorkapuig [2]); a [XIX.] bástyáig a várfal hossza 53°; ebből D—E-ig 35° ép: E—F-ig 15° eltűnve. Itt már a várfal földig le síma, támfal nincs, a ví-folyosók keskenyek s egyes gyámköveken nyúgosznak. Ezek ismét egy más, a többinél felületesebb épités bélyegét viselik. Itt F—G-ig 7° széles utcza van, közepén, a bástya egykori álló-helye; innen a [XX.] bástyáig vagy G—H-ig a vár hossza 91°, a fal egészen eltűnve; itt H—H-ig 7° utcza-hely, középben a monostorkapui bástya álló-helye; innen az [ó-vári II. vagyis belőlről a falnak dűlő] és az új-vári [XXI]-dik kör-bástyáig [3]) a fal távolsága 35°, ebből H—I-ig 10° ép, I—K-ig 20° lebontva, 4° a bástya egykori álló-helyét képezi [4]).

Térjünk a bástyák leirására.

Az I. II. III. IV. számu ó-vári toronyerődöket már ismertettem. Ezeknek az új-vár erődeitől eltérő jellegei : hogy a vár falán belől foglaltak helyet, egy emeletűek s várudvaruk vagy előerődük volt, hová a védерő a vár és város elfoglalása után visszahúzódva, védhette magát; az új-vár erődeinek belső oldala ellenben a várfal belső oldalával szinelvén : két, három, sőt négy emeletre osztott testök nagyobb részével a falon kivűl terjedtek, az első emeletnél két oldalról az út irányában hatalmas gyámköveken nyugvó tornácz vagy ví-folyosó volt a fal szinén kivűl alkalmazva, az erődbe karfával elkészitett kőlépcsőzeten lehetett feljutni, a kapus tornyokat és szögleterődöket kifelé terjedő körded alaku előerődök védték [5]).

Azonban menjünk rendre.

[1]) Látható a RAJZOK V-ik és XVII-ik tábláján.

[2]) *Emléklapok*, sat. 24. l. Összevetendő a RAJZOK IV. számu táblájával.

[3]) E falon kivűl állott bástya megjelölése a rajzból tévedésből kimaradt.

[4]) E távolsági mértékek a fennebb idézett 1716-ki irományon alapulnak. Az ép és lerontott falak részenkénti méréseinél látható különbség oka egyfelől a részletezésben, másfelől abban van, hogy a bástyák szélességi kiterjedése ama munkálatban nem volt felvéve.

[5]) Látható a RAJZOK IV. tábláján.

Az V. számu, hídkapui bástya [1]) a várral tervszerüleg összhangzó építés, ma öt osztályzata látszik; a legfelső osztálynál a keleti és nyúgoti oldal 3° 2', a déli és északi 3° 4', tehát szabálytalan négyszög, minek oka a támadásnak kitett külső falnak le az alsóbb osztályok felé mind növekedő vastagabb-volta; a legfelső emeleten már ez aránytalanság elenyészik s a falak mindenfelé 2' 5" vastagok. E legfelső osztályban az egész bástyát a fal vonalán kivül szökellő zúz-műves, függő tornácz vagy folyosó köriti, melyet 2 és 3', széles 1 és 1½ láb vastag gyámkövek tartnak; belső világa délről 3', a más három oldalon 4' széles; a folyosó külső fala 1½ láb vastag, mindenik oldalon három, a szögleteken egy-egy lő-rés. A folyosóról lefelé szabályos fal-lyukak vannak, melyeken az ellenséget kővel, olvasztott szurokkal s hajító szerekkel lehetett pusztítni. Az a körülmény, hogy a bástya eredeti négyszög fala belől e folyosón jóval feljül emelkedik, és hogy e belső falakon körös-körül lő-rések vannak, melyek most csak a zúz-műves folyosóra ki szolgálnak, mútatja, hogy e folyosó a fő erőd építési korától különböző és pedig későbbi időbeli, mert a zúz-műszerkezetes tornácz XVI. századi, a főerőd pedig — a mint fennebb [2]) el volt mondva — 1477-n épült egészen vagy részben. A negyedik osztály falain nincs lő-rés, sem érdekes megjegyezni való. A 3-iknak mindenik oldalán két-két lő-rés, feljül a szokott alaku, alól pedig fordított félkörrel alakult zúz-mű [Pechnase], a városra dél felé néző oldalán csak egy ily lő-rés van. Itt a fal vastagsága is változik, az északi és nyúgoti 1°, a keleti 5' 6", a déli 4' 6". A 3-k és 2-k osztály közt a nyúgoti falról a keletire átépitett kőboltozat volt; az ív nyomai világosan erre mútatnak; ez okozta, hogy itt az északi és déli oldal falai vékonyabbak. A 2-k emeleten is egy-egy lő-rés van, kivéve a déli oldalt, hol annak helyét öt láb széles tornácz vagy ví-folyosó, s arra nyíló egyenes záródásu ajtó foglalja el, melynek belletén az épitésnél jóval később kori írással az 1576-dik évet mútató és azon kori jellegü számjegyek vannak. E tornácz 1734-n megújittatott, hossza az akkori mérnöki rajz szerént 15 öl volt, s hihetően a mainál északra

---

[1]) Alaprajza látható a Rajzok V. tábláján C. betü alatt, fényképi ábrája a Rajzok XI. tábláján.

[2]) Látható a *Géta-dák* korszakban, és Zsigmond király korában. Megolvasandó : *Emléklapok* sat. 20. l.

és nyúgotra sokkal messzebb terjedett, vagy tán a keleti és napnyúgoti oldalokat övezte [1]). A földszintről a várfal oldalára alkalmazott kőlépcsőken lehetett feljutni a tornáczra s ennek ajtóján át az erődbe. A bástya földszinti egész oldalhossza északról 5°, kapunyílata 3°, az oldalfalak a földszinen feljül 1 ölnyire mindkétfelől egy lábbal szökellnek ki, kétfelől 1° és 3' vastagságu tömör falrakás van. A kapunyílat belől körívben alakult, de az északi oldal felszínén nehány évtízed előtt bérakott magasabb csúcsív-alaku és egészen a második osztály felső boltozatáig felhatolt nyílat [coulisse] van, mely, a mint az új béboltozás szétváladása mútatja, a falon le oly mélyedést alkotott, hogy annak belső felén 3 öles magasságu rostély-kapu volt, mint szintén kivül is [2]), melynek faragott kőből készült s a fal színvonalából kiszökellő hornyolt kő-csúsztatója vagy rovátka most is ép [3]). A két rostélykapu veszélyes kelepcze volt az oda bécsalt ellenségnek; 1734-n készült ide — mint az idézett oklevél szól — a város felől való belső kapuhoz egy 3 öles magas új leeresztő rostély és 3° hosszuságu két új kapu [4]), melyek egyike hihetőleg ide lőn a kapunyíláson belől alkalmazva.

A belső bástya előtt 7° hosszu, 9° átmérőjü félkörnek látszó, de nyúgotról egyenes oldalu előváracs volt, közepén északra a második vagy külső kapu-bástya emelkedett, keletre nézőleg tágas őrházzal [5]). Az előváracs negyedkör idomu napkeleti fele része, az őrház és a körfal lő-rései ma is meg vannak; itt a körfal magassága 2°; másik felének, napnyúgot felől egy része még 1701. előtt el volt tünve; mert már akkor a körfaltól kezdve a Szamosig 4° távolságot palánk-karókkal — pallisade — kellett a városnak a német tábornok rendeletére megerősítnie [6]). A két bástya nem egymással szemben, egymást fedőleg állott, hanem a külsőnek keleti oldala szinelt a belsőnek nyúgoti falával, s a béjárás mintegy kanyarodólag történt, úgy, hogy a Szamos-árok vizén át 4°

[1]) Látható Fasc. II. 748. sz. a. egy 1734-ki hivatalos irományban.

[2]) Ugyan ott.

[3]) Többé nem; azóta, hogy ezek irattak, a hídkapubástyát lerombolták.

[4]) Látható Fasc. II. 748. sz. a. egy 1734-ki hivatalos irományban.

[5]) Látható Fasc. II. 378. sz. a.

[6]) A külerőd ábrája látható a Rajzok kötete IV. tábláján; megolvasandó: *Emléklapok*, sat. 21. l. *Tudom. Gyűjtem.* 1818. V. köt. 135. l.

5' hosszu, 2° széles felvonó-hídon s belől szintén erős felvonó tölgyfa-kapun lehetett az előváracsba jutni. Egykor nagy mutatós óra volt az egyik kaputoronyban, az északi város-részek érdekében, melynek ütése messze ki hallszott a Szamos- és Nádasvölgyre, figyelmeztetve a munkálkodó polgárokat az idő és nap járására. E hídról egy 1701-beli második irományban is emlités van téve, s egyszersmind róla az irva, hogy két öles tölgyfa s ugyanannyi öles fenyőfa gerenda szükséges fölébe [1]). A hídkapui bástyákhoz 1734-n készült három öles tölgyfa-kapuk egyike is hihetően e külső bástyához volt szükséges [2]). A belső tornyos kapu tornácza alatt az oldalfalba van balfelől bérakva a legelső — szinte ezer hétszáz éves irott adat, egy *római emlék-kő,* mely e város akkori történetéről megczáfolhatlanul szól, s eredetét az Antoninusok korára [Kr. u. 139—180-ik évre] viszi fel [3]). E bástyakapu későbbi történetei elbeszélése a következő századokba való.

A szappanyutczai [VI.] bástya — minek közönségesen ‚*kis-kapu*' a neve — a várral szervileg egybefüggő egyszerü négyeg erőd [4]), ma három osztálya látszik. Ez volt-e hajdani béosztása, nem tudhatni. Az osztályokat erős tölgyfa-gerendákon nyugvó deszka-padozat választja el; boltozás nyoma nem látszik; lő-rés csak a legfelső emeleten van, minden oldalon egy, elől 4' széles és magas nyílatu, szakállas és más ágyuknak úgy alakítva, hogy az ellenséget két irányban is kereszttüz közé lehessen venni; voltak kisebbek is puska-lövésre, de ezeket — úgy látszik a mult század elején való kiigazitáskor — bérakták; földszinti részében a belváros közötti közlekedés végett az északi és déli oldalon két kis ajtó volt, ezek közül a déli csúcsíves; az északi most bé van rakva; bellete idoma nyomott körívesnek gyanítatja. A fal 1° vastag, felfelé arányosan huzódik vékonyabbra. A várfal ví-folyosója vagy mellvéd-járdája a bástya déli oldalfalán 4' szélesen megszakadás nélkül vonult át, melyről egyenes záródásu ajtó vitt a 2-k és 3-k

---

[1]) Látható a kolozsvári összes hídakról készült 1755-ki összeirásban, hol a 37-ik pont alatt e van: ‚Hídkapunak felvonó hídja 4° 5' hosszu, 2° széles.' [Fasc. II. 1152. sz. a.]

[2]) Látható [Fasc. II. 748. sz. a.].

[3]) Látható a RAJZOK XVI. tábláján.

[4]) Alaprajza látható a RAJZOK V. tábláján, fényképi ábrája a XXII. táblán.

emeleti osztályba. A ví-folyosókra a bástya nyúgoti oldalán karfával szegett kőlépcsőzet vitt. Az északi oldalon a lő-réstől nyúgot fèlé e felirás van : ‚A ki magát meggyőzi, erősebb, mint a ki erős várakat ví meg; ennél magasztosabb erény nem lehet [1]); az irásjegyből következtetve, a mult század elejéről való.

Az olasz nagy fokos [VII] bástya álló-helyét csak a rajzokban láthatni [2]).

A hosszu szappanyutcza irányában levő [VIII] félköralaku bástyának egy darabja ma is fenn áll [3]), romjai mútatják, hogy a várfallal szerves egybeköttetésben állott; Básta György épittette s földdel egészen megtöltette: dombor falán kivül még a mult században is ágyu ábrája volt látható, végénél golyó, e körül az építető nevének latin kezdő betűi G. B. [Georgius Básta]; az ágyutól észak felé a város kőbe vésett czímere [4]). A falakba hornyolt párkány-kődarabok vannak bele rakva, a mi arra mútat, hogy ezek valamely régi vár vagy épitészeti műemlék romjaiból kerültek ide. A körfal belső felén, fenn alig kivehető magosságban egy koczka alaku kövön e két betű van bevésve : B. M.

A magyarutczai [IX] kis bástyás kapu szintén egész testével a fal szinvonalán kivül szökellik [5]); ma három osztálya van, de csak a két alsó régi, a 3-ik újabb időbeli. A fal vastagsága alatt 3' 6", közbül 3', feljül 2' 6" A bástya szélessége a kis ajtóval együtt 6 öl, melyet félköralaku előváracs védett, kapura dűlő déli oldalfala romjai ma is látszanak. A kapu alatti oldal-folyosó újabb épités a gyalogjárók számára. E mellett volt az őrház. A ví-folyosó a kapu nyúgoti oldalán gyámkő-sorokkal kivastagított falon 4' szélességben vonult végig, melyre, mint szintén a bástya átszelt lóher-ívvel záródó ajtóján az erődbe is mindkétfelől ma is jól látszó, délről teljesen ép kő-lépcsőn lehetett feljutni. A középső két osztályban kőből faragott apró lő-rések vannak, alattok aláfordított félkör alaku zúz-mű. A harmadik osztályt vagy

---

[1]) Fortior est qui se, quam qui fortissima vincit
Moenia, nec virtus altior ire potest.

[2]) A Rajzok IV. és V. tábláján.

[3]) Álló-helyét a Rajzok IV. és V. tábláján.

[4]) *Emléklapok* sat., 21. l.

[5]) Alaprajza látható a Rajzok V. tábláján H betű alatt, fényképe a XX. táblán.

emeletet a fal szinvonalán kivül álló kő-folyosó köritette, melynek gyámkövei ma is megvannak, de maga az erkélyszerüleg kiszökellett s hihetően díszes tornácz eltűnt. Ez emeletnek a városra és északra néző mindkét oldalfalán ma is látszik az erkélyre kivivő ajtó helye. A közlekedést az előerődnél, mint szintén a bástyakapunál is erős tölgyfa-kapuk, és más — ma már ismeretlen — erősítések által zárták el, vagy tették szabaddá. Az olvasó emlékezhetik a külmagyar-utczaiak Gergely plebánus elleni panaszára, midőn késő estve a várba gyóntató papért bé akartak menni, de az erős elzárolás miatt nem lehetett. Nyitva volt-e akkor e kapu, vagy csak a középkapu tartotta fenn a közlekedést, nem tudom. Bizonyos, hogy hajdon szabály szerént csak a közép-, monostor- és hídkapun lehetett a városba jutni; a kisebb kapuk felnyitása esetleges és kivételes volt; magyarkapun át — a mint hátrább eléjő — a közlekedés utóljára 1792-n lőn megnyitva. A fal mellett itt is sáncz vonult el.

A szentegyház-utczai [X] erőd álló-helyét s hozzávetőleges alakját a rajzok mútatják [1]).

A középkapui [XI] egykor 8° és 3' széles, az első és második emeleten kővel boltozott bástya legszebb, legmagasabb[2]) és legjobban erősitett bástya volt; álló-helyét s parancsoló alakját az illető rajz mútatja [3]); épitési inkább tán átalakitási idejét a már ismertetett 1449-k évi felirat jelöli, a mi alatt van a király czímere, jobbra Kolozsváré, balra életnagyságu ember-alak, kőből faragva [4]). Ez a város és fejedelmek kiváló figyelme tárgya, Kolozsvár biztonságának főkulcsa volt mindig. Itt volt a bástya tetején fejér pléhvel és ólommal fedett súgár tornyocskában a város legnagyobb órája [5]), melynek mesterien festett mútatója a távolból érkezők figyelmét kellemesen lepte meg, s mely után igazitották a város híd- és monostorkapui óráit. Az itt levő óraharang hangjára figyelmezett a nép, ha vész közelgett, ha tűz támadt. A város óramesterének itt volt regényes kinézésü lakása, a városnak főőr-

---

[1]) Látható a Rajzok IV. és V. tábláin.

[2]) *Emléklapok* sat. 21. l.

[3]) Legutóbbi időbeli rajzképe látható a XX. táblán.

[4]) *Emléklapok* sat., 22. l.

[5]) Látható Fasc. II. 1152. számu kimútatásban.

helye; itt állott a város zászlója, nagy dobja sat. A belváros felől a bástya egész szélességeig kiterjedő 1° 3' hosszu ví-folyosó [1]) erkélyszerűleg szökellett ki, erős karfákkal szegett kőlépcsőzet vitt rá, szóval: e torony Kolozsvár egyik dísze, polgárainak méltó kevélysége volt. A rajzok mindenikében úgy tűnik fel ez, mint a mely uralgott a többi erődök és az egész várkoszoru fölött. A toronykapu előtt kivül egy második toronyerőd volt [2]). Az erődítések egybevágók és jól kigondoltak voltak. A belső toronykaput belölről 3° hosszu tölgyfa-kapu zárta bé [3]), melyen még beljebb 2° hosszu, 1° 3' széles híd volt [4]), kivül ismét egy másik tölgyfakapu és erős vaslánez; a külerődön kivül 4° 4' hosszu, 3° 3' széles felvonó-híd; alatta vízzel töltött oly széles sáncz vonult keresztül, hogy e felvonó-hídon kivül még 4° hosszu és 2° széles kőhíd volt felette építve [5]). Egy 1701-en történt megvizsgáláskor oly ép állapotban volt ez erőd, hogy csak két darab két singes kő-grádics kellett hozzá [6]), 1734-n szükséges volt a város felől való belső kapunak egészen újból készítése, a mi mind négyszögben 6"-nyire faragott tölgyfa-gerendácskákból készült [7]).

A délkeleti [XII] úgynevezett Bethlen-bástya tekintélyes ötszögerőd, ma négy emeletre osztva, a várfalak vonalában egész testével kiszökellik [8]). Mindenik emelet városra néző oldalán ajtóhely van, mi azt mútatja, hogy az eredeti épitéskor ez oldal minden emeletén erkélyes tornáczzata volt. A harmadik ajtó egyenvonalban áll a délről és északról ide szögellő várfalak ví-folyosójával, mindkét folyosó vége az erőd városra néző falaival szorosan egybefügg, s ugyanazon egy szerves egészet képezi. Az erőd ví-folyosója 4' széles; erről két kis keskeny ajtó nyílik az

---

[1]) Látható Fasc. II. 665. sz. a. 1726-n költ irományban.

[2]) *Emlékiapok* sat., 22. l.

[3]) Látható Fasc. II. 748. sz. a.

[4]) Látható Fasc. II. 1152. sz. a.

[5]) Látható Fasc. II. 1152. sz. a. kimútatásban.

[6]) Látható Fasc. II. 378. sz. a. oklevélben.

[7]) Látható Fasc. II. 748. sz. a.

[8]) Alaprajzát láthatni a RAJZOK V. tábláján D betü alatt, fényképi ábráját a RAJZOK XXX. tábláján. Az 1734-ki *Leirás* szerkesztői ezt négyszögünek tévedésből irják.

erőd harmadik emeletébe, mely a védelmi közlekedés gyorsasága, a véderőnek csatavesztés esetében az erődbe könnyebb bévonulása, ellenségi támadás vagy más veszély idejében sebesebb kirohanása tekintetéből lőn nyitva. Az erőd belvilágának hosszasági átmérője 7½ öl, a homlokzatánál szélessége 6°, a falak ékbe hegyződésénél 4° 5'. A fal a városra néző nyúgoti oldalon 4' 6" vastag, a mi az emeleteken arányosan vékonyul, a többi a várfal szinvonalán kivül rugó s veszélynek inkább kitett oldalokon vastagabb, még pedig az alsó emeleten 1½ öl, a másodikon 1° 1', a harmadikon 1°. A földszinti részen és első emeleten egy erős pillér emelkedik, melyre a padlások voltak illesztve. A második emelet — úgy látszik — boltozatra volt tervezve, de nem úgy épült. A lő-rések száma a felső emeleteken mind szaporodik; a második emeleten csak 5 lő-rés van, mivel itt az északi oldalon levő ví-folyosó két ajtója a helyet elfoglalta; a harmadikban 11 van, kifelé mindenik annyira kibővülő, hogy egy ágyu jól elfért bennök s éppen ez alkotásuknál fogva belőlök minden irányban jól lehetett lőni; a városra irányuló két lő-rés is olyan alkotásu, hogy egész hosszában uralták és seperték az északról és nyúgotról erre vonuló várfalat. Az észak-keleti szögleten levő lő-rés ajtó alaku, mi arra mútat, hogy itt egy kirugó őrhely — oriolum — volt. Most is látszanak a falban az ezt tartott gerendák végei és a terjedelmét mútató falba mélyedése, a mi az ajtó-nyílatnál mindenfelé egy lábbal volt szélesebb. Egy másik de fennebb fekvő őrfülke a déli oldalon is volt, az ezt tartó két gyámkő most is megvan. A külső fal-szinen itt-ott a falba bérakott faragott kő lő-rések látszanak, hihetőleg az itt volt régi bástya maradványaiból díszitésül lőnek ide bérakva, mivel belölről a falon megfelelő nyilás hozzájok nincs.

Az egész parancsoló külsőjü, sok viszontagságon átment épitmény s még ma is oly ép, hogy ha a kegyelet s műrégiségek iránti fogékonyság csak némi figyelemben részelteti, századokon át hirdetendi Bethlen Gábor alkotó szellemét s nagy tettekben gazdag uralkodását. E szögletbástyát hajdonta elsánczolt előerőd védte. A város 1701-ki megerősítésekor a sáncz keleti szélét vesszővel átfont vastag tölgy- és fenyőfa palánk-karók szegték bé; az erődön földdel töltött vessző-kosarak mögé vonult a vár-védő nép. Akkori összeirás szerént 1562 öreg [értendő : nagy] gerenda

és kisebb-nagyobb palánk-karó s 50 szekér föld-kosárnak való fonó-vessző [1]) volt szükséges megerősítésére.

A [XIII. XIV. XV.] számu bástyáknak csak egykori létezését, álló-helyét s homályos alakját mútatják a mellékelt rajzok [2]); kiterjedésök négy-négy öl volt; a várral szerves összeköttetésben, de a várfal szinvonalán kivül állottak; a mi a közbeeső századokból felőlük fennmaradt, időrendi helyöken elmondom.

A thorda-kapui [XVI] bástya úgynevezett *‚kis ajtó‘* álló-helyét s homályos alakját a rajzok mútatják [3]). Az 1701-ki felvétel szerént kivülről kerek bástya védte [4]), mely már akkor meg volt hasadozva; a belső bástya és külerőd között az egybeköttetést és védelmi biztonságot 10° széles sáncz, oldalkőfalak és palánk-erődítés tartotta fenn [5]). Közelebbi századokbeli változásait időrendi helyöken adom.

A [XVII] számu bástyának csak álló-helyét jelölik a mellékelt rajzok [6]); a mi felőle tudható, hátrább lesz előadva. E déli várvonalon a keleti szögerődtől eddig az 1734-ki *‚Város-Leirás‘* szerént öt torony volt [7]).

A [XVIII] számu, az új-vár dél-nyúgoti szögerőde álló-helye, alakja az idézett rajzokon hozzávetőleg látszik; ez is szervi egybeköttetésben volt a vár eredeti falaival; koczkás kövekből volt rakva — mondják az 1734-ki *‚Város-Leirás‘* szerkesztői — s jól megerősítve; átmérő szögéből az elég mély árokban a külső fal szögleténél kőeröd épittetett, mely földdel volt megerősítve [8]), feliratát s egyéb változásait hátrább adom időrendi helyén. A még fenn levő romok e bástyát erős alkotásunak mútatják. A falak tömör vastagok, alakításuk, valamint a belső bástya-fal szélessége fennebb érintve volt; a külerődnek keleti és északi oldala öt,

---

[1]) Látható [Fasc. II. 378. sz. alatt.]

[2]) Hozzávetőleges alakjuk látható a Rajzok X., XI., XII. és XIII tábláin.

[3]) Láthatni a X., XI., XII., XIII. táblákon.

[4]) Láthatni [Fasc. II. 378. sz. alatt.]

[5]) Láthatni a [Fasc. II. 378. sz. a.] összevetve a varsánczokról hátrább közlendő adattal.

[6]) Látható a Rajzok X., XI., XII., XIII. tábláin.

[7]) *Emléklapok* sat., 23. l.

[8]) *Emléklapok* sat. 23- 24. ll.

déli 9, nyúgoti oldala 12 öl volt. Az 1701-ik évi megerősítéskor, a külső bástya félben maradván, palánk-karókkal lőn megerősitve; kellett hozzá 138 nagy gerenda, a külső bástyára öreg kosár földdel töltve 30, ehez karó 600 darab [1]).

A szénutczai [XIX] számu bástya, vagy az úgyneveczett ‚*szénutczai kis ajtó*‘ álló-helyét és alakját a mellékelt rajzok [2]) és 1718-ik évi idézett felmérési munkálat mútatják [3]). E díszes toronynak — így irnak erről az 1734-ki ‚*Város-Leirás*‘ szerkesztői — rovátkos a fedele, egészséges fekvéseért Báthori Kristóf előtt oly kedves volt, hogy annak egyik termében szokott étkezni [4]); felirásai s egyéb nevezetességei időrendi helyöken lesznek előadva. A belső bástyát hosszudad félkör alaku küleröd és sáncz védte, alapfalai 1868-n az utcza leszállításakor körös-körül jól láthatólag le voltak fedve. A két erőd közötti hét öl széles vársáncz helye szeméttel volt betömve.

A monostorkapui [XX] számu külső és belső bástya ma nincsen fenn, rajzát sem sikerült feltalálnom; mindkettő állóhelyét, alakját a mellékelt rajzok gyanítatják [5]); négyszögü, boltozott, s cseréppel födött tetőzetü [6]) tisztes épitmény volt; a nyúgoti-oldali Zsigmond király-féle czímerről, ez, és a toronyőr szobája ablaka feletti, 1476. évet jelelő arab-számjegymlvoltáról már fennebb volt szó. A belső erőd város felőli oldalánál levő vífolyosóra 1734-n [7]) 13° karzat készült. A belső erődöt ez oldalról egy félkör alaku külső erőd védte, melynek kimenőleg jobb felőli negyedkör része ma is látszik, és 8° széles sáncz, melyen 3° 2' hosszu, 2° 4' széles kőhíd vitt keresztül; ezen belől 4° 3' hosszu, 1° 8' széles felvonó-híd [8]), melyet a város még 1755-n is megigazíttatott: ezen belől — hihetően úgy mint a többi főkapuknál — itt is tőlgy- és kőrisfából faragott rostély-kapuk. E bástya körül az 1701-ki szemlélő bizottság nem talált hiányt, 18 év mulva

[1]) Látható [Fasc. II. 378. sz. a.]
[2]) Látható a Rajzok X., XI., XII., XIII. tábláin.
[3]) Látható [Fasc. II. 378. sz. a.].
[4]) *Emléklapok* sat., 24. l.
[5]) Látható a X., XI., XII., XIII. táblákon.
[6]) *Emléklapok* . . . 25. l.
[7]) Látható [Fasc. II. 748. sz. a.].
[8]) Látható [Fasc. II. 1152. sz. a.].

ellenben egy másik romladozónak irja. ‚Kimenvén ketten a monostorkapuhoz — így irnak 1718-n május 21-n a tanácshoz tett jelentésökben Rothberger Gergely iskolamester és Fejér János kőmives — látták, hogy a kapufél-kő a közepén meghajlott és így arra felé, a hol most a *fából* csinált régi *kőfal* [így] leomlott, a kapufélnek nincs semmi támasza,— ennek előtte a két kőfal között való csorba kőfal éppen a kapufélig volt rakva, azt tartotta, s a kapunak nagy erőssége volt; ez már most nincs meg. Ha az igazitás most is úgy nem lesz, a kapu nem sokáig tart; a két híd is igen-igen megrepedezett, a kövek egymástól elváltak, a fundamentum-kövek helyből kimozdultak, egy nagy kő pedig egészen kiesett.‘ [1]) Ez adat is két hídról és kettős várfalról tesz világos tanubizonyságot. Ha 1866-n pesti tanulmányozásim alkalmával a budai magyar királyi kamarai levéltárba bejuthatók, hiszem, hogy találtam volna Kolozsvár magyar királyok korabeli történeteire vonatkozó sok érdekes adatot. De akkor még itt a tudományos irányu kutatás nem volt megengedve. Tehetem-e én valaha, nem tudom. Mások folytatólag tegyék s hiányaimat pótolják.

A monostorkapui bástya legutolsó az újvár körbástyázata sorában. A következő — a kovácsoké — már az ó-vári [II] bástya, a mi ismertetve van. Látszanak még némely helyrajzi térképeken kisebb bástyák, egy a kis-mester utcza végében, más a kir. lyceum és róm. kathol. seminarium megett sat. a két utóbbi ma is fenn áll; de későbbi időbeli és más czélu épitések; irott adatok is emlékeznek kis ajtókról, kapukról sat. de ezek jobbadán a várfalakon voltak nyitva; mindenikről hátrább mondom el, a mi felőlük fel van jegyezve s előttem ismeretes; mikor egyszersmind a többi erődök további történeteit is saját időrendjökben tárgyalom.

A vár foka koporsó-fedél alakra ormózott boritó vagy párkánykővel volt béfedve. 1701-n 886 ily párkánykő és horog kellett a vár orma béborítására. E fal-ormóra volt fektetve a ví-folyosók vagy mellvéd-járdák 4—5‘ széles, 5—6‘ magas fedélszarvazata; e ví-folyosók vették körül az egész várat, melyből 1718-n 136° volt jó állapotban, megromladozva pedig 1435 öl [2]). A szarvazat két koszorufán, s két-két öl távolságra álló talpfákon

---

[1]) Látható a [Fasc. II. 562. sz. a.].

[2]) Látható [Fasc. II. 378. sz. a.].

nyúgodtak; a járást-kelést köröskörül egy ölös kötéssel erősített lábfákon nyugvó karzat tette biztossá; a héjazat két ölös szarufából volt, rajta 13 lécz-sor zsendelylyel fedve, a folyosó deszkával padolva, mit olykor maga a simán végzett falrakás pótolt [1]).

A vár második védművét a kisebb váracs — Zwinger — és a Szamos árkával egybeköttetésben levő vár-árok vagy vársáncz képezte. Azonban ez is későkori adatokon alapul. Két összeirás van a vársánczokról, egyik 1769. jul. 3-ról, midőn azoknak a katonaságtól visszavételét a város megkisérlette; másik 1796-ról, midőn azon helyeket, mint várvédelmi czélokra többé nem szükségeseket eladatni határozta. Egyik sem készült sem vármű-erődítési szempontból, sem mértanilag egészen szabatosan. Első alkalommal a Fellegvárhoz a jog valamely czímén vagy ürügye alatt tartozó haszonvételek, telkek és javalmak egybeiratván: minthogy a vársánczokat jobbadán a fellegvári várparancsnok és katonai testületek főbb tisztei birták, ezek is mérés alá kerültek s a vársáncz részei elősorolásával egyszersmind azok hol és mily állapotban léte s kiterjedése is ölszámban volt kifejezve. A második akkor volt, midőn 1790—92 körül a katonaságot a hazai alkotmány új életre ébredése erőhatalmi foglalásaiból ki- s természetes jog- és birtoklási körébe visszaszorítván: a várfalak, bástyák, és sánczok a város jogszerü birtokába kerültek. Ekkor is meg lőn mérve a várságcz, a Kis-Szamostól kezdve ki a temetőig, úgy, hogy a mérés kiterjedt a szomszédos szabadon levő s el nem foglalt területekre is, a mik szerzés vagy foglalás útján

[1]) 1701-n az egész vár ví-folyosóinak és a bástyáknak kijavitása meghatároztatván: az erre szükséges anyagszerek mennyisége és pénzértéke így lőn kiszámitva. Anyagszer előszámitása: Szarufa kell 1689, lécz 7185, zsendely 186,005, régeni tölgyfa-deszka 1058, egy ölös talp 728, lábfa 728, kötésfa 1455, vessző 100 szekér; az anyag- és munkadíj együtt: 10,760 fr. 17 dr. Egy 1718-ki május 21-n készült előszámitásban pedig az e czélra szükséges anyagmennyiség így lőn kiszámitva: tölgyfa gerenda 3 ölös 11; négy ölös 60, öt ölös 282, hét ölös 31, koszorufa-gerenda, szarufa, gerenda kötő-fa öt ölös 1128, széküIésnek való gerenda öt-hat-hét ölös 29, lábfa öt ölös 251, kötő-gerenda, karfának való hat-hét ölös 94, a kőfal fedésére vékonyabb szarufának öt ölös fenyőfa 1276, szaruszeg 3502, zsendely 610,000, zsendelyszeg 1.220,000, lécz 5625, léczszeg 18,921, régeni deszka 146, hajódeszka öt ölös 217, kő 200 szekér, mész 16 szekér. Látható [Fasc. II. 564. szám alatt].

használatban voltak, mellőztetvén. Így történt, hogy ugyanazon várároknak, melynek egyik feléről világosan szól az összeirás és mérés, s szélét hosszát megmondja, másik felét nem egyszer mellőzi. Ez oka a két időkori mekkorasági mértékek egymástól eltérő számarányának. Az első esetnél világosan látszik, hogy e vagy ama várárok azon a ponton, a hol a mérés s egyik-másik tiszt kertje véget ért, meg nem állhatott, hanem tovább kellett terjednie; de az ekkor tán nem volt használatban, tán időközben bé lőn töltve, néhol foglalással bővítve, az árok megnövelt helyére ház épült, rajta új telek alakult s így a hely régi felszine egészen megváltozott. Rajz vagy oklevéli bizonyiték nincs, határozottan állítni felőlök semmit nem lehet; de hogy a több ponton ugyan egy irányban látszó ároknak, az innen vagy túllevő bétőlt helyrészeken is folytatásának kellett lennie, vármütani és épitészeti okoknál fogva kétségbevonhatlan. Ez — a mint fennebb mondva volt — az 1734-ik évi ‚*Város-Leirás*'-ban is meg van jegyezve.

Az idézett munkálatokban a külső várfalakról és sánczokról következő adatok vannak:

1796-n gr. Engelshausen Károly fellegvári várparancsnoknak hidkapu bástyájától kiindulva, jobbról, a Kis-Szamos árka és a vár belső nagy fala között 11° széles, 102° hosszu mulató, veteményes és gyümölcsös kertje volt; az előbástya melletti béfordulónál filegoria, köröskörül borostyánfák, tovább puszpáng fával szegélyezett veteményes táblák, végében nagy darab törökbuzás hely, vad dísznövényekkel s nemes termő gyümölcsfákkal; voltak 8—9 — éves ifju, és évtizedes elvénült, kiaszó félben levő körte-, alma-, szilva- és megygyfák, rózsás és epres táblák, pulya-körtvék sat. Ezen túl volt a postamester kertje. Erről ez összeirás nem szól, hihetően azért, hogy Erdélyben a postaállomások 1775-n lőnek rendezve; de az 1796-ki a hiányt kipótolja. E szerént a várparancsnoknak ugyanitt a hidkapu előtt a kőhid, a vár felé és Kis-Szamos között fekvő kertje 150°; felső vagy nyúgoti széle 16°, közepe 20°, alsó vagy keleti széle 29°; ezen túl a fahid felé volt Pataki Mózes tanárnak 11 rúd helye s ezen túl a postamesternek 33°, melynek felső széle 16°, alsó 7° volt; ezen túl ismét egy telekhely, nyúgoti vége 7°, keleti 5°, hossza 17°. Az [V] bástyától tehát a [VIII] számuig levő tértávolsággal

körülbelől egyezik a kertek hossza; hihető tehát, hogy ezek tették ez oldalról a vársáncz fenekét. A sánczok szélességi mértékeinek egyenlőtlensége a foglalásokban találja okát s a közép szélességi mérték úgy hiszem az 1769-ki 11°. Természetes, hogy a külső váracs — Zwinger — ha volt — mire adatot nem találtam — a vársáncz északi szélén vonult el.

Ugyan a hídkapun kiindulva balra az 1769-ki összeirás szerént a katonai biztosnak 8° széles, 27° hosszu kertje volt, körülvéve a vár belső fala, kivül a Szamos felől deszka-kert által, benn nagy termő körte-, alma-, szilva-, megygy- és baraczkfák, veteményes táblák, mindkét szélén eperrel szegélyezett ösvények. E helyen 1796-n azon évi idézett adat szerént a városnak volt keletre 14°, nyúgotra 20° széles és 39° hosszu veteményese. Ezen túl az ó-vári vízkapuig egy felhagyott puszta hely, mit a jég télen ellep, keleti vége 18°, nyúgoti 5° széles, hosszusága 85°. Ettől a puskaporos bástya [ó-vári III[1]] szögletéig megint egy puszta hely, egyik vége 3°, másik 5°, hossza 30°. E kerteket is valószinüen a várśáncz feneke képezte. A szélességi mértékek különbsége oka a hely görbülete.

Az emlitett bástyánál délre terjedő várśánczról az 1769-ki összeirás nem emlékezik; az 1796-ki szerént azon túl a vár fala mellett az úgynevezett régi sáncz helyét Uberlacher Antal ácspallér birta élethosszig; alsó — éjszaki — széle 9°, közepe 14°, felső — déli — 12°, hossza 91°. Itt is ez képezhette a várśáncz fenekét. A monostorkapu felé való rész már ekkor hihetően bé volt telepitve. A külső váracs — ha volt — a palánkkertek irányában vonult.

Monostorkapun kiindulva balra az 1769-ki összeirás szerént a tüzéreknek volt egy nagy — inkább veteményes mint gyümölcsös-kertjök, széle 3°, hossza 64°; voltak benne rendkivül bőven termő szilvafák, ifju alma-, körte-, megygyfák sat; feljebb a házsongárdi szőlők felé a hadi készletek kapitányának ismét 3° széles, 17° hosszu gyümölcsös kertje, hasonló szép termő vén és ifju gyümölcsfákkal, miket az akkori kapitány ültetett. E kertet mindkét felől várfal vette körül, csak szénkapu felől lehetett bémenni: közepén ösvény vágta ketté, mindkét felől szőlővel bészegve, melynek ív-alakban egymásra hajló venyigéi kellemes lúgast

[1]) Fényképi ábrája látható a Rajzok XIX. tábláján.

képeztek. 1796-n az azon évi összeirás szerént e helyen Lukács György városi senatornak volt 102° hosszu szilvás kertje, melynek a monostorkapu melletti vége 4°, a déli 2³/. öl széles; feljebb délre ugyanazon várfalak közt Fuhrmann tanárnak egy szilvás kertje, melynek széle mindenütt 3°, hossza 49°. Ezen gyümölcsösöken kivül monostorkaputól délre a [XVIII] vagyis szöglet bástyáig — mond az összeirás — a külső várfal mellett van a ‚*Vár árka*', ennek széle mindenütt 10°, hossza 110°, a kapu melletti rész már akkor el volt adva magánosoknak, a többi használaton kivüli pázsintos hely volt. E számok megerősitik az V-ik táblán levő rajznak a nyúgoti külsánczokra és váracsra vonatkozó távolsági mértékeit. E bástyán túl keletre terjedő várSánczról az 1769-ki összeirásban nincs emlékezés; az 1796-ki szerént itt tovább keletre is kettős várfal volt s körötte a szögletbástyán kezdődőleg Andrási Antal senatortól használt egy harmadik gyümölcsös kert, melynek széle a szögletbástya és a külső erőd közt 8°, keleti vége 5°, hossza 37°. Ezen túl a thordakapui bástyáig szintén folytatódik a ‚*Vár árka*', melynek széle 10°, hossza 74°. Ennek a vár fala melletti ponkos része már ekkor magánosoknak volt eladva, a többi, mint puszta, szabadon hevert. Az 1769-ki összeirásban erről sincs emlékezés, de az 1796-kinek a mai felszinről vett s az V. táblán látszó megjelölésekkel összehasonlításából mind a külső várfalnak ez oldalon meddig terjedéséről, mind a vársáncz alakjáról fogalom szerezhető.

A Thorda-kapun túl levő vársánczról sem szól az idézett 1769-ki összeirás. Somogyi Ambrus krónikairó azt irja, hogy Székely Mózes 1603-n jul. 9-n egyfelől a jezsuiták collegiumával szemben való déli halomról támadta meg és ostromolta Kolozsvárt, a hol nem volt a falak mellett sánczolat[1]). Az 1796-ki összeirás ellenben világosan mondja, hogy a Thorda-kapun túl a *Vár árka* a [XII] bástyáig terjedt, alsó vagy keleti széle 14°, felső vagy nyúgoti 10°, hossza 193°. Ennek is — úgymond — a kőfal mellett levő egy részecskéje magánosoknak kiosztatott, a többi pusztán hever. E vár-árok szélességét mútatja az V-ik táblán levő rajz. Volt-e itt is egy második kisebb váracs — Zwinger —

[1]) *Ambrosii Simigiani*, Histor. Hungar. et Transilv. sat. MDCCCXXXX. 305. lap.

vagy az egész terület egy nagy sánczot képezett s talán szélét szegte bé fal? adatok hiányában megmondani nem tudom, de azt hiszem, hogy a hol kettős vár volt, ott a vár árka külső szélét is egy harmadik kőfal nem képezte.

A Bethlen-bástyától északra indulva a közép kapuig egyik öszszeirásban sincs a vársánczról, sem a második kisebb váracsról semmi emlékezés; úgy kell lenni, hogy ez már akkor el volt foglalva és beépitve; azonban hogy mindkettő meg volt, tanusítja a IV. szám alatti rajz, továbbá a mostani házak keleti falszine, a meddig a vár-árok terjedett, az 1734-ki ‚*Város-Leirás*', a már fennebb ismertetett középkapui kettős híd, a minek védelmi czélja és rendeltetése a vár észak-déli hosszában kiterjedő vársáncz nélkül nem képzelhető; sőt a középkapun kivül jobbra levő Rusz János-féle háznál még az 1843-dik évben is fennállott a külső váracs [1]. Az itt délre terjedő ház-sorban, a házak szinvonalánál 3—4 ölre bennebb eső házak álló-helye azt mútatja, hogy azok a kisebb külső váracs falára épültek, s az attól az utczáig terjedő tér a külső vár-árok volt.

Van e tájon a Thordára vivő út mellett kelet-észak- és nyúgotról a közút, délről az Andrási Antal majorja szomszédságában egy nagy kiterjedésü hely, az úgynevezett ‚*Trencsini-vár*', melyet a monda az ős hajdonkorból valónak tart s a város védműveivel hoz egybeköttetésbe, holott egyik sem áll, s e név csak a mult századból ered. Itt hajdan a baromvásárok folytak, Trincséni Ferencz nevü Gyulai-ezredbeli kapitány azon ürügy alatt, hogy a katonaságot gyakorolja, erőhatalommal elfoglalta, körülötte magas sánczot hányatott s a városi közönséget annak használatától eltiltotta [2]. Innen van a fennebbi nevezet. E hely még az 1769-ki összeiráskor a katonai hatóság kezében volt, s a rajta termett szénát a Kolozsváratt állomásozó katonaság őrnagya használta el; szélessége ez évi összeirás szerént 36°, hossza 53°. 1796-n a vár-árokbeli kertekkel együtt ez is a város birtokába volt vissza-

[1]) Látható *Hermann Sándor* városi mérnöknek azon évi április 1-jén költ munkálata 105. tételszáma alatti jegyzésében. Itt, valamint a 6. számu Thoroczkay-féle, a 402. számu, Zattler-féle telken, és a néhai Szappanyos Kristóf 414. számu házánál 8 öl szélesnek látszik a vár árka, s keleti szélén a váracs nyomai ma is felismerhetők.

[2]) Látható a kir. főkormányszéki levéltárban 1766. évi 2638. sz. a.

menve s a katonaság helyett városi senátorok használták; fenyő deszkával volt békeritve; északi vége 54°, déli 45°, hossza 85°-nek van irva.

A középkapui bástyától északra a szentegyház utczai és magyarkapui bástya felé menve — mond az 1769-ki összeirás — a térparancsnoksági őrnagynak van félig 3°, félig 4° széles, 70° hosszu inkább mulató-, mintsem gazdasági kertje, melyet mindkét felől a vár fala vesz körül. A béjárásnál puszpángfával díszitett virágtáblák vannak, tovább szilva-, körte-, almafák sat. [1]). Önként következik, a mit fennebb már érintettem, hogy ezeken kivül a házak mostani keleti falszinéig vár-árok volt.

A magyarkapui bástya felé északnak tovább haladva ez öszszeirásokban ismét nincs a váracsról és vár-árokról emlékezés, de van az 1734-ik évi, *Város-Leirás*'ban; minél fogva nem férhet kétség hozzá, hogy a váracsnak szintúgy mint a vár árkának itt is le a kerek bástyáig folytatásának kellett lenni. Ezt a várfalak, sánczok és vár-árok védelmi vonala szükségképpen hozta magával.

A belső várfal magassága 4°—5°, a második vagy külső váracsé 2°—3° és itt-ott 4° lehetett, a miből 2° a vár-árok fenekéig, 1° vagy esetleg 2° a földszinen feljül terjedt; a külső vár-árok nyomai monostorkapun kivül 216. számu most Váradi Sándor-féle háznál 2° mélyen, a második várfal — Zwinger — egy darabja ugyanott Stampf Károly 214. számu telke mellett látható; a várfal vastagsága 4′; a ház keleti falrésze arra van épitve s a telken dél felé vonul keresztül, a nagy alapkövek a földből ma is itt-ott feltűnnek. A két fal közötti vártér öt öl széles volt, [2]) s békében a város saját közczéljaira, háborus időkben temetkezésre használta; bizonysága ennek a vár külső szinfalaiba a föld szinén, néhol ben egy öl mélységre is bérakva talált sírkövek; a külsőt részint a Szamos-folyam nyúgotról belé vett árka, részint a Felekről a temető

[1]) Itt végződnek az 1769- és 1796-ki összeirások adatai; az első látható Fasc. II. 1473. sz. a. az utóbbinak levéltári jegye nincs, készült 1796-n a kir. főkormányszéknek febr. 23. 1094. és ápril 18-n 2375. sz. a. költ rendeletére Bisztrai József kormányszéki titkár elnöksége alatt, Titkos Mátyás, továbbá Szentgyörgyi Mihály akkori városgazda, úgy Lukács József senator és Ferenczi Mózes szolgabiró jelenlétében. Beregszászi József és Székely István kir. kormányszéki irnokok által.

[2]) Pomoerium . . . .

és Hazsongárd felől a két Czigány-patakon lefolyó víz töltvén meg: a várat mintegy szigetté alakitották, melynek lő-távolában körös-körül 200—300 lépésnyire pusztaság volt; ezen belől északról 11°, délről 10° széles, nyúgotról a belső fal mellett 5°, keletről 3° széles *vár-sáncz*, a vár-sánczon kivül ugyancsak nyúgotról és keletről 7 - 8 öl széles *vár-árok*, a főbástyák a közép-, thordai-, monostor- és hídkapunál voltak, melyeket felvonó-híd zárt el. A sánczczal, víz- és várművekkel czélszerűen megerősitett városba béke idejében az erődkapukon s felvonó-hídakon csak a város jótetszéséből s békés szándékkal, vagy háborukor ágyu, pattantyus-golyó, nyíl- és kopja segélyével, sánczait és falait áttörve. lehetett béjutni.

A várfalak történetében az eddig mondottakból három korszak különböztethető meg. Első az ős alapitás korszaka V. István és Robert Károly alatt. Ekkor alapult az Ó-vár. Kézzel fogható tanubizonyság erre a fennebb idézett oklevelek és az a tapasztalat, hogy csaknem minden római castrum-emlék ide van bérakva a falak szinébe vagy töltelékébe. Második a Zsigmond királyé. vagyis az Új-vár alapitási korszaka. Az 1405-ki váralapitási királyi kegylevél, a monostor- és híd-kapui arab számjegyek. Csáki vajda 1437-ki levele a szebeniekhez s ugyanakkor a jobbágy-lázadóknak s később 1514-n a keresztesöknek Kalmár András városi biró által Kolozsvárból kizáratása, a Mátyás alatt monostor- és hídkapun tett újitások az e korszakban szintén nagyobb mérvü várépitésre nézve erős bizonyitékok. Ehhez sorozandó még az is, hogy a ki a hídkapun túl c-től d-ig, m—n-ig, x-től y-ig terjedő félig lebontott falakat, sőt ezen túl is a Bethlen-bástyáig terjedő várfalat a föld színétől fel 3—4 láb magasságnyira figyelemmel megvizsgálja, látandja, hogy az a felső falrészeknél sokkal régibb alaku rakás, durva porondos és sajátságos vegyitékü a mész, a kő többnyire mezei és patak-kő, a töltelékben sok a római cserép, tégla, míg fennebb az egész fal sajtolt bányakő. Ezek arra mútatnak, hogy Kolozsvár új vára már Zsigmond korában, habár nem is mindenütt egyforma magosságban és erősen. de meg volt épitve, mit László és Mátyás király tökéletesítettek.

Harmadik a teljes bévégzés korszaka II. Lajos alatt, midőn a király Kolozsvár várépitési müve bévégzésére adó-engedélyt adott, s levelében a már-már bévégzendő müvet jelesnek és kitü-

nőnek mondotta. Az oklevél szerkesztője az *'Új-vár'* kifejezési alakot használván: ez kétségkivül újitást tett tán az északi oldalon az olasz fokos, a keletin a XII. számu, vagy délen a nyúgoti szöglet-bástya felé, melyek mind szép emlékei a hajdani időknek, s kivált a ví-folyosók a kőfaragás és várépitészet azon kori előhaladottságát mútatják.

A feliratokat és czímereket, a váron és bástyákon a következő századokban tett változásokat, átalában azok történetét időrendjökben előadom.

A város népesedését II. Wladislaw király a rendes fejlődés útjáról trónraléptekor azonnal leterelte a megyei birtokosoknak tett azon engedménye által, hogy Kolozsvárra bételepedett jobbágyaikat jószágaikra visszavihessék, mit hihetőleg királylyá választatásakor tett szolgálataik díjául nyertek. Később fiának II. Lajosnak megkoronáztatásakor követeik által ismét kérték engedélyét azoknak is visszavitetésére, a kik még a városban voltak megtelepedve, s a király elébb kedvezően is határozott; mindazáltal megfontolván azt, hogy ebből nem csak azon városnak és lakóinak örökös romlása következik, és hogy ez nem annyiban a város lakosira, mint azon egész országrészre nézve, mely előadandó alkalmatossággal csak ily városok és erősitett helyek által megoltalmazható, szerfelett ártalmas és veszedelmes: 1508-n jun. 24-n költ kir. levelében az erdőn-túli összes nemességet *megtalálta* [így] s előttük azon akaratát jelentette ki, hogy a mely jobbágyaikat eddig visszavitték, elégedjenek meg velök s többet vissza ne vigyenek, őket személyökben és javaikban meg ne kárositsák [1]).

Kolozsvár régi birtokterülete épen fennmaradt, sőt II. Wladislaw 1492-n Felekhez való jogát, mint a mely — tudása szerént — a város erdeiben az útak őrizése végett van alapitva, I. Lajos 1378 és Zsigmond király 1391-ki adománylevele értelmében újból megerősitette [2]); II. Lajos király pedig 1521-n decz. 1-n költ királyi parancslevelénél fogva Dedrich Jakab, kolozsvári polgárnak a piaczon Golnár Péter és Kis Péter házaik szomszédságában levő házát, szőlőit, szántóföldeit, réteit és kaszálóit, sőt a

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR CXCV. száma alatt.

[2]) Látható [Fasc. C. 10. sz. a.] oklevélben, melyet hátrább bővebben ismertetek.

város határán és tartozmányaiban levő minden javait és vagyonát azért, hogy ő a király kegyes emlékü atyjától követségbe a török császárhoz küldött Senyei Bódoggal Törökországba ment, s ott — fiát is magával elcsábitván — az utálatos Mahumed-vallásra tért, most is azt tartja, minek következtében javai a koronára szállottak s királyi adományozás tárgyaivá lettek — Kolozsvár birájának esküdt és más polgárainak, mostaniaknak és jövendőbelieknek adományozta, de nem az ő maguk hasznára, hanem azon város közjaváért és gyarapodásáért azon igérettel, hogy mihelyt e levelet elémútatják, azonnal kiváltság alakjában fogja kiadatni [1]). Kiadatott-e? nyomát nem találtam. Ellenben megapadt az által, hogy Báthori Miklós fejérdi birtokos a Mátyás királytól adományul nyert rész birtokát a törvény útján kivül erőhatalommal elfoglalta. A király a kolozsváriak kérésére 1492-n decz. 9-n Budán költ s Báthorihoz intézett parancslevelében annak visszaadatását meghagyta [2]); de az nem, hogy engedelmeskedve visszabocsátotta volna, sőt a kolozsmonostori konventnek 1493. jan. 7-n Petri [Mátyás] Miklós biró és Márkos János s Porkoláb Mihály esküdt polgárok kérésére kiadott bizonyitó-levele szerént, azon kir. parancslevelet is erőszakosan magánál tartóztatta; minek következtében a kolozsváriak őt elébb a konvent [3]), azután Telegdi Miklós erdőn-túli alvajda előtt azon birtok további elfoglalva tartásától, vagy magának abba béigtatásától eltiltották [4]). Ugy látszik, hogy az foganat nélkül maradt, mert 1513-n decz. 20-kán Csáki Máté és Szabó István kolozsvári esküdt polgárok, úgyszintén Miklós deák városi jegyző a kolozsmonostori konvent előtt e tiltakozást ismét megújitották, tiltatván Lossonczi Bánffi Jánost és Miklóst, úgy Báthori Szaniszlóffyt, István fiát és Báthori Zsigmondot s Jánost, Fejérd falu hasonfelének további erő-

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR CCXXIII. száma alatt.

[2]) A parancslevelen alól e volt irva : *Ad Relacionem Magistri Francisci praepositi Eccl. Budens.* Megint alább : *Descripta ad requisicionem* [egy szó olvashatlan] *per manus Benedicti Bornemissa Scriptoris Andreae Batthory Notarii Ciuitatis Colosvariensis mandato suo propria.* Egykoru másolat. Látható [Fasc. D. 16. sz. a.] Ez meg van egy második példányban is. [Fasc. D. 59. sz. a.] Látható az OKLEVÉLTÁR CLXXXV. száma alatt.

[3]) Látható az OKLEVÉLTÁR CLXXXVI. száma alatt.

[4]) Költ Kolozsváratt vizkeresztnap előtti közelebbi szombaton, [jan. 5.] iró-papiroson s a vajda pecsétével erősitve. Látható [Fasc. D. 60. sz. a.]

szakos elfoglalva tartásától és eladásától, valamint minden mást annak megvevésétől, abba maguk béigtatásától és használásától [1]). Az eredményről nincsenek adatok.

A határok kijárása s megigazitása iránt két átalános tartalmu királyi parancslevél költ ez időszak alatt; egyiket 1501-n Budán octob. 3-kán II. Wladislaw király intézte Péter szentgyörgyi és bozyni gróf, királyi udvar-biróhoz és erdélyi vajdához az iránt, hogy mivel a kolozsváriakkal szomszédos nemesek őket bosszusággal illetik, nekik kárt tesznek, határhalmaikat elrontják s határaikba bétolakodnak: mihelyt Erdélybe megy, magához vevén egyik kir. itélőmestert — a kiket egyszersmind az iránt útasit is — Kolozsvár határait minden irányban járassa ki s azon város és a mondott nemesek és érintkező falvak más birtokosai közötti határokat jelölje meg s egymáséitól válaszsza el, a határjegyeket a régiek helyein újitassa meg, szóval: a fennforgó egyenetlenségeket a törvények értelmében megvizsgálván, a feleket egyeztesse ki. [2]) A második egy 1521-n febr. 16-kán Budán költ ugyan ily értelmü parancslevele II. Lajos királynak ugyanazon erdélyi vajdához intézve, melyben meghagyta, hogy legközelebbi Erdélybe mentekor, a Kolozsvárral szomszédos nemesség erőszakos foglalásai megakadályozása tekintetéből a Kolozsvárral szomszédos és a kolozsváriaktól megnevezendő más birtokosokat is maga elé idéztetvén: mindeniktől kiváltságleveleit kérje elé, azokat és más bévehető bizonyságleveleiket vizsgálja meg, a régi határjegyek helyén állittasson újakat, a visszajárandókat különítse el s adja a panaszló város birtokába. [3]) De hogy ezeknek kivánt foganata nem volt, tanusítják az e tárgyban különböző birtokosokhoz s ezek fékezése iránt az erdélyi vajdához intézett királyi parancsok. Ilyen II. Lajos királynak 1516-n aug. 17-kén Budán költ s Zápolya Jánoshoz, Szepes földe örökös ispánjához és az erdélyi részek vajdájához intézett parancslevele

[1]) Papirra irt oklevél, hátrészére nyomott pecséttel erősitve. Látható [Fasc. D. 19. sz. a.]. Egy más példánya [D. 62. sz. a.].

[2]) Regál papirosra irott s alól rányomott pecséttel hitelesitett oklevél, alól ez irás : *Relatio Rever. Domini Sigism. Thurzo Electi Summi Secretar. post.* [Fasc. M. 24. sz. a.]

[3]) Regál papirosra irt oklevél, rányomott pecséttel hitelesitve. [Fasc. M. 26. sz. a.]

arról, hogy az a Felek kiváltságai alapján vizsgálja meg: vajjon a Kolozsvár és Kajánthó határai közt levő s állitólag eleitől fogva Kolozsvár városa-birta azon darab föld, a melyet Tomory Pál, a kolozsmonostori apátság jövedelmei kezelője ki tudja mi okból Kajánthóhoz foglalt, melyiké, s a dolgot úgy igazitsa el, hogy további per belőle ne támadjon. [1]) Ugyan ily irányu II. Wladislawnak 1503-n febr. 24-n Budán költ s Barlabássy [2]) Lenárd erdélyi részekbeli alvajdához intézett parancslevele, melyben meghagyta, hogy a kolozsvári polgárokat a szomszédos határu nemesség s különösen Esküllői [3]) Ordögh Benedek elnyomása ellen oltalmazza. [4]) Ilyen továbbá II. Lajos királynak 1521-n aug. 4-n Érden költ s *'nagyságos'* Somi Gáspárhoz [5]) intézett parancslevele, melyben meghagyta, hogy a kolozsváriakat ne háborgassa, méltatlansággal és kárral ne illesse, a mit pedig tőlük jogtalanul elvett, adjon érette elégtételt; mert Zápolya János erdélyi vajdának különösen hozzá intézett levelében megrendelte, s ezennel is megrendeli, hogy őt azon károkért elégtétel-adásra szorítsa. [6]) Lett-e foganatja e parancsoknak vagy nem? adatok nem szólnak róla.

Kolozsvár politikai jogállása e korszak alatt javulni látszott. A királyválasztások alkalmával élet-halál harczot küzdő pártok szolgálatukba vették az ország népének életrevaló elemeit, s hogy politikájuknak megnyerjék, nekik a közhatalom gyakorlatában béfolyást, politikai jogokat és kedvezményeket igértek. Igy lőn, hogy Kolozsvár is a királyválasztási és koronázási országgyülésekre meghivatott s e népfenségi nagy tényben, a politikai joggyakorlat e legfontossabbikában részt vett. Ott volt hihetően Mátyás választásánál, ott, a midőn megürült királyi székébe az

[1]) Regál papirosra irt oklevél, rányomott pecséttel erősitve. Az oklevélben mindenütt : *'Kijantho'* van irva. Ugy látszik. Erdélyt akkor is csak úgy ismerték a királyi jegyzők, mint most az anyaország némely tudósai.

[2]) Az eredeti oklevélben : *Barlobassy.*

[3]) Az eredeti oklevélben : *Eskelew* . . . .

[4]) Regál papiros, alól veres viaszba nyomott királyi pecsét, jobbról : *Ad Relacionem Reverendj D. Sigismundi Episcopi Quinque ecclesiensis.* [Fasc. P. 39. sz. a.]

[5]) Az eredeti oklevélben : *Magnifico Gaspari de Som* . . . . .

[6]) Regál papiros, alól királyi pecsét. Látható [Fasc. P. 44. sz. a.]

ő természetes fiával szemben — a vármegyék erős ellen-küzdelme daczára — Wladisláwot ültette az oligarchia; sőt később, midőn a király 1492-n nov. 9-n költ egyezménynél fogva a magyar koronát azon esetre, ha fimaradéka nem lesz, Miksa osztrák herczegnek s német császárnak kötötte le s ennek a vármegyék mint Magyarország alkotmányával s érdekével összeütköző ténynek ismét erélyesen ellene szegültek: Kolozsvár, Bátorit, az erdélyi vajdát, az erdélyi püspököt és a több zászlós és főurakat követve, a VII. szász székkel és városokkal együtt, azt aláirásával érvényesitni segitette. [1]) A nemzet sorsára nézve megmérhetlen fontosságu tény az alkotmány megsértésével végre lőn hajtva s ebben Kolozsvár is részes; de a király ezt kegyelmeivel viszonozta. Még 1490-n octob. 18-n Budán költ egy átalános tartalmu királyi megerősitő s illetőleg oltalmi levelében Szabó Ambrus biró, Hon Mihály, Theremy Benedek és Régeni Mihály esküdt polgárok kérésére Kolozsvár minden kiváltságait helybenhagyta s az ország egyházi és világi nagyjainak, az erdélyi vajdáknak, ispánoknak, várparancsnokoknak, városi polgármestereknek, vámosoknak, adószedőknek és harminczadosoknak meghagyta, hogy a kolozsváriakat régi szabadságaikban, kiváltságaikban, mentességeikben és szokásaikban, úgy jószág-adományaikban és régi szent királyoktól nyert más jogaikban megtartsák, ne háborgassák. [2]) Megerősitette tovább a király 1493-n decz. 7-n Budán költ kiváltságlevelében Mátyásnak 1459-n költ azon kedvezménylevelét, hogy a kolozsváriak szabadságaikkal ellenkező királyi leveleknek engedelmes-

[1]) Eder közli a Báthori, Geréb László erdélyi püspök és hét szász széknek és városnak erről költ elfogadási nyilatkozatát, s megjegyzi, hogy a bécsi cs. udvari titkos levéltárban ilyen nyilatkozata van Kolozsvárnak, Beszterczének és tartozmányainak, Medgyesnek a két székkel együtt, és Brassó városának. *Eder Car. Joseph.*, Appendix ad *Christiani Schesaei*, Ruin. Pannoniae. 210. l.

[2]) Hártyára irt oklevél sárga, veres és kék selyem zsinoron függő pecséttel erősitve. Elől : *Commissio ppria Domini Regis.* Látható [Fasc. P. 36. sz. a.]

Meg van konventi átiratban is, kérte Viczei Péter, kolozsvári törvényszéki ülnök; kiadatott 1496. szentháromság ünnepe utáni 3-ik vasárnap negyed napján. [Feria quarta prox. post Dominic. tertiam festi Trinitatis] Fasc. P. 37. sz. a.

kedni nem kötelesek [1]; ugyan ebben Mátyás 1458-ki azon biztositó királyi levelét, melyben igéri, hogy Kolozsvárt minden szabadságaiban, kedvezményeiben sat. megtartja. [2]) E kiváltságok külső életnyilatkozata, a politikai önkormányzat folytonossága mútatja, hogy Kolozsvár hatósági jogköre e korszakban is megvolt, beligazgatási rendszere az eddigi történeti alapon nyúgodt.

Ez mondható átalánosságban törvénykezési önhatóságáról is, mely szintén a királyok által megerősitett kiváltságokon alapult. De volt egy-két oly külön intézkedés, a mi elméletileg jogfejlődés jele, gyakorlatilag a polgári elem védelmére s nagyobb biztonságára volt irányozva. Egyike ezeknek egy Wladislaw királynak Szabó Márton és János kolozsvári polgárok kérésére 1504-n decz. 6-n Budán költ s Péter, szentgyőrgyi és bozyni grófhoz és erdélyi vajdához intézett azon parancslevele, melyben Mátyás királynak e tárgyban költ kiváltságlevelével egybehangzólag meghagyta, hogy ha külső megyei vagy az erdélyi részekben bárhol lakó nemes vagy más birtokos kolozsvári polgártól kölcsönt vesz fel, s felszólítatván, nem fizet, az innen támadt peres ügy nem a nemesi törvényszékre, hanem az erdélyi vajda elébe viendő, a vonakodó nemes ott törvényt állani s a vajda az első panasztételre azonnal igazságot szolgáltatni köteles. [3]) Hasonlóul intézkedett a király ugyanazon polgárok kérésére 1505-n decz. 6-n azon nemesekre nézve, a kik a kolozsvári polgárok udvarára fegyveresen bétörnek, s őket házaikból kihurczolva megverik, megsebzik vagy megölik, vagy a város zselléreit és jobbágyait erőhatalommal a maguk birtokaikra vitetik, a polgárságnak nagy károkat és akadályokat okoznak, őket fenyegetik, s ez által a várost végső pusztulásnak és romlásnak teszik ki; meghagyva a Mátyás király ez iránt költ parancsa értelmében Kolozsvár városa megtalálására az erdőn-túli vajdának és alvajdáknak, hogy az ily

---

[1]) Hártyára irt oklevél, fekete és veres selyem zsinoron függő pecséttel erősitve; feljül ez irás : *Ad Relacionem Francisci prepos. Budens. Secretarii Regie Matt.* Kivül : Folio LXXX. Anno domini 1493. [Fasc. P. 38. szám alatt].

[2]) Ugyan az előbbi oklevélben.

[3]) Hártyára irva s közbül a király nagy pecsétével megerősitve. Az oklevél sarkán e volt irva : *Rev—ma D. uestra dignetur has sigillari facere.* Látható [Fasc. DD. 2. sz. a.]

erőszakoskodó nemeseket s bármi más hasonló gonosztevőket és gyilkosokat, leveleik által idéztessék maguk elé s az eléjök adott ügyben halogatás nélkül hozzanak itéletet. [1])

Egy alkalommmal Szamosfalvi Gyerőffi Tamás kérésére egy Kolozsvár hatósága alatt álló feleki ember ellen inditott ló-lopási keresetben az illető vármegyei tiszt eskütételt itélvén s azt teljesedésbe is akarván venni: a vajda a kolozsváriak kérésére 1506-n jul. 5-n Thurban költ, s a vármegye fő- és alispánjához, szolgabiráihoz és az egész vármegyei közönséghez intézett parancslevelében őket e lépéstől eltiltotta s meghagyta, hogy mivel Felek királyi birtok, ha kinek mi baja és keresete az odavalók ellen van, igazitsa Kolozsvár városa birája és esküdt polgárai előtt. [2]) Van még a királynak 1497-n october 29-n Régeny Mihály és Barthafy János esküdt polgárok kérésére költ kiváltságlevele, melyben egyebek közt I. Wladislawnak 1444-n adott azon kiváltságát is megerősitette, mely rendeli, hogy egyházi biróknak és törvényszékeknek kolozsvári polgárok világi czélu véghagyományok iránt támadt ügyeiben itélni nem szabad. [3]) Legnagyobb következményü azonban a királynak Kolozsvár részére 1512-n aug. 10-n Budán kiadott azon kedvezménylevele, melyben a város polgárainak főváltság-díját 200 frtban állitja meg; indokai megérdemlik az ismertetést. ‚Elébe járultak — mond a király — kolozsvári okos és körültekintő hívei : Mihály deák [4]) biró, Eppel Márton és Beck Lőrincz esküdt polgárok s maguk és közönségök nevében siralmasan panaszolták, hogy őket a városukkal szomszédos nemesek gyakran és méltatlanul súlyos és elviselhetlen bosszusággal és elnyomással illetik, elannyira, hogy olykor személyöket is alig menthetik meg a veszélytől, sőt néha meg is ölik őket, és ezt irányukban mint alacsony és megvetett sorsu emberek irányában büntetlenül és megtorlás nélkül szokták mivelni, leginkább abbeli biztokban, hogy az ő főváltsági díjok nem

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR CXCI. száma alatt.

[2]) Látható [Fasc. D. 17. sz. a.].

[3]) Hártyára irt oklevél, kék, veres és sárga selyem zsinoron függő pecséttel erősitve, fenn : *Co ppra Dni Regis*, legalól a hártya jobb felőli szögletén : *T. Epo Agriens.*

[4]) Az oklevélben : *Michael literatus* . . . . . . Tán e latin alaknak a fennebbi kifejezés helyes forditása.

nagyobb mint bármelyik alacsony és hitvány parasztė; kérték azért e sérelmök orvoslását. A király azon indokból, hogy hű polgárait az elnyomástól védje s az erőszakoskodóktól az erre való szabadság és alkalom elvétessék, s hogy magukat efféléktől inkább megtartóztassák, Kolozsvár polgárait és lakóit azon szabadsági kedvezménynyel ruházta fel, hogy mind a falakon belől, mind a külvárosokban lakóknak, mostaniaknak és jövendőbelieknek, a mint ez Buda városában is régi kiváltságok alapján szokásban van, vérdíja 200 forint legyen, s ha ezután kolozsvári polgárnak valakivel szemben ilyen perűgye lesz, ellenfele 200 forint vérdíj büntetésen marasztassék; kifogás, tekervényeskedés, vagy bármi más szín alatt ez ellen cselekedni, itélni a biráknak szabad nem levén. Es ez minden egyházi és világi nagyoknak, a királyi udvar birájának, nádornak, az erdélyi vajdáknak és alvajdáknak, itélő mestereknek, fő- és alispánoknak, egyházi és világi biráknak megtartás végett tudtul adatott.‘ [1]) Arról, vajjon e kedvező intézkedések elegendő kezességei voltak-e a jog uralmának s általuk az igazságszolgáltatás biztosítva lett-e? véleményt mondani nem tudok. E parancsok más-más alakban való gyakori ismétlésének szüksége az a tény, hogy ezeknek oly időben és oly hatalmasokkal szemben kellett érvényre jutni, kiknek egyike Báthori az alkotmányos elveiről kedvezőtlenül ismert erdélyi vajda volt, másika — szintén Báthori ki a király parancslevelét annak tartalma teljesitése helyett, a király és törvény nevében vele közlő birói küldöttől elvette és többé vissza sem adta; végre e parancsok egyikére egykoru kéz által rájegyzett amaz észrevétel: *‚Nem ér semmit‘* [2]) velem az ellenkezőt gyanítatja.

Az itélettel meg nem elégedő fél perét Szebenbe felebbezte a hét szász birák törvényszéke elébe. Ennek emlékét Kolozsvár levéltárában egy nevezetes bűnügyi itélet tartotta fenn.

Midőn 1489-n a piaczi szentegyház felgyújtatott, a bűntény kinyomozására kiküldött bizottság munkálkodása közben a tanács, Zöld István nagybányai kamaraispánnak, mint egyik nyomozó biztosnak egy hordó bort kivánván ajándékozni : az esküdt polgárok, a száz emberek és városi közönség nevében megrendelték

---

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR CCII. száma alatt.

[2]) Az oklevélben : *nihil valet.*

Régeni Mihály és Barthafi János esküdt polgároknak, hogy egy hordó jó bort vegyenek a városon, azt adják a nevezett nyomozó biztosnak. Meg is vették, de Szabó Ambrus akkori város biró a vásárlásba nem egyezett belé, azt mondván, hogy ő fog majd a maga pinczéjéből bort adni. Erre következőleg, éjnek idején, titkon fejérdi jószágába küldötte ki szekerét és cselédeit s onnan egy hordó dézmabort külvárosi majorjába bészállittatott s azt cselédei által szénával bétakartatta. Másnap reggel a szekeret a rajta levő borral együtt ajtó elé állítatván : idősb Porkoláb Mihály és Régeni Mihály esküdt polgárokat magához hivatta, hogy a bort a megnevezett kamaraispánnak elvigyék. Ezek észrevették, hogy a bor kivülről, Fejérdről van béhozva, s nem akarták elvitetni, sőt szemére vetették a birónak, hogy ő tudva és szándékosan a város törvénye és rendeletei, sőt a tanácsbeliek ellenére a város engedelme nélkül hozatta bé azt, holott a város kiváltsága tiltja. A biró dölyfösen útasitotta vissza a polgárokat. ‚Mit gondol ő — úgymond — az agg ebekkel [értve az esküdt polgárokat] ha valamelyik bánja, tegyen róla.‘ A polgárok ott hagyták a birót, a hir a városon elterjedt, a tanács összegyült s a teendőkről tanácskozott; minek eredménye a lett, hogy egyébiránt is Karácson tája s biróválasztás ideje levén, annak megtartását elhatározták. Ennek következtében Szabó Ambrus a biróságból kihagyatott, helyébe Petri [Mátyás] Miklós lőn megválasztva, kinek az esküdt polgárokkal együtt a száz emberek maguk és a városi közönség nevében megparancsolták, hogy Szabó Ambrust törvény elé állitsák s tette felett a város törvényei és szokása szerént itéletet hozzanak; a biró ülnökével együtt őt maga elébe idéztette s Ádám deák, a város esküdt ügyvéde a száz emberek és a városi közönség nevében a következő bűntényekkel vádolta. Első ellene felhozott vád a fejérdi bor béhozatala; második, hogy egy városi lakos, Márkos János helyettes birósága idejében 10 frtra büntettetvén, a pénzt az esküdt polgárok és száz emberek egy vártorony épitése végett a városnak hagyták; Szabó Ambrus haza jövén, az embert béhivatta, 6 forintot neki elengedett, 4 forintot az esküdt polgárok tudtán kivül, tolvajmódon magának tartott meg; harmadik, hogy a kötélverőknek bizonyos munkájokért kapott 7 frtját és 40 pénzét magához vette azon igérettel, hogy avval a szent Mihály-egyház megépitése végett sóvágókat fogad; vágatott is

sót, de sem azt, sem árát az egyházfinak nem szolgáltatta bé, hanem tolvajmódon magának tartotta; egy másik polgártól 3 frtot és 67 pénzt vett fel, hogy vele a tanácsbeliek szükségére zabot veszen — egyiket sem tette. Továbbá a fejérdi biró és két esküdt polgár, midőn a város házához az adót béhozta, Szabó Ambrusnak kétizben három-három, egy izben 4 forintot adott, a miket ő tolvajmódon magának tartott; végre János, feleki kenéz három izben 14 és fél forintot adott, a mit szintén nem vett számadásába. Mindezeket Ádám ügyvéd — a város pertárgyalási jegyzőkönyvéből megláthatólag — [1]) a törvény rende szerént bébizonyitván, a biró a maga ülnökeivel 1491 márczius 7-n a következő itéletet hozta: ‚Mivel Szabó Ambrus másokat hibáikhoz mért büntetéssel megbüntetett, s most maga is rút hibát követett el különösen az által, hogy a város törvényeit és szabadságait megrontotta, s szándékos akarattal és előre kigondolt vakmerőséggel a város közpénzeit, úgyszintén a szent Mihály-egyházáét, végre Fejérd és Felek falvakéit is tolvajmódon a maga számára eltartóztatta: ez okokból nevezett Szabó Ambrusnak vétessék feje s minden javai és jószágai menjenek át a város birtokába és használatába [2]), s fordítassanak annak javára és szépitésére‘ [3]). Ez itélet a hét szász székek biráihoz Szebenbe feljebbvitetett [4]). A vádlott megjelent s az itélet előtte magyar és szász

[1]) *Liber Civitatis Refutatorius* . . . . E könyv ma nem létezik; legalább nekem megtalálnom nem sikerült. Mit én láttam, a legrégibb törvénykezési jegyzőkönyv, 1556-ból való.

[2]) Ez itéletet a város nagyobb pecséte alatt kiadták: Szegény János, Ambrus deák, Márkos János, Stahrel Mihály, Porkoláb János, Eppel János, Teremi Benedek, Hon Mihály, Thamási György, Kys Konrád és Kádár Lőrincz esküdt polgárok.

Látható az Oklevéltár CLXXXIII. száma alatt.

E perfolyam az előadott terjedelemben a mindjárt következő oklevélben van meg; de ismétlés kikerülése végett helyesebbnek láttam azt itt az elsőnél adni; az első birósági itéletet ellenben szó szerént ebből vontam ki.

[3]) Ez utósó mondat látható a hét birák itéletének a végén [Fasc. V. 11. szám alatt.]

[4]) Ezek voltak: Hecht György szebeni, Polner Mihály segesvári polgármesterek; továbbá: Festő Bálint — Valentinus Pictor — Greb Máté mester, Krich Péter, Margandali Gréb Mihály és Cromer István Segesvár, Szerdahely, Szászsebes, Sink és Szászváros székek birái, úgyszintén Rap-

nyelven megmagyaráztatván : a feleletre időhaladékot kért; a törvényszék három napot adott; harmadik napon helyette megjelent gyula-fejérvári Székely László, de a törvényszék őt nem fogadhatta el azon okból, hogy ez kiváltsági jogaiknak és szokásaiknak nagy sérelmére és veszélyeztetésére lenne, hanem hogy a vádlott magát jogaiban megsértettnek ne mondhassa, újabb három napot engedett neki a megjelenésre, meghagyván ügyvédének, hogy őt erről értesítse s igérete szerént személyes megjelenésre birja. Ekkor sem jelent meg, az ellenfél az itéletet kimondatni kérte, és a törvényszék a kolozsvári biró és esküdt polgárok itéletét mindenekben helyben hagyta. De e közben a királynak levele érkezvén, melyben a vádlottat a bor bévitele által elkövetett hibájáért a büntetés alól kegyelemből feloldozta : e királyi akarat előtt így szól az itélet — a birák tartozó tisztök szerént meghajolni készek voltak, de Theremi Benedek, idősb Porkoláb Mihály, Eppel János, és Kádár Lőrincz kolozsvári esküdt polgárok, úgy szintén Barthafy János, Kovách Jakab és Gegendorfer István száz emberek közül való tagok a biróság előtt megjelenvén, az előbocsátott tények s minden ő általuk felhozottak, jelesen a tolvajsági bűnvád igaz voltáért az ország törvénye és törvényes szokása értelmében Szabó Ambrus fejére hitök és lelkiismeretök szerént mind heten esküt tevén le : ‚a hét birák törvényszéke 1491-n decz. 16-án végleges itéletképpen kimondotta, hogy a kolozsváriak nevezett Szabó Ambrust bárhol megtalálják, mint tolvajt nyakánál fogva bitófára akaszthassák.‘ [1]) Ez itéletet 1492-n aug. 15-n a kolozsváriak kérésére a király is helybenhagyta és megerősitette. [2]) Ez itélet szigoru volta tán szemrehányás az annak alapul szolgált törvények és kiváltságok ellenében, de fényes tanubizonyság az elődök erkölcsi érzetének feddhetetlen-

---

polti Jakab szászsebesi székbiró — judex terrestris — Gréb Ádám kőhalomszéki helyettes királybiró, szent-ágothai Gréb Benedek és Bér Benedek Ujegyházszék székbirája, a hét szász szék minden birái, majorosai -- villicus — itéltek a maguk és más esküdt öregek nevében.

[1]) Látható az Oklevéltár CLXXXII. száma alatt.

[2]) Látható az Oklevéltár CLXXXIII. száma alatt.

A megerősités ez alakja, hogy t. i. a megerősitett itélet a megerősitő levélbe belé ne legyen foglalva, oly feltünő előttem, hogy közlését ezért érdekesnek láttam.

sége mellett. Korunknak nagyon szükséges ezt tudni s a benne rejlő történelmi tanuságon okulni!

Adófizetés tekintetében itt fordul elő a Kolozsvárt illető legelső törvényhozási intézkedés, a mennyiben az 1514-k évi 3-k törvényczikkben a királyi korona javai és jövedelmei Magyarországban és Erdélyben felszámláltatván, a 9 §-ban a *királyi szászok külön* s *Kolozsvár városa* ismét *külön* béczikkelyeztettek; azonban fizetési kötelezettsége alapjává — úgy látszik — Mátyás után ismét az I. Lajos király 1378-ki kiváltsága lőn téve. Ez onnan következtethető, hogy a király ezt 1493-n átirta és megerősitette[1]; mert a városok kiváltságainak megtartására az 1498. 40. t. cz. kötelezte, s a Mátyás által béhozott újítások és adók eltörlésére a királyi föltételek 2. §-a s az 1492. 1-ső törvényczikk által határozottan kötelezve volt. E rendes régi adó 52 márka ezüstöt tett, mit szent Márton-napkor kellett béfizetni; e felett a királynak, ha hadjáratot kezdett, egy évben egyszer 200 arany forintot s a vajdának egy évben egyszer ingyen szállásolást és élelmezést. Azonban, hogy ez a gyakorlatban is így volt-e, bajos meghatározni. Egy 1495-ki adólajstrom szerént Kolozsvár 1000 forint adót fizetett bé[2]. II. Lajos király egy 1518-n jan. 31-n költ levelében Som Gáspár hívének azt igérte, hogy azon két ezer forintot, melyet tőle még felséges atyja életében oly igérettel vett fel kölcsön, hogy Kolozsvár polgárai rendes és rendkivüli adójából fizettessék vissza, a maga idejében más jövedelmeiből fogja visszafizetni, azon okból, mivel a kolozsváriak mind idei, mind következő évi adójukat — a mint értesült — már régen megfizették[3], egyszersmind kéri őt, hogy hű polgárait evvel ne búsitsa[4]; 1519-n februar 19-n elismerő irást adott a kolozsváriaknak arról, hogy ők akkori szorgos szükségére rendkivüli adó

---

[1]) Látható [Fasc. C. 10. sz. a.] valamint egy másik később időbeli egyszerü másolatban is, melyről nem lehet tudni : ki és mi czélból másolta? [Fasc. C. 11. sz. a.]

[2]) *Szilágyi Sándor*, Erdély Történ. czímü müve I. kötete 198. l. *Engel* után : *Gesch. d. ungr. Reichs u. Seiner Nebenländer*, I. 18 -19. ll.

[3]) Ez oklevél ellenkezésben van azon fennebb már tárgyalttal, melyben a király Kolozsvár adóját az 1518-k év szent György-napig vára megépitése tekintetéből elengedte. Vagy tán a fizetés alatt elengedés van értve?

[4]) Látható az Oklevéltár CCXVI. száma alatt.

czímén, úgy azon évre tartozó és szent Márton-napkor fizetni kellő rendes adójuk czímén együtt 500 forintot megfizettek, igérvén, hogy szent Márton-napig rájok sem rendes, sem rendkivüli adót kirovatni nem enged[1]; 1521-n aug. 11-n költ kir. levelében viszont elismerte, hogy ámbár a kolozsváriak a jövő szent György-napig sem rendes, sem rendkivüli adófizetéssel kötelesek nem voltak azért, mert azt megfizették, mindazáltal országa mostani szüksége miatt kényszeritve volt a következő 1522. évre eső rendes és rendkivüli adójukban 500 frtot előre felvenni, s minthogy azt meg is fizették, biztosította őket, hogy a kijelölt évi sz. Márton-napig semmi fizetéssel sem terhelni, sem terheltetni nem engedi[2]. Thurzó Elek királyi kincstárnok egy 1523-n febr. 26-n költ nyugtája szerént Kolozsvár az 1522-ik évi királyi adóba 400 forintot fizetett[3].

Ez adatok szerént kétségtelen, hogy Kolozsvár kiváltságon alapuló rendes adóján kivül még — úgy látszik — éppen annyi rendkivüli adót fizetett, de hogy a rendes mennyit tett, meghatározni nem lehet, miután az idézett évek adóösszegeiből egy sincs, mely azon másik összeggel egyezik, mely az 52 márkának négy forinttal — mert az akkori arany forint annyit tett — sokszorozásából támad. A fejérdi részjószág és Felek is mint városi birtokok adójukat szintén Kolozsvár adóilletményébe fizették. Az elsőt a Szabó Ambrus elleni perfolyam több adatai bizonyitják, az utósót illetőleg az átalános kötelezésü kiváltságlevelen kivül van Perényi Imre nádorispánnak és királyi helytartónak 1509-n költ s az erdőn-túli királyi adók következő évi kiróvójához és szedőjéhez megnevezés nélkül intézett egy parancslevele, melyben azoknak meghagyta, hogy Kolozsvármegyében levő Felek falut, mint Kolozsvárhoz tartozót, az ország vagy vármegye lakói közé adózás tekintetében bé ne irják[4].

Ha a mai nemzedék sohajtva s a mult idők boldogsággal határos ama szerencséjére mintegy irigyelve gondol vissza, ha eldődeinek azon magos foku jóllétét veszi fontolóra, midőn a város

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR CCXVII. száma alatt.

[2]) Látható az OKLEVÉLTÁR CCXXII. száma alatt.

[3]) Látható az OKLEVÉLTÁR CCXXIV. száma ulatt.

[4]) Látható [Fasc. D. 18. sz. a.].

évi adóját néha előre s kétszerezve is kifizethette: egyszersmind annak is fel kell előtte tűnnie, hogy a midőn szegénység nyomta, vagy önérdekében valami szépet akart létesitni, legszorongatottabb helyzetű, királya is az adó elengedésével a nép fölsegitésére sietett. Kolozsvárnak is kétszer engedtetett el ez időszak alatt adója; egyszer — a mint érintve volt — 1517-n, vára bevégzéseért, máskor 1508-n, midőn II. Wladislaw szent György napján Budán költ s Somi Józsa temesi ispánhoz és az ország alsó részeinek kapitányához intézett parancsában meghagyta, hogy mivel ő Kolozsvár polgárainak kérelmök és szegénységök tekintetéből bizonyos ideig minden fizetéstől való mentességet engedélyezett, míg ez idő el nem telik, őket semmi fizetésre ne kényszeritse [1].

Katona-állítási s belvédelmi kötelezettsége is a régi kiváltságaiban foglalt alapra állítatott vissza, a mi — úgy látszik — hosszason fel volt függesztve, s a vajdák háboru esetén kényszeritették a kolozsvári polgárokat személyesen menni a hadba. Ez ellen Petri [Mátyás] Miklós biró és Márkos János esküdt polgár II. Wladislaw királynál panaszt emeltek. A király 1493-n decz. 7-n költ, az erdélyi vajdákhoz és alvajdákhoz intézett parancslevelében tudtokra adta, hogy őket régi királyoktól nyert s általa is megerősített kiváltságai ellenére máskor mint csak azon esetben, ha a török császár az erdőn-túli részekbe bétör, személyesen hadba ne szólitsák, hanem a tőlök állítandó 52 jól felfegyverzett lovassal elégedjenek meg. Mikor pedig a török az országra jő, tartozzanak személyesen kitől hogy telik hadba menni, de saját várukat akkor is hagyják illő őrizet alatt [2]).

Itt van helye előadnom az erdélyi vajdáknak ez időben Kolozsvár szabadságai ellenében gyakorolni kezdett ama súlyos visszaélését, hogy nem csak a falai közt mulató katonaságot a polgárokkal több napon át ingyen tartották, hanem különböző erőszakosságra is vetemedni büntetlenül megengedték. Ez történt különösen 1510 a szentgyőrgyi és bozyni gróf és erdélyi vajda ott időző sergeivel, a kik — a mint a király Csáni Máté és Pál Márton kolozsvári polgárok panaszos előadása alapján azon évben jun. 20-n Thatán költ s hozzá intézett parancslevelében irja — a

[1]) Látható [Fasc. P. 40. sz. a.].

[2]) Látható az OKLEVÉLTÁR CLXXXVII. száma alatt.

polgárokon nem csak különböző erőszakoskodásokat követtek el, javaikat és vagyonukat elvették, nekik sok bosszuságot és kárt okoztak, hanem magukat és hozzá tartozóikat három napon át nagy költséggel és kiadásokkal ingyen tartották, mi által annyira megterhelve, nyomorgatva és elnyomva lőnek, hogy ha e baj megorvosolva nem lesz, végső pusztulásra kell jutniok, sőt részben már arra is jutottak [1]. Ugyan e napon költ s szintén ezen vajdához intézett egy másik parancslevélben még élénkebben s indokoltabban van rajzolva e katonai erőszakoskodás. ‚Ugy értette — mond a király — a kolozsvári biró és esküdt polgárok panaszából, hogy valahányszor a vajda vagy sergei Kolozsváratt megállapodnak, három napi ingyen gazdáskodásra kényszerítik a polgárokat, tőlük bort, szénát s mindenféle élelmet erőszakkal csikarnak ki, s különbféleképpen bántalmazzák; közelebbről is két polgárt éjnek idején nyillal annyira megsebesitettek, hogy nehány nap mulva meghaltak. E felett — úgy mond — a vajda barmaiknak Erdélyből kihajtását megtiltotta, sőt a tilalom végrehajtása végett az útak őrizésére éppen a király embereit használta, a kik ezek daczára marhákot hajtottak, erőhatalommal tőlük elvétette, nem rég némely disznó-kereskedőktől önkényesen annyi disznót vétetett el, a mennyi tetszett; hasonlót mivelt Bánffy János is, a ki egy szarvas-marhával és lóval kereskedő polgártól 50 frtot és egy lovat, egy másiktól 10 ökröt, harmadiktól 50 forintot megérő két lovat, negyediktől 26 forintot érő disznót — s mind ezt állitólag a vajda rendeletéből — vétetett el; e felett a vajda embereinek az ő általuk a kolozsváriakhoz zálogba tett bizonyos fegyvereit minden fizetés nélkül önkényesen visszaadatta, s a folytonos nyomorgatás, kár és zsarolás által a panaszló polgárokat oda vitte, hogy ha bajaik nem orvosoltatnak, kénytelenek lesznek a városból máshová elköltözni. Minthogy pedig — így végződik a parancslevél — a kolozsváriak régi szent királyoktól nyert s a király előtt előmutatott kiváltságaik szerént ily terhekkel nem terheltethetnek, sőt a vajdák, valamikor közéjök mentek, eleitől fogva mindig a maguk költségükön voltak kötelesek sergeiket tartani : szigoruan meghagyta a vajdának, hogy ezentúl mikor ő és sergei Kolozsvárba mennek, az élelmek illő árát fizessék meg, erőszakoskodásoktól

[1] Látható az OKLEVÉLTÁR CXCIX. száma alatt.

óvakodjanak, Bánffyval pedig a tőlük kicsikart barmokat adassa vissza, s az okozott károkért adasson elégtételt, mert őket kárban hagyatni teljességgel meg nem engedi, hanem annak megtérítéséről s panaszuk illő orvoslásáról alkalmas úton és módon gondoskodni fog.' [1]).

Lett-e foganata a jog védelmére intézett királyi parancsnak? adatokat róla nem találtam.

A földmivelési ipar belső viszonyairól s átalában miben állásáról sem jutott ránk egyéb, mint az, hogy az összes kiváltságok megerősítése tényében egyszersmind az erre vonatkozók is meg voltak erősítve. Különösen csak Mátyás királynak 1469-n költ s a bor- és gabna-dézmálás módozatára, úgy szintén a hegyvámtól való mentességre nézve kiadott kedvezményi levele van Régeni Mihály és Barthafy János esküdt polgárok kérésére átirva és megerősítve II. Wladislaw által 1497-n october 29-n; a mi kétségkivül előmozditólag hatott mind a bor- mind a gabna-termelésre [2]).

A kereskedelem érdekében ez időszak alatt költ különböző irányu intézkedések azt mútatják, hogy annak fejlődése a vármegyei vám-birtokos nemesség érdek-antagonismusa által folyvást akadályozva volt. Kolozsvár közügyszerető tisztviselői s eszélyes polgársága sietett a trónra lépő új királylyal ezt tárgyazó kiváltságait mindannyiszor megerősittetni; a királyok a nép kereskedelmi hajlamával rokonszenvezőleg készséggel tették azt; huszonöt királyi és vajdai kiváltságlevél és rendelet van fenn Kolozsvár levéltárában ez időszakból, melyek a város polgárainak a vámmentes kereskedést Magyarország és kapcsolt részek határain belől biztositván, azok ellen, kik gátolják és a kereskedőket zsarolják, rövid s úgyszólva katonás eljárást, kemény büntetést szabtak s a belkereskedésnek új csatornákat, sűrűbb vásárpiaczokat nyitottak. II. Wladislaw 1491-n jul. 6-kán Petri [Mátyás] Miklós biró és Theremy Benedek esküdt polgár kérésére Székesfejérváratt nyilt alakban költ s egész országra nézve átalánosan kötelezőleg hangzó kiváltságlevelében Kolozsvár polgárainak megengedte, egyszer-

---

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR CXCVIII. száma alatt.

[2]) Hártyára van irva, kék, veres és sárga selyem zsinoron függő pecséttel erősitve ; fenn : *Co ppa dni Regis*, legalól jobbra a hártya szögletén: *T. Eps. Agriens.* Látható [V. 13. számu oklevélben, a Mátyás alatti eredeti DDD. 2. sz. a.].

smind pedig az ország minden egyházi és világi nagyjainak, báróinak, nemeseinek, várnagyoknak, városok biráinak, egyházi és világi hatóságoknak megparancsolta, hogy tőlük birodalma határain belől úgynevezett kapu- vagy vásárvámot se faluban, se mezőhelyen venni, őket vagy javaikat maguk vagy más vétségéért vagy adósságáért senki kérésére letartóztatni, biró elébe állítni, rajtok bárminő erőszakot elkövetni ne merészelje, hanem ha valakinek keresete van ellenök, azért saját birájok előtt keresse meg; az erdélyi vajdának és alvajdáknak pedig meghagyta, hogy a mely birtokos valamely mezőhelyen vagy más birtokában e tilalom ellen cselekszik, azt tőle azonnal foglalja el, ha pedig fő- vagy alispán tesz ellene, hivatalát veszítse [1]). E kiváltságlevelet a király ugyanazon biró és Márkos János esküdt polgár kérésére másodszor sőt harmadszor is megerősítette 1493-n decz. 7-n [2]) és 1499-n octob. 18-kán, mindkétszer Budán költ levelében [3]); utóda II. Lajos ugyan azt előbb 1519-n octob. 28-kán erősítette meg, Chány Máté biró és Thymár Márton esküdt polgár kérésére [4]) másodszor ismét megújította 1521-n febr. 17-kén mindkétszer Budán költ királyi nyilt parancslevelében; ez utóbbi a többiektől kettőben tér el; először, hogy hatása Magyarországra és az alávetett részekre lett kiterjesztve; másodszor, hogy az ellene cselekvők a tilalom áthágásától számítva 32-őd napra a

[1]) Hártyára irt s rányomott pecséttel erősitve, fenn : *Co ppra dni Regis.* Látható [Fasc. T. 65. sz. a.].

[2]) Hártyára irva rányomott pecséttel erősitve. [Fasc. T. 66. sz. a.]

Meg van ez az előbbivel mindenben egyező még két példányban [T. 67-68. sz. a.] valamint konventi átiratban is hártyára irva, zöld és veres selyem zsinoron függő pecséttel erősitve s kiadva 1524. szent háromság ünnepén Ötvös István és Goldnar Péter esküdt polgárok kérésére. [T. 79. sz. a.]

[3]) Hártyára irva s rányomott pecséttel erősitve, fenn : *Co ppra dni Regis.* [T. 72. sz. a.]

[4]) Hártyára irva s rányomott pecséttel erősitve, fenn : *Co ppra dni Regis.* [T. 74. sz. a.]

Meg van regál papirosra irt konventi átiratban is, kérték Ötvös István és Goldnar Péter esküdt polgárok, kiadatott 1524. május 17-kén, mit később 1623-n márcz. 15-kén ugyanazon konvent újabban átirva kiadott. Utóbbi látható [T. 75. sz. a.] Meg van ez konventi átiratban is, hártyára irva, zöld-veres zsinoron függő pecséttel erősitve; költ 1524-n május 22-n; kérték Ötvös István és Goldnar Péter esküdt polgárok. [T. 80. sz. a.]

király előtt maguk igazolása végett, a panaszló megidézésére személyesen vagy ügyvéde által megjelenni kötelezve voltak, mit ha nem tettek, a panasz tárgyában a törvény rendje szerént a panaszló előadása értelmében itélet hozatott [1]; kiadta ezt csaknem szó szerént ugyanazon évben Zápolya János Szepesföld örökös ispánja, erdélyi vajda és székelyek ispánja is Kolozsváratt husvét ünnepe után negyed napon, intézve minden erdőn-túli főispánhoz, nemesekhez, várnagyokhoz — s a mire ez az első eset — a gyulafejérvári egyház fejéhez [2].

Ugy látszik, hogy ez átalános tartalmu kiváltságleveleknek némely vámbirtokosoknál nen volt kellő foganata; mert a vajdákhoz intézett nem egy külön parancslevél van, melyben az ilyeneknek engedelmességre szorítása azok szigoru kötelességévé van téve. Báthori István a kir. udvar birája, erdélyi vajda és székelyek ispánja 1492-n jun. 19. Thordán költ oltalmi parancslevelében az erdélyi részekben és Magyarországon levő vámbirtokosoknak tudtára adta, hogy a kolozsváriaktól kiváltságaik ellenére vámot venni nem szabad, s a ki megszegi, a királytól ráruházott hatalomnál fogva megbüntetni s engedelmességre fogja szorítni [3]. 1492-n a váradi káptalan indított pert a kapuvám nem-fizetésért az erdélyi királyi városok s azok közt Kolozsvár ellen Budán a királyi itélőszéken a prépostok, bárók, itélőmesterek és királyi itélő-tábla esküdt ülnökei jelenlétében. Mindkét fél elémutatta kiváltságleveleit és bizonyitványait, jelesen a váradi káptalan hat levelet, ezek közül két oklevél úgynevezett *„generalis proclamata Congregatio"* útján végrehajtott esketés t. i. a főispán által kihirdetett közgyűlésben az alispánok, szolgabirák és esküdt táblabirák állították hit alatt, hogy a váradi káptalannak mindig vámfizetési joga volt sat. Az egyik esketést az aradi káptalan hajtotta végre, a másikat Biharvármegye egyik alispánja és négy szolgabiró 1476-n aug. 14. Bémutatott továbbá a káptalan négy tiltakozó levelet, melyek közül egyet a budai, mást a csanádi, kettőt az orodi káptalan előtt tett, s melyekben az Országh Mihály által hozott

[1]) Hártyára irva, pecséttel erősitve. [Látható [T. 77. sz. a.]

[2]) *Albensi prelato* — — — — —

Regál papirosra irva, s rányomott pecséttel erősitve, alól: *Co ppra dni Comitis et Wayvod.* [T. 78. sz. a.]

[3]) Látható a város levéltárában. [T. 10. sz. a.]

s a királytól megerősített itéletet rájok nézve nem-kötelezőnek jelentette ki. Azonban a királyi itélőszék Budán azon évi novemb. 24-n költ itéletében ama bizonyításokat érvényteleneknek, a Mátyás király 1478-ik évi itéletét ellenben minden pontjában továbbra is megállóknak végezte és határozta [1]. 1494-n ápril 5-kén Kassán költ parancslevelében a király Béltöki Drághfi Bertalan és Lozsonczi László erdélyi vajdáknak meghagyta, hogy Pongrácz Mátyást szorítsák rá, hogy a kolozsváriaktól Buza nevü falujában vám fejében elvett jókat és árukat adja vissza [2]; 1502-n Budán Demeter napja előtt való másod napon költ s szentgyörgyi és bozyni Péter gróf országbiró és erdélyi vajdához intézett oltalmi parancslevelében meghagyta neki, hogy a kolozsváriakat az erdélyi részekben a királytól átalánosan kötelezőleg kiadott vámmentességökben megvédje [3]; a következő évben András apostol napja utáni vasárnapon pedig arra nézve intézett szigoru parancsot, hogy Zsombori Péterrel Zsombor nevü falujában levő vámos-helyen egy kolozsvári polgárnak azért, hogy a jogtalanul kivánt vámot — t. i. egy dénár helyett négyet — megfizetni nem akarta, erőhatalommal elvett négy ökrét s egy szekrény portékáját egészen és hiány nélkül adassa vissza, s hagyja meg neki, hogy ezután az efféle zsarolásoktól — a mi ő felségének nagyon ellenére van — tartózkodjék, különben őt a ráruházott hatalomnál fogva arra alkalmas eszközökkel is rászorítsa [4]. Zápolya János, Szepesföld örökös ispánja, erdélyi vajda és székelyek ispánja, 1514-n ápril 1-n Szászsebesen költ parancslevelében meghagyta az erdélyi fő- és alispánoknak, szolgabiráknak, várnagyoknak, adó-, harminczad- és vámszedőknek s helyetteseiknek, királyi és mezővárosok s faluk biráinak, majorosainak és esküdt polgárai-

[1]) Látható az egész folyamot magában foglaló ezen itélet, hártyára irva, s veres és zöld selyem zsinoron függő pecséttel megerősitve a gyulafejérvári káptalan ugyanazon évi aug. 6-ki átiratában. [Fasc. T. Nro 70. a.].

[2]) Regál papirosra irva s rányomott pecséttel erősitve, alól jobbra: *Ad Relaon. Reverendy Domini Sigismundi Episcopi Quinq. eccl. Thesaurary Reg. Mat.* [T. 69. sz. a.]

[3]) Hártyára irva s rányomott pecséttel erősitve. [T. 72. sz. a.]

[4]) Papirosra irva, rányomott pecséttel erősitve, alól: *ad Relaon Reverendj D. Sigismundi Thwrzo Electj et Confirmatj Nitriens. Secretary R. M.* [T. 73. sz. a.]

nak, hogy a legközelebbi ötödnapon valamint más napokon Székely-Vásárhely mezővárosban tartandó vásárra menő kolozsvári lakos vagy ott tartózkodó kereskedő, kalmár és más polgárok személyét, sem áruikat, mások adóssága vagy bármi másféle kötelezettségei ürügye alatt, sem hibáikért és kihágásaikért oda menő vagy visszajövő útjokban senki le ne tartóztassa, hanem ha keresete van ellenök, saját birájok előtt keresse meg [1]). Ugyan Zápolya vajda 1521-n Kolozsváratt szent Balázs vértanu ünnepén költ átalános parancslevelében meghagyta ugyanazon erdélyi hatóságoknak, e felett névszerént az erdélyi püspöknek Gyaluban, a Bánffyaknak Sárvásárban [2]), Zsombori Benedeknek Zsomboron, Drághfy Márton özvegyének Drághban és Dobokay Miklósnak Egregyen [3]), hogy a kolozsváriaktól — a mint a királynak ez iránt költ átalános parancslevele tartja — a megnevezett falukban kapu- és vásárvámot ne vegyenek, őket le ne tartóztassák, hanem birtokaikon át a vásárokba és sokadalmakba szabadon járni-kelni, elmenni és visszajőni engedjék [4]). Béltöki Drághfy János a kir. udvar itélőbirája 1526-n Adalbert püspök ünnepe előtt 3-ad nappal Erdődvárában költ levelében Egregyen, Mojgrádon és Szoporban levő tiszteinek és vámszedőinek a kolozsváriak kérésére megparancsolta, hogy mivel ők királyi kiváltságnál fogva egy szekértől külön csak egy denárt vagy pénzt — numus — tartoznak fizetni, annyival elégedjenek meg s őket többet fizetni ne kényszerítsék [5]). Végre II. Lajos király 1517. sept. 14. Budán költ s az erdélyi sókamarák ispánaihoz, különösen pedig a thordai fő- és alkamarásokhoz, valamint ugyanazon kamarának az Aranyosvizen levő kikötője biráinak megparancsolta, hogy a kolozsvári polgárokat s azok embereit és cselédeit úgy javait és áruit is senki kérésére le ne tartóztassák, sem őket ne zsarolják, útaik-

---

[1]) Közönséges iró papiroson van kiállitva s a szokott helyen rányomott pecséttel megerősitve.

[2]) Az oklevélben : *in Salwassar*, a mi ismét a kiállitónak nyelvünkben való járatlanságát tanusítja.

[3]) Az oklevélben : *Egregh* . . . . . .

[4]) Regál papirosra irva s rányomott pecséttel erősitve; alól : *Co ppra Cotis et woyw. Trans.* [T. 76. sz. a.]

[5]) Papirosra irva s kisded pecséttel erősitve, minek ma csak helye látszik. [T. 81. sz. a.]

ban ne akadályozzák; hanem a kinek keresete van ellenök, azt saját birájok előtt igazítsák [1]).

A kereskedelem érdekében történt két nagy fontosságu tényt kell e korszakból a város története szebb mozzanatai közé béjegyeznem. Egyik II. Wladislaw királynak 1506-n jul. 5-n Budán költ királyi kegylevele, melyben az erdélyi részek úgy szintén Kolozsvár lakói és polgárai hasznáért és előmeneteléért Imre herczeg ünnepén és Judica vasárnapján évenként tartandó két nagy országos szabad vásárt engedélyezett, biztosítva és felhiva minden kereskedőket, kalmárokat és más árus embereket és utazókat, hogy azokra áruikkal és javaikkal bizton-bátran, személyök és javaik féltése és minden aggály nélkül megjelenni siessenek s ne vonakodjanak, honnan kereskedési ügyeik-bajaik végeztével javaikkal és áruikkal együtt a király különös védelme és pártfogolása alatt helyökbe visszatérhetnek [2]). Másik ugyan Lajos királynak 1514-n május 28-n és november 30-n Budán költ azon két királyi kegylevele, melyek elsejében azon indoknál fogva, hogy Kolozsvár városa népek és lakók sokaságával díszesitessék, kincsekben gyarapodjék, az ottan eleitől fogva mindig tartatni szokott csütörtöki szabad héti vásáron kivül még a hétfőit [3]), a másodikban pedig szombati héti vásár-tarthatás jogát is engedélyezte [4]).

Gyönge uralkodók, az államczélok tudatával, a legfőbb államérdekek iránti kötelesség érzetével nem biró kormányok tulajdona: öntudatlanul mivelni jót és roszat, s helyes intézkedések előnyeit s dicsőségét nem indokolt s közérdek elleni tettek árnyával homályosítni bé. Ilyen volt Lajos királynak Kolozsvár kereskedése megbénitásával 1523-n nov. 14-n Pozsonyban kiadott intézkedése, mely szerént birodalma összes pénzügyét Várdai Pál veszprémi püspök kir. kincstartónak s általa Arthándi Pálnak és társának advân át: az oszpora-pénz elterjedése meggátlása indokából [5]) de aligha nem inkább ezek érdekeért azt rendelte,

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR CCXIV. száma alatt.

[2]) Látható az OKLEVÉLTÁR CXCII. száma alatt.

[3]) Látható az OKLEVÉLTÁR CCV. száma alatt.

[4]) Látható az OKLEVÉLTÁR CCVII, száma alatt.

[5]) Megolvasandó erről mostani ágostai hitvall. tudós superintendens

hogy ezentúl a pénzt az erdélyi részek számára az ő embereik felügyelete alatt Szebenben is verhessék, a régi pénzeket és oszporát pedig csak a kincstárnok által felhatalmazott emberek válthassák bé s a ki ezüstöt, pénzt és oszporát máshol és másnak mint a királyi kamarának ad el, büntettessék meg, s javai vétessenek el a király számára[1]). E királyi rendelet homályos szövegéből nem lehet meghatározni, hogy általa Kolozsváratt a pénzváltás és verés megszünt-e; de világossá teszi Zápolya Jánosnak négy évvel később e tárgyban költ egy kir. kegylevele, melynek előadása hátrábbra való.

Az ipar fejlődését új czéhszabályok keletkezése s létező régieknek a szükség által előidézett módositásai tanusítják. Módosították szabályaikat vagy egyben-másban előnyt vívtak ki a maguk számára ez időszak alatt az ötvösök, szőcsök, takácsok, timárok, kötélverők, mészárosok és szabók; új szabályokat alkottak a kádárok, fazakasok, szekérkészitők, szíjgyártók.

Az ötvösök régi czéhszabályaikban némi módositást tettek, s ezeket Lőrincz és Balázs esküdt polgárok, úgy Szemer János és Gémes István mindnyájon ötvös- és czéhmesterek kérésére 1516-n febr. 25-n Márkos Gergely biró maga és az esküdt polgárok nevében azon hozzátétellel adta ki: hogy ezeket és általában az ötvösök czéhkönyveiben megirt minden egyéb czikkeket és szabályokat mindenki tartsa meg, a ki azok ellen vét, a czéhmesterek a nekik adott hatalomnál fogva az ő törvényök és szokásaik szerént megbüntethessék. A tett módositások ezek: ,Czéhon kivül 15 napnál tovább az ötvös mesterséget folytatni nem lehet; senki más, mint a mesterek által erre kiválasztott egyén, szálában vagy szövetben levő vagy bármi más aranyot-ezüstöt össze ne olvaszthasson; az ily megválasztott a tanács előtt hivatalára esküdjék meg s vigyázzon, hogy ha tán orzott aranyot és ezüstöt visznek hozzá, a város birájának adja tudtára; ha rajta kivül más olvaszt össze aranyot-ezüstöt s az rá bizonyosul, az összeol-

Teutsch D. György nyomos értekezése: *Archiv des Ver. für Sieb. Landesk.* Neue Folge. 1853. Erster Band 148. s köv. lapjain.

Az ennek megfelelő kir. rendelet meg van a szász nemzet levéltárában 299. szám alatt.

Látható ugyancsak Teutsch Gy. super. úr idézett értekezése 148. l.

[1]) Láthato az OKLEVÉLTÁR CCXXV. száma alatt.

vasztott ércz fele a szent Elegius hitvalló oltára számára adassék[1]), másik fele a tanácsnak; a ki mester akar lenni, mielőtt nősülne, köteles egy serleget késziteni, egy gyűrűbe metszett czímert és drága követ megkötni; a czéhmesterek minden városon levő mester arany és ezüst míveit probálják meg, s ha jónak találják, a maguk bélyegével bélyegezzék meg[2]).

Az erdélyi szőcsöknek eleitől fogva az a kiváltságos szabadságuk és szokásuk volt, hogy a kalmárok és kereskedők közül bárány és egyébféle állatok nyers és ki nem mivelt bőreit senki más mint ők Erdélyben meg nem vehette, sem az országból máshová ki nem vihette és vitethette. II. Wladislaw alatt e törvény megrontásával némely kalmárok — úgy látszik — nagy számu bőrt vásároltak össze, szekereken és lóteherrel Erdélyből más országokra kivitték; azonképpen cselekedtek sok tiszttartók is. A szőcsök a királynak panaszoltak, ez 1513-n aug. 9-n Budán költ kir. parancslevelében Magyarországon, Moldvában és Havasalföldében levő minden híveinek, kalmároknak, kereskedő áros embereknek, minden tiszttartóknak, ügynököknek, egyházi és nemes rendeknek és nem-nemeseknek, mindenhol Erdélyben, kivált pedig Szebenben, Brassóban, Segesváratt, Medgyesen, Kolozsváratt és Enyeden levőknek, szigoruan megparancsolta, hogy ennekutána bárány-, róka-, nyest- vagy akármi néven nevezett nyers és kikészitetlen bőröket Erdélyben senki ne vehessen, s ki ne vihessen és ne vitethessen, se Verestoronynál el ne foglalhassa; s a ki mégis cselekszi, a kulcsos és mezővárosokbeli polgármesterek, birák és falubeliek azokat ezen királyi felhatalmazásnál fogva vegyék el s két részét adják a szőcsöknek, kik azt istenes és jó czélra költsék, harmadrészét pedig tartsák meg maguknak. E királyi parancslevelet II. Lajos király is megerősitette 1519-n márcz. 16-n[3]).

A takácsok czéhszabályai szabatosabban lőnek átdolgozva s tetemesen megbővitve, mit 1507-n febr. 23-n Braun Zsigmond biró a maga és esküdt tanácsosok nevében megerősitve kiadott. A lényegesebb módositások ezek. ‚A ki czéhba akar állani, három

[1]) Ennek hol-voltát ki nem nyomozhattam.

[2]) Látható az OKLEVÉLTÁR CCXI. száma alatt.

[3]) Ez oklevelet nyelvezete tiszta, erőteljes és szép voltáért láttam szükségesnek forditásban adni, a mi — úgy látszik — egykoru.
Látható az OKLEVÉLTÁR CCIII. száma alatt.

forintot fizet s négy font viaszat, és ebédet ad; a mesterséget tanulni kivánó fiu 2 for., 4 font viaszat, a czéhnak egy veder bort, s tanitó-mesterét három évig köteles szolgálni; ha legény mestere leányát veszi nőül, fél czéhdíjt fizet, ha takácsmester fia takácsmester leányát, minden fizetéstől ment; ha mester fia a városról kiházasodik, mikor visszajő, egész czéhdíjt fizet; a ki a czéhszabályokat áthágja, mestersége folytatásától elzáratik, mig magát megjobbitja' [1]). E szabályok harmadszor is át vannak dolgozva és három ponttal bővitve; kiadta 1537-n junius 25-én Bornemisza János biró maga és a tanács nevében. E pontok egyike, ,hogy az ifju mesterek a szent Lélekről nevezett oltár mellett szolgálni tartozzanak, második, hogy a ki mester akar lenni, a házasság előtt négy mester-rész birtoklását bizonyitsa bé [2]), harmadik, hogy a takácsokon kivül senki mustnyomó zsákot a városon ne készitsen' [3]).

A kötélverő czéh szabályaiban változást mutató adatra nem találtam, de igen azt a megjegyezni valót, hogy hártyába kötött jegyzőkönyve ez időszakban kezdődik s abban a legrégibb irás az 1487-ik évi már ismertetett német czéhszabály; azután 1496-n vizkereszt után negyed napról Kneppich [4]) Lukács, Phylip János, Kötélverő Lukács és Kötélverő Pál [5]) czéhmesterek számadása eredménye van latinul béjegyezve, mely szerént a czéh Hölisth Lukácsnak adósa maradt 3 forinttal és 59 denárral, az iródeáknak 25 denárral; 1509-n Han Jakab maga jegyezte bé németül a jegyzőkönyvbe, hogy ő azon év Katalin napján vett fel egy inast; 1517-n Han Lukács is maga jegyezte bé, hogy ő Mária napján lett inasul felvéve; Roschner Jakabnak és Filep Jánosnak pedig neve után büntetései vannak németül béigtatva [6]). Ez és más

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR CXCIV. száma alatt.

[2]) Az oklevélben : quatuor portiones comprobare teneatur — — — — — —. Én e mondat valódi értelmét nem tudom.

[3]) Hártyára irt oklevél, sárga és veres zsinoron függő pecséttel erősitve. Látható a takács czéh leveles ládájában.

[4]) Hátrább egy német jegyzőkönyvi szövegben : *Croppich.*

[5]) A szövegben : *Lucam Seler* et *Paulum funificem* . . . .

[6]) 1496 . . . . *Item feria quinta post Epiphaniam* - - - - - - 1509. *Ich meister Jacob Han ein leer Knecht offgenommen an Sent Katreinen tag ym den iar do man Schreibt* 1. CCCCC° IX. . . . . .

1517. Item. *Ich meister Lucas Han bin ler Knecht auffgenommen an*

czéhoknál tett hasonló észrevételeim két tényt állapitnak meg; *először*, hogy ez időben a czéhok jegyzőkönyve mintegy napló volt, mindenik mesternek külön lap volt nyitva, hová ő maga, vagy a czéh tisztviselői béirtak minden őket érdeklőket, valamint följegyezték a czéh gyüléseinek eredményeit, a választásokat, számadástételeket sat.; *másodszor* azt, hogy ez időben a latin és szászos kiejtésü német nyelvet felváltva s közben-közben magyar szóval is vegyítve a szerént használták Kolozsváratt, a mint a czéhmesterek s a város és czéhok jegyzői ezt vagy amazt értették jobban és irták könnyebben.

A szabók czéhszabályaiban két irányban történt változás. *Először* az 1475-k évieket Fejérdi István, Nyirő Miklós, Hosz Filep, és Lőrincz, Lengyel Gergely, szabómesterek kérésére Bolkátsi András [1]) biró a maga és Csányi Máté, Bek Lőrincz, Schramer János aranymíves, Bokor Albert, Krysan Márton, Vajda Márton, Viczey Tamás, Fabián deák [2]), Nagy Salathiel, Ötvös István [3]), és — [4]) Mihály esküdt polgárok nevében átirta és megerősitette s 1521-n Mária fogantatása ünnepe utáni hétfőn tartott tanácsülésből kiváltság alakjában kiadta; mit 1522-n az úr menybemenetele előtti harmadnapon Hosz Filep és Lőrincz, úgy Nyirő Miklós és Zalay Mihály a kolozsmonostori konventtel is átirattak és sárga-veres selyem zsinoron függő pecséttel megerősitve kiadattak [5]). Úgyszintén a szabólegényeknek is egy külön társulati szabálya maradt fenn 1502-ről hártyára németül irva, aláirás és pecsét általi hitelesités nélkül. A miből azt gyanitom, hogy az vagy nem volt a czéh és tanács köztekintélye által helybenhagyva, vagy lenni kellett azon kivül még egy hitelesitett szövegnek is, mit azonban

---

Maria tag Kertz weynachten .... Itt a jegyzőkönyv 1673-ra szökik át, mind németül irva.

Látható a kötélverő czéh leveles ládájában.

[1]) Az oklevélben : *Bolkasar* ....

[2]) Az oklevélben : *Fabianus Literatus.*

[3]) Az oklevélben : *Stephanus Aurifex,* ez ‚*Goldschmidt*' is lehet.

[4]) Az oklevélben : *Michael Gemifisor* ..... értelmét nem tudom. Feljebb is volt emlitve : Gémes István ötvös ......

[5]) Látható a szabó czéh leveles ládájában [Fasc. sub B. 5-dik szám alatt].

én nem találtam meg. Kezdete ez: ‚Mi kolozsvári szabólegények feltettük magunkban, hogy Isten dicsőségére és tiszteletére, és minden hívő lelkek vigasztalására, főként pedig a dicsőséges szűz Mária tiszteletére társaságot alakitunk - - - - - -. Vége így van: a szabó czéh előrelátó és okos mester urai a legények ezen jó szándékát egyező akaratból átlátták s ahhoz akaratjokat adták, s pedig legelőbb: az okos Szabó Boldizsár, Szabó János, Czukker Mátyás urak, és a négy czéhmesterek u. m. Vajda Tamás, Szabó Gergely, Schuler Antal és Szabó László‘ [1]. *Második* fontos tény II. Lajos királynak 1524-n aug. 6-n az ő érdekeik védelmére Budán költ s Zápolya János erdélyi vajdához intézett egy parancslevele, melyben az erdélyi városok szabó czéhainak különösen pedig a kolozsvárinak azon panaszára, hogy vannak oly idegen kalmárok és kereskedők, kik az ő régi szabadságuk és szokásuk ellenére idegen tartomány-részekből kész, csinált öltönyöket hoznak bé Erdélybe s jelesen az ő városukba, mit a király meg nem engedhet, azért, mivel előtte tudva van, hogy az ő czéhaik háboruk alkalmával kötelesek önköltségükön bizonyos számu katonát állítni, az ágyukba és taraczkokba lőporról gondoskodni s az erdélyi részekben levő, majd minden városban saját tornyukat és kőfal-részöket védni és fenntartani; ennélfogva nehogy e czéhok tartozásaik teljesitésére képtelenekké váljanak, s idegenek által, kik vagy keveset vagy semmit nem tesznek a közjóra, elnyomassanak: minden királyi- és mezővárosokban s jelesen Kolozsváratt is kihirdettetni rendelte azt, hogy ezentúl oda senki idegen, kész, varrott köntösöket bévinni és árulni ne merészeljen; a ki pedig teszi, azokra nézve az erdélyi vajdát és az érintett vá-

---

[1]) Kezdet: Item *Alhÿ dÿ Gesellen czw clausenpurgk dÿ haben vorgenommen eyn pruder schafft goth czw Lob wnd czw ere wnd trost Allen glaubigen zelen und in den eren Der Hochgelopter ivnc frau Mariam* sat.

Végezet: Item. *Dy vorsichtigen wnd weysen Herren dy meister der Schneider czech haben eyntrechtig angeseen der Gesellen* — — [itt egy szó olvashatlan] *und haben den willen darczw gegeben Czw vor der weysz Her Sabo Boldisar und Sabo Janosch und Mathias Zuhler* [talán Zukker; a Czukor-nemzetség maig fenn van Kolozsváratt.] *wnd dy fur Czechmester Thamas Wayda wnd Zabo Gergel wnd Antonius Schuler wnd Sabo Laslo In den Jar als man Schreybet 1502. Mathias Peutiger* . . . . . Látható a szabó czéh leveles ládájában. [Fasc. B. 11. sz. a.]

rosok czéhait felhatalmazta arra, hogy áruikat elvegyék és elkobozzák [1]).

Több czéhtársulat ez időben szervezkedett s alkotott magának szabályokat, legalább én a czéhládákban tett kutatásaim alkalmával ezeket illető korábbiaknak nyomára nem akadtam.

A kádárok czéhtársulata szervezése és megalakulása ez időre esik. Hammer Bálint, Leopoldi Péter, Kádár Péter és Bernárd András kádár mesterek kebli szabályaikat és rendeleteiket összeirták s ‚*Registrum*' alakjában megerősités végett Braun Zsigmond városbiró és a tanács elé terjesztették a végre, hogy nekik is mint más királyi városi kádármestereknek rendezett társulatuk s czélszerű beligazgatásuk legyen. ‚A ki a kádárok társulatába lépni akar — így kezdődik az — arra alkalmasnak, a mesterségben jártasnak, tisztességes apától és anyától származottnak s a tanulói vagy apródi esztendőt kitöltöttnek kell lennie: ha ifju vagy bárki más a mesterséget meg akarja tanulni, fizet a czéhba két forintot, 8 font viaszat, egy veder bort s mesterének, kitől tanult, három évig szolgálni köteles; senki addig a városban mívét nem folytathatja, míg a czéhba nem állott, e végre pedig tartozik 3 frtot, 8 font viaszat, egy ebédet és két veder bort fizetni; egy mester egy apródnál s egy társnál többet fel nem vehet, sem szűret alkalmával e mesterséget értőket dologra maga mellé bé nem fogadhat; a czéhmesterek a mesterek között támadt kebli ügyeket ezen szabályok értelmében elintézik, kivéve azokat, a mik a város birájának vannak fenntartva; a nem engedelmeskedőket mívök folytatásától eltiltják, mindaddig, míg magukat a czéh szabályainak ismét alá vetik; a ki kádármester leányát vagy özvegyét veszi nőül, minden díjfizetéstől ment; a mesterek megköttethetik a külső emberek edényeit az erre nézve létező egyezmény szerént; a szűretkor megkötött edényeket, ha forrázás után hiba mútatkozik, mielőtt mustot töltnek belé, meg kell a megkötő mesternek mútatni megigazitás végett.'

E czéhszabályokat a biró és tanács 1507-n febr. 23-n azon hozzáadással erősitette meg, hogy minden mester köteles lesz hét öreg hordót mindkét végén egy forintért megkötni, még ha azokba

[1]) E királyi parancslevelet átirta a kolozsmonostori konvent 1525-n julius 30-n.
Látható az OKLEVÉLTÁR CCXXVII. száma alatt.

oldaldongát vagy egyes fenék darabot kellend is tennie; de ha hat darabot tett bé, ezért egy forintnak heted részét kivánhatja; továbbá kikötötte azt, hogy oly pontosan és ügyesen legyen a kötés, hogy ha az ő hibájuk miatt bárkinek musttal és borral tölt edénye csepegni fog, szürettől sz. Márton-napig tartozik azt megigazitni [1]).

A fazakasok társulata kebli szabályait és szokásait szintén e korszakban szedte össze s ‚*Registrum*' alakjában Mihály deák biró és a tanács elébe terjesztvén, az 1512-n május 8-n megerősítve kiadta; pontjai ezek: ‚Becstelen, nem-tisztességes szülőktől s törvényes házasságból származott, az inasi éveket ki nem állott egyének czéhba fel ne vétessenek; egy mester is egy fogadott legénynél s egy tanuló inasnál többet ne tartson, hanem ha minden mesternek van elegendő; e városba érkezett legénynek szállásba a czéhmesterhez kell menni, ki őt azon mesterhez rendeli, kinek nincs legénye, s ha csak egy újból jött legény van, azt — ha beteg mester van — ahoz; minden ünnepen a két ifjabb mester, reggeli misén és vecsernyén az oltárnál szolgálni köteles, egy font viasz büntetés terhe alatt; a ki czéhba kiván állani, a mesternek fizet 3 frtot, 3 font viaszat, e felett köteles négy fogás étekből álló ebédet és hozzá egy cseber bort adni; ha ily alkalommal valamely mester mást bántalmazó szóval illet, 4 font viaszat fizet; a városba hozott mázot egy mester is egyedül maga részére meg ne vásárolja, hanem részeltesse belőle a többi társait is; ha valamely mester azt titkon venné meg, vétessék el tőle az is, pénze is, hanemha azt maga személyesen hozná máshonnan; ha valamely mester oly szegény, hogy részét fizetni nem képes, a czéh pénztárából adassék neki költsön egy hónap alatti megfizetésre; a ki mázos korsót álnokul készít, úgy, hogy avval csak kivül vonja bé, 10 font viaszat fizet; ha egy mesternél valaki kemenczét alkuszik, s abba a másik belé avatkozik, veszeszsze el így kapott pénzét, hanemha az alkut tevő egy hét alatt vállalt

---

[1]) Látható az Oklevéltár CXCIII. száma alatt a) b) betükkel jelölve. Meg van ez a czéh ládájában német szövegben is 1457-ről keltezve. Ez azonban tévedés. Hogy Braun Zsigmond 1507-n volt kolozsvári biró s e szabály alatta költ, tanusitja Báthori Gábornak — hátrább ismertetendő — egy 1609-ki átirata, úgy szintén általa ugyanez évben a takácsoknak adott s imént ismertetett czéhszabálya.

munkáját nem késziti meg; ha ki hibás mívet piaczra árulni kiviszen, s a czéhmestertől megintetve azt viszsza nem viszi, egy font viaszat fizet; a mely mester másnak inasát elcsábítja, fizet 6 font viaszat, a ki a városról irigységből üldözi el, 10 fontot; a ki más mesternek a piaczon kitett áruját helyéről elmozdítja, 6 font viaszat; a mely tanuló valamely mesterhez kivánkozik tanulásra, a czéhmester oda ajánlja bé; czéhon kivüli, új kemenczét, új főző fazakakkal felállítni ne merjen; a temetéseken minden mester legyen jelen 2 font büntetés alatt; ha valamely mester e szabályoknak nem engedelmeskedik, a czéhmester fel van jogosítva szerszámait elvenni s addig, míg engedelmességre nem tér, viszsza nem adni[1]).

E szabályok némely hiánya 1523-n decz. 16-n Bek Lőrincz biróságában következőleg egészítődtek ki. ‚Ha a legény gazdájától el akar menni, 14 nappal előre jelentse; ha másképpen cselekszik, a czéhban neki mívet mívelni ne lehessen, míg ura fel nem szabadítja; ha valamely társ, mester akar lenni, köteles remekben készítni egy kilencz vedres boráruló kantát, egy négy vedres sóstej-tartó fazakat és egy négy vedres főző fazakat, a nép által úgynevezett *mákőrlőt* egy vedrest, egy rózsás és egy festett czipellőst; a ki ezeket megkészítni nem tudja, tanuljon tovább vagy fizessen a czéhnak 1 frtot; senki mást mint a maga által készitett fazakokat a városba béhozni, sem 12 órán túl árulni ne merjen, s ha teszi, áruja vétessék el s vitessék a biróhoz‘[2]).

A szekérkészitők vagy kocsigyártók czéha II. Wladislaw király és Zápolya János erdélyi vajda, nem különben Régeni Mihály birósága idejében alakult 1515-n, 1522-n pedig Márkos Gergely biróságában a kovácsokkal egyesült.[3]) A czéh tagjai maguk között bizonyos pontokból álló egyességre léptek, azt irásba foglalva, Kerestély, Jakab, Miklós és Orbán választott czéhmesterek által megerősités végett Régeni Mihály biró elébe terjesztvén, az a maga és esküdt polgárok nevében 1515-n decz.

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR CCI. száma alatt.

[2]) Látható az OKLEVÉLTÁR CCXXVI. száma alatt.

[3]) A szekér- vagy kocsi-gyártók jegyzőkönyve 1551-n vizkereszt napján kezdődik, latin nyelven, bévezetését az alakulás és egyesülés előadása képezi. Látható ott az 1-ső lapon. Hátrább lesz róla bővebb emlékezés.

17-n megerősitve a város pecséte alatt kiadta. Az egyesség pontjai ezek. ‚Ha a czéhmester hivat valamely mestert és nem megy s észszerü okát nem adja, fizet 6 font viaszat, ha czéhgyülésben egyik mester a másikat meghazudtolja, annyi font viaszat, a hányan vannak; ha valamely mester, másnak művét idegenek előtt gyalázza, fizet a czéhnak egy forint áru viaszat; a ki a czéh szokása ellenére ad el vagy vesz valamit s azt két tanu bizonyitja, hibájához képest büntettetik; legénynek 25 keréknél kevesebbért fizetni nem szabad, az ellene cselekvő büntetése egy forint; ha valamely mester eszközfát veszen, s abból más mester részt kiván, köteles adni; ha egyik mester a másnak legényét ura tudta nélkül magához csalja s ez bébizonyosul, az ország törvénye szerént 4 forint a büntetése; ha a legény urától el akar menni, 14 nappal előre jelentse; a ki ez ellen cselekszik, a czéhban ura engedelem-adása nélkül ne dolgozhassék; apródnak czéhbeli mívet mívelni csak úgy szabad, ha tanulási éveit kitölti, s mesterétől arról levele van; a ki képesületlent béfogad, négy forintot fizet; ha ifju akarja e mesterséget megtanulni, fizessen a czéhnak 4 forintot, vagy annyi érő zálogot tegyen le, vagy kezest állitson; a meghalt mester özvegye féléven túl legényt ne tarthasson, ha fiainak félczéh-jogot megtartani akar., Krisztus teste minden ünnepén fizessen egy font viaszat; ha mester fia atyja halála után fél kereket meg tud késziteni, az a további tanulási időt kitartani nem köteles; senki a maga mívét másra ne erőszakolja, se másét el ne adja; a ki ez ország akármely mezővárosában vagy falujában habár czéhon kivül is tanult s inasi éveit kitöltvén, mesterré kiván lenni, a díjt le kell hogy fizesse azon czéhnak, hová azon helység tartozik, a tanulási időt kipótolni, s magát azokhoz a mesterekhez alkalmaztatni, hol megtelepedni kiván; a mely mesternek legénye van, szabad egy évre — de nem többre — apródot is fogadnia; ha legény akar mesterré lenni, mielőtt nősülne, csináljon egy újonnan-új járószekeret, de előbb a czéhnak fizetendőket fizesse meg.‘ [1])

A szíjgyártók társulata első szervezése 1514-n történt; czéhszabályait Régeni Mihály biró maga és az esküdt polgárok nevében october 16-n erősitette meg, s kiváltság alakjában kiadta, avval

[1]) Látható az Oklevéltár CCX. száma alatt.

indokolva, hogy az egyesülés által a szíjgyártók mind élelmök megkeresésére alkalmasabbakká, mind a királyi felségnek nagyobb hasznára és tisztességére válnak. A pontok összevontan ezek. ,A ki czéhba akar állani, nemzetségét és tanulási évei bétöltését irásban bizonyitsa bé s fizessen 5 arany frtot, a mesterré avatásért 4 frtot, ebédért 3 forintot s 8 font viaszat; tanulót bármelyik mester csak egy másik mester jelenlétében vehessen fel, az ifju fizessen 4 frtot és 4 font viaszat a czéhnak, e felett mesterét szolgálja 4 évig s erről állitson kezest; szíjgyártó mester fia, ha szíjgyártó mesternek leányát veszi nőül, s ha akár fiu, akár leány házas-életre lép, czéhdíjt nem fizetnek, ebéd helyett pedig fizetnek 3 frtot; ha özvegy asszony egy év alatt társmesterhez megy férjhez, egyebet ne fizessen, mint ebédért 3 frtot; ha férjhez nem megy, egy éven túl mesterségét nem folytathatja, s az ilyen özvegynél lakó ifjut a czéh-mester helyezze el valamely más mesternél, míg tanulási éveit bétölti; ha kereskedők a szíjgyártó műhöz tartozó hámot s vasnemüt hoznak eladás végett a városba, egy ne vegye mind meg, hanem adjon a többinek is a mennyire szükségök van; a ki csak magának vette meg, 4 font viaszat fizet; az ily vásárlottakat a mesterek közt szükségök szerént oszsza el a czéhmester; ha a mesterek ily árustól valamennyien vettek annyit, mennyire szükségök volt, azon túl aztán bármelyik bármennyit vehet maga számára; ha czéhon kivüli e mesterséghez tartozó árukat vesz nyereségre s a mesterek megtudják, elvehetik tőle, pénzét megadván; czéhon kivülinek szíjgyártó mívet dolgozni nem szabad, s ha ilyet külsők hoznak bé, a mestereknek joguk van elvenni s a tanácsnak béadni, kivevén a bagaria bőrből készült török míveket, miket a mi szíjgyártóink vagy nem tudnak vagy nem szoktak készitni, valamint a mesterségesen csiszolt réz zablákat, gombokat, lánczokat és kapcsokat, úgy réz öveket s ólom csengetyüket; a ki hamis mívet készit, a czéhmester a többi mesterekkel vegye el; egy mester egy fogadott legénynél s egy tanuló inasnál többet nem tarthat; mikor mindenik mesternek van a mennyi kell, akkor tarthat a mennyit akar; ki más szolgáját elcsalja, fizet egy frtot; ki mást becsületében megsért — bébizonyitatván a sértés — a mesterek a körülmények szerént büntessék meg; a szék-készitők ne avatkozzanak a szíjgyártók mivébe, hanem ha ők áruikat eladták, minden egyéb hozzávalókat

a szíjgyártók adjanak hozzá s az egész mívet ők készitsék meg; ha valamely mester tartozását a czéhnak megfizetni nem akarja, a birótól nyert szabadsággal tőle a czéhmester zálogot vehessen.'[1])

Ez időszak egyik nevezetes iparmozgalmi jelensége a kolozsvári és beszterczei cserző vargák és timárok meghasonlása azon kérdésben: a két czéh közül kiváltságaik értelmében melyiknek miféle bőröket s miként szabad venni, kikészítni és mesterségökben felhasználni? Az első meghasonlás Kolozsváratt történt 1512-n. A cserző vargák ugyanis a kolozsvári biró és esküdt polgárok előtt béperelték az odavaló timármestereket azért, hogy őket meg akarták akadályozni abban, hogy a hét negyedik és ötödik napján bőrt ne vehessenek, holott nekik bőrt venni, azt kiérelni és eladni, e végre cselédet tartani, eleitől fogva szabad volt, a mit irással, és ha szükség, élőszóval is készek bizonyítni. A timárok erre azt felelték, hogyha a vargáknak a kijelölt két napon bőrt venni szabad lenne, akkor ők semmivé téve, bizonyára koldusbotra jutnának, és sem oltárukat, sem a gondjokra bizott vártornyot fenntartani képesek nem lennének. Ők — úgy mondanak — szintén készek irásban megmútatni azt, hogy Kolozsváratt timármesterséghez való vad- és szelid állatbőrt másnak mint nekik, senkinek venni nem szabad, mit nevök is tanusít, lám éppen azért hivatnak bőrkészítő mestereknek; [2]) de a varga mesterek levelében sincs az meg, hogy timár mesterséghez való cselédséget tarthassanak, a kikészített bőrt eladhassák vagy felében feldolgoztathassák, s az ő leveleik a timármesterekét meggyöngítni nem képesek. A biró mindkét fél előadását és feleletét, úgy szintén az előmútatott okleveleket is megvizsgálván, azt az itéletet hozta: hogy a varga mesterek a hét negyedik és ötödik napjain a maguk szükségére elegendő bőrt, az az a mennyit mindenik mester a maga műhelyében kidolgozni képes, vehet, azt kiérelheti, abból lábbelit készíthet s ily állapotban eladhatja; de e végre cselédséget nem tarthat, azt más mestereknek pénzért el nem adhatja, felében meg nem miveltetheti, a timárok által a bőrök vásárlására nézve kötött szerződéseket meg nem semmisítheti s vásárukat

[1]) E czéhszabályt átiratta a czéh elsőbben 1582-ben junius 7., azután 1642-n jul. 11-n.

Látható az OKLEVÉLTÁR CCVI. száma alatt.

[2]) Az oklevélben : *coriarii* . . . . .

nem akadályozhatja. Evvel azonban egyik fél sem elégedvén meg, az ügy az esküdt polgárok elébe hivatott fel, kik az itéletet 1512-n october 26-n helybenhagyták; ők ezen sem nyugodtak meg, s ügyöket a szebeni biró és esküdt polgárok elébe vitték; az szintén helybenhagyta; de ebben sem találván megnyugvást, végső eldöntés végett a hét szász székek polgármesterei, birái és esküdt öregei elé terjesztették. Ezek 1513-n Mária fogantatása ünnepe utáni 3-d napon a hozott itéletet ugyan helyeselték, de a varga mestereknek II. Wladislawtól nyert királyi levél tartalmának épségben tartásával, ‚mely szerént t. i. a varga mesterek, a bőrök kikészítésénél idegen cselédséget vagy nagy legényeket ne használjanak, hanem csak e mesterséget tanuló ifjakat, nőiket, leányaikat, sem pedig szomszédaikkal vagy más pártfogókkal egyesülve társaságot ne alkossanak, hanem a mit kiki a maga szükségére a maga erején önműhelyében megmivelhet, mivelje meg, ne adja el, hanem dolgozza fel lábbelinek és csak így adja el.‘ [1])

Ily viszály támadt tíz év mulva a beszterczei timárok és cserző vargák közt is az iránt: melyik mesterség követői, miképpen vehetik, készíthetik ki és árulhatják a vad- és szelid állatok bőreit? Az ügy a beszterczei tanács előtt indult, onnan feljebb vitetett a szebeni polgármester és esküdt birák elébe, onnan a hét székek birái és esküdt öregei elé, min a felek nem nyúgodván meg, az ügy a király elébe hatott. A cserző vargák hivatkoztak II. Wladislaw egy kiváltságlevelére, a timárok a hét szász szék biráinak egy itéletére. A király birákul nehány tanácsosát küldötte ki, kik megfontolván az ügyet, a timárok javára hozott hét birósági itéletben észrevett némi hiányok kiegészitése végett, azt új itélethozás végett ugyanazon bírósághoz visszaútasitották; e biróság itélt, az ügy viszont a király által kiküldött biróság elébe hatott s az a hét szék biróságának itéletét mindenekben helyben hagyván, legfelsőbb és végső itéletét ezekben mondotta ki: ‚1) hogy azon cserző vargák, kiknek az ő kiváltságaik szerént joguk van a maguk tulajdon hasznukra maguk személyökben, úgy családjok: u. m. nőik, gyerekeik és szolgálóik, sőt a mesterséget tanuló

---

[1]) Az idézett oklevelek láthatók a timár czéh leveles ládájában eredetileg és másolatban is.

apródok és tanuló inasok segítségével is maguk számára készítendő csizmának való bőröket fejéríteni és kidolgozni — ezen munkához családjok mondott tagjait ezután is használhatják, kivevén azonban a cserző vargaságot tanuló nagyobb mesterlegényeket és az atyjoknak pénzért dolgozó fiaikat, a kik mesteratyjoknak a timár mesterség űzésében nem segédkezhetnek s nem szolgálhatnak. 2) Szintúgy a cserző vargák szomszédaikkal vagy pártfogóikkal társaságba egyesülve e mesterséget űzni ne merészeljék, hanem csak a maguk családjokkal saját műhelyökben mivelhessenek annyi bőrt, a mennyire minden mesternek magának és családjának lábbeli készités végett szüksége van; de azt bőrül senkinek el ne adják, hanem dolgozzák fel lábbelivé és csak úgy árulják el. Ez itélet azonban csak Szeben, Beszterczе, Brassó és Kolozsvár királyi városokra terjed ki, hol timárok nagyobb számmal vannak; mert a többi erdélyi királyi és mezővárosokban, úgy a szabad községekben is mindkét mesterséget űzni mindenkinek szabad; ezekhez a király a cserző vargák kiváltságából még 3) ezt adta hozzá, hogy azon cserző vargáknak, kik látásuk meggyöngülése miatt ezt nem űzhetik, hogy a végre magukat a bőrkészités mesterségétől bárkiknek is ellenmondása és akadályozása nélkül táplálhassák, legyen szabad családjokat azaz nőik-, gyerekeik- és szolgálóikon s apródaikon kivül egy nagyobb legényt is tartani, a ki a mesterséget folytassa, s a készitett bőrt, ha abból lábbelit csinálni nem akarnak, szabadon eladhassák, a timárok vagy bárkik mások ellenmondása által abban nem gátoltathatván. Ezek nagyobb érvényességeül a királyi itélet az annak nem engedelmeskedő községekre 1000, az egyesekre 40 forint büntetést szabott, s ezt az illető városokban kihirdettetni rendelte.‘ Ez itéletet kiváltság-alakba foglalva a király 1520-n márczius 24-n adta ki, s minthogy annak javalmába Kolozsvár is belé volt foglalva, egy példánya az ideváló varga- és timár czéhnak is megküldetett. [1]) Mig a két itélet alaki és lényegi teljes öszhangja Kolozsvár és a szász városok czéh- és jogintézményi rokonságára s innen származó érdekközösségére élesen rámutat, addig az elsőben Kolozsvár külön történetére nézve feltünő az, hogy midőn a timár mesterek joguk támogatásául toronyfenntartási súlyos kötelezettségeikre

---

[1]) Látható az Oklevéltár CCXVIII. száma alatt.

hivatkoztak, a varga mesterek ezt hallgatással mellőzték, s ez által azt gyanítatják, hogy az ő védelmökre még ekkor nem volt a vár egyik bástyája is bizva. Nevezetes még Péter szentgyörgyi és bozyni gróf, kir. udvarbiró, erdélyi vajda és székely ispánnak 1500-n szent Lucza szüz ünnepén a timárok érdekében Kolozsváratt kiadott parancslevele, melyben az erdélyieknek szigoruan meghagyta, hogy a kolozsvári timárokat bőrök vásárlásában régi királyoktól nyert kiváltságaik ellenére senki meg ne gátolja. [1])

A mészárosok ez időbeli czéhszabályait nem találtam meg, de maradt fenn egy őket illető nevezetes oklevél, mely a húsvágási iparnak és azzal való kereskedésnek bizonyos körülmények között szabadságát állitja meg; érdekesnek láttam azt egész kiterjedésében ismertetni.

‚Minthogy — így szól II. Wladislaw király 1514-n nov. 30-n költ kir. parancslevelében — minden czéhtársulatnak és iparos testületnek főképpen azon hely közönségétől kell függeni, s annak közönséges javára és előmenetelére irányozva lenni, hol azok vannak, ámbár ő felsége a közelebbi időkben a mészáros mesterek esenkedő kérésére több oly értelmü rendeletet adott ki, hogy a külső mészárosok a Kolozsváratt hetenkint tartatni szokott nyilvános vásárok napjain eladás és kereskedés végett bévitt húsárúikkal az egymással társulatban álló mészáros mesterek kereskedését és hasznát ne akadályoztathassák, sőt a kolozsvári birónak és esküdt s más polgároknak is nem egyszer meghagyta, hogy az odavaló mészáros mestereket ez ő általuk mindig használt jogaikban védelmezzék és megtartsák; mindazáltal, mivel úgy értette s bizonyosan meggyőződött arról, hogy az idegen húsnak ezen bé nem hozhatására nézve kiadott tilalom nemcsak a városi lakosoknak, hanem más oda időnként bégyülekezőknek is felette káros s napról napra nagyobb szükséget idéz elé, elannyira, hogy gyakran, kivált pedig olyankor, midőn ezen országrész nemeseinek itt közgyülése szokott lenni vagy a vajdai seregek ott telepednek meg, a hús mindannyiszor nem csekély mértékben drágul meg. Megfontolván ezeket, valamint azt is, hogy tekintetes és nagyságos Zápolya János Szepesföld örökös főispánja, az erdélyi részek vajdája és királyi vezérkapitány, midőn hivatalából kifolyólag

[1]) Látható a timár czéh leveles ládájában levő eredeti oklevélben.

Erdélyben mulat, többnyire seregeivel ezen városban szokott tartózkodni; e felett azon országrész lakosi is közgyűlésöket gyakran ott tartják, nem akarván az érintett tilalom által a húsban szükséget és fogyatkozást idézni elő, meghatározta és rendelte: hogy a külső mészárosok minden héten a szombati hetivásáron, valamint a többi közönséges vásári napokon is a városi közönség és minden oda bégyülekezők közjava és haszna tekintetéből azon városba eladás végett húst vihessenek bé, azt szabadon és minden akadály nélkül árulhassák, ellent nem állván nekik ebben a mondott mészárosok társulata.' [1])

A polgári élet mezején kifejlett ezen tevékenység s a politikai küzdelmek daczára létrehozott sok kebli jó intézmény azt mútatja, hogy a polgár-osztály sokkal inkább önügyeivel foglalkozott, mint politikával, a maga üzletét folytatta szivesebben, mint sem a közjogi tusákba vegyüljön.

Ez tapasztalható a vallás-erkölcsi és humanisticus téren is. Ugy látszik, mikor a külső világ zaja viharrá növekedett vagy külellenség jött a hazára, a vallástól ihletett lelkek zárdákban és azokon kivül — jótékony művekben keresték üdvöket s az egyházak és oltárai segitése, az isteni tisztelet emelése által magasb müveltség elfogadására előkészitették a nép elméjét. Két irányban tüntetett ki nagy munkásságot Kolozsvár népének vallásos érzülete és buzgósági hajlama: egyházak és zárdák épitése, s az elnyomorodott és elaggott szegények sorsa javitása körül.

Az ó-vári Domokos-szerzet szentegyházában Erzsébet Dengeleghi Pongrácz János erdélyi vajda özvegye szent Antal tiszteletére kápolnát épittetett; [2]) 1491 körül Erdélyi János neje, Jusztina asszony, és somkereki Erdélyi János és Márton a *szent olvasóról* nevezett kápolnát épittették, a hová temetkezett a kegyes nő és leánya; [3]) 1491-n Erdélyi János és neje, úgy somkereki Erdélyi Tamás és Márton Zsúkon ,*Egyhelytó*' nevű nagy halastót adományoztak, az ő kápolnájukban örök időkön át naponként

[1]) E kiváltságlevelet a hentesek kérésére Izabella királyné parancsára kiadta Baráth István kolozsvári biró a maga és esküdt polgárok nevében 1557. jul. 27-n. Látható az OKLEVÉLTÁR CCVIII. száma alatt.

[2]) *Inventar. Conventus Colosvariensis* czímü Codex 1509-ről, az erdélyi Muzeum birtokában. Magyar Sion sat. 562. l.

[3]) Ugyan ott.

tartandó egy miséért, mit ha a konvent nem tart, az adományt veszítse el. [1]) A kolozsvári Domokos-szerzet konventje templomát Polnár Gábor [Domokos-szerzeti barátból lett erdélyi püspök] megboltoztatta önköltségén; ugyanott az apátság templomát is; végrendelete készült a kolozsvári — talán kolozsmonostori — apátság zárdájában 1501-n a Domokos-szerzeti papok jelenlétében. [2]) Erdélyi János később 1509-n lelke üdveért ismét hagyott Kötelenden [3]) egy másik halas-tót Epi János tanár és perjel saját halas-tava minden halát, hogy árából egy oltárt készítessenek, a mi 1510-n meg is történt. [4]) 1531-n György kőfaragó neje, Magdolna asszony, a várfalakon belől levő predicans szerzetnek 40 miseért 4 frtot; ugyan ennek a Krisztus szenvedése eléneklésével tartandó hétszer hét miseért 7 frtot, 30 más miseért 3 frtot, lelke üdve váltságára Rómába küldendő egy zarándoknak, kiről a zárdafőnök gondoskodjék, 20 arany forintot; a szent Fábián és Sebestyén vértanuk oltárképei megújitására véghagyományozott 2 frtot. [5]) Elé volt adva már fennebb a farkasutczai szentegyház, úgy az ottani férfi- és nőzárda ez időben történt megépitése is.

Ez egyház és zárda szintén sokat gyarapodott ez időszak alatt. Vas János 1495-n Szent-Gothárdon számára egy halas-tót ajándékozott [6]); II. Wladislaw a szerzet gyulatelki jobbágyait a kamaranyereség és más rendes és rendkivüli adók fizetése alól mentesítette, miről királyi levél is van [7]); magyar születésü Pál pap szerzetbe állása emlékére adott két márka és egy lat nehéz

[1]) Ugyan ott 573—580. ll.

[2]) Szeredai *Series Episcopor.* sat. czímü könyvében ez az erdélyi püspök nem fordul elé [látható a 176—178. lapok adataiból]. Az egyházi történetirók tisztázzák ki e kérdést. Én ez adatot azon 34 octav levélre menő könyvecske után vettem fel művembe, melyet Kőhalmi Péter segesvári szerzetfőnök [Frater Petrus de Ruppe Reps, Prior domus Segesvariensis] 1529-n, a Zápolya és Ferdinánd közötti zavar és veszély idején a segesvári ev. ágostai egyházban bádog tokba két kő közé rejtett s az 1859-ki templomjavitáskor megtaláltak. Archiv des Ver. für Sieb. Landeskunde. Neue Folge; V. Band, I. Heft 11—12. ll.

[3]) A Codexben : *Kewtelen.*

[4]) Ugyan ott 575. l.

[5]) Látható az OKLEVÉLTÁR CCXXXVII. száma alatt.

[6]) Ugyan ott 569. l.

[7]) Ugyan ott 573. l. A kir. mentesitő levél eddigelő ismeretlen.

ezüst kelyhet és egy virágos damasztból készült miseöltönyt [1]. E szentegyház papi és oltári készleteit az 1509-ki *,Leltár'* 42 pontban sorolja elé; bámulatos az külső pompa és belbecs tekintetében: ezüstés arany kehely 13 volt, 55 márka súlyu; ezen kivül aranyláncz, kereszt, füstölők, síma és arany fonallal átszőtt, nagy virágokkal hímzett különböző kamuka, selyem, atlacz, bársony és damaszk szövetü papi öltönyök, süvegek, oltári díszitmények [2]. Sokkal gyarapitotta ezt 1531-ki véghagyományában György kőfaragó neje, Magdolna asszony, ki a szerzetnek 32 arany forintot hagyott oly föltétellel, hogy lelke üdveért tartsanak évenként hétszer hét misét a Krisztus szenvedése eléneklésével együtt; egész éven át minden hétfőn énekeljenek *,Requiem'*-et s azon vagy más napon a halottakért mondjanak egy vecsernyei misét; 100 frtot hagyott aranyozott fejér selyemre, köznyelven [3]) kamukára, hogy abból papi öltönyt készítsenek ama zárda nagy oltárához; továbbá vegyenek belőle keresztet és a papi öltönyhöz szükséges kellékeket. E száz forintból 25 arany pénz, a többi ezüst. Ugyanazon nagy oltárhoz való fejér kamukaköntösre hagyott 25 forintot; egy más oltárhoz fekete atlaczból készitendő öltönyre — a halottak emlékeül — 5 frtot; más 5 frtot fekete kamukából készitendő öltönyre ugyancsak a minorita-atyák orgona nélküli szentegyházában a halottak emlékére állitott oltárhoz; ugyan oda a nagy oltárhoz dalmácziai szövetből készitendő öltönyre 6 frtnak egy részét; a szerzeteseknek öltönyre 14 frtot, hogy imádkozzanak érette és halottaiért; lakházát is egészen nekik hagyta, úgyszintén négy pártaövet gombjaival együtt, kilencz ezüst kalánt, XVIII kapcsot és egy ezüst ereklye-tartó szelenczét a végre, hogy abból az isteni tisztelethez kehelyt készítessenek; végre a szerzet betegápoló házának egy jó fiókos asztalt [4]).

Azonban e nő buzgósága itt sem ért határt, kiterjedt az Kolozsvár majd minden egyházára, a kápolnákra s az elaggult szegények házára is. Hagyott a szent Mihály-egyháznak 10 frtot, hogy abból vegyenek papi öltönynek való fejér kamukát; ugyan-

[1]) Ugyan ott 581. 583. ll.

[2]) Ugyan ott.

[3]) Érti a magyar nyelvet, melyet a nép beszélt. Éles, de tanuságos magyarázat.

[4]) Látható az Oklevéltár CCXXXVII. száma alatt.

ottani káplánoknak 3 frtot harminczadnapi gyászszertartás végett [1]; a Mária-kápolnában, halálakor teste oda letétele alkalmával tartandó hét miseért a predicatornak 1 forintot; a Krisztus testéről nevezett fekete társulat testületének [2]) Krisztus testeért tartandó egy miseért 1 frtot; a mindenszentek oltárképe megaranyozására 1 frt, a szent Ambrus oltára [3]) felügyelőjének ugyanott tartandó miseért 50 dénárt; a város falain kivül levő Mária-kápolna [4]) gondnokának — Rector — 6 frtot, oly föltétellel, hogy egész éven át minden szombaton a szent szűzről egy misét mondjon; ugyan a várfalakon kivüli szent Lélek-kórháznak a szegények közt kiosztás végett 50 dénárt, és egy kisebb asztalt; végre a szent Domokosról nevezett szerzet nénéinek hagyta szent Györgyhegyben levő szőlőjét; Dénes és Miklós papnak, a kik Bonczhydán szolgáltattak elsőben misét, minden ón kantáit, tángyérait és héjas fő-aljait, egy kehely csináltatásra 10 frtot; a becsületes és buzgó szegényeknek öltözetre tíz forintot [5]); véghagyománya végrehajtóivá pedig tette Iueges Antalt, Szabó Andrást, Csanádi Andrást, Kőfaragó Benedeket és Patikás Mártonnét, Ágnes aszszonyt, Demeterffi Mátyás özvegyét, Orsolya asszonyt és Csiki Katalin szent Ferencz-rendi tertiaria-rend-szűzeket [6]).

Ezen, és a Schleffer Jánosné, Margit asszony által tett s az olvasó előtt már ismert 1459-ki végrendelet [7]) vonatkozó pontjainak a fennebb [296 l.] elősorolt adatokkal és Kolozsvár 1617-ki rajzképén nyúgotra, a Kőmál alján, látszó egy tekintélyes egyháztorony, észak-keletre a mai reform. külső templom felé látszó

[1]) Az oklevélben: *Trecesima.* Szokás volt a közép korban a meghalt kegyes lelkekért 3-ad, 7-ed, 9-ed, 30-ad napokon [ezt amaz ó testamentomi hagyomány emlékére, mely szerént Izrael fiai Mozes halálát 30 napig siratták] néha haláluk évfordulóin gyászmiséket tartani. Ennek volt a latin neve: *Tricesima* vagy *Trecesima.*

[2]) Erről bővebb emlékezést nem találtam.

[3]) Hol-létét ki nem nyomozhattam.

[4]) Hol-voltáról hátrább megmondom sejtelmemet.

[5]) Ezeken kivül a végrendelkező feles jókat hagyott a kolozsvári sz. Egyedről nevezett zárdának — a mi már fennebb el volt mondva — úgy a budai, pesti, vásárhelyi s más zárdáknak és szerzeteknek; de ezeket mint tárgyamra nem tartozókat mellőzöm.

[6]) Látható az Oklevéltár CCXXXVII. száma alatt.

[7]) Látható az Oklevéltár CXX. száma alatt.

kis kápolna[1]), valamint a középső Kőmálban ma is látszó[2]) romok álló-helyeivel egybenvetéséből bizonyossá lesz előttem az, a mit fennebb csak hihetőnek állitottam, hogy a szent Lélekről és szent Erzsébetről nevezett templommal és kórházzal egybekapcsolt ugyan e nevü zárda a Kőmál alatt levő kórházi malmon kivül volt, a fellegvárba felvivő mai lépcsőzet és malom által képezett háromszög-téren, kifelé a hegynek dülve, hol ma a Fekete Pál ismertetett kőmáli szőlője és sajtó-szine, s azon elaggultak háza 108., 109., 110., 111., 112., 113. számu taxás házai, 6. 7. számmal jelölt malma, mulomudvara s a malom végében a Szamos partján 8. 9. szám alatt levő kunyhói s puszta helyisége vannak[3]); a szent Egyed apátról nevezett zárda a középső Kőmálban levő azon rom helyén, melyre északnyúgotról özvegy Fejér Mártonné, [Gyergyai Róza], Kirmayer Károly, délkeletről Pap Alajosné, [Fűzi Eszter[, Ferenczi Mózesné, [Fűzi Krisztina,] Gyergyai Klára, [Sándor Istvánné], Kriza Jánosné, [Fűzi Borbára], Nagy Lajos, Gyergyai Samuné, [Gyergyai Borbára], Nappendruck Károly, Szilágyi Pál és Gyulai József szőlői véggel vagy hosszában ráérnek[4]); a Mária-kápolna pedig a reform. külső templom mai helyén vagy a barompiaczi Wesselényi-kert körül.

Az elnyomorodott aggok ez ápoló háza javára, kolozsvári polgár Kautusch Mihály, özvegyével Margit asszonynyal még életében elhatározta volt bármelyik fél halála esetében Kolozsváratt egy fél házrésznek örök jogon hagyományozását azon kikötéssel, hogy ha a véghagyományozónak gyermeke születik, az egyezés önként felbomlik; de ha Margit asszony férje halála után máshoz megy férjhez, ez esetben az attól született gyermek ez egyességet fel nem bontja. Meghalván a férj, özvegye a kegyes fogadást teljesítette oly föltétellel, hogy — férjével való egyezése szerént — életéig annak békés birtokában maradjon, halálával pedig a nevezett szent Erzsébet-kórházra szálljon; az fizesse a városnak az utána járó díjakat, a házban szegényeket tartson; az udvart vagy házat a szegények se el ne adhassák soha, se a kórháztól el ne

[1]) Látható a Rajzok kötete X. tábláján.

[2]) Látható a Rajzok kötete XXI. tábláján.

[3]) E hely fekvésének és a zárda alapfalainak nyomaira fennebb 308—310. lapokon rámútattam.

[4]) Látható a Rajzok kötete XXI. tábláján.

idegenitsék. E véghagyományt Ádám Jakab kórház-gondnok kérésére 1496. dec. 20-n Márkos János biró a maga és esküdt polgárok nevében kiváltság alakjában kiadta [1]). A második véghagyományt a kórház részére a kolozsmonostori konvent előtt 1525-n jun. 6-n Mérai nemes Dezső Albert és neje Anna asszony tette. Gyakran forgatván elméjökben — így szólnak abban — azt, hogy minden földi jó mulékony, hirtelen elenyészik, és abból semmi örökre meg nem marad : eltökélették magukban, hogy minden világiakról lemondván, s lelkök üdvének annál inkább kereshetése végett, magukat egészen Isten szolgálatjára szentelvén, a Kolozsváratt alapított szent Erzsébet-kórházba költöznek bé; ennélfogva Kolozsvármegyében levő Méra nevü falujok felerészét minden hasznaival és tartozmányaival u. m. mivelt és miveletlen szántóföldeivel, mezeivel, réteivel, legelőivel, vizeivel, patakjaival, malmaival, halas-tavaival s azok helyeivel, hegyekkel, völgyekkel, szőlőhegyekkel, továbbá a Nádason levő kétkerekü malommal, öt darab szőlővel, hat kocsiba való s három hátas lóval, 40 ökörrel, 16 nagy, 16 kisebb tehénnel, 250 juhval 150 kisebb és nagyobb sertéssel, 32 kas méhvel örök jogon s viszszavonhatlanul béirták, adták, adományozták és véghagyományozták a szent Erzsébet-kórháznak és szentegyháznak s az abban lakó szegényeknek használatára, semmi jogot ahoz fenn nem tartván, oly föltétellel, hogy ha egyikök, Dezső Antal meghal s neje azon kórházból kijőni kivánkoznék, abban őt akadályozni ne lehessen, sőt neki a kórház 66 frtot mint jegyajándékot és nőhozományi díjt fizessen meg, a felkelhetők harmadában saját külön örökségében és férje szerzeményeiben élethosszáig örökösödjék, arról tetszés szerént intézkedhessék, sőt az érintett malmot is birhassa, de halála után minden szálljon vissza a kórházra és szegényekre. Ha Anna asszony elhalván, férjének második nejétől gyermeke születnék, ruháit s lehető egyéb vagyonát adhassa annak, de a véghagyományozott jókból semmit se. Ha pedig a Dezső Antal testvérei és vératyjafiai közül valamelyik a kórházat a mondott birtokból kihányni törekednék, másképpen ne tehesse, hanem ha a mondott egyháznak és ott lakó szegényeknek három ezer jó ezüst magyar forintot lefizet [2]). A kórházat újonnan nyert

[1]) Látható az OKLEVELTÁR CXC. száma alatt.

[2]) Látható az OKLEVELTÁR CCXXIX. száma alatt.

birtokában a kolozsmonostori konvent ezer ötszáz husz — [1]) ápril 23-n ellentmondás nélkül béigtatta a véghagyományhoz János király 1538-n május 17-n Thordán költ megerősitő levele által, abban lehető királyi jogának oda adományozásával együtt, kir. megegyezését adta, s midőn Süveges János kolozsvári biró, Übőger Bálint és Asztalos Mihály kórházgazda és esküdt polgárok a nevezett kórházat ezen királyi jogba béigtatni akarták, Patai másképpen Dezső János és fiai ellenmondottak, de a béigtató birák annak felfüggesztő erőt nem tulajdonitottak azért, hogy az első birtokbaigtatáskor e jogvédelmi lépés el volt mulasztva [2]). Az ügy perlekedés tárgyává lett, sorsa a következő korszakban dőlt el, hol az elő lesz adva; de a nagy következményü véghagyomány tárgya maig az elaggultak nevezett háza birtokában maradt, hogy hirdesse az ‚*Erzsébet*‘ név dicsőségét — immár hat századon át, találkozva egy második Erzsébet királyné szellemnagyságával s névdicsőségével, hogy tartsa fenn a ‚*Mérai Dezső*‘ nemes nevet napjainkig, midőn a vallásos buzgóság ez örök életet érdemlő tettért a boldogított szegények ezereinek hálájából füz emlékkoszorút a történetirás.

A szent Mihály-egyház vagyona is tetemesen gyarapodott ez időszak alatt. A Magdolna asszony 1531-ki már ismertetett véghagyományát megelőzte Goldschmidt Jakab [3]) nejének, Anna asszonynak tett azon nemes adománya, melyet már ismertettem, továbbá 1510-n történt két más értékes ajándékozás. Az elsőt Peck Lőrincz szabó nejével Veronika asszonynyal Zan Márton leányával tette, midőn azon, a szent Mihály-egyház mellett, a város piaczára nyiló, középső — a sorban ötödik — mészárszéket, mely nevezett Zan Mártonról örökségképpen szállott reájok 1510-n jun. 14. Mihály deák kolozsvári biró és az esküdt polgárok előtt költ adománylevele erejénél fogva az ő maguk, atyjok és elődeik lelke üdveért a szabók czéhtársulatának gondviselésére bizott nagy szentegyházbeli Minden-szentek oltárának [4]) adta, aján-

---

[1]) A. Dom. Milles. Quingent. Vigesimo . . . . Mivel az adomány 1525-beli : azt gyanitom, hogy a negyedik szám hiányzik.

[2]) Látható az OKLEVÉLTÁR CCXLIV. szám alatt.

[3]) Az oklevélben : Jacobi Auri Fabri . . . . . Ez lehet : Goldschmidt, lehet Ötvös . . . . Én itt az előbbinek forditottam.

[4]) Ez ma nem létezik.

dékozta, adományozta örökösen és teljes joggal, oly módon, hogy az a mondott mészárszék hasznát és jövedelmeit a kijelölt oltárra fordítsa s azt soha, semmi következő időkben senkinek el ne idegenítse [1]). A második ajándék a balesetéről ismert Szabó Ambrus édes anyjáé, Ágnes asszonyé, ki nevezett fiának a plebániai lak mellett levő s birói itélet következtében tőle elfoglalt háza, 50 frtra becsült őt illető harmadrészét a szent Mihály-egyháznak és a kolozsvári Minorita-rendnek hagyományozta, melyet a ház megvevője Csiszár János az erről 1510. máj. 31-n Mihály deák városbiró és esküdt polgártársai előtt költ bizonyságlevél szerént ki is fizetett. A Szabó Ambrus lakházát később a sz. Mihály-egyházban levő Minden-szentek oltára részére a szabók czéh-társulata vette meg, s ezért valamint férje adósságaiért eladott és itéletesen elvett javainak visszaadatásaért özvegye, Mártha asszony és Imre nevű fia 1512-n Zápolya János erdélyi vajdánál panaszolt; ez az ügy megvizsgálására kiküldötte Thornay Haraszthy Jánost és Tomori Pált, kik a város egész közönségét egybehivatván s az ügy folyamát hiteles levelek és bizonyítványok alapján megvizsgálván: meggyőződtek arról, hogy a fennforgó eladott jók törvény szerént lőnek el- vagy a hitelezőknek átadva s hogy az özvegynek és fiának panaszra méltó oka nincs; ennélfogva Mihály deák biró és az esküdt polgárság előtt január 27-n költ itéletlevelökben kimondották, hogy a peres felek egymás irányában semmivel nem tartoznak, a panaszló özvegynek pedig örök hallgatást rendeltek [2]). Gyarapította továbbá a szentegyház vagyonát János kolozsvári volt plebánus és utóda szintén János plebánus között létrejött ama szerződés vagy végrendelet, melynélfogva az előbbi minden atyai örökségét u. m. házát, szőlőit — a Hoyában levőt kivéve — szántóföldeit, nem különben plebánusi jövedelmeit az 1515-beli bor- és gabnatízede háromnegyedrészét az egyház szőlőinek gyümölcstermését, végre az általa szerzett kis kertet utódának János plebánusnak adta s abba őt egyfelől Udalrik fejérvári őrkanonok és János telegdi esperest, másfelől Régeni Mihály kolozsvári biró, Bolkátsi András és Nagy Antal egyházi felügyelők s az érintett végrendeleti szerződés végrehajtói bé is igtatták,

[1]) Látható az Oklevéltár CXCVII. száma alatt.

[2]) Látható az Oklevéltár CC. száma alatt.

oly föltétellel, hogy ő és hivatali utódi a végrendelkező lelke üdveért a szent Mihály-egyházban örök időkön át minden nap egy misét mondjanak s 260 aranyot érő felkelhetőjéből a tanács akaratja és tetszése hozzájárulásával egy halas-tót állítson, vagy azon szentegyház és plebánusai javára és hasznára czélzó valamely más állandó és hasznos birtokot vegyen. E szerződést, mint az egyház pártfogói, a biró és esküdt polgárság, s ezek kérésére 1521-ben ápril havában [1]) Leo pápa is megerősítette [2]).

Még ez időszak két nevezetes vallás-erkölcsi mozzanatát kell előadnom, melyekben nagy változások magvai rejlettek. Az első a kádár czéhnak [3]) Leo és VII. Kelemen pápa alatt adott két bűnbocsátó [búcsuengedélyező] levél. Egyiket Ráfáel, cardinalis püspök és pápai kincstárnok maga és több cardinálisok és püspök társai nevében adta 1513—1517. között a kádár mesterek azon kitünő buzgósága indokából : ‚hogy ők a szent Mihály-egyházban szent Rochus hitvalló tiszteletére [kápolnát vagy oltárt] emeltettek [4]) s a végre, hogy azt a hívek buzgóbban látogassák, iránta nagyobb tisztelettel legyenek, könyvvel, kelyhekkel, gyertyával, egyházi díszitményekkel és egyéb isteni tisztelethez tartozókkal felszereljék, valamint jövendőben is javitásához, fenntartásához és gyarapitásához készebb szívvel járuljanak ; egyszersmind pedig Isten irgalmában és szent Péter és szent Pál érdemében bizva, bűneiket igazán meggyónó és megbánó mindkét nembeli azon keresztényeknek, kik ama [kápolnát vagy oltárt] Krisztus feltámadása, a pünkösd — — — — — — [5]) ünnepén és más napokon az első vecsernyétől a másodikig meglátogatják s földíszitéséhez segédkézzel járulnak, minden ünnepért és más napért — — — — [6]) kiszabott büntetését minden következő időkre az úrban megbocsátotta [7]). A másikat Sándor, első pápai cardinalis maga

[1]) Az oklevélből a nap ki van vásva.

[2]) Látható az Oklevéltár CCXX. száma alatt.

[3]) Az épen maradt szöveg-részben kifejezve nincs, de egy második hason tartalmuval együtt a kádár czéhnál levén az oklevél, hihető, hogy annak volt adva.

[4]) Ily nevü oltár ma ott nincs.

[5]) A többi kijelölt napok a hártyáról le vannak vágva.

[6]) Sajnálatos, hogy a hártyáról éppen a büntetést tartalmazó rész le van vágva.

[7]) Látható az Oklevéltár CCIV. száma alatt.

és püspöktársai nevében 1524—1527 között adta, ugyanazon szentegyházban a szent Mihály tiszteletére egy kápolna vagy oltár állitása indokából szintén ily czélra; annak erejénél fogva: ,a nevezett cardinalis azoknak, kik e kápolnát vagy oltárt Krisztus születése, feltámadása — — — — [1]) ünnepén az első vecsernyétől fogva a másodikig áhitatoson felkeresik — — — — — [2]) a mely napokon ezt gyakorolják, a rájok mért büntetésből száz napot az úrban kegyelmesen elengedett' [3]).

Második a kolozsvári plebánusnak — kit a fennmaradt oklevél nem nevez meg — a predicans szerzet irányában 1465—66. óta függőben levő azon panaszos keresetének felelevenítése, mely szerént az a panaszló jogainak megsértésével a maga egyházába temetkezni kivánóktól a plebánust illető papi negyedrész díjt nem fizette, segédeit azok meglátogatásától elzárta, a hallgatókat a szent Mihály-egyház látogatásától elcsábitotta és szentségekkel éltette, s ezeken kivül egyéb jogtalanságokat is követett el. Ez ügy amaz években, a mint fennebb elé volt adva, az erdélyi püspök elébe került, az nyomozó biztosokat küldött ki, a biztosok határoztak, s határozatukat megerősítés végett a pápa elé terjesztették, ki azt megerősítvén: végrehajtását a fejérvári prepostnak és thordai esperestnek megrendelte; de az a pápa halála miatt teljesítetlen maradt; a panaszló plebánus tehát most 1526. ápril 1-n Leo pápától ama régi határozatnak jogerőre emelését s végrehajtását kérte s meg is nyerte. A pápa most is a fejérvári prépostot és thordai esperestet küldötte ki a végrehajtásra [4]), melynek eredményéről adatot nem találtam.

Mindkét tény külön kebli ügye egy keresztény egyháznak, mely a mellett, hogy századok során fennállott s vallási és egyházi ős intézményeken sőt a katholikus világ közérzületén alapul, egyszersmind egybe van forrva annak erkölcsi életével és egész multjával, tehát mint ilyeneknek önmagukban van igazolásuk; de minthogy másfelől a vizsgálódó ész itélete és a történelem tárgyai is, mint ilyenekről, ki kell mondanom azon benső meggyőződésemet, hogy az első — ámbár vallásügyileg nemes czélja volt — azért,

[1]) A többi kijelölt búcsujárási napok neve a hártyáról le van vágva.
[2]) Itt is a kegyesség többi gyakorlat-nemei ki vannak vágva.
[3]) Látható az OKLEVÉLTÁR CCXXVIII. száma alatt.
[4]) Látható az OKLEVÉLTÁR CCXXX. száma alatt.

mert ennélfogva embernek lőn adva a megbocsátás isteni hatalma és joga, az utósó, mert az által a magánérdek a hívekköznyúgalma és a vallásos szabad életfejlődés közérdeke fölé lőn helyezve, s a támasztott vita által oly botrány idéztetett elő, mely hántotta a lelkiismeretet s veszélyes irányt adott a vallásos buzgalomnak, a közerkölcsiség és tökéletesedés szempontjából nézve, nem volt helyes és szabad, vallási tekintetben nem volt ész- és czélszerü, s így mindkettő nagy mértékben segitette előidézését a népek lelkében és kedélyében támadt ama nagy erkölcsi és szellemi visszahatási s javitási mozgalomnak, minek neve : *Reformatio.*

A Magyarországon 1514-ben kegyetlenséggel kezdődött és folytatott s még nagyobb kegyetlenséggel végzett keresztes-felkelés vagy — a mint a nép nevezte — *,kurucz világ'* utósó jelenetének színhelye Kolozsvár levén : e korszak történetét annak előadásával zárom bé. Míg Zápolya János Temesvárnál a felkelők derék hadát nyilt ütközetben legyőzte, fővezéröket, a székely Dózsa Györgyöt, Gecző nevü öcscsét, az egyik kiválóbb alvezért s számtalan bűntársaikat a legirtózatosb halál nemével kivégeztette; addig az, erdély-részi felkelők Kolozsvár alatt ütöttek tábort, hihetőleg azért, kogy meghódítva, várában és polgáraiban az önvédelemre támpontot találjanak. Természetes, hogy e gyülekezés és táborba szállás, mint néphadnál lenni szokott, erőszakos élelemcsikarással, rablással, az útjokban eső kastélyok és kisebb várak feldúlásával, a nemesség irgalom nélküli irtásával volt egybe kötve. Mindez a köztörténet tárgya, én az események csak azon részét érintem, mely Kolozsvárban és környékén folyt le. II. Wladislawnak 1515-n máj. 16-n, II. Lajosnak 1516-n jun. 11. költ két rendbeli parancslevele, az egykoru Stieröxel István — Stephanus Taurinus — 1514. körül olmüczi, később 1519. gyulafejérvári prépost hőskölteményi mértékü versbe foglalt leirása, Verancz Antal krónikája, Kolozsváratt hídutczában a 308. számu ház kapufelirata és a tanács levéltárában levő vas korona, azon korból fennmaradt ide vonatkozó külön tanu-emlékei ez eseményeknek, melyekből azok ha nem is teljes képe, de megismerhető körrajza tünik ki.

,A közelebbi nyáron — mondja maga a király Kalmár András kolozsvári biró előadása alapján az első okiratban — midőn

a paraszt és közsorsu emberek szinte mindenütt az országban *‚keresztes‘* név alatt ellene és az ország ellen s a nemesség kipusztítására felköltek, több helyen sok és borzasztó gonoszságok végbevitele után, az Erdély felőli részekből felkelt nehány kapitányaik nagyszámu vétkes czimboráikkal, Kolozsvár közelében táborba szállottak, kiknek midőn a biró a királyi felséghez való hüségénél fogva a bémenetelt megtiltotta, a kapitányok csak kevesedmagukkal leendő bébocsátatásukat kérték. A biró az egész tanácscsal együtt éretten megfontolván a dolgot, azon indokból, hogy a várost és népét azok dühe s gonosz törekvései ellen megvédje és oltalmazza, a kapitánynak kevés kiséretével bébocsátását határozta. A mint benn voltak, felbátorodva, lázadást támasztottak, s a veszélytől féltökben oda bévonult, szám szerént hat vagy hét nemesnek a városban elrejtve volt némely javait felkutatván, kicsikarták, feldúlták és maguk közt elosztották. A biró és polgárok óvakodni kivánván attól, hogy az egész várost a köznép zsákmányává tegyék, valamint más helyes és üdvös tekinteteknél fogva akkor ugyan ellentállani nem akartak, de nehány nap mulva a népdüh némi kihülepedése és megcsillapodása után ürügyet és alkalmatosságot keresvén rá, azon kereszteseket, jelesen pedig főbb kapitányukat huszonkét szolgájával foglyává tette s megbüntetés végett Zápolya János erdélyi vajdához küldötte, a kik aztán érdemök szerént megbüntetve is lettek. Kolozsvár — mondja tovább a király — hozzá és a korona iránt való hüségében ezen és minden más alkalommal megmaradt, a polgároknak és népnek a fölkelt paraszt néphez csatlakozását nyilvános hirdetésben megtiltotta, polgárai e paraszt fölkelés alkalmával marháik elhajtása által nagy és kipótolhatlan s több ezer forintra menő kárt szenvedtek‘ [1]).

II. Lajos király idézett levelében szintén igazolva vannak e tények amaz eltéréssel, hogy e szerént a város birája a bünösöket megbüntetés végett az erdély-részbeli főparancsnokhoz, Thornalyai Jánoshoz küldötte, és hogy az amabban levő tényekhez itt ez újabb járul, hogy a kolozsváriak nem hogy szövetkeztek volna a felkelőkkel a nemesek ellen, sőt szolnok- és kolozsvármegyei sok nemest szabadítottak ki a paraszt fogságból [2]). A kolozs- és

[1]) Látható az OKLEVÉLTÁR CCIX. száma alatt.

[2]) Látható az OKLEVÉLTÁR CCXII. száma alatt.

szolnokvármegyei nemesek bűnrészességgel vádolták ugyan Kolozsvárt, azt állítván, hogy a parasztoktól szenvedett minden nyomoruságaiknak s megkárositásuknak szerzője e város, egyszersmind a felkelők által elrablott drágaságaikat az akkori biróval visszafizettetni, a polgárokat üldözni, bántalmazni, igazságtalanul elnyomni, és a miben és hol lehetett, megkárositni igyekeztek; de a biró a maga és kolozsvári polgárság nevében előbb II. Wladislawhoz, azután II. Lajos királyhoz folyamodott s a sérelem orvoslását kérte és megnyerte; mindkét király szigoruan megparancsolta Zápolya János Szepesföld örökös grófjának, erdélyi vajda és székelyek ispánjának, hogy a kolozsváriakat e megtámadások és háborgatások ellenében védje, s miután a kérdéselt nemesi jók nem a kolozsvári polgárok akaratából s meghagyására lőnek elrabolva, most sincsenek az ő birtokukban és városukban, és így a törvény kártérítésre vonatkozó rendeletének [1]) teljesitése itt nem forog fenn : a követelt károk megfizetésétől őket mentesítse, megnyugtassa, és senki által háborgattatni ne engedje, hanem ha valakinek ellenök keresete van, igazítsa a törvény, nem az erőszak utján [2]).

Ez adatok két félnek egy tényre vonatkozó s egymással ellenkező állitásait tárják elénk, melyek közül a király egyiknek — Kolozsvárnak — tényelőadását fogadván el, annak adott igazat. A király elhatározhatta a tény jogi, de történeti igazságát nem; erre elegendő tanuemlék kell. S a történetirók eddigelő mégis mind ezt fogadták el. Bár a való megállapitására részletesebb és több oldalról való megerősités szükségét látom, más útra én sem térhetek. Ez adatokból teljes bizonyossággal a csata színhelye, valamint az sem tűnik ki, hogy ki volt a hadi cselfogással Kolozsvárba bébocsátott s később kiséretével együtt foglyul ejtett előkelő paraszt vezér? S vajjon e tény Kolozsvár várában benn, a polgárság által önállólag vívott küzdelem folytán lőn e végre hajtva, vagy a Thornalyai által a városon kivül nyilt téren egyidejüleg és combinálva vívott kettős harcz következtében? Az

[1]) A paraszt lázadók által elrablott nemesi jók visszaadása és azok hitelesen megállapitása, valamint az arany, ezüst és készpénz-nemüek bébizonyitása módját meghatározza az 1515. évi 4. 5. t.-czikk. Látható a ‚*Corpus Juris*‘-ban.

[2]) Látható az imént idézett CCIX. és CCXII. szám alatti oklevelekben.

elsőre nézve István prépost idézett műve a kételyt eloszlatja; ő határozottan irja, hogy a csata Kolozsvár mellett volt. ‚A harczpróbált Thornalyai János — irja ő — és Drághfi, az ellenséget hátba fogták, s az utóbbi önsebét az ellenségen ejtett sebekkel torolta meg; népe záporként szórta nyilait, s a gyalog parasztságot szétverte: egynek hosszu gömbölyeg fa volt kezében, melynek szurony-éle hiányzott, a más hanyat feküdt a földön, a lovak patkóitól eltaposva; egyik a bunkó-csapás elé fényes pajzsát fordította, a másik vállát védte vele, s a ránért kardcsapást tartóztatta fel; egy részét nyíl ölte meg, mely a koponya bal csontján jobbra átfuródott. Gyászossá lett Kolozsvár képe: a köznép jaj-kiáltásai töltötték bé a berkeket, szőlőhegyeket és tavakat s a felzavart mindkét Szamos folyampartjait; tengerhez hasonlítható ez állapot, melynek nyúgodt csöndét vad szelek felkavarván, az egészet egy bolygó hullámmá változtatták. A tüzokádó ágyuk szétverték a paraszt tábort, a szolgasereg elhullott; a városban örvendezett a tanács s a győztest ölelő karokkal fogadták; az egybefűzött foglyok sötét tömlöczbe zárattak, s a halál szörnyü nemeivel végeztettek ki: ez csákánynyal, amaz bárddal; egy része máglyán égett meg, vérök égése borzasztó hangot adott, minő a kovács által lanyha vízbe mártott izzó vas fortyogása, s oly buborékokkal boritották el az egész testet, minőket a csendes folyamvizen az erős csöppekben lehulló zápores̈ő idéz elő; a csontrészek égő szénné alakultak; sokat félig elégett karókba vontak — szörnyüség látni! testöket mint kezdi megpirítni a lengedező szél által élesztett tűz‘ [1]).

[1]) *Stephani Taurini Olomucensis* Stauromachia, [id est Cruciatorum servile bellum, quod anno ab orbe redempto post sesqui millesimum quarto decimum et Pannoniam, et collimitaneas provincias valde miserabiliter depopulaverat. In quinque libros summatim digestum [ex ipso exemplari summopere ut notum est et instar Manuscripti habendo. Exstat tale in Bibliothec. Caes. Vindob. No LXXX. S. 9 signatum atque probabiliter Viennae apud J. Singrenium impressum. Engel megjegyzése] Scripta Anno 1519.

Monumenta Ungrica. Edidit *Joh. Christianus Engel*, Viennae Sumptibus Antonii Doll Bibliopolae. MDCCCIX. 173—180. ll.

Hogy az olvasó lássa, hogy itt egészen más történetről van szó, mint a temesvári, ide igtatom annak Verántz általi leirását:

‚A Székely György [helyesebben : Dózsa György] mellé egy fát ásatott fel, t. i. Zápolya vajda, melléje egy zselye [szecel] széket tétetett, ru-

E mű ki volt egykor Bécsben nyomtatva — jegyzi meg Engel [1]), de ma oly ritka, hogy lételét is kevesen tudják; adva volt benne egy — a Dózsa kivégeztetését ábrázoló kép, az eredetiről vett fametszésben. E kép Dózsát ülő helyzetben mútatja, fején ízzó vaskorona, balján trombitával adott jelszóra a bakók ízzó vasfogóval bőrét szaggatják, a körülötte állók egyike vállába harap, égő testéből magosan gomolyog fel a füst, kétfelől s lábai előtt a földön karóba húzott testdarabok függtek. Aláírva: Ge. Zeglius [2]). Igy beszéli el ezt Verántz Antal is [3]).

Kolozsvár város levéltárában őriznek egy vas koronát [4]), melyet a hagyomány *‚Dózsa koronájának‘* állít, de sem oklevél, sem egykoru feljegyzés nem tanusítja. Nem hihetetlen, hogy a vajda azt megőriztetés végett Temesvárról ide hozatta; mert Kolozsvár azon időben az erdélyi legerősebb várak egyike s népe Zápolya kegyencze volt, ki első ifjusága óta, egész vajdasága alatt [5]), a Ferdinánddal volt balkimenetelü küzdelme után bujdosása s később királysága idejében is, tehát három évtizeden át sokszor, s néha hónapokig sőt évekig Kolozsváratt lakott, kényeztetve e város erős monarchiai és magyar érzésü polgárait s viszont kényeztetve az által. Kolozsvár hozzávaló ragaszkodásának világos tanuemléke a hídutczában levő 308. szám alatti ma úgynevezett Póka-ház külső kapuszemöldökén levő ím e felirat: *‚A keresztes*

háját öveig lebocsáttatá s a székkel együtt az fához kötözteté, vitézeivel tánczot jártata, minden kerülésin testét harapták vala, a ki pedig nem akarja vala harapni, a mit abból ismertek meg, ha szájok vértől veres volt vagy nem volt, azt azonnal levágatta, végre testét megétette, nem csak hajdukkal, de egyebekkel is.

‚Ezek után az János vajda egy tüzes vaskoronát hozata elé, azt a Dózsa Györgynek két fogó közt az fejébe téteté és vele őtet megkoronázá. Mind ezen kínban Dózsa György egyet sem jajdula; végezetre aztán fejét vételé és Szegedre küldeté ajándékul a szegedi főbirónak, kinek Pálfi Balázs vala neve, mely Pálfi Balázs hites atyja vala nekie. *Magyar történelmi emlékek,* Hatodik kötet 11. l.

[1]) Appendix ad Stephani Taurini Stauromachiam, 452. l.

[2]) *Georgius Szekeljius,* az akkori irók az ő nemzetségi *‚Dozsa‘* neve helyett mind nemzetiségi *‚Székely‘* nevét használták.

[3]) *Verántz Antal,* Összes munkái. Második kötet 1857. 11. l.

[4]) Látható a Rajzok kötete VIII. tábláján.

[5]) Látható az Oklevéltár CCVIII száma alatt.

hadak idejében, Zápolya János vajda úrnak, a szerencsés győzőnek, Bernád festő 1514' [1]). E házat a hagyomány a Zápolyák házának mondja; innen jártak ők a 291. számu, ma Biró Anna úrnő házudvarán s a várfalon a szentély irányában levő kis ajtón át az ó-vári szentegyházba. Házi kápolnájok is volt, a mit a ház azon korhoz képesti szépsége s belső béosztása igazolni látszik; építtette hálából a város, jótéteményeinek s különösen a keresztes hadak legyőzésének emlékére. Én e hagyományokat irott emlékek által megerősítve nem láttam, de hihetlennek nem tartom. Későbbi nyomozások tán felderítik.

Mindezek alapján előttem az 1514-n Kolozsváratt és környékén történt tragicus eseményeknek ilyenforma lefolyása látszik. A keresztesek ellen benn a várban, és künn hihetően a város határán — egyszerre lőn víva a csata, künn Zápolya alvezérei, benn a város birája vezetése alatt; a paraszt-sereg vezéreül a történetirók egy barátot állítnak, nevét mellőzve; a városban elfogott főfő kapitány neve sincs sem a tőlem idézett oklevelekben, sem más emlékekben földjegyezve; mindkettő ezután várja földerítését; a prépost csata- s vérítéletleirásában is kétségkivül több a költői mint a pragmaticai elem, s én nem tudom, ha vajjon nem vegyültek-e festésébe a temesvári esemény jelenetei és színei is? mert emlékiratok által az ott és itt történtekről fennmaradt rajzok nagyon hasonlítnak egymáshoz; de hogy alapja nagyjában valóság, igazság-érzetéről felteszem, jelleméből következtetni merem; Kolozsvár bűnrészessége vagy mentessége, a vas korona ugyanazonsága teljességgel nincs megállapitva; az elfogott vezérnek Zápolyához és Thornalyaihoz küldetésében foglalt ellentét az al- és főhadvezérek közötti katonai viszonyban kibonyolitását találja; a második vérítéletnek s végrehajtásának szinhelye Kolozsvár volt s itt mint Temesváratt kétségtelenül Zápolya vajda nevében, akarata szerént s hihetően jelenlétében is; de itt csak az erdélyrészi vezérek a névtelen barát, kit — az egykoru Verántz szerént — maga a vajda megsüttetett [2]), úgy a Kolozsváratt foglyul ejtett főkapitány s társai lőnek kivégezve, Dózsa ellenben

[1]) Látható a RAJZOK kötete VIII. tábláján. A röviditett latin felirás kiolvasva ím ez : Tempore Secte Cruciate Do. Johan. Zapolya Vaivode Triumphauti Fauste. Bernardus Piktor IVXIIII.

[2]) *Verancsics Antal* ..... Összes munkái. Második köt. 1857. 10. l.

s magyarországi vezértársai Temesváratt. A halálos itélet végrehajtását tárgyazó kép — előttem úgy látszik — a prépost és Verancz leirásaikból vett conceptiója valamely irányunkban aligha el nem fogult német ember elméjének; rajza és metszése gyarló, kezdetleges, de arra, hogy bennünk magyarokban s az emberi jogot és méltóságot becsülő minden emberben fájdalmas érzést költsön, teljesen alkalmas. E kép által örökitett tény történeti igazságát azonban minden kételyt kizáró módon megállapitni csak majd a temesvári, budai királyi kamarai s más illető hazai levéltárak adatai napfényre jövése után lehetend.

A temesvári és kolozsvári embermészárlás kétségkivül fájólag érinti az emberi szívet. Meg kell azonban egyfelől fontolni, hogy ha a történetiró rokonszenvét rendesen nem inkább birná az elbukó, mint a győztes küzdő, lehetne ehhez borzasztóságban hasonló tettet akár hányat találni, miket a felkelők követtek el a nemességen. Másfelől a kor vadságának is sokat lehet itt felróni, a mi által a mai szemlélődőnek szelidebbé lesz itélete. De a ki Magyarország s a magyar nemzet javát s magasb nemzeti és államérdekeit veszi tekintetbe, kétszeresen fájdalmasnak s magában hosszu századok inségét s nyomorát rejtőnek kell, hogy lássa e véreseményt béfejező amaz 1514-ik évi 47-ik törvényczikket, mely azt rendelte: ‚hogy mindazon paraszt felkelők, kik fertőzési bűnben találtattak, maguk és utódaik, fiaik és leányaik, úgy vératyafiaik másokat elrettentő halál nemével veszszenek el; maradékaik közül ne választassék soha biró, esküdt polgár és városgazda; a király vagy urak és nemesek udvarában ne szolgálhasson egy is, és soha semmi tisztességre elő ne léptettessék, *hanem mint megátkozott nemzedék tagja, örök szolgaság és paraszt állapot járma alá vetve, elődeinek bűnét sirassa; ha nőtlenek voltak ily bűnrészesek, atyjok lakoljon helyettök*‘ [1]).

Kegyetlen, igazságtalan, sőt emberietlen törvény! Törvénytárunk tán legsötétebb lapja lőn ez! Ennek előzményei és következményei gyümölcse igen nagy részben a nem sokára békövetkezett *mohácsi vész.*

E korszak főbb mozzanatai összevontan ezek. Kolozsvár politikai életében legfőbb annak azon végzetes tényben való rész-

---

[1]) *Corpus Decretor. Juris Hungarici* . . . . . I. kötet 318. l.

véte, mely által Magyarország királyválasztási ős alkotmányos joga helyébe, II. Wladislaw és Miksa császár között gyermekeiknek egymás országában esetleg következése iránt a törvényhozás útja mellőzésével, a nemzeti összakarat kijátszásával kötött egy családi magán szerződés állítatván: ez által Magyarország önálló álamisága megszüntetésére az első lépés lőn téve, a korlátlan császári és alkotmányos királyi, tehát egymástól egészen heterogen két suverän hatalom egy személyben egyesülésének alapja tétetett le. Másik nagy fontosságu mozzanat az, hogy Kolozsvár eröditése bévégződvén, Zápolya János, az eszélyes erdélyi vajda az itt kinálkozó hadtani biztonság tekintetéből e várat a tartományi gyülések és vajdai hadsereg állomásozása főhelyévé, központjává tette, a miben Erdély egykori különválásának, Magyarország egész állanıszerkezetének átalakulása magva volt elvetve. A közigazgatási és törvénykezési viszonyok a régiek maradtak — fejlődés, további alakulás nélkül. Az adó és katonáskodás, földmivelés és kereskedés érdekében költ intézkedések sürü ismétlődése, azok foganat nélkül maradását tanusítják inkább, mint a fennforgó érdekek biztosított-voltát. Kolozsvár polgárságának a megváltozott helyzetet megismerő figyelme s önjava eszközeit megválasztani tudó életösztöne igyekezett ugyan a belkereskedés élénkitése által pótolni azon nagy veszteséget, a mi külkereskedési forgalmában az által előállott, hogy gyönge királyai alatt az ország határai szükebbre szorultak, Moldva és Havasalföldе, Lengyelország és Velencze többé nem voltak a magyar kereskedés piaczai, melynek határa most a Kárpátoknál végződött, de kipótolni nem volt képes. Egyedül a kézipar volt az, a mi minden ágazatában folytonosan gyarapodó fejlődést mútat. S ez derék biráinak és czéhelőljáróinak tulajdonítandó, kik közül férfias jellem s hasznos tettek által főként három tünik ki: Petri Miklós 1473-tól kezdve 1493-ig — tehát húsz éven át — 1479., 1486. és 1490-et kivéve, 17-szer lőn biróvá választva, s a mi szép és hasznos e hosszu idő alatt Kolozsváratt létre jött, nevével mind kapcsolatban van; Márkos Gergely, kit a czéhok és humanisticus intézmények körüli munkássága tüntet ki; és Kalmár András, kinek eszélye Kolozsvárt 1514-n előbb a felkelő népvezérek dühétől, utóbb a gyanakodó vidéki nemesség bosszujától mentette meg. E férfiak nem közönséges emberek voltak; neveik fényesen emel-

kednek ki a rég elmult idők romjai közül és sötétéből — hálánkra méltók, megemlékezésünkre jogosult igényt tartva. Ők, tőlünk — küzdelem és áldozatok, veriték és szenvedés árán szerzett jogaik s intézményeik örököseitől — megérdemlik ezt. . . . . A vallásos és jótékony irányu intézetek nagy gyarapodása e korszakot bármelyiknek méltó versenytársává teszi. Tisztelet e nemes szellemnek! A tudomány és müveltség érdekeit a reformált Ferencz-szerzet farkasutczai tanodája ifjusága erős tanári kara képviselte. Hol 4—5 koszorus tudor tanitott, a tudás nem hiányozhatott [1]. A zárdák és egyházak vagyona s az isteni tisztelet külső dísze emelésére tett bő áldozatok, a vallás tiszteletben-létét, a nép ke-

[1]) Midőn 1859-n Segesváron az egykori Domokos-szerzeti egyházat megújitották, két kő közé bészorítva egy bádog tokban 34 octáv levelü könyvecskét találtak, mit a Zápolya és I. Ferdinánd közötti villongás idejében 1529. Fabri Antal, szerzet generalisa, és Kőhalmi Péter (Frater Petrus de Ruppe = Reps), szerzet priora rejtett oda. Ebben elé vannak sorolva az összes erdélyi Domokos-szerzeti zárdák s azok lakói ; a kolozsvárinak, mely — úgy látszik — legelső és legnépesebb s legkitünőbb volt, tagjai így vannak megemlítve :

Fratres Conventus Colosvariensis :

Fr. Symon, baccalaureus S. t. prior.
„ Michael, supprior.
„ Petrus, organista.
„ Blasius, hungarus.
„ Johannes, magister conversorum = kik világiakból lesznek papokká.
Fr. Thadeus, hyspanus in Villa.
„ Michael de Brosz, Confessor Virginum et Magister novitiorum.
„ Dominicus, Cantor.
„ Urbanus, Lapicida.
„ Ambrosius, Ungarus.
„ Martinus Greb, perminorius = kik a szerzet falvaiban alamizsnát kéregetnek.
Fr. Blasius, predicator Ungarorum.
„ Georgius, „ Alemannorum.

Fratres Clerici.

Fr. Antonius, dijaconus.
„ Laurentius, „
„ Jeronimus, „
„ Georgius, subdijaconus.
„ Nicolaus.

délyének nemességét s jóra való fogékonyságát tanusítják. E téren két tény jellemzi kiválóan Kolozsvárt, *egyik* az, hogy a míg Szebenben már ekkor élénken nyilvánult a reformatio izgult szelleme: itt a vallás-erkölcsi élet egész láthatárán semmi felleg, s a legmélyebb csöndesség volt; a *másik,* hogy 1514.—1527. közt, midőn Augsburgban és Zürichben tán a legelső kiküldött bűnbocsátási, vagy a mint némelyek nevezik, búcsujárási pápai levél a máglyatűzzel elnémitott Husz János óta tartó síri csöndet megszakítva, a gondolkodó főket és fogékonyabb lelkiismereteket fölébresztette: csaknem egyidejűleg, Kolozsvárra is a kádár-czéhhoz a pápai cardinálok nevében két ily engedélylevél érkezett, miknek azonban hatásáról adatot nem találtam; létezésök tény, közlésök a reformatio egyetemes története szempontjából — úgy vélem — érdekkel bir, s tanuságot foglal magában.

Összehasonlítva e korszakot avval, mely Mátyás uralkodása alatt telt el: amazt az országos állapotok tekintetében az erő és haladás, a joguralom és rendezett államélet, ezt a hanyatló gyöngeség, a megállapodás és az államorganismus bomladozási korszakának mondhatjuk. Kolozsvár belső élete sok tekintetben más; de ez leginkább polgárainak érdeme; mind a mellett nagy változások, új idők és más közviszonyok békövetkezésének előjelei itt is látszottak.

E hanyatló korszakot az 1526-ik évi augustus 29-ke — a mohácsi vész gyásznapja — zárta bé, 31-ke újat nyitott meg

Fr. Gaspar de Ungaria.
„ Antonius, Ungarus.

Fratres Conversi.

Fr. Johannes, Sartor.
„ Leonhardus, Sacrista.
„ Andreas, Cocus.
„ Quintinus, hyspanus in Schuck=Zsúk.
„ Petrus, portarius et suthor.
„ Nicolaus, cellarius.
„ Johannes, curripar.
„ Jacobus, infirmus.

Archiv, sat. Neue Folge, V. Band. I. Heft. 29—30. ll.

Ugyanitt a következő adatok vannak: Frater Gaspar de Ruppe, confessor Monialium in Colosvár. 25. l. — Frater Martinus, sartor in Conventu Colosvariensi. 26. l. — Nicolaus, predicator generalis in Colosvár. 27. l.

Magyarország és Erdély életében. Kolozsvár az által van különösen érdekelve e két nagy történetben, mert vajdai parancs következtében ide volt egybegyűlve augustus 10-én az erdélyi részek 40,000-nyi hadserge, melynek rendeltetése a volt, hogy a harcztéren megjelenjen, az anyaországot halálos küzdelmében segítse, s mely a király gyöngesége, tanácsosainak fékezhetlen ambitioja és cselszövénye által előidézett egymással ellenkező királyi parancsok következtében kellő időben meg nem érkezhetvén, az események kényszerűségénél fogva, nehány hónap multán annak lőn közvetett eszköze, hogy Zápolya János erdélyi vajda országgyűlési választás útján a megüresült magyar királyi széket elfoglalta.

XV. FEJEZET.

ZÁPOLYA JÁNOS KORSZAKA.

— 1526—1540. —

Zápolya János 1526. oct. 10-től 1540. jul. 21-ig tehát alig tizennégy évre terjedt uralkodása Magyarország történetében egészen új és egyedül áll s igazán a politikai szükségesség szülötte. Oly időszak, mely magyar alkotmányos jogfogalmak szerént az az előtti királyi korszak folytatása, tehát történetei is ahoz tartoznak, de oly sajátságos természetü, hogy az újabb időhöz sem alkalmazható, s mint ilyen külön tárgyalást kiván.

Ez jellemzi Kolozsvárnak is e korszak alatti politikai állását s történetét. Az erdélyi részek a Tiszáig tényleg már csak félig Magyarország, másik fele-részében egy szülemlő kis új állam, az erdélyi fejedelemség, melynek egyik kecsegtető jövőjü, fontos politikai küldetéssel birni látszó városa — Kolozsvár. Már fennebb rámútattam a János király és e város között évtizedek óta csodaszerűleg mind bensőbbé vált viszonyra. Mindkettő mintha útalva lett volna egymás szövetségére; mintha egy láthatlan kéz, egy ismeretlen hatalom szőtte volna e ház és Kolozsvár között a kölcsönös bízalom és ragaszkodás kötelékét. Nekem úgy tetszik, hogy e hatalom a két szövetkezőnek Magyarország állami önállása iránti

mély érdekeltsége s azon nagy eszméhen való találkozása, hogy ennek minden áron megvédése a magyar nemzetre nézve életszükség, lét-kérdés. E viszonyt concret alakban tanusító adat nem létezik; de Zápolyának, a vajdának, és királynak Erdély és Kolozsvár érdekében tett intézkedései, kormányzása mindkét szakában követett politikája, ennek világos tanubizonysága. Az oligarchia irigysége, a római császár önmérsékletlen birtokvágya által csaknem örökös harczra kényszerítetvén : nem volt ideje sem törvényeket hozni, sem Magyarországot illető politikáját valósítni, pedig hogy ily politikája, s annak kivitelére az ország legjelesebbjeit egyesítő kormánya volt, az tény. Ez oka, hogy Kolozsvár közéletének s alatta volt fejlődésének története is csak töredékekből állván, egész képet nem nyujt. A mi van, íme itt következik.

A várépités teljesen bé volt végezve. István, egykoru fejérvári prépost szerént, Kolozsvár falai és belső épületei Erdélyben már 1519-n a szebbek közé tartoztak [1]). A polgároknak elannyira gondja volt ennek jó állapotban tartására, hogy a czéhszabályokban szabott büntetés-pénzek egy része a vár épitésére volt rendelve, az 1537-k évi helyhatósági szabályok 6-k czikkében pedig a becstelenségi és paráznasági bűnben találtakra szabott büntetésnek 10 márkán feljül eső részét is a város építésére fordítatni rendelték [2]). Telepítésre vonatkozó adatokat nem találtam; a népesedést illetőleg az 1537-ki helyhatósági szabályokban két intézkedés van; ezek szerént város polgárává idegen csak úgy lehetett, a polgárok névkönyvébe csak úgy irathatott bé, ha házat és örökséget vett [3]); a nőtlen városi polgár köteles volt húshagyó keddig nősülni, ha nem tette, nevét a város könyvéből kitörölték, sem kereskednie feje s javai elvesztése terhe alatt meg nem engedtetett [4]), az adót nem fizető idegenek szintén kiútasítattak s javaik elvétettek [5]).

A város határai iránt ez időszak alatt versenygés nem volt, törvényes kijáratás nem történt, de az idézett évi helyhatósági szabályokban meg volt határozva, hogy minden évben egyszer

[1]) *Steph. Taurini Olomucens* . . . . . 178—180. ll.

[2]) Látható az OKLEVÉLTÁR CCXLII. sz. a.

[3]) 1537-ki helyhatósági szabályok 35. t.-czikke.

[4]) Ugyan ott, 37. cz.

[5]) Ugyan ott, 36. cz.

minden szomszéd birtokosokkal való határok kijárassanak, ilyenkor legyenek jelen az ifjak is, hogy a város határait ismerjék meg [1]).

Birtokterületéhez 1529-n jul. 15-n Lippán költ adománylevélnél fogva Gerendi Miklós, Péter és Márton, Magyar- és Oláh-Bányabükk nevü kolozsvármegyei egész birtokuk járult; kik a királynak, mint igaz, törvényes és megkoronázott uroknak adott hitöket megszegve, az ország közvégzése ellenére, Ferdinándhoz, az ő felsége és Magyarország közellenségéhez pártoltak, annak ügyét mozdították elé, és több törvénytelenséget követtek el, s ez által felségsértési bűnbe esvén, birtokuk a királyi fiscusra szállott. A király azt, azon, másokat feljülmúlni kivánó, kedves és hű szolgálatokért, miket a kolozsváriak irányában a nem rég mult időben, midőn ellenségétől, Ferdinándtól igazságtalanul üldözőbe vétetett s bizonyos napokon át közöttük múlatott, a legnagyobb állhatatossággal nyilván kimútattak és megbizonyították, örök időkre adta és adományozta a kolozsvári birónak, esküdt és más polgároknak úgy más lakosoknak és örököseik- s utódaiknak [2]); Somlyai Báthori István a király helytartója [3]), a béigtatást a kolozsmonostori konventnek Thordán jul. 24-n költ levelében megparancsolván [4]): ez a béigtatást szokott módon meg is tette, minek Gyulai Demeter deáknak Thomori István nevü szolgája, Gherendi András, Benedek, Farkas és Ferencznek, Gherendi Máté fiainak nevében ellenmondott, kiket a konvent a következő vízkeresztnapi octavára a vajda elébe okadásra meghivott [5]). A továbbiak előadása későbbi korszakba való.

Kolozsvár politikai joghatósága tényleg ez időszak alatt is fennállott, ámbár kiváltságait a király csak 1537. febr. 25-n Váradon költ s Majláth István erdélyi vajdához intézett oltalmi parancslevelében erősítette meg. Ebben kijelőlten a van rendelve,

---

[1]) Ugyan ott, 20. cz.

[2]) Látható az Oklevéltár CCXXXIV. száma alatt.

[3]) Szabolcsvármegyei főispán, erdélyországi vajda s a székelyeknek ispánja . . . .

[4]) Papirosra irt, zárt alaku, s kivül a helytartó nemzetségi czímeres pecsétével megpecsételve, melyen feljül e két betü van S. B. Látható D. 22. sz. a. oklevélben.

[5]) A béigtatási jelentés költ jan. 14-k napján, zárt alakban, irópapiroson, konventi pecsét alatt. [D. 24. sz. a.]

hogy a vajda a kolozsvári polgárságot a régi királyoktól nyert jogaikban és kiváltságaikban, szabadságaik- és mentességeikben tartsa meg, őket oltalmazza és semmi szokatlan teherviselésre, melyre az eddigi vajdák nem kényszerítették, szintén ne kényszerítse [1]. E joghatóság körének egyfelől tetemes tágasbulását, másfelől a polgárságban saját, összes kebli ügyei iránti élénk figyelmét és érdekeltségét, azoknak korszerű és eszélyes elrendezését, átalában pedig az önkormányzás szép jogának s nemes ösztönének teljes öntudatra ébredését tanusítják azon helyhatósági szabályok, melyeket Kolozsvár városa száz választott polgár-közönsége 1537. alkotott. E nagy fontosságu reform-okirat megérdemli, hogy köz és általános érdekü intézkedéseit itt együttesen ismertessem.

‚Mi Kolozsvár város *‚száz választott polgár-közönsége‘* — így kezdődik az — adjuk tudtára minden illetőknek, ezen levelünk rendében, hogy a midőn mi városunk minden évben megtartott szokása szerént új tanács választása végett Krisztus születése ünnepe nyolczadnapján tanácsházunkban egybegyűlve lettünk volna, ezen mi városunk rendtartását és közállapotjait megjavitni kivánván a végre, hogy jövőre minden visszavonás, ellenségeskedés és egymás iránti gyűlölség közűlünk kiirtassék, s városunk közjava és előmenetele gyarapodást nyerjen, és hogy ezentúl minden dolog a maga rendén folyjon, minden ezután következendő birákot és esküdt polgárokat az alább következő czikkek megtartására kivántuk az utósó pontban meghatározott büntetések terhe alatt lekötelezni: 1) Czikk: A biró és esküdt urak karácson estéjén, midőn egymástól tisztökben elválnak, az azon évben elhalt száz férfiak helyébe az élők közül másokat téve, a száz számot egészítsék ki, azután szent István vértanu napján, midőn a biró hivatalát a czinteremben leteszi, a harangot meg kell húzni, a száz választottak gyűljenek egybe, s miután a biró a pecsétet letette, a száz választottak még az nap onnan addig ki ne menjenek, s egymástól el ne váljanak, míg új tanácsot nem választnak, t. i. birót, esküdteket; s a ki akkor választásra nem jelent meg, ha észszerü mentségét nem adja, 10 forintig büntettessék, a mi a város szükségére fordítandó. E ponttal kapcso-

[1] Egyrétü regál papirosra irva, alatt a király rányomott pecsétével erősitve. Látható [Fasc. P. 45. sz. a.]

latban álló 32. cz. szerént száz férfivá a kiváltságok értelmében csak arra alkalmas egyének választhatók, hogy ebből viszálkodások ne keletkezzenek; a 33. cz. tiltja, hogy senki olyan, a kinek atyja, bátyja vagy öcscse a tanácsnak vagy száz választott férfiak testületének tagjai között ül, amazok életében együtt és egyszerre, sem a tanácsban, sem a száz férfiak gyülésében ne ülhessen, meg se választathassék, hanem akár az apa, akár fia, a bátya vagy öcs, de együtt soha. 2) Czikk: A száz választottak a tanácsházban rendben üljenek t. i. a magyar mellett szász s így tovább szintúgy, mint a tanácsban. 3) Minden felszedett adót a tanácsülésbe kell bévinni, s a város sáfárainak — Dispensator — kezébe adni, s más mint ők ne tegyen kiadásokat. 4) Az adót mindig két esküdt szedje, ha társa nincs, menjen a jegyző; mikor a pénzt bévitték, egyiknek pecsétét mindig rá kell nyomni; mikor egyik polgár helyett a jegyző jár, az ő pecsétét kell rátenni; egyik polgárnál legyen a pecsét alatt álló pénz, másiknál az adólajstrom. 5) Ha egyik adószedő esküdt egyébbel van elfoglalva, mást kell helyette rendelni, egy soha ne szedje. Evvel kapcsolatban álló 34. czikk szerént az adószedők háromszor járják el a polgárokat; azután gyüljenek össze a tanácsháznál, egyik városnegyeden kezdjék el, s a kik hátralékosok, hivják maguk elé, tűzzenek ki rövid fizetési határidőt, a mi eljővén, ha nem fizetnek, bárki legyen, fogassanak és zárassanak el; a 43. cz. szerént a biró esküdteivel a sáfárok minden kiadását lelkiismeretesen megvizsgálja s a hiányokat kiigazitja; a 44. cz. szerént, a mely polgár adóját nem tudja vagy nem akarja megfizetni, javai és háza elvétetnek, s neve a város könyvéből kitöröltetik, hogy adót nem fizetvén, itt meg ne maradhasson [1]. 8) Egy vér-díj — homagium — összegét felérő örökséges polgárt is perbeidézés és elitélés előtt elfogni nem szabad, kivéve ha emberölés, vagy vérontás bűntényét követte el, vagy avval fenyegetőzött. 9) A száz férfiak közül csak az elitélt bűnös, elszegényedett, vagy javaitól megfosztott töröltethetett ki, úgyszintén a 26-ik czikk szerént azon idegen, ki tisztes szüléktől származásáról irást nem mútatott. 10) Város határán idegen ne legeltethessen. 11) A biró és esküdt polgárok saját lakházuktól sem királyi rendes, sem rendkivüli

[1]) A 6-ik czikk fennebb idézve volt, a 7-ik hátrább fordul elé.

adót fizetni nem kötelesek, más házaiktól igen; úgy szintén a száz férfiak gátlás töltésre sem kötelesek embert küldeni, de a nagyobb munkákra igen. 12) A tanács mindazt, mit a száz választott férfiak végeznek, végrehajtani köteles[1]). 14) Egy biró se tarthasson többé ügyvédet[2]). 17) A vásárbiró mindig a száz férfiakból választassék[3]). 21) Ha a szőlőkben, vetéseken és kertekben talált sertéseket bé nem tudják hajtani, le kell vágni; a nagyobb marhákat hajtsák bé s a biró a károst elégitse ki. 22) A malmok felügyeletére választassék két városi polgár, a vám azok jelenlétében vétessék; fáradsági díjok legyen 2 forint. 23) A sáfárokat és malomfelügyelőket a tanács teszi, tisztők tart keresztelő sz. János napjáig, akkor számolni kötelesek, más évre újból megválaszthatók. 24) Egy biró és esküdt is a város ügyében egyedül a vajda úrhoz, a király emberéhez, sem semmi nagy úrhoz menni ne merjen, hanem másod-, harmad-, vagy negyedmagával. 25) A biró úr és esküdtek a város minden polgárát, saját ügyében a kiváltságok tartalma szerént oltalmazni tartoznak, nehogy azok igazságtalanul elnyomassanak[4]). 29) A biró és esküdtek a száz férfiak körében őket botránkozással ne illessék[5]). 46) A mely biró és esküdt az előbbi szabályczikkek ellen vét, azokat nem tartja meg, 100 forintra büntettessék. Ezen mi megjavitott végzéseinket — így végződik az oklevél — azok örökké tartó erőssége végett ráfüggesztett nagyobb hiteles pecsétünkkel megerősitettük' [6]).

---

[1]) A 13. cz. hátrább lesz adva.

[2]) A 15. 16. cz. szintén hátrább.

[3]) A 18. és 19. cz. is hátrább. A 20. cz. fennebb közölve volt.

[4]) A 27. 28. cz. hátrább lesz adva.

[5]) A 30. cz. hátrabb lesz adva; 35., 36., 37. már idézve volt. A 38., 39., 40., 41., 42., 45. hátrább lesz adva.

[6]) Látható az Oklevéltár CCXLII. száma alatt.

Ez oklevél meg van mult századbeli magyaros forditásban, egy, a magyar tudom. Akadémia kézirattárában levő, két újj vastag, békötött bőrsarku ívrét alaku könyvben, melynek tartalmát teszik a kolozsvári perrendtartásra vonatkozó némely igen nevezetes irományok másolata. Legelől áll: ,Anno Domini 1620. Die 16 mensis. Ex Deliberatione Amplissimorum Dominorum Senatorum [következik egy tanácsi végzés]. Ezután egy külön esetben hozott s Rázmán Adámot és Viczei Borbárát illető osztályügyi végzés. Tovább: Anno 1610 Die 29 mensis Januarii egy más végzés, Anno

Azon korszaktól, midőn Buda város helyhatósági szabályai Mátyás király rendelete következtében Kolozsváratt is életbe léptek, s a beligazgatás főbb ágaira nézve zsinormértékül lőnek elfogadva, hatvan év telt el, s íme az első történeti alapon mily szilárd, kényelmes és szép alkotmány-épület emelkedett. Nincs a polgári életnek egy fontosabb ága is, melyre nézve e szabályzat az alkotó népgeniuszához és szükségeihez illő valódi javitási szellemben tett intézkedést ne foglalna magában. Kolozsvár népe megmútatta e művével, hogy az önkormányzásra teljesen képes és azt megbecsülni s javára fordítni tudja.

A törvénykezés és igazságszolgáltatás ügyében kevés intézkedés költ, de az 1537-ki helyhatósági szabályzat néhány fontos és egészen új részletet tartalmaz. A biró Kolozsvár területi hatóságát Balassa Imre erdélyi vajdának és székelyek ispánjának Enyed városa birájához, esküdteihez és összes polgáraihoz névszerént pedig Tövisi [1]) Imre Erasmushoz intézett parancslevele biztosította, melyben a volt rendelve, hogy kolozsvári Ötvös Bálintnak, Nyílkészitő [2]) Jánosnak és az ő kezeseiknek, Enyed városa irányában való tartozása nem teljesitéseért, illetőleg a kitűzött határidő meg nem tartásaért a kezeseket vagy más kolozsvári polgárt le ne tartóztassanak, hanem ügyöket előbb azon város birája és esküdt polgárai előtt eligazitni kiséreljék meg [3]). Az egyháziaknak világi ügyekbe nem avatkozhatása szintén meg

1612 Die 16 maj ismét egy más. Azután : ‚Az osztályban való hütlések formája. Az osztó biráknak mint kelljen az osztályt elinditani.' Azután : ‚Anno 1615 Die 12 may egy más osztályügyi végzés.' Azután : ‚Az idézésről. A Successioról való Tractatus. Succinctae observationes sat.' A Procurátorokról való és egyéb törvénybeli végzések. Az 1537-beli helyhatósági szabályok. Ezután különböző perrendtartási adatok. A város kiváltságleveleinek 1699-ki magyar forditása, 1666-ban Kolozsvárnak az erdélyi KK-hoz és RR-hez nemesi szabadságuk visszaadatása iránt béadott kérelmi pontjai. Erre a RR-ek végzése : Summaria Privilegiorum Civitatis Colosvár [az 1598-diki Diosy-féle, hátrább ismertetendő Index magyarul]. Végre a Leopold-hitlevelet megelőzött különböző alkotmányok, jelesen a lothringeni herczeggel folyt, a kihez a kolozsváriak is adtak bé bizonyos pontokat.'

[1]) Az oklevélben : de *Tews* . . . .

[2]) Az oklevélben : *Joannis Arcupari* . . . . . vajjon nem Bogner?

[3]) Iró papirosra irva, közepén a vajda nemzetségi czímeres pecsétével megerősitve. Látható [Fasc. AA. 9. sz. a.]

volt tiltva a király 1526-n május 24-n Budán költ s Goszthon János erdélyi püspökhöz és vicariusához intézett parancslevelében, melyben meghagyta, hogy a püspök Kolozsvár város plebánusát holmi szokatlan zsarolásokkal és egyezkedésekkel, a vicarius pedig a polgárokat az egyházi törvényhatóságot nem illető világi ügyekkel és perekkel az ő régi királyoktól nyert kiváltságaik ellenére terhelni szűnjenek meg [1]. Az első biróságilag Kolozsvár birája és esküdt polgárai által elintézett perek másodbiróságilag most már a hét és két szász szék úgynevezett egyeteméhez [2]) vitessenek feljebb. Ennek világos emléke azon hivatalos megkereső-levél, melyet 1536-n nov. 14-n Kolozsvár birája és esküdt polgárai Armbruster Mátyás szebeni polgármesterhez küldötték, őket arra kérve, hogy néhai Peuchel András özvegyének Mártha asszonynak és árváinak a hét és két szász szék egyeteme előtt levő perügye az ő barátságukra és a közigazságra való tekintetnél fogva az árvák javára láttassék el, nehogy azok, őket örökség szerént illető vagyonuktól megfosztassanak, annyival inkább, mivel úgy is több hitelező és mostoha gyermek van, kik az örökösöket háborgatják. Ha a polgármester — így végződik a levél — valamit azok igazsága mellett tehet, ő is iránta való barátságát jövendőben minden tekintetben meg fogja mútatni [3]. A törvénykezés idejéről, külformáiról és mikép elintézéséről az idézett 1537-ki helyhatósági szabályban ezek vannak: ‚Vasárnapokon, a boldogságos szűz ünnepein és más nagy ünnepeken az idegeneken kivül mások ügyében itélet ne hozassék [4]. A törvénynapokon a biró és esküdtek reggel jókor gyűljenek össze [5]. A biró és esküdt polgárok a törvényszolgáltatási napok után válaszszák ki hetenként a 3-ik vagy 4-ik napot, melyen a város közdolgait és átalában minden más ügyes-bajos dolgokat elintézzenek [6]. Ha jogtalanul letartóztatott kolozsvári polgár és más kárvallott erről levelet kér, a jegyző egy pénzt se

---

[1] Iró-papirosra nyilt alakban kiállitva s a király veres viaszba nyomott pecsétével megerősitve [Fasc. CC. 7. sz. a.]

[2] A szövegben : Universitas..... mit én itt legelőször láttam ily érteményben előfordulni.

[3] Látható az Oklevéltár CCXLI. száma alatt.

[4] 16. czikk.

[5] 18. czikk.

[6] 19. czikk.

vehessen érette, kivéve a felebbviteli, hitelezői, bizonyságtevő s más hasonló kiadványokat' [1]).

Az adó felhajtására nézve az 1537-ki helyhatósági szabályokban tett szigoru intézkedéseket fennebb érintettem; minőségéről, mennyiségéről és a kiróvás kulcsáról nincsenek adatok. Csak egyet találtam, a mi némileg erre vonatkozik, t. i. Statileo erdélyi püspöknek és a király tanácsosának 1532. nov. 2. Gyalu várából a kolozsváriakhoz intézett levelét, melyet belbecseért, de főként kedélyességeért egészen ismertetek. ‚Üdvözletünket küldjük nektek, okos és körülnéző barátink, kedveltink! Úgy értesültünk, hogy ti felette újságkivánók vagytok és hogy a ti birótok addig nem tud ebédelni, míg meg nem tudja: mit főznek ő felségének, legkegyelmesebb királyunknak? és minő álmot lát Ferdinánd? Minthogy pedig a ti dolgotok nem az, hogy az újságokon törjétek fejeteket, hanem hogy mesterségeiteket folytassátok: ez okon elégedjetek meg azokkal, a miket ő felsége vagy tisztei tudtotokra adnak, mivel a szerfeletti újságvágy gyanut szokott költeni. De ezt fogadjátok tőlem úgy, mint jó barátotoktól és szomszédotoktól. Egyébiránt pedig küldjetek azonnal a sáfrány árában háromezer forintot, mert ő királyi felsége egyebet nem kiván, s azonnal küldjétek, nehogy kénytelenek legyetek két díjat fizetni. Legyetek egészségben!' [2]). A kiváltságon alapuló rendes évi adó volt e az, miből 300 forintot a király még 1527-n örökre elengedett? vagy valami rendkivüli segély? felvilágosító adat nincs róla.

Katonáskodási kötelezettsége miként teljesitéséről sem ismeretes előttem, semmi ez időbeli emlék.

A földmívelésről és a város határának birtoklásáról egészen új, eddig ismeretlen adatokat tartalmaz az 1537-ki helyhatósági szabályzat. ‚A város réte vagy szénafüve — így hangzik egyik czikk — az öt város-rész szerént öt részre osztandó, s minden lakos [3]) része adója arányában kiadandó [4]). Ha valaki a más, kalangyába gyűjtött szénájában kárt tesz, vagy azt elviszi, félkeze elvágatására itéltessék [5]). A ki a város szénafüvébe hajtja mar-

[1]) 30. czikk.

[2]) Látható az Oklevéltár CCXXXVIII. száma alatt.

[3]) A szövegben : *Conmansor* . . . . .

[4]) 7. czikk.

[5]) 42. czikk.

háit, ha cselédét megfoghatják, feje vétessék; ha elfut, ura a városnak fizetendő 25 frtra büntettessék[4]). A fűzfavessző-szedés ideje először hirdettessék ki nyilván; a második napon kihirdetéskor a nagy mise alkalmával a harang húzassék meg, s ekkor mindenkinek legyen szabad fűzfavesszőt szedni, az előtt se polgárnak, se birónak és esküdtnek ne. A ki harangozás előtt vesszőt lop, s rajta érik — minden kivétel nélkül — félkeze elvágassék' [1]). Itt látom legelsőben oklevélileg tanusítva azt, hogy Kolozsvár határának szénatermő része, valamint fűzes-helyei is ez időben felosztatlanok s mint ilyenek közös használatban voltak. Ez állapot egészen a mult század utósó negyedéig tartott; a mit később tüzetesen fogok előadni.

Van még e szabályoknak egy némileg ide tartozó pontja, melyben feje és minden javai elvesztése terhe alatt van megtiltva minden kolozsvári polgárnak, a város dézmájának megvevése [2]). Ennek indoka kétségkivül az, nehogy ez nyerészkedést és zsarolást idézzen elé, s nehogy az a polgárok között egymás iránti gyülölség forrásává váljék.

A kereskedés előmozdítására két úton kivánt a király hatni: az árusok és kereskedők vámmentes útazásának biztosítása s a pénzverő-háznak Szebenből áthozatása által. Az elsőt illetőleg három kir. parancslevél ismeretes előttem; az egyik 1527-n február 24-n Esztergomban költ s Perényi Péter erdélyi vajdához és székelyek ispánjához van intézve, melyben a király Magyarország és az alávetett részek minden vámszedőinek meghagyta, hogy Kolozsvár polgáraitól, boldog emlékezetü királyoktól nyert kiváltságaik ellenére sehol vámot ne vegyenek, őket és vagyonukat le ne tartóztassák, szokatlan zsarolásokkal ne terheljék; a kik ez ellen cselekednének, a vajda és vármegyék ispánjai, azonnal, a hogy előttük panasz tétetik, alkalmas elégtételről gondoskodjanak [3]). Sokkal határozottabb a királynak az ország visszafoglalása után 1531-n decz. 8-n ‚*Cum Justi*' záradékkal Thordán költ s minden egyházi és világi főrendekhez, országbárókhoz, világi és egyházi birákhoz, városok elöljáróihoz sat. intézett, s egész

[1]) 40. czikk.
[2]) 41. czikk.
[3]) 45. czikk.
[4]) Hártyára irva, s rányomott pecséttel erősitve. Fenn: *Coppradni Regis.*

Magyarországra kiterjedőleg szóló oltalmi parancslevele, melyben szigoruan meg van tiltva, hogy midőn a kolozsváriak emberei és cselédei — a király levelét elémutatva — élelmök megkeresése végett országa különböző tartományaiban szétjárnak s áruikkal és kalmári czikkeikkel a nemesek vagy más bárkik birtokaiba, jószágaiba, tisztségi körébe érkeznek, sem a királyi, sem más vámos helyeken tőlük vámot venni sehol senki ne merjen, őket vagy javaikat le ne tartóztassa, törvényszék elé ne állítassa — kivált a mások hibájaért — hanem a kinek ellenök keresete van, illető birájok és esküdt polgáraik előtt keresse meg; a kik ez ellen cselekesznek, a fő- és alispánok vagy a szolgabirák a király nevében engedelmességre szorítsák; ha pedig ezek mulasztják el, kötelességeik teljesitését, 32-őd napra idéztessenek a király elébe, akár hol lesz akkor, engedetlenségökért adandó feleletre [1]). A harmadik a váradi káptalanhoz volt intézve, mely a Pestre és Magyarország más városaiba menő kolozsváriakat azon ürügy alatt, hogy Várad *‚árú-lerakó-hely'* jogával bir, letartóztatta s tovább menni nem engedte. A kolozsváriak panaszoltak a király előtt, ez azon oknál fogva, hogy a káptalan ezen igazáról, mely által más híveinek kereskedését megakadályozhatnák, még eddig levelet elő nem mútatott, 1538-n nov. 11-n Szebenben költ levelében szigoruan megparancsolta, hogy ezután mind a kolozsvári polgárokat és lakosokat, mind az erdőn-túli részek bármely lakóit, a kik áruikkal és javaikkal kereskedés végett Pestre s Magyarország más városaiba menni akarnak, szabadon és békével menni és visszajőni engedjék, s őket személyökben és vagyonukban letartóztatni, akadályozni és megkárosítni, vagy áruiknak Váradon lerakására kényszerítni ne merészeljék; ha pedig ez intézkedés szabadságaiknak kárára volna, orvoslása végett hozzá folyamodjanak [2]).

A pénzverő-háznak Szebenből áthozatása tényéről és indokáról a királynak 1527-n october 28-n épen Kolozsváratt költ egy érdekes kegylevele maradt fenn, melyet mint az alattvalói hűség és fejedelmi hála ragyogó emlékét egész terjedelmében ide igtatok. ‚Emlékezetül hagyja — úgymond a király — kijelentvén mindeneknek, a kiket e dolog illet, hogy ámbár máskor is sokszor,

[1]) Két rétü papirosra irva, s rányomott pecséttel erősitve. Fenn : *Copria dni Regis.* [Fasc. T. 83. sz. a.]

[2]) Látható az OKLEVÉLTÁR CCXLIII. száma alatt.

de különösen mostanában komoly és gondos megfontolás alá vette, hogy a főbbeknek nevezett erények között a hívség erénye miért vívta ki a halandók között az első dícsteljes helyet és közelismerést; mindazáltal előtte azt, mostanában a dolgok jelen való állapotja és mivolta mintegy önmagától megmútatta. Mert a midőn közel mult időkben boldog emlékezetü Lajos király, felséges úr és fejedelem, a török — a keresztény név ez örökös ellensége — ellen vívott harczban nemes halállal elesvén: Magyarország egyháznagyjai, országbárói és nemesei egyező szavazatával s egy akaratával őt királylyá választották és megkoronázták, voltak nehányan, kik magán javukat a közjó fölébe tették és helyeztették az által, hogy az idegen és más nemzetü cseh királyt, Ferdinándot, hitök, az ország végzései s őseik határozatai ellenére fegyveres kézzel az országba béhozták, s neki ahoz, hogy a kik az ő párttöredékökhez nem csatlakoztak, minél nagyobb nyomorral sújtsa, segéd kezet nyújtottak; a ki fegyvereiben nem bizva, pénzzel és igérettel kezdette az ő híveit ostromolni. Ennek következtében felette kevesen találkoztak olyak, a kik a hitet és lélekegyenességet a pénznél drágábbnak tartották, s a becsületet és tisztességet rút nyereségért meg nem vetették. Az emberek e hűtlensége és árulása közepette — így folytatja tovább — kényszerítve volt a béjövő ellenségnek helyet adni. Ennek folytán a midőn országa erdőn-túli részeibe, t. i. azon helyekre érkezett, melyek ő irányában jótétemények és eskü által különösen lekötelezve voltak, s melyeket ezért hozzá hívebbeknek hitt; úgy tapasztalta, hogy azokat is ugyanazon hűtlenség tartotta forrongásban s mocskolta bé; mert a szászok szinte minden városai, a nemesség közül nehányan, s a székelyek egy részecskéje hitét s hűségét elhagyva, a német párttöredékhez szegődött, s feltámadva ellene és királyi tekintete ellen, sok gonoszságot és hitetlenséget követett el. A szászok minden városai között [1]) — úgymond — egyedül Kolozsvár város polgárai és lakói voltak azok, kiket igaz hűségöktől sem pénz és igéret, sem rábeszélés és félelem, sem végre az ellenféltől nagyban terjesztett bekövetkezendő veszélyek ijesztgetései által eltántorítni nem lehetett; sőt ők megemlékez-

[1]) Mely időre vonatkozik e kifejezés — az olvasó az eddigiekből ismerni fogja.

vén letett hitökre, lélekegyenességökre és állhatatosságukra, őt igaz királyokul és urokul ismerték el, a főbb polgárokat eléje küldvén s a város kapuit előtte felnyitván : azon tisztelettel és emberséggel fogadták, a mivel irányában tartoztak. E tapasztalatból lett nyilvánvalóvá előtte — jegyzi meg a király — menynyire kedves a fejedelmek előtt alattvalóik hite! Valóban, kivált a balszerencse napjaiban, minél ritkábbak, annál magasabbra becsülendők a lélek e drága kincsei! Azonban, hogy Kolozsvár mind említett mostani polgárainak és lakosinak ily és akkora érdemei elveszve ne legyenek, mind pedig az utókor előtt mint az alattvalói hívség példái emlegettessenek : elhatározta, hogy őket a királyi nagylelküség valamely adományában részeltesse, hogy mindenek előtt nyilvánvalóvá legyen: mily nagy jutalmat s dicséretet s mily méltán érdemel az alattvalók fejedelmeiknek adott hitének megtartása. Minthogy eddig a magyarországi királyok — az ő király-elődei — rendeletéből Szeben városában úgynevezett ‚*Cement*' vagy ‚*aranyváltó*- és *ezüst* s *aranypénzverő-hivatal*' állott fenn [1]), azt amaz okból, hogy Szeben neki szentül fogadott

[1]) A pénzverő-ház hollétét egy 1608-ki felirat [Látható a RAJZOK kötete IX. tábláján] határozza meg szabatosan; későbbi időbeli levén ez, tüzetes elbeszélését én is hátrább hagyom, most csak azt emlitve meg, hogy a mennyire a maig felfedezett pénzek tanusitják, ezen pénzverő-házban vert pénzek közül csak aranypénzek maradtak korunkra, ezüst és réz nem. Az aranyok 1531,, 1532., 1533., 1538. és 1539-ki évíek; egynek csak egyik lapja felirata olvasható, miről az évszámot kivenni nem lehet. A meglevők mind egyszerüek, felirásuk egyik lapon ím ez : S * LADISLAVS * REX * 1831.; másik lapon : IOHANNES * D G * R * VNGARIE. Az első lapon szent László király életnagyságu képe, fején korona, vállán királyi palást, jobbjában dárda, alatta kapus bástya, baljában arany alma, s rajta kereszt, alól e jegy : $\frac{L}{B}$; a másik lapon szűz Mária, karján a gyermek Jézust tartva.

Tabulae Numismaticae pro Catalogo Nummorum Hungariae ac Transsilvaniae Instituti Nationalis Széchenyiani. Tab. 16. A 3-ik szám alatti pénz: hasonló arany pénz van még a 4., 5.. 6., 7., 10. szám alatt, csakhogy a király öltözéke és a pénzverési jegyek nem mind azok, e felett egyiknek egy, másnak más lapján olvasható ki a körirás.

Magyarázatuk olvasható : *Catalogus Nummorum Hung. ac Transsilv.* sat. Pestini, 1807. pag. 116.

Az 1531., 1532. és 1533-ik évi pénzek leirása látható ily czímü könyvben is : *Samuelis Köleseri de Keres-Eer, Auraria Romano-Dacica.* Edit. curis *Joannis Seivert*, Posonii et Cassoviae. 1780. 139. l.

hitét s hívségét megszegve, Brassó város után mindjárt — tehát mint a hitszegésben második — a német párttöredékhez csatlakozott, s Ferdínánd királynak, az ő ellenségének követét az összes polgárok és lakosok beléegyezésével bébocsátotta, s annak ösztönzései és rábeszélése következtében a törvény ellenére fegyvert fogni és sok illetlenséget végbevinni nem vonakodott — onnan átvinni határozta Kolozsvárra, mint hű és valamennyi magyarországi király irányában magának sok érdemet szerzett városba. Ezen kivül, hogy azon polgárok és lakosok erényeik jutalma által utódaikat a hívség még nagyobb cselekedeteire ösztönözzék, őket és örököseiket és minden maradékaikat örökre felmentette és szabadította azon 300 forint fizetésétől, melyet évenként a kir. fiscusnak fizetni tartoztak. Ezennel tehát — így végződik a kegylevél — az említett pénzváltó- és pénzverő-hivatalt Kolozsvárra átteszi, s polgárait és lakosit a mondott 300 forintnak jövendőben leendő fizetésétől mentesíti és szabaddá teszi' [1]).

Valóban a csatavesztett s ellensége előtt futó királynak béfogadása s iránta az engedelmességen feljül tiszteletnek, sorsa iránt őszinte részvétnek tanusitása, Kolozsvár népének férfias jelleméről s később is soha meg nem változott oly nemes érzületéről tesz tanubizonyságot, hogy általa saját történetébe egy ragyogó lapot irt, a köztörténetet egy fényes példával gazdagitotta . . . . . . Ez észrevétel az adomány indokát illeti ; tárgya a pénzváltó- és pénzverő hivatalnak áthozatala, Kolozsvár kereskedelmére szintén nagy béfolyással volt, valamint a 300 forint évi királyi adónak elengedése is. Ez hihetően a szent mártonnapi adó volt, milyenről II. Lajos korában is volt már fennebb említés téve. Én azt Statileo püspök fennbb előadott levele tartalmával, valamint a II. Lajos király alatti adóösszeggel egyeztetni nem tudom.

Az 1537-ki helyhatósági szabályokban két intézkedés van a kereskedésről; egyik, mely a kolozsvári polgárnak idegennel való kereskedését megtiltja [2]) Ennek oka az, hogy az idegen a benn-

[1]) Látható az Oklevéltár CCXXXII. száma alatt. Honnan mondják némely késő kori irók, hogy Kolozsvár népe Zápolyát el akarta fogni? nem tudom. Én erről egykoru adatot nem láttam, ezért meg sem említettem.

[2]) 38. czikk.

együtt vagy külön, bőrvásárlás és bészedés végett az emlitett hatóságokba mennek, a Maroson akár túl, akár innen, szabadon jőni, menni, bőrt vásárolni és bészedni engedjék, s őket vagy e levelet elémutató embereiket útjokban és vásárlásukban ne akaszülöttnek kiváltságok által biztositott előnyeiben ne részesüljön. A másik tiltja az idegen kereskedőnek a polgárok névkönyvébe iratását az előtt, míg házat és örökséget nem vesz [1]). Ennek indoka a polgári jogszerzés szabályozása s a közteherviselő polgárok számának szaporitása. Mindkettőt a kor szükségei idézték elő s mint ilyen, Kolozsvár belkereskedelmének javát czélozta s maga idejében elő is mozdította.

A kézipar terén a létező adatok egy pár érdekes mozzanatra mútatnak rá. Ezek egyike az 1537-iki helyhatósági szabályzat azon pontja, mely a város biráját és esküdt polgárait minden czéhnak a maga jogaiban való megtartására kötelezi [2]). Második a királynak 1527-n ápril 12-n Budán költ s Perényi Péter erdélyi vajdához és székelyek ispánjához, továbbá az alvajdákhoz, bárókhoz, ispánokhoz, várparancsnokokhoz, nemesekhez, a városok és mezővárosok polgármestereihez, biráihoz, esküdt és összes polgáraihoz intézett azon parancslevele, melyben az erdön-túli városok szabó czéhainak azon kérésére, hogy sokan vannak, kik azon részekbeli szabó czéhok régi kiváltságai ellenére, az országba kivülről kész varrott köntösöket hoznak bé, s azokat az ő jogsérelmökkel és kárukra árulják, a városokban és mezővárosokban kihirdettetni rendelte : hogy senki idegen országbeli köntösöket Erdélybe béhozni s ott árulni ne merje, ha mégis teszi, az irt hatóságok azt, a király ezen parancslevele erejénél fogva elvehessék és lefoglalhassák [3]). A harmadik János királynak 1539-n jul. 12-n Visegrádon költ s az erdélyi nagyságos és nemes urakhoz, vármegyei ispánokhoz, várparancsnokokhoz, a városok és mezővárosok biráihoz és polgármestereihez intézett parancslevele, melyben a kolozsvári timároknak azon panaszos előadására, hogy nekik régi királyoktól nyert kiváltságaiknál fogva mindig joguk volt Erdélyországban a mesterségök folytatására szükséges bőrök bévásár-

---

[1]) 35. czikk.

[2]) 14. czikk.

[3]) Látható az OKLEVÉLTÁR CCXXXI. száma alatt.

lása és szedése végett bárhová elmenni, s abban őket senki meg nem akadályoztatta; miben most némely, kivált a Maroson túl levők által gátoltatnak : szigoruan megparancsolta, hogy úgy levén a dolog, a mint az emlitett timárok előadták, valamikor ők dályozzák [1]). Legemlékezetesebb azonban az esztergáros czéh szervezkedése, melynek egy papirszeletre [2]) irt és Scheurner András és Esztergáros Ferencz mesterek által bémutatott szabályait Ötves István biró a maga és esküdt társai nevében 1532-n decz. 20-n megerősitette s kiváltság alakjában kiadta. A szabálypontok öszszevontan ezek : ‚A czéhnak legyen két czéhmestere, egyik magyar, másik szász; ezeken kivül legyen két ifjabb mester, kik az oltárnál isteni tisztelet alkalmával szolgáljanak ; ha itt magát valamelyik illetlenül viseli, fizet 2 font viaszat; ki a czéhmester hivatására hozzá nem megy, s helyes okát nem adja, 2 fontot; esztergárosságot addig senki se folytathasson a városon, míg annak könyvébe béirva nincs, polgárrá nem lesz és nem nősül; mesterré ne lehessen, ki más segitsége nélkül esztergáros mívet mívelni nem képes és meg nem nősül; ha ez ellen cselekszik, félmázsa viaszat fizet; ki mást gyűlésben hazugnak mond, 4 fontot fizet; ha az inas urától el akar menni, 14 nappal előre jelentse, ha másképpen tesz, a czéhban munkát ne kapjon; ki mások előtt mestertársa mívét gyalázza, fizet egy forint áru viaszat; ki a mesterséghez való fát a czéhmester hire nélkül megveszi, fizet 1 for. áru viaszat; ha valamelyik mesternek rész kell belőle, oszszák el együtt s fizessék meg árát, de nyereséget ne adjanak; ha mester másnak legényét elcsábítja, bébizonyítatván, fizet 2 frtot; ha ifju akarja megtanulni e mesterséget, fizessen 2 frtot, tanuljon 3 évig, másképpen senki bé ne fogadja; a béfogadás legyen a czéh előtt, s a 3 év bételtével fizessen 1 font viaszat; meghalt mester özvegye egy évig folytathassa a mesterséget egy legénynyel, tovább ne; ki temetés alkalmával az áldozat helyén, halott kisérésekor annak kiséretében nincs, fizet 1 fontot; ki mesterré akar lenni, próba míve elfogadtatása után, adjon két fogás ételt s egy veder

[1]) Zöld és veres selyem zsinoron függő pecséttel erősitett eredetije látható a timár czéh leveles ládájában.

[2]) A szövegben : *Sceda* . . . . így nevezték rendesen ez időben a czéhszabályok eredeti fogalmazványát.

bort; ha inas vagy legény mezővárosokban és külső szabad községekben mesterséget folytat vagy magát mesterré teszi, kolozsvári czéhbeli mester neki munkát ne adjon, míg a czéhnak hibájaért eleget nem tesz; ha valamely mester hamis edényeket és mívet készit, vagy hoz bé s eladás végett kiteszi, a czéhmesterek mívét vegyék el, vigyék a biróhoz, őt pedig büntessék meg; szintén ez eljárás követendő idegennel is, ha esztergáros-mívet hoz bé és árulja; ha mester vagy társa kün való helyen mesterséget folytat s czéhon kivül állót társul vesz, büntettessék egy mesterségért járó díjfizetésre; czéhon kivüli ne merje e mesterséget mivelni, míg érette a czéhnak meg nem fizet; ha mester mester társa mívét magáévá teszi, s titkon vagy nyilván használja, vagy ha azt ócsárolja, fizet 2 frt áru viaszat; ha legény mester akar lenni, köteles becsületes apától és anyától származását nemzetségi levéllel, tanulási évei bévégzését a tanitó mester bizonyitásával tanusítni s bévétetésekor 4 fogás étket, egy veder bort és 2 forintot fizetni [1]).

A vallás-erkölcsi és jótékonysági téren látszó munkásság átmeneti állapot jellegét viseli. Fennebb már ismertettem Magdolna asszony buzgó szívü apácza-nőnek 1531-n kegyes czélokra tett gazdag ajándékát. Ugyan ez évben kolozsvármegyei Mérai nemes Gesztragÿ Abrahám, elméjében forgatván a világi dolgok mulandóságát, és hogy semmi egyéb nem állandó, mint a mi az Istennek és szenteinek dicséretére tétetik, a maga és övéinek lelki üdvéről való gondoskodás tekintetéből, ápril 19-n a kolozsmonostori konvent előtt tett végrendeletében az odavaló *‚Medvés‘* nevü határrészben *‚Istenkÿlÿthÿ‘* név alatt levő erdő-részt minden javalmaival és tartozandóságaival a szent Miklós püspökről és hitvallóról czímzett helybeli szentegyháznak hagyta örök jogon, s a maga személyére nézve minden jogfenntartás nélkül, oly módon, hogy ha testvérei vagy atyjafiai maguknak megváltani akarnák, 25 forint készpénz leszámlálása mellett megtehessék [2]); később azonban 1533-n marcz. 16-n szintén azon konvent előtt tett végrendeletében az egész *‚Istenkÿlÿthÿ‘* nevü erdőt lelke üdvének keresése végett örökjogon minden tulajdonossági jog fenntartása

[1]) Látható az Oklevéltár CCXXXIX. száma alatt.
[2]) Látható az Oklevéltár CCXXXV. száma alatt.

nélkül azon szentegyháznak adta, adományozta, béirta és elörökösitette [1]).

A dézmafizetés dolgában a kolozsváriak és Statileo János erdélyi püspök és királyi tanácsos között 1531-n egyenetlenség támadván: utóbbi panaszolt a király előtt az iránt, hogy azok szőlőhegyeik dézmáját vesztegetőleg és rá nézve káros módon fizetik, nem úgy, mint más erdélyi és magyarországi városok, s a midőn az 1530-ki év nyarán somlyói Báthori István ispán és erdélyi vajda a püspök kérésére a dézmafizetésnek módját és formáját az iránt kiadott parancslevelében megirta, a kolozsváriak azt elfogadni vonakodtak. A király e panasz következtében, mint az egyházak fővédnöke, az ily visszaéléseket orvosolni és jóvá tenni kötelességének ismervén: főképpen azért, nehogy általok az isteni tisztelet és az ország védelmi ereje hátramaradást szenvedjen: 1531-n aug. 13-n Gyulafejérváratt költ parancslevelében meghagyta a kolozsváriaknak, hogy annak vétele után 8-ad nappal előtte tetteik igazolása s a fennforgó ügyben határozata meghallgatása végett megjelenni el ne mulassák; mert ha meg nem is jelennek, ő határozni fog úgy, a mint Istennel és az igazsággal megegyezik [2]). Miben állott a bépanaszolt sérelmes dézmafizetésmód, nem tudom, hacsak nem a Mátyás király által a kolozsváriaknak adott ama *hallhatatlan nagy szabadságban*, hogy — a mint Heltai után már fennebb el volt mondva — a kolozsvári ember egy-egy buza-kalongyától kihányja a két-két kévét a dézmába s ott hagyja, az ő gabonáját pedig felrakja s akaratja szerént haza viszi; szüretkor pedig a szöllő alatt a sajtóknál kádba tölti a dézmamustot s a magáét ismét haza viszi [3]). A Fejérváratt hozott királyi határozatot sem találtam sehol feljegyezve. Egyébiránt azon tény, hogy a vajdának az érintett dézmaügyben kiadott parancslevele teljesitetlen maradt, az egyházi fegyelemnek már ez időben Kolozsváratt is lazulását jelezte, s azt hiszem, hogy az 1537-ki helyhatósági szabályok ama rendeletének, mely a városi dézmát megvevőre fő- és vagyonvesztési büntetést szab [4]), a püspök és város között folyt dézma-perrel is összefüggésben van.

[1]) Látható az OKLEVELTÁR CCXL. száma alatt.

[2]) Lásd az OKLEVÉLTÁR CCXXXVI. száma alatt.

[3]) Lásd fennebb a XII. FEJEZET végén.

[4]) 45. czikk.

Van még ama szabályokban két fontos intézkedés : egyik. ‚hogy a biró és esküdt polgárok az egyházi dolgokra mindenek felett gondot viseljenek, az isteni tiszteletre tartozó dolgokban való fogyatkozásokat tudják ki és orvosolják ; a plebánus urat pedig a kötelezett számu káplánok és magyar prédikátor tartására unszolják‘ [1]); másik az, mely tiltja, hogy Kolozsvár kebelében papi és egyházi úgy nemes ember bárminemü örökséget u. m. házat, szőlőt, kertet vehessen, s a kiknek van — kivevén ha azok régi alapitványok — eladatását rendeli, ha pedig valamely városi lakos ezeknek adja el vagyonát, a régi szokás szerént büntettessék, t. i. azok vétessenek el tőle, s fordittassanak a város szükségére‘ [2]).

Az érintett dézmaügy és isteni tiszteletre vonatkozó községi határozat, ámbár az elsőt egy létező kiváltság némileg igazolja, az utóbbi Kolozsvár polgár-közönségének védnöki jogából önként látszott következni, annyira új és szokatlan, hogy ha azt egyfelől a nép mély vallásos érzésével, a papságnak az egyház és vallás ügyeiben való eddigi mindenhatóságával, kizáró és mintegy monopolizáló joggyakorlatával, valamint tisztelt s olykor félt állásával egybehasonlitom, csaknem a bizonyosságig fokozódik bennem azon sejtelem, hogy az eddigi egyházi viszonyok ős épülete tarthatósága a közvéleményben Kolozsváratt is ingadozott, a nép lelkében a régi vallási intézmények irányában létezett kegyelet hüledező- sőt kihalófélben volt s a Szebenben és Brassóban már az első diadalmámorát túlélt *Reformatio* számára a föld itt is teljesen el volt készitve, vetésre megmivelve, s várta a kor hivatottját, ki az új idők és eszmék zászlóját kezébe véve, a közérzületnek kifejezést s a hitjavitási eszméknek életet adjon.

- - -

Itt a magyar közép-kornak vége. A reformatioval és nyomtatás feltalálásával az időben új korszak nyilt meg. Az ezeket kebelükben honositó népek és országok történetében megifjudó

[1]) 25. czikk.
[2]) 27. czikk.

élet kezdődött. A világtörténet e nagy változása korszakot alkot Magyarország köz, azt Kolozsvár külön történetében is, melyet még e felett a mohácsi vérnap s Mátyás birodalmának szétdarabolása jelöl azzá. Tartsunk egy kis pihenést, hogy átpillanthassuk a lefolyt két ezer év története főbb eredményeit.

A történetirási korszak legmeszszibb távolában a mai Erdély földén a skytha rokonságu agathyrz népet találja a történelem; az, e földnek történelmileg kimútatható ős lakója, melynek, hogy Kolozsvár mai álló-helyén telepe lett volna, csak egy-két nem teljesen bizonyos eredetü emlék hirdeti. Az utána jövő gétadákoknak e területen ismét semmiféle telep-alkotási és műveltségi nyoma nincs; királyaikról s elenyészésök végharczairól is csak történelmi töredékek maradtak fenn; a mi Decebálról a hagyomány ajkán él, történelmileg ki nem mútatható. Rómának castruma, terjedelmes telepe s nagy emlékei vannak a föld szinén, mélyében és a történelemben — hirdetők uralmát, müveltségét, hadi dicsőségét, rajz- és vésőművekben tanusítók az itt talált, meghóditott és vagy rómaivá átalakitott vagy megsemmisitett népek alárendeltségét. A góthok, gépidák és longobárdok itt-létéről ismét nem alkotás, hanem romok tanuskodnak: e pusztító népáramlat, medrét elhagyó tengerként elboritotta e földet, eltemette a római polgárisultság, művészet és müveltség emlékeit; a miben az ő emlékök leginkább fennmaradt, a nevökkel egybekötött barbárság. A hún-avar-magyar egy törzsről szakadt testvér faj az, mely e földet erős karja s hősi bátorsága által kétszer foglalta el, hóditásvágy s meghasonlás miatt kétszer vesztette el, és nyúgot átkaitól kisérve, minden culturai nyom nélkül, megtörve, szétzilaltan kelet sivatagaira lőn visszanyomva, mígnem az ősi hagyományok bűvös emlékétől vonszatva, nagyratörő nemzeti szelleme s pezsgő életerőtől tüzelt hősi bátorsága által ösztönöztetve, harmadszor is útra kelt s diadalmas fegyverével az ősi skytha-hún földet, Etele drága örökségét elfoglalván: az erdőn-túli föld, s avval együtt a mai Kolozsvár földterülete a hét vezérek egyikének, nemzetségi osztályrész gyanánt s egyszersmind vér-szerződési jogon örökségévé lőn, a római castrum romjaira magyar vezéri vár épült, ez a királyság megalapitása után Kolozsvár név alatt királyi várrá [Castrum regale] alakult, mellette időfolytán mesterségüző és földmívelő polgá-

rok telepedtek meg, s telepjök egy szabad község — villa — magvává lett.

A honszerzés és megtartás, a magyar államnak és alkotmánynak a legyőzött népek beltámadásával s a külellenségek folytonos ostromlásaival szemben megvédése, megfogyasztotta a magyar népet, s királyainak a hiány pótlásáról gondoskodni kellett. Ez volt indoka a Magyarország földére német telepek átültetésének. A XII. század végén Kolozsvár vidékén is nagyszámu szász vendég nép lőn elhelyezve : Szász-Lóna, Szász-Fenes s több szász faluknak itt van eredete. A királyi vár körében is egy erős telep szállott meg, s a vár földeiből örökséggel lőn megajándékozva. A kún és tatárdúlás folytán a háboru irtó vasa s ezernyi ezer népnek rabságra jutása miatt a magyar nemzet újból megfogyatkozván : a lakótlanná lett s védtelenebb országrészek új bételepitése vált szükséggé, nehogy a néptelenség miatt a föld megmiveletlenül maradjon, s nehogy idővel az állam védereje is annyira megcsökkenjen, hogy kül vagy belellenségnek támadásra bátoritó alkalmúl szolgáljon. A politika és kötelesség, a jövőbe való bélátás és önfenntartás ösztönsugallata volt tehát Magyarországnak germán telepekkel népesitése. Kolozsvár villát is feldúlván a tatárok, IV. Béla és V. István újabb települőket hívott meg környékére, a várhoz tartozott s a tatárok által elpusztitott faluk felhagyott határaiból földdel, jogokkal és kedvezményekkel ajándékozta meg, s az ősi magyar lakók, a korábbi és újonnan jött vendég szászok egyesült erejével egy nagyobb városnak vetette meg alapját, azt várral vétette körül s a földmivelés, kézipar és árúcsere s kereskedés bölcsőjévé tette. E volt a város csecsemő kora, mely a királyi vár-rendszer hanyatlásnak indultáig — a XIII. század végeig tartott.

Robert Károly fölelevenitette és új szövegalakban adta ki Kolozsvárnak V. Istvántól nyert szabadságait és kiváltsági kedvezményeit, önálló helyhatósági joggal ruházta fel, szorosabban csak az igazságszolgáltatásra tartotta fenn béfolyását egy királyi ispán vagy biró által; városnak az ő okleveleiben kezdett neveztetni, s alatta hihetően a várépités is folytatva volt — ő mintegy másodszor alapította meg Kolozsvárt. I. Lajos, atyja és királyi elóde kezdeményeit folytatta; a maga városának nevezte, új jogokat adott számára, autonomiáját tovább fejlesztette, birtokait szapo-

ritotta, a vár-rendszer megszüntével a várjobbágyok birtokaikkal együtt a polgárok sorába léptek, s a magyar és szász elem elvegyülve, egy erős polgárosztály magvává lett, melynek kötelessége volt a koronának adót, a királyi zászlók alá meghatározott számu katonát adni, kettős hivatása pedig az, hogy a földmivelés, ipar és kereskedés tűzhelyévé s az egyházi és nemesi rend mellett egykor egy harmadik — a polgári rend — alkotójává legyen. E két bölcs király világos öntudatával birt annak, mennyire életszükség Magyarországra mint kevés népességü s termékeny földre nézve városok alakulása által a népesedést, ipar által a közvagyont és jóllétet emelni; kormányzásuk minden ténye e czélra irányult határozott törekvés jellegét viseli.

Az Anjou-kor Kolozsvár életében a serdülő kort képezi.

A következő száz év két derék uralkodót adott Magyarországnak, kik bevégezték a magyar birodalomra nézve oly szükséges polgári elemnek úgyszólván megteremtését : Zsigmondot és Mátyást. Ezek alatt törvényhozásilag és a valóságban királyi várossá lett Kolozsvár népe, birtoka, jövedelemforrásai megszaporodtak, az *ó-vár* mellett az *új* is létre jött; erős, kényelmes és szépen épült tágas utczáit mivelt, gazdag polgárság, külmagyar-, közép-, király- és monostorutczát vagyonos földmívesek, iparos polgárokkal vegyesen lakták ; autonomiája egy ép, egészséges organismussá fejlett; önmagától választott tisztviselők csonkíthatlanul fenntartott kiváltságai értelmében vitték közigazgatását, az igazságszolgáltatást és gazdasági ügyeit, kik között nem egyszer közjószerető, tett-erős, olykor példás jellemü, legtöbbnyire eszélyes férfiak voltak, koruk s korunk tisztelettárgyai; meg volt határozva a korona és állam iránti tartozása mértéke és teljesitése módja, önmaguktól alkotott s a birótól és tanácstól megerősitett czéhszabályok védték, fejtették s gyámolitották az ipart, belkereskedése a birodalom nagy részében vámmentes volt, s kiterjedett Moldva-, Oláh-, Cseh- és Lengyelországra, nem egyszer Bécsig, Velenczéig. Ezek e kor politikai, valamint társadalmi és anyagi élet fejlődése főbb és fényesebb mozzanatai. E korszak Kolozsvár történetében az ifjuság, a pezsgő életerő, haladás és minden irányban való fejlődés korszaka.

A vallás-erkölcsi és szellemi téren mindhárom korszak maradandó nyomait hagyta munkásságának : az egyiktől kezdemé-

nyezetteket folytatta s újakkal gyarapitotta a másik, bévégezte mindeniket a harmadik. Gyönyörü egyházak és tornyok, díszes oltárok és kápolnák, népes férfi- és nőzárdák s bennök tudós tanárok, kegyes asszonyok, s kétségkivül mindkétnemü tanuló ifjuság, valamint jó czélokra tett bő adományozások, a keresztény miveltség, munkás hit-élet s nem kis körü szellemi világosság felől tesznek bizonyságot. Az I. Lajos, Zsigmond és Mátyás királyoktól alapitott egyházak, a szegény és elaggott betegeket ápoló s gyógyitó szent Erzsébet-kórház, koruk és Kolozsvár méltó büszkeségei — e századok alkotása!

A Jagellók és Zápolya János uralkodása Magyarország történetében hanyatlási s átalakulni készülő korszakot jelölnek, a melynek Kolozsvárra nézve meg volt némileg káros hatása, de a mely haladását mégis fel nem tartóztathatta. A már megizmosodott autonomia élet-fájának új hajtásai lettek; a mi azonban esélyek és kedvező viszonyalakulások müve inkább mint a kormányzásé, érdeme a létező intézmények belső erejének s életrevalóságának inkább, mint a közállapotok rendezett voltának s felsőbb intézőinek.

E változatos érdekü szép történet alkotói, az öröm és szenvedés, a küzdés és dicsőség e nagy és drága örökségének birtokosa a magyar és szász nemzetnek e városban egy polgári társaságban egyesült fiai és leányai. Viszontagságos volt az együtt leélt négy század — azzá tette az élet folyása: az emberi történeteknek gyorsan változó és szeszélyes alakulása, néha a külpolitikai viszonyok, igen gyakran a testvéri szeretetre útalt két nemzetnek testvériettlen érzelme s szövetségök becsének kellőleg nem méltatása. A szászok elfelejtették olykor, hogy ők a magyar királyok és nemzet béhivott, de szívesen is fogadott, az alkotmány jóvóltában az elkényeztetésig részesitett vendégei, s midőn a magyar nemzet német vérből való uralkodókat ültetett királyi székébe, politikai túlsúlyt és felsőséget követeltek, sőt nyomást kivántak gyakorolni magyar polgártársaikra maguk, s feljülről lefelé gyakoroltatni másokkal. A magyarok viszont azt nem méltányolták eléggé, hogy a szászok e gyöngesége s feljül kerülni akarása, — mi a hálátlanság bélyegét viselte, — az önfentartás természeti ösztönéből származott, s olykor tán a magyaroknak irányukban támasztott szintúgy túlságos követelései által volt előidézve.

Valóban ha mi szász testvéreinknek néha némely eljárását a legsúlyosabb bészámitás alá vonjuk is, lehetetlen el nem ismernünk, hogy e szép város egy részben az ő művök, kebelében egy erős iparos és kereskedő polgári osztály megszületése felében az ő érdemök. Azonban Kolozsvár magyar és szász lakói bárha — mint ugyanazon édes anya pajkos gyerekei az apai örökség és jogok felett — a politikai béfolyás, jogélvezet és közvagyon kérdésében egymással olykor czivakodtak is, végre mégis mindig megtalálták szíveikben a kibékülés testvéri hajlamát, s eszélyességi indokait. Dicsőségére van e városnak, hogy a magyar honszerzés, államalapítás és magyar kereszténység sarkpontja, főerőde az erdőn-túli föld északi részében az ős magyar századokban ő volt. A világtörténelemben helyet kell foglalni ama ténynek, hogy a míg az első évezred folytában itt lakott népeknek csak pora és csontjai maradtak meg a földben, vagy nevök homályos emléke a történetben: a magyar és szász elem az egymással kötött alkotmányos szövetség fenntartó és termékenyitő ereje s az önkormányzati jog bölcs használása következtében a második évezred utósó felében kis hazáját népes virágzó várossá alakitotta, azt egyfelől az ipar- és kereskedelem gyümölcsei, másfelől szabad polgári alkotmányának áldásai által oly tekintélyes állásra emelte, ott lefolyt életének s értelmes munkásságának annyi szép és nagy emléket állitott, hogy az ország törvényhozása a XVI. század végén őt a ‚*magyar korona becses javának*‘, az ország történelme annak ‚*egyik gyöngyének*‘ nevezi. A hazai történetirás legragyogóbb lapjai egyikét képezendi az, hogy e város a magyar állami önállásnak és királyságnak mindig tántorithatlan védője volt, az ország alkotmányát soha el nem árulta, a szabadság és civilisatio érdekeinek nagy szolgálatokat tett, s a kor reform-eszméinek minden időkben útat nyitott falai közé és szivébe . . . . . Azonban ideje visszapillantásomat béfejeznem. Ezentúl már a város és népe, ifju korát áthaladva, mint kifejlett politikai egyediség, eddigi körén túl, magasabb pályára, az államtényezők fensőbb cselekvési körébe lép, háztartása, politikai és társadalmi, polgári és erkölcsi életnyilatkozatai kifelé hatóbbakká, egyetemesebb érdeküvé válnak, béfolyása az államéletbe nagyobb kezd lenni; ez érdekösszeütközéseket idéz elé, gonosz párttusák és vérengzés szinhelyévé lesz, erős küzdelmek s megpróbáltatások közé jut, mind az

nagy szenvedéseket készit számára, szóval : a kezdetben egyszerü kis polgári város mint fejedelmi lakhely országos fontosságra emelkedik, a közdolgok elintézésében tekintélyes tényezővé s a magasb történetirás tárgyává lesz, történetei forrása s annak szétszórt folyam-ágai folyóvá egyesülnek . . . . . Kisérjük figyelemmel . . . . . a következő századokban.

TARTALOM.

KOLOZSVÁR TÖRTÉNETE SZINTERÉNEK ÁTTEKINTÉSE.

ELSŐ RÉSZ.

MÁSODIK RÉSZ.

KOLOZSVÁR ALAPITÁSA S EGYETEMES FEJLÓDÉSE TÖRTÉNETE.

ELSŐ RÉSZ.

ŐS-KOR.

MÁSODIK RÉSZ.

MAGYAR Ó-KOR.

Harmadik Rész.

MAGYAR KÖZÉP-KOR.

ÁRPÁD-NŐÁGI S MÁS URALKODÓ-HÁZAKBÓL VALÓ KIRÁLYOK KORSZAKA.

HIBÁK S PÓTLÁSOK.

Lap.	*Sor.*	*Hiba.*	*Igazitás vagy pótlás.*
21	10	alulról XIV helyett olvasandó	XXXVI
36	—	E lapon kezdődő s a 38-ik lapra átmenő jegyzés végéről kimaradt:	A város-részek s fő utczák neve látható a RAJZOK II. V. tábláján.
38	10	felülről. E szók után : *,a tenger szine felett'* beteendő e 2. jegyzés :	E mű irásakor csak ez adat volt ismeretes a trigonometriai fölmérésből; azután tisztelt tudósunk maga mérte meg. Ezt és a nagy-szebeni orvosok mérését több helyütt közölték, pótlólag én is ide igtatom. ,A *nivella*, mely Triesttől, az az a tengertől egyenesen Kolozsvárig, az indóház pontjáig terjed, azt mútatja, hogy Kolozsvár 1049.4 lábnyira fekszik a tenger színe s átlagosan 700 lábnyira az alföldi rónák fölött. Ez által alkalmunk nyilik az eddig ismert magasság-méréseket összehasonlítni, s ebből meggyőződni arról, hogy kié a pontosság babéra. Brassai saját adatai nyomán (nem levén mások kaphatók) 1025, a trigonometricus fölmérés 1098, a nagy-szebeni orvosok 1192 láb magasságot találtak. Ebből kitetszik, hogy Brassai csak 24, a trigonometerek 49, a szebeniek 143 lábnyit hibáztak . . . . Még a nivellánál is megeshetik 12 lábnyi hiba; mert Triest és Kolozsvár között a távolság nagy, és így ha Brassai és a nivella számából egy közép számot keresünk ki, 1037.2 láb lesz a pontos magasság.' [**Hon,** 1868. 259. szám].
38	19	alulról *,passát'* helyett olvasandó :	passat
46	3	„ e szók után : ,RAJZOK KÖTETÉBEN' után teendő	II. és
51	1	alulról ,LV' helyett olvasandó :	LIV.
57	5	„ *,october idusa 6-án'* helyett olvasandó :	octob. 15-n
67	32	felülről ,7375' helyett olvasandó :	1375
69	7	„ *,döld'* „ „	zöld

Lap.	*Sor.*	*Hiba.*	*Igazitás vagy pótlás.*
74	3	alulról e két szó után : *‚harmad-korszaki fejlődmény‘* beteendő e jegyzés :	Az ős lényekre nézve három korszakot különböztetnek meg az ős-lénytanban : 1. a *palaeozoi*, 2. *mesozoi*, 3. *kainozoi* korszakot. A két első neve : Ős-lénytani másod-korszak (Secondär-Periode). A számitás azért kezdődik ezen, mert az elsőről (Primär-Periode) átalában kevés tudomásunk van, s új alakzat e két korszakban nem fordul elé. A harmadik ős-lénytani korszaknak (Tertiär-Periode) mint geologiai jelenségnek neve harmad-alakzat (Tertiär-Formation) s fel van osztva ős-lénytanilag 4 alkorszakra, melyek neve : 1. *Eocen* = hajnalodó korszak, melyben az ős lények alakjai mellett új alakzatok mútatkoznak. 2. *Oligocen* — melyben kevés ős-lénytani s több új alakzat tünik fel. 3. *Miocen* — melyben a két korszaki alakzatok közép arányt tartnak. *Pliocen* - melyben az új alakzatok nagyobb számban vannak. Ennyit az idegen fogalomszók s a mindjárt következő geologiai előadás könnyebb megérthetéseért.
105	3	felülről ‚206‘ helyett olvas. :	106
111	13	„ *‚önzérzetemelő‘* helyett :	önérzetemelő
112	14	alulról, e helyett : ‚RAJZOK *illető*‘ olvasandó :	RAJZOK X-ik tábláján.
120	3	felülről pótlandó ———	E felirat holléte nincs tudva. Ugyanott a Hutter-féle 1870. lebontott ház udvarán a várfallal három ölnyi távolságban párhuzamosan haladó öt láb vastag kőfal vonult erődszerü kereszt-falazatokkal nyugotról keletre ; anyagja durva patak- és bányakő ; a földben három lábra feküdtek ismeretlen romjai ; rakása kezdetleges, köteme hébol mész, máshol agyagos föld ; épitési korát s mivoltát meghatározni nem lehet ; hornyolt római cserép és téglák római castrumromnak mútatják, mit támogat egy Antoninus korabeli ott talált ezüst pénz ; a durva falrakás későbbi barbár vagy ennél is későbbi magyar épitést gyanittat. 1871. tavaszán lőn letakarva ; annyit következtethetni belőle, hogy a hídkapuban talált Antoninus-korbeli feliratos kő Kolozsvár-területi lelet, és nem máshonnan hozták oda a bástya épitésekor. Találtak még egy pénzdarabot ; de ez hirtelen eltünt látás elől. Velem az előbbi pénzt az ifju Czirják Albert ur volt szives közölni, ki azt az erdélyi muzeumnak ajándékozta.
125	1	alulról, e helyett : ‚*a* RAJZOK *illető*‘ olvasandó :	IX-ik tábláján

Lap.	Sor.	Hiba.	Igazitás vagy pótlás.
126	6—7	felülről, e helyett : *‚később ugynevezett Haller-kertben'* olv :	később Haller-féle telken. Ez különbözött a külmonostor-utczai egykori népkerttől
133	18	felülről. E sorban, e szók után *‚8-as szám alaku'* kimaradt e jegyzés :	Valódi alakja látható a RAJZOK kötete XVI-ik tábláján.
138	2	felülről ‚nom' helyett olvasandó :	nem
144	16	„ *‚ugy véh'* helyett :	ugy véli
156	13	alulról e helyett : *láthatni híven lemásolva a* RAJZOK *‚illető tábláján'* igy kiigazitandó :	Látható a RAJZOK XVI-dik tábláján, hol azonban én tévedtem, mert nem POSVIERUNT van, sem POSIERUNT mint Torma K. ur idézett müve után a szövegben irtam, hanem tisztán ez : POSVERVNT.
161	1	„ ez után : *‚látképén'*, ez teendő :	a X-ik táblán.
165	16	felülről e szó után : *‚a rómaiak 168'* utána teendő :	illetőleg 170, ha a meghódítás és kivonulás éveit is birtoklásuk idejéhez számitjuk.
229	20	felülről *‚midig'* helyett :	mindig
260		E lapon — —	A 2. számu jegyzetből kimaradt az előadás alapjául szolgáló oklevél keltezése : Datum per manus discreti viri Magistri Johannis, albensis ecclesie prepositi, Aule nostre Vice Cancellarii, *et Archidiaconi de Kukulleu.* Csak igy érthető, a mi tovább következik : *Tehát a Cancellár* sat. Több látható erről a 212-dik lapon levő 5-dik jegyzésben és az OKLEVÉLTÁR XVI. a) száma alatt.
281	6	felülről *‚vivitas'* helyett :	Civitas
291	19	„ S. F. helyett :	kis góth alaku d és t
		Ugyanott alább, e helyett : *‚a két vélemény'* olvasandó :	A Domus vagy Ordo Theutonicus magyarázatra vonatkozó két vélemény közül....
		Ugyanott alulról a 3. 4. sorban e helyett : *‚sirkören a J helyett t van'* csak ennyi olv. :	sirköven szintén t van
303	11	felülről, *‚ősz'* helyett olvasandó :	ős
313	1	alulról e szó után : *‚V-ik tábláján'* kimaradt :	E tábla teljesen hiteles adatok alapján pontos fölmérés után készült.
425	11	felülről *‚oklevekből'* helyett	oklevelekből
427	20	„ *‚szépe'* helyett olv. :	Szép e
448	4	„ *‚István'* helyett olv. :	Mihály
502	13	alulról ez áll : az adósan meghalt czéhbeli a temetés előtt adóssága megfizetésére van kötelezve — —	Hogy így van, látható az OKLEVÉLTÁR CLXVIII. sz. a. a 288. lap 9—10. sorában.

Lap.	*Sor.*	*Hiba.*	*Igazitás vagy pótlás.*
515	2	felülről *‚zár-kó'* helyett :	zár-kő
550	21	„ e helyett : *‚arab-számjegymlvoltáról'* olvasandó :	arab számjegyről.
562	10	felülről *‚Ordögh'* helyett olvasandó :	Ördögh
596	4	felülről, *‚ezüstés'* helyett olvasandó :	ezüst és
598	10	felülről, *‚mulom udvara'* helyett olvasandó :	malom udvara
599	5	felülről, *‚Albert'* helyett olvasandó :	Antal
601	13	alulról *‚továbhá'* helyett olvasandó :	továbbá
638 lap után az 1. sorban 395. lapszám helyett olvasandó :			639
639. lapon 15. sorban 613. évszám hibás, helyette olvasandó :			513
639	„	3. sorban alulról 388. évszám hibás, helyette olvasandó :	888